مختصر صحيح البخاري

التجريد الصريح

SAHÎH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI

TECRÎD-İ SARÎH

TERCÜMESİ VE ŞERHİ

CİLT

1

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

بسم الله الرحمن الرحيم

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI : 1581
KAYNAK ESERLER : 201

SAHÎH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI TECRÎD-İ SARÎH TERCÜMESİ VE ŞERHİ

Müellifi
ZEYNÜDDÎN AHMED B. AHMED
B. ABDİLLATÎF EZ-ZEBÎDÎ

Tercüme ve Şerh Edenler
AHMED NAİM
(Eski baskılarda 1-3. ciltler, yeni baskıda 1-3. cilt 575. hadise kadar)
KÂMİL MİRAS
(Eski baskılarda 4-12. ciltler, yeni baskıda 3. cilt 575. hadisten 8. cildin sonuna kadar)

Genel Koordinatör
PROF. DR. HURİYE MARTI

Yayın Yönetmeni
DR. FATİH KURT

Koordinasyon
DR. FARUK GÖRGÜLÜ

Editörler
SALİH ŞENGEZER
ELİF ERDEM
HALE ŞAHİN
RUKİYE AYDOĞDU DEMİR
SUAT KOCA (DR. ÖĞR. ÜY.)
MAHMUT DEMİR (DR.)
KENAN ORAL

Tahrîc ve İlmî Tashihe Katkıda Bulunanlar
ESMA GÜNER
FERHAT GÖKÇE (DR. ÖĞR. ÜY.)
M. YUSUF MAHİTAPOĞLU

İmla
İSA KAYAALP (DR. ÖĞR. ÜY.)

Tasarım ve Baskı Hazırlık
EMRE YILDIZ
MÜCELLA TEKİN

Kapak Hattı
DOÇ. DR. SÜLEYMAN BERK

Baskı Takip
ABDURRAHMAN AKBAŞ
HACI DURAN NAMLI

Eserin ilk iki cildi Osmanlıca olarak 1928'de, üçüncü cildi latin harfleriyle 1936'da basılmış 1947'de 12. cilt tamamlanmıştır. 1948 yılında ise 12 cilt halinde ilk baskı gerçekleştirilmiştir. Eserin 12 cilt halinde son baskısı (12. baskı) 1993'te gerçekleştirilmiştir.

ISBN 978-605-7519-92-4 (Tk.)
978-605-7519-93-1 (1. Cilt)
2019-34-Y-0003-1581
Sertifika No: 12930

Eser İnceleme Komisyon Kararı: 03.09.2018/54

1. Baskı (8 Cilt) Orta Boy

İstanbul • 2019

Baskı
İHLAS MATBAACILIK
Yenibosna/İstanbul
Telefon: +90 (212) 454 35 10

© DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

İletişim
DİNİ YAYINLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
BASILI YAYINLAR DAİRE BAŞKANLIĞI
Telefon: +90 312 295 72 93
Faks: +90 312 284 72 88
e-Posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış
DÖNER SERMAYE İŞLETME MÜDÜRLÜĞÜ
Tel: +90 312 295 71 53 - 295 71 56
Faks: +90 312 285 18 54
e-Posta: dosim@diyanet.gov.tr

بسم الله الرحمن الرحيم

مختصر صحيح البخاري

التجريد الصريح

SAHÎH-İ BUHÂRÎ MUHTASARI

TECRÎD-İ SARÎH

TERCÜMESİ VE ŞERHİ

CİLT

1

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

لا إله إلا الله
محمد رسول الله

Ön Söz

Takdim

Mukaddime

Tam Fihrist

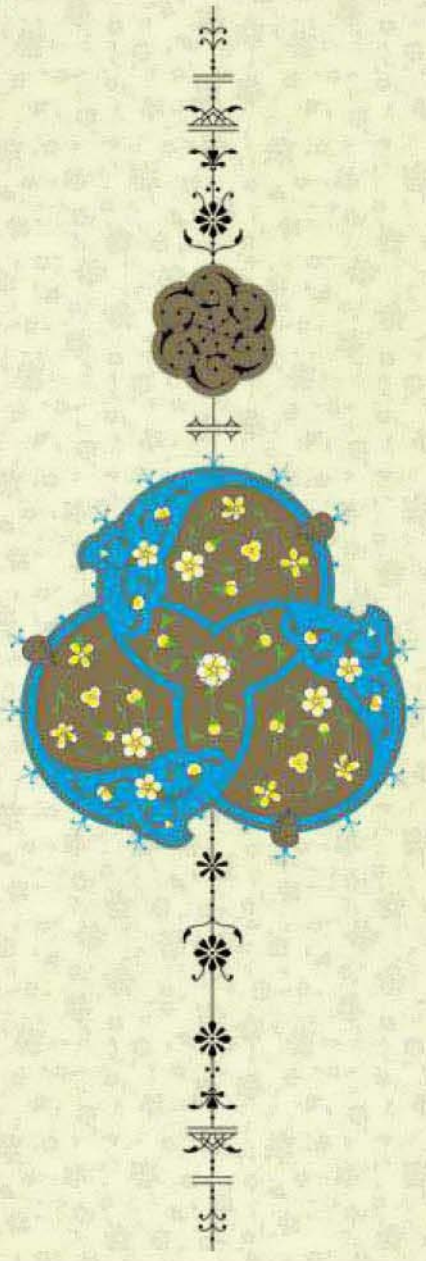

Ön Söz

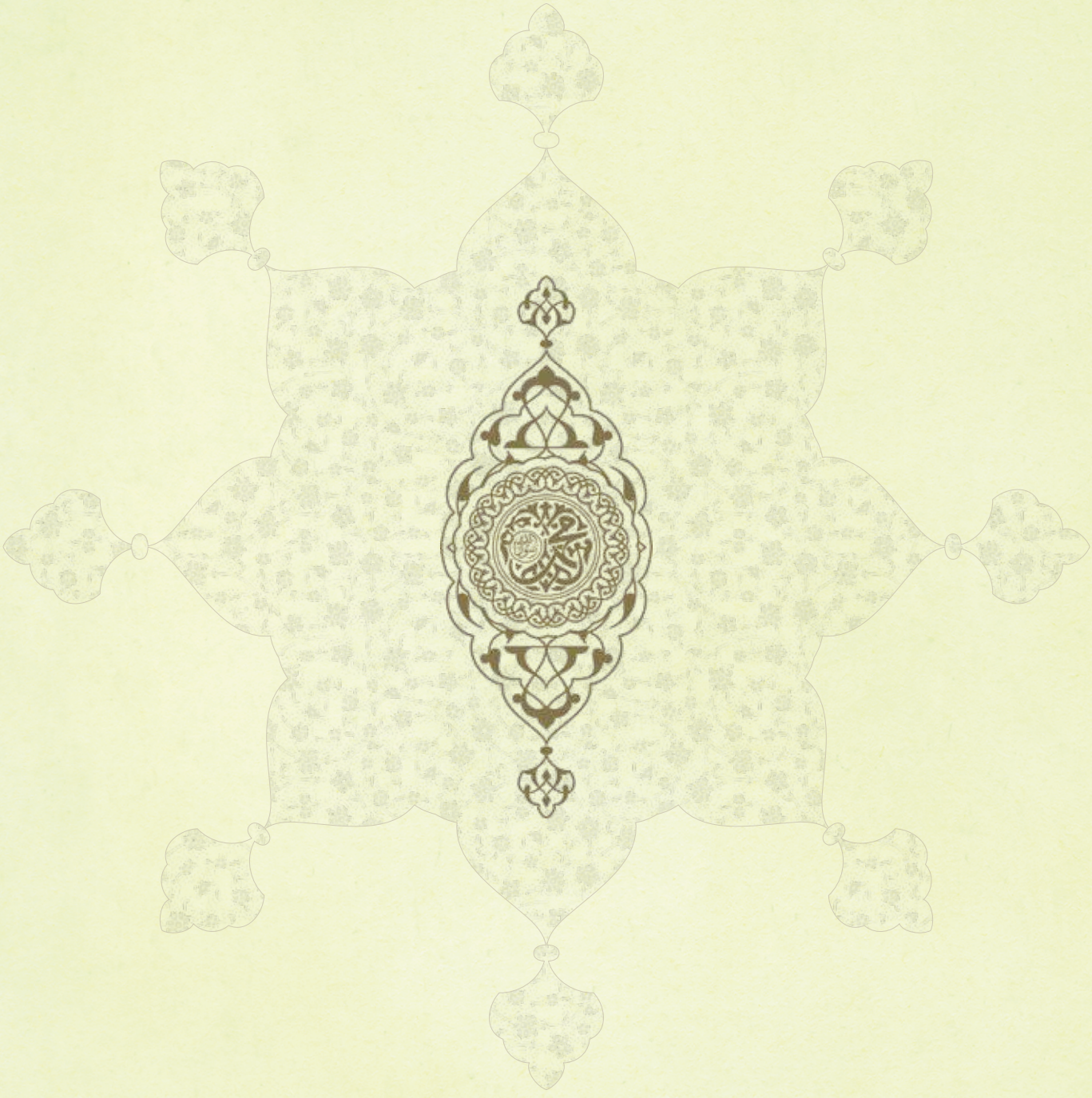

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla...

Din-i mübîn-i İslâm'ı her türlü bâtıldan tecrîd eden Yüce Allah'a hamdolsun.

Bizlere gecesi gündüzü gibi aydınlık ve sarîh bir yol bırakan Resûlullah'a salât ve selâm olsun.

İslâm'ın ilk ve ideal yaşantısı Resûl-i Ekrem'in önderliği ve örnekliğiyle hayat bulmuş, onun sünneti, İslâm'ın davetine gönül vermiş müslümanlar tarafından düstur edinilerek her asırda canlı tutulmuştur. Dünyanın değişik coğrafyalarında muhtelif kültürlere ve geleneklere sahip müslüman toplumların ortak bir yaşam tarzı sürdürmeleri, Kur'an'ın yanı sıra sünnete ittibaları sayesinde mümkün olmuştur. Sünnet, ilk asırlardan itibaren bir yandan bireysel ve toplumsal pratiklerle nesilden nesle aktarılırken, bir yandan da hadis rivayetleriyle sözlü ve yazılı olarak nakledilmeye devam etmiştir.

İslâm'ın inanç, ibadet ve ahlak ilkeleri, Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde ifadesini bulmuştur. Her asırda müslümanların en seçkin simaları hadisle ilgilenmiş, mesailerini hadis üzerinde yoğunlaştırmıştır. Hadis etrafında oluşan edebî birikimin cesameti, bu zengin mirası hakkıyla korumak, aktarmak ve anlamak için gösterilen çabaların bir neticesidir. Bu çabaların, hadis ilminin "altın çağı" olarak nitelendirilen hicrî üçüncü asırdaki en olgun meyvesi ise kuşkusuz İmam Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'idir. Bu kıymetli eser, İslâm âlimlerinin büyük kabulüne mazhar olmuştur. Tarihî süreç içerisinde eser üzerine kaleme alınan çalışmaların müstakil bir kütüphane oluşturacak yekûne ulaşması, bu teveccühün bir göstergesidir. Bu çerçevede kimi âlimlerimiz *el-Câmiu's-sahîh*'i açıklayıp şerh etmiş, kimileri eserdeki râvileri ve isnadları incelemiş, bazıları rivayetlerin fihristini çıkarmış, bazıları da değişik yöntemlerle eseri kısaltıp ihtisâr etmiştir. Hicrî 9. asrın kıymetli muhaddislerinden Yemenli Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî de onlardan biridir.

Zebîdî, *et-Tecrîdü's-sarîh* adını verdiği eserinde, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'indeki rivayetlerden seçme yapmak suretiyle kitabı yaklaşık üçte iki oranında kısaltmıştır. Sahabeye ve tâbiîne nispet edilen (mevkuf ve maktû') haberleri kitabına almadığı gibi, tekrar eden hadislerden de sadece birini tercih etmiştir. Böylece bir sayıma göre 7563 rivayetten oluşan *el-Câmiu's-sahîh*'i 2195 rivayette ihtisar etmiştir. Sahâbî râvisi hariç senedleri hazfetmiş, böylece aslı itibarıyla belli bir ilmî düzeye hitap eden eser, kısaltılmış haliyle daha geniş bir kitleye hitap eder hale gelmiştir. Zebîdî'nin eseri üzerine de çalışmalar yapılmıştır. Bunlar içerisinde gerek yazılış serüveni, gerekse içeriği ve niteliği açısından en dikkat çekeni Cumhuriyet döneminde kaleme alınan *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi* olmuştur.

21 Şubat 1925 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde verilen bir önergeyle gündeme getirilen ve Dârülfünun müderrislerinden Babanzâde Ahmed Naim ile, onun vefatı sonrasında dönemin önde gelen ilim ve siyaset adamlarından Prof. Kâmil Miras tarafından kaleme alınan eser, ilk defa 12 cilt halinde 1948 yılında yayımlanmıştır. Daha sonraki yıllarda on iki baskısı yapılan eser, bugün Başkanlığımız tarafından yeniden neşredilmiş bulunmaktadır. Bu vesileyle müellifler başta olmak üzere eserin vücut bulmasında emeği geçen tüm isimleri rahmet ve minnetle yâd ediyoruz.

İslâm tarihi boyunca hadis âlimlerimiz, hadislerin mesajını kendi zamanlarına taşıma ve hadisi hayatla buluşturma uğrunda büyük gayret sarf etmişlerdir. Neşrini gerçekleştirdiğimiz eser de bu türden bir gayeye matuf olarak varlık bulmuştur. Şu farkla ki, bireysel değil kurumsal düzeyde bir iradenin ürünüdür. Dinî hakikatleri doğru bir şekilde anlatma ve yayma konusunda modern dönemdeki kurumsal arayışların ilk örneği, 1918 yılında Meşîhat makamına bağlı olarak kurulan *Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye*'dir. Bu çabalar 1922'de *Tedkīkāt ve Te'lîfât-ı İslâmiyye* ile devam etmiş, 1925'te Diyanet İşleri Riyaseti bünyesinde kurulan "Kur'an ve Hadis Tercümesi Projesi" kapsamında hazırlanan *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi* ile de taçlandırılmıştır. Bu konuda kurumsal iradeyle hazırlanan son hadis eseri ise, 2013 yılında Başkanlığımızca neşredilen ve sünnetin mesajını yaşadığımız çağa sade bir dille taşıma maksadıyla kaleme alınan *Hadislerle İslam*'dır. Konu başlıkları altında düzenlenen ve yedi cilt halinde yayımlanan eser, sekseni aşkın hadis akademisyeninin kolektif çabasının bir ürünüdür.

Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi, her ne kadar ortalama okuru dikkate alarak kaleme alınmış gibi görünse de, hem yazıldığı dönem hem de günümüz açısından

ileri düzeyde bir ilmî birikimi temsil etmektedir. Şahitlik ettikleri çağın problemleriyle hadis rivayetleri üzerinden yüzleşen iki değerli âlimin çabaları her türlü takdirin üzerindedir. Ancak her eser gibi, *Tecrîd* de müelliflerinin bilgi birikiminin yanı sıra dönemin şartları ve imkânlarıyla birlikte düşünülmelidir. Müelliflerin konulara yaklaşım biçimi, kullandıkları dil ve üslup, getirdikleri örnekler, serdettikleri görüş ve yorumlar değerlendirilirken bu hususun göz önünde bulundurulması uygun olacaktır. Eserin yazarlarından Babanzâde Ahmed Naim Bey'in mukaddimede ifade ettiği gibi, "*naks u hatadan selâmet beşere müyesser değildir*". Dolayısıyla onun "*ümit edilir ki erbâb-ı ilm u insâf, tesâdüf edecekleri hataları kemâl-i rıfk ile tashîh ve ıslâha, noksanlarını ikmâle himmet buyururlar.*" ifadeleriyle dile getirdiği temenni bugün için de geçerlidir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, hadislerin şerhi üzerinden yakın tarihimizin din, kültür, medeniyet, bilgi, ahlak ve toplum tasavvuruna ışık tutan bu kıymetli eseri günümüz okurlarına yeniden takdim ederken, eserin bütünlüğünü ve özgünlüğünü muhafaza etmeyi ilim ahlakının ve emanet sorumluluğunun bir gereği addetmektedir. Eserde açıklama ve yorum mahiyetinde serdedilen görüşlerin yazarların kendilerine ait olduğunu, Başkanlık olarak sorumluluğumuzun ilmî ve tarihî mirasımızın bu kıymetli halkasını en iyi imkânlarla ve aslına uygun bir biçimde aktarmak olduğunu belirtmek isteriz.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi bu baskıyla birlikte ilk defa dijital ortama aktarılmış bulunmaktadır. Sözü edilen ilmî ve ahlakî mülahazalarla eserin aslına sadık kalınmış, eserdeki bilgi ve yorumlara müdahale edilmemiş, eserin dil ve üslubu aynıyla korunmuştur. Ancak esere verilen emek sadece aslıyla yeniden baskısını gerçekleştirmekle sınırlı kalmamıştır. İlmî redaksiyon, tahric ve tashih çalışmaları yapılmış, eserden istifadeyi artıracağı düşüncesiyle bir dizi kaynak ve atıf incelemesi gerçekleştirilmiştir. Eserde yer alan rivayetlerin ve atıfların asıl kaynaklardaki yerleri tespit edilmiş ve karşılaştırmalar yapılmıştır. Ayrıca günümüzün gelişmiş yayın, dizgi ve tasarım imkânları kullanılarak esere yakışır nefasette bir baskı yapabilmek için azami çaba gösterilmiştir. Bu vesileyle, yoğun ve titiz bir çalışmayla eserin hazırlanmasına katkıda bulunan ilmî heyete teşekkür ediyoruz. İlim tarihimiz içinde büyük bir çabanın, yüksek bir idealin ve kolektif bir sorumluluğun sonucu olarak ortaya çıkan eserin, günümüzde de ilham verici ve yol gösterici başka eserlere vesile olmasını temenni ediyoruz.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

GİRİŞ

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi adını taşıyan ve Babanzâde Ahmed Naim ile Kâmil Miras tarafından kaleme alınan elinizdeki kıymetli eser, Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî'nin (ö. 893/1488) *et-Tecrîdü's-sarîh* adlı eserinin Türkçe çevirisi ve şerhidir. *et-Tecrîdü's-sarîh,* meşhur hadis âlimi İmam Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmiu's-sahîh* adlı kitabının belli ölçütler dâhilinde kısaltılmış (muhtasar) şeklidir. Adı geçen eserlere ve müelliflerine dair müstakil araştırmalar, kitaplar ve makaleler kaleme alınmıştır. Burada, ilgili çalışmalardan hareketle özet bilgiler vermek uygun olacaktır.

1. Buhârî ve *el-Câmiu's-sahîh*'i

İslâm ilim geleneğinin hadis sahasındaki en yetkin isimlerinden biri olarak kabul edilen İmam Buhârî'nin tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Mugīre b. Berdizbeh el-Cû'fî el-Buhârî'dir.

Buhârî, 13 Şevvâl 194 (20 Temmuz 810) tarihinde, günümüzde Özbekistan sınırları içinde bulunan Buhara'da doğdu. 30 Ramazan 256 (31 Ağustos 870) tarihinde Semerkand yakınlarındaki Hartenk kasabasında vefat etti. Kaynaklarda aktarıldığına göre on yaşından itibaren ilim tahsil etmeye başladı. On altı yaşına geldiğinde kendi bölgesinde nakledilmekte olan bütün hadis rivayetlerini dinledi. Ayrıca ehl-i re'yin fıkha dair görüşlerini öğrendi. Hadis ilminde derinleşmek için döneminin âdeti üzere seyahatlere çıktı. Mekke, Medine, Mısır, Dımaşk, Bağdat, Basra, Belh, Re'y, Kûfe, Humus, Vâsıt, Cezire ve Nîşâbur gibi ilim merkezlerine yolculuklar yaptı. Bu merkezlerde binden fazla muhaddisten hadis yazdı. Hocaları arasında Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Humeydî (ö. 219/834), Alî b. el-Medînî (ö. 234/848), Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Ebû Bekr b. Ebû Şeybe (ö. 235/849) ve Dârimî (ö. 255/868) gibi tanınmış isimler vardır. Kendisinden de binlerce talebe hadis dinledi ve yazdı. Buhârî yaklaşık kırk yıl kadar süren seyahatleri boyunca yazılı hadis eserlerinden oluşan zengin bir kitaplığa sahip olmuştur. Döneminin diğer muhaddisleri gibi, o da eserlerini kaleme alırken şifahi naklin yanı sıra esas olarak bu yazılı malzemeden istifade etmiştir.

Bazı Abbasî halifeleri döneminde Kur'an'ın mahlûk oluşuyla ilgili olarak âlimlerin sorguya çekilip eziyet görmesine yol açan ve hicrî üçüncü asrın ilmî atmosferini derinden etkileyen "mihne" olayları, Buhârî'nin de şahsî ve ilmî hayatına menfi yönde tesir etmiştir. Kur'an'ın "mahlûk" (yaratılmış) olup olmadığı konusunda bazı muhaddislerle yaşadığı tartışmalar, ayrıca dönemindeki siyasî bazı gelişmeler ona zor günler yaşatmış ve bulunduğu şehirleri terk etmek zorunda bırakılmıştır.

Buhârî, selef-i sâlihînin yolundan giden bir muhaddis olarak, dönemindeki itikadî fırka ve oluşumlarla etkin bir fikrî mücadele içinde olmuş, hadisler vasıtasıyla ***ehl-i hadis***in görüşlerini savunmuştur. Eserlerinde genellikle örtülü olarak Cehmiyye, Mu'tezile, Havâric ve Şîa mezheplerinin görüşlerini tenkit etmiştir. Bu yönüyle ***ehl-i sünnetin*** oluşumuna katkıda bulunan Sünnî âlimlerden kabul edilmiştir.

Buhârî'nin en önemli eseri ***el-Câmiu's-sahîh*** adlı hadis kitabıdır. Onun, bu kitaba hazırlık olarak da değerlendirilebilecek olan ***et-Târîhu'l-kebîr***, ***et-Târîhu'l-evsat***, ***et-Târîhu's-sagīr***, ***ed-Duafâu's-sagīr***, ***Kitâbü'l-künâ***, ***et-Tevârîh ve'l-ensâb*** adlarını taşıyan ve râvilerin hayatlarını ve güvenilirlik derecelerini konu alan biyografik eserleri de hadis ilmi açısından çok kıymetlidir. O ayrıca, Kur'an'ın mahlûk olması meselesi bağlamında kulların fiillerinin yaratılışını konu olan ***Halku ef'âli'l-ibâd***, namazda rükû'a varırken ve rükû'dan kalkarken elleri kaldırmanın sünnet olduğuna dair ***Ref'u'l-yedeyn fi's-salât***, farz namazlarda imamla beraber cemaatin de Kur'an okumasının gerekli olduğu hakkında ***el-Kırâatü halfe'l-imâm*** gibi eserler de kaleme almıştır. Buhârî'nin ***el-Edebü'l-müfred***'i ise, bireysel ve toplumsal hayata ilişkin ahlâkî esasları, edeb ve erdemleri içeren davranış merkezli bir muhtevaya sahiptir.

Buhârî sadece kendi zamanının değil, sonraki tüm zamanların en önemli hadis âlimlerinden biri olup, ***el-Câmiu's-sahîh***'i, ilmî faaliyetlerinin doruk noktası olarak değerlendirilmiştir.

Sahîh-i Buhârî diye de bilinen ***el-Câmiu's-sahîh***'in tam adı, ***el-Câmiu'l-müsnedü's-Sahîhi'l-muhtasar min umûri Rasûlillâh –sallallahu aleyhi ve sellem– ve sünenihî ve eyyâmihî***'dir. Eserin adında yer alan ***el-câmi'*** kelimesi hadisin ana konularına dair rivayetlerin bir araya getirildiğine, ***el-müsned*** sözcüğü kitapta muttasıl senedlerle nakledilen haberlere yer verildiğine, ***es-sahîh*** ifadesi eserde yer alan hadislerin sahîh rivayetlerden seçildiğine, ***el-muhtasar*** lafzı da sahîh hadislerin tamamının değil sadece bir kısmının zikredildiğine işaret eder.

Buhârî'nin, münhasıran sahîh hadislerden oluşan bir derleme yapmak için girişimde bulunan ilk hadisçilerden olduğu kabul edilir. Rivayete göre hocası İshak b. Râhûye, bir ders esnasında sadece sahîh hadisleri içeren kısa ve özlü bir esere ihtiyaç bulunduğunu belirtmiş, Buhârî de bu amaçla bir eser yazmak için harekete geçmiştir. Buhârî, yazımı on altı yıl süren eserini oluştururken, biçim ve içerik olarak, büyük ölçüde kendisinden önce meydana getirilmiş hadis literatüründen faydalanmıştır. Bu noktada ***el-Câmiu's-sahîh***'e, daha önce konularına göre tasnif edilmiş geniş ölçekli eserlerin titiz bir seçkisi, iyi bir derlemesi ve nadide bir tertibi nazarıyla bakılabilir.

Buhârî, ***el-Câmiu's-sahîh***'ini vefatından en az yirmi üç yıl önce tamamlamış, ancak –dönemin kitap ve bilgi anlayışı gereği– ömrünün sonuna kadar kitabında değişiklikler yaparak olgunlaştırmıştır. Eserini, ilmî seyahatlerinde çoğunluğunu yazılı olarak temin ettiği yaklaşık 600.000 rivayetten seçerek derlediği nakledilir. Bununla birlikte Buhârî'nin eserine almadığı sahîh hadisler, aldıklarından daha fazladır. Buhârî'nin ***el-Câmiu's-sahîh***'te yer verdiği hadisleri seçerken gözettiği şartlar ve kriterler kendi döneminden itibaren üzerinde ilmî tartışmaların yürütüldüğü özel bir konu olmuştur.

el-Câmiu's-sahîh'te, 7563 rivayet, 97 ***kitâb*** (bölüm), 3889 ***bab*** (alt konu) bulunmaktadır. Eserde 25.480 isnad zinciri bulunduğu tespit edilmiştir. Tekrarsız rivayetlerin yaklaşık sayısı 4000 olarak belirlenmiştir. Bunların içinde ***muttasıl*** rivayet edilenlerin sayısı ise 2602'dir. Ayrıca ***sened***in tamamının çıkarılmasıyla yahut baş tarafından bir veya birkaç râvinin terk edilmesiyle nakledilen 1341 ***muallak*** rivayet vardır. Bir hadisin metin bakımından benzeri olan ve en azından sahâbî râvisi aynı olmak kaydıyla başka bir senedle rivayet edilen ***mütâbi'*** hadis sayısı ise 341'dir.

el-Câmiu's-sahîh'teki bab başlıkları (***terceme/terâcim***), eseri benzer türdeki eserlerden ayıran en kıymetli hususiyetlerden biridir. Buhârî, ele aldığı konuyla ilgili âyetleri, ***ta'lik*** yoluyla naklettiği rivayetleri, mevkuf ve maktû' haberleri (sahâbe, tâbiîn ve meşhur imamların sözlerini) bab başlıklarında nakletmiştir. ***el-Câmiu's-sahîh***'teki bab başlıkları Buhârî'nin görüşlerini yansıtması ve ulaştığı fıkhî sonuçları göstermesi bakımından dikkat çekici bulunmuştur. Bu hususta "Fıkhu'l-Buhârî fî terâcimihî" (Buhâri'nin görüş ve düşünceleri bab başlıklarındadır) sözü meşhurdur.

Sahîh-i Buhârî'nin dikkat çeken yönlerinden birisi de mükerrer rivayetlerin fazla oluşudur. Eserde hadis rivayetlerinin farklı bölüm (***kitâb***) ve başlıklar (***bab***) altında tekrar edildiği görülür. Uzun olan veya birkaç konuyu ihtiva eden bir hadisin,

konularına göre parçalara ayrılıp (*taktîʿ*) her bir parçanın kitabın ilgili yerine koyulduğuna sıkça tesadüf edilir.

Sahîh-i Buhârî İslâm ilim ve kültür tarihi boyunca, bazı yönlerden tenkide uğrasa da, daima muteber bir kitap olarak algılanmış ve tedricî olarak yaygın bir otorite kazanmıştır. Gördüğü ilgi, zamanla zengin bir külliyatın odağında yer almasına ve üzerinde en fazla çalışılan hadis eseri vasfını kazanmasına sebep olmuştur. Bu çalışmalar ağırlıklı olarak eserin anlaşılmasına, sened ve metinlerdeki problemlerin çözülmesine yönelik olarak *şerh* tarzında kaleme alınmıştır. *Sahîh-i Buhârî*'nin başlıca şerhleri arasında İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Fethu'l-bârî*'si, Bedreddin el-Aynî'nin (ö. 855/1451) *Umdetü'l-kārî*'si ve Kirmânî'nin (ö. 786/1384) *el-Kevâkibü'd-derârî*'si sayılabilir.

el-Câmiu's-sahîh üzerine derleme (*cemʿ*), tercüme ve özetleme/kısaltma (*ihtisar*) türünden çalışmalar da yapılmıştır. Bu eserlerin en meşhurlarından biri Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî (ö. 893/1488)'ye aittir. O, *el-Câmiu's-sahîh*'teki hadislerden sadece merfû olanlarını seçip *et-Tecrîdü's-sarîh* adıyla bir muhtasar kaleme almıştır.

2. Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî ve *et-Tecrîdü's-sarîh*'i

Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî ez-Zebîdî, hicrî dokuzuncu asrın hadis ve fıkıh alanındaki önemli isimlerindendir. Döneminin "Yemen muhaddisi" olarak tanınmaktadır. Ailesi Yemen'in Kızıldeniz sahilindeki Şerce bölgesinden gelip bir ilim ve kültür merkezi olan Zebîd'e yerleşmiştir. Zebîdî 22 Ramazan 812'de (28 Ocak 1410) bu şehirde dünyaya gelmiş, 9 Rebîülâhir 893'te (23 Mart 1488) aynı şehirde vefat etmiştir.

İlmiye sınıfına mensup bir aileden geldiği anlaşılan Zebîdî, küçük yaşlardan itibaren hadis öğrenimine başlamıştır. Daha ziyade Yemen bölgesinde öğrenim görmüş, ancak ilmî seyahatler vesilesiyle Yemen'e gelen âlimlerden de yararlanmıştır. Onlardan biri olan meşhur kıraat ve hadis âlimi İbnü'l-Cezerî'den (ö. 833/1429) *Buhârî*'nin *el-Câmiu's-sahîh*'i başta olmak üzere temel hadis kaynaklarını okumuş ve kitapların rivayeti için icazet almıştır. Talebeleri arasında hemşehrisi İbnü'd-Deybaʿ (ö. 944/1537) gibi önemli isimler vardır. Hadisin yanında Hanefî fıkhı, tasavvuf, tarih ve edebiyat gibi alanlarla da ilgilenmiş, ancak daha çok muhaddis kimliğiyle tanınmıştır. Vefat ettiğinde Yemen ulemâsının âlî isnad konu-

sunda bir mertebe kaybettiği nakledilmiştir. Zebîdî'nin en meşhur eseri, Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inin muhtasarı olan *et-Tecrîdü's-sarîh*'tir.

Zebîdî bu eserinde *Sahîh-i Buhârî*'deki hadislerden bir seçki yapmıştır. Ağırlıklı olarak fıkhî ihtiyaçlara hizmet edecek tarzda düzenlenmiş olan *Sahîh-i Buhârî*, ilk elde fıkıh bilginlerine yönelik kaynak bir eser olarak vazife gördüğünden, muhtevası itibariyle ileri düzeyde bir hadis bilgisi gerektirmektedir. Eserde hadislerin muhtelif başlıklar altında mükerrer olarak zikredilmesi hadislerin tespitini zorlaştırmaktadır. Öte yandan sahâbe ve tâbiîn sözleriyle birlikte eserde 7563 rivayetin yer alması ve bu rivayetlere ait 25.000'den fazla isnad zincirinin bulunması, geniş halk kitlelerinin eserden istifade etmesini zorlaştırmaktadır. İşte Zebîdî, ilim erbabına ve ihtisas gerektiren bir okumaya hitap ettiğini düşündüğü rivayetleri çıkarmak, Buhârî'nin çatısını teşkil eden hadislere halkın kolayca ulaşmasını sağlamak, eserin hacmini küçültmek, ayrıntılarla uğraşırken vakit kaybedilmesini önlemek, eseri tekrarlardan arındırarak okuma kolaylığı sağlamak için *et-Tecrîdü's-sarîh*'i derlemiştir.

et-Tecrîdü's-sarîh'te şöyle bir kısaltma yöntemi takip edilmiştir:

- Sahâbî râvi dışında hadislerin senedleri çıkarılmıştır.
- Sahabe ve tâbiîn sözleri (mevkuf ve maktû' rivayetler) terk edilmiş, sadece Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) nispet edilen merfû' hadisler kaydedilmiştir.
- Mükerrer rivayetler çıkarılmıştır. Bir hadis genellikle ilk geçtiği yerde kaydedilmiş, tekrarında *ziyade* varsa o zikredilmiştir. *el-Câmiu's-sahîh*'te önce muhtasar şekilde verilen bir hadisin daha sonra mufassal olarak tekrar edilmesi halinde ikincisi kaydedilmiştir.
- Esere sadece *muttasıl* hadisler alınmış, *muallak* ve *munkatı'* olanlar çıkarılmıştır.

Sonuç olarak Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'i yaklaşık üçte iki oranında kısaltılmış; eserde bulunan 7563 rivayetten bu şartları taşıyan 2195 hadis *et-Tecrîdü's-sarîh*'i oluşturmuştur. Ancak Zebîdî'nin bu kısaltma yöntemine eserinde kimi zaman uymadığı da söylenmelidir.

et-Tecrîdü's-sarîh muhtasar bir eser olması hasebiyle daha kullanışlı bir görünüm arz etmekle birlikte, biçim ve muhteva açısından Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inin

bazı önemli özelliklerini yansıtmamaktadır. Mesela *Sahîh-i Buhârî*'ye özgü bab başlıklarının (*terceme/terâcim*) ve buralardaki görüş, haber ve rivayetlerin çıkarılması, başlık ve konu bütünlüğü açısından bir eksiklik olarak görülmüştür. Zebîdî bazı kitâb ve babları tamamen çıkarmakla eserin bütünlüğünü bozacak derecede aşırı ihtisâra gittiği için eleştirilmiştir. Bu nedenle eseri tercüme ve şerh eden Ahmed Naim ve Kâmil Miras, anlaşılır bir metne ulaşabilmek adına zaman zaman *el-Câmiu's-sahîh*'ten ilâvelerde bulunarak konu örgüsünü tamamlamışlardır.

et-Tecrîdü's-sarîh İslâm ilim geleneğinde kabul görmüş, geniş bir alana yayılarak okunmuş ve okutulmuş, üzerinde muhtelif çalışmalar yapılmıştır. Bunlar içerisinde gerek yazılış serüveni, gerekse içeriği ve niteliği açısından en dikkat çekeni Cumhuriyet döneminde kaleme alınan *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi* olmuştur.

3. Babanzâde Ahmed Naim ve Kâmil Miras: *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*

Son devir Osmanlı âlimlerinden olan Babanzâde Ahmed Naim, 1872 yılında babasının memur olarak bulunduğu Bağdat'ta doğdu. İlk tahsilini Bağdat'ta tamamladıktan sonra İstanbul'a geldi. Galatasaray Sultanîsi ve Mülkiye Mektebi'nde eğitim gördü. Bu süreçte iyi derecede Fransızca ve Arapça öğrendi. 1894-1914 yılları arasında Arap dilindeki yetkinliğin ötürü Hariciye ve Maarif Nezâretleri bünyesinde yöneticilik ve mütercimlik gibi görevler üstlendi. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin yükseköğretim müessesesi olan Dârulfünun'un Edebiyat şubesine müderris olarak tayin edildi ve Dârulfünun'un lağvedildiği 1933 yılına kadar felsefe, psikoloji, mantık ve ahlak dersleri verdi. Bu esnada ders kitabı ve materyal ihtiyacını karşılamak amacıyla Fransızca'dan çevirdiği kitap ve makaleler, Türkçe bir felsefe dili kurma konusunda öncü oldu.

Babanzâde Ahmed Naim, 13 Ağustos 1934'te İstanbul'da vefat etti. Kabri Edirnekapı mezarlığındadır. Onun, hasta namazına dair bir hadisin tercümesini yaparken, öğle namazının ikinci rekâtında secdede vefat etmesi, latif bir tevafukla izah edilmiştir.

Babanzâde, müslümanların inançta ve coğrafyada birlik olmaları fikrini benimsemiştir. Avrupa medeniyetinin İslâm dünyası aleyhine oluşturduğu tehditlere karşı koymanın ancak dinin kılavuzluğunda gerçekleşecek bir yenilenmeyle mümkün

olabileceği düşüncesine dayanan İslâmcılık akımı içinde değerlendirilmiştir. O, söz konusu hareketin neşrettiği *Sırât-ı Müstakîm* (*Sebîlürreşâd*) dergisinde çeşitli konularda makaleler kaleme almış, bu arada kendi teklifiyle hadis tercümeleri de yayımlamıştır. Bu çerçevede derginin 121-151. sayılarında ez-Zebîdî'nin *et-Tecrîdü's-sarîh* adlı eserinin ilk 199 hadisini Türkçe'ye çevirip neşretmiştir. Babanzâde'nin bu hadisleri tercüme ve yorumlamadaki başarısı, kendisine *et-Tecrîdü's-sarîh*'in tercüme ve şerh vazifesinin tevdi edilmesinde etkili olmuştur. Elbette bunun da arka planında onun ilmî sahadaki yetkinliği, felsefî konulardaki ihtisası, Doğu ve Batı dillerine olan hâkimiyeti bulunmaktadır.

21 Şubat 1925 tarihinde TBMM'de yeni kurulan Diyanet İşleri Riyâseti'nin ilk bütçesinin görüşüldüğü sırada, daha önce Şer'iyye ve Evkaf vekilliği de yapmış olan Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Efendi, "mütehassıs bir hey'et-i ilmiyye tarafından Kur'ân-ı Azîmü'ş-Şân'ın lisanımıza tercüme ve Türkçe tefsîri ve kezâlik lisanımıza tercümesi elzem olan bazı âsâr-ı İslâmiyye'nin nakil ve tercümesi" konusunu gündeme getirmiştir. Denizli mebusu Mazhar Müfid Bey de bu teklife katılarak, "Her müslümanın elinde Kur'ân-ı Azîmü'ş-Şân'ın iyi bir tercümesi ile ehâdîs-i nebeviyyeyi câmi iyi bir külliyât bulunsun" temennisini dile getirmiştir. Sonuç olarak elli üç mebûsun imzasını taşıyan "Kur'ân-ı Kerîm ve ehâdîs-i şerife Türkçe tercüme ve tefsir hey'et-i mütehassısası ücret ve masârifi" şeklindeki önerge meclise kabul edilmiştir.

Akabinde bu görevin, İslâm düşüncesini, Batı felsefesini ve Arapça'nın yan sıra bir başka dili daha bilenlerden oluşan bir komisyon marifetiyle yerine getirilmesi kararlaştırılmıştır. Ne var ki bu evsafa sahip yeterli sayıda kişi bulmanın mümkün olmaması üzerine, tercüme görevi belli isimlere verilmek zorunda kalınmıştır. Diyanet İşleri müşavirlerinden Ahmet Hamdi Akseki, işin takibi için görevlendirilmiş, yapılan görüşmeler sonucunda Kur'an meali hazırlama görevi için Mehmet Âkif Ersoy ile, Kur'an tefsiri için Elmalılı Hamdi Yazır ile, *Sahîh-i Buhârî*'nin muhtasarı olan *et-Tecrîdü's-sarîh*'i tercüme ve şerh etme vazifesi için de Babanzâde Ahmed Naim Bey ile sözleşme yapılmıştır.

Ahmed Naim Bey, tercüme ve şerhe başlamadan önce Hadis ilmine dair uzunca bir mukaddime kaleme almıştır. Süyûtî'nin *Tedrîbü'r-râvî* adlı eseri başta olmak üzere ağırlıklı olarak klasik hadis usulü kaynaklarından istifadeyle hazırlanan mukaddime, hem Türkçe olması hem de yer yer yazarın özgün katkılarını ihtiva etmesi bakımından ilmî değerini korumaktadır.

Babanzâde *et-Tecrîdü's-sarîh*'in yaklaşık dörtte birlik kısmına tekabül eden ilk 589 hadisini üç cilt halinde tercüme ve şerh etmiştir. Eserin ilk iki cildi 1928'de Osmanlıca harflerle yayımlanmıştır. Ancak üzerinde çalıştığı üçüncü cildi tamamlayamadan 13 Ağustos 1934 yılında vefat etmiştir. Ondan kalan görevi tamamlamak ise değerli ilim ve siyaset adamı Prof. Kâmil Miras'a düşmüştür.

Kâmil Miras, 1875 tarihinde Afyonkarahisar'da doğmuş, 1957 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. İlmiye sınıfına mensup bir ailede büyümüş, ilk ve orta eğitimini memleketinde tamamladıktan sonra yükseköğrenim için 1903'te İstanbul'a gitmiş, Dârulfünun'un, bugünkü İlâhiyat Fakültesine tekabül eden Ulûm-i Âliye-i Dîniyye bölümünü bitirmiştir. Mezun olduğu Dârülfünun'un yanı sıra, Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye, Süleymaniye, Sahn-ı Semân ve İrşâd medreselerinde İslâm tarihi, fıkıh, usûl-i fıkıh, ahlak, mantık ve kelam dersleri vermiştir. Aynı zamanda çeşitli eğitim komisyonlarında üye olarak görev yapmış ve eğitim faaliyetlerinin düzenlenmesine katkıda bulunmuştur.

Kâmil Miras, eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürürken bir yandan da siyasal ve toplumsal sorumluluklar üstlenmiştir. Meşrutiyet'in ilanından sonra 1908-1918 yılları arasında 1. 2. ve 3. dönem mebus olarak görev almış, Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından da 1923-1927 yılları arasında 2. dönem Afyonkarahisar mebusu olmuştur. 1925 tarihinde TBMM'de Diyanet İşleri Riyâseti'nin bütçesinin görüşüldüğü sırada yeni bir Kur'an meali ve tefsiri ile beraber bir de hadis kitabının hazırlanılmasına dair verilen önergede adı geçen elli üç mebusun içinde Kâmil Miras da vardır. Babanzâde Ahmed Naim Bey'in vefatı üzerine, imzasını koyduğu önergenin tamamlanması gibi kıymetli bir vazifeyi o üstlenmiştir. Diyanet İşleri Riyaseti'nin 31 Temmuz 1936 tarihinde kendisiyle mukavele imzaladığı Kâmil Miras, öncelikle müsvedde halinde kalan üçüncü cildin tercümelerini gözden geçirip tashih etmiş ve bu cildi 1936'da yeni harflerle neşretmiştir. Eserin tercüme ve şerhi 1947 yılında tamamlanmıştır. 1948'de 12 cilt halinde basılan eserin 1993 yılında 12. baskısı yapılmıştır.

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi, yazılış metodundan kaynak kullanımına, müelliflerin kişisel ve entelektüel biyografilerinden görüş ve yorumlarına kadar çeşitli açılardan pek çok inceleme ve araştırmanın konusu olmuştur. Bunların önemli bir kısmını kaynakçada görmek mümkündür.

4. Esere Hizmetimiz

Bir proje dahilinde 2012 yılının sonunda başlayıp, 2017 yılı sonu itibariyle hitama ermiş olan elinizdeki bu çalışmada, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercüme ve Şerhi* adlı muhalled esere hizmetimiz kısaca şu şekilde ifade edilebilir:

Dijital ortama aktarım

- Son baskısı 1993 yılında yapılmış olan *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercüme ve Şerhi*, teknik imkânların da desteğiyle dijital ortama aktarılmıştır.

- Eserin aslında yer alan, işaret, simge, şekil ve transkripsiyon ögeleri azami ölçüde korunmaya gayret edilmiştir. Bu açıdan dijital tarama akabinde karşılaştırmalar yapılarak söz konusu hususiyetlerin kaybolmaması sağlanmıştır.

- Gerek dijital aktarımdan, gerekse eserin kendine özgü dil ve üslup özelliklerinden kaynaklanan yazım farklılıklarının, hata ve noksanların giderilmesi amacıyla Türkçe imla ve yazım kontrolü yapılmış, eserde imla birliği sağlanmıştır. İSAM bünyesinde gerçekleştirilmiş olan bu imla düzeltmesi aşamasında, az sayıdaki istisnâî durumlar dışında, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde esas alınan yazım ilkeleri uygulanmıştır.

Arapça ve Türkçe İlmî Tashih

- Eserin aslını oluşturan *et-Tecrîdü's-sarîh*'in Arapça hadis metinlerinin yazım ve imlasında, Ali b. Hasen b. Ali b. Abdilhamîd el-Halebî el-Eserî tarafından yayıma hazırlanan ve Dâru İbn Kayyim ile Dâru İbn Affân yayınevlerinin 2003m./1423h. yılında birlikte basmış oldukları nüsha esas alınmıştır.

- Arapça metinlerin imlasında mütercimlerin bilinçli olarak farklı bir yazım ya da harekeleme tercihinde bulunduğu yerlerde müdahalede bulunulmamıştır. Bu durumdaki ibareler, mütercimlere ait dipnotlarda ya da hadisin izahında beyan edilmiştir. Yine mütercimlerin hassasiyetlerinden dolayı özellikle açık olarak yazmış oldukları taltif ifadeleri ihtisar edilmemiştir.

- Eserin dijital ortama aktarılan metni eski baskılarıyla titizlikle birebir karşılaştırılarak kontrol ve tashih edilmiştir. Bu karşılaştırmada "Mukaddime" ile

"Kitâbü'l-Cum'a" (478 numaralı hadis) bölümüne kadar olan kısım, ilk baskısı Osmanlı Türkçesi (Arap harfleri) ile yapılmış olan asıl metinle karşılaştırılmıştır. Burada eserin Latin harfleriyle basılması sürecinde meydana geldiği anlaşılan hatalar da giderilmiştir. Eserin geriye kalan kısmının karşılaştırılmasında ise 1993 yılına kadar muhtelif zamanlarda Latin harfleriyle baskısı yapılan metin esas alınmıştır. Dipnotlarımızda bu iki baskıya atıf yapılırken Arap harfleriyle yapılmış olan baskı "İlk Baskı", Latin harfleriyle yapılmış olan baskılar da "Önceki Baskı" olarak adlandırılmıştır.

- Karşılaştırmalar ve kontroller neticesinde tespit edilen durumlar, çengelli ayraç { } içerisinde dipnotlarla kaydedilmiştir. Tashih ve tahrîc heyeti tarafından esere ilave edilen bütün katkılarda bu ayraç kullanılmıştır.

- Hâlihazırdaki ilmî verilerle uyumsuzluk gösteren ya da yanlış olduğundan şüphelenilen bilgilerle karşılaşıldığında, bunlar dipnotlarda dile getirilmiştir. Bir zühul eseri olduğu açıkça belli olan ya da teknik bir sorundan ileri geldiği bilinen hataları tashihte ayraç kullanılmamıştır. Aynı şekilde anlamı ya da anlatımı etkilemeyecek düzeydeki hatalar, herhangi bir beyan ve işaret konulmaksızın tashih edilmiştir. Ancak anlamı veya anlatımı etkileyecek boyuttaki hataların düzeltilmesi durumunda, tashih bilgisi, eserin sonuna eklenen "Hata-Savab Cetveli" üzerine işlenmiştir.

- *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercüme ve Şerhi*'nde temel hadis metni olarak numaralandırılmış bütün hadis-i şerifler, esas alınan *et-Tecrîdü's-sarîh* nüshası ile karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma neticesinde ulaşılan tespitler, ilgili yerlere düşülen dipnotlarda izah edilmiştir. Bu aşamada nüsha ve numaralandırma farkından kaynaklanan ihtilaflara işaret edildiği gibi, *et-Tecrîdü's-sarîh* nüshasında olduğu halde, *Tecrîd-i Sarîh Tercüme ve Şerhi*'nde tercümesinin yapıldığı tespit edilemeyen üç hadis-i şerifin Arapça metni de ilgili yerlerde dipnotlar halinde verilmiştir. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, eserin içeriğine oranla yok denecek kadar az sayıda olan bu rivayetlerin "kasıtlı olarak tercümeye alınmadığı" şeklinde bir iddiada bulunmak hakkaniyetten uzak görünmektedir. Zira bu rivayetlerin benzerleri, eserdeki izahat içerisinde bulunmaktadır. Bunun yanı sıra *et-Tecrîdü's-sarîh*'te yer almadığı halde, öngörülen şartları barındıran bazı rivayetlerin, hatta *Kitâbü Ahbâri'l-ahâd* gibi bazı bölümlerin esere ilave edilerek tercüme ve şerh edildiği bilinmektedir. Dolayısıyla mütercimlerin ilmî ahlakı ve hassasiyetleri dikkate alındığında, iddia edildiği gibi bir tutum sergilemeleri ihtimal dahilinde değildir.

- Eserde sayısı oldukça fazla olan iç atıflarda önceki baskı üzerinden verilmiş olan sayfa ve cilt numaraları, yeni baskıda karşılıksız kalmış olacağı için; bu atıflar hadis numarasına ya da konu/bölüm başlığına yönlendirilecek şekilde yeniden düzenlenmiştir. Yanlış hadis numarasına yapılmış olduğu tespit edilen atıflar düzeltilmiş, bu düzeltmeler "Hata-Savab Cetveli"ne kaydedilmiştir. Önceki baskıda var olan "İçindekiler" kısmı da gözden geçirilmiş, tespit edilen eksiklikler giderilmiştir.

- Önceki baskı üzerinden Merhum Mücteba Uğur ve Merhum M. Cemal Sofuoğlu tarafından tertip edilen ve çokça istifade edilmiş olan fihrist çalışması bu baskıyla uyumlu olmadığı için yayımlanmamıştır. Yeni bir fihristin tertip edilmesi ve okurların istifadesine sunulması planlanmaktadır.

Hadislerin Tahrîci (Kaynaklarının Tespiti)

- Eserde zikredilen âyet-i kerimelerin tamamının kaynağı kontrol edilmiş, kaynak verilmeyen ayetlerin de Kur'ân-ı Kerîm'deki yerleri belirtilmiştir. Aynı şekilde kaynaksız zikredilen *merfû* rivayetlerin de kaynakları dipnot biçiminde veya metin içi not olarak gösterilmiştir. Kaynakların başında yer alan rumuzlar (ID numaraları), *Konulu Hadis Projesi*'nin web sitesindeki kayıt numaralarıdır.

- Hadislerin kaynaklarının tespiti ve karşılaştırılması faaliyeti, ağırlıklı olarak tırnak içinde tercümesi veya Arapça metni verilen *merfû* veya *hükmen merfû* ve *ziyâde* türünden olmayan hadis metinleri ile sınırlandırılmıştır. Bu kapsam dışında kalan rivayetler ve asıl rivayette ciddi bir anlam değişikliğine sebep olmayan ziyadeler için genellikle kaynak kontrolü veya tahrîc yapılmamıştır.

- Kaynak vermede öncelikle eserde yer alan metne mutabık olan kaynak esas alınmıştır. Rivayetin aynı lafızlarla birden fazla eserde tespit edilmesi halinde en muteber ve en erken tarihli kaynak öncelenmiştir.

- Yazarın belirli bir kaynağa atıf yapması durumunda öncelik, zikredilen kaynağa verilmiştir. Birden fazla kaynağa atıf yapılan durumlarda lafız olarak metne en uygun olan rivayetin yer aldığı kaynak bilgisi kullanılmıştır. Metinlerle atıf yapılan kaynaklar arasında herhangi bir uyumsuzluk bulunması halinde dipnotlarda gerekli açıklamalar yapılmıştır. Eğer yazar, rivayetlerin kaynağını hadis kaynakları dışında bir eserden göstermişse tahrîcde bu kaynak

öncelenmiş, hadis kaynağı da eklenmiştir. Rivayetin temel hadis kaynaklarında yer almaması durumunda buna dair bilgilendirme yapılmıştır.

- Tashih ve tahrîc sürecinde, bir komisyon marifetiyle belirlenen ilkelere riayet edilerek tutarlı bir yöntem takip etmek üzere azami gayret gösterilmiştir. Olası ihtilaflar, istişarelerle ve çapraz okumalarla en aza indirilmiştir. Bir hadis hazinesini yeniden gün yüzüne çıkarmayı amaçlayan bu yoğun faaliyetin uzun bir zaman diliminde ve farklı ilim yolcularının himmet ve gayretleriyle yürütüldüğü dikkate alındığında, kimi editöryal farklılıkların makul ve mazur karşılanacağını ümit ederiz.

KAYNAKÇA

A'zamî, M. Mustafa, "Buhârî," *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 6, s. 368-372.

Ağırman, Cemal, "Tecrîd-i Sarîh'in İlk Üç Cildi Bağlamında Ahmed Naim'in Çeviri Metodu, Şerhçiliği, Kaynak Kullanımı ve Bazı Görüşleri", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2005, cilt: 5, sayı: 2, s. 125-151.

Çakan, İsmail Lütfi, "Babanzâde Ahmed Naim," *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 4, s. 375-376.

Hansu, Hüseyin, *Babanzâde Ahmet Naim*, Ankara, 2007.

Hansu, Hüseyin, "Cumhuriyet Dönemi Resmî Tedvin Çalışmaları: Babanzâde Ahmet Naim ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hadis Projesi," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2013, cilt: XI, sayı: 21, s. 367-405.

Hansu, Hüseyin, "Babanzâde Ahmet Naim (1872-1934) ve Sırât-ı Müstakîm Mecmuasındaki Hadis Tercümeleri," Yayımlanmamış Bildiri, İstanbul: *2. İslamcı Dergiler Sempozyumu*, 2017.

Hansu, Hüseyin, "et-Tecrîdü's-sarîh," *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 40, s. 251-252.

Hansu, Hüseyin, "Zebîdî, Ahmed b. Ahmed," *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 44, s. 167-168.

Kandemir, M. Yaşar, "el-Câmiu's-sahîh (Buhârî)." *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, s. 114-123.

Sezgin, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları*, Kitâbiyât Yayınları, Ankara, 2000.

Yazıcı, Nesimi, *Kâmil Miras Hayatı ve Eserleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2012.

Yazıcı, Nesimi, "Miras, Kâmil," *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. 30, s. 145-146.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, Tah. Alî Ebû Zeyd ve Şuayb el-Arnaût, Mü'essesetü'r-risâle, Beyrut, 1985.

Takdim

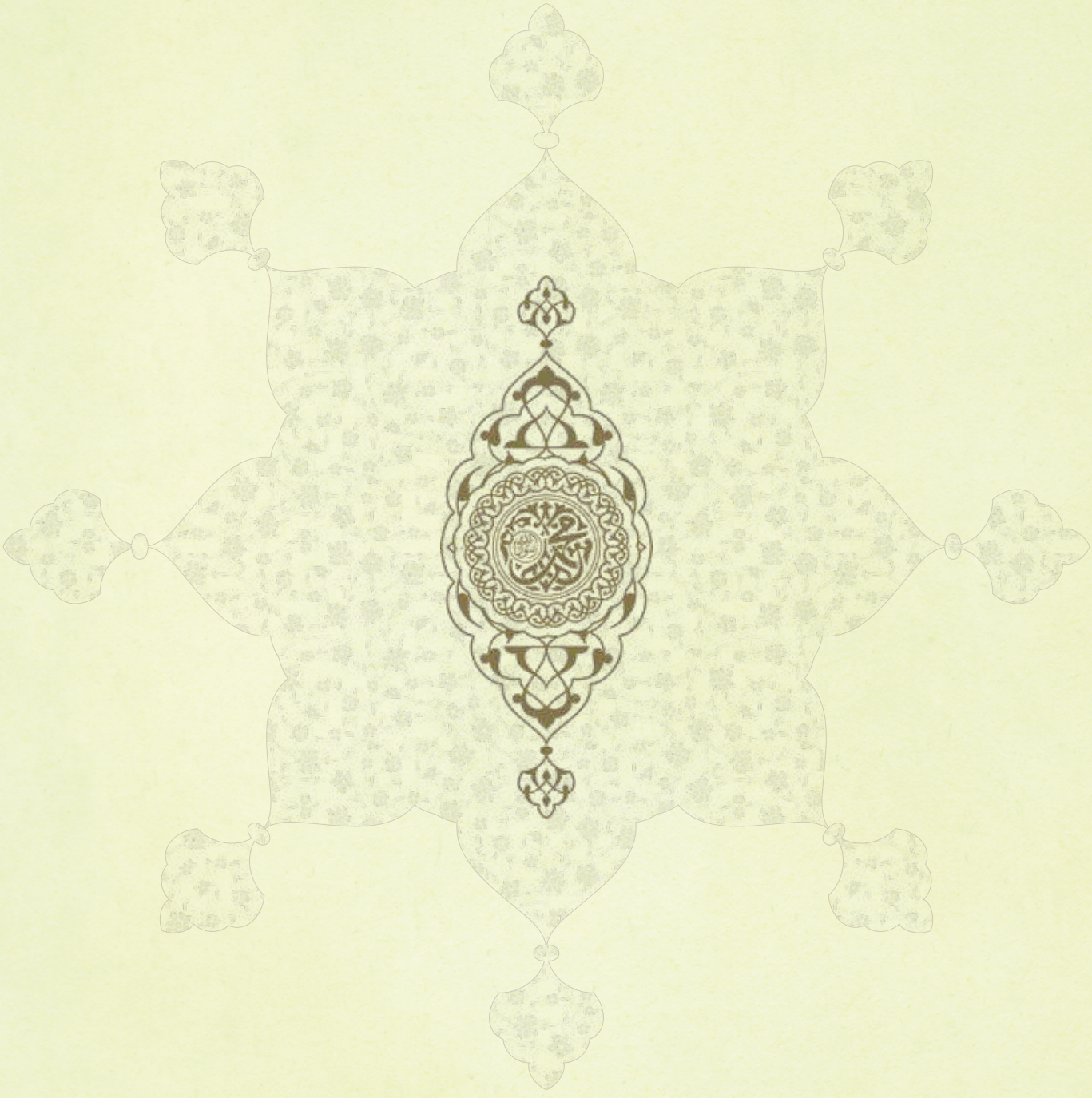

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا محمد النبي الأمي إمام المرسلين وعلى اله وصحبه الكرام البررة هداة الدين

بعد ذا beyne'l-İslâm mütedâvil ve itikadî, amelî, ferdî, içtimaî her türlü mesâilde en ziyade itimada şâyeste merci ve mehaz olan "sıhah-ı sitte" içinde ehemmiyetçe birinci mertebeyi haiz olan şüphesiz Buhârî'nin *Câmi*'i ile Müslim'in *Sahîh*'idir. Bu iki kitap ulemâ-yı İslâmiyye'nin ittifakıyla –Kitâbullah'tan sonra alelıtlak esahh-ı kütübdür. *Sahîhayn* denilince maksud olan bu iki kitaptır. Ancak *Sahîhayn*'ın hangisi esah olduğunda ihtilâf etmişlerdir ki, ekseriyyete göre *Sahîh-i Buhârî, Sahîh-i Müslim*'den esahtır. Gerek *Kütüb-i Sitte*'ye, gerek sair ümmehâta edilen hidemât-ı meşkûre fevka't-tasavvur çok ise de hassaten bu iki kitabın şerh ve tefsirine, garâib-i lugatını kayda, hall-i müşkilâtına, râvilerinin ahvalini beyana, ihtisarına vesair hâtır ü hayâlimize gelmeyen husûsiyatına –bugünkü himem-i kāsıraya bakılınca– havsalaya sığmayacak itinalar gösterilmiştir. Bu kitaplara edilen mübeccel ve dindarane hizmetler cümlesinden olmak üzere IX. asır ricâlinden de Ebü'l-Abbas Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatîf eş-Şercî ez-Zebîdî *Sahîh-i Buhârî*'yi *et-Tecrîdü's-sarîh li-ehâdîsi'l-câmii's-sahîh* / التجريد الصريح لأحاديث الجامع الصحيح [1]

1 Müellif Ebü'l-Abbas Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatîf b. Ebû Bekir b. Ahmed b. Ömer el-Yemânî eş-Şercî ez-Zebîdî el-Hanefî hakkında Takıyyüddin et-Temîmî el-Hanefî'nin *et-Tabakātü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*'si ile Kâtib Çelebi merhumun *Keşfü'z-zunûn*'undan ve *Kāmûs* şârihi Muhibbüddin ez-Zebîdî'nin *Tâcü'l-arûs*'undan toplayabildiğim muhtasar mâlûmat şudur: Müşârün ileyh 816'da Yemen'in Zebîd beldesinde tevellüd ve 893'te yine orada vefat etmiştir. *Tecrîd*'ini –telifinden ferâğ-ı hîninde yazdığına göre– 889'da ikmal etmiştir. Esnâ-i hamlinde pederi Ahmed b. Abdüllatîf vefat ettiğinden onun ismiyle tesmiye olunmuştur. Muhaddis, edip ve şairdir. Eb ve ceddi gibi o da Taizz ve Zebîd medârisinde neşr-i ulûm etmiştir. Mensup olduğu hânedân-ı ilm arasında ceddi Sirâcüddin Abdüllatîf b. Ebû Bekir de Yemen'in meşâhîr-i muhaddisîninden, Hanefiyye efâzıl ve âyanından olup vatanında şeyhü'n-nuhât idi. Kendisi de hadisle fıkıh ve edebiyatta hâiz-i nisâb-ı vâfir olup Sehâvî'den rivayetleri olduğu gibi İbnü'l-Esîr'in *Kütüb-i Sitte*'yi ihtiva eden *Câmiu'l-usûl*'ünü *Teysîrü'l-vüsûl* unvanıyla ihtisar eden Hâfız Vecîhüddin İbnü'd-Deyba'ın şeyhidir. Takıyyüddin et-Temîmî'nin dediğine göre Yemen hal-

unvanıyla ihtisara himmet etmiştir ki, hüsn-i tertîb ve tensiki itibariyle pek ziyade şöhret bulmuştur. Bunda isnadlar hazfedildiği gibi doğrudan doğruya Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmın kelâmı olmayan sözler tayy ve mükerrer olan hadisler yalnız birer kere zikredilmiştir. Bu tertibe göre kitap –aslın fevâidini câmi' olmakla beraber– rub' derecesinde ufalmıştır.

Diyanet İşleri Riyâseti –Büyük Millet Meclisi'nce müttehaz bir kararı infâzan– Zebîdî'nin bu muhtasarını Türkçe'ye tercüme etmek vazifesini râkımü'l-hurûfa emretti. Hadd-i tâkatimi pek ziyade tecavüz eden bu hizmet-i mebrûrenin uhdesinden gelmek güç olduğunu bile bile mahz-ı tevfîkāt-ı ilâhiyyeye itimaden bu emri yerine getirmeye çalışıyorum. Her şeyden evvel tercümede sadakati iltizam ettim. Her kitapta, bâhusus –her kayıt ve ıtlakı birtakım ahkâm-ı şer'iyyeye merci ve mezâhib-i muhtelife-i İslâmiyye fukahasına sened olan– bu gibi muazzam âsârda tercümenin asla mutabakatındaki ehemmiyeti lâyıkıyla takdir ettiğim için kudretim yettiği mertebede harfiyen tercümeye itina etmekle beraber –her tecrübeli mütercimin takdir edeceği üzere– metnin kolayca anlaşılması için tercümesine bazı elfâz ilâvesi zaruret kesbettikçe bu elfâzı kavs içinde gösterdim ki bununla aslın metninden hariç olduğunu göstermiş oldum. Tercümeyi okuyan kimse hadîs-i şerifin meâlini kolayca anlamakla beraber metin haricinde hangi elfâzı ilâve etmiş isem onları da yek nazarda görür.

---

kı rivâyet-i hadîs hususunda Ebü'l-Abbas'ın vefatıyla bir derece nüzûl eylemiş yani ulüvv-i isnaddan bir mertebe kaybetmiştir. En meşhur eseri –tercümesiyle meşgul olduğumuz– *Tecrîd*'dir. Diğer âsârı meyanında da *Tabakātü'l-havâss*'ı ile *Nüzhetü'l-ahbâb* isminde büyük bir kitabı vardır ki, eş'ar ve nevâdir ve zarif hikâyât ve fevâid ile dolu imiş. *Keşfü'z-zunûn*'da da *el-Fevâid ve's-sılât ve'l-avâid* namında bir eseri olduğu haber veriliyor ki, bu da ed'iye ve esmâ ve evfâka müteallik birçok şeyi hâvi olduğu gibi bu münasebetlerle tefsir ve hadise dair birçok şeyleri de tazammun ediyor imiş. Lâkin bu, *Nüzhetü'l-ahbâb* mı, yoksa başka bir kitap mı anlaşılamadı.

Müellifin nisbeti Yemen sevâhilinde kâin شرجه 'yedir. Bu kelime ش ın fethiyle ر nin sükûn veya fethiyledir. *Tâcü'l-arûs*'a göre esah olan birincisidir. زبيد de ز in fethi ve ب nın kesriyledir.

Tecrîd'in nüsha-ı matbûasında garip bir zühûle müsâdif oluyoruz: Kitabın müellifi burada yazıldığı gibi Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatîf eş-Şercî olup bu cihet bütün nüshaların âhirlerinde de tasrih edilmiştir. Halbuki 1287 ve 1313 senelerinde tab' olunan nüshalar ile Abdullah eş-Şerkāvî'nin 1339'da basılan şerhi başlarındaki unvan sayfalarında müellif olarak hep Hüseyin b. Mübârek ez-Zebîdî gösteriliyor. Bu nüsha-ı matbûanın dîbâcelerinde yani ilk formalarında müellifin ismi sarâhaten zikredildiği halde bu hatanın unvan sayfalarında pâyidar olması daha gariptir. Herhalde dikkatsizliğin bu derecesi pek ziyade câlib-i dikkattir. Vâkıa Hüseyin b. Mübârek de Zebîdî'dir ve müellifin meşâyihinden biridir. Lâkin –ileride müellifin senedleri zikredilirken görüleceği üzere– senedde iki tarikten müellifin üçüncü ve dört tarikten dördüncü mertebedeki şeyhidir. Tarik ve sened-i âlînin ne demek olduğu sonraları ulüvv-i isnad bahsinde görülecektir.

Müellifin ismi hakkında iştibâh ve sehve mahal kalmamak için bunu kaydetmek iktiza eder.

Metnin lâyıkıyla ve etrafıyla anlaşılması için kuru bir tercümenin kifayet etmeyeceği erbâb-ı basîretçe müsellem olduğundan birçok havâşî ilâvesine de ihtiyaç gördüm. Bu havâşîde hadis metinlerini tenvir edecek rivayet ihtilâflarıyla müttefekun aleyh veya muhtelefün fîh mütûna teferru etmiş ihtilâfât-ı fukahâ alâ kaderi'l-imkân gösterilmiş olduğu gibi siyere ve saireye dair bazı fevâid de dercolunmuştur.

Kendi şartıma ne dereceye kadar riayet ettiğimi bilemem. Fakat bir taraftan deruhte ettiğim işin azametini, diğer taraftan mütercimin kusur kudretini mülâhaza eden erbâb-ı ilm ü insaf tesadüf edecekleri nekāyısı ümit ederim ki unf ile yüzüne çarpacak yerde kendisini hayırhah mâzurlar zümresinden addederek kemâl-i rıfk ile hatalarını tashih ve ıslaha, noksanlarını ikmale himmet buyururlar. Zira naks ü hatâdan selâmet, beşere ve bâhusus benim gibi âciz kimseye müyesser değildir. Maksat âleme, hatta kendime iş beğendirmek değil, ümmet-i Muhammediyye'ye hizmet olduğundan benim vazifem karınca kaderince mısdakına tevfîk-i hareketle aklımın erdiği, gücümün yettiği kadar çalışmak ve az çok müfit olabilmek için lutuf ve inâyet-i bârîden mededhah olmaktır.

İlm-i hadîse dair bazı mâlûmat nakletmek, bu kitabı okuyacak ihvân-ı dince fâideden hâlî addedilmeyeceğinden bunlara dair bir mukaddime serdiyle işe başlıyorum. ومن الله التوفيق

Mütercim
Ahmed Naim

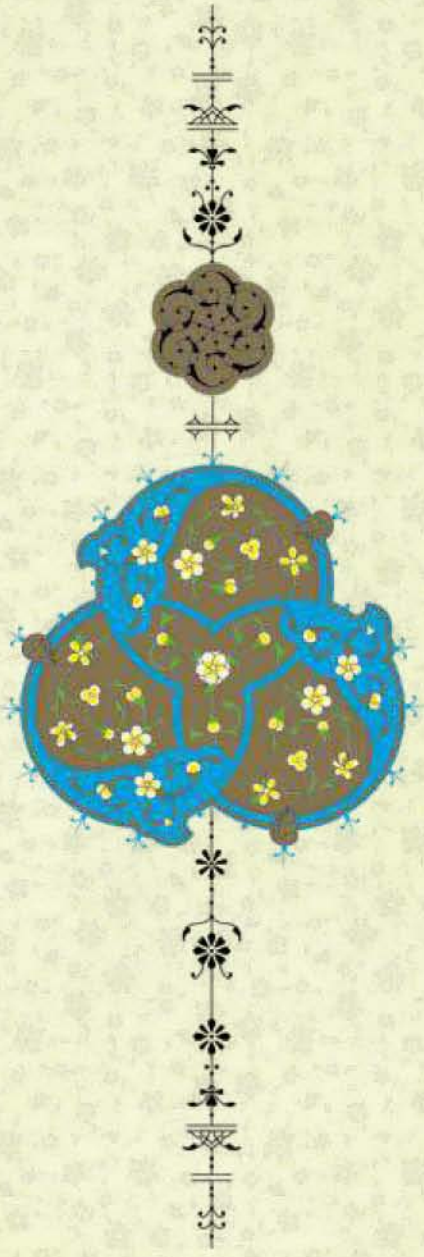

Mukaddime

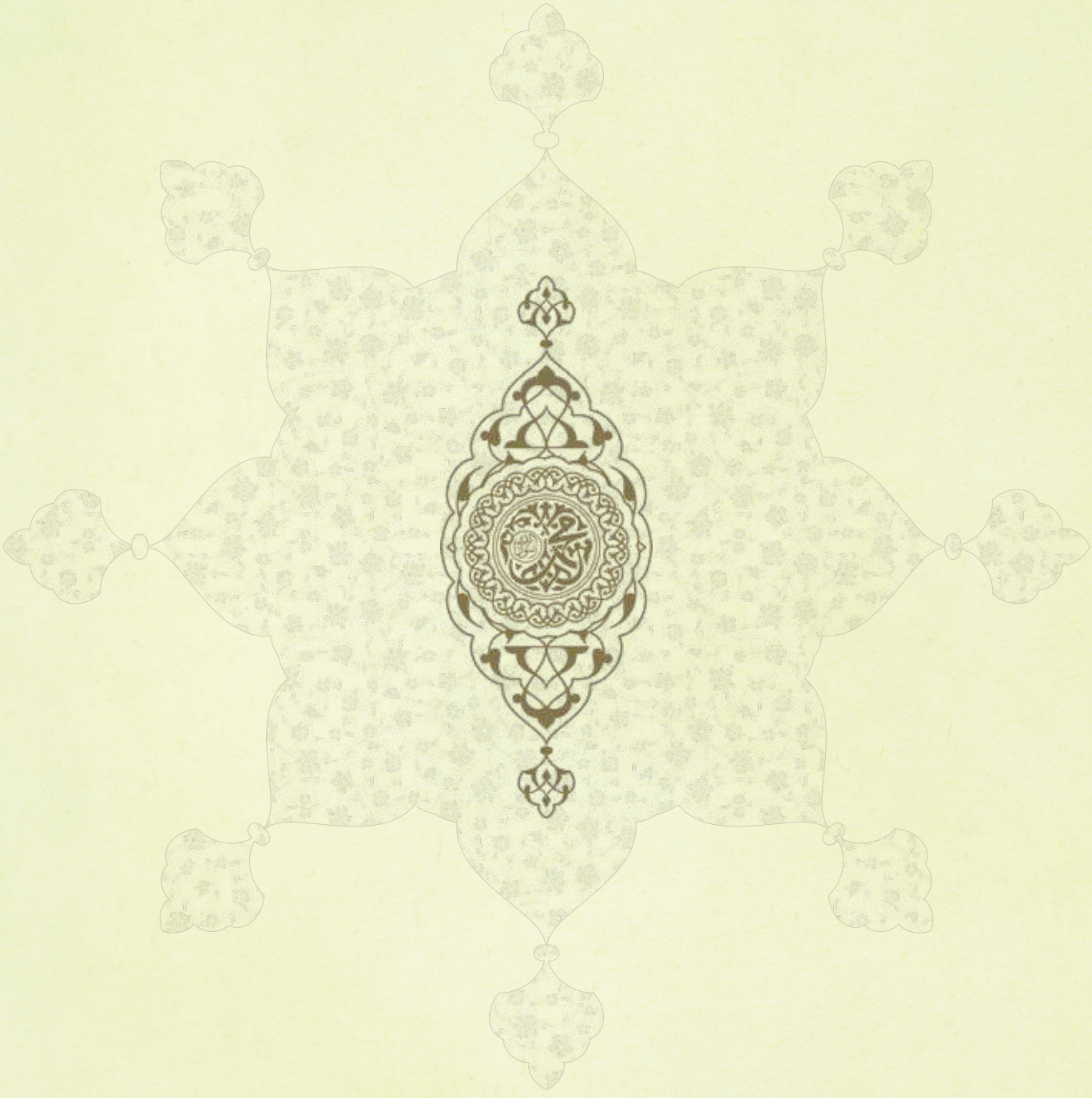

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

1

İlm-i Hadîs

Hadis, Haber, Eser, Sünnet-Muhaddis, Hâfız, Hüccet, Hâkim – Fakih ile Muhaddisin Farkı

İlm-i hadîs –ki ona ilm-i rivâyet, ilm-i ahbâr, ilm-i âsâr namını da verdikleri vardır– Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin akvâl ve ef'âlini bildiren ilimdir. Resul aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin akvâlinden murat, Kur'an –yani vahy-i metluv– olmayarak buyurdukları sözlerdir. Ef'âlinden de murat zât-ı seniyye-i risâletpenâhîlerinden sâdır olmuş umurdur ki bunların birtakımlarına ittibâ ile memuruz. Tab'an yahut hâssa-i nebeviyyeleri olmak üzere kendilerinden sâdır olmuş olup ittibâ ile memur olmadığımız umur da ef'âl-i nebeviyye cümlesindendir. İlm-i fıkıhta bu ikinci nevi ef'âl mevzubahis değilse de ilm-i hadîste mevzubahistir. Bazıları tarife ahvâl-i seniyye-i risâletpenâhîyi de ilâve ederler.

Buna hassatan ilmü rivâyeti'l-hadîs namını verirler ki akvâl ve ef'âl-i nebeviyyeyi (sallallahu aleyhi ve sellem) semâ-ı muttasıl ile rivayet ve zabt ve tahrir eden kitaplar hep bu cümledendir. Kütüb-i sıhâh ve sünen ve mesânîd ve meâcim ve eczâ-i hadîsiyye vesaire gibi.

İlm-i hadîsin bir de ilmü dirâyeti'l-hadîs namını verdikleri kısmı vardır ki bunda rivayetin şürût ve envâ' ve ahkâmından, râvilerin ahvali ile şürûtundan, merviyyâtın envâından ve merviyyâttan istihrâc-ı meânî keyfiyyâtından –tabir-i diğerle– gerek senede gerek metne nazaran hadisin sahih, hasen, zayıf, merfû mevkuf, maktû', âlî, nâzil ... olduğunu ve keyfiyyet-i tahammül ve edâyı, senedlerde isimleri geçen ricâlin sıfatını ... bildiren kavânînden, el-hâsıl sened ile metnin ahvalinden yahut

–daha münasip bir tabirle– kabul veya red haysiyetlerinden râvi ile mervînin ahvalinden bahsolunur.

Tarifteki rivayetten murat, sünneti isnad ile nakletmek yani menkulü tahdis, ihbar gibi suver-i edâ ile kāiline nisbet etmektir.

Rivayetin şürûtu; râvinin semâ, arz, icâzet gibi envâ-ı ahz ü tahammülün biriyle rivayeti ahz ü telakki etmiş olmasıdır.

Rivayetin envâı: Muttasıl, münkatı‘ gibi vasıflarla muttasıf olmasıdır. Ahkâmı da kabul veya reddir. Hâl-i ruvâttan murat adalet veya mecrûhiyetleridir. Şartları da, tahammül ve edâda haiz olmaları lâzım gelen şartlardır.

Merviyyâtın envâı: Musannefât, mesânîd, meâcim, eczâ-i hadîsiyye gibi şeylerdir. Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *Kitâbü'l-Ma'rife'*si, Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâyetü fî kavânîni'r-rivâye'*si ile *Kitâbü'l-Câmi‘ li-âdâbi'ş-şeyh ve's-sâmi'*i, İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin *Ulûmü'l-hadîs'*i, Nevevî'nin *et-Takrîb ve't-teysîr'*i, Zeynüddin el-Irâkī'nin *Elfiyye'*si, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Nuhbetü'l-fiker'*i ile şerhleri, Süyûtî'nin *Tedrîbü'r-râvî'*si dirâyetü'l-hadîs kitaplarındandır. Bu ilme –birçok ıstılahat istimaline ihtiyaç gösterdiğinden– ve mübalağa olmasa serâpâ ıstılahattan ibarettir denilebileceğinden– **ilmü mustalahi ehli'l-eser** namını da verirler. *Sahîh-i Buhârî* ile muhtasarı olan *Tecrîd* rivâyetü'l-hadîs kitaplarından olup tahririne şürû‘ edilen bu mukaddime de dirâyetü'l-hadîsin bazı mebâhisini muhtevidir.

İlm-i hadîsin mevzuu bazılarınca resul olmak haysiyetiyle Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin zât-ı şerifi, diğer bazılarınca sened ile metindir. Gayesi, rivayetin sahih olanını olmayanından temyizdir. Her iki nevinin de medarı **isnad**dır.

Muhaddisîne göre **hadis**, Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin akvâl, ef'âl ve ahvalidir. Usûl-i fıkıh ulemâsının tarifine göre ise aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin akvâl ve ef'âlidir. Akvâlin içinde tekārir de dahildir.

Takrir, Asr-ı saâdetlerinde müslimîn tarafından yapıldığını gördükleri yahut işittikleri halde nehiy ve inkâra dair hiçbir şey buyurmamalarıdır. Meşhûd veya mesmû‘-ı risâletpenâhîleri olan bu gibi şeyleri tağyîre lüzum görmeyip takrir yani hali üzere ibkā buyurmuşlardır.

Ahvâl-i celîle-i risâletpenâhî, hadisin mefhumuna muhaddisînce dahil, fukahaca

hariçtir. Zira ahval, ef'âl-i ihtiyâriyye nevinden ise zaten ef'âle dahildir. Hilye-i şerife gibi, mîlâd-ı nebevînin zaman ve mekânı gibi kütüb-i siyerde mezkûr olup hiçbir gûnâ hükm-i şer'îyi müstetbî' olmayan husûsattan ise fukahanın garazı taalluk eden şeylerden değildir. Halbuki muhaddisîne göre aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize izâfe ve isnad olunan her şey hadistir. Çünkü onların garazı zât-ı kudsiyye-i risâletpenâhî hakkındaki mesmûât ve merviyyâtı kayıt ve zaptetmek, bugünkü tabirimizce târîh-i celîl-i nebevîye müteallik bilcümle vesâiki alâ kaderi'l-imkân cem' ve ihzâr eylemektir. İki tarif arasındaki fark işte bundan neşet eder.

Sahâbe ve tâbiînin âsârına yani kavil ve fiil ve takrirlerine müteallik merviyyâta da hadis denildiği kesîrü'l-vukū'dur. **Haber** gerek merfû gerek mevkuf ve maktû' yani gerek aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden gerek mâadasından menkul olan rivâyâta ıtlak olunup bu itibarla sahâbe ve tâbiiîne nisbet olunan rivâyâta da şümulü olduğundan **hadis**ten eamdır. Her hadis haberdir; lâkin her haber hadis değildir.

Bazı ulemâ haber-i merfûa da, mevkufa da, maktûa da hadis dedikleri için bunların ıstılahınca hadis ile haber müterâdiftirler.

Diğer bazı ulemâ ise hassaten Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmdan rivayet olunanlara **hadis**, mâadasından rivayet olunanlara **haber** diyorlar ki bu ıstılaha göre hadis ile haber mütebâyin olur: Hiçbir hadis haber değildir, hiçbir haber de hadis değildir. Bunların ıstılahınca sünnet-i nebeviyyeyi zabt ile meşgul olan kimseye **muhaddis** denilirse de tarih gibi şeylerle meşgul olana **ahbârî** denir.

Eser, haberin –hadisten eam olan mânasınca– mürâdifidir. Bunlar muhaddise, **eserî** derler. Horasan fukahasından bazıları hadîs-i mevkūfa eser, hadîs-i merfûa haber derler ki bunların ıstılahınca eser, haberin–üçüncü mânasınca– mürâdifidir.

Sünnete gelince alelekser aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize izâfe olunan kavil, fiil ve takrire denir ki usûl-i fıkıh ulemâsına göre hadis mürâdifidir. Hadis lafzını yalnız akvâl-i şerîfe-i nebeviyyeye ehâdîs-i merfûaya tahsis eden muhaddisîne göre ise ondan eamdır. Yani her hadis sünnettir. Lâkin her sünnet hadis değildir.

Sünnet-i seniyyeyi nakil ve rivayet etmeyi meslek ittihaz etmiş olanların derecâtı vardır: En aşağı mertebede olan tâliptir ki ilm-i hadîste müptedi, heveskâr demektir. Tâlibin ehl-i hadîs arasında mevkii yoktur.

Rivayete tasaddî edenlerin birinci ve en dûn mertebesi râvi, yahut "nûn"un kesriyle müsnid / مُسْنِد mertebesidir ki hadisi senedi ile nakleden kimse demektir. Râvi veya müsnid himmetini yalnız semâa kasr ile mücerret rivayet vazifesini ifa ile kaldığı için kendisinden rivayet ettiği haberlerin mütûn ve esânîdi hakkında pek derin mâlûmat aranmaz.

Muhaddis mertebesi ise yüksektir. Ehl-i hadîsçe muhaddis, senedleri hıfzetmekle beraber ricâl-i esânîdin ne dereceye kadar adl veya mecrûh olduklarını da bilen kimsedir. Muhaddisîn arasında rütbe-i âliye sahibi olana **hâfız**, rütbe-i ulyâ sahibi olana **hüccet**, en son mertebeyi ihrâz edene **hâkim** denir.

Meşhur olduğuna göre **muhaddis** –ki ona **şeyh**[1] ve **imam** da dendiği vardır– ilm-i hadîste üstâd-ı kâmil mertebesini bulan zattır. Muhaddis yüz bin hadisi metinleriyle, senedleriyle hıfzetmiş ve senedlere dahil ricâli tercümeleriyle ve cerh ve ta'dîl noktainazarından halleriyle tanırsa **hâfız** namını alır. Hüccet de üç yüz bin hadisi böylece ihâta eden **muhaddis**in unvanıdır. **Hâkim** de bütün sünneti ihâta etmiş olan imama denir.

Bunlar elsine-i nâsta şöhret bulan tariflerdir. Lâkin ulûm-ı hadîsiyyenin hangi derecesini ihâta eden kimseye muhaddis veya hâfız denilebileceğini kestirmek pek müşkül olduğundan ehl-i fennin de bu babda ta'rifât-ı muhtelifesine müsâdif oluyoruz.

İmam Cezerî'nin tarifine bakılırsa muhaddis unvanı umumi olup şürûtu dairesinde rivayet etmek üzere erbabından yine şürûtu dairesinde hadis ahz ve tahammül eden her zata verilebilir. Hâfız ise kendisine bâliğ olanı rivayet etmekle beraber muhtaç olduğu hadislere –bütün merviyyâtına değil– fehm ve dirayeti de munzam olan kimsedir.

Zeynüddin el-Irâkī de hadisleri kendi eliyle yazmış, erbabından dinlemiş, tâliplere dinletmiş, cem'-i hadîs için diyar diyar dolaşmış, bine yakın mesânîd, ilel ve tevârih kitaplarının asıllarını elde etmiş, fer'leri[2] üzerine ta'lîkat yazmış kimseye muhaddis namını veriyor.

---

1 Râvî-i hadîs, hadisi kimden ahzetmişse ona da ıstılahan şeyh ıtlak olunur.

2 "Kütüb-i ilel"den maksadı gerek metnin gerek senedin değme muhaddise zâhir olamayan ayıpları hakkında yazılmış kitaplardır. Asıl da şeyhin kendine has olan kitabıdır. Fer', asıldan istinsah edilmiş veya mukabele edilmiş kitap demektir.

Muhaddis ile hâfız tabirlerinin Selef nazarında müterâdif olduklarına dair de âsâr vardır. Nitekim Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'nin, "İmlâ tarikiyle yirmi bin hadis yazdıramayan kimse sâhib-i hadîs değildir" dediğini Ebû Zür'a er-Râzî naklettiği gibi Zührî'nin de, "Kırk senede bir ancak bir hâfız yetişebilir" dediğini Irâkī nakleder. Bu nakil eğer sahih ise Zührî'nin hâfızdan muradı hıfz ve itkānda mertebe-i kusvâya varmış kimsedir.

Her ne hal ise muhaddis, hâfız, hüccet, hâkim unvanlarının kimlere verilmek lâzım geleceğini bildirecek kaide aramakta o kadar ehemmiyet olmayıp –merviyyâtının miktarı daha az da olsa– râvinin adalet ve zabt ve itkān sahibi olması aranır. Çok hadis cemedebilmiş olmak keyfiyeti ikinci derecede düşünülecek meseledir. Nitekim sahâbe ve tâbiînin her biri tarafından rivayet edilen ehâdîs daha sonraki karnlara nazaran pek az sayılır. Sonrakiler sahâbe ve tâbiînin merviyyâtını müteaddit tariklerden ahzedip kitaplar yazmışlar ve sudûr ile sutûrda mahfuz olan merviyyâtın yekününü hakikaten akla veleh verecek dereceye îsâl etmişlerdir.

Bir de **fakih** tabiri vardır ki ahkâm-i şer'iyyeyi edille-i tafsîliyyesinden istinbat eden kimseye ıtlak olunur. Yüksek mertebede fıkıh sahibi olan zata müctehid denir.

İstinbât-ı ahkâm için fakihin, müctehidin en mühim merci ve mehazı Kitap ve Sünnet'tir. **Kitâbullah** tevâtüren mâlûm olup sünnet de muhaddisînin rivayetiyle sabit olur. Muhaddis yalnız bir haberin tâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden itibaren "karnen ba'de karnin" kendisine bâliğ olduğunu birdirmekle iktifa eder. Fakih ve müctehid de o haberi öğrenip mutazammın olduğu hüküm veya ahkâmı istinbat eder. رب مبلغ أوعى من سامع "*Bir haberi tebellüğ eden niceleri vardır ki haberi işitenden daha âgâhtırlar*"[3] hadîs-i şerifinin mısdâkınca râvinin naklettiği haber kendisinin farkına varamadığı bir hükmü mutazammın olabilir ki onu çıkarabilecek fakihtir, müctehiddir.

Muhaddisînin vazifesi nukūlü, eslâftan ahlâfa nakletmektir. İçlerinde nakd-i ricâl, ta'bîr-i diğerle intikād-ı esânîd ile meşgul olarak hadisin kavîsini zayıfından ayırt etmek ve mütûnun teâruz veya tefâvütlerini göstermek vazîfe-i mühimmesini de deruhte etmiş olanlar varsa da mâna ve delâlet itibariyle nakd-i mütûn onlara ait değildir. Nakd-i mütûn ile uğraşan fukaha ve onların başında müctehidlerdir. Bir muhaddis fakih de olabilir. Nitekim bu kabilden zülcenâhayn eimme-i dîn de çoktur. Birçok fukaha da vardır ki bütün dikkat ve himmetlerini istinbât-ı ahkâma

3 {B1741 Buhârî, Hac, 132.}

hasretmişler ve bildikleri hadisleri zaruret messetmedikçe rivayete nasb-ı nefs etmemişlerdir. Muhaddisînin bir vazifesi de edille-i tafsîliyyenin bir kısmını ihzâr etmiş olmak suretiyle müctehidlere hizmet etmek demek oluyor. Muhaddisînin imâm-ı celîlü'l-kadri Şa'bî, "Fukaha bizler değiliz. Lâkin hadisi işitip fukahaya ve bir şeyi öğretince ilmiyle amel edenlere rivayet etmiş bulunuyoruz" diyor ki (Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 74), ecille-i ulemâ-i dînden olduğuna göre elhak büyük bir insaf göstermiştir. İmam Zührî de, "Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin hazretlerinden daha fakih kimse görmedim. Lâkin rivâyet-i hadîs ile az meşgul olur" demiştir (kezâ I, 65). Bu münasebetle Tâceddin es-Sübkî'nin *Tabakātü'ş-Şâfiiyye'*sinde Ebû Sevr rahimehullahın tercüme-i hâlinde gördüğüm âtîdeki fıkra fakih ile muhaddisin farkını daha açık gösterir:

Gasl-i emvâtı sanat ittihaz etmiş bir hatuncağız günün birisinde –içlerinde ecille-i muhaddisînden Yahyâ b. Maîn, Ebû Hayseme, Halef b. Sâlim gibi zevat da dahil olan– bir cemaatin hadis müzakeresiyle meşgul olduklarını görmüş. Bu zevatın ikide bir, رواه فلان، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "Bu hadisi filân rivayet etmiştir", ما حدث به غير فلان "Bu hadisi filândan başkası rivayet etmemiştir" dediklerini işitince çoktan beri sormak istediği bir müşkil-i dînîsini halledebilecek en münasip zevat işte bunlar olacağına hükmederek ortalığa, "Hâizin mevtâyı gasletmesi câiz midir?" diye bir sual atar. Hâzırun hep birbirine bakışmışlar; derken öteden –o meclis-i müzâkereye iştirak etmek üzere gelen– Ebû Sevr görünmüş. Müşârün ileyh eimme-i fukahâ-i müctehidînden idi ve hadis rivayet etmekle beraber diğer huffâz gibi iksâr-ı rivâyet ile mâruf değildir. Huzzâr onu görünce kadına, "İşte şu gelene sor!" diye işaret etmişler. Kadın da yüzünü dönünce hazreti görüp sualini ona îrât etmiş. O da derhal şu cevabı vermiş: "Evet yıkayabilir. Çünkü Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin Âişe radıyallahu anhâya, '***Senin hayız halin senin elinde değildir***'[4] buyurduklarını ümmü'l-mü'minîn hazretlerinden Kāsım b. Muhammed rivayet ettiği gibi ümmü'l-mü'minîn hazretlerinin, 'Tarağı ıslatıp Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin mübarek saçlarını hâiz iken tarardım' dediği de bize bâliğ olmuştur. Hâiz, dirinin başını yıkayıp tarayabilirse meyyitinki evleviyyette kalır." İntehâ... Oradaki muhaddisler bu cevabı işitince, "Evet, bunu filân da rivayet etmiştir; bize filân haber verdi; filân tarikten de bize bu bâliğ oldu" diye çeşit çeşit rivâyâttan ve turuk-ı rivâyâttan bahsetmeye koyulmuşlar. Kadıncağız bunları bir müddet dinlemiş de sonra, "Peki, anladık. Ama deminden beri siz nerede idiniz?" diyerek savuşmuş...

4 {M689 Müslim, Hayız, 11.}

Yine Sübkî'nin *Tabakāt'*ında mütalaa ettiğime göre, "İmâmü'l– eimme lakab-ı celîlini ihrâz eden Ebû Bekir b. Huzeyme bir gün İmam Şâfiî'nin ashabından ve eimmeden İsmâil el-Müzenî'nin meclisinde iken Irâkîler'den biri şibh-i amd ile olan katil cinayetine dair bir münazara açıp, "Cenâb-ı Hak Kitâb-ı Kerîm'inde katli yalnız amd veya hata ile tavsif buyurmuşken siz şibh-i amd diye üçüncü bir vasfı nereden çıkarıyorsunuz?" diye sormuş. Müzenî bu meseleye dair İmam Şâfiî'nin Ali b. Zeyd b. Cüd'ân tarikinden rivayet ettiği hadîs-i şerifle ihticâc etmiş. Iraklı'nın, "Ali b. Zeyd b. Cüd'ân ile siz ihticâc eder misiniz?" diye îrât ettiği ikinci sual üzerine Müzenî'nin sükût ettiğini İbn Huzeyme görünce hemen atılıp, "Ali b. Zeyd b. Cüd'ân'dan başka Eyyûb es-Sahtiyânî ile Hâlid el-Hazzâ da bunu rivayet etmişlerdir" diyerek imamı müşkilâttan kurtarmıştır. Lâkin Iraklı senedlerin üst tarafına geçerek, "Ya şu Ukbe b. Evs dediğiniz kim oluyor?" deyince, "Basralı bir râvidir. İbn Sîrîn'de mâlûm olan celâlet-i kadri ile beraber bu hadisi ondan rivayet etmiştir" diyerek Ukbe'nin beyne'l-muhaddisîn mâruf bir kimse olduğunu anlatmış. Bunun üzerine Irâkī, Müzenî'ye dönerek, "Münazara eden siz misiniz? Yoksa o mu?" demesiyle Müzenî, "Hadise sıra gelince o münazara eder. Çünkü hadisi o benden iyi bilir. Hadis sabit olduktan sonra da söz söylemek sırası bana gelir" cevabını vermiştir. Fakih ile muhaddisin işte farkı...

2
Sahâbe

Şerîat-ı Ahmediyye'yi, sünnet-i nebevîyyeyi bize nakleden râvilerin başında sahâbe ile tâbiîn radıyallahu anhüm vardır. Sahâbe ile tâbiîn kimlere dendiğini bilmek, bir cihetten de hadislerin muttasıl veya mürsel olduklarına, bu itibarla sıhhat ve zaaflarına hükme medâr olacak mi'yarlardan biri olduğundan ayrıca bir ehemmiyeti haizdir.

Sohbet, örf-i lugavîde yâr ü hemdem olmak mânasına geldiğinden yâr ü hemdeme **sâhib** denir. Sahibin cem'i **sahb** ve cem'u'l-cem'i **ashâb**dır. Sahâbe de şâz bir cem' olarak "ashap" mânasınadır.[1] Sahâbeden bir fert mânasına **sahâbî** de sahip makamında kesîrü'l-isti'mâldir. Burada mevzubahis olan sahâbe Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin dîdâr-ı bâ-kemâliyle müşerref olup rivayetleri, mülâkatları, sohbetleri sabit olan bahtiyârân-ı ümmettir.

Sahâbî –ıstılah-ı şer'îce– Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi mümin olarak görmüş ve mümin olarak vefat etmiş kimsedir. Bu tarif İbn Hacer el-Askalânî'nin dediğine göre tariflerin esahhı olup Buhârî ile şeyhi İmam Ahmed b. Hanbel'in vesair muhakkikînin muhtarıdır. Nitekim İmam Ahmed b. Hanbel, "Zât-ı mukaddese-i nebeviyyeye bir sene, bir ay, bir gün, bir saat hemdem olan hatta yalnız gören kimse sahâbî'dir" demiştir.

Bu tarife göre kable'l-îmân likâsı sabit olmakla beraber ba'de'l-îmân bir daha kendisine rü'yet nasip olmamış bulunan müminlere sahâbî denilemeyeceği gibi zümre-i

1 Eimmeden birinin mezhebini kabul ve taklit eden ulemâya da o imamın ashabı denir. Ashâb-ı Ebû Hanîfe, ashâb-ı Mâlik, ashâb-ı Şâfiî gibi.

celîle-i ashâb idâdına dahil olmuşken iyâzan billâhi teâlâ irtidad ile hâl-i riddetinde vefat etmiş olanlar da[2] sahâbe değildir.

Abdullah b. Ebû Serh ile Kurre b. Hübeyre el-Kuşeyrî ve Eş'as b. Kays el-Kindî gibi ahd-i celîl-i nebevîde irtidad edip ba'dehû tekrar iman etmiş olanlara gelince: Bunların sohbeti hakkında pek ziyade münakaşa edilmiştir. Abdullah b. Ebû Serh hakkındaki hilâf çok kavî değildir. Çünkü o, feth-i Mekke'de demi heder edilmiş iken sütbirâderi Osman b. Affân radıyallahu anhın şefaatiyle mazhar-ı af olup hiç olmazsa affından sonraki sohbeti makbuldür. Diğer ikisine gelince: Onlar Kuşeyr ile Kinde kabâilinden irtidad edenlerle birlikte irtidad edip Halife-i Evvel Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anhın huzuruna esîren getirilmiş ve yeniden iman etmişlerdir. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî'ye göre irtidad mâ-sebaktaki amelleri iptal ettiğinden, bu zatlar da imana avdet ettikten sonra şeref-i dîdâr-ı risâletpenâhî ile müşerref olamadıklarından sahâbî değillerdir. Lâkin muhaddisînin mu'temedün aleyh olan kavl-i sahîhine göre bunlar da sahâbedendir. Eş'as b. Kays'ı muhaddisler hep sahâbe meyanında zikredip hadislerini kütüb-i sıhah ve mesânîde o sıfatla dercetmekte beis görmemişlerdir.

Hunefâ'dan olan Zeyd b. Amr b. Nüfeyl gibi kable'l-bi'se sohbet-i seniyye-i Muhammediyye'ye mazhar olup da zaman-ı bi'sete yetişememiş yahut rahip Bahîrâ ile Varaka b. Nevfel gibi enbiyâ-i selefi musaddık olup aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin ba's buyurulacaklarına da imanı olanlar acaba sahâbî sayılırlar mı? Abdullah b. Mende, Zeyd ile Bahîrâ'yı o meyanda zikretmiş ve Zeyd hakkında vârit olan إنه يبعث أمة وحده "*O, yevm-i kıyâmette tek başına bir ümmet olarak ba's olunacaktır*"[3] hadîs-i şerifini hüccet olarak sevkeylemiştir. Varaka fazla olarak –risâlet zamanını idrak edemediyse de– nübüvvetin evâilini idrak edip– üçüncü hadisten mâlûm olacağı üzere aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin kalb-i şeriflerine mehâbeti vahyin verdiği havf ve heyecanı teskin için hayli teselliyet-âmiz sözler söylemiştir. Bundan dolayı Taberî, Begavî, İbn Kāni', İbnü's-Seken ve sahâbe terâcimini yazan

2 Asr-ı saâdet'te iman ve İslâm ve sohbet-i bîbahâ-yı seyyidi'l-enâm saâdet-i ulyâsına mazhar olmuşken şekâvet-i sâbıka-i ezeliyye muktezâsını en nihayet izhar ile irtidad eden birkaç kimse vardır. Ubeydullah b. Cahş el-Esedî, Abdullah b. Hatal, Rebîa b. Ümeyye b. Halef, Mikyes b. Hubâbe gibi. Bunlardan Ubeydullah ümmühâtü'l-mü'minînden Ümmü Habîbe radıyallahu anhânın ilk zevci olup birlikte Habeş diyarına hicret ve orada iken sû-i hâtimesi yakasına yapışıp tanassur etti ve nasrâniyeti üzere âhirete göçtü. Abdullah b. Hatal ile Mikyes de feth-i Mekke günü demi heder edilenlerden olup birincisi ilticâ ettiği estâr-ı Kâbe-i Muazzama altında iken Saîd b. Huveyris el-Mahzûmî ile Ebû Berze el-Eslemî taraflarından, diğeri de kendi kabilesinden olan Nümeyle b. Abdullah tarafından katledilmişlerdir. {Asr-ı saâdet'teki irtidat olayları hakkında 1477 numaralı hadisin izahında yer alan 'sûikast' açıklamasını okuyunuz.}

3 {Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, II, 34, no: 7212.}

diğerleri onun da ismini sahâbe defterine kaydetmişlerdir. Diğerleri yalnız eyyâm-ı bi'setteki sohbeti sohbet saydıklarından Zeyd ile Bahîrâ gibilerini sahâbeden addetmezler. Evlâd-ı kirâm-ı risâletten, Hazret-i İbrâhim b. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ismini zikrederler de Kāsım b. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin ismini zikretmezler. Çünkü Kāsım kable'l-bi'se vefat etmiştir.

Bir de rü'yet ve mülâkatın mânası, mümeyyiz olarak rü'yet ve mülâkattır. Sinn-i bulûğdan evvel Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi görüp hatırlayanlar şüphesiz sahâbîdir. Hasan, Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr radıyallahu anhüm gibi. Lâkin sahâbe hazerâtından yeni doğan çocuklarını huzûr-ı risâletpenâhîye götürüp dua ettirmek, damaklarını ovdurmak (tahnîk), haklarında niyâz-ı berekette bulunmak mûtatları idi. Bu çocuklardan sinn-i temyîze vâsıl oldukları zaman aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizi refîk-ı a'lâya iltihak buyurmuş bulanlar sahâbe değildir. İbn Hacer, bunlar, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kendilerini görmüş olmaları haysiyetiyle sahâbe sayılırlarsa da rivayetleri haysiyetiyle tâbiîndendirler diyor.

Cumhûr-ı muhaddisînin bu tariflerine karşı diğer tarifler de varsa da İbn Hacer el-Askalânî bunlara şâz diyor. Bir kere bazı usûliyyûnun ve meselâ İbnü's-Sabbâğ'ın tarifine göre Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme mülâki olup nezd-i hümâyunlarında ikamet eden ve kendilerine tâbi olan kimseye sahâbî denilip vifâdet suretiyle huzura gelen ve musâhabet ve mütâbaat etmeksizin gidenlere sahâbî ismi verilemez. Bunlar, sahâbînin lugat mânası da işte budur diyorlar. Halbuki örf-i lugavîce sohbetin azına da çoğuna da sohbet denir. Lugata bakılacak olursa huzurda yalnız bir saat bulunmuş olan zata sahâbî denilebilir. Maahâzâ eimmenin isti'mâl-i örfîsine nazaran yalnız sohbeti temâdi eden, mülâkatı tevâlî eden kimseden başkasına sahip ıtlak edilmediğinden bir saat beraber bulunan, beraberce birkaç adım yürüyen kimseye sahâbe denilmemek kavlini Kâdî Ebû Bekir el-Bâkıllânî ihtiyar ediyor.

Saîd b. Müseyyeb'in Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin nezdinde bir iki sene ikamet etmemiş, birlikte bir iki gazâda bulunmamış kimseyi sahâbî addetmediği rivayet olunuyor. İbnü'l-Müseyyeb'in bu iddiası ehl-i hadîsçe müsellem değildir. Zira bu takdirde irtihâl-i nebevîden beş ay mukaddem iman etmiş olan Cerîr b. Abdullah el-Becelî radıyallahu anhın sahâbî sayılmaması lâzım gelecek. Halbuki onun sahâbî olduğunda ittifak vardır. Zeynüddin el-Irâkī müşârün ileyhin böyle söylediği sahîhan sabit olmuyor diyor. İsnadın râvileri meyanında Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî vardır ki hadiste zayıf bir kimsedir. Mâverdî de, bir sahâbî ile Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm arasında ihtisas bulunmasını şart kılmıştır ki bu şartı pek

ağırdır. Diğer tarifler bunlar kadar mühim olmadığından zikirlerinden sarfınazar olundu.

Bir kimsenin sahâbî olduğu birkaç tarik ile sabit olur:

1. Tevâtür ile. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, bakıyye-i aşere-i mübeşşere ve sâir birçokları gibi. (radıyallahu anhüm ecmaîn).

2. İstifâza yani tevâtür derecesini bulmayan bir şöhretle. Dımâm b. Sa'lebe ile (57. hadis) Ukkâşe b. Mihsan radıyallahu anhümâ gibi.

3. Âhâd-ı sahâbenin ve –Askalânî'nin dediğine göre– âhâd-ı tâbiînin, filânın sohbeti vardır demesiyle ki bu "Şahs-ı vâhidin tezkiyesi makbuldür" kaidesine ibtina eder. Meselâ Humeme b. Ebû Humeme ed-Devsî isminde bir zat Hazret-i Ömer'in eyyâm-ı hilâfetinde Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anh maiyetinde İsfahan'ın fethinde bulunduktan sonra orada mebtûnen yani ishalden vefat etmişti. Ebû Mûsâ el-Eş'arî onun hakkında, "Vallahi, peygamberinizden mesmûumuz ve sem'-i ıttılâımıza vâsıl olmuş bir şey varsa o da Humeme'nin şehid olacağı idi" demiş. Bundan, hem Humeme radıyallahu anhın sohbeti hem de mebtûnun şehid olduğu hükmü çıkar (381. Ebû Hüreyre hadisine de müracaat).

4. Kendisinin "sahâbîyim" demesiyle. Lâkin bu takdirde kendisinin evvel be-evvel adaleti sabit ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimize muâsaratı mümkün olmak şarttır. Bu şartların her ikisi de mühimdir. Zira adaleti sabit olmadan, "Ben sahâbîyim" sözünü kabul etmek, adaletini, "Ben adlim" iddiası üzerine kabul etmeye varır. Çünkü sahâbe udûldür. İkinci şart da çok mühimdir. O kimsenin Asr-ı saâdet'te yaşadığı sabit veya hiç olmazsa o asırda yaşayabilecek sinn-i visâlde olmalıdır. Hele 110 sene-i hicriyesinden sonra bu davaya kalkışanların hepsi bilittifak kâzip addedilmişlerdir. 110 senesinden sonra yeryüzünde ber-hayat hiçbir sahâbî kalmamıştı (bk. 356. hadis). Bu yalan davada bulunanların sonuncusu Reten el-Hindî'dir ki vefatı 632 sene-i hicriyesinde vâki olduğu halde sohbet iddiasında ve uydurma rivâyât ile bir kısım halkı iğfale kalkışmak cüretinde bulunmuştu.

Sahâbe-i kirâm rıdvânullahi aleyhim hazerâtının isimlerini, tercüme-i hâllerini, mukıllûndan iseler rivayetinde infirâd ettikleri hadisleri göstermek için her asırda birçok himmetli zevât-ı kirâm çalışıp müstakil kitaplar da telif etmişlerdir. Bu babda en evvel müstakil eser yazan Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil

el-Buhârî'dir (194-256).[4] Buhârî'nin meşâyihi tabakasından Halîfe b. Hayyât (ö. 240) ve Kâtibü'l-Vâkıdî demekle mâruf Muhammed b. Sa'd da (ö. 230) sahâbe ile sahâbeden sonraki ruvâtı câmi' olmak üzere –az daha evvel– birer eser telif ettikleri gibi Buhârî akranından Ya'kūb b. Süfyân b. Cevvân (ö. 277) ile Ebû Bekir b. Ebû Hayseme (185-279) de birer kitap yazmışlardır. Onlardan sonra telifat artık tevâlî ediyor. En mârufları şu zevata aittir: Hâfız-ı Kebîr Mutayyen (202-297), Ebü'l-Kāsım el-Begavî (214-310), Ebû Bekir b. Dâvûd (230-316), Abdân (216-306), Ebû Ali b. Seken (294-353), Ebû Hafs b. Şâhin (297-385), Ebû Mansûr el-Mâverdî (yahut Bâverdî?), Ebû Hâtim b. Hibbân (ö. 354), *Mu'cem*'ler sahibi Taberânî (260-360), Ebû Abdullah b. Mende (310-395), Ebû Nuaym el-İsfahânî (330-403), ***el-İstîâb*** sahibi Ebû Ömer b. Abdülber (368-463), o kitaba zeyil yazan Ebû Bekir b. Fethûn ile Ebû Mûsâ el-Medînî (501-581); daha sonraları ***Üsdü'l-gābe*** sahibi İzzeddin İbnü'l-Esîr (555-630), bu kitabı ihtisar eden Ebû Abdullah ez-Zehebî (673-748) ve ***el-İsâbe'***sinden en çok sahâbe ismi cemedebilen İbn Hacer el-Askalânî (773-852).

Muahhar olanlar mukaddem olanların âsârındaki nevâkısı ikmal etmişlerdir. En büyük mecmualardan biri sayılan İbn Abdülberr'in ***el-İstîâb'***ında 3500 sahâbî ismi olduğu halde ***Üsdü'l-gābe'***deki esâmînin mecmuu 7554 ve ***el-İsâbe'***deki isimlerin mecmuu –sohbeti meşkûk ve münâzeun-fîh olanların da isimleri dahil olmak üzere– 11.783'tür ki sahâbenin hakiki adetlerine nazaran devede kulak sayılır.

Sahâbenin Hepsi Udûldür

Fitnelere karışmış karışmamış sahâbe radıyallahu anhümün kâffesi mu'temedün-bih olanların yani Ehl-i sünnet ve cemaat eimmesinin icmâı ile âdillerdir. Fiten, Emîrü'l-mü'minîn Osman radıyallahu anhın vak'a-i dilsûz şehâdetiyle başlayıp ondan sonra Cemel, Sıffîn vesaire o fitne-i uzmânın fürûu olarak artık tevâlî etmiştir. Bu vak'alarda sahâbenin bazıları mesâff-ı harbde karşı karşıya durmuşlar, ekseriyyet-i uzmâ da birer kenara çekilip hiçbir tarafı iltizam etmemişlerdir. Muharip olanlar tabii muktezâ-i hâl olarak yekdiğeri lehine söz söylememişler, şîaları yani taraftarları ise –herhangi hususlarda vâki olan tarafgirliklerde olduğu gibi– ta'nda metbûları olan sahâbeden daha ileriye varıp nihayet Şîa (Şîa-i Ali), Nevâsıb (Şîa-i Osman), Havâric, Revâfız namını alan tevâif-i mübtedia, muhalifleri olan taraftaki ashâb-ı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi adaletten

4 A'lâmın sağ taraflarına yazılan rakamların biri isim sahibinin velâdet, diğeri vefat tarihidir. Yalnız bir rakam var ise vefat tarihidir. Rakamın sağında istifham işareti varsa o tarih hakkında ihtilâf edildiğini ve şu kadar ki adedin, mâ vakaa yakın takribî bir adet olduğunu gösterir.

ıskata kalkışmışlardır. Halbuki bu vak'alarda haklı olanlar da haksız olanlar da birer gûnâ müteevvil olup –doğru, yanlış– sûret-i zâhirede kendilerini muhik gösterecek birer hüccete temessük ediyor ve her iki taraf, hakkı seyf ile ihkak etmek davasıyla ortaya çıkıyorlardı. İctihadında muhtî olanın mevzur olmak şöyle dursun me'cûr, musîb olanın ise iki kat me'cûr olacağı mâlûmdur. Bir de acaba bu zevatın bu fiil ve hareketleri rivayetlerine müessir olacak raddede miydi? Hakka'l-insâf düşünülse muhalifine –ictihaden– isnâd-ı bağy ederek onu başka çare olmadığı için silâh kuvvetiyle hakka irca etmeyi –yine ictihaden– vazife edinmek ile Kitap ve Sünnet'i ümmete nakil ve tebliğ etmek hususunda hevâ-yı nefse tebaan telâub etmek başka başka mânalardır. Birincisi vâki ise sahâbe-i kirâm hakkında ikincisi elbette vâki değildir.

Fitenden i'tizâl etmiş olanlara hiçbir diyecek yoksa da fitnelere iştirak etmiş olanları da Ehl-i sünnet –hüsnüzanna binaen– udûl sayarlar ve bu zevât-ı kirâmın kendi mesmû'larını, mâlûmlarını bile bile tağyîr ve tahrif edebileceklerini, hatta zihinlerine uğratamazlar. Hatîb el-Bağdâdî ***el-Kifâye***'sinde, "Sahâbenin adaleti Allah Teâlâ'nın onları tâdil etmesiyle, pak ve tâhir olduklarını bize olan ihbarıyla, onları ümem-i âlem içinde ihtiyar ve ıstıfâ buyurmuş olmasıyla sabit ve mâlûmdur. Hak celle ve alâ hazretleri Kitâb-ı Kerîm'inde:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ،[5] كذا: وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا،[6] كذا: لَقَدْ رَضِيَ اللهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ،[7] كذا: وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ

---

5 Meâl-i âlîsi: *"Sizler nâsa karşı meydana çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz"* (Âl-i İmrân, 3/110), intehâ, vallahu a'lem.

6 Meâl-i âlîsi: *"İşte böylece sizleri biz vasat yani efrâd-ı hıyâr ve udûl olan bir ümmet kıldık ki yevm-i kıyâmette peygamberlerin vazîfe-i teblîği tamamen ifa etmiş olduklarına nâsa karşı şehâdet edebilesiniz. Resul de sizi tezkiye ile lehinize şehâdet edebilsin"* (el-Bakara, 2/143), intehâ, vallahu a'lem.
Evvelki âyet-i kerîme gibi bu âyet-i kerîmenin de muhatabı ümmet-i Muhammediyye sallallâhu aleyhi ve sellem ve hâssaten vahyin hîn-i nüzûlünde kelâm-ı ilâhîyi evvelen ve bizzat tebellüğ etmiş olan sahâbe-i kirâmdır.

7 Meâl-i âlîsi: *"Ey resûl-i kerîm! Hani ya ölünceye kadar seni müdafaa edip yanından ayrılmamak üzere ağacın altında sana biat eden müminler yok mu, işte onlardan Allah razı oldu ve hîn-i mübâyaadaki sıdk ve vefalarını bilip tasdik etti"* (el-Feth, 48/18), intehâ, vallahu a'lem.
Âyet-i kerîmenin sebebi nüzûlü Hudeybiye Sulhu'na tekaddüm eden mübâyaa hâdise-i ma'lûmesidir ki buna bu âyet-i kerîmenin nüzûlünden dolayı Bey'atürrıdvân denir. Bu rıdvân-ı ilâhî ile mübeşşer olan sahâbe-i kirâm 1400 veya 1525 zat idi.

اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ[8] كذا: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ[9] كذا: لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللهَ وَرَسُولَهُ أُولٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ. وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ. وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ[10]

buyurmuştur. Zikir ve iradı burada uzun sürecek daha birçok âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i meşhûre-i nebeviyye de vardır. Bu âyât-ı kerîme ve ahbâr-ı nebeviyyenin kâffesi onların âdil olduklarına sûret-i kat'iyyede hükmetmeyi iktiza edip hiç-biri –kendisini Allah Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri tâdil ve tezkiye buyurduktan sonra– mahlûkînden bir kimsenin tâdiline muhtaç kalmaz. Maahâzâ eğer Allah ile Resûlullah'tan şu zikrettiğimiz âyât ve ehâdîs dahi bilfarz, bize bâliğ olmamış olsaydı onların hicret ilâllah, cihâd fî sebîlillâh, İslâm'a nusret, can ve malı fedâ,

8 Meâl-i âlîsi: "*Sâbikūnu evvelûn olan muhâcirîn ve ensar ile onlara ihsan ile tâbi olanlardan Allah razı olmuştur. Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır"* (et-Tevbe, 9/100), intehâ, vallahu a'lem.
Sâbikūnu evvelûn denilen zevât ehl-i kıbleteyn veya –aşağı yukarı yine o demeye varan– hicretten evvelki müslümanlar yahut ehl-i Bedir veya ehl-i Bey'atürrıdvân'dır diyen olduğu gibi, bütün sahâbedir diyen de vardır. Onlara ihsan ile tâbi olanlar ise –evvelki ihtilâflı akvâle göre– ya bakıyye-i muhâcirûn, ensar ya da sahâbeden sonraki tâbiîn karnı olacaktır. İhsandan murat da sahâbeyi, hassaten muhâcirûn ile ensarı hayr ile yâd ve onlara hayır dua etmek olduğunu Atâ söylüyor ki, bunu bundan bir sonraki âyet-i kerîmeden istinbat etmiş gibi görünüyor. Bu âyet-i kerîmeye nazaran rıdvân-ı ilâhîye mazhar olanlar hem sâbikūn, hem de onların etbâı olduğundan bu lafızların te'vili her ne olursa olsun bütün sahâbe –Hatîb'in dediği gibi– ta'dîl-i ilâhî ile muaddel olmuş demektir.

9 Meâl-i âlîsi: *"Ey Nebî-i Kerîm! Allah ile sana tâbi olan müminler sana yeter"* (el-Enfâl, 8/64), intehâ, vallahu a'lem.

10 Meâl-i âlisi: "*Benî Nadîr'den kalan emvâl-i fey', fukarâ-yı muhâcirûnundur ki onlar Allah'ın fazl ve rıdvanını aramak ve Allah ile resulüne nusret etmek uğrunda vatanlarından çıkarıldılar ve mal ve mülklerinden oldular. İşte sadık bunlardır. Muhâcirler gelmezden evvel dâr-ı hicreti hazırlayıp ve muhâcirûnu evlerinde barındırıp imana yapışan ensara gelince onlar nezdlerine hicret etmiş olanları severler, muhâcirûna verilip kendilerine verilmediğinden dolayı kalpleri gayz ve haset gibi bir şey duymaz, kendileri aç bile olsalar onları kendilerine îsâr ve tercih ederler. Nefsinin şuhhundan yani şiddetli buhlünden kurtulmuş olanlar kimler ise işte felâh bulan onlardır. Bunlardan yani muhâcirûn ile ensardan sonra gelenler de, 'Ey bizim rabbimiz! Bize ve imanda bize sadık olanlara mağfiret buyur. İman etmiş olanlara karşı kalbimizde de hiçbir kin bırakma! Ey bizim rabbimiz! Sen raûf ve rahîmsin' derler"* (el-Haşr, 59/8-10), intehâ, vallahu a'lem.
Bu üç âyet-i kerîmede muhâcirûn ile ensara pek sarih ve pek büyük senâlar olduğu gibi onlardan sonra gelenlere de –sâbikūna hayır dualarına ve onlara karşı kalplerini gıll ü hasetten, buğz ü kinden mutahhar bulundurmak istediklerine mükâfaten– büyük lutuflar vaad buyurulmuştur. Bu sonradan gelenler ister bakıyye-i sahâbe, ister tâbiîn olsun yine sahâbenin kâffesi muaddel olmuş olurlar.

Allah yolunda âbâ ve ebnâyı katilden bile çekinmemek, emr-i dînde hayırhahlık, kuvvet-i îmân, kuvvet-i yakîn gibi mâlûm olan hal ve şanları kendilerini tâdile, nezâhetlerine mûtekit olmaya ve kendilerinden sonra gelmişlerin ve o meyanda kendilerini tâdile kalkışanların kâffesinden efdal olduklarına alâ vechi'l-kat' hükmetmeyi yine vâcip kılardı. Kâffe-i ulemânın ve sözü mu'teddün-bih olanların mezhebi işte budur" dedikten sonra Ebû-Zür'a er-Râzî'ye kadar senedini sevkederek müşârün ileyhin, "Bir kimsenin ashâb-ı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden birine kem nazarla baktığını görürsen anla ki o kimse zındıktır. Zira resul haktır. Kur'an haktır. Resulün getirdiği de haktır. Bunların hepsini bize tebliğ eden sahâbedir. Bu herifler ise Kitap ve Sünnet'i iptal için şühûdumuzu tecrîha kalkışıyorlar. Halbuki zenâdıka oldukları için cerh olunmak asıl kendilerine yaraşır" dediğini rivayet eder.

İbn Hacer el-Askalânî *el-İsâbe*'sinin mukaddimesinde Hatîb'in bu sözlerini naklettikten sonra şöyle diyor: "Sahâbenin tafdîli hakkında vârit olmuş ehâdîs-i şerife pek çoktur. Bunların içinde maksudumuza en açık delâlet edeni Abdullah b. Mugaffel radıyallahu anhın Tirmizî ile *Sahîh-i İbn Hibbân*'da rivayet olunan şu hadîs-i merfûudur:

الله الله في أصحابي لا تتخذوهم غرضا. فمن أحبهم فبحبي أحبهم. ومن أبغضهم فببغضي أبغضهم. ومن آذاهم فقد آذاني. ومن آذاني فقد آذى الله. ومن آذى الله فيوشك أن يأخذه. "*Sakın sakın ashabım aleyhinde bulunmayınız. Onları hedef-i ta'rîz etmeyiniz. Onları her kim severse bana muhabbeti dolayısıyla sever. Her kim de buğz ederse bana buğzu dolayısıyla eder. Her kim onlara ezâ ederse bana ezâ etmiş olur. Her kim bana ezâ ederse Allah'a ezâ etmiş olur. Her kim de Allah'a ezâ ederse çok sürmez Allah onun belâsını verir.*"[11] İntehâ. Ebû Muhammed b. Hazm da, لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا [12] âyet-i kerîmesi ile إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَى أُولٰئِكَ عَنْهَا مُبْعَدُونَ وَكُلًّا وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنَى [13] âyet-i kerîmesinden bilistidlâl bütün sahâbe-i kirâm hazerâtının ehl-i cennet olduklarına kat' etmiştir.

Vâkıa fukahâ-i Mâlikiyye'den صِقِلِّيَّة / Sıkılliyeli (Sicilya) Ebû Abdullah el-Mâzirî (453-536) *el-Burhân* şerhinde, "Sahâbe udûldür demekle Resûlullah sallal-

11 {T3862 Tirmizî, Menâkıb, 58.}

12 Meâl-i âlîsi: "*İçinizden feth-i Mekke'den evvel malını infak ve kıtâle iştirak etmiş olanlar diğerlerine müsavi değillerdir. Onların derecesi daha sonra infak edenlerle mukâtele edenlerden daha büyüktür. Bununla beraber Allah azze ve celle onlara da berikilere de hüsnâyı yani cenneti vaad buyurmuştur. Allah her yaptığınızdan habîrdir"* (el-Hadîd, 57/10), intehâ, vallahu a'lem.

13 Meâl-i âlîsi: "*Hüsnâya, cennete nâiliyetleri hakkında va'd-i ilâhîmiz sebketmiş olanlar cehennemden uzak tutulacaklardır"* (el-Enbiyâ, 21/101), intehâ, vallahu a'lem.

lahu aleyhi ve sellemi yalnız bir gün gören yahut ara sıra ziyaret eden ya da bir iş için mülâki olup hemen nezd-i âlîlerinden savuşup giden her ferdi kastetmiyoruz. Sahâbeden muradımız zât-ı şeriflerine mülâzemeti olup وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ[14] âyet-i kerîmesi medlûl-i münîfince zât-ı akdes-i risâletpenâhîlerine kuvvetü'z-zahr olmuş, nusret etmiş ve bihakkın mütâbaatta bulunmuş zevât-ı âliyedir" demişse de bu kavli şâz itibar edilmiştir. Zira dediği derecede mülâzemet şart olsa Vâil b. Hucr gibi, Mâlik b. Huveyris gibi, Osman b. Ebü'l-Âs gibi vüfûd arasında huzûr-ı pürnûr-ı kutsîlerine varıp pek az ikametten sonra avdet etmiş olmakla beraber sohbet ve rivayetle meşhur birçok sahâbenin adaletine hükmedilemeyeceği gibi A'râb-ı kabâilden nezd-i âlî-i nebevîde ne kadar ikamet ettikleri gayri mâlûm ve şu kadar ki bir iki rivayetiyle sohbeti mâlûm olanların da adaleti mevzubahis olmak lâzım gelir ki umumunun tâdili hakkındaki cumhur kavl-i mu'teberine muhaliftir.

Sohbet-i nebeviyye devlet-i refîasına muadil tutulacak hiçbir fazilet mutasavver olmadığı için o huzûr-ı mübârekte –ne kadar az olursa olsun– bulunmuş bir kimseyi mâadasına tafdîl etmek Hulefâ-yi Râşidîn zamanında bütün sahâbe meyanında mukarrer kavâidden biri idi. Hâfız Askalânî bu kaidenin mebnâsı olmak üzere âtîdeki hadislerle istişhâd eder: Ebû Saîd el-Hudrî'nin *Sahîhayn*'da olan "(Ashabıma sebbetmeyiniz). والذي نفسي بيده لو أنفق أحدكم مثل أحد ذهبا ما أدرك مد أحدهم ولا نصيفه ***Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a kasem ederim ki herhangi biriniz Uhud dağı kadar altın infak etse onlardan*** (ashabımdan) ***birinin bir müd hatta yarım müd sadakasına yetişemez***"[15] hadisi; mütevâtır olan خير الناس قرني ثمّ الذين يلونهم "***Nâsın en hayırlıları benim karnimdeki müslümanlardır. Onlardan sonra da müteakiben gelenlerdir***"[16] hadisi, Behz b. Hakîm'in pederi tarikiyle ceddinden merfûan rivayet ettiği أنتم توفون سبعين أمة أنتم خيرها وأكرمها على الله عز وجل "***Sizler yetmiş ümmetin içinden yetmişinci olarak gelenisiniz ki hepsinin hayırlısı ve indallahi azze ve celle ekremi sizsiniz***"[17] hadisi;[18] Bezzâr'ın *el-Müsned*'inde Câbir'den merfûan mervî, إن الله اختار أصحابي على الثقلين سوى النبيين والمرسلين "***Allah Teâlâ benim ashabımı enbiya ve mürselîn müstesna olmak üzere ins ve cinnin kâffesine tercih buyurmuştur***"[19] hadisi. Süfyân es-Sevrî de قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلَامٌ عَلَى

14 el-A'râf, 7/157.

15 {D4658 Ebû Dâvûd, Sünnet, 10. *Sahîhayn*'da mevcut rivayetlerde "والذي نفسي بيده" ifadesi yer almamaktadır. Bkz: B3673 Buhârî, Fezâilü ashâbi'n-nebî, 5.}

16 {B2652 Buhârî, Şehâdât, 9.}

17 {HM20278 İbn Hanbel, V, 4; MK17114 Taberânî, *el-Kebîr*, XIX, 418.}

18 Bu hadisi Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anh da rivayet etmiştir.

19 {Hadis kaynaklarında, bu lafızla tespit edilemeyen rivayet *el-İsâbe*'de yer almaktadır. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 165.}

عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى [20] âyet-i kerîmesinin tefsirinde Allah'ın ıstıfâ buyurduğu bu ibâdın, ashâb-ı Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem olduklarını söylemiştir. Hâsılı bu mânadaki ahbâr ve âsâr pek çoktur.

Müksirûn-ı Sahâbe

Sahâbe radıyallahu anhümün müksirûnu yani çok hadis rivayet edenleri içinde binden ziyade hadisi olanlar âtîdeki yedi zattır:

1. **Ebû Hüreyre** (ö. 59?) radıyallahu anh ki 5374 hadis rivayet etmiştir. Bunların 335'i *Sahîhayn*'da, 93'ü yalnız *Buhârî*'de, 189'u yalnız *Müslim*'de, kalan 4757'si de diğer musannefât-ı hadîsiyyede mezkûrdur. Ebû Hüreyre'den ahzeden râviler 800'den ziyadedir. İmam Şâfiî onun hakkında, "Kendi zamanında hadis rivayet edenlerin ahfazıdır" demiştir. Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde mervî Zeyd b. Sâbit radıyallahu anhın hadisine göre bir gün kendisi, bir arkadaşı, bir de Ebû Hüreyre huzûr-ı pürnûr-ı nebevîde bulunmuşlar. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz kendilerini taltifen, "*Dua ediniz*" buyurmuşlar. Zeyd ile arkadaşı birer duada bulunmuşlar, aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz de dualarına "*âmin*" buyurmuşlar. Sonra Ebû Hüreyre, "Yâ rab! Arkadaşlarım ne diledilerse senden onu, bir de unutulmaz bir ilim dilerim" diye dua etmiş. Ona da âmin buyurulmuş. Bunun üzerine Zeyd ile arkadaşı, Yâ Resûlellah! Bunu biz de isteriz" demişlerse de سبقكما الغلام الدوسي "*Hayır, şu Devsli delikanlı sizden evvel davranıp ona nâil oldu*" cevabını almışlar[21] (kitabımızdaki 98 ve 99. hadislere de müracaat).

2. **Abdullah b. Ömer** (ö. 74) radıyallahu anhümâ ki 2630 hadis rivayet etmiştir. Bunların 170'i *Sahîhayn*'da, 81'i yalnız *Buhârî*'de 31'i yalnız *Müslim*'de, 2348'i başka yerlerdedir.

3. **Enes b. Mâlik** (ö. 90?) radıyallahu anh ki merviyyâtı 2286 hadistir. Bunların 168'i *Sahîhayn*'da, 83'ü yalnız *Buhârî*'de, 71'i yalnız *Müslim*'de, kalan 1964'ü başka kitaplardadır.

4. **Ümmü'l-Müminîn Âişe es-Sıddîka** (ö. 57) radıyallahu anhâ ki 2210 hadis rivayet etmiştir. Bunların 174'ü *Sahîhayn*'da, 54'ü yalnız *Buhârî*'de, 68'i yalnız *Müslim*'de, diğer 1914'ü diğer kitaplardadır.

20 en-Neml, 27/39.

21 {Hadis kaynaklarında bu lafızla tespit edilemeyen rivayet *en-Nübelâ*'da yer almaktadır. Zehebî, *en-Nübelâ*, II, 616.}

5. **Abdullah b. Abbas** (ö. 68) radıyallahu anhümâ ki 1660 hadis rivayet etmiştir. Bunların 75'i *Sahîhayn*'da, 28'i yalnız *Buhârî*'de, 49'u yalnız *Müslim*'de, 1508'i de başka yerlerdedir.

6. **Câbir b. Abdullah el-Ensârî** (ö. 80?) radıyallahu anhümâ ki 1540 hadisi vardır. Bunların 58'i *Sahîhayn*'da, 26'sı yalnız *Buhârî*'de, 126'sı yalnız *Müslim*'de, 1330'u bu iki kitabın mâadasındadır.

7. **Ebû Saîd el-Hudrî** (ö. 74) radıyallahu anh ki 1170 hadisi vardır. Bunların 43'ü *Buhârî* ile *Müslim*'de, 26'sı yalnız *Buhârî*'de, 52'si yalnız *Müslim*'de, 1049'u başka kitaplardadır.

Fukahâ-i Sahâbe

Sahâbenin fukahası çoktur. Hulefâ-yi Erbaa hazerâtı hepsine şüphesiz tekaddüm ederler ise de fetvaları alelıtlak en çok mervî olan sahâbe Ömer, Ali, İbn Mes'ûd, İbn Ömer, İbn Abbas, Zeyd b. Sâbit ve Âişe radıyallahu anhüm olup bunların içinde de İbn Abbas'ın fetâvâsı hepsinden ziyade naklolunmuştur. Ebû Muhammed Ali b. Hazm der ki: Bu yedi sahâbîden her birinin fetâvâsı cemedilse birer büyük cilt hâsıl olmak mümkündür. Onlardan sonra yirmi sahâbî daha gelir ki bunların da fetâvâsı birer küçük cüz tutar. Bunlar Ebû Bekir, Osman, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Muâz b. Cebel, Sa'd b. Ebû Vakkās, Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Amr b. Âs, Selmân-ı Fârisî, Câbir b. Abdullah, Ebû Saîd el-Hudrî, Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf, İmrân b. Husayn, Ebû Bekre, Ubâde b. Sâmit, Muâviye, Abdullah b. Zübeyr, ümmü'l-mü'minîn Ümmü Seleme radıyallahu anhümdür. Daha sonra Übey b. Kâ'b, Ebü'd-Derdâ, Ebû Talha, Mikdâd ve sâire gibi 120 sahâbî gelir ki bunlar fetvada mukıl ve her birinden ancak bir veya iki mesele rivayet olunmuş zevattır. Bunların mecmû-ı fetâvâsından araştıra araştıra nihayet bir küçük cüz peyda olabilir. İntehâ.

Abâdile

Bir mesele-i fıkhiyye, abâdilenin kavli olmak üzere zikrolunursa Abdullah b. Abbas ile Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Amr b. Âs'ın o meselede müttefik oldukları kastolunur. Abâdile "Abdullahlar" demektir. Abdullah isimli sahâbe-i kirâmın adedi İbnü's-Salâh'ın dediğine göre 220'ye, İbn Fethûn'un zabt ve tahkikine göre ise 300'e bâliğ iken yalnız bu dört zata inhisarı ıstılahîdir. İlm-i fıkhı

umumun teslim gerdesi olduğu halde Abdullah b. Mes'ûd mânâ-i ıstılahîce abâdile cümlesinden değildir. Çünkü bu ıstılah onun vefatından sonra hâdis olmuştur.

Sahâbe içinde bunca fukaha varken münhasıran hiçbirinin akvâline bağlanılmaz ve mesâil-i fıkhiyye kâh şundan kâh bundan öğrenilirdi. İbnü'l-Medînî'nin dediğine göre Evzâî, Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî gibi; daha sonraki eimme-i mezâhib gibi ashabınca dediği dedik ve akvâlinde metbû olan yalnız Abdullah b. Mes'ûd ile Zeyd b. Sâbit ve Abdullah b. Abbas vardı. Radıyallahu anhüm. Bunlardan her birinin kendine mahsus ashabı vardı ki kavilleriyle âmil olup onlarla fetva verirlerdi.

Sahâbenin Adedi

Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin vefatında berhayat kalan sahâbenin adedi denildiğine göre 100.000'den ziyade idi. Daha evvel vefat edenler de başka. Esnâ-i fütûhta diyâr-ı baîdeye dağılmış olduklarından çoğunun hüviyeti ahlâfa mâlûm olmamıştır. En ziyade esâmî cemeden ***el-İsâbe***'de, yalnız 11.783 isim vardır ki bunların bazıları hakkında da "sahâbî mi değil mi" diye ihtilâf edildiğini haber veriyor.

Tabakāt-ı Ashab

Sahâbe-i kirâmı İbn Sa'd beş tabakaya, Hâkim ise on iki tabakaya taksim etmişlerdir. Hâkim'in tasnifi şöyledir: **1.** Hulefâ-yi Erbaa hazerâtı gibi Mekke'de imana gelenler, **2.** Dârünnedve ashabı[22], **3.** Habeşistan'a hicret etmiş olanlar, **4.** Akabe-i Ûlâ ashabı, **5.** Akabe-i Sâniye ashabı ki çoğu ensardandır, 6. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize Kubâ'da, Medine'ye teşriflerinden evvel mülâki olan ilk muhacirler, **7.** Ehl-i Bedir, **8.** Bedir ile Hudeybiye Vak'ası arasında hicret edenler, **9.** Ehl-i Bey'atürrıdvân, **10.** Hâlid b. Velîd ve Amr b. Âs gibi Hudeybiye ile feth-i Mekke arasında hicret edenler, **11.** Fetihten sonra müslüman olanlar, **12.** Yevm-i fetihte ve haccü'l-Vedâ'da vesairede aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizi görmüş olan çocuklar.

22 Irâkī *Elfiyye*'sinde Hâkim'den böyle naklediyor. Ashâb-ı Dârünnedve'den murad, Ömer radıyallahu anhın yevm-i İslâm'ına kadar imanlarını gizlemiş olan sâbikūnun –Hazret-i Fârûk'un iman etmesi üzerine Beyt-i Şerîf'in yanındaki müşrikîn mecmaına gitmek suretiyle– kendilerini açığa vuranlardır ki o güne kadar Erkam b. Ebü'l-Erkam'ın hânesinde gizlice toplanırlardı.

En Son Kalan Sahâbî

Sahâbenin en sonraya kalanı Ebü't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el-Leysî radıyallahu anhtır. Vefatı için 100'den 110'a kadar muhtelif tarihler beyan ediliyor. Medine'de en sonra vefat eden sahâbî Sâib b. Yezîd, bir kavle göre Câbir b. Abdullah, diğer kavle göre de Sehl b. Sa'd radıyallahu anhümdür. Halbuki 99'da Medine'de vefat eden Mahmûd b. Rebî' her üçünden de sonra vefat etmiştir. Mekke'de en sonraya kalan sahâbî –Mekke'de defnolunduğu hakkındaki rivayet sabit ise– Ebü't-Tufeyl'dir. Çünkü alelıtlak en sona kalan odur. Değilse Abdullah b. Ömer'dir (ö. 73?). Enes b. Mâlik Basra'da (ö. 90, 91, 92, 93 senelerinden birinde); Abdullah b. Ebû Evfâ (ö. 86 veya 88) yahut Amr b. Hureys (ö. 85 veya 98) Kûfe'de; Abdullah b. Büsr el-Mâzinî (ö. 88) Şam'da en sona kalanlardır. Dımaşk'ta Vâsile b. Eska' el-Leysî (ö. 85 veya 86), Cezîre'de Urs b. Umeyre el-Kindî, Filistin'de Kays b. Sa'd b. Ubâde (ö. 85), Basra'da –diğer rivayete göre– Abdullah b. Hâris b. Cez' (ö. 85 ilâ 89), Yemâme'de Hirmâs b. Ziyâd el-Bâhilî, Berkâ'da Rüveyfi' b. Sâbit el-Ensârî (ö. 53), Bâdiye'de Seleme b. Ekva' (ö. 64) en sonraya kalan ashâb-ı kirâmdır. Seleme'nin Medine'de vefat etmiş olduğu da mervîdir. Radıyallahu anhüm ecmaîn.

3

Tâbiîn

Tâbi‘ veya Tâbiî, –ekseriyetin kavlince– sahâbe radıyallahu anhümden birine veya birkaçına mülâki olmuş zata denir. Hatîb el-Bağdâdî'nin tarifine göre ise lâ-akal bir sahâbî ile sohbeti olana ıtlak olunur ki bu sohbet, ıstılahî bir mânaca olan sohbet-i hâssadır. Bir sahâbînin sahâbîliği sabit olmak için aleyhi's-salâtü ve's-selâm ile mücerret mülâkatı hatta rivayeti kâfi addedilmişken ikinci tarife nazaran tâbi'in tâbi‘ addedilmesi için sahâbî ile mücerret mülâkatının kâfi görülmemesi makām-ı celîl-i nübüvvetin şerefü âli'l-âline ve Allah'ın resulü huzurunda bir kere bulunmanın, hatta uzaktan şahs-ı mübâreklerini müşahede etmenin kalbi tenvir etmek hususundaki tesirin –velev sahâbî olsun– diğer hiçbir kimse ile müddet-i medîde vâki olacak sohbetlerle hâsıl olmayacağına binaendir. Maahâzâ muhaddisînin örf ve ameli evvelki kavle mübtenî olduğu için Enes radıyallahu anhı görmüşlerdir diye– A'meş'i (61-148), Yahyâ b. Ebû Kesîr'i (ö. 129), Cerîr b. Hâzim'i (85-170); Amr b. Hureys radıyallahu anhı görmüştür diye Mûsâ b. Ebû Âişe'yi; Abdullah b. Ebû Evfâ radıyallahu anhı görmüştür diye Mansûr b. Mu'temir'i (ö. 132) tâbiînden saymışlardır. Halbuki bunların görmüş oldukları ashâb-ı kirâmdan muttasıl rivayetleri olduğu sabit olamıyor. Bunlar tâbiînden değil etbâ-ı tâbiîndendir. İbn Hibbân fazla olarak rü'yetin sahâbîden görüp işittiğini hıfzedebilecek sinde vâki olmuş olmasını şart ediyor. Nitekim Halef b. Halîfe'yi (91-181) Amr b. Hureys radıyallahu anhı çocukluğunda görebilmişse de kendisinden bir şey hıfzedecek sinde görememiş olduğundan etbâ-ı tâbiînden saymıştır. İbn Hibbân'ın bu kaydı tıpkı sübût-ı sohbet için aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizi sinn-i temyizde görmek kaydı gibidir. Hâsılı cumhur, mutlak olan tariflerini yürütmek için طوبى لمن رآني وآمن بي وطوبى لمن رأى من رآني "*Ne mutlu beni görüp iman edene! Ne mutlu beni göreni*

görene!"[1] hadîs-i şerifine temessük ediyorlar. Bu hadîs-i şerifte sahâbîlik, tâbiîlik rütbe-i refîasını kimlerin ihraz ettiğine işaret olup iman ile beraber mücerret rüyet ile de iktifa buyurulmuştur.

Tâbiînin Tabakatı

Sahâbenin tabakatını tertip etmekte ihtilâf olduğu gibi tâbiînin tabakatını zikretmekte de ihtilâf edilmiştir. Müşârün ileyhim hazerâtını Müslim üç, İbn Sa'd dört Hâkim de –derecât ve sunûfu çoğaltmaktaki âdeti üzere– on beş tabakaya ayırmışlardır.

Bu tabakâtın kâffesini ta'dât etmekte mevzuumuz itibariyle o kadar fayda olmadığı gibi zaten Hâkim de lâyıkıyla tafsil etmemiştir. Yalnız şu kadarını söyleyelim ki Hâkim'in dediğine göre ilk tabaka aşere-i mübeşşereyi rıdvânullahi aleyhim ecmaîn idrak edenlerdir: Kays b. Ebû Hâzim el-Becelî (ö. 97), Ebû Osman en-Nehdî (ö. 100), Kays b Ubâd el-Kaysî (ö. 97), Ebû Sâsân Husayn b. Münzir er-Rekāşî (ö. 97), Ebû Vâil Şakīk b. Seleme el-Kûfî (ö. 82), Ebû Recâ el-Utâridî (ö. 107) gibi. Bunlar muhadramûndan olup[2] içlerinden Kays b. Ebû Hâzim'in aşere-i mübeşşerenin kâffesinden –ve Ebû Dâvûd'un kavline göre Abdurrahman b. Avf radıyallahu anhtan mâadasından– rivâyâtı vardır. Bunlardan sonra muhadramûn namını alan tâbiînin bakiyesi, daha sonra Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin eyyâm-ı hayâtında doğmuş olan evlâd-ı sahâbe gelir: Ebû Ümâme Es'ad b. Sehl b. Huneyf (ö. 100), Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk (ö. 38), Abdullah b. Ebû Talha, Ebû İdrîs el-Havlânî (ö. 80) gibi.

Maahâzâ bunlar hep bir tabaka ricâli de sayılabilip ikinci tabaka Alkame b. Kays en-Nehaî ile (ö. 63) biraderzadesi Esved b. Yezîd (ö. 75), Saîd b. Müseyyeb (ö. 94),

1 {Hadis kaynaklarında, bu lafızla tespit edilemeyen rivayet, Taberânî ve Beyhakī tarafından rivayet edildiği belirtilerek *Kenzü'l-ummâl*'de nakledilmiştir. Ali el-Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, XI, 530, hadis no: 32472.}

2 Bu tabaka ricâli meyanında Ebû Sâsân lakabıyla mâruf olan Ebü'l-Yakzân Husayn b. Münzir'in ismini –Irâkī ile Süyûtî taraflarından misal olarak irat edildiği için onlara tebean– burada zikrettim. Müşârün ileyh, Sıffin'de Emîrü'l-mü'minîn Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anhın râyetini hâmil idi. *Kāmûs* şârihi Zebîdî *Tâcü'l-arûs*'ta İbnü'l-Berrî'den naklen yevm-i Sıffin'de Husayn on dokuz yaşında olduğu halde hazret-i imâm tarafından râyet, yedine teslim edilmiştir diyor. Sıffin Muharebesi, 37 senesinde olduğuna göre târîh-i vilâdeti 18 senesinde ve Emîrü'l-mü'minîn Ömer radıyallahu anhın yevm-i şehâdetinde kendisi altı yaşında olmak lâzım gelir. Demek ki Cenâb-ı Sıddîk radıyallahu anhın zamanını idrak edememiş olduğu gibi Ömer radıyallahu anhı mümeyyiz olarak idrak etmiş olması bile söz götürür. Hele hep muhadram olan diğer beş zatın tabakasına idhalinde çok nazar vardır. Herhalde burada bir sehiv olsa gerektir.

Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf ez-Zührî (ö. 94), Hârice b. Zeyd b. Sâbit el-Ensârî (ö. 100) tabakası; daha sonra Şa'bî ile (ö. 103) Kādî Şüreyh b. Hâris (ö. 80) ve Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'nin (ö. 98) akranı; on beşinci ve son tâbiîn tabakasında Basralılar'dan Enes b. Mâlik radıyallahu anha, Kûfeliler'den Abdullah b. Ebû Evfâ radıyallahu anha, Medineliler'den Sâib b. Yezîd radıyallahu anha; Hicazlılar'dan Abdullah b. Hâris b. Cez' radıyallahu anha, Şamlılar'dan da Ebû Ümâme el-Bâhilî radıyallahu anha mülâki olanlar gelir ve bunlardan sonraki ricâl tebe-i tâbiîndir.

Muhadramûn

Biraz evvel muhadramûn unvanını haiz bazı tâbiînden bahsedildi. **Muhadram**, ehl-i hadîs ıstılahınca hem Câhiliye zamanını hem de zamân-ı Saâdet-Nişân-ı Nübüvveti idrak edip de Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizi görmek şerefine nâil olmaksızın ni'met-i İslâm ve imana mazhar olmuş olanlara verilen bir isimdir. Muhadramın mânası çoktur. Bunlardan yalnız maksadımıza müteallik olanları zikredelim: لَحْمٌ مُخَضْرَمٌ derler ki erkek mi mariyye mi farkedilemeyen et demektir. Kezâ طَعَامٌ مُخَضْرَمٌ derler ki ekşi mi tatlı mı kestirilemeyen taâm demektir. Bu tabirlerin her ikisine göre muhadram, sinni itibariyle sahâbe ile tâbiîn tabakalarından hangisine idhal edileceği hakkında vehleten tereddüt edilen kimse demek olmuş olur. Rivayeti sabit ise sahâbe, değilse tâbiîn zümresine ilhak edilir. خَضْرَمَة'nin bir de kat' mânası vardır. خَضْرَمَ أُذُنَ الْبَعِيرِ denir ki devenin kulağını kesti demektir. Bu mânaca muhadram sahâbe zümresinden ayırt edilmiş demek olur. Hâkim'in, bazı meşâyihinden nakline göre Zamân-ı saâdet'te kabâil-i Arab içinden iman edenler ehl-i İslâm ile müşrikîn arasında şayet bir muharebe vuku bulursa kendilerini şirk üzere kalanlardan temyiz için develerinin kulaklarını kesip bunu nişane ittihaz ederlermiş. Buna nazaran muhadramûn kendilerine rü'yet müyesser olmamakla beraber Asr-ı saâdet'te iman etmiş olanlar demek olur. Lâkin bu tevcihe göre "ر"nın –fethiyle değil– kesriyle muhadrım demek lâzım gelir. Nitekim bu da lugattır. Lâkin muhaddisler "ر"yı meftuh okurlar.

Lugaviyyûn ıstılahınca –sahâbî olsun olmasın– yarı ömrünü Câhiliye'de, diğer yarısını müslüman olarak geçirmiş kimseye muhadram denir: Muallaka sahibi Lebîd el-Âmirî, diğer muallaka sahibi Kâ'b b. Züheyr, Hassân b. Sâbit el-Ensârî, Nâbiga el-Ca'dî ile Ebû Züeyb el-Hüzelî, Mütemmim b. Nüveyre hep şuarâ-yı muhadramûndandır. Muhaddisîn ise eyyâm-ı nübüvvette rü'yet imkânı var iken kendisine bu devlet nasip olamamış kimseye bu ismi ıtlak ederler. Binaenaleyh

ehl-i lugatça meselâ Lebîd ile Hassân ve Hakîm b. Hizâm radıyallahu anhüm muhadram sayıldıkları halde muhaddisîn ıstılahınca bunlar sahâbîdirler.

Sahîh sahibi Müslim, muhadramûnun mâruf olanlarından yirmi isim saymıştır ki şunlardır: Ebû Amr ve Sa'd b. İyâs eş-Şeybânî, Süveyd b. Gafele, Şüreyh b. Hânî, Yüseyr b. Amr b. Câbir, Amr b. Meymûn el-Evdî, Esved b. Yezîd en-Nehaî, Esved b. Hilâl el-Muhâribî, Ma'rûr b. Süveyd, Abdühayr b. Yezîd el-Hayvânî, Şübeyl b. Avf el-Ahmesî, Rib'î b. Hırâş'ın biraderi Mes'ûd b. Hırâş, Mâlik b. Umeyr, Ebû Osman en-Nehdî, İbn Recâ el-Utâridî, Guneym b. Kays, Ebû Râfi' Nüfey' es-Sâiğ, Ebü'l-Halâl el-Atekî, Hâlid b. Umeyr el-Adevî, Sümâme b. Hazn el-Kuşeyrî, Cübeyr b. Nüfeyr el-Hadramî.

Yine meşhurlarından olmak üzere Irâkī ile Süyûtî'de isimlerini gördüğüm şunlardır: Ebû Müslim Abdullah b. Sevb el-Havlânî, Ahnef b. Kays et-Temîmî, Abdullah b. Ukeym, Amr b. Abdullah b. Asam, Ebû Ümeyye eş-Şa'bânî, Ömer radıyallahu anhın mevlâsı Eslem, Üveys b. Âmir el-Karenî, Evsat b. Âmir el-Becelî, Cübeyr b. Hureys, Câbir el-Yemânî, Kādî Şüreyh b. Hâris, Ebû Vâil Şakīk b. Seleme, Abdurrahman b. Useyle es-Sunâbihî, Abdurrahman b. Ganm, Abdurrahman b. Yerbû', Ubeyde b. Amr es-Selmânî, Alkame b. Kays, Kays b. Ebû Hâzim, Kâ'b el-Ahbâr, Mürre b. Şerâhîl, Mesrûk b. Ecda', Mesrûk'un pederi Ecda' b. Mâlik el-Hemdânî, Ebû Sâlih el-Enmârî, Ebû Utbe el-Havlânî, Ebbâ' b. Kays el-Esedî, Ebû Rühm Ahzâb b. Ümeyye es-Semâî, Ertât b. Süheyye el-Müzenî, Abdullah b. Avn'ın ceddi Ertabân el-Müzenî, Ertât b. Avf, Ertât b. Kâ'b el-Fezârî... ilâ âhirih.

Şurası câlib-i dikkattir ki bu zevatın hemen hepsi de muammerûndan olup ekseri asr-ı evvelin sonuna kadar yaşamışlardır. İçlerinden Rib'î b. Hırâş (ö. 104) ve Ebû Recâ el-Utâridî (ö. 107) gibileri ikinci asra da yetişmişlerdir. Burada ismi zikrolunanlardan Süveyd b. Gafele, Şüreyh b. Hânî, Kādî Şüreyh, Mağrûr b. Süveyd ile ismi zikredilmeyen Zir b. Hubeyş ve Ebû Amr ve Şeybânî hep lâ-akal 120'şer sene yaşamışlardandır. Süveyd b. Gafele (ö. 81) Fil senesinde doğmuştur ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile yaşıt ve 134 yaşında vefat etmiş demektir. Rivayet eğer sahih ise Ertât b. Süheyye de Fil senesinden takriben kırk sene evvel dünyaya gelmiş ve Abdülmelik'in eyyâm-ı hilâfetinde vefat etmiştir. Abdülmelik'in müddet-i hilâfeti (ö. 65-86) yirmi bir sene olduğuna ve bu iddia sahih farz olunduğuna göre Abdülmelik'in ilk sene-i hilâfetinde vefat etmiş ise takriben 158, son senesinde vefat etmiş ise 179 sene yaşamış demektir. Lâkin o devirlerde nüfus kaydı tutulmadığından böylelerine 120'lik der geçerlermiş.

Fukahâ-i Sebʿa

Ekâbir-i tâbiîn içinde fıkhı ile temeyyüz etmiş zevat çok ise de Medineliler'den en ziyade müşârün bi'l-benân olmuş ve akrana tefevvuk etmiş olanlar yedi zattır ki bunlara **fukahâ-i sebʿa** namı verilmiştir. Fukahâ-i sebʿa şunlardır: Saîd b. Müseyyeb (ö. 105), Kāsım b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk (ö. 107), Urve b. Zübeyr (ö. 94), Hârice b. Zeyd b. Sâbit (ö. 100), Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (ö. 104), Ubeydullah b. Utbe b. Mesʿûd (ö. 98), Ebû Eyyûb Süleyman b. Yesâr el-Hilâl (ö. 104).

Ulemâ-yı Hicaz'ın ekseri fukahâ-i sebʿayı böyle taʿdât ede gelmişlerdir. Abdullah b. Mübârek ise Ebû Seleme yerine Sâlim b. Abdullah b. Ömer'in (ö. 106) ismini söylermiş. Ebû Zinâd da Ebû Seleme ile Sâlim'in yerine Ebû Bekir b. Abdurrahman b. Hâris el-Mahzûmî'yi (ö. 94) ikame edermiş. Yahyâ b. Saîd el-Kattân –Ali b. Medînî'nin nakline göre–: "Medine fukahası on ikidir: Saîd b. Müseyyeb, Ebû Seleme, Kāsım b. Muhammed, Abdullah b. Ömer'in oğulları –ki Sâlim, Hamza, Zeyd, Ubeydullah (ö. 106) ile Bilâl'dirler–, Ebân b. Osman b. Affân (ö. 105), Kabîsa b. Züeyb (ö. 86), Zeyd b. Sâbit'in oğulları Hârice ile İsmâil" dermiş.

Tâbiînin Efdalleri

Tâbiînin efdali olmak üzere isimleri söylenen zevat şunlardır: Saîd b. Müseyyeb veya Ebû Osman en-Nehdî veya Kays b. Ebû Hâzim veya Esved b. Yezîd'in amcası ve İbrâhim b. Yezîd'in dayısı olan Alkame b. Kays en-Nehaî veya Mesrûk b. Ecdâʿ. Bu zevatın her birini tâbiîne tafdîl ettiği Ahmed b. Hanbel'den mervîdir. Ebû Abdullah b. Hafîf-i Şîrâzî'nin beyanından ise şu müstefâd oluyor ki efdal-i tâbiîn, ehl-i Medîne'ye göre Saîd b. Müseyyeb, ehl-i Kûfe'ye göre Üveys b. Âmir-i Karenî, ehl-i Basra'ya göre Hasan-ı Basrî'dir. Bu taksimi İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî beğenmiş, Irâkī ise, "Savap olan Kûfeliler'in dediğidir. Zira *Sahîh-î Müslim*'de Ömer b. Hattâb radıyallahu anhın rivayet ettiği 'إن خير التابعين رجل يقال له أويس' yani "***Tâbiînin en hayırlısı Üveys denilen bir kimsedir***"[3] hadîs-i şerîf-i nizâı katʿ eder" demiştir.

Tâbiiyyâtın seyyideleri de alelıtlak Muhammed b. Sîrîn'in hemşiresi Hafsa bint Sîrîn ile Amre bint Abdurrahman b. Saʿd b. Zürâre ve bu ikisinden sonra küçük Ümmü'd-Derdâ'dır ki bu Ümmü'd-Derdâ'nın ismi Hüceyme yahut Cüheyme'dir.

3 {M6491 Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 224.}

Sonradan akvâl ve fetâvâsına taklit edilen eimme-i metbûîn içinde Ebû Hanîfe radıyallahu anhtan başka tâbiîn zümre-i celîlesine dahil olan yoktur. Müşârün ileyh hazretleri çocukluğunda Enes radıyallahu anhı Kûfe'de birkaç defa görmüştür. Ondan rivayeti olduğu da söyleniyorsa da cây-ı nazar görülüyor. Diğer eimme-i müctehidînin hepsi tebau't-tâbiînden veya Dâvûd ez-Zâhirî gibi daha sonraki tabakalardandır.

4

Ehâdîs-i Şerifenin Keyfiyet ile Zamân-ı Cem‘ ve Tedvini

İlmi talep etmek her müslümana farz olduğu gibi bildiğini neşretmek, tâlibinden esirgememek de vâcibât-ı kat‘iyyedendir. Vâkıa –hadîs-i şerîf-i nebevîde vârit olduğu üzere[1]– kelime-i hikmet, müminin dâllesi yani yitik malı olup onu her nerede bulursa derhal ahz ve kabul etmesi lâzım gelirse de asıl farziyeti teallüm ve tâlimi şer‘an sabit olan ilm-i dîn yani Kitap ve Sünnet ilmidir. Onun da mehazı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile sahâbe-i kirâm ve tâbiîn rıdvânullahi aleyhim ecmaîndir. Bir sâhib-i dînin, dinini öğrenmeye fıtratan harîs olması pek tabii olmakla beraber ليبلغ الشاهد منكم الغائب فإن الشاهد عسى أن يبلغ من هو أوعى منه “*Hazır olanlarınız gaip olanlarınıza tebliğ etsinler. Zira olur ki hazır olanınız sözünü kendisinden daha anlayışlı bir kimseye tebliğ etmiş olur*”[2] ve نضر الله امرأ سمع مقالتي فوعاها فأداها كما سمعها “*Benim sözümü işitip belledikten sonra işittiği gibi başkasına eriştirenin Allah yüzünü ağartsın*”[3] tarzındaki teşvîkāt-ı nebeviyyeden haberdar olan efrâd-ı ümmetin her biri ilmi ve gücü yettiği mertebede emr-i celîl-i nebevîye imtisal etmesi daha tabii olacağından sahâbe ve tâbiîn hazerâtı ilm-i dîni lâyık olduğu veçhile neşr ve ta‘mime koyuldular. Ebû Zer el-Gıfârî’nin, kendisini bildiğini söylemekten menedenlere, “Kılıcı enseme dayasanız, ben de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden duyduğum bir sözü başım kesilinceye kadar tebliğe vakit

1 {Rûyânî, *el-Müsned*, I, 75.}

2 {B67 Buhârî, İlim, 9.}

3 {Bezzâr, *el-Müsned*, VIII, 340, hadis no: 3416.}

bulacağımı bilsem o sözü elbette size yetiştiririm" demesi[4] bu ümmette hırs-ı tebliğin ne derecelere vardığına numunedir. İşte bu ümmet Kur'ân-ı Kerîm'i öyle muhafaza naks ve ziyadeden ve tahriften öyle sıyânet etti ki –bugün olduğu gibi her asırda da– filân âyet veya filân kelime acaba başka türlü mü idi diye hatıra getirmek cinnet sayılır bir hale geldi. Bin üç yüz bu kadar seneden beri yazılmış hangi bir mushaf-ı şerif açılsa diğerlerinin aynı olduğu görülür. Şayet mushafın birinde sehv-i nâsıh eseri yanlış bir hareke veya kelime yahut atlanmış bir yer bulunursa diyâr-ı İslâmiyye'nin her tarafında lehü'l-hamd kesir olan hamele-i Kur'ân'ın sağlam mahfûzatı derhal imdada yetişir. Hâsılı Kitâbullah'ı her asırda akıllara hayret verecek kuvvetli bir tevâtürle ve bu ümmet-i merhûmenin –hiçbir kavme nasip olmayan– himmetiyle muhill-i şek ve şüphe olmaktan kurtulmuş ve إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ "***Zikri yani Kur'an'ı tenzil eden biziz. Hiç şüphesiz onu hıfz da edeceğiz***"[5] va'd-i ilâhîsinin mısdakı tahakkuk etmiştir.

Sünnet ise zamân-ı celîl-i risâlette Kur'ân-ı Kerîm derecesinde ashâb-ı kirâmın mütevâtiren mâlûmu olamadığı ve akvâl ve ef'âl ve tekārîr-i nebeviyyenin birçoğu ahbâr-ı âhâd ile ahlâfa naklolunduğu için bilâhare bu ahbâr-ı âhâda ne dereceye kadar inanacağız meselesi hâdis olmuş ve daha asr-ı tâbiînde nakd-i ricâle pek ziyade ehemmiyet verilerek esânîdi intikād etmek râvilerin ne derece şâyân-ı itimad olduklarını öğrenmek, ehâdîsin sahihlerini sakīmlerinden ayırt etmek mesâili ilm-i hadîsin en mühim şubesi olmuş ve bu intikād tefsire, siyere, ahbâra yani tarihe de tatbik edildiği gibi zaman geçtikçe beyne'l-ulemâ bu ülfet kökleşerek en nihayet şiire, hatta lugata taalluk eden rivâyâta bile teşmil edilmiştir ki bundan da bi'z-zarûre ilm-i usûl-i hadîs veya ilm-i isnad namıyla intikat tarihi şerâitini câmi' ve o ilme cidden örnek ittihaz edilmeye lâyık yeni bir ilim meydana gelmiştir. Ancak isnaddan ve nakd-i ricâlden evvel hadisin keyfiyyet-i cem' ve tedvininden bahsetmek iktiza eder.

Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden menkul âsâr-ı celîle ashap ile kibâr-ı tâbiîn yani ashaba en çok mülâki olmuş tâbiînin tabaka-i ûlâ ricâli zamanında câmi', musannef, mu'cem, müsned ilâ âhirih gibi namlar verilen[6] kitaplar içinde

4 Buhârî'nin *Kitâbü'l-İlm*'inden. Bu haber *Sahîh-i Buhârî*'nin aslında varsa da kelâm-ı resûl olmadığı için *Tecrîd*'e dercedilmemiştir. {Buhârî, İlim, 10, (bab başlığı).}

5 el-Hicr, 15/9.

6 Ehl-i hadîs ıstılahınca akaide müteallik olan ehâdîse **ilm-i tevhid ve sıfat***:* Ahkâm hadislerine **sünen***;* ilm-i sülûk ve zühde ait olanlara **rikāk,** ekl ü şürb, libâs, kıyam, kuûd ve sefer ilâ âhirih âdâbına taalluku olan hadislere **ilmü'l-âdâb***;* tefsir hadislerine **tefsir***;* tarih ve siyer hadislerine kâh **ilmü bed'i'l-halk,** kâh **sîre**, asr-ı celîl-i nebevîden sonra vukua gelmiş ve gelecek fitnelere dair olanlara **ilmü'l-fiten,** menâkıb

tedvin edilmemiş ve tertibe sokulmamıştı. Bunun iki sebebi vardı: Birincisi *Sahîh-i Müslim*'de Ebû-Saîd el-Hudrî radıyallahu anhtan mervî لا تكتبوا عني شيأ غير القرآن. ومن كتب شيأ غير القرآن فليمحه. وحدثوا عني ولا حرج. ومن كذب علي متعمدا فليتبوأ مقعده من النار. "*Benim ağzımdan Kur'an'dan başka hiçbir şey yazmayınız. Kur'an'dan başka bir şey yazmış kimse varsa silsin. Ancak yazmaksızın benden dilediğiniz gibi rivayet ediniz. Bunda hiç beis yoktur. Bir de bile bile her kim bana isnad ederek yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın*"[7] hadîs-i şerifine temessük, ikincisi de râvilerin kendi hıfzlarına i'timâd-ı tâmları ile beraber yazının beyne'l-müslimîn henüz kâfi derecede adem-i şüyûu. Bundan dolayı ahd-i celîl-i nebevînin inkızâsından sonra sahâbenin ilk yaptığı şey zamân-ı saâdette müteferrikan kaydettikleri âyât ve suver-i Kur'âniyye'yi bir yere cemetmek oldu. Kitâb-ı Mübîn'in hepsini hâvi olan mecelle-i celîleye de **mushaf** namını verdiler ve yalnız bununla iktifa edip bütün sünneti bir yere cemetmeye çalışmadılar. Ehâdîs-i şerifeyi yalnız şifahen ve rivayet tarikiyle neşr ve ta'mime himmet ederlerdi. Bu rivayetlerin elfâzından hatırlarda aynen kalanlar lafızlarıyla edâ, kalmayanlar diğer elfâz ile beyan olunurdu.

Lâkin sahâbeden sonra tâbiîn ile tebeu't-tâbiîn devirlerinde merviyyâtın miktarı bittabi çoğalmış ve müteferrik sahâbeden azim miktara bâliğ olan ehâdîsi –hele araya ruvât-ı tâbiîn de girdikten sonra– sudûrda cem' ve zaptetmek müşkül olmaya başlamış olduğundan hadisi yazıp yazmamak meselesi baş gösterdi. Meselâ Vekî' b. Cerrâh (ö. 196), Ebû Âsım en-Nebîl (ö. 122-262), Abdurrahman b. Sellâm el-Cumahî (ö. 231) gibi tabakāt-ı müteahhire ricâli bu hadîs-i şerifle ihticâc ve yalnız şifahî rivayet ve zabtı kabul ederek arzı –yani tâlip, hadis yazılmış bir sayfadan okuyup şeyhi yani üstadı dinlemek suretiyle vâki olan telakkiyi– ahz ve tahammülü nakl ilminin sıhhati için kâfi göremiyorlardı. Onlarca حدثني فلان "Filân bana söyledi" diyebilmek için behemehal tâlip, şeyhinin sesini kendi kulağıyla

ve müsâlebe yani eşhâs, kabâil, büldân vesairenin meth ve zemmine dair olan ahbâra **ilmü'l-menâkıb** denir. Buhârî gibi bu babların sekizini de cemeden kitaplara da câmi' namı verilir. Tirmizî'nin kitabına hem câmi' hem de **sünen** denilmiştir.

Sahâbe isimleri bu tertîb-i mahsûsa sokulup her birinden rivayet edilmiş hadisler cemedilmiş bulunursa kitaba **müsned;** müellifin şüyûhu hurûf-i hecâ sırasına konulup her biri tarikinden müellife gelen rivâyâtı cemeden kitaba da **mu'cem** namı verilir. Müsnedin diğer meânîsi **hadîs-i müsned** bahsinde gelecektir.

Kütüb-i hadîsiyyenin birçok envâı daha varsa da en mühim nevileri bunlardır. Musannef tabiri bunların her birine ıtlak olunabilir. Bir lafz-ı âm ise de sünen ve sünene müteallik haberleri ebvâb-ı fıkhiyye üzere ihtiva eden kitaplara da bu isim verilmiştir ki **câmi'** mânasına olmuş olur. Hammâd b. Seleme'nin (ö. 167), Vekî' b. Cerrâh'ın (ö. 196), Abdürrezzâk'ın (ö. 211), Saîd b. Mansûr'un (ö. 227), Ebû Rebî' el-Atekî'nin (ö. 234), İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235), Bakī b. Mahled'in (ö. 276) musannefleri bu kabilden ve *Kütüb-i Sitte*'ye benzer tertiptedir. Bu saydığımız müelliflerin sonuncudan mâadası hep –diğer birçok emsali gibi– Buhârî'den evvel cem' ve tasnif ile meşgul olmuş kimselerdir.

7 {M7510 Müslim, Zühd, 72.}

işitmek şart idi. Başka suretle "Ben filândan işittim" veya "Filân bana şöyle böyle rivayet etti" demesi nasıl sahih olabilir? diyorlardı.

Ebû Avâne (ö. 176) der ki: "Hasan-ı Basrî vefat ettikten sonra onun sözlerini yani rivayet ettiği hadisleri öğrenmek istedim. Ashabından araştırıp yazdım. Ebân b. Ebû Ayyâş'a (ö. 140?) götürdüm. Hepsini Hasan-ı Basrî'den rivayeti olarak bana okudu. İşte ben de Hasan-ı Basrî'den hiçbir şey rivayet etmeyi bundan dolayı helâl saymam" (Tirmizî, *Kitâbü'l-İlel*).

Süyûtî'nin *et-Tedrîb*'deki beyanına göre İbn Mes'ûd, Zeyd b. Sâbit, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hüreyre radıyallahu anhüm gibi birçok sahâbe hadisin yazılmasına taraftar değildiler. İbn Ömer ile İbn Abbas radıyallahu anhümün bu babdaki re'yleri hakkında iki rivayet gösteriyor. Bu iki sahâbînin isimleri hem tecviz edenler hem de etmeyenler sırasında zikrediliyor. Halbuki gerek bu ikisinin gerek Ebû Hüreyre ile Zeyd b. Sâbit'in tecvîz-i rivâyetleri biraz sonra gelecektir.

Diğer taraftan sahâbeden Ömer, Ali, oğlu Hasan b. Ali, Abdullah b. Amr, Enes, Câbir radıyallahu anhüm ile tâbiînden Saîd b. Cübeyr (46-95), Ömer b. Abdülazîz (61-101), Ebû Melîh el-Hüzelî (ö. 98 yahut 108), Ebû Kılâbe (ö. 106?) Hasan-ı Basrî (21?-110), Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114), Zührî (50-124), Hişâm b. Urve (ö. 145), Süfyân es-Sevrî (77-161), Mâlik b. Enes (93-179) hadisin yazılmasını tecviz ediyorlardı. Hatta Kādî İyâz ekser-i sahâbe ve tâbiînin bu re'yde olduklarını hikâye eder. Bu eimme yazmaya müsait olan diğer rivâyâta bakarak –Tirmizî'nin *Kitâbü'l-İlel*'inde söylediği üzere– şeyh olan zatın, yanında okunan âsârı hıfzetmiş veya o yazının nüsha-i asliyyesini elinde tutmuş olmak şartıyla merviyyâtını dinleyip icâzet vermesini kitapsız olarak ibtidâen rivayet etmesinden farksız buluyorlardı. Ebü'l-Melîh, "Bu adamlar ilmi yazıp tedvin ettiğimizden dolayı bizi ayıplıyorlar ama Hak Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri Kitâb-ı Kerîm'inde عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسَى[8] buyurmuştur" dermiş.

İbnü Cüreyc (ö. 150) Atâ b. Ebû Rebâh'ın huzurunda onun rivayet ettiği hadisleri okuduktan sonra, "Şimdi ben nasıl diyeyim?" diye soruyor. O da قُلْ حدّثنا "Bize Atâ söyledi, rivayet etti, de" cevabını veriyor (Tirmizî, *Kitâbü'l-İlel*). Yine İbn Cüreyc, elinde bir kitap olarak Hişâm b. Urve'nin yanına geliyor, "Bunlar senin rivayet

8 Tâhâ, 20/52.

ettiğin hadislerdir. Ne dersin? Senden rivayet edeyim mi?" diye soruyor ve "evet" cevabını alıyor (kezâ).

Ubeydullah b. Ömer b. Hafs (ö. 147?) elinde bir kitap olarak Zührî'nin yanına geliyor. "Bunda rivayet ettiğin hadislerin bazısı vardır. Bunları senden rivayet edeyim mi?" diye soruyor. O da ona "evet" diyor (kezâ).

Avf el-A'râbî'nin (ö. 146) nakline göre bir kimse Hasan-ı Basrî'nin yanına geliyor. "Senin hadislerinin bazıları bende yazılı duruyor. Bunları senden rivayet edeyim mi?" diyor. O da ona "evet" cevabını veriyor (kezâ).

Bu saydığımız tabakadan daha kadim olan sahâbe ve kibâr-ı tâbiîn devrinde de kıraat tarikiyle ahz-ı hadîs, binaenaleyh hadisin yazıyla kaydolunduğu hakkında rivayetler vardır. Ezcümle Zeyd b. Sâbit radıyallahu anhın ilm-i ferâize dair bir kitap telif ettiği rivayet olunuyor.

Tirmizî'nin *Kitâbü'l-İlel*'de beyanına göre de İkrime (ö. 105) şöyle bir nakilde bulunuyor: Tâif ahalisinden birkaç kimse, içinde İbn Abbas radıyallahu anhümâya nisbet olunan ehâdîs yazılı bazı evrak ile müşârün ileyhin nezdine geldiler. İbn Abbas bir müddet okuduktan sonra şaşırmaya başladı ve "Ben artık yoruldum. Siz okuyun da ben dinleyeyim. Sizin okuduğunuzu benim kabul edişim tıpkı benim okumam gibidir" buyurdu.

Ebü'ş-Şa'sâ' Beşîr b. Nehîk de der ki: Ebû Hüreyre hadislerinden bazılarını bir yere yazmıştım. Kendisine, "Bunları senden rivayet edeyim mi?" diye sordum, "evet" dedi. Tirmizî, *Kitâbü'l-İlel*'inde, "Geçmiş zamandaki ehl-i ilmin ekseri yazmazlardı, yazanları da semâdan sonra yazarlardı" diye yazıyor.

Yine *Kitâbü'l-İlel*'de Süfyân es-Sevrî'den naklolunduğuna göre Mansûr b. Mu'temir (ö. 132) İbrâhim en-Nehaî'ye, "Neden Sâlim b. Ebü'l-Ca'd'ın (ö. 98?) hadisleri seninkilerden etem yani daha derli toplu bulunuyor?" diye sormuş, o da, "O yazardı da onun için" diye cevap vermiş.

Tezkiretü'l-huffâz müellifi Hâfız Zehebî de (ö. 748) Hasan-ı Basrî'nin bir müşkile uğradığında Saîd b. Müseyyeb'e (ö. 93?) mektup yazarak sual ettiğini Katâde'den (ö. 117) kaydediyor (I, 47).

Hadis yazmayı tecviz eden eimmeye göre bâlâdaki Ebû Saîd hadisinin nâtık olduğu nehy-i nebevî hîn-i nüzûl-i Kur'ân'da nazm-ı kerîmle taraf-ı âlî-i risâletten beyan buyurulan bazı te'villeri, bugünkü tâbirimizce tefsirleri yekdiğere karıştırıp Kur'an'dan olmayan bir şeyi bilâhare Kur'an'dan zan ve tevehhüm etmeye meydan kalmasın mülâhazasına mebnî idi. Âyât-ı kerîme ve süver-i şerife tevâtüren ümmetin mâlûmu olduktan sonra bu babda yanılmaya artık ihtimal kalmadığından illet-i nehy ile beraber nehiy de mürtefi' olmuştur. Hem ne hâcet? Abdullah b. Amr b. Âs hazretleri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizden her ne işitirse yazmayı itiyat etmiştir. Ve bundan nehyolunmuyordu. Kendisinin *Sünen-i Ebû Dâvûd* ile *Hâkim*'de şöyle bir rivayeti vardır: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden her ne işitirsem yazardım. Kureyş beni bundan menetmek istediler. Dediler ki: Sen her şeyi yazıyorsun. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ise beşerdir. Rızâ halinde de gazap halinde de söz söyler. Bu tembih üzerine yazmaktan bir müddet vazgeçtim. Nihayet işi Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme arzettim. Mübarek parmağını ağzına götürerek, "*Yaz! Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a kasem ederim ki buradan* (yani ağzımdan) *hak sözden başkası çıkmaz*" buyurdu.[9]

Ebû Hüreyre radıyallahu anhın *Sahîh-i Buhârî* ile *Sünen-i Tirmizî*'de mezkûr bir sözü vardır. Diyor ki: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin hadisi hiçbir kimsede bende olduğu kadar yoktur. Yalnız Abdullah b. Amr müstesna: O yazardı, ben yazamam.[10]

Tirmizî'nin yine Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan naklettiği diğer bir rivayete göre ensardan biri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin nezdine şikâyete geldi. Dedi ki: "Yâ Resûlellah! Ben senden bir söz işitirim, hoşuma gider. Lâkin belleyemem." Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem mübarek eliyle yazı yazmak işareti vererek, "*Sağ elinden istiâne et!*" buyurdu.[11]

Yine Ebû Hüreyre'nin *Sünen-i Tirmizî*'de olan rivâyet-i sahîhasına göre risâletmeâb efendimiz hazretleri bir gün bir hutbe irat buyurmuşlar. Bu hutbede bir kıssa (Mekke'de vâki olmuş bir katil maddesinden dolayı hükm-i şer'îyi tazammun eden bazı sözler) var idi. Yemenli Ebû Şâh isminde biri, "Yâ Resûlellah! Bu hutbeyi benim için yazınız" niyazında bulunmuş. Bunun üzerine, اكتبوا لأبي شاه "*Ebû Şâh*

9 {D3646 Ebû Dâvûd, İlim, 3.}

10 Bu hadis Ebû Hüreyre'nin kelâmı olduğu için *Tecrîd*'e dercedilmemiştir.

11 {T2666 Tirmizî, İlim, 12.}

için yazınız" buyurulmuş.[12] Bu hadis, *Sahîh-i Buhârî*'de de vardır. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin son hastalıklarında bir şey yazdırmak arzusuna düşüp bilâhare sarfınazar buyurdukları da *Buhârî*'de mezkûrdur (bu kitabın 94. hadisi) Râfi' b. Hadîc radıyallahu anhın da, "Yâ Resûlellah! Biz senden birçok şey işitiyoruz. Bunları yazalım mı diye sordum. اكتبوا ذلك ولا حرج "*Yani bunları yazınız, beis yoktur buyurdular*"[13] dediğini Râmhürmüzî, isnadıyla rivayet ettiği gibi mevkuf olarak Enes radıyallahu anhtan, قيدوا العلم بالكتاب "*İlmi yazı ile takyid ediniz*" hadisini Hâkim, Ali radıyallahu anhtan da merfû olarak, إذا كتبتم الحديث فاكتبوه بسنده "*Bir hadisi yazdığınızda senediyle beraber yazınız*"[14] hadisini Deylemî naklediyorlar.

Câbir b. Abdullah el-Ensârî radıyallahu anhümânın menâsik-i hacca dair merviyyâtını câmi' olan sayfası tâbiîn devrinde bile meşhur idi (Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz,* I, 37) ki hepsini de Müslim, *Sahîh*'inde tahrîc etmiştir. Bu sahâbî-i celîl rivayeti çok olan ulemâ-yı ashabdandır. Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizden duyduklarını Abdullah b. Amr radıyallahu anhümâ gibi yazar olduğunu bu nakilden istidlâl etmek kolaydır.

Vehb b. Münebbih'in (ö. 110?) biraderi Hemmâm b. Münebbih'in de (ö. 132) bir nüshası vardı ki Ebû Hüreyre'den rivayet ettiği ehâdîsi ihtiva ediyordu. Bunların da ekserisi kütüb-i sıhâha geçmiştir. (Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 89). Bahr b. Merrâr der ki: Hâlid b. Ma'dân el-Kilâî (ö. 103?) kadar ilme mülâzemet eden kimse görmedim. Bütün ilmi de –kabı düğmelerle, kulplarla bağlı– bir **mushaf** derununda idi (kezâ, I, 81).

Ebû Kılâbe (ö. 104) maraz-ı mevtinde bütün kitaplarının Eyyûb es-Sahtiyânî'ye (66-131) verilmesini vasiyet etmiş. Kitaplar bir devenin yarı yükü olarak müşârün ileyhe teslim edilmiş (kezâ, I, 82).

Muhammed b. Şihâb ez-Zührî de elinde elvâh, ulemânın ders meclislerini dolaşır, her ne duyarsa yazarmış (kezâ, I, 99). Bu sûrette Zührî'nin kaydettiği merviyyât, Ma'mer b. Râşid'in kavlince birkaç hayvan yükü tutmuş.

Bunlardan başka Ali kerremallahu vecheh hazretlerinin nezdinde mahfuz olup Buhârî'nin rivayetine göre akl yani diyet ve fikâk-ı esîr yani esiri esaretten kur-

12 {B2434 Buhârî, Lukata, 7; T2667 Tirmizî, İlim, 12.}

13 {Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, s. 369.}

14 {Deylemî'nin eserinde tespit edilemeyen bu hadisi Süyûtî, Deylemî'ye nisbet ederek nakletmiştir. Süyûtî, *Tedrîb*, I, 494.}

tarmak ve müslim, kâfire bedel katlolunmamak gibi ahkâmı mutazammın olan sayfa ile Amr b. Hazm radıyallahu anhın ferâiz ve sünen ile diyât ahkâmını muhtevi olan kitabı ve Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anhın Enes b. Mâlik radıyallahu anhı Bahreyn'e gönderirken yedine verdiği sadaka ve zekât nisaplarına dair mektubu hep ibâha-i kitâbete delâlet eden âsârdandır. Kezâlik *Sahîh-i Müslim*'de menkul olduğuna göre İbn Abbas radıyallahu anhümânın ahdinde (kazâ-i Ali) yani Ali radıyallahu anhın verdikleri hükümler hakkında bir kitap telif edilmiş olduğu İbn Ebû Müleyke'den (ö. 117) menkul olduğu gibi meşhur Muhammed b. İshak en-Nedîm'in *Kitâbü'l-Fihrist*'inde Hadîse şehrinde gördüğü pek zengin bir kütüphaneden de bahis vardır ki bu kütüphanede Haseneyn radıyallahu anhümâ hazretlerinin yazıları olduğu gibi Ali kerremallahu vecheh ile küttâb-ı Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın hututuyla yazılmış emânât ve uhûd-ı nebeviyye varmış.

Hulâsa –nehiy hadisi hakkında Buhârî ile Müslim şârihlerinin yekdiğerini teyit eden beyanlarından da münfehim olduğu üzere– bu hususta bidâyet-i emirde baş gösteren ihtilâf nihâyetü'l-emr cevâz-ı kitâbete icmâ-ı müslimîn hâsıl olmasıyla mübeddel vifâk olmuştur. Yerine ve râvinin haline göre nehiy hadisiyle de izin hadisiyle de amel olunur.

Nehiy hadisi, hıfzına güvenilir ve yazı yazarken sû-i hattı veya dikkatsizliği yüzünden iltibasa, tahrife, tashîfe meydan verir kimselere; ibâha hadisleri de hâfızası gevşek ve yazısı okunaklı ve dürüst olanlara göredir. Bir de nehy-i nebevîyi Kur'an ile birlikte hadisi sahîfe-i vâhideye yazmamak mânasına hamledenler vardır. Nitekim eskiden mesâhif-i şerifeye nazm-ı kerîmden başka bir harf yazmazlar, sûre isimlerini; hizb ve cüz işaretlerini; vakf, vasıl alâmetlerini bile koymaktan son derece tevakkī ederlerlerdi ki bu ihtiyatlar hep Kur'an olmayan bir söz Kur'an zannolunmasın içindi. Maahâzâ şunu da unutmayalım ki yazıyı tecviz edenler de hıfza itinanın lüzumuna kāildirler. Bundan dolayı sahâbe ve tâbiînden birçokları kendileri nasıl şifahen telakki etmişlerse kendilerinden de öylece şifahen ahzolunmasını isterlerdi. Yazanlar da yazılarını muhtıra gibi kullanarak asıl itimatları hıfzlarına idi.

Lâkin zaman geçiyor, asr-ı risâlet de gittikçe uzaklaşıyordu. Kur'an ile hadisin yekdiğere iltibası korkusu zâil olmuş olmakla beraber dâire-i fütûhât-ı İslâmiyye tevessu', bilâd ve emsâr taaddüt ediyordu. Sahâbe aktâr-ı muhtelifeye dağılıyor, muhârebâtta ihrâz-ı şehâdet vesair sebeplerle adetleri günden güne azalıyordu. Sudûr-ı sahâbede mahfuz olan nukūlü ziyâ'dan kurtarmak arzusu bundan dolayı

gittikçe kesb-i kuvvet etmekle beraber ilm-i hadîsin mevaddı, ezberlenecek ehâdîs-i şerifenin miktarı da çoğalıp zabtı bittabi daha ziyade müşkilât arzediyordu. Çünkü sahâbenin her birinde olan ahbâr ve âsârı ayrı ayrı hıfz ve sünnetin mümkün ise tamamını cemetmek için tâbiîn hazerâtı diyar diyar gezip sahâbenin müteferrikan mâlûmu olan süneni toplamayı vazîfe-i dîniyye bildiler. Bir taraftan fiten ve muhârebât-ı dâhiliyye; diğer taraftan Şîa ile Nevâsıb, Havâric ile Revâfız ve Kaderiyye gibi fırkaların zuhurunu müteakip birçok cüretkârân da kendi siyaset veya akîdelerini teyit eder rivâyât çıkarmaktan hâlî kalmıyorlardı. Bu esbâbın her biri sünnet-i nebeviyyeyi mâadası olan dedikodulardan, mahfuz olan rivâyâtı nisyandan kurtarmak ihtiyacını şiddetle hissettirmeye başladı. Gerek sahâbe ve tâbiîn, gerek onların etbâı olan ulemâ-yı ümmetçe en büyük şeref ve meziyet –kitâb-ı münzelin hıfzından sonra– sünnet-i seniyyenin hıfz ve neşri sayıldığından herkesin kıymeti ve enzâr-ı nâstaki vak‘ u şân-ı mesmû‘ ve mahfuzu olan ehâdîs-i nebeviyyenin miktarıyla ölçülürdü.

Bundan dolayı sünneti zabt ve kayda itina ve rağbet o kadar çoğaldı, bu noktaya erbâb-ı ilmin himmet-i ulyâsı o suretle temerküz etti ki o tarihlerdeki seyahat müşkilâtını iktiham ederek bazan tek bir hadisi sika olan bir zattan ahzeylemek yahut mâlûm olan bir hadisi takviye-i rivâyet mülâhazasıyla diğer bir âlimin ağzından dinlemek için bilâd-ı İslâmiyye'nin şarkından garbına, garbından şarkına kadar sefer külfetini ihtiyar etmek işten bile sayılmıyordu. Mekhûl (ö. 113), "Taleb-i ilm için memleket memleket dolaştım" derdi (Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 95). Saîd el-Müseyyeb'in, "Tek bir hadisi aramak için günlerce mesafe katederdim" dediğini İmam Mâlik naklediyor (kezâ, I, 48). *Sahîh-i Buhârî*'de rivayet edildiği üzere Câbir b. Abdullah el-Ensârî radıyallahu anhümâ tek bir hadis için Abdullah b. Üneys radıyallahu anhın nezdine, bir aylık uzak olan Şam'a kadar şedd-i rahl etmiştir. Bu hadis yevm-i kıyâmette kısas yani ehl-i îmândan hiçbir kimsenin, üzerinde mazlûm hakkı varken cennete giremeyeceği hakkındaki hadistir ki Buhârî'nin Cehmiyye'yi red hakkındaki eserindedir. Kezâlik Ebû Eyyûb el-Ensârî radıyallahu anh –Hâkim'in tahrîcine göre– bir müminin ayıbını saklayan kimseye Hak Teâlâ'nın yevm-i kıyâmette vereceği mükâfata dair bir hadisi dinlemek için Ukbe b. Âmir el-Cühenî radıyallahu anhın yanına, tâ Mısır'a kadar gitmiştir. O hadîs-i şerifi fem-i güherbâr-ı risâletten yalnız ikisi işitmişlerdi. Ebû Eyyûb, Ukbe'yi vâlî-i Mısır Seleme b. Mahled vasıtasıyla acele aratmış. Buluşup muâneka ettikten sonra hemen soracağını sormuş, hadisi dinledikten sonra, "Bunu ben de biliyordum, fakat biraz yanlışım vardı. İşittiğimin hilâfına olarak rivayet etmeyi istemedim" demiş ve hemen devesine binip avdet etmiştir.

Şa'bî'ye (ö. 103), "Bu kadar ilmi nasıl edindin?" diye sormuşlar. "Bıkkınlığı bırakmak, diyar diyar dolaşmak, güvercin gibi sabretmek, karga gibi erken davranmak sayesinde!" cevabını vermiş (Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz,* I, 71).

Hadisi tedvin etmek ihtiyacını ilk duyanlardan biri Halîfe-i Emevî Ömer b. Abdülazîz radıyallahu anhtır. Buhârî'deki rivayete nazaran müşârün ileyh Medîne-i Münevvere'deki vali ve kadısı Ebû Bekir b. Hazm'a (ö. 120) şöyle yazmış, "Bak, araştır. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin hadisine dair her ne varsa yaz (veya yazdır). Zira ben ilmin indirâsından ve ulemânın inkıraz bulmasından korkuyorum. Bir de hadîs-i Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden başkasını kabul etme! Hem de ulemâ ilmi ifşa etsinler (yani açık yerde okutsunlar). Ders vermek için (bir mahall-i mahsûsta) otursunlar tâ ki bilmeyenlere öğretilmiş olsun (böyle yapılsın). Çünkü ilim, gizli tutulmadıkça mahvolmaz." Ebû Nuaym'ın *Târîh-i İsfahân*'ında mervî olduğu üzere halîfe-i müşârün ileyh ehâdîs-i Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemi cemetmek için bütün ehl-i âfâka da yazmış imiş (Kastallânî, *Buhârî Şerhi*, I, 6).

Ebû Bekir b. Hazm'ın bu emre tebaan bizzat tedvîn-i hadîs ettiğine dair hiçbir kayda muttali değilim. Ancak ondan ahz-ı ilm eden İmam Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124) karn-ı evvel nihayetine doğru ilk tedvîn-i hadîs eden zat olduğunu muhaddisîn söylüyor. İbn Şihâb ez-Zührî'nin bunu Ebû Bekir b. Hazm'ın tavsiyesi üzerine yapmış olduğu pek kuvvetle muhtemeldir. Zührî'den sonraki tabaka-i sâlise ricâli içinde tedvin ve tasnife koyulanlar pek çoktur. Sahâbe ile kibâr-ı tâbiîn zamanlarında ehâdîs-i nebeviyye alelekser yalnız şifahen rivayet olunup sudûrda hıfzedilirdi. Ulemâ bilâd ve emsâra yayıldıktan ve bid'atlar çoğaldıktan sonra yalnız hıfza itimadın mahzurlarını def' için sıra tedvine geldi. Fakat bu ilk musanniflerin müdevvenâtında ehâdîs-i nebeviyye sahâbe akvâli ile, tâbiîn musanniflerin müdevvenâtında ehâdîs-i nebeviyye sahâbe akvâli ile tâbiîn fetvalarıyla memzûc idi.

Hadisi ilk cem' ve tedvin edenler şunlardır: Mekke'de Abdülmelik b. Cüreyc (ö. 150), Medine'de Muhammed b. İshak el-Muttalibî (ö. 151) veya İmam Mâlik b. Enes el-Asbahî (ö. 179, Basra'da Rebî' b. Sabîh[15] (ö. 160) yahut Saîd b. Ebû Arûbe (ö. 156) yahut Hammâd b. Seleme (ö. 167), Kûfe'de Süfyân es-Sevrî (77-161), Şam'da Abdurrahman el-Evzâî (ö. 157), Vâsıt'ta Hüşeym b. Beşîr es-Selemî (104-183), Yemen'de Ma'mer b. Râşid (ö. 153), Rey'de Cerîr b. Abdülhamîd (118-188),

15 Hadis cem'ine ilk koyulan bu zat olduğu Buhârî şârihi İbn Hacer el-Askalânî'nin mukaddimesinden delâleten münfehim oluyorsa da meşhur olan berveçh-i bâlâ Zührî'nin cümlesine tekaddümüdür.

Horasan'da Abdullah b. Mübârek (ö. 181). Bunlardan başka Hişâm b. Hibbân'ın (ö. 147), Yahyâ b. Zekeriyyâ İbn Ebû Zâide'nin (ö. 183), Vekî' b. Cerrâh'ın (ö. 196), Abdurrahman b. Mehdî'nin de (ö. 198) isimleri zikrolunuyor. İsimlerine şimdi muttali olamadığım birçok muasır zevatın daha bu emr-i mebrûrda hâiz-i sebkat olduklarında şüphe yoktur.

Bu saydığımız zevattan her birinin tedvin ve tasnifteki mesleği başkadır. Bu musannefatın en meşhuru İmam Mâlik'in *Muvatta'* ismindeki kitabıdır ki bütün ehl-i hadîsin icmâıyla asrında Kitâbullah'tan sonra esahh-ı kütüb idi ve câmii ulemâ-yı ehl-i Hicâz'ın rivâyât-ı kaviyyesine iktisar ederek derûnuna akvâl-i sahâbe ile tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn fetvalarından birçok şey dercetmiştir.

Müsned Sahipleri

200 tarihlerinden sonra **müsned** yazmak yani sahâbeyi hurûf-ı hecâ veya başka bir tertip üzere zikrederek her birinden müellife bâliğ olan rivâyâtı turuk-ı muhtelife ile bir arada toplamak mesleği şüyû bulmuştur ki bu meyanda Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (ö. 204), Esed b. Mûsâ el-Ümevî'nin (ö. 212), Ubeydullah b. Mûsâ el-Absî'nin (ö. 213), Müsedded b. Müserhed el-Basrî'nin (ö. 228), Humeydî'nin (ö. 219), Nuaym b. Hammâd el-Huzâî'nin (ö. 228), Ebû Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî'nin (160-234), Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'nin (ö. 235), İmam İshak b. Râhûye'nin (ö. 238)[16], Ebû Bekir'in biraderi Osman b. Ebû Şeybe'nin (ö. 239), İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî'nin (ö. 241), Ahmed b. Menî'in (160-244), Hasan b. Süfyân'ın (213-303), Ebû Bekir el-Bezzâr'ın (ö. 292) müsnedleri zikre şayandır.

Sahîhayn

Hadis hakkındaki telifat işte böylece Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'ye (194-256) kadar müteselsilen devam edegelmiştir. Müşârün ileyh ise kendisine bâliğ olan kâffe-i rivâyât içinden sahih yani birinci mertebede şâyân-ı itimad olanların bir kısmını diğerlerinden ayırıp müstakil bir kitap yapmayı düşündü ki kendisinden evvel cemedilen kitaplarda ehâdîs-i sıhahın yanı başında ehâdîs-i hisân

16 Böyle "veyh" ile nihayetlenen a'lâm, nuhât mezhebince –ki hakikatte de böyle telaffuz olunmuştur– "vâv"ın fethi ve "yâ"nın sükûnuyladır. Bu takdirde Râheveyh'in demek lâzım gelirdi. Lâkin muhaddisîn "veyh" lafzındaki nekâretten hoşlanmadıkları için "hâ"nın zammı ve "vâv"ın sükûnuyla okurlar ki buna göre Râhûye'nin demek lâzım gelir. Kitap, hadis kitabı olduğundan muhaddisîn mesleği ihtiyar olundu.

da, ehâdîs-i zaîfe de vardı ve bir hadisin kabul ve red noktainazarından derecesi yalnız eimme-i hadîsin mâlûmu olup âmme-i nâs –ehline sormadıkça– merâtib-i hadîsten haberdar olamazlardı. Müteakiben Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî de (204-261) üstadının isrine iktifâen meşhûr-ı âlem olan *Sahîh'*ini telif etti. Bu iki kitâb-ı celîle *Sahîhayn* namı verilir.

Onlardan sonra diğer huffâzdan da kendilerince yalnız sahih olan hadisleri iltizam edenler zuhur etmişse de hiçbiri bu iki kitapta gösterilen dikkat ve basîreti göstermeye muvaffak olamamışlardır. Bundan dolayı bu iki kitaba Kitâbullah'tan sonra **esahh-ı kütüb** denilmiştir. Vâkıa daha evvelleri esahhiyet, İmam Mâlik'in *Muvatta'*ında idi. Lâkin *Muvatta'*daki ehâdîs-i resûlün hiçbiri bu iki kitabın haricinde kalmadığı için mütekaddimînin de, müteahhirînin de esahhiyet bahsinde ihtilâfları yok demektir.

Sünen Sahipleri

Sünen sahipleri olan dört zat da Buhârî ile Müslim'in muasırlarıdır. Bunların birincisi Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (202-275) olup kitabı *Sünenü Ebî Dâvûd* namıyla beyne'l-ulemâ meşhur ve ahkâm-ı fıkhiyye için en muteber mercilerden biridir.

İkincisi Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî'dir ki (209-279) kitabına *Sünen-i Tirmizî* dedikleri gibi *Câmi-i Tirmizî* de derler.

Üçüncüsü Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî'dir ki (216-304) *el-Müctebâ* namını verdiği *Sünen-i suğrâ'*sı ile müştehirdir. Onun bir de *Sünen-i kübrâ'*sı varsa da tenkih itibariyle *el-Müctebâ'*sına muadil değildir.

Dördüncüsü de Ebû Abdullah İbn Mâce'dir ki (209-273) kitabına *Sünen-i İbn Mâce* denir ve muhteviyât-ı sahîhaca diğer üçüne muadil değildir.

Sıhâh-ı Sitt

İşte *Sünen* ismindeki bu dört kitap, *Sahîhayn'*a ilâve olununca *Kütüb-i Sitte* ve *Sıhâh-ı Sitte* namlarıyla beyne'l-muhaddisîn iştihar edip esahh-ı kütüb itibar edilen altı kitap elde edilmiş olur. Tarihlerinden de mâlûm olacağı üzere muasır gibi olan

bu zatların bütün himmeti hadis mecmualarını tenkīh ve tehzîb ederek eserlerine esah olan rivâyâtı dercetmek ve muhaddis olmayanı vesveseden kurtarmak olmuştur.

Nakd-i Ricâl

Ehâdîs-i nebeviyye bir taraftan böylece **sahîfe, mushaf, dîvân** ve daha sonra **müsned, câmi', sünen** vesaire namlarıyla kayıt ve tedvin edile dursun, bir taraftan da rivâyâtın sahihini sakīminden ayırt edebilmek için ta devr-i tâbiîn ve hatta ashaptan beri[17] nakd-i rivâyât ve ricâle de başlanmışsa da *Kütüb-i Sitte*'nin cem' ve telif edildiği asırda nakd-i ricâl ve ilel-i hadîs üzerine de birçok kitap telif edilmiştir.

Nakd-i ricâlde hadis râvilerinin her biri cerh veya ta'dîl edilir. Yani hıfz ve adaleti itibariyle hangilerinin nakline ne dereceye kadar itimat edilebileceği, isnadların merâtib-i kuvvet ve zaafı bildirilir. Ta'lîl yani ilel-i hadîsin beyanı ise cerh ve ta'dîlden de mühimdir. Bazı hadisler, senedlerine dahil olan ricâlin kâffesi de sikāttan oldukları için birçok muhaddisînce şâyân-ı kabul görüldükleri halde herkesin göremeyeceği bir illet-i kādiha ile mâlûl bulunmuş olabilir ki cem'-i hadîsten daha büyük bir dikkat ve basîrete muhtaç olan bu mühim işe ancak sayrafî-i hadîs mertebesini bulmuş ecille-i nukkād ve eâzım-ı huffâz el sürebilmişlerdir.

17 İbn Abbas, Ubâde b. Sâmit ve Enes b. Mâlik gibi zevatın bazı tâbiîn hakkında intikādâmiz sözler söyledikleri rivayet olunmaktadır.

5

Rivâyet-i Hadîste Tesebbüt[1] İklâl ve İksâr Meselesi

Ashâb-ı kirâm hazerâtının ehâdîs-i resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmı belleyip belletmeye bir itinâ-i mahsûsları vardı. Hele فليبلغ الشاهد الغائب "***Benim dediklerimi hazır olanlar gaip olanlara ulaştırsın***"[2] emr-i nebevîsi bu şevk ve hırsı büsbütün arttırmıştır. Yukarıda Ebû Zer el-Gıfârî radıyallahu anhın neşr ve rivâyet-i ilme olan hırsı Buhârî'den naklolunduğu gibi (s. 59) sahâbe ve tâbiînin –hatta tek bir hadisi ahz veya tashih için– aylarca yol gittikleri de (s. 67) zikredilmişti. Ömer radıyallahu anh da, "Ensardan bir komşum ile Benî Ümeyye b. Zeyd yurdunda oturuyordum. Bu yurt, Medine'nin Avâlî denilen semtindedir. Bir şey öğrenmek ümidiyle Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin nezdine nöbetleşe inerdik. Bir gün o iner, bir gün ben inerdim. Ben indiğim zaman o gün vahiy vesaireye dair ne duyarsam haberini komşuma getirirdim. O da indiği zaman böyle yapardı" diyor (78. hadis).

Maahâzâ bu hırs-ı teallüm ile beraber iklâli yani az rivayet etmeyi iltizam ederler, iksâr edenleri hiç beğenmezlerdi.[3] Çünkü rivayeti çok edince yanılmak ihtimali çoğalır. Hadiste yanılmanın da büyük muhatarası vardır. Buhârî'deki rivayete göre Abdullah b. Zübeyr radıyallahu anhümâ peder-i mükerremine, "Filânın, filânın

1 Tesebbüt, rivayet sabit oluncaya kadar teennî ile davranıp kalbe itminân gelmedikçe nakline tasaddî etmemek demektir.

2 {B1739 Buhârî, Hac, 132.}

3 Burada iklâl ve iksâr lugat mânasıyla istimal edilmiştir. İleride görüleceği üzere iklâlin bir de ma'nâ-yı ıstılahîsi vardır ki bir râvinin yalnız bir hadis rivayet etmiş bulunmasıdır ki böyle olana mukıl denir. O hadisi de kendisinden yalnız bir tek râvi ahzetmişse mukıl mechûlü'l-ayn sayılır. Cehaletten kurtulmak için kendisinden lâ-akal iki kimse o hadisi rivayet etmesi şarttır.

yaptığı gibi senin de Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden bir şey rivayet ettiğini işittiğim yok. Acaba neden?" diye sormuş o da cevaben, "Bilmiş ol ki ben maiyyet-i risâletpenâhîlerinden hiç ayrılmadım. Hep beraber bulundum. Lâkin من كذب علي فليتبوأ مقعده من النار [4] buyurduğunu kendisinden işittim de ondan ötürü ihtiyâr-ı sükût ediyorum" demiş. Hatta müşârün ileyh bu hadis hakkında, "Görüyorum ki öteki-beriki bu hadise bir de متعمدا sözünü karıştırıyorlar. Halbuki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin متعمدا buyurduklarını vallahi işitmedim" derdi. Kendisine isnad olunan rivâyât ancak yirmiyi bulur. Bundan dolayı Ebû Bekir es-Sıddîk, Zübeyr b. Avvâm, Ebû Übeyde b. Cerrâh, Abbas b. Abdülmuttalib gibi birçok ecille-i ashâbın rivayetleri pek azdır. Hele aşere-i mübeşşereden biri olup mesmûâtı şüphesiz çok olan Saîd b. Zeyd radıyallahu anhın hemen hemen rivayeti yok gibidir. Nitekim *Müsned-i Ahmed*'de müşârün ileyhten mervî hadisler –mükerrerâtı hazfedildikten sonra– on ikiyi geçmez. Haddizatında müksirûndan yani rivayetleri çok miktara bâliğ olan Enes b. Mâlik radıyallahu anh da, "Size çok şey rivayet etmekten beni meneyleyen من تعمد علي كذبا [5] hadisidir" diyor.

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet edilen haberleri kabulde Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anh hazretleri çok ihtiyat buyururdu. Bir kere nâsı toplayıp bir hutbe irat etti. Hutbesinde, "Siz Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden birtakım hadisler rivayet ediyorsunuz. Rivayetlerinizde ihtilâf ettiğiniz de oluyor. Sizden sonra gelecek olanlar daha ziyade ihtilâfa düşecekler. O halde Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmdan bir şey rivayet etmeyiniz. Şayet size muhtelefün-fîh bir şey soran olursa aramızda Kitâbullah var deyiniz. Kitâbullah'ın helâlini helâl, haramını haram biliniz" buyurdu. Lâkin murâd-ı âlîleri bâb-ı rivâyeti büsbütün seddetmek olmayıp nakledilen haberleri alelacele kabul etmemek ve bu babda tesebbüt ve taharrîyi iltizam ettirmek idi. Zira kendilerinin de –birçoğuna nisbetle az olmakla beraber– rivâyâtı olduğu gibi rivayet edilmiş haberleri kabul ettikleri vâkidir. Bir kere bir hatun torununun hissesinden miras almak için kendisine müracaat ettiğinde, "Kitâbullah'ta sana bir şey verileceğine dair bir âyet görmüyorum. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin de buna dair bir şey buyurduklarından haberdar değilim" dedikten sonra meseleyi hâzıruna sordular. Mugīre b. Şu'be radıyallahu anh ayağa kalkıp, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ceddeye südüs verirdi" dedi. "Senden başka bunu bilen kimse var mı?" diye sordular. Muhammed b. Mesleme radıyallahu anh ayağa kalkıp kendisinin de böyle bildiğine şehâdet etmesi üzerine o hatuna südüs hissesini verdiler. Bu kıssa göste-

4 {B107 Buhârî, İlim, 38.}

5 {B108 Buhârî, İlim, 38.}

riyor ki Hazreti es-Sıddîk'ın o hutbeden murâd-ı âlîleri işitilen bir rivayeti tevsik etmeyi tavsiyeden ibaret olup yoksa maazallah Havâric'in dediği mânaca حسبنا كتاب الله "Kitâbullah bize yeter" demek değildir. Mâlûmdur ki Havâric yalnız Kitâbullah ile amel edip sünnet-i seniyyeyi tanımamak istiyorlardı.

Ömer radıyallahu anh da bir sahâbî Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme nisbet ederek belki yanlış bir rivayette bulunur, kezâ nâs hadis ile meşgul olmak için Kur'an'ı hıfzetmekte tekâsül ederler korkusuyla az rivayeti tavsiye eder ve çok çok rivâyet-i hadîs edenlerle bir hükm-i şer'î hakkındaki rivayeti alelacele kabul edip diğer bir şahidin rivayetiyle tevsik etmeyenlere ziyade kızarlardı. Bu itina olmasa rivâyâtın çoğaldığını vesile ittihaz ederek bir münafığın, bir fâcirin, ni'met-i sohbete mazhar olmamış bir A'râbî'nin işi karıştırmasından ve tarîk-i tedlîse sapıp gayri sahih bir sözü sahih diye terviç edebilmesinden korkulur. Bir defa Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anh bâb-ı imâret-penâha gelerek şer'an tâlim edilen tarzda olmak üzere istîzan makamında kapının dışından üç kere selâm verdi. Cevap çıkmayınca döndü. Emîrü'l-mü'minîn hazretleri ardından adam koşturup çağırttı ve izninin gecikmesinden dolayı canı sıkıldığına zâhip olarak, "Neye döndün?" diye tekdir etti. Ebû Mûsâ, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin, "***Biriniz üç kere selâm verdikten sonra cevap almazsa dönsün,***[6] buyurduğunu işittim" dedi. Hazret-i Ömer, "Ya bu dediğini bir beyyine ile ispat edersin yahut sana yapacağımı ben bilirim" tehdidinde bulundular. Ebû Mûsâ renkten renge girerek –içlerinde Ebû Saîd el-Hudrî radıyallahu anh de bulunan– bir cemâat-i sahâbenin yanına bu heyetiyle gitti. Bu halini gören sahâbe, "Yâhu, sana ne oldu!" diye istifsârda bulununca keyfiyeti nakledip, "İçinizde bunu işitmiş kimse yok mu!" diye sordu. Hepsi de, "işittik" dediler ve içlerinden birini kendisine terfik ederek halifenin yanına gönderdiler. Halife şehâdeti duyunca, "Ben seni yalan söylüyor diye müttehem tutmamıştım. Lâkin rastgelen kimseler Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme isnad ederek söz uydururlar diye korktum" diyerek yakasını bırakmıştır. Müşârün ileyh Fâtıma bint Kays el-Fihriyye radıyallahu anhânın mebtûte hakkındaki rivayetine –beyyine ikame etmediği için– itibar buyurmamıştır. Müşârün ileyhâ üç kere mebtûte yani mutallaka olanın nafaka ve süknâya hakkı olmadığını rivayet etmişti. Hazret-i Ömer, "İhtimal ki işittiğini unutmuş bir kadının sözü ile rabbimizin kitabından ve Hazret-i Peygamber'in sünnetinden mâlûmumuz olan hükmü terkedemeyiz" diyerek rivayetini reddetti. Hazret-i Ömer'in buna benzer daha birkaç kıssası Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında mezkûrdur.

6 {MU1768 Mâlik, İsti'zân, 1.}

Sahâbe nazarında rivâyet-i hadîsin ehemmiyetini şundan anlamalı ki Ebû Amr eş-Şeybânî, "İbn Mes'ûd radıyallahu anhın yanında bir sene oturdum. Hiç قال رسول الله صلى الله عليه وسلم demezdi. Dediği vakitte de vücudunu bir titreme alırdı" diyor. Böyle iken müşârün ileyhin 848 hadisi vardır. Zeyd b. Erkam radıyallahu anhtan hadîs-i resûl aleyhi's-selâmdan bir şey rivayet etmesi niyaz edildikte, "Artık yaşlandık. Bize unutkanlık ârız oldu. Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme isnad ederek söz nakletmek de pek ağırdır" deyip tâlibi savardı. Sâib b. Yezîd, "Sa'd b. Mâlik radıyallahu anh ile –ki Ebû Saîd el-Hudrî'dir– birlikte Medine'den Mekke'ye gittim. Bir tek hadis rivayet ettiğini işitmedim" dediği gibi Şa'bî'nin, "İbn Ömer radıyallahu anhümâ ile bir sene beraber oturdum. Hiçbir hadis naklettiğini işitmedim" dediği de mervîdir. Muhammed b. Sîrîn de Enes b. Mâlik radıyallahu anhın bir hadisi rivayet edip bitirdikten sonra أو كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "Ya da Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin buyurduğu gibi" diyerek şayet lafzı rivayet etmesinde bir sehiv ve hata vâki olmuşsa uhdesinden çıkmak istediğini nakleder.

İbn Ömer radıyallahu anhümâ bir gün tavaf esnasında Ebü'ş-Şa'sâ Câbir b. Zeyd'e (ö. 93 yahut 103) rastgelmiş. Ona, "Sen Basra'nın fukahasındansın. Elbette senden fetva isterler. Delilin Kur'ân-ı nâtık yahut sünnet-i mâziye yani kat'iyye olmadıkça sakın fetva vermeyesin. Böyle hareket etmezsen hem sen helâk olursun hem başkalarını ihlâk edersin" demiş (Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz,* I, 62). Demek ki o devrin ricâli mümkün olduğu kadar sünnetin ulemâca mâlûm ve kati olanını ararlarmış.

Sünenü Ebî Dâvûd'un mukaddimesinde şu kayda rastgeliyoruz: İbrâhim b. Yezîd en-Nehaî (ö. 5?-96), "Bizden evvelkiler hadisin garibini, şahs-ı vâhidin rivayeti ile mâlûm olanını sevmezlerdi" dermiş. Ebû Yezîd Recâ b. Ebû Habîb de (ö. 128),[7] "Bir hadisi işittiğin vakit onu ötekinden, berikinden yitik deveni arar gibi ara. Eğer mâruf ise fe-bihâ. Değil ise bırak" demiş. İmâmü'l-muhaddisîn Ebû Amr Âmir eş-Şa'bî (18-1o3?) dermiş ki: "Bizden evvel gelen sâlihîn çok hadis rivayet etmekten hoşlanmazlardı. Eğer evvelden şimdiki aklım olaydı ehl-i hadîsin icmâ ettikleri hadislerden başkalarını rivayet etmezdim" (kezâ, I, s. 87).

Maahâzâ sahâbenin bu kadar ihtiyat göstermesi, Hulefâ-yi Râşidîn'in kesret-i rivâyeti hoş görmemeleri, Ömer radıyallahu anhın Ebû Hüreyre ile İbn Mes'ûd radıyallahu anhümâyı kesret-i rivâyetlerinden dolayı tevbih edişiyle beraber yine

7 {"Ebû Yezîd Recâ b. Ebû Habîb" şeklinde verilen bu isim s. 92. sayfada "Recâ b. Habîb" olarak kaydedilmiştir. Kaynaklarda her iki isim de tespit edilememiş olup burada bahsedilen kişinin, verilen isimler ve vefat tarihinden hareketle, "Ebû Recâ Yezîd b. Ebû Habîb Süveyd el-Kureşî el-Mısrî (ö. 128/745)" olduğu kanaatine varılmıştır. İsim ve künyeler birbirine karıştırılmış olmalıdır.}

selef-i sâlihînden halef-i müttebiîne birçok rivayet intikal etmiştir. Bu babda en ziyade şiddet ve ihtiyat gösterenler hatırlarında sağlam olarak kalmış şeyleri sırası geldikçe rivayet etmekten kendilerini menedememişlerdir. Çünkü Kitap ve Sünnet'i neşr için vâki olan bunca teşvîkāt-ı risâletpenâhîye zamîmeten haccü'l-Vedâ'da bütün hâzıruna, ليبلغ الشاهد الغائب [8] buyurulmuştu. Herkes de tâat-i resûlü, Allah'a taat biliyordu. Hatta Hazret-i Ömer radıyallahu anhın kendisinden bile mervî olan hadisler –aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden sonra on üç seneden ziyade muammer olamadığı halde– 500'e bâliğdir. Ondan ziyade rivayeti olan ancak on, on beş sahâbî vardır. Daha ziyade muammer olanların rivayetleri de ziyade olmuştur (s. 49).

Rivayet hususundaki ihtiyatlarından biraz evvel bahsedilen Enes ile Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhümâ bile müksirûndan sayılırlar. Sebebi muammer olmalarıdır. Ebû Hüreyre radıyallahu anh ise (ö. 59) en çok rivayet eden sahâbîdir. Ona isnad olunan ehâdîsin mecmuu evvelce söylendiği üzere (s. 49) 5374'tür. Müşârün ileyh Hayber Gazâsı'nda aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize mülâki olup zât-ı akdes-i risâletpenâhîlerine müddet-i mülâzemeti üç seneyi mütecaviz olmadığı halde bu kadar hadis rivayet edişini kendisine çok gören sahâbeye, "Kitâbullah'ta iki âyet olmasaydı hiçbir hadis rivayet etmezdim" dedikten sonra إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا ... وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ [9] âyetlerini okuyup, "Muhacirûn kardeşlerimiz çarşılarda alışverişle, ensar kardeşlerimiz de malları ve toprakları için çalışmakla meşgul olurken Ebû Hüreyre boğazı tokluğuna Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme mülâzemet eder ve onların hazır bulunamadıkları meclislerde hazır bulunur, onların belleyemedikleri sözleri bellerdi" demiş ve kendisine muarız olup sünnet-i Rasûlullah'ı muhafaza etmeyi de kendi canlarından aziz bilen muhataplarını iskât eylemiştir (bk. 98. hadis).

Bir Şüpheyi Hall

Bu münasebetle a'dâ-yı dînimiz tarafından neşredilip son zamanlarda diyarımızda da maalesef revaç bulan şüphelerden birini zikredelim: Deniliyor ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme mülâzemeti çok imtidâd etmiş sahâbe-i kirâm, meselâ aşere-i mübeşşere; bâhusus seferde, hazarda huzûr-ı âlî-i risâletpenâhîden eksik olmamış olan Hulefâ-yi Râşidîn gibi ecille-i ekâbir-i ashâb rivayet husu-

8 {B67 Buhârî, İlim, 9.}

9 el-Bakara, 2/159, 160.

sunda **mukıllûn** yani rivayeti az olanlar zümresinden oldukları halde müddet-i mülâzemeti daha az ve ahvâl-i risâletpenâhîye vukuf itibariyle onların mertebesinden uzak olan diğer bazı sahâbe **müksirûn** yani rivayeti çok olanlar zümresinden bulunuyorlar. Demek ki birçok hadis ekâbir-i ashâbın mâlûmu değilmiş. Bunlar sonradan uydurulmuş.

Halbuki azıcık teemmül edilse bu şüphenin hadisle meşgul olmamış veya biraz olmuşsa rivayetin ne demek olduğunu hiç kavrayamamış kimselerin suiniyet erbabı tarafından ilkā edilen pek nâ-bemahal bir istişkâle kapılmasından ibaret olduğuna derhal kanaat gelir.

Bir kere zât-ı akdes-i nebevînin doğrudan doğruya feyz-i terbiyesine mazhar olan sahâbe-i kirâmın, peygamber ne demek olduğunu pek güzel bilen ve vahyin tarâvet-i tebliğini henüz gönüllerinde hisseden tabaka-i ûlâ ricâlinin dünyada, ukbâda velî-i ni'metleri bildikleri, mûcizâtını bizzat müşahede ettikleri, Kur'ân-ı Kerîm gibi bir mu'cize-i ebedzindesini tilâvet edip durdukları Nebî-i mükerremleri ağzından yalan uydurup neşretmeleri akla gelmez. Husûsâ kizbin, hele kizb alerresulün vahâmet-i âkıbeti hakkındaki âyât-ı kerîme ile –yine Kur'an gibi– tevâtüren ümmete bizzat tebliğ ettikleri ...من كذب علي [10] hadîs-i şerifinin nâtık olduğu ikāb-ı azîme beyhude göğüs germeye cesaret edemeyecekleri şüphesiz idi.

Sâniyen Zübeyr b. Avvâm, Saîd b. Zeyd, Zeyd b. Erkam ve emsalleri ecille-i sahâbe radıyallahu anhümün az rivayet etmeleri –yukarıdan beri arzettiğimiz gibi– yanılmaktan fart-ı tehâşîleri olmuştur. Çok şey bilip ve bildikleriyle âmil olup söylediklerini, yaptıklarını Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme isnad etmek istemeyen son derecede ihtiyatlı takımdan oldukları için mukıllûndan olmaları gayet tabiidir. Sehiv ve hata korkusu olmaksızın iltizâm-ı sükût edilmiş olduğu da kesîrü'l-vukū'dur. Sâhib-i sırr-ı resûl Huzeyfe b. Yemân radıyallahu anhümânın 36 senesine kadar muammer olduğu halde ancak 100 kadar hadis rivayet etmiş olması bundandır. Ebû Hüreyre radıyallahu anh da, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden iki kap dolusu ilim belledim. Bunlardan birini size nisâr ettim. Diğerine gelince onu meydana çıkaracak olsam benim şu boğazım kesilir" diyor (100. hadis).

Sâlisen kudemâ-i sahâbeden birçok zevat hicretin daha ilk senelerinde ahd-i celîl-i nebevîde yahut pek az sonra dâr-ı rıdvâna intikal etmişlerdir. Bunlar arzu

10 {B107 Buhârî, İlim, 38.}

etseler bile müksirûndan olamazlardı. Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anhın (ö. 13) 142'den ziyade hadisi mervî olmadığının bir sebebi de budur.

Râbian sahâbeden birtakımının siyâset-i memleketle, temşiyet-i umûr-ı ibâd ile, cihâd ve i'lâ-yi kelimetullâh ile iştigalleri rivayete mani olmuştur. Meselâ aşere-i mübeşşereden Ebû Ubeyde b. Cerrâh radıyallahu anh (ö. 18) yalnız on dört, Hâlid b. Velîd radıyallahu anh (ö. 21) yalnız on sekiz hadis rivayet edebilmişlerdir. Hulefâ-yi Râşidîn hazerâtı da bu zümredendir. Hiçbirinin rivayet ettikleri hadislerin miktarı sohbet-i seniyye-i risâletpenâhîye tûl-i mülâzemetleri ile mütenasip olmadığı gibi ahd-i celîl-i nübüvvetten sonra temâdî eden müddet-i ömürleriyle de mütenasip değildir. Ebû Bekir radıyallahu anhtan 142, Ömer radıyallahu anhtan 500, Osman radıyallahu anhtan 146, Ali radıyallahu anhtan 586 hadis mervîdir.

Râşidîn hazerâtının bir hususiyetleri daha var: Cenâb-ı kerîm-i risâletmeâba mülâzemetleri o kadar çok, tefâsîl-i akvâl ve ahvâl-i nebeviyyeden edindikleri ma'lûmât-ı külliyye-i şer'iyye o kadar sağlam idi ki emir ve nehiylerini, fiillerini, hükümlerini alelekser rivayet ile tevsîka muhtaç olmaksızın da ümmetçe musaddak ve muta' oluyorlardı. Vâkıa bunlar enbiya gibi mâsum değillerdi. Bazan hata ettikleri de vâki idi. Fakat kendilerinden şayet bir hata sâdır olmuşsa emr-i dînde hatıra, gönüle bakmak büyük günah olduğu, her kim olursa olsun hakkı bî-mehâbâ ihtar edebildiği için sahâbenin, husûsâ kudemâ-i muhâcirûn ve ensarın sükûtuyla mukabele gören, hele tasvîb-i sarihlerine iktiran eden her fiilleri sünnete muvafık itibar edilmiştir.

عليكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين المهديين من بعدي "*Benim sünnetime ve benden sonra mazhar-ı hidâyet olmuş Hulefâ-yi Râşidîn'in sünnetlerine yapışınız*[11] ve اقتدوا باللذين من بعدي أبي بكر وعمر "*Benden sonra geleceklere, Ebû Bekir ile Ömer'e iktida ediniz*"[12] hadîs-i şerifleriyle onları müeyyit olarak hâfıza-i ümmette kalan beyanat ve karâinde kavillerini tasdik ve fiillerini takrir için ümmeti mutâlebe-i delilden muğnî kılıyordu, bundan dolayı itiraza uğramayan, icmâ-ı sahâbeye iktiran eden fiil ve kavilleri sünnet-i metbûa tanınmış ve bu hal müşârün ileyhim hazerâtının çokluk rivayet etmelerine mahal bırakmayan sebeplerden biri olmuştur.

Hâmisen gerek sahâbenin, gerek tâbiîn ile tebeü't-tâbiînin birçoğu sadırlarında mahfuz olan ilmi yalnız vakt-i hâcette izhar edip başka zamanlarda sâkit

11 {Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, III, 223, no: 1186.}

12 {T3662 Tirmizî, Menâkıb, 16.}

kalmayı tercih ederlerdi. Nitekim İbrâhim b. Yezîd en-Nehaî (47?-96?) –ki ecille-i tâbiînendir– kendisinden sual vâki olmadıkça ilme yani hadis ve fetvaya, tefsire dair ağız açmazmış (Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 6). İmam Mâlik ile akranından birçok zevat da bir mesele-i şer'iyye istiftâ edildiği vakit cevaba tasaddî etmezden evvel istiftâ edilen hadisenin hakikaten vâki olup olmadığını te'kîden sorup gönülleri inandıktan sonra hükm-i şer'îyi beyan ederlermiş. Yine İbrâhim en-Nehaî, "Vaktiyle bir araya geldikleri vakitte –ki sahâbe ile kibâr-ı tâbiîni kastediyor– mâlûmları olan en güzel ve hoş şeyleri kendiliklerinden ortaya dökmekten pek de hoşlanmazlardı" diyor (kezâ, I, 61). İşte bu mesleği ihtiyar edenlerin, yahut bu meslekte telâmizi olanların rivayetleri elbette az olur. Öte taraftan hârikulâde metîn olan hıfzı ile beraber üç sene kadar zamanını aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerine şiddet-i mülâzemete ve bu müddet zarfında bütün kuvâsını akvâl ve ahvâl-i risâletpenâhîyi hıfz ve kayda hasreden Ebû Hüreyre radıyallahu anh, herkese mâlûm olması mümkün olmayan şeyleri bilmeye sairlerinden ehak olan ümmü'l-mü'minîn Âişe radıyallahu anhâ, اللهم فقهه في الدين وعلمه الكتاب "*Allahım! Onu dinde fakih et ve kitabını ona öğret*"[13] duâ-i celîl-i nebevîsinin tahakkuk-ı icâbetine nâil olduğu mâlûm olan Abdullah b. Abbas radıyallahu anhümâ ile emsâl-i güzînleri bu meziyet ve kemalleriyle beraber ta'lîm-i nâsa da pek haris olduklarından diyâr-ı İslâmiyye'nin her tarafından kendilerine tüllâb-ı ilm müncezip bulunuyor ve rivayetleri bittabi çok oluyordu. Bu gibi zevât-ı kirâmın hepsi de muammerûndan olduklarını da unutmamalıdır. İbn Abbas hazretleri tâlim ve rivayetle çok meşgul ve ondan lezzetyâb oldukları için tâliplere belki bıkkınlık gelir korkusuyla sonraları yalnız perşembe günlerini ders ve rivayete tahsis buyurdukları menkuldür.

Sâdisen Resûl aleyhi's-selâma mülâzemetleri çok olanların her şeyi duyup bilmeleri lâzım gelmez. Kendilerinin hazır bulunmadıkları mecâliste diğer kimselerin işitip haber verebilecekleri pek çok şey bulunabilir. Biraz evvel Ebû Hüreyre radıyallahu anhın kesret-i mahfûzatını ta'lîl için naklettiğimiz sözleri (bk. 98. hadis) hakikaten şâyân-ı dikkattir. Yine evvelce yazdığımız gibi Mugîre ile Muhammed b. Mesleme radıyallahu anhümâ ceddenin mirasta hissesi olacağını öğrenmiş oldukları halde Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anh bundan bîhaber idi. Kezâlik gazâret-i ilmi, kesret-i rivâyeti, sünnet-i seniyyeyi tetebbua olan ihtimamı ile meşhur olan Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâ da mesh ale'l-huffeynden bîhaber bulunuyormuş da bunu, merviyyâtı kendisinden pek az olan Sa'd b. Ebû Vakkâs radıyallahu anhtan öğrenmiş (bk. 152. hadis). Herhalde bir rivayeti râviden efdal olan filân kimse bilmiyor, yahut haber vermiyor diye reddetmek muvâfık-ı aklıselim olamaz.

13 {Burada tek bir cümle olarak nakledilen bu, rivayet *Buhârî*'de iki ayrı hadis olarak yer almıştır: B143 Buhârî, Vudû', 10; B75 Buhârî, İlim, 17.}

Sâbian efâzıl-ı ashâbın rivayet ettikleri her hadis bakalım müteselsilen tasnif sahiplerine kadar vâsıl olabilmiş midir? Olmuş olanlar da bakalım kütüb-i sıhâha geçebilecek salâhiyeti haiz tariklerden geçebilmiş midir? Mübarek göğsüne işaretle, ها إن ههنا علما لو أصبت له حملة "Bana bak, işte şurada çok ilim vardır. Lâkin âh, onu taşıyacak kimseler bulabilsem!" diyen Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anhtan mahfuz olan merviyyât 586 hadisten ziyadeye çıkmıyor. Halbuki rivayeti çok idi. Mâlûm fitnelerin zuhurundan sonra Havâric ile Nevâsıb şahs-ı âlîlerine olan adâvet ve husumetlerinden dolayı dinlemediler. Şîa taifesinin ifratları ümmete girân gelerek hazret-i imâmdan olan merviyyâtlarına nazar-ı şübhe ile bakıldı ve bu yüzden birçok ilim zâyi oldu. Hazretin ashabından bir zat, "Onların yani fitne-cûların Allah belâsını versin. Nasıl bir ilmi fesada verip istifade olunmaz bir hale koydular!" diye hayıflanmıştır.

Emîrü'l-mü'minîn Osman radıyallahu anhın de şehâdeti 35 senesinin âhirinde vâki olduğuna göre ne kadar ihtiyatkâr olsa merviyyâtı 146 hadise münhasır olmayacaktı. Lâkin müşârün ileyhin de ilminden bir miktarı Nevâsıb tarafından rivayet olunduğu için heder olup gitmiştir.

Abdullah b. Amr b. Âs radıyallahu anhümânın da mahfûzatı şüphesiz Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan ziyade idi. –Çünkü yukarıda dediğimiz gibi– işittiğini yazardı. Fakat Ehl-i kitabın kitaplarını da mütalaaya koyulduğu için tâbiînden çok kimse İsrâiliyat karıştırabilir korkusuyla ondan rivayet etmek istememişlerdir ki kendisinden müntekıl merviyyât 700'ü pek az geçmiştir.

Hem ne hâcet? Buhârî –bir kavle göre– 600.000 hadisten esânîdi intikād ede ede nihayet kendi şartına muvafık olanlardan takriben yalnız 4000 hadisi *Sahîh-i câmi'*ine dercetmiş ve okuyanlar bıkmasınlar diye kendi nazarında sahih olan birçok hadisi kitabına dercetmemiştir. Hâzimî ile İsmâilî'nin rivayetlerine göre Buhârî, "Kitabıma dercetmediğim sahih hadisler, dercettiklerimden daha çoktur" demiş. Daha evvel de Buhârî'nin meşâyihinden olan İmam Ahmed b. Hanbel'in 30-40.000 hadisi muhtevi olan *Müsned'*ini 1 milyon hadisten iltikād ettiği söyleniyor.

Demek ki bu şübhenin kimseyi yolundan, kütüb-i hadîste her hadise verilen derece ve kıymete inanmaktan alıkoyacak ilmî bir kuvveti yoktur. Filân kimse niçin çok öğrenmiş, bildiklerini niçin çok neşretmiş diye onu muaheze etmek yahut ziyâde-i ilmi yalana hüccet ittihaz etmek herhalde ilmî bir dava değildir.

6

Huffâzın Derece-i Hıfzı

Hak Teâlâ'nın bu ümmet-i merhûmeye ettiği en büyük lutuflardan biri müddet-i medîde ümmetin pek çok efradını salâh ve takvâ sevkiyle dine nigehbân edip peygamberlerinin teblîgât-ı seniyyelerini hiç zayi etmemeye bihakkın azmetmiş zevatı –eski devirlerde daha çok olmakla beraber– her asırda yaratmış olmasıdır. Bidâyet-i emirde alelekser ümmî olan Kitap ve Sünnet râvilerinin vazîfe-i teblîği hüsn-i îfâ etmeleri –birçok esbâb cümlesinden olarak– kuvvet-i hıfza da vâbeste olduğundan bunu da bu ümmetten hiç esirgememiş ve kuvve-i hâfızaları bugün bu kadar taaccübümüzü celbeden eimmeyi bol bol ihsan etmiştir. Bu sayede Kur'ân-ı Kerîm lehü'l-hamdü ve'l-minne artık hiçbir âyeti, hatta lafız ve i'rabı tağyîr ve tahrife uğrayamayacak derecede halelden masun ve mahfuz kaldığı gibi sünnet-i nebeviyyeden de muhtaç olduğumuz miktarı maa-ziyâdetin bize bâliğ olabilmiştir. Bugün tasavvuru bile bizi hayran eden bu kuvvet-i hıfz yalnız kuru bir rivayet ve iddiadan ibaret kalmamış, bilfiil mevcut olduğu tarihî vak'alarla sabit olmuştur.

Muhaddisînin kuvve-i hâfızasına birkaç misal zikretmek faydadan hâlî değildir. Hadiste emîrü'l-mü'minîn lakabını kazanmış olan Şa'bî (ö. 18?-103) dermiş ki: "Bugüne kadar beyaz üstüne siyah kondurmuş yani yazı yazmış değilim. Hiç kimse de bana bir hadis söylemiş değildir ki onu ezberlememiş ve tekrar edildiğini arzu etmiş olayım. Maahâzâ unuttuklarım da o kadar çoktur ki onları bir kimse ezber etmiş olsa âlim olur gider. Şiire dair rivayet edebileceğim de bundan eksik değildir. İstesem hiçbir beyti tekrar etmeksizin size bir ay şiir inşâd ederim (Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 69, 73). İbnü'ş-Şübrüme, Şa'bî'nin bu sözünü İshak b. Râhûye'ye (161-238) müteaccibâne nakletmiş. İmam, "Sen buna mı şaşıyorsun?

Ben de işitip de hıfzetmediğim hiçbir şeyi bilmiyorum. Kitaplarımdaki hadislerden yetmiş bini sanki gözümün önünde okuyormuşum gibi ezberimdedir. Diğerleri de bu kadar değilse de yine mahfuzumdur" demiş. Nitekim İmam İshak'ın ezberden yetmiş bin hadis imlâ ettiğini Ali b. Haşrem de naklediyor.

İbn Ömer radıyallahu anhümânın şu parlak şehâdeti bu davanın sıhhatine büyük bir delildir: Bir gün Şa'bî oturmuş, megāzî hadisleri rivayet ediyormuş. Sahâbî-i müşârün ileyh hazretleri geçerken dinlemiş ve "Bu bahsettiği adamlarla beraber o gazâlarda ben bizzat bulundum. Böyle iken bu adam benden ziyadesini hıfzetmiş, onları benden ziyade biliyor" buyurmuş.

Zührî de (50-124) hıfzda Şa'bî'den geri kalmaz. O da Kur'ân-ı Kerîm'i sekiz günde ezberlemiş (Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz,* I, 95) olup, "Kalbime tevdi ettiğim ilimlerden hiçbirini unutmamışımdır. Hiçbir sözü bir âlimin ağzından dinledikten sonra bir daha tekrar ettirmedim. Ömrümde ezberlediğim tek bir hadiste şübhe edecek oldum. Onu da râvisine sordum. Mahfuzum ne türlü ise öyle çıktı" diyor (kezâ, I, 97, 98). Bu da kuru bir dava değildir. Zamanındaki ulemâ bu davasını teslim etmişlerdir. Halife-i Emevî Hişâm b. Abdülmelik, oğullarından birine Zührî'nin hadis imlâ etmesini niyaz etmiş. O da ezberden 400 hadis yazdırmış. Takriben bir ay sonra buluştukları zaman Hişâm, "O yazılar zayi oldu. Onları yeniden yazdır" demiş. Sonra her iki nüshanın mukabelesinde ziyade, eksik bir harf söylenmemiş olduğu anlaşılmış (kezâ, I, 97).

Her ikisi de âmâ olan huffâz-ı hadîsten Katâde b. Diâme (ö. 110?) ile Amr b. Mürre (ö. 116) dahi hıfzda birer harika idiler. Katâde hiçbir muhaddise, "Aman, bir daha tekrar et!" dememiş, kulakları her ne işitmişse hemen sîne-i hıfzında kalmış olduğunu söylermiş. Bu davasını eimmenin şehâdeti tasdik ediyor. İbn Sîrîn, "Katâde nâsın ahfazıdır", Ahmed b. Hanbel, "Katâde ehl-i Basra'nın ahfazıdır. Her ne işitirse hemen ezberler. Bir gün Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümânın sahîfesini yani *Kitâbü'l-Mensek*'ini yalnız bir defa yanında okudum, derhal ezbere aldı" diyor. Amr b. Mürre'nin de eimme-i huffâzdan olduğuna asrındaki eimme şehâdet eder.

Biraz daha sonraki huffâza geçelim:

Ahmed b. Hanbel (164-241) otuz-kırk bin hadisi muhtevi olan *Müsned*'i hakkında, "Bu *Müsned*'i ben yedi yüz elli bin hadisten intihab ettim" demiş. Ebû Zür'a er-Râzî de (ö. 264) müşârün ileyh için, "Hıfzında bir milyon hadis vardır" demiş. "Nereden

biliyorsun?" demişler. "Kendisi ile müzakere ettim. Her babda mikdâr-ı mahfûzunu tetkik ile tahminde bulunuyorum" cevabını vermiş.

Yahyâ b. Maîn (157-233), "Kendi elimle bir milyon hadis yazdım" diye haber veriyor.

Buhârî'nin (194-256), "Yüz bin sahih, iki yüz bin de gayri sahih[1] hadis mahfuzumdur." Kezâ "*Câmiu's-sahîh*'i takriben altı yüz bin hadis içinden intihap ettim" dediğini Ahmed b. Adî Muhammed b. Ahmed el-Kūsî tarikiyle Muhammed b. Hamraveyh'ten nakleder. Buhârî bir gün Enes radıyallahu anhtan ahz-ı hadîs etmiş zevatı zihninden geçirmiş. Şöyle düşünürken bir saat içinde hemen üç yüz zatın ismini derhâtır ediverdiğini söyler. Amr b. Ali el-Fellâs (160-249?), "Buhârî'nin bilmediği hadis, hadis değildir" dermiş.

Müslim b. Haccâc (204-261), *Câmiu's-sahîh*'ini kendi kulağı ile işitmiş olduğu üç yüz bin hadisten intihap ettiğini söyler. *es-Sünen* sahibi Ebû Dâvûd da (202-277), "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden mervî beş yüz bin hadis yazdım ki *es-Sünen* kitabına koyduğum hadisleri işte bunlardan intihap ettim" der.

Hâkim Ebû Abdullah en-Nîsâbûrî (321-405) *el-Medhal*'inde, "Vaktiyle huffâz denilen zevatın her biri beş yüz bin hadis hıfzetmiş bulunuyorlardı" dedikten sonra bazı hâfızların hıfzları hakkında birtakım nakilleri senedleriyle birlikte zikrediyor. Ezcümle İmam Ahmed b. Hanbel, "Sıhhati sabit olmuş yedi yüz bu kadar bin hadis vardır. Bu genç ise –ki Hâfız Ebû Zür'a er-Râzî'yi kastediyordu– bunun yedi yüz binini hıfzetmiştir" demiş. Hâfız Beyhakī'nin beyanına göre imamın muradı ehâdîs-i nebeviyye ile sahâbe ve tâbiîn sözlerinden sıhhati sabit olmuş olanlardır. Kezâlik Ebû Zür'a'nın kendisine, "Bir kimse Ebû Zür'a iki yüz bin hadis hıfzetmiştir diye talâka yemin etse acaba hânis olur mu?" diye sorulmuş. "Hayır" dedikten sonra, "Ben yüz bin hadisi قُلْ هُوَ اللَّهُ sûresini ezbere bilir gibi bilirim. Müzakere suretiyle söyleyebileceğim üç yüz bin hadis de bilirim" cevabını vermiş. Ebû Zür'a'nın yalnız tefsire ve Kur'an'a dair yüz kırk bin rivayet mahfuzu imiş. Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Saîd, "Yalnız Ehl-i beyt hakkında üç yüz bin hadis hıfzetmişimdir" demiştir. Ebû Bekir b. Ebû Dârim de, "Mutayyen'den (202-297) kendi elimle yüz bin hadis yazdım" diyor. İlâ âhirih.

1 Gayri sahih "asılsız, yalan rivâyât" demek değildir. İleride görüleceği üzere "sahih namını alan rivâyât kuvvetini haiz olmayanlar" demektir ki kabulüne alıştığımız rivâyât-ı târîhiyyenin yüzde doksanından herhalde daha kuvvetli olanları pek çoktur.

Meşhur *es-Sünen* sahibi Ebû Dâvûd'un oğlu Hâfız Ebû Bekir Abdullah b. Ebû Dâvûd'un (230-316) hâfızası da sair birçok emsali gibi celb-i hayret edecek raddede imiş. Bir defa Bağdat'tan Sicistan'a gitmiş. Kendisine hadis imlâsını niyaz etmişler. "Yanımda aslım yani kendime ait nüsham yoktur" diye i'tizâr etmek istemişse de, "Ne demek! İbn Ebû Dâvûd asla muhtaç olsun! Her halde dinlemek isteriz" diye ısrar etmişler. O da otuz bin kadar hadisi ezber olarak imlâ etmiş. Bağdat ulemâsı bunu haber alınca, "İbn Ebû Dâvûd Sicistan'a gidip onları aldattı" diye söyleşmişler ve gizlice 6 dinara bir sâî kiralayıp Sicistan'a göndermişler, imlâ ettiği nüshanın bir suretini getirtmişler. Uzun uzadıya tetkikten sonra yalnız beş altı hadiste yanıldığı tebeyyün etmiş.

Buhârî ile Muhammed b. Amr el-Ukaylî'nin başlarına gelen imtihanlar da unutulmayacak şeylerdendir. Buhârî Bağdat'a ilk geldiğinde derece-i ilim ve hıfzını tartmak için –pek kalabalık olan– ders meclisinde evvelden hazırlanmış on zat onar hadisten sual, fakat hadisleri serdederken metinlerle isnadları hep kalb yani şu isnadın metnini diğer bir isnad ile, öteki metnin isnadını daha başka bir metinle birlikte irat etmişler. Buhârî, onunun da suallerini sonuna kadar dinlemiş ve her birini müteakip, "Böyle bir hadis bilmiyorum" cevabını verdikten sonra birincisinden yüzüncüsüne kadar o hadisleri birer birer senedlerini tashih ederek rivayet etmiş ve bütün ulemâca kuvvet-i hıfzı ikrar ve fazlı ve ulüvv-i menzileti teslim edilmiştir. İlim ve emâreti cemetmiş olan hâfız-ı şehîr Ebû Nasr İbn Mâkûlâ da (421-487?) derece-i hıfzını göstermek için Hibetullah b. Revâkī'ye, "İki cüz al da birindeki mütûnu diğerindeki esânîde karıştır. Ben de yanlışları doğrultup rivâyâtı hâlet-i asliyyelerine irca edeyim" diye Buhârî'ye takliden kendini imtihan ettirmiş.

Hâfız Ebû Ca'fer Muhammed Ukaylî de (ö. 322) bu cinsten bir harikadır. Mesleme b. Kāsım onun hakkında şöyle diyor: Ukaylî, nezdine gelen ashâb-ı hadîse, kendisinde olan aslı yani nüshayı çıkarmaksızın "Elindeki kitaptan oku!" derdi. Biz, bu halini beğenemedik. "Bu zat ya nâsın ahfazı veya ekzebidir" diye şüpheye düştük. Sonra onun rivayet etmiş olduğu birçok hadisi bir yere yazdık. Lâkin onların bazı elfâzını tebdîl ettiğimiz gibi içine bazı elfâz da ilâve ettik. Birçok ehâdîs-i sahîhayı da terkettik. Yazdığımız evrakı yanımıza alıp bizden dinlemesini iltimas eyledik. Bana "Oku!" dedi. Huzurunda okumaya başladım. Ziyade ve noksana gelince hemen farkına vardı. Metni elimden alıp kendi eliyle ziyade ve noksanı tashih ederek asla mutâbık olan hale irca etti. Ondan sonra hadisleri bize dinletti. Biz pek ziyade sevindik ve ahfaz-ı nâs olduğuna hükmettik. İntehâ. Hâfız-ı Kebîr Ebü'l-Hasan ed-Dârekutnî'nin (306-385) –"Arz-ı Kırâat" bahsinin dördüncü fer'inde mev-

zubahis olan– kıssaları da kuvvet-i hıfzı ile beraber bir şey hakkındaki dikkatinin –başka şeylerle meşgul olsa bile– dağılmadığına pek şâyân-ı dikkat misallerdendir.

Hâsılı eimme-i hadîsin hıfzı hakkındaki rivâyâta muhaddisînin itimadı kuru bir hüsnüzanna bina edilmiş değildir. Her birinin asırlarında –rivâyet-i hadîsi ve rüvât-ı hadîsin ahvalini kendilerine iş güç edinmiş– yüzlerce, daha sonraları da binlerce muhaddis bunların merviyyâtını diğer zevatın rivâyâtıyla mukabele ederek hangi rivayetlerinde musîb, hangilerinde muhtî olduklarını bir vazîfe-i dîniyye addetmişler ve bu zevatın mevsûkun bih bir kuvvet-i hıfza sahip olduklarına kanaat getirmişler.

Nakd-i ricâl ulemâsı, ezber olarak rivayet etmiş kimdir, aslından yani kitabından ders okutmuş kimdir, ezber rivayet edenlerden hangilerinin hıfzı kavî, hangilerinin zayıf, hatta hangilerinin hangi zamanlarda muhtelit yani hıfzı kavî iken bir maraz veya şeyhûhat dolayısıyla hıfzına zaaf târî olduğunu, bidâyet-i emirde yüzünden rivayet edenlerden hangilerin kitapları zâyi olarak sonra ezber rivayete başladığını, sıkāt-ı huffâzın da –o hârikulâde hıfızlarıyla beraber– nerelerde yanıldıklarını uzun uzadıya tahkik etmişler, başkaları yanılmasın diye buna dair birçok mufassal kitap yazmışlar ve esânîdde ismi geçen zevatın derece derece kimine yalnız **muhaddis**, kimine **hüccet**, kimine de **hâkim** unvanını vermişlerdir.

Bu pâyeler ezbere ve gönül hoşluğu olsun diye değil, tahkik ve ihtibardan sonra hâsıl olmuş bir kanaate göre hiçbir sıfat-ı resmiyyeyi haiz olmayan, yekdiğerin rivayete taalluk eden ayıbını hasbe'd-diyâne meydana çıkarmaya haris ulemâ tarafından verildikleri için her biri başka diyarda yaşayan bunca ehl-i nakd tarafından hıfzına itimat hususunda ittifak edilen ruvâtın artık hakikaten ehl-i hıfz olduklarına, bu ilimde mümaresesi olanların elbette şübhesi kalmaz.

İstitrat. Ruvât-ı hadîsin terâcim-i ahvâlinde mahfûzat ve merviyyâtın miktarı zikrolunurken beyan olunan adetler –biraz evvel numuneleri gösterildiği üzere– bugünkü ülfetimize göre pek mubalağalı görünürler ve aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden rivayet edilmiş bu kadar hadis var mıdır? diye bir şüphe gelebilir. Halbuki bu büyük adetlerin bir ıstılâh-ı mahsûsa göre söylendiğini mülâhaza edersek bu eimmenin hıfzına hayran olmakla beraber dâire-i akıldan hârice çıkmışçasına vâki olan taaccübümüz epeyce kesb-i hiffet eder.

Yukarıda beyan ettiğimiz veçhile (s. 35) hadis ile haberi müterâdif addeden ulemâ vardır. Bunlar hadis deyince ahbâr-ı merfûayı da, sahâbe ve tâbiîne ve tebeu't-

tâbiîne nisbet olunan âsâr-ı mevkūfe ve maktûayı ve fetvaları da kastederler. Muhaddisler ayrı ayrı iki isnad ile rivayet edilen hadisi de iki hadis itibar eylerler. Halbuki birçok tarikten rivayet edilmiş nice nice hadis vardır. Meselâ إنما الأعمال بالنيات hadisini (bk. 1. hadis) Hâfız Ebû İsmâil el-Ensârî el-Herevî yalnız Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ashabına varmak üzere yedi yüz tarikten kayıt ve zapteylemiştir. Yahyâ b. Saîd'in şüyûhu olan tâbiîn ile sahâbenin her birine varan tarikler de buna ilâve edilecek olursa bu hadisin tarikleri kaça bâliğ olabileceği bir kere tasavvur edilsin. Muhammed b. Abdullah el-Cevzakī de (306-388) ***Sahîhayn*** hadisleri üzerine tertip ettiği ***el-Müstahrec***'inde hadislerden her biri için gösterilen tariklerden ayrıca tarikler daha göstermiş ve bu turukun mecmuu 25.480'i bulmuştur. İşte bu ıstılaha göre ahd-i celîl-i nübüvvet tebâüd ettikçe turuk-ı ehâdîs de çoğalmış, binaenaleyh ahlâf-ı huffâzın cem'ine mecbur oldukları hadislerin yekünü daha kabarık görülmüştür.

7

İsnad, Sened, Metin, Tarik, Vecih

İlm-i hadîsin medarı isnaddır. Abdullah b. Mübârek'in (118-181) dediği gibi isnad dindendir. İsnad olmasa her rastgelen dilediğini rivayet eder. Bazan insan, bir sikadan ahz-ı ilim eder de o sikanın şeyhi sika olmayabilir. Bazan da gayri sikadan hadis dinler de onun şeyhi sika tesadüf eder. Her ikisi de yaramaz. Sikadan nakleden bir sikadan rivayet etmek gerektir. *Sahîh-i Müslim* Ebü'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân da (ö. 130?), "Medine'de ben her birinin haline bakılınca emniyet edilir yüz kimseye mülâki oldum ki hadis ehli değillerdir diye kendilerinden ahzolunmazdı" diyor (kezâ).

Abdullah b. Mübârek, Süfyân es-Sevrî'ye gelip, "Şu Abbâd b. Kesîr ne mübarek zattır bilirsin. Böyle iken hadis rivayet ettiği vakit akıl almayacak iş yapıyor. Nâsa ondan ahzetmeyiniz demek istiyorum. Ne dersin?" diye soruyor. O da, "hay hay" cevabını veriyor. Müşârün ileyh der ki: "Bundan sonra bulunduğum herhangi bir mecliste Abbâd'ın bahsi geçtiyse diyaneti hakkında senâlarda bulunduktan sonra, 'Ondan sakın ahzetmeyiniz' derdim." Pak-tıynet olan bu gibi zevat –Müslim'in dediği gibi– yalanı amden söylemek istemedikleri halde lisanlarından câri olabiliyor.

Eyyûb es-Sahtiyânî de (68-131) bir komşusunun pek çok fezâili olduğunu söyledikten sonra, "Böyle iken iki hurma tanesine taalluk eder bir meselede şehâdet etse şehâdetini câiz göremem" demiş.

İsmâil b. Uleyye'nin (110-193) meclisinde biri bir zattan hadis rivayet etmiş. Orada hazır olan Affân b. Müslim, "O zat sebt yani sözüne itimat edilir kimse değildir" demiş. Hadis rivayet eden kimse, "Gıybet ettin!" mukabelesinde

bulunmuş. İsmâil b. Uleyye, "Hayır, onu gıybet etmedi. Yalnız sebt olmadığına hükmetti" demiş.

Ebû İshak el-Fezârî, Zekeriyyâ b. Adî'ye, "Bakıyye'yi dinlerken yalnız mâruf kimselerden rivayet ettiği hadisleri yaz. Mâruf olmayan kimselerden rivayet ettiklerini yazma! İsmâil b. Ayyâş'ın ise mâruf kimselerden de rivayet ettiklerini yazma!" diye tembih etmiş. Bakıyye b. Velîd (ö. 197) sadûk ise de –Abdullah b. Mübârek'in dediği gibi– rastgelenden ahzedermiş. Onun rivayetinde ihtiyat tavsiye edilmiş (Müslim).

İmam Mâlik (93-179?), "Bu ilim yani ilm-i hadîs, dindir. Artık dininizi kimlerden aldığınıza dikkat ediniz. Şu direklerin dibinde قال رسول الله صلى الله عليه وسلم diyenlerden yetmiş zata mülâki oldum ki herhangisine beytülmâli teslim ederseniz yine emin sayabilirsiniz: Böyle iken onların hiçbirinden ahzetmedim. Çünkü bu işin ehli değillerdi. Sonra memleketimize İbn Şihâb ez-Zührî gelince hepimiz kapısına koşup üst üste yığılırdık" diyor.

Şu'be b. Haccâc da (ö. 160) hadis hususunda mümeyyiz olanlardan biri idi. O da, "Herkesten –nefse'l-emirde ehl-i fazl olsalar da– hadis yazılmaz. Hadisler Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden bize gelen haberlerdir ki ehli olmayandan dinlenmemelidir" der. Kendilerinden ahzolunabilen ehliyetli zevatın ne kıratta oldukları artık düşünülmelidir.

İsnad masdardır ve حدثنا فلان عن فلان عن رسول الله صلى الله عليه وسلم gibi elfâz-ı mahsûsa ile nâkil veya nâkillerini beyan etmek suretiyle metn-i hadîsi kāiline ref' ve îsâl yani atf ve izâfe ediş demektir. İsnadın mukabili **irsâl**dir. Bir hadisi irsâl etmek, o hadisi kāiline –vasıta ile ahzolunmuş iken– bilâvasıta îsâl etmek demektir. Metin hadisin elfâz ve mebânîsidir.

Sened metn-i hadîse îsâl eden tariktir ki bir hadisin teselsül eden râvilerinin sıra ile isimleri demektir. Bu ıstılaha göre sened ile isnad beyninde tegāyür vardır. Sened râvilerin isim veya isimleridir. İsnad ise râvilerin sıra ile isimlerini حدثنا، أخبرنا، أنبأنا، عن، أن gibi lafızlarla zikretmektir. Meselâ ***el-Muvatta'***ın, أخبرنا مالك عن نافع عن عبد الله بن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لا يبع بعضكم على بيع بعض hadisinde[1] لا يبع بعضكم على بيع بعض metin "Mâlik, Nâfi', Abdullah b. Ömer" sened; senedi أخبرنا ile عن ve أن lafızlarıyla sevketmek isnaddır.

1 {MU1382 Mâlik, Büyû', 45.}

Bu mânaca senede **tarik** ve **vech** denir. Muhaddisînin, "Filân hadis yalnız bu tarikten veya bu vecihten mâlûmdur" demeleri, "Bu sened ile mâlûmdur" mânasınadır. Maahâzâ çok kere senede isnad dedikleri vardır. Bu ıstılaha göre de isnad lafzı kâh sened mânasına isim, kâh sened sevketmek mânasına masdar olur. İsnadın cem'i esânîd gelir. Sened lafzının cem'i kullanılmaz. Senedler demek istedikleri vakit yine esânîd lafzını kullanırlar.

Bir de –"nûn"un fethiyle– **hadîs-i müsned** tâbiri vardır ki ekser-i muhaddisînce hâssatan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden nakil, yahut bazılarınca senedi râviden itibaren tâ nihayetine kadar zâhiren muttasıl bir senedle rivayet olunan hadis demektir. Her iki mâna farkı ileride mebhas-ı mahsûsunda zikredilecektir. Sahâbeden her birinin rivayet ettikleri hadisleri câmi' olan kitaba da **müsned** denildiği yukarıda (s. 69) geçmişti.

Müsnedin isnad mânasına da istimal edildiği vardır. Şehâbeddin el-Kudâî'nin (ö. 454) *Müsnedü'ş-şihâb*'ı ile Ebû Mansûr ed-Deylemî'nin (ö. 558) *Müsnedü'l-Firdevs*'i gibi. *Şihâbü'l-Ahbâr* ile *Firdevsü'l-ahbâr* ismindeki kitaplar hurûf-ı hecâ üzere mürettep ve esânîdi mahzuf iki kitap olup bunlardan birincisinde olan hadislerin senedlerini müellif Kudâî, ikincisinin hadislerine ait esânîdi müellif Ebû Şücâ' ed-Deylemî'nin (ö. 509) oğlu Ebû Mansûr tasrih ederek kitaplarına *Müsned* namını vermişlerdir ki *Şihâb* ile *Firdevs*'in isnadları demektir.

8

Hiç de Vechi Olmayan Bir Teşkîk

İlm-i hadîsin medâr-ı kıvâmı rivayet ve isnad olduğundan ahvâl-i ruvât ile merviyyâta ve keyfiyyet-i rivâyete ait ahkâm ve ıstılahatı beyan için ehl-i hadîsin **usûl-i hadîs** ve **mustalahu ehli'l-eser** namıyla tedvin ettikleri ilimden de bir nebze bahsetmek vâciptir. Ancak bundan evvel nevzuhur bir şüpheyi nazarı itibara almak ıztırârında bulunuyoruz. Bu şüphe mâlûm olduktan sonra –ehl-i hadîsin tevsîk-i nukūl için ne hatır ü hayale gelmez himmetler sarfettiklerini ve onların bilittifak sahih dediklerine itimat etmemek için inattan başka elde bir hüccet bulunmadığını gösteren– bu ilme ait kavâid ve ıstılahatın hiç olmazsa en mühimlerini zikretmenin vâcip olduğu kendiliğinden teayyün eder.

Rivayete müstenit olan ahkâm-ı dîniyyemizi kökünden baltalamak için diyarımızda yeniden yeniye şâyi olmuş bir kavle göre isnad vaktiyle yok imiş. Leone Caetani'nin *Târîh-i İslâm*'ı tercümesine bakılacak olursa (I, 72 ve mâba'di.) "Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) sözlerinin ve hareketlerinin hâtırası şifahen nakil" edilememiş ve "Bu hâtıratı rivayet eden kimselerin isimlerini akılda tutmak usulü Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) vefat ettiği zaman câri ve mer'î" değil imiş. Bütün hücceti de sîre-i nebeviyyeyi icmalen Abdülmelik b. Mervân'a yazmış olan Urve b. Zübeyr'in (29-92?) bu mektûbda, حدثني فلان yahut أخبرني فلان demememiş olması ve en kadim sîre-i nebeviyye sahibi Muhammed b. İshak'ın da 151 senesinde vefat etmiş bulunmasıdır. "Bu me'hazlar bize gösteriyor ki isnad; ehâdîsin teşekkülünü (yani bizim tabirimizce tedvini) takip ediyor ve sahih ehâdîsin kısm-ı âzamında isnad, kadim bir metne sonradan vuku bulmuş bir ilâveden ibarettir" diyor.

Bundan maksat mâkūlât ile menkūlâttan ibaret olan dinimizin iki mühim rüknünden birini ta temelinden sarsmak, rivayet tarikiyle sabit olmuş birçok

haberin çürüklüğünü ve bittabi mu'tekadâtımızla dinimizdeki ahkâmın birçoğu müteahhirîn-i ulemâ tarafından sonradan uydurulmuş asılsız şeylerden ibaret olduğu vâhimesini ilkā etmektir.

Bu adam bir kere hadisi hıfz ve cemetmeyi tedvin mânasına alarak safsatasını yürütüyor ki –hadisin cem' ve tedvini bahsinden anlaşılmış olduğu üzere– hadis tedvin edilmezden evvel sudûrda mahfuz idi. Hepsinin de senedleri vardı. Ashap ve tâbiîn ehâdîsi birbirine senediyle rivayet ettikleri için bilvasıta ahzettiklerini tevsik eylemek üzere asıl râvisine gidip sormak mûtatları idi. Şa'bî yazı yazmazdı. Fakat ilim dağarcığı olduğu Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümânın yukarıda geçen (s. 82) kıssasından anlaşılıyor. Bildiğini kitaba yazmamak, bilmemek demek değildir. O kıssadan anlaşılıyor ki asr-ı nebevîde yaşamış olan Şa'bî, İbn Ömer'in bilfiil hazır bulunduğu gazâların tafsilâtını ondan ziyade biliyormuş. Çünkü yetiştiği sahâbeden bu babda mâlûmat toplamış. İbn Ömer hazretleri de âgâh olmadığı tafsilâtta dahi kendisini tasdik etmiş. Şa'bî senedini beyan etmeden yani rivayet ettiği sahâbînin ismini haber vermeden buna imkân tasavvur edilebilir mi idi? Bir de bir hadisin bir yere yazılmamış olması o hadisin çürük olduğuna delâlet etmez. Asıl itibar şifahî rivayete idi. Bir rivayet muteber olabilmek için –bir yerde yazılmış olsa da– onu râvisinden dinlemek iktiza ederdi. Çünkü yazıya tahrifat ve tashifat girebilir. Elfâz, kâtibin mesmûuna muhalif bir şekilde kıraat edilebilir.

Sonra duyduğunu kayıt ve zaptetmek, Urve'den de başlamaz. Ta ahd-i celîl-i nebevîde bile Abdullah b. Amr radıyallahu anhümânın işittiği kelimât-ı tayyibe-i nebeviyyeyi kaydettiği, Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümânın bir ***Kitâbü'l-Mensek*** yazdığı vesaire mâlûmdur. Bunlar bittabi yazdıklarını yalnız kendi mesmû'ları olan hadislere hasrettikleri için ehâdîs-i mektûbe ötekinin berikinin yedinde müteferrik, gayri mektûb birçok ehâdîs de kayd-ı kitâbet altına alınmamış bulunuyordu. Ömer b. Abdülazîz hazretlerinin emri işte bu müteferrikatı cemetmeye, bütün merviyyâtı alâ kaderi'l-imkân yazılı olarak bir araya getirmeye, hâsılı tedvine ait idi.

Urve'nin Abdülmelik'e yazdığı ***Hulâsa-i Târîhiyye*** de o zamana kadar senedsiz hadis rivayet edildiğine katiyen delâlet etmez. Bu rivayeti de kütüb-i sıhâhın ehâdîsinden değildir. O mektûb sahâbeden ayrı senedlerle cemedilmiş rivâyâtın zübdesi olarak kendi tarafından yazılan müleffak bir kelâm-ı mevkuftur.[1] Yani öyle bir rivayet ki mevsûkun bih esânîd ile başka tariklerden sabit olursa febihâ. Olmadığı takdirde

1 Mevkufun mânası envâ-ı hadîsi beyan sırasında, telfîk-ı rivâyât da "Ehâdîs-i Zaîfe" bahsinde mevzuu bahsedilecektir. Urve'nin Caetani cenaplarınca o kadar makbule geçen böyle bir rivayeti nakl-i haber

vüsûkunun derecesi –râvinin celâlet-i kadri olmakla beraber– cây-ı nazar görülür. Urve burada –muhaddislerin kastettiği mânaca– rivayette bile bulunmuyor. Ondan rivayet edenler de bunu Urve üzerine mevkuf bir haber olarak rivayet etmişler. Halbuki ötede Urve'nin kendi pederinden, vâlidesinden, teyzesi ümmü'l-mü'minîn Âişe ile Ali, Muhammed b. Mesleme ve Ebû Hüreyre radıyallahu anhümden kütüb-i sıhahta bunca rivâyâtı vardır. Bu rivâyât sonradan uydurulmuş, senedler rastgele tertip edilip metnin başına geçirilmiş de diyemeyiz. Zira 75. sayfadaki İbn Ömer'in, Recâ b. Habîb'in,[2] İbrâhim en-Nehaî'nin, Şa'bî'nin sözlerinden anlaşıldığı üzere **sünnet-i mâdiye** denilip herkesçe mâlûm ve mücmaun aleyh hadisler bulunduğu gibi herkesin mâlûmu olmayan garâib-i hadîs de varmış. Urve'nin yetiştiği zaman içinde yaşamış ve hadisleri kütüb-i sıhaha geçmiş 107 sahâbînin ve birinci tabaka kibâr-ı tâbiînînden ve ecille-i sikāttan tanınmış 66 zatın tercümelerini Hafız Zehebî *Tezkiretü'-huffâz'*ına dercettikten sonra, "Bu karn-ı fâzıl içinde ehl-i ilimden, eimme-i ictihaddan, aktâr-ı bilâdda cihad kahramanlarından, ebdâl ve evtâd zümresine dahil sâdât-ı ubbâddan birçok kimse daha vardı. İsimlerini yâdetmediklerimizin içinde belki de tercüme-i hâllerini yazdığımız zevattan daha celâletli, daha âlim olanları da vardı" diyor (I, 60). Böyle bir karn içinde tervîc-i evhâm ve ekâzîb edenlerin sikāttan addedilebileceği hatıra bile gelmez.

Elde tedâvül eden en eski kitap Muhammed b. İshak'ın megāzîsi olmasından da tertîb-i senedin o zaman başladığı mânasını çıkarabilmek için ne kadar acayip bir hâlet-i rûhiyede bulunmak lâzım geleceğini tayin edemem. Bir kere İbn İshak ilk megāzî kitabını yazmış kimse değildir. Ondan evvel daha birçokları tarafından megāzî yazılmıştır. Ezcümle Zührî'nin (50-124) Mûsâ b. Ukbe el-Kureşî'nin de (ö. 141) megāzîleri vardır. Ahmed b. Hanbel, "Mûsâ b. Ukbe'nin *Megāzî*'sini size tavsiye ederim, zira sikadır" dediği gibi İmam Mâlik o kitap için, "Megāzînin esahhıdır", İmam Şâfiî de, "Bu kitap küçük ve başkalarının kitaplarında zikrolunan şeylerin çoğundan hâlî olduğu halde megāzî içinde ondan sahihi yoktur" demiş. Demek ki İbn İshak'tan evvel Mûsâ b. Ukbe ile daha birçok kimsenin megāzîleri de varmış. Üç imamın, bu kitabın diğerlerinden esah olduğuna müttefikan şehâdet etmeleri de ellerinde bir mi'yâr-ı sıhhat bulunduğuna, bu kitabın isnadlarını diğer kitapların

hususunda çok incelemeyen bir müverrihe maa-ziyâdetin kâfi gelirse de ahkâm arayan bir fakih ve muhaddis için şâyân-ı ihticâc bile değildir.

2 {Babanzâde Ahmed Naim'in "Recâ b. Habîb" şeklinde verdiği bu isim atıf yapılan sayfada "Ebû Yezîd Recâ b. Ebû Habîb" olarak kaydedilmiş, ölüm tarihi de 128 olarak verilmiştir. Kaynaklarda her iki isim de tespit edilememiş olup burada bahsedilen kişinin, verilen isimler ve vefat tarihinden hareketle, "Ebû Recâ Yezîd b. Ebû Habîb Süveyd el-Kureşî el-Mısrî (ö. 128/745)" olduğu kanaatine varılmıştır. İsim ve künyeler birbirine karıştırılmış olmalıdır.}

isnadlarından daha sağlam bulduklarına, hulâsa ulemâ-yı İslâm'ın evvel ve âhir işleri sened araştırmak olup senedsiz söz kabul etmediklerine vâzıhan delâlet eder.

Bir de yukarılarda gösterilen nakillerden eâzım-ı muhaddisînin rivayet babında sünnet-i mâdiyeyi yani mâruf ve meşhurunu araştırıp garip olanları rivayet etmekten kaçındıkları anlaşılıyor. Halbuki ricâl-i hadîsin ta evvelden beri rivayet ettikleri ehâdîsin kimlere azv olundukları mâlûm olmadıkça hadisin garibini mütevâtir ve meşhurundan farketmeye, hangilerinin rivayeti icmâ-ı sikāt ile mâlûm olduğunu bilmeye nasıl imkân bulunabilir? Demek ki isnad evvelden beri var imiş ve sonradan tasnî' edilmemiş. Hem o kadar edilmemiş ki vaktiyle ehl-i hadîs birbirinin derece-i ilmini denemek için –Buhârî ile Ukaylî'nin başlarına geldiği gibi– hadîs-i maklûb ile imtihan bile ederlermiş.

Kizb alerresul cinâyet-i uzmâsını irtikâp vadisine düşmemek için ta devr-i sahâbeden itibaren râvilerin gösterdikleri itina ile rivâyâtı dinleyenlerin kimlerden ahzetmek lâzım geleceğini taharrîde ne kadar mutabassır oldukları artık öğrenilmiştir sanırım. Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme atfen hadis rivayet edenleri evvel be-evvel tahlîf etmek Ali radıyallahu anh hazretlerinin mu'tâd-ı şerifleri idi. Rivayetinden dolayı yemin verdirmediği yalnız Ebû Bekir radıyallahu anhtır. Müşârün ileyh hazretleri, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin kendilerinden bir hadis işittiğimde Cenâb-ı Hakk'ın dilediği kadar o hadisten müstefit olurdum. Başkası bana bir hadis söylerse yemin verdirir, o da yemin ettikten sonra rivayetini tasdik ederdim. Ebû Bekir de bana şu hadisi rivyet etti. Lâkin ona yemin verdirmedim. Çünkü herhalde sadıktır" diyerek ما من عبد مسلم يذنب ثم يتوضأ ويصلي ركعتين ثم يستغفر الله إلا غفر الله له "*Hiçbir abd-i müslim yoktur ki bir günah işledikten sonra abdest alıp ve iki rek'at namaz kılıp Allah'tan mağfiret dilesin de Allah Teâlâ ona mağfiret etmesin*"[3] hadisini kendisine haber verdiğini rivayet ediyor (Zehebî, *Tezkiretü l-huffâz,* I, 9, 10).

Bir de Caetani isnadın sonradan uydurulmuş olduğunu izah için, "İsnad yeni medeniyetin ihtiyâcâtının neticelerinden biri oldu. Bu isnadda âdeta bir kırtasiyecilik damgası, âdeta ilmî bir sima vardır ki Arabistan çöllerinin tenhâî-i bî-pâyânından değil, Arabistan haricindeki şehirlerin hayatından istiare edilmiştir. İsnadın tekmil evsafı o nîm vahşi, cahil, herhangi bir usul ve kaide altına girmekten müctenib, her türlü şehrî ve medenî âdetlerden müteneffir olan iptidaî Araplar'ın bir türlü terakki etmek istemeyen tabiatlarına tamamıyla bîgânedir" diyor ve bütün hücceti medenî

3 {Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, XV, 307, no: 6047.}

olmayı, kābiliyet-i ilmiyyeyi haiz bulunmayı müslümanlara yakıştıramamaktan ibaret oluyor. Halbuki bugünkü Avrupa medeniyetini doğuran, müslümanların o büyük ve müşa'şa medeniyyet-i mâlûmesi olduğunda Avrupa müverrihleri de müttefik olduklarından mûmâileyhin bu derece tarafgirliği ehl-i İslâm'dan ziyade tarihe hakarettir, iyi bir şeyi yabancı bir kavimden almak mûcib-i âr olmak şöyle dursun pek müstahsen ve kabul eden kavim için mûcib-i iftihardır. Lâkin üzerinde kırtasiyecilik damgası görüp de bilâd-ı meftûha ahalisinden iktibas edilmiş dediği isnadın acaba o tarihlerde, hatta –daha ileriye gidiyorum– bugünkü asr-ı medeniyette hangi kavimde mevcut olduğunu bâri haber verseydi meraktan azıcık kurtulurduk. İranlılar'da mı idi? Yahudiler de mi? Akvâm-ı Nasrâniyye'de mi? Lâkin bunların hepsinin tarihlerine, hatta kütüb-i dîniyyelerine dahil olan rivâyât ve ahkâmın hiçbiri bir sened-i muttasıl ile sabit olmuş değildir. Hepsi de yalnız râvileri müteselsilen gayri muayyen kimseler tarafından naklolunan rivâyâta münhasır ve en mühim tarihî şahısları olan din vâzılarının bile gerek târîh-i neş'etleri gerek söyledikleri ve yaptıkları ilm-i târîh noktainazarından sübût bulamaz ve bunlara dair olan mâlûmat hep "diyorlar ki" ve "demişler ki"den ibarettir. Kim demiş belli değildir.

Muhakkak olan bir şey varsa o da isnadın ümmet-i Muhammediye'ye sallallâhu aleyhi ve sellem has bir meziyet olduğu ve müslümanların eser-i ihtirâı olan ilm-i rivâyetin yine onların elinde kemalini bulup fî-mâ-ba'd vak'a-i târîhiyyeyi kayıt ve zaptedebilmek için numune ittihaz edilecek en sağlam usul ve kavâidi câmi' olduğudur. Yine muhakkak olan bir şey varsa isnadın ve nakd-i ricâlin bidâyet-i zuhuru ne Buhârî'nin ne de Muhammed b. İshak'ın gününde olup قال رسول الله صلى الله عليه وسلم denilmeye başladığı gün olduğudur. Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181) yanında Ebû İshak et-Tâlekānî, birr-i vâlideyne ve onların hesabına namaz kılıp oruç tutmaya dair bir hadis rivayet etmiş ve derhal aralarında şöyle bir muhavere cereyan etmiş: "Yâ Ebâ İshak! Bu hadisi kimden işittin? –Şihâb b. Hırâş'tan– Pekâlâ, sikadır. Ya o kimden? –Haccâc b. Dînâr'dan– O da sikadır. Lâkin o kimden? –Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurmuş. –Yâ Ebâ İshak! Haccâc b. Dînâr ile Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin arasında aşılmaz beyâbânlar var. Namaz, oruç olmaz. Lâkin ebeveyn hesabına sadaka vermekte ihtilâf yoktur." Filvâki Haccâc b. Dînâr'ın en çok mülâzemet ettiği tâbiî Muâviye b. Kurre (36-113) olup tebeu't-tâbiînden dir ve resul aleyhi's-salâtü ve's-selâmı değil, sahâbeyi bile gördüğü vâki değildir. Kimlerin kimlerle görüştüğü, kimin kimden rivayet edebileceği evvelden beri mâlûm olmasa hadisin senedine İbn Mübârek böyle itiraz edebilir miydi?

Caetani'nin ilkā eylediği vesveseden dolayı açtığımız bu istitradî bahsi daha ziyade uzatmak istemez. Ancak ehl-i hadîsin derece-i tesebbütünü daha âşikâr olarak

anlatmak maksadıyla zikredeceğimiz mustalahât-ı ehl-i eserin ne kadar âlimâne olduğunu göstermek için mantık-ı cedîdin hadd-i kemâl olmak üzere tavsiye ettiği nakd-i târîh kavâidini –mukayeseye medar olsun diye– evvel beevvel zikretmeye lüzum görüyorum ki **muhaddisîn** denilen sınıf-ı ulemânın kadr ü kıymet-balâterîni anlaşılsın. Bunlar dinin bir rükn-i azîmi olan sünnetin zabt ve hıfzını, bu babdaki rivâyâtın kuvvet ve zaafını intikād ederek kizp ve hatadan selâmetlerini deruhte ettikleri için bugünkü ma'nâ-yı ilmîce –tabirimiz garip görünmesin– dinin hakiki müverrihleridir. Bunlar ma'rifet-i ruvâtta, cerh ve ta'dîl-i ricâlde tevsîk-i kütüb ve muharrerâtta hiçbir sınıf-ı müverrihînin gösterememiş olduğu kabiliyet ve mahareti o derece ileri götürmüşlerdir ki bütün mânasınca müşkil-i berendâzâne olan mesaileri Avrupalılar'ca tamamen mâlûm olsa –hiç korkmadan diyebilirim ki– intikād tarihi namını verdikleri bahs-i mantıkîye çok daha vüs'at verir, fî-mâ-ba'd olsun tarih kitaplarını vüsûk ve yakîn sahalarına daha ziyade takrîb ederler. Muhaddisînin sevk-i fıtratla ve dine muhabbet sâikasıyla takip ettikleri tarîk-i ilmî yani metot filhakika tarih öğrenmek merakıyla vâki olmuş değildi. Onların dertleri, gayeleri yalnız taraf-ı şâri'den geliyor diye kendilerine bâliğ olan sözlerin hangilerine ne dereceye kadar inanmak lâzım geleceğini tayin etmekten ibaretti. Eimme-i tâbiînden İbn Sîrîn (33-110) –İmam Mâlik gibi-, "Bu ilim yani ilm-i hadîs, dindir. Öyle ise dininizi kimden ahzettiğinize dikkat ediniz" der idi. Tebeu't-tâbiînden Abdullah b. Mübârek, "Bence isnad dindendir. İsnad olmasaydı her rastgelen dilediği sözü söylerdi. İşte böylesine bunu sana kim söyledi denirse kalakalır" demiştir (s. 87). İsnad, ümmet-i Muhammediye'nin sallallâhu aleyhi ve sellem hasâisindendir. Onu fürûz-ı kifâyeden addedenler vardır.

İşte gariptir ki böyle bir gayret-i dîniyye eseri olan ilm-i hadîs intikād-ı metn ve intikād-ı isnad sayesinde dini, yalancıların veya rivayete ehliyeti az olanların iftira ve tahlîtinden kurtardığı gibi bir de mevzu haricinde olarak tarihnüvislere tedkīk-i vesâik ve şehâdâtta en sağlam yolu göstermiş oluyor. Hem de mantık-ı tatbîkînin tedvininden bin bu kadar sene evvel.

9

Metodolojiden Bir Bahis

Mâlûm olduğu üzere kurûn-ı cedîdenin mahsûl-i irfânı olup bilcümle ulûmu tetkik ve hakāik-ı ilmiyyeyi –mevzûât-ı muhtelifelerine göre tenevvü‘ eden tariklerle– keşf ve tebyin etmeyi kendine mevzu edinen ve **mantık-ı tatbîkī** namını alan **metodoloji** yani menâhic-i hakkı açacak kavâid-i külliyye ilmi, ilm-i târîh için de birtakım kavâid ve ahkâm vazetmiştir. İşte bu kavâid ve ahkâmı burada muhtasaran beyan edip ulemâ-yı İslâm’ın gerek dinlerine, gerek vekāyi-i târîhiyyelerine taalluk eden menkūlâtı –bu ilim doğmazdan lâ-akal on asır evvel– bu kavâid ve ahkâma ne dereceye kadar tatbik etmiş olduklarını göstermek isterim.

Âlem-i beşeriyyetin eyyâm-ı güzeştesine ait vekāyi‘ ve havâdis ilmi olan tarihin –mahall-i nizâ‘ olmaktan hâlî kalmayan ilmiyeti meselesi bittab‘ bertaraf edildikten sonra– son merhale-i tekâmülü ulûm-i tabîiyye mertebesini bulmak, ta‘bîr-i diğerle tefekkürât, infiâlât, irâdât ve ef‘âl-i beşer mahsulü olan vâkıât-ı mâziyenin tarz-ı cereyanından bilistidlâl birtakım kavânîn-i sâbite ve zarûriyye keşfetmektir ki bu kavânîn sayesinde yalnız vekāyi‘-i hâliyyeye değil, olmuş ve olacak vekāyia –tıpkı bir fizik veya kimya kanunu sayesinde olduğu gibi– istidlâle yol bulunsun.

Nefs-i vekāyi‘ tarihin, ilel ve esbâb ve kavânîn-i vekāyi‘ de felsefe-i târîhin mevzularıdır. Birinci safhada tarihin hadd-i kemâli müşahede ilimlerinden biri mertebesine çıkmak, bir Fransız müverrihinin tabiri veçhile hayât-ı mâziyeyi yalnız sathî olarak değil, en derin teşekkülâtına kadar bütün teferruatıyla birlikte ihyâ etmek, bizi âdeta o geçmiş devirde bilfiil yaşatmış gibi olmak, ikinci safhada hadd-i kemâli ise ulûm-ı tecribiyye nevine dahil olmak ve bizde içtimâiyat namını alan sosyolojiye temel olmaya kesb-i salâhiyet etmektir.

Ancak ilm-i târîh namını alan cümle-i ma'lûmât devre-i kemâlini henüz bulmuş değildir. Nakl-i vekāyi'den ibaret olan birinci safhada sinn-i sabâveti idrak etmiş sayılsa bile felsefe-i târîh namını alan ikinci safhasında –o müşa'şa' ve mutantan iddialara rağmen– sinn-i tufûliyyete bile varamamıştır. O, henüz doğmadan hayalhâne-i beşerde adı konmuş bir cenîndir. Çünkü umumiyetle müşahede ve tecrübe ilimleri göz önünde ve havassın müteallâkı olan vekāyi' ve hâdisâtı müşahede, tetkik ve tasnif ettikten sonra illetlerini ve illetlerin tarz-ı devranını –ta'bîr-i diğerle– kanunlarını arayıp bulmaya çalışır. Vekāyi'-i târîhiyye ise mâziye inkılâp etmiş, havas ile müşahedelerine imkân kalmamış vekāyi'-i meyyitedir. Geçmiş kimselere mâlûm olmuş olan bu vekāyiin iktişaf âleti bizzat kendi havassımız değil, diğer kimselerin ya doğrudan doğruya, ya bilvasıta mâlûmumuz olan akval ve âsârıdır. Halbuki bu vekāyiin rivayet olunan tarzda cereyan etmiş olup olmadıklarını anlamak için onları aynen iadeye imkân olmadığı gibi havassımıza arzetmek üzere emsallerini de arzumuzla iadeye yol bulamayız. Bunlar birer kere vukua gelmiş ve geçmiş gitmiştir. Nazarımızda sübûtları için kendimizden başkalarının havas ve hâfızalarını istihdam etmekten başka çaremiz yoktur. İşte bundan dolayı nakl-i vekāyi' mânasınca tarih, ehl-i mantık nazarında müşahede ilimleri mertebesine çıkamıyor. Tekerrürü de, tekrîri de muhal olan vekāyie binâ-yı istidlâl eden felsefe-i târîhin bize arzedeceği hükümlerin ne kıymette olacağı, bâhusus kanun diye ortaya atabileceği kazâyâ-yı faraziyyenin ne dereceye kadar müsellem olmak lâzım geleceği ise ednâ mülâhaza ile mâlûm olur. Bu hakikat sabit olduktan sonra müverrihlerin nakl-i vekāyi' ederken bile mülâhazât-ı edebiyye, dîniyye hatta siyasiyyeye tebaan ihtiyâc-ı nefsânî duydukça –delil ikamesine lüzum görmeksizin– intikād namını vererek mebzûlen serdettikleri ihtimâlât-ı baîdeye müstenit vekāyi'-i mefrûzaya ne demelidir?

Maahâzâ bu müşkilâtı görerek vekāyi'-i târîhiyyeye inanmak katiyen câiz olmadığına kāil olmak da hükümde tefrittir. İlmin vasâyâsına tebâiyyet, kavâidine riayet şartıyla göz önünde cereyan etmemiş birçok şeylerin vukuuna hükmetmek hem mümkün hem de muhiktir. Müşâhedât-ı zâtiyye ile iktifa ederek şehâdât-ı nâsı inkâr etmek esası kabul edilirse tarih ile beraber hemen hemen muâmelât ve ma'lûmât-ı beşerde zîrüzeber olur. Biz muâmelâtımızın yüzde doksan dokuzunda merviyyâta ve gayrin meşhûdâtına binâ-yı hüküm ve çok kere isabet ediyoruz. Mehâkim huzurunda hukukumuz şühûdun delâlet-i nefy ve tasdiki ile red veya kabul edilir. Hatta müşahedeye müstenit ulûm-i müsbete kazâyâsı bile alelekser o ulûm erbabının şehâdetlerine binaen kabul ve tasdik edilmektedir. Bir fizik veya kimya âlimi bu ilimlerin mevzularına dahil bütün eşya ve hadisatın yalnız pek az kısmını bizzat müşahede ve tetkik fırsatını bulabilir. Geride kalanları ise

diğerlerinin hâdde-i tedkīkinden geçmiş bulunur ki onların şehâdâtını kabul sayesinde o âlim, ufk-ı tetebbûunu hesap edilemeyecek derecede genişletmiş olur. Her şeyi ve her hadiseyi her âlimin bizzat müşahede ve tecrübe etmesi lâzım gelse bütün ilm-i tabîat hâlet-i ibtidâiyedeki zekice bir adamın tevâlî-i a'sâra rağmen yine hiç artmayan mikdâr-ı ilminden ziyade vüsat peyda edemez. Hulâsa bir âlim diğer âlimin şehâdetiyle âmil olur. Bir tabip, "Ben bir ilâç keşfettim. Filân maraza karşı hâssiyyet-i şâfiyesini kanaatbahş miktarda hastalar üzerinde tecrübe ettim" dedikten sonra artık diğer etibbâ o ilâcı istimalde tereddüt göstermez. Elverir ki o tabip hâzık olsun ve yalanı tutulmamış bulunsun.

Hâsılı kizbden, cehil ve hatadan ârî olan rivayetin, şehâdet ve ihbarın ilmî –yanılmayalım, tecrübî ilimlere kadar her ilim erbabına göre ilmî– bir kıymeti vardır. Böyle bir şehâdet ve ihbarın makbuliyeti ve doğrudan doğruya havas makamına ikamesi ilm-i mantıkça hem limmî hem de innî bir istidlâle; hem ta'lîle hem de istikrâya müstenit bir istidlâl-i hafîye istinat eder.

Delîl-i limmî şudur: Filân râvinin, şahidin verdiği haber kizb veya cehil ve hata tasavvurunu nefyedecek surettedir. Böyle olan her rivayet, her şehâdet de mervînin, meşhûdün-bihin tahakkuk-ı vücuduna veya tahakkuk-ı vukūuna hüccettir. Öyle ise bu rivayet, bu şehâdet de mervînin, meşhûdün-bihin tahakkuk-ı vücûd veya vukuuna hüccettir.

Delîl-i innî de ulûm-i tabîiyyede istimal edilen eserden müessire intikal tarzında olur. Meselâ ihbâr-ı vâkıı nazar-ı mütalâaya alınca ihbarın bazı evsâf-ı mümeyyizesinden râvinin, şâhidin ehliyeti ile sadûkıyyetine ve onun bu iki vasfından da haberin sıhhatine, mervî ve meşhûdün-bihin mevcut veya mütehakkıku'l-vukū' olduğuna intikal edilir.

Demek, iş yalnız haberlerin kâzib mi yoksa sâdık mı olduğunu; muhbirin sika –ta'bîr-i diğerle adl ve zâbıt yani haberi dökmeden alâ vechi's-sıhha nakledecek derece-i ehliyette– olup olmadığını tetkike, rivâyâtın makbullerini merdudlarından ayırt etmeye kalıyor ki bu da metodolojinin "Methode Historique / Menhec-i Târîhî" unvanı altında tesis ettiği kavâid-i külliyyeye rivayetle bize vâsıl olan haberleri ilmî bir tarzda "intikād" etmek, ondan sonra da âsâr ve vesâikin medlûlü olan vekāyii canlandırıp esbâb ve illetlerini araştırmakla müyesser olur. İntikād safhası "tahlil"dir ve asıl tarih odur. Taharrî-i ilel ve esbâb safhası ise "terkib"dir. Tarihten ziyade felsefedir ve alelekser indî mülâhazât ile maalesef meşhûn bulunuyor.

Elyevm indiyyât ile mâlâ-mâl olan felsefe-i târîhi bir tarafa bırakalım da asıl tarih, intikād tarihi hakkında ilmin son hulâsasını söyleyelim: Tarihin üç nevi menâbii vardır ve intikād bunlara taalluk eder; merviyyât (traditions), âbidât (monuments), mektûbât (ecrits). Âbidât bizim bahsimizden hariç oldukları için onlara ait bahsi bırakıyoruz.

Fransızca **tradition** kelimesi *Yeni Larousse Ansiklopedisi*'nde: "Müddet-i medîde ağızdan ağıza tedavül eden doğru veya yanlış nükūl" diye tarif ediliyor. Bu kelimeyi bizde kâh **an'ane** ile, kâh **hadis** ile tercüme ediyorlarsa da bu tarife nazaran her ikisi de yanlıştır. An'ane, râvi veya râvilerin isimlerini zikrederek, şu kadar ki râvi veya râvilerin haberi bizzat işitildiğine delâlet eder bir lafız istimal etmeyerek yalnız عن lafz-ı Arabî'si ile vâki olan nakil ve isnadın adıdır ki bu nevi rivayetin ehl-i hadîsçe hükm-i mahsûsu vardır. Hadis de –evvelce geçen tariflerden mâlûm olmuş olacağı üzere– akvâl ve ef'âl ve tekârîr-i nebeviyyenin bilisnâd nakil ve rivayeti için vazolunmuş bir ıstılahtır ve tâbiînin akvâl ve fetâvâlarına şâmil olsa bile yine –an'anede olduğu gibi– senedlidir ve ruvâtın isimleri zikrolunur. Tradition kelimesi ise –yukarıdaki tarifin delâletiyle– ruvâtın meçhul olması mânasını zımnen ihtiva eder. O derecede ki râvileri mâlûm olan rivâyât hakkında bu kelimeyi istimal etmezler. Bir de traditionda müddet-i medîde tenâkul şart olduğu halde kelâm-ı muan'an ile hadiste böyle bir şart hiç de muteber değildir. Binaenaleyh tercümeler yanlıştır. Buna merviyyât-ı kadîme veya menkūlât-ı kadîme desek daha yakın bir tabir ile ifade etmiş oluruz. Vâkıa kilise tarihi ıstılahınca dine taalluku olan ef'âl veya i'tikādâtın gerek şifahen gerek tahrîren tenâkulüne de tradition deniyor. Bu ıstılâh-ı hâssa göre hadis ile tercüme olunabileceği vârid-i hâtır olursa da yine tam mukabili değildir. Zira hadis, müsned olan bir rivayet olduğu halde kilisenin bizim anladığımız mânaca müsned rivayeti yoktur.

Burası mâlûm olduktan sonra merviyyât ile mektûbâtı intikād için vazedilen kavâid-i ilmiyyeyi beyâna şürû edelim: İntikād ya nefs-i vekāyi' ya da vekāyiin râvileri hakkında –ehl-i hadîsin tabirince– ya metin ya sened hakkında câri olur.

Nefs-i vekāyiin evvelâ mümkün olup olmadıklarına, mebâdî-i akliyye ile kavânîn-i ilme derece-i tevâfuk ve münâfâtlarına bakılır ve muhal olan vekāyi' reddolunur. Meselâ Çîn-i Fağfûrî'nin İbnü's-Semâ ve Mikado'nun İbnü'ş-Şems olduğuna, Romalılar'ın Romulus kıssasına ait masallar bu kabilden olarak vehle-i ûlâda reddedilecek rivâyâttandır.

Bazı rivâyât da akla münâfî olmaz da menbaları meçhul kalır. Bu neviden senedsiz,

sepetsiz, nerelerden teraşşuh ettikleri belirsiz rivâyâtın medlûlü olan vekāyi‘ ne kadar eski, zamân-ı vukū‘ları ile zamân-ı kayd ve tesbitleri arasında ne kadar çok müddet geçmişse o kadar az mevsuk addolunurlar. Meselâ Araplar'ın Tasm, Cedîs, Amâlika, Âd, Semûd gibi ecyâl-i münkarızası hakkındaki rivâyâtını bu sınıfa idhal etmelidir. Bu kabilden rivâyât daha mevsuk diğer menâbî‘den gelen rivâyât-ı sâire ile murakabe edilemezlerse hangi cihetleri hakikat, hangi cihetleri hayal olduğu anlaşılamaz. Yalnız şu var ki bunlar –teferruatları ve tarz-ı nakilleri itibariyle– meşkûk olmakla beraber yine başlangıçta herhangi bir şeyin mevcut ya da vâkıanın hâdis olduğuna filcümle delâlet ettikleri gibi bazan hangi kavme ait ise o kavme ait bazı ahlâk ve tebâyiin ve mervî olan şey zamanındaki hâlet-i rûhiyye-i kavmiyye veya umumiyyenin alâmâtından olmak itibariyle pek ziyade ehemmiyeti haiz görülmeleri mümkündür. Fakat herhalde bunları rivâyât-ı târîhiyye sırasına idhal etmek münasip olmaz.

Akla muvâfakat bahsinde de hâdisât-ı merviyyenin ne dereceye kadar muhtemel veya müsteb‘ad olduğunu hesaba katmak ve tasdik ile inkâr beynindeki derecât-ı hükmü ona göre tayin etmek icap eder. Ancak bu takdirde de –muasır filozoflardan "Thomas'nın mektepler için yazdığı felsefe kitabında dediği gibi– tetkik meselesi hassaten pek nazik ve pek müşkil bir suret kesbeder. Bidâyeten müsteb‘ad, hatta muhal olduğuna hükmedilmiş nice şuûn ve hâdisat vardır ki bilâhare hakikate mutâbık görülmüştür. Geçen asırda Romalı müverrih Tit-liv'in (Titus Livius) bahsettiği kan yağmurlarına, gökyüzünden taş indiğine, dağ tepelerinde asdâf-ı bahriyye bulunabileceğine itikad etmek çocukça fikirler sayılırdı. Bu hâdisat bugün izah ve ta‘lîl ediliyor. Bundan 100 sene evvel fonograf ile telefonun imkân-ı vücûdunu tasdik eden bir fizik âlimini göz önüne getirelim. Böylesi elbette karşısında yalnız münkirler bulacaktı.[1] Buhar ile müteharrik vesâit-i nakliyye, havada seyahat, telsiz telgraf, hava gazı ve elektirik tenvîratı, eşi‘a-ı şemsin tıbâat ile hâkte istihdamı gibi şeyler hep imkân sahasının zannedildiğinden ne kadar evsa‘ olduğunu nazarımızda ispat eden havârik-ı beşeriyyedir. Binaenaleyh her müsteb‘ad olan şeyi müsteb‘addır diye katiyen reddetmek ilme münâfîdir. İntehâ.

Binaenaleyh "Filân vak‘anın emsaline daha evvel veya şimdi müsâdif olamadık" veya "Bunu aklım almıyor" demekten başka bir delile istinat etmeksizin şehâdet ve rivayetine kadh vârit olmayan kimselerin şehâdât ve merviyyâtını reddetmek hakiki ilim noktainazarından ciddi sayılamaz. Meselâ **telepati** (télépathie) ve

1 Thomas'nın kitabı intişar ettiği vakit (1923) telsiz telefon henüz yoktu. Bugün ne kadar taammüm ettiği ise mâlûmdur. Bugün hatta telsiz sinemanın (televizyon) tatbikatını sâha-i tahkîka çıkarmaya çalışıyorlar. Kamere (Ay) seyahati bile aklına sardıranlar vardır.

telekinezi (télékinésie) ve **ektoplazm** (ectoplasme) gibi metapsişik hadiseler yakın vakitlere kadar ulûm-i tabîiyye erbâbı tarafından şiddetle red ve inkâr edildikleri halde nihayet bu red ve inkârın muayyen bir akîde-i ilmiyyeye karşı taassup eseri olduğu meydana çıkınca elyevm ileri gelen birçok ulemâ tarafından pekâlâ tetkike değer şeyler olduklarına hükmediliyor. O halde evvel beevvel şühûd ve rüvâtın ahvalini tahkik, şehâdâta göre vukuu müteyakkan veya ona karîb olan ef'âl ile vâkıâtı kabul ile esbâb ve ileli sonra taharrî etmek –velev bilvasıta– müşâhedeye, his ve tecrübeye müstenit bir ilim olmaya meyleden tarihin tarîk-i tetebbuu muktezeyâtındandır. Binaenaleyh rivayetten –ta'bîr-i diğerle meşhûdün-bih bir vâkıadan– sened-i rivâyeti yani vâkıaya taalluk eden şehâdeti tahkike intikal etmemiz lâzım gelir.

Bir kere kāide-i külliyye olarak şurası mukarrerdir ki bir vâkıa akıldan, daha doğrusu me'lûftan ne kadar aykırı itibar edilirse şühûd ve ruvâtta sıdk ve tahammül-i rivâyete ehliyet o kadar sıkı aranmak iktiza eder. Râvilerin bu sıfatları matlûbdan ne kadar dûn olursa rivayet de derece derece o nisbette kesb-i za'f eder. Sonra şehâdet ve rivayet: **1)** Ya sıdk-ı lehceye, **2)** ya kizbe, **3)** ya cehil ve hatadan sâlim olmayarak vehme makrûn olur.

Şehâdet ve rivayet ikinci veya üçüncü ihtimallere göre taht-ı murâkabeye alınır. Muhbirin kizbi itiyat veya hâdise-i merviyyede kizbi iltizam etmediğine; kezâlik râvinin her duyduğuna inanır, her müşâhede ettiğini lâyıkıyla anlamaya lüzum görmeden rivayet eder kapılgan bir kimse olmadığına itminan hâsıl olursa yalnız sıdk ihtimali kalır. Böyle olan râviye **sadûk** denir.

Muhbir ya bir ya müteaddit olur. Bir olursa sıdk-ı makāl ashabından olup olmadığına; akıl ve dirayeti, fehm ve fetâneti muhberûn anhı olduğu gibi edâya kâfi gelip gelmediğine bakılır ki bu da ahlâkını, ahvâl-i rûhiyyesini lâyıkı veçh ile bilmeye vâbestedir. Yani râvi yalan söylemeye alışık mı, değil mi? Husûs-ı maddede yalan söylemekte bir menfaati var mı, yok mu? Zeki mi, ahmak mı? İhbar ettiği vak'a bizzat kendisinin meşhûdu mu, yoksa kendisi de başkasından mı rivayet ediyor? Her iki takdirde hâfızası kuvvetli mi, gevşek mi? gibi husâsat aranır. Tabii bu nevi suallerin kâffesine her türlü şükûk ve ibhamı izâle edecek, ihtimâl-i sıhhat veya zaafı lâyık olduğu had ve mertebeye kasr eyleyecek cevapları bulmak her zaman müyesser olamaz. Bundan dolayı da haber-i vâhid her zaman yakîn ifade etmez. Huzûr-ı hâkimde lâ-akal iki şahidin beyyine addedilmesi işte bundan ileri gelir. Maahâzâ haber-i vâhidin yakın ifade etmeyeceği hakkındaki hükmün gerek tarihte, gerek kazâda bir kıymet-i mutlakayı hâiz olmadığını –biraz evvel ismi geçen– müellif

Thomas ihtara lüzum görüyor! Bu istisnanın –hakk-ı gayr taalluk etmek dolayısıyla– kazâda nazarı itibara alınması cây-ı teemmül ise de tarihte iş biraz başkalaşır. Öyle râvi bulunur ki başlı başına bir hüccet-i yakîn sayılabilir. Kezâlik râvi bazan öyle bir şey ihbar eder ki nefs-i rivâyetin tarzı ve tefâsili hüccet-i sıhhat addedilebilir. Binaenaleyh adl u zâbıt olan bir tek râvinin rivayeti pek de kıymetsiz değildir.

Muhbir birden ziyade olursa her biri bâlâdaki tarzda ayrı ayrı tetkik ve tezkiye edilir. Ondan sonra sözlerine bakılır. Sözleri ya mütevâfık ya mütehâlif olur. Birinci hale göre tevâfukun illeti anlaşma, yahut hepsini birden kizbe sevkedecek veya vehme düşürecek bir hâl-i müşterek değil ise haberin sıhhatinden başka ihtimal kalmaz ve haber, yakîne karîb bir zan ifade eder. Hele –Avrupa mantıkçılarınca mevzubahis olmadığı halde bizim ulemâmızca pek büyük bir ehemmiyetle hall ve tetkik edildiği üzere– haber, mütevâtir yani kizb ve vehim üzerine ittifakları aklen muhal olan eşhâs-ı adîde tarafından mervî ise ona inanmamak mahsûste mükâbere derecesinde kavânîn-i akla münâfî düşer.

İkinci hale göre ise evvelkisi gibi kavî bir zan hâsıl olamaz. Ancak ihtimâl-i sıhhat nerede daha ziyade ise o cihet tercih olunur. Bunun için râvilerin adedine, bâhusus kıymetlerine bakılır ve hangi tarafta ehliyet ve vüsûk nişanesi daha ziyade ise –o taraf adeden daha az da olsalar– diğer tarafa râcih sayılırlar.

Menâbi‘-i târîhiyyenin üçüncüsü olan “mektûbât”a gelince, müverrihlerce en ziyade başvurulan menâbi‘ bunlardır ve bu itibarla ehemmiyet-i azîmeleri vardır.

Vesâik-i mektûbede en evvel yazı tahkik olunur. Yazı kime nisbet ediliyorsa hakikaten ona ait midir? Yoksa **apocryphe** yani asıl ve menşeinde cehalet var mıdır? ciheti aranır ki bu, **intikād-ı sened** demektir. Müellife aidiyeti sübût bulduktan sonra muhteviyatına yani “metn”e geçilir. Sâhib-i eserin naklettiği şeyler akla yakın şeylerden midir? Sözleri arasında ibham ve tenâkuz var mıdır? Yoksa ifâdâtı açık ve mütesâdık mıdır? ona bakılır. Eser, intikādın bu haddesinden de geçirildikten sonra sâhib-i hattın kendisi intikād edilir ki bu da “râvinin ta‘dîl veya cerhi”dir. Yazı yazan kimse vak‘ayı ve yahûd vekâyı‘ı an-şühûdin mi nakl ve rivayet ediyor? Yoksa asıl şühûd kendi muasırları olup da o, onlardan mı rivayet ediyor? Kendisinin rivayete derece-i ehliyeti nedir? Sadûk mudur? Aklı başında bir kimse midir? Hıfzı kavî midir? Vak‘ayı hemen hudûsünü müteakiben mi kaydetmiş? Bilvasıta naklediyorsa aradaki vasıtalar kimlerdir ve ne kıratta adamlardır? İşte bu cihetlerin hepsi tahkik edilmedikçe haber-i mektubun derece-i vüsûku hakkında şâyân-ı itimad bir ilim hâsıl olamaz. Olduktan sonra da haber-i vâhidden ileri bir mertebeyi bulamaz.

10

Bir Mukayese

İntikād tarihi bir netîce-i ilmiyyeye vâsıl olabilmek için merviyyât ve menkūlâtı böyle sıkı bir hadde-i tedkīkten geçirmek lüzumunu gösteriyor. Âlem-i medeniyetçe makbul ve mütedâvel –tâdâdı gayri mümkün– bunca tarih kitablarının acaba kaçı bu mi'yara göre ilmî sayılabilir? Vesâiki enzâr-ı nâsa bu tarzda arzederek tarih yazmak evvelâ mâzi hakkında ma'lûmât-ı beşeriyyenin pek az olduğunu itiraf demek olacağı için o koca koca ciltleri de pek az miktara indirmeye razı olmak demektir. Sâniyen böyle eserler mâzi hakkında çok şey bilmeye haris olan kārîlerin merakını tatmin edemeyecekleri için ruhlarını hayliden hayliye de sıkar. Bu mahzuru def' için müellifler hem nakil ve rivayeti bir şekl-i edebîye sokmaya, hem de vesâik-i muktaziye ile sübût bulmayıp nâkıs kalan teferruatı mahzâ silsile-i vekāyii rahnedâr etmemek ve aralarındaki irtibatı göstermek hırsıyla– mütehayyileden istiâne ederek doldurmaya, ondan sonra da bu hayalî vekāyi' ile hakiki vekāyi' halîtası üzerine güya felsefî birçok hakîmâne ta'lîlât-ı dûrâdûr bina etmeye kalkarlar. Tıpkı bir romanın vekāyii beynindeki irtibat ve münasebeti ta'lîl ve beyan için uydurulan vekāyi-i fer'iyye gibi. Eldeki tevârîhin hakikaten müsbet olan pek az kısmı istisna edildikten sonra –ihtiyat ederek söylüyorum– yüzde doksanı böyledir. Kim ne derse desin, en ciddi bildiğimiz tarih kitaplarının ekseri vekāyii bir sübût-ı ilmîye istinat etmediği için hayalî; bu gibi vekāyie bina edilen istidlâlât-ı târîhiyyeden çıkan netâyiç de –âzami hüsnüzan ederek söyleyeyim– ihtimalîdir. Mevsuk tarihler yalnız vesâik ve şehâdâta müstenit vak'aları rivayet edenlerdir. Ekseriyeti teşkil eden diğerlerine doğrudur diye itibar edişimiz sırf müelliflerine hüsnüzan ettiğimizdendir. Bî-vecih bir hüsnüzannın ise ilimde pek o kadar yeri yoktur. Erbâb-ı ilme, "Bütün ulûm içinde ihtimâl-i sıhhatten en az nasibdar olan ilim, tarihtir" dedirten işte budur.

Maahâzâ bu kadarla da iktifa edecek değiliz. Bugün dîn-i İslâm ile mütedeyyin olanlardan başka dünyada hiçbir dinin sâlikleri yoktur ki şâri'lerinin tefâsil-i ahvâlini, bunların tâlim ettikleri ahkâmı her türlü şükûk ve zünûndan ârî olarak bilsin ve tâbi oldukları kitapların mübelliğ-i evvellerine aidiyetlerine ve naks ve ziyadeye ve tebdîl ve tahrife uğramadıklarına vüsûk-ı tâmları olsun. Çünkü kendileri ile ilk dindaşları arasında sened-i muttasıl yoktur. Senedin inkıtâından dolayı da din babında en büyük tanıdıkları zatın dinine kendileri hakikaten müntesip midirler? İcra ettikleri ameller ve âyinler hakikaten onların tâlim ettikleri amellerle âyinler midir? Yoksa akîdeleri, din ve âyinleri meçhul kimselerin o dinlerle bir eser-i telâubü müdür? Bundan şüphe etmemek elden gelmez ve şüpheleri izâleye medar olacak hiçbir delil gösterilemez.

Meselâ yehûd ile nasârânın müştereken ellerinde tedâvül eden Ahd-i Atîk ile yalnız nasârânın tâbi oldukları Ahd-i Cedîd kitapları hakkındaki ihtilâfât hakikaten fecidir. Ahd-i Atîk'in 47 kitabından Sâmirîler'ce –ki yahudilerin bir taifesidir– yalnız yedisi muteberdir. Bu yedi kitabın da –ellerindeki İbrânî nüshaya tevâfuk etmeyen– diğer tevâif-i yehûd yedinde mütedâvil nüsha-i İbrâniyyesi'ni Sâmirîler tanımazlar. Hıristiyanlarca da Ahd-i Atîk'in bidâyet-i emirde yalnız 38 kitabı tanınmış iken diğer 9 kitabı, 325, 364, 397 sinîn-i Mesîhiyyesi'nde mün'akid İznik, Laodikeia ve Kartaca konsillerinde yani mecâlis-i ruhbâniyyesinde tedrîcen papazların kararıyla "kütüb-i mukaddese" sırasına geçmiştir. Nasıl hoş değil mi? Bir kitabın vahy-i münzel olması veya olmaması keyfiyeti binlerce sene sonra gelen birkaç papazın muvâfakat re'yi verivermesiyle tekarrür ediyor ve vahiy değil iken onların demesiyle min tarafillâh münzel oluveriyor!

Ahd-i Cedîd'i teşkil eyleyen 27 kitabın da bidâyet-i emirde yalnız yirmisi vahiy sayılıp bilâhare 364 ve 397 senelerinde mün'akid Laodise ve Kartaca konsillerinde diğer yedisi kütüb-i kānûniyye menzilesine terfi edilmişlerdir. Her iki ahdin haricinde olarak yahudilerin bazılarınca Mûsâ aleyhi's-salâtü ve'sselâma nisbet edilen *Müşâhedât, Tekvîn-i sagīr, Mi'râc, Esrâr, Vesâyâ*, *İ'tirâfât* namlarıyla altı, Üzeyir aleyhi's-selâma nisbet edilen bir, İşayâ aleyhi's-selâma nisbet edilen iki, İrmiyâ aleyhi's-selâma[1] nisbet edilen bir –ki cem'an on kitap ile Habakkuk aleyhi's-selâma nisbet edilen kelimât, Süleyman aleyhi's-selâma nisbet edilen diğer mezâmîr yehûdun ekseri ile nasârâca merdud olduğu gibi Ahd-i Cedîd'den hariç olarak da Îsâ ve Meryem aleyhime's-salâtü ve's-selâm ile havâriyyûn ve etbâ-ı havâriyyûna nisbet edilen yetmiş bu kadar kitap daha var ki nasârâca apokrif yani gayri sâbit

1 *Kāmus*'un zabtı böyledir –"râ"nın sükûnu ve hemze ile "mîm"in kesriyle-. Lâkin Frenkler Nebî-i müşârün ileyh hazretlerine Jérémie dediklerine göre "râ"nın fethi ve "mîm"in sükûn veya kesri ile olmak gerektir.

addediliyor. Bundan mâada hıristiyanlarca makbul tanınmış yukarıki kitaplar hakkında Şark Ortodoksları ile Katolikler ve Protestanlar arasında da ihtilâfât-ı azîme vardır. Kārilerimiz bu babda Rahmetullah el-Hindî rahmetullahi aleyhin ***İzhârü'l-hakk***'ında hayli tafsilât görebilirler. Bu kitap Arabî'den Türkçe'ye tercüme edildiği gibi Fransızca'ya da tercüme edilmiştir.[2]

İş bu kadarla da kalmaz. Bu kitaplardan her birinin vahyolup olmaması hakkında her iki taifece mevcut olan nizâdan kat'an-nazar her birinin nisbet olunduğu nebî tarafından yazıldığı da sabit değildir. Bilakis o enbiya hazerâtının o kitapları yazmamış oldukları nefs-i kitapların mütûnundan müstahreç edilleden ve yehûd ile nasârâ ulemâsının sarih veya müevvel ikrar ve bazan iddialarından istidlâl edilerek bilburhan ispat ediliyor.

Hâsılı Ahd-i Atîk ile Ahd-i Cedîd kitaplarını kat kat saran perde-i şükûk ve zulmet o kadar kalındır ki biz müslümanların vahy-i münzel olduğuna yakīn-i tâm ile mu'tekid olduğumuz Kur'ân-ı Kerîm olmasa Mûsâ ve Îsâ aleyhime's-salâtü ve's-selâm hazerâtının birer nebî-i zîşân olup kendilerine Tevrat ile İncil namında iki kitap ve şeriat vahy buyurulmuş olduğuna, hatta bu namda iki zât-ı celîl-i kadrin dünyayı teşrif ettiklerine yehûd ile nasârânın ellerindeki hucec-i nakliyyeye bakarak kāil olmamıza imkân bulunmaz. Yehûd ile nasârânın da bugün enbiyanın ve o meyanda kendi nebîlerinin nübüvvetlerini tasdik edebilmek için Kur'ân-ı Kerîm'i tasdikten yakın bir tarik-ı aklîleri yoktur. Avrupalılar'dan nübüvvâta mu'tekid olmayanlar Tevrat'ın Âsurîler'den geldiğini, Îsâ aleyhi's-selâmın bir şahs-ı muhayyel olup hiristiyan akîdesinin bilmem hangi felsefe-i Yunâniyye mahsulü olduğunu iddiaya kadar ileri gidip durmuyorlar mı? Acaba neden? Hiç şüphesiz yehûd ile nasârâ evvelden beri dinlerine lâyıkıyla sahip çıkıp nebî-i zîşânlarından kendilerine intikal eden mu'tekadât ve ahkâmı muhafazada ihmal gösterdiklerinden ve isnâd-ı muttasılın mânasını ve ehemmiyetini vaktiyle idrak ederek inkıtâındaki mahzuru mühimsemediklerinden... Halbuki zât-ı akdes-i Muhammedî sallallahu aleyhi ve sellem kadar mâruf ve hakkında o derecede vesâik-i sahîha toplanmış ferd-i âferîde gelmemiştir. Ümmet-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellemin bugün yeryüzünde hiçbir millete nasip olmayan bîbahâ bir şeref-i âlü'l-âlîdir ki kitaplarını, dinlerinin ahkâmını, peygamberlerinin hal ve şanını ve akvâl ve ef'âlini tahrif ve tağyîre uğratmaksızın bu âna gelinceye kadar on üç buçuk asırdan ziyade hıfza muvaffak olmuş, bundan sonra da ilâ mâşâ-Allah olacaklardır. Hangi meselede aralarında ihtilâf çıksa merci-i halli –bi-hamdillâh mahfuz olan– Kitap ve Sünnet'tir. Dinî olan bu

2 *Idhhar-ul-haqq ou Manifestation de la verité,* {I-II} Ernest Leroux, éditeur; 28, Rue Bonaparte, Paris: {Ernest Leroux, 1880}.

vesâik bir taraftan da başka yerde nazîri olmayan en sağlam vesâik-i târîhiyyedir. Gerek din gerek vekāyi‘-i İslâmî –hiç değilse sadr-ı İslâm'da olan vekāyii– yazmak isteyen müverrih, bî-taraf olmak şartıyla İslâm ile müslimînin mâzisini olduğu gibi göstermekte hiç müşkilâta uğramaz.

Bu cihet mâlûm olduktan sonra ümmet-i Muhammediyye (sallallahu aleyhi ve sellem) beyninde rivayete istinaden tâ sadr-ı evvelden beri müntekıl olan âsâr ve ahbâra tevcîh-i makāl edelim.

Asr-ı celîl-i nebevî ile **hayrü'l-kurûn** diye itikad ettiğimiz ashap ile tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn karnlarından beri bize gelen nukūl, ihticâca salâhiyet itibariyle –İbn Hazm ez-Zâhirî'nin taksimine göre– altı derecedir:

Birinci dereceyi Kitâbullah'ın nazm-ı mütevâtiri haizdir ki elyevm tilâvet ettiğimiz kelimât ve hurûf ve harekât ve sekenât ve kırâat-i mütenevvia ile Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib sallallahu aleyhi ve sellem tarafından tebliğ buyurulduğu ehl-i Meşrik ve Mağrib'in karnen ba‘de karnin gayri münkatı‘ bir tevâtürü ile şüphesiz olarak herkesin mâlûmudur. Kur'ân-ı Kerîm'in âyetleri peyderpey hîn-i nüzûllerinde nasıl ümmete tâlim buyurulmuşsa öylece herkes tarafından okunmuş ve ilk zamandaki gibi hiçbir asırda inkıtâa uğramaksızın seleften halefe mütemâdiyen intikal etmiştir. Kitâbullah'ın süver ve âyâtı her devirde kâffe-i ümmetin kâffe-i ümmete tebliği suretinde bir tevâtürü haiz olduğu gibi ehl-i kırâat denilen sınıf-ı ulemânın isnâd-ı muttasıl ile mahfuz olan müselsel rivayetleriyle de ayrıca bir tevâtürü haizdir. Dünyada elfâz ve mebânîsi ihtilâfsız olarak bu kadar mâlûm ve mahfuz, tahrif ve tağyîrden masûniyyeti bu kadar muhakkak hiçbir söz, hiçbir kitap yoktur ve olmayacaktır. Kur'ân-ı Kerîm'i tilâvet eden kimse, sâhib-i şerîatın tebliğini olduğu gibi bilânoksan tekrar ettiğinde zerre kadar şüphe etmez. Bunda biraz şek eden –hangi milletten olursa olsun– aklında hiffet var demektir. Meğer ki Kur'an ne demek olduğunu ve takriben on dört asırdan beri nasıl bir ihtimâm-ı emânetle sudûrdan sudûra ve suhuftan suhufa nakledildiğini bilmeyecek kadar cahil ola... Savm ve salât ve hac ve zekât keyfiyetlerinin de kâffe-i nâsın kâffe-i nâsa nakli nev'inden böyle bir tevâtür-i muttasıl ile bâliğ olduğu mâlûmumuzdur.

İkinci derecedeki nukūl –tefâsili âmme-i nâsça mâlûm olmadığı halde– kâffe-i ehl-i ilmin kâffe-i ehl-i ilme karnen ba‘de karnin naklettiği şeylerdir ki âyât ve mu‘cizât-ı seniyyenin birçoğu ve menâsik-i hac ile zekât ahkâmının bazıları bu sınıfa dahildir.

Üçüncü derecedeki nukūl –hepsinin de zatı, hâl ü şânı, adaleti, içinde bulundukları zaman ve mekân mâlûm olan ve her biri rivayet ederken kendisine haber veren zatın ismini, kimin oğlu olduğunu, nisbetini bildirerek sikātın sikāta bildirdiği şeylerdir ki bu tarzdaki merviyyâtın birçokları da ya birçok sahâbî tarikinden Resûlullah sallallahu eleyhi ve selleme ya sahâbîye veya tâbiîye ya da tâbiîden ahzeden imama kâffenin kâffeye nakli ile sabittir. İşte menkūlâtın bu üç derecesinden ahkâm-ı dînin ahz ü telakki edileceğinde tereddüt eden yoktur.

Dördüncü derecedeki nukūl öyle nakillerdir ki yine kâffeden kâffeye veya sikadan sikaya bâliğ olmak üzere mervî bulunurlar da silsile-i isnâd kendisiyle Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm arasında bir tek vasıta kalan bir zata dayanır ve o zat, haberi kimin vasıtasıyla öğrendiğini bildirmemiş bulunur. İşte bu nevi nukūl, ehl-i İslâm'ın bazılarınca ma'mûlün-bih olursa da birçoğu bunlarla âmil olmazlar. Zira silsilede ismi zikredilmeyen kimsenin sika olmamak ihtimali vardır.

Beşinci derecedeki nukūl –yine kâffeden kâffeye veya sikadan sikaya nakledilmiş ve silsile-i esânîdi Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme dayanmış, şu kadar ki tarîk-ı rivâyeti içinde kizb veya gaflet töhmetlerinden biri ile cerhe uğramış, ya da –böyle bir töhmetle mecrûh olmamakla beraber– hali meçhul kalmış bir kimse bulunan nakillerdir ki bu gibi rivayetler haberi takviye edecek karâin bulunduğu takdirde bazı müslümanlarca bir dereceye kadar makbul sayılırsa da diğerlerince alelıtlak merdûddur.

Altıncı derecedeki nukūl –yine kâffenin kâffeye veya sikanın sikaya ihbariyle– Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâma izâfe edilmeksizin filân sahâbî veya tâbiînin ya da berisindeki bir imamın şöyle böyle dediğine yahut şöyle böyle hükmettiğine dair olan nakillerdir ki bunların da kabulü beyne'l-müslimîn münâzaun-fîhtir.

Diğer bir noktainazara göre nukūl-i İslâmiyye'nin en başında şeksiz, şüphesiz Kitâb-ı Kerîm'i buluyoruz ki nev'inde münferit olan Kitâb-ı Azîmüşşân'dır. Nukūlün ikinci nevi, sünnet-i seniyye-i risâletpenâhîye ait olan kitaplardır ki onlarla meşgul olan muhaddisîn cemâat-i kübrâsıdır.

Üçüncü nevi tefsirdir. Kur'ân-ı Kerîm'in doğrudan doğruya nazm-ı Arabî'den münfehim olan meânîden başkaca esbâb-ı nüzûl gibi, şümûl ve umûm-ı meânîsi vâsi' olan bazı kelimât-ı Kur'âniyye'nin bir mânaya ihtisası gibi herhalde nakl ve rivayete muhtaç olup yalnız lisan kuvvetiyle bilinemeyecek birçok şey vardır ki bunlar Kur'an'ın hîn-i nüzûlünde hâzır olan fukahâ-i ashabdan veya onlara müddet-i

medîde mülâzim olmuş tâbiînden ahzolunmak zarureti vardır. İşte bu gibi haberler de hadistir ve bunlardan ilm-i hadîs kavâidince makbul olanlar makbul, olmayanlar merdûddur.

Tefsir kitaplarına tâbiînden Kâ'b el-Ahbâr, Vehb b. Münebbih (34-114) ve sâire gibi Ehl-i kitap kitaplarıyla mütevaggıl zevata müntehî rivâyât da karışmıştır. İsrâiliyat denilen rivâyât Ehl-i kitabın ağzından yahut ele geçen Ehl-i kitap kitaplarından nakledilirdi. İsrâiliyat'ı rivayet etmekte vâkıa beis görülmemiştir. Zira bu rivâyât nihayet kütüb-i sâlifede şu söylenmiş, bu yazılmış demeye vardığı gibi Tirmizî'nin حديث حسن صحيح kaydıyla Abdullah b. Amr b. Âs radıyallahu anhümâdan rivayet ettiği: بلغوا عني ولو آية. وحدثوا عن بني إسرائيل ولا حرج. ومن كذب علي متعمدا فليتبوأ مقعده من النار "*Benim tarafımdan bir âyet olsun tebliğ ediniz. Benî İsrâîl de şöyle diyor, böyle diyor diye rivayet edebilirsiniz. Bunda beis yoktur. Benden rivayet ederken her kim benim ağzımdan müteammiden yalan uydurursa cehennemdeki durağına hazırlansın*"[3] hadîs-i merfûu delâletiyle de bu, mubah görülmüştür. Lâkin o kabilden merviyyât hakkındaki hüküm tevakkuftan ibarettir. O gibi merviyyât, akla hiç de muhalif olmasalar da yine tasdik veya tekzipleri cihetine gidilmez. Akla ve Kitap ve Sünnet'e muhalif olanları herhalde merduddur. Muvâfık olanlarının da mevzû olmak ihtimali olduğu gibi senedi münkatı' merviyyât-ı sahîhadan olma ihtimali de vardır. Kitap ile Sünnet bunlardan muğnî oldukları için doğruya yanlış, yanlışa doğru demiş olmamak için hüküm vermekte tevakkuf etmek gerektir. Nitekim Buhârî'de Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan merfûan rivayet edildiği üzere zamân-ı saâdet-nişân-ı risâletpenâhîde Ehl-i kitap'tan bazı kimselerin Tevrat'ı okuyup lisân-ı Arabî'ye tercüme ettikleri mesmû'-ı âlî-i nebevî buyurulduğunda:

لا تصدقوا أهل الكتاب ولا تكذبوهم. و قُولُوا آمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ "*Ehl-i kitabı tasdik de etmeyiniz, tekzip de. Onlara* قُولُوا آمَنَّا بِاللّٰهِ *âyet-i kerîmesini*[4] *okuyarak cevap veriniz*"[5] buyurmuşlardır.

Bazı eimme-i dînin, ezcümle Ahmed b. Hanbel'in "Üç nevi' kitabın aslı yoktur: Megāzî, melâhim, tefsir" sözü lâzıme-i ihtiyâta binaen söylenmiştir. Bunlara asılsız

3 {T2669 Tirmizî, İlim, 13.}

4 Âyet-i kerîmenin meâl-i âlîsi: Ehl-i kitâba deyiniz ki biz Allah'a ve bize inzâl olunan Kitâb-ı Kerîm'e iman ettiğimiz gibi İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kūb ve esbâta inzâl olunan şeylere de, kezâlik Mûsâ'ya, Îsâ'ya ve bütün enbiyaya rableri tarafından kendilerine i'tâ olunan kitaplara iman ettik. Hiçbirini diğerlerinden ayırt etmeyiz ve Allah'a muti' ve munkādız. İntehâ, vallahu a'lem. {el-Bakara, 2/136.}

5 {B4485 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 11; B7362 Buhârî, İ'tisâm, 25.}

denmesi serâpâ yalan ve itibardan sâkıt mânasına değildir. Bazı tefsirât vardır ki Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden sudûru sabittir ve şüphesiz makbuldür. Ulemâ-yı sahâbe ile tâbiînin mevsûku'l-kelim olan ulemâsına isnad olunan rivâyât da öyle... Yoksa İmam Ahmed'in maksadı bu kitaplardaki rivâyâttan birçokları esânîd-i muttasıla-i sahîha ile sabit olmadığı için onlardaki her rivayete bilâtahkik kapılmak câiz olmadığını anlatmaktır. O, kütüb-i hadîste sübût bulmuş olan bunca tefsiri redde elbette taraftar değildir. Nasıl olsun ki kendi *el-Müsned*'ine de tefsire ait hadisler dercetmiştir.

Nukūl-i İslâmiye'nin dördüncü nevi **siyer** ve megāzî ve **melâhim** ile alelumum **ahbâr** namı verilen sırf tarihî rivâyâta ait kitaplardır. Megāzî gazavât-ı celîle-i Peygamberî'ye ve Asr-ı saâdet'teki seriyyelere taalluk eden haberlerdir. Melâhim bilfiil vâki olan muharebattır. Sîret-i nebeviyye ise zât-ı mukaddese-i risâletpenâhîye ait –bugünkü tabirle– tercüme-i hâldir ki alelekser megāzî ve melâhimi de câmi' olur. Ahbâr da bunlardan mâada olan vekāyie müteallik rivâyâttır ki tarih dediğimiz şeydir. Bizim bugün müverrih dediğimize o zamanlar ahbârî denirdi. Ahbâriyyûnun zikrettikleri vekāyi', İslâmî olabildiği gibi gayri İslâmî de olabilir. Eyyâm-ı Arab dedikleri Câhiliye muhârebatı, Acem'in yani gayri Arap akvâmın tarihleri bu zümredendir. İmam Ahmed'in –biraz evvel naklettiğimiz– megāzî ve melâhim hakkındaki sözü de –tefsir için söylediğimiz gibi– ıtlakı üzere değildir. Nasıl olur ki Mûsâ b. Ukbe'nin megāzîsini, "Megāzînin esahhıdır" diyerek tavsiye ettiği evvelce zikredilmişti. Rivâyât-ı sâbite ve gayri sâbiteyi muhtevî olan diğer megāzîyi okumaktan tahzîr etmiş demek olur.

Bu sınıfa dahil kitapların ehl-i İslâm'ca en az muteber olanları kütüb-i ahbârdır. Çünkü ahbâriyyûn gayri Îslâmî vekāyii bir sened-i zaîf ile olsun tevsîka imkân bulamamışlardır. Zikrettikleri rivâyât ya senedsizdir ya senedleri varsa münkatı'dır. Onun için bunlara ihticâca gayri sâlih alelâde rivâyât nazariyle bakılır. Siyer ve megāzî ve melâhim haberleri ise daima müsneddir. Yani râvileri vak'adan tâ müellifin zamanına gelinceye kadar zikredilir. Kıymetleri de muhaddisînin usul ve kavâidine tebaan intikād edildikten sonraki kıymettir. Bunların derece derece sahih olanları çok olduğu gibi, derece derece zayıf olanları da pek çoktur. Bunların bugün merci-i tahkîki hadis kitaplarıdır.

Bir de İmam Ahmed b. Hanbel ile diğer bazı eimme, "Helâl ve harâma dair bize bir şey rivayet olunursa râviler hakkında şiddet, fezâil-i a'mâl hakkındaki rivayetlerde ise tesâhül göstéririz" demişlerdir. Çünkü ikincilerine evvelkileri gibi bir hükm-i şer'î terettüp etmez. Bu gibi rivâyât nihayet, insan şöyle böyle yaparsa daha büyük

bir ecir ve fazilete nâil olur demeye varır. Bundan dolayı ehl-i ilmin büyük bir kısmı rekāika yani zühde müteallik rivâyât ile kendilerine hüküm terettüp etmeyen megāzî nukūlü hakkında da ruhsat yani intikādı teşdîd etmemek tarafına gitmişlerdir. Bu gibi rivâyâtı –mevzû olmamak şartıyla– nakletmekte beis görmezler. Megāzînin ahkâmı mutazammın rivâyâtı ise şer'-i şerifin mühim bir babı olduğundan onlar hakkında nakīr ve kıtmîr tetkikata koyulmayı vâcip görmüşlerdir. Nitekim İmam Ebû Yûsuf'un (113-182) *Kitâbü'l-Harâc*'ı ile İmam Muhammed'in (135-189) *Siyer-i Kebîr*'i, siyerin ahkâma taalluk eden kısmı hakkında tedkīkāt-ı fıkhiyyedir.

11
Haberin Envâı

Mütevâtir, Meşhur, Müstefîz, Garîb, Azîz

Bir haberin makbul veya merdud olması o habere edilecek vüsûk ve itimada bağlı olup makbuliyet veya merdudiyetin de derecât ve esbâbını araştırmak iktiza ettiğinden bittab‘ hadisin envâa taksim edilmesine lüzum görülmüş ve her nev‘a terettüp eden hüküm ayrı ayrı beyan edilmiştir. Binaenaleyh bir haberin sadr-ı evveldeki râvileri çok mudur, az mıdır? Senedinde ittisâl veya inkıtâı mı vardır? Senedine dahil olan ricâl sikāttan mıdır, değil midir? Sikāttan iseler haberi rivayet etmekte münferit midirler, değil midirler? İşte bu noktainazarların her birine göre hadis birtakım aksâma ayrılır ve her kısma göre hadisin ne derecede şâyân-ı i‘timad olduğu araştırılır.

Sadr-ı evveldeki aded-i ruvâtına, ta‘bîr-i diğerle derece-i şüyûuna nazaran haber ya **mütevâtir** ya **meşhur** ya **müstefîz** ya **garîb** –nâm-ı diğerle– **ferd,** ya da **azîz** olur.

Haber, senedinde ittisâl veya inkıta‘ olduğuna göre ya **merfû** ya **mevkuf** ya **maktû‘** ya **mürsel** ya **münkatı‘** ya **mu‘dal** ya **müdelles** *y*a **muan‘an** ya **muallak** namını alır.

Gerek sened ricâlinin sıfatına yani derece-i hıfz ve adaletlerine gerekse senedin ittisâl ve inkıtâına nazaran da haber ya **sahih** ya **hasen** ya **zayıf** olur.

Şâz, mahfûz münker, ma‘rûf, muallel, muzdarib, müdrec, maklûb, musahhaf, muharref gibi namlarla haberin diğer envâı daha vardır ki bunlar haber-i zaîfin aksamındandır.

Haber, derece-i şüyûuna nazaran ya mütevâtir ya **haber-i vâhid** olur. Haber-i vâhidin cem'i **ahbâr-ı âhâd**dır. Haber-i vâhid, lugaten yalnız bir şahsın rivayet ettiği haber demekse de ıstılahan mütevâtir mertebesini bulmayan haber mânasınadır. Râvisi ister bir, ister iki, isterse daha ziyade olsun. Haber-i vâhid de ya **meşhur** ya **azîz** ya da **garîb** olur.

Haber-i Mütevâtir

Haber-i mütevâtir kizb üzerine ittifakları âdeten muhal olan adedi kesîr bir cemaatin verdiği mahsûsa ait haberdir ki binefsihî mervî hakkında işitene zarureten yakîn ifade eder. Mütevâtir olan haber-i resûl aleyhi's-salâtu ve's-selâmın münkiri kâfir olur. Çünkü böyle bir haberi inkâr etmek tekzîb-i resûle varır ki o da şüphesiz küfürdür.

Kizb üzerine ittifakları âdeten muhal olan cemaatin ekal adedi hakkında hayli ihtilâf edilmiştir. 3, 5, 7, 10, 15, 20, 40, 50, 70, ehl-i Bedir adedince üç yüz bu kadar diyen olduğu gibi, cemaatin gayri mahsur ve bir beldeye sığmayacak kadar kesîr olmak lâzım geldiğini iddia eden de vardır. Lâkin cemaat miktarını böyle adetlere kasredenlerin hiçbiri, sözünü ciddi bir delil ve burhana bina edememiştir. Hakîkat-i halde ise tevâtüren ihbar tarikiyle ilm-i yakîn hâsıl olması muhbirlere yani râvilere, muhberün-lehe yani haberi işitenlere ve muhberün-anha yani haber verilen vak'aya göre değişir.

Tevâtürün ikinci şartı muhberün-anhın mahsûs yani görülmüş, yahut işitilmiş vekâyie dair olmasıdır. Sübût ve adem-i sübûtu nakle değil, burhana muhtaç olan kazâyâ-yı akliyyenin kâilleri ne kadar çok olursa olsun tevâtür sayılmaz. Meselâ vücûd ve vahdâniyyet-i bârîyi inkâr edenlerin adedi ne kadar çok olursa olsun kesret-i adedleriyle istidlâl edilerek davalarını tasdik etmek lâzım gelmez. Hak olan kazâyânın tasdiki nefse'l-emirde hak olduğundandır. Tasdik edenlerin kıllet ve kesreti bu babda müessir olamaz.

Tevâtürün üçüncü şartı da tarafeyn ile vasatın istivâsı yani rivayetin evvelinde, âhirinde ve ikisi arasındaki tabakatın kâffesinde muhbirlerin tevâtür adedini bulmasıdır. Bu kesret hangi tabakada sabit değilse tevâtür de yoktur. Bir haber ilk tabakada mütevâtir değil iken o tabakadan sonra rivayet edenlerin adedi bazan hadd-i tevâtürü bulur. Fakar haber mütevâtir olmaz. Kezâ bidâyette mütevâtir olan bir haberin orta veya son tabakaların birindeki râvileri tevâtürün dûnuna düşerse yine mütevâtir olmaz.

Ebû Bekir el-Cessâs mütevâtiri, "Haberin mazmununa ya zarureten ya nazaran ilim ifade eden söz" diye tarif ve "ya nazaran" kaydını idhal eder. Ona göre, "zarureten" müfîd-i ilim olan mütevâtiri inkâr eden kâfir olursa da "nazaran" ilim ifade eden mütevâtirin münkiri kâfir olmaz.

Tevâtür ya lafzî ya mânevî olur. Mütevâtir-i lafzî naklinde ruvâtın elfâzı müttehid olan haber-i mütevâtirdir ki mütevâtir kelimesi ıtlakı üzere istimal edildiğinde bu mânaya masruftur. Mütevâtir-i ma'nevî yahut mütevâtir min ciheti'l-ma'nâ beyinlerinde kadr-i müşterek bulunan kazâyâ-yı muhtelifeyi ruvâtın ayrı ayrı elfâz ile nakletmeleriyle sübût bulan ma'nâ-yı müşterektir. Meselâ Ali'nin şecaatini, Hâtim'in sehâsını müş'ir muhtelif kıssaları birçok râvi ayrı ayrı nakletseler –hiçbiri, "Ali şecîdir, Hâtim sahîdir" dememiş olsalar da– o nakillerin zımnında kadr-i müşterek olan "Ali'nin şecaati" ve "Hâtim'in sehâsı" sabit olur.

Mütevâtir-i lâfzînin en yüksek tabakası kelâmullah olmak üzere taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden tebliğ buyurulup tarif olunduğu veçhile bize naklolunan Kur'ân-ı Kerîm'dir. Sünette de –az olsa da– kesret-i ruvâtı hasebiyle mütevâtir olan bazı haberler vardır. Meselâ من كذب علي متعمدا فليتبوأ مقعده من النار [1] hadîs-i şerifini asran ba'de asrin bir cemm-i gafîr sahâbeden nakletmişler ve muhaddîsinden bazılarının tahrîcine göre bunu rivayet eden ashâb-ı kirâm kırka, daha ziyade taharrîye koyulan diğer bazı huffâzın tahrîcine göre –içlerinde aşere-i mübeşşerenin hepsi dahil olmak üzere– altmış ikiye, daha çok araştıranlara göre yüzden ziyadeye, Muhyiddin en-Nevevî'nin ***Şerh-i Müslim***'deki beyanına göre takriben iki yüzden ziyadeye bâliğ oluyor. Lâkin Zeynüddin el-Irâkî'nin tahkikine göre bu rivayetlerin çoğu mutlaka kizb hakkında olup bu lafız ile rivayetinde ittifak ettikleri mâlûm olan sahâbenin adedi yetmiş bu kadardır.

Hâfız Celâleddin es-Süyûtî (849-911) –tariklerini araştıra araştıra– tevâtürüne hükmettiği birçok hadis daha bulmuştur ki bunları ***el-Ezhârü'l-mütenâsire fi'l-ahbâri'l-mütevâtire*** ismindeki kitabında cemetmiştir. Tevâtürünü ispat ettiği hadisleri ebvâb üzerine tertip ile her birinin esânîdini, tahrîc eden Hâfız Süyûtî'nin kitabını ve esânîdin turuk-ı muhtelifesini bu kitaba yazdıktan sonra hadislerin yalnız muharriclerini gösterip esânîd ve turuku hazfetmek suretiyle kitabını ***Katfü'l-ezhâr*** namıyla ihtisar da etmiştir.

Bu kitabın birinci إنما الأعمال بالنيات [2] hadisi –Dârekutnî ile, Ebü'l-Kāsım b. Mende'nin

1 {M7510 Müslim, Zühd, 72.}

2 {B1 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.}

tahrîcâtına nazaran– otuz üç sahâbîden mervî olduğuna bakılarak birçoğunca mütevâtir zannolunmuşsa da ehl-i hadîs kavâidince sahih denebilecek yalnız Ömer radıyallahu anh rivayeti olup ondan yalnız Alkame, Alkame'den yalnız Muhammed b. İbrâhim, Muhammed b. İbrâhim'den de yalnız Yahyâ b. Saîd tarikinden gelen rivayet sahih olduğundan bu hadis sahih olmakla beraber mütevâtir değil, ahbâr-ı âhâddandır. Mesh ale'l-huffeyn hadisi de altmıştan ziyade sahâbîden menkul olduğu gibi havz hadisi elli bu kadar sahâbîden mervî bir mütevâtir-i lâfzîdir. Kezâlik نضر الله امرأ سمع مقالتي فوعاها [3] hadisi otuz yedi, نزل القرآن على سبعة أحرف [4] hadisi de yirmi yedi sahâbîden mervîdir.

Haber-i mütevâtir alâ vechi'l-yakīn sahih olup esasen ilm-i isnadın mebâhisinden hariçtir. Tevâtür için sened aranmaz. Zira ilm-i isnadda râvilerin sıfatı yani adalet ve hıfzı ile istimal ettikleri siyağ-ı edâ haysiyetinden bir hadisin sıhhat veya zaafından ve rivayetin bu sebeple ma'lûlün-bih veya metrûk olmak lâzım geleceğinden bahsolunur. Haber-i mütevâtir ise –râvileri ebrâr olmuş, küffâr olmuş– her halde ilm-i yakīn ifade ettiğinden artık râvilerinden bahsetmeye hâcet kalmaksızın onunla amel vâciptir. Binaenaleyh muhaddisînin vazifesi bidâyet-i emirde ahbâr-ı âhâd olarak mâlûmları olan hadislerin esânîdi ile meşgul olup bu esânîdin kesretini isbât-ı tevâtüre kifâyet edecek mertebede bulurlarsa hadisin mütevâtir olduğuna hükmetmektir. Ruvâtın adedi tevâtüre hükmettirmeyecek derecede ise muhaddis, ahvâl-i ricâl ile sair karâine bakarak hadd-i tevâtüre çıkabilir mi, çıkamaz mı? diye bakar ve bu şerâiti ihraz etmiş olanlara **mütevâtir**, etmemiş olanlara derece derece **müstefîz**, **meşhur** vesaire unvanlarını verir. İşte misal olarak tâdât ettiğimiz birkaç hadiste ibtidâ-yı emirde ulemâ-yı eserin nazar-ı tedkîkine ahbâr-ı âhâd olarak isabet etmiş ve kesret-i ruvât hasebiyle hadd-i tevâtürü bulmuş oldukları bilistikrâ sonradan mâlûm olmuştur.

Herhalde sünnette mütevâtir-i lafzî pek azdır. Tevâtür-i ma'nevî ile sabit olmuş sünen ise pek çoktur. Meselâ namazların günde beş vakit kılınması, aded-i rek'atı vesaire gibi sünnet ile sabit ahkâm-ı dîniyye böyledir. Binaenaleyh "Haniya Kur'an'da beş vakit namaz var mı?" sualini dillerine virdeden inatçı bî-namazların teşkîkâtı beyhûdedir. Bunlar on bu kadar sene aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz tarafından evkāt-ı muayyene-i ma'lûmesinde her gün beşer defa kıldırılmış namazlardır ki her biri başka elfâz ile bu mânayı ifade eden rivâyâtın adedi âyât-ı Kur'âniyye'nin tevâtürü kadar kuvvetlidir.

3 {Bezzâr, *el-Müsned*, VIII, 340, hadis no: 3416.}

4 {HM7976 İbn Hanbel, II, 301.}

Sikāt-ı âhâdın rivayetleriyle elyevm mâlûmumuz olan mu'cizât-ı seniyye de min ciheti'l-ma'nâ mütevâtir kabilindedir. Bunların çoğu cemm-i gafîr mahdarında izhar buyurulmuş olup kâffeden kâffeye nakledilmiş olduklarında şüphe yoktur. Kâffenin mâlûmu olan bu nukūlün kitaplara geçen senedlerinde bazı zuafânın bulunması bile rivayeti kuvvetten düşürmez. Zira haber-i mütevâtirin vücûb-ı tasdîki zaten tevsîk-i ruvâtına vâbeste değildir. Ahkâmın bu kabilden olanları da bu hükümdedir. Meselâ لا وصية لوارث hadisi Câbir radıyallahu anha dayanan bir hadîs-i mürsel olduğu halde bi'l-icmâ' mûcibince amel olunmuş olmasından müctehidlerin hepsince kâffenin kâffeye nakliyle sabit olduğunu isdidlâlde güçlük çekilmez.

Haber-i Meşhûr ve Müstefîz

Yukarıda haber-i vâhidin meşhur ve azîz ve garîbe münkasem olduğunu söylemiştik. Haber-i meşhûr muhaddisîne göre râvilerin adedi mahsur olmak üzere lâ-akal üç tarik ve isnad ile naklolunan haberdir. Fukahanın **haber-i müstefîz** dedikleri işte budur. Fukahanın birtakımı istifâzanın sübûtu için –tarifte olduğu gibi– lâ-akal üç kimsenin rivayetini şart kıldıkları gibi diğer bazıları iki ile iktifa etmişler, diğer bazıları da lâ-akal dört olmalı demişler.

Bazılarınca haber-i meşhûr, "Bidâyet-i emirde yani karn-ı evvelde aslı olup ümmetçe telakkî bi'l-kabûl edilerek bilâhare şâyi olan haber" diye tarif edilmiştir. Bu tarife göre karn-ı evvelde bir veya daha ziyade râvi tarafından rivayet edilip karn-ı sânî ve sâliste hatt-ı tevâtüre varmış her haber, meşhur olmuş olur. Bu mânaca haber-i meşhûr ile –hadd-i tevâtüre varmaksızın lâ-akal üç sahâbî tarafından naklolunan– haber-i müstefîz arasında umum ve husus minvechin vardır. Aslından ikiden ziyade râvisi olup karn-ı sânî ve sâliste hatt-ı tevâtürü bulan haberlere bu ıstılaha göre hem meşhur hem müstefîz denirse de, aslında üç râvisi olup bilâhare mütevâtir olmayana yalnız müstefîz denir, meşhur denmez. Bilakis karn-ı evvelde bir iki râvisi olup karn-ı sânî ve sâliste tevâtür bulmuş olana meşhur denir de müstefîz denmez. Sâlifü'l-arz ... إنما الأعمال hadîsi gibi ki turuk-ı sahîhasını istiksâ eden muhaddislerce yalnız Ömer radıyallahu anhtan sübût-ı sıhhati itibariyle bir haber-i ferd iken Hazret-i Ömer'den sonra üçüncü mertebede gelen râvi Yahyâ b. Saîd el-Kattân'dan onu –Ebû İsmâil el-Herevî'nin tahkikine göre– yedi yüz kimse ahzetmiş olmasına binaen bilâhare şöhret bulmuştur. Haber-i meşhûr veya müstefîzin muhaddisînce muteber olan tarifi birincisidir. Diğerlerini de yazmaktan maksat, yekdiğerin ıstılahıyla konuşmayanların kullandıkları tabirlere dikkat edip yanılmaya mahal bırakmamaktır.

Haber-i meşhûrun bir mânası da elsine-i nâsta dâir ve müştehir olan haberdir ki karn-ı evvelde bir veya ziyade râvisi olan habere de, hiç râvisi olmayan isnadsız habere de şâmildir. Aslı olmaksızın şâyi olan haber-i meşhûra misal olarak علماء أمتي كأنبياء بني إسرائيل [5] ile ولدت في زمن الملك العادل كسرى [6] hadislerini irat ederler.

Hadîs-i meşhûru hadîs-i müstefîzden eam tutanlar da vardır. Bunlar şöhretin sübûtu için matlûb olan aded-i ruvât, iptidâdan nihayete kadar bulunursa hadîs-i müstefîz diyorlar ki bu mânaca mütevâtire yaklaşır. Bu itibara göre her hadîs-i müstefîz, meşhurdur. Lâkin her hadîs-i meşhûr, müstefîz sayılmaz.

Bazıları da **müstefîz**i "Adet itibar etmeksizin ümmetin telakkî bi'l-kabûl ettiği haber" diye tarif ederler ki bunlara göre mütevâtir demek olur. Bu son iki mânaya göre müstefîz –mütevâtir gibi– fenn-i hadîsin mevzuu hâricinde kalır. Ebû Bekir el-Cessâs da –yukarıda beyan edildiği üzere– meşhuru mütevâtirin bir nevi addeder.

Haber-i meşhûrun hükmü ekseriyete göre –haberi azîz ve haber-i garîb ile bu nevilere dahil olmayan haber-i vâhid gibi– ilm-i zannî ifade etmektir. Cessâs ile Hanefiyye'den bir cemaate göre ilm-i yakîn ifade ederse de bu yakîn nazarîdir. Yani bilistidlâl hâsıl olur. Bundan dolayı da münkiri ikfâr olunmaz. Bu ihtilâf haber-i meşhûrun mütevâtir aksâmından addedilip edilmemesi hakkındaki ihtilâftan neşet etmiştir. İmam Muhammed'in ashabından Îsâ b. Ebân'a göre ise haber-i meşhûr ilm-i yakîn değil, ilm-i tuma'nînet ifade eder ve haber-i vâhidin fevkinde ve haber-i mütevâtirin dûnunda bir mertebededir. Kādî Ebû Zeyd ile âmme-i müteahhirînin de muhtarı budur.

Haber-i Azîz ve Garîb

Haber-i azîz ile **haber-i garîb**e gelince; Nevevî'nin –Ebû Abdullah b. Mende ile İbnü's-Salâh'a tebean– tarifine göre bir hadisi meselâ Zührî ve Katâde gibi merviyyâtı toplanan meşhur eimmenin birinden rivayet etmekte bir kişi münferit kalırsa hadisin adı **garîb**, münferit olanlar iki veya üç kimse ise **azîz**, rivayet edenler bir cemaat olursa **meşhur** olur. Bu tariften anlaşıldığı üzere bunların ıstılahınca infirâd yalnız bir şahsın rivayet etmesi demek değildir. Râviler haberi şöhret

5 {Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 74, no: 1744.}

6 {Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 416, no: 2927.}

derecesinden dûn mertebede bırakacak miktarda ise –müteaddit de olsalar– yine infirâd vardır. Nitekim hadd-ı tevâtürü bulmamış haberin de –râvileri müteaddit olsa da yine– haber-i vâhid sayıldığı biraz evvel söylenmişti.

Şeyhülislâm İbn Hacer el-Askalânî ise lâ-akal üç râvisi olana meşhur, lâ-akal iki râvisi olana azîz diyenlerin kavlini ihtiyar etmiştir. Binaenaleyh bu kavle göre: **Haber-i azîz** ibtidâdan intihâya kadar râvisi ikiden az olmayan haberdir. Bunun böyle tesmiye edilmesi ya nâdirü'l-vücûd olduğundan ya rivayetlerin hep birbirini takviye ettiğinden dolayıdır. Kastallânî de haber-i azîzi, "Ruvât-ı huffâz içinden yalnız ikisinin yahut üçünün rivayetinde teferrüd ettiği haber" diye tarif ediyor. Bunun meşhurdan farkı, meşhurun lâ-akal üç senedi olmak şart olduğuna göredir. Bu takdire nazaran ahbâr-ı azîzenin birtakımı meşhur ise de her azîz, meşhur değildir. Haber-i azîzin misali kitabımızın Ebû Hüreyre ile Enes radıyallahu anhümâdan mervî olan on dördüncü ve on beşinci, لا يؤمن أحدكم حتى... hadisidir ki Buhârî onu bu iki sahâbîden rivayet etmiştir. Hadisi Enes'ten Katâde ile Abdülazîz b. Süheyb, Katâde'den Şu'be ile Saîd, Abdülazîz'den İsmâil b. Uleyye ile Abdülvâris ve her birinden birçok kimse rivayet etmiştir. Lâkin şâyi olan ıstılaha göre haber-i meşhûr ile haber-i azîzde tabaka-i ûlâda ruvâtın teaddüdü şart değildir. Binaenaleyh her tabakada lâ-akal üç râvisi olduğu halde üçten az sahâbîden mervî olan hadise meşhur denildiği gibi bazı tabakatta yalnız iki, sonraki diğer tabakatın kâffesinde de lâ-akal iki râvisi olduğu halde yalnız bir sahâbîden mervî olan hadise de azîz denilir.

Bir hadise **azîz-i meşhûr** denildiği de vardır. Nitekim نحن الآخرون السابقون يوم القيامة [7] hadisini Huzeyfe b. Yemân ile Ebû Hüreyre radıyallahu anhümâ rivayet ettiklerinden mebdei itibariyle azîz ve hadisi Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan yedi tâbiî rivayet ettiklerinden إنما الأعمال... hadisi gibi meşhur olmuştur. Bu yedi tâbiî Ebû Seleme b. Abdurrahman, Ebû Hâzim, Tâvûs, A'rec, Hemmâm, Ebû Sâlih, Mevlâ Ümmü Bürsün demekle mâruf Abdurrahman b. Âdem'dir.

Haber-i garîb hangi tabakada olursa olsun şahs-ı vâhidin rivayetinde teferrüd ettiği haberdir. Garîb, yabancı ve vatancüdâ mânasınadır. Böyle olan rivayetin diğer râvilerde nazîrine tesadüf edilmediği, yahut diğer rivayetler ona muhalif olduğu için buna bu isim verilmiştir. Garîbe **ferd** de derler ki o da ya **mutlak** ya **nisbî** olur:

7 {B876 Buhârî, Cum'a, 1.}

Garâbet –ta'bîr-i diğerle teferrüd– senedin aslında olur yani isnadın medâr ve mercii olan mahalde –ki sahâbî tarafı yani tâbiîdir– bulunursa haber **ferd-i mutlak** veya **garîb-i mutlak**tır. Garâbet (teferrüd) senedin esnâsına müsâdif olursa habere **ferd-i nisbî** yahut garîb-i nisbî denir. Meselâ vilâyı bey' ve hibe etmekten nehiy hakkındaki hadis ferd-i mutlaktır ki bunu Abdullah b. Dînâr, Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan rivayet etmekte müteferrid ve Abdullah b. Dînâr'dan rivayet edenler müteaddittir. Bazan tâbiî-i münferidden rivayet eden râvi de münferit olur ve yine hadis ferd-i mutlaktır. Kitabımızın Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan mervî 9. hadisi gibi ki onu Ebû Hüreyre'den rivayet etmekte Ebû Sâlih teferrüd ettiği gibi Ebû Sâlih'ten rivayet etmekte de Abdullah b. Dînâr teferrüd etmiştir. Ferd-i nisbî hassatan bir cihete nazaran ferd olan hadistir. Vücûh-i adîdeden mervî olan bir hadis hakkında: تفرد به فلان عن فلان "Bu hadisi filândan rivayet etmekte filân teferrüd etmiştir" demeleri bu mânayadır. Meselâ bir hadisi bi'l-farz İbn Ömer radıyallahu anhümâdan Nâfi', Nâfi'den de Mâlik rivayet etmiş bulunur da birçok râviler Mâlik'e uğramaksızın Nâfi'den rivayet ettikleri halde yalnız bir râvi Mâlîk tarikinden Nâfi'den rivayet etmiş bulunursa hadis, garîb-i nisbî olmuş olur. Buna nisbî demeleri hadisin –vech veya vücûh-i diğerden azîz veya meşhur olsa bile– yalnız o şahs-ı muayyen cihetinden garâbetle muttasıf olmasındandır. "Bu hadisi rivayet etmekte ehl-i Mekke, ehl-i Şam, ehl-i Basra, ehl-i Kûfe, ehl-i Horasan teferrüd etmiştir" yahut "Basralılar Kûfeliler'den, Horasânîler Kûfîler'den bunu rivayet etmekte teferrüd etmişlerdir" dedikleri hadisler de ferd-i nisbî nev'indendir. Başka bir belde muhaddislerinin rivayet etmedikleri bir hadisi bir belde muhaddislerinin rivayet etmekte teferrüd etmeleri o hadisin zaafını iktiza etmez. Lâkin bu ibarelerden kasdedilen mâna bir belde muhaddisleri olmayıp da o beldenin muayyen bir muhaddisi ise o zaman hadis, ferd-i mutlak nev'inden olur ve hakkında ferd-i mutlakın ahkâmı cereyan eder.

Ehl-i hadîs, ekseriyetle mutlak olarak **ferd** deyince ferd-i mutlakı, garîb deyince de ferd-i nisbîyi kastederler. Bezzâr'ın *el-Müsned*'i ve Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsat*'ı ile *el-Mu'cemü's-sagīr*'inde ehâdîs-i efrâddan pek çok miktarda cemedilmiştir. Dârekutnî ise bunlardan yüz cüz kadar toplamıştır.

Bir hadîs-i garîbin diğer tariklerden de rivayet edildiği sabit olursa garâbetten kurtulur: Ya azîz yahut meşhur mertebesine çıkar. Garîbe (ferd-i nisbî) muvafık bir rivayete başka tarikten kesb-i ıttılâ' edilirse muvâfık olan hadise *mütâbi'*, kendisine mütâbi' aranan ferde de *mütâba'* denir.

Garâibin ekseri sahih olmamakla beraber nefse'l-emirde garâbet sıhhate münâfî değildir. Bir hadîs-i garîb, ricâlindeki vüsûk yani adalet ve hıfz derecesine göre kâh sahih, kâh hasen, kâh da zayıf olur. Nitekim *Sahîhayn*'da birçok garâib, ta'bîr-i diğerle efrad vardır. Maahâzâ bazılarının garîbi –ileride bahsedilecek– *şâz* mânasında da kullandıkları da vardır. Nitekim *Mesâbîh* sahibinin bazı ehâdîs hakkında هذا حديث غريب demekten maksadı hadisin senedine ta'ndır. Lâkin meşhur olan ıstılah bizim yukarıda naklettiğimizdir.

Eimmenin ve ezcümle Ebü'ş-Şa'sâ', İbrâhim en-Nehaî, Recâ b. Ebû Habîb,[8] Şa'bî gibi ecille-i tâbiînin ehâdîs-i garîbe araştıranları ta'yîb ettikleri yukarıda (s. 75) zikredilmişti. Garâib içinde makbul olanlar varsa da ekserisi zayıf olduğundan tebeu't-tâbiînden olan sonraki eimme de evvelkilerin isrini takip etmişlerdir. Nitekim İmam Ahmed b. Hanbel, "Şu garîb hadisleri yazmayınız. Bunların çoğu münker olup bu münkerler hep zayıf kimselerden rivayet olunmaktadır" diye nâsı garâibe inhimâktan tahzîr ettiği gibi İmam Mâlik de, "İlmin yani hadisin en nâhoşu garîb olanıdır. En iyisi de herkesin rivayet etmiş olduğu açık ilimdir" demiştir. Abdürrezzâk b. Hemmâm, "Biz hadisin garîbini iyi bir şey zannederdik. Meğer fena bir şey imiş" diye beyân-ı nedâmet ederken Abdullah b. Mübârek de, "İlim dediğin sağdan soldan her taraftan sana gelendir" diyerek şöhret bulmuş rivâyâta temessük edilmesini tavsiye etmiştir. Zührî bir gün İmam Zeynelâbidîn hazretlerine bir hadis rivayet etmiş. Hazret-i İmam, "Bârekellah, çok güzel rivayet ettin. Bize hep böylesini tahdîs et!" buyurmuş. Zührî, "Bunda bu kadar istihsan edecek ne var. Ben size benden ziyade mâlûmunuz olan bir hadisi söyledim" deyince, "Hayır, böyle söyleme! İlmin –yani dinin– bilinmeyeni yoktur. İlim dediğin mâruf olan ve lisanların müttefikan rivayet ettikleri şeydir" cevabını vermiş, İmam Ebû Yûsuf'un da, "Dini, kelâm ile arayan zındıklaşır. Hadisin garîbini arayan yalancı olur. Malı kimya ile arayan züğürtler" sözü meşhurdur.

Bir de **garîbü'l-hadîs** tabiri vardır ki hadislerin herkese mâlûm olmayıp ancak lugatta mütebahhir olanlarca mâlûm olan elfâz-ı gâmızası demektir. Bu mânaca garîbü'l-hadîs de pek mühim bir fen olup birçok âsâra mevzu olmuşsa da bahsettiğimiz hadîs-i garîb ile karıştırılmaması iktiza eder.

Birtakım esbâb-ı ârızadan dolayı aslından zayıf olan bir haberin kuvvet bulması, kezâ aslından kavî olan bir haberin zaafa uğraması mümkündür. Ancak kuvvet bulmuş bir haber kendi derecesinden yukarı dereceye çıkamaz. Kendisine zaaf

8 {Tabiînden olan bu alimin ismine dair kaydettiğimiz mülahazamız için bkz: s. 59, dipnot: 7.}

ârız olan haber ise bilakis derecesinden aşağıya iner. Haber-i mütevâtirin tevâtürü ne kadar ziyade olursa olsun yine mütevâtir namını alır. Zira tevâtürün fevkine çıkacak derece yoktur. Halbuki tevâtürü herhangi tabakada azalacak olursa mertebesi aşağılar ve derece derece meşhur, azîz, garîb mertebelerine iner. Mürûrüzaman ile münderis olmuş nice ahbâr-ı mütevâtire vardır. Meşhurun da şöhreti ne kadar artarsa artsın tevâtür derecesini bulamaz. Zira mütevâtirde tevâtürün birinciden sonuncuya kadar bütün tabakatta bâhusus tabaka-i ûlâda bulunması şarttır. Bidâyette mütevâtir iken bilâhare tabakatın herhangisinde tevâtürü zâil olmuşsa "haber-i münkatıu't-tevâtür" denir. Vâkıa "Filân haber ikinci ya üçüncü tabakada hadd-i tevâtürü bulmuştur" denir. Fakat bu tevâtür mutlak değil nisbîdir. Meşhurun şöhreti azalırsa azîz, yine azalırsa garîb mertebesine iner. Garîbin zaafa uğraması indirâsı demektir. Bazı haberlerin münderis olduktan sonra sıhhate delâlet eder bir şeyin zuhuruyla tekrar canlandığı da vâkidir.

Hulâsa mütevâtirden mâadası haber-i vâhidin aksâmıdır ve intikād ancak bunlara taallûk eder. Ahbâr-ı âhâdın makbulleri olduğu gibi merdudları da vardır. Hadîs-i mütevâtirin ise –birkaç kere tekrar ettiğimiz veçhile– ilm-i yakīn ifade etmesi delîl-i aklî ile mâlûm olduğundan intikāddan sâlim ve binaenaleyh ilm-i nakd-i hadîsin bittab' mevzuundan hâriç kalır. Bazılarının müstefîzi de mütevâtire ilhak ettikleri yukarıda geçmişti. Haber-i meşhûr ile haber-i azîz de makbuldur.

Hadîs-i makbul nefse'l-emirde rüchân-ı sübûtuna bir delil kāim olan, **haber-i merdûd** da nefse'l-emirde rüchân-ı sübûtuna bir delil kāim olmayan haber diye tarif edilmişlerse de bu tarife göre sübûtunun rüçhanı ile, adem-i sübûtunun rüçhanı cihetleri müsavi olan **haber-i meşkûk** de haber-i merdûd nevine dahil olmuş olur ki hak olan o kısmı da ayırmaktır. Binaenaleyh bazıları haber-i makbûlün tarifini hali üzere ibkā edip haber-i merdûdu "adem-i sübûtunun rüçhanına bir delil kāim olan haber", haber-i meşkûkü de "Rüchân-ı sübût ve adem-i sübûtuna bir delil kāim olmayan haber" diye tarif etmişlerdir. Haber-i meşkûkün hükmü kendisini makbul veya merduda ilhak edecek delil zâhir oluncaya kadar hakkında tevakkuftur. Ahbâr-ı meşkûke her iki kısmın adeden miktarlarını tecavüz edecek derecede çoktur.

Ahbâr-ı âhâdın makbul olanları karâin ile mahfûf olduğundan ilim yani yakīn-i nazarî yoksa ilm-i zannî ifade ettiği gibi merdud kısmına dahil olanlar hakkındaki itmînân-ı kalb derece derece azalır. Cumhura göre makbul olan ahbâr-ı âhâd ile amel vâciptir. Haber-i merdûd, muhberün-bihin sıtkı tereccüh etmemiş olanlardır.

12

İ‘tibar – Mütâbaat ile Şevâhid

Bundan evvelki bahiste hadisin mütevâtir, meşhur, müstefîz, azîz nevileri makbul olup garîb (ferd) nevinin kimi makbul, kimi merdud olduğu, haber-i garîbin de diğer tariklerden rivayet edilmiş olmasıyla garâbetten ve sıhhata delâlet eder diğer bazı karâinin inzimâmıyla zaaftan kurtulduğu söylenmişti.

Ferd zannolunan bir hadisin diğer tarik veya turuktan acaba râvisi var mıdır? Diğer muhaddisînce bu hadis mâruf mudur? diye halini tefahhusa ıstılahan **i‘tibâr** denir. Cevâmi‘, mesânîd, eczâ, ilâ âhirih gibi, kütüb-i hadîsiyyeden tetebbu neticesinde ferd olan hadisin başkası tarafından da rivayet edildiği tebeyyün ederse bu hadis artık fertlikten kurtulmuş ve diğer râvinin rivayet etmesiyle –bâ’nın fethiyle– **mütâba‘** yahut mütâbaun aleyh olmuş olur. Mütâbaın hadisine de mütâbaun aleyh derler. Öteki râviye de –“bâ”nın kesriyle– **mütâbi‘** ve hadisine **tâbi‘** denir. Mütâbi‘ hadisi kimden rivayet etmiş ise o şahsa da mütâbaun aleyh nâmı verilir. Hâsılı mütâbaat râvî-i muayyene tamâm-ı isnâdında, yahut isnadının bir kısmında diğer bir râvinin muvâfık ve müşârik olmasıdır.

İ‘tibarın kaidesi şudur: Muhaddis, ruvâttan birinin rivayet ettiği hadîs-i ferdi ele alıp ve sebr etmek yani arayıp taramak suretiyle diğer ruvât-ı hadîsin rivâyâtıyla mukayese (i‘tibar) edip acaba bu hadisi o lafız ile rivayet eden başkası da var mıdır? diye bakar ve o râvinin akranından işe başlar. O hadisi o lafız ile başkası da o râvinin şeyhinden rivayet etmiş midir? Böyle bir kimse yoksa şeyhinin şeyhinden –râvinin şeyhi gibi– başkası rivayet etmiş midir? diye isnadın sonuna kadar birer birer araştırır. Rivayette müşârik bulursa mütâbaa hâsıl ve mütâbiin keşfedilmesiyle ferd zannolunan o hadisin râvisi mütâba‘ olmuş olur. Hadisin mütâbiini bulamazsa acaba o mânada rivayet edilmiş diğer hadis var mıdır? diye arar. Bulursa keşfedilen

râvi münferit zannolunan râvinin şahidi olmuş olur. Bunu da bulamazsa hadis onun nazarında artık fertlikten kurtulmaz.

İ'tibarı şöyle temsil ederler: Meselâ Hammâd b. Seleme mütâbaun aleyhi olmaksızın bir hadisi Eyyûb es-Sahtiyânî'den, Eyyûb İbn Sîrîn'den, İbn Sîrîn Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan, Ebû Hüreyre de Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet etmiş bulunurlar. Böyle olan hadisin mütâbaun aleyh olmaması Hammâd'dan başka bir sika onu şeyhinden yani Eyyûb'dan rivayet etmemiş mânasınadır. Bu takdirde Eyyûb'dan gayri bir sika bunu İbn Sîrîn'den rivayet etmiş mi? diye aranır. Bulunmadı mı, İbn Sîrîn'den başka bir sika bunu Ebû Hüreyre'den rivayet etmiş mi? diye bakılır. Bu da bulunmadı mı, Ebû Hüreyre'den başka bir sahâbî bunu Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet etmiş midir? diye tahkik edilir. Bu tahkikin neresinde hadisi rivayet etmiş bir sikaya tesadüf edilirse hadisin merci olmaya sâlih bir aslı var demektir. Lâkin diğer bir tarikten sübût bulmamış olursa bir asl-ı sahîhi yok demek olmuş olur.

Tirmizî'nin, أحبب حبيبك هونا ما عسى أن يكون بغيضك يوما ما وأبغض بغيضك هونا ما عسى أن يكون حبيبك يوما ما "***İfrat etmeksizin dostunu azıcık eksik sev; belki günün birinde sana düşman olur. Yine ifrat etmeksizin düşmanına azıcık eksik buğzet; belki günün birinde senin dostun olur***"[1] hadisi mütâbaasız hadîs-i ferdin misali olup Tirmizî senedini, عن حماد بن سلمة عن أيوب عن محمد بن سيرين عن أبي هريرة أراه رفعه "... İbn Sîrîn Ebû Hüreyre'den rivayet ettiğini beyan ederken galiba Ebû Hüreyre hadisi ref'etti. Yani Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işitmiş olduğunu söyledi" diyerek İbn Sîrîn'in ref'-i hadîste şekkini gösterir bir sîga ile isnadı sevk ve metni serdettikten sonra, هذا حديث غريب لا نعرفه بهذا الإسناد إلا من هذا الوجه "Bu bir hadîs-i garîbdir ki onu bu isnad ile yalnız bu vecihten yani bu tarikten biliyoruz" diyor. Bu sözden muradı hadisin başka tarikten rivayet edilmemiş olduğunu söylemek olmayıp sabit olmuş diğer bir tarikini bilemiyoruz demek ister. Yoksa aynı hadisi Hasan b. Ebû Ca'fer'in de İbn Sîrîn'den rivayet etmiş olduğunu yine kendisi bu sözün akabinde haber veriyor. Lâkin Hasan metrûk olduğundan mütâbaatta işe yaramaz.[2]

1 {T1997 Tirmizî, Birr, 60.}

2 İşbu Hasan b. Ca'fer'in senedi İbn Adî'nin beyanına göre Hammâd'ınki gibi عن أيوب عن ابن سيرين عن أبي هريرة dir. Bu hadisin –İbn Hibbân'ın dediğine göre– bir râvisi daha vardır ki, o da Hasan b. Dînâr'dır ve senedi عن ابن سيرين عن أبي هريرة dir. Lâkin her ikisi için de **metrûkü'l-hadîs** demişlerdir. Bunlar eğer sika olaydılar Hasan b. Ca'fer'in Hammâd'a mütâbaatı mutâbaât-ı tâmme, Hasan b. Dînâr'ınki de mütâbaât-ı kâsıra olmuş olurdu.

Bu, mütâbaasız i'tibarın misalidir. Hammâd'dan başka bir sika da Eyyûb'dan rivayet etmiş olaydı mütâbaat, hem de mütâbaât-ı tâmme bulunacaktı. Eyyûb'dan başka bir sika İbn Sîrîn'den, İbn Sîrîn'den başka bir sika Ebû Hüreyre'den, Ebû Hüreyre'den başka bir sahâbî Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet etmiş bulunaydı yine mütâbaat bulunacaktı. Lâkin bu takdirde **mütâbaât-ı gayri tâmme**, yahut **kāsıra** yahut **nâkısa** olurdu ve mütâbi'lerin her biri mütâbaât-ı tâmmeden uzaklığı nisbetinde kāsır sayılırdı.

Böyle hadis hakkında: تفرد به أبو هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم "Bunu Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet etmekte Ebû Hüreyre teferrüd etmiştir" yahut ابن سيرين عن أبي هريرة İbn Sîrîn Ebû Hüreyre'den rivayetinde teferrüd etmiştir" yahut حماد عن أيوب ya da أيوب عن ابن سيرين denilirse bu sözlerin her biri bu rivayette vücûh-i mütâbaatın müntefî olduğunu iş'âr eder. Mütâbaat ile şevâhidin intifâsı ise rivayeti şâz hükmünde tutar ki ruvâtının haiz oldukları kabul veya red sıfatına göre kâh sahih kâh hasen kâh zayıf olur.

Mütâbaat lafzan muvâfakatta istimal olunur. Tâbi' olan hadis, ferd zannolunan hadisin lafzan muvâfıkı olmayıp da yalnız mânasına delâlet ederse **şâhid** namını alır. Bazıları diğer sahâbîden rivayet olunan tâbia –ister lafzan ister yalnız mânen muvâfık olsun– şâhid ıtlak ediyorlar. Bir kısım muhaddisîn de tâbia şâhid, şâhide tâbi' namını verirler. Lâkin bu ıstılah farkları hakiki ihtilâf sayılmaz. Zira bu muvâfık rivayetlere herhangi isim verilirse verilsin maksud olan mâna münferit zannolunan rivayeti takviye ettiklerinden ibarettir.

Hem tâbii hem şâhidi bulunan hadîs-i ferde misal: İmam Şâfiî İmam Mâlik'ten, o da Abdullah b. Dînâr'dan, O da İbn Ömer radıyallahu anhümâdan, الشهر تسع وعشرون. فلا تصوموا حتى ترو الهلال ولا تفطروا حتى تروه. فإن غم عليكم فأكملوا العدة ثلاثين. "*Ay yirmi dokuz gündür. Hilâli görmedikçe oruç tutmayın. Hilâli görmedikçe bayram etmeyiniz. Eğer ufkunuz bulutlanmış bulunursa sayıyı otuza tamamlayın*"[3] hadisini bu lafız ile rivayet etmiş. Bazı kimseler son cümleyi Mâlik'ten bu lafız ile rivayet etmekte İmam Şâfiî'yi münferit zannetmişler ve "İmamın garâibindendir" demişlerdir. Çünkü ashâb-ı Mâlik'ten rivayet, فإن غم عليكم فاقدروا له "*Eğer ufkunuz bulutlanmış bulunursa hesap ve takdir ediniz*"[4] suretindedir. Lâkin bu hadis, *Buhârî*'de Şâfiî'nin akranından olan Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî tarafından da aynı isnad ile İmam Mâlik tarikinden

3 {Temel hadis kaynaklarında bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet, Ebû Şühbe'nin eserinde yer almaktadır. Ebû Şühbe, *el-Vesîd*, 367. Benzer rivayetler için bkz: M2502 Müslim, Sıyâm, 6; B1907 Buhârî, Savm, 11.}

4 {MU634 Mâlik, Sıyâm, 1.}

evvelki lafız ile mervî olduğu için Şâfiî'nin rivayeti garâbetten sâlim kalmıştır. Bu mütâbaat, Şâfiî'nin şeyhi olan Mâlik'te vâki olduğu için mütâbaât-ı tâmmedir. İbnü Huzeyme'nin *Sahîh*'inde de Âsım b. Muhammed'den, o da pederi Muhammed b. Zeyd'den, o da ceddi Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâdan: فكملوا ثلاثين "*Otuzu tamamlayınız*" lafzıyla;[5] Sahîh-i Müslim'de de Ubeydullah b. Amr'dan, o da Nâfi'den, o da İbn Ömer radıyallahu anhümâdan, فاقدروا ثلاثين "*Otuz gün olmak üzere hesap ve takdir ediniz*"[6] ibaresiyle vârit olduğundan Şâfiî'nin rivayeti o iki tarik ile de mütâba'dır. Ancak bu mütâbaat, şeyhi olan Mâlik'ten daha yukarıda, hatta sahâbîde vâki olduğu için mütâbaât-ı kāsıradır.

Yine bâlâdaki rü'yet-i hilâl hadisine dair Nesâî tarafından Muhammed b. Huneyn'in İbn Abbas radıyallahu anhümâdan merfûan vâki olan rivayeti, Şâfiî'nin Abdullah b. Dînâr tarikinden, onun da İbn Ömer radıyallahu anhümâdan olan فأكملوا العدة ثلاثين rivayetine muvâfıktır. İşte bu şâhid billafzdır. Diğer taraftan da Buhârî, Muhammed b. Ziyâd tarikinden, o da Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan, فإن غبي عليكم فأكملوا عدة شعبان ثلاثين "*Eğer ay bulut parçası arkasında saklanmış bulunursa şâbanın sayısını otuza tamamlayın*"[7] lafzı ile rivayette bulunuyor ki, bu da **şâhid bi'l-ma'nâ**dır. Diğer bir misali de Hâfız Zeynüddin el-Irâkī şöyle veriyor: Müslim ile Nesâî'de سفيان بن عيينة عن عمرو بن دينار عن عطاء بن أبي رباح عن ابن عباس رضي الله عنهما senedi ile şöyle bir rivayet vardır: Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ümmü'l-mü'minîn Meymûne radıyallahu anhânın mevlâtı olan bir hatuna emvâl-i sadakadan ihsan buyurdukları bir davarın lâşesini günün birinde bir kenara atılmış görünce:" ألا أخذوا إهابها فدبغوه فانتفعوا به "*Şuncağızın postunu alıp tabakladıktan sonra ondan intifâ etmeli değil mi idiler?*" buyurmuşlar.[8] Amr b. Dînâr'ın ashabı içinden bu hadisi فَدَبَغُوهُ lafzı ile Süfyân'dan başkası rivayet etmemiş olduğundan bu lafızda Süfyân münferit sayılmış. Nitekim İbn Cüreyc ile İbrâhim b. Nâfi' el-Mekkî de bu hadisi Amr'dan rivayet etmişlerse de dibâgat sözünü karıştırmamışlar. Demek Süfyân'a mütâbaât-ı tâmme yoktur. Acaba Amr'dan başkası Atâ'dan böyle bir rivayette bulunmuş mu diye aranmış. Bir de görülmüş ki Üsâme b. Zeyd el-Leysî ile Yezîd b. Ebû Habîb ve İbn Cüreyc de Atâ'dan, ألا نزعتم إهابها فدبغتموه فانتفعتم به "*Şuncağızın postunu yüzüp tabakladıktan sonra*

5 {İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde söz konusu rivayet, burada zikredilenin hilafına "فأكملوا ثلاثين" lafzıyla yer almaktadır. Rivayetin İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde "فكملوا ثلاثين" lafzıyla yer aldığı bilgisi ise İbn Hacer ve Kastallânî'nin şerhlerinde mevcuttur. Bkz: İbn Hacer, *Feth*, IV, 121. Müellifin bilgiyi bu şerhlerden almış olması muhtemel olduğu gibi başka bir nüsha kullanmış olması da ihtimal dahilindedir.}

6 {M2500 Müslim, Sıyâm, 5.}

7 {B1909 Buhârî, Savm, 11.}

8 {M809 Müslim, Hayız, 102.}

onunla intifâ etmeli değil mi idiniz?"[9] lafzı ile Amr'a mütâbi' imişler. Süfyân'ın rivayetine işte böylece üç tarikten mütâbaat vâki olmuş demektir. Bunun bir de Müslim ile ashâb-ı sünen taraflarından عن عبد الرحمن ابن وعلة المصري عن ابن عباس senedi ile rivayet olunmuş şahidi vardır ki o da, أيما إهاب دبغ فقد طهر "*Herhangi hayvan postu tabaklanırsa tahir olmuş olur*"[10] hadisi merfûudur.

Rivayetleriyle ihticâc edilemeyecek zuafânın da hadisleri bazan mütâbaat ve istişhâd için mu'teberün-bih olur. Lâkin –elfâz-ı cerh ve ta'dîl bahsinde görüleceği üzere– her zayıf, hele kizb veya fuhş-ı galat ile müttehem olan râvinin rivayetiyle i'tibar edilmez. Zayıf olan rivayetlere itibar, ferd olan rivayeti bir dereceye kadar takviye etmek içindir.

9 {Ebû Avâne, *el-Müstahrec*, I, 178, no: 548.}

10 {Müslim ve Ebû Dâvûd'un rivayetlerinin baş tarafı " إذا دبغ الإهاب " şeklindedir. Diğer *Sünen* sahiplerinin lafızları metinle örtüşmektedir. M812 Müslim, Hayız, 105.}

13

Hadîs-i Şâz ve Mahfûz – Hadîs-i Münker ve Ma'rûf – Hadîs-i Metrûk

Râvînin infirâdı yüzünden hadis çok kere zaafa uğradığından bittab' garîb olan hadislere karşı gösterilecek vüsûkun derecesini tayin etmek ihtiyâc-ı şedîdi baş göstermiştir. Bu meyanda nazarı dikkate pek ziyade çarpan hadisler **şâz, münker, metrûk** ve **muallel** namlarını alanlardır.

Hadîs-i Şâz

Hadîs-i şâzzın tarifinde ihtilâf edilmiştir: Istılah noktainazarından en ziyade itimada şâyeste olan tarife göre şâz "makbul olan râvinin kendisinden daha makbul olana muhalif olarak rivayet ettiği hadis"tir. Bu takdirde daha makbul olanın rivayet ettiğine **mahfûz** denir.

"Sika olan râvinin diğer sikāta –gerek metinde gerek senedde– ziyade ve naks ile muhalif olarak rivayet ettiği hadistir" diye de tarif edilmiştir ki İmam Şâfiî ile bu babda ona peyrev olmuş ehl-i Hicaz ulemâsından birçoğunun kavli budur, imam müşârün ileyh, "Hadîs-i şâz, başkasının rivayet etmediğini rivayet eden sikanın hadisi değil, sikanın nâsa yani diğer sikāta muhalif olarak rivayet ettiğidir" diyor.

Bu tariflerin her ikisine göre şâzın râvisi sikadır ve kavîdir. Lâkin mahfuzu rivayet eden râvi ondan akvâ ve daha ziyade mevsûkun-bihtir. Bu vüsûk ve kuvvet de ya mahfuzu rivayet edenin zabtı daha sağlam yahut mahfuzu rivayet eden sikātın daha çok yahut vücûh-i tercîhattan diğer bir vech ile mahfuzun kuvveti sabit

olmasıyla hâsıl olur ki ricâli lâyıkıyla tanımak ve itibar sayesinde hadisin mütâbaat ve şevâhidini araştırmakla bu netice mâlûm olur.

Hâkim, "Şâz bir sikanın mütâbii olmaksızın münferiden rivayet ettiği hadistir" diyor ve şâz ile muallel arasında şöyle bir fark gösteriyor: Muallelde râvinin cihet-i vehmine delâlet eden illete vukuf hâsıl olmuş, şâzzın ise böyle bir illetine kimse muttali olmamış bulunur. Bu tarife göre diğerlerine muhalif olsun olmasın sikanın mahz-ı teferrüdü ile şüzûz hâsıldır.

Ebû Ya'lâ el-Halîlî ise ***el-İrşâd***'ında yalnız bir isnadı olan hadise şâz namını veriyor ve "Huffâzın dedikleri budur" diyor. Onun beyanına göre şüzûz için bu kadarı kâfidir. Râvinin sika olup olmamasına bakılmaz. Ancak şu var ki râvî-i münferid sika değil ise hadisi metrûk olur. Sika ise tevakkuf olunup hadisi ile hemen ihticâc edilmez.

Her ikisinin tarifi de –diğer ruvâta muhalefet kaydına itibar edilmediğinden– mânen yakın olup şu kadar ki Hâkim'in şâzzı Halîlî'nin şâzzından ehastır. Çünkü Hâkim râvî-i müteferridin sika olmasını şart kılıyor. Halîlî ise bu kayda bile lüzûm görmüyor.

İbnü's-Salâh, Nevevî, Irâkī, İbn Hacer el-Askalânî, Süyûtî her ikisinin tariflerine mu'terizdirler. Şâz eğer onların dediği gibi olsa إنما الأعمال بالنيات [1] hadisi (s. 115), vilânın bey' ve hibesinden nehiy hakkındaki hadis (s. 118) ve ***Sahîhayn***'da olan bunlara benzer birçok hadis yalnız birer isnad ile mâlûm oldukları için hep şâz itibar edilmiş olmak lâzım gelir ki buna kāil olan yoktur. Müslim de, "Zührî'nin doksan hadisi vardır ki kendisine hiçbir râvi müşârik olmadığı halde onları ceyyid isnadlarla rivayet etmiştir" diyor ki, ıstılâh-ı muhaddisînin onların tariflerine muvâfık olmadığını bu da gösterir.

Bu babda hak ve sahih olan –İbnü's-Salâh'ın dediği gibi– meseleyi tafsil etmektir: Eğer râvî-i sika teferrüdü ile kendisinden ahfaz, azbat, hâsılı ercah olan diğer bir sikaya muhalefet etmişse rivayeti **şâzz-ı merdûd**dur ve mahfûz işte bunun mukabilidir. Yok eğer kendisine ercah olan diğer sikaya bu teferrüdü ile muhalefet etmemiş yani öteki sikanın da rivayet ettiğini rivayet etmiş olup şu kadar ki ötekinin rivayeti– olmayan bir şeyi de rivayet etmiş ise bakılır. Eğer kendisi adl, hâfız, zabtına güvenilir bir kimse ise teferrüd ettiği şey sahihtir. Eğer hıf-

1 {B1 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.}

zına o kadar itimat edilmemekle beraber ehl-i zabt ve itkān derecesinden de çok geri kalmıyorsa infirâd ettiği şey hasen, o derecenin dûnunda ise rivayeti; şâz, münker, merduddur.

El-Hâsıl sikātın zabtına muhalif olan hadîs-i ferd ile râvisi, teferrüdü halinde eksikliğini cebredecek derece-i zabt ve itkānda olmayan hadis şâz merduddur ve bu tefsire göre şâz ile münker bir mânaya gelmiş olur.

Şâzzın misali: Tirmîzî ile Nesâî ve İbn Mâce'nin Süfyân b. Uyeyne tarikinden عن عمرو بن دينار عن عوسجة عن ابن عباس رضي الله عنهما senedi ile rivayet ettikleri bir hadise nazaran ahd-i âlî-i risâletpenâhîde, bir kimse vefat edip âzat etmiş olduğu bir mevlâdan başka da bir kimseyi bırakmamış. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem de mirasını ona vermişler.[2] Hadisin senedi muttasıldır. Onu yine muttasılan rivayet etmekte İbn Cüreyc, İbn Uyeyne'ye mütâbaat etmiştir. Halbuki öteden Hammâd b. Zeyd bu hadisi Amr b. Dînâr'dan, Avsece'den maktû' olarak yani İbn Abbas radıyallahu anhümâyı zikretmeyerek rivayet ediyor. Mahfûz olan rivayet ise İbn Uyeyne ile İbn Cüreyc'in rivâyet-i muttasılalarıdır. Hammâd herkesçe ehl-i adâlet ve zabt ve itkāndan ma'dûd olmakla beraber rivayeti şâzdır. İşte bu, senedde şüzûzdur.

Bir de metinde şüzûz vardır ki misalleri şunlardır: أيام التشريق أيام أكل وشرب "***Eyyâm-ı teşrîk yani zilhiccenin onuncu gününden sonraki üç gün yiyip içme günleridir***"[3] hadisi bütün tariklerden böyle rivayet edilmişken Mûsâ b. Uley b. Rebâh pederinden, o da Ukbe b. Âmir'den: يوم عرفة وأيام التشريق...[4] suretinde rivayet ederek yevm-i arefeyi bu ekl ve şürb günlerine ilâve etmiştir. İşte metindeki bu ziyade şâzdır. Mahfûz olan evvelkisidir. Kezâ Ebû Dâvûd ile Tirmîzî Abdülvâhid b. Ziyâd tarikinden, إذا صلى أحدكم ركعتي الفجر فليضطجع عن يمينه عن الأعمش عن أبي صالح عن أبي هريرة senedi ile "***Herhanginiz salât-ı fecrin sünneti olan iki rek'atı kıldığında sağ yanı üzerine yatsın***"[5] hadisini merfûan rivayet ediyorlar. Beyhâkī'nin beyanına göre Abdülvâhid bu babda birçok sikāta muhalefet etmiştir. Onlar bu hadisin mazmununu kavl-i Nebî değil, fi'l-i Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm olarak rivayet etmişlerdir. A'meş'in ashabı içinde yalnız Abdülvâhid bu lafız ile teferrüd etmiştir.

---

2 Hadisin zâhirine bakılırsa "tâ"nın fethiyle abd-i mu'teka, "tâ"nın kesriyle mu'tikinden miras isabet eder gibi görünürse de cumhûr-ı fukahâ buna kāil değildir. İhtimal ki meyyitin bıraktığı miras beytülmâle kalmış ve mevlâsına –vâris olduğu için değil– müslimîn içinde meyyite en yakın kimse olduğu için verilmiştir.

3 {M2677 Müslim, Sıyâm, 144.}

4 {DM1797 Dârimî, Savm, 47.}

5 {T420 Tirmizî, Salât, 194.}

Hadîs-i Münker

Nekâreti şüzûz mânasında istimal edenler çoktur. Bu meyanda Hâfız Ebû Bekir Ahmed b. Hârûn el-Berdîcî ile (ö. 301) İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin isimlerini yâdetmelidir. Ebû Bekir el-Berdîcî münkeri, "Yegâne râvisinden başka tarikten metni mâruf olmayan hadîs-i ferddir" diye tarif ediyor. Onun dediğine göre münker Ebû Ya'lâ el-Halîlî'nin tarif ettiği şâza (s. 127) müsavidir. İbnü's-Salâh da şâz ile münkeri müterâdif addetmekte Berdîcî'ye muvâfakat ederse de şâz bahsindeki tafsilin (s. 127) burada da gözetilmesine taraftar oluyor ve orada olduğu gibi merdud ve gayri merduda taksim ediyor.

Şeyhülislâm İbn Hacer el-Askalânî ise rivayetçe mercûhun râcihe muhalefetini ikiye ayırıp mercûh sika ise hadisine –yukarıda söylendiği üzere– şâz, ercahın rivayetine ise mahfûz; mercûh zayıf ise hadisine münker, râcihinkine ise mâruf namını verip, "Bu farkı gözetmeyenler gaflet etmişlerdir" diyor. Bu takdirce şâz ile münker beyninde umum ve husus min vech nisbeti vardır: Her ikisi de sikātın rivayetlerine muhaliftir. Fakat şâz sika veya –hiç olmazsa– sadûk olan râviden, münker ise zayıftan rivayet edilmiş bulunur.

İbnü's-Salâh sikātın rivayet ettiklerine muhalif olan ferde –ki ona göre bu vasf ile muttasıf olan şâz namını da, münker namını da alır– misal olarak İmam Mâlik'in, عن الزهري (zamm-ı ayn ile) بن عثمان عن أسامة بن زيد عن رسول الله صلى الله عليه وسلم senedi ile rivayet ettiği, لا يرث المسلم الكافر ولا الكافر المسلم "*Ne müslim kâfire vâris olur ne kâfir müslime!*"[6] hadisini irat ediyor, imam müşârün ileyh senedinde Emîrü'l-mü'minîn Osman b. Affân radıyallahu anhın oğlu Ömer'in ismini zikrediyorsa da diğer sikāt hadisi halîfe-i müşârün ileyhin diğer oğlu –feth-i ayn ile– Amr b. Osman'dan rivayet etmişlerdir. Her iki kardeş de sikadır. Lâkin İmam Mâlik diğer sikāta muhalefet etmiştir. Hatta senedini sevkettiği esnâda عمر بن عثمان derken civarında bulunan Ömer b. Osman radıyallahu anhın hânesine işaret edermiş. Lâkin celâlet-i kadri umuman müsellem olmakla beraber bu muhalefeti diğer muhaddisînce makbul olamamış ve hadisi ferd-i şâz yahut münker sayılmıştır. Maahâzâ hadis metnen sahihtir. Nitekim onu Müslim, Süfyân b. Uyeyne'den, Ali b. Hüseyin'den, Amr b. Osman'dan, Üsâme radıyallahu anhtan rivayet etmiştir. Nefs-i hadîste nekâret olmadığı için Zeynüddin el-Irâkī onun yerine ve İbnü's-Salâh'ın tarifine muvâfık olmak üzere âtîdeki misali ikâme ediyor:

6 {B6764 Buhârî, Ferâiz, 26.}

Ashâb-ı sünen-i erbaa –ki Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'dir.– Hemmâm b. Yahyâ tarikinden olmak üzere كان senedi ile عن ابن جريج عن الزهري عن أنس رضي الله عنه النبي صلى الله عليه وسلم إذا دخل الخلاء وضع خاتمه "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem kazâ-yı hâcete gittiklerinde yüzüklerini çıkarırlardı"[7] hadisini rivayet ediyorlar. Ebû Dâvûd hadisi tahrîc ettikten sonra şöyle diyor: Bu hadis münker olup mâruf olanı أن النبي صلى الله عليه وسلم اتخذ خاتما senedi ile عن ابن جريج عن زياد بن سعد عن الزهري عن أنس من ورق "... Enes radıyallahu anhtan rivayet etti ki Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem gümüşten bir yüzük edindiler" lafzı iledir. Vehim, Hemmâm'dan geliyor. Hemmâm'dan başka bunu öteki türlü rivayet etmiş kimse yoktur. İntehâ. Nesâî de bu hadisi tahrîc ettikten sonra: "Bu hadis mahfûz değildir" diyor. Hemmâm b. Yahyâ ehl-i sahîhin muhteccün-bih addettikleri sikāttan ise de bütün sikāt, hadisi ikinci metin ve isnad ile İbn Cüreyc'den nakletmişlerken o hepsine muhalif olan evvelki metin ve isnad ile nakletmiş olduğundan rivayetinin nekâretine hükmedilmiştir.

Râvisine olan vüsûkun ve râvisindeki hıfz ve itkānın derecesi teferrüdü halinde itimat hâsıl olamayacak raddede olan hadîs-i şâz veya münkerin misali de Nesâî ile İbn Mâce'nin râvî-i Darîr Ebû Zükeyr Yahyâ b. Muhammed b. Kays tarikinden عن هشام بن عروة عن أبيه عن عائشة senedi ile merfûan tahrîc ettikleri, كلوا البلح بالتمر. فإن الشيطان إذا رآه غضب وقال: عاش ابن آدم حتى أكل الخلق بالجديد "***Hurmanın yeşilini olmuşu ile birlikte yeyiniz.***[8] ***Zira şeytan bunu görünce Âdemoğlu eskisini yenisi ile birlikte yiyebilecek kadar yaşadı diye gazap eder***" hadisidir.[9] Nesâî bu hadisi tahrîc ettikten sonra, "Bu hadis, rivayetinde Ebû Zükeyr'in teferrüd ettiği bir hadîs-i münkerdir" diyor. Ebû Zükeyr ziyansız bir râvi olup Müslim, mütâbi' olarak hadisini ***Sahîh'i***ne dercetmiştir. Ancak teferrüdü halinde teferrüdüne itibar edilir derecede bir râvi değildir. Aşağı yukarı zayıf sayılabilir bir kimsedir. İbn Adî, münker olarak dört hadisini zikreder ki biri budur.

Münkeri, şâzdan ayrı bir nevi itibar ettiği biraz evvel beyan olunan Hâfız İbn Hacer el-Askalânî münkere misal olarak İbn Ebû Hâtim'in Hubeyyib b. Habîb[10] tarikinden من أقام الصلاة عن أبي إسحق عن العيزار بن حريث عن ابن عباس senedi ile merfûan tahrîc etmiş olduğu وآتى الزكاة وحج وصام وقرى الضيف دخل الجنة "***Her kim namazı kılar, zekâtı verir, hacceder, oruç***

7 {D19 Ebû Dâvûd, Tahâret, 10.}

8 Olmuş hurma ile olmamış hurmanın sıhhat üzerine tesiri mütehâlif olduğundan ikisi birlikte yendiği takdirde yekdiğerinin mazarratını ta'dîl eder diye hadisi tevcih etmişlerdir.

9 {İM3330 İbn Mâce, Et'ime, 40.}

10 Kırâat-i seb'a eimmesinden meşhur Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'ın biraderidir.

tutar, misafiri it'âm ederse cennete girer"[11] hadisini irat eder. Bu hadis İbn Ebû Hâtim'e göre münkerdir. Zira diğer sikātın rivâyâtı ile Ebû İshak tarikinden mâruf olanı mevkuf yani İbn Abbas radıyallahu anhümânın sözü olmak üzere rivayet edilmiştir.

Hadîs-i Metrûk

Buraya kadar irat edilen emsile –ister şâz, ister münker namı verilsin– hep sikātın rivâyâtına muhalif oldukları sabit olanlardır. Hiçbir sikanın rivayetine muhalif olmaksızın kizb, kesret-i galat, fısk, gaflet gibi umûr-ı kādıhadan biri ile müttehem râvî-i müteferridden rivayet olunan hadîs-i garîb kalır ki ona da **metrûk** namını vermişlerdir. Sadaka b. Mûsâ ed-Dakīkī'nin عن فرقد عن مرة عن أبي بكر رضي الله عنه [12] senedi ile merfûan rivayet ettiği, لا يدخل الجنة خب ولا بخيل ولا سيء الملكة "*Ne bir hilekâr, ne bir bahîl, ne de zîr-i destanına bed muâmele eden hiçbir kimse cennete giremeyecektir*"[13] hadisi metrûke misaldir. Zira bunu bu tarik ile Sadaka'dan başkası rivayet etmediği gibi Sadaka'nın kendisi de, şeyhi olan Ferkad b. Ya'kūb es-Sencî de ziyâde-i za'f ile müttehemdirler.

Tembih. Muhaddisîn ibârâtı arasında bazan أنكرُ ما رواه فلان كذا "Filânın en münker olarak rivayet ettiği şudur, budur" tabirine tesadüf edilir. Bu lafzın zâhirine bakıp da mevzubahis hadisin alelıtlak münker olduğunu haber vermek istedikleri anlaşılmasın. Böyle dedikleri hadis, rivâyet-i menâkîr ile mâruf bir kimsenin hadisi ise hakikaten münker ise de eğer nefse'l-emirde zayıf olmayan bir hadis ise râvisi nev'an-mâ meth ve tezkiye ediliyor demektir. Meselâ İbn Adî, بريد بن عبد الله بن أبي بردة nin en münker olarak rivayet ettiği hadis إذا أراد الله بأمة خيرا قبض نبيها قبلها Yani "*Allah Teâlâ, bir ümmete hayır murat buyurduğunda peygamberini kendisinden evvel kabz buyurur*"[14] hadisidir. Kezâlik Hâfız Zehebî, "Velîd b. Müslim hadislerinin en münkeri hıfz-ı Kur'an hadisidir" demişlerdir. Halbuki birincisinin tarîk-i hasen, râvileri de sikāt olup sıhah toplayan eimmenin sahihlerinde ve ezcümle Müslim'in *Sahîh*'inde vardır, ikincisi de Tirmizî hadislerinden olup müşârün ileyh onu tahrîc ettikten sonra, "Bu hadis, Velîd b. Müslim'den başka bir kimsenin rivayetinden mârufumuz olmayan hir hadîs-i hasen-i garîbdir" diyor.

11 {Metinde "وحج وصام" olarak yazılmış ifade, kaynakta "وحج البيت وصام رمضان" şeklinde yer almaktadır. MK12692 Taberânî, *el-Kebîr*, XII, 106.}

12 Ecille-i tâbiînden ve muhadramûndan olup مرة الخير ve مرة الطيب namıyla mâruf olan müfessir ve âbid-i şehirdir ki doksan tarihlerine doğru irtihal eylemiştir.

13 {Harâitî, *Mesâvi'l-ahlâk ve mezmûmuhâ*, 321, no: 621. Ayrıca bkz. HM32 İbn Hanbel, I, 8.}

14 {İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 246.}

14

Senedin İttisâli ve İnkıtâına Nazaran Hadisin Taksimi

Hadîs-i Müsned

Buraya kadar haberin sadr-ı evveldeki aded-i ruvâtına nazaran kaç nev'a taksim edildiğini ve her bir nev'in ilm-i rivâyetçe ahkâmını gördük. Haberin bir de senedinde ittisâl veya inkıtâ bulunduğuna göre taksimi vardır ki o senedin müntehâsında yahut esnâsında inkıtâ olup olmadığı mülâhazalarına göre iki türlü olur. Senedin ibtidâsı hadisi rivayet veya kitabında tahrîc eden muhaddistir. Müntehâsı da şer'-i ilâhînin mübelliği olan Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemdir.

İsnadı Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimize tasrîhan veya hükmen müntehî olan hadise merfû denir ki aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin bizzat akvâl ve ef'âl ve tekārîri bu gibi hadislerde menkul olmuş olur. Silsile-i isnâd Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâma varmayıp da bir sahâbîye dayanır kalırsa hadise mevkuf denir ki, o sahâbînin kavil ve fiil ve takriri demektir. İsnâd-ı sahâbîye de varamayıp da tâbiîye veya tebeu't-tâbiîye yahut daha sonraki bir zata dayanır kalırsa hadis maktû'dur.

Öteki noktainazardan da bir hadis –merfû olsun, mevkuf hatta maktû' olsun– silsile-i ruvâtından hiçbiri sâkıt olmaksızın rivayet edilmiş ise muttasıl yahut mevsul namını alır. Hadisi tâbiînden biri sahâbî ismini zikretmeksizin doğrudan doğruya Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme ref'edecek olursa mürseldir. Buna mürsel-i celî denir. Bir de mürsel-i hafî vardır ki tedlîs faslında mevzubahis

olacaktır. Mürselde silsile-i ruvâtın bir halkası düşmüştür. Tebeu't-tâbiî ne şeyhinin ne de sahâbînin isimlerini zikretmeksizin hadisi ref'ederse hadis münkatı' olur ki bunda silsileden iki halka sukūt etmiştir. Sahâbîden evvel iki veya daha ziyade vâsıta sâkıt olmuşsa hadis mu'daldır. Muhaddis isnadın ittisâlini îhâm edecek veçhile bir şeyhinin ismini iskāt etmişse hadis müdelles olur.

Râvinin sukūtu senedin intihâsında yahut esnasında olmayıp da ibtidâsında olursa hadis **muallak** olur. Ta'lik, muhaddisin kendi şeyhinden itibaren bir veya birkaç râviyi yahut bütün senedi iskāt ederek قال فلان gibi bir lafız ile bir şey rivayet etmesidir.

Müsned

Müsned zâhiren muttasıl bir senedle sahâbînin Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme ref'ettiği haberdir. Nitekim tâbiînin ref'ettiğine mürsel, tâbiînin berisindeki zatın ref'ettiğine mu'dal veya muallak denildiği demin söylenmişti.

Zâhiren muttasıl kaydı –mürsel-i celî gibi– senedindeki inkıtâ zâhir olan haberleri tariften ihraç eder. Lâkin inkıtâ hafî ve irsâl-i hafî ile ma'lûl olan hadis ile şeyhinden semâını tasrih etmeksizin an'ane ile yani عن lafzı ile senedini sevkeden müdellisin hadisi müsned sayıldığı gibi merviyyün-anha muasır olup, şu kadar ki onunla mülâkatı sübût bulmamış kimsenin yine an'ane ile rivayet ettiği haber de müsned addolunur. Zira عن lafzı semâın ne vuku bulduğuna, ne bulmadığına sarâhaten delâlet etmediğinden her iki takdirde senedde inkıtâ zâhir değildir. Müdellis ile muasırın an'aneleriyle rivayet edilmiş hadisleri müsned addetmekte ashâb-ı mesânîdin yani **müsned** yazan eimmenin ittifakı vardır.

Hatîb Ebû Bekir el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye*'sinde, ona tebaan da İbnü's-Sabbâğ'in *el-Udde*'sinde verdikleri tarife nazaran müsned, "Müntehâsına kadar zâhiren muttasıl olan hadis"e denir ki bu tarif merfûa da, mevkufa da, maktûa da şâmil olur. Zira mevkufun senedi sahâbîye, maktûunki tâbiîye kadar muttasıl olabilir. Ancak Hatîb'in tarifi müteakip, "Mevkufa müsned denilmesi nâdir olup bu tabir ekseriya Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet olunan haberlerde müsta'meldir. Müsned lafzı sahâbe ile onlardan sonrakilerden rivayet edilmiş akvâl ve ef'âl hakkında istimal edilmez" dediğine bakılırsa onun da re'yi meşhur olan bu tarife muvâfık demektir.

Ebû Abdullah el-Hâkim ile bu babda ona tâbi olanlar da müsned tabirini yalnız senedi muttasıl olan hadîs-i merfû'da istimal ederler ki bu ıstılaha göre hadîs-i mevkûf ve maktû' ile hadîs-i mürsel, hadîs-i münkatı', hadîs-i mu'dal, hadîs-i müdelles gibi envâın kâffesi hariç kalır. Hâfız Celâleddin es-Süyûtî ***et-Tedrîb***'inde, "Kavl-i esah budur. Hatîb'in kelâmından da pek uzak kalmıyor. Şeyhülislâm İbn Hacer de ***en-Nuhbe***'sinde böyle olduğuna cezmetmiştir. İşte buna göre müsned merfûdan ehas olmuş olur" diyor.

Hâkim fazla olarak hadisin müsned olması için isnadında أخبرت عن فلان "Filânın dediği bana haber verildi", حدثت عن فلان "Filânın sözü olmak üzere bana söylendi", بلغني عن فلان "Filândan bana bâliğ oldu", أظنه مرفوعا "Zannederim ki hadis merfû'dur", رفعه فلان "Hadisi filân kimse ref'etti. Yani kelâm veya fi'l-i resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm olmak üzere haber verdi" gibi sîgalar istimal edilmemiş yani semâın sarîhan beyan edilmiş olmasını şart kılıyor.

Hâfız İbn Abdülberr'in ***et-Temhîd'***deki beyanına göre ise müsned ile merfû' müterâdiftir. O, müsnedi "Hâssaten Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden –ister muttasılan, ister münkatıan– menkul olan şey" diye tarif ediyor ki onca müsned lafzı –metin merfû' olduktan sonra– mürsele de, münkatıa da, mu'dale de sâdık olur. Onun ıstılahına göre مالك عن نافع عن ابن عمر عن رسول الله صلى الله عليه وسلم senedi ile mervî hadîs-i muttasıl müsned olduğu gibi –Zührî'nin İbn Abbas radıyallahu anhümâdan semâı olmadığı halde– مالك عن الزهري عن ابن عباس عن رسول الله صلى الله عليه وسلم senedi ile mervî hadîs-i münkatı' da müsneddir. Lâkin bu ıstılahta ona peyrev olan yoktur.

Tembih. Müsned lafzı –beyan edildiği üzere– hadis envâından birinin ismi olduğu gibi kütüb-i hadîsiyyeden bazılarının da ismidir ve bu mânaca cem'i **mesânîd** gelir. Muhaddis her sahâbîden rivayet edilmiş –sahih, hasen, zayıf– hadisleri ayrı ayrı ya hurûf-ı hecâ sırasıyla sahâbe isimlerini yâ sahâbenin mensup oldukları kabâil isimlerini yahut sahâbenin İslâm'daki sâbıkalarını ya da şerâfetlerini gözeterek bir tertîb-i mahsûsa sokarsa kitabına müsned namını verir. İmam Ahmed b. Hanbel'in (164-241) ***el-Müsned***'i gibi ki oğlu Abdullah b. Ahmed'in ilâve ettiği **zevâid** ile beraber takriben kırk bin hadisi muhtevî ve mesânîdin en câmi' olanıdır ve alelıtlak müsned denilince o kitap kastolunur. Buhârî ile (194-256) Müslim'in de (206-261) birer müsned-i kebîrleri olduğu gibi Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin de (120-204?) pek meşhur bir müsnedi vardı. Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî –sellemehullah– ***er-Risâletü'l-müstetrafe***'sinde yalnız bu neviden olmak üzere seksen iki kadar müsned ismi zikrediyor.

Sahâbe tertibi üzere değil de ebvâb üzerine, metin başlarındaki hurûf veya kelimât sırası üzere mürettep olan bazı müsnedler de vardır ki bunlara bu namın verilmesi ihtiva ettikleri hadislerin müsned ve merfû‘ olmasındandır. ***Sahîh-i Buhârî*** ile ***Sahîh-i Müslim*** bu nevi müsnedlerdendir. Zaten ***Sahîh-i Buhârî***'nin ismi ***el-Müsnedü's-sahîh,*** daha doğrusu الجامع الصحيح المسند المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه وسلم وسننه وأيامه dir. Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî'nin de (181-255) sahâbe tertibi üzere bir müsnedi olduğu gibi ***Müsned-i Dârimî*** namıyla iştihâr eden ve ***Kütüb-i Sitte***'nin bazılarınca altıncısı sayılan bir câmii vardır ki bunda ehâdîs-i mürsele ve münkatıa ve mu‘dale de vardır. Meşhur tefsir sahibi Ebû Abdurrahman Bakī b. Mahled el-Endelüsî'nin (201-276) vesairenin de birer müsnedleri var. İbn Hazm, Bakī b. Mahled'in kitabı için, "Bin üç yüz bu kadar sahâbînin rivâyâtını muhtevî olmakla beraber ebvâb-ı fıkh üzerine mürettep olduğundan hem müsned hem de musannefdir. Hiçbir kimsenin böyle bir kitabı yoktur" diye medâyihte bulunuyor. Ebü'l-Abbas Muhammed b. İshak es-Serrâc'ın da (216?-313) ebvâb üzerine mürettep bir müsnedi varsa da nâtamam kalmıştır.

Müsned denilen kitapların bir nevi daha vardır: Bir muhaddis esânîdi hazfederek hadis toplar da sonradan diğeri o hadislerin derece-i kuvvet ve zaafını göstermek için isnadlarını bulup yazarsa kitabı yine müsned olmuş olur: ***Müsnedü'ş-Şihâb*** ve ***Müsnedü'l-Firdevs*** gibi, Şehâbeddin Muhammed b. Selâme el-Kudâî (ö. 454) hikem ve âdâb ve ed‘iyeye dair bin şu kadar kısa hadisi isnadsız olarak cemedip ***Şihâbü'l-ahbâr*** tesmiye etmiş ve bilâhare bu kitaptaki ehâdîs-i şerifenin esânîdini ***Müsnedü'ş-Şihâb*** namıyla ayrı bir kitaba yazmıştır. Ebû Şücâ‘ Hâfız Şîreveyh b. Şehridâd ed-Deylemî de (445-509) onu takliden ***Firdevsü'l-ahbâr*** namıyla yine isnadsız olarak on bin kadar kısa hadis toplamış, muahharan oğlu Hâfız Şehridâd b. Şîreveyh (ö. 558) her birinin senedini ***Müsnedü'l-Firdevs*** namıyla dört ciltlik ayrı bir kitapta göstermiştir.

15

Hadîs-i Merfû‘ ve Mevkūf ve Maktû‘

Hadîs-i Merfû‘

Hadîs-i merfû‘ –muttasıl olsun, münkatı‘ olsun– hassaten Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme tasrîhan veya hükmen izâfe olunan hadistir. Bu hadis ister kavl-i resûl, ister fi‘l-i resûl, isterse takrîr-i resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm olsun. Mâadasına yani sahâbîye, yahut tâbiîye ya da daha sonraki bir zata izâfe olunan hadise –muttasıl da olsa– merfû‘ denmez.

Tasrîhan merfû‘ olan kavil meselâ sahâbînin, سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden işittim, buyuruyordu ki" yahut حدثنا رسول الله صلى الله عليه وسلم بكذا "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bize şöyle buyurdu"; sahâbî ile gayri sahâbînin, قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا yahut عن رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا demesidir.

Tasrîhan merfû‘ olan fiil meselâ sahâbînin, رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يفعل كذا "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin şöyle, böyle yaptıklarını gördüm"; sahâbî ile gayri sahâbînin, كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يفعل كذا "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle, böyle yaparlardı" demesidir.

Tasrîhan merfû‘ olan takrir meselâ sahâbînin, فعلت بحضرة النبي صلى الله عليه وسلم كذا "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin huzurunda şöyle, böyle yaptım", sahâbî ile gayri sahâbînin, فعل بحضرة النبي صلى الله عليه وسلم فلان كذا "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin huzurunda filân şöyle, böyle yaptı" deyip de bu fiilin taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden inkâr ve takbih buyurulmadığını zikretmesidir.

Hükmen merfû‘ olan kavil meselâ İsrâîliyat’tan ahz-ı ilm etmeyen bir sahâbînin enbiyâ-i sâlife zamanına, melâhim, fiten ve ahvâl-i kıyâmet gibi gelecek zamanlara; kezâ yapılmasına sevap veya ikāb terettüp eden husûsata dair bir haber vermesidir ki sahâbî verdiği haberde Resûlullah aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmdan semâını tasrih etmese de nakli yine merfû‘ hükmündedir. Çünkü mahall-i re’y ve ictihad olmayan böyle bir şeyi haber vermesi, onu ya doğrudan doğruya Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmdan veya Resûlullah aleyhi’s-salâtü ve’s-selâmdan öğrenmiş diğer bir sahâbîden işittiğine delâlet eder. O sahâbî İsrâiliyat nâkili de olmadığı için haberin masdarı Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem olmak taayyün eder.

Hükmen merfû‘ olan fiil meselâ Ali kerremallahu vecheh hazretlerinin salât-ı küsûfun her rek‘atında iki defadan ziyade rükûa varması gibidir ki bunda da hiç kimsenin ictihada mecali yoktur.

Hükmen merfû‘ takrir meselâ bir sahâbînin, “Biz Nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm zamanında şöyle, böyle ederdik” yahut “Filân şeyi yapmak sünnettir” ilâ âhirih gibi sözlerle ihbarda bulunmasıdır. Sahâbe hazarâtının umûr-ı dînde Resûl aleyhi’s-selâma sık sık sualler iradına hâhişkâr oldukları, zamanın da zamân-ı vahy olduğu nazarı itibara alınırsa müstemirren yapmayı itiyat ettikleri bu gibi şeylerin ma‘lûm-ı risâletpenâhî olmaması hatıra gelmeyeceğinden naklolunan ef‘âlin vukuundan haberdar oldukları halde nehiy buyurmadıklarına tabiatıyla hükmolunur.

Hulâsa sahâbînin, tâbiînin yahut daha sonraki zevâtın Resûl aleyhi’s-selâma izâfe ettiği her hadis –isnadı muttasıl olsun olmasın– merfû‘dur.

Hadîs-i Mevkūf

Hadîs-i mevkūf sahâbenin akvâl, ef‘âl ve tekārîrine ait olan muttasıl veya münkatı‘ nukūldür ki, bunlarda rivayet sahâbîye dayanıp orada kalır ve Resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm efendimize ref‘olunmaz. Meselâ قال ابن عباس أو فعل أو قرر كذا “İbn Abbas radıyallahu anhümâ şöyle dedi yahut şöyle yaptı, ya da filân şeyi şöyle takrir etti”; yahut جاء عن ابن عباس موقوفا “İbn Abbas radıyallahu anhümâdan mevkuf olarak rivayet olunur ki”; yahut هو موقوف على ابن عباس “Bu hadis İbn Abbas radıyallahu anhümâya varınca mevkuftur. Yani senedi oraya dayanmış, öteye geçmiyor” gibi sîgalarla rivayet edilen ehâdîsin hepsi mevkuftur.

Sahâbîye müntehî olan hadis yalnız tasrîhan mevkuf olabilir. Hükmen merfû‘ hadislerin vücuduna kıyasen hükmen mevkuf hadis olmaz.

وقفه فلان على الزهري “Hadisi filân kimse Zührî’ye vardırınca durdu” gibi tabirlerde “vakf” lafzı istimal edilmekle beraber hadis, mevkuf değil maktû‘dur. Zira Zührî tâbiîdir.

Hadîs-i Maktû‘

İsnadı tâbiîye yahut tebeu’t-tâbiînden birine kavlî veya fiilî olmak üzere müntehî olan hadise **maktû‘** denir. Hadîs-i maktûun cem‘i mekātı‘ yahut mekātî‘ gelir. Istılâhât-ı hadîsiyye tamamen takarrür etmediği zamanlarda İmam Şâfiî maktûu hadîs-i münkatı‘ mânasına kullanmıştır. Müşârün ileyhin kibâr-ı ashâbından ve Buhârî’nin şüyûhundan olan Abdullah el-Humeydî (ö. 219), Taberânî (260-360) ve Dârekutnî (306-385) gibi eimme-i hadîs de bu ıstılahta ona peyrev olmuşlardır. Halbuki iki tabir arasında takarrür eden fark evvelce (s. 132) gösterilmiştir.

Horasan fukahasının[1] hadîs-i mevkufa **eser**, merfûa **haber** dedikleri yukarıda (s. 35) geçmişti. Şeyhülislâm İbn Hacer el-Askalânî eser lafzının mevkuf ile maktûa, Şeyh Nevevî ise âmme-i muhaddisînce merfûa da ıtlak olunduğunu söylerler.

Hadîs-i mevkūf ve bi-tarîkı’l-evlâ hadîs-i maktû‘ hüccet değildir.

Birçok ehâdîs-i mevkūfa senedleri Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme müntehî olamayınca mevzû zannolunmuştur. Ebû Hafs Ömer b. Bedr el-Mevsılî (557-622) ashâb-ı mevzûâtın sahâbî veya tâbiî veya tebeu’t-tâbiî kelâmı olarak sahih iken mevzû zannıyla kitaplarına dercettikleri haberleri *Ma‘rifetü’l-vukūf ale’l-mevkūf* tesmiye ettiği bir kitapta toplamış ve “Bunları mevzûât arasında irat etmek yanlıştır. Zira mevzû ile mevkuf arasındaki fark büyüktür” demiştir.

Ehâdîs-i mevkūfa ve maktûa arayan kimse Ebû Hafs’ın bu kitabından başka Ebû Bekir b. Ebû Şeybe’nin (ö. 235) *el-Musannef*’i ile Abdürrezzâk b. Hemmâm’ın (126-211), Muhammed b. Cerîr et-Taberî’nin (220-310?), Abdurrahman b. Ebû Hâtim’in (ö. 327), İbrâhim b. Münzir’in (ö. 236) tefsirlerinde de bir haylisine rast-gelir.

1 {Atıf yapılan sayfada bu kimselerin Horasan fukahasından “bazıları” olduğu belirtilmiştir.}

Bazı Mesâil

1. Sahâbî zamân-ı saâdetnişân-ı nebevîye izâfeten, "Biz vaktiyle şöyle böyle derdik, şöyle böyle ederdik, şöyle böyle bir re'yde bulunurduk" gibi bir söz söylemişse muhaddisînin de, Fahreddin er-Râzî ile Seyfeddin el-Âmidî gibi usûliyyûnun da kavl-i sahîhine göre hadisi merfû'dur. Sahâbenin umûr-ı dîne dair aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden sık sık sual iradına harîs oldukları mâlûm olduğundan böyle bir kelâmın zâhiri o şeyin taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden ıttılâ hâsıl olduktan sonra takrir buyurulduğunu müş'irdir. Takrîr-i nebevî ise merfû' olan sünnetlerin bir nevidir. Câbir radıyallahu anhın ***Sünen-i Nesâî*** ile ***Sünen-i İbn Mâce***'deki, كنا نأكل لحوم الخيل على عهد النبي صلى الله عليه وسلم "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin zamân-ı âlîlerinde biz at eti yer idik"[2] hadisi gibi.

Ebû Bekir İsmâilî ile (277-371) Ebû Bekir el-Berkānî (333-425) bu gibi hadislerin mevkuf olduğuna kāillerse de bu kavilleri ekseriyetin kavline muhalif ve savaptan pek baîd addedilmiştir.

Şeyh Nevevî Müslim şerhinde bu babda bir kavil daha bulunduğunu ve Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin de (393-476) buna tâbi olduğunu haber veriyor. Bu kavle göre kıssada haber verilen şey alelekser hafî kalmayacak makūleden ise merfû', değil ise mevkuftur. Hele kıssada aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin ıttılâları lâhik olduğu musarrah ise icmâen merfû'dur. Değil ise mevkuftur. İbn Ömer radıyallahu anhümânın, كنا نقول ورسول الله صلى الله عليه وسلم حي أفضل هذه الأمة بعد نبيها أبو بكر وعمر وعثمان. ويسمع ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا ينكره "Biz Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem hayatta iken bu ümmetin, peygamberinden sonra efdali Ebû Bekir, Ömer, Osman'dır derdik. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem de bu sözümüzü işitirdi de inkâr buyurmazdı"[3] hadisi gibi. Bunu Taberânî ***Mu'cem-i Kebîr***'inde ıttılâ-ı nebevîyi musarrih olan son fıkrası ile birlikte rivayet eder. ***Sahîh***'te ise yalnız üst tarafı vardır.

Ümmü'l-mü'minîn Âişe radıyallahu anhânın, كانت اليد لا تقطع في الشيء النافه[4] "***Sârikın eli çaldığı pek cüzi şeyler için kat' edilmezdi***"[5] hadisi ile Câbir b. Abdullah radıyallahu

2 {MK13132 Taberânî, ***el-Kebîr***, XII, 219; N4335 Nesâî, Sayd ve Zebâih, 29.}

3 {D4628 Ebû Dâvûd, Sünne, 7.}

4 {Metinde "النَّافِه" şeklinde olan ifade mevcut kaynaklarda "التَّافِه" olarak geçmektedir.}

5 {BS17652 Beyhakī, ***el-Kübrâ***, VIII, 419. Metne en yakın rivayet ***Beyhakī***'de mevcut olmakla birlikte bu rivayet, Hişam'ın babası Urve'den rivayetidir. Hazret-i Âişe'den gelen rivayet için bkz: MŞ28697 İbn Ebû Şeybe, ***el-Musannef***, Hudûd, 4.}

anhümânın Buhârî'deki (257. hadis), كنا إذا صعدنا كبرنا وإذا نزلنا سبحنا "Seferde iken bir tepeye çıktığımızda tekbir alır, indiğimizde tesbih ederdik"[6] hadisi gibi ahd-i celîl-i nebevîye sarâhaten izâfe etmeksizin rivayet edilen haberler de merfû' ise de Hatîb el-Bağdâdî ile ona tebean İbnü's-Salâh'ca mevkuf addolunurlar.

Sahâbînin, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem içimizde iken, yahut hayatta iken şunu, bunu yapmakta beis görmezdik" yahut "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin hayatında şöyle der, böyle yapar; şunda, bunda beis görmezdik" gibi sîgalarla olan rivâyâtı bi-tarîkı'l-evlâ merfû' sayılıp kütüb-i mesânîdde tahrîc edilmiştir. Merfûun bu nevine Mugīre b. Şu'be radıyallahu anhın, كان أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم يقرعون بابه بالأظافير "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ashabı bâb-ı saâdetlerine tırnak urarak istizân ederlerdi"[7] hadisini misal olarak bi'l-iltizam irat ederler. Hâkim en-Nîsâbûrî bu nevi ehâdîsin merfû' olmadığına kāil olup Mugīre'nin bu hadisini irat ettikten sonra, "İşte bunu, ehl-i san'attan olmayan kimse –içinde Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bahsi geçti diye– hemen müsned tevehhüm edebilir. Halbuki müsned değil[8] mevkuftur" demiş olduğu için ehl-i hadîs ıstılahatını yazan diğer müellifler bu misali burada kasten irat ederek Hâkim'in sözünü intikād ederler.[9]

Bu sözleri bir sahâbî söylemeyip de bir tâbiî söylemiş olsa herhalde merfû' sayılmaz.

2. Sahâbînin, أمرنا بكذا "Filân şeyi yapmamız emrolundu" yahut نهينا عن كذا "Filân şeyden nehyolunduk" yahut من السنة كذا "Filân şey sünnet-i seniyye cümlesindendir" kabilinden sözleri cumhurun muhtârı olan kavl-i sahîhine göre merfû'dur. Lâkin meselâ "Ebû Bekir ile Ömer'in sünneti böyle idi" diyerek sünneti aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden başka bir zata izâfe ederse o zaman merfû' olmaz. Bundan dolayıdır ki Müslim'in de tahrîc etmiş olduğu 217, 359 ve 632. Buhârî hadisleri ile Ali kerremallahu vechenin ***Sünen-i Ebû Dâvûd***'da muharrec, من السنة وضع الكف على الكف في الصلاة تحت السرة "Namazda iken göbeğin altında bir eli diğer el üzerine kavuş-

6 {B2993 Buhârî, Cihâd, 132.}

7 {Beyhakī, ***el-Medhal***, s. 381, no: 659.}

8 Biraz evvel (s. 134) görüldüğü üzere Hâkim, merfû'-i muttasıla müsned namını veriyor.

9 Bu hadisi Buhârî ***el-Edebü'l-müfred*** kitabında Mugīre'den değil, Enes b. Mâlik radıyallahu anhümâ hadisi olmak üzere tahrîc etmiştir. Şeyhülislâm İbn Hacer, "Enes hadislerinden olan bu haber hakkında Mugīre'nin rivayetini birçok muhaddis aştırmışlarsa da emekleri hep boşa gitmiştir" demişse de Hâfız Süyûtî bu sözünü naklettikten sonra, "Lâkin, Allah'a hamdolsun ki ben, buna zaferyâb oldum. Beyhakī ***Medhal***'inde bunu tahrîc etmiştir" diye i'lân-ı şâdümânî ve Beyhakī'nin Mugīre hadisini senedi ile sevkettikten sonra Enes'ten gelen rivayete geçtiğini haber veriyor.

turmak sünnet iktizasındandır”[10] hadisi hep merfû‘ nevine dahildir. Bu gibi sözleri bir tâbiî söylemiş olsa haber mürsel olur.

Sahâbînin, كنا نفعل كذا “Biz şöyle, böyle ederdik” yahut “Filân iş Allah’a ve Resûlullah’a taattir yahut mâsiyettir” demesi de merfû hükmünde olduğu gibi –biraz evvel söylendiği üzere– hakkında re’y ve ictihad ile hüküm vermeye mecal olmayan bir şeyi sahâbînin haber vermesi de merfû‘ hükmündendir. İbn Mes‘ûd radıyallahu anhın, من أتى ساحرا أو عرافا فقد كفر بما أنزل على محمد صلى الله عليه وسلم “***Her kim bir sâhirin yahut*** –gaybdan haber verebilir diye– ***bir arrâfın yani kâhinin yanına giderse Muhammed sallallahu aleyhi ve selleme inzâl buyurulana küfretmiş olur***”[11] hadisi ile Sehl b. Ebû Hasme radıyallahu anhın salât-ı havf hakkındaki hadisi bu neviden yani merfû‘ hükmünde olan ehâdîs-i mevkūfedendir. Zira bu gibi şeyler i‘lâm-ı nebevî olmadıkça re’y kabilinden hakkında hüküm verilecek makūleden değildir. Lâkin bunlarda da sahâbînin ara sıra Ehl-i kitap rivâyâtını nakleden zevâttan olmamasını şart kılmışlardır.

3. Bir tâbiî, senedi sahâbîye îsâl ettikten sonra, يرفعه “sahâbî hadisi ref‘ederek” yahut ينميه “isnad ederek” yahut يبلغ به “kelâmı sahibine yani –Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme îsâl ederek” yahut يرويه “rivayet ederek” yahut mâzi sîgasıyla– رواه ya da رواية “Rivayet ederek söyledi” diyecek olursa hadis, merfû‘ olur.

Bu sözlerin biri, sened tâbiîye îsâl edildikten sonra söylenecek olursa hadis yine merfû‘ olursa da senedden sahâbî sâkıt olduğu için **merfû‘-i mürsel** olur.

Basra muhaddislerine ve ezcümle İbn Sîrîn’e has bir ıstılah vardır ki senedde sahâbînin ismini zikretmeyi müteakip –mükerrer olarak قال قال diyerek hadisi serdederler. Birinci قال nin fâili sahâbî, ikinci قال nin fâili de Resûlullah aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm olduğundan bu gibi hadislerin de merfû‘ olduğunda şüphe yoktur.

10 {D756 Ebû Dâvûd, Salât, 117, 118.}

11 {Süyûtî, *Tedrîb*, I, 212.}

16

İttisâl ve İrsâl

Hadîs-i Muttasıl

Evvelce izah edildiği üzere (s. 132) **hadîs-i muttasıl** veya **mevsul** muhaddisten Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâma, sahâbiye veya tâbiîye varıncaya kadar senedinin bütün ruvâtı sıra ile birer birer zikrolunan hadistir. Vaslın mukabili **irsâl** ve **inkıtâ**dır.

Hadîs-i merfû' da, mevkuf da, maktû' da muttasıl olabilir. Hadîs-i mevkûfun isnadı sahâbîye kadar muttasıl ise ona **mevkûf-ı mevsûl**, değil ise **mevkûf-ı münkatı'** denir.

Alelıtlak muttasıl deyince alelekser maksud olan merfû-ı muttasıldır. Muttasıl-ı mevkûf veya maktû' kastedilirse meselâ "Saîd b. Müseyyeb'e veya Zührî'ye veya Mâlik'e kadar muttasıldır" denir ve behemehal bu zatların isimlerini zikretmek lâzımdır.

Sahâbînin ismini yâdetmeksizin tâbiî hadisi ref' ederse **mürsel** namını alır. Sahâbînin berisinde bir defa veya daha ziyade bir tek râvinin ismi atlanmış ise **münkatı'**, birden ziyade râvi atlanmış ise **mu'dal** denir.

Hadîs-i Mürsel

Hadîs-i mürsel –yukarıdaki izahattan mâlûm olmuş olacağı veçhile– bir tâbiînin, فُعِل بحضرته كذا yahut فعل كذا yahut قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا diye rivayet ettiği

hadistir ki râvi olan sahâbî senedde atlanmış bulunur. Cem'i **merâsîl** gelir ve böyle bir sened ile rivayet eden tâbiîye mürsil denir.

Bu tarife göre Kays b. Ebû Hâzim (ö. 98?), Ebû Osman en-Nehdî (ö. 100?), Ubeydullah b. Adî b. Hıyâr (ö. 90?), Saîd b. Müseyyeb (ö. 89?) gibi kibâr-ı tâbiînin merâsîli ile Zührî (50-124?), Ebû Hâzim Seleme b. Dînâr (ö. 140) ve Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143) gibi sıgār-ı tâbiînin merâsîli beyninde fark yoktur. Lâkin bazıları meşhur olan bu kavil hilâfına olarak yalnız kibâr-ı tâbiînin ref'ettikleri haberlere mürsel deyip sıgār-ı tâbiînin قال رسول الله صلى الله عليه وسلم demesini mürsel değil, münkatı' addederler. Zira sıgār-ı tâbiînin ekser-i rivâyâtı yine tâbiîndendir.

Muhaddisîn seneddeki inkıtâı –mükerreren mâlûm olduğu üzere– envâa taksim ederek gayri muttasıl hadislerin kimine mürsel, kimine münkatı' kimine mu'dal diyorlarsa da fukaha ile usûliyyûn irsâli vasl mukabili addederek bunların hepsine mürsel derler. Muhaddisînden Hatîb el-Bağdâdî ile (392-463) Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264), Ebû Hâtim er-Râzî (195-277) ve Ali b. Ömer ed-Dârekutnî de (306-385) hep hadîs-i mürsel lafzını bu ma'nâ-yı eammınca münkatı' yerine kullanmışlardır. Istılahat bugünkü şekilde takarrür etmezden evvelki kudemâ-yı muhaddisînin de bu lafzı böyle istimal ettikleri görülmüştür. Nitekim Buhârî İbrâhim en-Nehaî'nin (ö. 95) Ebû Saîd el-Hudrî (h.ö.12-74) radıyallahu anhtan rivayet ettiği hadis için mürsel diyor. Çünkü İbrâhim'in Ebû Saîd'den semâı yoktur. Kezâlik ***Sünen*** sahibi Ebû Dâvûd es-Sicistânî de عون بن عبد الله بن عتبة بن مسعود عن ابن مسعود senedli hadisi için yine mürsel diyor. Çünkü Avn (ö. 120?) Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anha (h.ö.28-32) yetişmemiştir.

Bu gibi ehâdîs İmam Şâfiî ile ekser-i ehl-i hadîs ve birçok fukaha ve usûliyyûnca – tâbiînin hıfz ve imâmeti müsellem olsa bile– zayıf ve ihticâca gayri sâlih addolunur. İmam Mâlik, İmam Ebû Hanîfe ve meşhur olduğuna göre İmam Ahmed b. Hanbel'e göre ise sahih addolunurlar. İbn Abdülberr'in kayıt ve işaret ettiğine göre bu eimmenin mürsel ile ihticâcları ıtlakı üzere olmayıp mürselin sikâttan mâadasından rivayet hususunda muhteriz olması şartıyla meşruttur ve böyle olmayan kimsenin irsâl ettiğini reddetmekte hilâf yoktur der. Bazılarının iddiasına göre Hanefiyye'nin irsâli hüccet addetmeleri mürsilin kurûn-ı fâzıla-i selâseden biri yani sahâbî ya tâbiî veya tebeu't-tâbiî olmasıyla mukayyettir.

İbn Cerîr et-Taberî (224-310), "Mürseli kabulde bütün tâbiînin icmâı vardır. Ne onlardan ne de onlardan sonraki eimmenin hiçbirinden tâ iki yüz tarikine kadar mürselin inkâr olunduğuna dair rivayet yoktur" deyip mürseli reddetmeyi ilk

çıkaran zatın İmam Şâfiî olduğuna telmih etmek istemiştir. Hele bazıları büsbütün mübalağa ile mürseli müsnedden de akvâ addedip, "İsnad eden râvi hadise itimat edip etmemeyi sana bırakıyor. İrsâl eden râvi ise rivayetin sıhhatini tekeffül etmiş demektir" demişlerdir.

Tirmizî *Kitâbü'l-İlel*'inde, "Birçok eimme gerek sikāttan gerek gayri sikâttan rivayet etmiş olduklarından ve bunlardan biri tarafından mürselen rivayet olunan hadisin sika olmayan bir kimseden mervî olmak ihtimali bâki olduğundan hadisin zaafına hükmolunmuştur" diyor. Bu eimmenin mürseli kabul etmeyişleri râvî-i mahzûfun hali meçhul kaldığındandır. Çünkü atlanan râvinin sahâbî olmak ihtimali olduğu gibi tâbiînden bir sika da olabilir. İkinci takdire göre de o sikanın sahâbîden ahzetmiş olması muhtemel olduğu gibi diğer bir tâbiîden de telakki etmiş olabilir. Bu takdirin şıkk-ı sânîsine göre de kendisinden rivayet ettiği tâbiî ya sika olmaz, ya olur. İkinci şıkka göre yine evvelki ihtimaller avdet eder. وهلم جرا Bu ihtimâlât-ı akliyye ilâ mâ lâ nihâye devam edebilirse de ihtimaller –muhaddisînin istikrâsı neticesine göre– altı veya yediden ziyadeye çıkamamış ve tâbiînin yekdiğerinden rivâyâtı içinde bundan ziyade ihtimale mütehammil olanına rastgelinememiştir. Elhâsıl mürselin bâis-i reddi, râvî-i sâkıtın meçhul kalmasıdır. Mürsil hep sikāttan rivayet eder bir kimse olsa bile râvî-i mahzûfu maa'l-ibhâm tevsik meselesi hâdis olur ki bu da kalbe itmînan vermeye kâfi gelmez.

Tâbiîn yalnız sikadan ahzettiği takdirde irsâl etmek âdeti olduğu biliniyorsa İmam Ahmed'in bir kavline göre hadisin kabulünde tevakkuf olunur. Ebû Hanîfe ile Mâlik[1], Süfyân es-Sevrî, Evzâî, kavl-i meşhûruna göre Ahmed b. Hanbel gibi eimme-i izâm ve diğer birçok fukaha ise bilakis bu gibi merâsîl ile ihticâc etmişlerdir. Bunların fikrince sika olan hâfız kendine rivayet eden zata tamâm-ı vüsûk ve itimadından dolayı mürselen rivayet etmiştir. O rivayet eğer kendisince sahih olmasaydı hadisi irsâl edip قال رسول الله صلى الله عليه وسلم diyemezdi. *Sünen* sahibi Ebû Dâvûd'un kendi kitabı hakkında ehl-i Mekke'ye gönderdiği risâlede, "Geçmiş zamanda Süfyân es-Sevrî, Mâlik ve Evzâî gibi ulemâ, Şâfiî'ye kadar hep merâsîl ile ihticâc edegelmişken sonradan Şâfiî bu gibi hadisler hakkında söz etmiş ve Ahmed b. Hanbel ile diğerleri ona mütâbaat eylemişlerdir'" diyor.

İmam Şâfiî de kibâr-ı tâbiînden mervî olan hadîs-i mürsel ile ve ezcümle Saîd b. Müseyyeb'in merâsîli ile ameli tecviz etmiştir. Lâkin bu, diğer bir tarikten müsned

1 Hâkim'in nakline göre, Saîd b. Müseyyeb ile İmâm Mâlik de mürseli zayıf addedip ihticâca sâlih görmezlermiş. Lâkin İmâm Mâlik'in meşhur olan kavli burada zikredilendir.

veya o kuvvette olmak üzere mürselen rivayet edilmiş ve ikinci tarik yine mürsel ise mürsil-i sânînin ricâli mürsil-i evvelin ricâlinden başkaları olmasıyla meşruttur ki bu takdirde râvî-i mahzûfun nefse'l-emirde sika olması ihtimali tereccüh ederse de yine tarîk-ı diğerden müsned olarak rivayet edilen mürsel kuvvetinde olmaz. Nitekim Ebû Dâvûd yine o mektubunda, "Merâsîlden başka hiçbir müsned hadis yok ise mürsel ile ihticâc olunabilir" diyor.

İmam Şâfiî'nin –*er-Risâle*'deki tensîsına göre– bu gibi merâsîli kabul için bu iki şarttan başka üç şartı daha vardır: **1)** Tâbiînin râvî-i mahzûfu tesmiye ettiği takdirde bir sika ismi vermesi, **2)** Rivâyet-i mürselenin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet olunmuş diğer haberlere muvâfık düşmesi, **3)** Mürselin bir sahâbî kavline yahut ekser-i ulemânın fetvalarına mutâbık gelmesi.

İşte, mürseli, bu beş şarttan herhangi biri tahakkuk ederse İmam Şâfiî kabul eder ve bu şartları –diğer tâbiînde olduğu gibi– Saîd b. Müseyyeb'in merâsîlinde de arar. Vâkıâ kavl-i kadîminde Saîd'in merâsîlini mutlaka hüccet addettiğini söylemişse de ba'de't-tahkīk ve't-teftîş mâlûm olmuş ki Ebû Saîd'in rivâyâtı ya bir cemaatten yahut ekâbîr-i sahâbedendir. Başka sahâbeden bile infirâdları halinde rivayet etmez. Bir de mürsellerine bakmış görmüş ki kimi başka tarikten müsneddir, kimi ekâbir-i sahâbe sözleri ile takviyet bulmuştur. Kimi kâffe-i ulemâ beyninde münteşir bir kavildir. Kiminin de onun tarafından rivayeti asrındaki ulemânın muvâfakatine mazhar olmuştur. Bir de merâsîli araştırılmış, çoğunun –beyinlerindeki muvâsala ve sıhriyet dolayısıyla– Ebû Hüreyre'den ahzolundukları anlaşılmış.

Bir de gerek Saîd'in gerek diğer kibâr-ı tâbiînin merâsîlinden hangileri hakkında icmâ vâki olmuşsa onları da hazret-i imam diğerleri gibi kabul eder.

Sığār-ı tâbiîne gelince bunlar hakkında İmam Şâfiî, "Bunların mürsellerini kabul etmiş kimse bilmiyorum" demiştir.

Maahâzâ Hanefiyye'den Ebû Bekir er-Râzî ile (305-370) Mâlikiyye'den Ebü'l-Velîd el-Bâcî (403-474) râvinin sika olandan da olmayandan da aldığını irsâl ettiği mâlûm olursa rivâyet-i mürselesi bilittifak kabul olunamayacağını da nakletmişlerdir.

Maahâzâ bazı erbâb-ı tahkīk bu mezhepte Şâfiî'nin tekaddümünü de teslim etmiyorlar. Şâfiî'den evvel kibâr-ı tâbiînden merâsîlini kabulde icmâ olan Saîd b. Müseyyeb'in kendisi bile mürsel ile ihticâcı terkettiği menkul olduğu gibi Zührî'nin (50?-124), Muhammed b. Sîrîn'in (ö. 110), Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın (ö. 188),

Abdurrahman b. Mehdî'nin (135-198) hatta Şâfiî'nin, amcası Muhammed b. Abbas b. Osman'dan rivayetine nazaran Urve b. Zübeyr'in de (ö. 94) hadîs-i mürsel ile ihticâcı terkettiklerine dair rivayetler vardır. Vâkıa fukahâ-i Şâfiiyye'den Kadı Ebû Bekir el-Bâkıllânî (ö. 403), "Ben bu kapıyı kapamak için İmam Şâfiî'nin kabul ettiği yerlerde de, bir tâbiîden semâı ihtimali olan sahâbiden de mürseli kabul etmem!" demişse de mürsel ile ihticâc hususunda İmam Şâfiî'den daha dar bir yol ihtiyar etmekte kendisine tebâiyyet edilememiştir. Hele sahâbe merâsîlini kabulde cumhurun ittifakı olduğu meşhurdur. Mürsel-i sahâbîden maksat İbn Abbas ile akranı radıyallahu anhüm gibi ahd-i celîl-i risâlette genç olan sahâbenin Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizden işitmeksizin ref'ettikleri hadislerdir ki bunları ekseriya sahâbeden rivayet ettikleri için rivâyet-i mürseleleri rivâyet-i mevsûle hükmündedir. Lâkin Ubeydullah b. Adî b. Hıyâr (ö. 90?), Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk (10-38), Mahmûd b. Rebî' (5?-99) gibi gayri mümeyyiz çocukken huzûr-ı âlî-i nebevîde bulunmuş kimselerin mürselleri merâsîl-i sahâbe gibi olamaz. Zira sahâbî ya Resûlullah'tan ya diğer sahâbîden rivayet eder ki hepsi makbuldür. Sahâbînin sohbet-i girânkıymet-i nebeviyyeyi idrak ettiği halde tâbiînden rivayeti ihtimali ise baîddir. Halbuki bu gibilerin merâsîli ekseriyetle tâbiînden, sahâbenin gayrisinden rivayet etmeleri ihtimali kavî olduğu gibi o gayrin sika olmaması ihtimali de bâkidir.

Hâsılı hadîs-i mürsel ile ihticâc meselesi hakkında dedikodu pek çok olmuştur. Hatta bu babdaki akvâl ona varır: **1.** Mürsel ile alelıtlak ihticâc edilir. **2.** Mürsel ile alelıtlak ihticâc edilmez. **3.** Kurûn-ı selâse yani sahâbe ile tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn merâsîli hüccettir. **4.** Mürsil yalnız udûlden rivayet eder bir zat ise mürseli makbuldür. **5.** Yalnız Saîd b. Müseyyeb'in mürseli ile amel olunur. **6.** Başka tarikten bir müsned veya daha kuvvetli bir mürsel olarak âdıdı varsa mürsel hüccet olabilir. **7.** Taalluk ettiği mesele hakkında hadîs-i mürselden başka bir rivayet yok ise hüccet olur. **8.** Mürsel, müsnedden daha kuvvetlidir. **9.** Mürsel ile vücûben değil, nedben amel olunur. **10.** Mürsel, sahâbî mürseli ise hüccettir.

Hâkim'in *Ulûmü'l-hadîs*'te beyanına göre merâsîlin ekseri ehl-i Medîne'ye ait ise İbn Müseyyeb'den, ehl-i Mekke'nin ise Atâ b. Ebû Rebâh'tan, ehl-i Basra'nın ise Hasan-ı Basrî'den, ehl-i Kûfe'nin ise İbrâhim b. Yezîd en-Nehaî'den, ehl-i Mısr'ın ise Hilâl'den, ehl-i Şam'ın ise Mekhûl'dendir. Hâkim bunları böylece tâdât ettikten sonra da, "Bu merâsîlin esahhı –İbnü'l-Maîn'in dediği gibi– İbn Müseyyeb'inkilerdir. Zira evlâd-ı sahâbeden ve aşereyi idrak etmiş kudemâ-i tâbiînden[2] olduğu

2 Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anha yetişememiş olduğu için aşere-i mübeşşereden yalnız dokuzunu idrak etmiş demek lâzım gelirdi.

gibi Hicaz'ın fakih ve müftüsü ve –İmam Mâlik'in dediği üzere– icmâları kâffe-i nâsın icmâı kadar kuvvetli olan fukahâ-i seb'anın birincisidir. Sonra mütekaddimîn, merâsîlini tahkik edip hepsini esânîd-i sahîha ile bulmuşlardır. Bu şartlar ise diğerlerinin merâsîlinde yoktur" diyor.

Elhâsıl bazılarının telhis ettiği üzere merâsîlin makbul olanı da, merdud olanı da, mütevakkafün-fîh olanı da vardır. Sikadan başkasından ettiği rivayette irsâl etmediği mâlûm olanların mürselleri makbuldür. Sikadan da gayri sikadan da irsâl ettiği mâlûm olan kimsenin rivâyet-i mürselesinde –hükm-i sahîh başka tarik ile tebeyyün edinceye kadar– tevakkuf olunur. Sikātın rivâyâtına muhalif olan mürseller ise reddolunur. Bir mürsel iki vecihten rivayet edilip her iki vecihteki râviler yekdiğerinin şüyûhundan ahzetmemişken rivayetleri tevâfuk ederse bu, sıdıklarına kaviyyen delâlet eder. Zira rivayet sahih olmadıkça yekdiğerden ahzetmeyen kimselerin bir ağız kullanmasına ihtimal yoktur.

Ehâdîs-i mürseleyi muhaddisîn müstakil kitaplarda da cemetmişlerdir. Meselâ mütekaddimînden *Sünen* sahibi Ebû Dâvûd es-Sicistânî ile (202-275) İbn Ebû Hâtim'in (240-327) *Kütâbü'l-Merâsîl'*leri ve müteahhirînden Ebû Saîd Selâhaddin el-Alâî'nin (694-761) *Câmiu't-tahsîl fî ahkâmi'l-merâsîl'*i bu cümledendir, iki evvelkiler ebvâb üzerine tertip edilmişlerdir.

Pek şâyi bir ıstılaha göre irsâlin mânası râvinin senedden kendi şeyhini yahut diğer herhangi bir râviyi hazfetmesidir. Bu noktadan bakılınca isnaddaki hazf bazan ehl-i fenden birçoğunun bile bilecekleri derecede vâzıh olur ki ona **irsâl-i celî** derler. Bazan da yalnız turuk-ı ehâdîse ve ilel-i esânîde muttali olan huzzâk-ı eimmenin ancak mâlûmu olabilir ki böylesine de **irsâl-i hafî** namını verirler, irsâl-i celîye râvinin, şeyhi diye gösterdiği zat ile muasır bulunmamasının yahut muasır ise buluşmadıklarının, icâzet ve vicâdet gibi tariklerle de kendisinden rivayete mezun olmadığının ehl-i hadîsçe mâlûm olmasıyla hükmolunur ki bu yüzden ruvâtın tevârîh-i vilâdet ve vefatlarına, evkāt-ı taleb ve tahsillerine, ezmine-i rıhlet ve seyahatlerine kesb-i ıttılâ etmeye ihtiyaç messetmiş; ricâlin terâcim-i ahvâline pek ziyade ehemmiyet verilmiş ve nice müddeîler, kendilerini rivayete mezun kılmamış meşâyihten rivayetleri vâki olmamış olduğu mâlûm olarak bednam edilmiştir.

Hafî olan hazf-i râvî {ya} tedlîs olur ya irsâl-i hafî. İrsâl-i hafî tedlîste mevzu-i bahsedilecektir.

Tembih. Râvi –ricâlinden birini ibham ederek– isnadını عن رجل فلان yahut عن شيخ عن فلان suretinde sevkederse Hâkim'in kavlince hadis mürsel değil, münkatı'; İmâmü'l-Haremeyn'e göre de mürseldir. İmâmü'l-Haremeyn ***el-Burhân'***ında aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin etrafa gönderdikleri nâmelerden hâmillerinin ismi zikredilmeyenleri de bu idâde idhal eder. Fahreddin er-Râzî de ***el-Mahsûl'***ünde meşhur olmayan ismiyle zikredilen râvî-i mübhemden gelmiş rivayetleri mürsel addeder. Nitekim daha evvel de ***es-Sünen*** sahibi Ebû Dâvûd ***Kitâbü'l-Merâsîl'***inde bu mesleği ihtiyar etmiştir. Beyhakī ***es-Sünen'***inde bununla da kanaat etmeyerek tâbiînin, tesmiye etmediği sahâbîden rivayet ettiğini de mürsel addeder.

Lâkin bunların hiçbiri savab değildir. Irâkī'nin dediği gibi bunlar ekseriyetin kabul ettiği ıstılaha münâfîdir. Bu gibi hadisler hep senedinde râvî-i meçhûl bulunan hadîs-i muttasıl nevindendir. Hele sahâbînin tesmiye edilmemesi ehl-i hadîsin metâından saydıkları cehalet kabilinden bile sayılmaz. Humeydî'nin, "Sahâbeden bir zata kadar bütün ricâli sikāt olmak üzere sahih olan isnad –sahâbî tesmiye edilmese de– hüccettir" dediğini Buhârî rivayet ettiği gibi Esrem'in Ahmed b. Hanbel'e, "Tâbiînden biri tesmiye etmeksizin حدثني رجل من الصحابة diyecek olursa hadis sahih midir?" diye vâki olan sualine de imam müşârün ileyh "evet" cevabını vermiştir.

Hadîs-i Münkatı' ve Mu'dal

Tebeu't-tâbiînin ref'ettiği hadise **münkatı'**, sahâbîye varıncaya kadar senedinden iki veya daha ziyade vasıta sâkıt olmuş hadise de **mu'dal** denildiği yukarıda (s. 133) söylenmişti.

Fukahadan ve Hatîb ile İbn Abdülber gibi muhaddisînden menkul olan kavl-i sahîha göre ise münkatı' her ne veçhile olursa olsun isnadı muttasıl olmayan hadistir. Fukaha ve usûliyyûnca mürselin mânası yukarıda (s. 143) geçmişti. Onların ıstılahınca mürsel ne demek ise münkatı'da o demektir ve her ikisi de muhaddisînin mürsel dediğine de, münkatı' dediğine de, mu'dal dediğine de ıtlak olunur. Lâkin münkatı' tabirini ekseriya tâbiînin berisindeki bir zatın sahâbîden rivayet ettiği haber hakkında istimal ederler. مالك عن ابن عمر gibi. İmam Mâlik –mâlûm olduğu üzere– tebeu't-tâbiînden olup İbn Ömer radıyallahu anhümâya yetişmemiştir.

Kavl-i meşhûra göre ise sahâbîden evvel senedinden bir yahut –mütevâlî olmayarak– iki râvi sâkıt olan hadise **münkatı‘** namı verilir. Sened birinci takdirde bir, diğerinde iki yerinden münkatı‘ olmuş olur. Senedden alettevâlî iki veya daha ziyade râvi sâkıt olmuşsa hadis **mu‘dal**dır. Mu‘dal hadise bazan münkatı‘ dedikleri de vardır.

Bir tâbiîden yahut tebeu’t-tâbiîden kendi kavli veya fiili olmak üzere rivayet olunan habere de münkatı‘ diyen olmuşsa da ***et-Takrîb*** sahibi Nevevî bu kavl için garîb ve zayıf diyor. Mâruf olan kavle göre ise yukarıda (s. 138) denildiği üzere böyle olan haber –münkatı‘ değil– maktû‘dur.

Râvinin بلغني ve meselâ ***el-Muvatta’***da İmam Mâlik’in, بلغني عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال للمملوك طعامه وكسوته بالمعروف ولا يكلف من العمل إلا ما يطيق “Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan bana bâliğ oldu ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: ***Memlûkün güzelce yedirilmek ve güzelce giydirilmek hakkıdır. Takat getireceği işten başkası ile de mükellef tutulamaz buyurdu***”[3] demesi ashâb-ı hadîse göre hadîs-i mu‘daldır. İmam Mâlik bu hadisi موطأ haricinde عن محمد بن عجلان عن أبيه عن أبي هريرة senedi ile rivayet etmiş olup ***Muvatta’*** da Muhammed b. Aclân ile pederi senedden sâkıttır. İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî’nin dediğine göre musanniflerin bilâ sened, قال رسول الله صلى الله عليه وسلم demeleri mu‘dal kabilindendir. Halbuki bu, muallâktır.

Bir tâbiînin merfû-i muttasıl olan hadisini tebeu’t-tâbiî o tâbiî üzerine mevkuf olarak rivayet edecek olursa –İbnü’s-Salâh’ın Hâkim’den nakline göre– kezâ mu‘daldır. Meselâ يقال للرجل يوم القيامة عملت كذا وكذا فيقول ما عملته فيختم على فيه “***Kıyamet gününde insana fülân ve fülân şeyi yaptın denilecek, o inkâr edecek ağzı mühürlenip âzası söyleyecektir***”[4] hadisi Şa‘bî’nin ehâdîs-i merfûasından iken A‘meş bunu onun sözü imişçesine mevkufen rivayet etmiştir. Halbuki aynı hadisi Fudayl b. Amr, Şa‘bî’den, o da Enes radıyallahu anhtan rivayet etmiştir. Fudayl’ın rivayeti muttasıl, A‘meş’inki mu‘dal olmuştur.

Hadîs-i münkatı‘ ve mu‘dal de hadîs-i mürsel gibi adem-i ittisâl yüzünden zayıftır. Lâkin münkatı‘ mürselden zayıf, mu‘dal ise büsbütün zayıftır. Bunlar kavî, ceyyid olan diğer tariklerle sabit olmadıkça muhteccün-bih olamazlar. İbn Abdülber, İmam Mâlik’in ***Muvatta’***ında olan mürsel, münkatı‘ ve mu‘dal hadislerin turuk-ı muttasılasını arayıp müstakil bir kitaba dercetmiştir. Onun tahkikine göre o kitapta

3 {MU1806 Mâlik, İsti’zân, 16.}

4 {Muhtemelen ilgili ayet-i kerîmeden (Yâsîn, 36/65) iktibas edilmiş olan tercümedeki “***âzâsı söyleyecektir***” ifadesinin karşılığı metinde ve tespit edilen kaynakta yer almamaktadır. Süyûtî, ***Tedrîb***, I, 243.}

isnad edilmeksizin بلغني yahut عن الثقة dediği yerler min haysü'l-mecmû' altmış bir hadis olup elli yedisinin Mâlik'ten başka tariklerden müsned olduğunu görmüş ve yalnız dördünün isnadını bulamamıştır.

Tembih. Saîd b. Mansûr'un (135?-227) *Kitâbü's-Sünen*'i ile Abdullah b. Ebü'd-Dünyâ'nın (208-281) müellefâtında mu'dal, münkatı' ve mürsel hadisler çoktur. Bu neviden hadis arayanlar bunlara bakmalıdırlar.

17
Hadîs-i Muan‘an

Senedinde tahdîs, semâ veya ihbâr gibi elfâz istimal etmeksizin عن فلان عن فلان “Filândan, o da filândan...” sîgası istimal edilen hadisin adına **muan‘an** böyle demeye **an‘ane**, bunu diyen râviye –ikinci ayının kesriyle– مُعَنْعِن derler.

Hadîs-i muan‘anda –keyfiyet-i ahz ve telakkisinde nev‘an mâ ibham bulunmak dolayısıyla– irsâl ve inkıtâ şâibesi bulunduğundan bazılarınca –muttasıl olduğu tebeyyün edinceye kadar– râvi tâbiî ise hadisi **mürsel** ve rivayeti **an‘ane-i mürsele**; tâbiînden sonraki tabakalardan ise hadisi **münkatı‘**, rivayeti de **an‘ane-i münkatıa** sayılır.

Lâkin amelen tekarrür eden kavl-i sahîha göre –ki cumhûr-ı muhaddisîn ve fukaha ve usüliyyûnun kavlidir.– Muan‘in olan râvi müdellis olmamak ve muan‘in ile عن lafzı ile rivayet ettiği şeyhinin telâkīleri, ta‘bîr-i diğerle muâsaretleri mümkün olmak şartlarıyla muttasıldır. Hadîs-i muan‘anda evvelâ râvi ile şeyhinin muasır olup olmadıkları araştırılır. Muasır oldukları takdirde râvî-i muan‘in, müdellis midir? değil midir? diye bakılır. Eğer ömründe bir kere olsun tedlîsi irtikâp etmişse –sika da olsa– tahdîs veya semâını tasrih etmedikçe an‘anesi semâa mahmûl olamaz ve rivayet ettiği hadis, müdelles sayılır. Çünkü râvi bir kere tedlîs ile müttehem olmuştur. Muasır ve gayri müdellis bir sika ise –şeyhi ile mülâkatı başka bir haber ile sübût bulsun bulmasın– an‘anesi cumhura göre semâa mahmûldür. Onlarca gayri müdellis bir sikanın velev an‘ane ile rivayet etmesi likānın sübûtuna ve binaenaleyh semâın vukuuna delâlet eder. Bu iki şarta makrûn olan hadîs-i muan‘anın muttasıl sayıldığına ehl-i naklin icmâı olduğunu Ebû Amr ed-Dânî (371-444) ve eimme-i ehl-i hadîsin icmâı olduğunu Ebû Ömer İbn Abdülber (368-463) naklediyorlar.

Bundan dolayıdır ki kitaplarına yalnız sahih dercetmeyi iltizam edenler birçok ehâdîs-i muan'ane zikrinden de kaçınmamışlardır.

Hadîs-i muan'ane muttasıl diyebilmek için bu iki şartın tahakkuku lâzım geleceğinde ittifak varsa da bazıları imkân-ı likā –ta'bîr-i diğerle muâsaret– ile beraber bir de sübût-ı likāyı da, diğer bazıları bununla da kanaat etmeyerek tûl-i sohbeti de, birtakımları da tûl-i sohbeti bile kâfi görmeyerek muan'inin öteki zattan rivâyâtı ile mâruf olmasını şart kılmışlardır ki sonraki bu üç şartın lüzumunda beyne'l-muhaddisîn ihtilâf vardır.

Sahîh sahibi Müslim b. Haccâc (206-261) gibi ki bu şürût-ı selâsenin hiçbirine hâcet görmemiş ve yalnız adem-i tedlîs ve muâsaretle iktifa etmiştir. Hatta Müslim *Sahîh*'inin hutbesinde sübût-ı telâkīyi şart kılanlara fena halde hücum ederek kendi zamanına kadar gelip geçen eski yeni ehl-i ilim arasında şâyi ve müttefekun aleyh kavlin muâsaretle iktifadan ibaret olduğunu nakil ve şeyh ile râvî-i muan'inin telâki ve müşâfehesini ispat edecek rivâyât-ı müstakille mevcut olmadığı halde tâbiînden ve tebeu't-tâbiînden birçok zevâtın an'aneleri kabul edilmiş olduğuna hayli emsile irat eder ve "Sübût-ı likānın şart kılınması yeni çıkmış bir sözdür. Bu sözü çıkarandan evvel bunu söyleyen yoktur" der.

Müslim'in pek kavî olan bu sözünü Ebû Amr İbnü's-Salâh mahall-i nazar görüp, "Bu hükmün, mütekaddimînden sonra gelen musanniflerin şeyhlerinden icâzetleri olmadığı takdirde, ذكر فلان yahut قال فلان diyerek meşâyihlerinden rivayet ettiklerine de şümulü olacak kadar müstemir olduğuna kāil değilim" diyor ki şeyhinden icâzeti olmaksızın böyle diyen müteahhirînin rivayetlerinde inkıtâ var demek istiyor.

Kimi evvelki iki şart ile beraber yalnız sübût-ı likāyı şart etmiştir ki Buhârî ile (194-256) İmam Şâfiî (150-204) ve Ali b. Medînî (161-234) ve eimme-i ilm-i hadîs muhakkiklerinin kavli budur. Bunlar râvî-i muâsırın –sika da olsa– şeyhi ile hiç olmazsa bir kere mülâkat ettiğinin ayrıca sübûtunu şart addetmişlerdir. Onlarca bu şart tahakkuk etmedikçe muan'in olan râvinin diğer an'aneleri mürsel-i hafî olmadığına emniyet hâsıl olmaz. Lâkin Buhârî bu şartı hadisin asıl sıhhati için değil, kitabına dercettiği hadisler için iltizam eylemiştir diyorlar. Diğer ikisi ise bunu sıhhatin şartı addetmişlerdir. Nitekim İmam Şâfiî *er-Risâle*'sinde bunu tansîs etmiştir.

Ebû Muzaffer es-Sem'ânî (426-489) sübût-i likā ile iktifa etmez. Râvi ile merviyyün-anh arasında uzun uzadıya sohbet bulunmasını da şart addeder.

Ebû Amr ed-Dânî (371-444) gibi bazıları da râvî-i muan'inin merviyyün-anhtan rivayet etmekle mâruf olması şarttır derler.

Şeyhülislâm İbn Hacer el-Askalânî bu ihtilâfları naklettikten sonra şöyle diyor: "Hadîs-i muan'ana alelıtlak münkatı' diyenler pek ziyade teşdîd cihetine gitmişlerdir. Tûl-i sohbeti şart edenler de –o derecede değilse de– yine ehl-i teşdîd sayılırlar. Yalnız muâsaretle iktifa edenler ise işin pek kolay tarafına gitmişlerdir. Mutavassıt olan Buhârî ile ona peyrev olanların sübût-ı likā mezhebidir ki bunun ilerisini aramak taannüd yani müşkülpesentliktir."

Ezmân-ı müteahhirede عن lafzının icâzette istimali tekessür etmiş ve bir râvinin, قرأت على فلان عن فلان "Filândan rivayete mücâz olan filânın huzurunda... hadisini okudum" demekten maksadı şeyhinin icâzeten rivayet ettiğini söylemek olduğundan bu gibi rivayetler muttasıl olmaktan çıkmaz. Bu meşârikanın istimalidir. Megāribe[1] ise عن lafzını semâda da, icâzette de istimal ederler.

Ehl-i rivâyet beyninde istimal edilmiş an'aneye benzer diğer sîgalar da vardır. Râvi ve meselâ İmam Mâlik حدثنا الزهري أن ابن المسيب حدثه بكذا [2] "İbn Müseyyeb'in kendisine şöyle, böyle dediğini Zührî bize söyledi" yahut قال الزهري قال ابن المسيب كذا yahut فعل كذا "Müseyyeb şöyle, böyle dedi yahut şöyle böyle yaptı dedi" ya da قال الزهري كان ابن المسيب يفعل كذا "Zührî, İbn Müseyyeb şöyle, böyle yapar idi dedi" gibi –yine tahdîs, semâ, ihbâr lafızlarını kullanmaksızın– yalnız أَنَّ harfi ile iktifa veya sîga-i tahdîsi başka bir kalıba ifrağ etmiş bulunursa yine hükmünde ihtilâf etmişlerdir:

İmam Ahmed b. Hanbel ile ona peyrev olmuş bir cemaat –ki içlerinde Ebû Bekir Ahmed b. Hârûn el-Berdîcî de (ö. 301?) vardır– أَنَّ ile emsali sîgalarla rivayet olunmuş haberler ittisâl hususunda عَنْ ile rivayet olunanlara mülhak olamazlar ve diğer bir cihetten bi-aynihî o haberin mesmû' olduğu tebeyyün etmedikçe münkatı' sayılırlar.

Cumhura göre ise –ki içlerinde İmam Mâlik de vardır– ittisâl hususunda أَنَّ nin عَنْ dan hiçbir farkı yoktur ve mutlak olarak istimali –likā ve tedlîsten selâmet şartıyla– semâa mahmûldür.

---

1 Meşârika "Meşriklılar", Megāribe de "Mağribliler" demektir. Mısır'ın garbından itibaren ta "el-bahrü'l-muhît"e ve Endülüs'e kadar olan bilâd ahalisine Megāribe, Mısır ile Mısır'ın bilâd-ı şarkıyyesi ahalisine Meşârika derler.

2 Böyle أَنَّ edatının istimaliyle rivayet edilen hadise bazıları مُؤَنَّن ismini vermişlerdir.

Hâfız Ebû Ömer b. Abdülber cumhurun hadîs-i müennen hakkındaki bu kavlini müdafaaten, "Hurûf ve elfâzın ehemmiyeti yoktur. Asıl ehemmiyet likāda, mücâlesette, semâda, müşâhedededir. Binaenaleyh İmam Ahmed b. Hanbel ve cemaatinin semâın sübûtunu şart kılmalarında mâna yoktur. Zira sahâbîye muttasıl olan isnadın –O sahâbî ister عَنْ desin, ister أَنَّ desin, isterse سَمِعْتُ desin– muttasıl addedilmesinde icmâ vardır" diyor.

Hâfız Zeynüddin el-Irâkī de ekalliyeti büsbütün haksız çıkarmak istemeyerek, "Sahâbînin, mâadası üzerine bir meziyeti vardır. Sahâbînin mürseli ile amel olunur. Diğerleri ise öyle değil" dedikten sonra Ya'kūb b. Şeybe'nin (ö. 262) ***el-Müsned***'inden irat edilmiş bir misali münakaşa ediyor. Ya'kūb b. Şeybe müsned ve muttasıl diyerek أتيت النبي صلى الله عليه وسلم وهو يصلي فسلمت عليه senedi ile أبو الزبير عن محمد بن الحنفية عن عمار قال فرد علي السلام "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin huzuruna bir kerre namaz kılarlarken geldim. Selâm verdim. Selâmımı red buyurdular"[3] hadisini[4] rivayet ettikten sonra, قيس بن سعد عن عطاء بن أبي رباح عن ابن الحنفية أن عمارا مر بالنبي صلى الله عليه وسلم وهو يصلي [5] siyakında mürseldir diyerek bir daha rivayet etmiştir. İbnü's-Salâh müsned sahibinin birinci senedi عن عمار lafzı ile olduğu için muttasıl, ikinci senedi ise أَنَّ عَمَّارًا lafzı ile olduğu için mürsel addettiğine zâhib olduğundan Abdürrahîm el-Irâkī müsned sahibince farkın أن ile عن arasındaki farktan ileri gelmeyip başka cihetten olduğunu izah ediyor. Onun fikrince Ya'kūb b. Şeybe de cumhurun kavline kāil olup şu kadar ki ikinci senedde, أن عمارا مر "... Nakletti ki Ammâr Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme uğradı" derken Muhammed b. Hanefiyye kıssayı Ammâr'a isnad etmiyormuş. Ya'kūb da onun için hadisi mürsel addetmiştir. Yoksa أن عمارا قال مررت "... nakletti ki Ammâr şöyle dedi ilâ âhirih" suretinde olaydı senedde أَنَّ olmakla beraber yine muttasıl addedecekti. Çünkü bu takdirde mürûr kıssasını rivayet eden –birinci isnadda olduğu gibi– Ammâr olmuş olacaktır. Birinci senedde Muhammed b. Hanefiyye, Ammâr'ın kıssa hakkındaki sözünü rivayet ediyor. İkincisinde ise bizzat yetişemediği Ammâr'a ait bir kıssayı kendisi hikâye ediyor. Bundan dolayı Ya'kūb birincisine muttasıl, ikincisine mürseldir demiş.

Irâkī bu noktayı böylece izah ettikten sonra أَنَّ ile mervî hadisin muttasılını mürselinden ayırt edecek şu kaideyi vazediyor: Bir kıssa veya vâkıayı mutazammın bir hadis rivayet eden râvi rivayet ettiğini idrak etmiş yani o zamana yetişmiş

3 Bidâyet-i İslâm'da namazda redd-i selâm ve hatta tekellüm mubah iken وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ {el-Bakara, 2/238.} âyet-i kerîmesinin nüzûlü üzerine bunlar ve namazdan başka işlerle meşgul olmalar nehiy buyurulmuştur.

4 {Adı geçen eserde tespit edilemeyen rivayet, Ahmed b. Hanbel'in ***Müsned***'inde "أبو الزبير عن محمد بن علي بن الحنفية عن عمار بن ياسر" senediyle nakledilmiştir. HM18508 İbn Hanbel, IV, 264.}

5 {İbnü's-Salâh, ***Mukaddime***, 63, 142.}

ve meselâ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile sahâbeden biri arasında vâki olmuş bir kıssayı hikâye eden râvi o vâkıanın zamanına yetişmiş bir sahâbî ise –vâkıayı müşahede ettiği mâlûm olmasa da– hadisin ittisâline hükmolunur. Vâkıayı idrak etmemişse hadis bir sahâbî mürselidir ve yine makbuldür, râvî tâbiî ise hadis münkatı'dır. Tâbiî de sahâbîden o sahâbînin idrak ettiği bir kıssayı rivayet eder yahut idrak etmediği bir kıssayı isnad ile sahâbîye mal ederek rivayet ederse hadis yine muttasıl ve illâ münkâtı' olur.

Yine Irâkī İmam Ahmed b. Hanbel'den عَنْ ile أَنَّ nin bir mertebede olmadıklarına dair olan rivayeti bu mânaya hamlediyor. Hatîb el-Bağdâdî ***el-Kifâye***'sinde imamın bu kavlini –senedini Ebû Dâvûd'a îsâl ederek– şöyle naklediyor: İmam müşârün ileyhe biri, Ebû Dâvûd orada iken, "Bir kimsenin قال عروة أن عائشة قالت يا رسول الله demesiyle عن عروة عن عائشة demesi bir mânaya mıdır?" diye sormuş. O da, "Bu ikisi nasıl bir olur? Bunlar bir değildir" cevabını vermiş. Irâkī'ye göre bunları imam bir görmüyor. Çünkü birinci lafza göre kıssayı yani Âişe radıyallahu anhânın يا رسول الله hitabını Urve idrak etmediği gibi hitabı ümmü'l-mü'minîn hazretlerine isnad da etmiyor. Halbuki ikinci lafz ile kıssayı an'ane ile müşârün ileyhâya isnad ediyor, ikincisi muttasıl evvelkisi değildir.

Ezmine-i müteahhirede أَنَّ lafzı da عَنْ lafzı gibi icâzette kesretle istimal edilmiştir. Megāribe أَنَّ yi de عَنْ gibi hem semâda hem icâzette istimal etmişlerdir.

18
Hadîs-i Muallak

Ta'lik isnadın baş tarafından bir veya alettevâlî daha ziyade râvi ismini hazf ile hadisi mahzûfun üst tarafındaki râviye –cezm sîgalarından biri ile– azv ve isnad etmeye denir ki böyle olan hadis **muallak**tır. İmam Şâfiî'nin şeyhi İmam Mâlik, onun da şeyhi Nâfi', onun da şeyhi Abdullah b. Ömer radıyallahu anhümâ olduğuna göre İmam Şâfiî'nin meselâ قال نافع yahut قال ابن عمر diyerek naklettiği hadis, muallak olmuş olur, kezâ Buhârî'nin, قال بهز بن حكيم عن أبيه عن جده عن النبي صلى الله عليه وسلم senedi ile rivayet ettiği الله أحق أن يُستحيى منه "***Allah Teâlâ kendisinden hayâ olunmak hususunda başkasından ehaktır***"[1] demesi ta'liktir. Zira Buhârî Behz b. Hakîm'e yetişememiştir. Aralarında başka râvi veya râviler vardır, kezâlik tercümesini arzetmekte olduğumuz *Buhârî Muhtasarı Tecrîd'*in bütün ehâdîs-i muttasılasını musannif doğrudan doğruya ashaptan rivayet etmesi dolayısıyle ta'lik etmiştir.

Bütün isnadın hazfı takdirinde de hadis, muallak olur. Meselâ bir hadîs-i merfû'da: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم , bir hadîs-i mevkûfta meselâ قال ابن عباس bir hadîs-i maktû'da da meselâ قال عطاء denilmesi gibi.

Cezm sîgasıyla rivayet edilmeyen hadise muallak namını vermezler. Cezm sîgaları –binâ-yı ma'lûm ile– , ذكر فلان , روى فلان , أمر فلان , فعل فلان , قال فلان , gibi elfazdır. Böyle cezm sîgasıyla naklolunan haber-i muallakta râvice o haberin muzâfun ileyh olan zata nisbeti sahih olduğuna ima edilmiş olur.

Binâ-yı meçhul sîgasıyla, meselâ يروى عن فلان كذا = filândan filân şey rivayet olunur.

1 {B278 Buhârî, Gusül, 20.}

يقال عنه كذا , يذكر , يحكى ile gibi sîgalar ile rivayet edilenlere muallak namı vermek mûtat değilse de müteahhirînden Ebü'l-Haccâc el-Mizzî ile (654-742) Hâfız Nevevî (631-676) bazı eserlerinde bu gibilerine de ta'lik demişlerdir.

Ta'lik tabiri nisbeten pek hâdis olup bunu en evvel istimal eden Dârekutnî (306-385) ve ondan sonra Ebû Abdullah el-Humeydî (420?-488) olup[2] onlardan sonra beyne'l-muhaddisîn şâyi olmuştur.

Hadîs-i muallak ile mu'dal beyninde umum ve husus minvech vardır. Senedinden alettevâlî iki veya ziyade râvi mahzûf olduğunda beyinlerinde iştirak vardır. Hazf behemehal senedin başından olmak ve bir râvinin hazfiyle iktifa edilebilmek dolayısıyla muallak, mu'dal değildir. İsnadın ortasından hazf varsa buna ta'lik değil, hadisin haline göre inkıtâ, irsâl, i'dâl gibi namlar verilir.

Herhalde ta'lik, rivayette bir ayıp sayılır. Hadîs-i muallakın, merdud kısmına dahil olması hazfedilen râvinin hali meçhul kaldığından nâşîdir. Maahâzâ başka bir tarikten râvî-i mahzûfun ismi mâlûm olur ve onun sika olduğu bilinirse muallakın sahih addedildiği de vâkidir. Şayet musannif, "Benim hazfettiğim râvilerin hepsi sikāttır" demiş bulunursa bu sefer maa'l-ibhâm ta'dîl-i ruvât meselesi hâdis olur ki cumhura göre râvî-i mahzûfun ismi söylenmedikçe hadis kabul olunmaz. Zira bir sika o râvî-i mahzûfun başkalarınca herhangi bir cihetçe mecruh olduğunu bilmeyerek onu tevsik edebileceğinden cerh ve ta'dîlce herkesin nazarındaki hali mâlûm olmak için hazfeylediği râvinin ismini zikretmedikçe tevsikine itimat olunmaz. Meselâ Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (ö. 128) hakkında bunca dedikodu olduğu halde Süfyân es-Sevrî (77-161) gibi eimmeden bir zat onu tevsik etmiş ve rivayetini reddetmemiştir. Râvî-i mahzûfun böyle biri olmayacağı ne belli? Lâkin İbnü's-Salâh'a göre hazf eğer ***Sahîh-i Buhârî*** gibi sıhhati iltizam edilmiş bir kitapta vâki olmuşsa bakılır: Eğer زاد ، روى ، ذكر ، قال tarzında mâlûm sîgasıyla cezmederek rivayet etmişse isnadı müellifçe sabit olmuş, şu kadar ki kendisince fenâ addedilemeyecek makāsıttan biri tahtında hazfedilmiş olduğuna hükmolunur. Yok eğer يُذكر ، يُرْوى gibi bir lafız ile rivayet etmişse sened söz götürür. Buhârî'de takriben bin üç yüz kırk kadar hadîs-i muallak vardır ki bunların hiçbiri tercümesi sadedinde olduğumuz *Muhtasar*'a muallak olarak dahil edilmemiştir.

---

2 Beyne'l-muhaddisîn huffâzdan olmak üzere meşhur olan Humeydî'ler ikidir: Biri ***Sahîh-i Buhârî*** ile ***Sahîh-i Müslim***'i ***el-Cem'u beyne's-Sahîhayn*** ismi ile bir araya toplayan bu zattır ki Endülüslü ve Miyorkalı Ebû Abdullah b. Ebû Nasr el-Humeydî'dir. Diğeri ise daha kadim olup Buhârî'nin şeyhidir ismi Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyrî el-Humeydî'dir. Endülüslü olanı Ezdî, Buhârî'nin şeyhi ise Kureşî-i Esedî'dir. İltibasa mahal kalmamak için bunu izah etmek gerekti.

Buhârî'nin, şüyûhundan bazılarına, قال فلان yahut زاد فلان diyerek azvettiği haberler şüyûh-i şüyûhundan ve daha yukarılardan vasıta hazfederek rivayet ettikleri gibi muallak değil likā ve tedlîsten selâmet şartlarına mukārin an'ane hükmünde olup muttasıl demektir.

Tembih. Râvinin kendi şeyhini hazfetmesi alelıtlak ta'lik midir? Bazıları mutlaka ta'lik olur demişlerse de sahih olan, meseleyi tafsil etmektir: Eğer o râvi müdellisînden biri ise rivayeti müdelles, değil ise ta'lik sayılmalıdır.

İstitrat. Bir hadisin rivayetinde sikāt arasında ihtilâf olup da kimi mürsel, kimi muttasıl; yahut kimi mevkuf, kimi merfû olarak rivayet ederler; yahut aynı sika bir vakitte mevsul veya merfû olarak rivayet ettiği halde başka vakitte mürsel veya mevkuf olarak rivayet ederse hadise verilecek hükümde dört kavil üzere ihtilâf edilmiştir:

Birinci kavle göre hangi sika mevsulen veya merfûan rivayet etmiş ise hüküm onundur. Muhalifi olan yani irsâl veya vakfeden vasıl veya ref'edenden hıfz ve itkānca daha üstün yahut muhaliflerin adedi daha çok olsa yine muteber olmaz. Zira vasıl da, ref' de silsile-i isnâdı itmam eden bir ziyadedir. Sikanın ziyadesi – ileride görüleceği üzere– beyne'l-muhaddisîn makbuldür. Buhârî'nin, Hatîb el-Bağdâdî'nin mezhebi budur. İbnü's-Salâh da fıkh ile usûl-i fıkıh icabınca kavl-i sahih bu olduğunu haber veriyor.

İkinci kavle göre hüküm, irsâl veya vakfedenindir. Hatîb bu kavlin ekser-i muhaddisînin kavli olduğunu söylüyor.

Üçüncü kavle göre hüküm ekserindir: Vasıl veya ref'eden sikātın adedi çok ise mevsul veya merfû; irsâl veya vakfedenlerin adedi çok ise hadis mürsel veya mevkuftur.

Dördüncü kavle göre hüküm ahfâzındır. Hıfz ve itkānı daha çok olan sika diğerlerin rivâyet-i mürsele veya mevkufesini vasıl veya ref'etmişse mevsul veya merfû; diğerlerin vasıl veya ref'ettiklerini irsâl veya vakfetmiş ise mürsel veya mevkuftur. Bu dördüncü kavle göre de yeni bir mesele hâdis olur: Hadîs-i ahfaz olan sika irsâl veya vakfetmişse anı vasıl veya ref'eden râvî-i sikanın adaleti muhtel olur mu? İbnü's-Salâh, Nevevî, Irâkī ve Süyûtî'nin esahhiyetini iddia ettikleri re'ye göre sika olan muhalifin adaletine bu, müessir olmaz. Diğer re'ye göre ise adaletine de, ehliyetine de, müsneden rivayet ettiği diğer hadislere de zarar verir.

Sika olan râvî-i vâhidin bir hadisi kâh vasıl veya ref', kâh irsâl veya vakfettiği takdirde ise –usûliyyûnun kavl-i sahîhine göre– hüküm, râviden ekseriyetle vâki olana bina olunur: Eğer hadisi vasıl veya ref'ettiği zamanlar daha çok ise vasıl veya ref' mukaddemdir, irsâl veya vakfettiği zamanlar daha çok ise irsâl veya vakıf mukaddemdir.

Vaslın irsâle, ref'in vakfa muarız geldiği yerler çoktur. Muhaddisînin tarz-ı tedkîkine bir numune olmak üzere Irakī'nin ***el-Elfiyye***'si ile Süyûtî'nin ***et-Tedrîb***'inde olan bir misali Tirmizî'nin de ***Câmi***'inden istifade ederek burada irat etmek faydadan hâlî değildir.

Ebü'l-İshak es-Sebîî'den muhtelif suretlerle rivayet edilen لا نكاح إلا بوليّ "***Kadın velîsinin izin ve akdi olmadıkça nikâh sahih değildir***"[3] hadisi[4] Buhârî'ye sorulmuş. Bu hadisi Şu'be ile Süfyân es-Sevrî عن أبي إسحق عن أبي بردة عن النبي صلى الله عليه وسلم senedi ile mürsel olarak rivayet etmişlerdir. Ebû Bürde, Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anhın oğlu olup tâbiîndendir. Ebû İshak'ın torunu İsrâil b.[5] Yûnus ise –diğer birtakım râviler gibi– عن أبي إسحق عن أبي بردة عن أبي موسى عن النبي صلى الله عليه وسلم senedi ile muttasıl olarak rivayet etmişlerdir. Irâkī'nin dediğine göre Şu'be ile Süfyân hıfz ve itkānda iki cebel-i rasîn oldukları halde Buhârî hadisin mürsel değil, muttasıl olduğuna hükmetmiştir. Zira sikanın ziyadesi makbuldür. Süyûtî ise diğer bir vech daha gösteriyor. Diyor ki Buhârî'nin bu hükmü vermesi mücerret vasılda ziyade olduğundan dolayı değildir. Muhaddisînin hâzık olanlarında bir nazar-ı diğer daha vardır ki, o da bir hükmü muttariden vermezden evvel karâine müracaat ederler. Buhârî'nin bu hadisin mevsul olduğuna hükmetmesi âtîdeki iki sebepten neşet eder: Birincisi Ebû İshak'tan mevsulen rivayet eden yedi zat vardır ki bunlardan biri Ebû İshak'ın hafîdi İsrâil b. Yûnus'tur (bu yedi zatın beşi Tirmizî'nin sevkettiği isnadlara göre İsrâil, Şerîk b. Abdullah, Ebû Avâne, Züheyr b. Muâviye, Kays b. Rebî' olup Tirmizî ayrıca İsrâil'in pederi Yûnus'tan geçmek üzere Esbât b. Muhammed, Zeyd b. Hubâb, Ebû Ubeyde el-Haddâd tariklerinden de عن يونس بن أبي إسحق عن أبي بردة عن أبي موسى عن النبي صلى الله عليه وسلم senedi ile yine hadisi muttasıl olarak rivayet eder) İsrâil b. Yûnus ise ceddinin rivâyâtıyla kesret-i mümâresesinden dolayı o cihetten herkesten esbettir. İkincisi –Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin, ***el-Müsned***'indeki rivayetinden de anlaşılacağı üzere– Şu'be ile Süfyân bu hadisi Ebû İshak'tan aynı mecliste birlikte dinlemişler ki ikisinin rivayeti, rivâyet-i vâhide hükmündedir. Şu'be,

3 Bir kadının kendi kendini tezvîc edebilmesi meselesi gerek bu hadisin senedlerindeki ihtilâftan gerek burada zikrine imkân olmayan diğer esbâbdan dolayı beyne'l-fukahâ münâzau'n-fîhtir.

4 {T1101 Tirmizî, Nikâh, 14.}

5 'bin' kelimesinin kısaltılmış şeklidir.

Süfyân'ın Ebû İshak huzurundaki kıraatini dinlemiş olmak üzere rivayet ediyor demektir.

Tirmizî de ***el-Câmi***'inde vasıl ve kat' rivayetlerini birer birer saydıktan sonra şöyle diyor: عن أبي إسحق عن أبي بردة عن أبي موسى عن النبي صلى الله عليه وسلم senedini sevkedenlerin rivayetleri bence daha sahihtir. Çünkü bu râvilerin Ebû İshak'tan semâları evkāt-ı muhtelifede vâki olmuştur. Vâkıa Şu'be ile Sevrî Ebû İshak'tan rivayet eden bu zevatın hepsinden esbettir. Lâkin ötekilerin rivayeti benim nazarımda doğruya daha şebih ve daha sahihtir. Zira Şu'be ile Sevrî bu hadisi Ebû İshak'tan meclis-i vâhidde dinlemişlerdir. Bunun delili de Mahmûd b. Gaylân'ın Ebû Dâvûd'un ihbariyle bize söylediğine göre Şu'be Ebû Dâvûd'a demiş ki Süfyân es-Sevrî'nin Ebû İshak'a, "Ebû Bürde'nin قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا نكاح إلا بولي [6] dediğini işittin mi?" diye sorduğunu ve onun da "evet" dediğini kulağımla işittim. Bu gösteriyor ki, Şu'be ile Sevrî'nin bu hadisi dinlemeleri aynı vakitte vâki olmuştur. İsrâil ise Ebû İshak hususunda esbettir. Eimme-i nukkāttan Abdurrahman b. Mehdî'nin, "Sevrî'nin Ebû İshak'tan rivayet ettiği hadisler içinden fevtettiklerim yani Sevrî'den dinlemediklerim yalnız İsrâil'e güvenerek fevtettiklerimdir. Çünkü İsrâil ceddinin hadislerinde etem yani daha ziyade kemal sahibi idi" dediğini Muhammed b. Müsennâ kendisinden dinlemiş, ben de ondan dinledim. İntehâ.

6 {D2085 Ebû Dâvûd, Nikâh, 18, 19.}

19
Hadîs-i Müdelles

Tedlîsin ma'nâ-yı lugavîsi metâın aybını bâyiin müşteriden gizlemesidir. Muhaddisîn de **tedlîs** tabirini bu mânadan almışlardır. "Alaca karanlık" demek olan **deles**ten müştak olduğunu söyleyenler de vardır. Tedlîs ile rivayet eden kimse senedinden nur ve cilâyı azalttığı için yaptığına tedlîs denilmiştir. Istılâh-ı ehl-i hadîse göre tedlîs, senede dahil olan bir râvinin ismini –turuk-ı hadîs ve ilel-i isnâda muttali olan eimme-i hadîsin huzzâkından başkalarına mâlûm olamayacak veçhile– iskât ile sanki o vasıta olmaksızın semâ-ı vukuunu –iktiza etmese de– îhâm eder bir lafız ile isnadı sevketmeye denir ki uyûb-ı rivayetten biridir. Tedlîsi irtikâp eden râviye مُدَلِّس, râvî-i sâkıta مُدَلَّس عنه tedlîs ile rivayet edilen hadise مُدَلَّس denir. Tedlîs, zayıf olan râvilerden sâdır olduğu gibi sikâttan da sâdır olabilir. Tedlîsin üç sureti vardır: Tedlîs-i isnâd, tedlîs-i şüyûh, tedlîs-i tesviye.

Tedlîs-i İsnâd

Tedlîs-i isnâd –meşhur olan tarife göre– râvinin senedde şeyhini atlayarak muasırı veya mülâki olduğu şeyhinin şeyhinden veya daha yukarıdan –أخبرنا yahut ona benzer ve semâ-i sarîha delâlet eder bir lafız ile rivayet edecek yerde– عن فلان tarzında an'ane ile yahut قال فلان ya da أن فلانًا قال gibi elfâz ile hadisi rivayet etmesidir ki bu suretle bilâvasıta semâ vâki olmamış –ve hadîs-i münkatı' veya mu'dal– olduğu halde râvi ittisâli iktiza etmeyen bir lafız ile hadisin muttasıl olduğunu îhâm etmiş olur. Bu da ancak müdellisin üst taraftaki râviye muasır veya mülâki olmuş bulunduğu halde ondan semâı hiç vâki olmamış yahut vâki olmuşsa o hadisi vasıta ile

ondan işitmiş olmasıyla tasavvur olunur. Müdellis, râvî-i sâkıtın muasırı değilse ondan rivayeti tedlîs değil, **irsâl-i celî** veya ta'liktir.

Şeyhülislâm İbn Hacer, râvi semâ ve ittisâli îhâm eden قال، عن، أن edatlarıında iskât ederek doğrudan doğruya فلان diyerek şeyhinin ismini ibtidâen zikretse yine o elfâz-ı mûhimeyi istimal etmişçesine müdellistir. Buna Şeyhülislâm İbn Hacer **tedlîs-i kat'** namını vermiştir ki bunun misali biraz sonra gelecektir.

Bâlâdaki izaha göre tedlîs-i isnâd iki türlü olmuş olur: Müdellis ya mülâki olduğu râviden işitmemiş olduğu bir haberi ondan işittiğini îhâm eder yahut hiç mülâki olmayıp yalnız muasırı olduğu râviden ittisâli mühim elfâz ile rivayet eder. Bu tarifi edenler tedlîste yalnız muâsarat kaydıyla iktifa edip irsâl-i hafîyi pek de kāle almıyorlar.

Maahâzâ muasır olmayanın rivâyet-i mûhimesine de tedlîs namını verenler vardır. Bunlara göre tedlîs, "Bir kimsenin –muasır olsun olmasın– diğer kimseden işitmemiş olduğu bir haberi sarâhaten semâı iktiza etmeyen bir lafz ile rivayet etmesidir" diye tarif olunur. Mâlikî olan Hâfız İbn Abdülber *et-Temhîd*'inde bu tarife karşı:, "Öyle ise hiçbir kimse, hatta ne İmam Mâlik ne de başkası tedlîsten kurtulamamış olur" diye şiddetli bir itiraz dermeyan ediyor.

Ebü'l-Hasan İbnü'l-Kattân da (ö. 628) *Beyânü'l-vehm ve'l-îhâm*'ında, ondan evvelde المسند المعلل sahibi Hâfız Ebû Bekir el-Bezzâr (ö. 292) معرفة مَن يُتْرَكُ حديثُه أو يُقْبَل ismiyle telif ettiği cüzde tedlîsi, "Kendisinden rivayeti olan şeyhinden işitmediği bir haberi semâını zikretmeksizin rivayet etmektir" diye tarif etmişlerdir ki bunlarca şeyhinden mesmûu olmayan bir haberi işittiğini îhâm eden râvi müdellis olduğu gibi semâı vâki olmadığı halde semâını îhâm edenin rivayeti mürsel namını alıyor.

Şeyhülislâm İbn Hacer el-Askalânî'nin mezhebine göre ise bir kere râvi ile merviyyün-anhın muasır olup olmadıklarına, oldukları takdirde de beyinlerinde telâkī mâlûm olup olmadığına bakılır. Eğer râvi gayri muasır ve tabiî ise hadisi mürsel-i celî olur. Tâbiî değil ise hadisi münkatı'dır, fukaha ile bazı mahaddisînin mezhebine göre irsâl ile inkıtâ bir mânaya olduğundan ikinci takdirde yine irsâl vardır. Muâsarat halinde de mülâkat etmişlerse tedlîs, ettikleri mâlûm değil ise irsâl-i hafî vardır.

Demek ki müdelles ile mürsel-i hafî arasında pek ince bir fark vardır. Zâhir-i

hâle bakılırsa mürsel-i hafî de tedlîs-i isnâd nevinden gibi görünür. Nitekim Muhyiddin en-Nevevî ile (631-676) Abdürrahîm el-Irâkī (725-819) gibi eimme-i muhaddisîn içinde onu tedlîse dahil addedenler vardır. Bu iki zata göre hazfin tedlîs olması için râvi ile merviyyün-anhın yalnız muasır olmaları kâfi olup mülâkat etmiş olmaları şart değildir. Halbuki cumhura göre rivayette tedlîs olabilmek için râvinin merviyyün-anha hem muasır hem mülâki olduğu halde ondan semâı bulunmamak, semâı varsa mevzubahis olan hadisi ondan işitmemiş olmak iktiza eder. İdrak etmediği zattan ittisâli îhâm eder lafız ile rivayet etmesine tedlîs namını vermezler. Binaenaleyh tedlîs ile irsâl beyninde umum ve husus minvechin bulunmuş olur. Her ikisi beyninde bir cihetten iştirak vardır ki o da râvi ile merviyyün-anh yekdiğere muâsır oldukları halde aralarında hakikatte bir vasıta vardır. Ancak râvinin merviyyün-anha mülâkatı mâlûm bulunursa rivayet müdelles; muasırlığı mâlûm, lâkin mülâkatı şübheli olursa mürsel-i hafî addolunur. Nevevî ile Irâkī'nin meslekleri ihtiyar edilse Ebû Osman en-Nehdî ile (ö. 100?) Kays b. Ebû Hâzim (ö. 97?) gibi asr-ı celîl-i nebevîyi idrak etmiş iken dîdâr-ı mübârek-i risâletpenâhî ile müşerref olamamış tâbiîn-i muhadramînin, عن النبي صلى الله عليه وسلم diye ettikleri rivayetleri irsâl değil, tedlîs addetmek lâzım gelir ki ilm-i hadîs ehlinin bu rivayetleri mürsel addetmekte ittifakları olduğunu İbn Hacer el-Askalânî söylüyor. Tedlîste mülâkat edilmiş olmasını İmam Şâfiî ile Ebû Bekir el-Bezzâr da şart addettikleri gibi Hatîb'in *el-Kifâye*'deki sözü de bunu iktiza eder. Mu'temedün aleyh olan kavil de budur.

Mülâkatın adem-i vukūu râvinin itiraf ve kendi hakkındaki ihbarı ile mâlûm olabileceği gibi ahvâl-i ruvâtı ârif eimmeden birinin cezmen beyan etmesiyle de mâlûm olabilir. Bir de müdelles olduğunda şüphe edilen hadisin diğer tarikinde râvi ile merviyyün-anh arasında bir vasıtanın görünmesi de tedlîsi ispata çok kere kâfi gelirse de bazan kifayet etmez. Zira ikinci tarikte bir râvinin ziyade edilmesi vehim ve galat eseri olmak da muhtemeldir. Bu takdirde ittisâl ve inkıtâın her ikisi de mütesâviyen ihtimal dairesinde kalacağı için hadisin müdelles mi, yoksa muttasıl mı olduğu bir hükm-i kat'î ile kestirilemez. Bu tafsile göre meselenin ne kadar nâzik olduğu anlaşılır ve ulemâ-yı hadîsin tetkikatı ne kadar ince noktalara teşmil ettikleri ve uydurma mütûn ve esânîdi öyle kolayca kabul eder takımdan olmadıkları hakkında bir fikir edinilebilir. Zaten bu davanın şühûdu bu mevzua dair yazılmış müstakil eserlerdir. Nitekim muhaddis-i şehîr Hatîb Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî (392-463) التفصيل لِمُبْهَم المراسيل inde müdevvenâta girmiş âsârdan hangilerinin rivayetinde irsâl-i hafî, المزيد في متصل الأسانيد inde de hangi hadislerin senedlerine vehmen yani yanlışlıkla ziyâde-i râvî girmiş olduğunu istikrâî olarak birer

birer göstermiştir. İbn Hacer el-Askalânî (773-852) ve ondan evvel birçok zevâtın da *Tabakātü'l-müdellisîn* ve diğer namlarla telifatı vardır.

Şayet müdellis îhâm-ı semâı değil de vukū-ı semâı iktiza eden bir sîga ile rivayet edecek olursa sözü müdelles değil kizb olmuş olur ve artık diğer rivâyâtından hiçbiri kabul olunmaz. Böylesi değil a, tedlîsi ömründe bir kere olsun irtikâp etmiş olmakla mâruf olan kimse bilâhare aynı hadisi semâı tasrih eder bir sîga ile rivayet etmiş olsa birtakım muhaddisîn ve fukahâca artık mecruh ve rivâyâtı merduddur. Ekseriyet ise bu kadar şedit davranmazlar. Herhalde tedlîs ile mâruf olan adlin de –kavl-i esahha göre– سمعت gibi ittisâli müş'ir elfâz ile edâ etmediği hadisleri kabul olunmaz.

Müdellis kezzâb demek değildir. Sadûk olduğu halde tedlîsi irtikâp etmiş muhaddisîn vardır. Süfyân b. Uyeyne, Süfyân es-Sevrî, A'meş, Abdürrezzâk, Velîd b. Müslim ve diğer bazı ricâl-i sıhâh gibi Ali b. Haşrem'in (ö. 257) nakline göre bir gün Süfyân b. Uyeyne'nin (107-198) nezdinde bulunmuşlar. Süfyân –hiçbir edât-ı rivâyet zikretmeksizin– الزهري lafzıyla başlayarak hadis rivayet etmiş. "Bunu Zührî mi sana söyledi?" diye kendisine sorulmuş. O sükût etmiş. Sonra yine öylece الزهري lafzıyla rivayeti edâ etmiş. Tekrar, "Bunu ondan işittin mi?" diye sormuşlar. Bunun üzerine "Hayır, ne Zührî'den ne Zührî'den işitenden işittim. Bunu Zührî'den mervî olmak üzere Ma'mer (ö. 153), ondan rivayeten de Abdürrezzâk (126– 211) bana söyledi" demiştir.[1] Vâkıa Süfyân'ın celâlet-i kadri şübheden vârestedir. Lâkin tedlîs ekser-i ulemâca mekruhtur. Hatta Şu'be b. Haccâc (80-160) tahrîmine kadar giderdi ve "Gökyüzünden yüzükoyun yere düşmek, bir kimseden kulağımla işitmediğim halde عن فلان demekten bana daha ehven gelir" dediği gibi "Tedlîs yalanın kardeşidir" ve "Tedlîs etmekten ise zina etmek bence ehvendir" dediği de rivayet olunur ki bu ifratı zecr ve tenfirde mübalağa için etmiştir.

Katâde tedlîs ile meşhur olan râvilerdendir. İbn Hacer el-Askalânî'nin *Tabakātü'l-müdellisîn*'de beyanına göre Süfyân, Katâde'nin (60-117) ağzından çıkan sözlere dikkat ettiğini söylermiş. حدثنا yahut سمعت dedi mi o sözleri ezberlermiş. حدث فلان dedi mi o rivayete kulak asmazmış. Şu'be, "Sizi A'meş ile (64-148) Ebû İshak ve Katâde'nin tedlîslerinden kurtardım" dermiş ki buna nazaran Şu'be'nin bu üç zattan vâki olan merviyyâtına itibar etmek için pek sağlam bir kaide bulunmuş demek olur.

1 İbn Hacer el-Askalânî, İbn Uyeyne'nin bu kıssasını tedlîs-i kat'a (s. 162) misal olarak irat etmiştir.

Tedlîs-i İsnâdın Hükmü

Tedlîs ile rivayet etmeyi ulemânın pek ziyade mekruh görmeleri, hele Şu'be ile ona peyrev olanların tahrîm eylemeleri, âtideki sebeplerden neşet eder: İhticâca sâlih olmayan bir şey ile lüzûm-ı ihticâcı îhâm ettiği gibi müdellis sika olduğu halde de –aldatmaya benzeyen bu fiiliyle– bizzat kendi rivâyâtını amelden iskāta sebebiyet veriyor ve bu zararı daim olup kalıyor. Bundan dolayı ehl-i hadîs ile fukahadan bazı ulemâ ifrata gidip müdellisi mecruh addederler ve semâı tasrih etmiş olsa bile hiçbir rivayetini kabul etmezler.

Hadîs-i mürseli hüccet addedenler ise bunların zıddına olarak müdellisin rivayetini alelıtlak kabul ederler. Mürsel ile ihticâc etmeyenler de müdellisînin ananelerini reddetmekte müttefiktirler. Yalnız sikāttan rivayet etmekle beraber tedlîs eden yani hazfettiği râvisi de sika olan kimselerin ve meselâ Süfyân b. Uyeyne'nin rivâyât-ı müdellesesi bu taifece de makbuldür. İbn Abdülber eimme-i hadîsin, "Süfyân b. Uyeyne'nin tedlîsi kabul olunur" dediklerini hikâye eder. Çünkü Süfyân'ın tedlîsi İbn Cüreyc, Ma'mer b. Râşid ve emsali mütkın ve sika olan zevattandır. Hemen hemen hiçbir haber-i müdellesi yoktur ki vüsûk ve itkānda merviyyün-anhtan aşağı olmayan bir zattan mesmûu olduğunu beyan etmiş olmasın. Bu, aynıyla kibâr-ı tâbiînin merâsîli gibidir ki onlar yalnız sahâbeden irsâl ettikleri gibi Süfyân da yalnız sikāttan irsâl etmiş gibi oluyor. İbn Hibbân, Süfyân hakkındaki bu kavli beğenip, "Bu, dünyada yalnız ona has olan bir imtiyazdır" der.

Mürseli kabul etmeyenler cumhurunun kavl-i sahîhine göre müdellis olan ve sikadan da, gayri sikadan da rivayet eden sikanın rivayetinde meseleyi tafsil etmelidir. Rivayeti semâını tebyin etmeyen bir lafz-ı muhtemel ile vâki ise hadisi mürsel olur ve makbul değildir.

سمعت yahut حدثنا yahut أخبرنا gibi bir lafız ile rivayet ettikleri ise sahih ve makbul ve ihticâca sâlih addolunur. Nitekim *Sahîhayn* ile ümmehâttan olan diğer kütüb-i hadîste A'meş'ten, Katâde'den, Süfyân es-Sevrî'den, Süfyân b. Uyeyne'den, Hüşeym'den, Velîd b. Müslim'den ve daha bu mertebedeki diğer eimmeden müdelles olarak rivayet edilmiş pek çok ahbâr vardır ki bunlar makbul addedilmişlerdir. Çünkü bir kere tedlîs yalancılık demek değildir ve cumhura göre –pek makbul olmasa da– haram da değildir. Râvi de adl ve zâbıt olduğu halde semâını başka bir vesile ile söylemiştir. O halde rivayetinin sıhhatine hükümden başka çare kalmaz.

Bir de bir râvi müdellis addedilmek ve hakkında bu tafsil edilen ahkâm câri olmak için tedlîsi tekrar etmiş olması da şart değildir. Ömründe bir kere tedlîs etmiş olan râvi o zümreye idhal edilir. *Sahîhayn* ile onlar gibi sıhhati iltizam edilmiş diğer kitaplarda müdellisînden rivayet edilmiş nukūle gelince bunlar, Buhârî ve Müslim derecesinde nukkād-ı hadîs ve ehl-i basîret büyük huffâzın bu kadar ağır şartlarla intihabını deruhte ettikleri merviyyât meyanına dahil oldukları için diğer tariklerden vukū-ı semâın kendilerince sübûtuna ve tasrîh-i semâ yolunu bırakıp da an'ane rivayeti ile iktifa edişleri o rivayetler kendi şartlarınca olmakla beraber diğerleri kadar kavî olmadığına hamlolunmaktadır. Bâhusus bunların birçoğu her iki tarik ile yani hem tedlîs hem de semâ-ı sarîh tarikleriyle mükerreren o kitaplarda rivayet edilmiş bulunuyor.

Bazıları meseleyi başka türlü tafsil ediyorlar. Diyorlar ki müdellisin tedlîs etmesine sebep zayıf olan râviyi saklamak ise kendisi için sebeb-i cerhtir. Zira bu, haram olan bir aldatmadır. Böyle bir maksat yok ise lâ-be'stir.

Tedlîs-i Şüyûh

Tedlîsin ikinci sureti **tedlîs-i şüyûh**tur ki bunda muhaddis, şeyhinin mâruf olan isim, künye, lakap, nisbet vesair evsafını bırakıp –ta'miye yani şaşırtmak kastıyla– mâruf olmayanları ile tesmiye ve tavsif eder. Eimme-i kurrâdan Ebû Bekir b. Mücâhid'in, حدثنا عبد الله بن أبي عبد الله demesi gibi. Ebû Abdullah'tan muradı *Sünen* sahibi Ebû Dâvûd'un oğlu Hâfız Ebû Bekir b. Ebû Dâvûd'dur. Tedlîsin bu türlüsü merviyyün-anhı da, mervîyi de heder etmek mahzurunu dâîdir. Meselâ böyle bir hadiste ma'rûfiyyeti ve celâlet-i kadri ile beraber bu Ebû Abdullah'ın Ebû Bekir b. Ebû Dâvûd olduğu hatıra gelmez. Bu hadiste bu Ebû Bekir zâyi oldu demektir. Kezâlik onun kim olduğu anlaşılamaması yüzünden meçhul kimseden rivayet edilmişçesine hadis zâyi olur. Bu türlü tedlîs, olsa olsa tâlib-i hadîsi imtihan ve ruvât ile ahvâl-i ruvâtı araştırmaya tergīb ve teşvik maksadıyla tecviz olunabilir.

Tedlîsin bu nevi makāsıd-ı muhtelife tahtında irtikâp olunabilir ve müdellisin garazına göre hakkındaki hüküm değişir.

Bunu yapmaya sebep şeyhi zayıf olduğundan zuafâdan rivayet ediyor denmesin için ise tedlîs-i şüyûhun en fenâsıdır ve bazılarınca bu müdellis mecruh olursa da esah olan bunun cerh derecesine varmamasıdır. Ebû Nasr İbnü's-Sabbâğ (400-477) *Udde*'sinde, "Şeyhinin sika olduğuna mu'tekid olduğu halde şeyhi nâs indinde

sika olmadığı için bunu, rivayet ettiği haberi kabul ettirmeye çare olsun diye yapıyorsa rivayetini kabul etmemek vâciptir. Zira onun bilmediği bir cihetten şeyhinin mecrûhiyyetine başkasının vâkıf olması ihtimali vardır" diyor. Seyfeddin el-Âmidî (551-631), "Şeyhinin zaafından dolayı bunu yapıyorsa kendi hakkında cerhtir. Şeyhinin nesebindeki zaaftan yahut rivayetini kabul etmek hususundaki ihtilâftan dolayı yapıyorsa kendi hakkında cerh değildir" diyor. İbnü's-Sem'ânî (ابن السمعاني) de (426-489), "Şeyhin kimdir? sualine karşı şeyhini beyan edemeyecek gibi ise kendi hakkında cerhtir, değil ise değildir" demişler. Bazıları bu maksatla edilen tedlîse, tedlîs ıtlak edilemeyeceğini iddia etmişlerdir. Nitekim Beyhakī'nin (334-458) ***el-Medhal***'de rivayet ettiği üzere Muhammed b. Râfi' şöyle demiş: Ebû Âmir'e "Sevrî tedlîs eder mi idi?" diye sordum. "Hayır" dedi. "Ahâlîsi, muayyen bir kimsenin hadisini yazmayacaklarını bildiği memlekette حدثني رجل, ismi onlarca mâruf ise أبو فلان, künyesi de onlarca mâruf ise o zaman ismi ile فلان demez miydi?" dedim. "Bu tezyindir, tedlîs değildir" dedi. İntehâ.

Müdellis bazan şeyhi kendinden sinnen küçük, yahut kendinden sonrakilerin de ondan rivayette kendisine müşârik olacakları derecede vefatı teahhur etmiş olduğundan dolayı da bunu yapar ki bu, o kadar söz edecek şey değildir.

Tedlîs-i şüyûhun bir sebebi de râvi meşâyihini çok göstermek, yahut bir şeyhinden çok rivayeti var ise rivayette tefennün etmek maksadıyla evsafını değiştirmesidir ki bunu Hatîb el-Bağdâdî ile diğer bazı musannifler çokça yapmışlardır. Bunun da rivayete ve râviye hiçbir zararı yoktur.

Bunun aksi olan bir maksatla tedlîs-i şeyh yapıldığı da vardır. Bunda râvi bir şahsa daha meşhur birinin ismini verir. Takıyyüddin es-Sübkî (683-756) ***Cem'u'l-cevâmi'***'inde meselâ Beyhakī'nin Ebû Abdullah el-Hâkim hakkında istimal ettiği أخبرنا أبو عبدالله الحافظ tabirine teşbîhen Ebû Abdullah ez-Zehebî (673-748) hakkında da bu tabirin istimal edilmesini yahut muhataba likā ve rihlet vukuunu mübhemen ilkā ile beraber hakikatte Bağdat'taki nehr-i Îsâ veya Mısır'daki Cîze beldesini murat ederek, حدثنا من وراء النهر "Verâ-i nehirdeki zat bize söyledi" demesini misal olarak irat eder. Lâkin bunlar da yalan değil, meâriz nevinden olduğu için adalete kadh etmez.

Tedlîs-i Tesviye

Tedlîsin üçüncü sureti **tedlîs-i tesviye**dir ki bunda râvi sika olan meşâyihinden ikisi arasına giren bir râvî-i zaîfi iskāt ile senedi hep sikāttan rivayet edilmiş gibi gösterir. İbnü'l-Kattân bu nevi tedlîse **tesviye** namını vermiştir. Tesviye lafzının sebeb-i vaz'ı kimi sağlam, kimi çürük olan ricâl-i senedden çürükleri hazfedilip ve yalnız sağlamları bırakılıp bu suretle isnadın hep nev'an mâ bir seviyede yani aynı seviyede görünen kavî ricâlden terekküp etmiş gibi gösterilmesidir.

Bu, tedlîsin en kötüsüdür. Zira seneddeki birinci sika tedlîs ile mâruf olmayabilir ve bu suretle senede ba'de't-tesviye vâkıf olan kimse hadisi ilk sika diğer sikadan bilâvasıta rivayet etmiş zannına düşeceğinden sıhhatine hükmeder ki pek şenî' bir iğfaldir.

Tedlîs-i tesviyeyi Süfyân es-Sevrî ile A'meş de irtikâp etmiş oldukları gibi diğer sikāttan da bunu yapan vardır. Bakıyye b. Velîd ile (ö. 197) Velîd b. Müslim de (ö. 192) eimme-i a'lâmdan oldukları halde bunu çokça yapmış olmakla şöhret almışlardır. İmam İshak b. Râhûye'nin Bakıyye b. Velîd tarikinden حدثني أبو وهب الأسدي عن نافع عن ابن عمر senediyle rivayet ettiği, "*Bir kimsenin selâbet-i re'y ve aklını öğrenmedikçe İslâm'ını methedip durmayın*" hadisi hakkında İbn Ebû Hâtim (240-327), *Kitâbü'l-İlel*'inde şöyle diyor: Pederimden – meşhur Ebû Hâtim er-Râzî (195-277)– işittim, bu hadisten bahsederken dedi ki: Bu hadisin, anlaşılması pek az kimseye müyesser olan ince bir hususiyeti var. Bu hadisi Ubeydullah b. Amr, İshak b. Ebû Ferve'den, İshak, Nâfi'den, Nâfi' de İbn Ömer radıyallahu anhümâdan rivayet etmişlerdir. Bakıyye İshak'ı hazf ile "Ubeydullah b. Amr (110-180) Nafi'den (ö. 117) rivayet etti" dese tedlîsi belli olacağından meşhur olan Ubeydullah b. Amr ismine bedel meşhur olmayan künyesiyle nesebini istimal ederek Ebû Vehb el-Esedî demiş ve onun şahsını ta'miye etmiştir. İntehâ.

Velîd b. Müslim (119-195) hakkında da Ebû Müshir (140-218), "İmam Evzâî'nin (ö. 157) hadislerini kezzâbînden aldıktan sonra isimlerini saklayarak imama isnad ederdi" dediği gibi Sâlih Cezere demekle mâruf Sâlih b. Muhammed el-Bağdâdî de şöyle naklediyor: Heysem b. Hârice'den işittim, diyordu ki, ben Velîd'e, "Sen Evzâî'nin hadislerini berbat ettin" dedim. "Nasıl?" diye sordu. Dedim ki sen عن الأوزاعي عن يحيى بن سعيد kezâ عن الأوزاعي عن الزهري kezâ عن الأوزاعي عن نافع diye rivayet edip duruyorsun. Halbuki senden başkaları Evzâî ile Nâfi'in arasına Abdullah b. Âmir el-Eslemî'yi, Evzâî ile Zührî'nin arasına İbrâhim b. Mürre'yi idhal ediyorlar.

Bunun üzerine, "Evzâî'yi ben bu gibilerinden rivayet edebilecek mertebeden yüksek gösteriyorum. Fena mı?" cevabını verdi. Ben de, "Bu adamlar zuafâdan oldukları ve Evzâî kendilerinden münker hadisler rivayet ettiği halde sen o râvileri iskāt ile o hadisleri Evzâî sikāttan rivayet etmiş gibi gösterirsen Evzâî'nin kendisi için zayıf denmez mi?" dedim. Lâkin o, sözüme hiç aldırmadı.

A'meş (61-148) ile Süfyân es-Sevrî'nin de (97-161) ara sıra bunu yaptıklarını Hatîb nakleder.

Tedlîsin bu nevi için Ebû Saîd el-Alâî (694-761), "Alelıtlak envâ-ı tedlîsin efhaşi ve en kötüsüdür"; Zeynüddin el-Irâkī (725-819), "Bu, amden yapan kimsenin mûcib-i kadhıdır"; İbn Hacer el-Askalânî (773-852) de, "Sevrî ile A'meş'in de bu tedlîs ile mevsuf olmalarına rağmen bunun cerh olduğunda şüphe yoktur. Bu ikisi yalnız başkalarınca zayıf iken kendilerince sika olan râvinin ismini iskāt ederlerdi diye lehlerine serdedilen özrün de hükmü yoktur" derler.

Bu tedlîse **tesviye** namının İbnü'l-Kattân tarafından verildiği biraz evvel söylenmişti. Kudemâ-yı muhaddisîn buna **tecvîd** derlerdi ki "güzelleştirme" demektir. جَوَّدَهُ فُلَانٌ derlerdi ki fülânca, seneddeki ecvâdı yani iyi râvileri alıkoyup diğerlerini hazfetti demektir. İbnü'l-Kattân tesviye ile **tedlîs-i tesviye** tabirleri beyninde bir fark gözetilmesine de taraftardır. Diyor ki tedlîs-i tesviye denilince isnadın içinde, aralarındaki vasıtalar hazfolunan sikātın her biri o hadisteki şeyhinin şeyhi ile buluşmuş olmaları lâzım gelir. Halbuki yalnız tesviye denilince bu sikāttan her birinin mâ-fevkindeki sika ile buluşmuş olmasına hâcet yoktur. Nitekim İmam Mâlik bu ikincisini yapmış olmakla beraber tedlîs girîvesine düşmemiştir. İmam müşârün ileyh, عن ثور عن ابن عباس der. Halbuki Sevr, İbn Abbas radıyallahu anhümâya mülâki olmuş değildir. Aralarında İkrime vardır. Mâlik, İkrime'yi kendisince hüccet olmadığı için iskāt etmiştir diyor. Peki ammâ, İmam Mâlik'in bu yaptığı tedlîs değil ise acaba hadisi münkatı' olmuş olmaz mı? Hayır, sukūt-ı râvî dolayısıyla hadisi münkatı' olursa da sâkıt olduğu haysiyetle bu, bir inkıtâ-ı hâstır. Hadisi de alelıtlak münkatı' değil müsevvâ ve mücevveddir.

İbn Hacer tedlîs-i atf namını verdiği bir nevi daha temyiz etmek istiyor ve Hüşeym b. Beşîr'in yaptığı tedlîsi misal olarak zikrediyor. Hâkim ile Hatîb'in naklettiklerine göre Hüşeym'in ashabı bir gün kendisine, "Bugün içinde hiç tedlîs bulunmadık bir hadis rivayet etmeni isteriz" demişler. O da, "Alın!" dedikten sonra bir meclisi hadis imlâsı ile geçirmiş ve rivayet ettiği her hadiste حدثنا فلان وفلان diye başlayarak sened ile metni sevketmiş. Meclis hitâma erdikten sonra,

"Bugün size hiç tedlîs yaptım mı?" diye sormuş "Hayır" cevabını alınca, وفلان dediğim yerlerin hiçbirinde وفلان diye zikrettiğim kimseden hadis işitmedim" demiş. İbn Hacer tedlîs-i şüyûhun bütün envâı tedlîs-i isnâda girer diyor.

Ebû Abdullah el-Hâkim altı nevi tedlîs tâdât ediyor:

1. Birtakımları işittikleriyle işitmediklerini fark ve temyiz etmeksizin rivayet etmişlerdir.

2. Birtakımları tedlîs etmişlerdir ve tedlîslerinden nefret edilip kimden işittiklerini beyan için ilhâh vuku bulmadıkça müdellesün-anh olan râvinin ismini vermişlerdir. İbn Haşrem'in İbn Uyeyne hakkındaki naklinde olduğu gibi.

3. Birtakımları kim oldukları belirsiz meçhûlînin isimlerini saklamışlardır. Ali b. Medînî'ye, حدثني حسين الأشقر حدثنا شعيب بن عبد الله عن أبي عبد الله عن نوف senedi ile biri bir hadis rivayet etmiş. Ali b. Medînî der ki Hüseyin'e, "Bunu kimden işittin?" diye sordum. "Bana Şuayb söyledi. O da Ebû Abdullah'tan, o da Nevf'ten almış" dedi. Şuayb'ı buldum ve "Bunu sana söyleyen kimdir?" dedim. "Ebû Abdullah el-Cessâs söyledi" dedi. "Peki, o kimden öğrenmiş" diye sordum. "Hammâd el-Kassâr'dan" dedi. Hammâd'ı bulup ona sordum. "Ferkad es-Sebâbî'den bana, ona da Nevf'ten bâliğ oldu" dedi. Meğer tedlîs edilen, hüviyeti ketmedilen kimseler üç imiş. Zira Ebû Abdullah el-Cassâs meçhuldür. Hammâd el-Kassâr'ın kim olduğu mâlûm değil, ona doğrudan doğruya Ferkad söylememiş de Ferkad'dan kendisine bâliğ olmuş. Maahâzâ Ferkad da Nevf 'e yetişmemiştir.

4. Birtakımları birçok hadisini dinledikleri halde az miktarını fevtetmiş oldukları şeyhlerinin fevtettikleri hadislerini başkalarından dinleyip o vasıtaları aradan kaldırmışlardır.

5. Birtakımları hiç görmedikleri birtakım şüyûhtan قال فلان diyerek rivayet ederler de o şüyûhtan semâları yok iken var imiş gibi gösterirler, işte bu beş nev'in hepsi de –Bulkînî'nin dediği gibi-tedlîs-i isnaddır.

6. Tedlîs-i şüyûh.

Tembih. Ebû Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbûrî, "Hicaz, Haremeyn, Mısır, Avâlî[2] Horasan, Cibâl[3], İsfahan, Hûzistan, Mâverâünnehir ahalisinin eimmesi içinden tedlîsi irtikâp eden hiçbir kimseyi bilmiyorum" dedikten sonra, "Muhaddisînin en çok tedlîs yapanı ehl-i Kûfe ile ehl-i Basra'dan birkaç kimsedir. Ehl-i Bağdat'a gelince Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Süleyman el-Bâgandî el-Vâsıtî'ye (220?-312) gelinceye kadar" içlerinden hiçbir kimsenin tedlîs yaptığı söylenmemiştir. Bağdat'ta tedlîsi ilk ihdas eden odur ve Bağdatlılar'dan tedlîs edenler hep ona tebaan etmişlerdir.

2 Avâlî'den maksat neresi olduğunu anlayamadım. Vâkıa Medîne-i Münevvere'ye 3-4 mil kadar yakın bu isimde bir yer vardır. Lâkin herhalde burada maksud olan orası değildir. *Mu'cemü'l-büldân*'da da bu ismin başka bir mahalle ıtlak olunduğuna rastgelemedim.

3 Cibâl'den murat İsfahan ile Zencan, Kazvin, Hemedan, Dînever, Karmîsîn –ki bügünkü Kirmanşah'tır– Rey şehirleri ve bunların arasındaki dağlık kıt'a-i arazîdir. Bugün oralara Irâk-ı Acem namı verilmektedir.

20

Hadîs-i Muallel

Mûcib-i kadh olabilecek uyûbdan sâlim bir haberin hakikatte sıhhatine dokunabilecek gizli ve gâmız bir sebeb-i kadhı varsa o sebebe **illet** denir. İlleti olan hadise de **muallel** derler. Hadîs-i mualleli İbnü's-Salâh, "Zâhir-i hâli selâmet iken sıhhatine kadh eder bir illetine ıttılâ hâsıl olan hadis" diye tarif etmiştir. Hadisin illetini bulan muhaddise muallil denir.

Buhârî, Tirmizî, Hâkim, Dârekutnî, İbn Adî, Ebû Ya'lâ el-Halîlî vesair bazı eimme-i hadîsin ibârâtında muallel yerine **ma'lûl** tabiri kullanılmıştır. Usûl-i hadîs müellifleri –eimme-i lugat **alîl** yerine ma'lûl demek lahndır dediklerine binâen– ma'lûl lafzının istimalinden tahzîr ediyorlarsa da muallel –ta'lîl avutmak demek olduğuna göre– daha yanlıştır. Doğrusu alîl yahut –**i'lâl** de مُعَلّ demek gerek idi. Fakat yanlış da olsa ıstılahan takarrür eden muallel kelimesidir. Halbuki ma'lûl diyenleri de kurtaracak nukûl-i lugaviyye eksik değildir. Nitekim Âsım Efendi merhum *Kāmûs Şerhi*'nde *Misbâh*'tan naklen o lafzı hata olmaktan pekâlâ kurtarıyor ve ıstılahın takarrüründen sonra da bu lafız pekâlâ istimal olunuyor.

Ehâdîs içinde tetkiki en müşkül olanlar muallel nevidir. Sahih ve illetten sâlim gibi görünen bir hadisin illeti râvî-i sikanın ya o rivayette teferrüdü veya başka sikāta muhalefeti ile idrak olunursa da buna bir de hadis irsâl edilmiş bir mevsul müdür? Vakfedilmiş bir merfû mudur? Müteaddit ruvâtın sözleri birbirine karışmış mıdır? Râvinin bir cihette vehmi var mıdır? İlâ âhirihî ilâ âhirihî gibi husûsata ancak nâkıd-ı basîri âgâh edecek birtakım karâin de inzimâm eder ki bu karâinin bir araya gelmesi bazan muallilde galebe-i zan hâsıl eder de adem-i sıhhat hükmünü verdirir, bazan da cezm ettirecek derecede kavî olmaz da –hadisin zâhiri illetten selâmet

iken yine– kendisini tereddüde düşürür ve hadisin sıhhatine hükmetmekten kendisini alıkor. Zaman olur ki muallil, davasını ispat için ikāme-i hüccete yarar elfâzı bile tedarikten âciz kalır da yine hadisi ya red veya sıhhatinde tevakkuf eder.

Bu işe yalnız ilm-i hadîste son derece-i kemâli bulmuş fehm-i sâkıb erbâbından olan ehl-i hıfz ve ihtibâr girişebilirler. Bundan dolayıdır ki bu bahiste söz söyleyebilmiş olanlar Ahmed b. Hanbel (164-241), Ali b. Medînî (161-234), Abdurrahman b. Mehdî (135-198), Ya'kūb b. Şeybe (ö. 262), Buhârî (194-256), Ebû Hâtim er-Râzî (195-277), Ebû Zür'a er-Râzî (ö. 264), Dârekutnî (206[1]-385) derecesindeki nevâdir-i ehl-i kemâldir.

Hadîs-i muallele misal: Bir gün Nîsâbur'da Buhârî'nin meclisinde Sahîh sahibi Müslim de hazır iken, كفارة المجلس إذا قام العبد أن يقول سبحانك اللهم وبحمدك. أشهد أن لا إله إلا أنت. سبحنك اللهم ...وأتوب أستغفرك وأتوب إليك *"Bir kulun dedikodulu bir meclisten kalktığı zaman ... demesi o meclise iştirak ettiğinin kefâretidir*"[2] hadisini biri Haccâc b. Muhammed tarikinden عن ابن جريج عن موسى ابن عقبة عن سهيل بن أبي صالح عن أبيه عن أبي هريرة عن النبي صلى الله عليه وسلم isnadıyla sevkederek Buhârî'ye bu babdaki fikrini sormuş. Bu hadise Tirmizî bu sened ile hasen dediği gibi İbn Hibbân ile Hâkim de sahih demişlerdir. Her ne hal ise Buhârî'nin o meclisinde Müslim hemen atılarak, "Dünyada bundan sağlam isnad da olur mu imiş? İbn Cüreyc Mûsâ b. Ukbe'den, o da Süheyl b. Ebû Sâlih'ten rivayet etmiş. Dünyada bu kadar kuvvetli isnad ile hiçbir hadis gördün mü?" demiş. Fakat Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, "Evet, ama ma'lûldür" deyince Müslim'i bir titreme alıp, "Lâ ilâhe illallah! Bakalım, illeti neresinde ise bana söyle" demiş. Lâkin Buhârî başka tariklerden de yine Haccâc b. Muhammed'den olmak üzere kendisine bu hadisin bâliğ olduğunu senedleriyle zikrederek yalnız, "Allah'ın setrettiğini sen de setret. Bu, nâsın Haccâc b. Muhammed'den, onun da İbn Cüreyc'den rivayet ettikleri bir hadîs-i celîldir" demekle iktifa etmiş ve illeti beyan etmek istememiş. Müslim ilhâh etmiş, başını öpmüş, ağlamaklı olmuş. Bu kadar ısrarı görünce Buhârî, "Öyle ise yaz" حدثنا موسى ابن إسماعيل حدثنا وهيب حدثنا موسى بن عقبة عن عون بن عبدالله قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم isnadıyla hadisi rivayet etmiş. Müslim de, "Sana buğzeden ancak hasedinden eder. Dünyada senin bir mislin daha olmadığına şehâdet ederim" demiş. Bu hikâyeye göre her iki hadisin metni birdir. Lâkin hadis birinci sened ile ma'lûl, ikincisi ile sahihtir. Dikkat edilmiş ise anlaşılmıştır ki Buhârî'nin ma'lûl dediği rivayet hep an'ane ile ve nihayetinde merfû olarak serdedilmiştir. Halbuki diğer rivayette sened –tâbiî olan-Avn b. Abdullah b. Utbe'ye kadar hep حدثنا

1 {Osmanlıca aslında ve önceki baskıda bu şekilde verilmiş olan tarih, kaynaklarda 306 olarak zikredilmektedir.}

2 {İbn Hacer, *Feth*, I, 488.}

lafzı ile sevkedildikten sonra Ebû Hüreyre radıyallahu anhın ismi zikredilmeksizin irsâl edilmiştir. Meğer merfû olarak rivayet edileduran hadis, mürsel imiş.

Bu kıssanın diğer bir sened ile naklinden de anlaşıldığına göre imam birinci sened hakkında, "Bu, güzeldir. Hem dünyada bunun kadar sağlam başka bir isnad da bilmiyorum. Lâkin ma'lûldür. Benim haber verdiğim isnad daha iyidir. Zira Mûsâ b. Ukbe'nin Süheyl'den müsneden bir hadis rivayet ettiğini hiçbir kimse haber vermemiştir" diyerek ikinci bir illet daha göstermiştir.

Hâkim, "Bir hadis birçok cihetten ta'lil olunabilir ki hiçbirinin cerhte medhali olmaz. Yani bu cihetler tebeyyün edince râvi mecruh olmaz. Bizce ta'lîl de hüccet de hıfz u fehm ve mârifettir. Başka bir şey değil" dediği gibi İbn Mehdî de, "Bir tek hadisin illetini öğrenmek bende olmayan yirmi hadisi yakmaktan daha ziyade hoşuma gider" demiştir. Muallil dirhem ve dinarı intikād etmeyi sanat etmiş sarrafa benzer. O, para sarrafı ise beriki ehâdîs ve ahbâr sarrafıdır. İbn Mehdî, "İlm-i hadîsi bilmek bir ilhamdır. İlel-i hadîsi bilen bir kimseye fülân sözü neye binaen söylüyorsun? diyecek olursan seni ikna edecek hüccet bulamaz. Halbuki o, nice muhaddislerin vâkıf olamadıkları illete vâkıf olmuştur" demiş. Yine İbn Mehdî ile bir mûteriz arasında şöyle bir muhâvere geçmiş: "Sen şu hadis sahihtir, bu hadis sabit değil diyorsun. Bunları neye binaen söylersin?

— Paralarını muayene için sarrafa götürsen de o da şu para iyidir, bu para züyûftur dese acaba neden söylüyorsun mu dersin? Yoksa onun dediğine hüccetsiz mi inanırsın?

— Dediğine inanırım.

— İşte bu iş de böyledir. Sarraf da kesret-i mümârese olduğu gibi sâhib-i hadîs de erbâbı ile uzun müddet oturup görüşmüş, uzun boylu münazaralar etmiş ve bu hususta büyük bir tecrübe ve rüsûh sahibi olmuştur." Yine o tarihlerde Rey şehrinde buna benzer bir hadise cereyan etmiş. Ebû Zür'a er-Râzî'nin (ö. 264) meclisinde iken bir gün Muhammed b. Sâlih el-Kiylînî isminde biri ona, siz fülân hadisin, fülân hadisin illet-i hafiyyesi var der durursunuz. Hüccetiniz nedir?" diye sormuş. Ebû Zür'a, "Hüccetimiz şudur ki illeti olan bir hadisi sen bana sorarsın. Ben de sana illetini söylerim. Sonra Muhammed b. Müslim b. Vâre'ye (ö. 270) gider, bana sorduğunu söylemeksizin ona da sorarsın. O da sana diyeceğini der. Sonra Ebû Hâtim'e (195-277) gidersin. O da hadisi sana ta'lîl eder. Sonra o hadis hakkında üçümüzün de söylediğimiz sözleri karşılaştırırsın. Eğer aramızda hilâf bulursan anla ki her

birimiz kendi keyfince söz söylemiş. Sözlerimizde ittifak bulursan anlarsın ki bu ilmin bir hakikati vardır" cevabını vermiş. Muhammed b. Sâlih de o tecrübeyi yaptıktan sonra üçünün de sözlerini müttefik görünce, "Bu ilmin ilham olduğuna ben şehâdet ederim" demiş.[3]

Bir hadisin illetini keşfetmenin tariki o hadisin bütün tariklerini cemedip ruvâtın ihtilâfına ve her birinin derece-i zabt ve itkânına dikkatle nazar eylemektir. İbnü'l-Medînî'nin dediği gibi hadisin bütün tariklerini bir araya cemetmedikçe hatası tebeyyün etmez.

Ta'lîl alelekser mevsûlen rivayet edilmiş hadisin mürsel olduğu tebeyyün etmekle ve mürselin râvisi mevsulün râvisinden akvâ bulunmakla tebeyyün eder.

İllet alelekser isnadda bulunursa da metinde de olur. İsnadda olan illet de bazan hem isnada hem metne dokunur. Merfûan rivayet edilmiş bir hadisin mürsel veya mevkuf olduğu zâhir olması gibi ki derhal sahih mertebesinden düşüp ihticâca salâhiyeti mevzubahis olur. Bazan da yalnız isnada dokunmakla kalıp metin yine merfû ve sahih olur. Ricâl-i sahîhten olan Ya'lâ b. Ubeyd et-Tanâfisî'nin عن الثوري عن عمرو بن دينار عن ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم isnadıyla rivayet ettiği البيعان بالخيار hadisi[4] (970. hadis) gibi ki عن عمرو بن دينار demekle Süfyân'ın senedini yanlış rivayet etmiştir. Zira Süfyân es-Sevrî ashabından olan Ebû Nuaym el-Fazl b. Dükeyn, Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî ve Mahled b. Yezîd gibi eimme hep Süfyân'ın Amr b. Dînâr'dan değil, biraderi Abdullah b. Dînâr'dan rivayet ettiğini söylemişlerdir. Her iki kardeş sika oldukları için bu illet yalnız senede ait olup metne tesir etmemiştir.

İsnad kadar metne de dokunan illet-i isnada misal: Mâlûm olduğu üzere namazda Fâtiha'nın besmelesini cehredip etmemek meselesi beyne'l-fukahâ münâzaunfîhtir. Her müctehidin menât-ı hüküm ve ictihadını zikretmenin yeri burası değilse de yalnız Enes radıyallahu anhtan mervî hadislerin intikādını bahsimize misal olur diye zikredebiliriz. Enes radıyallahu anh hadisini (415. hadis) Buhârî حدثنا حفص بن عمر قال حدثنا شعبة عن قتادة عن أنس isnadıyla Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile Ebû Bekir ve Ömer radıyallahu anhümânın namaza اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ[5] ile başladıklarını rivayet ediyor. Bu isnadın ricâli pek sağlamdır. Şunu da unutmayalım ki Fâtiha'nın

3 Bu hâfızların üçü de Râzî'dir: Ebû Hâtim, Ebû Zür'a, İbn Vâre. O asırlardaki bereket-i ilmiyyeye bakın ki yalnız bir şehirde, yalnız Rey'de, üç hâfız hem de hâfız nukkād ve muallil muasır bulunuyormuş. Bu da ilm-i sünnetin niçin ve nasıl mütevessi ve mahfuz olduğu hakkında bir fikir verebilir.

4 {B2079 Buhârî, Büyû', 19. ***Buhârî***'deki rivayetin senedi buradakinden farklıdır.}

5 {el-Fâtiha, 1/2.}

besmelesini cehreden İmam Şâfiî buradaki اَلْحَمْدُ den murat Fâtiha olup yoksa bu lafız olmadığını söyleyerek bu hadîs-i sahîhin kendi aleyhine hüccet olamayacağını söylemiş, Dârekutnî de bir sened-i sahîh ile Enes'ten rivayet ettiği, فكانوا يستفتحون بأم القرآن lafzı da imamın bu ictihadını teyit ettiğini beyan etmiştir. Burası mâlûm olduktan sonra ***Sahîh-i Müslim***'i açıyoruz. Görüyoruz ki Velîd b. Müslim rivayetinden olmak üzere حدثنا الأوزاعي عن قتادة أنه كتب إليه يخبره عن أنس ابن مالك isnadıyla Enes'in Buhârî'deki metni söylediğini şu kadar ki bu metne ziyâdeten وعثمان lafzını da zikrettiği gibi sonunda da, لا يذكر بسم الله الرحمن الرحيم في أول قراءة ولا في آخرها "Besmeleyi, kıraatin ne evvelinde ne sonunda okurlardı" ibaresini ilâve ediyor. Sonra aynı hadisi ziyadesiyle beraber yine Velîd b. Müslim rivayetinden عن الأوزاعي أخبرني إسحق بن عبد الله بن أبي طلحة أنه سمع أنسا يذكر ذلك isnadını sevkederek bunda Evzâî Katâde'den değil, İshak b. Abdullah'tan naklediyor. İmam Mâlik de ***el-Muvatta***'da عن حميد عن أنس isnadıyla hulefâ-yi selâse hazerâtından hiçbirinin besmeleyi okumadıklarını tasrîhan rivayet ve aynı hadisi Velîd b. Müslim İmam Mâlik'ten rivayet ederken hulefâ-yi selâseden evvel Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemi de zammediyor.

Enes radıyallahu anhtan gelen bu rivâyât-ı mütehâlife içinden –İmam Şâfiî'ce pek kolay te'vil edilen– Buhârî hadisinden başkası hep mualleldir. Bir kere Humeyd'in rivayetini İmam Şâfiî ta'lîl etmiştir. Zira bu hadisi –İmam Mâlik gibi– ondan rivayet eden eimme-i huffâzdan Ebû İshak İbrâhim b. Muhammed el-Fezârî ve Abdülvehhâb b. Abdülmecîd es-Sekafî gibi yedi sekiz zat daha imama muhalif olarak Enes'ten Buhârî'deki lafız ile rivayet etmişlerdir. Sâniyen "et-Tavîl" lakabıyla müştehir olan bu Humeyd'in Enes radıyallahu anhtan bilâvasıta rivâyâtı varsa da Enes hadislerinden çoğunu ya Katâde'den ya Sâbit el-Bünânî'den almış olup gerek Katâde'nin ashabından olan Eyyûb, Hişâm ed-Destüvâî, Şeybân b. Abdurrahman, Saîd b. Ebû Arûbe, Ebû Avâne vesairleri; gerekse Sâbit'in ashabından olan İshak b. Abdullah b. Ebû Talha taraflarından edilen rivâyâtta besmelenin terkine dair bir sarahat olmayıp hepsi de Buhârî'deki gibi rivayet etmişlerdir. Bâhusus Humeyd'in bu rivayeti Katâde vasıtasıyla Enes'ten ahzettiği de İbn Adî'nin diğer bir isnadından anlaşılıyor. Demek ki İmam Mâlik'in Humeyd'den, muttasıl zannolunan rivayeti hakikatte münkatı' imiş.

Velîd b. Müslim'in Evzâî tarikiyle Katâde'den rivayet ettiği Enes hadisine gelince Velîd tedlîs-i tesviye ile müttehem (s. 168) bir kimse olup Evzâî ile Katâde arasında bir vasıta iskat etmemiş olduğuna gönül emniyet edemiyor. Evzâî'nin, haberi doğrudan doğruya Katâde'den aldığına mutmain olsak bile mâlûm olduğu üzere Katâde anadan doğma âmâ idi ve siyâk-ı senede nazaran, bu hadisi Evzâî'ye mektup ile bildirmiştir. Kitâbetle rivayet meselesindeki ihtilâftan kat'an nazar bu kâtip kimdir?

Mâlûm değil ve mecruh veya gayri zâbıt olmak ihtimali vardır. Velîd b. Müslim'in İshak b. Abdullah b. Ebû Talha'dan rivayetine gelince İshak'ın diğer sikātın rivayetine muvâfık olarak ve besmelenin terkini zikretmeyerek rivayeti de sabittir.

Bir nokta daha: Bu hadisin elfâzında pek çok ihtilâfât vardır. Kimi, صليت خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم وأبي بكر وعمر [6] demekle iktifa etmiş. Kimi Osman radıyallahu anhı da beraber zikretmiş. Kimi Ebû Bekir, Ömer ve Osman diyerek aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizi zikretmemiş. Kimi فكانوا لا يقرؤون ببسم الله الرحمن الرحيم kimi فكانوا لا يجهرون ببسم الله الرحمن الرحيم demiş. Kimi bilakis, فكانوا يجهرون ببسم الله الرحمن الرحيم kimi فكانوا يفتتحون القراءة بالحمد لله رب العالمين kimi فكانوا يقرؤون بسم الله الرحمن الرحيم diye rivayet etmiş.[7] Hâsılı bir ıztırâb-ı rivâyet ki bununla hiçbir taraf için hüccet kāim olmanın imkânı yoktur. Bâhusus Enes radıyallahu anhın besmelenin nefyine dair sarâhaten bir şey söylemeyip bunu mâna ile rivayet edenlerin hatâen ziyade ettiğine delil de vardır. Sened-i sahîh ile sabit olduğuna göre müşârün ileyhe Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namaza الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ [8] ile mi yoksa بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ [9] ile mi başlarlardı?" diye sorduğu vakit, "Bellemediğim bir şeyi bana soruyorsun. Senden evvel de bunu bana kimse sormadı" diye cevap vermiştir.

İlletin yalnız gāmız olan sebeb-i hafîye değil, râvinin kizbi ile fıskına ve gafletine ve sû-i hıfzına ve hadisin zaafını mûcip olan diğer esbâb-ı zâhireye de ıtlak olunduğu vardır ve bu gibi yerlerde de bu tabirin istimal edildiğine ilele mahsus kitaplarda çokça tesadüf edilir. Tirmizî ise nesha da illet namını vermiştir. Irâkī diyor ki: "O hadis ile amel olunmaya mânidir." Mânasını kasdediyorsa dediği gibi illettir. Yok "Sıhhatine mani illettir" demek istiyorsa bu müsellem değildir. Zira sahih olan hadisler içinde mensuh olanları da vardır. İntehâ. Ebû Ya'lâ el-Halîlî –zâbıt olan sikanın vaslettiğini irsâl etmek kabilinden– hadisin sıhhatine kadh etmeyen bir muhalefete de illet ıtlak etmiştir. Bu ıstılaha göre sahihin kimi –şâz olabilmesi kabilinden olarak– muallel de olmuş olur. Halîlî sahîh-i muallele İmam Mâlik'ten mervî olduğu yukarıda (s. 149) zikredilen للمملوك طعامه [10] hadîs-i mu'dalini misal getiriyor. ***el-Muvatta'***da mu'dalen rivayet edilen bu hadisi İbrâhim b. Tahmân ile Nu'mân b. Abdüsselâm mevsûlen rivayet etmiş olduklarından isnadın beyanı sayesinde mu'temedün aleyh bir hadîs-i sahîh oluvermiştir. Bu mânaca muallel, meşhur olan

6 {HM20819 İbn Hanbel, V, 54.}

7 {Burada yer alan rivayetlerin tamamı İbn Abdülber tarafından nakledilmiştir. İbn Abdülber, ***el-İstizkâr***, I, 436-437.}

8 {el-Fâtiha, 1/2.}

9 {el-Fâtiha, 1/1.}

10 {MU1806 Mâlik, İsti'zân, 16.}

mânanın büsbütün aksinedir. Zira ma'nâ-yı meşhûra göre hadîs-i muallel zâhirî uyûb ve kavâdıhtan selâmet iken ba'de't-tahkîk ayıbı zâhir olan rivayet olduğu halde burada zâhiren ihticâca gayri sâlih olan hadis, mevsul olduğu tebeyyün ettikten sonra hüccet oluyor.

Ebû Abdullah el-Hâkim *Ulûmü'l-hadîs*'inde ecnâs-ı mualleli ona taksim etmiştir ki bunları Süyûtî *et-Tedrîb*'inde bervech-i âtî hulâsa etmiştir:

1. Sened zâhiren sahih iken içindeki râvilerden biri merviyyün– anhtan semâ ile mâruf olmaz. Mûsâ b. Ukbe'nin Süheyl b. Ebû Sâlih tarikinden rivayet ettiği keffâret-i meclis hadisi (s. 173) gibi.

2. Sikāt-ı huffâzın rivayet ettikleri tarikten mürsel iken diğer tarikten zâhiren sahih olarak müsneden rivayet olunur. أرحم أمتي بأمتي أبو بكر وأشدهم في دين الله عمر و أصدقهم حياء عثمان وأقرؤهم لكتاب الله أبي بن كعب وأفرضهم زيد بن ثابت وأعلمهم بالحلال والحرام معاذ بن جبل ولكل أمة أمين وأمين هذه الأمة أبو عبيدة ابن الجراح "*Ümmetimin ümmetime en çok acıyanı Ebû Bekir, Allah'ın dinini muhafaza hususunda en şiddetlisi Ömer, en ciddi utangaç olanı Osman, Kitâbullah'ı en iyi okuyanı Übey b. Kâ'b, en çok ferâiz bileni Zeyd b. Sâbit, helâl ve haramı en iyi bileni Muâz b. Cebel'dir. Her ümmetin de bir emini vardır. Bu ümmetin emini de Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tır*"[11] hadisi قَبِيصة بن عقبة عن سفيان عن خالد الحَذَّاء وعاصم عن أبي قلابة عن أنس isnadıyla merfûan rivayet edilmiştir. Senedi zâhiren bu kadar kuvvetli olduğu halde hadis kütüb-i sıhâha geçmemiştir. Çünkü ikisi de Ebû Kılâbe'den rivayet eden Hâlid el-Hazzâ ile Âsım'dan bunu merfûan rivayet eden yalnız Âsım olup Hâlid hadisi Ebû Kılâbe'den mürselen rivayet etmiştir.

3. Bir sahâbîden rivayet edildiği mahfuz iken hadis, ihtilâf-ı bilâd ve meselâ Medineliler'in Kûfîler'den hataen rivayeti yüzünden diğer bir sahâbîden rivayet olunur. إنه ليغان على قلبي وإني لأستغفر الله وأتوب إليه في اليوم مائة مرة "*Kalbim sık sık gışâ-i heybet ve fehâmet-i ilâhiyye ile kaplanır. Bundan dolayı ben, günde yüz kere Allah'tan istiğfar ve tövbe ederim*" [12] hadîs-i merfûu gibi ki موسى بن عقبة عن أبي إسحق عن أبي بردة عن أبيه isnadıyla rivayet edilmiştir. Buna bakan muhaddis *Sahîhayn*'ın şartlarına muvâfık olarak –Ebû Bürde'nin pederi– Ebû Mûsâ el-Eş'arî radıyallahu anhtan rivayet edilmiş zanneder. Halbuki Medineliler Kûfîler'den rivayet ettiler mi ekseriya ayakları kayar. Hadisin mahfuz olanı Ebû Bürde'nin Egar el-Müzenî radıyallahu anhtan merfûan rivayetidir.

11 {T3790 Tirmizî, Menâkıb, 32.}

12 {Buradaki lafızlarla tespit edilemeyen rivayet, "وأتوب إليه" ifadesi dışında Müslim tarafından aynı lafızlarla nakledilmektedir. M6858 Müslim, Zikir, 41.}

4. Bir sahâbînin olmak üzere mahfuz olan bir hadis bir tâbiî tarafından sıhhatini muktazî tasrihten vehmen udûl edilerek rivayet edilmiş hatta belki de o tâbiî cihetinden gayr-i ma'rûf bulunmuş olur. Nitekim 427. Cübeyr b. Mut'im radıyallahu anh hadisi –ki aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin akşam namazında sûre-i Tûr'u kıraat buyurduklarını işittiğini nakilden ibarettir– Buhârî'de عن مالك عن ابن شهاب عن محمد بن جبير بن مطعم عن أبيه isnadıyla zikredilmiş olup bazıları ise عن زهير بن محمد عن عثمان بن أبي سليمان عن أبيه isnadıyla başka tarikten yine evvelkisi gibi merfûan rivayet etmişlerdir. İşte bu ikinci rivayet ma'lûldür. Cübeyr radıyallahu anhın üç oğlundan Muhammed'in rivayeti Buhârî'dekidir. Rivâyet-i ma'lûleye göre ise Osman b. Ebû Süleyman b. Cübeyr kıssayı –babası Ebû Süleyman'ın bilvasıta öğrendiğini tasrih etmek lâzım gelirken– bizzat babası işitmiş gibi naklettiğini Züheyr b. Muhammed rivayet ediyor. Halbuki mevzubahis olan Osman, babası Ebû Süleyman b. Cübeyr'den değil, amcası Nâfi' b. Cübeyr'den, o da babasından işitmişlerdir.

5. Bazan hadis an'ane ile rivayet edilmiş bulunur da o isnaddan bir râvi ıskat edildiği diğer mahfuz bir tarikten mâlûm olur. Meselâ Yûnus'un[13] عن ابن شهاب عن علي بن الحسين عن رجال من الأنصار isnadıyla rivayet ettiği, أنهم كانوا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم ذات ليلة فرُمِيَ بنجم فاستنار .. الخ "Ensardan olan o ricâl: Biz bir gece Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile birlikte iken bir yıldız akıp parladı ... dediler"[14] hadisi mualleldir ve celâlet-i kadr ve makamı ile beraber bu rivayette Yûnus'un taksiri vardır. Zira Zührî'den Süfyân b. Uyeyne ile Şuayb b. Ebû Hamza ve Sâlih ve Evzâî ve başkaları hep Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin hazretlerinden sonra, عن ابن عباس حدثني رجال من الأنصار suretinde rivayet etmişlerdir. Demek ki Yûnus, İbn Abbas radıyallahu anhümâyı isnaddan sehven iskat etmiştir.

6. Biri diğerinden bir hadisi müsned olarak rivayet eder de hadis gayri müsned olarak mahfuz bulunur. Meselâ علي بن الحسين بن واقد عن أبيه عن عبد الله بن بريدة عن أبيه عن عمر بن الخطاب isnadıyla rivayet olunan, قلت يا رسول الله ما لك أفصحنا ...؟ "Dedim ki: Yâ Resûlellah! Sen nasıl olmuş da bizden efsah olmuşsun? ..."[15] hadisi ma'lûldür. Zira Ali b. Haşrem onu حدثنا علي بن الحسين بن واقد بلغني أن عمر قال ...الخ

13 Bu Yûnus'un, Yûnus b. Ubeyd Abdî mi? Yoksa Yûnus b. Yezîd el-Eblî ez-Zührî mi? olduğunu kestiremedim. Zehebî'nin ***el-Mîzân***'ında ikincisinin ismi zikredilirken "Sâhibü'z-Zührî" denildiğine göre burada murat olan o olduğu vârid-i hatır olursa da katiyetle kestirmek benim harcım değildir.

14 {Hadis kaynaklarında bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet ***Tedrîb***'de yer almaktadır. Süyûtî, ***Tedrîb***, I, 305.}

15 {Hadis kaynaklarında bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet ***Tedrîb***'de yer almaktadır. Süyûtî, ***Tedrîb***, I, 306.}

senedi ile rivayet edip ne Hüseyin b. Vâkıd'ın, ne Abdullah b. Büreyde'nin, ne de onun pederi Büreyde b. Husayb radıyallahu anhın isimleri vardır. Ona nazaran Ali b. Hüseyin b. Vâkıd yalnız, بلغني أن عمر قال "Ömer'in ... dediği bana bâliğ oldu" diyor.

7. Hadis bazan isnaddaki ricâlden birinin bir tarikten kendi şeyhini tesmiye, diğer tarikten ibham etmesiyle muallel olur. Meselâ المؤمن غرّ كريم والفاجر خبّ لئيم "***Mümin toy ve kerim, fâcir ve münafık ise hîlekâr ve leîm olur***"[16] hadisini Zührî عن سفيان الثوري عن حجاج بن فرافصة عن يحي بن أبي كثير عن أبي سلمة عن أبي هريرة isnadıyla merfûan rivayet etmişken Muhammed b. Kesîr bu hadisi حدثنا سفيان عن حجاج عن رجل عن أبي سلمة... إلخ isnadıyla rivayet etmiş ki Zührî'nin isnadına göre Haccâc b. Fürâfisa'nın şeyhi pek meşhur sikāttan olan Yahyâ b. Ebû Kesîr iken Muhammed b. Kesîr'in isnadına göre Haccâc kendi şeyhini ibham ve techîl ediyor yani meçhul bırakıyor. İnsan buna muttali olunca tabiatıyla Yahyâ b. Ebû Kesîr de ismi açık açık söylenemeyecek bir kimse midir ki? diye düşünmeye varır.

8. Bazan bir şahıstan rivayet eden kimse o şahsı idrak edip ondan hadis dinlemiş olmakla beraber muayyen birtakım hadisleri ondan dinlememiş bulunur, işte o kimse o muayyen hadisleri bilâvasıta o şeyhinden rivayet edecek olursa onların illeti râvinin kendi şeyhinden dinlememiş olması olur. Meselâ Yahyâ b. Ebû Kesîr, Enes radıyallahu anhtan, أن النبي صلى الله عليه وسلم كان إذا أفطر عند أهل بيت قال أفطر عندكم الصائمون ... "Şöyle dedi: Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz bir aile nezdinde iftar buyurduklarında, sizin evinizde oruçlular iftar etsin... buyurmak mu'tâd-ı şerifleri idi"[17] hadisini rivayet ediyor.[18] Yahyâ b. Ebû Kesîr vâkıa Enes radıyallahu anhı görmüştür. Lâkin birçok tarikten bu hadisi müşârün ileyhten dinlemediği zâhir olmuştur. Bâhusus ki, Yahya'nın حُدِّثْتُ عن أنس "Enes'ten rivayet eden bana söyledi ki" sîgasıyla hadisi rivayet ettiği de senedi ile sabit olmuştur.

9. Râvinin alelekser rivayet ettiği bir tarîk-ı ma'rûfu var iken o tarikin ricâlinden biri başka bir tarikten bir hadis rivayet etmiş bulunursa râvi bazan yanılır da hadisin başka yoldan kendisine bâliğ olduğunun farkına varmaz ve o hadisi

16 {Ebû Dâvûd, Edeb, 5.}

17 {İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, I, 500, no:1422.}

18 ***Sünen-i İbn Mâce***'de Abdullah b. Zübeyr radıyallahu anhümâ rivayetiyle, أفطر رسول الله عليه وسلم عند سعد بن معاذٍ فقال أفطر عندكم الصائمون وأكل طعامكم الأبرار وصلت عليكم الملائكة "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz bir defa Sa'd b. Muâz radıyallahu anhın hânesinde iftar buyurup ***sizde hep sâimler iftar etsin; taamınızı hep ebrâr yesin; size melâike dua etsin*** diye duada bulundular." {İM1747 İbn Mâce, Sıyâm, 45.} hadisi vardır ki Enes hadisinin aynısıdır. Enes radıyallahu anh, rivayetini bu kıssadan iktibas etmişe benziyor. İhtimal ki kendisi de hâdim-i Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem olmak itibariyle o iftarda hazır bulunmuştur.

rivayet ederken –ötekilerde olduğu gibi– yine caddeyi tutturur gider. İşte böyle olan hadis de mualleldir. Meselâ Münzir b. Abdullah el-Harâmî عن عبد العزيز ابن الماجشون عن عبد الله بن دينار عن ابن عمر أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان isnadıyla "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem namaza başlarken إذا افتتح الصلاة قال سبحانك اللهم وبحمدك... سبحانك اللهم وبحمدك demek mu'tâd-ı şerifleri idi"[19] hadisini rivayet etmiştir. Bunda Münzir bellediği caddeyi tutturup hadisi İbn Ömer radıyallahu anhümâdan rivayet etmiş. Çünkü Abdülazîz sahâbî-i müşârün ileyhin hadislerini alelekser bu tarikten almıştır. Halbuki doğru rivayete nazaran bu hadis müşârün ileyhin değil, Ali radıyallahu anhın hadislerindendir. Senedi de, عن عبد العزيز حدثنا عبد الله بن الفضل عن الأعراج عن عبيد الله بن أبي رافع عن علي dir.

10. Hadis, tariklerin birinde merfû, diğerinde mevkuf olarak rivayet edilmiş bulunursa muallel olur. Meselâ Ebû Ferve Yezîd b. Muhammed حدثنا أبي عن أبيه عن الأعمش عن أبي سفيان عن جابر senediyle, من ضحك في صلاته يعيد الصلاة ولا يعيد الوضوء "*Her kim namazda iken gülecek olursa namazı iade eder de abdesti iade etmez*"[20] hadisini merfûan rivayet etmiştir. Halbuki Vekî' b. Cerrâh'ın عن الأعمش عن أبي سفيان قال senediyle bu meselenin Câbir radıyallahu anha sorulmuş olup Câbir tarafından böyle cevap verildiği rivayet edilmiştir. Hadis, merfû değil mevkuftur ve Câbir'in bir fetvasıdır.

Hâkim muallelin –muhtasaran zikrettiğimiz– bu ecnâs-ı aşeresini tafsil ettikten sonra ecnâsın buna münhasır olmadığını ve başka türlülerinin daha bulunduğunu söyler.

Tembih. Ehâdîs-i merviyyede olan ilel-i gāmızayı araştıran kitaplar çoktur. Ezcümle Buhârî ile Müslim ve Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel ve Ebû Bekir el-Esrem ve Ebû Ali en-Nîsâbûrî ve İbn Ebû Hâtim er-Râzî ve Ebû Abdullah el-Hâkim ve Ebû Bekir el-Hallâl ve Ebû Yahyâ es-Sâcî'nin ***Kitâbü'l-İlel*** isminde birer eserleri olduğu gibi Dârekutnî'nin bunların hepsinden câmi' ve mesânîd üzerine mürettep on iki ciltlik bir ilel kitabı vardır. Daha sonraları İbnü'l-Cevzî'nin العلل المتناهية في الأحاديث الواهية 'si ile Hâfız İbn Hacer'in الزَّهْرُ الْمَطْلُولُ فِي الْخَبَرِ الْمَعْلُولِ 'ü zikre şayandır.

19 {N900 Nesâî, İftitâh, 18.}

20 {Hadis kaynaklarında bu lafızlarla tespit edilemeyen rivayet ***Tedrîb***'de yer almaktadır. Süyûtî, ***Tedrîb***, I, 307.}

21

İsnâd-ı Âlî ve Nâzil

İsnad, ümmet-i Muhammediyye'nin (sallallahu aleyhi ve sellem) başka hiçbir ümmette rastgelinmeyen bir hassa-i fâzılası olup nakl-i hadîste isnad bir **sünnet-i bâliğa-i müekkede** addedilmiştir. Abdullah b. Mübârek ile (118-181) diğer bazı eimmenin isnadın ehemmiyeti hakkındaki sözleri yukarıda geçmişti (s. 87). Süfyân b. Uyeyne de Zührî'ye (50-124) birgün bir hadis rivayet ederken, "Bunu bilâ-isnad söyle" demiş olduğunu ve Zührî'nin, "Dama sen merdivensiz çıkabilir misin?" dediğini rivayet eder. Süfyân es-Sevrî de (77-161), "Müminin silâhı isnaddır" demiş.

Metodoloji kavâidince merviyyâtın zamân-ı vukūu ile zamân-ı kayd ve rivayeti arasında ne kadar çok müddet geçmişse o kadar az mevsûkun-bih addolunacağı yukarıda (s. 99) söylenmişti. Ulemâ-yı İslâm bu mühim noktadan da asla gaflet göstermemişler ve haberi menbaına îsâl eden vesait hangi tarikte daha az ise onu diğer tariklere tercih etlemişler ve senedde silsile-i ruvât adedinin az olmasına, haberin kestirme yoldan menbaına vâsıl olmasına **ulüvv-i isnad** ve aksine **nüzûl-i isnad**; kestirme isnada **isnâd-ı âlî**, mukabiline de **isnâd-ı nâzil** namını vermişlerdir. Hadiste isnad aramak sünnet olduğu gibi müslümanlarca ulüvv-i isnad aramak da sünnettir. Irâkī'nin dediği gibi hadisten maksud olan, sıhhatine ve vehm ü hatadan uzak olmasına tevassul olup ricâl-i isnad çoğaldıkça hata ve halel ihtimali daha kolay görünür. Sened kısaldıkça da daha ziyade sâlim olur. İmam Ahmed b. Hanbel (164-241), "İsnâd-ı âlî aramak bize Selef'ten kalma bir sünnettir. Abdullah b. Mes'ûd'un ashabı Ömer radıyallahu anhtan taallüm etmek ve ondan, hadis dinlemek için tâ Kûfe'den Medine'ye giderlerdi" dediği gibi Muhammed b. Eslem et-Tûsî de (242), "Kurb-i isnad Allah'a yakınlıktır" demiştir. Taleb-i hadîs için rıhletin müstehap olması (s. 67) bu nükteye mebnîdir. Evvel ve âhir eimme-i hadîs

isnâd-ı âlî ile hadis rivayet eden zatın bulunduğu yere kadar ihtiyâr-ı sefer etmek lüzumunda müttefik olagelmişlerdir. Lâkin ulüvv-i isnâdın müstehap ve müstahsen olması alelıtlak değildir. İsnâd-ı nâzil sabit ve râvileri hep sikât olan gayri muallel bir hadîs-i sahîh elbette isnâd-ı âlî ile mervî, şu kadar ki râvileri yüzünden zaafa uğramış bir hadisten ziyade matlûb ve şâyân-ı i'timâd olur. Ulüvv-i isnâd sahibi olmanın yolu râvi henüz genç iken ilmi de, sinn ü sâli de mertebe-i kemâli bulmuş meşâyihten hadis ahz ve tahammül etmektir.

Ulüvv-i İsnâd

Ulüvv-i isnâd beş kısım, daha doğrusu beş mertebedir:

Birincisi ve en parlak olanı Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme sahih ve nazîf ve gayri zayıf bir isnad ile az râvi visâtatıyla takarrüb etmektir. Ruvât-ı isnâdın içinde zayıf, hele kezzâb râvi var ise bu tarik ile hâsıl olan ulüvve asla itibar ve iltifat edilmez. Eimme-i hadîsin avâlîsi yani isnâd-ı âlî ile rivayet ettikleri hadisler hep araştırılıp te'lîfât-ı mahsûsada cemedilmiştir. İmam Mâlik'in (93-179?) en âlî isnadı sünâîdir. Yani Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile arasında yalnız bir sahâbî ile bir tâbiî vardır. Buhârî'nin (194-256) avâlîsi sülâsî, en nâzil olan esânîdi ise tüsâidir. ***Sahîh***'indeki sülâsiyyât yirmi ikidir. Müslim'in de (206-261) sülâsiyyâtı varsa da ***Sahîh***'ine koyamamıştır. Tirmizî'nin (209-279) ***el-Câmiu's-sahîh***'inde Enes radıyallahu anhın Ömer b. Şâkir'den mervî, ondan da İsmâil b. Mûsâ el-Fezârî vasıtasıyla kendisine menkul yalnız: يأتي على الناس زمان الصابر فيهم على دينه كالقابض على الجمر "***Nâsın öyle bir günleri olacak ki dinini muhafaza kaygusuna düşüp sabreden kimse avucunda ateş tutmuş gibi olur***" hadisi[1] sülâsîdir. Lâkin Ömer b. Şâkir bazılarınca zayıf addedildiğinden, "Bu hadis bu vecihten garîbdir. Lâkin ehl-i ilm içinde Ömer b. Şâkir'den ahz-ı hadîs edenler epeycedir" diyor. İbn Mâce'nin de (209-273) sülâsiyyâtı –hepsi de aynı tarikten– Enes radıyallahu anhtan mervî olmak üzere beştir. Lâkin beşi de isnadın zaafından dolayı zayıftır. Dârimî'nin (181-255) ***Sünen***'inde bunlar on beştir. Yine o devirlerin eimmesinden İmam Şâfiî'nin (150-204) sülâsiyyâtı olduğu gibi İmam Ahmed b. Hanbel'in (164– 241) ***el-Müsned***'inde 337, Abd b. Humeyd'in (ö. 249) ***el-Müsned***'inde elli bir hadîs-i sülâsî olduğu gibi Süleyman b. Ahmed et-Taberânî'nin de (260-360) üç sülâsî hadisi vardır.

1 {T2260 Tirmizî, Fiten, 73.}

Asrı celîl-i nebevîden tebâüd ettikçe isnâd-ı âlîdeki ruvâtın ekall-i miktârı bittabi tezâyüd etmiştir. Nitekim Buhârî ve tabakasının zamanında üç vasıtadan az isnadlı hadis bulmanın imkânı yok idi. Taberânî'nin üç hadîs-i sülâsîsi bulunması bile kendi zamanına göre fevkalâde bir şey sayılır. Ebü'l-Fazl el-Irâkī ile (725-806) Celâleddin es-Süyûtî (849-911) isnâd-ı âlî ile elde ettikleri ehâdîsin miktarlarıyla bihakkın iftihar ettikleri halde en yüksek isnadlarına dahil olanların adedi bittabi çok daha ziyadedir. Nitekim Irâkī, "Bizim zamanımızdaki meşâyiha semâı muttasıl ile sahih olan hadislerin en âlîsi nihâyet-i isnadı tüsâî yani dokuz adetli olanlardır. O da yalnız غيلانيات , جزء الأنصار ve جزء الغِطْرِيف 'in rivayetinde ancak vâki olabilir. Başka kitapların semâı ile en kısa tarik ile isnadı lâ-akal uşârî yani on vasıtalıdır. Bizim tüsâî-i sahîh olarak rivayet edebildiğimiz bazı hadisler varsa da isnaddaki meşâyih içinde semâ ile değil, icâzet ile ahzeden vardır" dediği gibi Süyûti de, "Zamanımızda bize ve emsalimize semâan muttasıl olmak üzere alabildiğimiz ehâdîs-i sahîhanın en âlî isnadlıları Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ile aramıza on iki râvi tavassut eden isnadlardır. Arasına icâzet girmiş olanlar on bir vasıtalıdır ki bu neviden âlî isnadlar çoktur. Vâhî olmayarak azıcık zaaf ile olanları ise on derecelidir" dedikten sonra Ebû Cervel Züheyr b. Surad el-Cüşemî radıyallahu anhın hadisini kasidesiyle ve sened-i uşârîsiyle beraber sevkediyor. Huneyn zaferinde mürdıa-i risâletpenâhî Halîme es-Sa'diyye'nin kabilesi de müşrikîn içinde musâb olmuş ve mağlûbîn meyanında o kabilenin kadınları da sebâyâ meyanına dahil olmuşlardı. Ebû Cervel –yahut diğer rivayete nazaran Ebû Surad– Züheyr bir kaside ile afivlerini istihsal etmiştir. Lâkin bu isnadda bir illet-i kādıha olduğunu İbn Abdülber zikrediyor ki Süyûtî'nin, "Vâhî olmayarak azıcık zaaf ile" demesi işte bunun içindir.

Ulüvv-i isnâdın ikinci mertebesi sahih olmak şartıyla eimme-i hadîsten A'meş (64-148), Hüşeym (104-188), İbn Cüreyc (70?-150), Evzâî (ö. 157), Mâlik (93?-179), Süfyân es-Sevrî (97-161), Süfyân b. Uyeyne (107-198), Şu'be (ö. 160), Züheyr b. Muâviye (ö. 173), Hammâd b. Zeyd (98-179), İsmâil b. Uleyye (110-193) gibi bir zata yakın bulunmaktır ki bu eimme ile Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem arasındaki râvilerin adedi çok olsa da yine isnad, âlîdir. Hâkim ulüvv-i isnâdın bu türlüsünü diğerlerine tercih bile eder. Onca ulüvden maksud olan budur. Onların birine lâkin az râvi ile ve isnâd-ı sahîh ile varıldı mı maksat hâsıl demektir. Irâkī, Hâkim'in bu dediğini tasvip ettikten sonra kendi zamanının meşâyihi ile bu gibi eimme beyninde senedlerin sıhhati ve semâan ittisâli şartlarıyla âlî olarak kaçar vasıta olduğunu şöyle zikir ve beyan ediyor: O meşâyih ile A'meş, Hüşeym, İbn Cüreyc ve Evzâî arasında sekiz; Mâlik, Sevrî, Şu'be, Züheyr, Hammâd b. Seleme arasında yedi; İbn Uleyye arasında altı vasıta var imiş. Kendisinin de Hüşeym hadislerini bir vasıta eksik ile ahzeylediğini söylemekle izhâr-ı sürûr ediyor. Meşâyihi

sekiz vasıta ile ona varırken kendisi semâ-ı muttasıl ile ve yedi vasıta ile Hüşeym'i bulmuştur.

Ulüvv-i isnâdın üçüncü mertebesi ***Kütüb-i Sitte*** sahipleri ile sair mu'temedün aleyh olan kitap musanniflerine nisbeten olan ulüvdür ki müteahhirûnun ekseriyetle itina ile aradıkları ulüv bundan ibarettir. Bu da, bu kitaplar ashabına uğramayan avâlîde olduğu gibi bir ulüvv-i mutlak olmayıp ancak onlara varan tarikte bir ulüvv-i nisbîdir. Onun için buna **binnisbe ulüv** demişlerdir ki, bu nükteye yani her zaman mutlaka bir ulüv olmadığına binâen İbn Dakīkul'îd (625-702) ona **ulüvv-i tenzîl** namını vermiştir. Bu kitaplar ashabına uğrayan avâlînin mutlaka âlî oldukları da varsa da alelekser uğramaksızın elde edilen avâlînin dûnunda olur. Irâkī bunu şöyle temsil eder: Tirmizî'nin (١٨١-٩١) علي بن حُجْر عن خَلَف بن خليفة tarikinden ve İbn Mes'ûd radıyallahu anhtan rivayet ettiği يوم كلّم الله موسى كانت عليه جبة صوف "***Allah Teâlâ ve Tekaddes hazretleri Mûsâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm ile tekellüm buyurduğu gün Mûsâ aleyhi's-salâtü ve's-selâmın üzerinde bir yün cübbe var idi***"[2] hadisini Tirmîzî tarikinden rivayet ettiğinde kendisi ile Halef b. Halîfe arasına –biri Tirmizî olmak üzere– dokuz râvi girdiği halde aynı hadisi ***İbn Arefe Cüzü*** tarikinden rivayet ettiğinde Halef ile kendisi arasına yalnız yedi râvi girdiğini haber veriyor. ***İbn Arefe Cüzü'***nden hâsıl olan ulüv, ulüvv-i mutlaktır. Tirmizî tarikinden hâsıl olan ulüv ise nisbîdir ve o mertebeyi bulamıyor. Irâkī bu misali irat ettikten sonra, "Bugün bu hadisi bundan daha âlî olarak irat edebilmek kimse için müyesser değildir. Zira şeyhimizden itibaren tâ Halef'e kadar senede dahil meşâyihin her biri onu ***İbn Arefe Cüzü***'ndeki hadisler ile beraber kendi şeyhinden semâan en son ahzeden kimselerdir. İbnü's-Salâh gibi muhaddislerin binnisbe ulüv, nüzûle tâbidir deyişleri de eksere binaen söylenmiş bir sözdür. Yoksa meselâ bu hadis bize göre âlî olmakla beraber nefse'l-emirde Tirmizî'ye göre de âlîdir. O, hem binnisbe hem mutlaka âlîdir" diyor.

Binnisbe ulüv –yerine göre– dört isim ile yâdolunur: Muvâfakat, ibdâl, müsâvat, musâfaha.

Râvi, ***Kütüb-i Sitte*** veya sair kitaplardaki hadislerden birini o kitabın tarikinden başka bir tarik ile müellifin şeyhinde müellif ile buluşmak üzere daha az bir adet ile rivayet ederse müellife **muvâfakat** etmiş olur. Bu, **muvâfakaten ulüvv-i isnâd**dır. Yani kitap sahibinin şeyhinden hadisi rivayet etmekte kitap sahibine muvâfakat etmiş demektir.

2 {Bezzâr, *el-Müsned*, V, 400, no: 2031.}

Meselâ Buhârî'nin حدثنا محمد بن عبد الله الأنصاري عن حميد عن أنس isnadıyla merfûan rivayet ettiği, كتاب الله القصاص [3] hadisini Buhârî'ye varan tarikten rivayet etmeyip de *Cüz'ü'l-ensâr* kitabının tarikinden rivayet edecek olursa hadisi Muhammed b. Abdullah el-Ensârî'den rivayet etmekte Buhârî ile muvâfakat vâki olmuş olur.

Başka tarikten sâhib-i kitabın şeyhinin şeyhinde daha az adet ile muvâfakat vâki olursa ulüvv-i isnâd **ibdâl** namını alır. Bunda kitap sahibinin şeyhinin şeyhinden rivayet eden zat kitap sahibinin şeyhinden **bedel** olmuş olur. İbdâle muvâfakāt-ı mukayyede namını verenler de vardır. Bunların her ikisine muvâfakat denir. Fakat evvelkisi mutlak, ikincisi yani ibdâl şeyhin şeyhine nisbeten muvâfakattir ki **şeyhü'ş-şeyhte muvâfakat** da tesmiye ederler. Binnisbe ulüvvü taksime başlamazdan evvel irat edilen Tirmizî hadisi ile Irâkī'nin *İbn Arefe Cüzü*'nden rivayet ettiği aynı hadis ibdâle, –ta'bîr-i diğerle– şeyhü'ş-şeyhte muvâfakata misaldir. Zira Irâkī başka bir tarikten iki râvi eksiği ile Tirmizî'nin şeyhinin şeyhi olan Halef b. Halîfe'den, يوم كلّم الله موسى... [4] hadisini rivayet edebilmiş ve ikinci tarikten Halef'ten olan râvisi Tirmizî'nin şeyhi Ali b. Hucr'e bedel vâki olmuştur.

Demin görüldüğü üzere muvâfakat ile ibdâlin tariflerine ulüv yani daha az bir adet ile rivayet kaydı idhal edilmiştir. Bu, İbnü's– Salâh'ın ve –ona tebaan– Nevevî ile Irâkī ve Süyûtî'nin tarifleridir. İbnü's-Salâh, "İsnadda ulüv olmazsa bunlara muvâfakat veya bedel ıtlak olunmaz. Vâkıa isnad, âlî olmasa da yine nefse'l-emirde muvâfakat ve ibdâl bulunur. Lâkin o takdirde bunlara iltifat edilmeyeceğinden bu isimler verilmez" diyorsa da bütün muhaddisînin bu ıstılahta müttefik olmadıkları bazı karâinden istidlâl olunmaktadır. Zehebî ile diğer bazıları ulüvv-i isnâd olmaksızın muvâfakat ve bedel tabirlerini kullanmışlar ve isnad, âlî olduğu takdirde –mukayyet olarak– **muvâfakāt-ı âlîye** ve **bedel-i âlî** demişlerdir. Hatta Zehebî, فوافقناه بنزول "Sâhib-i kitâba nüzûl ile muvâfakat etmiş olduk" tabirini bile istimal ettiği vardır. Demek ki diğer emsali muvâfakati ulüv ile takyid ettikleri gibi o, nüzûl ile de takyid ediyor.

Binnisbe ulüvvün üçüncü nevi müsâvattır. Kitap sahibi ile Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem veya sahâbî ya da tâbiî arasında kaç vasıta varsa râvi ile müşârün ileyhin hazerâtı beynindeki vesâitin de adedi o kadar ise râvi ile kitap sahibi beyninde ulüvde müsâvat var denir. Eski zamanlarda fülân veya fülân hadisi telif sahipleriyle müsâvaten rivayet edenler bulunuyor idiyse de bilâhare tabiatıyla bu

3 {B4499 Buhârî, Tefsîr, (Bakara) 23.}

4 {Bezzâr, *el-Müsned*, V, 400, no: 2031.}

imkân münselib olmuş, şu kadar ki Irâkī ve Süyûtî'nin zamanlarında –bi-aynihî bir hadisin rivayetinde müsâvat tasavvur edilmemekle beraber– mutlak-ı adedde müsâvat bulunabilirmiş. Nitekim Süyûtî'nin (849-911) Züheyr b. Surad radıyallahu anhtan mervî hadîs-i uşârîsi adet itibariyle Tirmizî ile (209-279) Nesâî'nin (216-303) uşârîleri kadar vesâit ile ahzolunmuştur. Filhakika Tirmizî ile Nesâî, râvî-i zâidede birleşmek üzere ayrı tariklerden تعدل ثلث القرآن "قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ" "***Kul hüvallāhü ahad Kur'an'ın sülüsüne muadildir***"[5] hadîs-i şerifini onar vasıta ile rivayet etmişlerdir. Bu iki sâhib-i kitab beyninde bu hadis hakkında –bilâ-ulüvvin ve lâ-nüzûlin– müsâvat varsa da Süyûtî ile de –aynı hadis hakkında olmamakla beraber– beyinlerinde müsâvat vardır. Süyûtî için on vasıta ile aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizi bulmak fevkalâde ise de Tirmizî ile Nesâî için –altı yedi asırlık tekaddümlerine nazaran– hiç de böyle değildir. Hatta Nesâî, hadisi kitabına dercettikten sonra, "Hadiste bundan uzun isnadlısını bilmiyorum" diye kaydetmiştir.

Bu müsâvat râvi için olmayıp da şeyhi için vâki olmuş ise râvi kitap sahibi ile **musâfaha** etmiş olur. Musâfaha demelerine sebep güya râvi o hadisi –kendi şeyhinden aldığı gibi– o adet ile kitabı telif eden imamdan da almış, onunla görüşüp musâfaha etmiş mevkiinde farzedilmesidir. Müsâvat şeyhin şeyhi için müyesser olmuş ise musâfahayı eden, râvinin şeyhi olmuş olur.

Ulüvv-i isnâdın dördüncü mertebesi adet bir olduğu halde râvinin tekaddüm-i vefatı ile olan ulüvdür. Meselâ "***Sünen-i Ebû Dâvûd'***u, Zekiyyüddin Abdülazîm el-Münzirî tarikinden ahzetmek Necîb el-Harrânî tarikiyle, Necîb el-Harrânî tarikinden ahzetmek de İbn Hatîb el-Mizze tarikiyle ahzeylemekten a'lâdır. Bunların üçü de İbn Taberzed'den (516-607) ahzetmişlerse de Abdülazîm'in (581-656) vefatı Necîb'den, Necîb'in (577-672) vefatı İbn Hatîb el-Mizze'den (ö. 687) mukaddem olduğu için her birinden olan rivayet mâba'dindekinden daha âlî itibar olunur.

Râvi başkası ile tekaddüm-i vefat mukayesesi olmaksızın yalnız kendi şeyhinden rivayet ettiğini şeyhin vefatı üzerinden elli, diğer kavle göre otuz sene geçtikten sonra rivayet edecek olursa yine tekaddüm-i vefat itibariyle isnadı âlî olmuş olur ki bundan da râvinin tâ gençliğinde kendini ilm-i hadîse verip meleke sahibi olması ma'nası çıkarılıp daha ziyade sâhib-i rüsûh olduğu istidlâl olunur.

Ulüvv-i isnâdın beşinci mertebesi yine adet bir, şeyh de bir olduğu halde râvinin tekaddüm-i semâı ile olan ulüvdür. Bu nevi –evvelki mânada olduğuna binaen–

5 {M1886 Müslim, Müsâfirîn, 259.}

bazıları bir nev'-i müstakil addetmemişlerse de onun da bir nev'-i müstakil olmasını iktiza ettiren bazı ahval bulunabilir. Meselâ aynı şeyhten râvinin biri altmış, diğeri kırk sene evvel bir hadisi dinlemişler ise evvelkisi diğerine nazaran âlî olur. Şeyhi muhtelit olmuş yani hâfızasını bilâhare kaybetmiş, bunamış, kitapları zayi olmuş râviler hakkında bu nevi ulüvv-i isnâdın çok faydası olur. Bidâyet-i emirde sikāttan olan bir şeyh-ı muhtelitten ihtilâtından evvel rivayet edenlerin semâ-ı âlîsi sonradan ihtilâtın farkına varmaksızın semâı bulunanlardan elbette efdâldir. Bu itibarla ulüv aranırsa da bazı kere aksi de mültezem olmak lâzım gelir. Herhalde âhir-i ömrüne kadar sâlim kalan bir şeyhin müteahhir olan rivâyâtı hıfz ve itkānda meleke ve rüsûhu itibariyle bidâyet-i hâlindeki rivâyâtından a'lâdır. Lâkin bu ulüv mânevîdir ve burada mevzubahis olan ulüv mânasına değildir.

İbn Tâhir ile İbn Dakīkul'îd tekaddüm-i vefat ve tekaddüm-i semâ ile olan ulüvv-i isnâdı bir addedip onların yerine *Sahîhayn* ile kütüb-i meşhûre musanniflerine varmak için az adet ile nisbî bir ulüvvü araya ilâve etmişlerdir. İbn Tâhir bunu da Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Ebû Hâtim, Ebû Zür'a gibi müelliflere nisbeten olanlarla İbn Ebü'd-Dünyâ ve Hattâbî ve emsallerine nisbeten olanlar diye ikiye taksim etmiştir.

İbn Tâhir bu envâa zamîmeten isnâd-ı âlînin bir nevini daha haber veriyor. Diyor ki herhangi bir hadisi muhaddis güçlükle ele geçirip ona isnâd-ı âlî ile zaferyâb olamadığı halde tasnifinde irat etmek, yahut onunla ihticâc eylemek zaruretine de düşerse, o hadisi hangi vecihten irat ederse âlî düşer. Meselâ Buhârî İmam Mâlik'in en ileri gelen ashabından bir tek vasıta ile bir hadisi rivayet ettikten sonra Ebû İshak el-Fezârî'nin Mâlik'ten olan rivayetini de –bir maksad-ı mahsûs gözeterek– rivayet eder. Bu rivayette Mâlik ile arasında üç vasıta vardır. Lâkin maksadı fevtetmemek için bu rivayeti izzetinden yani nâdirü'l-vücûd olduğundan dolayı almıştır. Böylesi de –İbn Tâhir'e göre– isnâd-ı âlîdir.

Nüzûl-i İsnâd

Ulüvv-i isnâd beş dereceli olduğu gibi onun zıddı olan **nüzûl-i isnâd** da beş derece üzerinedir ve her birinin ne olduğu zıtlarından belli olur. İsnâd-ı âlînin her nevine mukabil ve zıt olarak bir de isnâd-ı nâzil vardır.

İsnâd-ı nâzil –isnâd-ı âlînin efdal olduğu hakkında evvelce zikredilen esbâba binâen– savab olan cumhur kavline göre mefdûldür. İbnü'l-Medînî, "Nüzûl yani

isnâd-ı nâzil ile rivayet etmek şuümdür" dediği gibi İbn Maîn de, "İsnâd-ı nâzil yüzdeki karha gibidir" demiş. Ehl-i nazardan bazıları nüzûlü, ulüvve tercih ettiklerini İbn Hallâd hikâye etmiştir. Onlarca isnadda aded-i ricâl çoğaldıkça muhaddis daha ziyade çalışır ve daha ziyade müsâb olur. Bu mezhebin bu hücceti pek zayıftır. Zira kesret-i meşakkat li-zâtihâ matlûb değildir. Rivayetten maksud olan mânaya –ki sıhhattir– mürâât etmek evlâdır. Binaenaleyh isnâd-ı nâzilde bir fâide-i zâide var ise isnâd-ı âlîye tercih olunur.

İsnâd-ı nâzildeki ricâl isnâd-ı âlîdeki ricâlden daha mevsûkun-bih yahut hıfzları onlardan daha kavî yahut ötekilerden daha fakih; ya da isnâd-ı nâzil semâ ile muttasıl olduğu halde isnâd-ı âlî ricâli içinde yalnız meclis-i tahdîste teberrüken hâzır bulunmakla iktifa ederek başka kasıt gözetmemiş yahut icâzet veya münâvele ile hadisi ahzetmiş ya da hamilde tesâhül göstermiş kimse varsa elbette isnâd-ı nâzil ihtiyar olunmalıdır. Vekî' b. Cerrâh (129-196) kendi ashabına, الأعمش عن أبي isnadını mı, yoksa سفيان عن منصور عن إبراهيم عن علقمة عن عبد الله عن عبد الله وائل isnadını mı tercih edersiniz diye sormuş. "Evelkisi daha yakındır. Tabii onu tercih ederiz" demişler. Vekî', "Hayır, A'meş de, Ebû Vâil de birer şeyhtir. Öteki isnad ise fakihin fakihten, onun da fakihten, onun da fakihten rivayetidir. Binaenaleyh ikincisi evlâdır" demiş. Filvâki A'meş tâbiînin eimme-i huffâzındandır. Ebû Vâil Şakīk b. Seleme muhadramînin sâdâtındandır. Lâkin Abdullah b. Mes'ûd ashabının ecille-i fukahâsından olan Alkame b. Kays en-Nehaî fukahâ-i muhadramînden, biraderzadesi İbrâhim b. Yezîd en-Nehaî tâbiînin eâzım-ı fukahâsından, Mansûr b. Mu'temir kezâ fıkhı ile müştehir bir tâbiî, Süfyân es-Sevrî eimme-i metbûînden bir zattır. Abdullah b. Mübârek de, "Hadisin cevdeti yani iyiliği kurb-ı isnadda değil, ricâlinin sıhhatindedir", Hâfız Ebû Tâhir es-Silefî de (475?-576), "Aslolan ulemâdan ahzetmektir. Ulemânın isnadıyla nâzil olmak ehl-i naklin muhakkikleri mezhebince cahillerin isnadıyla âlî olmaktan evlâdır. Bu takdire göre ehl-i tahkīk indinde hakikatte âlî olan hadis nâzildir" demiştir. Lâkin İbnü's-Salâh, "Bu, ehl-i hadîs beyninde müteâref olan ıstılaha göre bir ulüv olmayıp min haysi'l-ma'nâ bir ulüvdür" diyor. İbn Hibbân ise (290?-354) meseleyi güzelce tafsil ederek, "Eğer yalnız senede bakılacak ise şüyûhunda ulüv olanı, metne bakılacak ise hangisinde fukaha var ise onu tercih etmelidir" demiştir.

22

Hadîs-i Sahîh

Bundan evvelki mebâhiste hadisin tâ sadr-ı evveldeki derece-i şüyû‘ ve intişarına (mütevâtir, meşhur, müstefîz, azîz, garîb); haberin Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme yahut sahâbîye ya da tâbiîye muzaf olduğuna (merfû, mevkuf, maktû‘); kezâlik müşârün ileyhimden herhangisine muzaf habere ait senedin ittisâl ve inkıtâına (muttasıl veya müsned, mürsel, münkatı‘, mu‘dal, müdelles, muan‘an, muallak) göre kaçar nevi olduğu ve her birinin sıhhat ve zaafça hükmü ne olduğu ve hangilerinin ma‘mûlün-bih olacağı birer birer izah edildi. Bir de râvilerin sıfatına ve senedin haline göre taksimi vardır ki bundan sonraki bahisler buna ait olacaktır. Râvilerin sıfatından her birinin adalet ve hıfz ve itkânı –ta‘bîr-i diğerle– kendilerine itimat mertebesi, senedin halinden de ittisâl ve inkıtâı kastolunur ki bu iki noktainazardan edilecek taksim evvelki noktainazarları da câmi‘ olan daha şâmil bir noktainazardan taksim demektir.

Hadîs-i mütevâtir için isnad aranmadığı ve senedsiz olmakla beraber ilm-i yakîn ifade ettiği için bu taksimden hariçtir. Ehl-i hadîs ile fukahanın bu kadar inceledikleri bu taksimat ve ıstılahat hep haber-i vâhidin ne dereceye kadar mevsûkun-bih olduğunu ve hangileriyle amel câiz olup hangileriyle olmadığını tayin etmek içindir.

Haber-i vâhid ya **makbul** olur ya **merdûd**. Haber-i makbûl de ya sıfât-ı kabûlün en yüksek derecesini haiz olur, ya olmaz. Haiz ise sahih, o mertebede değil ise hasendir. Sıfât-ı kabûlü haiz olmayan haber **merdud, zayıf** veya sakîm namlarını alır.

Bu taksîm-i ıstılâhât-ı hadîs beyne’l-ulemâ bugünkü şekliyle takarrür ettikten sonraki taksimdir. Yoksa mütekaddimînin ekseri hadisi sahih ile zayıfa taksim ediyor-

lardı. Bugün hasen denilen ehâdîsin ise kimini sahihler, kimini zayıflar meyanına idhal ederlerdi. Haseni zayıflar meyanına dercedenler zayıfı **sâlih** ve **gayri sâlih** kısımlarına ayırırlardı ki maksatları itibara yani diğer bir hadisi takviyeye sâlih olmadığını beyan idi (s. 125). Zayıfın ikinci nevine **metrûk** denirdi. Kudemânın, "Hadîs-i zaîf ile amel etmek re'y ile amel etmekten hayırlıdır" sözünden maksatları da ihticâca elverişli zayıftır ki müteahhirûnun ıstılahınca hasen demektir. O halde hadîs-i zaîf ile amel edip etmemek babındaki nizâ bir nizâ-ı lafzîden ibaret kalıyor demektir. Mütekaddimûnun da, müteahhirûnun da kavline göre metrûk olan zayıflar hüccet-i şer'iyye değildir.

Biraz evvel iki nev'a taksim ettiğimiz hadîs-i makbûlün her birini de ikişere taksim edeceğiz: Sahîh li-zâtihî; sahîh li-gayrihî; hasen li-zâtihî, hasen li-gayrihî.

Mevzû-i intikād olan bir hadis, sıfât-ı kabûlün a'lâ merâtibini haiz ise **sahîh li-zâtihî,** en yüksek merâtibini haiz olmadığı takdirde de kusûr-ı vâkıı cebredecek yani hadisi sıhhat mertebesine çıkaracak bir şey bulunursa **sahîh lâ li-zâtihî** yahut sahîh li-gayrihî olur ki kusuru cebir ve itmâm eden şeye **âdıd** namı verilir. Meselâ Muhammed b. Amr b. Alkame, Ebû Seleme'den, o da Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin, لولا أن أشق على أمتي لأمرتهم بالسواك عند كل صلاة "*Ümmetime meşakkat vereceğimi bilmesem her namaz vaktinde misvak kullanmalarını emrederdim*"[1] buyurduklarını rivayet ediyor. Bu râvilerden Muhammed b. Amr sıtk u siyânetle meşhur olanlardan ise de ehl-i itkāndan değildir. Bazıları onu noksân-ı hıfzı cihetinden zayıf gibi görmek isterlerse de diğer bazıları sıtk u celâletinden dolayı tevsik ederler. Binaenaleyh bu sened ile hadis, sahih olmakla beraber sıhhatin a'lâ derecesini haiz değildir. Lâkin yine aynı hadisin diğer tarikten de mervî olduğu mâlûmumuz olunca o râvinin noksân-ı hıfzı yüzünden şüphelendiğimiz adem-i sıhhat, mütâbaat sayesinde zâil olup hadise ârız olan noksan müncebir olur ve isnâd-ı sahîh derecesine iltihak eder. Fakat sahîh li-gayrihî olur. İşte bu ikinci rivayete âdıd derler.

Eğer sıfât-ı kabûlün a'lâ mertebesini ihlâl eden kusuru cebredecek bir şey bulunmazsa hadis sahih mertebesinden düşüp **hasen li-zâtihî** mertebesine iner. Fakat hasen olan hadiste tevakkufu iktiza eden bir şey bulunduğu halde kabul cihetini müreccih bir şey de bulunursa hadis hasen lâ li-zâtihî yahut hasen li-gayrihî olur. Kabulünü müreccih olan şeye de yine âdıd denir.

1 {T22 Tirmizî, Tahâre, 18.}

İsnadda meselâ mestûrü'l-hâl bir râvi bulunup, o râvinin muğfel yani kapılgan, veya rivayette hatası çok, ya da –kizb ile müttehem olmak gibi– adalete münâfî ahvali de mâlûm olmazsa hadisi kabulde tevakkuf olunur. Lâkin diğer tarikten de rivayet olması ile tevakkuf zâil ve hadis, hasen nevine dahil olur. Lâkin artık hasen li-zâtihî değil, âdıddan dolayı hasen li-gayrihî sayılır.

Mutlak olarak sahih denilince tabir sahih li-zâtihîye hasen denilince de hasen li-zâtihîye masrûf olur.

Hadîs-i Sahîhin Tarifi

Li-zâtihî sahîh olan hadisin tarifine geçelim: **Hadîs-i sahîh** şâz ve muallel olmayarak sened-i muttasıl ile adl ve tâmmü'z-zabt kimseler tarafından naklolunan –diğer bir tarifle– udûl-i zâbıtînin yani sikâtın baştan nihayete kadar hep birbirinden muttasılan ve müteselsilen rivayet ettikleri hadistir.

Binaenaleyh bir hadis, sahih olabilmek için –tarife nazaran– şu beş şartı câmi' olmalıdır:

1. İsnâd-ı muttasıl ile rivayet edilmiş olmalıdır. Evvelinden müntehâsına kadar hadisi bize ihbar eden ricâl, mezkûr ve beyne'l-muhaddisîn mâlûm olmalıdır. Silsile-i ruvâtta inkıtâ bulunmamalıdır. Bu şarttan muallak, mürsel, münkatı' ve mu'dal olan hadisler hariç kalır. Mürsel ile ameli tecviz eden fukahaya göre diğer şürûtu haiz olan hadîs-i mürsel de sahihtir (s. 143).
2. Senedindeki ricâlin bilâistisna kâffesi ricâl-i udûl olmalıdır. Adilden maksat adaleti mâruf kimse demektir. Adl olmamakla mâruf yahut adaleti meçhul ya da şahsı gayrı mâruf olanlar ricâl-i sahîh değillerdir.
3. Bu ricâl-i udûlün kâffesi tâmmü'z-zabt yani öğrendiğini eksiksiz, artıksız bellemiş kimseler olmalıdır. Gayri zâbıt olan kimse hatası çok olan kimsedir ki böylesi adaletle mâruf olsa da yanılması dolayısıyla rivayet ettikleri sahihe dahil olamaz.
4. Hadis şâz olmamalıdır. Hadîs-i sahîh mahfûz ve ma'rûf olur. Şâz veya münker olan hadise (s. 126, 129) sahih denmez. Süzûz ile nekâret râvinin ya adl veya zâbıt, hâsılı sika olmadığının başlıca alâmetlerinden biridir.
5. Hadis illetten sâlim olmalıdır. Hadîs-i muallel (s. 172) sahih sayılmaz. O da râvinin taksirine delâlet eder.

İşte her biri başlı başına pek ağır olan bu şartların hepsi müctemi‘ olmadıkça bir hadise sahih namı verilmez. Bu şartların herhangisi haleldar olursa hadis mertebe-i sıhhatten düşer. Maahâzâ gösterilen bunca itina ve dikkatlerden, hatıra gönüle bakmaksızın emr-i intikādda bazan ifrata vardırılan şiddetten sonra yine –hamele-i ilmin diyanet ve emaneti sayesinde– sıhhati sübût bulan ehâdîs-i şerifenin adedi binlere bâliğ oluyor.

Mecmaun aleyh gibi olan bu beş şarttan başka hadîs-i sahîhin muhtelefün-fîh birkaç şartı daha vardır:

1. Hâkim *Ulûmü'l-hadîs*'inde, "Sahihin râvisi talep yani ilm-i hadîse intisap ile şöhret bulmalıdır" der. Bu şöhretten maksadı da bir râviyi cehaletten yani meçhul bir şahıs olmaktan kurtaracak derecedeki şöhret olmayıp herhalde ondan pek yüksek bir şöhrettir. Müslim'in Abdurrahman b. Ebü'z-Zinâd'dan (ö. 174) âtîdeki nakli de Hâkim'in bu sözünü teyit eder. Ebü'z-Zinâd, "Medine'de yüz kişiyi idrak ettim ki her biri me'mun yani kendisine emniyet edilir zevattan olduğu halde ehli değildir diye kendilerinden ilim ahzolunmazdı" demiş.

İbn Hacer el-Askalânî der ki Buhârî ile Müslim'in mesleklerinden böyle bir şarta itibar ettikleri pek açık anlaşılıyor. Meğer ki rivayet ettikleri hadis birçok tarikten daha sabit ola ki bu takdirde râvinin ziyâde-i ma‘rûfiyetini nazarı itibara almaya lüzum görmezler. Nitekim bir hadis birçok muhtelif yoldan sübût bulunca râvisinin tâmmü'z-zabt olması dahi aranmaz. Bir de râvinin talep ile meşhur olmasından muratları rivayet ettiği hadisi iyice zabtettiğine itmînan hâsıl edecek derecede itinasından ibaret olduğundan zabtın sahihte şart olması bu şartı ayrıca zikre hâcet bırakmaz. İntehâ.

2. Sem‘ânî'nin (506-562) *Kavâtı‘*da zikrettiğine göre hadisin sahih olabilmesi için yalnız sikāttan –yani adalet ve zabt ile mâruf zevattan– rivayet edilmiş olduğunu bilmek kâfi değildir. Râvinin fehm ve mârifet ve kesret-i semâ ve ehl-i hadîs ile temâdî-i müzâkere ile de ma‘rûf olması lâzımdır.

İbn Hacer bu şartı da zâit görüyor ve "Bu şart hadîs-i sahîhin mâlûl olmaması şartı içinde dahildir" diyor. Zira hadisin mâlûl olup olmadığına kesb-i ıttılâ ancak Sem‘ânî'nin dediği şeylerin vücudıyla mümkün olabilir.

3. Bazıları râvi hadisi –lafzı ile değil– mânası ile rivayet ediyorsa meânî-i hadîsi bilir bir kimse olmasını şart addetmişlerdir. Bu şartın elzem olduğunda kimsenin itirazı yoktur. Lâkin bu şart da zabt şartına dahildir. Rivâyet bi'l-lafz ile

rivayet bilmâna meseleleri ileride rivayeti makbul olanlarla olmayanlardan bahsedilirken tafsil edilecektir.

4. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye göre hadisin sıhhati için râvinin fakih olması da şarttır. Lâkin İbn Hacer bu şartı teslim etmekle beraber râvinin sikāta muhalefeti veya rivayette teferrüdü hallerine kasretmek ister.

5. Buhârî her râvinin kendi şeyhinden semâı olduğunun sabit olmasını da şart addeder ve râvi ile merviyyün-anhın yalnız muâsaratlarını kâfi görmeyip bir de görüşmüş olduklarının sübûtu şarttır der. Müslim ise müdellis olmayan râvinin عن فلان demesini likāya mahmûl addettiklerine bakarak likānın da ayrıca sübûtunu şart addetmez. Bahsinde görülmüş olduğu üzere bazıları sübût-ı telâkīyi de kâfi görmeyip râvinin şeyhi ile tûl-i sohbetini de şart koşmuşlardır ki Ali b. Medînî ile Buhârî bunlardandır.

6. Bazıları: "Bir hadisin sahih olabilmesi için râvisinin o hadisi rivayet ettikten sonra hilâfı ile amel etmemiş olması da şarttır. Binaenaleyh bu kaydın da tarife idhali iktiza eder" demişlerse de buna da hâcet yoktur. Zira râvinin kendi rivayetinden sonra rivayet ettiği haberin mazmûnu ile âmil olmaması esasen ilel-i kādıhadan biridir.[2]

7. Bir hadisin isnadı bâlâdaki şartları haiz olmasa da metni ulemâca telakkī bi'l-kabûl olunmuşsa hüccet sayılır diyenler de vardır. Nitekim Tirmizî'nin Ebû Hüreyre radyallahu anhtan rivayet ettiği, البحر هو الطهور ماؤه الحل ميتته "***Suyu tertemiz, meytesi helâl olan, denizdir***"[3] hadisi hakkında Tirmizî'nin, "Bu hadis için Buhârî sahih demiştir" dediğini İbn Abdülber (368-463) naklettikten sonra, "Böyle bir isnada ehl-i hadîs sahih demezlerse de hadis bence sahihtir. Zira ulemâca telakkî bi'l-kabûl olunmuştur" diyor. Filhakika Tirmizî *Câmi*'inde Ebû Bekir, Ömer, İbn Abbas vesair fukahâ-i sahâbe ekseriyetinin kavli bu olduğunu haber vermektedir. Fukahâ-i Şâfiiyye'den Ebû İshak el-İsferâyînî ile (ö. 418) Ebû Bekir b. Fûrek de (ö. 406), "Bir hadisin sıhhati eimme-i hadîs indinde müştehir olmasından belli olur" demişlerdir.

8. Sözleri kabûl-i âmmeye mazhar olmamış bazı ulemâ, rivayeti şehâdet mesabesinde tutup adl ve zâbıt olan râvinin münferit olmamasını sıhhate şart

2 {Müellif merhûm, '43. Kavâid-i Cerh ve Ta'dîl' başlığının '7. Kâidesi'nde (s. 341) ravînin rivayet ettiği hadise amelde ve fetvada muhalefet etmesinin, hadisin sıhhatine kadhı mutazammın olmadığını belirtmektedir. Aradaki tearuzu gidermek için, cümle 'ilel-i kâdıhadan biri değildir' şeklinde tashih edilebilir. Ayrıca eserin ilk baskı metni, ibarenin 'ilel-i kâdıhadan berîdir' şeklinde okunmasına da imkan vermektedir.}

3 {T69 Tirmizî, Tahâre, 52.}

itibar etmişlerdir. Ezcümle Mu'tezile rüesâsından Ebû Alî el-Cübbâî (235-303), "Adlin rivayet ettiği haber kendisine diğer bir adlin rivayeti munzam olmadıkça yahut zâhir-i Kitâbullah ile diğer bir haber-i sâbitin zâhiri ile takviyet bulmadıkça, ya da sahâbe beyninde münteşir veya bazı sahâbece ma'mûlün-bih olmadıkça kabul olunmaz" diyor. Cumhûr-ı fukahâ ve muhaddisîn ise vâhidin şehâdeti makbul olmamakla beraber sika olmak şartıyla rivayetini makbul addederler. Ekâbir-i muhaddisînden İsmâil b. Uleyye de (110-193) sıhhat için her râviden lâ-akal ikişer râvinin rivayet etmesini şart addetmişse de i'tizâle meylinden dolayı bu kavli merdud görülmüştür. Hatta İmam Şâfiî, İsmâil'i i'tizâlinden dolayı red ve nâsı kendisinden tahzîr ederdi. Maahâzâ Mu'tezile'nin aradığı şart-ı şedîdi ekseriyet itibariyle haiz oldukları için *Sahîhayn*'daki ehâdîsi hep bu kabilden zannedenler Buhârî ile Müslim'ce de bu şartın gözetilmiş olduğuna zâhib olmuşlardır. Hatta fukahâ-i Mâlikiyye'den Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (468-543) Buhârî ile Müslim'in mezhebi bu olduğunu zannederek *el-Muvatta'* şerhinde, "Şeyhaynın mezhebince hadis iki râvi tarafından rivayet edilmedikçe sabit olamaz. Halbuki bu, bâtıl bir mezheptir. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve selleme kadar vâhidin vâhidden rivayeti –bittabi sika olmak şartıyla– sahihtir" diye itiraz etmiştir. Buhârî'nin ferd-i garîb olan ilk ... إنما الأعمال hadisini de (s. 113) Buhârî'nin mezhebince şöyle te'vil ediyor: Vâkıa Buhârî kendi kitabını birden ziyade kimselerin rivayet ettikleri hadisler üzerine bina etmiştir. Ömer radıyallahu anhın bu hadisi ise yalnız bir tarikten sabit olmakla beraber bu nev'a dahil değildir. Halîfe-i müşârün ileyh bu hadisi a'yân-ı sahâbe huzurunda minber üzerinde rivayet etmiş olduğundan mücmaun aleyh olan ehâdîs cümlesindendir. Sanki Ömer radıyallahu anh karşısında oturanlara bunu ihbar değil, tezkir etmiş oldu. İntehâ. Lâkin şeyhaynın böyle bir şart gözetmedikleri bilistikrâ malûm olduğundan *Sahîh*'te taaddüd-i ruvâtın onlarca da şart olmadığını İbn Hibbân (290?-354) şiddetli bir lisan ile izah etmiştir. Mu'tezile'nin haber-i vâhidi reddetmek hususundaki delilleri de müteaddit ef'âl-i sarîha-i risâletpenâhî ile birer birer cerhedilmiştir.

Hâkim lakabıyla müştehir olan İbnü'l-Beyyi' Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah ed-Dabbî en-Nîsâbûrî (321-405) *Ulûmü'l-hadîs*'i ile *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklîl* ismindeki kitabında sahih olan ehâdîsi on derecede itibar ederek beşinin sıhhati müttefekun aleyh, diğer beşinin ise muhtelefün-fîh olduğunu söyledikten sonra her bir nevini ayrı ayrı şöyle tarif ediyor:

Müttefekun aleyh olanların birincisi Buhârî ile Müslim'in ihtiyar ettikleri hadislerdir ki, bunlar sahihin birinci derecesidir. Bunların zikrettikleri hadisi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden rivayetle şöhreti olan ve lâ-akal iki râvisi bulunan bir sahâbî-i meşhûr rivayet, ondan da lâ-akal iki sika râvisi olup kendisi de sahâbeden rivayet etmekle meşhur bir tâbiî, yine o şartı haiz tebeu't-tâbiîden hâfız mütkın meşhur ... ilâ âhirih rivayet etmiş bulunuyor. Hâkim, "Lâ-akal iki râvisi olan" demekle aynı hadisin sahâbîden lâ-akal iki râvi tarafından rivayet edilmesini kastetmiyor. Sahâbînin alelıtlak hadislerini rivayet etmekle mâruf iki râvisi bulunduğunu, tâbiî ve tebeu't-tâbiînin de böyle olduğunu kastediyor. Hâkim'in dediğine göre bu tarzda rivayet edilen hadislerin adedi on bini bulmaz.

İkincisi yine bu şartı haiz, şu kadar ki tek râvisi olan sahâbîden rivayet olunan ehâdîs-i sahîhadır. Urve b. Müderris radıyallahu anh gibi ki Şa'bî'den başka ondan rivayet eden yoktur. Hâkim, Buhârî ile Müslim'in bu nevi hadislerden hiçbirini tahrîc etmediklerini söylüyorsa da İbn Hacer tek râvisi olan epey sahâbenin hadisleri *Sahîhayn*'da mevcut olduğunu misalleriyle zikrediyor.

Üçüncüsü yine evvelkilerin şartını haiz olup şu kadar ki tâbiînden olan râvisinin râvisi tek olan ehâdîs-i sahîhadır. Muhammed b. Cübeyr ile Abdurrahman b. Ferrûh gibi ki Hâkim'in iddiasına göre bu takımdan olanların da *Sahîhayn*'da hadisleri yoktur. İbn Hacer ise Abdullah b. Vedîa, Ömer b. Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im, Rebîa b. Atâ gibi zevatın hadisleri *Sahîhayn*'da bulunması ile bu davaya madde-i nakz buluyor.

Dördüncüsü sikāttan birinin rivayetinde teferrüd ettiği ehâdîs-i garîbe-i sahîhadır. Alâ'nın kendi pederinden, onun da Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan şâban yarılanınca orucun nehiy buyurulduğuna dair rivayet ettiği hadis gibi. Müslim, Alâ'nın teferrüdünden dolayı bu hadisi terketmiştir. Halbuki bu sened ile birçok hadis tahrîc edilmiştir. İbn Hacer bu davanın menkūz olduğunu söylüyor ve Ziyâeddin el-Makdisî (569-643) *Garâibü's-sahîh*'inde *Sahîhayn*'da bu gibi garâibin iki yüzü bulduğunu tâdât ile haber veriyor.

Beşincisi eimme-i hadîsten bazı zevatın pederleri vasıtasıyla cedlerinden mervî olup ancak bu tarik ile hadd-i tevâtürü bulan ehâdîs-i sahîhadır ki عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده، بهز بن حكيم عن أبيه عن جده، إياس بن معاوية بن قرة عن أبيه عن جده، علي بن الحسين بن علي عن أبيه عن جده، محمد بن عبد الله بن عمر عن أبيه عن جده، أبي بن عباس بن سهل عن أبيه عن جده، حسن بن محمد بن علي عن أبيه عن جده biraderi عبد الله بن محمد بن علي عن أبيه عن جده senedleriyle rivayet edilen hadisler bu cümledendir. Bu zevatın cedleri sahâbeden, pederleri de, kendileri de sikāttandır. İşte bunlar da eimmenin kitaplarında tahrîc edildikleri halde *Sahîhayn*'da yoktur

diyor. Lâkin İbn Hacer buna da itiraz ederek, "Bu gibi hadislerin *Sahîhayn*'da bulunmasına mani olan, hadislerin ruvâtın pederlerinden, onların da cedlerinden mervî olması değil; Buhârî ile Müslim'in şartlarına adem-i tevâfuklarıdır. Yoksa her biri *Sahîhayn*'ın birinde olmak üzere علي بن الحسين بن علي عن أبيه عن جده، محمد بن زيد بن عبد الله بن عمر عن أبيه عن جده، أبي بن عباس بن سهل عن أبيه عن جده، إسحق بن عبد الله بن أبي طلحة عن أبيه عن جده، حسن عبد الله بن محمد بن علي بن أبي طالب عن أبيه عن جده، بن محمد بن علي بن أبي طالب عن أبيه عن جده biraderi حفص بن عاصم بن عمر بن الخطاب عن أبيه عن جده ilâ âhirih senedleriyle rivayet edilmiş hadisler vardır.

Hâkim'in dediğine göre müttefekun aleyh olan bu beş nevi hadis eimmenin kitaplarında tahrîc olunup ihticâca sâlihtir ve *Sahîhayn*'da kısm-ı evvelden başkaları tahrîc olunmamıştır. Muhtelefün-fîh olan ehâdîs-i sahîhaya gelince bunlar da, **1)** Mürsel hadisler, **2)** Sika olan müdellisînin "fülândan işittim" diye semâlarını tasrih etmeksizin rivayet ettikleri hadisler, **3)** Birçok sikāt tarafından müsneden rivayet edildikleri halde bir sika tarafından mürselen rivayet edilen hadisler, **4)** Hâfız ve ârif olmayan sikātın rivayet ettikleri hadisler, **5)** Sâdık olan mübtedianın rivayet ettikleri hadisler.

Maahâzâ *Sahîhayn*'da sıdk ile ma'rûf ve hadisin sahihini mâadasından fârik olan mübtediadan epeyce kimselerin hadisleri vardır. Bunların mahz-ı bid'atlarından dolayı hadisleri atılmamıştır.

Hâkim bu taksiminde adaleti meçhul olanları ihmal ederek rivayetlerinin hangi kısma dahil olacağını zikretmemiştir.

Endülüslü Hüseyin b. Muhammed el-Ceyyânî de (425-498) nakale-i hadîsi üçü makbul, üçü merdud, biri de muhtelefün-fîh olmak üzere yedi tabakaya taksim etmiştir:

Makbul olan ruvâtın birinci tabakası eimme ve huffâz-ı hadîstir ki bunların teferrüdleri de makbul olup rivayetlerine muhalif rivayette bulunanlara karşı hüccettirler.

İkinci tabakası hıfzda ve zabıtta evvelkilerin dûnunda olup az çok vehm ü hatâ ile rivayet edenlerdir.

Üçüncü tabakası da sıdk ve mârifetleri sabit olduğu halde ehl-i bid'at ve ehvâ mezâhibine –gulât ve duât olmaksızın– meyledenlerdir, işte bu üç tabaka ricâlinin rivayetlerini ehl-i hadîs kabul ederler ve onlarca nakl-i hadîsin medarı bu gibi kimselerdir.

Tabakāt-ı merdûdenin de birincisi yalanı tutulmuş yahut hadis vazetmek töhmetine mâruz kalmış olanlardır ki en kötüleri bunlardır.

İkinci tabakası vehim ve galatları galip olanlardır ki evvelki tabaka ricâlinden ehven sayılırlar.

Üçüncü tabakası da bid'atta gulüv gösterip dâî vasfını alan ve rivâyâtı kendilerine hüccet olabilecek veçhile tahrif edenlerdir. Bu üç tabakanın rivâyâtı merduddur.

Muhtelefün-fîh olan yedinci tabaka bazı rivâyât ile teferrüd eden mechûlü'l-adâle kimselerin tabakasıdır ki bazıları bunların rivayetlerini kabul diğerleri reddederler.

Her ne hal ise, "Fülân hadis sahihtir" demek o hadis bâlâda zikrolunan evsafı haiz olarak muttasıl ve isnadının zâhirine nazaran kabul olunmuştur demek olup yoksa nefse'l-emirde sıhhati, maktûun-bih demek değildir. Ta'bîr-i diğerle haber-i mütevâtir gibi yakīn-i tâm ifade etmez. Nefse'l-emirde sıhhati hakkında pek kuvvetli bir zanna bâis olur. Zira râviler sika da olsalar hata ve nisyandan bilkülliye selâmetleri iddia edilemez.

Kezâlik, "Fülân hadis zayıftır" sözü o hadisin nefse'l-emirde yalan olduğu mânasını ifade etmeyip yalnız isnadında sıhhat için aranan şürût mefkūddur mânasınadır. Çünkü kâzibin de doğru söylemesine, hatası çok kimsenin de bazan isabet etmesine imkân münselib olmaz.

Vâkıa İmam Mâlik ile İmam Ahmed b. Hanbel'in, ashâb-ı Şâfiî'den Hüseyin el-Kerâbîsî'nin (ö. 248) ve İmam Dâvûd b. Ali ez-Zâhirî'nin (202-270) sıhhat-i isnâdı nefse'l-emirdeki sıhhate delil addettikleri rivayet olunuyorsa da bu babdaki nakillerin çoğu hakkında kalbe itmînan gelmiyor. Şâfiiyye'den bazıları da isnadın içinde Mâlik, Ahmed, Süfyân es-Sevrî gibileri olmak şartıyla nefse'l-emirde sahih addolunur demişlerdir. Lâkin bunlar cumhurun kabul ettiği kavle münâfîdir.

Esahh-ı Esânîd

Buraya kadar hadîs-i sahîhin tarifi ve şartlarıyla meşgul olduk. Haber-i vâhid nihayet galebe-i zannı müfîd olup kuvvet ve sıhhati de hâsıl olan zannın kuvvetine tâbidir. Binaenaleyh ilm-i zannînin derecâtı olduğu gibi sahihin de –kendini takviye eden karâine göre derecât-ı mütefâvitesi olmak lâzım gelir. Râvileri

adalet ile zabt ve tercihi mûcip sair sıfatça en yüksek olan hadisler bu sıfat itibariyle mâdûn mertebede kalanlardan daha sahih olurlar. Sıhhatçe mertebe-i ulyâda olan hadisler eimmenin **esahh-ı esânîd** namını verdikleri isnadlarla mervî olanlardır.

Esahh-ı esânîd Ahmed b. Hanbel ile İshak b. Râhûye'ye göre, عن الزهري عن سالم بن عبد الله بن عمر عن أبيه ; İbnü'l-Medînî ile Amr b. Ali el-Fellâs ve Süleyman b. Harb'e göre, محمد بن سيرين عن عبيدة بن عمرو السلماني عن علي ; fakat Süleyman b. Harb'e göre senedin de esahhı, أيوب السختياني عن ابن سيرين .. إلخ ve Ali b. Medînî'ye göre de, عبد الله بن عَوْن عن ابن سيرين ..إلخ tarikleri;

İbn Maîn'e göre, الأعمش عن إبراهيم النخعي عن علقمة عن عبد الله بن مسعود Ebû Bekir b. Şeybe ile Abdürrezzâk'a göre, الزهري عن علي بن الحسين عن أبيه الحسين عن جده علي بن أبي طالب ; Buhârî'ye göre, مالك عن نافع عن ابن عمر isnadlarıdır.

Bu beş isnadın da ecelli Buhârî'nin esah addettiği son isnaddır. Buna göre bir tabaka daha inersek esahh-ı esânîd, الشافعي عن مالك عن نافع عن ابن عمر bir tabaka daha inersek أحمد ابن حنبل عن الشافعي عن نافع عن ابن عمر olmuş olur. İmam Şâfii'nin bu isnadına **silsiletü'z-zeheb** namını vermişlerdir. Lâkin gariptir ki İmam Ahmed *el-Müsned*'inde, لا يبع بعضكم على بيع بعض .. إلخ "*Birbirinizin pazarlık ettiği mala talip çıkıp pazarlığını bozmayınız... ilâ âhirih*"[4] hadisinden başkasını bu silsiletü'z-zeheb ile rivayet etmemiştir. Halbuki bu isnâd-ı kavî ile birçok rivâyâtı muhtevî olan *el-Muvatta*'ı İmam Ahmed, İbn Mehdî'den dinledikten sonra –daha sebt gördüğü için– İmam Şâfii'den de dinlemiş olduğunu kendisi söylemiştir. Hâfız İbn Hacer'in dediğine göre İmam Ahmed ya *el-Muvatta*'ı rivayet etmemiş yahut etmişse kendine kadar olan isnadlar bilâhare münkatı' olup rivayetler kendi zamanlarına vâsıl olamamıştır.

En meşhur olan esahh-ı esânîd yukarıdakiler olup bunlardan başka birçok isnad daha zikrederler. Ezcümle: Haccâc b. Şâir'e (ö. 159) göre esahh-ı esânîd, شعبة عن قتادة عن سعيد بن المسيب dir.

İbn Maîn'den diğer bir rivayete göre, عبد الرحمن بن القاسم بن أبي بكر الصديق عن أبيه عن عائشة dir. Süleyman b. Dâvûd eş-Şâzgūnî'ye göre, يحي بن كثير عن أبي سلمة عن أبي هريرة dir.

İmam Ahmed b. Hanbel'den diğer bir rivayete göre, "En sağlam isnad عن أيوب عن نافع عن ابن عمر dir. Hele حماد بن زيد عن أيوب da olursa artık değme gitsin" demiş.

4 {HM5862 İbn Hanbel, II, 108.}

İshak b. Râhûye'de, "عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جدّه" isnadıyla rivayet eden zat sika ise عن نافع عن ابن عمر isnadıyla rivayet etmiş gibidir" demiştir.

Vekî' b. Cerrâh'a göre en güzel isnad, عن عمر بن مُرّة عن مُرّة عن أبي موسى الأشعري

İbn Mübârek ile İclî'ye ve Nesâî'ye göre esânîdin ercah ve ahseni, سفيان الثوري عن منصور عن إبراهيم عن علقمة عن عبد الله بن مسعود dur.

Nesâî tercih ettiği esânîd meyanında, الزهري عن عبيد الله بن عبد الله بن عتبة عن عباس عن عمر isnadını da zikreder.

Ebû Hâtim er-Râzî'nin tercih ettiği isnad, يحي بن سعيد القطان عن عبيد الله بن عمر عن نافع عن ابن عمر dir. İmam Ahmed de, عبيد الله عن نافع isnadını tercih edenlerdendir. İbn Maîn ise يحي بن سعيد عن عبيد الله بن عمر عن القاسم عن عائشة isnadını pek sever.

İbn Hacer el-Askalânî'nin beyanına göre eimmenin asıl esahh-ı esânîd dedikleri burada ilk zikrettiğimiz beş isnad kabilinden olanlardır. Hakîkat-i hâlde ise –yine kendisinin işaret ettiği üzere– bu babda ihtilâf vardır. Nitekim alelıtlak esahh-ı esânîd Buhârî'ye göre, مالك عن نافع عن ابن عمر , İshak b. Râhûye'ye göre, الزهري عن سالم عن أبيه ; Ahmed b. Hanbel'e göre bir rivayette yine bu tarik, diğer rivayette, أيوب عن نافع وهلمّ جرًّا. dir. Ebû Bekir b. Şeybe'ye göre, الزهري عن علي بن الحسين عن أبيه عن علي عن ابن عمر

El-Hâsıl bu mesele hakkında ihtilâf pek çoktur. Çok olması da pek tabiidir. Zira râvileri sıfât-ı adl ve zabtı derece-i kusvâya vardırmış hangi sened vardır ki ricâlinin her biri kendi asrında yaşayan bilcümle ricâl-i sikāta alelıtlak fâiktir diye hükmedilebilsin? Bu gibi hükümlerde bulunmak çok kere tercih bilâmüreccih olmuş olur. Bundan dolayı herkes kendisince en kavî gördüğü, bâhusus kendi memleketinde râyic esânîd içinden kesret-i mümârese ve itinasına binaen en sağlam bildiği isnad hangisi ise onu diğerlerine takdim etmiştir. Maahâzâ bu gibi davaların hepsi de müsellem olmamakla beraber neticede yine bazı ricâlin tevsikinde icmâ husûlüne bâis olmak gibi hizmetleri de olmamış değildir. Ezcümle الزهري عن سالم بن عبد الله عن أبيه senediyle gelen hadislerin; kezâ Mâlik yahut İbn Uyeyne veya Ma'mer tariklerinin birinden rivayet edilen, سعيد بن المسب عن أبي هريرة senediyle vârit hadislerin sıhhatinde bütün ehl-i nakl icmâ etmişlerdir. Ancak ikinci senedle mervî olan hadiste tarikler beyninde ihtilâf olmamalıdır.

İşte şu arzettiğimiz mahzura binaen muhaddisînin birçoğu alelıtlak, "Esahhı-ı esânîd şudur" diyecek yerde Hâkim'in teklifi veçhile –sahâbe veya belde ismi zik-

rederek, “Fülân sahâbîye varan, yahut fülân belde ahâlisine ait olan isnadlar içinde en sahihleri fülân isnaddır” demeyi tercih ederler.

Buna göre Hazret-i Sıddîk radıyallahu anhın esahh-ı esânîdi, إسماعيل بن خالد عن قيس بن أبي حازم عن الصديق ;

Ömer radıyallahu anhın esahh-ı esânîdi, الزهري عن سالم عن عمر yahut الزهري عن السائب بن يزيد عن عمر ;

İbn Ömer radıyallahu anhümânın esahh-ı esânîdi, مالك عن نافع عن ابن عمر ;

Ehl-i beyt’in esahh-ı esânîdi, جعفر بن محمد بن علي بن الحسين بن علي عن أبيه عن جدّه عن عليّ ; yahut Ali radıyallahu anhın esahh-ı esânîdi, الأعرج عن عبيد الله بن أبي رافع عن عليّ ;

Ebû Hüreyre radıyallahu anhın esahh-ı esânîdi, الزهري عن سعيد بن المسيب عن أبي هريرة ; yahut Buhârî’ye göre, أبو الزناد عن الأعرج عن سعيد عن أبي هريرة ;

Enes radıyallahu anhınkiler, مالك عن الزهري bir kavle göre, حمّاد بن زيد , yahut حمّاد بن سلمة عن ثابت عن أنس , diğer kavle göre de, الدستواني[5] عن قتادة عن أنس شعبة أو هشام ;

İbn Mes‘ûd radıyallahu anhınkiler, سفيان الثوري عن منصور عن إبراهيم عن علقمة عن ابن مسعود ilâ âhirih ilâ âhirih isnadları;

Medineliler’in esahh-ı esânîdi, إسماعيل بن أبي حكيم عن عبيدة بن سفيان عن أبي هريرة ;

Mekkeliler’in esahh-ı esânîdi, سفيان بن عيينة عن عمرو بن دينار عن جابر ;

Yemenliler’inki, معمر عن همام عن أبي هريرة ;

Mısrîler’inki, الليث بن سعد عن يزيد بن أبي حبَيب عن أبي الخير عن عقبة بن عامر ;

Horasânîler’inki, الحسين بن واقد عن عبد الله بن يزيد[6] عن أبيه ;

---

5 {Müellifin “الدستواني” şeklinde verdiği künye “الدستوائي” (ed-Destüvâî) olmalıdır. Hem *Tedrîb*’de hem de rical kaynaklarında bu şekilde yer almaktadır. Bkz: Süyûtî, *Tedrîb*, I, 87.}

6 {Metinde “يزيد” şeklinde yer alan ifade, hadis üsûlü eserlerinde “بُرَيْدَة” olarak geçmektedir. (Hâkim, *Marifetu ulûmi’l-hadîs*, 55; Süyûtî, *Tedrîb*, I, 88.)}

Şâmîler'inki, سعيد ابن عبد العزيز عن ربيعة بن يزيد عن أبي الأوزاعي عن حسان بن عطيّة عن الصحابة yahut إدريس الخَوْلاني عن أبي ذرّ ;

Kûfîler'inki, يحي بن سعيد القطّان عن سفيان الثوري عن سليمان التميمي عن الحارث بن سُوَيْد عن عليّ ilâ âhirih, ilâ âhirih gibi.

Hâfız Zeynüddin el-Irâkī İmam Ahmed'in *el-Müsned*'i ile İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ında mutlaka esahh-ı esânîd olmak üzere zikrettiğimiz ilk beş isnad ile Hâkim'in mukayyeden zikrettiği diğer isnadlarla rivayet edilmiş hadisleri bir araya getirip ebvâb-ı fıkıh üzerine tertip ve *Takrîbü'l-esânîd* tesmiye etmiştir ki, bu iki kitapta sıhhat-i ulyâ derecesini haiz olanları cemetmiş demektir. Tilmizi Hâfız İbn Hacer el-Askalânî, "Ebvâb-ı fıkhın çoğunu gözettiği şart üzere hadis bulamadığından boş bıraktığı gibi kendi şartına muvâfık birçok hadisi de fevt etmiştir. Çünkü son derecede ihtisar ile beraber isnaden muttasıl olmalarını arzu ettiği bu ehâdîsi yalnız bu iki kitaptan tahrîce iktisar etmiştir. Şayet dekāik-ı ilm-i hadîse âgâh bir kimse hiçbir kitap ile tekayyüd etmeyerek ümmehâtta bu isnadlarla vârit ehâdîsin kâffesini toplayıp bunlara ilâve edecek olursa esahh-i sahîhi câmi' koca bir kitap vücuda getirmiş olur" diyor. Demek ki ilm-i hadîs –dedikleri gibi– pişirilip kotarılmış, kemalini bulmuş ve yalnız istifadeden başka bir işi kalmamış bir ilim iken yine eslâfın ikmal etmemiş oldukları bazı hizmetlere henüz muhtaç imiş.

Tembih 1. Tirmizî'de, Buhârî'nin *Târih*'inde, diğer kitaplarda çok kereler أصح شيء في الباب كذا "Bu babda en sahih rivayet fülân şeydir" gibi esahhiyeti mukayyeden zikredilmiş hadisler vardır. Bu sözden muratları hadisin esah, hatta sahih olduğunu söylemek olmayıp bu babdaki hadislerin ercahı, en az zayıf olanı budur demektir. Dârekutnî'nin, "Fezâil-i süver hakkında en sahih olarak vârit olan قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ[7]'in fazlı hakkındakidir", Muhyiddin en-Nevevî'nin de, "Namazların fezâili hakkında esah olarak vârit olan, salât-ı tesbîhin fazlı hakkındaki haberdir" sözleri gibi.

Tembih 2. Esahhü'l-esânîd tabirine mukabil bir de **evhe'l-esânîd** tabirini kullanırlar ki esânîdin en vâhîsi demektir. Onun mahall-i zikri hadîs-i zaîf nevidir.

7 {el-İhlâs, 112/1.}

23

Sahîhayn

Sahîh-i mücerred hakkında yani sahihten başka neviden hadis karıştırmaksızın kitap telif eden ilk hâfız, Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'dir (194-256). Kendisi, "Bir gün İshak b. Râhûye'nin nezdinde idik. Sünnet-i seniyye-i nebeviyye sallallahu aleyhi ve sellemin yalnız sahih olanlarını muhtasar bir kitapta cemetseniz dedi. İşte bu söz bana tesir etti ve câmi'-i sahîhi toplamaya başladım. Bu kitabı on bu kadar senede telif ettim" diye tasnife bâis olan sebebi söylemiş. Buhârî'den evvel vâkıa hadis cemeden eimme-i huffâz pek çoktur. Lâkin onların kitaplarında sahih olan ehâdîs, hasen ve zayıf olanlarla birlikte bulunuyor ve hadislerin mertebelerini ancak –senedlerine nazaran– müteyakkız erbâb-ı sınâat fark ve temyiz edebiliyordu.

100 tarihine doğru Ömer b. Abdülazîz'in tavsiyesiyle telifata başlanıldığı ve ilk tedvîn-i hadîs eden eimmenin kimler olduğu evvelce (s. 68) söylenmişti. Bunda sünnet-i seniyyenin ziyâi korkusu ne kadar âmil olmuş ise Havâric, Revâfız, Kaderiyye vesair ehl-i bid'at ve ehvânın zuhuru da bâis-i kavî olmuştur. Bu eimme ehâdîs-i Resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmı akvâl-i sahâbe ile tâbiîn fetâvâsına memzûc olarak tedvin etmişlerdi. Nitekim bu meyanda İmam Mâlik'in ve ondan evvel İbn Ebû Zi'b'in (ö. 159) ***el-Muvatta***'ları böyledir.

200 tarihine doğru telife koyulan eimme, sahâbe ve tâbiîn sözlerini bırakıp ve yalnız ehâdîs-i Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmı ayrıca tedvin etmek arzusuna düşüp onların da birer müsned yazdıkları yukarıda (s. 69) zikredilmişti. O tarihlerde elindeki ehâdîsi tasnif ve mesânîd üzerine tertip etmemiş hiçbir hâfız yok idi dense mübalağa sayılmaz, 200 senesinden sonra İmam Buhârî ise kendi zamanına kadar cemedilmiş ne kadar hadis var ise hepsi içinden sahih olanlarını olmayanlarından

temyiz ile yalnız sahih olanların bir kısmını ***el-Câmiu's-sahîh***'ine dercetmiş, müteakiben de üstadının açtığı yeni çığırda Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî ile (206-261) diğer birtakımları yürümüştür.

Buhârî ile Müslim'in –ki beyne'l-muhaddisîn şeyhayn denilince maksud olan bu ikisidir– sahihleri Kitâbullah'tan sonra kitapların esahhı olup Buhârî'nin kitabı da kavl-i esahha göre Müslim'in kitabından esah ve fıkhî istinbatlar ile hükme taalluk eden nikāt itibariyle fevâidi ondan ziyadedir.

İmam Şâfiî'nin, "Yeryüzünde sevabı Mâlik'in kitabından çok olan hiçbir kitap bilmiyorum", diğer bir rivayete göre, "Kitâbullah'tan sonra Mâlik'in ***el-Muvatta***'ından esah kitap yoktur" demiş olmasına gelince evvelen bu söz ***Sahîhayn***'ın telifllerinden evvel söylenmiştir. Sâniyen İmam Mâlik ***el-Muvatta***'ına yalnız ehâdîs-i sahîhayı derc ile iktifa etmeyip mürsel ve münkatı' birtakım hadisler de idhal ettiği birçok belâgatını da yazmıştır. Belâğ dedikleri, müellifin isnad etmeksizin, بلغني عن فلان "Fülânın ... dediği bana bâliğ oldu" diyerek zikrettiği metindir. İmam Mâlik nazar ve ictihadı iktizasınca mürsel ve münkatı' ile de ihticâc ettiğinden mukallitlerince bu gibi hadisler de sahih olur (s. 144). Vâkıa Buhârî'de de senedinde inkıtâ bulunan epeyce hadis vardır. Lâkin ***el-Muvatta***'dakilerden farklıdırlar. Zira ***el-Muvatta***'da olan gayri muttasıl hadisler alelekser İmam Mâlik'in öylece mesmûu olmuş hadisler olup şu kadar ki kendisince hüccettir. Buhârî ise muttasıl olarak mesmûu olmuş hadislerin esânîdini amden kat' veya ta'lik eder. Bu ehâdîs-i gayr-i muttasılasının kimi başka yerde mevsûlen irat edilmiş de o makamda ihtisaren gayr-i müsned olarak zikredilmiş, kimi şartına muvâfık olmadığı için şarta muvâfık olan diğer hadislerden farkı göze çarpsın diye isnadını tamam zikretmemiş ve bu gibilerini de ya tenvî' ya istişhâd ya da bazı âyât-ı Kur'âniyye'yi tefsir, ... ilâ âhirih gibi makāsıd tahtında irat etmiştir.

Maahâzâ Hâkim'in şeyhi Ebû Alî en-Nîsâbûrî ***Sahîh-i Müslim*** için –hutbe-i kitabdan sonra hadîs-i nebevîye hiçbir kimsenin kelâmı memzûc olmadığından dolayı-: "Gök kubbesi altında Müslim'in kitabından esah hiçbir kitap yoktur" dediği gibi Dârekutnî'nin akranından sayılan Mesleme b. Kāsım el-Kurtubî de (283-353) hüsn-i tertibine bakarak, "Müslim'in kitabı gibisini telif etmiş hiçbir kimse yoktur" demiştir. Mağrib ulemâsı ve ezcümle İbn Hazm ez-Zâhirî de buna kāil görünüyorlar.

Üçüncü kavil de –İbnü'l-Mülâkkın'ın (723-804) bazı müteahhirînden nakline göre– hiçbirini diğerine tercih etmemektir.

Kavl-i cumhûra göre Buhârî'nin esah olması isnadlarında ittisâl daha kavî, ricâlindeki itkān daha ziyade olduğundandır. Şöyle ki:

Evvelen. Müslim'in bırakıp da yalnız Buhârî'nin, hadislerini tahrîc etmekte münferit kaldığı ricâl 480 ve küsur olup bunların içinden musîb gayr-i musîb hakkında söz söylenmiş olanlar yalnız seksen râvi yani altıda bir raddesindedir. Halbuki Buhârî'nin bırakıp da yalnız Müslim'in, hadislerini tahrîc etmekte infirâd ettiği ricâl 620'dir ki bunların 160'ı yani takriben rub'u hakkında söz söylenmiştir. Demek ki Buhârî, hakkında haklı haksız dedikodu olan râvilerden daha az hadis almıştır.

Saniyen. Buhârî münferit ricâlden mütekellemün-fîh olanların hadislerini çok çok tahrîc etmemiştir. عكرمة عن ابن عباس tercümesinden başka bunlardan hiçbiri yoktur ki Buhârî bütün veya ekser hadislerini almış olsun. Müslim ise أبو الزبير عن جابر ، سهيل عن أبيه ، علاء بن عبد الرحمن عن أبيه ، حماد بن سلمة عن ثابت gibi tercümelerin ekser-i rivâyâtını almıştır.

Sâlisen. Hakkında söz söylenmiş olanlardan Buhârî'nin münferit olduğu kimselerin ekseri kendi meşâyihinden olup onlarla uzun müddet görüşmüş, hallerini öğrenmiş, hadislerine muttali olarak ceyyidlerini mâadasından ayırt etmiş olduğu kimselerdir. Müslim'in bu kabilden ricâli ise alelekser kendi asrına tekaddüm etmiş tâbiîn ile tebeu't-tâbiîndendirler. Şüphesizdir ki muhaddis eski zaman adamlarından ziyade kendi şüyûhunu tanır ve Buhârî de hakkında söz edilen bu gibi şüyûhunu başkalarının re'yi hilâfına olarak sika addettiği için rivayetlerini kitabına dercetmekte mahzur görmemiştir.

Râbian. Hâzimî'nin biraz sonra takrir edeceği tabakāt-ı ricâl sırasına göre– Buhârî hıfz ve itkānda tabaka-i ûlâya varanların rivayetlerini tahrîc edip ondan sonraki tabakadan ancak ta'lîkān rivayet eder. Müslim'in ise ikinci tabakadan usul olarak rivayetleri çoktur.

Hâmisen. Müslim –evvelce (s. 152) mâlûm olduğu üzere– hadîs-i muan'anda râvi ile mervîyyün-anhın likāsı sabit olmasa da mücerret muâsarat dolayısıyla ittisâl olduğuna kāildir. Buhârî likā sabit olmadıkça an'aneyi ittisâl mânasına almaz. Çok kere de bir râvinin muan'an hadisini irat ettikten sonra o râvinin, şeyhinden semâını ispat maksadıyla o bahse hiç taalluku olmayan bir hadis rivayet eder.

Sâdisen. Her iki kitapta intikāda uğramış hadislerin adedi 220 olup bunlardan

Buhârî'ye ait olanları seksenden azdır. Hangisi intikāda daha az uğramış ise onun ercah olacağında ise şüphe yoktur.

El-Hâsıl Buhârî dekāik-i sınâate âşina olmakta kendi tilmizi ve bir keşîdesi olan Müslim'e fâiktir.

Bu, böyle olmakla beraber *Sahîh-i Müslim*'in *Sahîh-i Buhârî*'ye fâik ve gayr-i kābil-i inkâr bir meziyeti vardır: Müslim bir hadisin bütün tariklerini müteaddit isnadlarla ve elfâzı muhtelifesi ile hep bir araya cem' ve kendince o hadis fıkhın hangi babına ait ise toptan oraya dercettiği gibi bu toplama esnasında da en evvel mütkın olan huffâzın rivayetlerini dercedip mestûr ve hıfz ü itkānda mutavassıt olan râvilerin naklini sonraya, zuafâ ve metrûkīnin mütâbaaten ve istişhâden rivayetlerini de daha sonraya bırakır ki aranan hadis hem daha kolay bulunur, hem de gerek senedler gerek metinler hep birden göz önünde tutulup istinbat edilecek hüküm kolayca istinbat edilir. Buhârî ise birçok hadisi –kendince malûm ve haber vermediği bir tertibe binaen– başkalarının hatırına gelebilecek yerlere yazmadığı gibi hadisi mutazammın olabileceği ahkâm-ı muhtelifeye göre de parçalayıp ayrı ayrı yerlere de yazar. Bir surette ki kitabı ile mümârese-i tâmmesi olmayan kimse aradığı hadis acaba Buhârî'de var mıdır, yok mudur? kolayca anlayamaz. Bundan dolayı değme muhaddis bu babda hatadan kurtulamayıp Buhârî'de olan bazı hadisleri orada yok zannına düşmüştür. Buna mukabil Buhârî'nin de kitabın bablarını tertip etmekte gösterdiği birçok incelik muhayyirü'l-ukūldür.

Müslim'i sahihin şartından olmayan birtakım zuafâ ile mutavassıtînin rivayetlerini *Sahîh*'ine dercettiğinden dolayı ayıplayanlar vardır. Lâkin diğerleri tarafından vücûh-ı âtîye ile müdafaa edilmiştir: Evvelen bu ricâlin bazıları başkasınca zayıf ise kendince sikāttandırlar. Sâniyen bu gibi rivayetleri usulde değil, mütâbaat ile şevâhidde vâki olmuştur. Müslim, asıl olmak üzere ibtidâ bir isnâd-ı sahîh ve nazîf ile hadisi zikrettikten sonra aslı tekit ve sıhhatinde mübalağa olsun diye ona dair olan zuafâ isnad veya esânîdini zikreder ve sonraki esânîdiyle bazı ziyadeler de rivayet ederse o da asla ait bir faydayı mutazammın olur. Sâlisen kendisine zaaf târî olmuş zayıftan kable'l-ihtilât ahzetmiş ise rivayetini –ahîren vukua gelmiş ihtilâttan nâşî– dercetmekten tehâşî etmez. Nitekim Abdullah b. Vehb el-Mısrî'nin biraderi Ahmed b. Abdurrahman 250 senesinden sonra ve Müslim'in Mısır'dan çıkmasından muahhar bir zamanda muhtelit olduğundan onun rivayetini kitabına dercettiğinden dolayı elbette Müslim muâteb tutulamaz. Râbian sikāttan mervî olduğu ehlince mâlûm olan bazı hadisleri sikātın tarikinden rivayet ederse isnadı nâzil olacaksa Müslim –hadisin mevsûkıyeti erbabına mâlûm olduğuna

itimaden– o kuvvette olmayan diğer bir tarikten âlî olarak bazan rivayet eder. Ebû Zür'a er-Râzî, Esbât b. Nasr ile Katan ve Ahmed b. Îsâ el-Mısrî'den rivayetine itiraz etmesi üzerine Müslim, "Sikātın bu adamların şüyûhundan rivayet ettikleri hadisler hangileri ise ben yalnız onları onlardan rivayet ettim. Onların rivayetleri de bana isnâd-ı âlî ile vâki olup onlardan evsak olanların rivayetleri de nüzûl ile bize bâliğ olduğundan yalnız bunlara iktisâr ettim" cevabını vermiştir.

Ehâdîs-i Sahîhanın Miktarı

Bâzı kimseler ehâdîs-i sahîha yalnız Buhârî ile Müslim'in câmi'lerindeki hadislerden ibarettir zannederler. Halbuki bu iki imam, kitaplarında sahihten mâadasını tahrîc etmemeyi iltizam etmişlerse de alâ vechi'l-istîâb bütün sıhahı cemetmeyi iltizam etmiş değillerdir. Buhârî, "Kitâb-ı Câmi'ime sahih olmadık hiçbir hadis koymadım. Kitap pek uzun olmasın diye birçok sahihi de bıraktım" demiştir: Müslim'e de, "Sen yalnız sahih olan ehâdîsi bir yere cemetmekle ehl-i bid'ata bize karşı silâh vermiş oldun. Kendileriyle, senin kitabında olmayan bir hadis ile ihticâc ettiğimizde dediğiniz hadis sahih değildir diye cevap veriyorlar" diye itâb ettikleri zaman, "Ben bu kitabı ortaya çıkardığım zaman içindekiler sahihtir dedim ise orada tahrîc etmediğim hadis zayıftır demedim ya! Sahihlerden intihab ettiğim bu kitabı yanımda bulunsun ve benden yazacak kimsenin elinde bulunsun da sıhhatinde şüphe etmesin diye tahrîc ettim" cevabını vermiş ve başka bir münasebetle de, "Kendimce sahih olan her hadisi bu kitaba yazmadım. Yalnız sıhhatinde icmâ olanları yazdım" demiştir. Müslim'in sıhhat için aradığı icmâ –rivayete nazaran– Ahmed b. Hanbel ile Yahyâ b. Maîn ve Osman b. Ebû Şeybe ve Saîd b. Mansûr-ı Horasânî'nin icmâıdır.

Bazıları, "Şeyhaynın fevt ettikleri sıhah pek azdır" demişlerse de Buhârî'nin, "Sıhahtan terkettiklerim yazdıklarımdan çoktur" demiş olmasına, Hâkim'in de sahihtir diye ***el-Müstedrek***'ine dercedip itirazından sâlim kalan hadisleri büyük bir kitap tuttuğuna nazaran bu davâ müsellem değildir.

Muhyiddin en-Nevevî ise, "Savab olan usûl-i hamse –ki ***Sahîhayn*** ile Ebû Dâvûd ve Tirmizî ve Nesâî'nin '***Sünen***'leridir.[1] haricinde kalan sahihler pek azdır" diyorsa da

1 Bunlara **usûl-i hamse** nâmını vermeleri kütüb-i hadîsin en ziyade itimada lâyık ümmehâtı oldukları içindir. Nevevî'nin (631-676) zamanına gelinceye kadar hep böyle usûl-i hamse denilirdi. ***Sünen-i İbn Mâce***'de onun asrında ve daha sonraki zamanlarda bunlara munzam olmakla iştihâr edip artık usûl-i hamse yerine usûl-i sitte veya kütüb-i sitte denmeye başlamıştır. ***Sünen-i İbn-i Mâce***'yi usule ilk zamme-

bu söz de mahall-i itiraz görülmüştür. Zira Buhârî'nin, "Yüz bin sahih, yüz bin de gayr-i sahîh hadis mahfuzumdur" dediği yukarıda (s. 83) geçmişti. Vâkıa s. 85. sayfadaki istitrattan mâlûm olmuş olacağı veçhile muhaddisler ehâdîs-i merfûayı da, mevkufe ve maktûayı da, mükerreratı da, fetvaları da ayrı ayrı hadis itibar ederler. Lâkin usûl-i hamsede ehâdîs-i mükerrereyi de, mevkuf ve maktû' olanları da dâhil-i hesâb etsek yine elli bini ancak bulur. Bâhusus İbnü'l-Cevzî İmam Ahmed b. Hanbel'den, "Yedi yüz küsur bin hadîs-i sahîh vardır" diye naklettiğine göre – herhangi hesaba göre tâdât yürütülse– usule geçmemiş sıhah çoktur. İbn Hacer el-Askalânî kütüb-i müdevvenenin kendi zamanındaki haline bakarak ehâdîsi hasretmenin imkânı bulunmadığına biraz da müteessif görünerek şöyle diyor: Hak Teâlâ murat buyurmuş olaydı ehâdîsi istîâb etmek yani hepsini toplamak mümkün idi. Biri eline geçen hadisleri bir kere toplar. Sonra gerek müstakil gerek nezdindeki ehâdîsin ziyadesi olmak üzere muttali olacaklarını onlara ilhak eder, ondan sonra bir başkası onun yaptığını yapar derken çok zaman geçmeden hepsi bir araya toplanıp bir tek musannaf haline gelebilirdi. Hem de bu, pek güzel bir şey olurdu. İntehâ. Lâkin Süyûtî'nin haber verdiğine göre İbn Hacer'in arzu ettiği şeye hem kendisi hem de muasırlarından başkaları teşebbüs etmişlerdir. Hatta Süyûtî kendisi de bu zümreye dahildir. Zevâid namını verdikleri kitapları telif ile buna tasaddî edenlerden Ahmed b. Ebû Bekir el-Bûsirî (762-840), Hâfız Nûreddin el-Heysemî (735-807), Hâfız İbn Hacer (773-852), Zeynüddin Kāsım b. Kutluboğa el-Hanefî (802-879), bir de Celâleddin es-Süyûtî'nin (849-911) isimleri zikre şayandır.

Hâfız Nûreddin Ebü'l-Hasan Ali el-Heysemî on zevâid yazmıştır:

1. البحر الزخّار في زوائد مسند البزّار ki bunda ***Müsned-i Bezzâr***'ın zevâidini yani ***Kütüb-i Sitte***'de olmayan hadislerini büyük bir ciltte toplamıştır.

2. زوائد أبي يعلى الموصلي ki Ebû Ya'lâ'nın ***el-Müsned***'inin ***Kütüb-i Sitte***'de olmayan zevâidini hâvi bir ciltlik kitaptır.

3. زوائد مسند أحمد ki Ahmed b. Hanbel'in ***el-Müsned***'inin ***Kütüb-i Sitte***'de olmayan hadislerini hâvi iki cilttir.

4. البدر المنير في زوائد المعجم الكبير ki Taberânî'nin ***el-Mu'cemü'l-kebîr***'inde ***Kütüb-i Sitte*** haricinde kalmış üç ciltlik zevâiddir.

---

den Muhammed b. Tâhir el-Makdisî'dir (448-507). Bu kitabı usulden addetmekte tereddüt edilmesine sebep, içine pek az miktarda bazı ehâdîs-i zaîfenin karışmış olmasıdır. Lâkin bunlar azdır ve ehlince mâlûm ve sayılıdır. Nevevî bu bahiste onu bundan dolayı kale almamıştır.
Sünen-i Nesâî'den murat da müellifin ***el-Müctebâ*** namını verdiği ***Sünen-i Suğrâ***'sıdır. ***Sünen-i Kübrâ***'sı değildir.

5. مجمع البحرين في زوائد المعجمين ki Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-evsat* ile *el-Mu'cemü's-sagīr*'inde olup da *Kütüb-i Sitte*'de olmayan hadislerdir ve iki cilttir.

6. مجمع الزوائد ومنبع الفوائد ki bu kitap da bundan evvelki zevâidin beşini esânîdi hazf ve her hadisin sahih, hasen veya zayıf olduğunu beyan ederek cemetmiştir.

7. زوائد الحلية ki Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ*'sında olan zevâidi hâvi büyük bir cilttir.

8. زوائد فوائد تمام ki Temmâm b. Necîh'in *Fevâid*'indeki zevâidi câmi'dir.

9. موارد الظَّمْآن إلى زوائد ابن حبان ki İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'indeki zevâidi hâvidir.

10. بغية الباحث عن زوائد مسند الحارث ki Hâris b. Ebû Üsâme'nin *el-Müsned*'indeki zevâidi cemeder.

Şehâbeddin el-Bûsirî'nin de zevâide dair üç kitabı vardır:

1. مصباح الزُّجاجة في زوائد ابن ماجه ki İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde usûl-i hamseye zâit olarak mevcut olan hadisleri cemeder.

2. فوائد المُنْتَقِي لزوائد البَيْهَقِي ki Beyhakī'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında *Kütüb-i Sitte*'de olmayan zevâidi ihtiva eder.

3. إتحاف السادة المَهَرَة بزوائد المسانيد العَشَرَة ki mesânîd-i aşerenin *Kütüb-i Sitte*'de olmayan hadisleridir.

Bu mesânîd şunlardır:

مسند أبي داود الطيالسي، مسند الحميدي، مسند مسدّد، مسند ابن أبي عمر العَدَني، مسند إسحق بن راهويه، مسند أبي بكر بن أبي شيبة، مسند أحمد بن مَنِيع، مسند عبد بن حُمَيْد، مسند الحارث بن أبي أسامة، مسند أبي يعلى الموصلي.

Hâfız İbn Hacer el-Askalânî'nin zevâidi dörttür:

1. المطالب العليّة في زوائد المسانيد الثمانية ki sekiz müsnedin *Kütüb-i Sitte*'de olmayan zevâidini cemetmiştir. Bu sekiz müsned de İbn Ebû Ömer ile Ebû Bekir el-Humeydî'nin, Müsedded'in, Tayâlisî'nin, Ahmed b. Menî'in, İbn Ebû Şeybe'nin, Abd b. Humeyd'in ve İshak'ın (yahut Hâris'in) *Müsned*'leridir.[2]

2 Sekizinci müsnedin ismi Süyûtî'nin *et-Tedrîb*'inde, مسند إسحق بن راهويه Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî'nin risâlesinde ise مسند الحارث ابن أبي أسامة diye gösterilmiş olup İstanbul kütüphanelerinde de müellifin mevzubahis olan زوائد مسانيد ثمانية 'ine müsâdif olamadığımdan hangisinin doğru olduğunu tahkik edemedim.

2. زوائد مسند البزار ki *Kütüb-i Sitte* ile *Müsned-i Ahmed*'de olmayan *Müsnedü'l-Bezzâr*'ın zevâidini gösterir.

3. زوائد مسند الفردوس ki *Müsnedü'l-Firdevs*'in *Kütüb-i Sitte*'de olmayan zevâididir.

4. غاية المقصد في زوائد المسند ki muradı *Müsned-i Ahmed*'dir. Bu *Müsned*'in *Kütüb-i Sitte*'de olmayan zevâidini Nûreddin el-Heysemî'nin evvelce ismi geçen *Mecmau'z-zevâid*'inden telhis etmiştir.

İbn Kutluboğa'nın زوائد سنن الدارقطني si vardır ki Dârekutnî'nin *Sünen*'indeki zevâidi toplamıştır. Celâleddin es-Süyûtî'nin de üç zevâidi vardır.

1. بغية الرائد في الذيل على مجمع الزوائد ki isminden de anlaşıldığı üzere Nûreddin el-Heysemî'nin *Mecmau'z-zevâid*'ine zeyildir. Lâkin bu zeyli itmama ömrü vefa etmemiştir.

2. زوائد شعب الإيمان ki Beyhakī'nin *Şuabü'l-îmân*'ındaki zevâiddir.

3. زوائد نوادر الأصول ki Hakîm et-Tirmîzî'nin *Nevâdirü'l-usûl*'ünde olan zevâiddir.

Hâtimetü'l-huffâz olan Süyûtî'nin dediğine bakılırsa zevâid cem'ine biraz daha çalışılsa mevzubahis olan adet bulunabilecek gibidir.

Kütüb-i hadîsiyye içindeki hadislerin makādîri adeden beyan edilebilecek veçhile tâdât edilmemiş ise de Buhârî'dekiler takriben sayılmıştır. İbn Hacer el-Askalânî'nin tâdâdına göre *Sahîh-i Buhârî*'de –ehâdîs-i mevkūfe ve maktûa hariç kalmak üzere– yalnız merfû olan hadislerin ta'lîkāt ve mütâbaattan mâadası mükerrerat ile beraber 6397 ve tekrarsız olarak 2513 hadis olup mütâbaat ile ihtilâf-ı rivâyâta tenbîhen sevkedilenler 384 ve ta'lîkan zikredilenler 1341 hadistir. Lâkin bu muallakātın 160'ından mâadası başka yerlerde müsneden zikredilmiştir. Bu hesaba göre Buhârî'de mükerrerat ile beraber merfû olarak 6397+384 = 6781 hadis mevcut olup buna ta'lîkātın 160'ını da ilâve edersek 6941 hadis olmuş olur. Ehâdîs-i mevkūfe ve maktûanın adedini İbn Hacer beyan etmiyor.

Sahîh-i Müslim'de mükerreratın ıskātıyla takriben 4000, mükerrerat ile beraber bazıları 12.000, bazıları 8000 hadis var demişlerdir. Müslim mevkuf ve maktû' hadislerden hiçbirini kitabına dercetmemeyi iltizam etmiştir. Lâkin bütün turuk-ı hadîsi bir arada zikrettiği için mükerreratı Buhârî'den çoktur. Müslim'in hadisleri

Tereddütlü yazışım işte buna binaendir. Bundan evvelki Bûsirî'nin زوائد عشرة مسانيد 'ini de görmediğim için zevâidini topladığı müsnedlerin isimlerini Kettânî'nin *er-Risâle*'sinden naklettim.

takriben hep Buhârî'deki merfûlardır. Onda Buhârî'de olmayan yalnız 820 hadis olduğu söyleniyor. İbn Hacer'in inceleyerek hesap ettiği Buhârî hadislerinin tekrarsız olan 2513 adedine bâliğ olan rivâyât-i merfûasına 820'yi zammedersek 3333 hadis eder ki 4000'e varmak için arada 667 hadis kadar bir fark kalıyor ki tâdâdın lâyıkıyla yapılmamış olduğuna delâlet eder. Merfû, mevkuf, maktû', muallak olarak her iki kitapta mükerrerat ile beraber mevcut olan ehâdîsin mecmuu bu hesaba bakarak kaba bir tahmin ile 20 ile 22.000 arasındadır diyebiliriz.

100.000 adedini nereden bulalım? Diğer kütüb-i sıhah ile Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutnî'nin (306-385) ve Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakī'nin (384-458) *Sünen*'leri ile musannefât-ı sâirelerinde ve bâhusus *Sahîhayn*'ın tetimmesi olan *Sünen-i Erbaa* ile diğer *Sünen*'de, bu altı kitabın müstahrecâtında, mesânîd ve musannefâtta, bir de demin bahsettiğimiz zevâid kitaplarında aransa kısm-ı âzamı elde edilir zannederim.

Buhârî ile Müslim'den başka yalnız ehâdîs-i sahîha tahrîcini iltizam etmiş huffâz çoktur. İmâmü'l-eimme lakabını ihraz eden Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme (223-311) ile Saîd b. Seken'in (294-353) *Sahîh*'leri, Ebû Muhammed Abdullah İbn Cârût (309?) ile Kāsım b. Asbağ'ın (340) *el-Müntekā*'ları[3], Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî'nin (354) *et-Tekāsîm ve'l-envâ'*ı, İbnü'l-Beyyi' demekle müştehir Ebû Abdullah Muhammed b. Hâkim en-Nîsâbûrî'nin (321– 405) *el-Müstedrek*'i ilâ âhirih ilâ âhirih gibi. Lâkin hiçbiri *Sahîhayn* mertebesine çıkamaz.

3 Kāsım b. Asbağ'ın *Sahîh-i Müslim* heyetinde diğer bir sahih de yazmış olduğunu Zehebî *Tezkiretü'l-huffâz*'ında zikrediyor.

24

Müstahrecât

Hadîs-i sahîh aranan kitap envâından biri de **müstahrecât** namını verdikleri kitaplar olduğu biraz evvel söylendi. Müstahrecâtın ehl-i hadîs indinde pek büyük kıymeti vardır. Müstahrec namı verilen kitaplarda müstahric namını alan müellif mu'teberât-ı kütüb-i hadîsten birini, meselâ Buhârî veya Müslim'i alıp içindeki hadisleri müellifin tertibini, metinlerinin sırasını, esânîdini gözeterek kendine has diğer tariklerden kitap sahibinin hadisini tahrîc eder ki, kendi senedleri ile sâhib-i kitâbın –şeyhinden sahâbîye kadar– senedindeki ricâlin biri ile birleşir ki bu suretle müstahric muharrice yani kitabın sahibi olan müellife uğramaksızın onun şeyhinde veya daha yukarılarda birleşen diğer senedlerle turuk-ı rivâyâtı teksir etmiş ve hadisin şüyûunu ispat eylemiş olur. Müstahrec yazmanın şartı tasnif sahibine yakın şeyh dururken daha yukarıkine götüren senedi bir özr-i makbûl olmadıkça zikretmemektir. Lâkin ulüvv-i isnâd ile rivayet yahut metne ait mühim bir ziyadeyi elde etmek gibi bazı fevâid için şeyh-ı akrebe senedi var iken müstahric şeyh-ı eb'ada götüren senedi ihtiyar edebilir. Buhârî'nin yalnız bir tarikten rivayet ettiği bir hadisin diğer yirmi beş tarikten rivayet edilmiş olduğuna esnâ-yı mütâlaada bir kere kendim müsâdif olmuştum.

Müstahrecât çok ise de meşhur olanları şunlardır:

Yalnız Buhârî üzerine Hâfız Ebû Bekir el-İsmâilî'nin (277-371), refiki Hâfız Ebû Ahmed el-Gıtrîfî'nin (ö. 377), Hâfız Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî'nin (336-403), Hâfız Ebû Abdullah İbn Ebû Zühl ed-Dabbî'nin (294-378), Hâfız Ebû Bekir Ahmed İbn Merdûye el-İsfahânî'nin (323-416), Hâfız Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Berkānî'nin (ö. 425);

Yalnız Müslim üzerine Ebû Hâmid Şârekî-i Herevî'nin (ö. 355), Hâfız Ebû Avâne Ya'kūb b. İshak el-İsferâyînî'nin (ö. 316), Hâfız Ebû Ca'fer Ahmed b. Hamdân el-Hayrî'nin (ö. 311), Hâfız Ebû Bekir Muhammed İbn Recâ el-İsferâyînî'nin (206?-286), Hâfız Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah el-Cevzakī'nin (306-388), Hâfız Ebü'l-Velîd Hassân b. Muhammed el-Kureşî'nin (272-344), Ebû İmrân Mûsî el-Abbâsî el-Cüveynî'nin (ö. 323), Ebû Nasr Muhammed et-Tûsî'nin (ö. 344), Ebû Saîd b. Ebû Osman el-Hayrî'nin (288-353); ayrı ayrı Müslim ile Buhârî üzerine Ebû Abdullah b. Ahrem'in (150-244), Ebû Zer el-Herevî'nin (255-334), Ebû Muhammed el-Hallâl'in (352-439), Ebû Ali Hüseyin el-Mâsercisî'nin (298-365), Ebû Mes'ûd Süleyman b. İbrâhim el-İsfahânî'nin (397-486), İbn Mencûye Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Berdî'nin (347-428) birer müstahrecleri olduğu gibi.

Her ikisi üzerine birden de Ebû Bekir b. Abdân eş-Şîrâzî'nin (293-388) bir müstahreci vardır ki buna nazaran Buhârî üzerine on üç ve Müslim üzerine on yedi müstahrec yazılmış demektir. Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i üzerine üç, *Câmiu't-Tirmizî* üzerine iki müstahrec vardır. *Sünen-i Ebû Dâvûd* üzerine yapılanlardan biri Hâfız Muhammed b. Abdülmelik b. Eymen'in (252-330), *Câmiu't-Tirmizî* üzerine olanlardan biri de Hâfız Ebû Ali et-Tûsî'nin'dir (ö. 312). Hâfız Ebû Nuaym'ın –Buhârî ile Müslim üzerine olduğu gibi– İbn Huzeyme'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'i üzerine de bir müstahreci vardır. Hâfız Irâkī de Hâkim'in *el-Müstedrek*'i üzerine bir müstahrec imlâsına başlamışsa da itmamına ömrü vefa etmemiştir.

El-Hâsıl ümmehât-ı kütüb-i hadîsiyye üzerine yapılmış müstahrecât çoktur. Yalnız Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî sellemehullahın *er-Risâletü'l-müstetrafe*'sinde otuz bu kadarı tâdât olunmuştur.

Müstahrecâtın fevâidi çoktur. Ezcümle:

1. Muhaddisînce pek matlûb ve mültezem olan ulüvv-i isnâd. Meselâ Müslim üzerine müstahrec tasnif eden Ebû Nuaym, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'den gelen bir hadisi Buhârî veya Müslim tariklerinden rivayet edecek olsa kendisiyle Tayâlisî arasında –kendisiyle Buhârî veya Müslim arasında iki; Buhârî veya Müslim, bir de Buhârî veya Müslim ile Tayâlisî arasındaki şeyh olmak üzere– dört şeyh bulunmuş olur. Halbuki عن الطبراني عن الدبري gibi Müslim'e uğramayan diğer bir tarikten yalnız iki vasıta ile Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'yi bulur.

2. Turuk-ı rivâyetin teaddüdü sayesinde rivayete olan itimadı takviye etmek ki diğer bir rivayet ile teâruzu halinde pek ziyade işe yarar. Müstahric musannifin

şeyhine bir veya birkaç râvi daha zammetmiş demektir. Bazan da –Ebû Avâne'nin Müslim hadisleri için yaptığı gibi– bu işi bitirdikten sonra sahâbîye kadar olan diğer tarikleri de gösterir.

3. Asıl kitap sahiplerinin ya arzû-yı ihtisar yahut havf-ı imlâl ya da sâik-i ihmâl ile kitaplarına dercetmekten sarfınazar ettikleri birçok ehâdîs-i sahîha daha meydana çıkmak.

4. Mütûn-ı hadîste mübhem veya eksik kalmış faydalı bazı elfâz-ı sahîhaya, ta'bîr-i mahsûsu ile ziyâdât-ı sahîhaya muttali olmak. Müstahrec sahipleri yalnız aslın elfâzını irat etmeyi iltizam etmeyip rivayet ettikleri meşâyihten kendilerine bâliğ olan elfâzı da irat ederler. Bu rivâyât ile aslın rivayeti arasında elfâzca hatta mânaca cüzi muhalefet var ise meydana çıkmış olur.

5. Aslın musannifi muhtelit bir zattan rivayet etmiş bulunur da rivayet ettiği hadisin ihtilâttan evvel mi, sonra mı mesmûu olduğunu tasrih etmeyecek olur, hadis de sahih ise müstahric kable'l-ihtilât mervî olduğunu sarîhan yahut kable'l-ihtilât rivayet ettikleri mâlûm olan kimselerden nakil suretiyle zımnen ispat eder.

6. Bazan sahihte sika olan bir müdellisten hadis an'ane ile rivayet edilmiş olur. Bu takdirde de müstahric semâı tasrih ederek rivayet ederse tedlîs yüzünden hadise ârız olan ayıp zâil olmuş olur.

7. Bazan sahihte, حدثنا فلان yahut رجل ya da غير واحد tarzında mübhem bir şahıs veya eşhastan rivayet vâki olduğu olur. Müstahric bu mühim şahsın kim olduğunu tayin eder. Bazan da ismini, künyesini, nesebini tasrih etmeksizin meselâ حدثنا محمد denildiği olur. İşte böyle yerlerde de o isim sahibini kendisiyle isimde müşârik olan râviden müstahric temyiz eder.

8. Hadisten bazan lugāt-ı Arabiyye kaidesine muhalefet vâki olur da o ibareyi tevcih için hayli tekellüfâta katlanılır. Böyle yerlerde müstahric, diğer tarikten kāide-i lisâna muvâfık bir rivayet bulursa sahih olan rivayetin o olduğu anlaşılır.

Hâsılı müstehrecât sayesinde kütüb-i sıhâh ve sünende yalnız bir veya iki tarik ile rivayet edilen hadislerin turuk-ı rivâyetleri ne kadar çok olduğu pek açık görünür ve yedi sekiz bini geçmeyen Buhârî hadislerinin altı yüz bin, yine o miktardaki Müslim hadislerinin üç yüz bin hadis içinden intihab edildiği rivâyâtının sıhhatine

emniyet gelerek müelliflerince mâlûm olan bunca ehâdîsin içinden yalnız tarikleri en sağlam olanlarının alınmış olduğuna kolayca hüküm verilir.

Müstahrecâttaki Ziyâdâtın Hükmü

Acabâ kütüb-i sıhâh üzerine tertip edilen müstahrecâttaki zevâidin hükmü nedir? Müstahriclerin asıl ittihaz ettikleri sahihin turuk-ı rivâyetindeki kesreti gösterelim derken çok kere asılda olmayan ve asıldaki hadislerin meânîsini teyit eden diğer hadisler de zikrederler. Çok kere de asl-ı hadîsi bazı tariklerden rivayet ederken aslın metninde olmayan birtakım zâit lafızlar da rivayet ederler. Binaenaleyh zevâidin hükmü her iki takdire göre değişir: Müstakil olan senedlere bakılır. Eğer *Sahîhayn*'da yahut yalnız Buhârî'de veya yalnız Müslim'de sabit isnadlar ile rivayet edilmişlerse bilâtereddüt sıhhatlerine hükmolunur. Başka senedlerle rivayet edilmiş oldukları takdirde ise senedlerine göre ya sahih ya hasen ya zayıf itibar olunurlar. Ziyade asıldaki metin üzerine vâki olmuşsa o zaman asıl musannifinin isnadı ile müstahricin isnadı hangi râvide birleştiğine bakılır ve o râviden itibaren sened bilâtereddüt sahih addolunursa da o râviden müstahrice gelinceye kadar olan râvilerin hali tetkik olunur ve neticede o ricâlin haline göre o ziyade yine ya sahih ya hasen veya zayıf sayılır.

Ziyâdât böyle olduğu gibi müstahrecâtta velev cüzi ihtilâf-ı lafz veya mâna ile rivayet edilmiş hadisleri de asıllarıyla mukabele etmeksizin Buhârî'nin veya Müslim'in hadisidir diye rivayet etmek câiz değildir.

Beyhakī *Sünen*'i ile *Kitâbü'l-Ma'rife*'sinde, Begavî *Şerhu's-Sünne*'sinde, diğer bazıları da diğer kitaplarında bir hadisi zikrettikten sonra, "Bunu Buhârî yahut Müslim rivayet etmişlerdir" derler de bazan Buhârî veya Müslim'de o lafız ile hadis bulunmayıverir. Onların bu sözden maksatları o lafzın *Sahîhayn*'da olduğunu söylemek değil, bu hadisin aslı olduğunu ve bu iki kitaba müracaat edilince o mânada hadis görüleceğini haber vermektir. Binaenaleyh *Sahîhayn*'ın haricinde *Sahîhayn*'a hadis azveden müellifler, أخرجاه بلفظه "Bu hadisi şeyhayn bu lafız ile tahrîc etmişlerdir" demedikçe mukabele etmeksizin mahzâ onların azvine istinaden hadisi *Sahîhayn* hadisidir diye rivayet etmek câiz değildir.

Sahîhayn'ın muhtasarâtı ise böyle değildir. Muhtasarâtta ve ezcümle tercüme etmekte olduğumuz Zebîdî muhtasarında musannifin rivayetleri –oldukları gibi– lafızlarıyla menkul olduğundan onlara kemâl-i emniyetle Buhârî veya Müslim hadisidir denebilir.

Buhârî'nin Taʿlîkātı

Bundan evvel (s. 157) ***Buhârî***'de 1341 hadis ta'lik edilmiş bulunup bunların 160'ından mâadası kitabın başka yerlerinde mevsul olduğunu söylemiştik. Bu 160 hadisi de Hâfız İbn Hacer el-Askalânî ***et-Tevfîk*** ismindeki güzel bir telifinde birer birer isnadlarını bulup vasletmiştir. Hâfız-ı müşârün ileyh Buhârî'nin bütün ta'lîkât ve mütâbaat ve mevkufatı hakkında da ***Ta'lîku't-ta'lîk*** namıyla müsned olarak bir kitap daha yazmıştır ki bilâhare onu da التشويق إلى وصل المهم من التعليق unvanıyla isnadsız olarak ihtisar etmiştir.

Müslim'de ise yalnız on yedi hadis ta'lik edilmiştir. Bunlar da –bir tane müstesna olmak üzere– mevsûlen de rivayet edilmişlerdir.

Buhârî sened-i muttasıl ile kitabın başka yerlerinde sevkettiği diğer 1181 hadisi ancak kasd-ı ihtisâr ve ictinâb-ı tekrâr mülâhazasıyla ta'lik etmiş olup bunların da şartınca sahih olduklarında hiç şüphe yoktur. Kalan 160 hadîs-i muallaktan da cezm sîgasıyla (s. 157) rivayet olunmuşları her kime izâfe edilmişlerse o kimselere aidiyetleri sahihtir diye hükmedilebilir. Zira bu rivâyâtın o kimselere aidiyeti Buhârî'ce sahih olmasaydı onlara cezmen nisbet etmezdi. Lâkin yine o cezmetmiştir diyerek bu hadislerin sıhhatlerine alelıtlak hükmetmemişler ve bunların ricâline bakılıp hükmedilmek iktiza eder demişlerdir. Ba'de't-tedkīk de anlaşılmıştır ki cezm sîgasıyla ta'lik edilenler dört kısımdır:

1. Bazıları kendi şartına mülhak iken ya ihtisaren ya o hadisi şeyhinden işitmemiş yahut işitmişse tahdîsen değil, müzakereten işitmiş olduğu için vasletmemiştir. "Kitâbü'l-Vekâle"de قال عثمان بن الهيثم حدثنا عَوْن حدثنا محمد ابن سيرين[1] عن أبي هريرة isnadı ile ta'likan rivayet ettiği, ... وكلني رسول الله صلى الله عليه وسلم بزكاة رمضان [2] hadisi gibi ki bütün ricâli kendi şartınca oldukları halde senedi kaç yerde tekrar etmişse hep قال عثمان demekle iktifa edip hiçbir yerde حدثنا عثمان dememiştir. Anlaşılan Osman'dan semâ-ı tahdîs ile dinlememiş de onun için.

2. Bazıları kendi şartınca olmamakla beraber başkasının şartınca sahihtir. Meselâ "Kitâbü't-Tahâre"de قالت عائشة isnadıyla ta'likan rivayet ettiği, كان النبي صلى الله عليه وسلم يذكر الله على كل أحيانه [3] hadisini Müslim ***el-Câmiu's-sahîh***'inde tahrîc etmiştir.

1 {Metindeki "حدثنا عون حدثنا محمد ابن سيرين" ifadesi kaynakta "حدثنا عوف عن محمد ابن سيرين" şeklinde yer almaktadır. B2311 Buhârî, Vekâlet, 10.}

2 {B2311 Buhârî, Vekâlet, 10.}

3 {M826 Müslim, Hayız, 117.}

3. Bazıları sahih olmamakla beraber hüccet olmaya sâlih bir hadîs-i hasendir: قال بهز بن حكيم عن أبيه عن جده isnadıyla rivayet ettiği, الله أحق أن يستحيى منه [4] hadisi gibi ki ashâb-ı sünenin hep tahrîc ettikleri meşhur bir hadîs-i hasendir.

4. Bazıları ricâlin makdûh olmasından değil, isnadında azıcık inkıtâ bulunduğundan dolayı zayıftır. Bunları da kendince sikāttan olan merviyyün-anhın hadisleri olmak üzere meşhur oldukları halde bu za'f-ı yesîre işaret olsun diye bu tarzda zikretmiştir. قال طاوس قال معاذ بن جبل لأهل اليمن ائتوني بعرض ثياب hadisi gibi ki kendisiyle Tâvûs arasındaki ricâl-Tavus da dahil olmak üzere– hep sikāttan iken Muâz radıyallahu anhın bu sözünü Tâvûs ondan bizzat işitmemiş olduğu için isnadı ta'lik etmiştir.

Buhârî'nin sîga-i temrîz ile ta'lik ettiği ehâdîse gelince (s. 157) bunlar kimlere izâfe edilmişlerse o kimselere aidiyetlerinin sahih olduğuna hükmedilemezse de yine –*Sahîh* namıyla yazdığı bir kitaba idhal etmiş olduğu için– büsbütün vâhî ve sâkıt rivayetler değildir. Buhârî'nin sîga-i temrîz ile rivayet ettiklerinin kimi kitabın başka yerinde mevsul ve lafzıyla mervî iken o mahalde mânasıyla rivayet edilmiştir; kimi meselâ Müslim'in ehâdîs-i sahîhasından iken kendi şartınca olmadığı için ta'lik edilmiştir; kimi rivâyet-i sahîha üzerine zâit bir lafzı muhtevî olduğu için senedini kat' etmiştir; kimi de kendi başına kalsa zayıf sayılacaksa da turuk-ı adîdeden âdıdları olduğu için hasen li-gayrihîdir.

Hâsılı Buhârî'nin ta'lîkātı içinde zaîf-i sırf denilecek hiçbir hadis yoktur. Onun aşağı mertebe-i kuvvette olan hadisleri ile emsali diğer sünen kitaplarında çok kere aslolmak üzere rivayet edilmiştir.

4 {D4017 Ebû Dâvûd, Hammâm, 2.}

25

Ehâdîs-i Sahîhanın Derecâtı

Hadisin **sahih, hasen, zayıf** gibi derecâtı olduğu gibi **sahîh li-zâtihî**nin de derecât-ı mütefâvitesi vardır. Buhârî ile Müslim'in *Sahîh*'lerinde ihracında ittifak ettikleri hadisler, cumhûr-ı muhaddisînce mertebe-i ulyâyı haiz addedilmişlerdir. Ehl-i hadîsin حديث متفق عليه yahut متفق على صحته dediklerinden kastettikleri mâna budur. Şeyhaynın sahih addetmekte ittifak ettikleri hadisler bütün muhaddisînce de sahih ve bütün ümmetçe telakkī bi'l-kabûl edilmiş demektir. İkinci mertebe yalnız Buhârî'de mervî olup da Müslim'in rivayet etmediği hadislerin, üçüncü mertebe yalnız Müslim'in rivayet ettiği hadislerin, dördüncü mertebe Buhârî ile Müslim'in şartlarına muvâfık iken *Sahîhayn*'da dercedilmeyen hadislerin, beşinci mertebe Buhârî'nin şartına muvâfık iken Buhârî'nin *Sahîh*'ine girmemiş olan hadislerin, altıncı mertebe Müslim'in şartına muvâfık iken *Sahîh*'ine dercetmediği hadislerin, yedinci mertebe hiçbirinin şartına muvâfık olmadıkları halde eimme-i hadîsçe sahih addedilenlerindir.

Şeyhaynın yahut birinin kabul ettiği hadisler ilm-i kat'î ifade eder mi? Yani o kelâm, fem-i güherbâr-ı risâletpenâhîden sâdır olmuş diye alâ vechi'l-kat' hükmedilebilir mi? meselesi beyne'l-ulemâ münâzaun-fîhtir. Birçoğunca sıhhati maktûun-bih olduğundan ifade ettiği ilim de yakīnîdir. Lâkin bu nevin mütevâtirlerini –ki nisbeten pek azdır– istisna ettikten sonra kalanları ahbâr-ı âhâd olduklarından diğer bazılarınca ilm-i kat'î ifade etmekten kāsırdırlar. Nihayet kuvvetli bir galebe-i zan ifade edip kendileriyle amel vâcip olur. İbnü's-Salâh mütekellemün-fîh olanlarının ilm-i zannî, mâadasının ilm-i kat'î ifade ettiğini itikād eder. *Sahîhayn*'da huffâzın ehl-i nakdi tarafından intikāda uğramış hadislerin mecmûu 220 olup (s. 205) bunların 32'si her ikisinde, 78'i yalnız *Buhârî*'de, 110'u yalnız *Müslim*'dedir.

Lâkin mûterizlerin zayıf gördüğü bu hadislerin hiçbiri bir illet-i kādıha ile mâlûl değildir. Nitekim İbn Hacer el-Askalânî *Buhârî Şerhi*'nin mukaddimesinde Buhârî'dekilerin hepsini birer birer zikredip sahih olduklarını ispat eylemiştir. İbn Hacer ise mütekellemün-fîh veya medlûlleri beyninde tehâlüf olmayan müttefekun aleyh hadislerin sıhhatlerini teslimde icmâ hâsıl olmuş olduğundan mütevâtirleri tevâtürlerinden, âhadları da yakīni dâî olan karâin ile mahfûf olduklarından dolayı ilm-i kat'î ifade ederler itikādındadır. Buhârî ile Müslim'in celâlet-i kadr ve şanları pek büyük ve sahihi sakīmden temyiz etmekte mâadalarından pek yüksek olduklarından bu karâin dolayısıyla kitapları bütün ulemânın makbulü olmuştur ki yalnız bu, sıhhate delâlet etmekte –mücerred hadd-i tevâtürü bulmayan– tariklerin kesretinden daha kuvvetli bir karînedir. Sonra za'f-ı ruvâttan ve ilelden sâlim ayrı ayrı tariklerden gelen meşhurları da bu zümreye idhal ettiği gibi garîb olmamak yani mütâbaatı bulunmak şartıyla müselselen eimme-i huffâzdan gelen hadisleri de bu cümleden sayar.

Bu yedi nevi hadîs-i sahîhten başkaca mütevâtirin de ayrı bir kısım itibar edilmemesine sebep mütevâtirin, râvilerinde adalet aramaya hâcet kalmaksızın ilm-i kat'î ifade etmesidir. Buradaki taksim, hadîs-i sahîhin evvelce (s. 192) zikredilen tarifine nazarandır.

Hadîs-i meşhûrun da sıhhatçe mertebesi bu taksimde meskûtün-anh kalmışsa da Hâfız İbn Hacer, "Bunun mertebesi müttefekun aleyhin üst tarafı mıdır, yoksa alt tarafı mıdır, bunda mütereddidim" diyor.

Kütüb-i Sitte yani *Sahîhayn* ile beraber sünen-i erbaa sahihlerinin ittifak ettikleri hadisler yalnız şeyhaynın müttefik oldukları hadislerden daha kavî midir? Bazıları sünen-i erbaa sahipleri münhasıran sahih tahrîc etmeyi iltizam etmemiş olduklarından onların inzimamı diğer ikisinin ittifakına fazla kuvvet vermez demişlerse de herhalde bu gibi hadisler müttefekun aleyh olanların en kuvvetlileridir.

İrsâli sıhhate mani addetmeyenlere göre –hadisin başka illeti yoksa– sahîh-i mürsel de olmak lâzım gelirse de cumhûr-ı muhaddisînin kavline muhalif olduğundan bu da tertibe dahil edilmemiştir.

Sahîhayn'dan sonra tasnif edilmiş birçok sıhah daha vardır ki içlerinde en sahih olanlar ale'd-derecât İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'i, İbn Hibbân'ın *et-Tekāsîm ve'l-envâ*'ı ve Hâkim'in *el-Müstedrek*'idir. Böyle olunca –Hâfız Süyûtî'nin teklifine göre– şeyhayndan birinin şartınca olmayan hadisi yedinci olarak yalnız bir dereceli

itibar etmektense yedinci olarak bu üçünün, sekizinci olarak İbn Huzeyme ile İbn Hibbân veya Hâkim'in, dokuzuncu olarak İbn Hibbân ile Hâkim'in müttefik; onuncu olarak İbn Hibbân'ın münferit, on birinci olarak da Hâkim'in münferit oldukları hadisleri saymak lâzım gelecektir.

Beyne'l-muhaddisîn ehâdîs-i sıhâhın sûret-i umûmiyyede derecâtı bunlar olup mâdûn derecedeki hadisin bazan mâfevk derecâtından birine irtikā ettiği de olur. Meselâ şeyhayn bir hadîs-i garîbi tahrîcde ittifak ederler de gerek Müslim gerek diğer bir muhaddis, meşhur veya **esahh-ı esânîd** namı verilen isnadlardan biri ile vârit bir hadisi rivayet edecek olurlarsa bu hadis müttefekun aleyh olanın da fevkine çıkar. Lâkin bu, istisnaî olup zikredilen tertîb-i umûmîyi ihlâl etmez.

Ehâdîs-i sahîhanın böyle derecât üzerine tertibindeki fayda teâruz veya tercîh-i edille gibi ahvalde daha açık zâhir olur.

Buhârî ile Müslim'in Şartları

Buhârî ile Müslim kendi kitaplarına dercettikleri rivâyât için ihtiyar ettikleri şartları sarâhaten beyan etmemişlerse de Hâkim, kabulleri müttefekun aleyh birinci mertebenin hadisleri olan bu iki kitabın münderecâtı hakkındaki şartı kendi istikrâsına binaen zikretmiştir (s. 195). Kendinden sonra gelenler tetebbu ve istikrâyı daha ileriye götürerek bu davasını ıtlakı üzere kabul etmiyorlar. Onların tetkikine göre *Sahîhayn* ehâdîsinin ekseriyyet-i uzmâsı Hâkim'in bahsettiği birinci mertebe hadislerinden ise de diğer müttefekun aleyh ve muhtelefün-fîh aksâmdan hadisleri de –bilmünâsebe biraz evvel zikredildiği gibi– yok değildir.

Ebü'l-Fazl b. Tâhir el-Makdisî'nin (448-507) tetkikine göre de Buhârî ile Müslim'in şartı tâ sahâbî-i meşhûra varıncaya kadar nâkillerinin hep sika oldukları müttefekun aleyh olup diğer sikāt-ı esbât tarafından da hilâfı mervî olmayan hadisi isnâd-ı muttasıl-ı gayr-i maktû' ile tahrîc eylemektir. Sahâbînin iki veya daha ziyade râvisi varsa ne âlâ, yalnız bir tek râvisi olup da tariki sahih olursa onunla da iktifa eder. İntehâ. Lâkin –İbn Hacer'in dediği üzere– şeyhayn binâ-yı tahrîci bu asıl üzerine kurmuşlarsa da bazan bunun makamına kāim olacak bir sebeb-i müreccihten dolayı bu kaideden inhiraf ettikleri de vâkidir.

Hâkim'in dediği üzere *Sahîh*'te sahâbînin lâ-akal iki râvisi, tâbiî-yi meşhûrun da lâ-akal iki sika râvisi, ilâ âhirih olmasını aradıklarına dair olan iddiası hakkında da

İbn Tâhir, "Bu dava bir tek râvisi olan birçok sahâbeden de Buhârî ve Müslim'in rivayet etmiş olmalarıyla menkûzdür" diyorsa da Hâfız İbn Hacer madde-i nakzın yalnız bazı sahâbî hakkında sahih olup yoksa meselâ Buhârî'de asıl olan hadisler içinde sahâbenin berisinde yalnız bir tek râvisi olanlardan hiçbir sikanın hadisi bulunmadığını söyleyerek Hâkim'in büsbütün haksız olmadığını gösteriyor.

Ebû Bekir el-Hâzimî (548-584) ise, "Sahihin şartı isnâd-ı muttasıl ve râvisi müslim, sâdık, gayri müdellis, gayri muhtelit, sıfât-ı adâletle muttasıf, zâbıt, mütehaffız selîmü'z-zihn, kalîlü'l-vehm, selîmü'l-i'tikād olmaktır" demekle beraber bir de sahih tahrîc eden muhaddisin, adl olan râvinin –meşâyih-i udûlüne nazaran– halini nazarı itibara almak lâzım geleceğini söyler. Zira "Bu udûlden kiminin şeyhlerinden rivayetleri sahih sabit, kiminin de hadisi medhul olur. Meşâyih-i udûl hadislerinin medhul olup olmaması ise mesâil-i gāmızadandır ki bu da aslın râvisinden rivayet edenlerin tabakalarını ve her birinin hangi mertebeye varabileceğini bilmekle hallolunur" diyor ve aslın râvilerinden Zührî ile temsil ederek meseleyi izah eyliyor. Hâzimî meselâ Zührî'den rivayet edenleri beş tabakaya ayırır ki Zührî'den rivayet eden bu beş tabakadan her birinin mâdûnundaki tabakaya nazaran meziyetleri vardır:

Birinci tabaka Mâlik b. Enes, Süfyân b. Uyeyne, Şuayb b. Ebû Hamza, Yûnus b. Yezîd el-Eylî, Akīl b. Hâlid el-Eylî ve emsalleridir ki rivayetleri sıhhatin müntehasına varır. Buhârî'nin aradıkları işte bunlardır.

İkinci tabaka tesebbüt hususunda birinci tabaka ricâli gibi iseler de birinci tabaka hıfz ve itkānlarıyla beraber Zührî'ye tûl-i mülâzemetleriyle de mârufturlar. Meselâ Leys b. Sa'd ile Evzâî ve Nu'mân b. Râşid ve Abdurrahman b. Hâlid b. Müsâfir ve İbn Ebû Zi'b gibileri, Zührî'ye seferde de, hazarda da mülâzemet ettikleri halde ikinci tabakadan Ca'fer b. Bürkān, Süfyân b. Hüseyin es-Sülemî, Zem'a b. Sâlih el-Mekkî gibi hâfız ve mütkın zevatın –Zührî'ye az mülâzemet dolayısıyla– Zührî'nin hadisleri hakkında mümâreseleri evvelkiler derecesinde değildir. Müslim bu iki tabaka ricâlinin her birinden bilâ-kayd ü şart hadis tahrîc ederse de Buhârî, tabaka-i sâniyeden yalnız diğer karâin ile kendisine evvelkilerin kuvvetinde sahih görünenleri alır.

Üçüncü tabaka Muâviye b. Yahyâ es-Sadefî, İshak b. Yahyâ el-Kelbî, Müsennâ b. Sabâh gibi Zührî'ye birinci tabakadakiler kadar mülâzemet etmiş olmakla beraber gavâil-i cerhten selâmet bulmayanlardır ki onları kimi kabul kimi reddeder. Ebû Dâvûd ile Nesâî bu tabaka ricâlinden de rivayet ederlerse de Müslim, bunlardan

yalnız diğer karâin ile kendisine sahih görünenleri alır. Buhârî ise büsbütün terkeder.

Dördüncü tabaka cerh ve ta'dîl babında üçüncü tabaka ricâli gibi olmakla beraber Zührî'ye mülâzemetleri az olmak dolayısıyla onun hadisleriyle mümâreseleri de az olanlardır ki Tirmizî, bunların da hadislerini kabul eder.

Beşinci tabaka Bahr b. Kesîr es-Sekkā, Abdülkuddûs b. Habîb, Hakem b. Abdullah el-Eylî, Muhammed b. Saîd el-Maslûb gibi zuafâ ve mechûlînden bazı kimselerdir ki ebvâb üzerine hadis tahrîc edenler için onların hadislerini almak câiz olmaz. Yalnız Ebû Dâvûd ile onun dûnundaki musannifler bu gibi hadisleri itibar ve istişhâd kastıyla zikrederler. *Sahîhayn*'da ise son iki tabakadan rivayet edilen hadis yoktur.

Buhârî, ikinci tabakadan olan hadisleri ekseriya ta'lîkan zikreder. Üçüncü tabakadan da bazı ta'lîkātı yok değildir.

Nâfi', A'meş, Katâde gibi müksirûn-ı muhaddisînin ashabı da bu kıyas üzerine bu tabakata taksim edilebilirler. Müksir olmayanların hadislerine gelince bunlarda şeyhaynın asıl itimat ettikleri şey mevsûkun-bih, adl ve hataları az olmalarınadır. Artık Yahyâ b. Saîd el-Ensârî gibi bu hususta kendisine itimat ziyade olanların, rivayetinde teferrüd ettikleri hadislerini de alırlar. Diğerlerinin rivayetini ise kendilerinin müşârikleri olanların rivâyâtıyla takviye ederler ki bu nevin ekser-i ehâdîsi böyledir.

Kütüb-i Mu'temededen Nakl-i Hadîs

İnsan bir kitap içinde huffâzdan biri tarafından sıhhati tansîs edilmemiş, şu kadar ki isnadı sahih bir hadis görürse o hadisin sıhhatine hükmedebilir mi? Bundan yedi buçuk asır evvel yaşamış olan İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (587-643), "Bizim zamanımızda buna hükmetmek câiz değildir. Çünkü bu asırlardaki ulemânın ehliyeti buna kifayet edemeyecek derecede zayıftır" diyor. Onun bu hükmü daha sonraki a'sar ulemâsına bi-tarîkı'l-evlâ şâmildir. Onun dediğine göre artık hiçbir isnad kalmamıştır ki içindeki râvilerden hiç değilse birisi *Sahîh*'te meşrût olan hıfz, zabt ve itkāndan ârî ve rivayet hususunda yalnız elindeki kitaba itimat ile kalmış olmasın. Bâhusus a'sar-ı mütekaddimede gelen eimmenin şiddet-i taharrî ve ictihadı mâlûm olunca sıhhatine tansîs edilmeyen böyle bir hadisi ihmal edişleri herhalde kendilerince sahih olmadığını kaviyen zannettirir.

Şeyh Muhyiddin en-Nevevî ise İbnü's-Salâh'ın bu menini ıtlakı üzere kabul etmeyip, "Bence azher olan kavl, ilm-i hadîste mütemekkin ve ma'rifet-i kaviyye sahibi hakkında böyle bir tashihin yani sıhhatine evvelce tansîs edilmemiş bir hadise isnadına nazaran sahihtir diyebilmenin cevâzıdır" diyor. Zaten İbnü's-Salâh'ın muasırlarından Ebü'l-Hasan b. Kattân (ö. 628), Ziyâüddin el-Makdisî (568-643), Zekiyyüddin Abdülazîm el-Münzirî (581-656); daha sonrakilerden Şerefeddin ed-Dimyâtî (613-705), Ebû Abdullah İbn Mevvâk el-Gırnâtî (ö. 897), Ebü'l-Haccâc el-Mizzî (654-742), Takıyyüddin es-Sübkî (683-756) gibi birtakım huffâz kuvve-i ilmiyyelerine güvenerek gayri mansûsun aleyh bazı hadisleri tashih yani sıhhatlerine hükmetmişlerdir.

Kezâlik İbn Hacer el-Askalânî sıhhati mütekaddimîn tarafından gayri mansûs olan hadisler içinde ricâli ricâl-i sahîhten olanlar da bulunduğu cihetle İbnü's-Salâh'ın yukarıdaki sözünü ıtlakı üzere kabul etmiyor ve "Bâhusus-mesânîd ve sünen gibi– müelliflerine nisbetleri sahih olduğunu bilmek için isnâd-ı muayyene ihtiyaç olmayan ve bizden müelliflere kadar olan isnadın sıhhatini nazarı itibara almaktan müstağni olacak derecede hâiz-i şöhret olan kitaplarda –musannif bir hadisin sahih olduğunu söylemese de– isnadında şerâit-i sıhhat mevcut, mütkın ve müteyakkız olan muhaddis de hiçbir illetine muttali olamayacak olursa sıhhatine hükmetmek mümteni olmaz" diyor. Lâkin yine –onun tembihine nazaran– bu gibi hadislerin farkına varılamamış bir illetleri olmak ihtimaline karşı ihtiyata evfak olan, "Bu hadis sahihtir" diyecek yerde, "Sahîhü'l-isnaddır" demektir. Nitekim bazıları böylelerine, صحيح إن شاء الله demişlerdir.

Müteahhirînden bir zatın sıhhat-i hadîse hüküm vermesi böyle olduğu gibi kütüb-i mu'temedenin birinden gerek amel gerek ihticâc için bir hadis alacak kimsenin hadisi mu'temedün aleyh bir nüshadan alması ve o nüshayı da ya bizzat kendinin veya bir sikanın usûl-i sahîha ile veya hiç değilse diğer mu'temedün aleyh bir asıl ile mukabele etmesi lâzımdır. Hele muhaddis olmayan kimse hakkında bu ihtiyaç bir kat daha teekküd eder. Zira kitaplara sehiv, hata, tebdil, tahrif, tashif ârız olabilir. Sünnet-i seniyyeyi sudûrdan almayıp da sutûrdan nakletmek pek nâzik bir iş olduğu için bazıları bu babda son derecede titiz davranmışlardır. Nitekim ***Sîre-i İbn-i Hişâm*** şârihi Süheylî'nin dayısı Ebû Bekir b. Hayr (502-575), "...من كذب عليّ [1] hadisine binaen vücûh-i rivâyâtın en ednâ mertebesi ile olsun kendisine rivayet edilmemiş kelâm-ı resûl için bir müslimin قال رسول الله صلى الله عليه وسلم demesi sahih ve câiz olmadığı beyne'l-ulemâ müttefekun aleyhtir" diyor. Bu

1 {B107 Buhârî, İlim, 38.}

kavle göre bu kadar şüyû ve iştiharlarıyla beraber bugün şâyân-ı i'timâd kütüb-i hadîsiyyeden –esânîd ile ahze muvaffak olmuş tek tük bazı bahtiyârân-ı ümmet müstesnâ– hemen hiçbirimizin hiçbir hadisi nakletmesi câiz olmayacaktır. Lâkin bereket versin ki bu, yalnız bazı muhaddislerin kavli olup umumen fukaha ve ekser-i muhaddisînin kavli bunun hilâfınadir. Zira bir hadis ile amel edebilmek için behemehal muhaddisîn kavâidince semâ şart değildir.

Lâyiha. Maahâzâ fakire öyle geliyor ki Türkçe söyleyen kimse mâzî-i naklî sîgasını istimal ederse müşeddid olanların kavlince de –kitap, mutemet bir asl olmak şartıyla– hadis nakledebilecek. Arabî'deki قال lafzı hem "buyurdu" hem "buyurmuş" mânasına gelip bu ehl-i teşdîd vücûh-i rivâyâttan biri ile ahzetmemiş kimse için bir sîga-yı fârika bulamadıklarından dolayı nakli menetmişlerdir. Halbuki "buyurmuş" deyince bu mahzur kalmıyor ve kāili –hadisi ister rivayeten almış, ister yalnız kitapta görmüş olsun– kâzib değildir. Asl veya usûl-i mu'temede o kelâm-ı âlînin aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden sudûruna hep şahittir.

26

Hadîs-i Hasen

Tarifi

Makbul ve muhteccün-bih olan hadisin bir nevi de **hadîs-i hasen** olduğu yukarıda (s. 191) söylenmişti. Hadîs-i hasenin tarifinde çok zahmet çekilmiştir. İbn Hacer el-Askalânî *Nuhbetü'l-fiker*'de hadîs-i sahîhi tarif ettikten sonra فإن خف الضبط فهو الحَسَن demekle iktifa ediyor. Sahihin tarifinde mevzubahis olan zabıt şartı biraz kuvvetten düşerse hadis **hasen li-zâtihî** mertebesine iner demek istiyor. Sebebi de bu nevi hadisin sahih ile zayıf arasında bir mertebeyi haiz bulunmasıdır. Sahih olmayan hadisin hangi mertebede sahiha yaklaşıp makbul sayılacağını ve hangi mertebede merdûdiyet mertebesini aşamayacağını tayin etmek hayli müşkildir. Bundan dolayı sarîhan tarifinde eimme ihtilâf etmişlerdir. Rivâyât-ı menkūlenin tashih, tahsîn, tercih ve ta'lîlinde eimme-i huffâz çok kere haiz oldukları meleke-i intikād sayesinde tabire gelmeyen karâin ile de hükmedip ekseriya isabet ettiklerine de bu türlü hükümlerinde kendileriyle hem-ayâr zevatın hemen hemen daima ittifak etmeleri delîl-i kavîdir. Her ne hal ise hadîs-i hasenin tarifine gelelim:

Kütüb-i Sitte'den meşhur *Câmi'* veya *Sünen* sahibi Ebû Îsâ et-Tirmizî hadîs-i haseni, "İsnadında kizb ile itham edilmiş hiçbir kimse bulunmamakla beraber şâz da olmayan ve kendi gibisi diğer tariklerden de rivayet edilen hadis" diye tarif ediyor. Bu tarife göre isnadındaki râvileri içinde gayri fâhiş galat ve hata ile muttasıf olacak derecede seyyiü'l-hıfz; yahut hakkında ne cerh, ne ta'dîl nakledilmemiş; yahut kendisini kimi cerh, kimi ta'dîl etmiş iken hakkında cerh ve ta'dîl cihetlerinden hiçbiri

tereccuh etmemiş mestûrü'l-hâl; kezâ an'ane ile tedlîs eden bir müdellis bulunursa o hadis hasen olmuş olur. Ebû Abdullah b. Evvâk, "Sahih dahi şâz olmaz ve râvileri müttehem değildir" diyerek bu tarife itiraz etmişse de Tirmizî hesabına şöyle cevap verilmiş: Tirmizî haseni sahihten iki şey ile ayırıyor. Birincisi hasenin râvisi sahihin râvisinden dereceten kasırdır. Hasende râvinin kizb ile müttehem olmamasını kâfi görüyor. Halbuki sahihin râvisi behemehal sika olmak gerektir. "Fülâna yalancı diyen yok" sözü ile "Fülân sikadır" sözleri beyninde ise çok fark vardır. İkincisi hasenin birçok tarikten mervî olmasını şart etmiş ki bu da râvilerin sahih râvileri mertebesinde olmadığından neşet eder. Halbuki râviler sika olursa hadisin yalnız bir tarikten rivayet edilmiş olması sıhhatini muhil değildir.

Sünen-i Ebû Dâvûd şârihi Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî'nin (ö. 388) tarifine göre hadîs-i hasen, "mahreci mâruf ve ricâli müştehir olan hadis"tir. Hadisin mahreci rivayet edildiği diyar demektir. Hadis Mısrî mi, Şâmî mi, Medenî mi, Irâkī mi, Mekkî mi, Kûfî mi? Bu herhalde bilinmeli ve ehl-i beldenin râviden rivâyet-i ehâdîs ettiği meşhur olmalıdır. Meselâ Basrîler içinde Katâde gibi ki Basriyyûn hadisi müşârün ileyhten mervî bulunursa mahreci mâruf olmuş olur. Basriyyûn'dan mâadası ondan rivayet ettikleri takdirde biraz düşünülür. "Mahrecin mâruf olması" kaydı ile hadîs-i münkatı' ile husûs-ı maddede tedlîsi sübût bulmamış müdellis hadisi ihraç edilmiştir. Lâkin o hadiste tedlîsi sabit olursa meydana çıkan râvî-i mahzûfe göre hükmedilir (s. 164). Şöhretten murat da ricâlin adalet ve zabt ile iştiharı demektir. "Hadîs-i sahîhin de mahreci mâruf ve ricâli müştehirdir" diyerek bu tarife de itiraz edilmiştir. Fakat Hattâbî, ricâl-i sahîhin dûnunda bir şöhreti murat ettiğini söylüyor. Çünkü tarifin âkabinde hemen وعليه مدار أكثر الحديث وهو الذي يقبله أكثر العلماء فيستعمله عامة الفقهاء "Hadisin ekseri de bunun etrafında döner ve ekser-i ulemânın kabul ve âmme-i fukahânın istimal ettiği budur" diyor. Halbuki sahihi ulemânın ekseri değil, kâffesi kabul ettiğinden bu sözü ile aralarında büyük fark olduğunu ifham etmiş oluyor. Nitekim İbn Ebû Hâtim (240-327): "Pederim Ebû Hâtim'e bir hadis sordum. 'İsnadı hasendir' dedi. 'Bununla ihticâc edilir mi?' dedim. 'Hayır' dedi" diyor ki onlarca o hadis hasen olmakla beraber sahih gibi kendisiyle ihticâc edilemiyormuş demektir.

İbnü'l-Cevzî (507-597?) de, "Hadîs-i hasen kendisinde za'f-ı karîb-i mütehammel yani çekilir derecede az miktarda zaaf bulunan hadistir" diyorsa da zaafın çekilebilir miktarını tebyin etmediğinden o da itiraza uğramıştır.

El-Hâsıl haseni mâfevki olan sahih ile mâdûnu olan zayıftan –sadra şifa verecek bir ibare ile– tarif etmek mümkün olmayıp buna ancak ilm-i hadîste meleke-i tâmme

sahibi olan nâkıd-ı basîrin içine doğup kisve-i ta'bîre getiremediği esbâb ve karâin-i hüsn ile kesb-i ıttılâ mümkün olur demeye kadar varanlar bile vardır.

Maahâzâ müteahhirînden Ebû Amr İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî hasen unvanı altında beyne'l-eimme tedavül eden ehâdîsi tetebbû ve istikrâya çalışıp şu neticeye varmıştır: Hasen iki kısımdır. Birincisi isnadı ehliyeti tahakkuk etmemiş bir mestûrdan hâlî olmayıp o râvi de muğfel (kapılgan) ve rivayetinde hatası çok; yahut hadiste kizb ile yahut mûcib-i tefsîk sebeb-i âharla müttehem olmamış olan; bununla beraber metni de bir veya birçok tarikten misli mervî olup mütâbi' veya şahit ile kuvvet peyda etmiş olduğu da mâlûm olan hadistir ki bununla şâz veya münker olmaktan kurtulmuş olur. Tirmizî'nin sözü işte bu nevi hadislere aittir. İkincisi râvileri sıdk ve emanetle meşhur olmakla beraber ricâl-i sahîh derecesine çıkamayıp hıfz ve itkânca onların mertebesinden kāsır olan, maahâzâ münferit oldukları rivâyâtta hadisleri münker sayılanlardan daha yüksek derecede bulunan ruvâtın hadisleridir ki (s. 127) bu kuyûd ile beraber bu hadislerin illetten, şüzûzdan, nekâretten selâmetleri de şarttır. Hattâbî'nin tarifinden de işte bu nevi hadisler maksuddur. Şüzûz ile illet ve nekâretin ne demek oldukları yukarıda (s. 126, s. 129, s. 172) söylendi.

Bu uzun tarifteki şartlar hep hasene ait olduğuna göre İbnü's-Salâh'ın, Tirmizî ile Hattâbî'nin muratları hakkındaki bu tevcihatına itiraz edilmiştir. Bu itirâzâtı serd ve münakaşanın yeri bu mukaddime değildir. Yalnız Tirmizî'nin ıstılahında sahih de, hasen de ayrı mânalara gelip dururken hasen mertebesinden yukarıya çıkamayacak birtakım hadislere sahih dediğine bakarak hasen li-zatihî olanlara sahih ıtlak ettiğine hükmetmiştir. Zira birçok muhaddis bu kuvvetteki ehâdîs-i hisânı sahihe idhal ile merâtib-i sahîhin ednâ merâtibi idâdında sayarlar. Hasene sahih diyenler de –hiç şüphesiz– tarif ve şürûtu beyan olunan sahihin dûnunda olduğunu da inkâr etmezler. Mesele nihayet ibare ihtilâfına râci olmuş olur. Herhalde şu anlaşılıyor ki muhaddisîn, sahih ile zayıf arasında bir derece bulundurmak iktiza ettiğine hükmederek birtakımları kendisinde kuvvet emâreleri bulduğu hadîs-i zaîfi bir derece daha yükseltip hasen tesmiye ettikleri gibi birtakımla

rı da kendisinde zaaf emâreleri gördüğü hadîs-i sahîhi bir derece daha tenzil edip hasen tesmiye etmişler, sonra gelenler de bunların bu işini beğenip şu kadar ki evvelki nevine hasen li-gayrihî ikincilere hasen li-zatihî namını vermeyi tensip eylemişlerdir.

Alelıtlak hasenin bir de müteahhirînce edilen üç tarifini kaydedelim:

1. İzzeddin İbn Cemâa (694-767) hadîs-i haseni, "İlelden hâlî ve senedi muttasıl olup isnadında da ya mervîsine şahidi olan bir râvî-i mestûru ya derece-i itkândan kāsır bir râvî-i meşhûru bulunan hadistir" diye tarif etmiştir.

Şerefeddin Hüseyin et-Tîbî ise (ö. 743) daha muhtasar bir tarif olmak üzere,

2. "Hadîs-i hasen şüzûz ve illetten sâlim olmakla beraber birden ziyade tarikten mervî olan sika derecesine karîb kimsenin hadîs-i müsnedi veya sikanın hadîs-i mürselidir" diyor.

3. Takıyyüddin Ahmed Şümunnî de (801-872), "Hasen şâz ve muallel olmamak şartıyla kalîlü'z-zabt ve şu kadar ki teferrüdü münker sayılanların halinden yüksek bir râvî-i adlin rivayet ettiği haber-i muttasıldır" diye mûcez bir tarifte bulunmuştur.

Şeyhülislâm İbn Hacer ise sahihi, "Muallel ve şâz olmayarak tâmmü'z-zabt bir adlin rivayet ettiği hadistir" diye tarif ettikten sonra, "Zabt azalırsa hadis hasen li-zâtihîdir" diyor ki sahih ile hasen li-zâtihînin tamamı zabttan başka şürûtun kâffesinde müsavi olduklarını gösteriyor. Hasen li-gayrihî de âdıd ile (s. 191) mertebe-i hüsne çıkan hadistir diyor.

Hulâsa hıfz ve zabtı tam ricâl-i udûlün merviyyâtı sahihtir. Sahihin ittisâl-i sened, adâlet-i râvî, adem-i şüzûz, adem-i illet gibi şartları hep mevcut iken yalnız zabtı biraz daha gevşek olan, şu kadar ki hatası çok zuafâ derekesine de inmeyen ricâlin merviyyâtı hasendir. Bu, li-zâtihî hasen olan hadisin evsafıdır. Binaenaleyh hasen li-zâtihîyi tarif etmek lâzım gelse, "İllet ve şüzûzdan ârî ve adalet ve zabt ile mâruf, şu kadar ki zabıtça sahih ruvâtından bir dereceye kadar kāsır olan râviler tarafından sened-i muttasıl ile rivayet edilmiş hadistir" demek lâzım gelir. Böyle olan hadis mertebeten sahihin dûnunda ise de –yukarıda söylediğimiz gibi– makbul ve ihticâca sâlih olmakta sahih gibidir. Hatta turuk-ı rivâyeti çok olursa bazılarınca sahih bile sayılır. Nitekim Hâkim, İbn Hibbân ve İbn Huzeyme bu gibi hadisleri –sahihe kasrettikleri– kitaplarına dercetmekte beis görmemişlerdir. Maahâzâ bu hadislerinin evvelce tarif edilen ehâdîs-i sahîha dûnunda olduklarını bu eimme mukırdırlar. Bu takdirde sahîh li-gayrihî olmuş olurlar. Turuk-ı rivâyetlerinin ancak taaddüdünden dolayı sıhhatlerine hükmedilmesi râvilerinin zabıtça râvî-i sahîhten kāsır kalan cihetleri sûret-i mecmûa ile müncebir olduğu içindir. Her biri yalnız başına kalsa hüccet olamayacak iki tarikten gelen bir hadis ile ihticâc etmekte taaccüp edecek bir cihet de yoktur. Vech-i âhardan müsned

olarak vârit olmuş yahut o kuvvette diğer mürsel ile teeyyüd etmiş hadîs-i mürsel bazılarınca nasıl ihticâca sâlih ise bu da öyledir.

"Hadîs-i Hasen-i Sahîh" Tabiri

Hâfız Tirmizî ile Ali b. Medînî ve Ya'kūb b. Şeybe gibileri bazan bir hadiste her iki vasfı cemederek, هذا حديث حسن صحيح derler ki muratlarını tayinde ihtilâf edilmiştir. Hadisin her iki lafız ile birden tavsifi en ziyade Tirmizî'nin ***el-Câmi'***inde vâki olduğu için bu bahis hep onun etrafında dönüyor. Bu babdaki tevcihlerin en makbulü şudur: Hadisin yalnız bir isnadı varsa Tirmîzî ya ruvâtın haline bakarak ricâlde şürût-ı sıhhat tam mıdır yoksa kāsır mıdır? kestiremediğinden ayrı ayrı noktainazarlardan hadise hem sahih hem de hasen denilebileceğini yahut râviler hakkında eimme-i nakdin nazarları muhtelif olduğundan hadisin kimine göre hasen, kimine göre sahih olacağını kastetmiştir. Her iki takdirce hakkında yalnız, صحيح dedikleri حسن صحيح dediklerinden daha kavîdir. Zira birinde sıhhata cezm, diğerinde tereddüt vardır. Lâkin hadis –biri sahih, diğeri hasen olan– iki isnad ile rivayet edilmişse bu surette bir isnada göre hasen, diğerine göre sahihtir demek olur ki bu takdirce böyle olan hadis yalnız bir tarikten gelmiş hadîs-i sahîhin fevkine çıkar. Çünkü sahih olan tarik, zayıf olmayan öteki tarik ile kuvvet bulmuş oluyor.

Maahâzâ Tirmîzî hadîs-i hasenin tarifinde turuk-ı müteaddideden rivayet edilmiş olmasını şart kılmış iken kitabındaki bazı hadisler için, حسن غريب لا نعرفه إلا من هذا الوجه "Bu hadis hasen-i garîbdir. Onu bu tarikten başka tarikten bilemiyoruz" demesi câlib-i dikkattir. İbn Hacer el-Askalânî diyor ki Tirmizî'nin tarif ettiği hasen, alelıtlak hasen olmayıp kitabında –başka bir vasıf terdîf etmeksizin– yalnız حسن dediği bir nev-i hassını tarif etmiştir. Tirmizî hadislerin bazılarında yalnız حسن , bazılarında yalnız صحيح , bazılarında da yalnız غريب dediği gibi bazılarında حسن صحيح , bazılarında حسن غريب ; bazılarında صحيح غريب bazılarında حسن صحيح غريب der. Yaptığı tarif de bu yedi nevin yalnız evvelkisi olan hasen içindir. Nitekim kitabının sonunda, "Bu kitabımızda her nerede حديث حسن dedikse muradımız isnadı bizce hasen olandır. Kizb ile müttehem olmayan râvi tarafından rivayet edilip başka tariklerden de onun gibisi mervî olan, şâz da olmayan her hadis bizce hadîs-i hasendir" demesi de bunu gösteriyor. Bundan anlaşılıyor ki o yalnız, hasen dediği hadisi tarif etmiş. sahih ile garîbi tarif etmediği gibi hakkında, حسن صحيح yahut حسن غريب ya da حسن صحيح غريب dediklerini de tarif etmemiştir. Görünüyor ki diğer nevilerini ehl-i fen arasındaki şöhretlerinden dolayı tariften sarfınazar edip yalnız

حسن dediğini ya gāmız olduğundan ya da evvelden ıstılahı mevcut olmadığı halde kendisi tarafından vazedilmiş bulunduğundan dolayı tarife lüzum görmüştür. Bu takrir ile de Tirmizî'nin tarifi ve bu ıstılahları hakkında neticesiz kalan birçok itirâzât mündefi' olmuş olur. İntehâ.

Muhyi's-sünne lakabıyla müştehir Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî (429?-516) *Mesâbîhü's-sünne*'sindeki hadisleri sıhah ile hisân unvanlarıyla ikiye taksim edip *Sahîhayn*'dan aldıklarına sıhah ve sünen-i selâseden yani Tirmizî, Ebû Dâvûd ve Nesâî'den naklettiklerine hisân namını vermiştir. Lâkin bu cihetten itiraza uğramıştır. Zira sünende sahih, hasen, zayıf, hatta münker olan hadisler vardır. O kitaplardan her ne nakletmişse hepsine hasen namını vermesi müteâref olan ıstılaha mugayir düşmüştür. Lâkin bu, Begavî'ye has bir ıstılahtır diyor ve ıstılâh-ı örfîye muhalefette kendisini münferit de görmüyorlar. Nitekim Hâfız Ebû Tâhir es-Silefî bu beş kitabın hepsi için, "Sıhhatlerine ulemâ-yı meşrik ve mağrib ittifak etmişlerdir" diyerek bu beş kitap sahipleri makbul ve ma'mûlün-bih hadisleri toplamaya himmet etmişlerdir demek istemiştir. Hâkim de Tirmizî'nin kitabı hakkında *el-Câmiu's-sahîh* tabirini kullandığı gibi Hatîb el-Bağdâdî de Tirmizî ile Nesâî'nin kitaplarına *Sahîh* ismini vermiştir. Istılahta nizâ olmayacağı için bunların hiçbirine itiraz edilemezse de kastedilen meânîyi tebyin için bunu haber vermek lâzım gelir.

Hadîs-i makbûlü beyan için ehl-i hadîsin sahih ile hasenden başkaca istimal ettikleri birkaç lafız daha vardır: Ceyyid, kavî, sâlih, mâruf, mahfuz, mücevved, sâbit, müşbih.

Ceyyid ile kavî tabirlerini bazıları sahih tabiriyle müsavi tutmuşlardır. Tirmizî'nin, tıbba dair hadislerin biri için حديث جيد حسن dediği vâkidir. Fakat sahih mânasına gelmekle beraber yine bu lafızları erbâb-ı dikkat bir nükte kastetmedikçe sahih makamında istimal etmezler. Onların ceyyid yahut kavî dedikleri hadis hasen li-zâtihî mertebesinden yüksek olmakla beraber sahih derecesine vardığında tereddüt edilenlerdir. Bu itibar ile mutlaka sahihin mertebece dûnunda demektir.

Sâlih tabiri –her ikisi de ihticâc olunmaya salâhiyetleri bulunduğundan dolayı– sahih hakkında da, hasen hakkında da kullanılır. Bazan kendisiyle itibar olunmaya yani mütâbi' veya şahit olmaya sâlih olan hadîs-i zaîf hakkında da istimal edilir ki bu mânaca sâlih, hasenin dûnunda olmakla beraber zayıf denilecek derecede düşkün olmayan haber demektir. Meselâ İmâmü'l-muhaddisîn Ebû Dâvûd, "*Sünen* ismindeki kitabımın içinde vehn-i şedîd ile ayıbdâr olanları beyan ettim. Hakkında

hiçbir şey söylemediklerim ise sâlihtirler. Bunların bazıları derece derece diğerlerinden daha sahihtir" diyor.

Mâruf münker mukabili, (s. 129) mahfûz da şâz mukabili (s. 126) dir. Mücevved ile sabit tabirleri de sahih ile hasene şâmil tabirlerdir.[1] Müşbihe gelince yalnız hasene veya ona yakın olana denir ve sahihe nisbetle ceyyid ne ise hasene nisbetle müşbih odur.

Bir de huffâzın هذا حديث صحيح الإسناد dedikleri هذا حديث صحيح dediklerinin, kezâ هذا حديث حسن الإسناد dedikleri هذا حديث حسن dediklerinin dûnundadır. İsnad sahih veya hasen olduğu halde şüzûz veya illetten dolayı metnin sahih veya hasen olmadığı vâkidir. Nitekim Nesâî rivayet ettiği تسحروا فإن في السحور بركة ***"Sahur yeyiniz, zira sahurda bereket vardır"*** [2] hadisi için, "Bu bir hadîs-i münkerdir. Lâkin isnadı hasendir" diyor. Hâkim de ***el-Müstedrek***'inde isnadına bakılınca sıhhatine hükmedilecek birtakım hadisler zikretmiştir ki metinleri şüzûz veya illetten dolayı vâhî telakki edilmiştir.

İhtilâfü'l-Hadîs

Sahih ile hasen râvilerinden biri zâit bir şey rivayet ederse bu ziyade makbuldür. Lâkin bu kabul, ziyadeyi zikretmeyen râvinin rivayetine münâfi' gelmemek şartıyladır. Eğer muhalif düşerse sikanın münferiden rivayet ettiği bir hadis bir müstakil hükmünde olacağından –beyinlerinde birini kabul etmek diğerini reddetmeyi müstelzim olacak derecede– münâfât varsa râcih olanı kabul, mercûh olanı reddolunur. Hiçbiri tereccüh etmezse –ki bu nâdiren vâki olur– kimi kabul, kimi tevakkuf cihetini ihtiyar etmişlerdir.

Ehâdîs-i makbûleyi (sıhah ile hisânı) bir de me'hûzün-bih ve gayr-i me'hûzün-bih kısımlarına taksim etmişlerdir. Zira bir hadîs-i makbûl ona zıt olan diğer hadisin muârazasından ya sâlim olur ya olmaz. Muârazadan sâlim ise adı muhkemdir ki hükmü bilâtevakkuf ahzolunmak, mûcebince amel olunmaktır, لا يقبل الله تعالى صلاة بغير طهور "***Allah Teâlâ abdestsiz hiçbir namazı kabul etmez***" [3] hadisi gibi. Kendisine zıt bir muârız hadis olduğu takdirde de o muârız ya makbuldür ya değildir.

1 Tedlîs tesviye ile rivayet edilen hadîs-i müdellese de bazı kudemânın mücevved namını verdikleri yukarıda (s. 169) geçmişti.

2 {N2146 Nesâî, Sıyâm, 18.}

3 {N139 Nesâî, Tahâret, 104.}

Değilse yine makbul olan muhkem, öteki gayr-i me'hûzün-bihtir. Zira kavî var iken zayıfın hükmü yoktur. Muârız da makbul ise artık beyinlerini bilâ-taassüf cem' ve telif etmek imkânı olup olmadığı ciheti aranır. Eğer bilâ-taassüf her ikisi ile amel mümkün olacak gibi ise beyinlerinde tezat olmadığı tebeyyün etmiş demektir ki her ikisi de muhkem olmuş olur. Böyle olan iki hadise **muhtelifü'l-hadîs** derler. Zâhiren mütezâd görünüp de im'ân-ı nazarla aralarını cemetmek mümkün olan bu gibi hadisler hakkında müstakilen yazılmış kitaplar çoktur. İmam Şâfiî'nin ***Kitâbü İhtilâfi'l-hadîs***'i ile İbn Kuteybe'nin (213-276) ve Ebû Yahyâ Zekeriyyâ b. Yahyâ es-Sâcî'nin (ö. 307), Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (224-301) kitapları ve Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî'nin (235-321) ***Müşkilü'l-âsâr***'ı bu nevidendir. Osman b. Saîd ed-Dârimî de (200?-280) bu mevzuda pek büyük bir eser vücuda getirmiştir. Böyle mühim bir işi başarabilenler ekser-i ulûmda; bâhusus hadis, fıkıh, usul ve kelâmda berâat-i tâmmesi olan eimme-i a'lâmdır ki bunlar hadis ile fıkıh sınaatlarını bihakkın câmi', meânî-i dakîka sayyâdları ve ilim dalgıçlarıdır.

Her iki rivâyet-i kaviyyenin beynini telif imkânı bulunmazsa nesh aranır. Birinin **nâsih**, diğerinin **mensuh** olduğu tebeyyün ederse nâsih ahzolunur, mensuh terkedilir. Hangisinin nâsih olduğuna delil bulunamazsa kavâid-i tercîhe müracaat olunup ercah ile amel olunur. Adeden elliye varan usûl-i tercihi öğrenmek isteyenler usûl-i fıkıh kitaplarına müracaat edebilirler. Maahâzâ İmam Şâfiî'nin, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden –husus ile umum, icmal ile tefsir cihetlerinden başka bir cihetle– birinin ispat ettiğini diğeri nefyeder surette yekdiğere zıt iki hadîs-i sahîhin sübûtu vâki değildir. Meğer ki nesih tarikiyle ola!" İmâmü'l-eimme Muhammed b. İshak b. Huzeyme de, "İsnâd-ı sahîh ile Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden rivayet edilmiş mütenâkız iki hadîs-i sahîh bilmiyorum. Her kimde böyle iki hadis varsa bana getirsin de beyinlerini telif edeyim" demeleri şâyân-ı kayıttır.

Turuk-ı rivâyetin taaddüdü sayesinde yukarıda hasen li-zâtihînin sahîh li-gayrihî mertebesine çıktığını (s. 191) ve haseni takviye edecek tarikleri araştırmaya itibar, mukavvî olan tariklere de kâh mütâbi' kâh şahit denildiğini (s. 121) söylemiştik. Onun gibi bir hadîs-i zaîfin de hasen li-gayrihî mertebesine çıktığı vâkidir. Hasen li-gayrihî zaten zaaftan kurtulmuş bir hadis demek değil mi idi? İmdi hadîs-i zaîfin zaafı ya mümkünü'z-zevâl ya lâzım ve gayr-i mümkünü'z-zevâldir. Zaaf, sadûk ve emin olan bir râvinin sû-i hıfz ile töhmeti yüzünden ârız olmuşsa bu râvinin rivayet ettiği hadis vech-i âhardan rivayet edilmiş bulunursa artık onu hıfzetmiş demek olup zabtında halel bulunmadığına kolayca hükmolunabilir. Bu takdirce rivayet

ettiği hadis de zayıf derekesinden hasen derecesine çıkar. Lâkin yine hadis hasen li-zâtihî değil, hasen li-gayrihî olmuş olur. Tirmizî'nin Şu'be tarikinden ve hasendir diyerek عن عاصم ابن عبيد الله عن عبد الله بن عامر بن ربيعة عن أبيه[4] senediyle rivayet ettiği hadis gibi ki bunda Âmir b. Rebîa radıyallahu anhümâ, Fezâreliler'den bir kadının bir çift nalın mehr-i muaccel ile tezevvüc etmesi üzerine Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin o kadına, أرضيت من نفسِكِ وما لَكِ بنعلين "***Nefsini ve neyin varsa onu bir çift nalına mukabil vermeye razı mı oldun?***" buyurduklarını, oda, "Evet" deyince nikâha icâzet verdiklerini rivayet eder.[5] Tirmizî, hadisini rivayet ettikten sonra, "Bu babda Ömer, Ebû Hüreyre, Sehl b. Sa'd, Ebû Saîd el-Hudrî, Enes, Âişe, Câbir, Ebû Hadred el-Eslemî radıyallahu anhümden de rivayetler vardır. Âmir b. Rebîa radıyallahu anhümânın bu hadisi hadîs-i hasen-i sahîhtir" diyor. Râvi Âsım b. Ubeydullah sû-i hıfzı yüzünden zayıf ise de bu mânada sekiz sahâbîden olmak üzere vücûh-i sâireden rivayet olduğu için Tirmizî, hadisine صحيح حسن demiştir.

Kezâlik zaaf bir imâm-ı hâfızın, hadisi mürselen rivayet etmiş olması yüzünden ârız olmuşsa yine hadis vech-i âhardan merfûan rivayet edilmiş olmakla zaaftan kurtulur ve hasen li-gayrihî mertebesini bulur. Meselâ ***Sahîh-i Müslim***'de bey'-i müzâbeneyi[6] aleyhi's-salatü ve's-selâm efendimizin nehiy buyurduklarına dair Saîd b. Müseyyeb'den bir hadîs-i mürsel rivayet edilmektedir.

Bu kadarla kalsa hadis birçoklarınca zayıftır. Lâkin Müslim aynı hadisi سهيل بن أبي صالح عن أبيه عن أبي هريرة sened-i mevsûlü ile merfûan da rivayet ettiği için zaaftan kurtulmuştur.

Sebeb-i za'f tedlîs veya ricâl-i senedden birinin meçhul olması ise yine –irsâlde olduğu gibi– senedde hazfedilmiş veya zatı meçhul kalmış râvinin diğer tarik ile mâlûmiyeti ile hadis kesb-i kuvvet eder. Meselâ Tirmizî tedlîs ile mevsuf olan Hüşeym tarikinden يزيد بن أبي زياد عن عبد الرحمن بن أبي ليلى عن البراء بن عازب senedi ile[7] إن حقا على المسلمين أن يغتسلوا يوم الجمعة. وليمسّ أحدهم من طيب أهله. فإن لم يجد فالماء له طيب "***Cuma günü müslümanların iğtisâl etmeleri üzerlerinde şübhesiz bir haktır. Bir de her biri o gün evindeki tîbden sürünsün. Eğer bulamazsa su ona tîb yerine geçer***"[8] hadisini merfûan

4 {Metinde "عبيد الله عن عبد الله" olan ifade, kaynakta "عبيد الله قال: سمعت عبد الله" şeklinde yer almaktadır. T1113 Tirmizî, Nikâh, 22.}

5 {T1113 Tirmizî, Nikâh, 22.}

6 Müzâbene hurmayı ağaç üstünde iken kurusuna satmaya denir.

7 {Metinde "إن حقا" şeklinde yer alan ifade, kaynakta "حَق على المسلمين" olarak yer almaktadır. T528 Tirmizî, Cum'a, 29.}

8 {T528 Tirmizî, Cum'a, 29.}

rivayet etmiştir. Hüşeym müdellis olduğu için o yüzden ârız olan zaaf Tirmizî'nin o hadisi yine Yezîd b. Ebû Ziyâd'a uğrayarak Ebû Yahyâ et-Teymî tarikinden de rivayet etmesiyle zâil olmuştur. Hatta Tirmizî, "Hüşeym'in rivayeti Teymî'nin rivayetinden ahsendir" diyor.

Lâkin zaaf bir râvinin fısk veya kizb ile müttehem veya hadisin şâz olması gibi bir sebepten neşet ediyorsa vech-i âhardan rivayet edilmiş olmakla zâil olmaz ve hadis, zayıf derekesinden hasen derecesine çıkamaz, من حفظ على أمتي أربعين حديثا بعثه الله يوم القيامة في زمرة الفقهاء "***Her kim ümmetime kırk hadis hıfz ediverirse Allah Teâlâ onu fukaha zümresinde ba's ve haşr eder***" [9] hadisi gibi ki dokuz sahâbîden turuk-ı adîde ile ve rivâyât-ı mütenevvia ile menkul olduğu halde yine zayıf olduğunda bütün muhaddisînin ittifakı vardır.

9 {Rivayet bu lafızlarla tespit edilememiştir. *Kenzü'l-ummâl*'de "من حفظ على أمتي أربعين حديثا ينتفعون بها بعثه الله تعالى يوم القيامة فقيها عالما" lafzıyla benzer anlamda bir hadisin İbnü'l-Cevzî tarafından Hazret-i Ali'den nakledildiği belirtiliyor. Ali el-Müttakī, *Kenzü'l-ummâl*, X, 225, no: 29185.}

27

Ehâdîs-i Makbûleyi İhtiva Eden Kitaplardan Bazıları

Ehâdîs-i makbûleyi hangi kitaplarda arayacağız? Beyne'l-müslimîn tedâvül eden kitaplar meyanında en ziyade şâyân-ı itimad olan kütüb-i hadîsiyye hangileridir? suali karşısında bulunmak tabiidir. Bir hadisin makbul veya merdud olduğuna en sağlam miyar vâkıa râvilerinin ahvali hakkında ma'lûmât-ı tâmme edinip intikād edebilmektir. Erbâbı vaktiyle kitap ile tekayyüd etmemiş ve hadislerin her birini ayrı ayrı hadde-i tedkîkten geçirerek ve ricâline, senedinin ittisâl ve inkıtâına, illetten ve –gerek seneden gerek metnen– şüzûzdan sâlim olup olmadığına, mütâbaat ve şevâhidine yani diğer tariklerle kuvvet bulup bulmadığına bakarak makbul veya merdud olduğuna hükmetmişlerdir. Lâkin müteahhirînin mütekaddimîn hakkında bizzat ve bilâ-vâsıta bu gibi tetkikatı icra etmelerine artık fiilen imkân kalmamış, eimme-i Selef rahimehümullah da diyanet, emanet ve dirayetleri muktezâsınca kitaplara geçmiş hadisleri nakīr ve kıtmîr adım adım tetebbû' ile kendilerinden sonra gelecekleri böyle ağır bir külfetten –kalplere itmînan verecek surette– kurtarmış olduklarından yekdiğeri hakkında intikāden yazmış oldukları kitapları araştırmakla iktifa etmek, tetebbuâtı onların intikādâtına kasr ile ihticâc edilecek hadisleri öyle intihab eylemekten daha sâlim yolumuz kalmamıştır.

Kütüb-i Sıhâh

Mütedâvel ve müştehir kitapların kıymetleri bittabi hâvi oldukları ehâdîsten intikāda uğramış bulunanların miktarına bağlıdır. Bu noktadan bakılınca bilâistisna

her hadisi intikāddan sâlim hiçbir kitap yoktur. Bu haberler Kur'ân-ı Kerîm gibi mütevâtir değildir. Pek azından başkası hep ahbâr-ı âhaddır. Bununla beraber şürût-ı sıhhati haiz hadisleri en ziyade cemeden kitapların başında Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî ile (194-256) Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî'nin (204-264) ***el-Câmiu's-sâhîh***'leri olduğunda bütün ulemâ-yı İslâm ittifak etmişlerdir. Zira ehl-i nakd-i hadîs, mecmûu on, on iki bine varan[1] bu iki kitaptaki haberlerin içinden pek az miktarını mahall-i intikād görebilmişlerdir. Bu adetlerin içinde de Buhârî'ye ait olanı seksenden azdır. Gerek bu cihetten gerek Buhârî'nin sıhhatçe hep birinci tabaka hadislerini iltizam edip tabaka-i sâniyeden olan ehâdîs-i sahîhayı ekseriya ta'lik ve nâdiren isnad suretiyle zikretmesinden, üçüncü tabakadan da pek az miktarda aldığından, buna mukabil Müslim'in de birinci ve ikinci tabaka hadislerini alâ vechi'l-istîâb alıp bazan üçüncü tabakadan olanlarından da rivayet eylemesinden dolayı Buhârî, Müslim'den esah addedilmiştir.

Bu bahse müteallik olmak üzere Şeyhülislâm Takıyyüddin Ahmed b. Teymiyye'nin (661-728) ***Minhâcü's-sünne***'deki şu sözlerini burada zikretmekten kendimi alamıyorum. Diyor ki emr-i tashîhte yani bir hadisin sahih olup olmadığına hükmetmekte eimme-i hadîs ne Buhârî'ye ne de Müslim'e taklit etmiş değillerdir. Bu iki musannifin sahih addettikleri hemen bütün hadisler kendilerinden evvel de eimme-i hadîsçe sahih ad ve telakkī bi'l-kabûl edilmişlerdi. Kendi asırlarında da öyle idi. Kendilerinden sonra da bu fennin eimmesi bu kitapları nazar-ı tedkîkten geçirip bu iki imamın sahih dediklerine kendileri de sahih demekte muvâfakat ettiler. Yalnız birtakım huffâzın intikād ile aleyhe hüküm verdikleri takriben yirmi hadislik az miktarını istisna etmek lâzım gelir. İntikāda uğrayan bu mevâzıın çoğu Müslim'dedir. Bunlarda da birtakımları onlardan yana, birtakımları da müntekitlerden yana çıkmışlardır. Lâkin işin doğrusu bu babda tafsil üzere hüküm vermektir. Bazı yerler vardır ki hakikaten intikāda şayandır. Ümmü Habîbe hadisi ile خلق الله التربة يوم السبت [2] hadisi ve üç yahut daha ziyade rükû ile salât-ı küsûf kılındığı hadisi bu cümledendir. Buhârî'ye edilen intikādâtın bazıları yerinde değildir. İntikāda bihakkın uğramaktan en uzak olan ***Sahîh-i Buhârî***'dir. Buhârî hemen daima intikād edilebilecek bir lafız rivayet etti mi derhal müntekād olduğunu beyan eden lafzı da rivayet etmiştir. Hulâsa bu, yedi bin dirhemi intikād edip de içinden birkaç dirhemi –onlar da büsbütün faydasız ve sırf mağşûş olmamak üzere– züyûf olmasına benzer. Buhârî sanatında imam olan bir zattır. Bu iki kitabın mecmû-ı

1 Buna mükerrerât da dahil olmak üzere takribî bir adet nazariyle bakılmalıdır. 207 ve 211. sayfalara da müracaat edilebilir.

2 {M7054 Müslim, Münâfıkīn, 27.}

ehâdîsi yedi bin bu kadardır.[3] Bunu söylemekten maksadımız bu iki kitabın hadislerini kendilerinden evvel ve sonra birçok eimme-i cehâbizenin intikād ve –kaç kişi olduklarının sayısını ancak Allah bilir– birçok zevat kendilerinden rivayet etmiş olduklarını ve bu hadisleri ne rivayet ne de tashih etmekte münferit kalmadıklarını söylemektir. Bunu hıfzeden zât-ı ecell ü a'lâ إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ [4] buyuran hafîz-ı celîl sübhânehû ve tekaddes hazretleridir. İntehâ.

Bazıları zannederler ki *Sahîhayn* sahipleri emr-i tashîhte yalnız râvinin zabıtta, adalette, adem-i irsâldeki haline bakmakla iktifa edip başka bir ciheti nazar-ı mülâhazaya almamışlardır. Halbuki iş zannettikleri gibi değildir. Onlar bu ricâlin kendi meşâyihleriyle olan derece-i münâsebetlerini de araştırmışlardır. Her râvinin, kendisinden rivayet ettiği zata mülâzemeti az mıdır, çok mudur? Onun memleketlisi olup hadisleriyle ülfet ve mümâresesi var mıdır? Yoksa yabancı bir memleketten gelip kendisiyle teberrüken mülâkat ederek bu mülâkat veya mülâkatlarda bazı hadislerini istimâ' edip savuşmuş bir kimse midir? gibi ancak ilm-i hadîs ile usûl-i hadîste mahâret-i kâmilesi olmakla beraber son derecede dikkat etmeyi itiyat etmiş ekâbirin farkına varacağı hususatı da mülâhaza ederek yazdıklarını o kitaplara tevdi etmişlerdir. Kitaplarının Kitâbullah'tan sonra esahh-ı kütüb olması işte bu gibi meziyyât-ı âliye ile sâha-i tahakkuka varmıştır.

Buhârî ile Müslim'in *Sahîh*'lerinden başka –bu ikisi kadar muvaffakiyetle olmamakla beraber,– tertip ve teklifinde sıhhat iltizam edilmiş daha birçok kitap vardır. Bunlardan İmam Mâlik'in ve daha evvel İbn Ebû Zi'b'in *Muvatta*'ları gibi.[5] İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ını en başta saymak lâzım gelir. Alelıtlak *el-Muvatta'* denilince de lafız ona masruf olur. Buhârî'nin kitabı meydana çıkmazdan evvel Kitâbullah'tan sonra esahh-ı kütüb o idi. *el-Muvatta*'da –evvelce de söylendiği gibi– birçok ehâdîs-i mevkūfe ve maktûa vardır. Hep sahih olan ehâdîs-i merfûasının kâffesi *Sahîhayn*'a geçmiştir.

Daha sonra İmâmü'l-eimme Muhammed b. İshak b. Huzeyme'nin (223-511) *Sahîh*'i, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî'nin (354) *Kitâbü't-Tekāsîm ve'l-envâ'* tesmiye ettiği *Sahîh*'i, Hâkim Ebû Abdullah'ın (321-450)[6] *el-Müstedrek alâ kitâbi's-Sahîhayn*'ı Ebû Ali Saîd b. Seken'in (294-353) *es-Sahîhü'l-müntekā*'sı, Abdullah b. Ali İbnü'l-Cârûd ile (ö. 307) Kāsım b. Esbağ el-Beyyânî'nin (340) *el-Müntekā*'ları, Ebû Bekir

3 Tekrarsız olarak tahminî adedi beyan ediyor.

4 el-Hicr, 15/9.

5 O devirlerde *Muvatta'* namıyla birçok eimme birer kitap telif etmişlerdi. Eimme-i huffâzdan Abdullah b. Vehb el-Mısrî'nin de (125-197) *Muvatta'-ı Kebîr*'i bu cümledendir.

6 {Önceki baskılarda bu şekilde kayıtlı olan vefat tarihi, biyografi kaynaklarında "405" olarak verilmektedir.}

Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakī'nin (384-458) ***el-İlzâmât***'ı[7], Ziyâüddin Muhammed b. Abdülvâhid el-Makdisî'nin (569-643) ***el-Ehâdîsü'l-ciyâdü'l-muhtâra***'sı zikre şayandır.

İbn Huzeyme ***Sahîh***'inin mertebesi kendisinden sonra zikredilenlerden yüksektir. Müşârün ileyh çok ihtiyatkâr ve şiddet-i taharrî ashabından olup rivayet ettiği hadisin isnadı hakkında şayet ednâ mertebede söz söylenmişse hemen إن ثبت كذا "Şayet sabit ise hadis şudur" yahut إن صح الخبر "Haber sahih ise" gibi bir ibare kullanır.

İbn Hibbân'ın ***Kitâbü't-Tekāsîm ve'l-enva***'ı ne ebvâb ne mesânîd üzerine mürettep olmayıp matlûb olan ehâdîsi orada bulmak pek müşkildir. Emr-i tashîhte de biraz mütesâhildir denmişse de Ebû Bekir el-Hâzimî onun tesâhülü hakkındaki itikadı reddedip, "Gayesi İbn Hibbân hasen olan hadise de sahih diyor ki ıstılahta münakaşa olmaz" dedikten sonra şartlarına vefa etmek hususunda tesâhülü olup olmadığı cihetine gelince o mesele hakkında da, "İbn Hibbân, ***Sahîh***'inde müdellis olmamakla beraber şeyhinden ahzı mâlûm ve şeyhinden semâı da vâki olan bir râvinin irsâl ve inkıtâ şâibelerinden sâlim hadislerini rivayet eder. Bir râvi hakkında cerh ve ta'dîle dair hiçbir söz söylenmemiş ve kendisinden hiçbir hadîs-i münker de mervî olmamakla beraber gerek şeyhi ve gerek kendisinden rivayet eden zat da sika bulunursa ona sika nazariyle bakar. ***Kitâbü's-Sikāt***'ında İbn Hibbân işte bu gibilerine hep sika demiştir. Mesleğini bilmeyenler nihayet cerhan ve ta'dîlen haklarında söz söylenmeyenleri tevsik ettiği için itiraz etmiş oluyorlar demektir ki bu, ıstılahta muâraza demektir" müdafaasında bulunuyor. Ve İbn Hibbân'ın şartları ***Sahîhayn*** şartları kadar ağır olmamakla beraber kendi şartlarına kitabında muhalefet etmiş olmakla mütesâhil de addedilemez demek istiyor.

İbn Huzeyme ile İbn Hibbân'ın ***Sahîh***'leri ehâdîs-i sıhâhın yanı başında ehâdîs-i hisânı da muhtevî bulunuyor demektir. İbn Hibbân'ın ***Sahîhayn***'da olmayan zevâidini Ebü'l-Hasan el-Heysemî'nin tecrit etmiş olduğunu yukarıda (s. 209) söylemiştik.

Hâkim, ***Sahîhayn***'a girmemiş ehâdîs-i sahîhayı toplamak üzere ***el-Müstedrek***'ini yazmış ve her hadisin sonunda, "Bu, şeyhaynın şartınca sahihtir" yahut "Buhârî'nin şartınca sahihtir" yahut "Müslim'in şartınca sahihtir" dediği gibi ikisinin de ağır olan şartlarına muvâfık olmadıkları halde kendince sahih olanlar için de, "Bu, sahîhü'l-isnaddır" der. Lâkin Hâkim en-Nîsâbûrî pek mütesâhil olduğundan kitabına şeyhaynın yahut şeyhayndan birinin şartına muvâfık –Buhârî'nin ehâdîs-i gayr-i mükerreresi miktarına karîb– hayli ehâdîs-i sahîha dercettiği gibi zaaf ve

7 {Beyhakī'nin bu isimde bir eseri tespit edilememiştir. Burada kastedilen, muhtemelen Dârekutnî'ye ait olan aynı isimli eserdir.}

nekâretle mevsuf birçok hadis de almış ve bu gibi vâhî hadisler kitabının takriben rub'unu kaplamıştır. Hâfız Şemseddin ez-Zehebî (673-748) *Teakkubât*'ında bu kitabı telhis edip hangi hadislerine ilişmek iktiza ediyorsa ilişmiştir. İbn Hacer el-Askalânî'nin dediğine göre Hâkim bilâhare tenkih etmek üzere kitabını tesvîd etmiş, fakat bu emr-i hayrı itmama muvaffak olamadan pençe-i ecel yakasına yapışmıştır. Binaenaleyh *el-Müstedrek*'i mütalaa edecek kimse *Teakkubât*'ı da birlikte mütalaa etmelidir. Hâkim'in *el-Müstedrek*'i Zehebî'nin kitabı ile birlikte ahîran Mısır'da tabedilmiştir.

Hâkim'in tilmizi *Sünen* ve *İlel* sahibi Hâfız Ebû Bekir el-Beyhakī şeyhaynın şartlarına muvâfık olup da kitaplarında olmayan sahihleri toplayıp *"Kitaplarına bunları da almaları lâzım gelirdi"* mânasını kastederek eserine *el-İlzâmât* namını vermiştir. Beyhakī şeyhinden daha çok müteharrî görünüyor.

Kāsım b. Asbağ'ın *Sünen-i Ebû Dâvûd* tarzında bir *Sünen*'i olduğu gibi *Sahîh*'ini de *Sahîh-i Müslim* tarzında yazmıştır. Saîd b. Seken'in *Sahîh*'i Endülüs'te iştihâr etmiştir. Ebû Zer Abd b. Ahmed el-Herevî'nin de (355-434) Hâkim gibi *Sahîhayn* üzerine bir *el-Müstedrek*'i varsa da nasılsa o kadar iştihar etmemiştir.

Sünen Kitapları

Sahîhayn'dan sonra Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî ile (202-275) Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (215-303) ve Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ ed-Darîr et-Tirmizî'nin (209-279) *Sünen* ismindeki kitapları gelir. Tirmizî'nin kitabına *Câmi'* de derler. Nesâî'nin burada mevzubahis olan kitabı *el-Müctebâ* namındaki *Sünenü's– suğrâ*'sıdır. Ondan evvel tasnif ettiği *Sünenü'l-kübrâ*'sında ise kuvvet ve sıhhatçe derecât-ı mütefâvitede hadisler cemetmiştir. Usûl-i hamse dedikleri işte bu beş kitaptır. Bazıları İmam Mâlik b. Enes'in (93?-179) *el-Muvatta*'ını bazıları da İbn Mâce Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî'nin (209-283) *Sünen* kitabını bu beş kitaba ilhak ederler. *Kütüb-i Sitte* dedikleri işte bunlardı. *el-Muvatta*'ı *Kütüb-i Sitte*'den addedenler *Sahîhayn*'ın telifinden evvel Kitâbullah'tan sonra esahh-ı kütüb o olduğu içindir. İbn Mâce'nin kitabında da ehâdîs-i zaîfe pek az olduğu için bu idâda idhal edilmiştir. *el-Muvatta'* yerine İbn Mâce'yi ikame edenler bu kitabın kütüb-i hamsede olmayan birçok zevâid-i makbûleyi hâvi olmakla beraber bazılarının dediği kadar ehâdîs-i zaîfe ile şâibedar olmadığına istinat etmişlerdir.

Bazıları da Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî'nin (181-255),

el-Müsned'ini altıncı kitap itibar etmek istemişlerdir. Bunun adı *el-Müsned* ise de biraz sonra zikredeceğimiz mesânîd nevinden değildir. Kütüb-i hamse gibi ebvâb üzerine mürettep olup müsned namını alması, Buhârî'nin kendi kitabına "hadislerinin isnadı muttasıl" mânasına *el-Müsned* namını vermesi kabilindendir (s. 134). Bu kitap ehâdîs-i mürsele ve mevkûfeyi de muhtevî olmakla beraber ricâl-i zuafâsı az, ehâdîs-i münkeresi nâdirdir.

Bu sünen sahiplerinden Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin iltizam ettiği mesleği kendisinden dinleyelim. Müşârün ileyh kitabı hakkında Mekke ulemâsından aldığı mektubun cevabında, "*Kitâbü's-Sünne'*deki hadisler bu babda en sahih bildiğim hadisler midir? diye sual ediyorsunuz. Bilmiş olunuz ki iş tamamen böyledir. Şu kadar var ki biri isnaden daha kavî, diğeri mahfuz olmak hususunda daha ileri olan iki tarikten mervî bir hadis varsa onu her iki tarikten yazdım. Lâkin bu yolda kitabıma dercettiklerim on hadisi geçmez. Bu babda birçok ehâdîs-i sıhâh bulunsa da ben yine bir yahut ikisini yazmakla iktifa ettim. Çünkü çok şey yazmaktansa istifadenin kolaylaşması cihetini düşündüm. Bir babda bir hadisi iki yahut üç tarikten rivayet ederek iade ettimse bu hadise dair bunların birinde zâit bir kelâm rivayet edilmiş olduğundandır. Bazan uzun bir hadisi ihtisar ettiğim de olmuştur. Zira olduğu gibi yazsam işitenlerden bazıları fıkıh o hadisin neresinde olduğunu farkedemez" dedikten ve merâsîl hakkındaki fikrini (s. 144) beyan ettikten sonra, "Tasnif ettiğim bu *Kitâbü's-Sünen*'de hadisi metrûk hiçbir kimseden rivayet yoktur. Şayet bir hadîs-i münker dercetti isem münker olduğunu da beyan ettim. Bundan başka vazifem de yoktu. Kezâ kitapta vehn-i şedîd ile muttasıf bir hadis varsa onu da beyan ettim. Kitabımda senedi sahih olmayan rivâyât vardır. Hakkında söz söylemediklerim sâlih ve birtakımı diğer takımından esahtır" diye mesleğini izah ediyor ve akabinde, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemden menkul diye mâlûmun olacak biçbir sünnet yoktur ki bu kitapta bulunmasın, Kur'an'dan sonra bu kitaptan ziyade nâs için öğrenilmesi elzem hiçbir şey bilmiyorum. Bir kimse bu kitabı yazdıktan sonra ilme dair hiçbir şey yazmasa yine ziyan etmez" diyerek kitabının ehemmiyetini gösteriyor. Bu kitap ehâdîs-i ahkâmı câmi' olduğu için hassaten fukaha beyninde pek büyük bir şöhret kazanmıştır. Her mezhepten ulemâ ve fukahanın istinat edebileceği ehâdîs onda mevcuttur. Bundan dolayı ehl-i Horasân'ın *Sahîhayn*'a ve onların mesleğinde yazılmış kitaplara olan rağbetlerine mukabil Irak, Mısır, bilâd-ı Mağrib ve diğer aktâr-ı İslâmiyye ulemâsı bununla meşgul olmuşlardır. O asrın mustalahınca sahih, hasen, makbul hep bir mânaya geldiği ve Ebû Dâvûd'un kendi ifadesinden de kitabında sahih ve esah bulunduğu mülâhaza edilirse *Sünen-i Ebû Dâvûd*, sıhah ile hisânı câmi' bir kitaptır demekte tereddüt edilmez. Ehâdîs-i zaîfesi varsa da musannif bu gibile-

rine işaret ettiği için mütalaasında hiç korku yoktur. Maahâzâ vâhî olacak derecede zayıf olanlara tenezzül etmemiştir.

Hadîs-i hasenin en evvel sarâhaten tarif edildiği kitap, Tirmizî'nin ***Sünen***'idir. Tirmizî'den evvelki tabaka ricâlinden İmam Şâfiî, İmam Ahmed b. Hanbel ve Buhârî gibi zevatın da hasen tabirini istimal ettikleri görülürse de haseni kendince ilk tarif eden –yukarıda görüldüğü üzere– Tirmizî'dir. Bu ıstılahı asıl şöhretlendiren odur. ***el-Müsned*** sahibi Ya'kūb İbn Şeybe ile Ebû Ali et-Tûsî'nin de bunu kesretle istimal ettikleri görülüyorsa da onlar Tirmizî'den muahhar olduklarından mâna-yı ıstılahîce hasen demekle ona taklit etmişe benziyorlar. Tirmizî'nin kitabında da birçok ehâdîs-i sıhâh ile beraber birçok ehâdîs-i hisân vardır ve hadisi fıkhı ile birlikte gösterecek pek hoş bir meslek de tutmuştur. Hadisi evvelâ isnadıyla sahâbîden rivayet eder. Müteakiben, حسن yahut حسن صحيح،... ilâ âhirih diyerek derecesini gösterir ve o mânada diğer sahâbeden rivayet varsa, o sahâbenin de hepsinin ismini zikrettikten sonra ulemâca ma'mûlün-bih olduğunu haber verir. Yalnız ehâdîsin kuvvetini gösteren حسن، صحيح حسن، إلخ gibi elfâzda nüshalar beyninde tefâvüt olduğu için müracaat edilen aslın mutemet nüshalarla güzelce mukabele edilmiş olması iktiza eder.

Tirmizî *Câmi*'i hakkında ***Kitâbü'l-İlel***'inde, "Bu kitapta olan hadislerin hepsi de ma'mûlün-bih olup bazı ehl-i ilim tarafından ahzolunmuştur. Yalnız iki hadis müstesnadır ki onların da illetini kitapta beyan etmişizdir" diyor. Bu iki hadis de İbn Abbas radıyallahu anhümâdan mervî, إن النبي صلى الله عليه وسلم جمع بين الظهر والعصر بالمدينة والمغرب والعشاء من غير خوف ولا سفر[8] ولا مطر "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Medine'de ne havf ne sefer ne de yağmur olmadığı halde öğlen ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını cem' buyurdular" [9] hadisiyle إذا شرب الخمر فاجلدوه فإن عاد في الرابعة فاقتلوه "***Şârib hamr içtiğinde celd ediniz. Yine içer de dördüncü defaya kadar tekrarlarsa öldürünüz***" [10] hadisidir.

Nesâî vâkıa nakd-i ricâlde müşedded olanlardan biridir. Lâkin ***el-Müctebâ***'sına, terki mecmaun aleyh olmayan ricâlin hadislerini dercetmeyi mezhep edinmiştir.

İbn Mâce'nin sıhahı çok, ***Müsned-i Dârimî***'nin münkerât ve şevâzzı az olduğu yukarıda söylenmişti.

8 {Metinde var olan "ولا سفر" ifadesi Tirmizî rivayetinde yer almamaktadır.}

9 {Metinde "جمع بين الظهر والعصر بالمدينة والمغرب والعشاء" şeklinde olan ifade, kaynakta "والعصر وبين جمع بين الظهر المغرب والعشاء بالمدينة" olarak yer almaktadır. T187 Tirmizî, Salât, 24.}

10 {T1444 Tirmizî, Hudûd, 15. Metinde "إذا" şeklinde yer alan ifade, ***Tirmizî***'de "من" olarak yer almaktadır.}

Sahîhayn'ı bir kitapta cemedenler de vardır ki yalnız mütûn-ı ehâdîsi araştıranlar onlara müracaatta kolaylık bulurlar. Muhammed b. Ebû Nasr el-Humeydî el-Endelüsî'nin (420?-488), Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah el-Cevzakī'nin (306-388), Ebû Mes'ûd İbrâhim b. Muhammed ed-Dımaşkī'nin (ö. 401?), İbnü'l-Furât demekle mâruf Ebû Muhammed İsmâil b. Ahmed es-Serahsî'nin (ö. 414), Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Berkānî'nin (333-425), Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ el-Begavî'nin (433-516), İbnü'l-Harrât demekle müştehir Abdülhak b. Abdurrahman el-İşbîlî'nin (510?-581), Muhammed b. Hüseyin el-Merî'nin (456-582), İbn Ebû Hücce demekle mâruf Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî'nin (ö. 642), Ebû Hafs Ömer b. Bedr b. Saîd el-Mevsılî'nin (557-622) كتاب الجمع بين الصحيحين leri[11] ile Radıyyüddin İbn Hüseyin es-Sâgānî'nin (557-650) مشارق الأنوار 'ı bu zümreden olduğu gibi ***Kütüb-i Sitte***'yi cemeden kitaplardan da sahih ve hasen ehâdîs-i makbûle metinlerini zahmetsizce elde etmek mümkün olur. Bu nevi kitapların da en meşhurlarından biri Ebü'l-Hasan Rezîn b. Muâviye el-Abderî es-Sarakustî'nin (ö. 535) الجمع بين الأصول الستة sidir ki **usûl-i sitte** dediği ***Buhârî***, ***Müslim***, ***Muvatta', Sünen-i Ebû Dâvûd, Sünen-i Tirmizî Sünen-i Nesâî***'dir. Bunu Mecdüddin İbnü'l-Esîr el-Cezerî (544-606) جامع الأصول في أحاديث الرسول namıyla tehzip etmiş ve İbnü'd-Deyba' demekle mâruf Abdurrahman b. Ali (866-950) تيسير الوصول إلى جامع الأصول ismiyle ihtisar etmiştir. Bu ***Teysîrü'l-vüsûl*** ahîren Mısır'da tabedilmiştir. Mecdüddin el-Fîrûzâbâdî'nin de (729-817) bu ***Câmiu'l-usûl*** üzerine zevâidi vardır ki ismi تسهيل الوصول إلى الأحاديث الزائدة على جامع الأصول dür. Sâlifü'z-zikr İbnü'l-Harrâz'ın الجمع بين الكتب الستة 'si ile Muhammed b. Atîk el-Gırnâtî'nin (ö. 648) المصباح في الجمع بين الكتب الستة الصحاح 'ı ve tam bir nüshası Lâleli ve nısf-ı evveli Veliyyüddin Efendi ile Ayasofya kütüphanelerinde mevcut olup müellifinin ismine muttali olamadığımız الأنوار اللمعة في الجمع بين الصحاح السبعة ismindeki kitap[12] da şâyân-ı tezkârdır. Bu son kitapta müellif ***Sahîhayn*** ile sünen-i erbaayı ve ***Müsned-i Dârimî***'yi cemetmiştir.[13]

---

11 *el-Cem' beyne's-Sahîhayn* isimli bu on kitabın her birinde başka başka meslekler ihtiyar edilmiş olup ancak şu var ki Humeydî'ye ait olan birincisinden mâadası hep ebvâb üzerine müretteptir. Humeydî ise hadisleri râvileri olan sahâbe radıyallahu anhümün derece-i efdaliyyetlerine göre tertip edip iptidâ Ebû Bekir radıyallahu anhın, sonra diğer Hulefâ-yi Râşidîn hazerâtının, daha sonra aşere-i mübeşşereden kalan diğer altı zatın, ilâ âhirih hadislerini sıralamıştır. Sonuncu olarak zikredilen Ömer b. Bedr'in kitabı ise ebvâb üzerine mürettep olmakla beraber ebvâb-ı muhtelife unvanları da hurûf-ı hecâ sırasına konup her baba ait olan hadisleri irat etmekte bu sıra gözetilmiştir.

12 {Yapılan taramada eserin İbnü's-Salah eş-Şehrezûrî'ye ait olduğu ve Chester Beatty Library'de bir nüshasının bulunduğu bilgisine ulaşılmıştır. (M. Yaşar Kandemir, "İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî", *DİA*, XXI, 199.)}

13 Kitabın dîbâcesinden anlaşıldığı üzere müellif ibtidâ-yı emirde ***Sahîh-i Müslim***'deki ehâdîs-i şerifeyi – aynıyla Zebîdî'nin tercümesi sadedinde olduğumuz ***Tecrîd***'i tarzında– tecrit edip kitabını on beş sene tedris ettikten sonra talebesinin iltiması üzerine ***Sahîh-i Buhârî***'nin ***Müslim***'de olmayan hadislerini de tecrit ederek ayrı bir kısım yapmış. Bunu da bir sene kadar tedris ettikten sonra Devlet-i İlhâniyye'nin

Mesânîd

Ehâdîs-i makbûle aranacak kitapların bir nevi de **mesânîd**dir ki bunlar mertebece *Kütüb-i Sitte*'nin dûnundadır. Kitâb-ı müsned bir mânaca içindeki mütûn, senedleriyle mezkûr olan hadis kitabı demektir ki ebvâb üzerine mürettep oldukları halde Buhârî'nin kendi *Câmi*'ine *es-Sahîhü'l-Müsned*, Dârimî'nin de kendi *Sünen*'ine *el-Müsned* namını vermesi bu mânacadır. Bu ıstılaha nazaran *el-Muvatta'* da, *Kütüb-i Sitte*'nin her biri de, **musannef** ve **câmi'** namını alan kitapların hepsi de, *Müsned-i Şâfiî* de birer müsneddir. Müfessir-i şehîr Ebû Abdurrahman Bakī b. Mahled ile (ö. 276) Ebü'l-Abbas Muhammed b. İshak es-Serrâc'ın (218-313) ebvâb-ı fıkh üzerine mürettep büyük müsnedleri ve pederi Ebû Şücâ' Şîreveyh b. Şehredâr ed-Deylemî'nin (445-509) hurûf-ı hecâ üzerine mürettep *Kitâbü'l-Firdevs*'i üzerine Ebû Mansûr ed-Deylemî'nin (ö. 558) telif ettiği *Müsned-i Kitâbü'l-Firdevs* de bu nevidendir (s. 135).

Lâkin müsnedin bir ma'nâ-yı hâssı da vardır ki müellifin ebvâb-ı mesâil üzerine tertibi gözetmeksizin her sahâbîden gelen rivâyâtı kendine kadar olan isnadlarıyla birer yere cemetmek suretiyle vücuda getirdiği kitaptır. Bu kitaplarda sahâbe hazerâtının veya kabilelerinin isimlerini hurûf-ı hecâ tertibine koyanlar olduğu gibi başka mülâhazalarla tertip edenler de vardır. Nitekim *Müsned-i Ahmed İbn-i Hanbel*'de (164-241) sırasıyla **1.** Aşere-i mübeşşere, **2.** Ehl-i beyt-i nebevî

meşhur sadrazamı, sâhib-i Dîvâni'l-memâlik Muhammed b. Cüveynî'nin emir ve işareti üzerine *Câmi'-i Tirmizî*'nin *Sahîhayn*'da olmayan hadislerini, daha sonra *Sünen-i Ebû Dâvûd*'un bu üç kitapta olmayan hadislerini, daha sonra İbn Mâce'nin dört evvelki, daha sonra *Sünen-i Dârimî*'nin beş evvelki, en sonra da *Sünen-i Nesâî*'nin altı evvelki kitaplarda olmayan hadislerini ayrı ayrı kısımlarda toplamıştır ki bu suretle bu yedi kitabın muhtevî olduğu takriben otuz bin hadisi tekrarsız olarak bir kitapta cemetmiştir. Yine dîbâcedeki beyandan mâlûm olduğu üzere sonraki beş kitaba ait tecrîdâtını *Sahîhayn* tecrîdâtına zammetmek emrini bir nüshaya göre Âmül, diğer nüshaya göre Âmid şehrinde mukim iken telakki etmiştir ki nüsha ihtilâfı yüzünden kitabı Taberistan'da mı yoksa Diyarbekir'de mi telif ettiği meçhul kalıyor.
Sâhib-i dîvân Hülâgû Han eyyâm-ı saltanatının son on senesinde sadrazamı olup oğlu Abaka Han'ın on sekiz senelik eyyâm-ı saltanatında da makām-ı ikbâlden düşmemiş ve ondan sonra Argun Han tarafından 683 senesinde dört biraderi ile beraber katledilmiştir ki bu maktulün meyanında Bağdat ülkesini yirmi dört sene İlhanîler namına idare eden *Târîh-i Cihângüşâ* sahibi Atâ Melik el-Cüveynî de vardır. İşte bu kaydıtarihîye nazaran *el-Envârü'l-lem'a* kitabının 653'ten 683 senesine kadar imtidâd eden devirde telif edildiği anlaşılıyorsa da müellifinin ismine zaferyâb olunamadı. Hatta *Keşfü'z-zunûn*'da kitabın ismi zikredildiği halde müellifi hakkında ihtiyâr-ı sükût edilmesi Kâtib Çelebi merhumun da İstanbul kütüphanelerindeki nüshalarda bu kayda müsâdif olmadığını gösteriyor. Fakat en muteber usulün hâvi oldukları takriben otuz bin hadisi câmi' olması dolayısıyla kitap pek mühimdir.
Bu kitapta iltizam edilen tertibin yalnız bir mahzuru vardır ki o da meselâ *Sahîhayn*'ın müttefekun aleyh hadisleri, kezâlik bir hadis meselâ *Buhârî* veya *Müslim*'de yahut her ikisinde mevcut olmakla beraber Tirmizî, Ebû Dâvûd... ilâ âhirih kitaplarında da tahrîc edilmiş olup olmadığı ciheti müphem kalıyor ki işte bu noktainazardan diğer emsali ona nisbeten rüçhanı haizdir.

aleyhimü's-salâtü ve's-selâm, **3.** Abbas ile mehâdîm-i kirâmından Fazl b. Abbas, Temmâm b. Abbas ve Ubeydullah b. Abbas, **4.** Abdullah b. Abbas, **5.** İbn Mes'ûd, **6.** Abdullah b. Ömer, **7.** Abdullah b. Amr b. Âs ile Ebû Rimse Rifâa b. Yesribî, **8.** Ebû Hüreyre, **9.** Enes b. Mâlik, **10.** Ebû Saîd el-Hudrî, **11.** Câbir b. Abdullah el-Ensârî, **12.** Mekkîler, **13.** Medenîler, **14.** Kûfîler, **15.** Basrîler, **16.** Şâmîler, **17.** Ensâr, **18.** Âişe ile diğer nisâ-i sahâbiyyât müsnedleri olmak üzere tertip edilmiştir.[14] Alelıtlak müsned denilince maksud olan *Müsned-i Ahmed*'dir. İsimleri malûm doksana yakın kütüb-i mesânîd arasından meşhur olan diğer bazılarını da bervech-i âtî tâdât edebiliriz:

مسند عبيد الله بن موسى العَبْسي (213)، مسند أبي داود الطيالسي (133-204)، مسند دارمي (181-255)، مسند إسحق بن راهوية (161-238)، مسند أبي يعلى أحمد بن عليّ الموصلي (220-307)، مسند عبد بن حُمَيْد الكِشِّي (249)، مسند الحسن بن سفيان النَسَوي (210-303؟)، مسند أبي بكر البزّار (292)، مسند الحارث بن محمد بن أبي أسامة (185-282)، مسند محمد بن يحي العدني (243)، مسند أحمد بن منيع البغوي (160-244).

Buhârî ile Müslim'in de birer مسند كبير leri vardır.

Mesânîd musanniflerinin âdeti her sahâbînin müsnedinde o sahâbîden turuk-ı sahîha ve sakīme ile her ne rivayet edilmişse kâffesini dercetmek olduğundan bu kitaplarda birçok ehâdîs-i sahîha ve hasenenin yanı başında ehâdîs-i zaîfe de bulunur. Binaenaleyh bunların içindeki hadislerle bilâtahkik ihticâc edilemez. Mesânîdin en ziyade şâyân-ı itimad olanı *Müsned-i Ahmed*'dir. İmam Ahmed b. Hanbel hazretleri bu kitabına –on bine varan mükerrerâttan başka, mükerrer olmayan– takriben otuz bin hadis dercedip kendince makbul olan rivâyâtı cemetmeyi iltizam ve kendince kizb ile mâruf olmayan kimselerden rivayet etmeyi şart etmiştir ki *Müsned'*deki bu şartı Ebû Dâvûd'un *Sünen*'deki şartı gibidir. Bu miktarın kesretiyle beraber yine *Sahîhayn*'da olup da onda tahrîc edilmeyen pek çok sahih olduğu gibi, *Sahîhayn*'da rivayeti vâki olmuş sahâbeden iki yüz kadarının da onda müsnedi yoktur. Bu müsnedde bazı ehâdîs-i zaîfe, hatta mevzua bulunduğunu öne sürerek kitabı şâyân-ı ihticâc addetmek istemeyenler varsa da İbn Hacer el-Askalânî *Ta'cîlü'l-menfaa*'da şöyle diyor :

"Bazı kimseler *Müsned-i Ahmed*'in gerek mütûnunda gerek şüyûhunda sıhhatini iddia etmişlerdir. Hâfız Ebû Mûsâ el-Medînî'nin buna dair bir tasnifi de vardır. Hakkı söylemek gerekse demeli ki ekser-i hadisleri ceyyiddir. Zayıf olanları da varsa onlar da mütâbaa için irat edilmişlerdir. Az miktarda ferd-i garîb nevinden zayıf

14 Bu tertip, elimizdeki Mısır tab'ının tertibidir. Şah Abdülazîz muhaddis-i Dehlevî'nin *Bustânü'l-muhaddisîn*'inde beyan olunan tertip ise başkadır. Demek nüshalar beyninde tertibe tehâlüf varmış.

hadisleri de bulunursa da bunları peyderpey çizmiş, şu kadar ki bazıları kalmıştır. Bazı kimseler de içinde ehâdîs-i mevzûa bulunduğunu iddia etmişlerdir. Şeyhimiz İmâmü'l-huffâz Ebü'l-Fazl el-Irâkī araştıra araştıra İbnü'l-Cevzî'nin[15] *Mevzuât*'ında *Müsned*'den ihraç edilip mevzû olduğuna hükmedilmiş dokuz hadis bulmuştur. O cüzü ben kendisinden okumuştum. Sonra ben de İbnü'l-Cevzî'nin mevzuatında araştıra araştıra bunlara iltihak eden diğer hadisler buldum ki, hepsi yirmiye varmış oldu. Sonra İbnü'l-Cevzî'nin hadisler hakkında söylediklerini birer birer takip ettim. Neticede zâhir oldu ki bu hadislerin çoğu ceyyiddir. Hiçbirinin mevzûiyyetine kat' etmek şöyle dursun hiçbirinin mevzû olduğuna hüküm bile verilemez. Meğer ki ferd-i nâdir yani bir tek hadis ola ki onda da mevzûiyyetinin defi ihtimali kavîdir. Bu taakkubâtıma القول المسدّد في الذّبّ عن مسند أحمد namını verdim. İntehâ.

Elde dolaşan *Müsned-i Ahmed* nüshalarında sika olan oğlu Abdullah b. Ahmed'in (213-290), pederinden başka kimselerden rivayet ettiği ziyâdâtı da, Abdullah b. Ahmed'in etbâından Ebû Bekir Ahmed b. Ca'fer el-Katîî'nin (273-386) ziyâdâtı da vardır. *Müsned-i Ahmed b. Hanbel*'e isnad olunan ehâdîs-i sakīme ise ekseriyetle işte bu Katîî'nin rivâyâtındandır. Bilmeyenler asıl *Müsned*'in malı itikād ederler. Maalesef matbû nüshada da bu ziyâdâta işaret konmamıştır.

El-Hâsıl müellefâtın kıymeti hâvi oldukları ehâdîsten intikāda uğramış olanlarının kıllet veya kesretine göredir. *Sahîhayn*'dan başka kitapların tefâvüt-i merâtibi hakkında birçok re'yler beyan edilmişse de hepsini zikretmek mümkün değildir. Yalnız bu babda bir fikir vermiş olmak için İbn Hazm'ın (384-456?) tertibi hakkında Süyûtî'nin *et-Tedrîb*'deki hulâsasını zikretmek faydadan hâlî olmaz. İbn Hazm *Merâtibü'd-diyâne'*sinde diyor ki kitapların evlâsı başta *Sahîhayn*'dır. Bunlardan sonra Saîd b. Seken'in (249-353) *Sahîh*'i ve İbnü'l-Cârûd ile (ö. 306) Kāsım b. Asbağ'ın (ö. 240) *el-Müntekā*'ları gelir. Onlardan sonra sıra ile *Sünen-i Ebû Dâvûd, Sünen-i Nesâî* ve yine Kāsım b. Asbağ ile Tahavî'nin (238?-321) *Musannef*'leri, Ahmed b. Hanbel'in, Bezzâr'ın (ö. 292), Ebû Bekir b. Ebû Şeybe ile (ö. 235) biraderi Osman b. Ebû Şeybe'nin (ö. 239), İshak b. Râhûye'nin (166-238), Tayâlisî'inin (224?-304), Hasan b. Süfyân en-Nesevî'nin (210?-303) *el-Müsned*'leri, Hâkim'in *el-Müstedrek*'i Muhammed b. Sencer (ö. 258) ve Ya'kūb b. Şeybe (ö. 262) ve Ali b. Medînî (161-234) ve İbn Ebû Azre'nin (ö. 276) kitapları gibi sırf Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin kelimât-ı aliyye-i nebevîlerine tahsis edilerek içlerine başkasının kelâmı dercedilmeyen musannefât gelir. Bunlardan sonra içinde Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâmın kelâm-ı âlîsi ile beraber başkalarının da sözü olanlar

15 İbnü'l-Cevzî'nin Hanbeliyyü'l-mezheb olduğunu unutmamalıdır. Böyle iken imamının kitabında mevzû hadis olup olmadığını araştırıyor. Müdafaa eden İbn Hacer ise Şâfiî'dir.

gelir ki bu meyanda da Abdürrezzâk'ın (125-210), İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235), Bakī b. Mahled'in (201-276) ***Musannef***'leri, Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin (202-294), İbrâhim İbnü'l-Münzir'in (ö. 236) kitapları, daha sonra Hammâd b. Seleme'nin (ö. 167), Saîd b. Mansûr'un (240?-227)[16], Vekî' İbnü'l-Cerrâh'ın (129-197), Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî'nin (126-212) ***Musannef***'leri, Mâlik'in, İbn Ebû Zi'b'in (ö. 159), İbn Vehb'in (125-197), ***Muvatta***'ları, İbn Hanbel'in ***Mesâil***'i, Ebû Ubeyd ile (ö. 224) Ebû Sevr'in (ö. 240) ***Fıkıh***'ları ve bunların içinden de isnadları sahih olanlar mâadalarından mühimdir. Şu'be (82?-160), Süfyân (ö. 198), Leys (94-175), Evzâî (88-157), Humeydî (ö. 219), İbn Mehdî (135-198), Müsedded (ö. 228) gibi eimmenin o tarzda olmakla müştehir kitapları da bu cümledendir. İşte bu sonuncular İmam Mâlik'in ***el-Muvatta***'ı tabakasında kitaplar olup ehâdîs-i sahîhayı câmi' olmak hususunda kimi onun gibi, kimi onun fevkinde kimi de onun dûnundadır. Şu'be'nin hadisindeki sahihleri saydım. Sahih olarak sekiz yüz bu kadar hadîs-i müsned, iki yüzden ziyade de hadîs-i mürsel buldum. ***Muvatta'-ı Mâlik*** ile Süfyân b. Uyeyne'nin de hadislerini saydım. Her birinde beş yüz bu kadar hadîs-i müsned, üç yüz bu kadar da hadîs-i mürsel buldum. Bir de İmam Mâlik'in ***el-Muvatta***'ında yetmiş bu kadar hadis buldum ki imam kendisi onlarla ameli terketmiştir. Cumhûr-ı ulemânın vâhî gördükleri bazı ehâdîs-i zaîfesi de vardır. İntehâ.[17] Zehebî'nin ***Tezkiretü'l-huffâz***'ında gördüğüm nakle göre ise İbn Hazm ***Müsned-i Sencer***'den sonra Abdullah b. Muhammed el-Müsnedî'nin (ö. 229) ***Müsned***'ini de zikrediyor. İbn Hazm'ın ***el-Muvatta'*** ve emsalini bu kadar geri bırakması, ehâdîs-i resûl aleyhi's-selâmdan başka merâsîl ve makātıı ve sahâbe ve tâbiîn akvâl ve fetâvâsını da hâvi olduklarından dolayıdır.

16 {Orijinal baskıda bu şekilde kayıtlı olan doğum tarihi, biyografi kaynaklarında yaklaşık "140" olarak geçmektedir.}

17 İbn Hazm Endülüslü ve Mâlikiyyü'l-mezheptir. Böyle iken İmam Mâlik'in ***el-Muvatta***'ını tertipte bu kadar geri bırakması ve hakkında söylediği bu sözler hakikaten câlib-i dikkattir. Hakka ittibâın ümmetçe imâm-ı metbûu tebcilden akdem tutulduğuna ne güzel bir misal! {İbn Hazm'ın '***Merâtibu'l-icmâ***' isimli bir kitabı ve '***Merâtibu'l-Ulûm***' isimli bir risalesi olmakla birlikte, "***Merâtibü'd-Diyâne***" adlı bir eserinin olduğuna dair es-Süyûtî'nin ***Tedrîb***'deki alıntısı dışında bir bilgi tespit edilememiştir. Diğer taraftan günümüzde yaygın olan bilgiye göre, İbn Hazm, zâhirî mezhebinin görüşlerini benimsemiştir. (Yunus Apaydın, "İbn Hazm", ***DİA***, XX, 42.) Zira mütercim de 277. hadisin izahındaki dipnotta, bu bilgiyi destekler mahiyette, "...hatta Zâhirî olan İbn Hazm bile..." şeklinde bir ifade kullanmıştır.}

28

Hadîs-i Zaîf (Haber-i Merdûd)

Haber-i merdûd **zayıf** veya **sakīm** namını alan hadistir ki haberin ne hadîs-i sahîh ne de hadîs-i hasen sıfatını cemetmiş nevidir. Ehâdîs-i makbûlenin sıfatı: **1.** İttisâl-i sened, **2.** Adâlet-i ruvât, **3.** Zabt-ı ruvât yani kesret-i hatadan ve gafletten selâmet, **4.** Râvî-i mestûr hakkında mütâbaat yani başka tarikten de mervî olup kuvvet bulmuş olmak, **5.** Şüzûz ve nekâretten selâmet, **6.** İllet-i kādıhadan selâmet olduğu buraya kadar yazılan şürût-ı makbûliyyetin tetebbûundan mâlûm olmuştur.

İşte bu altı şarttan hangi biri mefkūd olursa hadis zayıf olur. Ancak bu şartlardan bazıları nefse'l-emirde diğerlerinden ehem olmakla beraber şürût-ı sıhhatten birinin münferiden yahut başka şart veya şartlara makrûnen fıkdânı da bir hadisi zayıf düşürmekte derece derece ve mütezâyiden müessir olduğundan zayıfın envâı da çoğalmış ve derecât-ı za'fı mütefâvit olmuş olur. Binaenaleyh sahih ile esah; sahîh li-zâtihî ile sahîh li-gayrihî; hasen li-zâtihî ile hasen li-gayrihî beyninde sıhhatçe derecât-ı mütefâvite gözetildiği gibi zayıflar beyninde de derecât-ı adîde itibar edilmiştir. Bu derecâtı rivayete nazaran İbn Hibbân elli olmak üzere tertip etmişse de İbn Hacer el-Askalânî, "Bu taksime ve bu envâın ne olduğuna şimdi muttali değiliz" diyor. İbnü's-Salâh bu envâı kırk ikiye, bir başkası altmış üçe, Şerefeddin el-Münâvî (791-871) taksîm-i aklî itibariyle yüz yirmi dokuza ve imkân-ı vücûdu itibariyle seksen bire vardırmışlarsa da bu taksimlerin hiçbir fâide-i ameliyyesi olmadığından hiçbiri makbule geçmemiştir. Haber-i merdûdun yalnız öteden beri bir lakab-ı hâs ile mâruf olanları beyne'l-muhaddisîn medâr-ı bahs olmaktadır ki bunlar da muallak, mürsel, mu'dal, mün-

katı‘, müdelles, muallel, şâz, münker, mevzû, metrûk müdrec, maklûb, muztarib, musahhaf, muharref nevileridir. Bu on beş nevi hadîs-i zaîften sekizinin ne demek oldukları ve hangi şartlarla makbul ve muhteccün-bih, ne gibi ahvalde merdud oldukları evvelce geçmiş ve yalnız diğer yedisi hakkındaki izahat bundan sonraya kalmıştır.

Hadisin zatını mûcip olan şey ya senedde adem-i ittisâldir yahut râvide tanı mûcip bir halin bulunmasıdır. Adem-i ittisâl yahut inkıtâ –mâlûm olduğu üzere– senedden lâ-akâl bir râvinin sükûtu demektir ki bu ayıp, hadisin zaafını intâc eder. Bir hadîs-i münkatıın senedinde görülen ricâlin hepsi ehl-i zabt ve adaletten olsalar bile mahz-ı ınkıtâ, metnin reddini müstelzim olur. Çünkü eksik kalan râvi meçhul bırakılıyor. O râvî-i mechûlün de zabt ve adaleti meşkûk olabilir. Binaenaleyh senedde isimleri mezkûr olan ruvâtın kâffesinin de sikāt olduklarına aldanmaya gelmez. Çünkü birçok sikātın bazan dereceten kendilerinden dûn olanlardan rivayet ettikleri vâki olduğu gibi kendilerince mevsûkun-bih iken diğer bazılarınca olmayan zevatın rivâyâtını o zevatın isimlerini ketmetmek (tedlîs) suretiyle tervîce çalışmış olanlar da vardır. Ehl-i hadîs buna pek ziyade dikkat ederler.

Adem-i ittisâl yüzünden zaafa uğrayan hadis ya muallak ya mürsel ya mu‘dal ya münkatı‘ namlarını alırlar.

Râviyi ta‘na yani kadh ve cerha bâdî olan ahval ise ale’d-derecât ona bâliğ olur ki bunlara **metâin-i aşere** derler. Metâin-i aşere eşedden ehaffa doğru gitmek üzere şunlardır:

1. Kizb, 2. Töhmet-i kizb, 3. Fuhş-i galat, 4. Gaflet, 5. Fısk, 6. Vehm, 7. Muhâlefet, 8. Cehâlet, 9. Bid‘at, 10. Sû-i hıfz.

Bu metâinin beşi (kizb, töhmet-i kizb, fısk, cehâlet, bi‘dat) adalete; diğer beşi (fuhş-ı galat, gaflet, vehm, muhâlefet, sû-i hıfz) zabta dokunur.

İbnü’l-Cevzî –zayıftan ayrı bir kısım olarak– bir de muza‘aftan bahsediyor ki zayıf olduğuna dair muhaddisînin icmâı vâki olmayıp ya metni ya senedi bazılarınca zayıf görüldüğü halde diğer bazılarınca kavî görülenler demektir. Meselâ Müslim’ce rivayetleri mutemedün aleyh iken Buhârî’nin şartına muvâfık olmayan

Süheyl b. Ebû Sâlih ile Alâ b. Abdurrahman ve Hammâd b. Seleme'den kezâ Buhârî'nin şartına muvâfık oldukları halde Müslim'in şartına muvâfık olmayan İkrime ile İshak b. Muhammed el-Fervî ve Amr b. Merzûk e-Bâhilî'den gelen *Sahîhayn* rivâyâtı bu cümledendir.

Evhe'l-Esânîd

Sahihin en âlî tabakalarına ait isnadlara **esahhu'l-esânîd** namını (s. 198) verdikleri gibi hadîs-i zaîfin de –ruvâtın şiddet veya hıffet-i za'flarına nazaran– isnadları vâhî olacağından en vâhîlerine **evhe'l-esânîd** namını vermişlerdir. Hâkim'in beyanına göre:

Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anha varan isnadların en vâhîsi:

صدقة الدقيقي عن فرقد السبخي عن مرة الطيب عن أبي بكر الصديق رضي الله عنه

Ehl-i beyt'in en vâhî isnadı: عمرو بن شمر عن جابر الجعفي عن الحارث الأعور عن علي رضي الله عنه

Ömerîler'in en vâhî isnadı: محمد بن عبد الله بن القاسم بن عبد الله بن عمر بن حفص ابن عاصم عن أبيه عن جده isnadıdır ki bu sonuncu isnadda Muhammed ile de, Abdullah ile de, Kāsım ile de ihticâc edilemez.

Ebû Hüreyre radıyallahu anha varan isnadların en vâhîsi:

البسري بن إسماعيل عن داود بن يزيد الأَوْدي عن أبيه عن أبي هريرة رضي الله عنه

Ümmü'l-mü'minîn Âişe radıyallahu anhâya varan en vâhî isnad Basrî'lerdeki

عن الحارث بن شبل عن أم النعمان عن عائشة رضي الله عنها

İbn Mes'ûd radıyallahu anha varan en vâhî isnad:

شريك عن أبي فزارة عن أبي زيد عن ابن مسعود رضي الله عنه

Enes radıyallahu anha varan en vâhî isnad:

داود بن المحبر عن فخر عن أبيه عن أبان بن أبي عياش عن أنس رضي الله عنه

Yemenliler'in en vâhî isnadları:

حفص بن عمر العدني عن الحكم بن أبان عن عكرمة عن ابن عباس رضي الله عنهما

Mekkeliler'in en vâhî isnadları:

عبد الله بن ميمون القداح عن شهاب بن خراش عن أبراهيم بن يزيد الخُوزِي عن عكرمة عن ابن عباس رضي الله عنهما [1]

İbn Abbas radıyallahu anhümâya varan alelıtlak esânîdin en vâhîsi:

محمد بن مروان السدي الصغير عن الكلبي عن أبي صالح عن ابن عباس رضي الله عنهما [2]

Mısrîler'in en vâhî isnadları:

أحمد بن محمد بن الحجاج بن رشد عن أبيه عن جده عن قرة بن عبد الرحمن عن كل من روى عنه [3]

Şamlılar'ın en vâhî isnadları:

محمد بن قيس المصلوب عن عبيد الله بن زحر عن علي بن زيد عن القاسم عن أبي أمامة رضي الله عنه

Horasânîler'in de en vâhî isnadları:

عبد الرحمن بن مليحة عن نهشل بن سعيد عن الضحاك عن ابن عباس رضي الله عنهما dır.

1 Bu isnad ile ondan evvelki isnadda vâhî olan ricâl İkrime'den evvelkiler olduğuna Bulkînî ile Süyûtî tembih ediyorlar. Zira Buhârî başka isnadlarla *el-Câmiu's-sahîh*'inde İkrime'den hadis rivayet etmiştir.

2 Esahh-ı esânîd içinde **silsiletü'z-zeheb** namını alan isnadlara mukabil İbn Hacer bu isnada **silsiletü'l-kizb** namını veriyor.

3 Bu isnâd-ı vâhî ile Mısrîler'in birçok sahabeye isnad ettikleri hadisler varmış ki büyük bir nüsha imiş.

29

Nakale-i Hadîs – Rivâyâtı Kabulde Üç Meslek

Nakale-i hadîs tabakāt-ı muhtelifeye ayrılmışlardır:

Birinci tabaka imam ve hâfız olanlar ki bunlar muhaliflerine karşı hüccet addolunurlar. İnfirâdları bile makbuldür. Bir hadisi kendilerinden başka rivayet eden yoksa nakilleri mütâbaat ile yani diğer tariklerden gelen rivâyât ile müeyyed olmasa bile rivayetleri yine kabul olunur. Çünkü hıfz ve zabıtlarıyla beraber emânet-i ilmiyyeleri bütün ümmetçe müsellemdir. Rivayetlerine kadh ederek hiçbir töhmeti kendilerine isnad etmek kimsenin aklına gelmemiştir.

İkinci tabaka zabt ile hıfzda evvelkilerin mertebesine varamamış olup bazı rivayetlerinde vehm ü galat sezilenler ki bunların da hadisleri alelekser sahihtir. Yanıldıkları hadisler de birinci tabakanın rivâyâtı ile tashih olunur. Bu tabaka ricâli de birinciye mülhaktırlar ve bil-ittifak makbul kimselerdir.

Üçüncü tabaka yalancılıkla ve vaz‘-ı hadîs ile mâruf olanlar;

Dördüncü tabaka yalancı olmamakla beraber rivayetlerinde çokça yanılanlar ki bu iki tabaka ricâli de bilittifak merduddur.

Beşinci tabaka bir rivayette münferit kalıp rivayetleri hiçbir mütâbaat yani diğer tarik ile kuvvet bulamayan mecâhîl yani gayri mâruf kimseler ki bunlar da üç kısımdır:

1. Zâhiren ve bâtınan adaleti meçhul olanlar ki bunların rivayetleriyle asla ihticâc edilmez.
2. Zâhiren adaletleri varsa da bâtınan adaletleri meçhul olanlar ki bunlara **mechûlü'l-hâl** yahut **mestûr** derler.
3. Mechûlü'l-ayn yani râviden gayri muhaddisînce kim oldukları mâlûm olmayanlar. Meçhulün bu son iki kısmının rivayetini kabulde ihtilâf edilmiştir.

Altıncı tabaka ehl-i bid'at ki bunlar da iki kısımdır:

1. Bid'atlarından dolayı tekfir olunanlar. Bunların rivayetleri bilittifak merduddur.
2. Bid'atları küfür derecesine varmayanlar. Bunlar hakkındaki hükümde ihtilâf vardır: Bazıları bunları fısklarından dolayı alelıtlak reddederler ve bid'atlarının kābil-i te'vîl olmasını nazarı itibara almazlar. Diğer birtakım ulemâ da böylelerinin rivayetlerini –düât olsunlar, olmasınlar– kendi mezheplerine ve ehl-i mezheplerine nusret için yalanı helâl görmeyenlerden iseler alelıtlak kabul ederler. Nitekim İmam Şâfiî'nin bu hususta menkul olan mezhebi bu olduğu anlaşılıyor. Müşârün ileyh, "Revâfız'ın Hattâbiyye taifesinden mâada ehl-i ehvânın şehâdetini kabul ederim. Çünkü Hattâbiyye kendi mezheplerine muvâfık olanlar lehine şehâdet-i zûru iltizam ederler" demiştir. Ekseriyyet-i ulemânın mezhebi ise tafsil üzeredir. Onlarca mübtedi, kendi mezhebine adam celbedecek düâttan ise merdud, değil ise –tabii sadûk, adl ve zabıt olmak şartıyla– makbuldür.

El-Hâsıl –evvel ve âhir söylediğimiz üzere– bir hadisin kabul ve reddinde ahvâl-i ruvâtı mülâhaza etmek pek esaslı ve mühim bir noktadır. Hadîs-i merdûdun aksamını zikretmezden evvel istitrâdî bir mütalaayı takdim etmek istiyoruz.

İstitrat. Rivâyât-ı menkūle ile ihticâc ve onlara ma'mûlün-bih nazariyle bakabilmek için ulemâ-yı İslâm'ın üç muhtelif mesleği vardır: Bir fırka en büyük ehemmiyeti isnada verir. İsnadı muttasıl bulur, ricâlini mevsûkun-bih görürse artık başka şey aramaksızın hemen hadisin sıhhatine hükmeder. O derecede ki bazıları râvileri daha kavî olan diğer bir hadise muhalif olsa bile yine sıhhatine hükmedip ona sahih, isnadı ercah olanına esah der. Halbuki bazan bu iki mütehâlif hadisin beynini cem' ve telife imkân bulunmaz. Bu fennin en ileri gelen cehâbizesi ise, "İsnadın sıhhati behemehal metnin sıhhatini iktiza etmez" derler. Râvide zühul ve hata ve rivayet bilmâna yüzünden şâriin maksûd-ı tâmmını adem-i edâ ihtimali külliyen

münselib olmaz. Binaenaleyh ehil olmayan kimseye göre bir hadisin mahzâ isnadını sahih bulmakla hemen sıhhat-i metnine hükmedip onunla amel câiz olmaz. Çünkü sahîhü'l-isnâd olan hadisin bir illet-i hafiyye-i kādıhası bulunmak ihtimali bâkidir. Bu, sikāt-ı ruvâtın hıfzına hüsnüzan mesleği olup sâlikleri bazan gulüv ve ifratı vâhî ve zayıf olan ehâdîsi kabule kadar ileri götürmüşlerdir.

Bir fırka da senede o kadar bakmaz da bütün ehemmiyeti nefs-i hadîse atfeder ve hoşuna gider, mezhep ve mesleğine uyarsa kabul ile isnadında dedikodu edilmiş olsa bile, قال النبي عليه الصلاة والسلام demekte beis görmez. Hatta zayıf, belki de mevzû nice hadis vardır ki ibareleri fasih, mânaları sahihtir. Bununla beraber hiçbirinin Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize nisbeti sahih değildir. Müslim'in mukaddimesinde beyan edildiğine göre Ebû Ca'fer Hâşimî el-Medînî hak olan birtakım sözler, hikmetler uydururdu ki bunlar Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin ehâdîsinden değil iken onları böyledir diye rivayet edermiş. Hatta Vazzâîn içinde bu babda hayâsızlıkta o kadar ileri giden olmuş ki bunlardan biri: "Bir söz güzel olduktan sonra ona bir isnad uydurmakta beis yoktur" demeye kadar varmıştır. Mu'tezile ve ekser-i mütekellimîn fırkaları da kendi mezheplerine muvâfık gelmeyen hadisleri –senedleri her gûne illetten sâlim olsa bile– hilâf-ı ma'kūldür diye kabul etmeyip râvilerine ta'n etmeyi, mezheplerine muvâfık gelen hadîs-i zaîfi ise kabul ile Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâma nisbet etmeyi meslek ittihaz etmişlerdir. Bu da kendi turuk-ı istidlâllerine lüzumundan ziyade itimattan hâsıl olma bir marazdır. İşte bu fırkaların her biri diğerini gayet şiddetli ta'nlarla ittiham etmişlerdir.

Bunların arasında mutavassıt üçüncü bir fırka daha vardır ki nazarı ne metne ne de senede kasretmeyip maksûd-ı şârii her iki cihete nazar etmekle araştırmak mesleğini iltizam etmiştir. Bunlar meseleye hakkıyla nazar edip ve gerek isnada, gerek metne bakıp hak ne veçhile tecellî ederse öylece kabul ederler. Binaenaleyh metin –mücerret zan üzerine mebnî olan– re'ylerinin hilâfınadır diye râvilere vehm ü hata gibi nekāyıs atfetmedikleri gibi onları vehm ü hatâdan, nisyandan mâsum da itikād etmezler. İşte bu fırkanın nazarında hadis hususunda müferrit olan ikinci fırkanın reddetdiği birçok hadisin sıhhati sabit olduğu gibi bu hususta müfrit olan birinci fırkanın kabul ettiği birçok hadisin de adem-i sıhhati sabit olmuştur. Hakka ittibâı, hevâya ittibâa tercih edenlere yakışan meslek de bu olup hıyâr-ı ümmetin öteden beri buna sâlik oldukları görülegelmiştir.

Hâsılı sikanın her sözü –mâsum olmadığı için– kabul olunmaz. Nitekim kitabımızdaki 268. hadiste Mahmûd b. Rebî‘ el-Ensârî radıyallahu anhın İtbân b. Mâlik radıyallahu anhtan uzunca bir rivayeti vardır ki sonunda aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin, فإن الله حرم على النار من قال لا إله إلا الله يبتغي بذلك وجه الله [1] buyurduklarını rivayet ediyor. Bu hadis, Buhârî'de diğer bir tarik ile daha rivayet olunmuştur ki bu ikinci tarike nazaran Mahmûd b. Rebî‘ bundan sonra şöyle diyor: "Sâhib-i Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin Yezîd b. Muâviye kumandası altında diyâr-ı Rûm'a gittiği ve orada vefat ettiği son gazâsında ben bu hadisi –içlerinde Ebû Eyyûb da hazır bulunan– birtakım kimselere rivayet ettim. Ebû Eyyûb bana karşı bunu inkâr ile vallahi hiç zannetmem ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem senin bu dediğini buyurmuş olsun dedi; Bu inkâr bana pek ağır geldi. O gazâdan memleketime dönünceye kadar Allah bana selâmet nasip eder de İtbân b. Mâlik'i kavminin mescidinde hayatta bulursam bunu tekrar ona sormaya Allah'a karşı ahdetdim. O gazâdan dönüp ya hac, ya umre, niyet ederek Medine'ye vardım. Benî Sâlim yurduna geldim. Baktım ki İtbân ihtiyarlamış, nûr-ı basardan mahrum olmuş, kavmine namaz kıldırıyor. Namazdan selâm verince kendisine selâm verip kim olduğumu haber verdim ve o hadisi sordum. İlk defasında bana nasıl söylediyse yine öyle söyledi." İntehâ.

Ebû Eyyûb hazretlerinin bu inkârı hakikatte ne Mahmûd b. Rebî‘i ne de hadisi ona söyleyen İtbân b. Mâlik'i tekzip maksadıyla vâki olmamıştır. Her ikisinin de sadûk olduğunu biliyordu. O, usât-ı muvahhidînin hiç azap görmeyeceğini îhâm eden bu sözü, bildiği âyât-ı kesîre ve ehâdîs-i şehîre nusûsuna muhalif bulmakla beraber aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin havâss-ı ashâbından kadîmü'l-İslâm bir zat olduğu halde fem-i dürerbâr-ı risâletpenâhîlerinden buna benzer bir sözü de hiç işitmemiş olduğuna bakarak ve –sıhhati halinde beyne'l-ashâb şüyûu tabii olmak lâzım gelen– bu rivayetin sahih olmadığını kaviyen zannederek kasem ile inkâr etmiştir ki itikadınca kıssayı mânasıyla rivayet eden râvi tamâm-ı ma‘nâyı edâ edecek elfâzı bulmaktan kāsır kalmıştır. Demek ki öteden beri râvilerin mahz-ı sadûkıyyeti rivayetin sıhhatine delîl-i kâfî addedilmiş olmayıp mânanın sıhhatine de bakmışlardır.

Haber-i vâhidin reddi ya nefs-i metne ait bir illete yahut senede râci bir ta‘na mebnî olur. Senedi söz götürmeyen, muhbirleri hep sikāt olan bir haber-i vâhid âtîdeki sebeplerle reddolunabilir:

1 {B425 Buhârî, Salât, 46.}

1. Mûcibât-ı ukūle muhalif olmakla. Zarûret-i akl ile, zarûret-i his ve müşahede ile, haber-i mütevâtir ile hilâfı mâlûm olan haberin –ruvâtı sadûk olsalar da– bâtıl olacağında şüphe yoktur. Çünkü şer'-i mübîn-i Muhammedî sallallahu aleyhi ve sellem akılların tecviz edemiyeceği şeylerle vârit olmamıştır.

2. Kitâbullah'ın nass-ı kātıına, sünnet-i mütevâtireye, icmâ-ı ümmete muhalif olmakla. Böyle bir haber Allah'ı, resulünü, bütün ümmeti tekzip ettiği için ya hiç aslı olmadığına ya da aslı varsa mensuh olduğuna hükmolunur. Mensuh olmadığı halde bütün ümmetin hilâfına icmâ etmiş olması lâzım gelir ki bu, aklen tecviz olunamaz.

3. Kâffenin bilmesi vâcip olan bir şeyi yalnız bir râvinin nakletmiş olmasıyla. İşte bu da o rivayetin aslı olmadığına delâlet eder. Zira rivayet, kâffenin bilmesi lâzım gelen şeylerden iken binlerce halk içinde yalnız o râvinin ondan haberdar olması aklen gayri câizdir.

4. Mütevâtiren nakli mûtat olan bir hususu rivayet etmekte bir râvinin münferit kalmasıyla.

Şehâbeddin Ahmed b. İdrîs el-Karâfî de (ö. 684) bir haberin kizbine delâlet eden şeyleri bervech-i âtî hulâsa ediyor ki takriben evvelkisi gibidir:

1) Zarureten yahut nazaran yani delîl-i kātı' ile mâlûm olana münâfî olması;

2) Mütevâtir olması lâzım gelen şeylerden iken mütevâtir olmaması;

3) Herkesçe mâlûm olan kavâid-i şer'-i şerife münâfî gelmesi;

4) Akla da, şer'a da münâfî olması;

5) Ruvâtın şifahî veya tahrirî rivayetleri içinde istikrâ-ı tâmdan sonra bulunmadığının tebeyyün etmesi.

Hulâsa ehl-i İslâm'ca haber-i mervînin sarih akla –te'vil kabul etmeyecek veçhile– münâkız; nass-ı Kur'an'a, sünnet-i mütevâtireye, ümmetin icmâ-ı kat'îsine münâfî olması sebeb-i red addediliyor ki intikād tarihi kavâidinin en mühim safhası da budur. Yalnız akla münâfât bahsinde bizim ile Avrupalı ulûm-ı şarkıyye mütehassısları –daha ziyade ta'mim edelim, ulûm-ı asriyye namı verilen ilimleri kendilerine her hususta rehber ittihaz edenler– arasında mühim bir ihtilâf vardır ki bu ihtilâfın menşei aklın istib'âd ettiği şeylerin derecât ve hudûdunu tayin meselesidir. Bu ise tarihî olmaktan ziyade felsefî bir bahistir. Müsteşrik-

lerle diğerleri menkūlât-ı İslâmiyye'den bahsederlerken müsâdif oldukları rivâyât-ı sahîha ve mevsûka şayet mûcizât gibi nübüvvet-i Muhammediyye sallallahu aleyhi ve sellem davasını yahut vahiy, nübüvvet, vücûd-ı melâike, ahvâl-i âhiret gibi fen kitaplarında yeri olmayıp akāid-i İslâmiyye cümlesine dahil bir maddeyi –arzu ve intizarları hilâfına olarak– teyit eder veçhile vârit olmuş bulunursa derhal bir hande-i istihfâfı işmam edecek akvâl ve etvâr-ı müstehziyâne ile o rivayetleri daraya çıkarmak isterler. Nefsü'l-emirde zihn-i beşeri daima gıcıklamaktan hâlî kalmadığı halde ulûm-ı müsbetenin –mahzâ sâika-i acz ile– kendi sahasından ihraç ile leh ve aleyhinde şakk-ı şefe etmediği, felâsifenin de akl-ı beşeri kâh tasdik, kâh inkâr deryalarında bocalatıp kendilerine ucu bucağı bulunmaz bir ma'reke-i cidâl edindikleri mâ-fevka't-tabîa (le surnaturel) meselesinin; edyâna sermâye-i ihtilâf olan tevhîd-i bârî ile nübüvvet ve hayât-ı uhreviyye mebâhisinin merci-i münâkaşası böyle bir kitap mukaddimesi olmadığı için bu gibilerinin bu inkârlarına karşı şimdilik biz de hafif bir tebessüm ile iktifa ederiz. Bu mukaddime ne kelâm, ne felsefe kitabıdır. Muârızlarımızla olan bu ihtilâfımız ise fürûa değil usule aittir. Yalnız onlar, "Biz bu rivayete inanmıyoruz" dedikleri vakit kendilerinden şunu talep etmek hakkımızdır ki meselâ Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin izhâr-ı mu'cizât buyurmuş olduklarına kâffenin kâffeye tevâtüren rivayeti ile ilm-i icmâli hâsıl olmuşken fülân veya fülân mu'cize-i hâssanın tefâsiline ait ehâdîsin hîn-i naklinde istib'âd-ı akl delili ile iktifa etmesinler de başka cihetlerden tevâtürü tekzibe müeddî delilleri varsa onları dermeyan etsinler. Böyle bir delil gösteremedikleri halde yine itirazlarını –hoşlarına gitsin, gitmesin– hükümsüz tutacağız. Çünkü delilleri, "Râviler yalancıdır. Zira akla münâfî bir vak'aya şehâdet ediyorlar. Vak'anın da aslı yoktur. Zira yalancıların nakil ve ihbarıyla bize vâsıl olmuştur" tarzında bir devr-i bâtıl ve müsâdere ale'l-matlûba müncer olur. Halbuki gafil, kapılgan olmayan, sadûk olan sikātın müteaddit şehâdâtıyla ihbar edilen vak'ayı –hârikulâde olsa da– vukua gelmiş addolunmak lâzım gelir. Zira emr-i âdî ile emr-i hârikulâdenin hududunu ulûm-ı müsbete tayin etmekten uzak olduğu gibi, "Âlemde hârikulâde ve kavânîn-i tabîiyye haricinde bir hadise vukua gelmek muhaldir" kaziyyesi de tahkik edilmeden kabul edilmiş –birçok insanlarca münâzaun-fîh– bir mevzuadan başka bir şey değildir. Aklen müsteb'ad gibi (muhal demiyorum, çünkü muhal her zaman muhaldir) görünen nice şeyin bilâhare tasdik hatta ta'lîl edilmiş olduğunun misalleri yukarıda Thomas'dan naklen gösterilmişti (s. 100). Binaenaleyh metodolojinin usul ve kavâid-i ilmiyyesi dairesinde sübût bulmuş hisse müstenit ve yekdiğeri müeyyid rivâyât karşısında bulunan kimsenin, "Sebebi bence meçhuldür. Hadisenin vukuunu havsalam almıyor" demesi mahsusta mükâbereden, akla adem-i i'timâddan başka bir şey değildir. Mebâdî-i akliyyeye

itimat etmeyen kimsenin de edille-i akliyye ile başkasını ilzama çalışması gülünç bir şey olur. Rivayet olunan emr-i hârikulâde muhâl-i aklî değil, râvileri de sıdk ve emanetle mütehallî vehm ü hatadan berî kimseler ise herhalde onu tasdik, sonra da verdiği haberi ta'lîl etmelidir. Bütün ulûm-ı tecribiyye bu safhalardan geçmiş olduğu gibi bundan sonra da hep böyle olacaktır.

Zaruri olan bu tembihi ettikten sonra rivayeti zaafa uğratan metâin-i aşerenin tafsillerine geçelim.

30

Metâin-i Aşereden: 1. Kizb ile 2. Töhmet-i Kizb

Hadîs-i Mevzû ile Hadîs-i Metrûk (Matrûh)

Kizb ile töhmet-i kizb, adalete dokunan iki ta'ndır. Birincisinden başlayalım.

KİZB
Hadîs-i Mevzû

Kizbden murat **kizb alerresul**dür. Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden buyurmadıkları bir sözü müteammiden rivayet etmekle müttehem olmak metâinin eşeddidir. Hatta böyle bir sözü hadîs-i resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm diye uyduran müfterinin küfrüne kāil olanlar vardır. Böyle olan hadise **mevzû** ve **muhtelak** derler. Haber-i mevzû ile amel mutlaka haram olduğu gibi kısasa, ahkâma, tergīb ve terhîbe, hâsılı her neye dair olursa olsun mevzû olduğunu bile bile ve beyan etmeksizin onu rivayet etmek de haramdır. *Sahîh-i Müslim*'deki, من حدث عني بحديث يرى أنه كذب فهو أحد الكاذبَيْنِ yahut أحد الكاذبِينَ "*Her kim yalan olduğunu bildiği yahut zannettiği bir sözü benim olmak üzere rivayet ederse iki yalancının yahut yalancılardan biri de kendisidir*" [1] hadîs-i şerifi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem kelâmı olmak üzere uydurulduğu mâlûm olan bir sözü mevzû olduğunu bildirmeksizin rivayet etmeye mânidir.

1 {M1 Müslim, Mukaddime, 1.}

Bir hadisin mevzû olduğuna alelekser kat‘ suretiyle değil, zann-ı gālib ile hükmolunur. Zira doğru söyleyenden yalan sâdır olabildiği gibi yalancıdan da doğru söz işitilebilir. Ancak ehl-i hadîsin doğruyu yalandan temyiz eden meleke-i kaviyyesi imdada yetişip karâine göre vaz‘a yahut adem-i vaz‘a hükmederler. Muhaddisîn içinden de yalnız ıttılâı tam, zihni parlak, fehmi dürüst, vaz‘a delâlet eden karâin hakkındaki mârifeti sağlam olanlar böyle bir meleke ile mümtaz olabilirler. Dârekutnî, “Ey Bağdatlılar! Ben sağ iken hiçbir kimse Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimize yalandan söz isnad edebilir zannetmeyiniz” davayı iktidarını ileriye sürdüğü gibi daha evvel Rebî‘ b. Huseym de (ö. 64?), “Hadisin gün gibi açık bir aydınlığı olur, ondan dolayı kabul ederiz. Yine hadisin gece karanlığı gibi bir zulmeti olur, ondan dolayı reddederiz” demişti. Mevzuat hakkındaki eseriyle meşhur olan İbnü’l-Cevzî de (507-597), “Hadîs-i münker karşısında alelekser tâlib-i ilmin tüyleri ürperir, onu duyunca kalbi münkesir olur” sözü ile ehlince kelâm-ı resûl aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm ile kelâm-ı muhtelak beynindeki açık farkı anlatmak istemiştir.

Vaz‘, bazan vâzıın ikrarıyla mâlûm olur. Meselâ Ömer b. Sabîh[2] kendi tarikinden mervî bir hutbe-i nebeviyyenin vâzıı kendisi olduğunu haber vermiş olduğu gibi birer birer bütün süver-i Kur’âniyye’nin fezâiline dair Übey b. Kâ‘b radıyallahu anhtan rivayet olunan uzun bir hadisin de Terrâs lakabıyla müştehir Meysere b. Abdürabbih tarafından vazolunduğu yine kendisinin ikrarıyla sabit olmuştur. Bu Meysere’nin yalnız Kazvin şehri ile serhadlerin fezâiline dair kırk hadîs-i mevzûu vardır. Meysere uydurduğu hadisleri ricâl-i esbâttan rivayet eder dururdu.[3]

2 Kelimenin sahih zabtına vâkıf olamadım. Ömer b. Sabîh diye yazıldığını gördüğüm gibi Zehebî’nin *Mîzânü’l-i‘tidâl*’inde عمر بن صبح suretinde de mukayyet gördüm. صَبِيح ’in musaggar olarak صُبَيح olmak ihtimali de vardır.

3 Vazzâîn divanında ismi anılan bir de Meysere el-Ekkâl vardır ki onun yine bu Meysere b. Abdürabbih olup olmadığını Hâfız Zehebî *Mîzânü’l-i‘tidâl*’inde kestiremiyor. **Ekkâl** “obur” demektir. Zehebî bu münasebetle oburluğuna dair –letâif sırasında ancak zikrolunabilir– birkaç kıssasını isnadıyla beraber haber veriyor: Kendisini doyurmayı nezretmiş bir kadının nezrini yerine getirmek için kanaatkârane bir surette yediği şeyleri muvazene etmişler. Yetmiş kişiyi doyuracak miktarda bulmuşlar. Hârûnürreşîd bir kere Meysere’nin yediği şeylerin ne miktara bâliğ olduğunu sormuş ve o şeyleri bir file versinler diye emretmiş. Filden bir pide artmış. Bazı muzip kimseler bir defa gel seni doyuralım demişler. Fakat bindiği merkebi boğazlayıp ve tekmilini kebap edip yedirdikten sonra bedelini toplayıp kendisine vermişler. Biri, “Ne kadar şey ile doyarsın?” diye kendisine sormuş. “Kendi malımdan olursa iki pide ile doyarım. Başkasının malından olursa hemen sen pişir ben yiyeyim” cevabını vermiş. İlâ âhirih.
Diğer taraftan da Meysere’nin, “Fezâil-i Kur’ân hadisini nâsı Kur’ana tergīb için vazettim” dediğini İbn Hibbân, Abdurrahman b. Mehdî’den naklettikten sonra yine İbn Mehdî’ye atfen dünya şehevâtına meyletmez, kadr-i celîl bir zâhid olup vefatı günü Bağdat çarşılarının hep kapandığını, bu haliyle beraber yine vaz‘-ı hadîs ettiğini ve vefat ederken kendisine, “Rabbine hüsnüzan et” dediklerinde, “Nasıl etmem ki yalnız Ali’nin fezâili hakkında yetmiş hadis vazetmişimdir” dediğini haber veriyor.
Meysere’nin vazzâ‘ olduğunda her iki nakil yekdiğere muvâfık ise de zâhid Meysere’nin obur Meysere

olduğunu akıl almıyor. Bunların ayrı ayrı iki vazzâ‘ oldukları ihtimali daha kavî gibi görünüyor.

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin Mahmûd b. Gaylân el-Adevî'den olan âtîdeki nakli de şâyân-ı dikkattir. Mahmûd b. Gaylân şöyle diyor: Süver-i Kur'ân'ın fezâili hakkında Übey b. Kâ'b radıyallahu anhtan rivayet olunmakta olan hadisten bahsederken Müemmel b. İsmâil bana haber verdi ki hadisi bir şeyhten dinlemiş. "Bunu sana kim söyledi?" diye ona sormuş. O da, "Medâin'de el'an hayatta olan bir şeyh" demiş. Medâin'de o şeyhi bulup aynı suali kendisine sormuş. El'an hayatta olan Vâsıt'taki bir şeyhi haber vermiş. Vâsıt'taki şeyhi aramış. O da Basra'da bir şeyhten aldığını söylemiş. Basra'dakine gitmiş. Abbâdân'da birini haber vermiş. Abbâdân'daki şeyhi bulup ona da sormuş. O da elinden tutup şeyhleriyle beraber mutasavvıfeden bir cemaatin ikametgâhı olan bir hâneye götürmüş ve "Bana hadisi söyleyen işte bu şeyhtir" demiş. Müemmel şeyhe, "Bu hadisi sana kim söyledi?" deyince şeyh, "Bunu bana söyleyen hiçbir kimse yok. Lâkin ne yapalım ki halk kırâat-i Kur'ân'a o kadar rağbet etmiyor. Biz, de bu hadisi kalplerini Kur'an'a doğru daha ziyade yöneltmek için vaz‘ ettik" demiş.

Abbâdân'daki bu şeyhin Bağdatlılar'ca zühd ve takvâsıyla mâruf Meysere olup olmadığı meçhuldür. Meysere değil ise bu da bir başkasıdır. Nitekim İbnü'l-Cevzî, Büzeyğ isminde bir râviden şüpheleniyor. Hadisin mevzû‘ ve vâzıı Meysere olduğu İbn Hibbân'dan menkul İbn Mehdî'nin sözü ile sabit iken işin en garip ciheti bu hadisin aynı olmak üzere fezâil-i süver hadisi unvanıyla –Übey değil– İbn Abbas radıyallahu anhüme müntehî olmak üzere Ebû Isme Nûh b. Ebû Meryem'e de (ö. 173) yamanmasıdır. (Nûh İbn Ebû Meryem hakkında, Kâmil Miras merhum tarafından III. cildin sonuna konulan not, mukaddimenin sonuna alınmıştır.) Usûl-i hadîs, ricâl-i hadîs ve mevzuat kitaplarından herhangisine bakılsa Ebû Isme'yi böyle bir töhmet ile âlûde gösterirler. Hatta mezheben Hanefî oldukları halde Ali el-Kārî ile Abdülhay el-Leknevî bile bu cereyana kapılmaktan kendilerini kurtaramamışlardır.

Ebû Isme ehl-i re'yin ecille-i fukahâsından Merv'in âlimi, muktedâ-bihi ve kadısı olup fıkhı Ebû Hanîfe ile İbn Ebû Leylâ gibi iki müctehid-i nâmdârdan, megāzîyi Muhammed b. İshak'tan, tefsiri Kelbî'den, hadisi Haccâc b. Ebû Ertât, Zührî, İbnü'l-Münkedir ayarında eâzımdan ahzedip bu ulûmu nefsinde cemettiği için "el-Câmi'" lakabını ihrâz etmiş bir zat olduğundan hadis vazetmesi, hele vazettiğini ikrar etmesi âdeten muhaldir. Hâkim'in Ebû Ammâr Hüseyin b. Hureys el-Mervezî'den rivayetine nazaran güya Ebû Isme'ye, "Sûre sûre fêzâil-i Kur'ân hakkındaki hadisi İkrime'nin ashabından hiçbiri İkrime'den rivayet etmemiş iken sen عن عكرمة عن ابن عباس senedi ile nasıl olup da rivayet ediyorsun?" diye sorulmuş da o da sanki, "Nâsın kırâat-i Kur'ân'dan i'râz edip Ebû Hanîfe'nin fıkhı ve İbn İshak'ın ***Megāzî***'si ile iştigal ettiklerini gördüm de bu hadisi hasbeten-lillâh vazettim" demiş oluyor. Kıssanın bu sened ile bu tarz-ı hikâyesine nazaran "sorulmuş" denince "Ebû Isme'ye sorulmuş", "demiş" deyince de, "Ebu Isme cevap vermiş" gibi anlaşılıyorsa da Ebû Ya'lâ el-Halîlî'nin ***İrşâd***'daki ibaresi biraz başka türlüdür. O rivayet, روى نوح بن أبي مريم الجامع في فضائل القران سورة سورة عن رجل عن عكرمة عن ابن عباس رضي اللّٰه عنهما فقيل له ... إلخ suretindedir ki bu ibareye nazaran senedde bir kere Ebû Isme ile İkrime arasında عن رجل diye ibham edilmiş bir râvi daha vardır ki vâzıın o olmak ihtimali pek kuvvetle vârit olduğu gibi قيل ile kastedilen kāil-i sâil Ebû Isme olmuş, cevap da Ebû Hanîfe fıkhı ile ***Megāzî-i İbn İshak***'ı neşr ile meşgul olan Ebû Isme'ye ta'rîzen o râvî-i meçhûl tarafından verilmiş olur ki artık taaccüb ve istiğrâba mahal bırakacak hiçbir cihet kalmaz. Ebû Isme zuafâdan bile semâını tasrih eder gayri müdellis bir râvidir. Vaktinin imâm-ı celîli olan Hâfız Abdân el-Mervezî (221-293) ehl-i re'yden birine cenaze namazından iki selâm ile çıkılacağına ne ile hükmettiklerini sual etmiş. O da Ebû Isme'den, عن الركن عن مكحول عن عثمان بن عفان isnadıyla mervî bir hadisini zikredince, "Ebû Isme işte bu yüzden hücuma uğrayıp hadisi terkedilmiştir. Hiç böyle bir hadis 'Rükn'den rivayet edilir mi?" demiş. Bu selâm meselesinde Mâlikîler'le Şâfiîler de Hanefiyye ile beraberdirler. Lâkin hadisin isnadı zayıftır. Rükn hakkında Abdullah b. Mübarek, "Bence haydutluk etmek Abdülkuddûs eş-Şâmî'den rivayet etmekten hayırlıdır. Abdülkuddûs ise yüz tane Rükn gibisine değişilmez" demiştir. Bu kıssadan da anlaşılıyor ki İmam Ebû Isme'nin hadise ıttılâı vâsi‘ olmakla beraber zuafâ rivayetini de nakletmeken tehâşî etmezmiş. Ebû Isme'nin fırak-ı muhâlifeden düşmanları çok olduğundan fezâil-i Kur'ân hadisinde de senedden bir râvî-i mechûlün iskātıyla hâsıl olan ibhamdan husamâsı istifade ederek fazîha-i vaz'ı kendisine mal etmişler gibi görünüyor.

Herhalde Ebû Isme vazzâ‘ olmak şöyle dursun eimmeden ve nefsinde sikāttandır. Yalnız diğer ashâb-ı re'y gibi sünnet-i şâyiaya itibar edip fetvasına muvâfık bir hadisi zayıf da olsa i'tidâden yani kavlini tak-

Ebû İshak es-Sa'lebî ile (ö. 427) Ebü'l-Hasan el-Vâhidî (ö. 468) ve onlara taklîden Cârullah Mahmûd ez-Zemahşerî (467-538) ve Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî (ö. 685) gibi müfessirler bunu mevzû olduğunu beyan etmeksizin tefsirlerine dercettiklerinden dolayı ta'yîb olunmuşlardır.

İbn Dakīkul'îd (625-702), "Vaz'ı ikrar eden kâzibin ikrarı hadisin mevzû olduğuna alâ vechi'l-kat' hükmetmek için delil olmaz. Zira ikrarında kâzip olmak ihtimali de vardır" demişse de maksadı herhalde böyle bir hadis ile amelin cevazını iltizam değildir. Onun ifham etmek istediği mâna, bir hadisin mevzû olduğuna hükmetmenin zann-ı gālib ile olacağıdır. Hüküm için ikrar karîne-i kaviyye-i zanniyye olmasa yalandan katli mukır olanın katli ihtimal ki ikrarında kâziptir diyerek câiz olmamak lâzım gelirdi. Bu meselede herhangi bir müslüman Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimize bir hadis isnad ettikten sonra kâzip olduğunu itiraf ederse ikinci sözünde sâdık olduğu zannı şübhesiz galebe eder. Zira bilittifak en büyük kebâirden, bazılarınca da küfür sayılan böyle bir fi'l-i kabîhi nefsine nisbet etmeye hiçbir müslümanın cüret edemeyeceğine herkes hükmeder.

Karâin-i vaz' bazan râvinin kendi hali olur. III. asır yalancılarından Me'mûn b. Ahmed'in yanında Hasan-ı Basrî'nin Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan semâı olup olmadığına dair olan ihtilâf-ı ulemâdan bahsolunmuş. O, derhal Hasan-ı Basrî'nin Ebû Hüreyre'den semâı olduğuna delâlet eden bir isnad sevkedivermiş. Bu Me'mûn b. Ahmed, Hişâm b. Ammâr'dan bazı hadisler rivayet edermiş. Nakkād-ı ehâdîs İbn Hibbân ona, "Sen Şam'a ne zaman girdin?" diye sormuş. O da, "250 tarihinde" deyince, "Kendisinden rivayet ettiğin Hişâm 245 tarihinde vefat etti. Nasıl oluyor da ondan rivayet ediyorsun?" demiş. O da, "Benim dediğim başka bir Hişâm b. Ammâr'dır" cevâb-ı bâridini vermiş.

Gıyâs b. İbrâhim isminde diğer bir kezzâb, Abbâsî Halifesi Mehdî'nin huzuruna girerken Mehdî'nin güvercin yarıştırdığını görmüş. Derhal Nebî aleyhi's-salâtü

viye eder diye rivayet etmekte beis görmeyenlerden olduğu için hadisten pek ziyade behredar olduğu halde rivayeti birçok muhaddisînce zayıf görülmüştür. Ebû Dâvûd ile Tirmizî *Sünen*'lerinde, İbn Cerîr *Tefsîr*'inde rivayetiyle ve İbn Mâce *Tefsîr*'inde kavli ile ihticâc etmişlerdir. Ondan rivayet eden birçok sikāt-ı a'lâm içinde Şu'be de vardır. Hatta Şu'be *Sünen-i Ebû Dâvûd*'un rivayetine nazaran bir hadisteki ihtilâf-ı lafzı ispat için Ebû Isme'nin rivayeti ile ihticâc etmiştir. Şu'be'nin cerh ve ta'dîl babında ne kadar titiz olduğu mâlûmdur. Tedlîsi bile zinadan eşed bulan Şu'be'nin onun hadisini rivayet etmesi imamın sikāttan olduğuna başka delil aramaya hâcet bırakmaz. İmâm-ı müşârün ileyh hakkındaki bu şüphe gönülde bir ukde idi. Üstâd-ı muhakkikimiz Sadreddin Efendi hazretlerinin delâlet-i irşâdıyla meseleyi hal ile –velev muhtasaran olsun– bu yanlışı tashih edebildiğimden dolayı müşârün ileyhe ne kadar teşekkür etsem azdır.

ve's-selâma kadar bir isnad sevkederek; لاسبق إلا في نصل أو خف أو حافر أو جناح "Ok, deve, at, yarışlarından başkası için ödül almak helâl olmaz" diye rivayet etmiş. Rivayetin sonundan mâadası sabittir. Lâkin Mehdî, أو جناح ziyadesinin kendi hatırı için ilâve edildiğine derhal intikal ederek güvercinlerin boğazlanmasını emretmiş.[4]

Bazan karâin vaz'-ı mervîden, metnin halinden zâhir olur. Haberin nass-ı Kur'ân'a, ya sünnet-i mütevâtireye yahut icmâ-ı kat'iye ya da sarîh-i akla –kābil-i te'vîl olmayacak veçhile– münâkız olduğunda rivayetin kizb olduğu muhakkaktır. لا يبقى على ظهر الأرض بعد مائة سنة نفس منفوسة "Yüz sene sonra yeryüzünde hiçbir zî-hayât kalmayacaktır" hadisi gibi. Bunun butlânı muhakkaktır. Zira ondan sonra asırlar geçti. Canlı mahlûkat hâlâ yeryüzünde gezip duruyor. Bu hadisin râvisine hüsnüzan-nedenler metinden bir منكم lafzının sâkıt olduğuna hükmediyorlar ki bu takdirde meâli, kitabımızdaki 96 ve 356. hadislerin meâline tetâbuk etmiş ve vâkıa mutâbık bir ihbâr ani'l-gayb mûcizesini göstermiş olur. Filhakika 110 tarihinden sonra asr-ı celîl-i nebeviyi idrak etmişlerden hayatta hiçbir kimse kalmamıştır.[5]

Çok kere de hadisin elfâzındaki rekâket ve meânîsindeki sehâfet mevzû olduğuna şehâdet eder.

Mervîyi bazan vâzıı ihtirâ' eder. Bazan Selef-i sâlihînden veya hükemâ-yı akdemînin birinden yahut İsrâiliyat'tan, hâsılı kelâm-ı gayrdan iktibas etmiş olur. Ali kerremallahu vecheh hazretlerinin kelâmlarından, Hasan-ı Basrî'nin mevkufatından, Mâlik b. Dînâr, Fudayl b. İyâz ve Cüneyd gibi ekâbirin maarifinden muktebes birçok söz hadis diye terviç edildiği gibi Câhiliye'deki etibbâ-i Arab'dan Hâris b. Kelede ile Yunan felâsifesinden Bukrat[6] ve Eflâtun'un tıbba ait birtakım sözleri de hadis diye işâa edilmiştir. Enbiyâ-i Benî İsrâil'in gayri sabit sözlerinden bazıları da hâtemü'l-enbiyâ aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin kelâmı diye naklolunur. Bu gibi hadislere **mevzûu'l-metn** derler. Bir de isnadı zayıf olan hadisi tervîç için bazan ona bir isnâd-ı sahîh uydururlar ki ona da **mevzûu'l-isnâd** denir.

Vaz'-ı hadîsin bir sebebi –zenâdıkada olduğu gibi– dinsizliktir. Bunların maksadı dini istihfaf ve nâsı idlâldir. Ukaylî'nin (ö. 323) tahrîcine göre Hammâd b. Zeyd (116-197) zenâdıkanın vazettiği ehâdîsin on dört bine bâliğ olduğunu söylemiştir. Basra Emîri Muhammed b. Süleyman el-Abbâsî Abdülkerîm b. Ebü'l-Avcâ'yı katle

4 {İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, I, 42.}

5 {Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, I, 347.}

6 Hippokrates.

tasaddî ettiği zaman Abdülkerîm helâli haram, haramı helâl etmek üzere dört bin hadis uydurmuş olduğunu haber vermiştir.

Mehdî b. Meymûn (ö. 172), "Zenâdıkadan bir herif, nâs arasında tedavül edip duran yüz hadisi vazettiğini bana ikrar etti" demiştir. Hâsılı zenâdıka dini karıştırmak, müslümanları şaşırtmak için kisve-i İslâm'a bürünerek kizb alerresul fazîhasını bolca irtikâp etmişlerdir. Lâkin onlara karşı nukkād-ı hadîs çıkıp kızıllarını olduğu gibi ümmete arzeyleyebilmişlerdir. Abdullah b. Mübârek'e, "Şu ehâdîs-i mevzûa ile ne yapacağız?" diye şikâyet edilmiş. "Siz merak etmeyiniz. Onlara karşı cehâbize eksik olmayacaktır. Hak celle ve alâ hazretleri إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ [7] buyuruyor" diye teselli vermiştir ki cehâbize dediği, hadiste nakd ve hazâkat sahibi olanlardır. Filhakika âyet-i kerîmenin mutazammın olduğu va'd-i sâdık-ı ilâhî Kur'ân'ın elfâzı gibi mânalarını da hıfzetmeyi tekeffül eder. Ehâdîs-i nebeviyye de, –لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ [8] âyet-i kerîmesinin delâletiyle– meânî-i Kur'âniyye cümlesindendir.

Vaz'-ı hadîse bazan dinsizlik değil de bilakis cahilâne bir gayret-i dîniyye bâis olmuştur. Diyanetle mâruf, müteabbid bazı kimselerin salât-ı regaib, nısf-ı şâbân gecesinin namazı hakkında, süver-i Kur'âniyye'nin birer birer fezâili hakkında rivayet ettikleri ehâdîs-i mevzûa bu cümledendir. Bunlar nâsı ibadet ve taate, tilâvet-i Kur'ân'a tergīb ve teşvik ediyoruz diye resul aleyhi's-salâtü ve's-selâma iftiralarını mâsiyet değil, kurbet addetmişler ve mukabilinde, gariptir, sevap ümidinde bile bulunmuşlardır. Biraz evvel ismi geçen Meysere de bunlardan biridir. Vâkıa İmâdüddin İbn Kesîr'in (700?-774) tefsiri ile Süyûtî'nin ***ed-Dürrü'l-mensûr***'unda tilâvet-i Kur'ân'ın ve birçok süver-i şerifenin fezâili hakkındaki ehâdîs-i sahîha ve hasene, bir hüsnüniyet sahibini böyle bir külfetten âzâde bırakacak kadar çoktur. Böyle olmakla beraber fart-ı gayret akıldan bîbehre olan bu gibi kuru zühhâdı bu gibi bîsûd külfetlere sevketmiştir. Hatta Kerrâmiyye denilen tâife-i mübtedia tergīb ve terhîb ehâdîsini vazetmekte hiç beis yoktur demişler imiş. Zehî gaflet! Daha doğrusu zehî hayâsızlık! Muhaddisînin unutturmakta en ziyade müşkilât çektikleri işte bu nevi ehâdîs-i mevzûa olmuştur.

Vaz'ın bâisi bazan vâzı'ların kendi mezheplerine, akîdelerine karşı taassubu olur. Bir mezhep etbâının kendi imamları ve mezhepleri lehine veya muarızları aleyhine; kezâlik Havâric, Nevâsıb, Emeviyye, Abbâsiyye taraftarlarının kendi lehlerine ve yekdiğeri aleyhine çıkacak hadisler vazetmeleri bundan neşet etmiştir. İbn Ebû

7 el-Hicr, 15/9.

8 en-Nahl, 16/44.

Hâtim'in (240-327) nakline göre Havâric'den biri tövbe ettikten sonra, "Gözünüzü açınız dininizi kimlerden aldığınıza dikkat ediniz. Çünkü biz vaktiyle bir şey istedik mi, ona dair hemen bir hadis yakıştırırdık. Sizi idlâl etmeyi hasbeten-lillâh işlenmiş bir hayır addederdik" demiş. Biraz evvel adı geçen Memûn b. Ahmed el-Herevî de bunlardan biridir. Mûmâileyh hadis diye İmam Şâfiî aleyhinde, يكون في أمتي رجل يقال له محمد بن إدريس. يكون أضر على أمتي من إبليس "Ümmetimde Muhammed b. İdrîs denilecek bir adam zuhur edecektir ki ümmetim için İblîs'ten daha muzır olacaktır" gibi bir tekerleme uydurmuştur. أبو حنيفة سراج أمتي "Ebû Hanîfe ümmetimin çerağıdır" hadisi de bu kabilden olarak taassuban uydurulmuş bir sözdür.[9] Emeviyye ile Abbâsiyye hakkındaki hadisler ise hepsi birden bir kāide-i külliyye olarak reddedilmiştir.

Rüesâya tekarrüp etmek yahut ehâdîs-i garîbe rivayetiyle kesb-i iştihâr eylemek gibi makāsıd-ı hasîse ile de vaz'-ı hadîs olunduğu çokça vâkidir. Gıyâs b. İbrâhim'in demin zikrettiğimiz metn-i hadîse أو جناح lafzını ziyade etmesi gibi ki Halife Mehdî'ye yaranmak için olduğu zâhirdir. Avâm-ı nâs beyninde muvakkat bir şöhret kazanıp nâil-i itibar olmak sevdasıyla ehlince makbul olmayacağı muhakkak olan garâib-i ehâdîsi ortaya saçmak illetiyle mâlûl kimselerin vazettikleri hadisler de eimmeyi pek yormuştur.

Şerefeddin et-Tîbî'nin (ö. 743) ***el-Hulâsa***'sında mezkûr olduğu üzere birtakım dilenci ve cerrâr makūlesi herifler de bazı ehâdîs-i sahîha isnadlarını ezberleyip ve çarşıda, pazarda, camide onları serdederek arkalarından uydurdukları ehâdîs-i mevzûayı ekleyip nâsı rikkate getirmek ve karınlarını bu vesile ile doyurmak yolunu tutmuşlarmış. Bir defa Ahmed b. Hanbel ile Yahyâ b. Maîn Bağdat'ta Rusâfe Mescidi'nde namaz kılmışlar. Karşılarında bir kās yani birçok numunesini bildiğimiz cerrâr bir vâizin, حدثنا أحمد ابن حنبل ويحي بن معين قال حثنا عبد الرزاق قال حدثنا معمر عن قتادة عن أنس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم senedi ile başlayarak ve "Her kim لا إله إلا الله derse her kelimesinden Allah Teâlâ bir kuş yaratır ki gagası altından, tüyü mercandan... ilâ âhirih" diyerek yirmi yaprak tutan bir kıssa uydurmuş. Ahmed Yahyâ'nın, Yahyâ Ahmed'in yüzüne bakıp, "Bunu herife sen mi rivayet ettin?" diye soruşmuşlar. Her ikisi de, "Vallahi bu saate gelinceye kadar böyle bir söz işitmedim" dedikten sonra sükût ederek beklemişler. Herif vaazından fâriğ olduktan sonra Yahyâ b. Maîn, "gel" diye eliyle işaret etmiş. Adamcağız dünyalık verecek ümidiyle hemen seğirtmiş ve Yahyâ b. Maîn ile aralarında şöyle bir muhâvere cereyan etmiş:

9 {İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, II, 48.}

— "Bu hadisi sana kim söyledi?"

— "Ahmed b. Hanbel ile Yahyâ b. Maîn."

— "Yahyâ b. Maîn benim, Ahmed b. Hanbel de bu. Ömrümüzde hadîs-i resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâm olarak böyle bir söz işitmiş değiliz. Eğer behemehal sana yalan uydurmak lâzım ise bizlerden başkasının ağzından uydur."

— "Yahyâ b. Maîn sen misin?"

— "Evet benim."

— "Ben çoktan beri Yahyâ b. Maîn ahmaktır diye işitir dururdum. Şimdi anladım ki bu doğru imiş."

— "Peki, benim ahmak olduğumu nasıl anladın?"

— "Sanki dünyada sizden başka Yahyâ b. Maîn ile Ahmed b. Hanbel yokmuş gibi söylüyorsun. Ben bu adamdan başka on yedi Ahmed b. Hanbel'den hadis yazmışımdır" deyince Ahmed b. Hanbel utancından, herifteki hayâsızlığın derecesine teaccübünden eliyle yüzünü kapamış ve Yahyâ b. Maîn'e, "Aman, bırak gitsin" demiş. Herif de bir vaz'-ı istihfâf ile yanlarından defolup gitmiş.[10]

Hadîs-i Mevzûun Hükmü

Kizb alerresulün haram hatta eşnâ'-ı harâm olduğunda şübhe yoktur. Lâkin Kerrâmiyye ile Sûfiyye'den bazıları tergīb ve terhîb yani taat ve hasenata teşvik ile seyyiattan zecir maksadıyla vaz'-ı hadîsi mubah görmüşlerdir diye bir nakil vardır. Bu nakle göre bu tâife-i şâzze güya من كذب عليّ متعمدًا فلْيتبوأ مقعده من النار hadîs-i mütevâtirinin bazı rivâyâtında ليضل به الناس "*Nâsı idlâl için müteammid olarak*"[11] denilmiş olmasına temessük ederek bu hadiste bahsedilen ikāb-ı şedîdin nâsı idlâl için kizb alerresulü irtikâp edenlere mahsus olup nâsın hidayeti maksad-ı müstahseni ile olan kizbe şümulü olamayacağını istidlâl etmek istemişlerdir. Bu istidlâl cehilden neşet etmiş hatâ-yı mahzdır. Çünkü tergīb ve terhîb de ahkâm-ı şer'iyyedendir. Şâriin ettiği tergīb ve terhîbin derecesini aşmak yine hudûd-ı

10 {İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, II, 46.}

11 {Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 144, no: 629.}

ilâhiyyeyi tecavüz etmek demektir. Vâkıa emr-i tergīb ve terhîbde ehâdîs-i zaîfe –mevzûa değil hâ!– birçok ulemâca mâmûlün-bih olur. Hatta –diğer edille-i şer'iyyenin fıkdânı halinde– bazılarınca hadîs-i zaîf, re'y ve ictihada bile tercih olunursa da Nebî sallallahu aleyhi ve selleme isnad ederek amden yalan söylemenin harâm-ı kat'î olduğunda ittifak vardır. Vaz'-ı hadîs küfr-i billâhtan sonra ekber-i kebâirdir. Hatta Zehebî *Cevâhir'*de, "Cumhura göre tergīb veya terhîb hadisi vazedenin küfrüne hükmolunamazsa da helâl ve harama dair vazedecek olursa bi'l-icmâ tekfir olunur" diye tasrih ediyor. Fukahâ-i Şâfiiyye'den Ebû Muhammed Abdullah el-Cüveynî (ö. 438) daha ileriye giderek alelıtlak tekfir eder ki bu mübalağalı ictihadı icmâa muhalif görülmüştür.

El-Hâsıl hangi suret ve maksatla olursa olsun amden kizb alerresul fazîhasını irtikâp etmiş bir râvi –kâfir addedilmese bile– küfürden sonra en büyük kebîrelerden birini irtikâp etmiş bir fâsık demek olduğundan ulemâca rivayetin bâis-i reddi olan en şiddetli ta'n ve cerh ona teveccüh eder. Bundan sonraki esbâb-ı ta'nın hepsi şiddetce bunun dûnundadır. Hadîs-i mevzûu bile bile mevzû olduğunu beyan etmeksizin rivayet etmenin de haram olduğunda ittifak vardır. Zira من حدث عني بحديث يرى أنه كذب فهو أحد الكاذبين [12] hadisinin sahîh, ve *Müslim*'de mervî olduğu evvelce geçmişti.

Tergīb, terhîb ve fezâile dair ehâdîs-i zaîfe ise –tekrar ediyorum, mevzûa değil– zaafları beyan olunmaksızın rivayet edilebilir.

Mevzûât Kitapları

Kezzâb ve vazzâ' olanlar makāsıd-ı muhtelife tahtında hadis vazetmeye bir taraftan meşgul iken eser-i hıfz-ı ilâhî olarak daima çanlarına ot tıkayacak sünnet-i resûl aleyhi's-selâmın uyanık müdafilerini karşılarında bulup rivâyât-ı mevzûaları taakkuba uğramış ve sanatında mâhir ve hâzık rivayet sarrafları birçok eimme-i huffâz bunlara dair müteaddit kitap yazarak mevzûât rivayet etmenin kökünü kurutmuştur. Meselâ Buhârî (194-256), Nesâî (215-303), İbn Hibbân (290-354), Ebû Bişr ed-Devlâbî (224-310), Muhammed b. Amr el-Ukaylî (ö. 323), Ebû Nuaym Abdülmelik el-Cürcânî (242-323), Dârekutnî (306-385), Hâkim (321-405), Ebü'l-Feth el-Ezdî (ö. 374), Ebû Abdullah Hüseyin b. İbrâhim el-Cûzekānî'nin (ö. 543) *Kitâbü'z-Zuafâ*'ları ile Abdullah b. Muhammed b. Adî'nin (ö. 365) *el-Kâmil*'inde birçok mevzûâta rastgelindiği gibi sırf mevzûâtı tahrîc, tertip ve tasnif maksa-

12 {M1 Müslim, Mukaddime, 1.}

dıyla yazılmış kitaplar da vardır. Mevzûât kitapları içinde elyevm en ziyade mâruf olanlar: Hüseyin b. İbrâhim el-Cûzekānî'nin *Kitâbü'l-Ebâtil*'i ile *Kitâbü'l-Mevzûât*'ı, İbnü'l-Cevzî'nin (508-597) *el-Mevzûâtü'l-kübrâ*'sı, Muhammed b. Ahmed es-Seffârînî'nin (1144-1188) *ed-Dürerü'l-masnûât*'ı, Celâleddin es-Süyûtî'nin (849-911) *el-Leâli'l-masnûa*'sı ile *Zeylü'l-Leâlî* ve *en-Nüketü'l-bedîât* ve *et-Taakkubât*'ı, Ali b. Muhammed b. Irâk el-Kinânî'nin (ö. 963) Sultan Süleyman'a ihdâ ettiği *Tenzîhü'ş-şerîa*'sı, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî'nin (448-507) ve Hint ulemâsından "Melikü'l-muhaddisîn" lakabıyla mâruf Cemâleddin Muhammed b. Tâhir el-Fettenî'nin (ö. 686) *Tezkiretü'l-mevzûât*'ları, Radıyyüddin es-Sâgānî'nin (ö. 650), Mecdüddin el-Fîrûzâbâdî'nin (729-816), Şemseddin es-Sehâvî'nin (831-902), Şemseddin eş-Şâmî'nin (ö. 942), Şevkânî'nin (ö. 1255), Hâfız Ziyâeddin Ebû Hafs Ömer b. Bedr el-Mevsılî'nin (557-622), Ali el-Kārî'nin (ö. 1014), Senderûsî'nin (ö. 1137) ilâ âhirih kitapları elsinede dâir birçok hadisin asılsız olduklarını bildirdikleri gibi şuna dair, buna dair hadislerin kâffesi mevzûdur kabilinden birçok kavâid-i külliyye de beyan etmişlerdir. Yalnız İbnü'l-Cevzî'nin kitabını okuyacak kimse basîret üzere olmak gerektir. Zira müellif pek müşeddid olduğundan teşdîd itiyadına mağlûp olarak mevzû olduklarına hiçbir delil bulunmayan birçok ehâdîs-i zaîfeye hemen mevzû damgasını basmış ve acele ile sünen kitaplarında olanlardan yüz yirmi kadar, hatta *Buhârî* ile *Müslim*'den birer hadise mevzû deyivermiştir. Süyûtî'nin mevzûât kitapları elde bulunmadıkça İbnü'l-Cevzî'ye itimat etmemelidir. İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzûât*'ını Hâfız Zehebî (673-748) ihtisar ettikten sonra üzerine iki de zeyil yazmıştır. Süyûtî'nin *el-Leâlî*'si İbnü'l-Cevzî'ye karşı intikād ile doludur. Ricâl-i hadîs hakkında telif edilmiş kitaplarda da bir hayli mevzû hadis haber verilir.

TÖHMET-i KİZB
Hadîs-i Metrûk (Matrûh)

Kizb ile müttehem olmak da haddizâtında metâinin en ağırı ise de evvelki ta'nın dûnunda bir mertebeyi haizdir.

Kizb alerresul fazîhasını irtikâp ettiği mâlûm olmamakla beraber alelıtlak yalancılık töhmeti altında olan râvinin verdiği haber iki derecelidir. Bu haber, dinin zarureten mâlûm olan kavâidine muhalif olup da rivayet yalnız kendi tarikinden vâki ise – ortada diğer karâin-i vaz' bulunmadığı takdirde bile– sırf onun rivayette teferrüdü, kizb alerresul ile ithamına delîl-i zannî addolunur. Rivayeti de mevzûa mülhak olur.

İkincisi râvinin hadîs-i nebevî rivayetinde taammüd-i kizb ettiğine ıttılâ hâsıl olmamakla beraber başkasından yahut kendisinden bahsederken yalanı irtikâp ettiği mâlûm olur ki bu da fısk-ı kavlîdir. İşte böylesinin rivayeti de reddolunur. Zira hadîs-i resûlün mâadasında tesâhüle alışan kimsenin hadîs-i nebevîde de –alışkanlık dolayısıyla– tesâhül göstermesinden korkulur. Böyle olan hadise **metrûk** ve **matrûh** derler.

31

Metâin-i Aşereden: 3. Fuhş-ı Galat, 4. Gaflet, 5. Fısk, 6. Vehm

Hadîs-i Münker ve Muallel

Sernâmede zikredilen dört türlü ta'ndan **fısk** adalete, diğer üçü zabta dokunur. Râvinin **fuhş-ı galat** sahibi olması çokça yanılması demektir. İnsan galattan, nisyandan hâlî olamaz. En büyük sikātın bile yanıldıkları oluyor. Lâkin hatası savabından çok yahut hatası ile savabı mütesavi olan râvinin rivayeti merduddur. Fuhş-ı galattan muhaddisînin muradı da işte bu miktardır.

Râvinin gafleti dikkatsizliği demektir. **Kesret-i gaflet** yani hıfz ve itkāndan sıkça sıkça zühul de râvinin cerhine bâdî olur. Gafleti kesir olan râvinin hadisleri reddolunur.

Fısk demek râvinin fiil ve kavlinde –küfür derecesini bulmamak şartıyla– fıskı mâlûm olmak demektir. Fısk ya itikadda ya amelde olur. İtikaddaki fısk da ya küfürdür ya bid'at. Küfür bahsimizden hariçtir. Zira söz müslim olan râvi hakkındadır. Küfür derecesini bulmayan fısk-ı i'tikādiye de –ki bid'attır– birazdan geleceğiz. Binaenaleyh ta'nın bu beşinci nevi küfür derecesinde olmayan fısk-ı amelîdir. Vaz'-ı hadîsin yani amden kizb alerresul fazîhasının da fısk-ı amelî olduğunda şüphe yoktur. Lâkin fenn-i hadîs erbâbınca en şiddetli ta'n olduğu için esbâb-ı reddin en baş tarafına geçirilmiştir.

İşte fuhş-ı galat ve kesret-i gafletle ve fısk ile muttasıf olan ruvâtın rivayet ettikleri hadislere **münker** denilmiştir. Bu mânaca bir hadise **münker** diyenler **mâruf** mukabili olup râvî-i mercûhu râvî-i râciha muhalefet eden münker mânasını (s. 129) kastetmezler. Bu mânaca münker başkasının rivayetine muhalif olan hadis demek olmayıp –muhalif olsun olmasın– râvisi fuhş-ı galat veya gaflet ile muttasıf yahut fâsık olan hadis demektir.

Vehim – Hadîs-i Muallel

Vehimden murat râvinin –mürsel veya münkatı‘ olan bir hadisi vasletmek gibi– isnadda ya da bir hadisi diğer hadis içine idhal etmek gibi metinde yanılması ya da mevsulü mürsel, merfûu mevkuf olarak rivayet etmek, sika olan râvi yerine zayıf râvi zikretmek gibi kadha bâis bir hatada bulunmasıdır ki böyle rivayet edilen hadise **muallel** denir.

İsnada taalluk eden vehim bazan isnadı da, metni de birden illetlendirir. Meselâ bir hadîs-i muttasıl, mürsel olarak rivayet edilir; kezâ bir isnâd-ı muttasıl ile vârit olan hadis, isnâd-ı muttasıldan daha kavî bir isnâd-ı münkâtı‘ ile de vârit olmuş olursa sened de metin de zayıflar.

Vehim bazan da yalnız isnadı ta‘lîl eder de metnin sıhhatine halel getirmez. Meselâ s. 175 sayfada mevzubahis olan البيِّعَان بالخيار [1] 970. hadisinin isnadında يعلى بن عُبَيْد ’in yanılması gibi.

Kezâlik إن الله أذهب عنكم عبية الجاهلية “*Allah Teâlâ sizden Câhiliye’deki kibir huyunuzu giderdi*” [2] hadisini İbn Merdûye (323-416) merfû olarak موسي بن عقبة عن عبد الله بن دينار عن ابن عمر senediyle zikrediyor. Râvi, موسى بن عبيدة diyecek yerde موسى بن عقبة demiş ve asıl râvi sika iken İbn Merdûye onun yerine zayıf olan Mûsâ b. Ukbe’yi ikame etmiş. İşte bu hadis de nefse’l-emirde sahih iken Mûsâ b. Ukbe cihetinden rivayeti dolayısıyla muallel vâki olmuş.[3]

1 {B2079 Buhârî, Büyû‘, 19.}

2 {T3955 Tirmizî, Menâkıb, 74.}

3 Bu misâli Ali el-Kārî böylece Sehâvî’den naklen irat ediyor. Halbuki kütüb-i ricâle müracaat edilirse emr ber-aks görünür. Mûsâ b. Ukbe el-Kureşî sika ve hüccettir. İntikādâtında pek şedîd davranan yalnız İbn Maîn onun hakkında bir defa فيه بعض الضعف “Onda azıcık zaaf eseri var” demiştir. *Megāzî*’si hakkında da İmam Şâfiî ile İmam Ahmed b. Hanbel’in senâda bulundukları yukarıda (s. 92) geçmişti. Mûsâ b. Ubeyde er-Rebezî ise ümmetin sâlihinden mübarek bir zat olmakla beraber eimme-i nakd içinde kendini hüccet addeden yoktur. Yalnız *Tabakāt* sahibi İbn Sa‘d ile *Müsned* sahibi Ya‘kūb b. Şeybe biraz lehinde

Râvinin burada beyan olunan mânaca vehmine ancak karâin ile ıttılâ hâsıl olursa hadis –zann-ı gālib itibariyle– muallel addedilip adem-i sıhhatine hükmolunabilir. Hadisin yeknazarda mâlûm olamayacak olan bu gibi umûr-ı kādıhasını keşf, muallelini sahihinden temyiz etmek değme muhaddisin kârı değildir. Ali b. Medînî'nin dediği gibi (s. 175) bu, ancak ricâl-i esânîdi ve ihtilâfât-ı mütûnu pek ziyade tetebbu ve ne kadar hadis varsa cümlesindeki rivâyâtı istiksâ ile ruvâtın elfâzında görülen farklara bakmak, her birinin derece-i hıfz ve zabtını ve mertebe-i itkānını nazar-ı mülâhazaya almak, hulâsa bütün turuk-ı ehâdîsi cemetmekle bilinebilir. Ebû Abdullah el-Hâkim de "Hadis öyle tariklerden ta'lîle uğrar ki râvilerin cerhine bile yol bulunamaz" demiş ki (s. 174) vehmin zuafâdan olduğu gibi sikāttan da sâdır olabileceğine işaret etmek istemiştir. Bu temyiz ise envâ-ı ulûm-ı hadîsin en gāmız ve en dakik olan nevidir. Bu, muhaddiste pek yüksek ve parlak bir fehmin, pek vâsi' ve şümullü bir hıfzın zabt ve adaletçe merâtib-i ruvât hakkında tam bir bilginin bütün esânîd ve mütûn ihtilâfâtını istiksâ hususunda bir meleke-i kaviyye ve mahâret-i râsihanın vücuduna vâbeste olduğundan bu zirve-i kemalde ancak Şu'be, Ali b. Medînî, Ahmed b. Hanbel, Abdurrahman b. Mehdî, Abdullah b. Mübârek, Buhârî, Müslim, Ya'kūb b. Şeybe, Ebû Hâtim er-Râzî, İbn Hibbân, Ebû Zür'a er-Râzî, Dârekutnî gibi nâdir yetişmiş ilm-i hadîs şahbazları pervaz edebilmişlerdir.

bulunmuşlardır. İbn Sa'd, "Sika ise de hüccet değildir" Ya'kūb ise, "Sadûk ise de zaîfü'l-hadîstir" demişlerdir. Halbuki öteden Ahmed b. Hanbel, Nesâî, İbn Adî, İbn Maîn hep İbn Ubeyde'nin hadisi ile ihticâc edilemeyeceğini söylemişlerdir. Hele Yahyâ b. Saîd el-Kattan, "Hadisini dinlemekten kaçınırdık" diyor. Herhalde Sehâvî'nin beyan ettiği illet aksine olmak iktiza eder. Sehiv Sehâvî'de değil ise nüsha hatasıdır. Bu sehiv عقبة ile عبيدة lafızlarının resm-i hatca müşâbehetlerinden neşet etme bir tashîfe pek benziyor.

32

Metaîn-i Aşereden: 7. Muhalefet

Hadîs-i Müdrec

Muhalefetten murat râvinin zayıf ise sikāta, sika ise kendinden evsak olana muhalif rivayette bulunmasıdır ki bunun da envâ-ı muhtelifesi vardır. Bir nevi idrâcdır. İdrâc ya senede ya metne râci olur ki idrâc aybı ile şâibedar olan rivayetler ya **müdrecü'l-isnâd** yahut **müdrecü'l-metn** olur.

Müdrecü'l-İsnâd

Muhalefet eğer siyâk-ı isnâdı tağyîr ile vâki olmuşsa hadise **müdrecü'l-isnâd** derler ki onun da dört kısım olduğu bilistikrâ mâlûm olmuştur:

1. Bir hadisi müteaddit kimseler muhtelif isnadlarla rivayet ederler de bir râvi bunların hepsinden rivayet etmiş bulunur. Lâkin merviyyün-anhların isnad ihtilâflarını beyan etmeksizin –cümlesi güya bir isnadda müttehit imişlercesine– hadisi yalnız birinin bir isnadı ile sevkeder.

Misal: Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhın, قلت يا رسول الله أيّ الذنب أعظم؟ قال أن تجعل لِلّٰه ندًّا وهو خلقك "Dedim ki: 'Yâ Resûlellah! Günahın hangisi en büyüktür?'

Buyurdu ki: *'Allah Teâlâ seni yaratmış iken O'na bir şerik koşmandır'*"[1] hadisinin senedini Tirmizî sevkederken, "Bündâr –ki Muhammed b. Beşşâr el-Abdî'dir– Abdurrahman b. Mehdî'den, o da Süfyân es-Sevrî'den, o da Vâsıl b. Hayyân ile Mansûr ve A'meş'ten, bunların üçü de Ebû Vâil Şakīk b. Seleme'den, o da Ebû Meysere Amr b. Şürahbîl'den, o da Abdullah b. Mes'ûd'dan" diyor. Halbuki *Buhârî*'deki senedlere göre Süfyân es-Sevrî Mansûr ile A'meş tariklerinden rivayet ederken Ebû Vâil ile Abdullah b. Mes'ûd arasında Ebû Meysere'yi zikrediyorsa da Vâsıl tarikinden rivayet ederken Ebû Meysere'yi atlayarak Ebû Vâil'den doğrudan doğruya Abdullah b. Mes'ûd'a geçiyor. Vâsıl tarikinden Şu'be'nin, Mehdî b. Meymûn'un, Mâlik b. Miğvel'in, Saîd b. Mesrûk'un da rivayetleri hep bu tarzdadır. Yahyâ b. Saîd el-Kattân da –Buhârî gibi– her üç tariki böylece ayırmıştır. Tirmizî ise her üç tariki birleştirmekle bir hatada bulunmuş oluyor. Zira Ebû Meysere vasıtasıyla Ebû Vâil'in rivayet ettiğini söyleyen yalnız Mansûr olup diğer ikisi Ebû Meysere'siz rivayet etmişlerken عن واصل ومنصور والأعمش عن أبي وائل diyerek turuk-ı muhtelife isnadlarını yekdiğere dercetmiştir. Bu hadisin isnadında Nesâî de yanılmıştır. O, senedi عن بندار عن ابن مهدي عن سفيان عن واصل diye başlayıp Mansûr ile A'meş'i kāle almadığı halde عن أبي وائل عن عمرو عن عبد الله بن مسعود diyerek senedi itmam ediyor ki Amr b. Şürahbîl'i senedlerinde zikredenler Mansûr ile A'meş iken sanki Vâsıl'ın senedinde Amr da var imiş gibi rivayet etmiş ve Vâsıl tarikinden isnadı münkatı' olduğu halde muttasıl göstermiştir. Nesâî'de idrâc yok ise de vehim vardır. Muhaddisîn arasında ise şu kaide câridir. Aynı şeyhten rivayet eden bir tabakadaki ricâl-i adîde senedin içine dahil olursa râvî-i hadîs onların bazılarını hazfetmeyip o tabakadaki ruvâtın her birinden gelen tariki de, metni de ayrı ayrı zikreder. Zira gerek senedde gerek metinde beyinlerinde elfâz tehâlüfü bulunabilir. Böyle yapılmadığı takdirde birine ait olan lafız diğerlerine isnad edilmiş olur.

2. Müdrecü'l-isnâdın bir nevi de şudur: Bir muhaddis metni bir isnad ile birinden, yine o metnin bir cüzünü diğer isnad ile diğer bir kimseden rivayet eder. Sonra ondan ahzeden râvi metnin aslını da ziyadesini de ilk isnad ile kendi şeyhine izâfe ederek nakleder ki bu sebepten nâşî muhalefetle mat'ûn olmuş olur.

Misâl: Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hazretlerinin nasıl namaz kıldıklarını Vâil b. Hucr radıyallahu anh rivayet ediyor ki rivayette namazda ellerin kaldırıldığı zikredilmektedir. Bu hadisin bazı tariklerden vâki olan rivayetine nazaran Vâil ziyade olarak, "Sonra pek soğuk bir mevsimde (kendi yurdumdan Medîne-i

1 {B6001 Buhârî, Edeb, 20.}

Münevvere'ye) bir daha geldim. Baktım ki ashap çok giyinmişler, ellerini giydikleri siyahın altından tahrik ediyorlar" diyor.[2] Bu ziyade عن عاصم بن كليب عن عبد الجبار بن وائل عن بعض أهله عن وائل senedi ile Süfyân b. Uyeyne, Züheyr b. Muâviye ve Ebû Bedr Şücâ b. Velîd tariklerinden sabit olup diğer tariklerden zikredilmemişken ***Sünen*** sahibi Ebû Dâvûd bu ziyadeyi Zâide ile Şerik tariklerinden de rivayet eder ki her iki isnadı yekdiğere dercetmiş oluyor.

Bu kısmın bir türlüsü de şöyle olur: Râvi hadisin bir cüzünden mâadasını bilâvasıta kendi şeyhinden dinler, kalan cüzünü de diğer bir râvi vasıtasıyla yine şeyhinden ahzetmiş bulunur da esnâ-yı rivâyette metnin tamamını –vasıtayı hazfederek– güya şeyhinden bizzat dinlemiş imiş gibi sevkeder.

3. Bir râvide iki sahâbîden yahut bir sahâbîden iki muhtelif isnad ile menkul iki muhtelif metin bulunur da ondan rivayet eden kimse her iki metni bu isnadlardan yalnız biri ile rivayet eder yahut metinlerden birini o metne has isnad ile rivayet ederken onda olmayan bir sözü de öteki metinden alıp katar.

Misal: مالك عن أبي الزناد عن الأعرج عن أبي هريرة tarikinden, ولا إياكم والظن فإن الظن أكذب الحديث. تجسسوا ولا تنافسوا ولاتحاسدوا "***Suizandan sakınınız. Zira suizan hatıra gelen en yalan şeydir. Bir de tecessüs etmeyiniz, birbirinize rekabete kalkışmayınız, biribirinize haset etmeyiniz***" [3] hadisi rivayet edildiği gibi مالك عن الزهري عن أنس tarikinden de: لا تباغضوا ولا تحاسدوا ولا تدابروا ولا تنافسوا "***Birbirinize buğzetmeyiniz, birbirinize haset etmeyiniz, birbirinizden yüz çevirmeyiniz, birbirinize rekabete kalkışmayınız***" [4] hadisi de mervîdir. Saîd b. Ebû Meryem, Enes hadisini rivayet ederken bir de ولا تنافسوا lafzını Ebû Hüreyre rivayetinden alıp katıyor.

4. Râvi yalnız isnadı sevkettikten sonra herhangi bir emr-i ârızdan dolayı metni zikretmez de kendiliğinden yahut başkasına ait bir söz söyledikten sonra metne geçer, işitenlerden biri de arada geçen bu sözü metn-i hadîsten zannederek o isnada ait metin ile birlikte rivayet eder. Bunu İbn Hacer müdrecü'l-metn kısmına idhal etmez.

Müdrecü'l-isnâdın aksamı işte bunlardır.

---

2 {D727 Ebû Dâvûd, Salât, 114, 115.}

3 {Ebû Şeyh, ***et-Tevbîh ve't-tenbîh***, s. 56, no: 105.}

4 {İbnü's-Salâh, ***Mukaddime***, 97.}

Müdrecü'l-Metn

Müdrecü'l-metne gelince o da metn-i hadîsin yâ evvelinde yahut ortasında ya da –alelekser vâki olduğu üzere– âhirinde metinde olmayan bir sözün ona katılmış olmasıyla olur ki bu da sahâbe ile mâadalarının mevkuf olan sözlerini Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin merfû olan kelâm-ı âlîlerine bilâfasıl derc ve idhal etmek suretiyle vâki olur ve hakîkat-i hâli bilmeyene o kelâm-ı müdreci nefs-i hadîsten zannettirir.

Metnin evvelindeki idrâca misal: Hatîb el-Bağdâdî'nin tahkik ettiği üzere Ebû Katan ile Şebâbe tariklerinden عن شعبة عن محمد بن زياد عن أبي هريرة senediyle Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin, أسبغوا الوضوء. ويل للأعقاب من النار "***Abdesti eksiksiz alınız. Cehennemde yanacak ökçelere yazık!***" [5] buyurduklarını rivayet ediyor. Halbuki ***Sahîh-i Buhârî***'de Âdem b. İyâs tarikinden aynı sened ile Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan, أسبغوا الوضوء. فإن أبا القاسم صلى الله عليه وسلم قال: ويل للأعقاب من النار "Abdesti eksiksiz alınız. Zira Ebü'l-Kāsım Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem ***cehennemde yanacak ökçelere yazık!*** diye buyurdu" [6] suretinde vâki olduğundan Ebû Hüreyre'nin kelâmı olan أسبغوا الوضوء sözü cemm-i gafîrin ve ezcümle Buhârî'nin râvisi Âdem b. İyâs'ın rivayetleri delâletiyle evvelki iki tarikten rivayet edilen metne idrâc edildiği sarâhaten anlaşılıyor. Buhârî'nin bu hadisi (55.) Abdullah b. Amr radıyallahu anhümâ hadisiyle yekmeâl olduğu için tercüme ettiğimiz muhtasardan hazfedilmiştir.

Metin arasına idrâca misal: ***Sünen-i Dârekutnî***'de Abdülhamîd b. Ca'fer tarikinden هشام بن عروة عن أبيه عن بسرة بنت صفوان senedi ile sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin: من مس ذكره أو أنثييه أو رُفْغَه فليتوضأ [7] hadisini rivayet ediyor. Halbuki diğer tariklerden aynı sened ile rivayet edenler: أو أنثييه أو رفغه lafızlarını rivayet etmemiş olduklarından Dârekutnî bu lafızların metn-i hadîse müdrec olduğunu beyan ve Eyyûb es-Sahtiyânî ile Hammâd b. Zeyd ve emsallerinden edindiği rivâyâta istinaden bu sözlerin Urve'ye aidiyetini tasrih ediyor. Kezâ ümmü'l-müminîn Âişe radıyallahu anhânın ***Buhârî***'deki hadisinde (3. hadis) فيتحنث فيه den sonra gelen وهو التعبد الليالي ذوات العدد [8] lafızları da metn-i hadîsten olmayıp râvi Zührî'nin metni serdederken فيتحنث lafzını tefsir etmesidir.

5 {Süyûtî, ***Tedrîb***, I, 317.}

6 {B165 Buhârî, Vudû', 29.}

7 {DK528 Dârekutnî, ***Sünen***, I, 147.}

8 {B3 Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1.}

Metnin âhirindeki idrâca misal: Namazdaki teşehhüdün taraf-ı âlî-i risâlet-penâhîden Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anha tâlimi hakkındaki hadis (459. hadis ile hâşiyesi) Ebû Dâvûd ile Dârekutnî taraflarından Ebû Hayseme Züheyr b. Harb tarikinden حسن بن الحر عن القاسم بن مخيمرة عن علقمة عن عبد الله بن مسعود senediyle tahrîc edilip bu rivayette أشهد أن لا إله إلا الله و أشهد أنَّ محمدًا عبده ورسوله den sonra: فإذا قُلْتَ هذا فقد قضيتَ صلاتَكَ. إن شئتَ أن تقوم فَقُمْ. وإن شئتَ أن تقعدَ فاقعدْ [9] ziyadesi de vardır ki bu ziyade için Dârekutnî, "İbn Mes'ûd'un metn-i hadîse dercolunmuş kelâmıdır" diyor. Zira gerek Alkame'den gerek bu hadisi İbn Mes'ûd radıyallahu anhtan ahzedenlerden rivayet edenlerin kâffesi ile Hasan b. Hür'den rivayet edenlerden Hüseyin b. Ali el-Cu'fî ile İbn Aclân ve Muhammed b. Ebân'ın rivayetlerinde bu ziyadeye tesadüf edilmiyor. Bâhusus Ebû Hayseme'den rivayet eden Şebâbe b. Sevvâr ile Mûsâ b. Dâvûd tariklerinden teşehhüd lafzından sonra, ثم قال عبد الله إذا قضيت هذا .. diyerek mâba'dinin ثم ile ayrılması da bu ziyadenin İbn Mes'ûd hazretlerinin ictihâd-ı zâtîsi olarak söylediği bir söz olduğunu teyit eder.

Müdrecü'l-metnin en çok vârit olan nevi âhire idrâc ile vâki olanıdır. Her ne suretle olursa olsun gerek isnada gerek metne idrâc haramdır ve hürmetinde ehl-i hadîs ile ehl-i fıkhın icmâı vardır. Hatta İbnü's-Sem'ânî ile onun gibi diğer bazıları bu hususta pek ileri giderek taammüden idrâca tasaddî eden râvi adaletten sâkıt olup يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ [10] âyet-i kerîmesinin hükmüne dahil ve yalancılar zümresine mültahik bir sahtekâr olur demişlerdir. Lâkin Süyûtî, "Bence mânası kolayca anlaşılmayan bir lafz-ı garîbi tefsir için olan idrâca hiçbir mani yoktur. Gerek Zührî'nin gerek diğer birçok eimmenin idrâcları hep bu kabildendir" diyor.

Bir hadiste idrâc vâki olduğu dört suretle mâlûm olur:

1. Metnin müdrec olan ve olmayan miktarını tafsil eder bir rivayetin sabit olmasıyla. Buraya kadar irat edilen emsilede olduğu gibi.

2. Bizzat râvinin tensîsi ile. Meselâ İbn Mes'ûd radıyallahu anh âtîdeki hadisi bir defa merfûan zikretmiştir: من مات لا يشرك بالله شيئًا دخل الجنة. ومن مات يشرك بالله شيئًا دخل النار "*Her kim Allah'a bir şeyi işrak etmeyerek vefat ederse cennete girer. Her kim de Allah'a bir şeyi işrak ederek vefat ederse cehenneme girer.*" Halbuki bir rivayette yine İbn Mes'ûd radıyallahu anh bu hadisi, "Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem bir söz buyurdu. Ben de ona bir söz kattım" mukaddimesiyle rivayet etmiştir[11] ki metn-i hadîsteki iki sözün biri –tayin etmek-

9 {D970 Ebû Dâvûd, Salât, 177, 178.}

10 el-Mâide, 5/13.

11 {HM3625 İbn Hanbel, I, 382.}

sizin– kendisine ait olduğunu beyan etmiş oluyor. Üçüncü bir rivayette de metni tamamıyla serdetmekle beraber ikinci sözün, kendisinin olduğunu tasrih ettiği gibi dördüncü bir rivayette de metnin yalnız kısm-ı evveli ile iktifa etmiştir.

3. İdrâca muttali olmuş eimmeden birinin tensîsi ile. Nitekim İbn Mes'ûd radıyallahu anhın teşehhüt hadisinde idrâc olduğunu Hâkim ile Dârekutnî sarâhaten haber vermişlerdir.

4. Müdrec olarak vârit olan kelâmın kelâm-ı resûl aleyhi'ssalâtü ve's-selâm olması aklen müstahil olmasıyla. Nitekim Ebû Hüreyre radıyallahu anhın merfûan rivayet ettiği, للعبد المملوك أجران والذي نفسي بيده لولا الجهاد في سبيل الله والحج وبر أمي لأحببت أن أموت وأنا مملوك "*Abd-i memlûkün iki kat ecri vardır. Nefsimi yed-i kudretinde tutan Allah'a kasem ederim ki Allah yolunda cihad ile hac ve anamın gönlünü hoş etmek kaygusu olmasaydı memlük olarak ölmeyi arzu ederdim*"[12] hadîs-i sahîhinde أجران den sonraki sözler kendine ait elfâz-ı müdrecedir. Zira Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin rıkkı temenni buyurmaları mümtenî olduğu gibi gönlünü hoş tutabilmek için vâlide-i muhteremeleri de berhayat değil idi.

Tembih. Müdrec olarak rivayet edilmiş ehâdîs için Hatîb el-Bağdâdî كتاب الفصل للوصل المدرج في النقل isminde gayet büyük bir kitap telif etmiş, İbn Hacer el-Askalânî de onu telhis ettikten sonra kendi mahsûl-i tetebbuâtı olarak asılda mevcut olmayan diğer rivâyât-ı müdreceyi ilâve ile muhtasarını iki misli büyüterek kitabına تقريب المنهج بترتيب المدرج namını vermiştir.

12 {B2548 Buhârî, Itk, 16.}

33

Metâin-i Aşereden: 7. Muhalefet (mâba'd)

Hadîs-i Maklûb – Kalb-i Mürekkeb – Mezîd fî Muttasıli'l-Esânîd

Muhâlefetin ikinci nevi râvinin isnaddaki ricâl isimlerini veya –nâdiren vâki olduğu üzere– metnin bazı elfâzını takdim ve tehir ederek rivayet etmesiyle olur. Meselâ râvi كعب بن مرة diyecek yerde مرة بن كعب , وليد بن مسلم diyecek yerde مسلم بن الوليد diyerek rivayet eder. Muhalefetin bu türlüsü ile rivayet olunan hadise **maklûb** denir. Buna dair yine Hatîb el-Bağdâdî'nin رافع الإرتياب في المقلوب من الأسماء والأنساب isminde bir kitabı vardır.

Maklûbü'l-metnin de misalleri vardır: Ezcümle 384. Ebû Hüreyre hadisindeki, حتى لا تعلم شماله ما تنفق يمينه [1] lafzını Müslim râvilerinden biri tarafından حتى لا تعلم يمينه ما تنفق شماله [2] suretine ifrağ edilmiştir ki bu lafız ile rivayet zayıftır. Râvi yemîn ile şimâlin tertibini kalbetmekte yanılmıştır. Diğer tarikten Müslim'in de Buhârî ile evvelki lafzı rivayette ittifak etmesi mevzubahis râvinin muhalefetini ispat eder.

Kezâ sahurun âhir vakti hakkında *Müsned-i Ahmed* ile İbn Huzeyme ve İbn Hibbân *Sahîh*'lerinde Hubeyb b. Abdurrahman b. Hubeyb'in halası Üneyse bint Hübeyb radıyallahu anhümâdan merfûan rivayet olunan, إذا أذن ابن أم مكتوم فكلوا واشربوا. وإذا أذن

1 {B1423 Buhârî, Zekât, 16.}

2 {M2380 Müslim, Zekât, 91.}

بلال فلا تأكلوا ولا تشربوا "*İbn Ümmü Mektûm ezan okuduğunda yiyip içiniz Bilâl ezan okuduğunda ise yiyip içmeyiniz*"[3] hadisinde de kalb vardır. Sıhahta meşhur olan İbn Ömer ile Âişe radıyallahu anhümün rivayetleri ise, إن بلالا يؤذن بليل. فكلوا واشربوا حتى يؤذن ابن أم مكتوم [4] suretindedir (367. İbn Ömer hadisine müracaat). Bazı rivâyâtta إن ابن أم مكتوم وكان أعمى لا يؤذن حتى يقال له أصبحت أصبحت [5] diye vârit olmuş olması da (367. hadisin hâşiyesine müracaat) sıhahtaki rivayetin sahih, evvelkisinin sahihe muhalif ve zayıf olduğunu teyit eder. Maklûbun bu nevine Hâfız Sirâcüddin el-Bulkīnî (724-805) **ma'kûs** namını veriyor.

Kezâ Taberânî Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan, إذا أمرتكم بشيء فأتوه وإذا نهيتكم عن شيء فاجتنبوه ما استطعتم "*Size bir şey emrettiğimde onu yapınız, bir şeyden nehyettiğimde ise ondan elinizden geldiği kadar ictinap ediniz*"[6] diye bir hadis rivayet ediyor. *Sahîhayn*'da ise bu hadis, ما نهيتكم عنه فاجتنبوه وما أمرتكم به فافعلوا ما استطعتم "*Sizi her neden nehyedersem ondan ictinap ediniz. Emrettiğim şeyi ise elinizden geldiği kadar yapmaya çalışınız*"[7] suretinde rivayet edilmiştir ki mâruf olan rivayet de budur.

İsnadda kalbin iki nevi daha vardır: **1.** Bir hadis, bir râvinin rivayeti ile meşhur iken onu hem garîb hem mergūb göstermek için o râvi yerine o tabakadan diğer bir râvi ikame edilir. Meselâ Sâlim'in rivayeti ile meşhur olan hadis, Nâfi'den; Mâlik'in rivayeti ile meşhur olan hadis de Ubeydullah b. Ömer'den rivayet edilir ki hadisin bu türlüsüne **mesrûk** namını verdikleri vardır. Bu sahtekârlık surrâk-ı hadîsten Bühlûl b. Ubeyd el-Kindî ile vazzâînden Hammâd b. Amr en-Nasîbî gibilerinin kârı olup vazzâînin çokça istimal ettikleri bir şeydir. Meselâ burada ismi geçen Hammâd b. Amr en-Nasîbî, إذا لقيتم المشركين في طريق فلا تبدؤهم بالسلام "*Müşrikîne yolda rastgeldiğinizde selâm vermeye siz başlamayınız*"[8] hadîs-i merfûunu عن الأعمش عن أبي صالح عن أبي هريرة senediyle rivayet etmişse de isnadın doğrusu A'meş'ten değil, Ebû Sâlih'in oğlu Süheyl'den olup sened عن سهيل بن أبي صالح عن أبيه عن أبي هريرة olmak gerekti. *Sahîh-i Müslim*'de olduğu üzere Şu'be, Sevrî, Cerîr b. Abdülhamîd, Abdülazîz ed-Derâverdî tariklerinden hep Süheyl'den mervî iken Hammâd en-Nasîbî garîb görünsün diye A'meş tarikinden imiş gibi rivayet eylemiştir. Ehl-i hadîsin mâruf olan tarikları

3 {N640 Nesâî, Ezân, 10; HM27986 İbn Hanbel, VI, 432.}

4 {B622 Buhârî, Ezân, 13. Atıf yapılan hadisin metnindeki ifade "حتى ينادي" şeklindedir. Bkz: 367. hadis: B617 Buhârî, Ezân, 11.}

5 {B617 Buhârî, Ezân, 11.}

6 {Taberânî, *el-Evsat*, III, 135, no: 2715.}

7 {B7288 Buhârî, İ'tisâm, 2; M3257 Müslim, Hac, 412.}

8 {MA9837 Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VI, 10.}

bırakıp garâibi tetebbu edenleri sevmemeleri işte bu gibi ahvalden neşet eder. Bâhusus ki garâibin sahih çıkanları pek nâdirdir.

2. Bir metnin isnadını alıp diğer metnin başına geçirmek ve ikinci metni de öteki isnad ile sevketmek ki buna Allâme el-Cezerî **kalb-i mürekkeb** namını vermiştir ki "terkip edilmiş" yani "uydurulmuş isnad" demektir. Kalb-i isnâdın bu nevi iğrâb yani ehâdîs-i garîbe naklediyor gibi görünmek hevesi ile irtikâp edilmiş ise vaz' kadar şenî'dir. Yok şeyhin hıfzı metin midir, değil midir? Telkini kabul ediyor mu, etmiyor mu? Yani başkasının sözüne kapılıyor mu, kapılmıyor mu, diye imtihan kastıyla yapılırsa hükmü değişir. Bağdat muhaddislerinin Buhârî'yi imtihanen yaptıkları kalb-i esânîd (s. 84) gibi ki bundan hiçbir zarar tevellüd etmediği gibi Buhârî'nin ilm-i hadîste derece-i kemalini mertebe-i alâniyete çıkardığı için büyük faydası olmuştur. Zehebî *Tezkiretü'l-huffâz*'ında *Müsned-i Kebîr* sahibi Hasan b. Süfyân'ın tercüme-i hâlinde Hâkim'den nakleder ki Hâfız-ı Kebîr İbn Huzeyme ile refikleri Ebû Amr b. el-Hayrî ve Ahmed b. Ali er-Râzî bir sefer esnasında Hasan b. Süfyân'a uğramışlar. Ahmed er-Râzî hâfız müşârün ileyhe, "Senin hadisinden olmak üzere şu tabakayı yazdım. Dinler misin?" diye niyazda bulunmuş. "Peki" cevabını alınca isnadları birbirine karıştırarak okumuş. Hasan b. Süfyân da doğrultmuş. Biraz zaman geçtikten sonra yine sırasını getirip isnadları karıştırarak okumuş. Hasan b. Süfyân yine tashih etmiş. Üçüncü defa yine buna tasaddî edince Hasan ona demiş ki: "Yaptığını anlamıyorum. Ben doksanlık bir adamım. Yaptığına iki defa tahammül ettim. Sen yine ısrar ediyorsun. Allah'tan kork da meşâyihe böyle muamelede bulunma! Olur ki beddualarî seni tutar" demiş. Bunun üzerine İbn Huzeyme, "Artık yeter. Şeyhe ezâ etme!" demiş. Ahmed b. Ali er-Râzî de, "İstedim ki herkes Ebü'l-Abbas –ki Hasan b. Süfyân demektir– kendi hadisinin farkında olduğunu bilsin de şüpheye düşmesin" demiş. Hasan b. Süfyân doksanlık olduğundan kendisine ihtilât ârız olmuş mu, olmamış mıdır? Anlamak için yapılmış bir tecrübe olduğu için bunda beis görülmez.

Kalb-i mürekkeb, İbn Hacer el-Askalânî'ye göre –biraz sonra beyan edilecek– muztaribü'l-isnâd nevinden addedilmiştir.

Kalb-i isnâd yalnız vazzâ' veya hıfzı zayıf kimseler tarafından değil, bazı kere sikāt-ı esbât tarafından sâdır olmuş bir hefve de olabilir. Nitekim *Müsned-i Ahmed*'de nakledildiğine göre bir defa Süfyân es-Sevrî, Yahyâ b. Saîd el-Kattân'a, لا تصحب الملائكة رفقة فيها جرس "*Melâike-i rahmet, beraberlerinde çıngırak bulunan*

yolcu cemaatiyle birlikte bulunmaz"[9] hadîs-i şerifini عن عبيد الله بن عمر عن نافع عن ابن عمر senedi ile rivayet etmiş. Yahyâ hemen üstadı olan Süfyân'a, "Berbat ettin yâ Ebû Abdullah" deyivermiş. Süfyân, "Ya doğrusu nasıldır?" deyince, "Ubeydullah b. Ömer bana عن نافع عن سالم عن أبي الجراح عن أم حبيبة عن النبي صلى الله عليه وسلم demişti" cevabını vermiş ve Süfyân kendisini tasdik etmiştir. Nâfi'in ekser-i rivâyâtı İbn Ömer radıyallahu anhümâdan olduğu için Süfyân bu rivayetinde yanılmıştı. Fakat insafına bakın ki kendi tilmizinin bu kadar sert ihtarından yüksünmeyip hemen hakkı teslim etmiştir. Tilmizin de hakkı müdafaadaki gayreti şâyân-ı hayrettir: Süfyân gibi a'lâm-ı ulemâ-yı sikāttan bir zatın yanlış rivayet ettiğini işitince sabredemeyip ve hatırına riayeti asla gözetmeyip hemen bu kadar ağır bir tabirle tashihe kalkmış.

Yine bu Yahyâ el-Kattân, başlı başına bir rükn-i ilm olan Şu'be'nin, لا يجد عبد طعم الإيمان حتى يؤمن بالقدر "*Hiçbir kul kadere iman etmedikçe imanın tadını bulamaz*"[10] hadisini عن أبي إسحق عن الحارث عن عليّ senediyle rivayet ettiği kendisine söylendiği vakit hemen atılıp, "Bunu bize Süfyân عن أبي إسحق عن الحارث عن ابن مسعود senediyle rivayet etmiştir" diye doğru isnadını haber vermiştir. Yahyâ serdettiği senedin sıhhati hakkında yakînı olmaksızın Şu'be gibisine itiraz edecek mertebede değildi. Fakat Şu'be de beşerdir yanılabilir. Hatası da bulununca derhal tashih olunur.

Muhalefetin üçüncü nevi bir râvinin kendisinden daha mütkın olmakla mâruf diğer râvi veya ruvâtın zikretmediği bir râviyi isnadın arasına yanlışlıkla ziyade etmesiyle olur ki bu tarzda rivayet edilen hadîs-i zaîfe مزيد في متصل الأسانيد namını verirler. Bu nev'e dair Hatîb el-Bağdâdî'nin تمييز المزيد في متصل الأسانيد isminde müstakil bir kitabı (s. 163) vardır.

Misal: Abdullah b. Mübârek tarikinden rivayet edilen, لا تجلسوا على القبور ولا تصلوا إليها "*Kabirlerin üzerine oturmayınız, kabirlere karşı namaz da kılmayınız*"[11] hadîs-i merfûu عن عبد الله بن المبارك حدثنا سفيان عن عبد الرحمن بن يزيد بن جابر قال حدثني بسر بن عبيد الله قال سمعت أبا إدريس يقول سمعت واثلة ابن الأسقع يقول سمعت أبا مرثد الغنوي يقول سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول isnadı ile vârit olmuştur. Halbuki bu senedde Süfyân ile Ebû İdrîs bulunmayacaktı. Ebû İdrîs'in senede idhali Abdullah b. Mübârek'in vehminden neşet etmiştir. Çünkü birçok sikāt hadisin senedinde عن ابن جابر عن بسر عن واثلة dedikleri gibi bazıları da Büsr'ün Vâsıle radıyallahu anhtan semâını tasrih etmişlerdir. Ebû Hâtim er-Râzî, "Büsr'ün Ebû İdrîs'ten rivâyâtı çok olduğu için İbnü'l-Mübârek

9 {D2554 Ebû Dâvûd, Cihâd, 46; M5546 Müslim, Libâs, 103.}

10 {TM165 Tayâlisî, *el-Müsned*, I, 96.}

11 {M2250 Müslim, Cenâiz, 97.}

yanılmış da bu hadisi de ondan rivayet ettiğini zannetmiş" diyor. Süfyân'ın ziyade edilmesi ise İbnü'l-Mübârek'ten sonra gelen ruvâttan birinin eser-i vehmidir diye hükmediliyor. Zira birçok sikāt, hadisi Süfyân'ı zikretmeksizin عن عبد الله بن المبارك عن ابن جابر عن بسر...إلخ diye rivayet ettikleri için bu ikinci vehim kendisinden sonra vâki olmuş demektir.

Ancak –İbn Hacer el-Askalânî'nin tembih ettiği üzere– isnaddaki bu ziyade yüzünden hadise ta'n edebilmek için ziyade etmeyen râvî-i sikanın râvî-i zâidin üst tarafındaki râviden semâını tasrih etmiş olması iktiza eder. Bu râvî-i sikanın rivayeti şayet tasrîh-i semâ' ile olmayıp da عن gibi adem-i ittisâli de muhtemel bir lafız ile vâki olmuşsa râvî-i zâid denilen şahsın arada mevcut olduğu tereccüh edip sikanın isnadında inkıtâ bulunduğuna hükmedilir.

34

Metaîn-i Aşereden: 7. Muhalefet (mâba'd)

Hadîs-i Muztarib – Hadîs-i Musahhaf – Hadîs-i Muharref

Hadîs-i Muztarib

Muhalefetin dördüncü nevi râvi veya ruvâtın hadisi kâh bir vech ile kâh seneddeki râvilerin isimlerini veya metnin ibaresini değiştirerek evvelkine muhalif diğer bir vech ile rivayet edip de rivayetlerin birini diğerine tercih edecek hiçbir sebep de bulunmamasıdır. Böyle iki sûret-i muhtelifede rivayet edilen hadise **muztarib** denir. Hadîs-i muztarib râvinin noksân-ı zabtına delâlet ettiği için zayıftır. İki rivayetten biri diğerine tereccüh ederse rivayetlerin hiçbiri muztarib olmaz: Rivâyet-i râciha mahfûz ve mâruf, rivayet veya rivâyât-ı mercûha da ya şâz ya münker olmuş olur.

Iztırâb alelekser isnadda, nâdiren metinde olur. İsnaddaki ıztırâb senedlerin mütehâlif olmasından ileri gelir. Metindeki ıztırâb ise o metin hakkındaki rivâyâtın mütehâlif olmasından ve kimi bir vech ile kimi ona muhalif diğer bir vech ile naklolunan rivayetlerin de cem' ve telifi mümkün olmamasından neşet eder. Lâkin iki rivayetin biri –râvisinin hıfzı daha kavî, merviyyün-anha sohbet ve mülâzemeti daha çok, bâhusus merviyyün-anhın evlâd ve ekâribinden veya mevâlî veya hemşehrilerinden biri olmak, esnâ-yı tahammülde yani hadisi şey-

hinden dinlediği zamanda bâliğ ve rivayeti icâzet suretiyle olmayıp bizzat şeyhinin ağzından işitmek suretiyle vâki olmuş olmak gibi– esbâb ile tereccüh ederse hüküm, artık ıztırâbdan kurtulmuş olan râcihin olur. Kezâlik nâkil ma'nâ-yı vâhidi elfâz-ı muhtelife ile edâ etmiş bulunur yahut rivayetlerin biri diğerine münâfî gelmeyecek bir hale hamlolunabilir, hulâsa mütehâlif görünen rivayetleri cem' ve telif mümkün olursa yine hadisler muztarib addolunmazlar.

Iztırâb, sened veya metinde sehiv ve hata eseri olarak ibdâl vukuuna delâlet ve binaenaleyh râvi veya ruvâtın adem-i zabtını iş'âr ettiği için hadisi zaafa uğratır ve reddine bâis olur.

İsnaden muztarib olan hadisin bir misali: Ebû Dâvûd ile İbn Mâce *Sünen*'lerinde "sütre-i musallî" bahsinde, إذا صلى أحدكم فليجعل تلقاء وجهه شيئا. فإن لم يجد فلينصب عصا. فإن لم يجده فليخط خطا. ثم لا يضره ما مر بين يديه "*Herhangi biriniz namaza durduğunda karşısında sütre olacak bir şey bulundursun. Bir şey bulamazsa hiç olmazsa bir değnek diksin. Onu da bulamazsa bir çizgi çizsin. Bunu yaptıkdan sonra önünden her ne geçerse namazına zarar vermez*"[1] hadisini rivayet ediyorlar. Ebû Dâvûd'un bir senedi Müsedded'in tarikinden بشر بن المفضل عن إسماعيل بن أمية عن أبي عمرو بن محمد بن عمرو بن حريث عن جده حريث عن أبي هريرة diğer senedi Muhammed b. Yahyâ tarikinden علي بن المديني عن سفيان عن إسماعيل بن أمية عن أبي محمد بن عمرو بن حريث عن جده حريث عن أبي هريرة İbn Mâce'nin senedi, سفيان بن عيينة عن إسماعيل بن أمية عن أبي عمرو بن محمد بن عمرو بن حريث عن جده حريث بن سليم عن أبي هريرة dir. Bu hadiste İsmâil b. Ümeyye'nin şeyhi kâh أبو عمرو بن محمد بن عمرو بن حريث بن سليم kâh , أبو محمد بن عمرو بن حريث بن محمد بن حريث olarak anıldığı gibi diğer rivâyâtta da bazan أبو عمرو بن حريث denilip onun da şeyhi kiminde –Ebû Dâvûd ile İbn Mâce'de olduğu gibi– ceddi, kiminde pederi olarak gösteriliyor. Kimi yalnız ced veya eb olan râviyi sadece حريث, kimi حريث بن عمار, kimi حريث بن سليم, kimi de حريث بن سليمان tesmiye ediyor. Hele İbn Cüreyc, İsmâil'den bilâvasıta Hureys b. Ammâr'a geçiyor. Hâsılı İsmâil'in şeyhinin ismi taayyün edemediği gibi şeyhinin pederi veya ceddi denilen Hureys kimdir? *İbn Mâce*'deki rivayette olduğu gibi Hureys b. Süleym midir? Yoksa diğer rivâyâtta ihtilâf edildiği üzere Hureys b. Süleyman mı, yoksa Hureys b. Ammâr mıdır? Bu da kestirilemiyor. Bir derecede ki Süfyân b. Uyeyne, "Bu hadisi kuvvetlendirecek hiçbir şey bulamıyoruz" diyor.

İsnadda ıztırâbın bir misali de شيبتني سورة هود وأخواتها "*Beni sûre-i Hûd ile emsali kocalttı*"[2]

1 {İM943 İbn Mâce, İkāmetü's-salavât, 36.}

2 {MK5804 Taberânî, *el-Kebîr*, Vl, 148. Taberânî'nin rivayetinde "سورة" lafzı yer almamaktadır.}

hadîs-i şerifidir. Ebû İshak es-Sebîî tarikinden rivayet olunan bu hadisi kimi mürsel kimi mevsul olarak rivayet ettiği gibi kimi Ebû Bekir, kimi Sa'd b. Ebû Vakkās, kimi ümmü'l-mü'minîn Âişe radıyallahu anhümün hadisi olarak rivayet ediyor ve ihtilâf on veche varıyor.

Metnen muztarib olan hadisin misali: عن شريك عن أبي حمزة عن الشعبيّ عن فاطمة بنت قيس رضي الله عنهما senedi ile Tirmizî, إن في المال حقًّا سوى الزكاة "***Şüphesiz malda zekâttan başka da bir hak vardır***"[3] hadisini rivayet ediyor. İbn Mâce ise yine aynı sened ile ليس في المال حق سوى الزكاة "***Malda zekâttan başka hak yoktur***"[4] lafzı ile rivayet ediyor ki bu iki lafızdan hangisinin doğru olduğu kestirilemiyor. Lâkin bu misale itiraz edilmiştir. Deniliyor ki Şerîk'in şeyhi Ebû Hamza zaten zayıf ve rivayeti merdud olduğundan hadisin zaafı metnin ıztırâbından değil, râvisi cihetindendir. Bâhusus Tirmizî'nin isbât-ı hak rivayetini müstehap olan sadakaya, İbn Mâce'nin de nefy-i hak rivayetini vâcip olan zekâta hamlederek iki rivayeti telif etmek de pekâlâ mümkündür. Bunun daha açık misali yukarıda (s. 175) bahsi geçen besmele hadisidir ki hem muallel hem de ıztırâb-ı metn cihetinden nakīsadardır.

Bu türlü ibdâl bazan Buhârî ile Ukaylî'ye ve diğer bazı zevata vâki olduğu gibi (s. 84, s. 280) râvi veya sâil tarafından bir muhaddisin derece-i hıfz ve itkānını tecrübe için amden de yapılır. Lâkin bu takdirde maksad-ı imtihan hâsıl olduktan sonra senedi de, metni de siyâk-ı aslîsine ircâ etmek şarttır. Çünkü ibdâl-i ruvât veya ibdâl-i metn hiçbir maslahat-ı makbûle gözetilmeksizin sırf iğrâb yani ehâdîs-i garîbe rivayet etmiş gibi görünmek maksadıyla olursa hadis, mevzû kısmına dahil olur. Eğer sehiv ve galat eseri olarak vâki olmuşsa hadis ya maklûb veya muallel olmuş olur.

Bu münasebetle şuna tembih etmek gerektir ki muhaddislerin muztarib, maklûb veya şâz olduğuna hükmettikleri hadisler hemen daima isnaden mâlûl olan kısımdan olup metnen mâlûl olan nevâdir-i hadîs hakkında hüküm vermeyi müctehidlere bırakırlar. Metn-i hadîsi de intikād edip mâlûl olduğuna hükmeden muhaddis varsa bu zatın her iki sıfatı yani muhaddislik ile müctehidliği câmi' olmasından ve vazîfe-i intikādı ikinci sıfatı haysiyetiyle yaptığından ileri gelmiştir. Her iki tarafın vazifeleri ayrılmıştır. Hadiste mütebahhir olmayan fakihin isnad yüzünden ilel-i hadîse lâyıkıyla âgâh olması müteassir olduğundan bu

3 {T660 Tirmizî, Zekât, 27.}

4 {İM1789 İbn Mâce, Zekât, 3.}

vazîfe-i müşkileyi muhaddisler deruhte edip ulemâ-yı ahkâmı bu ağır külfetten kurtarmışlardır.

Bir de bir hadisin seneden mâlûl olması daima adem-i sıhhatini istilzam etmez. Meselâ bir râvinin zatı beyne'l-muhaddisîn sikāttan olmak üzere mâlûm iken kendisinin veya pederinin ismi, künyesi, nesebi hakkındaki rivayet ihtilâfının metne tesiri olmaz. Hakkında bu gûne ihtilâf edilen râvi sika olduğu için hadisin –isnaden maklûb, muztarib veya şâz demekle beraber– sıhhatine hükmedilir. Nitekim *Sahîhayn*'da bu kabilden hadisler çoktur. Bazı ulemânın, "Sahih ile hasen kısımları içine bazan maklûb, şâz, muztarib olanlar da dahil olabilir" dedikleri işte bu mânayadır.

Metnen muztarib iken yine sahih addolunan hadislerin pek parlak misali eksiği itmâm edildikten sonra secde-i sehv ile cebredilen salât-ı nebevî hakkındaki –Zülyedeyn hadisi demekle mâruf olan– 299. Ebû Hüreyre radıyallahu anh rivayetidir. Sehven eksik kılınan namazın ba'de'l-itmâm secde-i sehv ile cebri vâcip olması işte bu hadîs-i şerif ile sabittir. Lâkin Ebû Hüreyre radıyallahu anh sehvin hangi namazda olduğunu kestiremiyor. Bir defasında cezmederek öğlen, diğer defasında yine cezmederek ikindi namazında dediği gibi çok defa da tereddüt ederek, إحدى صلاتي العشي إما الظهر وإما العصر "Gün ortasından sonraki namazlardan birini, ya öğlen veya ikindiyi kıldırdı idi"[5]; bir defa da, أكبر ظني أنها العصر "En kuvvetli zannıma göre ikindi namazı idi"[6] diye naklediyor. Bu şek de tâbiîn ile tebeu't-tâbiinden değil, Ebû Hüreyre'nin kendisindendir. Zira bir rivayetinde, إحدى صلاتي العشي dedikten sonra, ولكني نسيت "Lâkin ben unuttum da şimdi kestiremiyorum"[7] diye nisyanını tasrih eder. Sonra sehvin vukuunu aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize ihbar eden sahâbînin isminde de ihtilâf ediliyor. Bazı rivâyâtta kendisine ذو اليدين ismi verildiği gibi kiminde خِرْبَاق diye yâd, kiminde de رجل من بني سُليم denilerek ismi ibham ediliyor. Zührî gibi bir imâm-ı celîlüşşân da Sülemî olan bu sahâbîyi her iki lakabın ma'nâca münasebetlerine aldanarak –yevm-i Bedir'de yani Ebû Hüreyre'nin imanından beş sene evvel şehid olan– ذو الشمالين tesmiye edip hadisi Ebû Hüreyre'nin merâsîlinden addetmiş ve pek büyük bir hataya düşmüştür. Zira Bedir'de şehid olan ذو الشمالين'in ismi عمير بن عمرو خزاعي dir; Zülyedeyn ise خِرباق سُلَمي dir. Lâkin ıztırâb-âlûd olan bunca rivâyât-ı muhtelifenin mecmûundan sehvin, gündüzün dört rek'atlı namazlarından birinde vâki olup bilâhare itmâm ve secde-i sehv ile cebredildiği katiyen sübût bulduğu gibi Ebû Hüreyre radıyallahu anhın bazı rivâyâtında, صلى بنا، صلى لنا،

5 {M1288 Müslim, Mesâcid, 97.}

6 {İbn Balabân, ***el-İhsân***, VI, 405, no: 2688.}

7 {N1225 Nesâî, Sehiv, 22.}

بينا أصلي مع رسول الله صلى الله عليه وسلم lafızlarının delâletiyle de kendisinin o namazda hazır bulunup hadisin merfû olduğu ve Zülyedeyn lakabıyla yâdolunan Hırbâk es-Sülemî'nin Züşşimâleyn ile mülâkkab şühedâ-yi Bedir'den Umeyr b. Amr el-Huzâî'den başka bir sahâbî olduğu sabit oluyor. Binaenaleyh bu kadar ıztırâb ile beraber metn-i hadîsin sıhhatine bilittifak hükmolunmuştur.

Hadîs-i Musahhaf ve Muharref

Muhalefetin beşinci nevi kelimenin sûret-i hattıyyesi bozulmamak üzere nokta veya harekesinin tağyîri ile başka bir kelimeye kalbedilmesi suretiyle olur ki ibdâlin bu nevi alelekser metinde vâki olursa da nâdiren isnada dahil isimlerde de olur. Bir kelimesi nokta tebdiliyle yanlış rivayet edilen hadise **musahhaf**, hareke tebdiliyle yanlış rivayet edilene **muharref** derler.

Tashîfe misal: Üdebâdan Ebû Bekir es-Sûlî (ö. 243) من صام رمضان وأتبعه ستا من شوال ... "*Her kim ramazanı tutar, ardından da şevvalden altı gün tutarsa...*"[8] hadisini وأتبعه شيئا من شوال "*Ardından da şevvalden bir miktar bir şey tutarsa...*"[9] suretinde rivayet etmiştir ki yanlıştır. Nakkād-ı şehîr Yahyâ b. Maîn de ابن مُراجم ismindeki râviyi مُزاحم 'e tahvil etmiştir. Bu iki yanlış sehv-i basarın tevlid ettiği hatalardandır. Kulağın tashîfi yüzünden olan hatalar da vardır. Meselâ râvi, عاصم الأحول 'i yanlış işitir de واصل الأحدب zanneder. زجاجة lafzını دجاجة anlayıp öyle rivayet eder. Mânayı kavrayamamaktan mütevellit hata da tashîfe ilhak edilmiştir. Meselâ صلى إلى عنزة "Bir harbeye doğru yönelip namaz kıldı" rivayetini a'râbînin biri duyuyor, Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın sütre olarak harbesini dikip ona müteveccihen namaz kıldıklarını ihbar etmek lâzım gelirken, صلى إلى قبيلة بني عنزة "Benî Aneze kabilesi cihetine yönelip namaz kıldı" yahut كان إذا صلى نصبت بين يديه شاة "Namaza durduklarında önlerine bir davar bağlanırdı" suretinde rivayet ediyor ki birinci takdirde râvî-i a'râbî عنزة 'yi mâruf Aneze kabilesi zannederek قبيلة بني عنزة demiş, ikinci takdirde lafzı "keçi" mânasına gelen عنزة 'ye tahvil ettikten sonra rivayet bilmânaya da yeltenip "davar" mânasına gelen شاة lafzını istimal etmiş oluyor.

Muharrefe misal: Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümânın, رمي أُبَيّ يوم الأحزاب على أكحله "Ahzâb Muharebesi'nde Übey b. Kâ'b radıyallahu anh ekhalinden yani şiryân-ı adudîsinden vuruldu" hadisini Anze, رمي أَبِي "Pederim vuruldu" suretinde rivayet

8 {Humeydî, *Müsned*, I, 371, no: 385.}

9 {Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 296, no: 633.}

etmiştir. Halbuki Câbir'in pederi Abdullah daha evvel Uhud Gazâsı'nda şehid olmuştu. Kezâlik meselâ ismi بَشِير olan râvi ismini بُشَيْر 'e tahvil etmek tahrif, hele يُسَيْر demek hem tashîf hem de tahriftir.

Tashîf veya tahrife uğramış rivayetlerin esânîd ve mütûnunu ve tashîf ve tahrifin hangi râviler tarafından îkā' edildiğini bilmek ihtimama lâyık bir mevzu olduğu için buna mahsus müstakil kitaplar telifine ulemâ-yı İslâm ihtimam etmişlerdir. Ebû Muhammed Hasan b. Reşîk el-Askerî (283-370), Ebü'l-Hasan Ali ed-Dârekutnî (306-385), Ebû Süleyman el-Hattâbî (ö. 388), Ebü'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî (508-597) bu meydanın erlerindendir.

35

Metâin-i Aşereden: 8. Cehâlet

Mechûlü'l-Ayn – Mechûlü'l-Adâle – Mestûr – Hadîs-i Mübhem

Cehâletten murat, râvinin bilinmemesidir. Bu da ya zatının ya da –muayyen bir maddeden dolayı hakkında ta'dîl ve cerh bulunmamak cihetinden– halinin meçhul olması demektir ki bu hal râvinin adaletine ta'na bâistir. Bir râvi hakkında muayyen olarak fülân veya fülân madde-i ta'n gösterilmeksizin yalnız, "Zayıftır, sika değildir, gevşektir" gibi sözlerle edilen cerh kabul olunmaz. Ta'dîl babında ise adl ve zabıt yani sika olan bir kimsenin onun hakkında sikadır demesi kifayet eder. Râvî-i mechûlün mukabili **râvî-i ma'rûf**tur.

Cehâletin yani râvinin zat ve sıfatının meçhul olmasına sebep ikidir:

1. Râvinin isim yahut künye yahut lakap yahut sıfat yahut hırfet yahut nisbet gibi nuûtu bazan taaddüt eder de bunlardan yalnız biri veya ikisi ile iştihâr etmiş bulunur. Böyle iken kendisinden rivayet edenlerden her biri –her ne maksatla olursa olsun– mâruf ve meşhur olan na'tını bırakıp nuût-ı gayr-i meşhûresinden birer na't zikrederler. İşitenler de onu tanınmadık başka biri zannederler. Bu yüzden o râvinin hali meçhul kalır. Meselâ محمد بن السائب الكلبي yi bazıları ceddine nisbet ederek محمد ابن بشر bazıları حماد بن السائب tesmiye ettikleri gibi birtakım kimseler de onu muhtelefün-fîh olan künyeleriyle أبو النضر yahut أبو سعيد ya da أبو هشام tesmiye etmişler ve rivayet ettiği hadis bir iken bu yüzden bilmeyenler râvileri müteaddit zannedip bu noktada türlü türlü hatalara giriftar olmuşlardır. Sıfât-ı

müteaddideyi cem‘ ile şahs-ı vâhide izâfe veya müşterek olan vasf-ı vâhidi ayrı ayrı kimselere isnad hususundaki yanlışları tashih için yazılan kitaplara beyne'l-muhaddisîn مُوضِح namı verilir ki bunlar meyanında Abdülganî b. Saîd el-Mısrî'nin (332-409) ve tilmizi Ebû Abdullah es-Sûrî'nin (377?-441) birer eseri vardır. Sûrî'nin tilmizi olan Hatîb el-Bağdâdî'nin *Mûdıh*'ı ise bunların en mükemmeli sayılır. Bu kitapların şahs-ı vâhidi müteaddit zannetmek hatasından ehl-i hadîsi siyânet etmek faydası olduğu gibi râvî-i zaîfi tevsik, sikayı taz‘îf kabilinden evhama da mahal vermez ve irsâl-i celî ve hafîyi li-maksadın irtikâp etmiş olanları meydana çıkarır.

2. Râvinin cehâleti bazan mukıl olmasından neşet eder. Mukıl rivayeti az olan kimse mânasına geldiği gibi (s. 72) bir tek râvisi olan kimseye de denir. İster tâbiînden ister daha sonrakilerden olsun tek râvisi olan mukıllin ismini râvisi tasrih etse bile yine o mukıl mechûlü'l-ayn olmaktan kurtulmaz. Bu gibilerden rivayet olunan hadislere ehli beyninde –vâhidin cem‘i olarak– **vuhdân** namı verilir. Vuhdâna dair Müslim'in ve Hasan b. Süfyân gibi zevatın müstakil kitapları vardır. Müslim, kitabına المنفردات والموحدات ismini vermiştir. Bazan mukıl olan râvinin ismi ihtisar kastı ile zikrolunmaz ve kendisinden rivayet eden zat, أخبرني فلان yahut أخبرني شيخ , yahut أخبرني بعضهم yahut أخبرني رجل ya da ابن فلان gibi bir lafz ile rivayet eder. Ruvâtı meyanına böyle mübhem bir kimse girmiş olan hadise de **mübhem** derler. Mübhemât hakkında birçok huffâzın kitapları vardır. En mükemmel ve en câmi‘ olanı Ebü'l-Kāsım Halef b. Beşküvâl'in (494-578) eseridir.

Râvî-i mübhemin ismine bazı kere hadisin râviyi tesmiye ile vârit olan diğer bir tarikinden ıttıllâ hâsıl olur ve isim mâlûm olduktan sonra hadis hangi sınıfa mal edilmek iktiza ederse o sınıfa idhal edilir. Nitekim *Sahîh-i Müslim*'de, حدثنا صاحب لنا "Bize ashabımızdan biri söyledi ki", حُدِّثْتُ عَن يحي ابن حسان "Yahyâ b. Hassân'ın rivayeti olmak üzere bana haber verildi ki", حدثني مَن سمع حجاجا الأعور "Haccâc el-A‘ver'den işiten bana söyledi ki", حدثني غير واحد من أصحابنا "Ashabımızdan birden ziyade zevat bana söylediler ki", حدثني بعض أصحابنا "Ashabımızdan biri bana söyledi ki", حدثت عن أبي أسامة "Ebû Üsâme'nin rivayeti olarak bana söylendi ki", حدثني عدة من أصحابنا "Ashabımızdan birçoğu bana söyledi ki" diyerek kendisinin; حدثني رجال عن أبي هريرة "Ebû Hüreyre'den naklen birtakım kimseler bana söyledi ki", بلغني عن ابن عمر "İbn Ömer'den bana bâliğ oldu ki", بلغنا أن أبا هريرة قال "Bize bâliğ oldu ki Ebû Hüreyre . . . dedi" diyerek Zührî'nin; أُخْبِرْتُ أن رسول الله صلى الله عليه و سلم "Bana haber verildi ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem..." diyerek Urve b. Zübeyr'in, kezâ: أُخْبِرْتُ عن عمران بن الحصين "İmrân b. Husayn'dan naklen bana haber verildi ki" diyerek İbn Sîrîn'in râvi ismini ibham ettikleri çoktur. Lâkin bu mübhem râvilerin hepsinin de diğer tariklerden gelen

rivâyât-ı muttasılaya nazaran kim oldukları mâlûm olmuş ve bu senedlerle rivayet edilen hadislerin sıhhatlerine diyecek kalmamıştır.

Hadîs-i mübhem, mübhem olan râvisi tesmiye edilmedikçe kabul olunmaz. Zira bir haberin şart-ı kabûlü ruvâtın adaletidir. İsmi mübhem kalan râvinin ise ismi bile mâruf değildir ki adaletine hükmolunabilsin. Hatta bir sikanın, أخبرني الثقة "Bana sika olan zat haber verdi" gibi bir lafız ile ta'dîl ettiği râvî-i mübhemin bile kavl-i esahha göre rivayeti makbul olmaz. Zira adaletine sikanın kāil olduğu bu râvî-i mechûl ihtimal ki başkalarınca mecrûhtur. Yukarıda söylenildiği üzere –irsâl eden tâbiî, hadisin mevsul olduğuna kat' ve cezmederek irsâl etse bile– hadîs-i mürselin bazı ulemâca kabul olunmaması da (s. 145) işte bu nükteye binaendir.

Diğer kavle göre sikanın أخبرني الثقة ibhamı ile rivayet olunan hadis –zâhire temessüken– kabul olunur. Zira râvide asıl olan adalettir. Cerh ise hilâf-ı asıldır.

Üçüncü kavle göre ise, böyle diyen râvi, sikayı mâadasından hakkıyla temyiz eden –İmam Mâlik ve İmam Şâfiî gibi– bir âlim-i müctehid ise bu tarzdaki ta'dîli yalnız mezhebine taklit edenlerce makbuldür. Lâkin bu son kavil, ulûm-i hadîs mebâhisinden değildir.

Mechûlü'l-Ayn

Râvî-i mukıl kendisinden rivayet eden râvî-i münferid tarafından tesmiye ve tevsik edilmiş olsa bile –râvisi tek olduğu için– yine meçhul sayılır. Böylesine **mechûlü'l-ayn** denir ve mübhem hükmünde olup rivayeti fukaha ile ehl-i hadîsin cumhurlarınca makbul olmaz. Meğer ki kendisinden rivayete münferit olandan başka bir sika onu tezkiye etmiş yahut kendisinden münferiden rivayet eden müzekkî haddizatında eimme-i cerh ve ta'dîlden ehliyetli bir zat bulunmuş ola. Bu, Ebü'l-Hasan b. Kattân'ın kavl-i muhtârı olup Şeyhülislâm İbn Hacer de, "Sahih olan budur" der. Görülüyor ki böyle olan râvinin mechûlü'l-ayn sayılması ma'nâ-yı lugavîce olmayıp örf-i muhaddisînce kabul edilmiş bir ıstılaha mebnîdir. Lugaten ma'lûmü'l-ayn olan râvi –tek râvisi olduğu için– mechûlü'l-ayn sayılır. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî'nin (392-463) tarifine göre mechûlü'l-ayn ulemâca mâruf olmayıp hadisi yalnız bir tek râvi cihetinden kesb-i ma'rûfiyet eden kimsedir. İbn Abdülber de, "Kendisinden yalnız bir râvi hadis rivayet etmiş kimse muhaddisînce mechulü'l-ayndır. Meğer ki ilimden başka bir cihetle beyne'n-nâs mâruf ola! Zühdü ile meşhur olan Mâlik b. Dînâr ve şecaati ile namdar olan Amr b. Ma'dîkerîb gibi"

diyorsa da İbnü's-Salâh her ikisinin tarifine şöyle itiraz ediyor: Buhârî Mirdâs b. Mâlik el-Eslemî radıyallahu anhın hadisini tahrîc etmiştir ki o hadisi Kays b. Ebû Hâzim'den başkası ondan rivayet etmemiştir. Kezâlik Müslim ashâb-ı Suffe'den Rebîa b. Kâ'b el-Eslemî hadisini tahrîc etmiştir ki ondan da o hadisi yalnız Ebû Seleme b. Abdurrahman rivayet etmiştir. Lâkin İbnü's-Salâh'ın bu itirazı yürümemiştir. Zira birincisi Bey'atürrıdvân'da hazır bulunanlardan, diğeri de ehl-i Suffe'den olmakla beyne'l-ulemâ mâruf kimseler olup sahâbe oldukları için adaletlerinde de şüphe edilmediğinden birer tek râvileri olmak yüzünden mechûlü'l-ayn addedilemezler. Herhalde sahâbe içinde mübhem olanlar varsa da –bu ıstılaha göre bile– mechûlü'l-ayn yoktur. Tâbiînin ıstılahan mechûlü'l-ayn olanları da bazılarınca makbul addolunur. Hatîb el-Bağdâdî de bu mezhepte olup ***el-Kifâye***'sinde bu mezhebin sıhhatine خير القرون قرني ثم الذين يلونهم "Karnların en hayırlısı benim içinde bulunduğum karn yani sahâbe karnıdır. Ondan sonra en hayırlısı sahâbeyi velyeden karndır"[1] hadisi ile istidlâl eder. Binaenaleyh hayriyyeti şehâdet-i nebeviyye ile sabit olmuş olan tâbiîn karnına dahil efrâd-ı ruvât haklarında –cerh delili kāim olmadıkça– aslolan adalet câri olup sırf ihtimal üzerine bu asıl terkolunamaz.

El-Hâsıl mechûlü'l-aynın rivayeti –demin söylediğimiz üzere– ekseriyet-i ulemâca alelıtlak merduddur. Bir kavl-i zaîfe göre ise alelıtlak makbuldür. Bu kavlin ashabı bir rivayeti kabul için İslâm'dan başka bir şart aramayanlardır. Üçüncü bir kavle göre ise İbn Mehdî ve Yahyâ b. Saîd gibi yalnız adlden rivayet etmekle mâruf bir zat infirâd etmişse kabul, infirâd eden râvisi bu sıfatta değil ise reddolunur. Bir dördüncü kavil daha vardır ki buna göre mechûlü'l-ayn denilen râvi ilim ile değil de zühd, takvâ, şecaat. . . ilâ âhirih gibi bir vasf ile mâruf bir kimse ise kendisinden cehalet ismi mürtefi' olur.

Mukıl denilen râviden ismini beyan ederek iki râvî-i adl hadis rivayet etmiş bulunurlarsa cehâlet-i ayn zâil olur.

Mestûr ile Mechûlü'l-Adâle

Mukılden ismini beyan ederek iki veya ziyade adl kimseler rivayet eder de kendisi hiçbir kimse tarafından tezkiye ve tevsik edilmemiş bulunursa o mukılle **mechûlü'l-hâl** veya **mestûr** denir ki kendisinden lâ-akal iki adl –ismini söyleyerek– rivayet etmişlerken yine adaletle muttasıf olup olmadığı meçhul ve bu cihetten hali

1 {MK2187 Taberânî, ***el-Kebîr***, II, 285 ve MŞ32398 İbn Ebû Şeybe, ***el-Musannef***, Fezâil, 56'da yer alan rivayetin başlangıcı "خير الناس قرني..." şeklindedir.}

mestûr kalmış demektir. Bu da iki kısımdır: **1.** Zâhiren ve bâtınen mechûlü'l-adâle; **2.** Yalnız bâtınen mechûlü'l-adâle.

Ebû Amr b. Salâh adaleti yalnız bâtınen meçhul olana mestûr ismini tahsis ederek zâhiren ve bâtınen mechûlü'l-adâle olana ***mechûlü'l-hâl*** diyor. Mestûr ile mechûlü'l-hâlin rivayetlerini ulemâdan birtakımı –hangi ruvâttan olursa olsun– kabul etmişlerdir.

Cumhura göre ise rivayetleri merduddur. Zira fıskın, rivayeti kabule mani olduğu mücmaun aleyhtir. Binaenaleyh rivayetin kabulü için râvinin fâsık olmadığı yani adl olduğu zannı behemehal mevcut olmak lâzım gelir ki bu da bizim için kayıptır.

İmâm-ı Celîl Ebû Hanîfe de mestûrun rivayetini kabul edenler meyanındadır. İbn Hibbân ile Şâfiiyye'den Selîm er-Râzî de bu hususta imâm-ı müşârün ileyhe peyrev olmuşlardır. Onların nazarında adl olmak için kimse tarafından cerhedildiği bilinmemek kâfidir. Bunlar diyorlar ki evvelâ nâs hakkında verilecek hüküm –haklarında kadhı mûcip bir şey tebeyyün etmedikçe– kendilerini salâh ve adaletle muttasıf itibar etmektir. Gaybı yani bu meselede kadh ve cerhi mûcip hali bilmekle hiçbir kimse mükellef değildir. Herkes yalnız zâhir üzerine hükmetmekle mükellef tutulmuşlardır. Hak celle ve alâ hazretleri وَلَا تَجَسَّسُوا "***Tecessüs etmeyiniz***"[2] buyuruyor. Sâniyen ihbar, râviye olan hüsnüzanna mebnî olur. Zanların bazıları ise ismdir. Sâlisen bâtındaki adaleti bilmek gālib-i ahvâlde müteazzir olduğundan yalnız zâhirdeki adalet ile iktifa edilir. Cerh bulunmamakla da bu adalet hüsnüzanna binaen mevcut addedilmek lâzım gelir. İbnü's-Salâh ise, "Meşhûr hadis kitaplarının çoğunda vefatları hayli zaman evvel vâki olmuş ve ahvâl-i bâtınalarını tahkika imkân kalmamış birçok râvi hakkında bu re'y ile amel edilip zâhir halleriyle iktifa edilmişe benziyor" diyor. Bazıları da derler ki Ebû Hanîfe rahimehullahın bu kavli ihtiyar etmesi sadr-ı İslâm'da yani nâsın gālib-i ahvâli adalet olduğu devirde yaşamış olmasından neşet etmiştir. Sonraları ise fısk galebe ettiği için mechûlü'l-hâl ile mestûrun rivayetlerini tezkiyesiz kabul etmemek zarurileşmiştir. Nitekim müşârün ileyhin ashabından İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed de ba'de't-tezkiye şehâdetin kabulüne kāil olmuşlardır. Bu ihtilâfın muhassalı şuna varır ki sahâbe ve tâbiîn ile tebeu't-tâbiînden mestûr olanların rivayetleri, aleyhi's-salâtü ve'-selâm efendimiz hazretlerinin خير القرون قرني ثم الذين يلونهم [3] tarzındaki şehâdet-i nebeviyyelerine binaen makbul iken mâadalarının rivayetleri tevsik ve

2 el-Hucurât, 49/12.

3 {MK2187 Taberânî, ***el-Kebîr***, II, 285 ve MŞ32398 İbn Ebû Şeybe, ***el-Musannef***, Fezâil, 56'da yer alan rivayetin metni "خير الناس قرني..." şeklindedir.}

tezkiye vâki olmaksızın kabul olunmaz. Bu tafsil, nizâı tarafeynden ref'eden hoşça bir tafsildir.

Üçüncü bir kavil daha vardır ki buna göre mestûrdan rivayet edenler gayri adl olandan rivayet etmez takımdan iseler, mestûrun rivayeti makbuldür ve illâ kabul olunmaz.

İbn Hacer el-Askalânî ise *Nuhbe*'sinde, "Mezheb-i tahkîk budur ki mestûrîn ile emsallerinin rivayetleri –kendilerinde adaletin vücudu ile ademi mütesâviyen muhtemel olduğuna mebnî– mutlaka reddolunamayacağı gibi mutlaka kabul de edilmez. İmâmü'l-Haremeyn'in cezmen beyan ettiği üzere râvinin hali mâlûm oluncaya kadar hükümde tevakkuf olunmak iktiza eder" diyor. Mestûrînin emsalinden maksadı –biraz yukarıda tafsil edildiği üzere– mechûlü'l-aynın bir kısmı olan mübhem râvilerdir. İbn Hacer el-Askalânî'nin İmâmü'l-Haremeyn'e tebaan verdiği bu hüküm herhalde –sahâbe ile tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn olan– ruvât-ı selefi istisna kaydıyla mukayyet olsa gerektir. Sehâvî'nin nakline göre İmâmü'l-Haremeyn, "Bi-husûsihî hill ü hürmetine dair elimizde hiçbir delil bulunmayan şey hakkında ibâha-i asliyye câridir diye itikad ettiğimiz halde bir râvî-i mestûr bize hürmeti mutazammın bir söz rivayet edecek olsa helâl gördüğümüz o şeyden o râvinin halini araştırıp tamamıyla öğreninceye kadar el çekmek bize vâcip olur. Eimmenin bildiğimiz âdât ve ahlâkı da hep bu merkezde idi. Halbuki onların bu el çekişleri böyle bir rivayete terettüp eden memnûiyyete hükmetmek mânasına olmayıp yalnız hükümde tevakkuftan ibaret idi. İbâhaya hükmetmemekte tevakkuf ise yalnız, inhicâzı yani yapmayıp vazgeçmeyi tazammun eder. Bu ise hazr yani memnûiyyet gibi bir mânaya muadildir. Bu tevakkuf zâhir olmayan bir hususta hal tebeyyün edinceye kadar tevakkuf etmek kāide-i mukarrere-i şer'iyyesinden me'hûzdur. Tevakkuftan sonra râvinin adaleti zâhir olursa işte o zaman rivayete binaen hürmete hükmedilir. Râvinin hali mültebis kalıp tahkikinden yeis hâsıl olduğu farz olunursa bu takdirce hüküm bence ictihad rengini alır. Zâhire bakılırsa tahkik hususu ye'se müncer olduğu takdirde inkifâf yani rivayetten evvel mubah olan o şeyden vazgeçmek vâcip olmaz ve ibâhası kerâhiyyete münkalib olur" diyor.

Tembih 1. Ârif olan abd ile kadının ta'dîli ile râvî-i mechûlün adaletine birçok fukahaca hükmolunabilirse de sabî-i mürâhikın ta'dîline bi'l-icmâ itibar olunmaz.

Tembih 2. "Ayn"ı da, adaleti de mâlûm olan râvinin ismi mâlûm olmazsa rivayetiyle ihticâc olunur. Zira isminin bilinmemesi adaleti hakkındaki ilmi ihlâl

etmez. Nitekim *Sahîhayn*'da ابن فلان yahut ولد فلان diyerek ismi ibham edilmiş birçok râvi vardır. *Sahîh-i Müslim*'deki rivayete nazaran muhadramûndan Sümâme b. Hazn el-Kuşeyrî nebîzin yani şıranın hükmünü ümmü'l-mü'minîn Âişe radıyallahu anhâdan sual etmiş. Ümmü'l-mü'minîn hazretleri de orada olan Habeşî bir câriyesini çağırarak, "İşte bu Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme hizmet etmiştir. Ona sor" diye cevap vermiş. İsmi el'ân meçhul kalan o câriye-i Habeşiyye de, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme mahsus olan şırayı geceden sıkar ve tulumun ağzını bağlar asardım. Sabah olunca, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ondan içerlerdi" demiş.[4]

4 {M5231 Müslim, Eşribe, 84.}

36

Metâin-i Aşereden: 9. Bid‘at

Bid‘at râvinin akîdesine ait bir ta‘ndır. Bunda da bid‘atın mükeffir yani sahibi hakkında küfrü yahut müfessık yani isnâd-ı fıskı müstelzim nevinden olup olmadığına, mübtediin dâîye olup olmadığına, sadûk olup olmadığına göre hüküm değişir.

Mükeffir olan bir itikaddan dolayı ehl-i ehvâ ve bid‘at zümresinden addedilen kimsenin rivayeti cumhura göre kabul olunmaz.

Bir kavle göre de kendi akîdesini terviç maksadıyla yalan uydurmak helâl olduğunu itikad edenlerden değil ise –bid‘atı mükeffir de olsa– rivayeti kabul olunur. Hattâbiyye[1] gibi yalan dolanla tervîc-i akîdeyi istihlâl edenlerden ise rivayeti merduddur. Bazısı da bid‘atın herhangi mertebesine kāil olursa olsun mübtediin rivayeti diğer ta‘nlardan sâlim ise kabul olunur derler.

Şeyhülislâm İbn Hacer’in beyan ettiği mezhep ehl-i tahkîke göre ise bid‘at ile tekfir olunan râvi –mahz-ı bid‘attan dolayı– reddolunmamalıdır. Zira muhaliflerinin mübtedi’ olduğunu iddia etmeyen hiçbir taife yoktur. Hatta bazıları bütün muhalifleri tekfir edecek derecede ileri giderler. Bir surette ki mübtediin rivayeti alelıtlak

1 Hattâbiyye denilen taife Ebü’l-Hattâb el-Esedî’ye müntesip gulât-ı Şîa’dan bir fırkadır ki Ali kerremallahu vecheh hazretlerinden itibaren İmam Ca‘fer es-Sâdık hazretlerine kadar olan eimmenin ve onlardan sonra mümâileyh Ebü’l-Hattâb’ın ulûhiyyetine itikad ederlerdi. Akîdeleri küfr-i mahz olduğu gibi kendi mezheptaşları lehine olarak, muhalifleri aleyhine şehâdet-i zûr‘u helâl görmek gibi bir seyyie-i şenîa ile de âlûde idiler.

merdud sayılsa iş –hakikatte mübtedi‘ ve gayri mübtedi‘– bütün tavâifin reddine müncer olur. Binaenaleyh bu babda itimada şayan olan kavil şudur: Rivayeti reddolunacak mübtedi‘ namaz ve hac gibi mütevâtir ve dinden olduğu zarureten mâlûm olan umûr-ı şer‘iyyeden birini inkâr eden yahut –daha fenası– inkâr ile de kalmayıp aksini itikad eden kimsedir. Böyle olmayan mübtedi‘ hem rivayet hususunda zabt ve itkān hem de zâhir-i hâle göre verâ ve takvâ sahibi olduktan sonra rivayetini kabule hiçbir mani yoktur.

Bid‘atı aslen –yani hiçbir taifece– tekfiri iktiza etmeyip sadece müfessık olan râviye gelince onun da rivayetini kabul veya red hususunda üç kavil üzere ihtilâf edilmiştir: Bir kavle göre mutlaka yani ister duâttan olsun, ister olmasın, ister mezhebini teyit için yalanı istihlâl etsin, ister etmesin herhalde reddolunur. Bu kavli Hatîb el-Bağdâdî *Kifâye*’sinde İmam Mâlik’e nisbet etmiştir. İmâm-ı müşârün ileyhe göre bu mübtedi’ bid‘atından dolayı fâsık olduğundan müteevvil de olsa bilâ te’vil fâsık olmuş gibi rivayeti reddolunur. Nasıl ki kâfirin müteevvil olanı ile olmayanı beyninde fark yoktur. Hazret-i imâm bir de, “Mübtediin rivayetini kabul etmek bid‘atını az çok tervice ve adını anmak suretiyle şanını büyütmeye bâis olur” der. Lâkin bu delil beyne’l-muhaddisîn kabûl-i âmmeye mazhar olmamıştır. Bu delile göre gayri mübtediin de rivayetini evleviyetle mübtedi‘den rivayet etmemek iktiza eder ki *Sahîhayn* ile sıhahı tazammun eden diğer kitaplarda amel hep bunun hilâfına câri olup onlarda mübtediin rivâyâtı diğer sikātın rivâyâtını takviye kastıyla tâbi ve şahit olarak zikredilegelmiştir.

İkinci kavle göre –biraz evvel dediğimiz gibi– kizbi istihlâl etmedikten sonra mutlaka –yani dâîye olsun olmasın– mübtediin rivayeti kabul olunur. Tâbiî bu kavilde râvî-i mübtediin diğer metâinden sâlim olması da şarttır. Bu kavli Hatîb el-Bağdâdî İmam Şâfiî’ye azvediyor. Çünkü imâm-ı müşârün ileyh, “Ben Hattâbiyye’den başka ehl-i ehvânın yani mübtedi‘lerin şehâdetlerini kabul ederim. Hattâbiyye ise mezheptaşlarının lehine şehâdet-i zûrda beis görmüyorlar” demiş. Ebû Leylâ ile Süfyân es-Sevrî ve İmam Ebû Yûsuf’un da re’yi bu olduğu rivayet olunuyor. Hattâbiyye biraz evvel söylendiği üzere– bid‘atları küfür derecesine varan ehl-i ehvâdandırlar. Binaenaleyh yalnız kizbi istihlâl ettikleri için değil, bid‘atlarının mükeffir olmasından dolayı da ekseriyete göre rivayetleri merduddur. Hâfız Süyûtî’nin dediği gibi mübtedi‘ tekfir olunur takımdan ise rivayetinin merdud olduğu cumhura göre besbellidir. Tekfir olunamayacak mertebede ise yalanı helâl görmedikçe kabul olunur. Yoksa Şîa ile Kaderiyye ve emsallerinden rivayet olunan birçok ehâdîs-i ahkâm reddolunmak lâzım gelir. *Sahîhayn*’da ehl-i ehvâdan gelen birçok rivâyât vardır. Zira bunların bid‘atları

te'vile makrûn olmakla beraber kendileri ehl-i diyânet olup sıdk ve istikametle mâruf ve hıyânetten baîd kimselerdir.

En sahih olan kavle göre bid'at ile müfessak olan râvi, dâîye değil ise rivayeti makbuldür. Nâsı bid'atına davet eder makūleden ise rivayeti ihticâca şâyeste olamaz. Zira dâîye olan kimsenin حبك الشيء يعمي ويصم "Bir şeyi sevmek gözünü kör, kulağını sağır eder"[2] fehvâsınca kendi mezhebini güzel göstermek ve akîdesinin aleyhine çıkabilecek rivâyâtı setretmek hevâsıyla nukūlü tahrif ederek mezhebinin muktezâsı olan şekle sokmasından korkulur. İşte –bu meselede mutavassıt olan– cumhurun kavli budur.

Bazıları dâîye olmayanın rivayeti bid'atını takviye edecek bir şey değil ise kabul olunur demişlerdir. Nitekim ***es-Sünen*** sahibi Ebû Dâvûd ile Nesâî'nin şeyhi eimme-i cerh ve ta'dîlden Hâfız Ebû İshak b. Ya'kūb el-Cûzcânî (ö. 259?)[3] ***Ma'rifetü'r-ricâl***'inde ruvâtın evsafından bahsederken, "Mübtedi'lerin kimi hak yolundan yani sünnetten sapmış olmakla beraber sâdıku'l-lehce yani doğru sözlüdür. İşte böylesinin rivayet ettiği hadis, münkerini veya bid'atını takviye edecek surette değil ise kabulünden başka çare yoktur" demekle bu re'ye taraftar olduğunu tasrih eylemiştir. Ulemâ-yı zâhiriyyeden Ebû Muhammed Ali b. Hazm da (384-456) sıdk u hıfz ve itkān şartıyla mübtediin rivayetini kabul taraftarı olup dâîye olup olmaması beyninde fark gözetmiyor. İbn Hazm ehl-i ehvânın icmâa dahil olup olamayacakları bahsinde, "Eslâfımızdan olan ehl-i hadîsin ekserisi ehl-i ehvânın dâîye olanı ile olmayanı beyninde fark gözetip dâîye merdud, gayri dâîye makbuldür demişlerdir. Bu ise delilsiz bir tahakkümdür. Zira dâîye olan kimseden hayır daha ziyade me'mûl olup böylesi hüsnüzanna daha ziyade şâyestedir. O, kendisince hak itikad edilen şeye taraftarlık edip onu müdafaa ediyor. Dâîye olmayan ise ya hak itikad ettiğini ketmediyor, ki pek fenâ bir şey yapıyor demektir. Ya da hak olduğunu yakînen bilmediği şeye itikad ediyor ki bu, evvelkinden de fenâdır. Binaenaleyh ikisi beyninde fark gözetmeye mahal yoktur.

---

2 {D5130 Ebû Dâvûd, Edeb, 115, 116.}

3 Gariptir, bu Cûzcânî'nin kendisi de Nevâsıb'dan yani Emîrü'l-mü'minîn Osman b. Affân radıyallahu anha taraftarlık vesilesiyle Emîrü'l-mü'minîn Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anha aleyhtarlık eden tâife-i mübtediadan olmakla müttehem idi. Dârekutnî kendisini tevsik etmekle beraber hakkında, "Huffâzdan, musannifînden idi. Lâkin nasb ile ittiham edilmiştir" dediği gibi Yâkūt el-Hamevî de ***Mu'cemü'l-büldân***'da, Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anhtan biraz münharif idi. Abdullah b. Ahmed b. Udeys demiştir ki: "Bir gün İbrâhim b. Ya'kūb el-Cûzcânî'nin yanında idik. Bir tavuğu vardı. Kestirecek adam aradı da kimseyi bulamadı. Bunun üzerine, "Yâhu, ben bir tavuk kesmenin çaresini bulamadım. Halbuki Ali b. Ebû Tâlib bir günde yetmiş bin kişi katletti dedi" diye rivayet ediyor. Hâfız Zehebî ***Tezkiretü'l-huffâz***'ında, "Ali radıyallahu anha aleyhtar idi" der.

Dâîye ile gayri dâîyeyi bir tutmak lâzım gelir" diyor. Bu, epey mahirâne bir ihticâc ise de cumhurun dâîyeye karşı bu ihtiyatı gözetmesi kendi mezhebini zaafa uğratacak rivâyâtı da serbest serbest nakledecek mertebede bîtaraflık gösterecek mübtedi'-i dâînin biraz da ankaya benzediği mülâhazasına mebnîdir. Bâhusus ki ehl-i bid'at ve ehvânın rivayetleri alelıtlak merdud olmayıp –yukarıda zikredildiği üzere– bazı ehemmiyetli kayıtlarla mukayyet bulunmakdadır. Hâfız Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî (849-911) ***et-Tedrîb***'inde gerek ***Sahîh-i Buhârî***'de, gerek ***Sahîh-i Müslim***'de ve gerek her ikisinde isimleri geçen râviler içinden birer gûne bid'at ile ta'na uğramış seksen iki râvi ismi tâdât ediyor. Bunların on beşi Mürcie'den yani ameli niyet ve itikadın dûnunda tutup –kâfire taat fayda vermediği gibi– mümine isyan zarar vermez diyen fırkadan; yedisi Nevâsıb'dan yani Hazret-i Ali radıyallahu anha buğzedip mâadasını kendisine takdim eden taifeden, yirmi beşi Şîa'dan yani Ali radıyallahu anha taraftar olup kendisini cemî'-i ashâba takdim edenlerden; otuzu Kaderiyye'den yani şerrin hâlikı abddir diyenlerden; üçü Havâric'den yani tahkim meselesinden dolayı Ali radıyallahu anhı inkâr edip ondan da, Osman radıyallahu anhtan da, her ikisine taraftarlık etmişlerden de teberrî edenlerden; biri sıfât-ı ilâhiyyeyi inkâr edip Kur'an'ın mahlûk olduğuna kāil olan Ebû Cehm'in mezhebinden; biri de Kur'an için ne mahlûktur, ne değildir diyemeyip tevakkuf edenlerden olmakla müttehem olmuşlardır. Lâkin bunlar kizb ile müttehem olmadıkları, ***Sahîhayn***'a dercolunan rivayetleri de bid'atlarını takviye edecek makūleden olmadığı için bu rivayetleri sikāt rivayetleri menzilesindedir.

Dâî olsun, olmasın; rivayeti bid'atını teyit etsin, etmesin mübtediin rivayetini red hususunda ittifak olunduğunu İbn Hibbân'ın ***Târîhu's-sikāt***'ında yazmasını Hâfız İbn Hacer el-Askalânî garip görüyor.

Herhalde bir rivayetin medâr-ı kabûl veya reddi râvinin zabıt ve adl olup olmaması olduğundan duât-ı Havâric'den olan meselâ İmrân b. Hittân'ın (ö. 84) rivayetini Buhârî, Mürcie rüesâsından olan Abdülhamîd b. Abdurrahman el-Himmânî ile (ö. 202) Ebû Hassân el-A'rec'in (ö. 117) rivayetlerini Buhârî ile Müslim –sikāttan olduklarına bakarak– pekâlâ kabul etmişlerdir. Selef-i sâlihîne sebbeden Revâfız'ın rivayetini kabul etmemekte muhaddisîn hemen hemen müttefik gibi görünüyorlar. En mühim delilleri de bu kitabın kırk beşinci سباب المسلم فسوق [4] hadisidir. Herhangi müslime sebbetmek fısk olunca Selef-i sâlihîne sebbeden bi-tarîki'l-evlâ fâsıktır derler.

4 {B48 Buhârî, Îmân, 36.}

Şemseddin ez-Zehebî (673-748) *Mîzânü'l-i'tidâl*'inde, "Bid'at iki türlü olur. Biri bid'at-ı suğrâ ki gulüv etmeksizin teşeyyu' yahut Ali radıyallahu anha karşı harp edenler hakkında ileri geri söz söylemek gibi gulüv ile beraber teşeyyu' bu kabildendir. Tâbiîn ile tebeu't-tâbiîn içinde bununla âlûde olanlar çoktur. Diyaneti sağlam, verası kuvvetli, sıdkı mâlûm ve sabit olan bu nevi mübtedi'ler reddedilmiş olsalar birçok âsâr zayi olur gider. Bir de bid'at-ı kübrâ vardır ki rafz-ı tâm, rafızda gulüv, Ebû Bekir ile Ömer radıyallahu anhümânın kadrini tenzile çalışmak ve bu mezhebe davet etmek bu nevidendir. İşte böyle olanların rivayeti ile ihticâc edilmez. Bunların hiçbir kadrükıymeti yoktur. Bâhusus bu nevi mübtedi'lerden doğru sözlü ve kendisine emniyet edilir bir kimsenin bulunduğunu ben şimdi hiç derhatır edemiyorum. Bunların şiârı yalancılıktır. Takıyye ve nifak huylarıdır" diyor. Başka bir yerde de, "Revâfız'ın rivayetleriyle ihticâc etmek hususunda üç kavil üzere ihtilâf edilmiştir: Birincisi mutlaka men, ikincisi kizb ve vaz' ile mecrûh olmayanları hakkında terhis, üçüncüsü rivayet ettiğini anlayan ile anlamayan beyninde fark gözeterek tafsil" demiştir. Eşheb'in (140-204) rivayetine göre İmam Mâlik'e Râfıza hakkındaki fikri sorulmuş. O da, "Onlarla ne konuş ne de hadislerini rivayet et!" demiş. İmam Şâfiî, "Râfıza kadar şehâdet-i zûru irtikâp eden bir taife görmedim"; Yezîd b. Hârûn (118-206), "Her sâhib-i bid'atın dâîye değilse rivayeti yazılabilir, Râfıza müstesnâ"; Şerîk (95-177), "Râfıza'dan başka her kime mülâki olursan ahz-ı ilm et!" İbnü'l-Mübârek de Amr b. Sâbit hakkında, "Ondan rivayet etmeyiniz. Zira o, Selef'e sebbederdi" demişlerdir.

37

Metâin-i Aşereden: 10. Sû-i Hıfz

Muhtelit

Sû-i hıfz râvinin zabtına dokunur bir ta'ndır. Sû-i hıfzdan murat râvinin galatı isabetinden az olmaktır ki isabeti galatına müsavi veya ondan az olan râviye **seyyiü'l-hıfz** denir.

Sû-i hıfz bazan râvinin hâlet-i lâzime ve gayr-i münfekkesi olur ki her ne zaman rivayete kalkışsa yanılma ihtimali vârittir. Böylesinin rivayet ettiği hadise bazı ulemâ **şâz** namını vermişlerdir. Sû-i hıfz lâzımı olan râvinin rivayeti demek olan bu şâz bundan evvel geçen ve **mahfûz**a mukabil ve **münker**e kasîm olan şâz (s. 126) demek değildir.

Bazan da sû-i hıfz târî olur ki râvinin hatası yaşlanıp kuvve-i hâfızadan mahrum kalmasından neşet ettiği gibi kitaplarına baka baka rivâyet-i hadîs etmeyi itiyat etmiş olanın kitapları yanmak veya gark olmak gibi bir sebeple mahvolduktan veya sirkat edildikten ya da râviye amâ ârız olduktan sonra ezberden rivayete devam etmesinden neşet eder. Târî olan sû-i hıfz ile muttasıf râviye **muhtelit** derler.

Muhtelit olan râviler ehl-i hadîsçe mâlûmdur. Bunlar hakkında Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ el-Hâzimî ile (447-548) Hâfız Selâhaddin el-Alâî (684-761) müstakil birer kitap yazmışlardır.

Sû-i hıfzı lâzım olanların rivayeti bilittifak merduddur. Evvelce sika olan muhtelitten mervî hadisin ise kable'l-ihtilât rivayet edildiği mâlûm olursa makbuldür. Ba'de'l-ihtilât vâki olmuş rivâyâtı da bilittifak merduddur. Eyyâm-ı ömrünün hangi devrinde mervî olduğu mâlûm olmayan haberler hakkında ise tevakkuf olunur. Bu, böyle olduğu gibi muhtelit olmuş mu, olmamış mı diye hakkında iştibâh edilen râvinin hadisi hakkındaki hüküm de tevakkuftur. Muhtelitten mervî haberin kable'l-ihtilât mı yoksa sonradan mı rivayet edilmiş olduğu hakkındaki hüküm ondan bilâvasıta ahzedenlerin ahvalini tetebbu ile mâlûm olur. Muhtelitten rivayet edenler hangi zamanında ve nerede ve nasıl ahz ü edâ etmişler? meselesi bilinirse verilecek hüküm kolaylaşır. Bu cihetler meşkûk kaldığı takdirde ise iştibâh ve binaenaleyh tevakkuf hükmü devam eder. Muhtelitten rivayet edenlerin kimi yalnız kable'l-ihtilât, kimi yalnız ba'de'l-ihtilât, kimi de her iki devrinde kendisinden ahzetmiş bulunurlar. Bu cihet alelekser ehl-i nakdin mâlûmudur. Her iki halinde muhtelite mülâki olanlar içinde de rivayetini, "İhtilâttan evvel yahut sonra bunu kendisinden dinledim" diyerek temyiz edenler de vardır.

Yüzünden tahdîs edip de bilâhare kitapları muhterik veya garkolmuş veya sirkat edilmiş olanlar da muhtelit hükmündedir. Bunlardan da kitaplarının yanmasından, ya garkolmasından veya çalınmasından evvel rivayet edenlerin rivâyâtı makbul, sonra ahzedenlerinki merduddur.

Meselâ İbn Lehîa'nın (96-174) kitapları yanmıştır. Halife-i Abbâsî Ebû Ca'fer el-Mansûr'un eyyâm-ı hilâfetinde (136-158) irtihal eden a'lâm-ı sikāttan Süheyl b. Ebû Sâlih de bir biraderinin vefatı üzerine mükedder olup ezber etmiş olduğu birçok hadisi unutmuştur. Abdurrahman b. Abdullah el-Mes'ûdî de (ö. 160) rivayete nazaran kederinden dolayı muhtelit olmuştur. Ebü'n-Nazr Sâlim b. Ebû Ümeyye (ö. 129) der ki: Ben Mes'ûdî'nin muhtelit olduğu günü biliyorum. Bir gün bir biraderzadesinin vefatından dolayı kendisini tâziye için yanına gitmiştik. Biz orada iken biri gelip, "Senin kölen on bin dirhem çalıp kaçtı" dedi. Bu haber üzerine yerinden sıçrayıp kalktı içeriye girdi. Yanımıza döndüğü zaman aklını bozmuştu.

Eimme-i sikāttan muhtelit olanların en meşhurlarından diğer bazılarının isimlerini zikredelim: Atâ b. Sâib es-Sekafî (30-136?), Ebû İshak Amr b. Abdullah es-Sebîî (ö. 127), Saîd b. İyâs el-Cüreyrî (ö. 144), Saîd b. Ebû Arûbe (80-156?), İmam Mâlik'in şeyhi Rebîatürre'y b. Ebû Abdurrahman et-Teymî (ö. 136), Mevle't-Tüeme lakabıyla mâruf Sâlih b. Nebhân (ö. 125?), Husayn b. Abdurrahman el-Kûfî es-Sülemî (43-136), Abdülvehhâb b. Abdülmecîd es-Sekafî (110-194), Süfyân b. Uyeyne (107-198), Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî el-Himyerî (126– 211), Ârim laka-

bıyla meşhur olan Muhammed b. Fazl es-Sedûsî (ö. 224), Ebû Kılâbe Abdülmelik b. Muhammed er-Rekāşî (ö. 276), Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed b. Hüseyin el-Gıtrîfî el-Cürcânî (ö. 377), İmam Ebû Bekir İbn Huzeyme'nin hafîdi Ebû Tâhir Muhammed b. Fazl b. Muhammed b. İshak b. Huzeyme (ö. 387), İmam Ahmed'in *el-Müsned*'i ile *Kitâbü'z-Zühd*'ünü rivayet eden Ebû Bekir Ahmed b. Ca'fer el-Katîî (273-368).

Bunlardan Süfyân b. Uyeyne ile Rebîatürre'y'in ve Ebû Bekir el-Katîî'nin tagayyür-i halleri hakkındaki rivayetler hayli söz götürür. Hele Rebîa hakkındaki söz iftira gibi görünüyor. Gāyeti, Süfyân es-Sevrî, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel gibi eimme onun ictihad ve re'yini –rivayetlerini değil– sünnete muhalif gördükleri için beğenmezlermiş. Sebîî de –Zehebî'nin dediğine göre– asla bunamamış, lâkin ihtiyarlamış ve kendisine âhir-i ömründe biraz unutkanlık ârız olmuştur. Dârekutnî'nin beyanına göre Ârim'e tagayyür ârız olduktan sonra hiçbir hadîs-i münker rivayet ettiği mâlûm değildir. İbn Hibbân'ın ona hücum etmiş olmasını Hâfız Zehebî pek ziyade takbih edip, "Bari bu kadar tecavüz edişine göre uygunsuz tek bir hadisini nakletmiş olsa!" diyor. Abdülvehhâb es-Sekafî ile Ebû Tâhir İbn Huzeyme'nin ihtilâtlarından ise hiçbir zarar gelmemiştir. Zira ihtilâtından sonra görmeye gelenleri yanına çıkarmamak suretiyle birincisinin hadis rivayet etmesine meydan verilmemiş, ikincisinden ise istimâ' eden olmamıştır. Abdürrezzâk'a âhir-i ömründe amâ târî olup o tarihten sonra telkine tâbi olarak hadis rivayet ettiği vâkidir. Binaenaleyh amâsından sonra kendisinden rivayet eden ma'lûmü'l-esâmî dört kimseden başka diğer tariklerden gelen rivâyâtı hep makbuldür. Gıtrîfî'nin de ihtilâtı meşkûktür. Akranından olan Ebû Bekir el-İsmâilî onun hakkında böyle bir şey söylemediği gibi Ebü't-Tayyib et-Taberî de, "Hâkim'in *Târîh-i Nîsâbûr*'unda zikredildiği üzere diğer bir Gıtrîfî daha vardır ki ismi bu zatın ismine, pederinin ismi pederinin ismine, beldesi beldesine, nesebi nesebine mutâbık ve yalnız cedlerinin isimlerinde tekârüp vardır. İhtimal ki yanlışlıkla öteki Gıtrîfî bu zannolunmuş" diye garip bir nakilde bulunuyor. Bu beyana göre bu Gıtrîfî âhir-i ömrüne kadar sika olarak kalmış, muhtelit olan da Muhammed b. Ahmed b. Hasan el-Gıtrîfî el-Cürcânî namında biri olmuş oluyor ki fark yalnız birinin ceddi Hüseyin, diğerininki Hasan olmasından ibarettir.

Sikāttan olan bir muhtelitten gelen rivâyât hakkında beyne'l-muhaddisîn ne muamele edildiğini göstermek için Atâ b. Sâib'in rivâyâtını misal olarak zikredelim:

Müşârün ileyh 100 seneden ziyade yaşamış olup evâhir-i ömründe selâmet-i hıfzını kaybetmiştir. Şu'be ile (80-160) Süfyân es-Sevrî (77-161) ve Hammâd b.

Zeyd'in (98-179) kendisinden ahzleri kadim olduğu için eimme-i hadîsçe bu üç râvinin Atâ'dan rivayetleri makbuldür. Yalnız Şu'be'nin sonradan dinlediği iki hadis bundan müstesnadır. Cerîr b. Abdülhamîd ile (ö. 188), Abdülvâhid b. Zeyd ve Hüşeym b. Beşîr es-Sülemî (104-183) ve Hâlid b. Abdullah el-Müzenî (110-179) ba'de'l-ihtilât, Ebû Avâne Vazzâh b. Abdullah el-Yeşkürî (176) her iki devrinde hadisini istimâ' etmiş olduklarından ve Ebû Avâne hangi devirde rivayet ettiğini tasrih etmediğinden onların tariklerinden gelen Atâ b. Sâib rivayetleri ihticâca gayr-i sâlih addedilmiştir. Evvelki üç tarikten rivayet edilenler ise makbuldür. Atâ b. Sâib'in rivayetini Buhârî mütâba' olarak yani akranından rivayetini teyit eder diğer bir râvinin rivayetiyle birlikte zikreder.

Eimme-i a'lâmdan Saîd b. Ebû Arûbe de (ö. 156) hıfzından tahdîs eden celîlü'l-kadr muhaddisîndendir. Bir kavle göre 145 senesinde, diğer kavle göre vefatından yirmi sene evvel kuvve-i hâfızası bozulmuş olduğundan rivayetleri hakkındaki muamele yukarıda tafsil ettiğimiz veçhile olmuştur.

Müsned-i Kebîr sahibi Hasan b. Süfyân'ın yaşı dolayısıyla uğradığı imtihan yukarıda (s. 280) geçmişti.

38

Hadîs-i Zaîfin Derecâtı

Bir râviye rivayetinin reddini istilzam eden ta'n işte bâlâdaki on sebep ile vâki olur. Bunların beşi (kizb, töhmet-i kizb, fısk, cehâlet, bid'at) adaletine, diğer beşi de (fuhş-i galat, gaflet, vehim, sikāta muhalefet, sû-i hıfz) zabtına ait metâindendir. Bu taksîm-i tabîîye riayet edilmeyip de yukarıdaki tertibin takip edilmesi en ziyade maksûd bi'z-zât olan derecât-ı ta'nı göstermek içindir. Filhakika ehl-i hadîsçe bir râvi hakkındaki ta'nın eşeddi kizb alerresul, en ehveni de sû-i hıfz ile ihtilâttır. Aradaki metâinin derecâtını sıralamak için de kâh adalet, kâh zabt cihetini cerheden esbâb alettertip zikredilmiştir.

Buraya kadar verilen izahatı hulâsa etmek lâzım gelse denilebilir ki bir hadisin zaafı ya isnadında ittisâl bulunmadığından yahut râvilerinden birinin ta'na uğramış olmasından neşet eder. Adem-i ittisâl yüzünden zayıf olan hadis "*muallak, mürsel, mu'dal, müdelles*" nevilerine; râvinin mat'ûn olması yüzünden zayıf olanlar da **mevzû, metrûk, münker, muallel, müdrec, maklûb, muztarib, şâz** nevilerine inkısâm eder. **Mürsel-i hafî** müdellesin, **musahhaf** ile **muharref** de muztaribin aksâmındandır. İnkıtâ'-ı sened yüzünden zayıf olan hadisleri bazıları şiddet ve ehveniyet itibariyle tertip ederek en zayıfı mu'dâl, biraz ehveni münkatı', daha ehveni müdelles, en hafifi mürseldir demişlerdir. Ta'n-ı râvî yüzünden olan zayıfları İbn Hacer el-Askalânî *Nuhbe*'sinde –buradaki tertibe muvâfık olarak[1]– şöyle sıralamıştır: **1.** Mevzû, **2.** Metrûk, **3.** Münker, **4.** Muallel, **5.** Müdrec, **6.** Maklûb, **7.** Muztarib, **8.** Cehâlet yüzünden şâz ile münker, **9.** Sû-i hıfz yüzünden şâz.

1 Zaten bu *Mukaddime*'de onun tertibine riayet edilmiştir.

Sünen-i Ebû Dâvûd şârihi Hattâbî de hadîs-i zaîfi üç mertebe itibar edip –mücmaun aleyh olduğu üzere– en fenası *mevzû*, ondan ehveni *maklûb*, daha ehveni *meçhûl*dür demiştir.

Bedreddin ez-Zerkeşî de (745-794) *el-Muhtasar*'ında, "Zaafı adem-i ittisâl yüzünden olan hadisler yedi sınıftır ki en fenası mevzûdur. Ondan sonra müdrec, ondan sonra maklûb, ondan sonra münker, ondan sonra şâz, ondan sonra muallel ve en sonra da muztarib gelir" diyor.

Hâsılı herhangi tertibe bakılsa hadîs-i mevzû hadîs-i zaîfin en ziyade merdud olanıdır.

Maahâzâ bu zikredilen tertipler mutlak birer tertip olmayıp gālib-i ahvâle göredir. Yoksa bu tertiplere göre daha şedîd bir zaafa delâlet eden unvanı haiz hadisin, dereceten kendi fevkinde sayılan hadîs-i zaîften daha hafif bir zaafı haiz olduğu da vâkidir. Meselâ alettevâlî iki râvisi sâkıt olmuş mu'dalın münkatı'dan beter olması münkatıın senedinden bir râvi mahzuf olduğuna göredir. Münkatıın iki râvisi sâkıt olmuşsa mu'dala kuvvetçe, daha doğrusu zaafça müsavi sayılmak lâzım gelir. Kezâ râvileri bu metâin-i aşere ile şâibedar olan hadislerle rivâyât-ı mürsele ve müdellesenin zaafı da ıtlakları üzere câri olmaz. Seyyiü'l-hıfz olanlarla müdellis ve mürsil olan ruvâtın rivâyâtı mütâbaat ve itibar (s. 121) sayesinde ehâdîs-i makbûle sırasına geçebilir. Seyyiü'l-hıfz olan râvinin verdiği haber mertebeten onun fevkinde olan veya hiç değilse kendi dûnunda olmayan diğer bir râvi veya ruvât tarikleriyle de sabit olursa hadîs-i zaîf kendi mertebesinin fevkine, hatta hasen mertebesine bile çıkar. Fakat bu takdirde hasen vasfını alan bu hadis, hasen li-zâtihî değildir. Bu, ancak mütâbi' ile mütâbaın mecmûu itibariyle hâsıl olmuş hüsn ile muttasıf bir hadistir. Zira mütâbi' ile mütâba'dan her birinin kendi kendine kalsa savab olmak ihtimaliyle hata olmak ihtimali müteâdil iken itibar ve mütâbaat tarikiyle ortaya bir rivayetin çıkmasıyla savab olmak ciheti tereccüh eder, rivayet şâz veya münker zannolunurken mahfuz olduğu anlaşılır ve hakkında tevakkuf edilecek mertebeden makbuliyet mertebesine irtikā ediverir. Lâkin böyle iken yine hasen li-zâtihî derecesinin dûnundadır. Hatta bazıları böylesine hadîs-i hasen demek için tereddüt bile ederler. Muhtelitin temeyyüz etmeyen hadisi ile mestûrun hadisi de, kezâ isnâd-ı mürsel veya müdelles ile vârit olmuş ehâdîs de bu minval üzere mütâbaat sebebiyle kesb-i kuvvet ederler. Ancak kuvvet bulduktan sonra hasen olurlarsa da hasen li-zâtihî mertebesine çıkamazlar.

39

Hadîs-i Zaîfi Rivayet Etmenin Hükmü

Yukarıda beyan edildiği üzere (s. 266) hadîs-i mevzûu mevzû olduğunu beyan etmeksizin rivayet etmek haramdır. Mevzûun gayri, zayıfın envâı hakkında ise ihtilâf olunmuştur. Bu envâa dahil hadis bazılarınca akaide ve ahkâma yani helâl ve haram gibi husûsata taalluk etmemek (meselâ fezâil-i a'mâl ile kısasa ait olmak) şartıyla ma'mûlün-bih olabildiği gibi esânîdinde tesâhül göstermenin de, zaafını beyan etmeksizin rivayetinin de cevazına kāil olmuşlardır. Bu babda tesâhülü câiz görenler meyanında eimmeden Abdurrahman b. Mehdî ile (135-198) Ahmed b. Hanbel'in (164-241) ve Abdullah b. Mübârek'in (118-181) bulundukları menkuldür. Rivayete göre İbn Mehdî, "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden helâl ve harama dair bir şey rivayet ettik mi isnadda şiddet gösterir, ricâl hakkında intikādda bulunuruz. Fezâile, savaba, ikāba dair de bir şey rivayet ettik mi tesâhül gösterip ricâl hakkındaki intikādda müsamahakâr davranırız" demiştir. Ahmed b. Hanbel de, "Ehâdîs-i rekāikın,[1] haklarında tesâhül olunmaya tahammülleri vardır, tâ hükmü hâvi bir şeye tesadüf edinceye kadar" dediği gibi Megāzî sahibi İbn İshak'tan bahsederken de, "İbn İshak, megāzî ve emsali hadisleri kendisinden alınıp yazılan bir kimsedir. Lâkin helâl ve haram hadisleri gelince (elinin dört parmağını sımsıkı yumarak) işte böyle adamlar aranır" demiş. Hâfız İbn Hacer el-Askalânî der ki: Fezâile ve emsaline ait hadîs-i zaîf ile amel edebilmenin cevazına kāil olanların da bu hususta üç şartı vardır: Birincisi rivayet olunan hadîs-i zaîf şedîdü'z-za'f olmamalıdır. Bu kayda

1 Muhaddisînin ***rikāk*** ve ***rekāik*** dedikleri âhirete tergīb, mehâsin-i ahlâka teşvik ve mesâvî-i ahlâktan tenfir hakkında vârit olmuş âsârdır (s. 60).

nazaran kezzâb olanlarla kizb ile müttehem olanların ve fuhş-ı galat ashabının rivayetleri hakkında tesâhül gösterilemez. Selâhaddin Ebû Saîd el-Alâî (694-761) bu babda ittifak bulunduğunu bile nakleder. İkincisi hadîs-i zaîf zaten ma'mûlün-bih bir aslın tahtında münderic bulunmalıdır. Üçüncüsü böyle bir hadis ile amel ederken mükellef onun sabit olduğunu itikad etmeyip ihtiyaten amel ettiğine kāil olmalıdır. Bu son iki şartı İzzeddin İbn Abdüsselâm ile (577-660) Takıyyüddin İbn Dakīkul'îd de (625-702) zikretmişlerdir. İntehâ. Bu üçüncü şarttan fezâile ve emsaline dair vârit olmuş hadîs-i zaîfin zaafını beyan etmek lâzım olduğu mânası çıkar. Çünkü beyan olunmazsa nefse'l-emirde sabit değil iken işitenler onu nefse'l-emirde sabit itikad edip yanılabilirler. İhtiyat bunu iktiza eder. Maahâzâ ehâdîs-i zaîfeye iman ve tedebbür ile nazar eden ehl-i ilmin nefse'l-emirde adem-i sübûtuna zann-ı gālib ile hükmedemeyecekleri haberler pek azdır. Bu münasebetle İbn Hazm'ın (384-456) âtîdeki sözlerini nakletmek faydadan hâlî olmaz: "Allah'a hamdolsun ki Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ferman buyurdukları yahut yapılmasına teşvik ettikleri ya da bizzat işledikleri bir emr-i şer'înin ya tevâtür ya sikadan sikaya nakil tarikiyle mâlûm olmaksızın zâyi olup gitmediğine emin bulunuyoruz. Şundan da kati olarak eminiz ki bir emr-i şer'înin sübûtunu Hak celle ve alâ hazretleri –nakli ile üzerimize hüccet kāim olamayacak veçhile– udûlden yalnız bir ferdin nakline dahi bırakmamıştır.[2] Kezâ şundan da katiyen eminiz ki sika olan râvisi hata etmiş iken hatası celî ve vâzıh bir beyan ile mâlûm olmamış hiçbir hükm-i şer'î yoktur. Kezâlik şundan da katiyen eminiz ki, Allah Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri nakliyle üzerimize hüccet kāim olan bir kimsenin emr-i şer'îyi mutazammın bir hadisi tâ Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme varıncaya kadar hep bu sıfatta kimselere isnad ederek vazedebilmesine meydan vermemiştir. Kezâlik şuna da kat'ımız vardır ki yalnız mürsel olarak vârit olmuş[3] yahut meçhul ile mecrûhiyeti sabit mecrûh kimse tarafından mervî haber, bâtıl ve Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bilâşek buyurmadığı bir şeydir. Zira böyle bir haberin hak olması câiz olsa onun hem şer'-i sahîh, hem de üzerimize hüccet kāim olamadığından dolayı bize gayri lâzım olmak iktiza eder. Makbul ve merdud haberler hakkında şu serdettiğim hüküm bir taraftan adaletleri hakkında ittifak olunan sahâbe ile sikāt-ı

2 İbn Hazm'ın bu sözünden anlaşılıyor ki yalnız bir sikanın tek isnad ile rivayet ettiği hadise –Ebû Ya'lâ el-Halîlî ile Ebû Abdullah el-Hâkim gibi (s. 127)– şâz diyor. Zaten İbn Hazm'ın ekser-i mesâil-i hilâfiyyede teşdîde taraftar olduğu âsârının mütalaasından müstebân olur.

3 Cumhura göre merâsîlin hangi nevi makbul olduğu hakkındaki bahis (s. 142) geçmiş olduğundan oraya bakılınca İbn Hazm'ın pek ziyade müşeddid olanlardan olduğu mâlûm olur.

tâbiîn ve onlardan sonra Şu'be ve Süfyân es-Sevrî ve Mâlik gibi kendi asırlarında imam olmuş ve onlardan sonra da tâ bize, hatta yevm-i kıyâmete kadar gelmiş ve gelecek zevattan menkul haberler; diğer taraftan da Hasan b. Umâre ile (ö. 153) Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (ö. 128) gibi mecrûhiyetleri sabit olmuş[4] kimselerden mervî haberler hakkındadır. Hakkında ihtilâf olunup bazılarınca adl ve diğer bazılarınca mecrûh sayılan kimseye gelince böylesinin bizce adaleti sabit olursa rivayetinin sıhhatine, mecrûhiyeti sabit olursa getirdiği haberin butlânına hüküm, hiçbir cihet sabit olamazsa tevakkuf ederiz. Bununla beraber hakkında tevakkuf ettiğimiz, kimsenin bizden başkasınca ya adl yahut gayri adl olduğunun sübûtu lâbüd olduğuna da kat' ederiz. Hükmümüzde hata ediyorsak hatamız, râvinin halini bilmiyorsak cehlimiz dîn-i ilâhînin zâyi olması için hüccet olamaz. Hak, tavâif-i ulemâdan birinin meçhulü ise diğer taife nazarında herhalde mâruf ve sâbittir. Bâtıl da böyle. Nitekim bizim bildiğimiz şeyleri bazıları bilmeyebilir. Fazlukerem, yed-i ihsân-ı ilâhîdedir. Dilediğine bahşeder. Sikanın verdiği haberin hatası da üç veçhile sabit olur: Ya râvinin kendisi işi anlar da rivayette hata ettiğini itiraf eder yahut bir adl o haberi râvisi ile birlikte dinlediğini söyler râvinin yanıldığına şehâdet eder ya da sikanın verdiği haberde hata olduğuna hükmetmeyi müşâhedenin icabı olur. İntehâ."

Fukahâ-i Mâlikiyye'den Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (468-542) herhangi neviden olursa olsun hadîs-i zaîf ile amel etmeyi alelıtlak menetmiş ve fukahâ-i Şâfiiyye'den Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmâil de (586-665) ona peyrev olmuştur. Ebû Şâme كتاب الباعث على إنكار البدع والحوادث inde ezcümle Ebü'l-Kāsım İbn Asâkir'e (499-571) 406. meclis hadisinde recebin fezâiline dair üç hadisi zaaflarına işaret etmeksizin imlâ etmiş olduğundan dolayı hayli acı bir lisan ile itâb ettikten sonra, "... Lâkin bu hâfız-ı celîl bu babda fezâil-i a'mâl hadislerinde tesâhül gösteren bazı ehl-i hadîsin âdetlerine kendini kaptırmıştır. Halbuki bu, ehl-i hadîsin muhakkıklarıyla fıkıh ve usûl-i fıkıh ulemâsınca hatadır. Böyle olan hadisin hali mâlûm ise beyan edilmek gerektir. Yoksa من حدث عني بحديث يرى أنه كذب فهو من الكاذبين [5] hadisinin tazammun ettiği vaîdin hükmü altına girer" diyor.

4 İbn Hazm'ın burada mecrûhîne misal olmak üzere irat ettiği Kâdî Hasan b. Umâre el-Kûfî, Şu'be'nin ta'nına uğramış ve onun cerhinden sonra hiçbir kimse onu tevsik etmemiştir. Câbir el-Cu'fî'ye gelince ulemâ-yı Şîa'dandır. Kendisini birçok eimme cerhetmişlerse de Şu'be, Süfyân es-Sevrî, Vekî' b. Cerrâh gibi eimme tevsik etmişlerdir. Binaenaleyh hakkı ta'dîl ve tecrihinde ihtilâf olunanlar meyanında bulunmak idi.

5 {M1 Müslim, Mukaddime, 1. Müslim'in rivayetindeki lafız "فهو أحد الكاذبين" şeklindedir.}

Ehâdîs-i zaîfe ile amel hakkında Ahmed b. Hanbel'e ve Hâfız-ı Celîl Ebû Dâvûd es-Sicistânî'ye azvolunup pek ziyade iştihâr eden üçüncü bir kavil daha vardır. Bu kavle göre mesâil-i ahkâmda başka bir hadis bulunmadığı takdirde hadîs-i zaîf ile amel olunabilir. Bu kavil ashabı, "Hadîs-i zaîf, re'yden yani kıyastan iyidir" derler. Ahkâm-ı dîn pek metin esaslar üzerine bina olunmak lâzım geldiğine göre bu söz ulemâdan birçoğunun, bâhusus bazı mütekellimînin pek ziyade teaccübünü mûcip olarak ta'rizi vesile ittihaz edilmiştir. Hanâbile ise bu sözü pek beğenip imâm-ı müşârün ileyhin sünnet-i seniyyeye fart-ı ittibâına ve bid'attan ziyade kaçındığına delil addetmişlerdir. Lâkin Hanâbile'nin âb-ı rûyu Şeyhülislâm Allâme İbn Teymiyye (661-728) *Minhâcü's-sünne*'sinde bu dedikoduyu kökünden kesiyor. Diyor ki, bizim, "Hadîs-i zaîf re'yden iyidir" demekten muradımız metrûk olan zayıf değildir. Muradımız Tirmizî'nin حسن yahut صحيح dediği عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده kabilinden sened ile vârit olan hadislerle İbrâhim el-Hecerî[6] hadisi gibileridir. Zaten Tirmizî'den evvel gelen muhaddislerin ıstılahında hadis, sahih ile zayıf kısımlarından ibaret idi. Onlarca zayıf iki nevi idi: Metrûk olan zayıf, metrûk olmayan zayıf. Eimme-i hadîs işte bu ıstılah ile konuşurlardı. Derken sonradan Tirmizî'nin ıstılahından haberdar olmayan kimseler gelip eimme-i hadîsten bazılarının, "Zayıf bence kıyastan iyidir" demiş olduklarını işitince Tirmizî gibilerinin zayıf gördüğü hadis ile onları ihticâc ediyor zannına düşüp hadîs-i sahîhe kendisince daha ziyade tebâiyet eder görünen kimselerin mesleğini tercihe kalkıştılar ki onlar bir şeyi yani kıyası tercihe daha şâyeste olana yani sonraki ıstılaha göre zayıf olmayan hadise tercih etmekle tenâkuza düşmüş oldular. İntehâ. Allâme İbn Teymiyye ehl-i hadîs mesleğince hadîs-i haseni kıyasa tercih tarikini son cümle ile müdafaa etmekle beraber müteahhirîn ıstılahınca hadîs-i zaîfi kıyasa tercih etmiş zannolunan İmam Ahmed b. Hanbel'i de müdafaa etmiş oluyor.

Ulemâ-yı a'lâmın ehâdîs-i zaîfeyi zaaflarını beyan etmeksizin rivayet edenlere karşı pek şiddetli inkârda bulunageldikleri evvelki tafsillerden artık mâlûm olmuştur. Zaaflarını beyan ederek rivayet edenlere ise ses çıkarmazlar. Acaba bunlar hiç rivayet edilmeseler daha iyi olmaz mı idi? Vâkıa daha iyi olurdu. Lâkin ehâdîs-i zaîfe bir kere rivayet edilmiş, kitaplara da geçmiş bulunduğundan ümmeti zararlarından vikâye etmek için kendilerinden herhalde bahsetmek ulemâya borç olmuştur. Yalnız müteahhirîn değil, eimme-i Selef de böyle hadisler rivayetinden hâlî kal-

6 Amr b. Şuayb'ın bu senedi hakkında İbn Maîn bazı gûne şüpheler serdederse de Buhârî'nin dediğine göre Ahmed b. Hanbel, Ali b. Medînî, İshak b. Râhûye, Ebû Ubeyde ve âmme-i ehl-i hadîs hep o senedi hüccet addetmişlerdir. İbrâhim b. Müslim el-Hecerî'ye gelince Nesâî ile diğer bazılarının ta'nına uğramışsa da Tirmizî gibi eimme makbul addetmişlerdir. İbn Adî der ki onun hakkında inkârı mûcip olan şey أبو الأحوص عن عبد الله senediyle çok rivayet etmiş olmasıdır. Halbuki o hadislerin hepsi müstakimdir. İntehâ.

mamışlardır. Nitekim Şa'bî, Hâris el-A'ver'den (ö. 165) hem rivayet eder, hem de kâzip olduğunu söylerdi.[7] Eimmeden diğer biri de, "Fülân bana şu hadisi rivayet etti. Halbuki müttehem idi" dermiş. Birçoğu muğfelînden, zuafâdan, metrûkînden rivayette bulunmuşlardır.

Bu râvilerin sözleri ihticâca sâlih olmadığını bile bile bu eimmenin kendilerinden hadis rivayet etmiş olmalarına bervech-i âtî dört sebep gösterilmiştir:

1. Zayıf hadisleri tanıyıp da zaaflarını beyan edebilsinler, sonradan da ne kendileri ne başkaları onlar hakkında şek üzere kalmasınlar diye rivayet etmişlerdir. **2.** Mütâbaat bahsinde geçtiği üzere (s. 121) zayıf olan kimsenin hadisi yalnız başına kalsa ihticâca şâyeste olmamakla beraber itibar ve istişhâd için pekâlâ yazılıp istifade edilebilir. **3.** Zayıf olan râvinin rivâyâtı içinde zayıf veya bâtıl olanları bulunduğu gibi nefse'l-emirde sahih olanları da bulunur. İşte bunların hepsi yazılır da sonra ehl-i itkān olan muhaddisler her birini lâyık olduğu sınıfa derc ile makbul veya merdud olduğunu haber verirler. Bu ise erbâbı için kolay işlerden sayılırdı. Süfyân es-Sevrî, Kelbî'den[8] rivayet eylemekten nâsı nehyettiğinde, "Ya sen ondan rivayet edip duruyorsun yâ!" demelerine mukabil, "Ben onun doğrusunu yalanından farkederim" cevabını vermekle işte –erbâbı için müsellem olan– bu sühûletle ihticâc etmiş oluyordu. **4.** Demin söylediğimiz üzere ekser-i muhaddisler helâl ve harama vesair ahkâma taalluku olmayan tergīb ve terhîb ile fezâil-i a'mâl ve kısas ve zühd ve mekârim-i ahlâk hadislerini rivayet etmekte beis görmezler. Mevzû olmayan bu nevi ehâdîs-i zaîfede tesâhül ve mûceplerince amel ekser-i ehl-i hadîsçe de, sair ulemâca da câizdir. Zira bu gibi zayıf hadislerin asılları zaten şer'-i şerifte sabit ve mukarrer ve ehlince mâruf olduğundan onların muktezâsına ittibâ, şer'-i şerif ile mukarrer olan usulü tatbik demektir.

Herhalde eimme-i a'lâm ahkâma dair zuafânın münferit oldukları bir hadis ile ihticâc ederek o hadisi rivayet etmiş değillerdir. Bunu ne eimme-i muhaddisînden, ne de diğer ulemâ-yı muhakkikînden hiçbir kimse yapmaz. O mertebenin ricâli olmayan bazı fukahanın ise bunu irtikâp ile şâyân-ı i'timâd addettikleri vâki olmuşsa da çirkin düşmüştür. Zira bunları rivayet eden fakih eğer zayıf olduklarını

7 Bu râvi kibâr-ı Şîa'dan Ebû Züheyr Hâris b. Abdullah el-Hemdânî el-Hûtî'dir ki *Sahîhayn*'da rivayeti yoksa da sünen-i erbaada tek tük rivâyâtı vardır, İbn Maîn, Şa'bî, İbnü'l-Medînî kizbine; Ebû Hâtim ile Nesâî zaafına kāillerdir.

8 Müfessir-i şehîr Muhammed b. Sâib el-Kelbî'dir ki (ö. 146) Ebû Hâtim er-Râzî'nin dediğine bakılırsa hadisini terke icmâ vâki olmuştur. Lâkin Abdullah b. Mübârek ile Muhammed b. Fudayl ve Yezîd b. Hârûn gibi birçok muhaddislerin kendisinden rivayetleri vardır. Bazıları da vazzâ' demiştir. İbn Adî ise tefsir hususunda sözleri makbule geçmiştir diyor.

biliyorsa onunla ihticâc etmesi helâl olmaz. Çünkü bütün ulemâ ahkâm bahsinde zayıf ile ihticâc edilmeyeceğinde müttefiktirler. Eğer zayıf olduklarını bilmiyorsa yine tahkik etmeden yahut ehil olanlara sormadan onlarla hemen ihticâca kalkması helâl olmaz.

Tembih. 1. İsnadı zayıf bir hadise tesadüf edildiğinde, "Bu hadis bu isnad ile zayıftır" denilirse de, "Metni zayıftır" yahut alelıtlak, "zayıftır" denmez. Zira başka bir isnad ile sahih olmak ihtimali vardır. Lâkin eimme-i hadîsten biri, "Bu hadis hiçbir vech-i sahîhten rivayet edilmemiştir" yahut "Onu ispat edecek hiçbir isnad yoktur" ya da vech-i za'fını tefsir ve beyan ederek; "zayıftır" diyecek olursa mutlaka zayıftır denilebilir. Bir imamın gayri müfesser olarak zayıftır demesi ise –cerh ve ta'dîl bahsinde görüleceği üzere– söz götürür.

Hâfız-ı muttali' ve nâkıd-ı basîr olan bir imamın, "Bu hadisi bilmiyorum" demesi hadisin reddine kâfî gelir diyenlere karşı itiraz vâki olmuştur. Deniliyor ki bir defa Ebû Hâzim Seleme b. Dînâr (ö. 140?) Zührî'nin yanında bir hadis rivayet etmiş de Zührî, "Bu hadisi bilmiyorum" diyerek inkâr etmiş. Bunun üzerine Zührî ile aralarında şöyle bir muhâvere geçmiş:

— "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bütün hadislerini hıfzetmiş misin?"

— "Hayır."

— "Ya yarısını?"

— "Umarım ki yarısını bileyim."

— "Varsın bu hadis de senin bilmediğin yarıdan olsun. Ne olur?" Zührî böyle olunca başkasının bilmiyorum demesiyle artık hadisin sübûtu yoktur denebilir mi?

Bir gencin Şa'bî ile olan macerası da buna benzer. O genç, Şa'bî'nin huzurunda bir gün bir hadisten bahsetmiş de Şa'bî, "Böyle bir şey işitmedik" demiş. Bunun üzerine genç adam Şa'bî'yi şu sözlerle ifham etmiş:

— "İlmin bütünü mesmûun olmuş mudur?"

— "Hayır."

— "Ya yarısı?"

— "Hayır."

— "Öyle ise bunu duymadığın ilim cümlesinden say!"

Ancak bu itiraz o kadar kavî değildir. Zira getirilen misallerin ikisi de ehâdîs-i nebeviyyenin kitaplarda henüz tedvîn edilmemiş olduğu zamanlara aittir. O tarihlerde ikinci, üçüncü derecedeki ruvâtta huffâzın duymamış olduğu haberlerin mevcut olması istib'âd edilmez. Hatta böyle olması zaruridir. Lâkin hadisler cemedilip kitaplara geçtikten sonra ehl-i nakd ve ıttılâ olan huffâzın köşede bucakta kalmış hadislere âgâh olup halini bilmemesi akıldan baîddir. Binaenaleyh bunların cezmederek fülân hadisin hiçbir vech-i sahîhi yoktur demesi pek ziyade şâyân-ı ehemmiyettir. Maahâzâ böyle bir sözü söyleyen hâfız değil ise hükmüne ale'l-amyâ ittibâ' edilmez. Nitekim hâfız olmayan Ömer b. Bedr el-Mevsılî (557-622), haklarında, لم يصِحَّ شيء في هذا البابِ "Bu babda sahih hiçbir rivayet yoktur" denilen hadisleri bir kitaba cemetmişse de birçoğu hakkındaki hükümleri bilâhare intikāda uğramıştır.

Tembih. 2. Beyne'l-muhaddisîn, "Bu hadisin aslı yoktur" tabiri de müstameldir. Şeyhülislâm İbn Teymiyye, "Bu, isnadı yoktur mânasınadır" diyor.

Tembih. 3. Muhakkık olan muhaddisîn ile diğer ulemâya göre hadîs-i zaîf isnadsız olarak rivayet edilecek olursa *cezm* sîgasıyla, قال رسول الله صلى الله عليه وسلم "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki" yahut فعل "... işledi" yahut أمر "... emretti ki" yahut نهى "... den nehiy buyurdu" ya da حكم " ... hüküm buyurdu ki" gibi bir tabir istimal edilmez. Kezâlik meselâ, روى أبو هريرة، أو قال، أو ذكر أو أخبر، أو حدث، أو نقل، أو أفتى "Ebû Hüreyre şunu rivayet etti yahut şunu ihbar etti yahut şunu tahdis etti yahut nakletti ya da şöyle fetva verdi" gibi cezm ifade eden elfâz kullanılmaz. Tâbiîn ile onlardan sonra gelenlerden de bu elfâz-ı cezmiyye ile hadîs-i zaîf rivayet edilmez. Cezm sîgaları isnadsız olarak rivayet edilen ehâdîs-i sahîhanın hakkıdır. Sahih olmayan hadislere yaraşan mâzî-i mechûl sîgasıyla, روي عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال كذا أو فعل كذا أو نقل أو ذكر أو حكي "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin... buyurdukları yahut... yaptıkları rivayet olunmuş yahut naklolunmuş yahut zikrolunmuş yahut hikâye olunmuş" yahut muzârî-i mechûl sîgasıyla, يقال، أو يروى، أو يحكى أو يعزى "... söyleniyor yahut rivayet olunuyor yahut hikâye olunuyor, isnad olunuyor" ya da بلغنا عنه، أو جاء عنه، أو روى بعضهم عنه "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden bize bâliğ oldu ki, yahut ondan gelen rivayette denilmiş ki yahut râvinin biri Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden şunu rivayet etmiş ki" gibi *temrîz* sîgaları istimal edilmektir. Sıhhat ve zaafı meşkûk olan hadisler de zayıf hükmündedirler. Ehl-i tahkîkin ıstılahınca isnadsız olarak cezm sîgasıyla rivayet olunan kelâm-ı resûl aleyhi's-selâm, sahâbe, tâbiîn vesaireden her kime atfolunuyorsa o kelâmın sahih tariklerle rivayet edilmiş olması

iktiza eder. Rivayetin sıhhati meşkûk olduğu takdirde cezm sîgasını istimal eden kimse yalancı hükmünde olmuş olur. Bazıları bu babda hadîs-i haseni de sahih hükmünde tutmuşlardır.

Maahâzâ sınâat-i tahdîse âşina olmayan ulemâdan çok kimse telif ettikleri kitaplarda bu dakîkaya riayet etmeyerek bilâsened rivayet ettikleri hadislerin zayıflarında cezm, sahihlerinde temrîz sîgası istimal etmişlerdir ki Ebû Bekir el-Beyhakī bunlara pek şiddetle hücum etmiştir. Ne kadar da şiddet gösterilse azdır. Zira böyle bir tesâhül tarîk-i savabdan udûl ile kavîyi zayıf, zayıfı kavî göstermek gibi kalb-i meânîye müeddî olur. Buhârî *Sahîh*'inde bu tafsile son derecede riayet gösterip aynı hadise hakkındaki ta'lîkātının kiminde temrîz, kiminde cezm sîgası istimal eder. Bu dikkatinden dolayı da celâlet-i kadrine, taharrîdeki dikkatine, verâına, vüs'at-i ıttılâına, tahkîk-ı mesâildeki behresine, itkānına umumun itimadı günden güne artmıştır.

Türkçe'de bir isnadın hüsn-i ta'bîr ile sevkine bir kolaylık bulunabilse –ki bu, itikadımca bir mütercim için pek güç bir şeydir– bilâ-isnad rivayet olunan hadis için daima "mış" lafzını istimal etmek zaruri olduğundan cezm sîgasını temrîz sîgasından ayırt etmeye çare bulunamıyor gibi görüyorum. Tercümesi sadedinde olduğum *Tecrîd*'in bütün hadisleri mahzûfü'l-isnâd olduğundan her hadisin tercümesinde sahabînin ismini zikrettikten sonra, "Şöyle demiştir" yahut "... rivayet olunmuştur" demek ıztırârında kaldım ki "mış"tan sonra "dır" edatını ilâve etmekle kendi aklımca cezme işaret etmiş bulunuyorum. Zira Türkçe'de "Ben şöyleyim, böyleyim" tabiri ile "Ben şöyleyimdir, böyleyimdir" ta'bîr-i âmiyânesi beyninde fark olduğunu ve ikinci ile cezm kastedildiğini görüyorum. "Dır" edatının ilâvesinden sonra da lafzın cezme delâletini kâfi görmeyenler varsa matlûb olan sîgayı lutfen haber versinler ki I. ciltten sonraki hadis tercümelerini olsun o yolda ta'dîl edeyim.[9] Yoksa bütün tercümelerde bizim kastımız cezmdir. Okuyanlar yanlış anlamasınlar.

9 {Babanzade Ahmed Naim'e ait bu ifadelerde kastedilen "I. cilt", eski baskıda Mukaddime ile birlikte ilk 221 hadisin tercümelerinin yer aldığı birinci cilttir.}

40

Cerh ve Ta‘dîl

Buraya gelinceye kadar verdiğimiz tafsilâttan vâzıhan anlaşılmıştır ki eimme-i dîn-i İslâm öyle rastgelen kimsenin rastgele rivayet ettiği şeylere derhal bel bağlayıp onunla amel edecek kadar safdil veya sahtekâr kimseler değillermiş. Hele isnad uydurmuş hatta uydurma isnada kulak asmış olmaları hiç vârid-i hâtır olamaz. Onlar râvilerin ahvalini nakīr ve kıtmîr tahkik edip adalette, hıfz ve itkānda her birinin lâyık olduğu dereceyi tayin ve sikātın bile hangi rivayetleri muteber, hangileri merdud olduğunu tebeyyün için hiçbir zahmetten kaçınmamışlardır. Hâsılı nukūlün makbullerini merdudlarından, vehleten merdud göründükleri halde mütâbaat ve itibar tarikiyle mertebe mertebe kesb-i kuvvet edebilmek şanından olanlarını münker olanlarından temyiz için ruvâtın şahıslarını, berhayat oldukları zamanları, kimlerle mülâki olmuş olduklarını, keyfiyyet-i ahz ü tahammüle ve keyfiyyet-i rivâyete derece-i dikkat ve itinalarını pek sıkı bir kontrol altına almışlar ve dîn-i İslâm'da kizb ile gaybet haram –hatta İmam Evzâî mezhebince nâkız-ı savm olacak derecede haram– iken taraf-ı âlî-i nebevîden hayrü'l-kurûn olduğu haber verilen sadr-ı evvelde bile –tesbit ve tevsîk-i rivâyât garaz-ı müstahseni ile– vera‘ ve diyaneti derece-i kusvâya varanları bile icabında ta‘n ve cerh etmekten tehâşî etmemişlerdir.

Yahyâ b. Saîd el-Kattân, "Töhmeti olan yahut zayıf bulunan bir kimse hakkında ne yapayım? sükût mu edeyim? yoksa halini beyan mı edeyim? diye Süfyân es-Sevrî'ye, Şu‘be'ye, Mâlik b. Enes'e, Süfyân b. Uyeyne'ye sordum. Hepsi de halini beyan et dediler" diyor. Yine Yahyâ b. Saîd el-Kattân cerhettiği muhterem zevat dolayısıyla, "Sen, bu zevatın yevm-i kıyâmette hasım olarak karşına çıkmalarından pervâ etmiyor musun?" sualini irat eden zata, "Bunların husumetine mâruz kalmam,

hadisini müdafaa etmemiş olacağımdan dolayı Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın bana hasım olmasından ehvendir" cevabını vermiştir.

Tirmizî de *Kitâbü'l-İlel*'inde, "Muhaddisîni yekdiğerini cerhe sevkeden şey bizce müslimîne hayırhahlıktır. Yoksa bunların müslümanlara ta'n ve gaybeti kastetmiş oldukları vârid-i hâtır değildir. Bunlar mat'ûn addettikleri kimselerin zaafını bildirip tanıtmak için böyle yapmışlardır. Kendilerine zaaf isnad olunanların kimi sâhib-i bid'at, kimi hadiste ma'rûz-ı töhmet olup bazılarının da gafleti ve kesret-i hatâsı vardı. Eimme-i cerh ve ta'dîl dine şefkatlerinden dolayı bunların ahvalini beyan etmek istemişlerdir. Zira din babındaki şehâdet de tesebbüt, hukuk ile emvâl hakkındaki şehâdette tesebbütten daha mühimdir" diyor.

Sahâbe-i kirâm beyninde maalesef hudûs eden fitne ve müşâcere tâbiîn ile tebeu't-tâbiîn devirlerinde avamda, hatta bazı ulemâda birer tarafın gayretini gütmek meylini bittabi tevlîd edip biraz sonra bir de fırak-ı dâllenin zuhuru ve birtakım zenâdıkanın dine şeyn getirecek rivâyâtı vaz' ve tasnîa kalkışması –dîn-i mübîni ahd-i celîl-i nebevîdeki safvet-i asliyyesiyle muhafaza vazifesini dûş-i himmete alan– eimmenin sağdan soldan duydukları rivâyâta karşı siper olup gözlerini dört açmalarını iktiza eylediğinden bütün nukūlü ince elekten geçirip kendilerine şüpheli görünen nakilleri –İslâm ile müslimîni sıyâneten sahihlerinden ayırt edip haber vermeye çalışmaları ve bu münasebetle birçok râviye ta'n etmeleri zaruri idi. Tekzibe uğramak korkusu olmaksızın diyebiliriz ki ehâdîs-i nebeviyyenin cem'i ve ümmehât-ı kütübde tedvîni zamanı olan üç dört asırlık devir içinde gelen binlerce muhaddisînin kâffesi birer birer hadde-i cerh ve ta'dîlden geçip nakilleri hüccet olan eimme-i sikāt, zuafâ ve metrûkîn ve meçhûlînden ve bâhusus vazzâîn ve kezzâbînden tefrik edilmişlerdir.

Elyevm hüviyetleri bizce meçhul kalmış, hiçbir kitapta ismi anılmadık ehemmiyetsizleri bertaraf edildikten sonra zamanlarında beyne'n-nâs az çok mazhar-ı i'tibâr olarak rivayetleri hadis kitaplarına geçmiş olanlardan takriben yirmi bin kadar râvinin ismi ve derecesi ve kıymeti kütüb-i ricâlde mazbûttur. Hakkında dedikodu edilmiş ricâl-i hadîsten yalnız Hâfız Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl*'inde on bir bine yakın kimsenin isimleri zikredilmiştir. Daha sonraki ricâlin ise cerh ve ta'dîllerine o kadar ehemmiyet verilmemiştir. Çünkü cerh ve ta'dîlden maksat sırf dedikodu etmek gibi bir kasd-ı mezmûmu sâha-i fi'le çıkarmak olmayıp şeriatı, nâkillerini öğrenerek hıfzetmek olduğu cihetle IV. asr-ı hicrîden itibaren âsâr-ı menkūle hakkında denecek denilmiş, hadisler kitaplara geçmiş, kitapların nüshaları teammüm etmiş olmakla beraber şifahen de zabtlarına devam edilmiş olduğundan artık

hadis vaz'ı tehlikesi zâil olmuş sayılırdı. İlm-i hadîs ile iştigal edenlerden hiçbirinin mahfuz ve mâlûmu olmayan hadislerin mevzû olduğu zâhir olduğundan, artık kezzâbînin vaz'a da cüreti kalmamıştı.

Bu işe tâ asr-ı evvelde, sahâbe ve tâbiîn devrinde başlanmıştır. İbtidâ-i emirde cerh ve ta'dîl beyne'l-muhaddisîn şifahen câri iken zaman geçtikçe ahvali bilinmek iktiza eden ruvât ile rivâyâtın adedi bittabi çoğaldığı için "***kütüb-i cerh*** ve ***ta'dîl***" ile –***"tevârîh-i muhaddisîn"*** unvanı altında cemedilebilecek– müteaddit kitap yazılmıştır. Bu babda ilk telif Yahyâ b. Saîd e-Kattân'ın'dır (ö. 198). Maahâzâ ona gelinceye kadar ricâl hakkında söz söylemiş, intikād ile uğraşmış zevat çoktur. İbn Adî'nin (277-365) ***el-Kâmil*** mukaddimesinde bunlardan birçoklarının ismi mezkûrdur. Ezcümle: Sahâbeden İbn Abbas (ö. 68), Ubâde b. Sâmit (ö. 34), Enes b. Mâlik (ö. 90?) radıyallahu anhüm ecmaîn[1]; tâbiînden Şa'bî (17-103), Muhammed İbn Sîrîn (34-110), Saîd b. Müseyyeb (14-94?) vardır.

Sahâbe ile ***kibâr-ı tâbiîn*** tabakası olan karn-ı evvel ricâli içinde intikāda uğramış olanlar pek azdır. Bu tabakanın zuafâsı sonraki tabakata nisbetle adeden lâ-şey mesabesindedir. Bunların hemen hepsi udûl ve sikāttır. Karn-ı sânî evâilinde ise ***evsât-ı tâbiîn***in birtakımları taz'îf edilmişlerdir ki bunların zaafı alelekser ahz ve tahammül-i hadîs ile zabt yüzünden vâki olmuştur. Zira kavâid-i rivâyet henüz takarrür edip bir ilim haline konmamış olduğundan sikāt-ı tâbiînin de birçoğu hadîs-i muttasılı mürsel olarak rivayetle iktifa ettikleri gibi bazan mevkufu da ref'ettikleri ve meselâ Ebû Hârûn el-Abdî (ö. 134) gibilerinin birçok yanlış rivayeti olurdu. Bu tabakadaki nukkād arasından Hasan-ı Basrî (22-110), Tâvûs b. Keysân el-Himyerî (ö. 106), Saîd b. Cübeyr el-Vâlibe (46-95), İbrâhim en-Nehaî (ö. 95), Âmir b. Şürahbîl eş-Şa'bî (17-103) ve Eyyûb b. Keysân es-Sahtiyânî'nin (68-131) isimleri zikre şayandır.

Asr-ı tâbiînin sonuna yani 150 senesi hudutlarına doğru Abdullah b. Avn el-Basrî (ö. 151), Süleyman b. Tarhân et-Teymî (ö. 143), Süleyman b. Mihrân el-A'meş (61-148), İmam Mâlik (93?-179) gibi eimme-i cerh ve ta'dîl yetiştiler. Bunların içinde en ileri gidenlerden biri Şu'be (ö. 160) idi. Şu'be ile Mâlik pek ziyade mütesebbit kimseler olup sika olmayandan rivayetleri hemen hemen yok gibidir.

Bunlardan sonra cerh ve ta'dîl-i ricâlde verdiği hüküm kabûl-i âmmeye lâyık görülenler şunlardır: Ma'mer b. Râşid el-Ezdî (95?-153), Hişâm ed-Destüvâî (ö. 153?),

1 Bunların rivayet edilen bazı intikādları, kendilerinden veya diğer sahâbeden rivayet eden birkaç tâbiî hakkındadır.

Ebû Amr Abdurrahman el-Evzâî (ö. 157), Süfyân es-Sevrî (ö. 161), Abdülazîz b. Abdullah b. Ebû Seleme el-Mâcişûn (veya Mâcüşûn) (ö. 164), Hammâd b. Seleme (90?-167), Leys b. Sa'd (94-175).

Daha sonraki tabakadan da Abdullah b. Mübârek (118-181), Hüşeym (104-188), Ebû İshak el-Fezârî (ö. 185?), Muâfâ b. İmrân el-Mevsılî (125?-185), Bişr b. Mufaddal (ö. 187?), Süfyân b. Uyeyne (107-198), İbn Uleyye (110-193), Abdullah b. Vehb el-Mısrî (125-197), Vekî' b. Cerrâh (129-197) gibi zevatın isimleri zikredilmek lâzım gelir.

Bu devrin en büyük nâkıdları ise Yahyâ b. Saîd el-Kattân ile (198) Abdurrahman b. Mehdî (135-198) idiler. Sınâat-i hadîs ile meşgul olanların bu iki zata vüsûk ve itimadı bir derecede idi ki ikisinin tevsikinde ittifak ettikleri makbul, cerhinde ittifak ettikleri de merdud sayılırdı. İhtilâf ettikleri kimseler hakkında ise –ki bunlar pek az idi– eimme, ictihadlarına tebean kendilerince râcih olan hükmü verirlerdi.

Bunlardan sonra merci-i cerh ve ta'dîl olarak Yezîd b. Hârûn (118-206), Ebû Dâvûd Süleyman et-Tayâlisî (133-204), Abdürrezzâk b. Hemmâm el-Himyerî (126-211) ve Ebû Âsım en-Nebîl (122-214?) tabakasına sıra gelir.

Bunları müteakip cerh ve ta'dîl ve ilel kitapları artık tevâlî eder ki her tabakadaki eimme-i cerh ve ta'dîl şunlardır: Yahyâ b. Maîn (158-233), Ahmed b. Hanbel (165-241), ***Kâtibü'l-Vâkıdî*** denmekle mâruf Muhammed b. Sa'd (168-230), Ebû Hayseme Züheyr b. Harb (160-234), ***Hâfızü'l-Cezîre*** denmekle mâruf Ebû Ca'fer Abdullah b. Muhammed en-Nüfeylî (ö. 234), Ali b. Medînî (161-234), İmam Ahmed'in ***Dürretü'l-Irâk*** diye methettiği Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr (ö. 234), ***el-Müsned*** sahibi Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (ö. 235), Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî (ö. 235), Horasan'ın imâm-ı metbûu İshak b. Râhûye (161-238), Ebû Ca'fer Muhammed b. Abdullah b. Ammâr el-Mevsılî (162-242), Hâfız-ı Mısr Ahmed b. Sâlih (170-248), Hârûn b. Abdullah el-Hammâl (ö. 243), Amr b. Ali el-Fellâs (160?-247).

Daha sonra İshak el-Kevsec (ö. 251), ***el-Müsned*** sahibi Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî (181-255), ***es-Sahîh*** sahibi Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (194-256), Ahmed b. Abdullah el-İclî (182-261).

Daha sonra ***Müsned-i Kebîr*** sahibi Ya'kūb b. Şeybe es-Sedûsî (ö. 262), Ebû Zür'a

er-Râzî (ö. 264), Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî (195-277), Ebû İshak İbrâhim b. Ya'kūb el-Cûzcânî es-Sa'dî (ö. 259?), ***es-Sahîh*** sahibi Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (204-261)[2], ***es-Sünen*** sahibi Ebû Dâvûd es-Sicistânî (202-275), tefsir sahibi Bakī b. Mahled el-Kurtubî (201-276), ***es-Sünen*** sahibi Ebû Îsâ Mahled b. Îsâ et-Tirmizî (209-279), Ebû Zür'a ed-Dımaşkī (282).

Daha sonra Abdurrahman b. Yûsuf b. Hırâş el-Bağdâdî (ö. 283), İbrâhim b. İshak el-Harbî (198-285), Kurtuba hâfızı Muhammed Vazzâh el-Endelüsî (200?-289), Ebû Bekir b. Ebû Âsım (ö. 287), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (213-290), Sâlih Cezere (205-293), Ebû Bekir el-Bezzâr (ö. 292), Muhammed b. Nasr el-Mervezî (202-294), Ebû Ca'fer Muhammed b. Osman b. Ebû Şeybe (215?-297), Ebû Bekir Ahmed b. Ebû Hayseme (207-297).[3]

Daha sonra Ebû Bekir el-Firyâbî (207-301), Ahmed b. Hârûn el-Berdîcî (ö. 301), ***es-Sünen*** sahibi Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (215-303)[4], Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (ö. 307), Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. Cârûd (ö. 307), Hasan b. Süfyân (ö. 303), İmâmü'l-eimme Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme (222-311), İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310), Ahmed b. Muhammed ed-Dûlâbî (veya Devlâbî) (224-310), Ebû Arûbe el-Harrânî (215?-308), Ebü'l-Hasan Ahmed b. Umeyr b. Cevsâ (ö. 320), Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr el-Ukaylî (ö. 322).

Daha sonra Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebû Hâtim (240-327), Dârekutnî'nin şeyhi Ebû Tâlib Ahmed b. Nasr el-Bağdâdî (ö. 327), Ebû Ca'fer Muhammed b. Sabbâh (250-327), Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ukde (249-332), Abdülbâkī el-Emevî (veya Umevî) (265-351).

Daha sonra Ebû Saîd b. Yûnus es-Sadefî (281-547), ***es-Sahîh*** sahibi Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî (244?-354), ***el-Mu'cem*** sahibi Ebü'l-Kāsım Süleyman b. Eyyûb et-Taberânî (260-360), ***el-Kâmil*** sahibi Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî (277-365).

Daha sonra 1300 cüzlük muallel ***Müsned-i Kebîr*** sahibi Ebû Ali Hüseyin el-Mâsercesî en-Nîsâbûrî (298-365), İsfahan hâfızı Ebü'ş-Şeyh Abdullah İbn Hayyân el-Ensârî (274-369), ***el-Müstahrec*** sahibi Ebû Bekir el-İsmâilî (277-371), Ebü'l-Feth Muhammed b. Hüseyin el-Ezdî (ö. 374), ***Hâkim-i Kebîr*** lakabıyla mâruf

2 Müslim'in telif ettiği kitabın ismi ***Ruvâtü'l-i'tibâr***'dır.

3 İbn Ebû Hayseme'nin kitabı sikāttan da, zuafâdan da bâhistir.

4 Nesâî, kitabına ***et-Temyîz*** ismini vermiştir.

Ebû Ahmed en-Nîsâbûrî (285-378), *es-Sünen* sahibi Ebü'l-Hasan ed-Dârekutnî (306-385).

Daha sonra da Ebû Abdullah b. Mende (310-365), İbnü'l-Beyyi' demekle mâruf Ebû Abdullah el-Hâkim (321-405)[5], Ebû Nasr Ahmed el-Kelâbâzî (303-378)[6], *Delâilü's-sünne* sahibi ve Kurtuba Kadısı Ebü'l-Mutarrif Abdurrahman İbn Futays (348-402), Abdülganî b. Saîd (332-409), tefsir ve tarih sahibi Ebû Bekir Ahmed b. Merdûye el-İsfahânî (323-416), Temmâm er-Râzî (330-414).

Daha sonra Ebü'l-Feth Muhammed b. Ebü'l-Fevâris (338-412), Ebû Bekir Ahmed el-Bürkânî (333-425), Ebû Hâzim Ömer b. Ahmed el-Abdüvvî (ö. 317)[7], Halef b. Muhammed el-Vâsıtî (ö. 401), Ebû Mes'ûd ed-Dımaşkī (ö. 401?), Ebü'l-Fazl Ali b. Hüseyin el-Felekî ki (ö. 427?) tabakāt-ı ricâle dair 1000 cüze varan bir kitabı vardır, *İbn Mencûye* demekle mâruf Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Berdî el-İsfahânî (347-428)[8], Ebû Ya'kūb el-Furât el-Herevî (352-429), Ebû Zer el-Herevî (350?-434).

Daha sonra Hasan b. Muhammed el-Hallâl el-Bağdâdî (352-439), Ebû Abdullah es-Sûrî (376-441), Mu'tezile şeyhi Ebû Sa'd İsmâil es-Semmân (ö. 445?), Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdullah el-Halîlî (446)[9].

Daha sonra Ebû Ömer Yûsuf b. Abdülber el-Kurtubî (368-463), Ali b. Hazm el-Endelüsî (368-463), *es-Sünen* sahibi Ebû Bekir Ahmed el-Beyhakī (384-458), *Hatîb* lakabıyla müştehir Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Bağdâdî (394-463).

Daha sonra Ebü'l-Kāsım Sa'd b. Ali b. Muhammed ez-Zencânî (380-471), Emîr Ebû Nasr Ali b. Mâkûlâ (421-475 ile 487)[10], allâme-i zûfünûn Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef el-Bâcî el-Kurtubî (403-474)[11], *Târîh-i Endelüs* ile *el-Cem' beyne's-Sâhîhayn*

5 Hâkim'in *Sahîhayn* ricâli üzerine bir kitabı vardır.

6 Ricâl-i Buhârî hakkında bir telifi vardır.

7 Abdullah b. Mes'ûd radıyallahu anhın biraderi Utbe b. Mes'ûd radıyallahu anh neslinden İbrâhim b. Abdüvvî'nin hafîdidir. Muhaddisler nisbetinde metindeki zabtımız veçhile "dâl"in zammı ve "vâv"ın teşdîdiyle « عبدُوّي » derler. Nuhât ise bu nisbeti "dâl"in fethi ve "vâv"ın tahfifi ile « عبدَوِي » okurlar.

8 *Müslim* ricâli üzerine bir kitap yazmıştır. *Sahîhayn* üzerine müstahrec yazdığı da evvelce geçmişti.

9 Halîlî, kitabına *el-İrşâd* namını vermiştir.

10 İbn Mâkûlâ, kendi şeyhi olan Hatîb el-Bağdâdî'nin « المؤتنف لتكملة المؤتلف والمختلف » ismindeki kitabına intikadı hâvî *Müstemirrü'l-evhâm* isminde bir kitap yazmış olduğu gibi ricâle dair *el-İkmâl* tesmiye ettiği bir kitâb-ı mu'teberi de vardır.

11 Ebü'l-Velîd el-Bâcî'nin Buhârî ricâli hakkında bir kitabı olduğu gibi Hâfız İbn Hacer'in *Ta'cîlü'l-menfâa* mukaddimesinde haber verdiğine göre Magāribe'den bir zatın da *ez-Zühr* isminde *Sahîhayn* ile *Sünen-i*

müellifi Ebû Abdullah el-Humeydî (420?-488), İbn Müfevviz el-Meâfirî eş-Şâtıbî (429-484).

Daha sonra Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (448-507)[12], Şücâ' b. Fâris ez-Zühlî (430-507), Mü'temen b. Ahmed b. Ali es-Sâcî (445-507), *Kitâbü'l-Firdevs* müellifi Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî (ö. 509), Ebû Ali el-Gassânî el-Endelüsî (ö. 498).[13]

Daha sonra Ebü'l-Fazl Muhammed b. Nâsır es-Selâmî (467-550), Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed es-Silefî (472?-576), Ebû Mûsâ el-Medînî (501-581), Ebü'l-Kāsım Ali İbn Asâkir ed-Dımaşkī (499-571), Ebü'l-Kāsım Halef b. Abdülmelik b. Beşküvâl el-Endelüsî (494-578).

Daha sonra *el-Cem' beyne's-Sahîhayn* müellifi *İbnü'l-Harrât* demekle mâruf Abdülhak b. Abdürrahman el-İşbîlî (510?-681), Allâme-i Irâk Ebü'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî (508-597)[14], Ebû Abdullah Muhammed b. Fehhâr el-Mâlekī (521-590), *Sîre-i İbn-i Hişâm* şârihi Ebü'l-Kāsım Abdurrahman es-Süheylî el-Mâlekī (508-581).

Daha sonra Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ el-Hâzimî (548-584), Abdülganî b. Abdülvâhid el-Makdisî ed-Dımaşkī (541-600)[15], Abdülkādir b. Abdullah er-Ruhâvî (536-590), Ali b. Mufaddal el-Makdisî (544-611).

Daha sonra *Kādılcemâa* lakabıyla müştehir Ebü'l-Hasan Ali İbn Kattân (ö. 628), Ebü't-Tâhir İsmâil el-Enmâtî (570?-619), Ebû Bekir Muhammed İbn Nukta el-Hanbelî (575?-629), Ebû Abdullah Muhammed İbn Dübeysî el-Vâsıtî (558-637), Muhammed b. Halfûn el-Ezdî el-Endelüsî (555-636) müverrih Muhibbüddin İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî (578-643).

Ebû Dâvûd ve *Sünen-i Tirmizî* ricâli üzerine bir kitabı varmış. Lâkin bu Mağribî'nin ismini İbn Hacer zikretmiyor.

12 Ebü'l-Fazl İbn Tâhir'in kitabı *Buhârî* ile *Müslim* ricâlini bir arada toplamıştır ki müellif, *Buhârî* ricâli hakkında evvelce ismi geçen Ebû Nasr el-Kelâbâzî'nin, Müslim ricâli hakkında da İbn Mencûye Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-İsfahânî'nin kitaplarını *el-Cem'* namıyla bir araya getirip tertip etmiştir. Bu kitap Haydarâbâd Dekken'de 1323'te tab' olunmuştur.

13 *Ebû Dâvûd* ile *Nesâî*'nin ricâli hakkında bir eser yazmıştır.

14 İbnü'l-Cevzî'nin zuafâ-yı ricâl-i hadîse dair büyük bir telifi vardır ki eksiklerini tamamlamak ve yanlışlardan tenkih etmek üzere Hâfız Zehebî ile Hâfız Zeynüddin el-Irâkī ona birer zeyil yazmışlardır.

15 Abdülganî el-Makdisî'nin biri *el-Mü'telif* diğeri *el-Kemâl* isminde ricâle dair iki kitabı vardır. Müellif *el-Kemâl*'de *Buhârî*, *Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce* ricâlini toplamıştır. Hâfız Mizzî işte bu kitabı tehzip etmiştir.

Daha sonra Şeyhülislâm Ebû Amr Osman İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (577-643), Zekiyyüddin Abdülazîm b. Abdülkavî el-Münzirî (581-656), Zekiyyüddin Ebû Abdullah el-Birzâlî el-İşbîlî (577?-636), ***İbnü'l-Ebbâr*** unvanıyla müştehir Allâme-i Münşî ve Hâfız Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Kudâî el-Belensî (595-658), ***İbnü'l-Adîm*** denmekle mâruf Kemâleddin Ömer b. Ahmed el-Halebî (588-660), ***Ebû Şâme*** denmekle mâruf allâme-i müctehid-i zûfünûn Abdurrahman b. İsmâil ed-Dımaşkī el– Makdisî (599-665), Ebü'l-Bekā Hâlid b. Yûsuf en-Nablusî (585-683).

Daha sonra Şerefeddin Abdülmü'min ed-Dimyâtî (613-705), Şeyhülislâm İbn Dakīkul'îd el-Menfelûtî (625-802), Şeyhülislâm Takıyyüddin Ahmed b. Teymiyye el-Harrânî (661-728).

Daha sonra Cemâleddin Ebü'l-Haccâc Yûsuf el-Mizzî (654-742)[16], Kutbüddin Abdülkerîm el-Halebî (664-735), Fethuddin Muhammed İbn Seyyidünnâs el-Ya'merî (661-734), Tâceddin Ahmed İbn Mektûm (682-749), Şemseddin Muhammed el-Cezerî ed-Dımaşkī (751-833), Ebû Abdullah Muhammed İbn Aybek es-Serûcî (714-744), Kemâleddin Ca'fer b. Tağlib el-Üdfüvî (650?-749), Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (673-748)[17], Şehâbeddin İbn Fazlullah el-Ömerî (700-749), Hâfız Alâeddin Moğultay b. Kılıç (689-762)[18] eş-Şerîf el-Hüseynî ed-Dımaşkī (715-765)[19], Zeynüddin Ebü'l-Fazl Abdürrahîm b. Hüseyin el-Irâkī (725-806).[20]

---

16 Hâfız Mizzî, Abdülganî el-Makdisî'nin ***Kütüb-i Sitte*** ricâlini câmi' olan ***el-Kemâl***'ini ***Tehzibü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*** namıyla tehzip ve ıslah eylemiştir ki kendisinden sonra gelen huffâz gerek tezyîl gerek ihtisar suretiyle üzerine düşüp bir hayli âsâr vücuda getirmişlerdir.

17 Nakd-i ricâlde müteahhirînin kudvesi olan müverrih ve muhaddis-i şehîr Hâfız Zehebî, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin kitabına iki zeyil yazdığı gibi Hâfız Mizzî'nin ***Tehzibü'l-Kemâl***'ini de ***Tezhîbü't-Tehzîb*** ve ***el-Kâşif*** namlarıyla iki defa ihtisar etmiştir. Bunlardan mâada esmâ-i sahâbe hakkında ***el-A'lâm ve't-tecrîd***'i, ***Kütüb-i Sitte*** ricâli hakkında ayrıca bir de ***el-Muharrer***'i bi'l-cümle meşâhîr-i İslâm hakkında ***Kitâbü'l-İber fî esmâi men gaber*** ile ***el-Vefeyât***'ı her türlü ricâl-i hadîs üzerine ***Kitâbü Esmâi'r-ricâl***'i, ve bâhusus ilm-i dînin hâmilleri olan eimme ve huffâz hakkında ***Tezkiretü'l-huffâz*** ile ***Tabakātü'l-kurrâ***'sı, bir de zuafâ hakkında ***Kitâbü'l-Mîzân***'ı vardır. ***Tezkire*** Haydarâbâd'da, ***Mîzân*** da Mısır'da tab' olunmuşlardır.

18 Hâfız Alâeddin Moğultay, Hâfız Mizzî'nin ***Tehzîbü'l-Kemâl***'i üzerine ***el-İkmâl*** isminde bir kitap yazıp, onun eksik bıraktığı ricâli oraya derc ile asla bir o kadar daha ilâve ettikten sonra ihtisar ederek kitabı yarı hacmine indirmiş, daha sonra yalnız taakkubât olarak bir cilt yazmıştır.

19 Şerîf Hüseynî ***el-İkmâl***'inde ***Tehzîbü'l-Kemâl***'de ***Kütüb-i Sitte*** ricâlinden hariç kalan ***Müsned-i Ahmed*** ricâlinden bahseder. Bir de ayrıca التذكرة برجال العشرة isminde büyük bir kitap yazmıştır ki o kitaptan maksadı ***Kütüb-i Sitte*** ile mezâhib-i erbaa imamlarının ellerde mütedâvel müsnedlerinde –ki ***Müsned-i Ahmed, Muvatta', Müsned-i Şâfiî*** ve ***Müsned-i Ebû Hanîfe***'dir– olan ricâl hakkında intikādâtı hâvidir.

20 Hâfız Zeynüddin el-Irâkī Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin ***Kitâbü'z-Zuafâ***'sına zeyil yazmıştır.

Daha sonra Veliyyüddin Ebû Zür'a Ahmed b. Ebü'l– Fazl el-Irâkī (762-826)[21], Burhâneddin İbrâhim el-Halebî (753-841), Şeyhülislâm Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî (773-852)[22], Safiyyüddin Ahmed b. Abdullah el-Hazrecî[23] ilâ âhirih ilâ âhirih...

Ehl-i cerh ve ta'dîlin ve ilel-i hadîsi beyanda mahir olanların ileri gelenlerinden intihab edilen bu esâmî cetveli ihtimal ki bazılarına pek uzun görünüp ruhunu sıkar. Fakat maksadımız rivâyet-i hadîse nasb-ı nefs edenlerin hiçbir devirde kendi hallerine bırakılmayıp gerek hıfz ve adaletlerine gösterilecek itimadın derecesi, gerek hâfız-ı mütkın ve adl olanların hasbe'l-beşeriyye nerelerde hata ettikleri daima taht-ı mürâkabeye alınmış olduğunu vâzıhan göstermektir. Bu tasniflerin yanı başlarında bir de *Târîh-i Ruvât* kitapları vardır ki birçok muhaddis kendi senedlerine dahil olan ricâlin yahut merkez-i ilm olan büyük beldelerde ikamet etmiş veya oraya uğramış muhaddislerin terâcim-i ahvâlini bu kitaplarda zikrederek bu münasebetle cerh ve ta'dîl noktasından her biri hakkında söylenmiş sözleri ya da kendi fikirlerini beyan etmişlerdir.

Meselâ asrında ehl-i hadîsin serdarı İmam Buhârî *Kebîr* ve *Evsat* ve *Sagīr* unvanlarıyla üç tarih yazmıştır ki *Târîh-i Kebîr*'inde sahâbeden itibaren kendine gelinceye kadar senedlerinde dahil olan erkek, kadın, sika, zayıf tahminen 40.000 kadar râviden bahsetmiştir. Gariptir ki kendisinden sonra Hâkim en-Nîsâbûrî bu kırk bin raddesindeki râviden mecrûhiyeti zâhir olanları bir kitapta cemedeyim demiş de yüz yirmi altı mecrûhtan ziyadesine tesadüf edememiş. Bu gibi eserlerde

21 Sâlifüzzikr Hâfız Zeynüddin Ebü'l-Fazl el-Irâkî'nin oğlu olup o da hem huffâzdan hem usuliyyûndan olup fünûn-ı müteaddideye âşina bir zat idi. *Tehzîbü'l-Kemâl*'de bulunmayıp Hâfız Zehebî tarafından da nisyanen veya ihmalen *el-Kâşif*'e dercedilmeyen ricâli ihtiva etmek üzere *Zeylü'l-Kâşif* namıyla bir kitap yazmıştır.

22 Hâfız İbn Hacer, Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl*'i ile Hâfız Moğultay'ın *el-İkmâl*'ini cem' ve tehzip ile beraber bunlarda mevcut ricâlin mecmûuna sülüsü kadar da zammederek *Tehzîbü Tehzîbi'l-Kemâl*'i meydana getirmiş, sonra bu kitabı gayet müfîd bir surette *Takrîbü't-Tehzîb* namıyla ihtisar etmiştir. Kezâlik Şerîf Hüseynî'nin *Tezkire*'sini esas tutarak ve nevâkıs ve evhamını ikmal ve tashih ederek *Müsned-i Ahmed, Muvatta', Müsned-i Şâfiî* ve *Müsned-i Ebû Hanîfe* ricâli için تعجيل المنفعة بزوائد رجال الأربعة namıyla bir kitap yazdığı gibi Zehebî'nin *Mîzân*'ındaki nevâkısı *Lisânü'l-Mîzân, Takvîmü'l-Lisân* ve *Tahrîrü'l-Mîzân* namlarıyla üç kitapta ikmale çalışmıştır. Bir de VIII. asırda vefat eden meşâhir için *ed-Dürerü'l-kâmine*'si vardır. Bunlardan yalnız *Takrîbü't-Tehzîb*'i ile *Ta'cîlü'l-menfâa*'sı Hindistan'da basılmıştır. *ed-Dürerü'l-kâmine*'sinin de Hindistan'da tab' edildiği rivayeti vardır. {Bu rivayet doğrudur. Ayrıca *Tehzîbü Tehzîbi'l-Kemâl* ve *Lisânü'l-Mîzân* da Hindistan'da (Haydarâbâd, Dekken'de) yayımlanmıştır.}

23 Hazrecî tarafından yazılan kitabın ismi *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*'dir. Mısır'da tab' edilen bu kitapta müellif, Zehebî'nin *Tezhîb*'i ile İbn Hacer'in *Takrîb*'ini, İbn Mâkûlâ'nin *İkmâl*'ini, Abdülganî el-Makdisî'nin *el-Mü'telif* ile *el-İkmâl*'ini, Ebü'l-Fazl b. Tâhir'in *el-Cem*'ini ve Zehebî'nin *Mîzân*'ını bir araya getirip büyük bir eser vücuda getirmiştir. Hazrecî'nin 900 senesinde tevellüd edip kitabını yirmi üç yaşında iken telif ettiğini tâbileri haber veriyorlarsa da târîh-i vefatına muttali olamadım.

terâcim-i ricâl zikredilirken rivayet ettikleri birçok ehâdîs de zikrolunur. Nitekim bu kitap için İbn Ukde, "Bir kimse otuz bin hadis cemetmiş olsa yine ondan müstağni olamaz" demiştir. Buhârî'nin ***Târîh-i Kebîr***'ini Mesleme b. Kāsım (283-353) ***es-Sıla*** ismindeki kitabında tezyîl, İbn Ebû Hâtim de (240-327) bir kitabında şâyân-ı intikād gördüğü yerlerini intikād etmiştir.

Yine o sıralarda İbn Maîn de ***Târîh***'ini yazmıştır ki cerh ve ta'dîl-i ruvât hakkındaki sözleri hep Buhârî'nin kitabından menkuldür. Muhammed İbn Sa'd'ın (168-230) ***Tabakāt***'ı ile Ali b. Medînî'nin (161-234) ve ***İbn Hürrem*** demekle mâruf Hüseyin b. İdrîs b. Mübârek'in de (330)[24] birer ***Târîh***'i ile İbn Hibbân'ın (ö. 354) أوهام أصحاب التواريخ'i, İbn Ebû Hayseme Hâfız-ı Kebîr Züheyr b. Harb'in oğlu Ebû Bekir Ahmed b. Ebû Hayseme ile (185-279) İmam Ahmed'in amcazadesi Hanbel b. İshak (190?-273) ve Halîfe b. Hayyât (240) ve Ebü'l-Abbas Muhammed b. İshak es-Serrâc (216-313) ve Ebû Hassân Hasan b. Osman ez-Ziyâdî (153-242) ve Ebû Zür'a ed-Dımaşkī'nin (ö. 281) ***Târîh***'leri, Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (336-430) ***Târîh-i İsfahân***'ı, Hatîb el-Bağdâdî'nin (392-463) ***Târîh-i Bağdâd***'ı, Ebü'l-Kāsım İbn Asâkir'in (499-571) ***Târîh-i Dımaşk***'ı, Hâkim'in (321-409) ***Târîh-i Nîsâbûr***'u-, İbn Mâce'nin (209-273) ***Târîh-i Kazvîn***'i, Ebû Saîd es-Sadefî'nin (281-347) ***Târîh-i Mısr***'ı, İbnü'n-Neccâr'ın (578-643) ***Târîhü'l-Medîne***'si, Ebü'l-Velîd el-Ezrakī'nin (ö. 223) ***Târîh-i Mekke***'si ilâ âhirih bu cümledendir.

Tevârîh-i ricâl kitaplarının birçok faydası vardır: Birincisi kendilerine ihtilât ârız olmuş sikāttan hangi tarihte ahzedilmiş olduğunu bildirir. Meselâ Abdürrezzâk es-San'ânî'ye âmâ târî olduktan sonra kimlerin kendisinden rivayet ettikleri (s. 303) ve hangi tariklerden gelen hadislerin makbul olduğu ancak bu zevatın târîh-i ahzleri ile mâlûm olur.

İkincisi ve en mühimi kim kime, ne zaman ve hangi beldede mülâki olmuş? Buraları ancak tarih ile bilinir ve hadis rivayet eden kimse yalancı mıdır? Müdellis midir? Hadisi mürsel midir? Münkatı' mıdır? Mu'dal midir? buraları anlaşılır. Süfyân es-Sevrî, "Râviler yalan söylemeye başlayınca biz de onlara karşı tarih silâhını istimal etmeye başladık" diyor. Hassân b. Zeyd de, "Yalancılara karşı tarih kadar kuvvetli bir silâh yoktur. Râviye kaç senesinde doğdun? diye sorulur. O târîh-i velâdetini söyler, biz de rivayet ettiği şeyhinin târîh-i vefâtını bilirsek yalan mı, doğru mu söylüyor derhal anlaşılır" der imiş. İsmâil b. Ayyâş, Hâlid b. Ma'dan'dan rivayet eden bir kimseye, "Hangi sene ondan bu hadisi yazdın?" diye

24 Bu, müteahhir olan Zebîdî Hüseyin b. Mübârek değildir.

sormuş. "103 senesinde" deyince, "Hadisi vefatından yedi sene sonra mı ondan dinledin?" mukabelesinde bulunmuş. Biri de İbn Mes'ûd radıyallahu anhın Sıffîn'de hazır olduğuna dair bir rivayette bulunmuş. Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn ona, "İbn Mes'ûd'un öldükten sonra ba's olunduğunu mu iddia ediyorsun?" diye hemen rivayetini çürütmüştür.

Ruvât hakkında söz söylemiş olanların kimi –İbn Maîn ile Ebû Hâtim er-Râzî gibi– bütün râvilerden, kimi –Mâlik ile Şu'be gibi– ruvâtın çoğundan, kimi de –İbn Uyeyne ile İmam Şâfiî gibi– sırası düştükçe râvilerden bahsetmişlerdir.

Kezâlik bunlar meslekçe üç kısma taksim edilebilirler: Ta'dîl hususunda müşeddid, mütesâhil, mutavassıt.

Müşeddid olanlar ta'dîl babından tesebbütü, taleb-i delîl ve burhanı ifrata vardırmışlardır. Bir râvinin de iki üç yanlışını tuttular mı hemen cerhine kalkışmışlardır. Binaenaleyh bunlar bir râviyi tevsik ederlerse o râvinin sika olduğunda şüphe edilmez. Taz'îf ettiklerinde ise teennî edilerek acaba başkaları onun hakkında ne demişlerdir? diye bakılır: Eğer o râviyi ehl-i nakdin üstatlarından hiçbiri tevsik etmemişse zayıf demektir. Yok, tevsik edeni varsa bir müşeddidin cerhine uğradı diye hemen reddolunmaz. Bilakis hali şâyân-ı bahs ve nazar görülür. "Cerh, müfesser olmadıkça kabul olunmaz" dedikleri işte bu mânayadır. Demek isterler ki İbn Maîn gibisinin, sebeb-i za'fı beyan etmeksizin "Fülân zayıftır" demesi kâfi gelmez. Şayet o râvi hakkında Buhârî ve emsali "mevsuktur" derlerse yine hadisin tashih ve taz'îfinde ihtilâf vâki olmuş olur. Maahâzâ bu fenn-i celîlde istikrâ erbâbından olan Hâfız Zehebî, "Cerh ve ta'dîl ulemâsından bir zayıfı tevsikte yahut bir sikayı taz'îfte ittifak etmiş iki kişi hemen hemen bulanamaz" demiştir ki maksadı bir tabakadaki ulemânın tevsik ve taz'îfidir. Bundan dolayı ***es-Sünen*** sahibi Nesâî, bir râvinin hadisini bu takım ulemânın kâffesi terketmedikçe terketmezdi (s. 241). Nukkād-ı ricâlin her tabakasında müşeddid olanlar olduğu gibi olmayanlar da vardır. Müşeddid olanlar şunlardır:

Birinci tabakadan Şu'be ile Süfyân es-Sevrî. Lâkin Şu'be'nin şiddeti daha ziyadedir.

İkinci tabakadan Yahyâ el-Kattân ile İbn Mehdî. Lâkin Yahyâ daha şedîddir.

Üçüncü tabakadan İbn Maîn ile Ahmed b. Hanbel. İbn Maîn eşeddir.

Dördüncü tabakadan Ebû Hâtim er-Râzî ile Buhârî. Ebû Hâtim, Buhârî'den daha şiddetli davranır.

Binaenaleyh bir râviyi meselâ İbn Mehdî tevsik, İbnü'l-Kattân taz'îf ederse Nesâî –İbnü'l-Kattân'ın şiddetini bildiği için– o râviyi terketmez.

İntikād hususunda Tirmizî ile Hâkim en-Nîsâbûrî mütesâhil, Dârekutnî ile İbn Adî de mutavassıt olanlardan sayılırlar.

41
Kavâid-i Cerh ve Ta‘dîl

Rivayeti makbul kimsenin adl ve zâbıt olmasında fukaha ile muhaddisînin eimmesi arasında ittifak olduğu buraya kadar serdedilen mebâhisin hey'et-i mecmûasından elbette mâlûm olmuştur. Adl esbâb-ı fısk ile mürüvvete münâfî ahvalden sâlim, zâbıt da hıfzından rivayet ediyorsa hâfız, kitabından rivayet ediyorsa nüshasını tebdil ve tağyîrden mahfûz bulundurur; mâna ile rivayet ediyorsa elfâzın meânîye delâlet farklarını temyiz eder müteyakkız kimse demektir. Dini böyle zevatın nakletmesi muktezâ-yı akl olduğu gibi bu iktiza şevâhid-i nakl ile de müeyyeddir. *Kitâbullah*'tan, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا *"Ey iman edenler, fâsıkın biri size bir haber getirirse aslı olup olmadığını araştırınız"*[1] ile وَأَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ "*İçinizden iki adl kimseyi şahit tutunuz*"[2] âyet-i kerîmelerini okuyoruz ki bize emrolunan tebeyyün ve işhâd mutlak olduğundan umûr-ı itikādiyye ile ahkâma müteallik evâmir ve nevâhî-i ilâhiyyeye dair husûsatta bu emre tebâiyet vücûbu evleviyette kalır. Sünnette de bunu müeyyid haberler vardır. Nitekim Beyhakī *Medhal*'inde, لا تأخذوا العلم إلا ممن تقبلون شهادته "*İlmi yani ilm-i dîni şehâdetini kabul ettiğiniz kimselerin mâadasından ahzetmeyiniz*"[3] hadisini İbn Abbas radıyallahu anhümâdan merfûan ve mevkufen rivayet ettiği gibi, كان يأمرنا أن لا نأخذ إلا عن ثقة "İlm-i dîni sikadan başkasından ahzetmemekliğimizi Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimiz bize emir buyururlardı."[4] eserini Ömer radıyallahu anhtan naklediyor ki bu tarzdaki haberlerin merfû hükmünde olduğu elbette mâlûm olmuştur.

1 el-Hucurât, 49/6.

2 et-Talâk, 65/2.

3 {İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 256.}

4 {Beyhakī, *Ma'rifetü's-sünen*, Mukaddime, I, 138.}

Râvide adaletin sübûtu ya ehl-i cerh ve ta'dîl olan ulemâ-yı muhaddisînden iki veya bir zatın alâ vechi't-tensîs şehâdetleriyle ya da şöhret ve istifâza ile olur, eimme-i metbûinden Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Evzâî, Leys b. Sa'd ile Şu'be, Abdullah b. Mübârek, Vekî' b. Cerrâh, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medînî, Abdurrahman b. Mehdî gibi –muaddil ve müzekkîye muhtaç olmayacak derecede ehl-i ilm beyninde adaletle müştehir– zevât-ı âliyenin ta'dîl ve tezkiye olunmaya ihtiyaçları yoktur. Böyleleri umumun makbul ve müsellemi olduklarından rivayetleriyle ihticâc edebilmek için haklarında acaba kimlerin hüsn-i şehâdeti vardır diye araştırmak abesle iştigaldir.

Horasan'ın imâm-ı metbûu İshak b. Râhûye hakkında biri Ahmed b. Hanbel'e, "Ne dersin?" diye sormuş o da, "İshak gibileri hakkında tahkikat mı yapılır?" diye cevap vermiş. Kezâlik Yahyâ b. Maîn'den Ebû Ubeyd hakkında re'yi sorulmuş. "Benim gibisine mi Ebû Ubeyd'in nasıl olduğunu soruyorsun? Ebû Ubeyd öteki, beriki hakkında tahkikat yapacak zevattandır" cevabını vermiş. Yahyâ b. Maîn, zamanında ehl-i nakdin en şiddetli davranan alemdarlarından biri idi. Mevzubahis olan Ebû Ubeyd de musannefât-ı mühimmesiyle meşhur, müctehid, fakih, lugavî Ebû Ubeyd Kāsım b. Sellâm'dır.

Mağrib diyarının âlimi Hâfız Ebû Ömer b. Abdülber bu babda ziyade tesâhül göstererek, "İlm-i dîn ile itinası mâlûm olan her hâmil-i ilm mecrûhiyeti tebeyyün edinceye kadar adl sayılır" demişse de bu davası ehl-i ilmin mazhar-ı kabûlü olamamıştır.

Râvide zabt, ehl-i zabt ve itkān olan sikāta gālib-i rivâyâtında velev min haysü'l-ma'nâ muvâfakat etmiş olmasıyla sabit olur. Zâbıt olmakla mâruf râvinin diğer sikāta nâdiren muhalefeti kadrini tenkis etmezse de muhalefeti çok olursa zabtı muhtel demek olup rivâyâtı ile ihticâc edilmez.

Buradaki "gālib-i rivâyâtında" ve "nâdiren" kayıtları sikātın yanılmasına ihtimal vermeyen bazı sathî nazarânın bu vehmini izâleye pek yarar. Herhangi bir sika hasbe'l-beşeriyye pekâlâ yanılabilir. Tebliğde hatadan mâsumiyet enbiyâ-i izâm hazeratına mahsus bir imtiyazdır. Ukaylî'nin ***Kitâbü'z-Zuafâ***'da en büyük eimme-i hadîsten nakkād-ı şehîr Ali b. Medînî'nin de ismini zikredip hakkında, وحديثه مستقيم إن شاء الله "Hadisi de inşallah doğrudur" demiş olmasına Hâfız Şemseddin ez-Zehebî ***Mîzânü'l-i'tidâl***'de pek şiddetli bir mukabelede bulunmuştur ki bu müdafaanın bahsimizle münasebeti olan kısmını burada zikretmekten sarfınazar edemiyorum. Zehebî o sert hücumundan sonra Ukaylî'ye: "İstiyorum ki hiç yanılmamış,

mütâbii olmadık rivayet ile hiç teferrüt etmemiş sağlam sika kim imiş bana bildiresin. Bizim bildiğimize göre hâfız olan sika bazı ehâdîsi rivayet etmekte infirat ederse bu, onun mertebesini daha ziyade yükseltir, ikmal eder ve ilm-i esere olan itinasına ve akranının bilmediği şeyleri de zabtetmiş olduğuna daha ziyade delâlet eyler. Meğer ki galatı, vehmi tebeyyün edip bilinmiş ola. Bir kere ashâb-ı Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin sıgār ve kibârına bak. İçlerinde hiçbir kimse yoktur ki münferit olarak haber verdiği bir sünnet bulunmasın ve o sünnet hakkında bu hadisin mütâbii yoktur denilmesin. Tâbiînin her birinde de diğerlerinde olmayan bir ilim vardır. Burasını izah etmek bile zâittir. Zira bu, ilm-i hadîste –lâzım olduğu kadar– takarrür etmiş bir meseledir. Kezâlik mütkın olan sika bir hadiste münferit olursa hadisine صحيح غريب ; sadûk yahut daha dûn mertebede olan bir râvi, münferit olursa hadisine 'münker'; lafzan yahut isnaden sikāta gayri muvâfık rivâyâtı çok olan râvinin de rivayeti 'metrûk' sayılacağı ilm-i hadîste mukarrerdir" diyor.

Bu mukaddimat mâlûm olduktan sonra sıra kavâid-i cerh ve ta'dîli beyana geliyor:

Birinci Kaide

Tezkiye yani cerh ve ta'dîl esbâb-ı tezkiyeyi bilir, ehl-i adl ve teyakkuzdan olan kimse tarafından vâki olmuşsa kabul olunur. Rastgelen bir muhaddisin tezkiyesi, âharı cerh ve ta'dîle müteallik davası kabul olunmaz. Müzekkî esbâb-ı tezkiyeden anlar bir merd-i ârif ve âgâh olmak gerektir. Böyle olmayan müzekkî râvinin ahvali hakkında mümârese ve tecrübe ve imtihanı sebketmeksizin ibtidâen kendisine lâyih olan zâhir-i hâle göre pekâlâ hükmetmiş olabilir. Binaenaleyh hakkında ifrat gösterilerek –rivayet ettiği hadisin reddini iktiza etmeyen bir sebep ile– cerholunan kimseye edilen ta'n makbul olmadığı gibi yalnız zâhir-i hâle bakarak ve teyakkuz, taharrî, tehaffuz göstermeksizin bürümeden tezkiye eden kimsenin ta'dîline de itibar olunmaz. Hadisin bu fennine dair söz söyleyecek kimse cerh ve ta'dîl hususunda tesâhül göstermemek de gerektir. Zira bilâtesebbüt yani delil ve burhan aramaksızın birini ta'dîl edecek olursa kendince henüz sübût bulmamış bir hükmü ispat etmiş olur ve böyle kimsenin, yalan zannettiği bir hadisi rivayet edenler zümresine dahil olmasından korkulur. Çünkü râvinin adaleti hakkında galebe-i zan ile hükmetmediği için yalan olmak ihtimalini de musaddık olarak ondan rivayet etmiş veya ettirmiş gibi olur. Kezâlik ihtiyatsızca cerhe kalkışırsa nefse'l-emirde ta'ndan berî olan bir müslümana ta'n etmiş ve zavallıyı ilelebed üzerinde kalacak bir leke ile damgalamış olur. Bu gibi âfât noksan-ı taharrî yüzünden gelebildiği gibi kâh hevâ-yı

nefse, bazan da bir garaz-ı fâside mağlûbiyetle irtikâp edilir. Mütekaddimînin bu babdaki sözleri alelekser hevâ ve garaz şevâibinden ârî ise de akaidde muhalefet yüzünden vâki olan ta'nlar evvel ve âhir pek çoktur. Nitekim bazı Ehl-i sünnet râvi Şiî ya Hâricî ya diğer bir fırkaya mensup olduğu için bid'atına bakarak zâhirü'l-adâle olsa bile ona ta'n etmişlerdir. Revâfız ve Nevâsıb ulemâsı ise Ehl-i sünnet'ten olan râvilere itibar etmek istemezler. Bunlar şöyle dursun, ekser-i sahâbenin bile adaletlerine kāil olmazlar. Hatta Ebû Bekir ile Ömer radıyallahu anhümânın rivayetlerine bile aldırmazlar. Hele bu fırkaların cahilleri Ehl-i sünnet'i tekfir bile ederler. Bundan dolayıdır ki ehl-i bid'at ve ehvâ rivayetlerinden hangileri kabul, hangileri reddedileceğine dair kavâid vaz'ına lüzum görülmüştür.

İkinci Kaide

Sahih ve meşhur olan kavle göre ârif tarafından edilen ta'dîl, gayri müfesser olarak yani sebep zikredilmeksizin de olsa makbuldür. Cerh ise sebebi beyan edilmeden tasdik olunmaz. Bu, fukaha ile eimme-i ehl-i hadîsin kavlidir.

Bu kaidenin mebnâsı şudur: Râvide berâet-i zimmet ve adalet asıl olmakla beraber bir kimsenin adaletine delâlet eden fiiller –ki terkler de bu meyanda dahildir– çok olduğundan bunların hepsini istiksâ ile zikretmek de güçtür. Bir kimsenin adaletini ispat için şunu yapar, bunu yapar, şunu yapmaz, bunu yapmaz... ilâ âhirih diyerek tâdât ve ihsası müteassir birçok şey zikretmek lâzım gelir. Cerhin sübûtuna ise esbâb-ı mühimme-i kādıhanın yalnız birini zikretmek kifayet ettiği gibi mûcibât-ı cerh ve ta'n hakkında enzâr-ı nâs da mütefâvittir. Birinin kādıh zan ve itikad ettiği sebep, diğerince muhill-i adâlet olmaz. Binaenaleyh cerhin kabulü için sebebi tasrih edilmek iktiza eder ki nefse'l-emirde cerhe mahal olup olmadığı lâyıkıyla anlaşılabilsin. Yoksa sadece ***metrûk*** yahut ليس بالقوي yahut فيه مقال gibi bir sözle bir râvi mecrûh sayılamaz.

Maahâzâ cerh ve ta'dîl kitaplarında sebeb-i mecrûhiyetleri beyan edilmeyen kimselerin de isimleri mezkûrdur. Bu isimlerin o kitaplarda bulunmasıyla sahihlerinin cerhi sübût bulamaz ve onunla hükmedilemez. Bunda yalnız şu fayda vardır ki bu kimseler hakkında hükümde tevakkuf edilerek halleri tahkik olunur. Netîce-i tahkîkte haklarındaki şübhe zâil olup da kendilerine vüsûk ve itimat peydâ olursa hadisleri kabul olunur. Nitekim ***Sahîhayn***'da bu zümreye dahil birçok zevat vardır.

Cerh ve ta'dîli kabul için sebep zikrine ihtiyaç meselesinde bu kavl-i sahîh ve meşhurdan başka üç kavil daha vardır:

Birincisi evvelki kavlin aksinedir. Buna göre cerh, gayri müfesser olarak makbuldür. Ta'dîl ise ancak sebebi zikredilirse kabul olunur. Zira esbâb-ı adâleti izharda tasannu' çok, çok kere de muaddilin ta'dîli zâhir-i hâle mebnî olur. Bu kavli İmâmü'l-Haremeyn ile Gazzâlî ve *Mahsûl*'ünde Râzî zikretmişlerdir.

İkincisi cerh de, ta'dîl de ancak müfesser olarak kabul olunabilir. Zira cârihin râviyi mûcib-i kadh olmayan bir şey ile cerhettiği vâki olduğu gibi muaddilin de adaleti iktiza etmeyen bir sebeple râviyi tevsik ettiği vâkidir. Bu kavli Hatîb el-Bağdâdî ile usûliyyûndan bazıları nakletmişlerdir.

Üçüncüsü cârih veya muaddil esbâb-ı cerh ve ta'dîli bilir, basîr ve dânâ, itikad ve ef'âli marzî bir kimse ise ne cerh, ne de ta'dîl için sebep beyan etmesine hâcet kalmaz. Bu kavli cumhurun kavli olarak Ebû Bekir el-Bâkıllânî ihtiyar ettiği gibi İmâmü'l-Haremeyn ile Gazzâlî ve Râzî ve Hatîb'in muhtarı da budur. Hâfız Ebü'l-Fazl el-Irâkī ile Bulkīnî de bu kavlin sıhhatine kāil olmuşlardır.

Şeyhülislâm İbn Hacer el-Askalânî ise beşinci kavil olarak meseleyi şöyle tafsil etmiştir: Râvi cerh-i mücmel-i gayr-i müfesser ile cerhe uğrayıp da ötede eimme-i ilm-i hadîsten biri tarafından tevsik edilmiş bulunursa hakkındaki cerh her kim tarafından vâki olursa olsun müfesser olmadıkça kabul olunmaz. Zira o râvi sika rütbesini kazanmış olduğundan pek âşikâr bir delil olmadıkça mertebesinden oynatılamaz. Zira eimme-i cerh ve ta'dîl sıkı bir intikād ile gerek diyaneti, gerek hadisi hususunda hali kendilerine gereği gibi mâlûm olmadıkça kimseyi tevsik etmezler. Onlar pek uyanık zevat olup hiçbirinin verdiği hüküm bir sebeb-i sarîh olmadıkça nakzedilemez. Râvi eğer hiçbir imam tarafından ta'dîl edilmemişse hakkındaki cerh –bir ârif tarafından sudûru takdirinde– gayri müfesser de olsa kabul olunur. Zira böyle olan râvi ta'dîl edilmemiş olduğundan meçhul menzilesindedir. Cârihin onun hakkındaki kavlini i'mâl etmek ihmalinden evlâdır. Maahâzâ –Süyûtî'nin ihtar ettiği üzere– nakd-i ricâlde istikrâ-i tâm ashabından olan Hâfız Zehebî, "Bu ilmin ulemâsından bir zayıfı tevsik yahut bir sikayı taz'îfte ittifak itmiş iki zata tesadüf edilmemiştir" demiş olduğu gibi (s. 325) Nesâî de bir kimsenin rivayetini terketmekte icmâ vâki olmadıkça hadisini terketmemek mezhebini bunun için ihtiyar etmiştir (s. 325).

Üçüncü Kaide

Kavl-i sahîha göre cerh de, ta'dîl de ârif olan yalnız bir kimsenin sözüyle sabit olur. Bir haberin kabulü için muhbirin teaddüdü şart olmadığından râvisinin cerh ve ta'dîlini kabulde de adet şart değildir. Çünkü tezkiye hüküm demektir. Hükümde de hâkimin teaddüdü şart değildir.

Râvi hakkındaki tezkiyeyi şahidin şehâdetine kıyas eden bazıları ise cerhin de, ta'dîlin de lâ-akal iki âlim tarafından edilmesiyle ancak sübût bulacağına kāil olmuşlardır. Halbuki rivayet şehâdetten farklıdır.

Şeyhülislâm İbn Hacer el-Askalânî ise meseleyi tafsil yolunu göstererek, "Tezkiye müzekkînin ictihadına müsteniden vâki olmuşsa hâkimin hükmü menzilesinde olacağından adet şart değildir. Başkasından nakle müstenit ise bâlâdaki ihtilâf vârittir. Lâkin bu takdirde de yine adet şart değildir. Zira naklin aslında adet meşrût değildir ki fer'i olan ihbâr-ı cerh ve adalette de olsun" diyor ve neticede yine müzekkî-i vâhidin kifayetine kāil oluyor.

İstitrat. Askalânî'nin hücceti, görülüyor ki rivayet ile şehâdet beynindeki farka istinad ediyor. Filhakika rivayet ile şehâdet birçok cihetten müteşâbih olduğundan birçok kimse ikisini bir mânaya almışlarsa da hakikatte rivayet –hâkim huzurunda terâfi' olmaksızın bir emr-i âm hakkında ihbar olması cihetinden– şehâdetten farklıdır. Beynlerindeki ahkâm farklarına gelince Süyûtî *Tedrîb*'inde yirmi bir vecih göstermiştir. Şöyle ki:

1. Adet şehâdette şart ise de rivayette değildir. Zira evvelâ gālib-i ahvâlde bir müslümanın kalbinde şehâdet-i zûrun da mehâbeti varsa da Resûlullah sallallahu aleyhi ve selleme yalan isnad etmenin ilkā edeceği mehâbet elbette çok daha büyüktür. Sâniyen hadis olur ki onun rivayetinde yalnız bir râvi infirâd eder. Eğer o da kabul edilmeyecek olursa o hadisi bilip öğretmek, mûcebince amel etmek maslahatı fevt olur ki bu zarar herhalde bir tek şahsın bir tek hakkının ziyaından çok ağırdır. Sâlisen müslümanlar beynînde kendilerini şehâdet-i zûra sevkedecek şahsî adâvetler bulunabilirse de hadis rivayetinde böyle bir bâis yoktur.
2. Şehâdette bazı yerlerde zükûret şarttır. Rivayetlerde ise böyle bir şart yoktur.
3. Şehâdette hürriyet şart iken rivayette değildir.

4. Bir kavle göre rivayette bulûğ şart değildir. Sabî-i mümeyyiz meşhûdunu ihbar ederse mesmû‘ olur.

5. Hattâbiyye'den başka herhangi bir mübtediin –dâîye de olsa– şehâdeti kabul olunabilir. Halbuki mübtediin dâîye olsun olmasın mezhebini müeyyid olmak üzere rivayet ettiği merduddur.

6. Yalandan tövbe etmiş kimsenin şehâdeti makbul olabilirse de rivayeti daima merduddur.

7. Bir tek hadisi rivayette yalanı tebeyyün edenin evvelce rivayet ettiği bütün hadisler merduddur. Bir meselede şehâdet-i zûru tebeyyün eden kimsenin ise daha evvelki şehâdetlerine bina edilen hükümler nakzolunmaz.

8. Şehâdeti kendi nefsine celb-i menfaat yahut def‘-i mazarrat eden kimsenin şehâdetini kabul etmeyiz. Halbuki böyle bir şey rivayet edenin rivayeti makbuldür.

9. Asl yahut fer‘ ya da rakīk lehine olan şehâdet kabul olunmaz. Rivayet ise böyle değildir.

10, 11, 12. Şehâdetin sahih olması için dava ile mesbûk ve şehâdetin matlûb olması ve hâkim huzurunda vuku bulması lâzım gelir. Rivayette ise böyle kayıtlar gözetilmez.

13. Âlim olan kimse emr-i ta‘dîl ve cerhte kendi ilmine binaen hükm-i kat‘î ile mutlaka hükmedebilir. Şehâdette ise bu noktadan akvâl-i muhtelife vardır.

14. Kavl-i esahha göre bir âlimin sözü ile cerh ve ta‘dîl kabul olunur. Şehâdette ise böyle değildir.

15. Bir kavle göre rivayette bir âlimin cerh ve ta‘dîli gayri müfesser olarak da kabul olunabilir. Şehâdette ise cerh-i mücmel kabul olunmaz.

16. Rivayet için ücret almak birçoklarınca câiz, şâhidin ise bineceğe muhtaç olmadıkça ücret alması gayri câizdir.

17. Şehâdet üzerine hükmetmek şâhidi ta‘dîl demektir. Hatta Gazzâlî'nin dediği gibi– "*Sen âdilsin*" demekten kuvvetlidir. Âlimin rivayet olunan şey ile âmil olması veya ona binaen fetva vermesi kavl-i esahha göre rivayetin sıhhatine delil olamaz.

18. Mevt veya gaybet gibi bir sebeple asıl şahit olacak kimseyi dinlemek müteassir veya müteazzir olmadıkça şehâdet ale'ş-şehâde kabul olunmaz.

Rivayet ise bunun aksinedir. Rivâyâtın çoğu ahyânın emvâttan rivayetidir.

19. Biri bir şey haber verdikten sonra rücû ederse rivayeti sâkıt ve gayri ma'mûlün-bih olur. Halbuki ba'de'l-hükm şehâdetten rücû hükmü nakzetmez.

20. Şahitler meşhûdün aleyhin katlini mûcip şehâdette bulunduktan sonra amden yalan söyledik diye şehâdetten rücû ederlerse kısasan katilleri lâzım gelir. Halbuki bir hadisede hâkim müşkilâta uğrayarak hüküm vermekte tereddüt ederken biri o hadiseye taalluku olan bir hadis rivayet etse de hâkim onun haberi üzerine bir kimsenin katline hükmetse, sonra o râvi, "Amden yalan söyledim" dese mesele muhtelefün-fîhtir. Begavî'ye göre katle sebebiyet verdikten sonra şehâdetten rücû eden şahit gibi kısas olunur. Râfiî'nin Kaffâl'den nakline göre ise kısas lâzım gelmez. Zira şehâdet yalnız bir hadiseye taalluk eder. Haberin ise o hadiseye ihtisası yoktur.

21. Dörtten az kimse zinaya şehâdet etseler kavl-i azhare göre kaziften dolayı kendilerine had ikame olunur. Tövbe etmedikçe de bir daha şehâdetleri makbul olmaz. Halbuki yine bu kimselerin kabûl-i rivâyetinde ihtilâf vardır. İntehâ.

42

Kavâid-i Cerh ve Ta‘dîl (mâba‘d)

Dördüncü Kaide

Bir râvi hakkında cerh ile ta‘dîl ictimâ ederse –muaddiller daha çok da olsa– cerh ta‘dîle takdim olunur. Râvinin cerh ve ta‘dîl noktainazarından dört hali olmak ihtimali vardır:

1. Râvi hakkında cerh ve ta‘dîle dair hiçbir kimse tarafından bir şey söylenmemiş bulunur. Vâkıa fiilen böylesi hemen hemen yok gibidir. Bunu zikredişimiz ihtimâlât-ı akliyyeyi itmam içindir. Böylesi meçhul hükmündedir ki hali tebeyyün edinceye kadar hadisinin merdud olduğu yukarıda söylenmişti (s. 293).

2. Hiçbir cârihi olmaksızın muaddel olmuş olur. Böylesinin sika olduğunda şüphe yoktur ve onun hakkında mücmel yani gayri müfesser cerhin hiçbir tesiri yoktur.

3. Râvi hiçbir muaddili olmaksızın mecrûh olmuş bulunur. Bunun cârihi gayri ârif bir kimse ise sebep beyan etmedikçe cerhi nazarı itibara alınmaz. Râvi birinci şıkta olduğu gibi, meçhul hükmünde olup adaletinin sübûtuna kadar hadisinde tevakkuf olunur. Cârih, ârif ise kavl-i muhtâra göre cerhi mücmel de olsa makbuldür. Zira ârifin cerhe dair sözünü ihmalden ise i‘mâl etmek evlâdır. Adaleti sabit olan kimse hakkındaki cerh-i gayri müfesserin ihmali i‘mâlinden evlâ olduğu gibi.

4. Râviyi kimi ta‘dîl, kimi de cerhetmiş bulunur ki böylesi hakkında cerh ile ta‘dîl teâruz etmiş demektir.

Dördüncü kaide işte bu dördüncü neviden olan râviler hakkındadır. Bu kavl fukaha ile usûliyyûnca esah olan kavil olup hatta Hatîb el-Bağdâdî, "Bir veya birkaç zat tarafından cerhedildiği halde bir o kadar zevat tarafından da ta'dîl edilen râvinin cerhi evlâ olduğunda ehl-i ilm ittifak etmişlerdir" diyerek bu babda icmâ olduğunu bile naklediyor. Hem bu, böyle olmak lâzım gelir. Çünkü evvelen cârihte muaddilde olmayan bir ziyâde-i ilm vardır ki onun bilgisi bilmeyenlere karşı hüccettir. Sâniyen râvinin zâhir-i hâline nazaran muaddilin haber verdiği adaleti cârih de teslim etmekle beraber muaddilin meçhulü kalmış hafî bir emr-i bâtınîden haber veriyor demektir ki bu, nazarı itibara alınmaya değer bir şeydir.

Maahâzâ fukaha teâruz halinde muaddil olan zat, "Evet, cârihin beyan ettiği sebeb-i cerhi ben de biliyorum. Lâkin yine biliyorum ki râvi sonradan tövbe etti ve hüsnühal sahibi oldu" diyecek olursa, kezâlik cârih bir sebep tayin edip de o sebebi muaddil olan zat muteber bir tarik ile nefyederse ta'dîlin cerhe takdim olunacağını söylüyorlar. Lâkin râvinin töhmeti kizb olmamalıdır. Zira bir kere yalan söylediği sabit olursa tövbe etse de rivayeti kabul olunmaz.

Lâkin muhakkikîne göre teâruz halinde meseleyi tafsil etmek iktiza eder. Şöyle ki ta'dîle muarız gelen cerh, esbâb-ı cerhi ârif kimse tarafından müfesser olarak sâdır olmuşsa –demin söylediğimiz esbâba binaen– ta'dîle takdim olunur. Mücmel olarak sâdır olmuşsa adlin adaletine kadh edilmez. Çünkü muhaddisler esbâb-ı cerh hakkında ihtilâf edebilirler. Cârihin nefse'l-emirde cerhe kâfi gelmeyen bir sebebi ta'na kâfi zannetmesi ihtimali de vardır. Binaenaleyh adaleti sabit olan râvi hakkında cerh-i gayr-i müfesserin –ârif tarafından da olsa– tesiri yoktur. Cerh gayri ârif tarafından sâdır olduğu takdirde ise bi'l-icmâ merduddur. Lâkin adaleti meşkûk râvi hakkında cârih-i ârifin cerhi müessir ve teâruz halinde mukaddem olur.

Cumhûr-ı fukahâ ve muhaddisîn ile muhakkiklerinin bu kavl-i muhtârına karşı üç kavl-i mercûh daha vardır:

1. Teâruz halinde muaddiller cârihlerden çok ise ta'dîl mukaddemdir. Zira onların kesreti râvinin halini takviye eder ve verdikleri adalet haberleriyle ameli vâcip kılar. Cârihlerin kılleti ise verdikleri cerh haberinin zaafını müstelzimdir. Lâkin böyle zannetmek –Hatîb'in dediği gibi– vehimdir. Zira muaddiller ne kadar çok olursa olsun cârihlerin haber verdikleri şeyin yokluğunu haber vermiyorlar. Bi'l-farz verseler de nefiy üzerine olan şehâdet bâtıldır.

2. Sirâcüddin el-Bulkînî'nin (724-806) *Mehâsinü'l-ıstılâh*'ta nakline göre cârihlerle muaddillerin hangisi ahfaz ise onların ciheti tercih olunur. Lâkin bu da evvelce beyan edilen hüccetlerle merduddur.

3. Fukahâ-i Mâlikiyye'den İbn Şa'bân'dan (ö. 355), İbnü'l– Hâcib'in (561-646) nakline göre cerh ile ta'dîl taraflarından hiçbiri tereccüh edemeyeceğinden teâruz, olduğu gibi durur kalır. Halbuki –biraz evvel– Hatîb bu meselede icmâın bunun hilâfına olduğunu haber vermişti.

Beşinci Kaide

Sikanın isim zikretmeyerek حدثني الثقة "Bana sika söyledi" demesi, kavl-i sahîha göre şeyhini ta'dîle kifayet etmez (s. 291). Meğer ki sikadır dediği zatın kim olduğunu sonradan beyan ede! Müphem olan o râvi böyle diyen muhaddisçe sikāttan olmakla beraber başkalarınca kadhı mûcip bir sebeple mecrûh olmak ihtimali vardır. Tesmiyesinden sarfınazar etmesi bile onun hakkında kalbe şüphe ve tereddüt îrâs edebilir. Hatta Hatîb'in dediği gibi râvî-i sika, "Benim bütün şüyûhum sikāttır" diye tasrih etmiş olsa bile bunu tesmiye etmediğine göre onu tezkiye ettiği mâlûm olmamış olur. Zira ismini zikretse adaletsizlikle müttehem olacağından şüphe ediyor demektir.

Diğer kavle göre ise böyle demesi ta'dîl için kâfidir. Zira kendisi sika olduğundan şeyhini tesmiye etse de, etmese de herhalde kendisine emniyet edilir. Böyle diyen kimse âlim müctehid ise bu sözü muhakkikîne göre yalnız mezhebine muvâfakat eden etbâı için kâfidir. Zira o müctehid kendine tâbi olmayanlara karşı o haber ile ihticâc etmiyor. Yalnız kendi ashabına mevzubahis ettiği hüküm hakkında hüccetin kendisince kāim olduğunu haber veriyor. Lâkin buna kāil olanların da birtakımı, "İsmini zikretmeksizin kendisinden rivayet ettiğim her şahıs adaletle muttasıftır" demedikçe kifayet etmez demişlerdir. Zira ibham edilenler meyanında –İmam Mâlik'in ibham edip kendisinden rivayet eylediği Abdülkerîm b. Ebû Muhârik gibi[1]– zayıf olan da bulunabilir.

1 Bu Abdülkerîm, Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî'den başkadır. Cezerî *Sahîhayn* ricâlindendir. Lâkin onu, mevzubahis olan Abdülkerîm b. Ebû Muhârik ile karıştıranlar da vardır. İbn Ebû Muhârik eimme-i cerh ve ta'dîlin birçoğunca metrûkü'l-hadîs ise de Buhârî ta'lîkān, Müslim de mütâbaaten hadisini sahihlerine dercetmişlerdir ki bu da büsbütün yabana atılacak bir râvi olmadığını gösterir. Zaten İmam Mâlik de ahkâma müteallik hiçbir hadisini *Muvatta*'a dercetmemiştir.

Gerek bu tabirle gerek حدثني من لا أتهم "Kendimce müttehem olmayan bir zat bana söyledi" tabiriyle şeyhini ibham etmek İmam Mâlik'in *Muvatta*'ında ve İmam Şâfiî'nin rivâyâtında kesîrü'l-vuku'dur. Birincisi hakkındaki hüküm beyan edildiyse de bu iki imâm-ı celîl mertebesinde olan bir zatın ikinci tabiri istimal etmesi hiç olmazsa imamın kendisince o şeyhin tevsik edildiğini ifade eder. Lâkin Zehebî, "Bu, tevsik değildir. Yalnız töhmeti nefiyden ibarettir. Bu sözde merviyyün anhın ne itkānına, ne de hüccet olduğuna delâlet eder birşey yoktur" diyor. Bedreddin ez-Zerkeşî'nin dediğine göre ecille-i fukahâ-i Şâfiiyye'den Ebû Bekir es-Sayrafî ile (ö. 330) Fahrülislâm Ebü'l-Mehâsin er-Rûyânî (415-510) ve *Ahkâm-ı Sultâniyye* sahibi Ali b. Mâverdî de (382-450) bu ictihadda imişler.

İhtar. İmam Mâlik, عن الثقة عن بكير بن عبد الله الأشج dediğinde sika Bükeyr'in oğlu Mahreme, diğer kavle göre Amr b. Hâris; عن الثقة عن عمرو بن شعيب dediğinde sika bir kavle göre Abdullah b. Vehb, diğerine göre Amr b. Hâris, bir diğerine göre İbn Lehîa, dördüncü kavle göre de Zührî, عن الثقة عن بن عمر dediğinde sika Nâfi'dir. أخبرني من لا أتهم أهل العلم dediği yerde de kastettiği zat Leys b. Sa'd'dır. Bu zevatın hepsi sikāttandır. Yalnız Mahreme b. Bükeyr'i, İbn Maîn zayıf görür. Sebebi de yetim kalmış olduğundan pederinden semâı olmadığına ve pederinden olan rivâyâtı irsen eline geçen merviyyât defterlerinden olduğuna kāil olmasıdır. Halbuki pederinden semâı olduğunu tasrih eden vardır. İbn Maîn'in ise cerhteki şiddeti erbâbınca mâlûmdur. İbn Lehîa da nefse'l-emirde eimme-i sikāttan olduğu için kitapları yanıp zâyi olduğundan (s. 302) bu yüzden yalnız hadiseden sonraki rivâyâtı zayıf görülmüştür.

İmam Şâfiî'nin de, أخبرنا الثقة عن ابن أبي ذئب dediği yerde sikadan Muhammed b. İsmâil b. Ebû Füdeyk'i, أخبرنا الثقة عن الليث بن سعد dediği yerde sikadan Yahyâ b. Hassân'ı, أخبرنا الثقة عن الوليد بن كثير dediği yerde sikadan Ebû Üsâme yi, أخبرنا الثقة عن الأوزاعي dediği yerde sikadan Amr b. Ebû Seleme'yi, أخبرنا الثقة عن ابن جريج dediği yerde Müslim b. Hâlid ez-Zencî'yi, أخبرنا الثقة عن صالح مولى التؤمة dediği yerde İbrâhim b. Yahyâ'yı, عن الثقة عن أسامة ابن زيد dediği yerde yine İbrâhim b. Ebû Yahyâ'yı, عن الثقة عن حميد dediği yerde İsmâil b. Uleyye'yi, عن الثقة عن معمر dediği yerde Mutarrif b. Mâzin'i, عن الثقة عن يونس بن عبيد dediği yerde yine İbn Uleyye'yi, عن الثقة عن الزهري dediği yerde de Süfyân b. Uyeyne'yi kasteder. عن الثقة عن يحيى بن أبي كثير dediğinde muradı zann-ı gālibe göre onun oğlu Abdullah b. Yahyâ'dır. Bir de hazret-i imamın tilmîz-i hâssı Rebî' b. Süleyman'dan mervî olduğuna göre müşârün ileyh, أخبرني من لا أتهم deyince İbrâhim b. Yahyâ'yı, أخبرني الثقة deyince de Yahyâ b. Hassân'ı murat edermiş. Bir rivayete nazaran tesmiye etmediği şeyh, fıkıhta kendi tilmizi olan Ahmed b. Hanbel'dir. Nitekim İbn Asâkir'in nakline göre imâm-ı müşârün ileyhin oğlu Abdullah b. Ahmed, "Şâfiî'nin

kitabında her nerede أخبرنا الثقة varsa o sika hep pederimdir" demiş. Lâkin bu da müsellem değildir. Zira diğerlerinin kastedildiği rivayetleri de vardır.

Bunlardan İbn Füdeyk ile Yahyâ b. Hassân, Ebû Üsâme, İbn Uleyye, Abdullah b. Yahyâ, Süfyân ve Ahmed b. Hanbel hakkında kimsenin bir diyeceği yoktur. Diğer beşi bazılarınca cerhe uğramışlarsa da kendilerini tevsik eden eimme de çoktur. Hele İmam Şâfiî gibi bir zatın onlar hakkında sika demesi en kuvvetli tezkiyelerdendir. Bunlardan Amr İbn Ebû Seleme sıdk ile meşhur eimmedendir. Yalnız İbn Maîn ile Ebû Hâtim er-Râzî gibi mesleği teşdîd olan iki zat zaafına hükmetmişlerdir. Zaafının mebnâsı da bazı kere rivayette vehmetmesi ve birçok hadisi semâan değil, münâvele tarikiyle ahzedip rivayet etmesidir. Müslim b. Hâlid ez-Zencî de imamın ilk üstadı olan fakîh-i Mekkî olup fıkıhtaki şöhreti mâlûmdur. Onun hakkında İbn Maîn bile kâh zararsız, kâh sika, kâh zayıf demiştir. Kendisini Kaderîlik'le ittiham edenler olduğu için nakliyle ihticâc etmekte ihtiyat gösterenler vardır. Mübtedianın rivayeti hakkındaki hükmün ne olmak lâzım– geleceği ise evvel ve âhir yazılan şeylerden mâlûm olmuştur. İbrâhim b. Ebû Yahyâ da eimme-i a'lâmdan iken kadere kāildir diyerek taz'îf edilmişse de Şâfiî, Sevrî ve Yahyâ b. Âdem nazarında sikadır. Ebû Hâtim zayıf görmüşse de İbn Hibbân kendisini tevsik etmiştir. Mutarrif b. Mâzin'e gelince onu da Nesâî gibileri sika addetmemişlerse de hakikatte sikāttandır. Cârihleri nazarındaki günahı Ma'mer ile İbn Cüreyc'in hadis defterlerini Hişâm b. Yûsuf'tan alıp yazmış iken o hadisleri Hişâm b. Yûsuf'un ismini zikretmeksizin rivayet etmesidir. Maahâzâ İbn Maîn onun defterleriyle Hişâm'ın defterlerini mukabele etmiş ve farksız bulmuştur.

Altıncı Kaide

Adl olan kimsenin tesmiye ettiği zattan rivayeti ekser-i muhaddisîne göre o zatı ta'dîl mânasına değildir. Kavl-i sahîh de budur. Adl olan kimse, olmayandan pekâlâ rivayet edebilir. Rivayet etmesi merviyyün-anhın ta'dîlini hiç de tazammun etmez. Nitekim Süfyân es-Sevrî, Kelbî'den rivayeti nehyetmesi üzerine, "Sen de ondan rivayet edip duruyorsun ya!" itirazına uğrayınca, "Ben onun doğru rivayetleriyle yalan rivayetlerini bilirim" cevabını vermiş (s. 311). Şa'bî de, حدثنا الحارث وأشهد بالله إنه كان كذابا "Hâris bize rivayet etti. Hâris de –eşhedü billâh– kezzâb idi" diye rivayette bulunmuş (s. 310). Hâkim'in de Ahmed b. Hanbel'den rivayetine göre bir defa imâm-ı müşârün ileyh, Yahyâ b. Maîn'in معمر عن أبان عن أنس senediyle olan defteri yazmakla meşgul olduğunu ve yanına biri gelince hemen sakladığını görmüş ve "Yâhu, ne yapıyorsun? Sen mevzû olduğunu bile bile معمر عن أبان عن أنس sahîfesini mi

yazıyorsun? Biri çıksa da sen Ebân'ın aleyhinde söz söylüyorsun da yine hadislerini yazıyorsun dese ne yaparsın?" demiş. O da, "Yâ Ebû Abdullah! Mevzû olduğunu bile bile bu defteri yazıp ezberleyeceğim. Biri çıkıp Ebân'ın yerine Sâbit'i ikâme ederek ve عن معمر عن ثابت عن أنس diyerek bu hadisleri rivayet edecek olursa ona sen yalan söylüyorsun, bu hadis, Sâbit'ten değil Ebân'dandır diyebileyim diye ezberliyeceğim" cevabını vermiş.

Bazılarınca adlin tesmiye ederek rivayeti merviyyün-anhı ta'dîldir. Zira o adl, şeyhi hakkında bir sebeb-i cerhe muttali ise zikretmesi lâzım gelir, zikretmese din babında halkı aldatmış olur. Ebû Bekir es-Sayrafî bu re'ye itiraz ederek, "Buna mutlaka hükmetmek hatadır. Zira tesmiye ederek rivayet, şeyhini bildirmekten başka bir şey demek olmayıp adalet ise ancak tecrübe ile mâlûm olacağından ta'dîl başka bir mânadır" diyor. Bir de –Hatîb'in dediği gibi– şeyhinin ne adaletine, ne cerhine muttali değil ise neden ibâdullahı aldatmış sayılsın?

Bu meselede üçüncü bir kavle göre sika olan kimse –Şu'be, İbn Mehdî ve Yahyâ b. Saîd gibi– adilden başkasından rivayet etmemeyi iltizam ediyorsa mahz-ı tesmiyesi ta'dîldir. Adlden de, gayri adlden de rivayet ediyorsa ta'dîl değildir. Bu kavil, Âmidî ile İbn Hâcib gibi usûliyyûnun muhtarı olan kavildir.

43
Kavâid-i Cerh ve Ta‘dîl (mâba‘d)

Yedinci Kaide

Âlimin rivayet ettiği hadis ile amel edip mûcebince fetva vermesi ne hadisin sıhhatiyle hükmetmek demektir ne de ruvâtını ta‘dîl eylemektir. Kezâlik muhalefeti de ne hadisin sıhhatine kadhı mutazammındır, ne râvilerine. Zira mûcebince amel edip fetva vermesi ihtiyat için olabildiği gibi rivayet ettiği habere muvâfık düşen başka bir delilden yahut hadîs-i tergîbe dair olup kendisi de ehâdîs-i tergîb ile ameli câiz gördüğünden dolayı da olabilir. Kezâlik amel etmemesi de amele mani ve verdiği habere muârız diğer bir haberin vücudundan yahut başka bir sebepten neşet edebilir. Zira âmil-i müctehid amel ve fetva babında kendisine hüccet olan bütün edillesini beyan ile mükellef değildir. Nitekim İmam Mâlik البيعان بالخيار ما لم يتفرقا [1] hadisini rivayet etmişken amel-i ehl-i Medîne'ye bakıp hıyâr-ı meclisi kabul etmez.

Sekizinci Kaide

Mechûlü'l-ayn ile mechûlü'l-hâlin ve mestûrun rivayetleri merduddur (s. 289).

Dokuzuncu Kaide

Ârif olan abd ile kadının ta‘dîli makbuldür. Sabî-i mürâhikın ise ta‘dîli bi'l-icmâ merduddur. Ehl-i Medîne'nin ekser-i fukahâsı kadınların rivayette de, şehâdette

1 {B2079 Buhârî, Büyû‘, 19.}

de ta'dîlleri kabul olunamaz demişlerse de kadınların verdikleri haberler kabul edildikten sonra esbâb-ı cerh ve ta'dîle âgâh olmak şartıyla ta'dîlleri de makbul olmak lâzım gelir. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî Kıssa-i İfk'te Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin ümmü'l-mü'minîn Âişe radıyallahu anhâyı Berîre radıyallahu anhâdan tezkiye buyurmalarıyla ihticâc ederek kadının ta'dîlini kabul edenlerin re'yini müdafaa ediyor.

Onuncu Kaide

"Ayn"ı da, adaleti de mâruf, şu kadar ki ismi ile nesebi meçhul olan râvi ile ihticâc edilebilir (s. 294).

On Birinci Kaide

Adlin, yine adl olan iki râvi zikrederek şek üzerine, "Fülân yahut fülân bana haber verdi" demesiyle ihticâc olunur. Zira merviyyün-anh hakkında tereddüt ediyorsa da –rivayetin bu iki zatın mâadasından olmaması suretiyle– tayinden de hâlî değildir. Rivayeti de nefse'l-emirde herhangisinden olursa olsun adlden rivayettir ve o adlden semâı mütehakkıktır.

Lâkin ikisinden birinin adaleti meçhul olur yahut böyle demeyip de, "Fülân yahut başkası bana haber verdi" dese rivayeti, meçhul olan bir muhbire ait olmak ihtimaline mebnî ihticâca sâlih olmaz.

On İkinci Kaide

Mübtediin rivayeti hakkındaki tafsil bid'at bahsindedir (s. 296).

On Üçüncü Kaide

Fıskından tövbe ettiği tebeyyün eden kimsenin rivayeti –şehâdeti gibi– makbuldür. Lâkin ehâdîs-i resûl sallallahu aleyhi ve sellem de irtikâb-ı kizbetmiş kimsenin rivayeti ebeden merduddur.

Ahmed b. Hanbel ile Buhârî'nin şeyhi Ebû Bekir el-Hümeydî ve Ebû Bekir es-Sayrafî, "Kizb alerresulü irtikâp eden kimsenin bilâhare hüsnühali tebeyyün etse de rivayetini ebeden kabul edemeyiz" demişlerdir. Sayrafî İmam Şâfiî'nin risâlesi şerhinde fazla olarak, "Şehâdet meselesinin hilâfına olarak ehl-i nakilden her kimin bir haberini tuttuğumuz bir yalanından dolayı bir kere iskāt ettik mi artık onu tövbe etmiştir diyerek bir daha kabul edemeyeceğimiz gibi birini de bir kere zayıf addettik mi onu bir daha takviye edemeyiz", Ebü'l-Muzaffer İbnü's-Sem'ânî de (426-489), "Bir tek haberde yalanı irtikâp edenin evvelki hadislerini de iskāt etmek vaciptir"demişlerdir.

Vâkıa Şeyh Nevevî, rivayette kizbin şehâdet-i zûrdan farkı olmadığını gerek *et-Takrîb*'inde gerek *Müslim Şerhi*'nde iddia ile kizb alerresul ile müttehem olan kimsenin de tövbesine itimat etmek iktiza edeceğini kavâid-i fıkha tatbîkan söylüyorsa da tövbe eden zânînin de bir daha muhsan olamayacağı ve kāzifine had lâzım gelmeyeceği ve kāzife had ikāmesinden evvel makzûfun zinası halinde kāziften haddin sâkıt olacağı hakkında bazı emsile-i fıkhıyye iradıyla rivayet ve şehâdet beyninde pekâlâ fark bulunabileceği ispat edilmiştir. Herhalde kizb alerresul cürmüne karşı böyle bir tağlîzde, böyle bir zecr-i belîğde büyük hikmetler vardır. Şehâdet-i zûrun zararı kasır ve yalnız meşhûdün-bih olan hadiseye râcidir. Kizb alerresulün zararı ise âmdır ve yalanın bir şer'-i müstemir olması mahzûr-ı azîmini dâîdir. Şehâdet ile rivayet beynindeki farklar yukarıda zikredilmişti (s. 332).

On Dördüncü Kaide

Bir sika diğer sikadan bir hadis rivayet ettikten sonra asl yani şeyh olan râvi cezm sîgasıyla, "Ben bunu ona rivayet etmedim" ve "Yalan söylüyor" gibi bir sözle rivayeti nefyedecek olursa müteahhirînin kavl-i muhtârına göre o rivayeti reddetmek vâcip olursa da bu, fer' olan râvinin asl olan râviden ettiği diğer rivâyâta kadh vermediği gibi fer'in de cerhini mûcip olmaz. Rivayet reddolunur. Çünkü her ikisi de sika olan müsbit ile nâfînin sözleri müteârızdır. Fer' olan râvi mecrûh olmaz. Çünkü o da şeyhini tekzip ediyor demektir. İki dava müteârız olduğundan her ikisi de sâkıttır. Fer'in ondan olan diğer rivâyâtına da kādıh değildir. Çünkü fer' sikadır. Asl da yalnız o rivayeti nefyetmiştir. Hatta asl olan râvi bilâhare o hadisi rivayet eder yahut yine sika olan diğer bir fer' onu rivayet eder de o da tekzip etmezse o hadisin makbul olacağını Kādî Ebû Bekir ile Hatîb ve emsalleri tasrih etmişlerdir.

Diğer kavle göre aslın kendisine isnad olunup da reddettiği rivayet reddolunmaz. Sem'ânî'nin muhtarı olan bu kavli Kaffâl eş-Şâşî (291-366) İmam Şâfiî'ye bile azvediyor. Hatta Safiyyüddin Abdürrahîm el-Hindî (644-715) bunun mücmaun aleyh olduğunu bile nakletmiştir. Kitabımızın 465. İbn Abbas radıyallahu anhümâ hadisini Amr b. Dînâr, İbn Abbas'ın mevlâsı Ebû Ma'bed'den dinleyip onu İbn Cüreyc'e, İbn Uyeyne'ye rivayet etmiş. İmam Şâfiî'nin İbn Uyeyne'den rivayetinde, "Sonra bu rivayetimi Ebû Ma'bed'e söyledim. Ben sana bunu söylemedim dedi. Hayır, bunu bana söyledin dedim" ziyadesi vardır. İmam Şâfiî de bunu rivayet ederken, "Ebû Ma'bed bunu unutmuş olacak" diyor.

Mâverdî ile Rûyânî'ye göre bu takdirde hadisin sıhhatine halel gelmezse de fer'in asldan onu rivayet etmesi câiz olmaz derler.

Dördüncü bir kavle göre de nefiy ile ispat teâruz edeceğinden haklarında teâruz-ı edillede kavâid-i tercih tatbik olunur.

Asl olan râvi fer'in, kendisinden rivayet ettiği hadis için, "Ben bunu bilmiyorum" yahut "Derhâtır edemiyorum" gibi cezme delâlet etmeyen bir söz söyleyecek olursa hadis bilittifak kabul olunur.

On Beşinci Kaide

Bir kimse bir hadis rivayet ettikten sonra onu unutursa –Hanefiyye'den bazılarının hilâfına olarak– cumhûr-ı ehl-i hadîs ve fıkıh ve kelâmca onunla amel câizdir. Cumhur bir muhaddis hakkında nisyanın câiz olduğuna bakarak unuttuğu hadisi bir sikanın kendisinden rivayet etmesini de tecviz ediyorlar. Meselâ Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin bir tek şahit ile beraber yemin ile hüküm buyurduklarına dair olan Ebû Hüreyre hadisini Ebû Dâvûd, Ebû Mus'ab Ahmed b. Ebû Bekir ez-Zührî ile Muhammed b. Dâvûd el-İskenderânî ve Rebî' b. Süleyman tariklerinden rivayet eder. Ebû Mus'ab'ın senedinde Abdülazîz ed-Derâverdî, Rebîatürre'y, Süheyl b. Ebû Sâlih, babası Ebû Sâlih ez-Zekvân; diğerinin senedinde de Ziyâd b. Yûnus, Süleyman b. Bilâl, Rebîa, Süheyl, ilâ âhirih vardır. İmam Şâfiî'nin tilmizi olan Rebî'den gelen üçüncü bir tarikinde İmam Şâfiî Abdülazîz'den şöyle rivayet ediyor: "Bu hadisi Süheyl'e söyledim. Bana: 'Bunu kendisine söylediğimi Rebîa bana haber verdi ise de benim mahfuzum değildir. Rebîa ise bence sikadır' dedi. Süheyl, hâfızasını azaltacak bir illete giriftar oldu da mahfuzu olan hadislerin bazılarını unutuyordu. Bu hadiseden

sonra Süheyl artık Rebîa'dan, onun da kendisinden, kendisinin de babasından rivayet ettiğini söylerdi."

Süleyman b. Bilâl de şöyle diyor: "Süheyl'e mülâki olduğumda bu hadisi kendisine sordum. Bilmiyorum dedi. Senin rivayetin olduğunu Rebîa bana söyledi dedim. Eğer bunu Rebîa benim ağzımdan sana haber verdiyse sen de Rebîa'dan, Rebîa'nın da benden tahdîs ettiğini söyle cevabını verdi."

Bu hadis Ebû Hüreyre'den mâada Tirmizî'nin nakline göre Ali, Câbir, İbn Abbas ve Surrak radıyallahu anhümden de mervî olup hukuk ile emvâlde bir şahit ile birlikte yemin ile hükmetmeyi bazı sahâbe ile İmam Mâlik ve Şâfiî ve Ahmed ve İshak b. Râhûye câiz gördükleri halde ehl-i Kûfe ulemâsından birtakımları rivayeti iskāt ile onunla amel etmezler ve "Asl olan râvi unutup sehiv edebiliyorsa fer' olan râvide de sehiv ile nisyan vâki olabilir. Binaenaleyh ispat ile nefyin teâruzuna binaen rivayet sâkıt olmak lâzım gelir" derler. Buna ötekiler, "Bu takdirde asl olan râvinin vukū-ı rivâyeti nefyettiği yok. O yalnız derhâtır etmediğini söylüyor. Fer' ise cezmederek müsbittir. Cezm de adem-i cezme mukaddemdir" diye cevap veriyorlar. Herhalde ekâbirden birçok zevatın bazı hadisleri rivayet ettikten sonra unuttukları vâki olup hatta حدثني فلان عني عن فلان "Fülândan şunu rivayet ettiğimi fülân benden rivayet ettiğini bana söyledi" diyenler az değildir. Hatîb el-Bağdâdî ile Dârekutnî'nin أخبار من حدث ونسي "Tahdîs edip de unutanlar" unvanıyla tasnifleri bile vardır. Enes radıyallahu anh ile Revh b. Kāsım et-Temîmî ile Cerîr b. Abdülhamîd ve Süfyân b. Uyeyne bu meyanda zikrolunuyorlar. Sikātın sikāt tarafından kendilerine vâki olan rivayetlerini kâh cezm, kâh şek üzerine nefyettikleri vâki olduğu içindir ki İmam Şâfiî ile daha evvel Şu'be ve Ma'mer gibi zevat berhayat olanlardan ihtiyaten rivayet etmemeyi meslek ittihaz etmişlerdir. Beyhakī'nin *Medhal*'de beyanına göre İmam Şâfiî'nin unuttuğu bir kıssayı tilmizi Muhammed b. Hakem kendisinden rivayet etmiş. O da inkârdan sonra hatırlamış ve ona, "Berhayat olan hiçbir kimseden rivayet etme. Zira ona nisyan târî olmayacağı hiçbir vakitte kestirilemez" buyurmuş.

On Altıncı Kaide

Tahdîs için ücret alan kimsenin rivayeti Ahmed b. Hanbel ile İshak b. Râhûye ve Ebû Hâtim er-Râzî'ye göre kabul olunmaz. Buhârî'nin şeyhi Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn ile Ali b. Abdülazîz el-Begavî gibilerine göre ise kabul olunabilir. Ebû İshak eş-Şîrâzî de, "Meslek-i tahdîse sülûkünden dolayı iyâlini geçindirmekten âciz kalan

hakkında câizdir" diye fetva vermiş ve bunu da mâl-i yetîmi hıfz ile iştigalinden dolayı kâr ve kesbinden kalan vasî-i fakire yetimin malından ücret vermeye kıyas etmiştir. Sikāt-ı huffâzdan ve ahvâl-i hadîsi ârif olanlardan *Müsned* sahibi Hâris b. Ebû Üsâme (ö. 282) hakkındaki bütün ve Hişâm b. Ammâr es-Selemî (ö. 245) hakkındaki bazı dedikodular bu yüzdendir. Hâris'in rivayetini tevhîn edecek hiçbir ciddi sebep olmadığı halde Bağdat muhaddisleri mahzâ ücret aldığından dolayı hadisini terketmişlerdir.

On Yedinci Kaide

Hadis ismâ' ve istimâında tesâhül ve mübâlâtsızlık gösteren kimsenin rivayeti kabul olunmaz. Tesâhülün envâı vardır. Meselâ hadisi dinlerken yahut mervîsi olan hadisler bir tilmizi tarafından okunurken uyuklaması, kezâlik kendisinin veya şeyhinin asıl nüshasıyla mukabele edilmemiş bir kitaba bakarak rivayet etmesi tesâhül ve mübâlâtsızlık sayıldığı gibi telkini kabul etmekle, elinde bir asl-ı sahîh olmaksızın ziyade sehiv etmekle, rivâyâtında şevâz ve menâkîr çok bulunmakla mâruf olan râvi de mübâlâtsız sayılır ve rivayeti reddolunur.

Kabûl-i telkin "Şu hadis, senin imiş" denildiği vakit o hadis, hakikaten kendi merviyyâtı meyanına dahil olup olmadığını farketmeksizin râvinin "evet" demesidir ki, Mûsâ b. Dînâr ve emsali bu zümredendir. Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî de eimme-i a'lâmdan iken âhir-i ömründe kendisine amâ târî olduktan sonra telkin kabul edermiş diye rivayet olunmuş.

Elinde bir asl-ı sahîh bulunmayan râvinin kesret-i sehvi alâmet-i tesâhüldür. Elinde bir asl-ı sahîh var iken yanılan kimsenin ise sehvine itibar olunmaz. Zira bu takdirde itimat onun hıfzına değil, elinde tuttuğu asladır. O ise sahihtir.

Rivâyâtında şâz ve münker hadisler çok olan râvinin tesâhülüne ise şek ve şüphe yoktur. Şu'be, "Şâz olan hadis, sana olsa olsa şâz olan kimseden gelir" dermiş. Yine Şu'be'ye, "Kendisinden rivayeti terkettiğin kimse ne sıfatta olmalıdır?" diye sormuşlar. O da, "Mâruf olan kimseden gayr-i ma'rûf rivâyâtı çok olan, ziyade yanılan kimseden rivayet etmem" demiş.

Abdullah b. Mübârek, Ahmed b. Hanbel, Humeydî, İbn Hibbân ile diğer birçoğu, "Bir hadiste yanılıp da yanlışı bilenler tarafından beyan edildikten sonra yine o hadisi öylece rivayet etmekte inâd ve ısrar eden kimsenin bütün rivâyâtı sâkıt olur"

demişlerdir. İbn Mehdî Şu'be'ye, "Kimden rivayeti terkedersin?" diye sormuş, o da, "Mücmaun aleyh olan yanlış bir şeyi rivayette temâdî edip nefsini itham etmeyen kimseden" diye cevap vermiş.

On Sekizinci Kaide

Müslim-i bâliğin İslâm ve bulûğundan evvelki zamana ait rivayeti kabul olunabilir. Kâfir İslâm'ından evvelki zamanda öğrendiği şeyi ba'de'l-İslâm haber verirse rivayetinin makbul olduğunda ittifak vardır. Nitekim Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin akşam namazında وَالطُّورِ [2] sûre-i şerifesini kıraat buyurdukları Cübeyr b. Mut'im rivayetiyle (427. hadis) kütüb-i sıhahta mezkûrdur. Halbuki mâlûm olduğu üzere Cübeyr radıyallahu anh bu sûre-i şerifeyi işittiği gün henüz iman etmemişti. Rivayetinin makbul olması hâl-i küfründe zabtının muhtel olması için hiçbir vech-i ma'kūl bulunmamasıdır.

Sabînin ise kable'l-bulûğ zabtını meşkûk gören taife zamân-ı sabâvetine ait bir şeyi ba'de'l-bulûğ rivayet ederse kabul etmek istemezler. Lâkin Şeyh Nevevî *et-Takrîb*'inde, "Bunlar hata ediyorlar" diyor. Nitekim Selef-i sâlihîn hazeratı, Hasan, Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr, İbn Abbas, Nu'mân b. Beşîr, Sâib b. Yezîd, Misver b. Mahreme ve daha birçok sahâbenin (rıdvânullahi aleyhim ecmaîn) kable'l-bulûğ da, ondan sonra da tahammül ettikleri merviyyâtın kâffesini kabulde tereddüt göstermemişlerdir. Hatta çocuklarını hadis meclislerine götürür, onların ba'de'l-bulûğ olacak rivayetlerine itibar ederlerdi.

2 {et-Tûr, 52/1.}

44

Elfâz-ı Cerh ve Ta‘dîl

Muhaddisler kendilerine bâliğ olan rivâyâtı ne dereceye kadar mevsuk addetmek lâzım geleceğini bilmek istediklerinden bunları derecât ve envâ üzere tertip edebilmek için hadisi mütevâtir, meşhur, garîb, azîz, merfû, mürsel, maktu‘, sahih, hasen, zayıf, mâruf, şâz, münker, ilâ âhirih nevilerine taksim etmişlerdir ki beynlerinde mustalah olan bu elfâz-ı muhtelifenin meânîye tarz-ı delâletlerine nazaran nukūl-i dîniyyeyi merâtibince tasnif etmek hususunda ne derece itina gösterdiklerine yegâne değilse de en büyük şevâhidden biridir. Merâtib-i ehâdîsi tayin edebilmek için bittabi ruvâta olan vüsuk ve itimadın da derecâtını bilmek ve bildirmek iktiza ettiğinden bir râvinin cerhini yahut ta‘dîlini müşir olan elfâzı da tabakat ve derecât üzerine taksim ve tertibe lüzum görmüşlerdir.

Kendi zamanına kadar beyne’l-muhaddisîn istimal edilen elfâz-ı cerh ve ta‘dîli kāillerince kastedilen meânîye nazaran *Kitâbü’l-Cerh ve’t-ta‘dîl* ismindeki eserinde en evvel tabakata taksime tasaddî eden Abdurrahman b. Ebû Hâtim er-Râzî’dir (ö. 327). Hatîb el-Bağdâdî (392-463) *Kifâye*’sinde bundan bahsetmiştir. Onlardan sonra birçokları daha buna tasaddî etmişlerse de İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî (577-643) *Ulûmü’l-hadîs*’inde onların eksiklerini tamamlamaya çalışmış, arkasından Zeynüddin el-Irâkī (725-806) *Elfiye*’sinde, Şeyh Nevevî (631-676) *et-Takrîb*’inde, Hâfız Şemseddin ez-Zehebî (673-748) *Mîzânü’l-i‘tidâl*’inde, İbn Hacer el-Askalânî (773-852) *Nuhbe*’si ile şerhinde, Süyûtî *Tedrîb*’inde bu hizmeti ikmal etmişlerdir.

Bu kitapların bu bahse taalluk eden kısımlarından sarâhaten anlaşılıyor ki eimme-i cerh ve ta‘dîl ruvâtın sıfat ve merâtibine göre kendileri hakkında –elkāb-ı teşrîfiyye ve tezyîfiyye diyebileceğimiz– tabirler kullanmışlardır ki elfâz-ı cerh ve ta‘dîl namını

alan bu tabirlerin tabakat ve merâtibi şunlardır: Evvelâ elfâz-ı ta'dîlden başlayalım.

Elfâz-ı Ta'dîl

İbn Ebû Hâtim'in ve –ona tebean– İbnü's-Salâh ile Nevevî'nin tertiplerine göre elfâz-ı ta'dîl a'lâdan ednâya inmek üzere dört derecedir. Lâkin Selef-i ehl-i nakdin istimal etmiş oldukları elfâz-ı ta'dîl hakkında İbn Ebû Hâtim'in istikrâsı nâtamam olduğundan Zehebî ve –ona tebean– Irâkī birinci mertebedeki elfâza fâik olmak üzere daha yüksek elfâz zikrederek merâtibin adedini beşe vardırdıkları gibi İbn Hacer el-Askalânî onlardan yüksek elfâzı da ba'de'l-istikrâ bularak elfâz-ı ta'dîlin merâtibini altıya çıkarmıştır. Binaenaleyh İbn Ebû Hâtim ile tâbilerine göre birinci mertebede görünen elfâz, Zehebî ile Irâkī'nin tertiplerine nazaran ikinci, İbn Hacer'in tertibine nazaran üçüncü mertebeden olmuş olur. وهلمّ جرًّا [1] O halde merâtib-i ta'dîlin erfa' ve a'lâsı ta'dîlde mübalağaya delâlet eden elfâzdır ki bunların içinde en sarihi ef'âl-i tafdîl sîgasıyla olanlarıdır: أَوْثَقُ النَّاسِ ve أَثْبَتُ النَّاسِ gibi.

Derecât-ı tevsîkin a'lâsı olmak üzere, إِلَيْهِ الْمُنْتَهَى فِي التَّثَبُّتِ "Adalet de ve sağlam zabtedişte en son varılacak derecededir." لَا أَحَدَ أَثْبَتُ مِنْهُ "Ondan daha sağlam yoktur", مَنْ مِثْلُ فُلَانٍ؟ "Onun gibisi de var mı ya?, فُلَانٌ يُسْأَلُ عَنْهُ؟ "Fülân da nasıldır diye sorulur mu?" tabirlerini kullanmışlardır.

İkinci mertebedeki ta'dîl, tesebbüte delâlet eden üçüncü mertebe elfâzından ikisini istimal etmekle olur ki lafz-ı ta'dîl: ثَبْتٌ حُجَّةٌ ثَبْتٌ حَافِظٌ، ثِقَةٌ ثَبْتٌ، ثَبْتٌ ثِقَةٌ، ثِقَةٌ مُتْقِنٌ، ثِقَةٌ حَافِظٌ، عَدْلٌ حَافِظٌ، عَدْلٌ ضَابِطٌ gibi çift sıfatlı ya da ثِقَةٌ ثِقَةٌ ثَبْتٌ ثَبْتٌ ... إلخ gibi tekitli mükerrer olur.

Zikredilen sıfat ne kadar çok ve bir sıfat ne kadar tekrar edilmiş bulunursa tevsik da o kadar ziyade sayılır. Nitekim Şu'be hakkında İbn Sa'd, ثِقَةٌ مَأْمُونٌ ثَبْتٌ حُجَّةٌ صَاحِبُ حَدِيثٍ demiştir. Süfyân b. Uyeyne de bir kere, حدثنا عَمْرُو بن دينار diyerek rivayete başlarken "***sika***" lafzını dokuz kere tekrar ile .. كَانَ ثِقَةً ثِقَةً ثِقَةً diye kendisini tevsik etmiş ve daha ziyade tekrâr-ı lafza nefesi yetişmediğinden dokuza iktisâr eylemiştir.

Ta'dîlin üçüncü rütbesi –ki İbn Ebû Hâtim'in tertibine nazaran birincidir– âtîdeki lafızlarla olanlardır: حُجَّةٌ، ثِقَةٌ، مُتْقِنٌ، ثَبْتٌ، عَدْلٌ حَافِظٌ، عَدْلٌ ضَابِطٌ Lâkin Hatîb'in beyanına göre bu mertebedeki ibarelerin erfaı, حُجَّةٌ ile ثِقَةٌ dür. İşte bu üç mertebedeki evsaf ile muttasıf ricâle pek ziyade emniyet edilir ve hataları başka suretle tebeyyün etmedikçe –ki o da ender vukua gelir– herhalde rivayetleriyle itmi'nân-ı kalb ile ihticâc olunur.

1 Ve böylece devam eder.

Ta'dîlin dördüncü –ve İbn Ebû Hâtim'e göre ikinci– mertebesi صَدُوق veya مَحَلُّهُ الصِّدْقُ "Böylesine sâdık denilebilir" yahut لَا بَأْسَ بِهِ lafızlarıyla olan ta'dîldir. Irâkī لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ، مَأْمُونٌ، خِيَارٌ lafızlarını da bu mertebeye tahsis etmiştir. İbn Ebû Hâtim ile İbnü's-Salâh مَحَلُّهُ الصِّدْقُ lafzını bu mertebeden addetmişlerse de Zehebî'ye göre bu, beşinci mertebe elfâzının başına geçmek lâzım gelir. Zira bu tabir yalnız mutlak sıdka delâlet ettiği halde sadûk lafzı sıdıkta mübalağayı ifade eder. İbn Ebû Hâtim bu mertebedeki elfâz ile ta'dîl edilen zat için, "Hadisi yazılabilir ve nazardan geçirilir" diyor. İbnü's-Salâh da ona hak vererek, "Zira bu ibarelerde râvinin derece-i zabtını iş'âr edecek şey olmadığından rivayeti ancak huffâz-ı zâbitînin rivâyâtına derece-i muvâfakatına göre muteber olur" diyor.

İbn Maîn'in de kendisine mahsus elfâzı olduğu zikrediliyor. İbn Maîn'e Ebû Hayseme, "Sen فلان ضعيف فلان ليس به بأس diyorsun bundan muradın nedir?" diye sormuş. O da, "Sana biri için لا بأس به dersem o, sikadır ضعيف dersem sika değildir, hadisi yazılmaz" diye cevap vermiş ki bundan –dördüncü mertebeden olan– ليس به بأس ile –üçüncü mertebeden olan– ثقة 'nın onca bir mânada istimal edildiğini istidlâl edip bunun ıstılah-ı kavme muhalif ve İbn Maîn'in kendine has bir ıstılah olduğunu söylemişlerse de Abdürrahîm el-Irâkī, ابن معين ليس به بأس deyişim aynıyla ثقة deyişim gibi ve o kuvvettedir dememiştir ki her iki tabiri müsavi mânada kullandığı iddia edilebilsin. O yalnız biri hakkında böyle dedim mi o, sikadır demiş. Sikanın ise merâtib-i adîdesi vardır. Mutlaka sikaya delâlette her iki lafız beyninde iştirak olmakla beraber ثقة tabiri ile tevsik, ليس به بأس tabiri ile tevsikten erfa'dır. Nitekim İbn Mehdî bir defa, حدثنا أبو خلدة خالد بن دينار deyince Ebû Halde sika mı idi? diye sorulmuş. O da, sadûk idi, me'mûn idi, hayırlı idi. Lâkin sika Şu'be'dir, Süfyân'dır cevabını vermiş. Ebû Hâtim el-Mervezî de Ahmed b. Hanbel'e Abdülvehhâb b. Atâ sika mıdır? diye sormuş. O da, "Sika kimdir bilir misin? Sika Yahyâ b. Saîd el-Kattân'dır demiş" diyerek ıstılah-ı kavmin hep bir olduğunu ve İbn Maîn'in o sözünden diğerlerine muhalefet mânası çıkmadığı cihetini müdafaa etmiştir.

Merâtib-i ta'dîlin beşincisinde İbn Ebû Hâtim –yalnız– شَيْخٌ tabirinin istimal edildiğinden bahsediyor ve "Hakkında böyle denilen kimsenin de bundan evvelkiler gibi hadisi yazılır ve nazardan geçirilir ise de mertebece onların dûnundadır" diyor. Irâkī –ve ona tebean Süyûtî– ise bu mertebenin ricâli hakkında kullanılan şu tabirleri de ilâve etmişlerdir: إِلَى الصِّدْقِ مَا هُوَ، مَحَلُّهُ الصِّدْقُ "Mertebe-i sıdktan baîd değildir", شَيْخٌ وَسَطٌ، وَسَطٌ، جَيِّدُ الحَدِيثِ، حَسَنُ الحَدِيث. İbn Hacer de şunları ilâve etmiştir: صَدُوقٌ لَهُ أَوْهَامٌ "Hıfzı gevşek bir sadûk", صَدُوقٌ يَهِمُ "Yanılır bir sadûk" صَدُوقٌ سَيِّئُ الحِفْظِ "Yanlışları çok bir sadûk", صَدُوقٌ يُخْطِئُ "Hata eder bir sadûk", صَدُوقٌ تَغَيَّرَ بِأَخَرَةٍ "Sonraları hali değişmiş bir sadûk." Yine İbn Hacer Şiîlik, Kaderîlik, Nasb, İrcâ, Cehmîlik gibi

bir bid'at ile müttehem olanlar bu sınıfa ilhak olunur diyorsa da Hâfız Zehebî صَدُوقٌ لَكِنَّهُ مُبْتَدِعٌ vasfını elfâz-ı cerhin ehveni addeder.

Altıncı –ve İbn Hâtim'e göre dördüncü– mertebedeki elfâz-ı ta'dîl، صَالِحُ الْحَدِيثِ، مَقْبُولٌ، يُعْتَبَرُ بِهِ، مُقَارِبُ الحَدِيثِ، مُتَقَارِبُ الْحَدِيثِ، صُوَيْلِحٌ، صَدُوقٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ yani ancak itibar için sevkolunur", أَرْجُو أَنَّهُ لَا بَأْسَ بِهِ "Umarım ki onda beis yoktur", مَا أَعْلَمُ بِهِ بَأْسًا "Rivayetinde beis olabileceğine âgâh değilim" gibi elfâzdır. İbn Ebû Hâtim bu mertebede bunlardan yalnız صَالِحُ الحديث 'i yazmış ve "Hakkında böyle söylenmiş kimsenin hadisi yalnız itibar için yazılır" demiştir. İtibar –(s. 121) mâlûm olduğu üzere– ferd yani garîb zannolunan bir hadisin cevâmi', mesânîd ve eczâ-i hadîsiyyeyi araştırdıktan sonra mütâbii yani hakikatte yalnız bir râvi tarafından nakledilmemiş olduğunu ispat etmektir.

مقارَب الحديث tabirinde muhaddisler, "râ"yı meksûr da, meftûh da okurlar. Kesr-i râ ile مقارِب iyi ile kötü arasında orta olan ve ucuz olan metâa denir. ***Sıhah-ı Cevherî*** ile ***Misbâh-ı Münîr***'de bu lugatın fasih olduğunu ve feth-i râ ile مقارَب demenin yanlış olduğunu tasrih ediyorlarsa da ***Kāmus*** sahibi مقارِب lafzını kesr-i râ ile zaptettikten sonra, دِينٌ مُقَارِبٌ وَمَتَاعٌ مُقَارَبٌ diyerek nefis olmayan metâ mânasına has olarak fethin câiz olduğuna işaret etmiştir. Muhaddisler –***Câmi'-i Tirmizî*** şârihi Ebû Bekir b. Arabî'nin dediği üzere– her iki tabiri de aynı mânada farksız olarak istimal ediyorlar. Vâkıa bazıları meksûr olanı elfâz-ı ta'dîlden, meftûh olanı ise –redi' mânasına– elfâz-ı tecrîhten addetmişlerse de diğerleri –bâhusus redi' olan şeye de kesr-i râ ile mukârib denildiğini İmam Sa'leb'in rivayet ettiğine bakarak– iki tabir beyninde fark gözetmeye taraftar olmamışlardır.

Altıncı mertebedeki bu elfâz ile ta'dîlin en zayıf dereceleri gösterilip tecrihin hududuna yaklaşılır. أرجُو أنه لا بأسَ به ile ما أَعْلَمُ به بأسًا lafızları ise merâtib-i ta'dîlin en aşağısıdır. Bu iki lafzı elfâz-ı tecrîhten addedenler vardır. Maahâzâ Irâkī bu iki tabir beyninde fark olduğunu ihtar ediyor. Hakkında, أرجُو أن لا بأسَ به denen kimsenin hali hakkında, ما أعلمُ به بأسًا denilen kimseden daha yüksektir. Zira bir kimse için "Umarım ki zararsızdır" demekte "Zararlı olduğunu bilmiyorum" demekten ziyade hüsn-i şehâdet mânası vardır.

Buraya kadar elfâz-ı ta'dîle bir daha bakacak olursak görürüz ki ilk üç mertebedeki elfâz ile tezkiye olunan ricâlin sözleri hüccetir. Dördüncü ile beşinci mertebedeki elfâz ile tezkiye olunanların sözleriyle hemen ihticâc edilmez. Yabana da atılmaz. Hadisleri diğer rivâyât ile mukabele edilmek üzere yazılır ve tetkik edilir. Altıncı mertebe hadisleri ise yalnız itibar için kayıt ve zabtolunurlar ve evvelki derecelerdeki

hadisler içinde ferd zannolunanlar varsa ferd olmadıklarına ve dördüncü ile beşinci mertebeden olan hadisleri başka tariklerden de vârit olmuşlar diye takviyeye yararlar.

Elfâz-ı Cerh

Gelelim elfâz-ı cerhe: Bunlar da merâtib-i kabulden gittikçe tebâüd etmek üzere altı mertebeye taksim edilebilirler.

İlk mertebe-i cerh bazılarınca ما أعلمُ به بأسًا ile أرجُو أن لا بأسَ به lafızlarından başlar ki bunların, ta'dîlin ednâ mertebesi sayıldığını biraz evvel söylemiştik. Kendisinden evvelkilerin tasniflerini nazarı itibara alarak Süyûtî'nin tertibine nazaran elfâz-ı cerh âtîdekilerdir:

Cerhin birinci mertebedeki en hafifi لَيِّنٌ ve لَيِّنُ الحَدِيث tabirleridir. Bu mertebe râvilerinin hadisleri itibar için yazılır. Hamza b. Yûsuf es-Sehmî, Hâfız-ı Celîl Dârekutnî'ye, "Fülân leyyindir dediğin vakit neyi murat ediyorsun?" diye sormuş. O da, "Bir kimse hakkında Leyyinü'l-hadîs diyecek olursam onun sâkıt ve metrûkü'l-hadîs olmayıp kendisini adaletten iskāt etmeyecek bir şey ile mecrûhtur demek isterim" cevabını vermiştir. Leyyinden muratları rivayet gevşekliği olduğu gibi bazan bu tabir ile kuvvet-i diyânette noksanı da kastettikleri vardır.

Irâkî'nin sıraladığı elfâz-ı âtîye de bu mertebe ricâli hakkında istimal edilmiştir: فيه مقالٌ , فيه لِينٌ "Hakkında söz yani ta'n vardır." ضَعِيفٌ , تَعْرِفُ وَتُنْكِرُ "Onu kâh beğenir, kâh beğenmezsin yani bakarsın hadîs-i ma'rûf rivayet eder, bir de bakarsın hadîs-i münker rivayet eder", ليس بذاك القويّ , ليس بذاك "O, aradığın gibi kuvvetli râvi değil", للضَّعْفِ مَا هُوَ , ليس بمَرْضِيٍّ , ليس بعمدةٍ , ليس بحجَّةٍ , ليس بالمتين "Zaaf derecesinden uzak değil", فِيهِ خَلْفٌ "Hakkında ihtilâf var", تَكَلَّمُوا فِيه "Hakkında söz edenler var", تُكُلِّمَ فِيهِ "Hakkında söz olmuştur", طَعَنُوا فِيهِ "Hakkında ta'n edenler var", مَطْعُونٌ فِيهِ , سَيِّئُ الْحِفْظِ.

Hâfız İbn Hacer bu tabirlerden daha ehven olmak üzere فِيهِ أَدْنَى مَقَالٍ "Hakkında pek hafif bir ta'n vardır" tabirinin de istimal edildiğini haber veriyor. فِيهِ خَلْفٌ yerine أُخْتُلِفَ فِيهِ "Hakkında ihtilâf edilmiştir" tabiri de kullanıldığı gibi *Nuhbe* şârihi Ali el-Kārî de bu mertebeye mahsus elfâz meyanında فِيهِ ضَعْفٌ "Kendisinde azıcık zaaf vardır", فِي حَدِيثِهِ ضَعْفٌ "Hadisinde azıcık zaaf vardır" tabirlerini de saymıştır. Yine bu mânada قَدْ ضُعِّفَ "Hakkında zayıf diyen olmuştur", يُضَعَّفُ , مُضَعَّفٌ "Zaafa nisbet olunur" tabirleri müsta'meldir.

لَيْسَ بِقَوِيٍّ “Kavî değildir” tabiri ikinci mertebeden bir lafz-ı tecrîh olup hakkında bu lafz istimal edilen kimse İbn Ebû Hâtim’e göre evvelkilerin dûnunda olmakla beraber yine hadisi itibar için yazılabilir.

ضَعِيفُ الْحَدِيثِ lafzı üçüncü mertebeden daha ağır bir cerhi iş‘âr eder. Bu mertebenin ricâli de bundan evvelki mertebenin ricâli gibi olup hadisleriyle ihticâc edilmezse de büsbütün yabana da atılmazlar. Hadisleri gerçi itibar için yazılırsa da kendileri لَيْسَ بِقَوِيٍّ denilenlerden de aşağı derecededir. Irâkī bu meyana yalnız ضَعِيفٌ ile ضَعَّفُوهُ , وَاهٍ , حَدِيثُهُ مُنْكَرٌ , مُنْكَرُ الْحَدِيثِ ضعيفٌ واهٍ tabirlerini de idhal eder. مَجْهُولٌ , لَايُحْتَجُّ بِهِ , مُضْطَرِبُ الْحَدِيثِ , lafızları da bu cümledendir.

Dördüncü derecedeki elfâz-ı cerh bervech-i âtîdir: رُدّ حديثه “Hadisi reddolunmuştur”, رَدُّوا حَدِيثَهُ “Hadisini reddettiler”, مَرْدُودُ الْحَدِيثِ , ضَعِيفٌ جِدًّا , “Büsbütün vâhî”, طرحوا حدِيثَهُ “Hadisini hiçe saydılar”, مُطَّرَحُ الْحَدِيثِ , مُطَّرَحٌ , “Kaldır at”, لَيْسَ بِشَيْءٍ , لا يساوي شيأً “Bir para etmez.”

Beşinci derecedeki elfâz-ı cerh daha ağırdır: متْروكٌ، متْرُوكُ الحديث، تركوه، ذاهِبٌ، ذاهِبُ الحديث، ساقط، هالك، فيه نظر، سكتوا عنه، لا يعتبر به، لا يعتبر بحديثه، ليس بالثِّقَةِ، ليس بثقةٍ، غير ثقةٍ ولا مأمونٌ، متفق على تركه، متهم بالكذب، متَّهمٌ بالوضع .

En ağırı da altıncı mertebedeki, دجَّالٌ، كذّابٌ، يكْذِبُ، وَضَعَ حديثًا، وضَّاعٌ، يَضَعُ الحديث gibi lafızlardır.

Hâfız İbn Hacer el-Askalânî bunlardan da aşağı olmak üzere أَكْذَبُ الناسِ، إليه المنتهى في الوضع، هو ركن الكذب gibi akbah-ı zemmi müş’ir elfâz ile cerhedilmişleri haber vermektedir ki bunlar yedinci mertebe ricâli addolunabilirler.

Haklarında رُدَّ حديثُه ’den itibaren aşağıya doğru sıraladığımız elfâz istimal edilenlerin hadisleri ne yazılır ne itibar için nazarı mülâhazaya alınır ne de istişhâda sâlih addedilir.

Buhârî, beşinci mertebeden saydığımız فيه نظر ile سكتوا عنه tabirlerini metrûkü’l-hadîs mânasına kullanıp –diğerleri gibi– ***metrûkü’l-hadîs***i itibar ve istişhâda gayri sâlih kimseler hakkında kullanırsa da ***münkerü’l-hadîs***i de yine kendisinden rivayet helâl olmayan kimse hakkında kullanarak diğer eimme-i cerh ve ta‘dîlden ayrılır. Listeden anlaşılacağı üzere münkerü’l-hadîs olanlar üçüncü mertebeden olup rivayetleri ne kadar az şayan-ı itimad olursa olsun itibar ve istişhâda yine bir dereceye kadar sâlih addedilirler.

45

Hadisi Ahz ve Tahammül Tarikleri ile Edâ Sîgaları

Hadis rivayeti emir, nehiy, ruhsat, tergīb, terhîb gibi hususattan birini Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimize niyâbeten ümmete tebliğ demek olduğundan bu hizmet hafiflikle ve sellemehü's-selâm ifa edilemeyeceği gibi bu tarzda edilen rivayeti de kimse kabul edemez. Bunun için ahkâm-ı dîne taalluk eden haberi, bâhusus kelâm-ı resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmı alettevâlî teselsül eden ehliyetli ricâl-i udûl ve sikāttan dinleyip bellemek (ahz ve tahammül) ve böylelerinden ahzeylemiş olduğunu gösterecek ehliyeti haiz olmak iktiza eder.

Haberi ahz ve tahammül yani tebellüğ eden kimsenin âhare rivayet yani tebliğ ederken istimal edeceği elfâz da pek ziyade ehemmiyeti haiz bulunduğundan ahz ve tahammülün suretine muvâfık gelecek ta'bîrâtın –ilm-i rivâyet noktainazarından– birer ma'nâ-yı hâsları vardır. Bu elfâza **edâ sîgaları** denir.

Bir haberin derece-i vüsûkunu takdir ve tayin için nefs-i habere, râvilerinin adedine ve her birerinin derece-i zabt ve adaletine bakmak lâzım olduğu gibi keyfiyyet-i ahz ve tahammüllerini de, edâ sîgalarını da nazarı mülâhazaya almak lâzım gelir. Edâ sîgalarına tâ devr-i tâbiînden beri ehemmiyet verilmiş ve mervînin sıhhat, hüsün veya zaafına hükmedebilmek için müessir addedilmiştir. Bir haber râvisi tarafından sekiz tarik ile ahzedilir: Semâ, kıraat ale'ş-şeyh (arz), icâzet, münâvele, kitâbet, i'lâmü'ş-şeyh, vasiyet, vicâdet.

1. Semâ

Ahz ve tahammülün birinci sureti semâdır. Semâdan muratları lafz-ı haberi râvinin, kendi şeyhinin ağzından işitmesidir ki cemâhîr-i ulemâya göre turuk-ı tahammülün yani öğretmek üzere belleyip öğrenme tarikinin a'lâsı budur. Şeyhin ismâı da ya hıfzından yahut bir kitaptan okumakla ya imlâ tarikiyle veya imlâ etmeksizin olur. Bu dinleyişlerin dördü de merâtib-i tahammülün en yükseği olmakla beraber imlâ tarikiyle olanları olmayanlarından a'lâdır. Zira bu takdirce müstemiin zabtına daha ziyade yardım edilmiş demektir.

Semâan vâki olan tahammülün elfâz-ı edâsını Hatîb el-Bağdâdî kuvvetce âtîdeki derecât üzere tertip etmiştir: **1.** سمعت فلانا يقول "Fülândan dinledim diyordu ki", **2.** حدثني فلان "Fülân bana söyledi ki", **3.** أخبرني فلان "Fülân bana haber verdi ki", **4.** أنبأنا نبأنا فلان "Fülân bize haber verdi ki", **5.** ذكر لي فلان ile قال لي فلان "Fülân bana söyledi", **6.** قال، ذكر.

Râvi cem sîgasıyla, سمعنا فلانا يقول yahut حدثنا فلان derse hadisi şeyhinden başkaları ile birlikte işitmiş olduğuna delâlet eder. Şeyh imlâ ederek tahdis etmişse râvi حدثني yahut حدثنا فلان إملاء der ki bu, حدثني فلان den, hatta سمعت فلانا يقول den daha yüksek bir tarz-ı edâdır. İmlâ ederek ismâ, serdederek ismâdan daha az hataya mahal bırakır. Çünkü şeyh imlâ ederken daha dikkatli olacağı gibi talip de yazarken gafletten daha uzak bulunur.

Bu tabirlerin muhaddisînce meânî-i lugaviyyelerinden ziyade meânî-i ıstılâhiyyeleri maksuttur. Onlarca bilâvasıta semâın vukuuna tabirlerin en sarih ve en kanaatbahş olanları سمعْتُ ile سمعنا lafızlarıdır. Onlardan sonra zikredilmiş ve edilecek sıyak-ı edânın hepsi de bu mânaya delâlette سمعتُ'ye yaklaştıkları nisbette kavî, ondan uzaklaştıkları nisbette zayıf tabirlerdir.

Kādî İyâz (476-544); "Ravî, حدثنا، أخبرنا، أنبأنا، سمعت فلانا يقول، قال لنا فلان، ذكر لنا فلان lafızlarının hangisini istimal ederse câizdir" diyor. Çünkü örf-i lugatta bunların hepsi de kendisine haber verildiğini iş'âr ederler. Hatta Kādî İyâz bunda icmâ-ı muhaddisîn bulunduğunu bile iddia ediyor. Lâkin İbnü's-Salâh, "Bunda nazar vardır ve bunların içinden doğrudan doğruya şeyhin ağzından semâ vukuuna delâlet etmek üzere istimali şâyi olmuş lafızlara bedel semâ vuku bulmadığını da iş'âr edebilen lafızları istimal ederek îhâm ve iltibasa mahal vermemek iktiza eder" demiştir. Irâkī de (725-806), "Bir hadisi şeyhinden işiten kimsenin semâı imlâ suretiyle mi, yoksa arz suretiyle mi vâki olduğunu beyan etmesi şüphesiz vâcip değildir. Lâkin

أنبأنا lafzının icâzette istimali şâyi olduktan sonra o lafzı mutlak olarak yani semâda da istimal etmek icâzet ile ihticâcı kabul etmeyenler nazarında rivayetini iskât edebileceğinden –sonradan hâdis olan ıstılah yüzünden– semâ ile ahz ü telâkki edildiği takdirde bu lafzı kimsenin istimal etmemesi iktiza eder" diye İbnü's-Salâh'ın sözünü takviye eder.

Her ne hal ise ehl-i fennin müteahhirleri beyninde yalnız حدثني lafzı – سمعت gibi– râvinin, şeyhinin lafzını kulağı ile işitmiş olduğuna delâlet eder ve her iki tabir yekdiğere muadildir ve muhaddisînin ekseri semâlarını ifade için bu iki tabiri farksız olarak istimal etmişlerdir. Lâkin Hâfız İbn Hacer'in (773-852) dediğine göre kāilinin semâı vuku bulduğuna delâlette سمعت demek حدثني demekten daha sarih bir sîgadır. Zira evvelen vasıta ihtimalini ref'eder, sâniyen حدثني lafzının bazı ehl-i ilm tarafından tedlîsen icâzette de istimal olunduğu vardır. Hatîb de, " سمعت " nün حدثني'ye râcih olduğu şununla sabittir ki icâzet hadislerinde, mükâtebe hadislerinde, istimâ' edilmemiş hadisi tedlîste سمعت 'yü istimal eden hemen hemen yok gibidir. Halbuki حدثني'yi icâzette istimal eden vardır" diyor. حدثني 'nin, tedlîsen ve semâı îhâmen kullanıldığına ecille-i tâbiînden Hasan-ı Basrî'nin, حدثنا أبو هريرة demesini misal olarak gösterirler. Halbuki ehl-i ilmin ekseriyyet-i uzmâsı müşârün ileyhin Ebû Hüreyre radıyallahu anhtan semâan rivayeti olmadığına kāildirler. Bu sözü, حدث أهل المدينة والحسن بها "İçinde Hasan bulunduğu halde şehir ahâlîsine tahdîs etti" sebkine ifrağ ile te'vil ederler. حدثنا 'nın, kāili tarafından semâ vuku bulduğuna nas olmadığını Ebü'l-Hasan b. Kattân da (ö. 628) söylemiş ve ***Sahîh-i Müslim***'in deccâl tarafından katl ve ba'dehû ihya edilecek zat hakkındaki hadisinde o zatın laîn-i mezbûre, أنت الدجال الذي حدثنا به رسول الله صلى الله عليه وسلم "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin çıkacağını bize buyurduğu deccâl sensin" demesiyle ihticâc etmiştir. Âşikârdır ki katl ve ihya edilecek olan o zat nice asırlardan sonra zuhur edeceğinden Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile o güne kadar müşerref olmuş bulunmayacaktır. Demek ki hadiste mevzubahis edilen tahdîs o zatın kendi semâı değil, ümmet vasıtasıyla olacak semâıdır.

أخبرني lafzını da birçok eimme حدثنا makamında kullanmışlardır. Hatta bilâvasıta semâları hakkında bu lafzı istimalden hemen hemen şaşmayanlar da vardır ki en meşhurları Hammâd b. Seleme (ö. 167), Abdullah b. Mübârek (ö. 181), Hüşeym b. Beşîr (104-188), Ubeydullah b. Mûsâ (ö. 213), Abdürrezzâk (125-210), Yezîd b. Hârûn (118-206), Amr İbn Avn (ö. 225), Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî (ö. 226), İshak b. Râhûye (161-236), Ebû Mes'ûd Ahmed b. Furât er-Râzî'dir (ö. 258). Ahmed b. Hanbel, " أخبرنا demek حدثنا demekten daha sehl yani gailesizdir, حدثنا pek şedîddir" der imiş. Megāribe de ikisi beyninde fark gözetmezler. Vâkıa tahdîs ile ihbar lugaten

bir mânaya gelir. Lâkin أخبرني 'nin arza tahsisi şâyi olduktan sonra ekser-i meşârika muhaddisîni tarafından iki tabir beyninde fark gözetilmeye başlanmıştır. İmam Evzâî (88-157), İbn Cüreyc (80-149?), İmam Şâfiî (150-204), Müslim (204-261), Abdullah b. Vehb el-Mısrî (125-197), Nesâî (215-303) gibi ecille-i ruvât iki lafzın tefrikini iltizam edenlerdendir. Zira ihbar lafzı –tahdîs gibi– münhasıran şeyhten semâı değil, şeyhin huzurunda okumayı da iş'âr etmeye başladığından artık beynlerinde umum ve husus hâsıl olmuş ve her tahdîse ihbar denilebilmişse de her ihbara tahdîs denilememeye başlamıştır. Bundan dolayıdır ki Ahmed b. Sâlih (170-248), "أخبرنا ile أنبأنا lafızları حدثنا 'nın dûnundadır" demiş.

أنبأنا ile نبأنا lafızları da أخبرنا mânasınadır ve o makamda yani arz mânasında kullanılırlar. Lâkin ikincisini istimal edenler azdır.

Buraya kadar olan elfâza bakacak olursak görürüz ki en kuvvetlisi إملاءً حدثنا dir. Ondan sonra سمعت daha sonra حدثني , daha sonra أخبرني , daha sonra أنبأنا ile نبأنا gelir. Lâkin İbnü's-Salâh, حدثنا ile أخبرنا 'nın bir cihetten سمعت 'den daha yüksek olduğunu söyler. Şu itibarla ki سمعت diyen râvinin bu lafzında yalnız işitmiş olduğuna delâlet olup –diğer iki lafızda olduğu gibi– şeyhin, haberi benden rivayet et mânasını ifade edecek veçhile kendisine hitap ettiğine delâlet yoktur. İbnü's-Salâh'ın semere-i hilâfı âtîdeki misal ile zâhir olur: Hatîb el-Bağdâdî (392-463) şeyhi Ebû Bekir el-Berkānî'ye (333-425), "Sizin şeyhiniz Serifî, Ebü'l-Kāsım Abdullah b. İbrâhim Âbendûnî'den (273-368) rivayet ettiği hadislerde niçin daima سمعت diyor da حدثنا yahut أخبرنا demiyor?" diye sormuş, o da cevaben, "Ebü'l-Kāsım sika ve salâh ile mevsûm olmakla beraber rivayet hususunda meşrebi pek çetin idi. Berkānî bunu bildiği için meclisinde Ebü'l-Kāsım'ın kendisini göremeyeceği ve huzuruna muttali olamayacağı bir yerde oturur ve Ebü'l-Kāsım'ın, yanına giren şahsa rivayet ettiğini dinlerdi. İşte bundan dolayı hep سمعت diyor da حدثنا، أخبرنا demiyor. Zira Ebü'l-Kāsım'ın maksudu olan zat, yalnız yanına giren zattan ibaret idi" demiştir. Zerkeşî ile Kastallânî bu meselede tafsil taraftarıdırlar. Onlarca sahih olan kavil, tahdîs umuma vâki olmuşsa حدثنا , şahs-ı mahsûsa vâki olmuşsa سمعت demenin a'lâ olmasıdır.

قال لي ile ذكر لي فلان kelimelerine gelince bunlar hadisin muttasıl olduğunu iş'ârda vâkıa حدثنا 'dan farksızdır ve bilâvasıta semâı iş'ârda sarihtir. Lâkin bu lafızları en ziyade müzakere halinde işitmiş oldukları rivâyâtta istimal ettiklerinden bunlar şeyhin tilmize tahdîsi halinden ziyade müzakere esnasında semâ vukuunu ima eder tabirlerdendir. Ebû Abdullah b. Mende (310-395) ise, "Buhârî قال لي فلان dedi mi icâzettir. قال فلان dediği yerde ise tedlîs etmiştir"; Ebû Ca'fer Ahmed b. Hamdân da, "Buhârî'nin

قال لي فلان dediği rivayetlerin hepsi de arz ve münâveledir" diyorlarsa da ulemâ bu sözleri ifrat addederek kabul etmemişler ve o gibi sözlerin ekseriya müzakere esnasında zaptedilmiş semâa mahmûl sözler olduğunu söylemişlerdir. Nitekim İbnü'l-Kattân (628) tedlîs-i şüyûhtan bahsederken, "Buhârî'ye gelince hiçbir zaman tedlîs ettiği sahihan sabit olmayıp buna dair hakkında söylenen söz bâtıldır" diyor.

Semâa delâlet eden elfâz-ı edânın en aşağısı ise harf-i cersiz olarak yalnız قال فلان yahut ذكر فلان kelimeleridir ki bilvasıta semâ vuku bulmuş olma ihtimalini nefyetmez. Maahâzâ râvi ile o fülânın mülâkat etmiş olduğu mâruf; râvi de tedlîsten sâlim, bâhusus Haccâc b. Muhammed el-A'ver gibi –lafzını müşâfeheten işitmediği kimsenin sözü için قال demeyen– zevâttan ise bu lafzı da semâa mahmûl olur. Haccâc el-A'ver, İbn Cüreyc'in kitaplarını doğrudan doğruya kendisinden hep قال ابن جريج lafzı ile rivayet etmiş ve bu rivayetleriyle muttasıl olduklarında şüphe edilmeyerek ihticâc edilmiştir. Lâkin Hatîb yalnız Haccâc el-A'ver gibi bunu itiyat etmiş olanların قال demesini bilâvasıta semâa hamleder.

46

Hadisi Ahz ve Tahammül Tarikleri ile Edâ Sîgaları (mâba'd)

2. Kıraat Ale'ş-Şeyh Yahut Arz

Ahz ve tahammülün ikinci tariki **kırâat ale'ş-şeyh** yahut **arz**, daha münasibi **arz-ı kırâat** veya **arz-ı semâ**dır.

Kırâat ale'ş-şeyh bilâhare şeyhinden rivayet edebilmek için hadisleri onun huzurunda okumaya derler. İster tâlip bizzat okumuş, ister mecliste hazır diğer bir tâlip okumuş da o dinlemiş; hadisler ister kitaptan, ister ezberden okunmuş; kıraat ister o tâlip, ister hâzır bi'l-meclis olan diğer bir tâlip tarafından vâki; bu dört suretin her birinde de kıraat ister ezber, ister kitaptan; bütün suretlere göre de ister şeyh o hadisleri ezberlemiş, ister ezberinde olmadığı takdirde aslolan nüshasını kendisi yahut diğer bir sika elinde tutmuş olsun hepsine **kıraat,** arz için okuyana da **kārî** (قارئ) denir.

Irâkī arzın bir suretini daha haber verip, "Kimsenin elinde kitap olmaksızın sâmiînden bir sika; şeyhin asıl nüshasını ezber bilir, şeyh de okunanı gafletsizce dinlerse kâfidir" diyor. Onun dediğine göre ha bir sika şeyhin nüsha-i asliyyesini elinde tutmuş, ha o sika o aslı ezberinde hıfzetmiş, ikisi de müsâvidir. Müşârün ileyh hayli ehl-i hadîsin bununla iktifa ettiklerini haber veriyor.

Şeyhülislâm İbn Hacer el-Askalânî ise, "Bu suretlerin kâffesinde elde kitap bulundurmak hıfza tercih edilmelidir. Zira hâfıza aldatır" der. Ahmed b. Hanbel de kāriin,

okuduğunu bilir ve anlar takımdan olmasını; İmâmü'l-Haremeyn de şeyhin kāri tarafından bir tahrif veya tashîf vukuunda derhal doğrultacak ehliyette bulunmasını şart kılmışlardır.

Kıraate ekser-i muhaddisînce **arz kıraat** namı da verilir. Kıraat ile arz beyninde ıstılahan terâdüf varsa da İbn Hacer el-Askalânî *Buhârî* şerhinde beynlerinde umum ve husus bulunduğunu iddia eder ve "Arz kıraatten ehas olup kıraatsiz arz olamazsa da arz kastı olmaksızın da kıraat olabilir" der. Tefrikin bu derecesine ince eleyip sık dokumak denir.

Beyan edilen suretlerle vâki olan –şartına muvâfık– arz-ı kırâat üzerine edilen rivayet –Selef'ten müstesna bazı zevatın adem-i ta'vîzine mukabil– Selef'in ekseriyyet-i uzmâsı kavlince sahih olduğu gibi müteahhirînin icmâıyla da makbul ve muhteccün-bihtir. Eğer Ebû Muhammed er-Râmhürmüzî'nin (ö. 360?) كتاب المحدث الفاصل بين الراوي والواعي kitabındaki[1] rivayeti sabit ise Selef'ten Ebû Âsım en-Nebîl (122-212) arz-ı kırâati tecviz etmeyenlerden biridir. Hatîb de Vekî' b. Cerrâh'ın (161-179), "Ben arz tarikiyle bir tek hadis olsun ahzetmiş değilim" dediğini naklettiği gibi Buhârî'nin şeyhi Muhammed b. Selâm el-Bîkendî'nin (161-225) İmam Mâlik'e yetişip huzurunda rivayet edildiğini görünce bu sebepten dolayı müşârün ileyhten semâı terkettiğini, kezâlik Abdurrahman b. Sellâm el-Cumahî'nin de arzı kâfi görmediğinden nâşî İmam Mâlik'in emriyle meclis-i dersten çıkarıldığını nakleder. Lâkin Bîkendî'nin İmam Mâlik'ten rivayeti olduğunu Emîr Nasr b. Mâkûlâ'dan Abdülazîm el-Münzirî naklettiğine göre hazret-i imamdan başka vakitte şifahen ahz ve telakki etmiş demek oluyor.

Arz tarikiyle rivayetin sıhhatine kāil eslâf pek çoktur. Beyhakī'nin *Medhâl*'de rivayet ettiğine göre sahâbeden Enes, İbn Abbas ve Ebû Hüreyre, tâbiînden Saîd b. Müseyyeb, Ebû Seleme b. Abdurrahman ez-Zührî, Kāsım b. Muhammed b. Ebû Bekir, Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Hârice b. Zeyd, Süleyman b. Yesâr, Abdurrahman b. Hürmüz, Atâ b. Ebû Rebâh, Nâfi', Urve b. Zübeyr, Zührî, Mekhûl, Hasan-ı Basrî, Mansûr b. Mu'temir es-Selemî, Eyyûb es-Sahtiyânî, eimmeden İbn Cüreyc, Süfyân es-Sevrî, İbn Ebû Zi'b, Şu'be, Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İbn Mehdî, Şerîk b. Abdullah el-Kureşî, Leys b. Sa'd, Ebû Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm, Buhârî ilâ âhirih hep bunu tecviz edenler meyanındadırlar. Hatîb'inde rivayetine nazaran Ebû İshak İbrâhim b. Sa'd ez-Zührî (ö. 183?) Iraklı ulemâya, "Şu teammüki artık bırakınız. Arz da semâ gibidir" demiştir. Humeydî ile (ö. 219) Buhârî arz ile

1 Ehl-i eser mustalahatına dair ilk telif edilen kitap budur.

rivayetin sıhhatine kitabımızın 57. Dımâm b. Sa'lebe hadisi ile ihticâc etmişlerdir. Mahallinde görüleceği üzere müşârün ileyh Benî Sa'd b. Bekir tarafından şerâyi'-i dîni öğrenmek ve emr-i şerîf-i risâletpenâhîyi kavmine tebliğ etmek üzere huzur-ı celîl-i nebevîye gelmişti. Şerâyii de doğrudan doğruya aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden telakki edecek yerde birer birer kendisi sormuş ve "evet" cevabını almıştır. Sonra kavminin nezdine avdet edince onlara tebliğ etmiş, onlar da imana gelmişlerdir. İşte arz tarikiyle rivayet üzerine tebliğin en a'lâsı.

Beyne'l-ulemâ ihtilâf, nefs-i arzın cevaz ve sıhhatinde değil, arz ile lafz-ı şeyhi istimâ' etmenin hangisi râcih olduğu meselesindedir.

Birinci mezhebe göre arzın semâdan farkı yoktur. İmam Mâlik'in, ashâb-ı Mâlik'in ulemâ-yı Medîne'den olan eşyâh-ı Mâlik'in, Hicaz ile Kûfe ekseriyyet-i ulemâsının, Buhârî'nin ilâ âhirih hep buna kāil oldukları hikâye olunuyor. Râmhürmüzî İmam Ali kerremallahu vecheh ile İbn Abbas radıyallahu anhümün de ikisi beyninde fark görmediklerini söyledikten sonra Ali radıyallahu anhın, "Âlimin huzurunda kıraat ondan dinlemek gibidir" buyurduklarını da rivayet eder. İbn Abbas radıyallahu anhümânın da, "Benim yanımda okuyunuz. Benim yanımda kıraatiniz benim, sizin yanınızda kıraatim gibidir" dediğini Beyhakī *el-Medhal*'inde rivayet ettiği gibi aynı mânayı Ebû Bekir es-Sayrafî *Kitâbü'd-Delâil*'inde İmam Şâfii'den nakleder. İmam Mâlik'in rivayet için kıraat ve arzı kâfi görmeyip yalnız semâa tutunanlara son derecede canı sıkılıp, "Hadiste bu sana kifâyet etmiyor da Kur'an'da nasıl kifayet ediyor? Kur'an daha büyük değil mi?" dediği hemşirezadesi Mutarrif b. Abdullah el-Yesârî'den mervîdir. Hatta şeyhine arzettiği kitapları rivayet ederken râvinin حدثني demesini bile tecviz ettiğini Hatîb *Kifâye*'sinde Abdullah b. Vehb'den (125-197) nakleder.

İkincisi semâı arza tercih edenlerin mezhebidir ki ehl-i meşrikın cumhuru buna kāillerdir. İbnü's-Salâh, Irâkī, Nevevî, Süyûtî mezheb-i sahîh bu olduğunu söylüyorlar.

Üçüncüsü Ebû Hanîfe ve İbn Ebû Zi'b ile diğerlerinin mezhebidir ki bunlar arzı semâa tercih edenlerdir. Mâlik'in mezhebi bu olduğunu Dârekutnî ile İbn Fâris, Beyhakī ve Hatîb naklediyorlar. Yine İbn Fâris'e göre İbn Cüreyc ile Hasan b. Umâre'nin; Hatîb'in *Kifâye*'sindeki –beyanına göre Leys b. Sa'd'in, Şu'be'nin, İbn Lehîa'nın, Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın, Yahyâ b. Abdullah b. Bükeyr'in, Abbas b. Velîd b. Mezyed'in, Ebü'l-Velîd Hişâm b. Abdülmelik et-Tayâlisî'nin, Mûsâ b. Dâvûd ed-Dabbî el-Hulkānî'nin, Ebû Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm'ın, Ebû Hâtim

er-Râzî'nin; Beyhakī'nin ***el-Medhal***'de Mekkî b. İbrâhim'den nakline göre Osman b. Esved el-Cumahî'nin, Hanzale b. Ebû Süfyân el-Emevî'nin, Talha b. Amr el-Hadramî'nin, Muhammed b. İshak'ın, Süfyân es-Sevrî'nin, Ebû Hanîfe'nin, Hişâm'ın, Muhammed b. Ebû Zi'b'in, Sa'd b. Ebû Arûbe'nin, Müsennâ b. Sabbâh el-Ebnâvî'nin mezhebi budur. Bunlardan Ebû Ubeyd, "Yanımda okumak, okumayı benim deruhte etmemden daha sağlam olur" dermiş. Bunlar, şeyh yanılacak olursa tâlip hatayı doğrultmaya kalkışamaz diye arzı semâa tercih ediyorlar. Kitâbü'l-Bedî' sahibi –ki İbnü's-Sââtî demekle mâruf Muzafferüddin Ahmed b. Ali el-Bağdâdî'dir (ö. 694)– bu meselede tesviyeye yani her iki tarz-ı tahammülün farksız olduğuna kāil olduktan sonra; "Mahall-i hilâf şeyhin kendi kitabından okumasıdır. Zira o da tâlip gibi sehvedebilir. Binaenaleyh yanında okunmak ile kendi okumak beyninde fark kalmaz. Lâkin şeyh hıfzından okuyacak olursa bunun arzdan a'lâ olduğunda ittifak vardır" diyor. İbn Hacer de, "Semâı tercih, şeyh ile tâlip ilmen müsavi olduklarına yahut tâlip daha âlim olduğuna göredir. Zira bu takdirde tâlip işittiklerine daha ziyade dikkat eder. Tâlibin ilmi daha az olduğu takdirde ise okuyup arzetmesi evlâdır. Zira bu, zabtına daha ziyade yardım eder. Bu nükteye binaendir ki imlâ halinde şeyhin lafzını tâlibin dinlemesi derecâtın en yükseğidir. Çünkü bu takdirde şeyh de, tâlip de dikkatli bulunurlar" diyor.

Arz tarikiyle ahz ve tahammül eden râvinin edâ sîgaları her biri sonrakilerden daha güzel ve daha ihtiyatkârane olmak üzere ale'd-derecât âtîdeki sîgalardır:

1. Bizzat okumuşsa قرأت على فلان "Fülânın huzurunda okudum"; kendi hazır iken başkası okumuşsa قُرِئَ عليه وأنا أسمع "Fülânın huzurunda okunurken ben de dinliyordum." Bundan sonra semâ bahsinde سمعتُ den sonra gelen elfâzı (s. 355 hep) kıraat ile takyid ederek istimal etmek gelir:
2. حدثنا بقراءتي yahut حدثنا قراءة عليه وأنا أسمع;
3. أخبرنا بقراءتي yahut أخبرنا قراءة عليه وأنا أسمع;
4. أنبأنا، نبأنا بقراءتي yahut أنبأنا، نبأنا قراءة عليه وأنا أسمع;
5. قال لنا بقراءتي yahut قال لنا قراءة عليه وأنا أسمع ; ذكر لنا بقراءتي yahut ذكر لنا قراءة عليه وأنا أسمع. Bu tarzda edâya o kadar alışılmıştır ki rivâyet-i şiirde bile şiirin kimden dinlendiğini haber vermek için, أنشدنا فلان قراءة عليه derler. Görülüyor ki arzda istimali câiz olmayan lafız yalnız سمعت dür. Kādî İyâz, Mâlik ile her iki Süfyân'ların –ki Sevrî ile İbn Uyeyne'dirler– burada bunu da tecviz ettiklerini söylüyorsa da herhalde kavl-i sahîh adem-i cevâzıdır.

Tahammül-i arzı kıraat lafzı ile takyid etmeksizin –aynıyla semâda olduğu gibi– yalnız حدثنا، أخبرنا sîgalarıyla edâ etmenin sıhhatinde beyne'l-muhaddisîn ihtilâf vardır. Abdullah b. Mübârek, Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî, kavl-i meşhurlarına göre Ahmed b. Hanbel ile Nesâî bu makamda bu iki sîganın mutlak olarak istimalini câiz görmezler. Hatta Kādî Ebû Bekir kavl-i sahîhin de bu olduğunu söyler. Hatîb de bu zümreye İbn Cüreyc'i ilhak ettikten sonra, "Ashâb-ı hadîsten birçok kimsenin kavli budur" der. Bunların aksine olarak İbn Şihâb ez-Zührî ile Mâlik, Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Buhârî ve Süfyân es-Sevrî ile Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Yezîd b. Hârûn, Nadr b. Şümeyl, Ebû Âsım en-Nebîl, Vehb İbn Cerîr, ahad-i kavleynine göre Mâlik, Sa'leb, Tahâvî, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve diğer kavline göre Ahmed b. Hanbel gibi Hicâziyyûn ve Kûfiyyûn'un ekser-i ulemâsı her iki sîganın yekdiğeri makamında istimalini câiz görmüşlerdir.

Üçüncü taife de tahammül-i arzda قراءت lafzını istimal etmeksizin أخبرنا demeyi tecviz ederler de حدثنا demeyi câiz görmezler. İmam Şâfiî ve ashabı ile ***Sahîh*** sahibi Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî ve İbnü's-Salâh ile Nevevî'nin dediklerine göre ehl-i meşrikın cumhuru ve Muhammed b. Hasan et-Temîmî el-Cevherî'nin, ***Kitâbü'l-İnsâf***'taki iddiasına göre ekser-i muhaddisîn buna kāil imişler. Hatta Cevherî bu mezhebi:, "Zira أخبرنا lafzı, rivayet ettiklerimi şeyhim kendi lafzı ile bana söyledi demeye muadil olamazsa da ben şeyhimin huzurunda okudum makamına kāim olabilir" diyerek tevcih ediyor.

İbn Cüreyc –Hatîb'in nakline göre-birinci, İbnü's-Salâh'ın nakline göre üçüncü mezhebe kāil olanlardandır, İbnü's-Salâh'ın dediğine bakılırsa Evzâî ile İbn Vehb; Cevherî'nin dediğine göre Nesâî de bu zümredendirler. Bu ıstılahı Mısır'a ilk idhal eden İbn Vehb olmuştur. Her ne hal ise ehl-i hadîs beyninde sonradan şâyi olan bu kavl olup bundan da maksutları حدثنا deyince semâ, أخبرنا deyince arz olduğunu ifham etmektir. Bu lafızlar artık ıstılahan o kadar temayüz etmiştir ki, "Örf-i lugavîde medlûlleri beyninde fark yoktur" diyerek hilâfına ihticâc etmek bile zâittir, Ebû Bekir el-Berkānî'nin (333-425) şu hikâyesi, bu isti'mâl-i örfînin daha o zamandan evvel bile ne kadar kökleşmiş olduğunu gösterir. Horasan'ın ehl-i hadîs rüesâsından Ebû Hâtim Muhammed b. Ya'kūb el-Herevî, Berkānî'ye bir gün demiş ki bazı meşâyihimden Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf el-Firebrî'den (yahut Ferebrî) rivayeten ***Sahîh-i Buhârî***'yi arz suretiyle okudum. O şeyhim her hadiste حدثكم الفربري derdi. Kitabı bitirdikdten sonra öğrendim ki şeyh kitabı Firebrî'den benim gibi arz tarikiyle ahzetmiş. İtiraz ettim yeni baştan kitabı bana okuttu ve her hadisin başında أخبركم الفربري dedi. İntehâ.

Örf-i mütekaddimîne göre أنبأنا 'nın أخبرنا 'dan farkı yoksa da müteahhirîn bu lafzı –İbn Hacer el-Askalânî'nin tasrîhan beyanına göre– عن lafzı gibi icâzet mânasına istimal etmişlerdir. ***Nuhbe*** şârihi Ali el-Kārî de mütekaddimîn ile müteahhirîn arasındaki tabaka-i mutavassıtanın أنبأنا lafzını mutlak olarak arzda kullanıp icâzede mukayyet olarak أنبأنا إجازةً dediklerini yazar.

47

Semâ ile Arza Teferru‘ Eden Bazı Mesâil

1. Fer‘

Arz suretiyle kıraatte altı ihtimal vardır:

Birinci ihtimal: Şeyh, okunanı hıfzından bilir ve asıl olan nüshayı elinde bulundurur. İşte bu suretle semâın sahih olduğunda şüphe yoktur.

İkinci ihtimal: Şeyh hâfız olmakla beraber, nüshası mevsûkun-bih ve okuduğuna dikkat eden bir kāriin elinde bulunur. Bu semâın da sıhhatinde şüphe yoktur. Hatta her iki zat dikkat hususunda yekdiğere karşılıklı yardım ettiklerinden denilebilir ki bu evvelkisinden esahtır.

Üçüncü ihtimal: Şeyh okunanı ezbere almamış, lâkin aslolan nüsha kendi elinde bulunur. Bu semâın da sıhhatinde ihtilâf yoktur.

Dördüncü ihtimal: Şeyhin hıfzı yoksa da asıl, sika ve dikkatli olan kāriin elinde bulunur. Bu takdirde de semâ sahih olup bunu hoş görmeyen ehl-i teşdîdin bu babdaki hilâfı muteber değildir.

Beşinci ihtimal: Şeyhin hıfzı yok, kāri de şeyhin aslından başka bir nüshadan okur. Lâkin sâmiîn içinde dikkatli bir sika aslı elinde tutar. İşte bu mesele ihtilâflıdır. Kādî İyâz'ın nakline göre İmâmü'l-Haremeyn bu semâı gayri sahih addedip Kādî

Ebû Bekir el-Bâkıllânî de müteredddit ve mene daha ziyade meyyaldir. Diğer bazıları ise tecviz ederek bu suretle semâı sahih addederler. Irâkī, "Kâffe-i şüyûhun ameli bu minval üzeredir" dediği gibi İbnü's-Salâh da bunun kavl-i sahîh-i muhtar olduğunu söyler. Hâfız İmâdüddin es-Silefî de (ö. 470-576?), "Bütün ulemâmızı bunu kabulde müttefik bulduk" der.

Altıncı ihtimal: Şeyh, hâfız olmadığı gibi aslı elinde bulunduran da –ister kāri, ister sâmiînden bir diğeri olsun– sika değil. İşte böyle olan semâ, merdud ve gayri mu'teddün-bihdir.

2. Fer'

Kāri, şeyhin huzurunda okuduğu esnada şeyh kemâl-i dikkat ve teyakkuzla dinlediği halde sükût eder ve kāriin lafzını inkâr etmemekle beraber نعم yahut ona benzer biz söz ile ikrar ve tasdikte de bulunmayacak olursa bu tarz-ı semâın sıhhatine ve bu semâa binaen rivayetin câiz olduğuna –Kādî İyâz'ın dediği üzere– cumhûr-ı fukahâ ve muhaddisîn ile nüzzâr yani mütekellimîn kāil olmuşlardır. Zira bu surete göre karâin-i hâliyye şeyhin ikrar ve tasdiki makamına kāim olacağından bu gibi elfâzı söylemesi şart değildir. Lâkin Zâhiriyye ulemâsından bazıları şeyhin نعم gibi bir lafz ile nâtık olmasını şart edip Şâfiîler'den Ebû İshak eş-Şîrâzî ile Ebû Nasr İbnü's-Sabbâğ ve Ebü'l-Feth Süleym er-Râzî bunlara peyrev olmuşlardır. Hatta İbnü's-Sabbâğ, "Bu suretle tahammül eden kimsenin işittiği ile âmil olması câizse de حدثني yahut أخبرني diyerek rivayet etmesi câiz olmayıp olsa olsa قرأت عليه yahut قرئ عليه وهو مستمِع diyebilir" diyor ki, Gazzâlî de, "Kavl-i sahîh budur" diyor.

Âmidî dahi bu adem-i tecvîz re'yini mütekellimîne azvedip, "Sahihtir" dediği gibi fukaha ile muhaddisînce bunun câiz olduğunu da nakletmiştir. Hâkim ise eimme-i erbaanın tecviz tarafında olduklarını söyleyip naklinin sahih olduğunu İbnü'l-Hâcib de beyan etmiştir. Şeyh elfâz-ı tasdik ve ikrardan hiçbirini telaffuz etmeksizin yalnız başı ile yahut parmağı ile işaret edecek olursa Râzî –*Mahsûl*'ündeki beyanına göre– ne حدثني ne أخبرني ne de سمعت demek olmaz demişse de Irâkī, "Bunda nazar vardır" diyerek bunu reddetmiştir.

3. Fer'

Gerek semâda gerek arzda râvi hadisi şeyhin lafzından tek başına dinlemişse esnâ-yı edâda حدثني başkalarıyla birlikte dinlemişse حدثنا; arz için bizzat okumuşsa

أخبرني, kendisi hazır iken okunmuşsa أخبرنا demesi müstahsendir. Râvi hîn-i tahammülde yalnız mı idi yoksa başkaları da birlikte var mı idi? diye şek ederse أخبرني، حدثني der de أخبرنا، حدثنا demez. Zira nazarında muhakkak olan kendisinin semâ veya arzıdır. Başkalarınınki ise meşkûk kalıyor. Müfred mütekellim ve mütekellim maa'l-gayr zamirleriyle edâ beyninde fark gözetmek emr-i istihsânî olup vücûbu iddia edilmediğinden istihbaba delâlet eden eimme nükûlünü zikretmekten sarfınazar ederim. Lâkin kütüb-i musannefedeki حدثنا ların yerine أخبرنا، أخبرنا ların yerine حدثنا yı ikame etmek câiz değildir. Bu iki lafzın yekdiğeri makamında istimalinde ihtilâf olduğu yukarıda söylenmiş olduğundan râvi iki lafız beyninde müsavat itikadında olsa bile bunu yapmasına cevaz yoktur. Zira bu lafızların birini istimal eden ricâl-i senedden her birinin hangi kavli ihtiyar ettiği mâlûm değildir. Râvinin kendi şeyhinden işittiği bu lafızları değiştirmekte ise nazar olunur: Eğer حدثنا yahut أخبرنا diyen şeyhi rivâyet bilmânaya kāil ise tâlibin bu iki lafızdan birini ale's-seviyye istimal etmesine mesağ vardır, yoksa câiz değildir. Maahâzâ Ahmed b. Hanbel, şeyhin hiçbir lafzını ibdal etmeyi câiz görmezdi.

4. Fer'

Gerek tâlib-i sâmi' gerek şeyh-i müsmi' semâ halinde iken başka bir şeyi istinsah ile meşgul oldukları takdirde o meclisteki semâ sahih olur mu? Ebû İshak el-İsferâyînî ile İbrâhim b. İshak el-Harbî'nin ve Ebû Ahmed b. Adî'nin ve eimmeden daha pek çok zevatın kavline göre bu semâ sahih değildir. Hâfız Mûsâ b. Hârûn el-Hammâl ise sıhhatine kāildir. Halbuki Ebû Hâtim er-Râzî'nin, üstadı Ârim'in huzurunda semâ halinde yazı ile meşgul olduğu, Abdullah b. Mübârek'in de yanında hadis okunurken başka şey yazdığı sabittir. Lâkin Şâfiiyye'den Ebû Bekir Ahmed b. İshak ez-Zabeî, "Böylesi edâ ederken حدثنا yahut أخبرنا demeyip حضرتُ yani hazır bulundum demelidir" diyor. İbnü's-Salâh ise ne sıhhati ne de men'i ıtlakı üzere kabul etmeyip meselede tafsile taraftar olmuştur. Onca sahih olan mezhep şudur: Nâsihın meşguliyeti okunan şeyleri anlayıp zabtetmeye mani olacak gibi ise semâi gayri sahih, Dârekutnî'nin kıssasında olduğu gibi mani olmuyorsa sahihtir. Dârekutnî gençliğinde İsmâil es-Saffâr'ın meclis-i tahdîsinde bulunmuş. İsmâil tüllâba imlâ ederken o, istimlâyı bırakıp beraberinde olan bir cüzü istinsah ile meşgul olmuş. Orada hazır olanlardan biri, "Sen böyle istinsah ile meşgul oldukça semâın sahih olmaz" demiş. O da, "Benim kavrayışım seninkine benzemez" dedikten sonra, "Şeyhin şimdiye kadar kaç hadis imlâ ettiğini biliyor musun?" diye sormuş. "Hayır" cevabını aldıktan sonra on sekiz hadisin imlâ edilmiş olduğunu haber vermiş. İmlâ edilen hadisleri saymışlar, bu kadar

çıkmış. Bir de, "Birinci hadis fülândan o da fülândan; ikinci hadis fülândan ilâ âhirih" diyerek on sekiz hadisin senedlerini de, metinlerini de birer birer sonuna kadar okuyunca şaşakalmışlar.

Dârekutnî'nin bunun kadar garip diğer bir kıssasını da Süyûtî naklediyor: Bir gün kendisine hadis arzolunurken kendisi namaz ile meşgul olmuş. Kāri بسر بن ذوعلوق ismine tesadüf edince onu بَشِير diye okumuş. Hazret-i imâm yanlışı ihtar için namazda سبحان الله demiş. Kāri hatasını anlayınca onu بُشَيْر okumuş. Dârekutnî yine tesbih edince öteki يسير okumuş. Bunun üzerine Dârekutnî namazda نٓ وَالْقَلَمِ [1] âyet-i kerîmesini tilâvet ederek birinci harfin نُسَير olduğunu bu suretle ihtar etmiş.

Hamza b. Muhammed b. Tâhir de, "Dârekutnî'nin meclis-i hadîsinde bir kere bulundum. Kāri okumakla meşgul iken o nâfile namazına durmuştu. Kāri, râvi عمرو بن شعيب ismini عمرو بن سعيد diye okudu. Dârekutnî tesbih etti. Kāri yanlışını tekrar etti ve durdu. Dârekutnî namazda يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ [2] âyetini tilâvet ederek hatayı tashih etti" diye rivayet etmiştir.

Esnâ-i kıraatte gerek şeyh gerek sâmi' konuşurlar yahut kāri acele ile yahut yavaş sesle okur; ya da kāriden uzak kaldığı için sâmi' okunan şeyleri lâyıkıyla anlamayacak olursa o semâın sıhhat ve adem-i sıhhati veya deminki tafsil kavilleri câridir. Lâkin bu takdirlerde semâın sahih olmaması evlâ olup yalnız siyak ve sibak karînesiyle keşfedilebilecek bir iki kelimeye munhasır kalan zühûl ma'füv olmak gerektir. Bu takdirde de okunan kitap veya cüz-i hadisi rivayete şeyhin sâmiîne icâzet vermesi müstehap olur ki o kitap veya cüzden işitilememiş tek tük kelimelerin icâzet sayesinde rivayeti sahih olabilsin. Bu tarzdaki semâ üzerine icâzet veren şeyh, سمعه مني وأجزتُ له روايته "Bu kitabı benden dinledi. Ben de rivayet etmesine icâzet verdim" demelidir ki bu takdirde semâ tam olmadığı için şeyh de yalnız rivayete icâzet ile iktifa edip حدثني demeye izin vermemiş oluyor.

Şeyhin imlâ ederek tahdîs etmesinde de hal böyledir. Ahmed b. Hanbel'in oğlu Sâlih b. Ahmed pederine, "Şeyh mâruf olan bir kelimeyi ağzında çiğneyip duyurmayacak olursa o kelimeyi ondan rivayet câizdir der misin?" diye sormuş. O da, "Umarım ki bu kadarcığı ma'füv olsun" cevabını vermiş.

Buhârî'nin şeyhi Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn ise A'meş'ten, Süfyân'dan dinlediği hadislerde tek tük kelimeleri kulağı ile işitmeyip de arkadaşlarından istifham

1 {el-Kalem, 68/1.}

2 Hûd, 11/87.

ederek öğrenecek olursa bu kelimeleri şeyhinden değil, arkadaşlarından olmak üzere rivayet eder ve başka türlü hareket etmeyi câiz görmezdi.

Halef b. Temîm de der ki: "Ben, Sevrî'den on bin kadar hadis dinledim. Lâkin zabt için yanımda oturandan sorar dururdum. Bunu Zâide b. Kudâme'ye söyledim. Bana, bunlardan yalnız kalbinin hıfzettiklerini, kulağının işittiklerini rivayet et, deyince hepsini attım."

Hatîb'in nakline göre Halef b. Sâlim el-Muharrimî rivayet ettiği bir hadiste, حدثنا عمرو بن دينار diyecek yerde, سمعت سفيان بن عيينة يقول أخبرنا عمرو بن دينار demiş. أخبرنا diyeceğinize حدثنا عمرو deseniz a" demişler. O da, "Hayır, diyemem. Çünkü kalabalık yükünden Süfyân'dan bu kelimenin üç harfini yani ح، د، ث harflerini duyamadım" demiştir. Savab olan ve muhakkikînce makbul olan kavl işte budur.

Lâkin mütekaddimînden bir cemaatin de buna muhalif bir re'yi vardır ki buna nazaran mümlî olan şeyhin ders meclisi büyük olup bir müstemlî vasıtasıyla cemaate tebliğ ihtiyacı hâsıl olursa müstemlîden işitenler için o elfâzı mümlîye nisbet ederek rivayet etmek câizdir. Nitekim Süfyân b. Uyeyne'nin re'yi bu imiş. Ebû Müslim el-Müstemlî bir defa müşârün ileyhe, "Kalabalık çok, işitmeyenler var" demiş. Süfyân, "Sen işitiyorsun ya?" diye sormuş. O da, "evet" deyince, "Sen onlara duyur" demiş. Bu takdirce mümlînin elfâzını müstemlînin tekrar etmesi kırâat ale'ş-şeyh hükmünde olacağından yalnız müstemlînin lafzını işitenler onu mümlîden arz-ı kırâate binaen rivayet edebilecekler demek oluyor. Lâkin bunda da –kıraatte olduğu gibi– şeyhin müstemlîye kulak verip dediğini işitmesi şarttır. Maahâzâ kavl-i sahîh evvelkisi olup şeyh-i mümlînin lafzını müstemlîden işitenin doğrudan doğruya şeyhten rivayete hakkı yoktur, ihtiyata muvâfık olan –Ebû Bekir b. Huzeyme'nin yaptığı gibi– şeyhinden işitemediği elfâzı müstemlîden işittiğini tasrîh etmektir. İbn Huzeyme أخبرنا فلان بتبليغ فلان "Fülânın tebliği ile fülân bize haber verdi" derdi. Câbir b. Semüre radıyallahu anh da, سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول يكون اثنا عشر أميرًا hadisini rivayet ederken, "Bir kelime daha buyurdu da ben işitemedim, babama sordum; كلهم من قريش buyurduğunu söyledi"[3] diyerek bilâvasıta fem-i güherbâr-ı risâletpenâhîden mesmûu olan elfâz-ı şerifeyi bilvasıta mesmûu olanlardan temyiz ve tefrik etmiştir. Muhammed b. Abdullah b. İmâd el-Mevsılî, "Ben hiçbir hadisi müstemlînin ağzından ne yazdım ne de hiçbir dediğine kulak astım. Müstemlî ne söyledi bilmem. Ben yalnız muhaddisin ağzından çıkanı yazarım" demiş. Lâkin Hammâd b. Zeyd ile A'meş bu re'yde değillermiş. Hammâd, "Nasıl

3 {B7222 Buhârî, Ahkâm, 51.}

dedin" diye sorana, "Yanındakinden sor"; A'meş de, "İbrâhim en-Nehaî'nin meclisine giderdik. Bazan halka genişlerdi de uzakta kalanlardan onun söylediğini işitemeyenler bulunur ve birbirine sordukları olurdu. İşte bu sözleri onlar ondan rivayet edip dururlar" demiş. Lâkin bunlara benzer sözlerin hep tesâhül addedilip A'meş'in bu re'yini tilmizi Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn'in beğenmediği biraz evvel görülmüştü.

5. Fer'

Muhaddis ile sâmi' arasında hicab ve hâil olduğu takdirde sâmi' muhaddisin sesini tanır yahut muhaddisi tanıyan bir sikanın ihbarı üzerine söz söyleyen zatın o olduğunu ya da meclis, arz meclisi olduğuna göre muhaddis mecliste hazır ve kārii dinlediğini öğrenirse cumhura göre semâı sahihtir. Şu'be, "Sâmiin muhaddisi görmesi şarttır. Bir muhaddisin yüzünü görmedikçe ondan rivayet etme! Zira ne bilirsin? Belki onun suretine girip حدثنا، أخبرنا diyen bir şeytandır" demiştir. Lâkin bu, cumhura muhalif olarak aklın ibâ edeceği bir teşdîddir. Şu'be'ye sorarız. Yüzünü gördüğü muhaddisin de şeytan olmadığına nasıl mutmain olabiliyor?

Cumhurun delîl-i şer'îsi İbn Ömer radıyallahu anhümânın 367. إن بلالا يؤذن بليل hadisidir ki İbn Ümmü Mektûm'un ezanına kadar imsakin tehiri ferman buyurulmuştu. Halbuki o ezan okurken herkes evinde bulunuyor ve şahsını görmüyordu. Demek sesin mâlûm olması kâfi imiş. Kezâlik ümmü'l-mü'minîn Âişe ile diğer ümmehâtü'l-mü'minîn radıyallahu anhünne hazeratından rivayet edilmiş birçok hadis vardır. Şu'be'nin kendisi de râviler meyanındadır. Halbuki –mâlûm olduğu üzere– ümmehâtü'l-mü'minîn hazeratı hicab arkasından söz söylerler ve nakil buyurdukları hadislerle ihticâc edilirdi.

6. Fer'

Sâmi' muhaddisten bir hadisi dinledikten sonra muhaddis, "Bunu benden rivayet etme!" yahut "Bunu benden rivayet etmene iznim yoktur" diye rivayetten menedecek olursa bu men'in hiç hükmü yoktur. Hassaten birtakım kimselerin semâını kastettiği halde kendisinden habersizce diğer birtakım kimseler de dinlemiş olsalar hal yine böyledir. "Ben yalnız size ihbar ediyorum, fülâna ihbar etmiyorum" demekle de o fülânın rivayet etmesine mani olamaz. "Sana yahut size bu hadisi ihbar etmekten rücû ettim" dese eğer rücûu hata yahut şek kabilinden bir sebebe müstenit ise sâmi'lerin o hadisi rivayet etmeleri helâl olmaz ve illâ o sözün hükmü yoktur.

48

Hadisi Ahz, Tahammül Tarikleri ve Edâ Sîgaları (mâba‘d)

3. İcâzet ve Envâı

Ahz ve tahammülün üçüncü tariki icâzettir. **İcâzet** semâ ve arz-ı kırâat vuku bulmaksızın muhaddisin kavâid-i mahsûsası dahilinde bütün yahut bazı merviyyâtını tâlibin rivayet etmesine izin vermesidir ki, rivayetine izin verilen nükūl **mücâz**, izin veren muhaddis **mücîz** izin alan muhaddis de **mücâzün-leh** namını alır.

İcâzet tarikiyle ahz ve tahammül, semâ ile arz-ı kırâat tarikleriyle ahz ve tahammülün dûnunda olup dokuz nevi vardır:

1. Muayyeni rivayete şahs-ı muayyene icâzet ki muhaddis, أجزت لكم yahut لفلان الكتابَ الفلانيَّ yahut ما اشتملت عليه فهرستي “Fülân kitabı yahut fihristimde[1] olan kitapları rivayete sana yahut –hüviyetini tayin edecek evsaf zikrederek– fülâna icâzet verdim” gibi bir lafız istimaliyle verilen izindir.

İcâzet müstahsen olabilmek için mücîz mücâzı bilmeli, mücâzün-leh de ehl-i

1 فهرست yahut âhirindeki “tâ”nın hazfiyle فهرس defter-i kütüb mânasına olup bugün kütüphane defterlerine hâlâ o ismi verip duruyoruz. Fârisî’den muarreb olan bu kelime hakkında Mütercim Âsım Efendi *Burhân-ı Kātı*‘da şöyle diyor: فهرست ol müfredât-ı tafsîliyyedir ki kitap evâilinde müştemile olduğu füsûl ve ebvâb beyan olunur ve esâmi-i kütüb sebt olunan sahîfeye de denir. Araplar فهرس derler. İntehâ. Bizde her iki mânası da müsta‘meldir.

ilimden olmalıdır. Zira icâzet mertebeten semâ ile arz-ı kırâatin dûnunda olduğundan sırf ehl-i ilme kolaylık olmak üzere ihtiyaca binaen ihtiyar edilmiş bir ruhsattır. Buna mebnî İmam Mâlik mücîz ile mücâzün-lehin ilim ve ehliyet sahibi olmalarını yalnız istihsan derecesinde göremeyip şart bile koşmuştur. İbn Abdülber –kavl-i sahîh olmak üzere– nihayet isnadı müşkül olmayan şey'-i muayyeni rivayet için yalnız sınâatte mâhir kimseye icâzet verilebileceğini söylüyor.

İcâzet tahrirî ise mücîzin kavlen de icâzeti teyit etmesi münasiptir. Şayet yalnız yazı ile iktifa ederse zâhir-i hâle göre icâzeti sahih olursa da hem tahrirî hem kavlî olanının dûnundadır. Hatta Hâfız Irâkī, "Zâhir olan adem-i sıhhattir" der.

Burada tarif edilen suret "münâveleden mücerret icâzet" envâının a'lâsıdır. Bir de hükmü âtîde beyan edilecek "arz-ı münâvele" suretiyle olan icâzet vardır ki bir kavle göre semâ kuvvetindedir. İcâzet-i mücerredenin sıhhatinde ise ihtilâf edilmiştir. Cumhûr-ı ulemâya göre sahih olan kavil bu tarik ile ahz ve tahammülün cevazı ve bu tarik ile rivayetin sahih ve medâr-ı amel olabilmesidir. Hatîb el-Bağdâdî, bu cevazın delilini sünnette buluyor. Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem Berâe sûresini bir sayfaya yazdırıp esnâ-yı hacda halka tebliğ edilmek üzere Ebû Bekir radıyallahu anha tevdî buyurduktan sonra ardından Ali b. Ebû Tâlib radıyallahu anhı gönderdi. O da sayfayı aldıysa da ne kendi kendine ne de Ebû Bekir'in yanında okudu. Sonra Mekke'ye varınca sayfayı açıp nâsa karşı okudu. Bu kıssada taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden tebliğe memur olduğu âyât-ı kerîmeyi Ali radıyallahu anh yalnız icâzetle rivayet ve tebliğ etmiş oluyorlar. Tebliğden evvel ne semâ var ne arz-ı kırâat.

İmam Şâfiî münâveleden mücerret icâzetin cevazına bir rivayete göre kāil olanlardandır. Ashabından Hüseyin b. Ali el-Kerâbîsî arz-ı kırâat suretiyle kitaplarını okumak için kendisine müracaat etmiş. O da dinlemeye lüzum görmeyip, "Git Za'ferânî'nin kitaplarını al da istinsah et! İşte sana kitaplarımı rivayete icâzet veriyorum" demiş. Bunun sıhhatine kāil olanlar o kadar çoktur ki Kādî Ebü'l-Velîd el-Bâcî icmâ olduğunu bile nakleder. Halbuki muhaddisîn ile fukahadan çok kimse cumhura muhalefet ederek icâzet ile rivayeti kabul etmezler. İhtilâf eskidir. Şu'be, "İcâzet câiz olsaydı rihle bâtıl olurdu" demiş. Bu babda İmam Şâfiî'den de iki kavil rivayet olunuyor. Adem-i cevâz tarafında olanların içinde Şâfiiyye'den Kādî Hüseyin ile Mâverdî ve Ebû Bekir Muhammed b. Sâbit el-Hucendî; muhaddisînden de İbrâhim el-Harbî, Ebü'ş-Şeyh Abdullah b. Muhammed el-İsfahânî, Ebû Nasr el-Vâilî es-Siczî; Hanefiyye'den Ebû Tâhir ed-Debbâs vardır. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Ebû Yûsuf'un da bu re'yde olduklarını Âmidî nakleder. Bu takım diyorlar ki, birine, "Benden işittiğin şeyleri rivayet etmene icâzet verdim" demek, "Benim

ağzımdan yalan söylemeye sana icâzet verdim" demek gibidir. Zira işitilmeyen şeyi rivayet etmek şer'an mubah değildir.

Ulemâ-yı Zâhiriyye'den bazıları icâzet üzerine rivayet edilen hadisi mürsel hükmünde tutup bunu rivayet etmek câiz ise de kendisiyle amel olunmaz demişlerdir. Halbuki onu mürsele benzetmek bâtıldır. Zira nefs-i icâzet, rivayetin muttasıl olmasını kādıh olmadığı gibi mevsûkun-bih olmasına da mani değildir.

İmam Evzâî ise –bu gibi Zâhiriyye'nin aksine olarak– "Böyle hadis ile amel olunur, fakat rivayeti câiz değildir" der. Müşârün ileyhin buna vech-i istidlâline muttali olamadım.

İcâzet-i mücerrede, cumhura göre câiz olmakla beraber herhalde –biraz yukarıda söylendiği gibi– kuvvetçe semâdan da, arz-ı kırâattan de aşağıdır. Lâkin Ahmed b. Meysere el-Mâlikî gibi, "Yoluyla verilen icâzet, semâ-ı redîden yâni şartı muhtel olmuş semâdan a'lâdır" diyen de vardır. Hatta bazı muhakkikînce icâzetin semâ'dan mutlaka efdal olduğunu bile Bedreddin ez-Zerkeşî nakleder.

Üçüncü kavle göre ise ikisi beyninde fark yoktur. Endülüslü Abdurrahman b. Ahmed b. Bakī b. Mahled, "İcâzet bence de, babamca da, dedemce de semâ gibidir" dermiş. Tûfî'nin tafsiline göre ise Selef asrında semâ evlâ idi. Lâkin kitaplar tedvin, sünen cemedilip şöhret bulduktan sonra icâzetten farkı kalmamıştır.

2. Gayri muayyeni rivayete şahs-ı muayyene icâzet ki أجزت لك جميع مسموعاتي yahut جميع مروياتي "Bütün mesmûâtımı yahut merviyyâtımı rivayet etmene icâzet verdim" gibi bir söz ile muayyen olan kimseye izin vermektir. Cumhur böyle bir icâzetle de –şartına muvâfık olarak– rivayeti ve böyle bir rivayetle amel etmeyi tecviz ediyorlarsa da bundaki hilâf daha kavî ve bunun muhalifleri daha çoktur.

3. İcâzetin üçüncü nevi mücâzün-lehi umum vasfı ile tavsif etmektir ki buna **icâzet-i âmme** denebilir. أجزت للمسلمين yahut لكل واحد yahut لمن أدرك زماني "Bütün müslümanlara yahut herkese, yahut zamanıma yetişmiş olanlara rivayete icâzet verdim" gibi bir lafz ile ta'mîm edilen icâzetin hükmü hakkındaki ihtilâf evvelkilerden de şedîddir. Ebû Abdullah b. Mende (310-395) أجزت لمن قال لا إله إلا الله ibaresiyle böyle bir icâzet vermiş olduğu gibi Hatîb de bunu tecvîz etmiştir. Ebû Bekir el-Hâzimî yetiştiği huffâzdan Ebü'l-Alâ Hasan b. Ahmed el-Attâr el-Hemedânî gibilerinin böyle yaptıklarını naklettiği gibi icâzet-i âmmeyi Ebü't-Tayyib et-Taberî de Ebû Abdullah b. Attâb, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Hüseyin b. Hayrûn, Ebü'l-Velîd b.

Rüşd el-Mâlikî, Ebû Tâhir es-Silefî, Hâfız Ebû Bekir b. Hayr el-İşbîlî kabilinden daha birçoğunun da buna cevaz verdiklerini beyan ediyor. Hatta Muhammed b. Hüseyin b. Ebü'l-Bedr el-Kâtib tecvîz edenlerin esâmîsini hâvi bir de mu'cem tertîp etmiştir. Lâkin İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî icâzet-i âmmeyi menedip, "Ne eslâftan ne de müteahhirîn içinden bunu tecviz eden şirzime-i kalîleden mâada hiçbir kimsenin bunu istimal ettiğini yahut böyle bir icâzet üzerine rivayete kalkıştığını ne gördük ne kimseden işittik. İcâzetin kendisi bir zaaftır. İcâzette bu derecede tevessü' ve istirsâl gösterilince bittabi zaaf artar ve çekilmez bir hale gelir" diyor. Maahâzâ İbnü's-Salâh'tan evvel ve sonra birçok huffâz, icâzetin bu tarzında beis görmemişlerdir. Hatta daha müteahhir huffâzdan Şerefeddin Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî Müeyyed et-Tûsî'den aldığı icâzet üzerine tahdîs ettiği gibi Ebü'l-Haccâc el-Mizzî ile Ebû Abdullah ez-Zehebî de Ebû Ca'fer es-Saydalânî ile diğerlerinden icâzet-i âmme alan Rüknüddin et-Tavûsî'den; kezâ Ebû Saîd el-Alâî de Dâvûd b. Ma'mer b. Fâhir'den icâzet-i âmme alan Ebü'l-Abbas b. Nu'me'den arz-ı kırâat suretiyle ahz-ı hadîs etmişlerdir. Irâkī de bazı eczâ-i hadîsiyyeyi Bağdâdî ve Mısrî birçok huffâzın icâzet-i âmme ile olan merviyyâtlarını kıraaten ahzettiğini söylemekle beraber, "Bu hususta bende az çok bir tereddüt vardır. O tariklerden rivayet hususunda tevakkuf ederim. Ehl-i hadîsin إذا كتبتَ فقمِّشْ وإذا حدّثتَ ففتِّش yani hadis yazarken eline geçen kırıntıları topla, lâkin rivayet ederken araştır düsturuyla âmil olurum. Vâkıa İbnü'l-Hâcib tecviz ediyorsa da icâzet-i âmmede rivayeti terketmek ihtiyata daha muvâfıktır" der.

Buna **icâzet-i âmme-i mutlaka** derler. Şeyhülislâm İbn Hacer el-Askalânî'nin de icâzet-i âmme-i mutlaka ile ahzı varsa da bu suretle ahzı pek zayıf addettiği şu sözünden anlaşılır: "Vâkıa icâzet-i âmme-i mutlaka ile rivayeti terketmek evlâdır. Ancak şu kadar var ki ona binaen fi'l-cümle rivayet etmek hadisi mu'dal olarak irat etmekten daha iyidir."

Bir de **icâzet-i âmme-i mukayyede** vardır ki Allâme Kutbüddin Muhammed b. Ahmed el-Kastallânî (614-686) bunu icâzetin ayrı bir nevi addeder. Bunda mücîz –ta'mîmi biraz daha kısarak– mukayyet bir şehir veya iklim veya mezhep ehline yahut fülân beldenin ehl-i ilmine ya da evvelce kendisinden okumuş olanlara icâzet verir. Hasrı müş'ir bir vasıf ile mevsuf olanlara verilen bu gibi icâzetlerin cevazı ihtimali –Nevevî'ye göre-icâzet-i âmme-i mutlakadan daha ziyadedir.

4. İcâzetin dördüncü nevi meçhul olan bir kitabı rivayete şahs-ı muayyene yahut muayyen bir kitabı rivayete şahs-ı mechûle icâzettir. Bunda şeyh meselâ müteaddit sünen kitapları rivayet ediyorsa hangisi olduğunu tayin etmeksizin أجزتك كتاب السنن

"Sana ***Sünen*** kitabını rivayete icâzet verdim." أجزت لك بعض مسموعاتي "Mesmûâtımın bazılarını rivayet etmeye sana icâzet verdim"; ya da ismiyle nisbeti müşterek eşhâs-ı adîdeden hiçbirini tayin etmeyerek meselâ أجزت لمحمد بن خالد الدمشقي gibi bir söz söyler ki bu elfâzın her biri ile olan icâzet bâtıldır. Böyle bir icâzet ile rivayet haramdır. Lâkin mücîz yalnız ***Sünen-i Ebû Dâvûd*** rivayet ettiği mâlûm olmak yahut ismini andığı Muhammed b. Hâlid ed-Dımaşkī'nin hangi şahıs olduğu başka suretle tebeyyün etmek gibi bir karîne ile cehalet zâil olursa icâzet sahih olur. Bir kimseden şahsını görmediği diğer bir kimseye icâzet vermesi iltimas edilip o da iştibâha mahal vermeyecek surette mücâzün-lehin ismini beyan ederek icâzet verse sahihtir ve kendisinin onu bilip görmüş olması şart değildir. Âyanı kendisince meçhul fakat icâzetnâmede isimleri şüpheye mahal vermeyecek surette musarrah olan bir cemaate icâzet vermesi de böyledir. A'yân-ı eşhâsı bilmek iktiza etmez. Nitekim ahz ve tahammülün en kavî mertebesi olan semâda da bir şeyh meclis-i tahdîsinde hazır olanların âyanını hatta isimlerini bilmesi de onların sıhhat-i rivâyetleri için şart değildir.

5. İcâzetin beşinci nevi **icâzet-i muallâka**dır ki icâzetin muayyen veya gayri muayyen bir kimsenin meşiyyetine yani arzusuna ta'lik edilmesi suretidir. أجزت لمن شاء فلان "Fülân her kimi arzu ederse ona icâzet verdim" gibi ki bu misilli sîgalarla edilen icâzetlerde meşiyyetine ta'lik ile beraber cehalet de vardır ve bu, aynıyla أجزت لبعض الناس kabilinden meçhule icâzet gibi bâtıldır. Bâtıl olmasının sebebi de ta'lîk-i vekâlete makīs olmasıdır demişlerdir. Maahâzâ Hanâbile'den Ebû Ya'lâ İbnü'l-Ferrâ ile Mâlikiyye'den Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ubeydullah b. Umrûs icâzetin bu nevini reddetmedikleri gibi mütekaddimînden Hâfız Ebû Bekir b. Ebû Hayseme ile (207-298) Ya'kūb b. Şeybe'nin (ö. 262) hafîdi Muhammed b. Ahmed b. Şeybe'nin bu yolda icâzet verdiklerini icâzetnâmelerinin ibarelerini zikrederek Irâkī haber veriyor. İbn Umrûs, "Bunda her ne kadar cehalet varsa da meşiyyetine muallak olan kimsenin meşiyyeti vücut bulur bulmaz cehalet mürtefi' ve mücâzün-leh müteayyen olacağından butlanı lâzım gelmez" diyor. İbnü'l-Ferrâ da –Hatîb'in nakline göre– Mûte Gazâsı'nda aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin Zeyd b. Hârise'yi emîr nasb buyurdukları zaman, فإن قتِل زيد فجعفر وإن قتِل جعفر فابنُ رواحة "Şayet Zeyd katlolunursa Ca'fer, Ca'fer de katlolunursa İbn Revâha emîr olsun"[2] buyurmuş olmalarıyla ihticâc edermiş. Hanefiyye'den Ebû Abdullah Muhammed b. Ali ed-Dâmegānî bu türlü icâzetlerin vekâlet-i muallakaya kıyası sahih olmadığını söyler. Zira vekil, müvekkilin azliyle mün'azil olursa da mücâzün-leh mücîzin icâzetten rücûu ile rivayetten memnu olmaz. Lâkin bu iki zatın re'yine göre de gayri muayyen bir kimsenin meşiyyetine muallak bulunduğu takdirde icâzetin bâtıl olduğunda şüphe yoktur.

2 {HM2317 İbn Hanbel, I, 257.}

Mücîze, أجزت لمن يشاء الإجازة "İcâzeti arzu edecek olana icâzet verdim" derse bu أجزت لمن يشاء فلان den aşağı olup bi-tarîki'l-evlâ bâtıldır. Zira bunda icâzet adetleri gayri mahsur kimselerin meşiyyetlerine ta'lik edildiğinden cehalet ve intişar daha ziyade olur. Mücîz, أجزت لمن يشاء الرواية عني "Her kim benden rivayeti arzu ederse ona icâzet verdim" derse bunda hakikatte meşiyyete ta'lik mânası olmayıp her icâzetin de muktezâsı rivayeti mücâzün-lehin meşiyyetine tefvîz olduğundan bu lafız ile olan icâzetin cevazı daha kolaylıkla kabul edilebilir.

Mücîz, أجزت لفلان كذا إن شاء روايته عني yâhûd أجزت لك إن شئت أو أحببت أو أردت "Fülân kimse fülân şeyi benden rivayet etmeyi arzu ederse kendisine icâzet verdim yahut sen arzu edersen sana icâzet verdim" diyecek olursa burada mücâz müteayyin, ta'lik de muayyen bir mücâzün-lehin meşiyyetine olduğundan azher olan icâzetin cevazıdır.

6. İcâzetin altıncı nevi أجزت لمن يولد لفلان "Fülânın doğacak çocuğuna icâzet verdim" kabilinden ma'dûma icâzettir ki bunu şâz olarak yalnız bazı ulemâ tecviz etmişlerdir. Kavl-i sahîh ise ma'dûma icâzetin mutlaka butlanıdır. Hatîb, Ebû Ya'lâ el-Ferrâ ile İbn Umrûs'a göre câiz olduğunu naklediyor ve kendinin de tecvîz edenler meyanında olduğunu söylüyor. Buna câiz diyenler ashâb-ı Ebû Hanîfe ile ashâb-ı Mâlik'in ma'dûma vasiyeti câiz görmelerine kıyas ederler. Şâfiiyye'den Kâdî Ebü't-Tayyib et-Taberî ile Ebû Nasr b. Sebbâğ ise bâtıl olduğuna şöyle isdidlâl ederler: İcâzet fi'l-cümle mücâzı ihbar hükmündedir. Ma'dûm olan kimseye ihbar sahih olmadığı gibi ma'dûm olana icâzet de sahih değildir. Hak ve sahih olan budur.

Bir de ma'dûmu mâlûma atfederek icâzet vardır ki bunda meselâ, أجزت لفلان ولولده ولعقبه ما تناسلوا "Fülâna ve tenâsül ettikleri müddetçe evlât ve a'kābına icâzet verdim" der. ***Sünen*** sahibi Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin kendinden icâzet isteyen zata, أجزت لك ولأولادك ولحبلِ الحبلةِ "Sana da, evlâdına da, doğacak çocuklarına da icâzet verdim" dediği menkuldür. Ashâb-ı Şâfiî ma'dûma icâzetin evvelki suretini reddetmekle beraber bunun cevazına kāil olmuşlardır. Lâkin herhalde bu zayıf bir icâzettir. Ebû Dâvûd'un sözünü de tecvize değil, müracaat eden zata icâzetini mübalağa ile tekit ettiğini iş'âr etmek istediğine hamlederler.

7. İcâzetin yedinci nevi hîn-i icâzette edâya ve ahz ü tahammüle ehliyeti olmayan kimseye icâzettir ki bunun da ihtimâlât-ı adîdesi vardır; sabî-i mümeyyizin semâı sahih olduğu gibi (s. 347) kendisine icâzet vermek de bi-tarîki'l-evlâ sahihtir. Gayri mümeyyiz ise semâı sahih değilse de icâzesi muhtelefün-fîhtir. Kâdî Ebü't-Tayyib et-Taberî ile Hatîb el-Bağdâdî sahihtir derler. Zâhir-i hâle nazaran tashihten

garazları isnad münkatı‘ olmamak için çocuğun sinn-i tahammül ve edâya geldiğinde rivayet edebilmesini teshîl gayesini gözetmekten ibarettir. Bir de icâzet mücîzin, kendisinde olan hadisleri rivayet etmeyi mücâzün-lehe ibâha etmesinden ibarettir. Âkıle ibâha sahih olduğu gibi gayri âkıle de ibâha sahihtir.

Mecnuna icâzet sahih midir? Bu da mesele olarak ortaya konmakta ve Hatîb'in kıyasına göre câiz olmak lâzım geleceği söylenmekte ise de ehl-i hadîsten hiçbir kimsenin mecnuna icâzet vermiş olduğuna hiçbir misal zikredilmiyor. Irâkī'nin öne sürdüğü bu mesele bir tefrî‘-i ihtimâlîden ileriye gidemiyor. Kendinden ne evvel ne sonra vâki olduğunu da haber veremiyor.

Kâfirin icâzet ile tahammülü sahihtir. Nitekim semâı da sahih idi (s. 347). Yalnız rivayeti muteber olmak için İslâm'a gelmesi meşrûttur. Bu icâzetin bir tek misalini Hâfız Irâkī haber veriyor. Dımaşkuşşam'da mülâki olduğu Muhammed b. Abdüsseyyid b. Deyyân isminde Yahudilik'ten ihtida etmiş bir tabip, yahudi iken Muhammed b. Abdülmü'min es-Sûrî'den muayyen bazı eczâ-i hadîsiyye istimâ‘ ve hatta bazı kısımlarını bizzat kıraat ederek müşârün ileyh tarafından diğer sâmiîn ile birlikte kendisine de icâzet verilmiş ve gerek semâ gerek icâzet meclislerinde Hâfız Ebü'l-Haccâc el-Mizzî de hazır bulunup ona verilen icâzete hiçbir itiraz serdetmemiştir. Sonra İbn Abdüsseyyid'e hidâyet-i Hak erişip hâl-i küfründeki mesmûâtını rivayete başlamış ve ismi silsile-i muhaddisîn tomarına dahil olmuştur.

Fâsık ile mübtedia da Irâkī'ye göre icâzet sahihtir. Irâkī, "Bu, zâhiren câizdir ve kâfire icâzetten evlâdır. Edâya mani olan fısk ile bid‘at zâil olunca edâ da –semâda olduğu gibi– sahih olur" der. Fâsık-ı tâibin rivayeti için 342., mübtedi hakkındaki ihtilâf için 296. sayfaya ve mâba‘dine de bakılmalıdır.

8. İcâzetin sekizinci nevi mücîz tarafından kendisinin bilâhare tahammül edeceği rivâyâta icâzettir. Mücîzin henüz ahz ve tahammül etmediği nukūlü bilâhare tahammül ettiğinde mücâzün-lehin kendinden rivayet etmesine icâzet vermek herhalde bâtıldır. Kādî İyâz zamanında bazı müteahhirînin Endülüs'te bunu yaptıklarını kādî-i müşârün ileyh *el-İlmâ‘*ında yazıp kendinde olmayanı bağışlamak kabilinden olan bu icâzetin bâtıl olduğunu söyler ki kendine yerden göğe kadar hak verilmiştir. Çünkü mücîzin bu surette mücâzün-lehe, "Benim aslâ haberdar olmadığım sözleri benden işittiğini söylemene izin verdim" demesi kabilinden bir münasebetsizliktir. Şeyh Nevevî de, "Savab olan bunun gayri sahih olduğudur" dedikten sonra, "Buna binaen mücâzün-leh bütün mesmûâtını rivayete kendisine izin veren şeyhinden bir şey rivayet etmek istediğinde o şeyin icâzetten evvel şey-

hinin mesmûu cümlesinden olup olmadığını tahkik etmesi lâzımdır" diye sedîd bir mütalaada bulunuyor.

Mücîz, أجزت لك ما صحّ وما يصحّ عندك من مسموعاتي "Mesmûâtımdan olduğu sence sahih olarak sabit olan ve olacak olan her ne varsa izin verdim, rivayet et!" dese icâzet sahih olup bunu Dârekutnî de, başkaları da yapmışlardır. Böyle bir icâzet üzerine mücâzün-leh mücîz olan şeyhinin –icâzetten evvel– sahîhan mesmûu olduğuna ba'de'l-icâze kanaat getirdiği haberleri pekâlâ rivayet edebilir. Hatta Irâkî'nin dediği gibi yalnız ما صح lafzı ile iktifa ederek ما يصح demese yine hal böyledir. Zira ما صح icâzet zamanında değil, rivayet zamanında mücâzün-lehe sahih görünen demektir.

9. İcâzetin dokuzuncu nevi icâzetle tahammül olunmuş rivâyâta icâzettir. Bu, أجزتك جميع ما أجيزلي روايته yahut مجازاتي "Rivayetine izin ve icâzet aldığım haberleri yahut rivayetine me'zûn ve mücâz olduğum bütün haberleri benden rivayet etmene icâzet verdim" gibi bir lafız ile olur ki İbnü'l-Cevzî'nin şüyûhundan olan Hâfız Ebü'l-Berekât el-Enmâtî, "İcâzet haddizatında zayıf iken icâzet üstüne icâzet senedi büsbütün zaafa uğratır" diye bunu menetmiş ve adem-i cevâzını ispat için bir de cüz yazmışsa da ma'mûlün-bih olan kavle göre câizdir. Hâfız-ı Kebîr Ebü'l-Hasan ed-Dârekutnî ile (306-385) Ebû Abdullah el-Hâkim (321-405), Ebü'l-Abbas b. Ukde (249-332), Ebû Nuaym el-İsfahânî (336-430), fakih Ebü'l-Feth Nasr b. İbrâhim el-Makdisî şeyhlerinin icâzeten alıp icâzeten verdikleri hadisleri hep rivayet edip durmuşlardır. Muhammed b. Tâhir (448-507) bu babda beyne'l-muhaddisîn ittifak bulunduğunu bile iddia ediyor. Muhammed b. Tâhir'in bazan böyle üç mertebeye kadar müselsel icâzet ile rivayet ettiğini fakih Ebü'l-Feth nakleder. Kezâlik Ebü'l-Feth Muhammed b. Ebü'l-Fevâris (338-412), Ahmed b. Hanbel'in ilele dair bir cüzünü Ebû Ali b. Savvâf'tan icâzeten rivayet etmiş ki o da onu yine icâzeten Abdullah b. Ahmed'den, Abdullah da icâzeten pederi Ahmed b. Hanbel'den ahz ve tahammül etmişlerdi. İmam Ebü'l-Kāsım Abdülkerîm er-Râfiî (ö. 623) ***el-Emâlî***'sinde dört, Hâfız Kutbüddin Abdülkerîm el-Halebî (664-735) ***Târîh-i Mısr***'ında beş, Şeyhülislâm İbn Hacer de ***el-Emâlî***'sinde altı müselsel icâzet zikrederek rivayette bulunmuşlardır.

İcâzetle rivayet edenlerden icâzetle rivayet eden râvi şeyhinin icâzetine pek ziyade dikkat etmelidir ki esnâ-yı edâda onun icâzetine dahil olmayan bir şey kendi rivayeti içine girmesin. Zeyd Amr'dan icâzetle, Amr da Bekir'den icâzetle rivayet ettikleri takdirde olabilir ki Bekir verdiği icâzetnâme ile yalnız mücâzün-lehce sahih olan merviyyâtına izin vermiş bulunur. Kezâlik olur ki mesmûâtına izin verir de

icâzeten rivayet ettiklerine izin vermemiş bulunur. Yine olur ki mesmûâtı içinden yalnız tahdîs etmiş olduklarına icâzet vermiş olur. وهلمّ جرًّا .

İcâzetnâme meselâ, أجزت له ما صح عنده من سماعاتي şeklinde ise Bekir'in semâlarından Amr'ca sahîhan vâki olduğu kendi mâlûmu olan rivâyâttan başkasını Zeyd'in rivayet etmesi câiz olmayacağından yedindeki icâzetin sahih olması ile iktifa câiz olmayıp bu cihete de dikkat etmesi lâzımdır. Zira Bekir'in verdiği icâzet zımnında dahil olmayan şeyleri rivayet etmesi sahih olmaz. Kezâlik Bekir'in verdiği icâzet Bekir'in semââtı ile mukayyet ise ne Amr'ın ne de Zeyd'in bu hududu tecavüz ederek icâzeten ahz ve tahammül etmiş olduğu merviyyât ile tahdîs etmeleri câiz değildir. Bu nükteye kâfi derecede dikkat etmemek yüzünden eimme-i huffâzın birkaçı rivayette yanılıp sürçmüşlerdir. Irâkī'nin şu misali pek ziyade câlib-i nazardır:

Ekâbir-i muhaddisînden İbnü'l-Yetîm demekle mâruf İmam Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Endereşî cem'-i hadîs için esfâr-ı baîdeyi ihtiyar ile diyar diyar dolaşmış ve mağrib bilâdında, Mısır'da, Şam'da, Irak'ta, Horasan'da ekâbir-i muhaddisîne mülâki olup hepsinden ahzeylemiştir. Meşâyihi meyanında Ebû Tâhir es-Silefî, Ebü'l-Kāsım b. Asâkir, Süheylî, İbn Beşküvâl, Abdülhak el-İşbîlî gibi kimsenin dil uzatamayacağı ekâbir vardır. Bu zat, Hâfız Silefî tarikinden *Tirmizî*'yi ahzettiğini beyan eden senedinde sıra ile zevât-ı âtîyenin isimleri vardır: Hâfız Silefî, Ebü'l-Ferec Ahmed b. Muhammed el-Haddâd, İsmâil b. Neyyâl el-Mahbûbî, Ebü'l-Abbas el-Mahbûbî, Tirmizî vardır. Sened gayet parlak, ricâli hep sikāttır. Fakat ancak mütebahhir olanların farkına varabileceği iki ayıbı vardır. Birincisi İbn Neyyâl Haddâd'a icâzet vermişse de Haddâd, *Câmi'-i Tirmizî*'yi kendisinden dinlememiştir. Haddâd da Silefî'ye icâzet vermişse de icâzeti yalnız mesmûâtına ait olup mücâzâtına ait değildir. Binaenaleyh Hâfız Silefî tarikinden *Câmi'-i Tirmizî*'yi istimâ' ettiğini gösteren sened sakattır. Nitekim Silefî de bu yüzden Ebû Ca'fer İbn Bâdiş'in ta'nına uğramıştır. Silefî eskiden nasılsa yanılıp lâyıkıyla tezekkür edememiş olduğunu ve bu senedden artık rücû ettiğini beyan etmesi üzerine mâzur görülmüşse de arada, bu nükteden gaflet eden ve şeyhi Silefî'nin bu rücûundan bîhaber kalan zavallı İbnü'l-Yetîm mat'ûn kalmıştır.

Tembih. İcâzetin mücâzün-leh tarafından kabulü şart değildir. Mücîzin icâzetten rücû etmesinin de hükmü yoktur. Süyûtî der ki: icâzet ihbar demek ise mücâzünlehin reddetmesinin de, mücîzin rücûunun da rivayete zararı olmaz. Vakf ile vekâlette olduğu gibi izin ve ibâha demek ise kabulü şart ve mücîzin rücûu rivayete manidir.

49

Hadisi Ahz, Tahammül Tarikleri ve Edâ Sîgaları (mâba'd)

4. Münâvele ve Envâı

Ahz ve tahammülün dördüncü tariki münâveledir. Münâvele şeyhin, rivayetine me'zun kılacağı bir kitabı tâlibin yedine vermesidir. Münâvele üzerine rivayetin sıhhatine delîl-i şer'î Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin Bedir'den evvel bir seriyye emâretiyle Batn-ı Nahle'ye gönderdikleri Abdullah b. Cahş el-Mücedda' radıyallahu anha tevdî buyurdukları nâme-i risâletpenâhî ile bu kitabın 58. *Buhârî* hadisidir. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz Abdullah b. Cahş'a Medine'den iki gün ayrıldıktan sonra mektubu açıp mazmunuyla amel etmesini ferman buyurmuşlardı. O da Medine'den iki konak ayrıldıktan sonra mektubu açmış ve sekiz sahâbîden ibaret olan rüfekâsına okuyup mazmununu ihbar eylemiştir. Bu hadis, *Buhârî*'de ta'lîkan rivayet edilmişse de *Beyhakī* ile *Taberânî*'de hasen olan bir sened-i mevsûl ile zikrolunmuştur. Diğer hadiste de Abdullah b. Huzâfe'ye tevdî buyurulan nâme-i alî-i risâletpenâhînin kisrâya verilmek üzere sahâbî-i müşârün ileyh tarafından Azîmü'l-Bahreyn'e verildiği haber veriliyor. Demek ki nâme-i celîli okumak, müvâcehe-i kudsiyye-i nebeviyyede emirlerini telakki etmek gibi imiş. Begavî'nin (433-516) *Mu'cem*'ine göre Yezîd b. Ebân er-Rekāşî, "Enes b. Mâlik radıyallahu anhtan çokça hadis sorduğumuzda kendisine mahsus mu'cemin (mecmûa)[1] defterlerini bize getirip önümüze atar ve Resûlullah

1 Burada Mu'cem ne ehl-i lugatın, ne ehl-i hadîsin ıstılahınca hurûf-ı hecâ üzerine mürettep *Mu'cem* demek olmayıp basbayağı mecmûa demektir.

sallallahu aleyhi ve sellemden işitip de kayıt ve sonra mukabele ettiğim hadisler işte bunlardır derdi" demiş.

Münâvele ya icâzete makrûn yahut mücerret olur. İcâzete makrûn olan münâvele envâ-ı icâzetin alelıtlak a'lâsıdır. Hatta Kādî İyâz bu kavlin sıhhatinde ittifak olduğunu nakleder. Münâvele-i makrûnenin sureti şudur: Şeyh semâının ta'bîr-i diğerle– mesmûunun ya aslını yani yedindeki nüsha-i asliyyesini yahut asıl ile mukabele edilmiş bir fer'i tâlibin eline teslim ederek meselâ, هذا سماعي yahut روايتي عن فلان فاروه عني "İşte bunun içindeki benim fülândan olan semâım yahut rivayetimdir, onu benden rivayet et" yahut أجزت لك روايته عني "Onu benden rivayet etmene icâzet verdim" dedikten sonra kitabı tâlibe temlik yahut istinsah ve mukabeleden sonra kendisine iade etmek üzere muvakkat bir zaman için teslim eder ki bu en a'lâsıdır.

Bir sureti de şudur: Tâlip ya şeyhin aslını yahut onunla mukabele edilmiş fer'ini –ki şeyhin semâını muhtevî demektir– ona teslim edip, o da ba'de't-teemmül iade edip, هو حديثي yahut روايتي عن فلان yahut عمن ذُكِر فيه فاروه عني yahut أجزت لك روايته der. Lâkin bu takdirde şeyhin, kitapta bir halel varsa farkına varabilir ârif ve müteyakkız bir kimse olması şarttır. Buna birtakım eimme-i hadîs arz namını vermişlerdir. Kıraat ale'ş-şeyhe de arz denildiği mâlûm olduğundan (s. 359) Şeyh Nevevî, "Varsın ötekine arz-ı kırâat, buna da arz-ı münâvele deniliversin" diyor.

İcâzete makrûn münâvelenin bu türlüsünü tâ devr-i tâbiînden itibaren ve fukahâ-i seb'adan Ebû Bekir b. Abdurrahman el-Mahzûmî el-Medenî'den başlayarak Medineliler'den İkrime, Zührî, Rebîatürre'y, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Alâ b. Abdurrahman, Hişâm b. Urve, Muhammed b. Amr b. Alkame, Abdülazîz b. Muhammed b. Ebû Ubeyd ve İmam Mâlik; Mekkeliler'den Ebü'z-Zübeyr el-Mekkî, Abdullah b. Osman b. Huseym, Süfyân b. Uyeyne, Nâfi' b. Ömer el-Cumahî, Dâvûd el-Attâr, Müslim b. Hâlid ez-Zencî; Mısırlılar'dan Abdullah b. Vehb, Abdurrahman b. Kāsım el-Utekī, Eşheb, Abdullah b. Abdülhakem, Saîd b. Ufeyr, Yahyâ b. Bükeyr, Yûsuf b. Amr el-Fârisî; Kûfeliler'den Alkame b. Kays en-Nehaî, Mücâhid, İbrâhim b. Yezîd en-Nehaî, Ebû Bürde el-Eş'arî, Ali b. Rebîa el-Ezdî, Mansûr b. Mu'temir, Şu'be, İsrâil b. Yûnus, Hasan b. Sâlih b. Hay, Züheyr b. Muâviye, Câbir b. Yezîd el-Cu'fî; Basralılar'dan Ebü'l-Âliye Rüfey' b. Mihrân er-Rebâhî, Ebü'l-Mütevekkil Ali b. Düâd el-Basrî, Katâde, Humeyd et-Tavîl, Saîd b. Ebû Arûbe, Kehmes, Ziyâd b. Fîrûz, Ali b. Zeyd b. Cüd'ân, Dâvûd b. Ebû Hind, Cerîr b. Hâzim, Süleyman b. Mugīre hep semâ kuvvet ve mertebesinde görmüşlerse de Sevrî, Evzâî, Abdullah b. Mübârek, Ebû Hanîfe, Şâfiî, Büveytî, Müzenî, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, Yahyâ b. Yahyâ, hatta –Râmhürmüzî'nin isnadına nazaran– Mâlik gibi eimme hep bunu sahih

addetmekle beraber rütbece semâ ile kıraatin dûnunda addetmişler ve Hâkim Ebû Abdullah en-Nîsâbûrî de, "Biz eimmemizin hep bu kavli ihtiyar ettiklerini gördük. Biz de buna kāiliz" diyerek bu husus için âdeta icmâ olduğunu ima eder. Bu zevat içinde İmam Ebû Hanîfe'nin münâveleyi menettiği ***Künye*** sahibinden menkul olduğu gibi Beyhakī de ***Medhal***'inde Evzâî'nin münâvele ile tahdîsi tecviz etmediğini nakleder. O nakle göre Evzâî, "Muhaddis arz-ı kırâat üzerine قرأت ile قرئ diyebilirse de münâvele ile ahzettiği hadis ile yalnız tedeyyün edip rivayet ve tahdîs edemez" demiştir.

İcâzete makrûn münâvelenin bir sureti de şudur: Şeyh semâını hâvi kitabı tâlibe teslim edip rivayetine icâzet verdikten sonra kitabı derhal istirdad edip tâlibin yanında bırakmaz. Bu surette tahammül ettiği rivâyâta sahip olamayacağından tâlibin –beyan edilecek şartın tahakkukunda– o kitabı rivayet etmesi câiz olabilirse de bu münâvele evvelki surette vâki olan münâvelenin dûnundadır. Tâlibin bu kitabı rivayet edebilmesi herhangi tarik ile olursa olsun o kitabı ele geçirip tağayyürden sâlim kaldığına zann-ı gālib hâsıl etmesine yahut şeyhin aslı ile mukabele edilip ona mutâbık olduğu mevsûkun-bih olan bir fer' edinmesine vâbestedir. Şartına muvâfık olarak tâlip o kitabı rivayet etse de yine muayyen kitap hakkında münâvelesiz verilen icâzetten farksız olup ondan ziyade meziyeti haiz değildir. Nitekim birçok fukaha ile usûliyyûn bunun faydasız olduğunu da söylemişlerdir. Kādî İyâz, "Hakikatte bu, tesânîf-i meşhûre veya ehâdîs-i ma'rûfe-i muayyenenin bir miktarına icâzetten başka bir mânayı ifade etmez. Şeyhin bu münâveleyi yapması ile hazır veya gāib şeyhin birine meselâ ***Kitâb-ı Muvatta***'ı rivayet etmeye icâzet vermesi beyninde hiçbir fark yoktur. Zira her iki surette de maksat mücâzün-lehe mücâzı tayin etmekten ibarettir. Lâkin ehl-i hadîsten olan eski yeni şüyûhumuz öteden beri hep bunu icâzetten farklı görmektedirler. Halbuki ehl-i nazar ve tahkik olan meşâyihimizin nazarında hiçbirinin diğerine fâik bir meziyeti yoktur. Bundan evvelki münâvele suretleri ise böyle değildir" diyor.

İcâzete makrûn münâvelenin bir de dördüncü sureti vardır ki onda tâlip şeyhine bir kitap getirip, هذا روايتك فنَاوِلْنِيهِ وأَجِزْلي روايتَه "İşte bu kitap senin rivayetindir. Münâvele ile mazmununu bana verip rivayetine icâzet ver" der. Şeyh de kitaba bakmaksızın ve muhteviyatı kendi rivayeti olup olmadığını araştırmaksızın tâlibin sözüne itimaden matlûbunu is'af eder. Bu surete göre tâlip itimat edilir bir sika olup da şeyhi ondan dolayı bakmamış ise münâvele de, icâzet de sahihtir. Haberine itimat edilir sikāttan değil ise münâvele de, icâzet de bâtıldır. Lâkin bu takdirde de münâveleden sonra şeyh o kitabın kendi semâından yahut merviyyâtından olduğunu şâyân-ı itimad bir sikanın ihbariyle öğrenecek olursa acaba münâvele ve icâzetin sıhhatine

hükmedilir mi? Irâkī'ye göre evet. Çünkü mücîzin kitap muhteviyatına adem-i ıttılâı yüzünden korktuğumuz butlana artık mahal kalmıyor demektir.

Bu şekildeki münâvelede şeyh, حدِّثْ عني بما فيه إن كان من حديثي مع براءتي من الغلط والوهم "Kitabın içindeki benim hadisimden ise galat ile vehimden benim berâetim şartıyla benden rivayet et" dese hem câizdir hem de hoş olur.

İcâzetten mücerret münâvele şeyhin tâlibe, اروه عني yahut أجزت لك روايته "Bunu benden rivayet et yahut bunu benden rivayet etmene icâzet verdim" gibi bir söz söylemeksizin yalnız, هذا سماعي yahut من حديثي diyerek kitabı sunmasıdır ki Nevevî münâvelenin bu tarzı için, "Fukaha ile ehl-i usûlün ihtiyar ettikleri kavl-i sahîha göre bunun üzerine rivayet câiz değildir. Hatta bunu tecviz eden muhaddisleri ayıplamışlardır" diyorsa da kendinden sonra gelen Irâkī ile Süyûtî bütün muhaddislerin bunu tecviz etmediklerini beyan sadedinde hulâsaten diyorlar ki bu babda muhaddisîn arasında ihtilâf olduğu gibi diğer ehl-i ilim beyninde de mesele muhtelefün-fîh olduğundan fukaha ile usûliyyûnun hepsi yalnız bunu tecviz eden muhaddisleri ayıplamışlardır. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî bu münâveleyi sahih görerek onunla rivayeti tecviz edenleri saydığı gibi İbnü's-Salâh da, "Bu muhtel bir icâzettir ki ona binaen rivayet câiz olmaz" dedikten sonra, "Maahâzâ buna binaen rivayette bulunmak sırf müccerret i'lâm şeyh üzerine rivayet etmekten daha iyidir. Zira bunda münâvele vardır ve herhalde rivayet izni iş'ardan hâlî değildir" demiştir. Usûliyyûndan *Mahsûl* sahibi Fahreddin er-Râzî ise rivayet için ne onu, ne münâveleyi şart koşmayıp bir muhaddis bir kitaba işaretle –bir kimseye sunsun sunmasın, benden rivayet et desin demesin– yalnız bu benim fülândan semâımdır demesiyle onu işiten kimsenin ondan rivayet etmesi câiz olur fikrindedir. Zira bu işaret ile bu söz rivayete izni müş'ir olmaktan hâlî değildir diyor.

İcâzet ve münâvele suretleriyle tahammül-i hadîs eden kimsenin esnâ-yı edâda istimal edeceği sîgalara gelince bunda muhaddisîn hayli ihtilâfâta düşmüşlerdir. İbn Şihâb ez-Zührî ile Mâlik ve Hasan-ı Basrî'nin münâvele üzerine rivayette –semâda ve arz-ı kırâatte olduğu gibi– حدثنا ile أخبرنا demeyi tecviz ettikleri naklolunmuştur ki icâzete makrûn arz-ı münâveleyi semâ mertebesine çıkaranların mezhebine lâyık olan budur. Ebû Nuaym el-İsfahânî ile Ebû Abdullah el-Merzübânî mutlaka icâzette yani münâvele vâki olmaksızın verilen icâzette de bu iki lafzın istimalini tecviz ettiklerinden dolayı ayıplanmışlarsa da Kādî İyâz, İbn Cüreyc'in; Velîd b. Bekir el-Gamrî de Mâlik ve ehl-i Medîne'nin mezhebi bu olduğunu nakletmişlerdir. İmâmü'l-Haremeyn de, "Bu lafızları ıtlak etmeye hiçbir mani yoktur" demiş. Bir de Ebû Nuaym'ın kendine has îhâmlı bir ıstılahı vardır. O, meselâ,

أخبرنا عبد الله بن جعفر فيما قُرِئَ عليه "Abdullah b. Ca'fer huzurunda kıraat olunan rivâyât cümlesinden olarak bize ihbar etti ki!" der ve zâhir lafzından, şeyhinden arz-ı kırâat ile ahz ü tahammül ettiği mütebâdir olmakla beraber maksad-ı hakîkîsi başkaları tarafından arz-ı kırâatle ahzolunan rivayeti kendisinin icâzetle aldığını ifham etmek ister ve esnâ-yi kırâatte kendisinin de huzurunu müş'ir olan وأنا أسمعُ demez. Bu îhâmlı ibare ile kastettiği mânanın bu olduğu bazı kere arkasından, وأذن لي فيه "Bana da onu rivayete izin ve icâzet verdi." Bazı kere de evvelki ibarenin âkıbinde o mervînin şeyhinden bilvasıta mesmûu olduğunu tasrih etmesiyle sabittir.

Lâkin cumhurun ve ehl-i vera' ve taharrî olanların makbulü olan kavl-i sahîha göre münâvelede bu iki lafzın yalnız başlarına istimali memnu olup bunlara vâki hali müş'ir münasip bir lafız ilâve etmelidir: حدثنا إجازة yahut ;مناولة و إجازةً أخبرنا إجازةً yahut مناولةً سوَّغَ لي ;ناولني ;أجاز لي ;أجازني ;فيما أطلق روايته yahut فيما أذن لي فيه yahut في إذنه yahut إذْنًا وإجازةً yahut أباح لي أن أروي عنه gibi. Hatta –bazı icâzetnâmelerde görüldüğü üzere– mücîz, "İster حدثنا ister أخبرنا desin" diye her iki suretle rivayeti ibâha etmiş olsa bile mücâzün-lehin yine keyfiyyet-i tahammülünü gösterir bir lafız istimal etmesi lâzımdır. Takıyyüddin İbn Dakīkul'îd de أخبرنا lafzının ister mutlak, ister diğer elfâz ile mukayyet olsun icâzette istimalini câiz görmeyip bunu yalnız tâlip şeyhten semâda bulunup şeyh kitabı münâveleten yedine verdiğinde câiz görür.

Maazâlik müteahhirînden birtakımları icâzette أنبأنا ıtlakını ıstılah olarak kabul etmişlerdir. Ebü'l-Abbas el-Velîd b. Bekir el-Gamrî[2] ***Kitâbü'l-Vicâze'***sini bu fikri müdafaa için yazmış olup elyevm amel bunun üzerinedir. Halbuki mütekaddimînin mâruf olan ıstılahına göre أخبرنا ile أنبأنا beyninde fark yoktur. Beyhakī hem mütekaddimînin hem de müteahhirînin ıstılahlarını gözetmiş olmak için أنبأني إجازة derdi. Hâkim de, "Meşâyihimin ekserini ve asrımın imamlarını gördüğüm üzere ben de muhaddise arz vâki olup da şifahen icâzet verildiğinde أنبأني tahrîren icâzet verildiğinde كتب إليّ demeyi ihtiyar ederim" diyor.

Yine müteahhirînin birtakımları lafzan vâki olan icâzette أخبرنا مشافهةً شافهني، tahrîren olan icâzette كتب إليَّ، أنبأنا كتابةً yahut في كتابة demeyi ihtiyar etmişlerse de –îhâmdan,

2 Ebü'l-Abbas Velîd b. Bekir el-Gamrî el-Endelüsî es-Sarakustî tahammül-i hadîs için garbı ve tâ Horasan'a kadar şarkı dolaşmış ekâbir-i muhaddisîn ve fukahâ-i Mâlikiyye'dendir. Nisbeti gayn-ı mu'cemenin fethi ve "mîm"in sükûnuyla غَمْري dir. Hasan b. Süreyc'in nakline göre bu nisbet ayn-ı mühmele-i mazmûme ve feth-i mîm ile عُمَري dir. Lâkin, müşârün ileyh Afrika taraflarında dolaştıkça Râfizî olan Ubeydîler'in şerrinden "ayn"ın üstüne bir nokta atıp garptaki Gāfikîler'den Benî Gamr'e mensup olduğunu îhâm eder ve Endülüs'e dönünce noktayı hazfeylermiş. Bundan evvelki sayfada da ismi geçti. Benî Gamr'den hayli muhaddis yetişmiştir.

biraz da tedlîsten sâlim olamayacağı mülâhazasıyla– bunu İbnü's-Salâh reddetmek istiyor. Filhakika شافهني kelimesi icâzetin şifahî olduğunu ifade ettiği gibi tahdîsin de –icâzeten değil– şifâhen olduğunu hatıra getirebilir. Kezâlik kitâbet lafzı da icâzetin tahrirî olduğuna delâlet ettiği gibi şeyhin o hadisleri –eslâf-ı mütekaddimînin yaptıkları gibi– aynen yazıp tâlibe verdiğini de hatıra getirebilir ve keyfiyyet-i tahammül mübhem kalmış olur. Lâkin bu dediğimiz müteahhirînce örf-i hâs ve ıstılah olduğundan zikredilen îhâmların hatıra gelmemesi ve böyle rivayet etmenin sahih olması lâzım gelir.

Buhârî her nerede, قال لي فلان demişse maksadı arz ve münâvele vuku bulduğunu haber vermek olduğunu Ebû Ca'fer Ahmed b. Hamdân en-Nîsâbûrî iddia etmişse de bu sözler alelekser esnâ-yı müzâkerede semâan ahz vâki olduğuna mahmuldür. Bazıları bunları ta'lik addeder. İbn Mende ise icâzete hamleder (s. 357).

İcâzet üzerine tahdîsin bir sureti daha te'nîm ile olması yani şeyhine şeyhinin şeyhi tarafından icâzeten rivayete izin vâki olduğunu râvinin أن lafzıyla ihbar etmesidir. Meselâ, أخبرنا فلان أن فلانا حدثه yahut أخبره "Fülân bize haber verdi ki fülân kendisine... diye haber vermiştir" der. Bir sureti de şeyhinin üst tarafındaki şeyhten bahsederken عن lafzını istimal etmekle olur. أنَّ ile عن lafızlarıyla olan rivayetin hükmü hadîs-i muan'an bahsinde geçmişti (s. 153).

50

Hadisi Ahz, Tahammül Tarikleri ve Edâ Sîgaları (mâba'd)

5. Kitâbet

Turuk-ı ahz ve tahammülün biri de **kitâbet**tir ki buna İbnü's– Salâh eş-Şehrezûrî **mükâtebe** namını da vermiştir. Bunda şeyh mesmûâtını yahut bir veya birkaç hadisi hâzır veya gāip bir kimse için yazıp veya yazdırıp kendisine verir veya gönderir.

Kitâbet iki türlü olur: **Birincisi** icâzetten mücerret kitâbet, diğeri أجزتك ما كتبتُ لك yahut إليك yahut da به إليك "Sana yazdığımı rivayete sana icâzet verdim" gibi icâzeti müş'ir bir lafza makrûn olan kitâbet.

İkincisi sıhhat ve kuvvetçe icâzete makrûn münâvele gibidir. Kitâbet-i mücerredenin sıhhati hakkında ise ihtilâf edilmiştir. Ehl-i hadîs beyninde meşhur olan kavl-i sahîha göre kitâbet-i mücerrede ile olan rivayet sahih ve müsned-i mevsûlden ma'duddur. Kitâbetle rivayeti mütekaddimîn ve müteahhirînden pek çokları tecviz edip bunlar meyanında Eyyûb es-Sahtiyânî ile şeyhi Mansûr b. Mu'temir, Leys b. Sa'd, Ebû Bekir b. Ebû Sebre'nin isimleri yâdolunuyor. Beyhakī *Medhal*'inde bu isimleri zikrettikten sonra, "Bu babda tâbiîn ile tebeu't-tâbiînden birçok âsâr olduğu gibi Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin ahkâmı mutazammın olarak ummâle yazdıkları nâmeler de bu kavlin sıhhatine şâhittir" diyor. Şâfiiyye'den Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî de buna kāil olup icâzetten daha kuvvetli bile sayar. Usûliyyûndan Râzî de *Mahsûl*'ünde buna kāil olmuştur. Diğer taraftan

İbnü'l-Kattân, Ebü'l-Hasan el-Mâverdî ve Âmidî bunu tecviz etmemişlerdir. Lâkin kütüb-i sıhahta, كتب إليّ فلان قال حدثنا فلان "fülân bana حدثنا فلان diye yazdı ki" diyerek bu yolda pek çok âsâr mevcut olup hepsi de eimmece hadîs-i mevsûl addedilmiş olduğundan onların bu men'ine itibar edilmemiştir. Tercüme etmekte olduğumuz kitaptaki 467. hadis de –hâşiyesinin mütalaasından mâlûm olacağı üzere– bu âsârdan biridir.

Kitâbet üzerine rivayet edebilmek için kâtibin hattını –beyyine kāim olmasa da– tanımak kâfidir. Bazıları "Hat hatta benzer" diyerek beyyine kāim olmadıkça yazıya itimat câiz olamayacağını ileri sürmüşlerse de İbnü's-Salâh, "Bu söz makbul değildir. Zira hattın hatta benzemesi nâdiren vâki olup zâhiren bir insanın yazısı diğerininkine benzemez ve iltibas vâki olmaz" cevabını vererek bu kavlin zayıf olduğunu bildiriyor.

Kâtib, şeyhten başka bir kimse ise onun sika olduğu sabit olmak şarttır.

Kitâbet ile tahdîs ederken istimal edilecek elfâz-ı edâ şunlardır: كتب إليّ yahut أخبرنا فلان مكاتبةً yahut قال حدثنا فلان كتابة. Bu gibi rivâyâtta mutlak olarak حدثنا yahut أخبرنا demek câiz değildir. Maahâzâ bu iki lafzı ıtlakları üzere yani kitâbet kaydını zikretmeyerek istimale Leys b. Sa'd ile Mansûr ve ulemâ ve kibâr-ı muhaddisînden diğer birtakım zevat cevaz verdikleri gibi birtakımları da mutlak olarak yalnız أخبرنا demeyi tecviz etmişlerdir. Lâkin ehl-i taharrî ve nezâhete yakışan, bu gibi yerlerde –beyan olunan kavl-i muhtâra muvâfık olarak– bu lafızları kitâbet kaydıyla takyid etmektir. Beyhakī *Medhal*'de Ebû Isme Sa'd b. Muâz'dan şunu rivayet ediyor: Bir gün Ebû Süleyman el-Cûzekānî'nin meclisinde bulunuyorduk. حدثنا ile أخبرنا bahsi geçti. Her ikisi de birdir dedim. Orada oturanların biri dedi ki hayır, beynlerinde fark vardır. Muhammed b. Hüseyin'in dediğini bilmiyor musun? O demiş ki biri kölesine, "Fülân şeyi bana ihbar edersen hürsün" dese de kölesi o dilediği haberi ona yazsa âzât olur. Lâkin "Fülân şeyi bana tahdîs eder yani söylersen hürsün" demiş olsa da kölesi o haberi ona yazsa âzat olmaz. حدثنا ile أخبرنا beynindeki ince fark işte budur.

51

Hadisi Ahz, Tahammül Tarikleri ve Edâ Sîgaları (mâba'd)

6. İ'lâmü'ş-Şeyh

Gerek bütün envâıyla icâzet, gerek münâvele gerekse mükâtebe denilen aksâm-ı ahz ve tahammül sarâhaten veya zımnen izin ve icâzeti müş'irdir. Onlardan sonrakiler ve ezcümle i'lâmü'ş-şeyh ise böyle değildir. **İ'lâmü'ş-şeyh** şeyh, kendisine rivayete izin vermeksizin fülân hadisin yahut fülân kitabın fülândan mesmûu olduğunu tâlibe bildirmesidir ki mücerret bu kadarcık i'lâm ile tâlibin rivayet edebilmesinde ihtilâf vardır. Ashâb-ı hadîs ile fukaha ve usûliyyûndan birçok kimse ve o meyanda ağleb-i ihtimâle göre İbn Cüreyc ve fukahâ-i seb'adan Abdullah b. Ömer el-Ömerî ile Medineli ashabı, Ebû Muhammed b. Hallâd er-Râmhürmüzî, Şâfiiyye'den Ebû Nasr b. Sabbâğ, Mâlikiyye'den Ebü'l-Abbas Velîd b. Bekir el-Gamrî ve Abdülmelik b. Habîb, usûliyyûndan Fahreddin er-Râzî cevaza kāil olmuşlardır. Râmhürmüzî ile Zâhiriyye'den bazıları şeyh, هذه روايتي "Benim rivayetim işte budur" diye i'lâm ettikten sonra, لا ترْوِها عنِّي "Onu benden rivayet etme" yahut لا أجيزها لك "Bunu rivayete sana izin vermem" dese de yine "Tâlibin ondan rivayeti câizdir" derler. Kādî İyâz da birçok kimseden bu kavli naklettikten sonra, "Bu kavil sahihtir. Fikir ve nazarda başkasını iktiza etmez. Zira şeyhin isnadda hiçbir illet, tâlipte de hiçbir töhmet yokken tahdîs etmiş olduğu şeyden tâlibi rivayetten menetmesi müessir olamaz. Çünkü o zaten ona tahdîs etmiş bulunuyor. Bundan rücûuna da imkân yoktur" diye bu mezhebe nusret eder. Lâkin Ebû Hâmid et-Tûsî ile

–ki Gazzâlî'dir– İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî ve Muhyiddin en-Nevevî'ye göre i'lâm-ı mücerred ile rivayet câiz olmaz. Ancak bunların ikisi i'lâm edilen hadis ile –senedi sahih olduğu takdirde– amel vâcip olduğu re'yinde olup muhaddisîn ile fukaha ve usûliyyûndan epeyce kimselerin re'yi olan kavl-i sahîh de budur diyorlar. Gazzâlî de ***el-Mustasfâ***'da, "Zira o hadisler şeyhin semâından olduğu halde bir halel dolayısıyla rivayeti câiz olmayabilir" diye rivayeti tecviz etmemek mezhebini takviye ediyor. Rivayeti tecviz eden taifenin ise onunla ameli de vâcip görecekleri evleviyette kalır.

53

Hadisi Ahz ve Tahammül Tarikleri (mâba'd)

8. Vicâdet

Vâv"ın kesriyle وِجادت müvelled bir kelimedir. Muhaddisînce ma'nâ-yı ıstılahîsi bir kimsenin bir müellif veya râvi hattıyla yazılmış bir telifi yahut bazı hadisleri ele geçirmesidir. Bu müellif veya râvi, ister o kimse ile muasır olsun ister olmasın; ister beynlerinde telâkī bulunsun ister bulunmasın; telâkī halinde de o kimsenin müellif veya râviden ister semâı olsun ister olmasın. Bu suretlerin kâffesinde o yazıyı ele geçirmeye **vicâdet**, ele geçirene **vâcid** denir. Bulduğu bu hadisleri vâcidin semâ veya icâzete dâll olan elfâz ile rivayet etmesi câiz olmayıp, وجدتُ yahut قرأتُ بخط فلان yahut في كتابه بخطه حدثنا فلان "Fülânın hattıyla yahut fülânın hattıyla yazılmış kitabında şöyle yazılmış buldum. Yahut... diye okudum: حدثنا فلان" diyerek isnad ile metni kitaptan sevketmeye başlar. Yahut da, ...قرأت بخط فلان عن فلان yahut ما وجدته بخط فلان gibi bir lafız ile edâ eder. Şayet yazının musannif yahut râvi hattı olduğuna vüsûk ve itimadı yoksa cezme delâlet eden bu gibi ibareleri bırakıp onların yerine بلغني عن فلان "Fülânın şöyle böyle rivayet ettiği, dediği bana bâliğ oldu" yahut وجدتُ عن فلان yahut ذكر كاتبُه أنه فلان yahut ظننت أنه yahut قرأتُ في كتاب أخبرني فلان أنه بخط فلان yahut تصنيف فلان "Fülânın hattıyla olduğunu fülânın bana haber verdiği yahut zannettiğim yahut kâtibinin, fülânın dediği bir kitapta okudum" ya da قيل بخط فلان yahut قيل إنه تصنيف فلان "Fülânın yazısı, tasnifi olduğu söylenilen bir kitapta..." gibi vâcidin müstenedini açıkça gösteren ibârât istimal eder. Eski, yeni bütün muhaddisler beyninde amel hep bu minval üzere câri olagelmiştir. Nitekim

Müsned-i Ahmed'de Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in kendi pederinden vicâdetle rivayet edilmiş bu gibi rivâyâtı pek çoktur. Bu tarzda rivayet edilen hadis, münkatı' sayılırsa da وجدت بخط فلان sözünden dolayı bu inkıtâda biraz da ittisâl şâibesi de vardır. Böyle demeyip de bazılarının dediği gibi عن فلان قال demek lâubaliliktir. İbnü's-Salâh'ın bihakkın ihtarı veçhile عن lafzı râviden yahut sâhib-i tasniften semâı da îhâm ettiği için bu, bir tedlîs-i kabîhtir. *Sahîh-i Müslim*'de vicâdetle ahzolunmuş bazı hadisler عن lafzı ile edâ edilmişse de o hadisler diğer tariklerden mevsul olarak da rivayet edilmiş olduklarından onlarda tedlîs korkusu yoktur.

Bazıları vicâdette حدثنا ile أخبرنا lafızlarını kullanmışlarsa da yaptıkları mücâzefe sayılıp hücum ve itiraza uğramışlardır. Bunlar müellif veya râvi hattıyla ele geçen hadisler hakkındadır. Vâcidin bulduğu hadis musannif hattıyla değilse ذكر فلان yahut قال فلان أخبرنا فلان diyerek isnadı sevkeder. Böyle rivayet olunan hadisler ittisâl şâibesi olmayan haber-i münkatı'dırlar.

Vicâdetin icâzete makrûn olduğu da vâkidir. Bu takdirce, وجدتُ بخط فلان وأجازه لي "Fülân hadisi fülânın hattıyla buldum. O da bana rivayetine icâzet verdi" der. Böylesinin rivayeti hakkında icâzetle rivayet ahkâmı câri olur.

İhtar. Bir kimse bir tasniften hadis naklettiğinde gördüğü nüsha ya kendisi, ya bir sika tarafından musannifin aslı ile mukabele edilmiş olmadıkça hîn-i edâda cezm sîgasıyla قال فلان dememelidir. Elinde böyle nüsha bulunmadığı takdirde ise yalnız وجدتُ في نسخة من كتاب فلان yahut بلغني عن فلان "Fülânın kitabının bir nüshasında gördüm" gibi bir lafız ile edâ etmesi lâzım gelir. Muhyiddin en-Nevevî ile Süyûtî bu babda, "Bu asırlarda ekser-i nâs, muayyen bir musannife mensup olan bir kitabı taharrî ve tesbit zahmetine katlanmaksızın ve nüshanın sahih olduğuna emin olmaksızın yalnız mütalaa etmekle cezm sîgasıyla قال فلان كذا، ذكر فلان كذا deyip duruyorlar. Savab ise bizim dediğimizdir. Ancak şu var ki mütalaa eden vâcid, kitabın sukût etmiş veya tagayyüre uğramış ibârâtı nazarından kaçmayacak derecede anlayışlı bir âlim-i mütkın ise naklinde cezm sîgası istimal etmesinin doğru olmasını ümit ederiz. Birçok musannifin, ötekinin berikinin kitaplarından nakilde bulunurken böyle yapmalarından bu mânayı gözetmek istediklerini anlıyoruz" diyorlar.

Vicâdet ile rivayet olunan haber ile amel bahsine gelince Kādî İyâz *el-İlmâ*'ında, "Hadis ile fıkıh ve usûl-i fıkıh eimmesi vicâdetle nakil ve rivayeti menetmekte müttefik davranmakla beraber onunla amel etmekte ihtilâf etmişlerdir. Muhaddisînin ve Mâlikî olan fukahanın ekseri böyle bir hadis ile amel edilmez re'yindedirler.

İmam Şâfiî'den ise cevazı menkul olup nüzzâr-ı Şâfiiyye'den bazıları buna kāil olmuşlardır. Cüveynî'nin müdafaa ettiği ve erbâb-ı tahkikten diğer birtakım zevatın ihtiyar ettikleri de bu mezheptir" diyor. Nevevî de İbnü's-Salâh'a tebean, "Muhakkıkīn-i Şâfiiyye'den bazıları nüshaya vüsûk hâsıl olduğunda mûcebince amel olunmanın vâcip olduğuna kat' etmişlerdir" dedikten sonra, "Bu zamanlarda mâadası yürüyemeyecek olan kavl-i sahîh işte budur" neticesini veriyor. İbnü's-Salâh sahih dediği kavl-i ahîr için, "Muhaddisîne arzedilse kabulünden ibâ ederler" demekle beraber "Bu kitaplarla amel, rivayete mütevakkıf olmuş olsa tahakkuk-ı şürûtu müteazzir olacağı için menkul ile amel etmenin kapısı kapanıyor demektir" sözüyle davasını teyit ediyor.

Bazı Rumuz

Esânîd-i hadiste çok tekerrür eden bazı elfâzı yazarken hazf yahut ihtisar ile remiz haline koymak ehl-i hadîsin âdetidir. Bu remzi bilmek yazma hadis kitaplarını okumak için lâbüd olduğundan buraya ilâvesi faydasız değildir: حدثنا nın meşhur olan remzi yalnız ثنا dır. Bazan yalnız zamiri yazıp kelimeyi نا , nâdiren "dâl"i ilâve ederek دثنا suretine ifrağ ederler. Bu son ıstılah Mağribîler'indir. حدثني de böyledir. Remzi ى yahut دى dir.

أخبرنا'nın remzi انا dır. Beyhakī burada بنا remzini istimal etmişse de حدثنا'nın سا sına benzediği için revaç bulmamıştır. Bazı magāribe ارنا yahut اخنا suretinde yazmışlarsa da İbnü's-Salâh bunun için iyi değildir diyor. أخبرني ile أنبأنا ve أنبأني 'nin remizleri yoktur.

قال حدثنا lafzı da çok tekerrür ettiğinde bazıları yalnız ثنا ق bazıları da bitiştirerek قثنا suretinde yazmışlarsa da ahîren tekarrür eden ıstılaha göre قال lafzı hattan hazfolunur, lâkin okunur. Senedde iki قال yanyana gelirse biri yazılmaz. Lâkin okunur. Meselâ Buhârî'nin, حدثنا صالح بن حيان قال قال عامر الشعبي senedi سا صالح بن حيان قال عامر الشعبي suretinde yazılır, lâkin tamamı okunur.

Yalnız hattan hazfolunan kelimelerden biri de أنَّه dur. Meselâ Buhârî'nin, عن عطاء بن أبي ميمونة سمع أنس بن مالك senedi mâna müstakim olmak için عن عطاء بن أبي ميمونة أنه سمع أنس بن مالك diye okunmalıdır.

Bir hadisin birden ziyade isnadı olup da hepsini metn-i vâhidde cemetmek istediklerinde bir isnaddan diğerine intikal edilirken ح yazılır ve حا diye okunup geçilir. Mağribîler ise الحديث diye okurlar. Bazı huffâz ح yerine صح yazarlar.

54

Rivâyet-i Hadîsin Sıfat Keyfiyeti ve Âdâbı

Hadisin sıfat ve keyfiyyet-i edâ ve rivayetine müteallik olan mesâilin bazıları bundan evvelki bahislerde geçmiştir. Buraya kadar mevzubahis edilmemiş olanlarını da burada zikretmek istiyorum.

I. Ezber ve Kitaptan Rivayet Meselesi

Rivayet ettiği hadisi ezberlememiş olup, kitabına itimat ile ondan rivayet eden kimsenin nakliyle ihticâc meselesi muhtelefün-fîhtir. İmam Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik'e göre râvinin ezber rivayet ettiği ve tezekkür ettiği hadisten başkasıyla ihticâc edilmez. Şâfiiyye'den Ebû Bekir es-Saydalânî el-Mervezî de bu kavli ihtiyar etmiştir. Hâkim'in İbn Abdülhakem tarikinden Eşheb'den (140-204) rivayetine göre, "Sika olduğu halde hadisini ezberlememiş kimseden ilim ahzolunur mu?" diye İmam Mâlik'ten sual edilmiş, o da, "hayır" cevabını vermiştir. "Ya sika olduğu halde bu hadisleri dinlemişimdir diyerek bir kitap gösterirse?" diye tekrar sorulmuş. "Böylesinden de alınmaz. Gece kendisinden habersizce hadisine bazı şeyler ziyade edilmiş olmasından korkarım" demiş. Beyhakī de İmam Mâlik ile Ebü'z-Zinâd'dan her birinin, "Medine'de hepsi de me'mûn yani kendisine emniyet edilir 100 kadar zata yetiştim ki ehli değiller diyerek rivayet ettikleri hadisler ahzolunmazdı" dediklerini rivayet eder. İmam Mâlik'in lafzı, "Rivayet ettikleri hadisleri bilmezler diyerek ..." suretindedir.

Lâkin bu mezhep pek şedîd olup hilâfı üzere amel takarrur etmiştir. Hatta *Sahîhayn*'da bu türlü hıfz ile mevsuf olan ruvâtın adedi belki yarı yarıya bile

değildir. Cumhura göre semâını iyice zaptetmiş ve kitabı şeyhin aslı ile yahut asıl ile mukabele edilmiş bir fer'i ile mukabele edilmiş kimsenin kitabından rivayet etmesi câizdir.

Bazıları kitaptan rivayet etmeyi tecviz etmişlerse de kitabın arada –gerek iâre, gerek ziyâ suretiyle gerek herhangi diğer bir suretle– sahibinin elinden çıkmamış bulunmasını şart kılmışlardır. Zira elinden çıkmış olduğu müddet içinde tagayyüre uğramış olması imkânı vardır demişlerdir ki bu da birincisi gibi teşdîddir.

Bu müşeddidlere karşı birtakım mütesâhiller de vardır ki tesâhüllerinin numuneleri ahz ü tahammül bahsinde gösterilmişti. Mütesâhillerin birtakımı da asıllarla mukabele edilmemiş nüshalardan rivayete kalkışmışlardır ki, Hâkim bunları mecrûh addeder. Maahâzâ Hâkim, "Bu, ekâbir-i ulemâdan ve sulehâdan birçoğunun yaptığı bir şeydir" diyor. İbn Lehîa ekâbir-i ehl-i ilimden olduğu halde bu tesâhülü yüzünden ta'na uğramıştır.

Asıl ile mukabele edilmemiş nüshadan rivayet gayri câizse de Ebû İshak el-İsferâyînî ile Ebû Bekir el-İsmâilî, Ebû Bekir el-Berkānî ve Ebû Bekir el-Hatîb bunu üç şart ile câiz görmüşlerdir: **1.** Nüshayı yazan zat nakli sahih ve sekatâtı az bir kimse olmak; **2.** Nüsha bir fer'den değil, bir asıldan menkul bulunmak; **3.** Râvi rivayet ederken nüshasının mukabele görmemiş olduğunu beyan etmek.

Lâkin Kādî İyâz bu şartların tahakkuku halinde de mukabele edilmemiş nüshadan rivayetin memnu olduğuna cezmetmiştir. Herhalde savab olan –Nevevî'nin dediği gibi– mutavassıt olan cumhur kavli olup râvi semâını iyice zaptettikten sonra kitabını da mukabele etmiş ve kitabı bir müddet elinden çıktıktan sonra tagayyürden selâmetine zann-ı gālibi bulunur, bâhusus kendisi de tagayyür vukuunun farkına varacak derece-i ilm ve hıfzda olursa kitabından rivayet etmesi câizdir.

2. Unutulmuş Hadisi Kitabından Rivayet Meselesi

Bir kimse unuttuğu bir hadisi semâını muhtevî kitapta görür de semâını derhâtır etmeyecek olursa İmam Ebû Hanîfe'ye göre onu derhâtır etmedikçe rivayet etmesi câiz değildir. Şâfiiyye'den de ona muvâfakat eden olmuştur. Lâkin İmam Ebû Yûsuf ile İmam Muhammed ve İmam Şâfiî ile ekser-i ashâbı cevaz tarafına gitmişlerdir ki Nevevî'ye göre sahih olan budur. Eslâf ve ahlâf-ı ulemâ da bununla âmil olmuşlardır. Zira bâb-ı rivâyet tevsiaya ve gālib-i zanna mebnîdir.

İbnü's-Salâh'ın dediğine göre bu ihtilâf, râvinin kendi mesmûunu zabt noktainazarından kitaba itimat câiz olup olamaması meselesi üzerine binâ edilmek iktiza eder. Müşârün ileyh diyor ki tagayyürden masûn olan kitaba mesmûunun zabtını muhtevi olması dolayısıyla itimat edip mesmûu kitabında artıksız, eksiksiz yazılı olan kimsenin oradaki hadisleri yegân yegân derhâtır edemese bile rivayet etmesini tecviz etmek nasıl ekser-i ehl-i hadîsin kavl-i sahîhi ise şartı tahakkuk edince yani semâı muhtevi olan kitap râvinin yahut râvîce mevsûkun-bih bir kimsenin yazısıyla ve tagayyürden masûn olunca varsın bu da câiz olsun. Lâkin bu, râvi kitabının sıhhatine kalbi mutmain olduğu takdirdedir. Eğer şekki varsa yahut kitap bir sika yazısı değilse ona itimat etmesi câiz olmaz ve bunda hilâf yoktur.

3. Gayri Hâfız Olan Darîr ile Basîr-i Ümmînin Rivayetleri Meselesi

Hadisini hıfzetmemiş darîr (âmâ) ile basîr-i ümmînin cevâz-ı rivâyetleri hakkındaki ihtilâf evvelkinden daha büyüktür. Kavl-i muhtâra göre darîr veya basîr-i ümmî, semâını zabt ve kitabını tagayyürden sıyânet için bir sikadan istiâne eder, ondan sonra da o hadisler, huzurunda okunurken kitabın tagayyürden sâlim kaldığı zannı kendisinde galip olursa rivayeti sahihtir. Lâkin bundan evvelki meselelerde nizâ edenlerin bunda da nizâları bitarîki'l-evlâ câridir.

4. Kendisinin Olmayan Nüshadan Rivayet Meselesi

Râvi mesmûâtından olan bir şeyi rivayet etmek istediğinde semâı hangi nüshadan vâki olmuşsa o nüshadan yahut bir sika tarafından o nüsha ile mukabele edilmiş diğer bir nüshadan rivayet etmelidir. Kendi nüshasını bırakıp da şeyhinin aslından yahut şeyhinin nüshasından yazılıp sıhhatine kalben mutmain olduğu başka nüshadan rivayet etmek isterse bu, –Hatîb'in dediğine göre– amme-i ehl-i hadîsçe memnudur. Maahâzâ müşârün ileyh Eyyûb es-Sahtiyânî ile (68-131) Muhammed b. Bekir e-Bürsânî'den (ö. 203) ruhsat-ı rivâyetini de nakleder. Ebû Nasr İbnü's-Sabbâğ'ın da (400-477), "Kendisinin semâını muhtevi olmayıp şu kadar ki şeyhinin huzurunda okunmuş hir kitaptan yahut kendi semâ nüshasıyla mukabele edilmemiş hir nüshadan rivayet etmek katiyen câiz değildir" dediği hikâye olunuyor. Zira bu takdirde bu nüshalarda kendi semâ nüshasında olmayan bazı zevâid bulunabilir ki bunları şeyhinden rivayet etmesi sahih olmaz. İbnü's-Salâh da (577-643) bu re'yi terviç ettikten sonra, "Hâ, meğer ki şeyhinden cemî'-i merviyyâtı için bir

icâzet-i âmmesi ola! İşte o takdirde o dediğimiz kitaplardan da rivayet edebilir. Zira bu takdirde râvinin taksiri o rivayet hakkındaki icâzetini beyan etmeksizin أخبرنا، أنبأنا yahut حدثنا demiş olmaktan ibaret kalmış olur ki bu kadarcık tesâmüh de çok görülmez. Lâkin elindeki nüsha şeyhinin semâını muhtevi yahut şeyhinin şeyhi huzurunda kıraat edilmiş ya da şeyhinin şeyhinden mervî bir şey ise işte onu rivayet edebilmesi için hem kendisinin şeyhinden hem de şeyhinin kendi şeyhinden birer icâzet-i âmmeleri bulunmak lâzımdır" diyor.

5. Mahfûz ile Mektûb Arasında İhtilâf Meselesi

Hadisi ezberlemiş kimse kitabında mahfuzuna muhalif bir şey görürse hadisi o kitaptan ezberlemiş olduğu takdirde kitaptakine itibar eder. Eğer şeyhinin ağzından alıp ezberlemiş yahut arz-ı kırâat esnasında bellemiş olup hıfzında da şekki yok ise kendi hıfzına itimat eder. Lâkin bu takdirde rivayet ederken en muvâfık meslek – Şu'be'nin ve ona tebean birçok huffâzın yaptıkları gibi-, حِفظي كذا وفي كتابي كذا "Ezberimde olan şöyledir, kitabımda ise böyledir" diyerek vâki hali haber vermektir. Nitekim mahfûzu, ehl-i itkāndan olan bir hâfızın rivayetine muhalif gelen râvi de böyle yapıp, حِفظي كذا وقال فيه فلان كذا "Benim ezberimde olan şöyledir, fülân ise bu hususta böyle dedi" demek gerektir. Süfyân es-Sevrî ve emsali gibi.

55

Rivâyet-i Hadîsin Sıfatı, Keyfiyeti ve Âdâbı (mâba'd)

6. Rivayet Bilmâna Meselesi

Metnin suretini amden tağyîr etmek mutlaka câiz olmadığı gibi elfâzın medlûlâtını bihakkın bilmeyen ve meânîyi tebdîle müncer olacak elfâz ve terkîbâtı olmayanlarından tefrik ve temyizden âciz olan kimsenin de –bir maksad-ı meşrû ile de olsa– lafz-ı hadîse mürâdifini ikame etmesi câiz değildir. Lisân-ı Arabî'de bihakkın tasarrufa kādir ve elfâz ü meânî ve terâkîbin dekāyikına bihakkın vâkıf ve hadisin hükmünü hiçbir veçhile tağyîr etmeksizin başka elfâz ile nakle kādir olan, hâsılı mevâkī-i hitâbı bilen âlime göre rivayet bilmânanın câiz olup olmadığı meselesi ise ulemâ-yı hadîs ile fukaha ve usûliyyûn arasında muhtelefün-fîhtir. Herhalde ulemânın ittifak ettikleri bir cihet varsa o da suhan-şinâs olmayıp muhtemili gayri muhtemilden, zâhiri azherden, âmmı eamdan farkedemeyecek câhilin kendi lafzı ile hadis rivayet etmesinin haram olmasıdır.

Ashâb-ı hadîs ile fukaha ve usûliyyûndan bir taife esâlîb-i kelâma bihakkın vâkıf olan âlimin de meâl-i hadîsi ancak işittiği elfâz ile rivayet etmesini vâcip görüp lafzın hiçbir veçhile tağyîrine cevaz vermemişlerdir. Tâbiînden Kāsım b. Muhammed, İbn Sîrîn, İbrâhim b. Meysere, İbn Mehdî, Recâ b. Hayve, Süfyân b. Uyeyne, Abdülvâris, Yezîd b. Zürey' gibi eimme buna kāil oldukları gibi Şâfiiyye'den üstat Ebû İshak el-İsferâyînî ile Hanefiyye'den Ebû Bekir er-Râzî de bu zümreye mülhaklardır. İmam Mâlik ile Ahmed b. Hanbel'in de buna kāil oldukları hakkında rivayet varsa

da meşhur olduğuna göre eimme-i erbaanın hepsi de rivayet bilmânayı tecviz etmişlerdir. İbn Ömer radıyallahu anhümânın da bu mezhepte olduğu rivayet olunuyor. İbn Hazm ile diğer Zâhiriyye ulemâsının kâffesi de rivayet bilmânayı haram görürler. Hüccetleri şunlardır:

1. Aleyhi's-salâtü ve's-selâm haccetü'l-Vedâ'da alâ melei'n-nâs: نضر الله امرأً سمع مقالتي فوعاها ثم أدّاها كما سمعها فرُبّ حامل فقه إلى من هو أفقه منه "***Benim sözümü işitip ezberleyenin, sonra işittiği gibi edâ edenin Allah yüzünü ak etsin. Zira nice kimse vardır ki hâmil oldukları fıkhı kendilerinden daha fakih olana ulaştırırlar***"[1] buyurmuşlardır. Kelâm-ı âlî-i nebevîyi işittiği gibi edâ etmek ise işittiği lafzı aynen iade etmekle olur. Sonra bir fakihin kendinden daha fakih olan kimseye fıkhını nakletmesi demek hadisi râviden ahz ü telakki eden zatın ziyâde-i fetâneti dolayısıyla râvinin istihrâc edemediği bazı meânîyi lafz-ı resûlün fevâidinden istinbat edebilmesi demektir. Bir tilmiz üstadından daha fatin ve daha fakih olabilir.

2. Mâden-i fesâhat ve belâgat efendimiz hazretleri: أنا أفصح العرب ولا فخرَ "***Ben Arap'ın en fasihiyim, bununla da hiç fahretmem***"[2] yine أوتيت جوامع الكلم "***Bana cevâmiü'l-kelim verildi***"[3] buyurmuş olduklarından elfâz-ı hadîsi diğer elfâz ile nakletmekle mânanın da muhtel olması ihtimali pek kavîdir. Binaenaleyh lafz-ı mansûs üzerine iktisâr etmek vâciptir. Nitekim Kur'an'ın da mâna ile nakli câiz olmaması bundan dolayıdır.

3. Bu kitabın 183. Berâ b. Âzib radıyallahu anhümâ hadisinde sahâbî-i müşârün ileyh kendisine tâlim buyurulan duayı huzûr-ı âlî-i nebevîde tekrar ederken ونبيك diyecek yerde –yine o mânaya gelen– ورسولك deyince لا ونبيك diye tashih buyurulmuş ki, bu da elfâz-ı resûlün adem-i tağyîr ve tebdili şer'an mültezem olduğunu gösterir.

4. Tecrübe ile sabit olmuştur ki müteahhir olan bazı kimselerin Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın elfâz-ı mübârekesinden mütekaddimînin farkına varamadıkları bazı fevâid istihrâc edebilmişlerdir. Hatta bir kelâmı işiten kimsenin –fakih ve zeki de olsa– lafzın bütün mezâyâ ve fevâidine fi'l-hâl varamadığı kesîrü'l-vukū'dur. Binaenaleyh rivayet bilmâna halinde râvi lafz-ı resûle bedel yine o mânada zannettiği diğer bir lafz ikâme eder

---

1 {Bezzâr, *el-Müsned*, VIII, 340, no: 3416. Bezzâr'ın rivayetinde "فوعاها" lafzı yerine "فحفظها" lafzı yer almaktadır.}

2 {Hadis kaynaklarında tespit edilemeyen bu rivayet Tâhir el-Cezâirî'nin eserinde yer almaktadır: *Tevcîhu'n-nazar*, II, 676.}

3 {M1172 Müslim, Mesâcid, 8.}

de beynlerindeki tefâvütün farkına varmayabilir. Celâlet-i kadri ve mezîd-i itkānı kendisini bilenlerin kâffesince müsellem olan Şu'be, kendi tabakasının dûnunda olan İsmâil b. Uleyye'den erkeklerin teza'fürden yani elbiseleri za'feran ile boyamaktan nehiy olunduklarını mutazammın hadisi ahzedip, نهى عن التزعفُرِ "Aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz teza'fürden nehiy buyurmuşlardır"[4] diyerek mânasıyla rivayet ettiğini İsmâil işitince derhal inkâr etti. Zira rivayetinin aslındaki nehiy erkeklere muhtas iken Şu'be'nin lafzı umuma delâlet edip kadınları da bu hükümde erkekler gibi göstermişti. Şu'be'nin İsmâil'den rivayeti رواية الأكابر عن الأصاغر yani büyüklerin küçüklerden rivayeti kabilinden olduğu halde Şu'be'nin farkına varamadığı cihete İsmâil mütenebbih olmuştur.

5. Râvi için lafz-ı resûlü tebdil ile yerine kendi lafzını ikāme etmek câiz olsa o râviden rivayet edenin de mesmûu olan lafzı tebdîl edebilmesi bi-tarîki'l-evlâ câiz olur. Zira râvinin lafzını değiştirmek şâriin lafzını değiştirmekten ehvendir. Bu da câiz olunca ikinci râviden rivayet eden üçüncü ve üçüncü râviden rivayet eden dördüncü râvinin de böyle yapmaları câiz olacak demektir ki bu takdirde kelâm-ı Nebî ile râvî-i ahîrin rivayet ettiği kelâm beyninde mugāyeret-i külliyye vâki olmuş olur.

Lafz-ı mervîyi aynen edâ hususunda Müslim'in *Sahîh*'indeki itinası Buhârî'den ziyadedir. Müslim, mânayı tağyîr etmese bile râvilerin bir harfte de olsa ihtilâflarını beyan eder. Buhârî ise rivayet bilmânayı tecviz edenlerden olduğu için dikkatin bu kadarını zâit görür. Hatta bazıları, "Tarz-ı rivâyette iltizam edilecek yol Müslim'in yolu olmak gerekti. Lâkin ne çare ki olmadı" demiştir. Hazarda, seferde huzûr-ı âlî-i risâletpenâhîye müddet-i medîde mülâzemet eden ecille-i ashabdan birçoğunun pek az hadis rivayet etmiş olmalarına en müessir sebeplerden biri de işte rivayet bilmânadan ihtiraz ve ihtiyatları olduğunda şüphe etmemelidir.

Lâkin beri tarafta sahâbenin çoğu da rivayet bilmânayı tecviz hatta tatbik ettikleri gibi Hasan-ı Basrî, Süfyân es-Sevrî, Vekî' b. Cerrâh, Şa'bî, İbrâhim en-Nehaî, Amr b. Dînâr ile eimme-i erbaa ve onların ayarında tâbiîn ve ekser-i muhaddisîn ve cumhûr-ı fukahâ ve usûliyyûn da tamâm-ı ma'nâyı edâ şartıyla bunu câiz görmüşlerdir. İmam Mâlik'in bu türlü rivayeti tecviz ettiğine de, etmediğine de dair rivayet vardır. Lâkin Beyhakī ile Hatîb el-Bağdâdî'nin rivayetlerine nazaran imâm-ı

4 {M5506 Müslim, Libâs, 77.}

müşârün ileyh hadiste yani lafz-ı resûl aleyhi's-salâtü ve's-selâmda rivayet bilmânayı menedip akvâl-i sahâbe ve tâbiîni her iki türlü rivayet etmeyi tecviz etmiştir. Vekî' b. Cerrâh'ın, إن لم يكن المعنى واسعًا فقد هلك الناس "Edâ hususunda mânayı nakletmek elvermezse ortalık helâk oldu demektir" dediği mervîdir. Süfyân es-Sevrî de, "Eğer ben size işittiğim gibisini söylüyorum dersem sakın inanmayınız. Söylediğim hep mânadır" demiş.

Rivayet bilmâna üç suretle vâki olabilir.

Birinci suret bir lafzı mürâdifi ile tebdil etmek ki bu, bilâ-hilâf câizdir. قعود lafzını جلوس 'e, علم lafzını معرفت 'e, استطاعت lafzını قدرت 'e, حظْر lafzını تحريم 'e tebdil gibi. ***Sahîh-i Müslim***'de Huzeyfe b. Yemân radıyallahu anhümâdan mervî, لا يدخل الجنة نمَّام "***Hiçbir koğucu cennete girmeyecektir***"[5] hadîs-i şerifi قتَّات [6] lafzıyla da rivayet edilmiştir.

İkinci suret lafz-ı nâib ile lafz-ı aslînin bir mânaya delâlette ittihadı zannî kalıp kati olmamak ki bu takdirde lafz-ı aslînin tebdili câiz olmadığında yine ihtilâf yoktur.

Üçüncü suret râvi mânayı tamamen kavradığına alâ vechi'l-kat' hükmedip de elfâz-ı mürâdife istimal etmeksizin mervîyi –anladığı mânayı tamamen edâ ettiğine yine kat' ederek hükmettiği– diğer bir ibare ile tebdil etmek ki beyne'l-ulemâ muhtelefün-fîh olup ekseriyetin tecviz ettiği suret işte budur. Tecviz edenlerin nazarında yalnız başlarına –veya kendilerine munzam karâin ile beraber– o elfâz-ı nâibenin o mânayı ifham ettiğine kat' olunursa lafızlar müterâdif hükmünde olmuş olur. Bunların da kendi davalarını müeyyid naklî ve aklî hüccetleri vardır:

1. İbn Mende'nin *Ma'rifetü's-sahâbe*'si ile Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde Abdullah b. Süleyman b. Ükeyme el-Leysî'den mervî olduğuna göre aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize, "Yâ Resûlellah! Biz senden bir hadisi işittiğimiz gibi edâ edemiyoruz" demeleri üzerine, إذا لم تُحِلُّوا حراماً و لم تُحَرِّموا حلالًا و أصبتم المعنى فلا بأْسَ "Eğer bir haramı helâl bir helâli haram etmez, mânayı da savab olarak ifade edebilirseniz istediğiniz lafız ile rivayet etmenizde beis yoktur"[7] buyurulmuş.[8] Bu rivayet Hasan-ı Basrî'ye haber verildiğinde de, لو لا هذا ما حدثنا "Böyle olmasaydı biz hadis rivayet edemezdik" demiş.

5 {M290 Müslim, Îmân, 168.}

6 {M291 Müslim, Îmân, 169.}

7 {MK6491 Taberânî, *el-Kebîr*, VII, 100.}

8 Rivayet bilmânayı tecviz edenler, cumhûr-ı Selef ve Halef'in ameline ve bundan sonra sıralanacak edilleye istinat etmeyip de yalnız bu delil ile kalsalar davaları sabit olamazdı. Zira bu rivayet seneden zayıf olmakla beraber râvisi olan sahâbînin isim ve nesebini tayinde de ıztırâb-ı azîm vardır. İbnü'l-Cevzî

İbn Mes‘ûd radıyallahu anh ile diğer sahâbenin de bazan rivayet ettiklerinde, قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا أو نحوه أو قريبًا منهُ “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem böyle buyurdular yahut bunun gibi, yahut da buna yakın bir söz söylediler” dedikleri mervîdir. Demek ki sahâbî-i müşârün ileyh lafz-ı resûlü derhâtır edemediği zaman rivayet bilmânayı tecviz ediyormuş. Sahâbenin de çok kere, أمرنا رسول الله صلى الله عليه وسلم بكذا و نهانا عن كذا “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle, böyle yapmamızı emir buyurdu; şundan, bundan da nehiy buyurdu” demiş oldukları da pek mâlûmdur. Bu ise rivayet bilmânadır. İbn Ükeyme hadisi vâkıa zayıf ise de İbn Mes‘ûd ile diğer sahâbeden menkul olan bu gibi sözler bu babda icmâları olduğuna zımnen delâlet eder. İcmâ-ı sahâbe ise hüccetir. İmam Şâfiî’nin nakline göre tâbiînden biri, “Mülâki olduğum sahâbeden birtakımları bir hadisin mânasında ittifak ettikleri halde lafzında ihtilâf etmişlerdi. İçlerinden birine bu hali arzettim. Mânasına halel gelmedikten sonra bunda beis yoktur cevabını verdi” demiş. Câbir b. Abdullah radıyallahu anhümânın rivayetine göre de Huzeyfe radıyallahu anh, إنا قوم عرب نورد الأحاديث فنقدم ونؤخر “Biz fasîhü’l-lisân, Arap kimseleriz hadisleri irat ederken elfâzı kâh takdim, kâh tehir ederiz” demiştir ki fesahatimiz dolayısıyla mânayı ihlâl etmeyiz demek istemiştir. Bu da rivayet bilmânanın başka türlü beyanıdır.

2. Şer‘-i şerifi Arap olmayanlara kendi lisanlarıyla şerhetmek bil-ittifak câizdir. Elfâz-ı Arabiyye’yi mürâdifleri olan elfâz-ı A‘cemiyye’ye tebdil etmek câiz olunca onları mürâdif ve müsavileri olan diğer elfâz-ı Arabiyye ile tebdil etmek evleviyyetle câiz olur. Lâkin bu hücceti bazıları kavî bulmamıştır. Zira A‘cemî olan kimse tercümeyi işitince lafz-ı mesmûun kelâm-ı resûl

---

hadisi Taberânî’den naklettikten sonra mevzûdur diyor. Lâkin İbn Hacer el-Askalânî vaz‘a kāil olmayıp hadisin Taberânî ile Ebû Abdullah b. Mende’den başka Ebü’l-Kāsım b. Mende ve Ebû Mûsâ el-Medînî, Abdân el-Mervezî, İbnü’s-Seken gibi eimme taraflarından da turuk-ı muhtelifeden tahrîc edildiğine nazaran kendisine hak vermek lâzım gelir. Fakat bu tariklerin hiçbiri kavî olmadığı için hadis yine zaaftan kurtulamaz.

Sahâbî olan râvinin ismini biz Süyûtî’ye tebean metinde “Abdullah b. Süleyman b. Ükeyme” diye kaydettik. Halbuki bu zatın ismi hakkındaki ihtilâfât yüzünden İbn Hacer ***el-İsâbe’***sinde kendine bervech-i âtî dört tercüme açmakta muztar kalmıştır:

1. Ükeyme b. Ubâde el-Leysî, **2.** Selîm b. Ükeyme el-Leysî, **3.** Abdullah b. Ükeyme, **4.** Muhammed b. Abdullah b. Süleyman b. Ükeyme.

el-İsâbe’deki esânîd-i muhtelifenin tetkikinden râvinin bu dört vecihten başkaca üç türlü daha tesmiye edildiğine muttali oluyoruz: **1.** Muhammed b. Süleym b. Ükeyme, **2.** Abdullah b. Süleym b. Ükeyme, **3.** Süleyman b. Ükeyme. Bundan başka râvinin Leysî veya Zührî olduğu da muhtelefün-fîhtir. Muhtelif senedlerin içinde de Ahmed b. Mus‘ab, Ömer b. İbrâhim el-Hâşimî, Velîd b. Seleme gibi kizb hatta vaz‘ ile müttehem ve metrûk kimseler vardır.

Hâsılı bu rivayetin mevzû olduğuna cezm edilemese de son derecede zayıf olduğuna kāil olmak lâzım gelir.

olmadığını bilir. Maahâzâ mücevviz olanlar –sünnet-i nebeviyyenin elfâzı mûciz ve tilâveti müteallâk-i savâb olmadığına ve ancak beyân-ı ahkâm için vaz‘ olunduğuna bakarak– lafz-ı nebevîyi unutmuş kimsenin hükmü ihlâl etmemek şartıyla başka elfâz ile rivayet etmesinde beis görmezler. Maksut elfâz olan yerlerde de nakil bilmânayı tecviz etmezler. Nitekim lafz-ı Arabî ile mervî olan kelime-i şehâdeti tâlim için onu her lisana tercüme etmek câiz iken ezan ile Tahiyyat'ın elfâzını tebdile cevaz vermezler. Zira bu elfâz ile taabbüd şâriin makasıdı meyanına dahildir.

3. Sahâbe radıyallahu anhüm hazerâtının aynı mecliste kıssa-i vâhideyi elfâz-ı muhtelife ile rivayet ettikleri vâki olduğu halde hiçbiri diğerini bu ihtilâf-ı rivâyetten dolayı tahtie etmez ve inkâr tarikine sapmazdı. Bu da sahâbenin rivayet bilmânayı mubah gördüklerine delâlet eder.

4. Zarureten mâlûmdur ki bu hadisleri Resûllulah aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden rivayet eden sahâbe-i kirâm hazerâtı hadisleri dinledikleri mecliste yazmadıkları gibi o mecliste huzûr-ı risâletpenâhîde de ezberlemek için tekrar etmezlerdi. Böyle iken nice yıllar geçtikten sonra o hadisleri rivayet etmeleri gösteriyor ki onların çok kere mazbutu olan, elfâzın kendileri değil meânîsidir.

5. Lafız li-zâtihî maksut olmayıp ondan asıl maksut olan mânadır. Lafız mânayı bildirecek bir aletten başka bir şey değildir. Ma'nâ-yı maksûdu ityân için fülân lafız yerine fülân lafzı ikâme etmekte mahzur yoktur.

6. Tâbiîn ile tebeu't-tâbiîn hazerâtı içinde mevâlîden, Arap olmayan birçok râvi de bulunup bunlar da selîkī olarak meleke-i fesâhati haiz olmadıklarından rivayetlerinde bazı lahnler (i'rab ve şive hatası) vâki olmuş ve o lahnler bittabi rivayet bilmânayı câiz görmeyen râvilerin kendilerinden rivayeti üzerine hadis kitaplarına da girip yerleşmiştir. Bu da gösteriyor ki sahâbe ve tâbiîn devirlerinde rivayet bilmâna pek şâyi imiş. Bu râviler de böyle bir kanaat ve itiyada kapılarak Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâm ile ashâb-ı kirâmının münezzeh ve berî olduğu lahnleri farkına varmaksızın maalesef irtikâp etmişlerdir. ***Buhârî*** ile ***Müslim***'de mervî, ... يتعاقبون فيكم ملائكة [9] rivayeti (332. hadis) bu lahnler meyanına idhal edilebilir. Nitekim Bezzâr bu hadisi başka tarikten şiveye muvâfık olarak, إن لله ملائكة يتعاقبون فيكم [10] suretinde de rivayet etmiştir. Bundan dolayı ulemâ-yı Zâhiriyye'den İbn Hazm, bir râvinin şeyhi tarafından melhûn olarak rivayet edilen elfâzı tashih ederek

9 {B555 Buhârî, Mevâkīt, 16; M1432 Müslim, Mesâcid, 210.}

10 {İbn Huzeyme, ***Sahîh***, I, 165, no: 321.}

şîve-i Arab'a muvâfık olarak rivayet etmesini vâcip görür. Sadr-ı İslâm'da esnâ-yı kelâmda lahnetmek o kadar ayıp idi ki, İbn Ömer radıyallahu anhümâ çocuklarını bundan dolayı döverdi. Yine hadis rivayetlerine biraz lahn karıştığından dolayıdır ki kavâid-i lisân-ı Arab'ı zapteden nahiv ulemâsı âyet ile, eş'âr-ı Câhiliyye ile istişhâd ettikleri halde ehâdîs-i nebeviyye ile istişhâd etmezler. Hatta ***el-Elfiyye*** sahibi İbn Mâlik'e hadis ile istişhâd ettiğinden dolayı hayli ta'n ederler. Nuhât, bildikleri bir kāide-i umûmiyyeye muhalif olarak rivayet edilen hadise lahn karışmadığına emin olamadıkları için hadis ile ihticâc etmiyorlar. Yoksa Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâmın efsah-ı nâs olduğunda hâşâ şüphe etmezler.

7. Rivayet bilmânayı tecviz edenler, muhaliflerinin ihticâc ettikleri, نضر الله امرأ سمع مقالتي فوعاها ثم أداها كما سمعها [11] hadisini de kendi lehlerine hüccet addederler. Zira bir kere bu hadis çeşit çeşit ihtilâfât-ı lafzıyye ile rivayet edilmiştir ki râvilerinin lafz-ı nebevîyi değil, ma'nâ-yı hadîsi rivayet etmiş olduklarında şüphe edilmez. Sâniyen râvilerin bu hadisteki rivâyâtı müttehit olsa bile kâf-ı teşbîh ile كما سمعها buyurulmuş oluyor ki, "işittiği elfâzın benzerleri ile" rivayet etmesi tecviz buyurulmuş demektir. Berâ b. Âzib radıyallahu anhümâ hadisinde de رسولك lafzının نبيك lafzıyla tashihi Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin Cibrîl aleyhi's-selâm ile mültebis olmaması nüktesi gözetildiği içindir.

Maahâzâ şürûtunu haiz olan âlimin rivayet bilmâna etmesini tecviz edenler de râvinin lafz-ı resûlü istihzar ettiği takdirde o lafz ile rivayet etmesini tercih ettikleri gibi müstahzir olanın da rivayet bilmâna edişini ıtlakı üzere tecviz etmeyip nerelerde câiz olabileceğinde bervech-i âtî ihtilâf etmişlerdir:

Birinci kavle göre te'viline mahal olmayan elfâz ile te'vili muhtemel olan elfâz beyninde fark vardır. Birincilerinde rivayet bilmâna câiz, ikincilerinde ise değildir. Muhkem ile mücmel veya müşterek olan elfâz beyninde fark gözetip muhkemde rivayet bilmânayı tecviz ile diğerlerinde etmeyenlerin kavli de buna yakındır.

İkinci kavle göre evâmir ve nevâhî ile mâadalarının farkı vardır. Rivayet bilmâna birincide câiz, mâadalarında gayri câizdir. Fazla olarak Ebü'l-Hasan el-Mâverdî ile (382-450) Fahrülislâm Ebü'l-Mehâsin er-Rûyânî (415-502) emir ve nehiy hadislerini mânalarıyla rivayet edebilmek için ihtiyar edilecek elfâzın celâ ve hafâca asla

11 {Bezzâr, ***el-Müsned***, VIII, 340, no: 3416. Bezzâr'ın rivayetinde "فوعاها" lafzı yerine "فحفظها" lafzı yer almaktadır.}

müsavi olması şarttır demişlerdir. Meselâ لا طلاق في إغلاق hadîs-i nebevîsini[12] لا طلاق في إكراه diye rivayet etmek câiz değildir. Zira her ne kadar iğlâk ile ikrah bir mânaya ise de şâriin ikrahı –onun kadar celî olmayan– iğlâk ile ifade buyurması bir maslahata mebnî olduğundan bu maslahatın fevt edilmesi münâsip olamaz. Lâkin اقتلوا الأسودين الحية والعقرب "*İki kara mahlûku, yılan ile akrebi katlediniz*"[13] emr-i nebevîsini, أمر بقتلهما yani bu iki hayvanın katline ferman buyurdu, kezâ لا تبيعوا الذهب بالذهب إلا سواء بسواء "*Altını altına tartısı müsavi olmadıkça satmayınız*" nehy-i nebevîsini[14] de, نهى عن بيع الذهب بالذهب إلا سواء بسواء lafzıyla rivayet etmekte beis yoktur. Zira iki ibarenin her biri diğeri kadar celîdir.

Üçüncü kavle göre lafz-ı hadîsi müstahzir olan ile unutup hatırında yalnız mâna kalan kimse beyninde fark vardır. Birincisi için câiz olmayan rivayet bilmâna ikincisi için câiz olur. Zira râvi aslından hadisi işittiği gibi yani lafzı ile edâya memur idi. Lâkin unutması sebebiyle lafzı istihzardan âciz kalmış ve mâna ile rivayetten başka çaresi kalmamıştır. İşte böylesi zihnindeki mânayı edâ edebilecek lafız ile rivayet ederse vazifesini yapmış sayılır. لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا[15] Mâverdî *el-Hâvî*'sinde der ki lafzı ezberinde tutan kimsenin mâna ile rivayet etmesi câiz olmaz. Zira bu takdirde ruhsatı iktiza eden illet mevcut değildir. Unutan hakkında ise câizdir. Zira o, lafzı da mânayı da tahammül etmiş yani her ikisini de belleyip edâ etmeyi deruhte etmişti. Birinden âciz kalınca diğerini edâ etmek lâzım gelir. Bâhusus rivayet etmemesiyle ahkâmdan birini ketmetmek mahzuru da bulunursa bu lüzum daha ziyade teekküd etmiş olur. Lafz-ı hadîsi unutmamış bulunması takdirinde ise onu başka lafız ile irat etmesi câiz olmaz. Zira kelâm-ı Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmda olan fesahat başka kelâmda bulunamaz. İntehâ.

Dördüncü kavil, yine müstahzir ile nâsî beynini farkedenlerin kavlidir. Lâkin bunda hüküm ber-aks olup lafz-ı hadîsi istihzar edenin mâna ile rivayet etmesi câiz, unutmuş olanın böyle rivayet etmesi gayri câizdir. Zira onlarca lafzı unutmamış kimse o mânada yine o lafız makamına kāim diğer elfâz iradına kadir olabilirse de unutmuş kimse bunu yapamaz. Bunlar mânanın, râvinin zihninde kalmış olmasıyla iktifa etmiyorlar. Zira zihindeki mânanın unutulan lafzın medlûlünden artık veya eksik olmak ihtimali vardır. Nitekim ulemâ râvinin irat ettiği elfâzın asla

12 {DK3922 Dârekutnî, *Sünen*, IV, 35.}

13 {D921 Ebû Dâvûd, Salât, 164, 165. Ebû Dâvûd rivayetinde "الأسودين" ifadesinden sonra "في الصلاة" kaydı vardır.}

14 {B2175 Buhârî, Büyû', 77.}

15 el-Bakara, 2/286.

müsavi olmasını şart addettikleri için âm yerine hâs, hâs yerine âm, mutlak yerine mukayyet, mukayyet yerine mutlak bir lafız istimalini menetmişlerdir.

Beşinci kavle göre kelâmın terkibini hiç bozmaksızın yalnız bir lafzın yerine mürâdifini ikâme etmekle iktifa etmek şartıyla rivayet bilmâna câizdir. Zira terkîb-i kelâmı değiştirmek çok kere mütekellimin muradını ihlâl eder. Bir lafzı mürâdifi ile ibdal etmekte ise bu mahzur yoktur. Huzeyfe radıyallahu anhtan mervî hadiste (s. 400) نمَّام 'ın قتَّات lafzı ile tebdili gibi. Bu, pek kuvvetli bir kavil olup ulemâdan bazıları bunun cevazında ihtilâf olmadığını bile iddia etmişlerdir.

Altıncı kavle göre bir hadisi kendisiyle ihticâc veya fetva kastıyla irat etmekle rivayet kastıyla irat etmek beyninde fark vardır. Birinci takdirde rivayet bilmâna câiz ise de rivayet kastolunduğunda herhalde lafzıyla rivayet etmek gerektir. Rivayet bilmânanın en ziyade aleyhtarı olan Zâhiriyye ulemâsından İbn Hazm'ın sözünden Zâhiriyye'nin de buna bir diyecekleri olmadığı anlaşılıyor. İbn Hazm diyor ki, Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden nakledilecek haberin hükmü, lafzının nassı ile ve tebdîl ve tağyîr olunmaksızın irat olunmaktır. Bundan yalnız bir hal müstesnadır ki o da bir kimsenin nakletmek istediği haberde tesebbüt üzere olup mânasını yakînen bildikten sonra kendisinden istiftâ vukuunda o haberin mâna ve mûcebi ile fetva vermesi halidir. Böyle olan müftî حكم رسول الله صلى الله عليه وسلم بكذا "Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle hükmetti" yahut نهى عن كذا "Fülân şeyden nehiy buyurdu" yahut حرَّم كذا "Fülân şeyi haram kıldı" ya da الواجب في هذه القضية ما صح عن النبي صلى الله عليه وسلم وهو كذا "Bu meselede vâcip olan Nebî sallallahu aleyhi ve sellemden sened-i sahîh ile mervî hükümdür ki o da şudur" diyebilir. Nitekim hükmü Kur'an'da mansus olan hususiyyât için de farksızca böyle davranmak câizdir. Bir kimsenin bir âyetin mûcebini, hükmünü başka lafızlarla haber vermesi câiz olduğunda hiçbir ihtilâf yoktur. Lâkin hadis rivayet etmeyi, Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizden kendine bâliğ olan bir kelâmı Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâma isnad ederek tebliğ eylemeyi kasteden kimsenin elfâz-ı hadîsi taharrî ederek –mâna farkı olmasa da– hiçbir harfi diğer harf ile tebdîl etmeksizin rivayet eylemesinden başka türlüsü helâl olmadığı gibi hiçbir harfi takdim veya tehir etmesi de helâl olmaz. Kur'ân-ı Kerîm'i tilâvet veya tâlim etmek isteyen kimse de böyledir. Arada hiçbir fark yoktur. İntehâ.

Yedinci kavle göre rivayet bilmâna yalnız sahâbe için câiz idi. Mâadası için rivâyet bi'l-lafızdan başkası câiz değildir. Mâlikiyye'den Ebû Bekir b. Arabî'nin ***Ahkâmü'l-Kur'ân***'da cezmen beyan ettiği kavil budur. Zira sahâbe-i kirâm hazerâtı evvelâ erbâb-ı lisân olduklarından lisandaki esrâr-ı beyâna vâkıf idiler. Sâniyen Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin akvâl-i seniyyelerini kendi kulaklarıyla

işittikleri gibi ef'âl-i şerifelerini müşahede ettiklerinden ve ahvâl-i dilpesendlerine vâkıf olduklarından makāsıd-ı celîle-i nebeviyyeye de vâkıf idiler. Binaenaleyh bir hadisi mânasıyla rivayet ettiklerinde maksadı bi-temâmihî istîfâ edebilirlerdi. Bununla beraber lafz-ı nebevîyi istihzardan âciz kalmadıkça rivayet bilmâna semtine kaçmamak ve hadisi mâna ile rivayet ettiklerinde de ekseriya rivayetlerinin böyle olduğuna işaret etmek mûtatları idi ki bu esbâbdan dolayı rivayetlerine karşı nefis mutmain olur. Sahâbeden sonra gelenler ise lisanı bilmek ve esrâr-ı beyâna selîkī olarak vâkıf olmak hususlarında onların derecesine varamadıkları gibi akvâl-i nebeviyyeyi ne bizzat işitmiş ne de ef'âl-i şerifelerini müşahede ve ahvâl-i seniyyelerine vukuf hâsıl etmiş değillerdir. Bu kavli de Mâverdî ile Rûyânî nakledip sahâbîden mâadasının rivâyet bil-ma'nâ etmesine cevaz olmadığına cezmetmişler ve rivayet bilmâna câiz olup olmadığı hakkındaki ihtilâfı sahâbeden sonraki râviler hakkında vârit görmüşlerdir.

Sekizinci kavle göre rivayet bilmâna yalnız sahâbe ve tâbiîn hakkında câiz olup mâadaları hakkında memnudur. Buna kāil olanlar derler ki hadis isnad ile mukayyet olunca –ki bu, ancak tâbiînden rivayet edenlerden başlayabilir– lafzı muhtelif olmamak ve bu ihtilâf yüzünden içine yalan karışmamak vâcip olur. Rivayet bilmâna suretinde, bâhusus râvilerin teaddüdü halinde hadis lafzan muhtelif vücûh-i adîde ile rivayet edilmiş olur. Lafzan ihtilâf da çok kere mânen ihtilâfı mûcip olur. Bu ihtilâf ancak erbâb-ı dikkatin farkına varabileceği derecede az olsa da yine mânada ihtilâftır. Mânada ihtilâf ise hadisin lâyık olduğu veçhile rivayet edilmeyip ya bazı rivâyâtında ya da bütün rivâyâtta hata vuku bulduğuna ve ibareye Nebî aleyhi's-salâtü ve's-selâmın buyurmamış olduğu bir söz karışmış bulunduğuna delildir. Bu mahzur ancak hadisin tedvin ve isnad ile takyidinden sonra zâhir olur. Tebeu't-tâbiîn ile onlardan sonrakiler rivayet bilmânadan memnu olsalar bu mahzur vârit olmaz.

Hulâsa hadisi lafzı ile ve ibarede tasarruf etmeksizin irat etmenin evlâ olduğunda beyne'l-ulemâ hiçbir ihtilâf yoktur. Hele Tahiyyat ve duâ-yı iftitah ile namazdaki salavat gibi lafzı ile taabbüd maksut olan rivâyâtta elfâzı tağyîr etmemek hususundaki ittifak bi-tarîki'l-evlâ mevcuttur. Ancak bazı vakitlerde, meselâ râvi hadisin yalnız mânasını derhâtır edip lafzını zihninde istihzar edemediği surette rivayet bilmâna tecviz edilmiştir. Zira bu surette bu da tecviz edilmeyecek olsa hadisten müstefâd olan hüküm zâyi olacağından o sebepten dolayı mefsedet ârız olur. Bâhusus hüküm, bütün ümmetin bilmeye muhtaç olduğu ahkâm-ı mühimmeden ise mefsedet daha ziyade büyür. Bu surette rivayet bilmânayı tecviz etmekten başka çare yoktur. Ancak bu takdirde de râvinin, elfâzın medlûlâtını hakkıyla bilir

ve mânayı tağyîr edebilecek şeylere vâkıf bir kimse olmasını şart etmişlerdir ki bu şartlar dairesinde elfâzın tagayyüründen aslın mânasına tagayyür ârız olmamış olur. Maahâzâ Kādî İyâz, "Rivayet bilmâna kapısını artık seddetmek icap eder ki hadisler, mânayı tağyîr etmiyorum zannında bulunan beceriksiz râvilerin tasallutundan kurtulmuş olsun" diye kestirip atmıştır.

Tembih 1. Bu fasılda rivayet bilmânaya dair uzun uzadıya beyan olunan ihtilâfâtın hiçbiri kütüb-i musannefe hakkında câri değildir. Musannefâtın birinden bir şey rivayet edecek kimsenin herhangi lafzı tağyîr ve bir lafzı diğer bir lafza ibdal etmesine bilittifak cevaz yoktur. Zira rivayet bilmânaya ruhsat verenler elfâz-ı mesmûayı aynen zabt ve istiâde etmekteki haraç ve meşakkati nazarı itibara almışlardır. Kitaplara dercolunmuş rivâyâtı ise oldukları gibi nakil ve rivayet etmekte hiçbir müşkilât yoktur.

Tembih 2. Bir hadisi mâna ile rivayet eden kimsenin müteakiben, أو كما قال "Yahut Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin buyurdukları gibi veya أو نحوه veya onun gibi, أو شبْهَهُ ya da bu kelâm-ı şerifin benzerini buyurdu, أو ما أشبه هذا من الألفاظ yahut bu elfâza benzer lafızlarla buyurdu" demesi iktiza eder. Nitekim meânî-i kelâma herkesten ziyade âgâh iken sahâbeden birtakımlarının –rivayet bilmânadaki hatar-ı azîmi mülâhaza ederek– yanılmış olmak korkusuyla böyle demiş oldukları sabittir. İbn Mes'ûd radıyallahu anhın böyle bir ihtiyatta bulunduğu biraz evvel (s. 401) geçmişti. İbn Mâce ile Ahmed b. Hanbel ve Hâkim'in rivayet ettiklerine göre sahâbî-i müşârün ileyh hazretleri bir gün, قال رسول الله صلى الله عليه وسلم dedikten sonra mehâbetten gözleri dolup boyun damarları şişmiş ondan sonra, أو كما قال demiş. *Müsned-i Dârimî* ile Hatîb'in *el-Kifâye*'sinde de Ebü'd-Derdâ radıyallahu anhın Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemden bir hadis rivayet ettikten sonra, أو نحوه yahut أو شبهه dediği rivayet edilmiştir. Bir hadisi ref'ettikten sonra İmam Mâlik'in de, أو كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم demek mûtadı olduğunu İbn Mâce ile Ahmed b. Hanbel rivayet ederler.

Tembih 3. Arz-ı kırâat esnasında kāri okuduğu hadisin bir lafzında şüphe ederse yazılanı okuduktan sonra, أو كما قال demesi fena olmaz. Zira bu takdirde bilâhare o lafzın savabı tebeyyün ettiğinde doğrusunu rivayet etmek için şeyhinden zımnen icâzet ve izin almış bulunur.

56

Rivâyet-i Hadîsin Sıfatı, Keyfiyeti ve Âdâbı (mâba'd)

7. İhtisâr-ı Hadîs Meselesi

Hadisi ihtisar etmek bahsine gelince onun da cevaz ve men'inde dört kavil üzere ihtilâf edilmiştir:

Birinci kavle göre hadisi ihtisar etmek mutlaka memnudur. Bu, rivayet bilmânayı tecviz etmeyenlerin kavlidir. Bunlar diyorlar ki hadisin bir kısmını hazfeden kimse farkına varmaksızın mânayı ihlâl edebilir. Eimme-i sikāttan olan Hammâd b. Seleme'nin bile hadisi ihtisara kalkıştığı vakit mânasını bozduğundan Abdullah b. Mübârek'e Utbe bahsetmiş de o da, "Farkına vardın mı?" sualiyle dediğini teyit etmiştir. Ya'kūb b. Şeybe'nin rivayetine göre de İmam Mâlik hadis, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin kendi kelâm-ı âlîleri olduğu vakit ihtisar edilmesini câiz görmezdi. Abdülmelik b. Umeyr de hadisten harf-i vâhidin hazfedilmesini câiz görmezdi.

İkinci kavle göre ihtisar mutlaka câizdir. Maazâlik bu ıtlak, âtîdeki şart ile zımnen mukayyettir: Hadisin irat olunan cüzü –istisna, şart veya gaye gibi hazf-i ma'nâyı ihlâl edecek veçhile cüz'-i mahzûfe müteallik olmamalıdır. Mahzûfün adem-i zikri hükmü ihlâl edecek gibi olursa ihtisarın memnu olduğunda hatta ittifak bulunduğunu Safiyyüddin el-Hindî (644-715) hikâye ediyor.

Üçüncü kavle göre râvinin ya kendisi ya başkası hadisi evvelce tamam olarak rivayet etmiş bulunursa ihtisarı câiz; ne kendisi ne de başkası evvelce rivayet etmemiş bulunursa gayri câizdir.

Dördüncü kavle göre âlim ve ârif olan râvinin hadisi ihtisar etmesi câizdir. Şu şart ile ki hadisin hazfettiği cüzü naklettiği cüzden mütemeyyiz ve cüz'-i mervî cüz'-i mahzûfe –hazf ile beyana halel gelecek ve cüz'-i mervînin delâleti değişecek veçhile– müteallik olmamalıdır; cumhurun ve hadis ile, fıkıh ve usul ashabından muhakkik olanların mezhebi budur. Beyhakī'nin *Medhal*'de İbnü'l-Mübârek'ten naklettiği, "İhtisâr-ı hadîsi bize Süfyân öğretti" sözü de işte bu mânaya hamledilmek gerektir.

Bu şartlar dairesindeki ihtisar rivayet bilmânayı tecviz etmeyenlere göre bile câiz olmak iktiza eder. Zira bu takdirde mahzuf ile mervî –yalnız biri rivayet edilmiş– ayrı ayrı iki haber müstakil hükmünde olmuş olur. Yine bu takdirde rivayette ihtisar ancak –işitmediğini ziyade yahut işittiğini eksik rivayet etmesi hatıra gelmeyen– âlî makām ve zabt ve itkān ile meşhur olan muhaddis için tecviz edilmiş oluyor demektir.

Hatîb el-Bağdâdî der ki bir kimse bir hadisi ilk defa tam olarak rivayet ettikten sonra ikinci defa da ihtisarı halinde ya işitmediği bir kelâmı ilk defaki rivayetinde ziyade etmiş yahut kıllet-i zabt ve kesret-i galat yüzünden hadisin bâkisini ikinci defaki rivayetinde unutmuştur diye töhmete mâruz kalmaktan korkar makūleden ise böyle bir töhmeti kendine uğratmamak için hadisi sonraki rivâyâtında da tam olarak irat etmesi vâcip olur. Selîm er-Râzî de, "İbtidâdan haberin yalnız bir kısmını rivayet ettikten sonra bilâhare o haberi tam olarak rivayeti halinde hadisine ziyade kelâm karıştırmakla müttehem olabilecek olan kimse ziyadeyi terk ve ketmetmekte mâzur olur" diyorsa da İbnü's-Salâh bu özrü kabul etmeyerek, "Hali böyle olan kimse ibtidâ-yı emirde hadisi eksik rivayet etmemek gerektir. Zira bir kere hadisi tam olarak rivayet etmesi taayyün etmiş bir vazifesiydi. İlkinde eksik olarak rivayet etmekle hadisin bakiyesini muhteccün-bih olmaktan çıkarmış oluyor. Zira bu takdirde ya ziyadeyi hiç rivayet edemeyerek zımnındaki faydayı büsbütün izâa etmiş ya da rivayeti halinde müttehem olarak rivayet edeceğinden bu takdirde de semeresiz bir rivayette bulunmuş olur ve yine muhteccün-bih olmaz" diyor. Kuyûd ve şürûtunu gözeterek ihtisâr-ı hadîsi tecviz edenlerden biri de Müslim'dir ki *Sahîh*'inin mukaddimesinde buna işaret etmiştir.

Taktîʿ-i Hadîs

Taktîʿ-i hadîs meselesi de ihtisarın ferʿidir. Taktîʿden muratları musannifin bir hadisi mutazammın olduğu ahkâma göre parçalayıp her birini kitabın alâkadar olduğu bâb-ı mahsûsunda zikretmesidir ki bundan maksat mesâil-i fıkhiyyenin her babında haberin yalnız o babda ihticâca sâlih olan kısmını göstermekle iktifa ve tatvîlden ihtirazdır.

Hiç de zararı olmayan tasarrufun bu kadarı da bazılarınca hoş görülmemiştir. Ahmed b. Hanbel'in "Bu, yapılmamalı" dediğini Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Hallâl (230?-310) naklettiği gibi İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî de bu nakle bakarak, "Bu, kerâhetten hâlî değildir" demiştir. Nevevî ise bunun cevaza –ihtisardan da– akreb olduğuna kāil olup, "Bu babda İbnü's-Salâh'a muvâfakat edilemeyeceğini zannederim" diyor. Zira Mâlik, Buhârî, Ebû Dâvûd, Nesâî gibi eâzım-ı eimme-i hadîs taktîi kitaplarında hep yapıp durmuşlardır.

Lâkin rivayetlerin birinde meşkûk bir ziyade varsa o ziyadeyi hazfetmek câiz olduğunda hiçbir ihtilâf olmadığını Sirâcüddin el-Bulkīnî (724-805) haber veriyor. Nitekim İmam Mâlik bu gibi yerlerde ihtisarı teverruan iltizam ederdi. Hatta hadisin isnadı mevsul olduğunda da biraz şüphe etti mi hemen katʿ ederek rivayet etmek mûtadı idi.

Maahâzâ hadisin bir cüzündeki şekten dolayı cüz'-i meşkûkün-fîhi hazfetmenin cevazı her iki cüz beyninde taalluk bulunmamakla meşrûttur. Meselâ Ebû Hüreyre radıyallahu anhın 1009. arâyâ hadisindeki, في خمسة أوسق أو دون خمسة أوسق[1] ibaresinden şek üzere vârit olmuştur diyerek أو دون خمسة أوسق ziyadesinin ihtisaren hazfı câiz değildir. Bilakis bunun zikri vâciptir. Hadisin senedindeki Dâvûd b. Husayn şek üzere rivayet etmiş olduğundan ziyâde-i meşkûke hazfedildiği takdirde beyʿine ruhsat verilen arâyâ miktarının beş vesk[2] olduğuna katʿ edilmiş olur ki maksûd-ı şâria münâfî olması tehlikesi vardır.

1 {B2190 Buhârî, Büyûʿ, 83.}

2 Ve vesk altmış sâı müstevʿab keyl ve miktara denir. Alâ kavlin bir deve yükünden ibarettir... Kavl-i evvele göre 60 sâ-ı nebevî inde ehli'l-Hicâz 320 rıtıl eder ve inde ehli'l-Irak 480 rıtıl eder. Nitekim *en-Nihâye*'de böyle mersûmdur. İntehâ. Âsım Efendi, *Kāmus Tercümesi* (sâʿ ile rıtlın miktarları hakkında 151. hadisin hâşiyesine de müracaat).

Bir Hadisi Müteaddit İsnadlarla Rivayet Etmek

İhtisara müteferri‘ bir mesele daha vardır ki o da şudur: Muhaddis bir hadisi bir isnad ile rivayet ettikten sonra diğer bir isnad ile yine o hadisi irat etmek istediğinde metni aynen zikretmeyip ikinci isnaddan sonra, مثله yahut نحوه demekle iktifa eder ve “İkinci isnadın metni de evvelki isnadın metni gibidir yahut ona benzer elfâz iledir” demek ister. İşte bunu bazı muhaddisler câiz görmezler. Metin tekerrür etmiş olsa bile her isnadın âkıbinde ona ait elfâzı aynen zikretmek lâzım gelir derler. Şu‘be, لا يُجْزِئُ فلان عن فلان مثله “Fülân fülândan onun mislini rivayet etti demek kifayet etmez” demiş olduğu gibi شكٌّ قول الراوي نحوه “Râvinin نحوه demesi rivayette şektir” dediği de mervîdir.

İkinci kavle göre râvinin şeyhi zâbıt, mütehaffız, elfâzı temyize kādir, kelimât-ı merviyyenin adedine dikkat eder sikāttan olmakla mâruf bir kimse ise câiz, değilse gayr-ı câizdir. Süfyân es-Sevrî buna kāildir.

Yahyâ b. Maîn’e atfolunan üçüncü bir kavil daha vardır ki o da râvinin şeyhi bu evsafı haiz ise مِثْلَهُ demesinin câiz, نَحْوَهُ demesinin ise gayr-i câiz olmasıdır. Hâkim’in âtîdeki sözü de buna delâlet eder. Diyor ki مِثْلَهُ demek ile نَحْوَهُ demek beynindeki farkı gözetmek de hadis ile iştigal edene lâzım olan zabt ve itkānın bir nevidir. Her iki isnada ait metinlerin lafz-ı vâhid ile olduğuna cezmetmedikten sonra مثله demek helâl olmaz. Metinler lafzan müttehit olmayıp da yalnız manen müttehit iseler نحْوَهُ diyebilir. İntehâ. Hatîb el-Bağdâdî, “Bu kavil rivayet bilmânaya cevaz vermeyenlerin kavline göre bir tefriktir. Câiz görenler ise bu iki kelime beyninde fark gözetmezler” dedikten sonra, “Ehl-i ilimden hayli zevat bu kabilden bir şey rivayet etmek istediklerinde ikinci isnadı zikrettikten sonra مثل حديثٍ قبلَه متنُه كذا وكذا yani daha evvelki hadis gibi metni şudur diyerek metn-i hadîsi sevkederlerdi. نَحْوَهُ da da böyle yaparlardı. Benim de ihtiyar ettiğim budur” diyor.

Bu meseleyi bilmek ***Sahîh-i Müslim*** ile meşgul olacaklara pek lâzımdır. Bu kitapta metin makamına kāim olmak üzere مثله ile نحوه lafızlarına pek çok tesadüf edilir.

Şeyh, bir hadisin isnadını metnin yalnız bir cüzü ile birlikte zikrettikten sonra metnin bakiyesine الحديثَ yahut بطوله الحديث ya da وذكر الحديث lafızlarıyla işaret eder, hadisin de zikri evvelce sebketmemiş ise râvinin tamâm-ı hadîsi şeyhinden rivayet etmesi câiz olur mu? مثله ile نحوه demeyi câiz görmeyenlerce bundaki ihtilâf مثله ile نحوه daki ihtilâftan eşeddir. Zira evvelki meselede –velev diğer bir isnad ile olsun– hadisin tamamı daha evvel sevkedilmiş bulunuyordu. Bunda ise metin evvelce

sevkedilmemiştir. Binaenaleyh râvi şeyhinden nasıl işitmişse ondan rivayeti yalnız ona kasretmelidir. Nitekim Ebû İshak el-İsferâyînî'nin mezhebi de budur. Ebû Bekir el-İsmâilî ise "Şeyh ile kāriin her ikisi de ihtisar edilen hadisin tamamını biliyorlarsa umarım ki kāriin, tamamını kendisinden rivayet etmesi câiz olsun. Maahâzâ ihtiyata evfak olan bu gibi yerlerde şeyhin söylediği miktara iktisar edip وذكر الحديث dedikten sonra وتمامه كذا وكذا deyip bakıyesini sevketmektir" diyor.

Bir de İbn Kesîr'in kavli vardır ki ona göre râvi eğer o hadisi şeyhinden evvelce tamamen dinlemişse الحديث diyerek mâba'dini sevketmekten ferâgat etmesi câiz, dinlememiş ise memnudur.

Telfîk-ı Rivâyât

Bir mesele daha: Râvi bir hadisi müteaddit kimselerden ahzetmiş bulunur da rivayetler manen müttehid olmakla beraber lafzan mütefâvit olurlarsa acaba, أخبرنا فلان وفلان واللفظ لفلان قال "Fülân ile fülân bize haber verdiler. Söyleyeceğim lafız da fülânın lafzıdır. O dedi ki" yahut وهذا لفظ فلان قال ya da قالا أخبرنا فلان قال gibi bir ibare ile isnadları müctemian serdedip ondan sonra hadisi hassaten birinin lafzı üzere sevkederse câiz olur mu? Evet. Buna mümâsil yerlerde Müslim'in de bir hoş ibare ve üslûbu vardır. O, meselâ حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة وأبو سعيد الأشج كلاهما عن أبي خالد dedikten sonra ve Ebû Hâlid'den iki tarik ile hadisi ahzeylediğini iş'âr ettikten sonra lafz-ı hadîsin Ebû Bekir b. Ebû Şeybe'den mervî lafız olduğunu göstermek için isnadı yine baştan alıp قال أبو بكر حدثنا أبو خالد الأحمر عن الأعمش diyerek hadisi sevkeder. Yalnız isnadlardan birine ait olan lafzı zikretmeyip de kâh birinin kâh diğerinin lafzından alıp meselâ أخبرنا فلان وفلان وتقاربا في المعنى قالا أخبرنا فلان "Fülân ve fülân bize haber verdiler. Söylediklerinin de mânası birbirine yakındır. Bunlar dediler ki fülân bize haber verdi ki ilâ âhirih" dese rivayet bilmânayı tecviz edenlere göre yine câiz olur.

Ebû Dâvûd'un ***Sünen***'indeki حدثنا مسدد وأبو توبة المعنى قالا حدثنا أبو الأحوص gibi ibarelerinden zikredilecek metnin Müsedded'e aidiyeti anlaşılabileceği gibi her iki râviden mânasıyla rivayet edilmiş olmak ihtimali de vardır. Ebû Dâvûd'un, حدثنا مسلم بن إبراهيم وموسى بن إسماعيل المعنى واحد قالا حدثنا أبان tarzındaki isnadlarında ise ikinci ihtimal daha ziyade kuvvetlenir.

Râvinin, mânada ittifak etmiş bir cemaatten rivayet ederken sevkettiği metin o cemaatten her birinin lafzı olmadığı halde bunu beyandan sâkıt kalmasına gelince Buhârî ile Abdullah b. Vehb ve Hammâd b. Seleme gibileri bu tarz-ı rivâyetten

kaçınmamışlar ve bundan dolayı ta'yîbe de uğramışlarsa da rivayet bilmânayı tecviz edenlerin mezhebince bunda da beis yoktur.

Musannef olan bir kitabı bir cemaatten dinledikten sonra kendi nüshasını bu cemaatten yalnız biri nezdindeki asıl ile mukabele eden kimsenin, o cemaatin kâffesini isnadında zikredip, واللفظ لفلان demesi ise câiz olmak muhtemel olduğu gibi olmamak ihtimali de vardır. Câiz olabilir: Çünkü o kitabı ismini tahsis ettiği o fülândan nas ile dinlemiştir. Gayr-ı câiz de olabilir: Çünkü diğerlerinin keyfiyyet-i rivâyetinden de haberdar olmalıdır ki onlara atfen ihbar edebilsin. Bu, isnadların cem'ine dair evvelce misallerini irat ettiğimiz nev'a tamamen dahil değildir. Zira yukarıki misallerde muhaddis lafz-ı hadîsin râvisi olarak gösterdiği zatın mâadasından gelen rivayete de kesb-i ıttılâ edip mâna cihetinden kendi mervîsine muvâfakatlerini görmüş ve öylece ihbar etmiş bulunuyordu. Bunda ise böyle bir ihbar yoktur.

Rivayet bilmâna ile ihtisarın levâhıkından olarak zikrettiğimiz bu rivayet suretlerine telfik namı verilir.

Telfikin bir nevi de şudur: Muhaddis, hadisin bir kısmını bir şeyhinden, diğer kısmını da diğer şeyhinden dinler. Sonra rivayet ederken her birinden dinlediği lafızları ayrı ayrı temyiz etmeksizin her ikisini karıştırarak ve mübhem bir surette, "bazısı fülândan, diğer bazısı fülândan" diyerek metni her iki şeyhine birden isnad eder. Lâkin bu, seneddeki râvilerin hepsi de sikāttan olmak şartıyla câiz olabilir. Telfiki en evvel yapan İbn Şihâb ez-Zührî olup erbâb-ı megāzî ve siyerde bu tarz-ı rivâyeti çokça istimal ederler. Buhârî'nin Zührî'den rivayet ettiği 1151. uzun ifk hadisi buna misaldir. Buhârî senedini Zührî'ye vardırıyor. Zührî de, حدثني عروة بن الزبير وسعيد بن المسيب وعلقمة بن وقاص وعبيد الله بن عتبة بن مسعود عن عائشة diyerek hadisi dört râviden dinlediğini söyledikten sonra, وكلهم حدثني طائفة من حديثها وبعضهم كان أوعى لحديثها من بعض وأثبت له اقتصاصا وقد وعيت عن كل رجل منهم الحديث الذي حدثني عن عائشة وبعض حديثهم يصدق بعضا وإن كان بعضهم أوعى له من بعض. قالوا قالت عائشة... "Ve her biri Âişe radıyallahu anhânın hadisinden bir kısmını bana söylediler ki müşârün ileyhânın hadisini kimi diğerlerinden daha iyi hıfzetmişti ve rivayetteki tesebbütü sairlerinden ziyade idi. Ben ise Âişe radıyallahu anhâdan rivayet ettikleri hadisi her birinden ayrı ayrı alıp hıfzettim. Kiminin hıfzı diğerlerinden ziyade olmakla beraber sözleri yekdiğerleri hep tasdik ediyordu. İşte bunların dördü Âişe radıyallahu anhâ dedi ki ... dediler"[3] tarzında hepsinin rivayetlerini mezcederek hadisi naklediyor.

3 {B4141 Buhârî, Megāzî, 35.}

Garîbü'l-Hadîs

Rivayet bilmâna ile ihtisar ve telfik hadisin medâr-ı cevâz ve meni elfâz ve mebânî ile terâkibin medlûllerini hakkıyla temyiz olduğundan hadis ile meşgul olacak kimsenin elfâz-ı hadîse herhalde bihakkın âşina olması lâzım gelir. Bunun için de hadisin garâib-i elfâzını şerh ve birbiri ile telifi müşkil olan mütûnu izah maksadıyla hâssaten telif edilmiş kitaplara müracaat iktiza eder. Bir insan lisân-âşina olmakla her hadisin mânasını anlamak lâzım gelmez. Ahmed b. Hanbel'e bir kere hadisteki bir lafz-ı garîbin mânası sorulmuş. O da, "Bunu garibi bilenlere sorunuz. Ben Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin kelâmı hakkında zan üzerine söz söylemesini sevmem" demiş. Bunun nazîri olmak üzere de Ebû Bekir es-Sıddîk radıyallahu anhtan وَفَاكِهَةً وَأَبًّا [4] âyet-i kerîmesindeki أَبّ 'nin ne demek olduğu sual edilmiş. O da, أي سماء تظلني و أي أرض تقلني إذا قلت في كتاب الله ما لا أعلم "Kitâbullah hakkında bilmediğim şeyi söylersem beni hangi sema örter veya hangi yer taşır?" buyurmuştur.

Garîbü'l-hadîse dair âsâra olan ihtiyaç daha ikinci asırda kendini göstermiş ve bu fenne müteallik âsâr dört buçuk asır zarfında sık sık telif edilmiştir. Rivayete nazaran en evvel II. asır eimm-i lugaviyyûnundan Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî (110-210), Ebü'l-Hasan Nadr b. Şümeyl el-Mâzinî (ö. 204), Abdülmelik b. Kureyb el-Asmaî (122-216), Kutrub lakabıyla müştehir Muhammed b. Müstenîr (ö. 206), muhtâc-ı tefsîr gördükleri elfâz-ı garîbe-i hadîsiyyeyi –bu nam altındaki teliflerinde-bir araya cemettikleri gibi Ebû Ubeyd Kāsım b. Sellâm el-Bağdâdî (ö. 224) ***el-Garîbü'l-musannef*** namıyla yazdığı kitapta eslâfının cemettiklerini bir araya getirmiş, kendiliğinden de birçok lugat ilâve etmiştir. Bu kitap evvelkilerden istiğna hâsıl edecek derece-i mükemmeliyette idi. Lâkin iş o kadarla kalmamış, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (213-276) ***Garîbü'l-hadîs ve'l-Kur'ân'***ında İmam İbrâhim b. İshak el-Harbî (198-285) dört ciltlik ***Garîbü'l-hadîs***'inde, Müberred lakabıyla mâruf Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezîd es-Sümâlî (210-285?) ve Sa'leb lakabıyla meşhur Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ (200-291), Şemir b. Hummedûye,[5] Ebû Bekir Muhammed b. Kāsım el-Enbârî (271-328), Ahmed b. Hasan el-Kindî, Sâhibü Sa'leb ve Gulâmü Sa'leb demekle mâruf Ebû Ömer Muhammed b. Abdülvâhid ez-Zâhid (261-345), İmam Celîl Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî el-Büstî de (ö. 388) birer ***Garîbü'l-hadîs*** yazmışlardır. O tarihlerde Ebû Ubeyd ile İbn Kuteybe ve Hattâbî'nin kitapları bu babda ümmehât sırasına geçmişti. Daha sonra Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el– Herevî (ö. 401) ***Kitâbü'l-Garîbeyn***'i

4 {Abese, 80/31.}

5 {Babanzâde Ahmed Naim'in özellikle "Hummedûye" şeklinde harekelediği bu ismin okunuşu "Hamdeveyh" şeklinde olmalıdır. Bkz: M.Yaşar Kandemir, "Garîbü'l-Hadîs", *DİA*, XIII, 376.}

hurûf-ı hecâ üzere tertip etmekle beraber eslâfının bulamadıkları birçok garâib de ilâve ettiği gibi Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (467-538) ***el-Fâik***'ini, Hâfız Ebû Mûsâ Muhammed b. Ebû Bekir el-Medînî ile (581), Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Cevzî (508-598) ***Garîbü'l-hadîs***'lerini, Muvaffakuddin İbn Kudâme (541-620) ***Kan'atü'l-edîb***'ini ve en nihayet –daha evvelkileri zaten câmi' olan– Ebû Ubeyd el-Herevî ile Ebû Mûsâ el-Medînî'nin kitaplarını cemeden ***en-Nihâye***'sini Mecdüddin İbnü'l-Esîr el-Bağdâdî (544-606) meydana getirmiştir. Zemahşerî'nin ***el-Fâik***'i Hindistan'da, İbnü'l-Esîr'in ***en-Nihâye***'si Mısır'da tab'olunmuştur. Bu iki kitap elde olduktan sonra elfâz-ı hadîsin garâibinden halledilmedik pek az şey kalır. Hint'in reîsü'l-muhaddisîni Muhammed Tâhir Sıddîkī el-Fettenî'nin de ***Mecmau'l-bihâr*** namında bir eseri olduğuna muttali olduk ki müellifin tehirine nazaran diğerlerini câmi' ve başka ziyadeleri de muhtevi olması lâzım gelir.

Ehâdîsin müşkil olanlarını beyan için en evvel te'lîfâtında bahis açan İmam Şâfiî'dir (150-204). Müşârün ileyh ***Kitâbü'l-Ümm***'ünde bu bahse ***İhtilâfü'l-hadîs*** namıyla bir cüz tahsis etmiştir. Hanefiyye'den Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî'nin (238– 321) ***Meâni'l-âsâr*** yahut ***Müşkilü'l-âsâr***'ı ile Şâfiiyye'den Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutnî'nin (306-385) ve Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakī'nin (384-485) ***Sünen***'leri, Ebû Yahyâ Zekeriyyâ es-Sâcî (ö. 307) ve Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (224-310) birer eseri bu neviden olduğu gibi Mâlikiyye'den Hâfız Ebû Ömer b. Abdülberr'in de (368-463) bu babda telifleri vardır.

57

Rivâyet-i Hadîsin Sıfatı, Keyfiyeti ve Âdâbı (mâba'd)

8. Rivayette Lahn Meselesi

Râvi hadisi lahn yahut tashif ederek okumaktan begāyet hazer etmelidir. Lugavî-i şehîr Asmaî, "Tâlib-i ilm için nahiv bilmediğinden dolayı en ziyade korktuğum şey ...من كذب عليَّ haber-i âlî-i nebevîsi zımnına dahil olmasıdır. Zira aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz fasih idi. Lahn etmezlerdi. Lahnederek rivayet ettin mi, işte onun ağzından yalan söylemiş oldun demektir" dermiş.

Hammâd b. Seleme de fasîhü'l-lisân, elfâzı lahnden sâlim bir zat imiş. Bir adama, "Sen benden rivayet ettiğin hadiste lahn edecek olursan benim ağzımdan yalan uydurmuş olursun. Çünkü ben lahnetmem" demiş. Eimme-i Arabiyye'den Sîbeveyhi, bir gün üstadı Halîl b. Ahmed'e Hammâd b. Seleme'yi şikâyet makamında, "Hişâm b. Urve'nin burnu kanayan kimse hakkındaki hadisini kendisine sordum da beni tekdir etti ve yanlış söylüyorsun, o رَعُفَ değil, رعَفَ dir dedi" diye hikâye etmiş.[1] Sîbeveyhi "Burnu kanadı" mânasına olan رعَفَ 'yi "ayın"ın zammıyla söylemişti. Bunun üzerine Halîl, "Doğru söylüyor. Yâhu, sen Ebû Üsâme'ye[2] karşı mı böyle söylüyorsun?" cevabını vermiş.

1 *Sıhâh-ı Cevherî*'de bu kelime feth-i ayn ile zabtolunmuştur. *Muhtasarü's-Sıhâh*'ta ise "Zamm-ı ayn ile olduğu da zikrediliyorsa da lugat-ı zaîfedir" deniyor.

2 Hammâd'ın künyesi olacak Süyûtî'nin matbû *et-Tedrîb*'inde de, Irâkî'nin eldeki yazma *el-Elfiyye*'sinde de bu künye Ebû Üsâme diye gösterilmişse de kütüb-i ricâlde hep Ebû Seleme olduğu söyleniyor. Doğrusu da bu olsa gerektir. أبو سلمه'nin "mîm"i "lâm"dan biraz ayrı düşünce سامه okunmuş ve dikkatsiz bir nâsih

Râvi lahn ve tashîfe[3] düşmemek için tâlib-i hadîs olanın nahiv ile lugat ile epeyce meşgul olması lâzım olduğu gibi rivayet edeceği ehâdîs-i nebeviyyeyi kitaplardan değil, ehl-i ma'rifet ve ehl-i zabt ve tahkik olanların ağzından telakki etmelidir. Arabî'deki kuvvet ve melekesine güvenerek kitaplardan ahz ve telakki ile iktifa edenlerden pek azı tashîften kurtulabilmiştir.

Rivayet aslından lahn ile tashîf ile tahrîf ile vâki olmuşsa nasıl rivayet edilir?

Muhammed b. Sîrîn ile Abdullah b. Sahbere ve –Beyhakī'nin rivayetine göre– Ebû Ma'mer ile Ebû Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm râvi nasıl işitmişse öylece hata olarak rivayet eder demişlerdir. İbnü's-Salâh bu, rivayet bilmânadan men için lafza ittibâ'da gulüvdür der. Ekseriyetin kavline göre ise savab olarak rivayet etmelidir. Bâhusus mânayı tağyîr etmeyen lahni ıslah ile i'rab etmek behemehal iktiza eder. Evzâî, Abdullah b. Mübârek, Şa'bî, Kāsım b. Muhammed, Atâ, Hemmâm, Nadr b. Şümeyl hep bu ekseriyet tarafındadırlar. İzzeddin b. Abdüsselâm'ın (577-660?) re'yi de büsbütün başkadır: O, hata olarak da, savab olarak da rivayet edilemez diyor. Râvi şeyhinden savabını işitmemiş ki savab olarak ondan işittim diyebilsin. Kezâ Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem o kelâm-ı âlîyi lahn ü hatâ ile buyurmamışlar ki şeyhinden işittiği gibi rivayet edebilsin.

Râvinin kitapta gördüğü lahn ü hatâyı tashih etmesi bahsine gelince bazıları bunu da tecviz etmişlerse de savab olan o hatayı tazbîb[4] ameliyesi ile beraber hali üzere

أسامه künyesinin beyne'l-Arab kesretle şüyûuna binaen baş tarafına bir elif ilâve etmiş olmak ihtimali pek kavîdir.

3 Tashif mâlûmdur. Lahn da lafzı kavâid-i i'râba muhalif olarak irat etmeye denir. Halîfe-i Emevî Velîd b. Abdülmelik, bir gün yanına gelen bir a'râbîye söz arasında damadının kim olduğunu sormak maksadıyla مَنْ خَتَنَكَ؟ demiş ve "nûn"u meftuh olarak söylemiş. Bu söyleyişe göre sualin mânası "Seni kim sünnet etti" olacağından a'râbî bu nâbecâ suale biraz kızıp, "Emîrü'l-mü'minîni Allah ıslah eyliye. Kim olacak? Beni sünnet eden berberdir" cevabını vermiş. Velîd b. Abdülmelik, "Hayır, bunu demek istemedim. Kızının kocası kimdir? demek istedim" deyince –"nûn"un zammıyla– مَنْ خَتَنُكَ ؟ diye sorsanıza!" mukabelesinde bulunmuş. Bugün diyâr-ı Arab'da konuşulan lisan serâpâ Arabî-i melhûndur. Lahnin zıddı "i'râb"dır.

4 *Tazbîb* yahut *temrîz* alâmeti yanlış zannolunan kelime veya kelimelerin üzerine çekilen –başı sad başına benzer– bir çizginin adıdır ki o kelime veya kelimâtın naklen sabit olmakla beraber lafzan veya mânen fâsit yahut musahhaf, muharref, hâsılı hatalı olduğunu gösterir. Tazbîb çizgisinin metindeki kelimelere temas etmemesine pek ziyade itina edilir. Zira bu takdirde "***darb***" alâmetine benzer.
Darb alâmeti, çıkarılması matlûb olan zâit kelimenin üzerine çizilen hatta denir ki, bu çizgi çıkarılacak kelimenin lâyıkıyla okunmasına mani olmayacak tarzda çizilmek pek mültezemdir. Beynelmuhaddisîn محو yani kelimeyi yalamak ile كشط yani kazımak kâtibin ibare ile oynamasına müsait bir tarîk-ı tashîh olduğu için şiddetle memnudur. Tazbîbin tam zıddı olarak bir de تصحيح alâmeti vardır. Bu da rivayetinde şek yahut ihtilâf edilen elfâzın doğru yazılmışları üzerine resmedilen küçücük bir صح kelimesidir ki yazanın şek ve ihtilâfa vâkıf olduğunu ve sahih olan rivayetin, yazdığından ibaret bulunduğunu bildiğini ifham eder.

ibkā edip savab olan lafzı kitabın kenarına yazmaktır ki maslahatı cem‘ ile mefsedeti def‘etmenin evlâ tariki de budur. Zira ileride o kitabı okuyana metnin de doğru olduğu bervech-i savâb zâhir olabileceği gibi kitap metnini tağyîr ve ıslah kapısı bir kere açılırsa ehliyeti olmayan kimseler de buna cesaret edip rivâyâtı itimat edilemez bir hale getirebilirler.

Semâ veya tesmî‘ için kitaptan okuyan râvinin lahn ü hatâlarına gelince evvelâ nüsha-i asliyyedekini okuduktan sonra, doğrusu ne ise onu söylemesi câiz olduğu gibi evvelâ doğrusunu söyleyip müteakiben, وقع في روايتنا yahut عند شيخنا yahut da من طريق فلان كذا “Bizim rivayetimizde yahut şeyhimizin rivayetinde ya da fülânın tarikinden gelen rivayette şöyle vâki olmuştur” demesi de câizdir. Ancak Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellemin fem-i saâdetlerinden sâdır olmamış bir sözü vehle-i ûlâda rivayet etmiş olmamak için ikinci sureti ihtiyar etmek evlâdır. Maahâzâ ıslahın en iyi yolu o hadisi –var ise– diğer tarikten yahut tashihi nâtık diğer bir hadisi de zikretmektir.

İtimat edilen asılda –bir râvinin nesebinden ابن lafzı yahut mânayı asla tağyîr etmeyecek bir harf gibi gayet cüzi bir şey sâkıt olmuş bulunur da o da mâlûm olursa ve yazılırken o lafzın unutulmuş olduğu bilinirse bervech-i bâlâ işaret etmeksizin o kelimeyi oracığa yazıvermekte beis yoktur. ***Sünen*** sahibi Ebû Dâvûd, İmam Ahmed b. Hanbel’e, “Elimdeki kitapta حجاج عن جُرَيْج عن أبي الزبير diye yazılmış buluyorum. عن ابنِ جُرَيْجٍ diye ıslah edebilir miyim?” diye sormuş. O da, “Umarım ki bunda beis yoktur” diye cevap vermiş. İmam Mâlik’e de, “Nebî-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellemin hadîs-i şerifine meselâ bir vâv yahut bir elif ziyade edilir de mâna değişmezse ne buyurursunuz?” diye sorulmuş o da, “Bunun hafif bir tagayyür olduğunu umarım” cevabını vermiş.

Lafz-ı sâkıtın müteahhir olan ruvât-ı hadîsten biri tarafından rivayet edildiği ve üst tarafındaki râvilerin mahzufu zikrettikleri mâlûm olursa nüsha-i asliyyeye bu eksik ziyade edilir. Lâkin evveline bir de, يَعْنِي “demek istiyor ki” kelimesi ilâve olunur. Nitekim كان رسول الله صلى الله وسلم يدني عن عروة عن عمرة عن عائشة senedi ile rivayet olunan فَأُرَجِّلُهُ إلي رأسه “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ben hâiz iken mübarek başını bana yaklaştırırdı da ben tarardım”[5] hadisinin senedini Hatîb Ebû Bekir el-Bağdâdî أبو عمرو بن مهدي عن المحاملي tarikinden rivayet ederken عن عمرة يعني عائشة suretinde irat ettikten sonra diyor ki “İbn Mehdî’nin aslında yalnız عن عمرة var idi. Başka çare

5 {M92 Müslim, Mukaddime, 7. Müslim’in rivayetinde “يُدْنِي إليّ” ifadesinden önce “إِذَا اعْتَكَفَ” kaydı vardır.}

olmadığı için[6] Âişe'nin ismini ilhak ettik. Hem de anladık ki Mehâmilî bizim yaptığımız gibi rivayet etmiş de, şeyhimiz Ebû Amr'ın kitabından bu isim sâkıt olmuştur. Biz de şeyhimizin kitabında olmadığı için, يعني عن عائشة dedik." "Şüyûhumuzdan epey kimselerin böyle yaptıklarını da gördüm" diyor ve Vekî' b. Cerrâh'ın, "Ben hadiste يعني den istiâne ederim" dediğini naklediyor.

Bu söylediklerimiz hep râvi, lafz-ı sâkıtı şeyhi rivayet etmemiş olduğunu bildiğine göredir. Lâkin eksiğin şeyhinin rivayetinde olmayıp kendi kitabında kaldığına zann-ı gālibi olursa kitabını ıslah edip öylece rivayet etmesinde beis yoktur. Nitekim Ebû Dâvûd'un demin zikrettiğimiz kıssası da buna delâlet eder.

Râvinin kitabı ıslanmış yahut yıpranmış olmaktan dolayı bazı senedlerle metinler okunamaz bir hale gelmiş olsa hal yine böyledir. Bu surette râvi şeyhinden o hadisleri ahzetmiş bir sikanın kitabını alıp ona göre eksiğini tamamlayabilir. Nitekim Nuaym b. Hammâd bunu yapanlardan biridir. Maahâzâ bunu da men edenlerin hilâfından kurtulmak için bu yaptığını beyan etmesi evlâdır.

6 Nisâ-i tâbiiyyâtın seyyidesi Amre bint Abdurrahman b. Es'ad b. Zürâre el-Ensâriyye sadr-ı evvelde fıkhı ile meşhur fâzılât-ı nisvândandır. Hatîb'in dediği çaresizlik Amre'nin mübarek re's-i saâdet-i taramasına imkân olamaması yüzündendir. Amre, bir kere ümmehâtü'l-mü'minînden olmadığı gibi neseben de Resûlullah aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin mehâriminden olamazdı. Sâniyen yüz tarihlerine kadar yaşamışsa da aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimize yetişememiştir. Binaenaleyh arada başka râvi bulunmak iktiza eder. O râvi de diğer rivayetler delâletiyle Âişe radıyallahu anhâdır.

58

Rivâyet-i Hadîsin Sıfatı, Keyfiyeti ve Âdâbı (mâba'd)

9. Sened Ruvâtını Tesmiye Meselesi

Râvi kendi şeyhini ismiyle, nesebiyle, lakabıyla, mensup olduğu kabile veya beldesiyle nasıl dilerse öylece tarif ve tavsif etmekte muhtar ise de ismi senede dahil üst taraftaki meşâyihin ismine, nesep ve vasfına dair şeyhinin zikrettiğinden ziyadesini bilse bile esnâ-yı tahdîste söyleyemez. Meselâ şeyhi bir râvinin yalnız ismini zikretmekle iktifa etmişse o da yalnız ismiyle iktifa eder.

Şayet ref'-i ibhâm yahut ziyade izah için eksiği tamamlamak isterse –şeyhinin lafzına kendiliğinden lafız karıştırmamak için– ismini zikrettikten sonra يعني ابن فلان "Fülânın oğlu fülân demek ister" der, ya da حدثني شيخي أن فلانا ابن فلان حدثه "Fülân oğlu fülânın kendisine tahdîs ettiğini şeyhim bana tahdîs etti" ya da أخبرنا أن فلانا هو ابن فلان "Bize haber verdi ki fülân ki fülânın oğludur..." demelidir. Hatîb'e göre bunların hepsi câizse de son iki lafzı söylemek evvelkisinden evlâdır.

10. Hemmâm Nüshası Gibilerinin Hadislerine Ait Senedi Tekrar Edip Etmemek Meselesi

Aynı sahâbînin rivâyâtını câmi' bazı kadim nüshalar vardır ki câmi' oldukları hadislerin senedi hep birdir. Hemmâm b. Münne[1] nüshası gibi. Bu nüshada hadisler hep

1 {İsmin bu şekilde latinize edilmiş olması, ilk baskıda hatalı bir şekilde "هَمَّام بن مُنَّه" olarak basılmasından ileri gelmektedir. Sözü edilen cüz, Hemmâm b. Münebbih'e ait meşhur nüshadır.}

عبد الرزاق عن معمر عن همام عن أبي هريرة senediyledir. İşte böyle bir kitabı rivayet ederken bazıları –birçok usûl-i kadîmede görüldüğü üzere– her hadisin başında bu senedi olduğu gibi tekrar eder ki ihtiyata en muvâfık olanı budur. Hatta bunu vâcip görenler de vardır. Ekser-i muhaddisîn ise yalnız ilk hadiste yahut her meclis-i semâda okunan ilk hadiste bu isnadı zikir ile iktifa edip diğer hadislere sıra geldikçe senedlerini evvelkine idrâc ederek, وبالإسناد "Yine o isnad ile" yahut –yine o demek olan وبه derler.

Râvi nüshayı bu zikrettiğimiz idrâc siyakında dinlemiş olduktan sonra ilk hadisten sonraki hadislerden birini rivayet etmek istediğinde yine ilk hadisin senedi ile rivayet edebilir mi? Ekseriyet ve ezcümle Vekî' b. Cerrâh ile Yahyâ b. Maîn ve Ebû Bekir el-İsmâilî cevaza kāil olup, "Mâtuf, mâtûfun aleyh hükmündedir ve bu, aynı sened ile vârit olmuş aynı metni parçalayıp tamâm-ı metnin evvelindeki metin ile ayrı ayrı bablarda zikretmek kabilinden (s. 411) olmak üzere câizdir" derler. Üstat Ebû İshak el-İsferâyînî ile diğer bazı muhaddisler ise keyfiyyet-i tahammül beyan ve tasrih edilmedikçe bunu tedlîs addederek tecviz etmezler. Lâkin râvi cevaza kāil olsa bile yine –birçok müelliflerin yaptıkları gibi– keyfiyyet-i tahammül beyan edilmek evlâdır. Nitekim Müslim, حدثنا محمد بن رافع حدثنا عبد الرزق أخبرنا معمر عن همام بن منبه قال هذا ما حدثنا أبو هريرة diyerek o nüshanın açtığı baba muvâfık birçok hadisini rivayet eder. Müslim nüshadaki قال هذا ما حدثنا أبو هريرة ibaresiyle bu hadislerin oradan me'huz olduklarını beyan etmiş oluyor. Müslim'in bu babda mesleği muttariden hep budur. Buhârî'nin tuttuğu yolda ise ıttırâd yoktur. O, bazan yalnız matlûbu olan hadisi Hemmâm nüshasının ilk hadisi başında olan isnad ile zikreder. Bazan da ilk hadisi senedi ile zikrederek müteakiben وبإسناده diyerek matlûbu olan hadisi rivayet eder. Meselâ kitabımızın 176. hadisi ***Buhârî*** metninde ***Tecrîd***'de olduğu gibi değil, حدثنا أبو اليمان أخبرنا شعيب حدثنا أبو الزناد عن الأعرج أنه سمع أبا هريرة أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول نحن الآخرون السابقون وبإسناده قال لا يبولن أحدكم... [2] diyerek ***Tecrîd***'deki metne geçer. Sarâhaten mâlûm olduğu üzere نحن الآخرون السابقون başka bir hadistir ve بإسناده قال 'den sonraki metin ile hiçbir münasebeti yoktur. Hadis, Hemmâm'ın nüshasından alındığı ve nüshanın ilk hadisi olan نحن الآخرون السابقون 'de isnad böyle gösterildiği için Buhârî وبإسناده diyebilmek üzere onu evvele almaya lüzum görmüştür. Bu nükteye varamayan bazı şârihler bu iki hadisin böyle bir arada zikredilmesindeki vech-i münâsebeti bulmak için kalbe kanaat vermeyecek türlü türlü tevcihlerde bulunmuşlardır. Bazı muhaddisler nüshanın sonunda da isnadı zikrederler. Vâkıa böyle yapmak ilk hadisten sonraki hadislerin de hep aynı sened ile vârit olmuş olduğunu iş'âr için bir ihtiyat

2 {B238-239 Buhârî, Vudû', 68.}

ise de üstat Ebû İshak'ın ileriye sürdüğü hilâfı büsbütün ref'edecek derecede kuvvetli bir ihtiyat değildir.

11. İsnadı Tamamen veya Kısmen Metne Takdim ve Tehir Meselesi

Rivayete başlarken, قال رسول الله صلى الله عليه وسلم diyerek metn-i hadîsten başlayıp isnadı ondan sonra zikretmek, kezâ meselâ روى نافع عن بن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم كذا yahut da روى عمرو بن دينار عن جابر عن رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا diyerek senedin yalnız bu kısmını serdettikten sonra أخبرنا به فلان عن فلان diyerek isnadı kendi şeyhinden tâ Nâfi'a yahut Amr b. Dînâr'a kadar sevketmek câizdir ve böyle olan hadis de muttasıldır. Hatta tamâm-ı senedi metne takdim ile tehir etmek beyninde fark yoktur. Lâkin râvi, hadisi isnadı parçalanmış olarak şeyhinden böylece dinledikten sonra isnada evvelâ kendi şeyhinden başlayarak Nâfi'a ve Amr b. Dînâr'a sevk ve oradan itibaren isnada şeyhinden dinlediği gibi devam ederse acaba câiz olur mu? diye ihtilâf edilmiştir. Bu hilâf da rivayet bilmânayı tecviz edip etmemeye mebnîdir. Rivayet bilmânayı tecviz etmeyenler bunu metnin takdim ve te'hîr-i elfâzına benzetirler ve "Bu yüzden bazan atıfta yahut haberin mâkabline aidiyeti cihetinde bozukluk ihtimalleri zuhur edebilir" derler. Halbuki senedin gerek tamamını gerek bir kısmını tehirde böyle mahzur olmadığı için ona onların da bir şey diyememeleri lâzım gelir. Menedenler bir de, "Senedi parçalayıp yarısını hadisin başına, diğer yarısını sonuna getirmekte bir maksad-ı mahsûs da olabilir ki o maksadın fevtinden dolayı câiz değildir" derler. Meselâ Ebû Bekir b. Huzeyme rivayet edeceği hadisin senedinde hakkında söz edilmiş râvi bulunduğu takdirde rivayete o zattan başlayıp metni zikrettikten sonra kendisi ile o râvi beynindeki ricâli zikretmek âdeti imiş. Onun siyâk-ı isnâdını değiştirmek gözettiği bu maksadı fevtetmektir. Hatta "Senedi siyakından başka bir veçhile rivayet edene helâl etmem" dediği bile rivayet olunuyor.

12. Resul ile Nebî Lafızlarının Yekdiğeri Makamına İkāmesi Meselesi

Râvinin عن النبي صلى الله عليه وسلم dediği yerde sâmi', عن رسول الله صلى الله عليه وسلم yahut râvi ikincisini söylerse sâmi' birincisini diyebilir mi? Bu kadar tağyîri bile hoş görmeyenler vardır. İbnü's-Salâh, "Rivayet bilmânayı câiz görsek bile zâhiren bu câiz olmaz. Zira rivayet bilmânanın şartı mânanın değişmemesidir. Resul ile nebînin

mânası ise başka başkadır. Nitekim Ahmed b. Hanbel de dinlediği muhaddis, رسول الله dediği halde elindeki kitapta النبي yazılı görürse derhal onu darp edip (s. 417, hâşiye) yerine رسول الله yazardı" diyor. Hatîb ise, "***Bu kadarı lâzım değildir. İmam Ahmed,*** muhaddisin lafzına mütâbaatı arzu etmiş de öyle yapmıştır. Yoksa onun mezhebi bu meselede terhistir. Nitekim bu meselede oğlu Sâlih b. Ahmed'e "Umarım ki bunda beis yok" demiştir. Hammâd b. Seleme de karşısında bu türlü tashihleri yapan Affân b. Müslim el-Ensârî ile Behz b. Esed el-Ammâ'yı sizin fakih olacağınız yok diye tekdir etmiştir" diyor. İbnü's-Salâh'ın işaret ettiği ihtilâf-ı ma'nâ şudur: Resul nâsa tebliğ etmek üzere, nebî de yalnız âmil olmak üzere kendisine vahyolunan zat demektir. Bedreddin Muhammed b. İbrâhim İbn Cemâa da (639-733) "Nebî lafzını resule tebdil etmek câiz ise de aksi câiz değildir dense savabdan pek de baîd olmaz. Zira resulde nebîde olmayan bir ma'nâ-yı zâid vardır" demiş ve resulün nebîden ehas olduğuna işaret etmek istemiştir. Lâkin bu meselede bu mâna farkının hiçbir ehemmiyeti yoktur. İster nebî ister resul densin herhalde naklolunan kavlin kāili aynı zât-ı şerif olduğunda şüphe yoktur. Binaenaleyh bu kadar incelemeye hâcet yoktur. 183. Berâ b. Âzib radıyallahu anhümâ hadisinde aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin, لا ونبيك diyerek Berâ'ın lafzını tashih buyurmaları ise (s. 398, s. 403) –Irâkī'nin dediği gibi– buna makīs değildir. Zira tâlim buyurdukları, bir duâ-yı me'sûr idi. Elfâz-ı ezkâr ise tevkīfîdir. Lafzın birinde diğerinde olmayan bir sır bulunabilir yahut aynı mahalde her iki lafzı cemetmek murat buyurulmuştur.

13. Semâdaki Taksirin Beyanı Meselesi

Râvinin semâında biraz vehn vâki olmuşsa esnâ-yı rivâyette bu hali beyan etmek vazifesidir. Beyanı terketmesi bir nevi tedlîs addolunmuştur. Semâda vehn, hîn-i semâda elinde mu'temedün aleyh bir asıl bulunmamak ve esnâ-yı kırâatta ya kendisi ya şeyhi konuşmak veya bir yazı istinsahıyla meşgul olmak, uyuklamak, kıraati musahhif veya lehhan ağzından dinlemek, mesmûu olan hadisleri mevsûkun-bih olmayan bir kimseye yazdırmış olmak gibi şeylerdir. İşte bu ahvalin kâffesinde semâının keyfiyyet-i vukūunu beyan etmedikçe şeyhinden rivayeti helâl olmaz.

Müzakere esnasında hıfzından rivayet eden şeyhinden dinledikleri hakkında da hüküm böyledir. Zira muhaddislerin müzakere ederken tesâhül göstermek âdetleri idi. Ezbere ise yazı kadar güvenilemez. Bundan dolayı İmam Ahmed b. Hanbel ezber bildiği hadisleri de kitap açmadan rivayet etmekten imtina ettiği

gibi Abdurrahman b. Mehdî, İbnü'l-Mübârek, Ebû Zür'a er-Râzî gibi ekâbir-i muhaddisîn esnâ-yı müzâkerede ahz ve tahammülü büsbütün menederlerdi. Müzakere hadislerini rivayet etmeye cevaz verenler de, حدثنا في المذاكرة yahut مذاكرة demeyi müstehap görmüşlerdir.

14. Yalnız Sikanın Rivayetine İktisâr Meselesi

Bir hadis –biri mecrûh, diğeri sika olan– iki râviden menkul, meselâ Enes radıyallahu anhın bir hadisini Sâbit el-Bünânî ile (sika) Ebân b. Ebû Ayyâş (mecrûh) rivayet etmiş olurlarsa –bu misalde olduğu gibi– Ebân'ın rivayetini terkedip yalnız Sâbit'in rivayeti ile iktifa etmek câiz ise de muhaddisîn bunu pek münasip görmeyip her iki rivayetin zikri tarafını iltizam ederler. Zira Ebân'ın rivayetinde Sâbit'in rivayetinde olmayan bir lafız bulunmak ve o sayede Sâbit'e ait lafzın mahmil-i sahîhi taayyün etme ihtimali vardır. Müslim bu gibi yerlerde yalnız sikanın rivayetini senediyle zikredip akabinde mecrûhtan kinaye, وآخر "Bir başkası da bunu rivayet etmiştir" diyerek mübhem geçer ki bununla zikrettiğimiz fayda hâsıl olamıyorsa da hiç değilse hadisin başka tarikten de rivayet edildiğini bildirmek faydası vardır.

İki sikadan mervî aynı hadiste de yalnız birinin rivayetiyle iktifa etmek câizdir. Sikâtın rivâyâtı alelekser mütevâfık olduğundan diğer rivayetin terkinden beyan edilen faydanın fevti ihtimali daha azdır.

15. Müteaddit Ruvâttan Ahzolunmuş Hadisi İbham Ederek Rivayet Meselesi

Bir hadisin bir miktarını bir şeyhten, kalanını da diğer bir şeyh veya meşâyihten dinlemiş olup da her kısmı râvisine azvetmeksizin yalnız, "Bir miktarını fülândan bir miktarını da fülândan, fülândan" diyerek mecmûunu birden rivayet etmek isteyen muhaddisin bu tarzdaki rivayeti câizdir. Nitekim 1151. İfk hadisinin *Sahîh-i Buhârî*'de Zührî'den bu suretle rivayet edildiği yukarıda (s. 413) söylenmişti. Lâkin bu takdirde –ruvâtı hep sikât olan *Sahîh-i Buhârî*'deki İfk hadisi gibileri hakkında zaaf hükmü verilemezse de– hadîs-i mervî eczâsından her biri isimleri zikrolunan meşâyihten birine ibham üzere azvedilmiş bulunacağından şayet râvilerden biri zayıf ve mecrûh ise o hadis ile ihticâc edilemez. Zira bu takdirde ayrı ayrı her cüzü sika olan râvilerden mesmû' olmak muhtemel olduğu gibi o râvî-i mecrûhun

hadisi olmak da muhtemeldir. Binaenaleyh bütün râvilerin senedleri zikredilmekle beraber tamâm-ı hadîsin birer miktarı bunlardan mesmû‘ olduğu da beyan edilmek vâcip olduğu gibi sika veya gayri sika râvilerden hiçbirinin ismini iskāt etmek de câiz değildir. Zira râvilerden birinin iskātı halinde hadisin tamamı sevkedilecek olursa kalanlara rivayet etmemiş oldukları bir şey isnad edilmiş olur. Hadisin bir miktarı hazfedilecek de olursa mikdâr-ı mahzûfun râvî-i mahzûfa ait olduğu belli olmaz.

Bu son kaideye –Buhârî'nin bir yerde muhalefet ettiğini misal göstererek– itiraz edenler olmuştur. Mevzubahis olan hadis –teksîr-i taâm mu‘cize-i celîle-i nebeviyyesini nâtık olup kitabımızın 2027. hadisi olarak inşallah gelecek olan– Ebû Hüreyre radıyallahu anh hadisidir. Bunda muhâcirînin ashab-ı Suffe'sinden olan Ebû Hüreyre radıyallahu anh açlıktan takatsiz kalıp bağrına taş bastığı bir günde kendinden bir talep vâki olmaksızın taraf-ı âlî-i risâletpenâhîden hâne-i saâdetlerine davet buyurulduğunu ve aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz hâne-i saâdetlerini teşrif buyurmalarını müteakip o gün hediye olarak takdim edilmiş bir kadeh süt görmeleri üzerine, "Git! Ehl-i Suffe'yi çağır!" buyurdukları ve o kadehteki sütten bütün ehl-i Suffe kana kana içtikleri halde kendisinin de kana kana içtiğini ve herkesten sonra aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin içtiklerini naklediyor.[3]

Mâlûm olduğu üzere ashab-ı Suffe'nin adedi –Ebû Hüreyre'nin başka rivayetinde denildiği üzere– bazan yetmişi bulduğu gibi –Hâfız Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin nakline göre– bazan yüze bâliğ olduğu da olurdu. Ashab-ı Suffe hep yersiz yurtsuz ve Mescid-i Şerif'in suffesinde vakit geçirir fukarâ-yı muhâcirîn idi.

İşte bu hadîs-i şerifin senedini Buhârî "Kitâbü'r-Rikāk"ta, حدثني أبو نعيم بنحو من نصف هذا الحديث "Ebû Nuaym, bu hadisin takriben nısfını bana söyledi" dedikten sonra senedin üst tarafına geçerek, حدثنا مجاهد أن أبا هريرة كان يقول "Mücâhid, Ebû Hüreyre... derdi diye bize söyledi" diyerek isnadı ikmal ediyor. Bu tarz-ı isnâda nazaran hadisin takriben yarısı Ebû Nuaym'dan diğer yarısı ismi zikredilmeyen diğer bir râviden me'huz olduğu gibi hangi nısfın Ebû Nuaym'a ait olduğu da beyan edilmemiş. Binaenaleyh mu‘tarızlar şu beyan edilen kaideyi mutlak olarak kabul etmemek lâzım gelir diyorlar. Buna cevap verenler de diyorlar ki Buhârî burada râvinin birini iskāt ederken hadisin tamamını diğerinden rivayet etmiyor ki bu söze mahal kalsın. O hadisin yalnız yarısını Ebû Nuaym'dan dinlediğini haber

3 {B6452 Buhârî, Rikāk, 17.}

veriyor. Bu nısfın hangi nısıf olduğunu ise –daha evvel "Kitâbü'l-İsti'zân"da yalnız o nısfı zikretmiş olmasıyla– anlayabiliyoruz. Orada kıssanın ehl-i Suffe'yi daveti mutazammın olan kısmı âtîdeki iki sened ile sevkediliyor: حدثنا أبو نعيم حدثنا عمر بن ذر وحدثنا محمد بن مقاتل أخبرنا عبد الله أخبرنا عمر بن ذر أخبرنا مجاهد عن أبي هريرة (ح) işte bu senedlerin birincisinde Ebû Nuaym ve ondan sonra bilâvasıta Ömer b. Zer'den, ح remzi ile gösterilen ikinci senedde ise Muhammed b. Mukātil, Abdullah b. Mübârek vasıtasıyla yine Ömer b. Zer'den, o da Mücâhid'den, o da Ebû Hüreyre'den rivayet ediyor. Hadisin baş tarafını Buhârî yine Ebû Nuaym'dan icâzeten yahut vicâdeten ahzetmiş olabildiği gibi Ebû Nuaym'dan başka bir şeyhten ve meselâ ikinci senеddeki Muhammed b. Mukātil'den ya da bir diğerinden ahzetmiş olmak da muhtemeldir. Maahâzâ hadisin sened-i muttasıl ile sabit olan cüzü yalnız istîzanı mutazammın olan ikinci nısfıdır.

HÂTİME

İlm-i rivâyet-i hadîsin zikretmediğim birçok usul ve kavâidi daha vardır. Lâkin mukaddime artık kāriîn-i kirâma kelâl verecek derecede uzadığı için bahsi burada kesmeyi münasip görüyorum. Buraya gelinceye kadar okunan sutura lutfen lihâza-i dikkat atfına tenezzül etmiş olanlar görmüş olacaklardır ki nukūl-i dîniyyesine ehl-i İslâm kadar itina göstermiş hiçbir millet yoktur.

Her sözü kāiline isnad etmek cem'-i nukūle daha ilk başlandığı günden beri ferâiz-i dîniyyeden sayılmış ve senedsiz söz makbule geçmemiştir. Râvilerin hal ve şanını, rivayet ettikleri haberlere edilecek itimadın derecesini tayin için edilen dikkat, akıllara hayret verir. Ricâl-i hadîs kitaplarına bakılınca mecrûh, zayıf denilen râviler içinde nakd-i hadîsi meslek ittihaz etmiş ehl-i sınâattan olmayan kimselere sözünü bilâtereddüt kabul ettirebilecek, bugün ele geçse sıdk ü diyânetinden dolayı eli öpülüp en büyük ihtirama ve ilmen pek büyük pâyelere lâyık görülecek ekâbir-i ulemâya çokça tesadüf edilir. Meselâ cihât-ı adîdeden imâmeti müsellem olan Ebû Isme Nûh b. Ebû Meryem de (ö. 173), sia-i ilm ü kemâli diyâr-ı İslâm'ın şark ve garbını kaplayan Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî de (130-207)[4] ehl-i intikādın seng-i ta'n ve ta'rîzine uğramaktan kurtulamamışlardır.

4 Nûh b. Ebû Meryem'e dair evvelce (s. 260) söz geçmişti. Vâkıdî'ye gelince o da birçoğunca zayıf addedilmekle beraber "ev'iye-i ilimden yani ilim depolarından biri" tabirine mâsadak bir âlim-i mütebahhir, tabir câiz ise ansiklopedik bir zat olduğuna aleyhdârânı bile müttefikan şehâdet ederler. Maahâzâ Yezîd b. Hârûn ve İbrâhim el-Harbî gibi eimme-i a'lâmdan ma'dûd olan zevat da kendisini tevsik etmişlerdir. Hatîb el-Bağdâdî de hakkında birçok senâda bulunduktan sonra, "Sehâsıyla da meşhur bir civanmerd idi" der. İbn Hallikân *Vefeyâtü'l-a'yân*'ında *Mürûcü'z-zeheb* sahibi Mes'ûdî'den âtîdeki kıssayı nakleder

Pek mütesâhil addolunan eimme-i nakdin bile mesleki başka ezmine ve diyarda teşdîdde ifrat sayılır. Râvinin bir yalanı tutulmuş, ya bir hadisi –diğer sikātın rivayetine muhalif olarak– hükmünü biraz tağyîr edecek surette rivayet etmiş yahut kendisinden hilâf-ı mürüvvet bir şey sudûr etmiş olmak gibi bugün en ziyade hüsnüzan ettiğimiz en ağır başlı kimselerden hiçbirinin hâlî olamayacağı bir hali meşhûd oldu mu –müslime ta'n ve gıybet haram iken– muhaddislerin dillerinde dastan olup ve zâhir-i hâli câlib-i ihtirâm olduğu halde damgası alnından ilelebet silinmeyecek bir ayıp ile şöhret bulup rivayeti itibardan düşmüştür. Sahih ve hasen denilen rivâyât işte bu kadar sıkı bir haddeden geçmiş rivayetlerdir. Muhaddisîn şerâit-i intikādı bu derecelere kadar teşdîd ettikten sonra artık onların makbul gördükleri rivâyâta bugün makbul demekte tereddüt edilemez. Nefse'l-emirde mânen ve metnen sahih olan nice rivâyât, senedlerinin zaafından dolayı merdûd olup bize kadar intikal edememiştir. Nitekim senedlerine nazaran makbul olması lâzım gelen birçok hadisin de sahâif-i evrâk içinde zayi olup bize vâsıl olamamış olduklarına şüphe yoktur. Lâkin elimize geçip de erbâbınca sahih veya hasen denilen rivâyâtı da ceffe'l-kalem reddetmek, hiçbir naklin vüsûkunu kabul etmemek garîbesini gösterecek derecede mebâdî-i akliyyeye karşı huruç etmek demektir.

Tercümesi sadedinde olduğumuz *Tecrîd*'deki ehâdîs, eldeki rivâyâtın en kavîsi olan ehâdîs-i sıhâhın ekseriyyet-i ulemâca en ziyade kalbe itmînan veren ***Buhârî***

ki cûd ve sehâsının unutulmayacak pek garip ve acîb bir numunesidir. Mes'ûdî sözü Vâkıdî'ye bırakıyor. Vâkıdî demiş ki:
Biri Hâşimî olan iki arkadaşım vardı. Üçümüz üç bedende bir can gibi idik. Günün birinde pek şiddetli bir müzâyakaya giriftar oldum. Bayram da çattı. Haremim: "İkimiz nasıl olsa bu züğürtlüğe, bu şiddete dayanabiliriz. Lâkin bu çocuklara ne diyelim? Onlar için yüreğim parça parça oluyor. Komşu çocuklarını bayramda süslenmiş, yeniler giyinmiş, kendilerini de perişan hal görüp duruyorlar. Bu hallerine acımamak elimde değil. Bir çaresini bulsan da üstlerini başlarını düzeltecek biraz para tedarik etsen!" dedi. Bunun üzerine Hâşimî arkadaşıma elindeki mâhazarı ile o günkü sıkıntımı def'etmesi için yazdım. Bana içinde 1000 dirhem var dediği ağzı mühürlü bir kese gönderdi. Kese elimde durdu durmadı derken öteki arkadaşımdan benim Hâşimî'ye yazdığım gibi müzâyakasından şikâyeti hâvi bir tezkire aldım. Keseyi mühürünü açmadan hemen ona gönderip kendim mescide gittim ve karıya karşı hicâbımdan dolayı bütün geceyi orada geçirdim. Eve döndüğümde kadıncağız bana hiç darılmayıp yaptığım işi beğendi bile. Onunla bu bahiste iken bir de baktım ki Hâşimî arkadaşım ma'hûd kese hey'etiyle elinde olduğu halde çıkageldi ve "Doğrusunu söyle. Sana gönderdiğim parayı ne yaptın?" diye sordu. İşi olduğu gibi anlattım. Dedi ki: Sen benden para istediğin vakit gönderdiğim bu keseden başka dârıdünyada hiçbir şeye mâlik değildim. Sana gönderdim ve arkadaşımıza yardımda bulunması için yazdım. O da keseyi benim mührüm ile kapanmış olarak bana gönderdi. Vâkıdî der ki kese içindeki 1000 dirhemi ale's-seviyye üçümüz bölüştük. Daha evvel de yüz dirhemini karıya ayırdık. Vak'ayı Halife Me'mûn haber aldı. Beni çağırıp sordu. Ben de işi olduğu gibi şerh ve tafsil ettim. Her birimize ikişer bin ve karıya 1000 dinar olmak üzere bize 7000 dinar verilmesini emretti. İntehâ. Nasıl? Hoş değil mi?

hadisleri içinde –mehbit-ı vahy-i Hüdâ Nebî-i Sâdık ve Masduk aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimizin fermûdesi olmak üzere– merfûan ve sened-i muttasıl ile rivayet edilmiş ehâdîs-i şerifedir. Sıra artık müellif Zebîdî'nin dîbâcesinden başlayarak kitabın tercümesine geliyor. Tercümenin hüsn-i edâ ve ikmali için tevfîk-ı hüdâ bize muîn ve bütün ümmet-i Muhammediye'ye lütf-u ve inâyet-i ilâhiyye karîn olsun, âmîn.

MUKADDİMENİN TAHRİRİNDE İSTİÂNE EDİLEN KİTAPLAR

Nuhbetü'l-Fiker	Şihâbeddin Hâfız İbn Hacer el-Askalânî.
Şerhi	Şihâbeddin Hâfız İbn Hacer el-Askalânî.
Şerhinin Şerhi	Ali b. Sultân el-Kārî
et-Takrîb ve't-Teysîr	Şeyh Muhyiddin en-Nevevî
Şerhu Tedrîbi'r-Râvî	Hâfız Celâleddin es-Süyûtî
el-Elfiyye	Hâfız Zeynüddin Abdürrahîm el-Irâkī.
Tevcîhü'n-Nazar	Tâhir b. Sâlih el-Cezâirî
Bustânü'l-Muhaddisîn (Fârisî)	Şah Abdülazîz Muhaddis ed-Dehlevî
Ucâle-i Nâfia (Fârisî)	Şah Abdülazîz Muhaddis ed-Dehlevî
Kitâbü'l-İlel	Hâfız Ebû Îsâ et-Tirmizî
Ehl-i Mekke'ye Risâle	Hâfız Ebû Dâvûd es-Sicistânî
Şerh-i Mukaddime-i Buhârî	Hâfız İbn Hacer el-Askalânî
Tabakātü'l-Huffâz	Hâfız Şemseddin ez-Zehebî
Mîzânü'l-İ'tidâl	Hâfız Şemseddin ez-Zehebî
Takrîbü't-Tehzîb	Hafız İbn-i Hacer el-Askalânî
Hulâsatü Tezhîbi'l-Kemâl	Allâme Safiyyüddin el-Hazrecî
el-Muğnî	Muhammed Tâhir el-Füttenî el– Hindî
Tabakātü'ş-Şâfiiyye	Allâme Tâceddin es-Sübkî
Vefeyâtü'l-A'yân	Kādî Ahmed b. Hallikân
Mu'cemü'l-Büldân	Yâkūt el-Hamevî
Kāmus Şerhi Tâcü'l-Arûs	Muhibbüddin Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî
Keşşâfü Istilâhâti'l-Fünûn	Şeyh Muhammed Ali et-Tehânevî

İlâ âhirih, ilâ âhirih

NÛH b. EBÛ MERYEM HAKKINDAKİ BİR YANLIŞIN TASHİHİ[1]

Mütercim Ahmed Naim merhumun bu tercümenin I. cildinde neşredilen çok kıymetli mukaddimesinde en ziyade nazarı dikkat ve takdirimi celbeden bahislerden biri de hadis vâzı'larından bahsederken Ebû Isme Nûh b. Ebû Meryem'i müdafaaları olmuştu. Fıkhı bizzat Ebû Hanîfe'den okuyarak Merv gibi asrının en yüksek bir ilim ve medeniyet merkezinde onu cem'a, telife ve bütün Türk ellerinde neşr ü ta'mîme çalışan Ebû Meryem'i rakipleri, "Fezâil-i Kur'ân" hadisinin vâzı'larından biri olarak göstermeye çalışmışlar ve muvaffak da olmuşlardır. Megāzîyi İbn İshak'ın, sair ilimleri de o devrin en meşhur âlimlerinden okuyarak câmi' unvân-ı muhteşemini bihakkın kazanmış bulunan bu yüksek simanın bu fazîha-i vaz' ile lekelenmesine "fıkıh tarihi" tedrîsiyle meşgul bulunduğum sıralarda hayret ederek bununla alâkadar olmuş ve bu Türk âlimini müdafaaya çalışmıştım. Naim merhumun müdafaaları "Mukaddime"nin s. 260. sayfasına müsâdiftir. Mükerreren okudum. Bihakkın muvaffak olmuşlardır. Yalnız birkaç noktanın ona ilâve edilmesini ve bu temiz simadan bu lekenin tamamıyla silinmesini isterdim. Bu arzumu merhuma da açmıştım. III. cildin hitâm-ı tab'ını vesîle-i hasene ittihaz ederek ilâvesi icap eden noktaları bervech-i âtî arzediyorum.

Usûl-i hadîs, nakd-i ricâl, mevzûât, tabakat kitaplarından hangisine bakılsa Ebû Isme hakkındaki bu isnad, Hâkim'in Ebû Ammâr Hüseyin el-Mervezî'ye müntehî senediyle vâki olan rivayetine istinad etmekte olduğu görülür. Müelliflerin birbirinden aynen kopya ettikleri Hâkim'in bu rivayetini zemîn-i intikād olmak için aynen ortaya koyarak mütalaa edelim. روى الحاكم بسنده إلى أبي عمار المروزي أنه قيل لأبي عصمة نوح بن أبي مريم، مِن أين لك عن عكرمة عن ابن عباس في فضائل القرآن سورة سورة؟ وليس عند أصحاب عكرمة هذا. فقال: إني رأيت الناس قد أعرضوا عن القرآن واشتغلوا بفقه أبي حنيفة ومغازي ابن إسحاق فوضعت هذا الحديث حسبة [2] Hâkim'in Ebû Ammâr Hüseyin el-Mervezî'den rivayetine nazaran güya Ebû Isme'ye, "Sûre, sûre fezâil-i Kur'ân hakkındaki hadisi İkrime'nin ashabından hiçbiri İkrime'den rivayet etmemişken sen عن عكرمة عن ابن عباس senediyle nasıl rivayet ediyorsun?" diye sorulmuş da o da sanki, "Nâsın kırâat-i Kur'ân'dan i'râz edip Ebû Hanîfe'nin fıkhı ve İbn İshak'ın *Megāzî*'siyle iştigal ettiklerini gördüm de bu hadisi hasbeten-lillâh vazettim" demiş oluyor.[3] Evvelâ şunu arzedeyim ki Ebû Isme hakkındaki bu isnadın bu derece şüyûunun yegâne sebebi bu rivayetin Ebû Ammâr'a müntehî olmasıdır. Ebû Ammâr ki Buhârî'nin, Müslim'in, Tirmizî'nin, Nesâî'nin,

1 Kâmil Miras (merhum) tarafından III. cildin ilk tab'ının sonuna konulan not alâkasına binaen buraya alınmıştır.

2 *Tedrîbü'r-râvî*, s. 102. {Süyûtî, *Tedrîb*, I, 333.}

3 Mukaddime, s. 240.

Ebû Dâvûd'un kendisinden rivayetleri olan yüksek bir simadır. Bu şâyân-ı i'timâd ve itibar olan zatın ismi de bu işe hasımlar tarafından bililtizam karıştırılmıştır. Merv'in iki büyük âliminin böyle avam-ferîbâne muhâverelerini akıl istib'âd eder. Fakat biz yine bir hakikat telakki ederek muhakememizi yürüteceğiz.

Evvelâ meçhul bir ifade ile "Ebû Isme'ye soruldu" deniliyor. Bu, haberin en açık nişâne-i za'fıdır. Ebû Isme'den bunu kim sormuş? Meçhul... Sâniyen Ebû Isme'nin vasıtasız İkrime'den rivayeti müşküldür. Ebû Isme 173 yılında, İkrime ise 107'de vefat etmiş bulunmalarına göre ahze, rivayete mani zamanen geniş bir boşluk vardır. Ebû Isme herhalde asırdîde muammerînden olmalıdır ki İkrime'den rivayet edebilsin. Tarihen bu da sabit değildir. Ebû Ya'lâ el-Halîlî'nin ***el-İrşâd***'da görülen şu: روى نوح بن أبي مريم عن رجل، عن عكرمة، عن ابن عباس رضي الله عنهما. فقيل له... ibaresindeki عن رجل diye zikredilen meçhul vasıta bu boşluğu doldurabilirse de bu da rivayetin sıhhatini ve kuvvetini ihlâl ve işkâl eden ikinci bir emâre-i za'ftır. Nûh kimden rivayet etmiştir? Bu da meçhul... Böyle mebdei, müntehâsı meçhul vâhî bir senedle rivayet edilen bir haberin sıdkına itimat edilebilir mi? Tamamıyla kāniim ki bu meçhul râvi de tarihî boşluğu doldurmak için Ebû Isme'nin hasımları tarafından uydurulmuştur.

Sâlisen Fezâil-i Kur'ân hadisinin asıl vâzıı ***Tedrîbü'r-râvî***'de zikrolunduğu üzere Meysere'dir. Nûh'un husamâsı bu fazîha-i vaz'ı kendisine bulaştırmak istemişlerdir. Hiç Ebû Hanîfe'nin, İbn İshak'ın şâkirdi bu büyük üstatlarının ilimleri aleyhinde bulunabilir mi? Bu aklen de müsteb'addır. Binaenaleyh Hanefîler'in bu yüksek siması hadis vaz'ından tamamen berîdir. رحمه الله عليه رحمة واسعة

Kâmil Miras

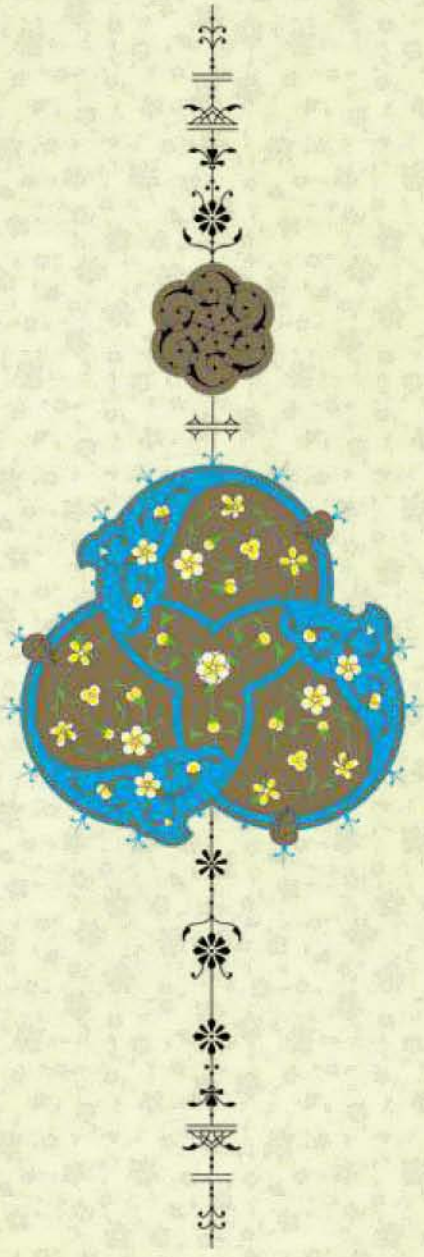

Tam Fihrist

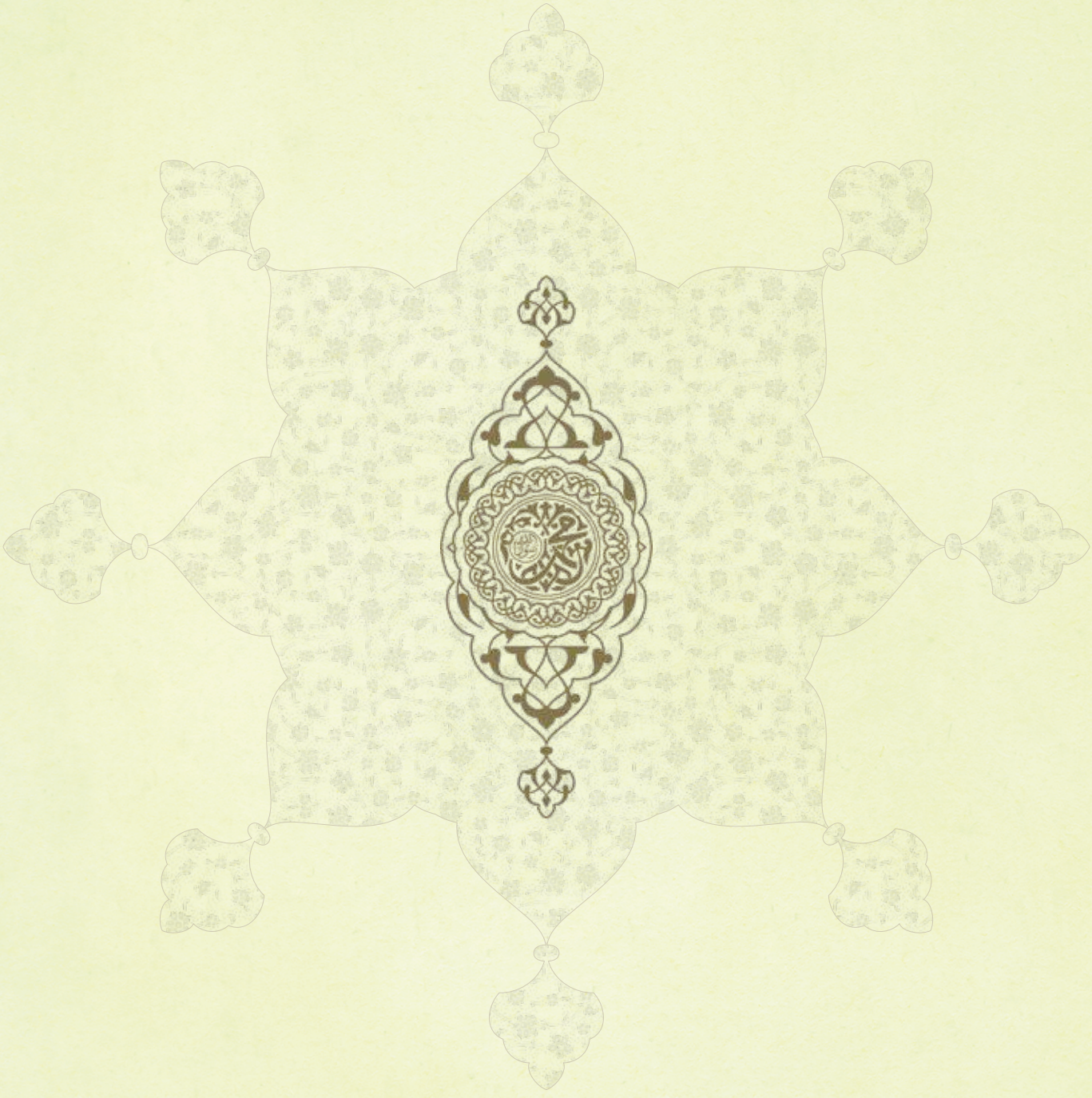

1. Cilt

Ön Söz

GİRİŞ 12
1. Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîh'i 12
2. Ahmed b. Ahmed ez-Zebîdî ve et-Tecrîdü's-Sarîh'i 15
3. Babanzâde Ahmed Naim ve Kâmil Miras: Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi ... 17
4. Esere Hizmetimiz 20
Kaynakça 23

Takdim

TAKDİM (AHMED NAİM) 25

Mukaddime

1 | İlm-i Hadîs 33
Hadis, Haber, Eser, Sünnet-Muhaddis, Hâfız, Hüccet, Hâkim – Fakih ile Muhaddisin Farkı 33
2 | Sahâbe 40
Sahâbenin Hepsi Udûldür 44
Müksirûn-ı Sahâbe 49
Fukahâ-i Sahâbe 50
Abâdile 50

Sahâbenin Adedi 51
Tabakāt-ı Ashab 51
En Son Kalan Sahâbî 52

3 | Tâbiîn 53
Tâbiînin Tabakatı 54
Muhadramûn 55
Fukahâ-i Seb'a 57
Tâbiînin Efdalleri 57

4 | Ehâdîs-i Şerifenin Keyfiyet ile Zamân-ı Cem' ve Tedvini 59
Müsned Sahipleri 69
Sahîhayn 69
Sünen Sahipleri 70
Sıhâh-ı Sitt 70
Nakd-i Ricâl 71

5 | Rivâyet-i Hadîste Tesebbüt İklâl ve İksâr Meselesi 72
Bir Şüpheyi Hall 76

6 | Huffâzın Derece-i Hıfzı 81

7 | İsnad, Sened, Metin, Tarik, Vecih 87

8 | Hiç de Vechi Olmayan Bir Teşkîk 90

9 | Metodolojiden Bir Bahis 96

10 | Bir Mukayese 103

11 | Haberin Envâi 111
Mütevâtir, Meşhur, Müstefîz, Garîb, Azîz 111
Haber-i Mütevâtir 112
Haber-i Meşhûr ve Müstefîz 115
Haber-i Azîz ve Garîb 116

12 | İ'tibar – Mütâbaat ile Şevâhid 121

13 | Hadîs-i Şâz ve Mahfûz – Hadîs-i Münker ve Ma'rûf – Hadîs-i Metrûk 126
Hadîs-i Şâz 126
Hadîs-i Münker 129
Hadîs-i Metrûk 131

14 | Senedin İttisâli ve İnkıtâına Nazaran Hadisin Taksimi 132
Hadîs-i Müsned 132
Müsned 133

15 | Hadîs-i Merfû' ve Mevkūf ve Maktû' 136
Hadîs-i Merfû' 136
Hadîs-i Mevkūf 137

Hadîs-i Maktû‘ 138
Bazı Mesâil 139
16 | İttisâl ve İrsâl 142
Hadîs-i Muttasıl 142
Hadîs-i Mürsel 142
Hadîs-i Münkatı‘ ve Mu‘dal 148
17 | Hadîs-i Muan‘an 151
18 | Hadîs-i Muallak 156
19 | Hadîs-i Müdelles 161
Tedlîs-i İsnâd 161
Tedlîs-i İsnâdın Hükmü 165
Tedlîs-i Şüyûh 166
Tedlîs-i Tesviye 167
20 | Hadîs-i Muallel 172
21 | İsnâd-ı Âlî ve Nâzil 182
Ulüvv-i İsnâd 183
Nüzûl-i İsnâd 188
22 | Hadîs-i Sahîh 190
Hadîs-i Sahîhin Tarifi 192
Esahh-ı Esânîd 198
23 | Sahîhayn 203
Ehâdîs-i Sahîhanın Miktarı 207
24 | Müstahrecât 212
Müstahrecâttaki Ziyâdâtın Hükmü 215
Buhârî’nin Ta‘lîkâtı 216
25 | Ehâdîs-i Sahîhanın Derecâtı 218
Buhârî ile Müslim’in Şartları 220
Kütüb-i Mu‘temededen Nakl-i Hadîs 222
26 | Hadîs-i Hasen 225
Tarifi 225
“Hadîs-i Hasen-i Sahîh” Tabiri 229
İhtilâfü’l-Hadîs 231
27 | Ehâdîs-i Makbûleyi İhtiva Eden Kitaplardan Bazıları 235
Kütüb-i Sihâh 235
Sünen Kitapları 239
Mesânîd 243
28 | Hadîs-i Zaîf (Haber-i Merdûd) 247

Evhe'l-Esânîd 249

29 | Nakale-i Hadîs – Rivâyâtı Kabulde Üç Meslek 251

30 | Metâin-i Aşereden: 1. Kizb ile 2. Töhmet-i Kizb 258
Hadîs-i Mevzû ile Hadîs-i Metrûk (Matrûh) 258
KİZB Hadîs-i Mevzû 258
Hadîs-i Mevzûun Hükmü 265
Mevzûât Kitapları 266
TÖHMET-i KİZB Hadîs-i Metrûk (Matrûh) 267

31 | Metâin-i Aşereden: 3. Fuhş-ı Galat, 4. Gaflet, 5. Fisk, 6. Vehm 269
Hadîs-i Münker ve Muallel 269
Vehim – Hadîs-i Muallel 270

32 | Metaîn-i Aşereden: 7. Muhalefet 272
Hadîs-i Müdrec 272
Müdrecü'l-İsnâd 272
Müdrecü'l-Metn 275

33 | Metâin-i Aşereden: 7. Muhalefet (mâba'd) 278
Hadîs-i Maklûb – Kalb-i Mürekkeb – Mezîd fî Muttasili'l-Esânîd 278

34 | Metaîn-i Aşereden: 7. Muhalefet (mâba'd) 283
Hadîs-i Muztarib – Hadîs-i Musahhaf – Hadîs-i Muharref 283
Hadîs-i Muztarib 283
Hadîs-i Musahhaf ve Muharref 287

35 | Metâin-i Aşereden: 8. Cehâlet 289
Mechûlü'l-Ayn – Mechûlü'l-Adâle – Mestûr – Hadîs-i Mübhem 289
Mechûlü'l-Ayn 291
Mestûr ile Mechûlü'l-Adâle 292

36 | Metâin-i Aşereden: 9. Bid'at 296

37 | Metâin-i Aşereden: 10. Sû-i Hifz 301
Muhtelit 301

38 | Hadîs-i Zaîfin Derecâtı 305

39 | Hadîs-i Zaîfi Rivayet Etmenin Hükmü 307

40 | Cerh ve Ta'dîl 315

41 | Kavâid-i Cerh ve Ta'dîl 327
Birinci Kaide 329
İkinci Kaide 330
Üçüncü Kaide 332

42 | Kavâid-i Cerh ve Ta'dîl (mâba'd) 335
Dördüncü Kaide 335

Beşinci Kaide 337
Altıncı Kaide 339
43 | Kavâid-i Cerh ve Ta'dîl (mâba'd) 341
Yedinci Kaide 341
Sekizinci Kaide 341
Dokuzuncu Kaide 341
Onuncu Kaide 342
On Birinci Kaide 342
On İkinci Kaide 342
On Üçüncü Kaide 342
On Dördüncü Kaide 343
On Beşinci Kaide 344
On Altıncı Kaide 345
On Yedinci Kaide 346
On Sekizinci Kaide 347
44 | Elfâz-ı Cerh ve Ta'dîl 348
Elfâz-ı Ta'dîl 349
Elfâz-ı Cerh 352
45 | Hadisi Ahz ve Tahammül Tarikleri ile Edâ Sîgaları 354
1. Semâ 355
46 | Hadisi Ahz ve Tahammül Tarikleri ile Edâ Sîgaları (mâba'd) 359
2. Kıraat Ale'ş-Şeyh Yahut Arz 359
47 | Semâ ile Arza Teferru' Eden Bazı Mesâil 365
1. Fer' 365
2. Fer' 366
3. Fer' 366
4. Fer' 367
5. Fer' 370
6. Fer' 370
48 | Hadisi Ahz, Tahammül Tarikleri ve Edâ Sîgaları (mâba'd) 371
3. İcâzet ve Envâi 371
49 | Hadisi Ahz, Tahammül Tarikleri ve Edâ Sîgaları (mâba'd) 380
4. Münâvele ve Envâi 380
50 | Hadisi Ahz, Tahammül Tarikleri ve Edâ Sîgaları (mâba'd) 386
5. Kitâbet 386
51 | Hadisi Ahz, Tahammül Tarikleri ve Edâ Sîgaları (mâba'd) 388
6. İ'lâmü'ş-Şeyh 388

53 | Hadisi Ahz ve Tahammül Tarikleri (mâba'd) 390
8. Vicâdet 390
Bazı Rumuz 392
54 | Rivâyet-i Hadîsin Sıfat Keyfiyeti ve Âdâbı 393
1. Ezber ve Kitaptan Rivayet Meselesi 393
2. Unutulmuş Hadisi Kitabından Rivayet Meselesi 394
3. Gayri Hâfız Olan Darîr ile Basîr-i Ümmînin Rivayetleri Meselesi 395
4. Kendisinin Olmayan Nüshadan Rivayet Meselesi 395
5. Mahfûz ile Mektûb Arasında İhtilâf Meselesi 396
55 | Rivâyet-i Hadîsin Sıfatı, Keyfiyeti ve Âdâbı (mâba'd) 397
6. Rivayet Bilmâna Meselesi 397
56 | Rivâyet-i Hadîsin Sıfatı, Keyfiyeti ve Âdâbı (mâba'd) 408
7. İhtisâr-ı Hadîs Meselesi 408
Taktî'-i Hadîs 410
Bir Hadisi Müteaddit İsnadlarla Rivayet Etmek 411
Telfîk-ı Rivâyât 412
Garîbü'l-Hadîs 414
57 | Rivâyet-i Hadîsin Sıfatı, Keyfiyeti ve Âdâbı (mâba'd) 416
8. Rivayette Lahn Meselesi 416
58 | Rivâyet-i Hadîsin Sıfatı, Keyfiyeti ve Âdâbı (mâba'd) 420
9. Sened Ruvâtını Tesmiye Meselesi 420
10. Hemmâm Nüshası Gibilerinin Hadislerine Ait Senedi Tekrar Edip Etmemek Meselesi 420
11. İsnadı Tamamen veya Kısmen Metne Takdim ve Tehir Meselesi ... 422
12. Resul ile Nebî Lafızlarının Yekdiğeri Makamına İkâmesi Meselesi 422
13. Semâdaki Taksirin Beyanı Meselesi 423
14. Yalnız Sikanın Rivayetine İktisâr Meselesi 424
15. Müteaddit Ruvâttan Ahzolunmuş Hadisi İbham Ederek Rivayet Meselesi 424
HÂTİME 426
MUKADDİMENİN TAHRİRİNDE İSTİÂNE EDİLEN KİTAPLAR 429
NÛH b. EBÛ MERYEM HAKKINDAKİ BİR YANLIŞIN TASHİHİ 430

2. Cilt

Dîbâce

DÎBÂCE 9

Kitâbü Bed'i'l-Vahy

01. Hadis Ameller Niyetlere Göredir 17
02. Hadis Vahyin Ne Şekilde Geldiği ve Mertebeleri 17
03. Hadis Resûlullah'a İlk Vahyin Nasıl Geldiğine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 23
Fetret-i Vahy 25
04. Hadis (يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ) Âyet-i Kerîmesinin Nüzûlü Hakkında Câbir Hadisi 26
05. Hadis (لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ) Âyet-i Kerîmesinin Tefsiri Hakkında İbn Abbas Hadisi 26
06. Hadis Resûlullah Halkın En Cömerdi İdi 28
07. Hadis Rum Kayseri Hirakl'in Ebû Süfyân ve Arkadaşları İle Peygamberimiz ve Müslümanlar Hakkında Görüşmesine Dair İbn Abbas Hadisi 28
Resûl-i Ekrem'in Rum Kayseri Hirakl'e Gönderdiği Mektûb-ı Şerif 33

Kitâbü'l-Îmân

08. Hadis "İslâm Beş Şey Üzerine Bina Olunmuştur" Hadisi 39
09. Hadis İmanın Şu'beleri 39
10. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Müslüman ve Muhâciri Tarifleri 40
11. Hadis Müslümanların Hangisi Efdaldir. 40
12. Hadis İslâm'ın Emrettiği Hasletlerin En Hayırlısının Hangisi Olduğu 40

13. Hadis (Kâmil) İmanın Şartları 41
14. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Selleme Sevgi 41
15. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayet 42
16. Hadis Halâvet-i Îmânı Tatmanın Yolları 42
17. Hadis (Kâmil) Îmân İle Nifâkın Alâmetleri 43
18. Hadis Akabe-i Ûlâ (Birinci Akabe) Biati 44
19. Hadis İleride Tahaddüs Edecek Fenalıklar Esnasında Bir Müslümanın Sahip Olacağı En Hayır Mal 45
20. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem, Ashabına, Yapabilecekleri Amelleri Emrederdi 45
21. Hadis Mü'minin Ebediyyen Cehennemde Kalmayacağına Dair Ebû Saîd Hadisi 45
22. Hadis Resûlullah'ın Gördüğü Bir Rüyayı Tabir Etmesi 46
23. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin "...Hayâ İmandandır." Hadisi 47
24. Hadis Ehl-i Küfür İle Küfürlerinden Dönünceye Kadar Muharebe Etmenin Farziyetine Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 47
25. Hadis Amellerin En Faziletlisini Beyana Dair Ebû Hüreyre Hadisi 48
26. Hadis Maslahata Binaen İyilik Yapmanın Meşruiyetine Dair Sa'd b. Ebû Vakkâs Hadisi 48
27. Hadis Kadında Küfran Duygusunun Galip Olduğuna Dair İbn Abbas Hadisi 49
28. Hadis Herhangi Bir Kimseye Kötü Söz Söylemenin Nehyine Dair Ebû Zer Hadisi 50
29. Hadis Katlin ve Katle Teşebbüsün Nehyine Dair Ebû Bekre Hadisi 50
30. Hadis "إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ" Âyet-i Kerîmesinin Sebeb-i Nüzûlü 51
31. Hadis Münâfığın Alâmetlerine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 52
32. Hadis Münâfığın Alâmetlerine Dair Abdullah b. Amr Hadisi 52
33. Hadis Kadir Gecesinin Faziletine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 52
34. Hadis Cihâdın Faziletine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 53
35. Hadis Ramazanın Faziletine Dair Ebû Hüreyre Hadisleri 53
36. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayet 54
37. Hadis İslâm Kolaylık Dinidir 54
38. Hadis Kıblenin Tahvili Hakkında Berâ' Hadisi 55
39. Hadis Müslüman Olmanın, Küfür Hâlinde İşlenen Günahları Gidereceğine Dair Ebû Saîd Hadisi 56
40. Hadis Amelin –Az Da Olsa– Devamlı Olanının Faziletine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 57
41. Hadis İmanın Ziyade ve Noksan Kabul Ettiğine ve Müminin Cehennemde Ebediyyen Kalmayacağına Dair Enes Hadîsi 57
42. Hadis "اَلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ" Âyet-i Celîlesinin Sebeb-i Nüzûlü Hakkında Hazret-i Ömer Hadisi 58
43. Hadis İslâm'ın Temellerini Bildiren Talha Hadisi 59
44. Hadis Cenaze Törenine Katılmanın ve Namazını Kılmanın Faziletine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 60

45. Hadis Müslümana Sövmenin ve Onunla Dövüşmenin Nehyine Dair Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 60
46. Hadis Kadir Gecesini Ramazanın Yirmisinden Sonraki Gecelerde Aramak 61
47. Hadis Halka Dinlerini Öğretmek İçin Gelen Cibril ile Peygamber Aleyhi's-Selâmın Konuşması (İhsan Hadisi) 61
48. Hadis Şüpheli Şeylerden Kaçınmayı Tergîb Eden Nu'mân b. Beşîr Hadisi 63
49. Hadis Resûl-i Ekrem'in Cennete Girmeye Sebep Olacak Dört Emri ve Dört Nehyi 64
50. Hadis Niyet Hadisi 66
51. Hadis Çoluk Çocuğunun Geçimini Sağlamak İçin Çalışmanın Fazileti Hakkında Ebû Mes'ûd Hadisi 67
52. Hadis Dinin Nasihatten İbaret Bulunduğuna Dair Cerîr Hadisi 67
53. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayeti 68

Kitâbü'l-İlm

54. Hadis İşin Ehli Olmayana Verilmesinin Kıyamet Alâmetlerinden Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 71
55. Hadis Abdesti Eksik Olanlara Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin İnzârı 71
56. Hadis Resûl-i Ekrem'in Yaprağını Dökmeyen Hurma Ağacını Müslim(-i Kâmil)e Teşbihi 72
57. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Dımâm b. Sa'lebe'ye Risâlet, Namaz, Oruç ve Sadaka Hakkında Sorduğu Sorulara Verdiği Cevaplar 73
58. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Kisrâ'ya Gönderdiği Mektup 74
59. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Gümüşten Bir Mühür Edindiğine Dair Enes Hadisi 75
60. Hadis Allah'ı Zikretmeyi İhmâlin, Allah'ın İhmâlini Mûcip Olacağına Dair Ebû Vâkıd Hadisi 76
61. Hadis Vedâ Haccında Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Bazı Nasihatlerine Dair Ebû Bekre Hadisi 77
62. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Fasılalı Olarak Vaaz Ettiğine Dair İbn Mes'ûd Hadisi 78
63. Hadis Dinde Bıkkınlık ve Usanç Verecek Derecede İleri Gitmenin Doğru Olmadığına Dair Enes Hadisi 78
64. Hadis Allah Kime İyilik Murat Ederse, Onu Dinde Bilgi Sahibi Yapar 78
65. Hadis 56 numaralı Abdullah b. Ömer Hadisinin Başka Bir Rivayet Tariki 79
66. Hadis İki Haslet Sahibinden Başkasına Haset Edilemeyeceğine Dair Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 79
67. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellemin İbn Abbas'a Duası 80
68. Hadis Bulûğ Çağına Varmayan Çocuğun Mükellef Olmadığına Dair İbn Abbas Rivayeti 80
69. Hadis Mahmûd b. Rebî'in Nebî-i Ekrem'e Dair Bir Hatırası 81

70. Hadis İlmin Fazileti Hakkında Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi 81
71. Hadis İlmin Yok Olmasının Kıyamet Alâmetlerinden Olduğuna Dair Enes b. Mâlik Hadisi 82
72. Hadis Bu Babda Enes b. Mâlik'e Ait Bir Diğer Rivayet 82
73. Hadis Resûlullah'a Verilen İlim Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 83
74. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Vedâ Haccı'nda Hac Menâsiki İle İlgili Beyanlarına Dair Abdullah b. Amr Hadisi 83
75. Hadis İlmin Kabzolunacağına, Katil ve Fitnelerin Zuhûr Edeceğine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 84
76. Hadis Kabirde Geçirilecek İmtihan Hakkında Esmâ Hadisi 85
77. Hadis Süt Kardeşliğin Evlenmeye Mâni Olduğuna Dair Ukbe Hadisi 87
78. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Bir Ay Zevceleriyle Görüşmemeye Yemin Etmesi 88
79. Hadis Cemaatle Namazda İmamın Namazı Hafif Kıldırmasına Dair Ebû Mes'ûd Hadisi 89
80. Hadis Yitik Malın Hükmü Hakkında Zeyd b. Hâlid Hadisi 90
81. Hadis Yersiz ve Hoşlanılmayan Sorular Sormanın Menhî Olduğuna Dair Ebû Mûsâ Hadisi 91
82. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Sözlerini ve Selâmını Üç Kere Tekrarlaması 92
83. Hadis Üç Sınıf İnsanın İkişer Ecre Sahip Olduğuna Dair Ebû Mûsâ Hadisi 92
84. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Kadınlara Sadaka Vermelerini Tergîb Buyurması 93
85. Hadis Kalbinden (Yahut İçinden) Kelime-i Tevhîd'i Söyleyen Kimsenin Kıyamet Gününde Şefaate En Ziyade Mazhar Olacağı 93
86. Hadis Ehl-i İlmin Fazileti Hakkında Abdullah b. Amr Hadisi 94
87. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Kadınlara Vaaz Etmek İçin Bir Gün Tahsisi 95
88. Hadis "Kim hesaba çekilirse azap edilmiş olur." Hadisi 95
89. Hadis Mekke Hareminde Kan Dökmenin, Av Hayvanlarına ve Bitkilerine Müdahalenin Memnûiyeti Hakkında Ebû Şüreyh Hadisi 96
90. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Ağzından Yalan Uyduranların Hâli 98
91. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayet 98
92. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Künyesinin Ad Olarak Konulamayacağına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 98
93. Hadis Mekke'nin Kimseye Helâl Olmadığına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 99
94. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Son Hastalığında Bir Vasiyetname Yazdırmak İstemesi 101
95. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellemin, Ümmetinin İleride Fitne ve Musibetlere Giriftar, Hem De Sonsuz Nimet ve Rahmet Hazinelerine Nail Olacaklarını Haber Vermesi 104

96. Hadis Yüz Sene Sonra Yeryüzünde Olanlardan Kimse Kalmayacağı Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 105
97. Hadis Peygamber Aleyhi's-Selâmın Gece Kıldığı Namaz 106
98. Hadis Ebû Hüreyre Radıyallahu Anhın Çok Hadis Rivayetinin Sebeb-i Hikmeti 107
99. Hadis Ebû Hüreyre Radıyallahu Anhın Hiçbir Şeyi Unutmamasının Hikmeti 108
100. Hadis Ebû Hüreyre Radıyallahu Anhın Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemden İki Kap (Dolusu) İlim Bellediğine Dair Rivayeti 108
101. Hadis Peygamber Aleyhi's-Selâmın Vedâ Haccında Müslümanlara Bir Nasihati 109
102. Hadis Hazret-i Mûsâ - Hızır Aleyhi's-Selâm Kıssası 109
103. Hadis Allah Yolunda Savaşmanın Faziletine Dair Ebû Mûsâ Hadisi 113
104. Hadis Yahudilerin Peygamber Aleyhi's-Selâma, Ruh Nedir Diye Sormaları 114
105. Hadis Kelime-i Şehâdeti Kalben Tasdik Eden Kişiye Cehennem Ateşinin Haram Olduğuna Dair Enes Hadisi 115
106. Hadis Dinî İşlerde Utanmanın Sual Sormaya Mâni Olmaması 115
107. Hadis Mezinin Abdesti Bozduğuna Dair Hazret-i Ali Hadisi 116
108. Hadis Mîkat Yerleri Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 116
109. Hadis İhrama Giren Kimsenin Dikişli Bir Şey Giyemeyeceğine Dair İbn Ömer Hadisi 117

Kitâbü'l-Vudû'

110. Hadis Yelin Abdesti Bozduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 121
111. Hadis Abdestin Fazileti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 121
112. Hadis Abdestinin Bozulduğunu Vehmeden Kimsenin Hâli 122
113. Hadis Resûlullah'ın Gece Namazı Hakkında İbn Abbas'ın Bir Rivayeti 122
114. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimizin Akşam ve Yatsı Namazlarını Müzdelife'de Bir Arada Kıldığına Dair İbn Abbas Hadisi 123
115. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Nasıl Abdest Aldığına Dair İbn Abbas Hadisi 123
116. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Helâya Gireceği Zaman Okuduğu Dua 124
117. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Abdest Suyunu Hazırlayan İbn Abbas'a Duası 124
118. Hadis Kıble İstikâmetinde Kazâ-yı Hâcet Etmenin Kerâhetine Dair Ebû Eyyûb el-Ensârî Hadisi 125
119. Hadis Kazâ-yı Hâcete Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 127
120. Hadis Hicâb Âyetinin Sebeb-i Nüzûlü Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 128
121. Hadis Su İle İstincâ Hakkında Enes Hadisi 129
122. Hadis Bir Şey İçerken İçine Hohlamamak ve İstincâyı Sol Elle Yapmak Hakkında Ebû Katâde Hadisi 130

123. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Yürürken Arkasına Dönüp Bakmadığı ve Taşla İstincâ Ettiğine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 130
124. Hadis İstincânın Üç Taşla Yapılacağına Dair İbn Mes'ûd Hadisi 131
125. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Nasıl Abdest Aldığına Dair İbn Abbas Rivayeti 131
126. Hadis Bu Babda Abdullah b. Zeyd Hadisi 131
127. Hadis Hatırına Namazdan Başka Bir Şey Getirmeden Namaz Kılan Kimsenin Geçmiş Günahları Affedileceğine Dair Hazret-i Osman Hadisi 132
128. Hadis Abdest ve Namazın Küçük Günahlara Kefaret Olduğuna Dair Hazret-i Osman Hadisi 133
129. Hadis Abdest ve İstincânın Âdâbı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 134
130. Hadis Uykudan Kalkan Kimsenin Elini Yıkamasına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 134
131. Hadis Abdullah b. Ömer'in Sünnet-i Seniyye'ye Uygun Hareketleri 135
132. Hadis Önemli İşlerde Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Sağ Uzuvlarını Takdim Ettiğine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 136
133. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Mübarek Parmaklarından Su Kaynaması Mucizesi 137
134. Hadis Ashabın Teberrüken Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Saçını Hıfzetmeleri 138
135. Hadis Kelbin Ağzını Soktuğu Kabın Yedi Defa Yıkanmasına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 139
136. Hadis Kelbin Dolaştığı Yerin Temizliği Hakkında İbn Ömer Hadisi 139
137. Hadis Namaz Vaktinden Önce Camiye Gitmenin Fazileti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 139
138. Hadis İnzâl Vâki Olmadan Yalnız Cimânın, Guslü Gerektirmediğine Dair Zeyd Hadisi, Bu Bâbda Ulemânın İcmâı 140
139. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayet 140
140. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Mestleri Üzerine Meshettiğine Dair Mugîre Hadisi 141
141. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Gece İbadeti 141
142. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Nasıl Abdest Aldığına Dair Bir Rivayet 143
143. Hadis Namazda Sütre İttihâzına Dair Ebû Cühayfe Hadisi 143
144. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimizin Hastaya Duası 144
145. Hadis Hicâb Âyetine Dair İbn Ömer Rivayeti 144
146. Hadis Ferâiz Âyetinin Sebeb-i Nüzûlü 145
147. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimizin Abdest Suyu İle Bir Mucizesi 145
148. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayet 146
149. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Son Hastalığına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 146

150. Hadis Peygamber Aleyhi's-Selâmın Parmakları Arasından Su Kaynadığına Dair Enes Hadisleri 147
151. Hadis Gusülde ve Abdestte Ne Miktar Su Kullanılacağına Dair Enes Hadisi 148
Sâ' ve Müd Nedir? *148*
152. Hadis Mestler Üzerine Meshin Cevazı Hakkında İbn Ömer Hadisi 149
153. Hadis Nebî-i Ekrem'in Mest Üzerine Mesh Ettiğine Dair Amr b. Ümeyye Hadisi .. 150
154. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayeti 150
155. Hadis Abdestli İken Giyilen Mestler Üzerine Meshin Cevazı Hakkında Mugîre b. Şu'be Rivayeti 151
156. Hadis Pişmiş Yemek Yemekle Abdestin Bozulmayacağına Dair Amr b. Ümeyye Hadisi 151
157. Hadis Bu Babda Süveyd b. Nu'mân Rivayeti 152
158. Hadis Bu Babda Hazret-i Meymûne Rivayeti 153
159. Hadis Bu Babda İbn Abbas Rivayeti 153
160. Hadis Uyuklarken Namaz Kılmanın Kerâhetine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 153
161. Hadis Bu Babda Enes b. Mâlik Rivayeti 154
162. Hadis Nebî-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Her Namaz İçin Abdest Tazelediklerine Dair Enes Hadisi 154
163. Hadis Bevlinden Sakınmayan ve Koğuculuk Yapan Kimselerin, Kabirlerinde Azap Gördüklerine Dair İbn Abbas Hadisi 155
164. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Su İle İstincâ Ettiğine Dair Hazret-i Enes Hadisi 156
165. Hadis Dinde Güçlük Değil Kolaylık Gösterilmesine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 156
166. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin, Üstüne Bevleden Henüz Yemek Yemeyen Erkek Süt Çocuğunun Bevli Üzerine Su Serpmekle Yetinmesi 157
167. Hadis Ayakta Bevletmeye Dair Huzeyfe Hadisi 157
168. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayeti 158
169. Hadis Hayız Eseri Olan Elbisenin Ne Şekilde Temizleneceğine Dair Esmâ Radıyallahu Anhâ Hadisi 158
170. Hadis İstihâza ve Hükmü Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 159
171. Hadis Elbisedeki Meninin Yıkanmasına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 159
172. Hadis Harre Vak'ası 160
Bu Vak'a Hakkında Uzun Bir Hâşiye *160*
173. Hadis Resûl-i Ekrem'in Mescid Bina Edilmeden Evvel Nerede Namaz Kıldırdığına Dair Enes Rivayeti 165
174. Hadis İçinde Fare Ölen Yağın Hükmü 165
175. Hadis Allah Yolunda Savaşmanın Fazileti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 166
176. Hadis Durgun Suya Bevletmenin Nehyine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 166
177. Hadis Peygamber Aleyhi's-Selâma Kureyş Rüesâsının Ezâsı ve Resûlullah'ın Bedduası 167
178. Hadis Tükürüğün Necis Olmadığına Dair Enes Rivayeti 170

179. Hadis Uhud'da Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Yaralanması 171
180. Hadis Misvak Kullanmanın Faziletine Dair Ebû Mûsâ Hadisi 172
181. Hadis Bu Babda Huzeyfe Rivayeti 172
182. Hadis Bu Babda İbn Ömer Rivayeti 172
183. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Berâ' b. Âzib Radıyallahu Anha Yatma Âdâbını Öğretmesi 173

Kitâbü'l-Gusl

184. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Ne Şekilde Guslettiğine Dair Hazret-i Âişe Rivayeti 179
185. Hadis Bu Babda Hazret-i Meymûne Rivayeti 179
186. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe Rivayeti 180
187. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe'nin Diğer Bir Rivayeti 180
188. Hadis Bu Babda Câbir b. Abdullah Rivayeti 181
189. Hadis Bu Babda Cübeyr b. Mut'im Rivayeti 181
190. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe Rivayeti 182
191. Hadis İhramdan Önce Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Güzel Koku Süründüğüne Dair Hazret-i Âişe Hadisi 182
192. Hadis Bu Babda Enes b. Mâlik Rivayeti 183
193. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe'nin Diğer Bir Rivayeti 184
194. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Nasıl Guslettiğine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 184
195. Hadis Bu Babda Ebû Hüreyre Rivayeti 185
196. Hadis Hazret-i Mûsâ'nın Yıkanırken Elbisesini Kaçıran Taşı Geri Çağırma Mucizesi 185
197. Hadis Allah'ın Bereketinden Müstağni Kalamayan Hazret-i Eyyûb'un Kıssası 186
198. Hadis Yıkanırken Setredilmeye Dair Ümmü Hânî Hadisi 187
199. Hadis Cenâbet Olmakla Vücudun Necis Olmadığına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 187
200. Hadis Cünüp İken Uyunabileceği Hakkında İbn Ömer Hadisi 187
201. Hadis İnzâl Olmasa Bile Cinsî Mukârenetin Guslü Gerektirdiğine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 188

Kitâbü'l-Hayz

202. Hadis Hâiz Kimsenin Beyt'i Tavaf Edemeyeceğine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 191
203. Hadis Hâiz Hakkındaki Hazret-i Âişe Rivayeti 192
204. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe'nin Diğer Bir Rivayeti 193
205. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe'nin Diğer Bir Rivayeti 193
206. Hadis Hâizli Kadının Kocası İle Yatabileceğine Dair Ümmü Seleme Hadisi 193

207. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe Hadisi · · · 194
208. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe'nin Diğer Bir Rivayeti · · · 195
209. Hadis Kadının Dinen ve Aklen Erkeklerden Dûn Olduğuna Dair Ebû Saîd Hadisi · 195
210. Hadis Müstehâzanın İ'tikâfının Meşruiyetine Dair Hazret-i Âişe Hadisi · · · 197
211. Hadis Zevc İçin Dört Ay On Gün Yas Tutmaya, Hayızdan Yıkanmak İstediğinde Koku Sürünmenin Cevazına ve Kadınların Cenazenin Ardınca Gitmelerinin Nehyine Dair Ümmü Atıyye Hadisi · · · 197
212. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Guslün Keyfiyetinden Soran Bir Kadına Cevabı · · · 198
213. Hadis İhramda İken Âdet Gören Kadının Durumuna Dair Hazret-i Âişe Rivayeti · · 199
214. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe'nin Diğer Bir Rivayeti · · · 202
215. Hadis Hayız Gören Kadının Hâiz İken Fevtettiği Namazları Kaza Etmeyeceğine Dair Hazret-i Âişe Hadisi · · · 203
216. Hadis Takbîlin Orucu Bozmayacağına Dair Ümmü Seleme Hadisi · · · 204
217. Hadis Hâiz Olan Kadınların Namazgâhtan Uzak Bulunmalarına Dair Ümmü Atıyye Hadisi · · · 204
218. Hadis Hayız Kanının Rengine Dair Ümmü Atıyye Hadisi · · · 205
219. Hadis Hayız Halinde Beyt'in Tavaf Edilemeyeceğine Dair Hazret-i Âişe Hadisi · · · 206
220. Hadis Kadının Cenaze Namazını Kılanın Duracağı Mahal Hakkında Semüre Hadisi · · · 207
221. Hadis Hâizin Necis Olmadığına Dair Hazret-i Meymûne Hadisi · · · 207

Kitâbü't-Teyemmüm

222. Hadis Teyemmüm Âyetinin Nüzûlü Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi · · · 211
223. Hadis Önceki Peygamberlerin Hiçbirine Verilmeyen Şeylerin Resûl-i Ekrem'e Verilmesi Hakkında Câbir Hadisi · · · 213
224. Hadis Resûlullah'ın Teyemmümüne Dair Ebû Cüheym b. Hâris Rivayeti · · · 215
225. Hadis Bu Babda Ammâr b. Yâsir Hadisi · · · 217
Teyemmümün Sıfat ve Keyfiyeti · · · 218
226. Hadis Az Miktardaki Suyun Mu'cize-i Celîle-i Nebeviyye Olarak Bereketlenmesine Dair İmrân b. Husayn Hadisi · · · 219

Kitâbü's-Salât

227. Hadis Mi'râc Kıssası Hakkında Enes Hadisi · · · 229
Mi'râc ve İsrâ' · · · 232
Mi'râc ve İsrânın Vakt-i Vukûu ve Mahiyeti Hakkında Ulemânın İhtilâfı · · · 232
Mi'râc ve İsrânın İmkân-ı Vukûu Hakkında Mütercimin Notu · · · 233
Resûlullah'ın Mi'râc ve İsrâ Mucizesinin Ehl-i İmanca Tasdiki, Müşriklerin Tekzibi; Müşriklerin İsrâ Hakkında Resûl-i Ekrem'e Soruları · · · 235

Semâvât Hakkında Mütercimin Notu *236*
Şerh-i Sadr Kıssası *239*
Beş Vakit Namaza Elli Vakit Namaz Sevabı Verilmesi *241*
Leyle-i Mi'râc'da Salavât-ı Hamsin Farziyyetinden Önce de Namaz Kılındığı *241*

228. Hadis Farz Namazlar Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 243

229. Hadis Resûl-i Ekrem'in Sevb-i Vâhid İçinde Namaz Kıldırdıklarına Dair Ömer b. Ebû Seleme Radıyallahu Anhümâ Hadisi 243

230. Hadis Resûlullah'ın Kıldığı Duhâ Namazı Hakkında Ümmü Hânî Radıyallahu Anhâ Hadisi 244

231. Hadis Bir Kat Elbise İle Namaz Kılmanın Cevâzına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 246

232. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayeti 247

233. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayeti 247

234. Hadis Bu Babda Câbir b. Abdullah Hadisi 247

235. Hadis Bu Babda Sehl b. Sa'd Hadisi 248

236. Hadis Küffâr Mensucatından Olan Esvap İçinde Namazın Sıhhatine Dair Mugîre b. Şu'be Hadisi 249

237. Hadis Kâbe'nin Yeniden İnşâsı ve Resûl-i Ekrem'in de Taş Taşıması 250
Kâbe İnşâsının Zamân-ı Vukûu Hakkında Rivayetler *250*
Resûl-i Ekrem'in Uryan Gezmekten Nehyolunması *251*

238. Hadis Resûl-i Ekrem'in A'râbın Büründükleri Gibi Bürünmekten ve Avret Mahallini Setretmeyecek Vechile Bir Tek Elbise Giymekten Nehyine Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 252

239. Hadis Resûl-i Ekrem'in İki Türlü Alışverişten (Limâs İle Nibâzdan), A'râbın Büründükleri Gibi Bürünmekten ve Avret Mahallini Setretmeyecek Vechile Bir Tek Elbise Giymekten Nehyine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 253

240. Hadis Dokuzuncu Sene-i Hicriyede Kâbe'nin Çıplak Olarak Tavaf Edilemeyeceğinin Münâdîler Tarafından Minâ'da Halka İlânı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 256

241. Hadis Hayber Gazâsına Çıkan Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Fetihden Önce Sabah Namazını Karanlık İken Kılması 258
Hayber Gazâsının Sebepleri *259*
Uyluğun Avret Olup Olmadığında İhtilâf *260*
Hayber'e Baskın Yapan Resûlullah'ın, Şehre Girerken Tekbir İle Başlayan Temennisi *261*
Resûlullah'ın Geceleyin Bir Kavmin Yurduna Vardıklarında Sabah Olmadan Gazâ ve Hücuma Başlamadıklarına Dair Enes Rivayeti *262*
Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Safiyye'yi İ'tâk ve Tezevvüc Buyurmaları *262*
Zifafın Ertesi Günü, Bir Velîmenin Mesnûn Olduğu *265*

242. Hadis Resûlullah'ın Salât-ı Fecri, Ortalık Henüz Ağarmadan Kıldırıp Evlere Dönüldüğüne Dair Hazret-i Âişe Hadisi 265
Kadınların Vücutları ve Başları Örtülü Olduğu Halde Namaza Gittikleri *266*
Kadınların Namazlarının Sahih Olabilmesi İçin Kaç Parça Libas Giyecekleri. Bu Hususta Eimme Arasında İhtilâf *266*
Sabah Namazının Efdal Vakti Hakkında Mezhep İmamları Arasında İhtilâf; Kadınların Cemaatle Edâ-yı Salât İçin Mescide Çıkmalarının Cevazı *267*

243. Hadis Namazda Huzuru Bozacak Şekilde Elbise Giymenin Kerahetine Dair Hazret-i Âişe Hadisi ····· 268

244. Hadis Karşıda, Üzerinde Tasvir Bulunan Bir Örtü Olduğu Halde Namaz Kılmanın Kerahetine Dair Enes Radıyallahu Anh Hadisi ····· 269
Tasvirler Hakkında Diğer Rivayetler ····· 269

245. Hadis Erkeklerin İpekli Elbise Giymelerinin Menhî Olduğuna Dair Ukbe Hadisi ·· 270
Libâs-ı Harîr İstimali Hakkında Ulemânın İhtilâfı ····· 272

246. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Ön Tarafta Bir Harbe Olduğu Halde İki Rek'at Namaz Kıldırması ····· 272
Bu Hadisten İstinbat Olunan Hükümler ····· 274

247. Hadis Minber-i Nebî Kıssası ····· 274

248. Hadis Nâfile Namazların Cemaatle Kılınabileceğine ve Kadınların Namazda En Geride Yer Alacaklarına Dair Enes Radıyallahu Anh Hadisi ····· 276
Hadisten İstinbat Olunan Fıkhî Hükümler ····· 277

249. Hadis Resûlullah'ın, Hazret-i Âişe'nin Yattığı ve Ayakları Kıble Tarafında Olduğu Halde Namaz Kıldığına Dair Âişe Hadisi ····· 277
Bu Hadisten İstinbat Olunan Fıkhî Meseleler ve Eimmenin İhtilâfı ····· 278

250. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayeti ····· 279
Bu Hususta Hazret-i Âişe'den Menkul Diğer Rivayetler ····· 279

251. Hadis Ayağa Bir Şey Giyilmiş Olduğu Halde Namaz Kılmanın Cevazına Dair Enes Radıyallahu Anh Hadisi ····· 280

252. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayeti ····· 281
Bu Hususa Dair Diğer Rivayetler ve Eimmenin Akvâli ····· 281

253. Hadis Mestler Üzerine Meshin Cevazına Dair Cerîr b. Abdullah Hadisi ····· 281

254. Hadis Resûl-i Ekrem'in Nasıl Secde Ettiklerine Dair İbn Buhayne Rivayeti ····· 283

255. Hadis İstikbâl-i Kıblenin Farziyetine Dair Enes Hadisi ····· 284

256. Hadis Umre Niyetiyle Kâbe'yi Tavaf Ettikten Sonra Sa'y Etmeden İhramdan Çıkmanın Hükmüne Dair İbn Ömer Hadisi ····· 285

257. Hadis Kâbe'nin Her Yönünün Kıble Olduğuna Dair İbn Abbas Hadisi ····· 285

258. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Medine'de Bir Müddet Beyt-i Makdis'e Doğru Namaz Kılması ····· 287

259. Hadis Sefer Esnasında Nafile Namazı Hayvan Üzerinde Kılmanın Cevazına Dair Câbir Hadisi ····· 288

260. Hadis Secde-i Sehiv Hakkında Abdullah b. Mes'ûd Hadisi ····· 288
Enbiyâ Aleyhimü's-Selâm Hazerâtına Sehiv Ârız Olabilir Mi? ····· 290
Secde-i Sehiv Nasıl Yapılır? ····· 291

261. Hadis Hazret-i Allah'tan İstediği Üç Şeyin Husûlü Hakkında Ömer Hadisi ····· 291

262. Hadis Mescide Tükürmenin Menhî Olduğuna Dair Enes Rivayeti ····· 296

263. Hadis Bu Babda Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti ····· 298

264. Hadis Bu Babda Bir Diğer Enes Rivayeti ····· 298

265. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimiz'in Arkasından da Gördüğüne Dair Ebû Hüreyre Hadisi ····· 299
Cemaatle Namaz Kılarken Dikkat Edilecek Hususlar ····· 299

266. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin At Yarışı Yaptırdığına Dair İbn Ömer Hadisi ····· 299

267. Hadis Nebî-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Bahreyn'den Gelen Haracı Taksimine Dair Enes Hadisi ····· 300

268. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Ensardan Bir Müslümanın Ricası Üzerine Evine Gelerek Namaz Kıldırması ve Bi'l-Münâsebe, "Allah Teâlâ, Rızâ-yı Bârî'yi Arayarak 'Lâ İlâhe İllallah' Diyen Kimseyi Cehenneme Haram Etmiştir." Buyurması ····· 303

269. Hadis Kabirleri Mescid İttihaz Etmenin ve Üzerlerine Tesâvîr ve Temâsîli Asıp Dikmenin Menhî Olduğuna Dair Hazret-i Âişe Hadisi ····· 307

270. Hadis Hicrete Mezun Olan Nebî-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Medine'yi Teşrifine Dair Enes Hadisi ····· 309

271. Hadis Namazda Hayvanın Sütre İttihazına Dair İbn Ömer Hadisi ····· 313

Hayvan Yataklarında Namaz Kılmanın Hükm-i Şer'îsi ····· 314

272. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Selleme Namazda İken Cehennemin Arzedildiğine Dair Enes Hadisi ····· 314

273. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin "Namazınızın Bir Kısmını Evlerinizde Kılınız. (Evlerinizi) Kabirlere Çevirmeyiniz" Hadisi ····· 315

274. Hadis Peygamberlerin Kabirlerini Mescid İttihaz Etmenin Hurmetine Dair Hadis · 316

275. Hadis Mescidde Yatıp Kalkmanın Mubah Olduğuna Dair Hazret-i Âişe Rivayeti ·· 317

Ashâb-ı Suffe ····· 319

Bu Babda Ulemânın Akvâli ····· 319

276. Hadis Bu Babda Sehl b. Sa'd Rivayeti ····· 319

277. Hadis Tahiyyetü'l-Mescid Hakkında Katâde Hadisi ····· 320

Tahiyyetü'l-Mescidden Ne Zaman İmtinâ Edilir ····· 321

278. Hadis Mescid-i Nebevî'nin İlk Şekli ve Hulefâ-yi Râşidîn Zamanında Tevsî ve Tezyinine Dair İbn Ömer Rivayeti ····· 322

Mescidlerin Tezyini Hususunda Ulemânın Akvâli ····· 323

279. Hadis Ammâr Radıyallahu Anh Hakkında Peygamberimizin Bir Mucizesi ····· 323

Fitne Zamanında Allah'a Sığınmanın Müstehap Olduğu ····· 325

280. Hadis Hazret-i Osman'nın Mescid-i Nebevî'yi Tamiri Sırasında Halkın İtirazı ve Halifenin Bunlara Cevabı ····· 325

281. Hadis Silahla Mescide Girmenin Nehyine Dair Câbir Hadisi ····· 326

282. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayet ····· 327

283. Hadis Mescidde Şiir Söylemenin Cevazı ve Bu Hususta Müctehidlerin İhtilâfı ···· 327

284. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayet ····· 329

285. Hadis Savaş Gücünü Arttırıcı Oyun Oynamanın Mubah Olduğuna Dair Kâ'b Radıyallahu Anh Hadisi ····· 330

286. Hadis Mescidi Temizlemenin Faziletine Dair Ebû Hüreyre Hadisi ····· 331

Kabir Üzerine Cenaze Namazı Kılmanın Cevazı Hakkında Ulemânın İhtilâfı ····· 332

287. Hadis Ribâ ve Hamrın Tahrimine Dair Âişe Radıyallahu Anhâ Hadisi ····· 332

288. Hadis Cinden Birinin Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Selleme, Namaz Kılarken Namazını Bozdurmak İçin Saldırması Hakkında Ebû Hüreyre Radıyallahu Anh Hadisi ····· 333

Melâike ve Cin Hakkında İlmî Bir Mütâlaa *333*

289. Hadis Hendek Günü Yaralanan Sa'd b. Muâz Radıyallahu Anhın Vefatı Hakkında Hazret-i Âişe Rivayeti 336

290. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Hasta Olan Ümmü Seleme Radıyallahu Anhâya Halkın Arkasından Râkiben Beyt'i Tavaf Etmesini Tavsiye Buyurması ve Resûl-i Ekrem'in Makām-ı İbrâhim'de Namaz Kılması Hakkında Hadis 338

291. Hadis Karanlık Bir Gecede Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Yanından Ayrılan İki Zatın Önlerini Çerâğa Benzer Bir Şeyin Aydınlattığına Dair Enes Hadisi 339

292. Hadis Resûl-i Ekrem'in, Son Hastalığı Esnasında Mescid'de İrad Ettiği Hutbede Dâr-ı Bekâ'ya İntikalini Haber Vermesi Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 341

Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Bu Hutbesinde Ebû Bekir Radıyallahu Anhı Medh ü Senâsı ve Ebû Bekir Radıyallahu Anhın Fazileti Hakkında Diğer Rivayetler *342*

293. Hadis Bu Hususta İbn Abbas Hadisi 343

294. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Feth-i Mekke Senesi Beyt-i Muazzam'da Namaz Kıldığına Dair İbn Ömer Hadisi 344

295. Hadis Salât-ı Leyl Hakkında İbn Ömer Hadisi 346

Nâfile Namazları İle Vitir Namazı Hakkında Diğer Rivayet Tarikleri ve Mezhep İmamlarının Akvâli *346*

296. Hadis Mescidde Uzanıp Yatmanın Cevazı Hakkında Abdullah b. Zeyd Hadisi 348

297. Hadis Mescidde Kılınan Namazın Fazileti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 349

298. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin "Mümin İle Mümin Duvar Gibidir. Birbirlerini Sımsıkı Tutarlar" Hadisi 350

299. Hadis Secde-i Sehiv Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 350

300. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Namaz Kıldığı Mahalde Teberrüken Namaz Kılmanın Cevazı Hakkında İbn Ömer Hadisi 353

301. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Vedâ Haccına Çıktığında Konakladığı ve Namaz Kıldığı Mahaller Hakkında İbn Ömer Rivayetleri 355

302. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Bayram Namazlarında Önüne Bir Harbe Diktirdiğine Dair İbn Ömer Hadisi 359

303. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Önünde Bir Harbe Dikilmiş Olduğu Halde Önünden Eşek ve Kadın Geçtiği Halde Namazına Devam Ettiğine Dair Ebû Cühayfe Hadisi 360

Bu Babda Diğer Rivâyetler ve Ulemânın İctihâdı *360*

304. Hadis Namaz Esnasında Musallî İle Duvar Arasındaki Mesafe Hakkında Sehl Hadisi 361

305. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Yanında Bir Asâ, Yahut Kısa Bir Mızrak, Bir De Su Matarası Olduğu Halde Kazâ-yı Hâcete Çıktığına Dair Enes Hadisi 362

306. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin, Üzerinde Mushaf-ı Şerif Bulunan Direğin Yanında Namaz Kılmayı İtiyat Edindiğine Dair Seleme Hadisi 362

307. Hadis Nebî-i Muhterem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Kâbe'de Nerede Namaz Kıldığına Dair İbn Ömer Hadisi 363

308. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Deveyi Yahut Semerini Sütre Yaparak Namaz Kıldığına Dair İbn Ömer Hadisi 364

309. Hadis Uzanıp Yatan Bir Kimseye Karşı Namaz Kılmanın Cevazına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 365

310. Hadis Ebû Saîd el-Hudrî Radıyallahu Anhın, Önünde Sütre Bulunduğu Halde, Önünden Geçen Bir Kimseye Muâmelesi ve Bu Hususta Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemden Rivayet Ettiği Hadis 366

311. Hadis Musallînin Önünden Geçmenin Kerâhetine Dair Ebû Cüheym Hadisi ve Diğer Rivayet Tarikleri 369

312. Hadis Uyuyan Kimsenin Arkasında Namaz Kılmanın Hükm-i Cevazına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 370

313. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Omuzunda Bir Çocuk Bulunduğu Halde Namaz Kıldığına Dair Ebû Katâde Hadisi 371

314. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin, Namazda İken Üzerine Döl Eşi Atılması Üzerine Kureyş'e Bedduası ve Bunun Bedir'de Tahakkuku Hakkında İbn Mes'ûd Hadisi 374

Kitâbü Mevâkīti's-Salât

315. Hadis Beş Vakit Namazın Vakitleri Hakkında Ebû Mes'ûd Hadisi 379

Mi'râcın Zamân-ı Vukûu 381

316. Hadis Hazret-i Ömer'den Sonra Vuku Bulacak Fitne Hakkında Huzeyfe Rivayeti 383

317. Hadis " أَقِمِ الصَّلَوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ الَّيْلِ " Âyet-i Kerîmesinin Sebeb-i Nüzûlü Hakkında Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 386

Beş Vakit Namazın, Küçük Günah İşleyenlere Tövbe Makamına Kâim Olacağı; Büyük Günahlardan Kaçınmak Şartı İle Vaktinde Kılınan Namazlar, Aralarında Geçen Günahlara Kefâret Olacağı 388

318. Hadis Ameller İçinde Allah'a Daha Sevgili Olanlar. Bunlar İçinde En Başta Gelenin Vaktinde Kılınan Namaz Olduğuna Dair İbn Mes'ûd Hadisi 388

319. Hadis Beş Vakit Namazın, Günahları Gidereceğine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 390

320. Hadis Namaz Kılarken Secdede Nasıl Davranılacağına Dair Enes Hadisi 390

321. Hadis "Sıcağın Şiddeti Cehennemin Kaynamasındandır..." Hadisi 391

Yazın Sıcağında Öğle Namazını Serin Zamana Tehirin Müstehap Olduğu ve Zuhr, Cuma, Asr ve İşânın Yaz ve Kış Mevsimlerine Göre Tehir Veya Tâcîline Dair Açıklama 391

Mahlûkâtın Nutk ve İdrâki 392

322. Hadis İbrâd (Öğleyi Sıcak Günlerde Tehir Etmek) Hakkında Ebû Zer el-Gıfârî Hadisi 393

323. Hadis Nâhoş ve Lüzumsuz Soru Sormanın Menhî Olduğuna Dair Enes Hadisi 394

Cennet ve Cehennemin El-Yevm Mahlûk Olduklarına Dair Bir Delil ve Bu Konu İle İlgili Bir Açıklama 396

324. Hadis Beş Vakit Namazın Kılınış Vakitleri İle İlgili Ebû Berze Hadisi 397
325. Hadis Cem'-i Salâteyn Hakkında İbn Abbas Hadisi 398
Bu Hususta Mezhep İmamlarının İctihâdı 399
326. Hadis Yatsıdan Önce Uyumanın ve Namazdan Sonra Oturup Konuşmanın Kerâhetine Dair Ebû Berze Hadisi 400
327. Hadis İkindinin Tâcîl ve Tehiri İle İlgili Enes Radıyallahu Anh Hadisi 401
328. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayeti 401
329. Hadis İkindi Namazını Kaçıranların Uğrayacakları Musibetlere Dair İbn Ömer Hadisi 402
330. Hadis "Her Kim Salât-ı Asrı (Amden) Terkederse, Ameli Bâtıl Olur" Hadisi 402
331. Hadis Kıyamet Gününde Müminlerin, Rablerini Nasıl Görecekleri ve Sabah ve İkindi Namazlarının Edâsı Hakkında Cerîr Radıyallahu Anh Hadisi 404
332. Hadis Sabah ve İkindi Namazlarının Fazileti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 406
333. Hadis İkindi ve Sabah Namazlarının Birer Rek'atı Vakti İçinde, Kalanı Vakit Dışında Kılınırsa, Kılınan Namazların Sahih Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi ve Bu Babda Fukahânın İctihâdı 408
334. Hadis "Sizden Evvel Gelen Ümmetlere Nispetle Sizin Bekânız, İkindi Namazından Gurûb-ı Şemse Kadardır" Hadisi 410
Bu Bâbda Ebû Mûsâ El-Eş'arî Hadisi ve Şârih Aynî'nin Bu Hususta Mütalaaları 411
335. Hadis Akşam Namazının Tâcîli Hakkında Râfi' b. Hadîc Hadisi 412
Akşam Namazı Hakkında Eimme-i Müctehidînin ve Fukahânın Akvâl ve İctihadları 413
336. Hadis Beş Vakit Namazın Kılınış Zamanlarına Dair Câbir Hadisi 414
337. Hadis A'râbın Mağrib'e İşâ Dedikleri Hakkında Müzenî Hadisi 415
338. Hadis Yatsı Namazının Vakti Hakkında Hazret-i Âişe Rivayeti 416
Uykunun Nâkız-ı Vudû' Olup Olmadığı Hakkında Ulemânın Akvâli 417
339. Hadis Yatsıyı Gecenin Sülüs-i Evveline Veya Nısfına Tehirin Fazileti Hakkında Ebû Mûsâ Rivayeti 419
340. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe ve İbn Abbas Rivayetleri 421
İşânın Tehiri ve Buna Göre Kılınma Zamanı İle İlgili Sahâbenin Kullandığı Elfâz ve Bu Babda Fukahânın İhtilâfı 421
341. Hadis Nebî-i Ekrem'in Başına Vaz'ı Yed Etmesinin Keyfiyetine Dair İbn Abbas Hadisi 422
342. Hadis Resûl-i Ekrem Hâtem-i Şerifinin Parıltısına Dair Enes Rivayeti 423
343. Hadis Sabah ve İkindi Namazlarının Fazileti Hakkında Ebû Mûsâ Hadisi 424
Bu Hususta Diğer Rivayetler 424
344. Hadis Sabah Namazının Evvel-i Vakitte Kılındığına Dair Enes Rivayeti 424
345. Hadis Bu Babda Sehl b. Sa'd Hadisi 425
346. Hadis Sabah Namazından Güneş Doğuncaya, İkindi Namazından Da Güneş Batıncaya Kadar Namaz Kılmaktan Nehye Dair İbn Abbas Hadisi 425
Bu Babda Diğer Rivayetler 426
Salâta Göre Kerâhet Vakitleri Hakkında Fukahânın İhtilâfı 427
347. Hadis Güneş Doğarken ve Batarken Namaz Kılmanın Kerâhetine Dair İbn Ömer Hadisi 428

348. Hadis Sabah Namazından Sonra Güneş Doğuncaya, İkindi Namazından Da Batıncaya Kadar Namaz Kılmaktan Nehye Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 429
349. Hadis Bu Babda Muâviye Rivayeti 430
350. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe Rivayeti 430
Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin İkindiden Sonra İki Rek'at Namaz Kılması Hakkında Sahâbenin Akvâli 431
351. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe'nin Bir Diğer Rivayeti 432
352. Hadis Vaktinde Kılınamayan Sabah Namazının Nasıl Edâ Edileceğine Dair Katâde Hadisi 432
353. Hadis Fevt Edilen Namazların Nasıl Edâ Edileceğine Dair Câbir Hadisi 434
354. Hadis "Her Kim Bir Namazı (Kılmayı) Unutursa (Onu) Hatırladığında Kılsın..." Hadisi 436
355. Hadis "Siz Namaza Muntazır Oldukça Hep Namaz İçindesiniz" Hadisi 437
Bu Hususta İbn Ömer Hadisi 438
356. Hadis "(Yüz Seneye Kadar) Bugün Yeryüzünde Olanlardan Hiç Bir Kimse Kalmayacaktır" Hadisi 438
357. Hadis Ehl-i Suffe'nin Birer İkişer Ashap Tarafından Evlerine Götürülerek Doyurulması Hakkında Abdurrahman b. Ebû Bekir Hadisi 439

Kitâbü'l-Ezân

Ezanın Şer'î Ma'nâsı 446
358. Hadis Ezanın Meşruiyeti Hakkında İbn Ömer Hadisi 447
Bed'-i Ezan Hakkında Sahâbenin Rivayetleri 449
359. Hadis Ezanın Elfâzı Hakkında Enes Rivayeti 451
Ezanın Kelimâtının Hesabı 451
Tercî' Hakkında Ebû Mahzûre Hadisi 452
Ezanda Tesniye, İkâmette İtâr Meselesinde Mezhep İmamlarının İhtilâfı 452
Resûlullah'ın Müezzinleri 453
Ezanın Vech-i Fıkhîsi 453
360. Hadis Şeytanın Ezandan Ürküp Kaçması Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 454
Şeytanın Ezandan Kaçıp Ürkmesinin Sebepleri 455
361. Hadis Ezan Okumanın Fazileti Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 455
Bu Hususta Diğer Rivayetler 456
Bütün Mevcûdâtın ve Âzanın İnsanların Leh ve Aleyhlerinde Şehâdet Etmeleri 457
362. Hadis Ezanın, İslâm Dini'nin Şiârı Olduğuna Dair Enes Hadisi 458
363. Hadis Ezan Sesini Duyan Kimselerin Ne Şekilde Hareket Edeceklerine Dair Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti 459
364. Hadis Bu Babda Muâviye Rivayeti 460
365. Hadis Ezan İşitildiği Zaman Yapılacak Dua ve Peygamberimizin Şefaati Hakkında Câbir Hadisi 461
366. Hadis Ezan Okumanın, İlk Safta, Namazların İlk Vaktindeki Cemaatlerde ve Yatsı İle Sabah Cemaatlerinde Bulunmanın Fazileti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 463

367. Hadis Bilâl'in Sahur Vakti Sonunda Ezan Okuduğuna Dair İbn Ömer Hadisi 465
"عَبَسَ وَتَوَلَّى" Sûre-i Celîlesinin Sebeb-i Nüzûlü 466

368. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Fecr-i Sâdıkın Hulûlünden (Fecir Aydınlığı İyice Belirdikten) Sonra Ezan İle İkâmet Arasında İki Rek'at Namaz Kıldığına Dair Hafsa Radıyallahu Anhâ Hadisi 468

369. Hadis Fecirden Evvel Ezan Okunabileceğine Dair İbn Mes'ûd Hadisi 470
Fecr-i Kâzib, Fecr-i Sâdık 471

370. Hadis "Her İki Ezan (Ezan ve İkâmet) Arasında (Kılmak) İsteyen İçin Bir Namaz Vardır." Hadisi 472
Ezan İle İkâmetin Nasıl Okunacağı ve Aralarındaki Fasıla Derecesi 473
Bu Hususta Fukahânın İhtilâfı 473
Akşamdan Başka Vakitlerin Farzından Önce Revâtib ve Sünen Kılınabileceği 473
Akşamdan Evvel Salât-ı Tatavvu' Kılınmasında Fukahânın İhtilâfı 474

371. Hadis Hazar ve Seferde Vakit Girdiğinde Ezan Okumaya, İkâmet Etmeye ve En Yaşlı Kimsenin İmâmetine Dair Mâlik b. Huveyris Hadisi 475

372. Hadis Bu Babda Mâlik b. Huveyris'in Bir Diğer Rivayeti 476

373. Hadis Soğuk ve Yağmurlu Zamanlarda, Bulunulan Yerde Namaz Kılınabileceğine Dair İbn Ömer Hadisi 477
Ezan ve İkâmet Arasına Söz Karıştırmak. Bu Hususta Ulemânın Akvâli 478

374. Hadis Cemaate Yetişmek İçin Acele Etmeyip Sekînet ve Vakar İle Gitmeye Dair Ebû Katâde Hadisi 479
Cemaate (Namazın Başında) Vaktinde Yetişemeyen Kimselerin Durumu 480

375. Hadis İkâmet Edilip İmam Ayağa Kalkmadan Cemaatin Ayağa Kalkmamasına Dair Ebû Katâde Hadisi 480
İmam ve Cemaat Namaz İçin Ne Zaman Ayağa Kalkar. Bu Hususta Eimmenin Akvâli 481

376. Hadis İkâmet İle Tekbir Arasında Kelam Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 482
Bu Hususta Diğer Rivayetler. Hanefiyye'ye Göre İkâmet ile Tekbir Arasında Zaruretsiz Konuşmak Mekruhtur 482

377. Hadis Ezan Okunup Da Cemaati Bırakıp Namaza Gelmeyenler Hakkında Peygamberimizin Tehdidi 483
Cemaatle Namaz Hakkında Fukahânın Hükmü. Bu Hususta Eimmenin Kavilleri 484

378. Hadis Cemaatle Kılınan Namazın Fazileti Hakkında İbn Ömer Rivayeti 485
Cemaatten Murat Nedir? 485
Bir Mescitte Aynı Vakit İçinde Birden Fazla Cemaatle Namaz Kılmanın Cevazı Veya Adem-i Cevazı Hakkında Eimmenin İhtilâfı 485

379. Hadis Bu Hususta Ebû Hüreyre Rivayeti 486

380. Hadis Uzak Yerden Cemaate Gitmenin ve Namaza Muntazır Olmanın Faziletine Dair Ebû Mûsâ El-Eş'arî Hadisi 487

381. Hadis Yol Üzerinde İnsanlara Eziyet Veren Bir Şeyi Kaldırmanın Faziletine ve Şühedâya Dair Ebû Hüreyre Hadisi 488
Şehidin Lugavî ve Şer'î Mânaları 488
Şühedânın Kısımları 489

382. Hadis Namaz İçin Atılacak Ziyade Adımların Ecrine Dair Enes Hadisi 490

383. Hadis Sabah İle Yatsı Namazlarını Cemaatle Kılmanın Faziletine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 491

384. Hadis Kıyâmet Günü Allah'ın Zılli Altında Barınacak Yedi Sınıf İnsan 492
Zıl Nedir? *493*
İmâm-ı Âdil Kimlerdir? *494*

385. Hadis Namaz İçin Mescide Gidip Gelmenin Fazileti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi ·497

386. Hadis Sabah Namazı İkâme Olunurken Namaz Kılan Bir Kimseyi Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Tevbîhine Dair Abdullah b. Mâlik Hadisi 497
Bu Babda Vârid Olan Diğer Rivayetler *498*
Sabah Namazı İkâme Olunurken Râtibe-i Fecr Olan İki Rek'atin Kılınıp Kılınmayacağı Hakkında Eimmenin İhtilâfı *499*

387. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Hasta Oldukları Halde Cemaatle Namaza İcâbet Buyurmaları Hakkında Âişe (Radıyallahu Anhâ) Hadisi 501
Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Vefatı İle Neticelenen Hastalığı *502*

388. Hadis Resûl-i Ekrem'in Hastalığı Hakkında Hazret-i Âişe'nin Bir Diğer Hadisi 506

389. Hadis İbn Abbas'ın Resûl-i Ekrem'e Tebaan Çamurlu Bir Günde Nâsa Cumayı Evlerde Kılmalarını Müezzine Nidâ Ettirmesi 507

390. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Duhâ Namazı Kıldıklarına Dair Enes Radıyallahu Anh Hadisi 508
Cemaatle Namaza Gitmeye Mani Olan Özürler *508*
Duhâ Namazı Hakkında Bir Açıklama *509*

391. Hadis Akşam Yemeği Hazır Olduğunda, Namazdan Önce Yemeğin Yenilmesine Dair Enes Radıyallahu Anh Hadisi 510
Bu Hususta Diğer Rivayetler *510*
Taâm-ı Hâzırın Salâta Takdiminin Sebeb-i Hikmeti *511*

392. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin, Hâne-i Saâdetlerinde Ehl-i Beytlerinin Hizmetinde Bulundukları ve Namaz Vakti Gelince De Namaza Çıktıkları Hakkında Âişe Radıyallahu Anhâ Hadisi 511

393. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Nasıl Namaz Kıldıklarına Dair Mâlik b. Huveyris Rivayeti 512
Celse-i İstirahat ve Bu Hususta Eimmenin Kavilleri *513*

394. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellemin, Hastalığında İmamete Ebû Bekir Radıyallahu Anhı Tevkîl Etmesi Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 513
İmâmete Evlâ Olan Kimdir? *514*

395. Hadis Nebî-i Muhterem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Vefatları İle Neticelenen Hastalıklarında Son Bir Defa Ayakta Odalarının Perdesini Kaldırarak Mescid'de Ashabının Namaz Kılmalarına Bakarak Tebessüm Buyurduklarına Dair Enes Radıyallahu Anh Hadisi 516

396. Hadis Namazda İken Erkekler İçin (Bir Şey Ârız Olduğunda) El Çırpmanın Menhî Olduğuna; Böyle Bir Durumda Tesbih Edilmesine, El Çırpmanın Kadınlara Mahsus Olduğuna Dair Sehl b. Sa'd Hadisi 517
"Tasfîh" Yahut "Tasfîk" Nedir? *519*
Namazda İltifat Hakkında Diğer Rivayetler *519*
Sehl Radıyallahu Anh Hadisinden Müstefâd Olan Fıkhî Hükümler *520*

397. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Son Hastalığı Günlerinde Cemaate Namaz Kıldırmak İçin Davranması, Bayılıp Buna Muktedir Olamayınca Namazı Ebû Bekir'in Kıldırmasını Emir Buyurmaları Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 521

398. Hadis Nebî-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimizin Hastalığı Esnasında Oturduğu Halde Cemaate İmametine ve Cemaate Namazlarını Nasıl Kılmaları Gerektiğini İzah Buyurduklarına Dair Âişe Radıyallahu Anhâ Hadisi ····· 523
Hazret-i Âişe Hadisinden İstinbat Olunan Bazı Mesâil-i Fıkhiyye ····· 525

399. Hadis Namazda İmama Mütâbaat Hakkında Berâ b. Âzib Hadisi ····· 526

400. Hadis İmamdan Evvel Başı Secdeden Kaldırmanın Kerâhetine Dair Ebû Hüreyre Hadisi ····· 526

401. Hadis "Üzerinize Başı Kuru (Kara) Üzüm Tanesi Gibi Olan Bir (Abd-i) Habeşî De Âmil Nasbedilmiş Olsa, Onu Dinleyiniz ve İtaat Ediniz" Hadisi ····· 528
Bu Hadisten İstinbat Olunan Mesâil-i Fıkhiyye ····· 528

402. Hadis "(İmamlar) Sizin İçin Namaz Kılarlar. Eğer İsabet Ederlerse Hem Sizlere, Hem Onlara (Namaz Sevabı Var)dır. Eğer Hata Ederlerse Sizler İçin Sevap, Onlar İçin İkāb Vardır." Hadisi ····· 530
Bu Babda Vârid Olan Diğer Rivayetler ····· 530
Hadisten İstinbat Edilen Mesâil-i Fıkhiyye ····· 531

403. Hadis Namazda Me'mûmun İmamın Neresinde Duracağına Dair İbn Abbas Hadisi ····· 532
Bu Babda Eimmenin Kavilleri ····· 532

404. Hadis Farz Namaz Kılan Kimsenin Nâfile Kılana İktidâsı Hakkında Câbir b. Abdullah Hadisi ····· 533
Bu Hususta Mezhep İmamları Arasında İhtilâf ····· 533
Namazda Kıraati Fazla Uzatan Muâz'ı Resûlullah'ın İkazı ····· 534
Suver-i Kur'âniyye'nin 4 Sınıfa Ayrılması ····· 535
"Mufassal"ın Kısımları ····· 535

405. Hadis Cemaati Tenfîr Edecek Şekilde Namazı Uzatmanın Doğru Olmadığına Dair Ebû Mes'ûd Hadisi ····· 536
Bu Babda Vârid Olan Diğer Rivayetler ····· 536

406. Hadis Bu Babda Câbir Rivayeti ····· 537

407. Hadis Nebî-i Ekrem'in Cemaatin Haline Merhameten Namazı Kısa Tuttukları Halde Erkân ve Sünenden Hiçbirini Eksik Bırakmadığına Dair Enes Hadisi · 538

408. Hadis Resûl-i Ekrem'in Bir Çocuğun Ağlamasını İşitmesi Üzerine Namazda Kıraati Çok Uzatmamasına Dair Ebû Katâde Hadisi ····· 539

409. Hadis Namazda Safların Düzgün ve Sıkı Olması Hakkında Nu'mân b. Beşîr Hadisi 540
Bu Hususta Diğer Rivayetler ····· 541

410. Hadis Bu Babda Enes b. Mâlik Rivayeti ····· 542

411. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Gece Namazı Hakkında Âişe (Radıyallahu Anhâ) Hadisi ····· 544
Salât-ı Leyl Hakkında Bir Açıklama ····· 546

412. Hadis Nâfile Namazların Evlerde Kılınmasının Fazâili Hakkında Zeyd b. Sâbit Hadisi ····· 547
Nevâfilin Evlerde Kılınmasındaki Fazilete Dair Sair Ehâdîs-i Şerife. ····· 547

413. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin, Namazda İftitah Tekbiri İle Rükû' ve Sücûduna Dair İbn Ömer Hadisi ····· 549
İftitah Tekbiri Hakkında Eimmenin Akvâli ····· 549

Rükûa Varır ve Rükûdan Kalkarken Ref'-i Yedeyn Hakkında Eimmenin İhtilâfı 550

414. Hadis Namazda Kıyamda İken Ellerin Nasıl Konulacağına Dair Sehl b. Sa'd Hadisi 551
Bu Babda Eimme-i Müctehidînin ve Fukahânın İctihadları 552

415. Hadis Namaza Fâtiha İle Başlandığına Dair Enes Radıyallahu Anh Hadisi 553
Salât-ı Cehriyyede İmamın Besmeleyi Cehren Okuyup Okumaması Meselesi Hakkında Ulemânın İhtilâfı, Sûrelerin Başında Bulunan 113 Besmele Hakkında Ulemanın Reyi 553

416. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Tekbir İle Kıraat Arasında Okudukları Dua Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 555
İftitah Duaları 556

417. Hadis Peygamber Efendimizin Küsûf Namazı ve Namazın Sonunda Halka, Kendisine Cennet ve Cehennemin Yaklaştırıldığını Beyan Buyurması ve Bir Kediyi Aç Bırakıp Onun Ölümüne Sebep Olan Bir Kadının Cehennemde Azap Gördüğünü Haber Vermesi Hakkında Esmâ Radıyallahu Anhâ Hadisi 558

418. Hadis Ehl-i Sünnet İtikadınca Cennet ve Cehennemin Hâlen Mahlûk ve Mevcut Olduğu ve Allah'ın Sevgili Kullarına İyânen Münkeşif Olabileceği 560
Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Öğlen ve İkindi Namazlarında Kur'an Okuduğuna Dair Habbâb Hadisi 561
Musallînin, Kıyamda, Rükûda, Sücûdda ve Teşehhüdde Nereye Nazar Edeceği Hakkında Eimmenin Akvâli 562

419. Hadis Namazda Gözleri Semâya Çevirmenin Nehyine Dair Enes Radıyallahu Anh Hadisi 563

420. Hadis Namazda Başı Sağa Sola Çevirmenin Nehyine Dair Âişe Radıyallahu Anhâ Hadisi 564
Namazda İltifatın (Başı Sağa Sola Çevirmenin) Hükm-i Fıkhîsi 566

421. Hadis Hazret-i Ömer'in, Sa'd'ı Kûfe Valiliğinden Azline ve Bu Azlin Sebeplerine Dair Câbir b. Semüre Rivayeti 566
Hazret-i Ömer'in, Sa'd'ı Azl Etmesinin Sebeb-i Hikmeti 570
Namazda Kıraatin Vücûb ve Adem-i Vücûbu Hakkında Eimmenin İhtilafi 571
Sa'd Radıyallahu Anhın, Kendisinden Şikâyetçi Olan Üsâme b. Katâde'ye Bedduası 573
Sa'd'ın Bedduasının Aynen Vukûu 574

422. Hadis Ubâde b. Sâmit Radıyallahu Anhtan Rivayet Olunan "(Namazda) Fâtihatü'l-Kitâb'ı Okumayanın Hiç Namazı Yok" Hadisi 574
Namazda Kıraatin Vücûbu Hakkında Eimmenin İhtilâfı ve Bu İhtilâflarla İlgili Rivayetler 574

423. Hadis Namazını Âdâbınca Kılamayan Bir Bedeviye, Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Namazı Tarif Buyurmasına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 576
Ebû Hüreyre Hadisinden İstinbat Olunan Mesâil-i Fıkhiyye 578
Yukarıda Geçen Ebû Hüreyre Hadîsine Taalluk Eden Diğer Mesâil 579

424. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Öğle, İkindi ve Sabah Namazlarındaki Kıraatine Dair Ebû Katâde Hadisi 579
Namazda Fâtiha İle Zamm-ı Sûre Kıraatinin Delâleti Hakkında Eimmenin İhtilâfı 580

425. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Akşam Namazlarında Okuduğu Sûrelere Dair Abdullah b. Abbas Hadisi 581

426. Hadis Bu Babda Zeyd b. Sâbit Hadisi 583

427. Hadis Bu Babda Cübeyr b. Mut'im Hadisi 586
428. Hadis Resûlullâh Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Yatsı Namazında Okuduğu Sûrelere Dair Ebû Hüreyre Hadisi 587
429. Hadis Bu Babda Berâ b. Âzib Hadisi 588
430. Hadis Namazda Kıraatin Vücûbuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 589
Hangi Namazlarda Kıraatin Cehr, Hangilerinde İhfâ Olunacağı Hakkında Eimmenin İhtilâfı 589
431. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Salât-ı Fecirde Kur'ân'ı Cehren Kıraat Ettiğine ve Kıraatini Şeyâtînin İşittiklerine, Şeytanların Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Bi'seti (Risâleti) İle Semâdan Haber Almaktan Men Edilmelerine Dair Abdullah b. Abbas Hadisi 590
Senenin Muayyen Zamanlarında Arabistan'da Kurulan Panayırlar 591
Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Tâif Seferi. Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Tâif'de Benî Sakîf'i İslâm'a Daveti, Tâiflilerin Peygamberimize Hakâretleri ve Peygamber Efendimizin Tâif'te Yaptıkları Dua 591
Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Tâif'e Yaptıkları Acıklı Seyahatten Mekke'ye Avdet Buyurmaları 593
Semâdan Haber Almaya Yeltenen Şeyâtînin Taşlanması Hakkında Hicr ve Cin Sûresi Âyetleri. Sâhir ve Kâhinlerin Âtî Hakkındaki Haberlerinin Yanlışlığı Hakkında Ebû Hüreyre Rivayeti. Eski Devirlerde Sihir ve Kehânetin Revaçta Olmasının Sırrı Hakkında İbn Abbas Hadisi 594
Şihâblara (Gök Taşlarına) Ait Bir Açıklama 596
Kur'ân'ı Dinleyen Cinnin, Kavimlerini İnzâr ve Dîn-i Hakk'a Davetlerine Dair Cin Sûresi Âyetleri 597
Sükût ve Nisyânın Lugavî ve Istılâhî Mânaları 598
432. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Müminler İçin En Güzel Nümûne Olduğuna Dair İbn Abbas Hadisi 598
Rekeât-ı Cehriyyede Kıraatin Farz Olduğunda Eimmenin İttifakı 599
433. Hadis İki Yahut Daha Ziyade Sûrenin Birer Rek'atta Cem'i Hakkında İbn Mes'ûd Hadisi 600
Kur'ân-ı Kerîm'in Nasıl Tilâvet Olunacağı 600
Namazda Kıraat Bahsine Dair Buhârî Hadisleri 601
434. Hadis Hazret-i Peygamber'in Öğle ve İkindi Namazlarında Sirran Kıraatte Bulunduğu; İlk İki Rek'atta Fâtiha'dan Zamm-ı Sûre Okuduğu ve İlk Rek'atta Daha Uzun Okuduğuna Dair Katâde Hadisi 604
Âmin Kelimesinin Lugavî Mânası 605
435. Hadis Ebû Hüreyre'den Rivayet Olunan "İmam 'Âmin' Dedi Mi, Siz De 'Âmin' Deyiniz..." Hadisi 605
Namazda İmamın ve Me'mûmun Te'mîni (Âmin Demeleri) İle Te'minde Cehr Etme Hususunda Eimmenin İhtilâfları 606
Âmin Hakkında Bir Açıklama 607
436. Hadis Ebû Hüreyre'den Rivayet Olunan "Sizlerden Biri 'Âmin' Dese, Melâike De Semâda 'Âmin' Deseler De Her İkisi Yekdiğerine Muvâfık Düşerse, O Kimsenin Geçmiş Günahları Mağfur Olur" Hadisi 608
437. Hadis Saf Dışında Namaz Kılmanın, Cemaate Yetişmek İçin Nefes Nefese Koşmanın Nehyine Dair Ebû Bekre Hadisi 608

438. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Namazı Tarif Ederken Her Kalkıp Eğildikçe "Allahüekber" Dediğine Dair İmrân b. Husayn Hadisi 610

439. Hadis Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Namazda Nerelerde Tekbir Aldığına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 613

Namazda Tesmî' ve Tahmîd *614*

440. Hadis Rükûda İki Avucu Tatbîk Edip (Birbirine Yapıştırıp) Uyluk Arasına Koymanın Nehyine Dair Sa'd b. Ebû Vakkâs Hadisi 614

441. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimizin Rükûu, Sücûdu, İki Secde Arasındaki Cülûsu, Rükûdan Baş Kaldırıp Durması, Takriben Birbirine Müsavi Olduğuna Dair Berâ b. Âzib Hadisi 616

442. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Rükû ve Sücûdunda Yaptığı Duaya Ait Âişe Radıyallahu Anhâ ve Ebû Hüreyre Radıyallahu Anh Hadisleri 617

Bu Babda Vârid Olan Rivayetler *618*

443. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe'nin Bir Diğer Rivayeti 620

444. Hadis Bu Babda Ebû Hüreyre Rivayeti 620

445. Hadis Kunut Hakkında Ebû Hüreyre Radıyallahu Anh Hadisi 621

Kunutun Namaz İçindeki Mahalli *622*

446. Hadis Kunut Hakkında Enes Radıyallahu Anh Hadisi 623

447. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Tesmî' ve Tahmîdi Hakkında Rifâa b. Râfi' Radıyallahu Anhümâ Hadisi 623

448. Hadis Enes b. Mâlik'in, Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Namazını Tarifine Dair Sâbit b. Eslem Hadisi 625

449. Hadis Nebî-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Namazda Tesmî', Tahmîd ve Tekbirlerine; Rükûdan Doğrulduğunda Da Mümin ve Müşrikler İçin Yaptığı Duasına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 626

"لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ" Âyet-i Kerîmesinin Sebeb-i Nüzûlü *630*

450. Hadis Kıyamet Gününde Müminlerin Allah'ı Rü'yeti, İnsanların Dünyada İken Taptıklarının Ardına Düşecekleri, Cenâb-ı Hakk'ın Müminlere Tecelli Buyurması, Cenâb-ı Hakk'ın Eser-i Sücûdu Mahvetmeyi Cehenneme Haram Kıldığı, Cennete Girecek Ehl-i Nârın Sonuncusunun Cenâb-ı Hakk'a Yalvarışı ve Cenâb-ı Hakk'ın Ona Atıyyesi, Allah'ın Kudretinin, Rahmet ve Mağfiretinin Sonsuzluğu ve Ahirette, Cenâb-ı Hakk'ın İsteyene Fazlasıyla Vereceğine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 631

Kıyamet Ahvâline Dair Haberler *636*

Kıyamet Gününde, Bir Kısım Yahudi ve Nasârânın Kötü Âkıbetlerini Tasvir Eden Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti *638*

İtyân (Cenâb-ı Hakk'ın Gelmesi) Hakkında Ulemânın Akvâl *640*

Cehennem Üzerine "Sırât"ın Kurulması, Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimizin Ümmetini Üzerinden Geçireceği Hakkında Diğer Rivayetler *642*

O Dehşetli Günde, Peygamberlerin Parolaları ve Peygamber Efendimizin Şefaatleri *643*

"Sırât"ın Çengelleri Hakkında Vârid Olan Rivayetler *644*

Kötü Amellerinden Dolayı Cehenneme Düşen Müminleri, Cezalarını Çektikten Sonra, Cenâb-ı Hakk'ın Oradan Çıkaracağı ve Cehennemden Çıkarılacak Kimseleri, Melâikenin, Üzerlerindeki Sücûd İzlerinden Tanıyacağı *645*

Dünyada İken İsyana Mübtelâ Olmuş Müminlerin Cehennemden Çıkarılmaları İçin Enbiyânın, Melâike-i Kirâm'ın, Necat Bulmuş Müminlerden Şühedâ ve Sıddîkların Şefaatte Bulunacakları, Şefâatçisi Olmayan Usât-ı Mü'minîn De Cenâb-ı Hakk'ın Rahîmiyyeti İle Necat Bulacaklarına Dair Müslim'in Rivayet Ettiği Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi ve Cehennemden Çıkarılan Müminlerin Hallerine Dair Diğer Rivayetler · 645
Cennetin Vüs'ati Hakkında İbn Mes'ûd Rivayeti · 649
Ehl-i Cennetin En Aşağı Makam ve Menzileti Hakkında Mugîre b. Şu'be Rivayeti · 650

451. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Yedi Âza Üzerine Secde Etmekle Emrolunduğuna ve Namazda Elbise İle Saçla Meşgul Olmaktan Nehyolunduğuna Dair İbn Abbas Hadisi · 650
Bu Babda Ulemânın Akvâli · 652

452. Hadis Resûlullah'ın Namazına Dair Enes Radıyallahu Anh Rivayeti · 654

453. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellemin: "Secdede İtidâl Üzere Bulununuz. Hiçbiriniz De Kolunu (Secde Esnasında) Canavar Kolunu Yayar Gibi Yaymasın" Hadisi · 654
Secde Hakkında Diğer Rivayetler · 655

454. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Namazın Tek Rek'atlarında Celse-i İstirahat Buyurduklarına Dair Mâlik b. Huveyris Hadisi · 656
Bu Babda Eimmenin Akvâli · 656

455. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Secdeye Varırken, Birinci Secdeden Doğrulurken ve İkinci Secdeden Kalkarken Tekbirleri Cehren Aldığına Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi · 656

456. Hadis Namazlarda Sağ Ayağı Dikip Sol Ayağı Bükmenin Sünnet Olduğuna Dair Abdullah b. Ömer Hadisi · 658
Sıfat-ı Cülûs Hakkında Eimmenin İhtilâfı · 659
Kadının Namazda Ka'desi · 659

457. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin İftitah Tekbirinde, Rükûdan Doğruluşunda, Secdesinde ve Teşehhüd İçin Oturduğunda Âzalarının Durumuna Dair Ebû Humeyd Hadisi · 660

458. Hadis Peygamber Efendimizin Secde-i Sehvine Dair Abdullah b. Buhayne Hadisi · 664
Bu Hadisten İstinbat Olunan Mesâil-i Fıkhiyye · 665

459. Hadis Teşehhüd Hakkında Abdullah b. Mes'ûd Hadisi · 667
"es-Selâm" İsm-i Şerîf'inin Tefsiri · 668
Tahiyyat Hakkında Diğer Rivayetler · 669
Teşehhüdün Mânası · 669
Tahiyyat, Salavât, Tayyibât ve Selâmın Mânaları · 669

460. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Namazın Sonundaki Duasına Dair Hazret-i Âişe Hadisi · 673
Namazda İstiâze Buyurulan Şeyler · 674
Borcun Fenalığına Dair Rivayetler · 675

461. Hadis Bu Babda Abdullah b. Amr Hadisi · 677

462. Hadis Bu Babda Abdullah İbn Mes'ûd Hadisi · 678

463. Hadis Nebî-i Muhterem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Namazda, Selamını Verdikten Sonra Kalkmadan Önce Azıcık Beklediğine Dair Ümmü Seleme Radıyallahu Anhâ Hadisi · 679

464. Hadis İmama Uyan Kimsenin, İmamın Selamını Müteâkip Selam Vermesine Dair İtbân Hadisi 682
465. Hadis Resûlullah Zamanında Farz Namazdan Çıkınca Yüksek Sesle Tekbir Alındığına Dair İbn Abbas Hadisi 684
466. Hadis Her Namazdan Sonra Otuz Üç Kere Tesbih, Tahmîd ve Tekbir Almanın Faziletine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 685
Bu Babda Vârid Olan Diğer Rivayetler 687
467. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Namazlardan Sonraki Tehlîl ve Duası 692
Mümine Ecir ve Sevap Kazandıracak Ameller Hakkında Müslim'in Ebû Zer Radıyallahu Anh Rivayeti 692
Peygamber Aleyhi's-Selâm'ın Tehlîl ve Duasına Dair Diğer Rivayetler 693
468. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Namazdan Sonra Yüzünü Cemaate Çevirdiği Hakkında Semüre b. Cündeb Radıyallahu Anh Hadisi 695
Bu Babda Ulemânın Akvâli 695
469. Hadis Yağmurun Falan Yıldızın Batıp Doğması İle Yağdığına İnanan Kimsenin Allah'a İman Etmeyip O Yıldıza İman Etmiş Olacağına Dair Zeyd b. Hâlid el-Cühenî Hadisi 697
470. Hadis Namazda İken Mümini Dünyaya Ait Hiçbir Şeyin Meşgul Etmemesine Dair Ukbe b. Hâris Hadisi 700
Tehattı-i Rikâb (Mescidde, Herkesin Omuzları Üzerinden Aşıp ve Cemaat Saflarını Yarıp Gezinme)nin Menhî Olduğu 701
471. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Namazdan Çıkınca Sol Tarafa Döndüğüne Dair Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 702
Bu Hususta Enes Radıyallahu Anhın Rivayeti. İki Rivayet Arasında Tebâyün 702
Bu İki Rivayetin Telifi 703
472. Hadis Nebî-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin, Sarımsak Yiyerek Mescitlere ve İnsanların Yanına Gelmekten Nehiy Buyurduklarına Dair Câbir b. Abdullah Hadisi 703
Bu Babda Vârid Olan Diğer Rivayetler 704
473. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayeti 707
474. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Kabir Üzerine Namaz Kıldıklarına Dair İbn Abbas Hadisi 709
Bu Hadisten İstinbat Olunan Mesâil-i Fıkhiyye ve Eimmenin Akvâli 711
475. Hadis "Cuma Gününün Guslü, Her Bâliğ Olan Kimseye Vâcip (Gibi)dir" Hadisi 712
Bu Hadisten İstinbat Olunan Mesâil-i Fıkhiyye 712
476. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Bayram Namazına Dair İbn Abbas Hadisi 713
477. Hadis "Kadınlarınız Sizden Geceleyin Mescide (Gidip İbadet İçin) İzin İstediklerinde, Kendilerine İzin Veriniz." Hadisi 715

3. Cilt

Kitâbü'l-Cum'a

(إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ...) Nazm-ı Şerifinden İstifade Edilen Farziyeti 9

478. Hadis Cumanın Farziyeti ve Ebû Hüreyre Hadisi 11

479. Hadis Cumanın Müstehapları ve Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 13

480. Hadis Ebû Hüreyre Hadisi 16

481. Hadis Selmân-ı Fârisî Hadisi 19

Selmân-ı Fârisî'nin Târîh-i Hayâtı 20

Cumaya Sa'yin Keyfiyeti 25

482. Hadis İbn Abbas'ın İğtisâl Hadisi 27

483. Hadis Hazret-i Ömer'in "Hülle-i Siyerâ" Hakkındaki Rivayeti 29

Cuma İçin Tezeyyün 31

Dinimizde Tezeyyün ve Giyimin Derecâtı 32

484. Hadis Misvak Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 33

Misvakın Sıhhî Faydaları 34

Hıtan, Misvak, Nikâh, Koku Sürünme Sünen-i Mürselîndendir 34

485. Hadis "Misvak Hakkındaki Tavsiyelerim Çok Oldu" Buyrulduğu Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 35

486. Hadis Hazret-i Rasûl'un Cuma Günü Sabah Namazında "Secde" ve "İnsân" Surelerini Okuduğuna Dair Hazret-i Ebû Hüreyre Hadisi 36

487. Hadis İbn Ömer'den Mervî «كلكم راع...» Hadîs-i Şerifi 37

Ehemmiyetli Bir Tercüme Tashihi 38

İçtimaî Vazifeler, Uhrevî Mesuliyetler 39

Cumanın Şerâit-i Sıhhati ve "Mısır" Şartında Fukahanın İhtilâfı 40

488. Hadis İğtisâl Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 43

489. Hadis İğtisâl Hakkında Hazret-i Âişe Rivayeti 45

490. Hadis İğtisâl Hakkında Hazret-i Âişe Rivayeti 48

491. Hadis Cumanın Vakti Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 49

492. Hadis Cumanın Vakti Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 51
493. Hadis Cumanın Fazileti Hususunda Ebû Abs'in Hadisi 53
Ebû Abs'in Terceme-i Hâli *53*
Cumaya Sa'yin Keyfiyeti *54*
Cuma Günü Sefer Câiz midir? *55*
494. Hadis Cumanın Âdâbı Hakkında İbn Ömer Hadisi 56
495. Hadis Cuma Ezanının İlk Vakti Hakkında Sâib b. Yezîd Hadisi 58
496. Hadis Bu Babda Sâib Yezîd'in Bir Diğer Rivayeti 60
497. Hadis Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Ezan Hadisi 61
498. Hadis Sehl b. Sa'd'ın Minber-i Nebevî Hadisi 62
Minber-i Nebevî'nin Tarihçesi *62*
Hanîne Dair Sair Turuk-ı Rivâyât *64*
499. Hadis Câbir b. Abdullah'ın Hurma Kütüğünün Hanîni Hadisi 64
500. Hadis Minber İmali ve Resûl-i Ekrem'in Cumada Şimdiki Gibi İki Hutbe İrat Buyurdukları 67
501. Hadis Hitabetin Âdâb ve Erkânı 69
502. Hadis Hitabette Besmele, Hamdele, Tasliyeden Sonra "أما بعد" 72
503. Hadis Hazret-i Resûl'ün Son Hutbeleri 73
504. Hadis Cuma Hutbesi İrad Edilirken Camiye Gelenin Namaz Kılacağına Dair Câbir b. Abdullah Hadisi 75
505. Hadis Hazret-i Enes'in Resûl-i Ekrem'in Hutbede İstiskālarına Dair Hadisi 77
506. Hadis Ebû Hüreyre'nin Esnâ-yı Hutbede Sükût Hadisi 83
507. Hadis Cuma Gününde Sâat-i İcâbet 86
508. Hadis (إِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا) Âyet-i Kerîmesinin Sebeb-i Nüzûlü Hakkında Câbir Hadisi 90
509. Hadis Cumanın Farzından Evvel ve Sonraki Namazlar Hakkında İbn Ömer Hadisi 92

Kitâbü Salâti'l-Havf

510. Hadis Salât-ı Havfın Sûret-i Edâsı Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 99
Resûl-i Ekrem'in Salât-ı Havfı Müteaddit Eda Etmiş Olmasına Göre Eda Suretleri 103
511. Hadis Korku Çok Olursa Hayvan Üstünde yahut Yaya Olarak Kılınması 114
Salât-ı Müsâyefe *115*
Sel, Yangın, Yırtıcı Hayvan Korkusunda Salât-ı Havfın Câri Olduğu *118*
512. Hadis Abdullah b. Ömer'in Benî Kurayza Seferi Hakkındaki Hadisi 118
Süvarinin Îmâ ile Salât-ı Havfı *121*

Kitâbü'l-İdeyn

513. Hadis Bayramlarda Meserret İzharı Şeâir-i Dinden Olduğuna Dair Hazret-i Âişe Hadisi ... 125
514. Hadis Musallâya Çıkmazdan Evvel Tatlı Yemek Sünnet Olduğuna Dair Enes Hadisi ... 132
515. Hadis İbtidâ Bayram Namazı Kılmak, Sonra Kurban Kesmek, Sünnet Olduğuna Dair Berâ b. Âzib Hadisi ... 133
516. Hadis Berâ Radıyallahu Anhın Bayram Namazından Evvel Kesilen Hayvanın Kurban Olmayacağına Dair Hadisi ... 136
517. Hadis Ebû Saîd el-Hudrî'nin Bayramda Hutbenin Namazdan Sonra Okunacağına Dair Rivayeti ... 141
Bayramlarda Tasadduk ... 143
518. Hadis Bayram Namazı Ezansız ve Kāmetsiz Kılındığı Hakkında İbn Abbas ve Câbir Hadisi ... 146
519. Hadis Bayramda Namaz, Hutbeden Evvel Olduğu Hakkında İbn Abbas Hadisi ... 150
520. Hadis Zilhiccenin On Gününün Faziletine Dair İbn Abbas Rivayeti ... 153
Eyyâm-ı Ma'lûmât ve Eyyâm-ı Ma'dûdât ... 154
Tekbîr-i Teşrik ... 154
Eyyâm-ı Teşrîkin Fazileti ... 156
521. Hadis Telbiyenin Keyfiyetine Dair Enes b. Mâlik Hadisi ... 157
Hüccâcın Tehlîl ve Tekbiri ... 158
Tehlîlin Müntehası ... 158
Tekbir Sîgaları ... 159
Tekbîr-i Teşrîkin Müddeti ... 160
522. Hadis Nahr-ı Şer'î ve Zebh-i Şer'î ... 161
523. Hadis Bayram Namazına Gitme ve Gelmenin Âdâbına Dair Câbir Hadisi ... 163
Fevtedilen Bayram Namazının Hükmü ... 164
524. Hadis Bayramda Spor Menduptur ... 165

Kitâbü'l-Vitr

Vitrin Vücûbu ... 170
525. Hadis Vitir Namazının Vakti ve Sûret-i Edâsı Hakkında İbn Ömer Hadisi ... 173
526. Hadis Resûl-i Ekrem'in Salât-ı Leyline Dair Hazret-i Âişe Hadisi ... 178
527. Hadis Vitir Hakkında Hazret-i Âişe'nin Diğer Hadisi ... 181
528. Hadis Vitire Dair İbn Ömer Hadisi ... 183
529. Hadis Hazret-i Resûl'ün Deve Üzerinde Vitir Kıldıklarına Dair İbn Ömer Hadisi ... 185
Râkiben Kılınan Namazın Hükmü ... 185
530. Hadis Kunutun Vakti ve Mahalline Dair Enes b. Mâlik Hadisi ... 187
531. Hadis Bu Babda Bir Diğer Enes b. Mâlik Hadisi ... 189
Kunut Duaları ... 193
Bi'rimaûne Vak'ası ... 195
532. Hadis Mağribde ve Fecirde Kunuta Dair Enes b. Mâlik Hadisi ... 201

Kitâbü'l-İstiskā

İstiskānın Mahiyeti ve Envâı 204
İstiskānın Âdâbı 206
İstiskāda Aklî İstib'âd Bulunmadığı 207
Me'sûr Olan İstiskā Duaları 210

533. Hadis Resûl-i Ekrem'in İstiskâya Çıktığı ve Bida'sını Tahvil Ettiğine Dair Abdullah b. Zeyd Hadisi 213
İstiskānın Meşruiyeti 213
İstiskānın Namazı 215
İstiskānın Hutbesi 216

534. Hadis İstiskāda İslâm Lehine, Küffâr Aleyhine Dua-i Nebevîye Dair Rivayet 218

535. Hadis Bu Hususta İbn Mes'ûd Hadisi 220
Resûl-i Ekrem'in İstiskā Duaları 222
Eşrât-ı Sâat - Âyât-ı Aşere 225

536. Hadis Ebû Tâlib'in Hazret-i Resûl ile İstiskā Buyurmaları Hakkında Rivayet 227
Ebû Tâlib'in Meşhur Kasidesi 229

537. Hadis Hazret-i Ömer'in Abbas b. Abdülmuttalib ile Tevessül Ederek İstiskāsı 232
Hazret-i Resûl'ün İstiskā Duaları 234

538. Hadis Enes b. Mâlik'in Rivayeti 237

539. Hadis Enes b. Mâlik'in Bir Diğer Rivayeti 239

540. Hadis Hazret-i Resûl'ün İstiskāda Tahvîl-i Ridâ Buyurduğuna Dair Abdullah b. Zeyd Hadisi 239

541. Hadis Enes b. Mâlik Rivayeti 240

542. Hadis Yağmur Esnasındaki Duâ-i Nebevî 241

543. Hadis Şiddetli Rüzgârdan Teessür-i Nebevî 242

544. Hadis İbn Abbas'ın "نصرت بالصبا وأهلكت عاد بالدبور" Hadisi 244

545. Hadis İbn Ömer'in "اللهم بارك لنا في شامنا ويمننا" Hadisi 245

546. Hadis İbn Ömer'in "Mefâtîhu'l-Gayb / Mugayyebât-ı Hams" Hadisi 248

Kitâbü'l-Küsûf

Küsûf Namazı ve Ahkâmı 254

547. Hadis Ahd-i Nebevîde Gün Tutulması ve Resûl-i Ekrem'in Küsûf Namazı Hakkında Ebû Bekre Hadisi 259
Hadisine Ait Diğer Rivayetler (إن الشمس والقمر لا ينكسفان لموت أحد ولا لحياته) 261
Küsûf Namazı Hakkında Fukahanın Mezhepleri 264
Rivâyât-ı Küsûf ile Hesâbât-ı Nücûm Arasında Maddî İhtilâf Yoktur 266
Gazzâlî, Sübkî ve İbn Kayyim'in Sözleri 267

548. Hadis Hazret-i Resûl'ün Husûf Namazının Keyfiyeti ve Hitâbet-i Nebeviyye Hakkında Hazret-i Âişe'nin Husûf Hadisi 268

549. Hadis Ahd-i Nebevîde Salât-ı Küsûf İçin Mescid-i Saâdete Davet Vukuuna Dair İbn Ömer Hadisi 272

550. Hadis Hazret-i Âişe'nin Azâb-ı Kabir Hadisi 273
551. Hadis Küsûf Namazında Zât-ı Risâlete Cennetin Arzolunduğuna Dair İbn Abbas Hadisi 275
552. Hadis Küsûf Sırasında Vücûh-i Birre Müdâvemete Dair Esmâ bint Ebû Bekir Hadisi 279
553. Hadis Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Husûf Hadisi 280
554. Hadis Husûf Namazında Cehredildiğine Dair Hazret-i Âişe'nin Rivayeti 282

Kitâbü Sücûdi'l-Kur'ân

Kur'ân-ı Kerîm'deki Secde Âyetleri 286
Bunların Adedinde ve Mahallerinde Eimmenin İhtilâfı 286
"Azâim-i Sücûd" Hangi Secdelerdir? Bu Husus Hakkında Eimmenin İhtilâfı 287
555. Hadis Necm Sûresindeki Secdeye Dair Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti 289
556. Hadis Sâd Sûresindeki Secdeye Dair Abdullah b. Abbas Rivayeti 289
Sâd Sûresindeki Secde Âyetinin Ta'yîn-i Mahalli 290
557. Hadis Necm Sûresine Dair Zeyd b. Sâbit Rivayeti 292
558. Hadis (إِذَا السَّمَاءُ انْشَقَّتْ) Sûresindeki Secdeye Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 293
559. Hadis Ahd-i Nebevîde Kalabalıkta Secdenin Keyfiyetine Dair İbn Ömer Rivayeti 294

Kitâbü Taksîri's-Salât

560. Hadis Fetih Sırasında Resûl-i Ekrem'in Mekke'de On Dokuz Gün İkamet ve Kasr-ı Salât Buyurduklarına Dair İbn Abbas'ın Rivayeti 301
Bu Müddet-i Müsâferetlerine Dair Muhtelif Rivayetler 301
561. Hadis Haccetü'l-Vedâ'da On Gün Mekke'de İkamet ve Kasr-ı Salât Buyurulduğuna Dair Enes b. Mâlik Rivayeti 303
562. Hadis Mina'da Kasr-ı Salâta Dair İbn Ömer'in Rivayeti 305
563. Hadis Mina'da Kasr-ı Salâta Dair Hârise b. Vehb'in Rivaveti 306
564. Hadis Mina'da Hazret-i Osman'ın Dört Rek'at Kılmasını Abdullah b. Mes'ûd'un Münker Addetmesi 307
Seferde Kasretmek Vâcip midir? Yoksa Câiz midir? Eimmenin İhtilâfı 308
Kasrın Azîmet Olduğuna Dair Musahhihin Aynî'den Naklettiği Vücûh-i İstidlâl 309
565. Hadis Kadınların Yanında Mahremi Bulunmaksızın Bir Gün, Bir Gecelik Mesafeye Sefer Etmelerinin Hürmetine Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 310
Sefere Avdet ve Azîmette Mebde-i Sefer Hakkında Eimmenin İhtilâfı 312
566. Hadis Akşam Namazının Adem-i Kasrına Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 313

567. Hadis Hazret-i Resûl'ün Seferde Tatavvuu Râhile Üzerinde Kıblenin Gayri Cihete Kıldıklarına Dair Hazret-i Câbir Hadisi 314
568. Hadis Bu Babda Enes b. Mâlik'in Rivayeti 316
569. Hadis Abdullah b. Ömer, Resûl-i Ekrem'in Seferde Nâfile Kıldığını Görmedim Diyor 317
Seferde Teneffül Hakkında Eimmenin İhtilâfı 318
570. Hadis Bu Bâbda Âmir b. Rebîa Rivayeti 320
571. Hadis Hazret-i Peygamber'in Öğle ile İkindiyi, Akşamla Yatsıyı Birlikte Kıldıklarına Dair İbn Abbas Rivayeti 321
Bu Hususa Dair Sair Rivayetler 321
Salâteynin Cem'inde, Cevâzında, Sıfât-ı Cem'inde Cem'i Mubah Kılan Şeylerde Fukahanın İhtilâfları 323
Hanefî Eimmesinin Delilleri 324
572. Hadis Salât-ı Marîza Dair İmrân b. Husayn Hadisi 325
Hastanın Nasıl Namaz Kılacağı Hususunda Fukahanın İhtilâfı 326
573. Hadis Son Sene-i Hayâtında Hazret-i Resûl'ün Teheccüd Namazlarını Keyfiyet-i Edâsına Dair Hazret-i Âişe Rivayeti 327
574. Hadis Resûl-i Ekrem'in Teheccüdüne Dair Hazret-i Âişe'nin Diğer Rivayeti 328
Bu Hadislerden İstifade Edilen Fıkhî Hükümler 329

Musahhihin Bir Sözü 331

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Mütercimi Profesör Kâmil Miras (1874 – 1957) 33

Ön Söz 337

Kitâbü't-Teheccüd

575. Hadis Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Teheccüde Kalktıklarında Okudukları Dua Hakkında İbn Abbas Hadisi 343
Teheccüdün Sıhhati İçin Uyuyup Uyanmak Şarttır 344
TEHECCÜD ÂYETİ HAKKINDAKİ TEFSİRLER 344
Resûl-i Ekrem'in Teheccüd Namazı, Fazîlet-i Zâide veya Farîza-i Zâide Olduğu Hakkında Ulemânın İctihadları 345
MAKĀM-I MAHMÛD 346
TEHECCÜDÜN EFDAL-İ EVKĀTI 347
BİR TEÂRUZ ZANNININ DEF'İ 347
MEVZUMUZ OLAN HADİSTEKİ ESMÂ-İ ŞERİFENİN MÂNALARI 348
HADİSİN KIYMET-İ EDEBİYYE VE AHLÂKİYYESİ 354
576. Hadis Teheccüd Namazının Fazileti Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 356
TEHECCÜD NAMAZI İLE DİĞER SÜNNET NAMAZLARIN FAZİLET DERECELERİ 358
Teheccüdün Faziletini Bildiren Âyât-ı Kerîme 358

MEVZUMUZ OLAN İBN ÖMER HADİSİNDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER . 360
Rü'yâ-yı Sâliha ve Sâdıka *360*
577. Hadis Resûl-i Ekrem'in Hastalık Sebebiyle Bir veya İki Gece Teheccüde Kalkamadıklarına Dair Cündeb b. Abdullah Hadisi 361
(ve'd-Duhâ) Sûre-i Şerifesi ve İnkıtâ-i Vahiy والضحي *363*
578. Hadis Gece Namazına Teşvik ve Tergîbi İhtiva Eden Ali b. Ebû Tâlib Radıyallahu Anh Hadisi 364
HADİSİN ÂYET-İ KERÎME İLE İZAHI 365
NAZMEN TERCÜMESİ 369
579. Hadis Farz Kılınır Düşüncesiyle Resûl-i Ekrem'in Bazı Nevâfili Terkettiklerine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 370
Duhâ Namazı Hakkında Abdullah b. Ömer Radıyallahu Anhümâ Hadisi *371*
Duhâ Namazı Hakkındaki Diğer Haberler *371*
580. Hadis Teheccüdde Kadem-i Saâdetin Şiştiği Hakkında Mugîre b. Şu'be Hadisi 374
BİR TEMBİH 375
581. Hadis Dâvûd Aleyhisselâmın Teheccüd Namazına Dair Abdullah b. Amr b. Âs Rivayeti 376
582. Hadis Resûl-i Ekrem'in Teheccüd Zamanı Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 377
583. Hadis Teheccüdden Sonra Resûl-i Ekrem'in Uyuduklarına Dair Hazret-i Âişe'nin Diğer Bir Hadisi 378
584. Hadis Resûl-i Ekrem'in Gece Namazında Tatvîl-i Kırâat Buyurduğuna Dair Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 379
585. Hadis Resûl-i Ekrem'in Gece Namazını On Üç Rek'at Kılmak İtiyadında Olduklarına Dair İbn Abbas Hadisi 384
586. Hadis Resûl-i Ekrem'in Gece Namazını Vitir Namazıyla Sabah Namazının Sünneti de Dahil Olduğu Halde On Üç Rek'at Namaz Kıldığına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 385
Âişe ve İbn Abbas Hadisleri Hakkında Eimme-i Hadîsin ve İbn Kayyim'in Mütalaaları . *386*
GECE NAMAZINA DAİR SAİR TURUK-I RİVÂYÂT 388

Teravih Namazı

ASR-I SAÂDET'TE TERAVİH 389
Teravih Namazını Diğer Nâfile Namazlardan Tefrik Eden Hususiyetler *389*
TERAVİH NAMAZININ ŞER'Î VAZİYETİ 390
ASR-I SAÂDET'TE KILINAN TERAVİH NAMAZI VE BU BABDAKİ RİVÂYÂT-I SAHÎHA 390
ASR-I SAÂDET'TE KILINAN TERAVİHİN ADED-İ REKEÂTI HAKKINDAKİ ÂSÂR-I ŞERİFE 392
HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN DEVRİNDE TERAVİH NAMAZI 393
Hz. Ömer'in İctihadı Ashab-ı Kirâmın İcmaı *393*
HULEFÂ-Yİ RÂŞİDÎN DEVRİNDE KILINAN TERAVİH NAMAZININ ADED-İ REK'ATI HAKKINDAKİ RİVAYETLER 395

YİRMİ REK'ATTAN AZ RİVAYETLER 397
BİR HULÂSA 398
TÂBİÎN DEVRİNDE TERAVİH 399
Medine'de Harre Vak'a-i Müessifesi 400
TERAVİH HAKKINDA EİMME-İ MÜCTEHİDİNİN VE FUKAHANIN AKVÂL VE İCTİHADI 400
İmam Ebû Hanîfe'nin, Hazret-i Ömer'in Teravih Hakkındaki İçtihadını Tasvipkâr Bir Sözü 400
Teravih Namazının Yirmi Rek'atının da Mesnûn Olduğuna Fi'l-i Peygamberî ile İstidlâl Tariki 401
İBNÜ'L-HÜMÂM VE EMSALİ EİMME-İ FIKHIN SÛRET-İ İSTİDLÂLLERİ 406
MEZÂHİB-İ ERBAA EİMMESİNİN HULÂSA-İ MÜCTEHEDÂTI 407
Mâlikîler'in Teravihi Otuz Altı Rek'at Kılmalarının Sebebi 408
Teravih Bahsine Dair Bir Hâtime 409
587. Hadis Resûl-i Ekrem'in Gece Namaz ve Uyku Halleri Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 409
ENES B. MÂLİK HADİSİ HAKKINDA ŞÂRİHLERİN MÜTALAALARI 411
Resûl-i Ekrem'in Gece Namaz ve Uyku Hallerine Dair Diğer Rivayetler 412
TEHECCÜD NAMAZI HAKKINDA MÜZZEMMİL SÛRESİ 413
ÂYET-İ KERÎMENİN İZAHI 414
BU SÛRE-İ ŞERİFEDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER 416
588. Hadis Nâimin Teheccüde Uyanmaması İçin Şeytanın Fitne ve İhtiyâline Dair Ebû Hüreyre Hadisi 417
589. Hadis Teheccüdden Gaflet Edenleri Zem ve Tahkir Hakkında Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 420
590. Hadis Gecenin Sülüs-i Âhirinde Feyz-i Hakkın Dünya Semâsına Nüzûlü Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 421
BU HADÎS-İ ŞERİFİN TA'YÎN-İ MAHİYETİ HAKKINDA ULEMÂNIN FİKİRLERİ 423
Nüzûl Hadisi Hakkında Müevviller, Müfevvizler 423
591. Hadis Resûl-i Ekrem'in Gece Namazının Kemmiyet ve Keyfiyeti Hakkında Âişe es-Sıddîka Radıyallahu Anhâ Hadisi 424
592. Hadis Âişe-i Sıddîka Radıyallahu Anhânın Bu Mevzudaki Bir Diğer Hadisi 425
Resûl-i Ekrem'in Kalb-i Şerifi Uykunun Bizdeki Gafletengiz Tesirinden Tamamen Masûndu 427
593. Hadis İbadette Şiddet İhtiyarının Keraheti Hakkında Enes b. Mâlik Rivayeti 427
594. Hadis Teheccüd İtiyadını Terketmenin Keraheti Hakkında Abdullah b. Amr b. Âs Rivayeti 429
595. Hadis Teheccüde Kalkarken Okunması Me'sûr Olan Dua Hakkında Ubâde b. Sâmit Rivayeti 430
DUANIN TERCÜMESİ 431
596. Hadis Abdullah b. Revâha'nın Resûl-i Ekrem'in Teheccüd Hayatını ve Fecir Vakti Ashâb-ı Kirâm Arasında Kırâât-i Kur'ân Buyurmalarını Tasvir Eden Bir Şiiri 432
ŞİİRİN MEMDUH VE MEZMUM OLANLARI 433

597. Hadis Resûl-i Ekrem'in Abdullah b. Ömer'i Teheccüde Teşvikine Dair İbn Ömer'in Bir Rivayeti 435

İSTİHÂRE HADİSİ VE DUASI 436

598. Hadis İstihâre Namazı ve Duası Hakkında Câbir b. Abdullah Radıyallahu Anhümâ Hadisi 436

İstihâre Hadisini Hazret-i Câbir'den Başka Rivayet Eden Zevât-ı Sahâbî 438

Ruhî ve Terbiyevî Hükümler 440

İstihârenin Vicdanlar Üzerindeki Faziletkâr Tesirleri 441

İstihârenin Hikmet-i Meşrûiyyeti 442

İstihâre Hadisinden Müstefâd Olan Hükümler 444

Sabah Namazının Sünneti Hakkında Şeref Vârit Olan Ehâdîs-i Şerife ve Bunlardan İstifade Edilen Fıkhî Hükümler 446

599. Hadis Resûl-i Ekrem Efendimizin Nâfile Namazlar Arasında Sabah Namazının İki Rek'at Sünnetini Şiddetle Muhafazakâr Olduklarına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 446

600. Hadis Resûl-i Ekrem'in Sabah Namazının Sünnetini Eda Ederken Kıraat ve Ef'âl-i Salât Cihetiyle Tahfif Buyurduklarına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 449

Sabah Namazının Sünnetinde Okunması Me'sûr Olan Sûreler 449

601. Hadis Hazarda Duhâ Namazı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 451

Seferde Duhâ Namazı Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 452

602. Hadis Resûl-i Ekrem'in Öğlenin Farzından Evvel Dört ve Sabah Namazının Farzından Evvel İki Rek'at Nâfile Kılmayı Terketmedikleri Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 454

603. Hadis Akşam Namazının Farzından Evvel Nâfile Kılınmasına Dair Abdullah el-Müzenî Rivayeti 455

Bu Namaz Hanefîler'ce Mekruh, Şâfiîler'ce Müstehaptır 457

İkindi Sünnetinin Müstened-i Şer'îsi 457

Mühim Bir Noktanın İzahı 457

Yatsı Namazının Farzından Evvelki Dört Rek'at Sünnetinin Müstened-i Şer'îsi 458

Kitâbü Fazli's-Salâti fî Mescidi Mekke ve'l-Medîne

604. Hadis Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebî Aleyhisselâm ve Mescid-i Aksâ'dan Başka Hiçbir Mescide Namaz Kılmak İçin Sefer Etmek Câiz Olmadığına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 463

Bu Babdaki Ebû Saîd el-Hudrî Rivayeti 463

Üç Mescidin Diğerlerine Sebeb-i Rüçhanları 466

Diğer Mescidlere Seferden Nehyedilmesinin Hikmeti ve Hududu 467

Cumhûr-ı Ulemâya Göre Bu Nehyin Müteallakı 467

Diğer Ulemânın Fikirleri 468

Eimme-i Erbaa Hazerâtının Noktainazarları 469

İmam Ebû Hanîfe'nin Kavli 469

Mâlik, Şâfiî, Ebû Yûsuf, Muhammed'in Akvâli 470

Seyyidü'l-Mürselîn Sallallahu Aleyhi ve Sellemi Ziyaret

Merkad-i Nebevî Ziyaretinin Hükmü 473
Merkad-i Nebevî Ziyareti Hakkındaki Âsâr-ı Şerife 473

Ziyaretin Efdal-i Evkâtı 475

Kabr-i Nebî Ziyaretinin Meşruiyeti Müslüman Kadınlarına da Şâmildir 476
Şeyhülislâm İbn Teymiyye'nin Kabr-i Saâdeti Ziyaretten Meni Rivayeti Doğru mudur? 476
İbn Teymiyye'nin Menâsik'iyle Mesâcid-i Selâseye Şedd-i Rihâl Hadisi Hakkındaki Kendi Eserinden Tahkikatımız 480

605. Hadis Medine'de Mescid-i Saâdette Kılınan Bir Namazın, Mescid-i Haram Müstesna Olmak Üzere, Diğer Mescidlerde Kılınan Bin Namazdan Hayırlı Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 491

Bu Babda Ebû Saîd el-Hudrî, Erkam, Ebû Zer el-Gıfârî Radıyallahu Anhümden Gelen Rivayetler 491
Bu Ziyade Fazilet Mescid-i Saâdetin Asr-ı Saâdet'teki Sâha-i Kadîmesine mi Mahsus, Yoksa Bunun Bilâhare Tevsî' Edilen Kısma da Şümulü Var mıdır?
Bu babda Ulemânın İhtilâfı 492
Mescid-i Şerîfin Asr-ı Saâdet'teki Misâhası 494

Mescid-i Mekke ile Mescid-i Medîne Arasındaki Fazilet Derecesi .. 494

Mescid-i Mekke'de Kılınan Namazın Mescid-i Medine'den Efdal Olduğuna Dair Eserler 495
Kabr-i Nebevînin Kürre-i Arzın En Şerefli Noktası Olduğu 496
Kabr-i Saâdetten Sonra Eşref ve Efdal-i Emkine, Mescid-i Harâm'dır 496
Müzaaf Ecir Hem Farz Hem Nâfile Namazlara Şâmil midir? 497

606. Hadis Kubâ Mescidi'nin Fazileti Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 497

Kubâ Köyü ve Kubâ Mescidi = Takvâ Mescidi 498
Kubâ'nın Fazileti 499
Kubâ'nın İslâm Tarihindeki Müstesna Kıymet ve Ehemmiyeti 499
Bu Babda Vârit Olan Âyât ve Ehâdîs 500
Mescid-i Kubâ'nın Mesâha-i Kadîmesi ve Kubâ Ziyaretinin Cumartesine Sebeb-i Tahsisi 501

607. Hadis Evimle Minberim Arası Cennet Bahçelerinden Bir Bahçedir Buyurulduğuna Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 502

Hadisin Medlûlünü Tayin Hususunda Ulemânın Akvâli 503

Ravza-i Tâhirenin Misâhası 504

Mescid-i Aksâ Ziyaretine Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 504
Kadının Müsâfereti Meselesinde Ulemânın Rey ve İctihadları 505

Kadının Yolculuğu, Neden Bir Mahreminin Vesayetine Ta'lik Edilmiştir? 507

Bayram Günlerinde Oruç Tutmanın Sebeb-i Hürmeti 507

Kitâbü'l-Amel fi's-Salât

608. Hadis Habeşe Hicretinden Evvel Namaz İçinde Selâm Verilip Alındığı Hakkında Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti 511
Habeşe Muhâcereti Hakkında İbn İshak'ın, Vâkıdî'nin, İbn Cerîr'in Rivayetleri 513
Beş Vakit Namaz ve Bundan Evvelki Namaz 514

609. Hadis Namazda Tekellüm ve حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ Âyet-i Kerîmesiyle Tekellümün Tahrîmi 517
Namazda Tekellümün Hürmetinde Ulemânın İcmâı 519
Salât-ı Vustânın Ta'yîn-i Mâhiyyeti Hakkında Muhtelif Rivayetler 520
Âyet-i Kerîmeyi İzah Eden Rivayet Tarikleri 520

610. Hadis Namazda Secde Mahallinde Bir Kere Tesviyye-i Türâbın Cevazına Dair Muaykıb Rivayeti 522

611. Hadis Namazda Kıbleye Karşı Hayvanının Arkasından Yürüyen Ebû Berze Radıyallahu Anh 524
Namazda Meşy-i Kalîl ve Meşy-i Kesîr Hakkında Fukahanın Noktainazarları 527

612. Hadis Resûl-i Ekrem'in Husûf Namazında İleri-Geri Hareket Ettiğine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 528
Bahîre, Sâibe, Vasîle, Hâm 529

613. Hadis Namazda Selâm Hakkında Câbir b. Abdullah Hadisi 530

614. Hadis Namazda İhtisardan Nehye Dair Ebû Hüreyre Hadisi 532

Kitâbü's-Sehv

615. Hadis Resûl-i Ekrem'in Namazda Sehiv İçin Secde Buyurduklarına Dair Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 537
Bu Babda Abdullah b. Buhayne Radıyallahu Anh Hadisi 538
Resûl-i Ekrem Efendimiz Beş Defa Sehiv İçin Secde Etmiştir 540
Zülyedeyn Hadisinden İstinbât-ı Ahkâm Hususunda Şâfiî, Mâlik, Ebû Hanîfe Hazerâtının İhtilâfları 540

616. Hadis İkindi Namazının Farzından Sonra İki Rek'at Nâfileden Nehye Dair Ümmü Seleme Radıyallahu Anhâ Hadisi 542

4. Cilt

Kitâbü'l-Cenâiz

617. Hadis Muhammed Ümmetinden Şirk Koşmadan Ölen Müminin Cennetle Mübeşşer Olduğuna Dair Ebû Zer Hadisi 9

Son Nefesinde Son Sözü Kelime-i Tevhid Olarak Vefat Eden Müminin Cennetle Mübeşşer Olduğuna Dair Rivayetler *10*

Buhârî'nin "Tevhîd" ve "Libâs" Bahislerinden Menkul Tevhid Hadisleri *13*

Tevhide Dair Tebşirler Cehele-i Nâsa Fazla Ümit Bahşetmez mi? Suretindeki Mühim Bir Şüphenin İzâlesi *14*

Hâl-i İhtizardaki Hastaya Kelime-i Tevhid Telkinine Dair Bir İhtar *16*

618. Hadis Müşrikin Cehenneme, Muvahhidin de Cennete Dahil Olacağına Dair Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 17

619. Hadis Yedi Şey ile Emir, Yedi Şeyden Nehiy Buyurulduğuna Dair Berâ Hadisi 19

Cenazeye İttibâ *19*

İyâde-i Marîz, Dîn-i İslâm'ın İyâde-i Marîza Verdiği Kıymet ve Ehemmiyet *20*

Davete İcâbet, Mazluma Nusret *22*

Verilen Söze, Edilen Yemine Bağlılık, Redd-i Selâm, Teşmît-ı Âtıs *24*

Altın ve Gümüş Kap Kullanmanın Hürmeti Hakkında Huzeyfe Hadisi *26*

Altın ve Gümüş Yüzük İstimali *28*

Altın Nişan Halkası İstimali 29

Harîr, Dîbâ vesair Bilumum İpekli Kumaş İstimalinin Erkekler İçin Haram ve Kadınlar İçin Mubah Olduğu *30*

Giyim Hususunda İslâmiyet'in İstihdâf Ettiği İçtimaî, İktisadî ve Ahlâkî Gayeler *31*

620. Hadis Ümmü Alâ Radıyallahu Anhânın Osman b. Maz'ûn Radıyallahu Anhı Tezkiyesi Hadisi 32

Peygamberler Büyük, Küçük Günahlardan Masum mudurlar? 34

Küçük Günahlara Gelince 35

Peygamberlerin Sözlerinin Hatadan Masûniyeti 36

Peygamberlerin İşledikleri İşlerin Hatadan Masûniyeti 37

Cenazenin Yanına Girmenin Cevazı Hakkında Ebû Seleme Tariki ile Rivayet Edilen Hazret-i Âişe Hadisi. 37
Hazret-i Âişe Hadisinden Müstefâd Olan Hükümler 38
621. Hadis Abdullah b. Amr Radıyallahu Anhın Uhud'da Fâcia-i Şehâdeti Hakkında Oğlu Hazret-i Câbir'in Rivayeti 39
622. Hadis Necâşî'nin Vefatını Resûl-i Ekrem'in Haber Vermesi ve Dört Tekbirle Namaz Kılması Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 40
Na'y, yani Ölüm İlânının Cevazı 41
Cenaze Namazının Mescid Dahilinde Değil, Mescid Haricinde Kılınması 43
623. Hadis Mûte Kumandanları ve Serâmedân-ı Şühedâsı Zeyd, Ca'fer, İbn Revâha Hazerâtının Şehâdetlerini Resûl-i Ekrem'in Ağlayarak Minber Üzerinde Haber Verdiğine Dair Enes b. Mâlik Hadisi 45
Gâib Üzerine Cenaze Namazı Kılınması Hakkında Ulemânın İhtilâfı 45
624. Hadis Sabâvet Halinde Vefat Eden Çocukların Ebeveynine Şefaati Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 47
Etfâl-i Müslimîn ve Etfâl-i Müşrikîn 49
Hadîs-i Şeriften Müstefâd Olan Ulvî Bir Tesliye 50
İslam Dininin Hayata ve Çocuk Bakımına Verdiği Kıymet ve Ehemmiyet 51
625. Hadis Gasl-i Meyyit Hakkında Ümmü Atıyye Hadisi 52
Gasl-i Meyyitin Hükmü, Delili, Sebeb-i Vücûbu, Hadisten İstifade Edilen Hükümler 53
1. Meyyiti Gasletmek Farz mı, Vâcip mi, Sünnet midir? 53
2. Gasl-i Meyyitin Sebeb-i Vücûbu. 54
3. Esnâ-i Gasilde Meyyite Abdest Aldırılması 54
4. Su ve Sidr ile Gasledilmesi 55
5. Gaslin Kemmiyeti. 56
6. Kâfur İstimali. 56
7. Misk ve Emsali Kokuların İstimali 57
8. Gaslin Sureti 57
9. Kadın Cenazesini Kadınların Yıkaması 59
Bu Babda Ehl-i İlmin Muhtelif Ârâ ve Efkârı 59
626. Hadis Kadın Cenazesini Yıkamaya Dair Ümmü Atıyye Hadisi 60
Gasle, Meyyitin Sağ Tarafından Başlanması 62
627. Hadis Tekfinin Keyfiyeti ve Resûl-i Ekrem'in Vücûd-ı Pâkinin Sûret-i Tekfinine Dair Haberler 63
Erkek İçin Kefen-i Mesnûn Adedi ve Sûret-i İsti'mâli 65
Kadın İçin Kefen-i Mesnûn Adedi ve Sûret-i İsti'mâli 67
628. Hadis Gasil, Tekfin, Tahnit Hakkında İbn Abbas Hadisi 68
629. Hadis Abdullah b. Übey Öldüğünde Hediye Buyurulan Kamîs-ı Saâdetle Tekfini Hakkında İbn Ömer Hadisi 70
Münafıkların Ahvâl-i Leîmeleri 71
Abdullah b. Übeyy'in Melâneti Hakkında Bir İki Misal 72
Hadiste Bildirilen Hazret-i Ömer'in Nehyi Nereden İstifade Edilmiştir?. 73
630. Hadis Kabrin Açılabileceği, Cenazenin Nakli Câiz Olduğu Ahval ve Zaman 75

631. Hadis Mus'ab b. Umeyr Hazretlerinin Sûret-i Defni Hakkında Habbâb Hadisi 77
Hazret-i Habbâb Hadisinin Bir Vasf-ı Mümeyyizi 79
Tekfin Müteveffanın Mecmû-ı Malından Edilir 80
632. Hadis Hâl-i Hayatta Tekfin Levazımının ve Kabir İhzârının Cevazını İfade Eden Sehl Hadisi 82
633. Hadis Kadınların Cenaze Takip ve Teşyîinden Nehyolunduklarına Dair Ümmü Atıyye Hadisi ve Bu Babda Ulemânın İctihadları 85
634. Hadis Kadınların Zevcinden Başka Bir Ölü İçin Üç Günden Fazla Yas Tutmalarının Câiz Olmadığına Dair Ummü Habîbe Hadisi ve Diğer Rivayetler 87
Yas Hakkındaki Diğer Rivayetler 88
635. Hadis Sabrın Kemali Sadme-i Ûlâda Sabırdır 91
Kabir Ziyaretinin Mubah ve Mendup Olduğuna Delâlet Eden Eserler 93
Kadınların Kabir Ziyaretinden Menine Dair Haberler ve Âlimlerin İctihadları ve İbâha Delilleri 94
Kabir Ziyaretinden Nehyedilmenin Sebep ve Hikmeti 95
636. Hadis Ölüye Ağlamanın Cevazı Hakkında Üsâme Hadisi ve Bu Hadisin Rivayet Tarikleri 96
Nevhasız Ağlamanın Cevazı Hakkında Pek Çok Eser Vardır. Bazılarını Nakl ü Tercüme Ediyoruz 101
Nevhasız Ağlamanın Cevazı Hakkında Varid Olan Bazı Eserler 101
637. Hadis Nevhasız Ağlamanın Cevazı Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 103
638. Hadis إن الميت يعذب ببكاء أهله عليه Hadisi ve Bu Hadis Hakkında Ashâb-ı Kirâmın İhtilâfları 105
Ölüye Ağlamanın Vaz'-ı Şer'îsi ve Bu Babdaki Vücûh-ı Rivâyât 108
Hazret-i Âişe'nin Ömer ve Abdullah b. Ömer Radıyallahu Anhümâ Rivayetlerini Vehme Nisbet Etmesi 111
Ulemânın Bu Babdaki Arâ ve İctihadları 113
639. Hadis Ölüye Ağlama Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 115
640. Hadis Ölüye Nevha ve Feryat Ederek Ağlamanın Keraheti Hakkında Mugīre Hadisi 116
Resûl-i Ekrem'in Lisanından Yalan Uydurmanın Cezası Hususundaki Haberler 118
Resûl-i Ekrem'in Öz Adı Alınır, Soy Adı Alınmaz 119
Niyâhanın Müstelzim-i Azâb Olduğu Hakkındaki On Beş Sahâbîye Müntehî Olan Haberler 119
İmam Buhârî'nin Unvansız Bir Babı 121
641. Hadis Yüzünü Döverek, Yakasını Yırtarak ve Câhiliye Âdeti Üzere Münasebetsiz Sözler Söyleyerek İzhâr-ı Mâtem Etmek Menhî Olduğuna Dair Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 122
642. Hadis Resûl-i Ekrem'in Sa'd b. Ebû Vakkās'ın Hastalığında İzhâr-ı Teessür Buyurması 123
Bu Hadisin Senedinin Sıhhati ve Fukahanın Vasiyetin Miktarında Mercii Olması Cihetiyle Yüksek Mevkii 125
Miktâr-ı Vasiyet Hakkında Ulemânın İctihadları 127
643. Hadis Resûl-i Ekrem'in Musibet Zamanında Sayha Eden, Saçını Yolan, Elbisesini Yırtan Kadınlardan Hoşlanmadığına Dair Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi 129

Yedi Türlü Câhiliye Âdeti Haramdır 131

644. Hadis Mûte Kumandanları, Mûte Şehidleri ve Mûte Harbi'ne Dair Hazret-i Âişe Hadisi 131

645. Hadis Musibet Zamanında Hüzün İzhar Edilmemesinin ve Şiddetli Bir Sabrın Fazileti Hakkında Enes Hadisi 134

Ümmü Süleym'in Müstesna Bir Menkıbesi 137

646. Hadis Resûl-i Ekrem'in Mahdumu Hazret-i İbrâhim'in Sûret-i Vefâtı Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 138

Tarihî İzahlar 140

Evlâd-ı Nebî Aleyhisselâm Hakkında Mâlûmat 140

647. Hadis Resûl-i Ekrem'in Sa'd b. Ubâde Hazretlerini Maraz-ı Mevtinde İyâde Buyurup Ağlaması Dair İbn Ömer Hadisi 141

648. Hadis Hicreti Müteakip Kadınlardan Biat Alındığında Biat Maddeleri İçinde Ölüye Nevha Edilmeyeceğinin de Bir Madde Olarak Bulunduğu Hakkında Ümmü Atıyye Hadisi 142

649. Hadis Cenazeye Kıyam Hakkında Âmir b. Rebîa Hadisi ve Cenazeye Kıyamın Müntehâ-yi Müddeti 143

650. Hadis Cenazeye Kıyam Bahsinde Ebû Hüreyre Hadisi 144

Cenazeye Kıyam Hakkındaki Haberler 146

Bu Haberlerle İhticâc Ederek Cenazeye Kıyamın Vâcip ve Gayri Mensuh Olduğuna Kāil Olan Ulemâ 147

Kıyamın Mensuh Olduğuna Kāil Olan Ulemânın İhticâc Ettikleri Haberler 148

Bu Haberlerde Vârit Olan Emirlerin Medlûlünde Ulemânın İhtilâfı 150

651. Hadis Bu Babda Vârit Olan Haberlerden Câbir Hadisi 151

Kādisiye Harbi 152

652. Hadis Bu Babda Vârit Olan Hadislerden Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 153

Kadınların Cenaze Nakline İştirakleri Tecviz Edilmemiştir 154

Ebû Hüreyre Radıyallahu Anhın Bir Vasiyeti 155

Cenazenin Önünde Kokular Yakarak Takip Edilmesi Menhîdir 155

653. Hadis Cenaze Naklinde İtidalle Sürat İltizam Edilmesi Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 156

Cenaze Naklinin Âdâbı Hakkında Diğer Rivayetler 156

Meyyitin Teçhizinde ve Naklinde İltizam Edilen Süratin Mebdei ve Bu Münasebetle Mühim Bir Tembih 159

654. Hadis Cenaze Teşyîinin Fazileti Hakkında İbn Ömer ile Ebû Hüreyre'nin İhtilâfları ve Hazret-i Âişe'nin Hakemliğine Dair Hadis 160

Bir İntikād 163

Cenaze Namazının Mahiyeti 163

Cenaze Namazının İftitah Tekbirinde İttifak Eden Ulemânın Teslîmin Adedinde, Sırran veya Cehren Selâm Hususlarında İhtilâfları 164

Cenaze Namazında Teyemmüm Câiz Olduğu Ahval ve Eimmenin İhtilâfları 165

Kerahet Vakitlerinde Cenaze Namazının Keraheti 166

İbn Ömer'in Cenaze Namazında Tekbir Alırken Ellerini Kaldırması 166

Cenaze Namazında İmamın Arkasında Saf Tutulması ve Aded-i Sufûf 167

Cenaze Namazında Cemaatin Üç Saf Olması ve Dört Tekbir Alınması ... 167
Kesret-i Cemâatin Vesîle-i Gufrân Olduğuna Dair Âsâr-ı Şerife ... 168
Cenaze Namazının Dört Tekbirle Kılınması Keyfiyetine Gelince ... 169
Cenaze Namazının Tekbir Adedi Hakkında İhtilâf ve Her Birinin İstinat Ettikleri Eserler ... 169
Tahâvî'nin Tekbir Sayılarının Sadr-ı İslâm'daki Vaziyeti Hakkında Bir Tarihçesi ... 171
Medfun Olan Meyyite Namaz Kılmak Hususunda Ulemânın İctihadları ... 172
Gece Cenaze Defninin Cevazı ... 174
Cenaze Namazında İmâmet ve Hakk-ı Tekaddüm ... 175
655. Hadis Kabirleri Mescid İttihazının Nehyine Dair Hazret-i Âişe Hadisi ... 176
Kabirler Üzerine Kubbe İnşası Hakkındaki İctihadlar ... 177
Hazret-i Âişe Hadisinden Müstefâd Olan Tevhîd-i Bârî Gayesi ... 179
656. Hadis Doğum Sırasında Vefat Eden Kadın Üzerine Kılınan Cenaze Namazının Keyfiyetine Dair Semüre b. Cündeb Hadisi ... 180
Cenaze Namazında İmam Meyyite Karşı Ne Vaziyette Durmalıdır? ... 182
657. Hadis Cenaze Namazında Fâtiha Kıraati Hakkında İbn Abbas Hadisi ... 183
Cenaze Namazının Sûret-i Edâsı ve Meyyit Duası ... 185
Cenaze Namazında Niyet ... 186
Cenaze Namazında Tekbir ve Sübhâneke Duası ... 186
658. Hadis Kabir Suali Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi ... 189
Kabir Azabı Hakkında Kütüb-i Sitte'deki Rivayet Tarikleri ... 190
Azab-ı Kabre Delâlet Eden Âyât-ı Kerîme ... 193
Kabir Azabı Hakkındaki Ehâdîs-i Şerifeler ... 194
Meyyitin Ruhunun Kabriyle Alâkadarlığı ... 196
659. Hadis Cenâb-ı Hakk'ın Melekü'l-Mevt ile Hazret-i Mûsâ'yı İmtihanına Dair Ebû Hüreyre Hadisi ... 196
Hazret-i Mûsâ ile Benî İsrâil'in Tîh Sahrasında Kırk Senelik Sergüzeştî Hayatları ... 198
Hazret-i Mûsâ'nın Medfen-i Mübareki Hakkında Müteaddit Haberler ... 199
660. Hadis Uhud Şehidlerinin Sûret-i Defni Hususunda Câbir b. Abdullah Hadisi ... 200
Hazret-i Hamza'nın Fâcia-i Şehâdeti Hakkında Kâ'b b. Mâlik Hadisi ... 201
661. Hadis İrtihal Buyurmazdan Evvel Resûl-i Ekrem'in Uhud Şehidlerine Namaz Kıldığına Dair Ukbe b. Âmir Hadisi ... 202
Şehid Bilicmâ Gaslolunmaz Fakat Namazı Kılınır ... 202
Şehide Namaz Kılınması Hususunda Ulemânın İctihadları ... 203
Ukbe Hadisinde İki Büyük Mu'cize-i Muhammedî ... 205
Resûl-i Ekrem'in Ashabına Yüksek Bir İtimadı ve Sebebi ... 205
662. Hadis İbn Sayyâd Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi ... 207
İbn Sayyâd Hakkında Câbir Hadisi ... 211
İbn Sayyâd Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi ... 211
663. Hadis Resûl-i Ekrem'in Hâdimi Bulunan Bir Yahudi Çocuğunu Maraz-ı Mevtinde İyâde Buyurup Tâlim-i Dîn Ettiklerine Dair Enes Hadisi ... 213
664. Hadis Cenâb-ı Hakk'ın İnsanları Hakkı Kabule Müsait Bir Fıtratta Yarattığı, Sonra Çocuğun Anasıyla Babası Kendi Dinlerini Öğrettikleri Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi ... 214

Fıtrî Din İslâm Dinidir, Tevhid Dinidir ve Bir Allah'a İman Dinidir. 217

665. Hadis Resûl-i Ekrem'in, Amcası Ebû Tâlib'e Kelime-i Tevhid Arzetmesi Fakat Ebû Tâlib'in İ'râzına Dair Müseyyeb Hadisi 217

Resûl-i Ekrem Efendimizin Muhterem Ebeveyninin Necat ve Necâbeleri 222

Bu Hakikatin Birinci Şekl-i İsbat ve Müdafaası ve Bu Babda İstinat Edilen Âyet ve Hadisler 222

Zaman-ı Fetret Nedir? 226

İkinci Meslek-i İsbât ve Müdafaa 226

Üçüncü Meslek-i İsbât ve Müdafaa 228

Resûl-i Ekrem Efendimizin Vâlideyninin Tevhide Delâlet Eden Eş'ârı 229

666. Hadis Ali b. Ebû Tâlib Radıyallahu Anhın Kazâ ve Kadere Dair Bir Hadisi 233

Bu Hadisin Yüksek Kıymet-i İlmiyye ve Edebiyyesi 236

Saadet ve Şekavet Hakkında Eş'ariyye ve Muhalifleri 236

667. Hadis İslâm'dan Başka Bir Dine Yemin Etmeye Dair Sâbit b. Dahhâk Hadisi 237

Müntehire Namaz Kılınır mı? 240

668. Hadis Müntehir Hakkında Cündeb Hadisi 240

669. Hadis İntiharın Nevine Göre Müntehirin Azap Olunacağına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 241

670. Hadis Ölüyü İyilikle Yâdetmeye Dair Enes b. Mâlik Hadisi 242

Cenazeyi Tezkiye ve Hayır veya Şer ile Yâd ve Şehâdetin Tesiri 244

671. Hadis Cenazeye Hüsn-ü Şehadette Bulunmaya Dair Ömer Radıyallahu Anh Hadisi 246

Tezkiyenin Bilgiye ve Vâkıa Mutabakatı Şart mıdır? 247

672. Hadis Kabir Azabına Dair Berâ b. Âzîb Hadisi 248

Kabir Azabının Hak Olduğuna Dair Âyât-ı Kerîme 250

Bu Âyetlerdeki Azabı, Eimme-i Selefin Kabir Azabı ile Tefsir Buyurmaları 250

673. Hadis Resûl-i Ekrem'in Ehl-i Kalîbe yani Bedir Maktullerine Hitabına Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 251

674. Hadis Bu Babda Âişe Radıyallahu Anhâ Hadisi 253

Âişe ve Abdullah b. Ömer Radıyallahu Anhüm Rivayetlerinin Sûret-i Te'lîfi 254

Hazret-i Ömer'in Sualinden Gayesi 254

675. Hadis Kabir Ahvaline Dair Esmâ Radıyallahu Anhâ Hadisi 254

676. Hadis Kabir Azabı Hakkında Ebû Eyyûb el-Ensârî Radıyallahu Anh Hadisi 256

677. Hadis Resûl-i Ekrem'in Kabir Azabından İstiâze Buyurduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 258

678. Hadis Ölüye Cennet ve Cehennemdeki Makamının Gösterileceğine Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 259

679. Hadis Resûl-i Ekrem'in Oğlu Hazret-i İbrâhim'in Cennette İrdâı Hakkında Berâ b. Âzib Hadisi 261

Bu Hadîs-i Şerif Münasebetiyle Çocuk Bakımı Hakkında Hatıra Gelen Büyük Bir Şüphenin Halli 261

680. Hadis Evlâd-ı Müşrikîn Hakkındaki İbn Abbas Hadisi 263

681. Hadis Evlâd-ı Müşrikîn Hakkında Semüre Hadisi 265

682. Hadis Meyyit Namına Yapılacak Hayırdan Müteveffanın Müsâb Olacağına Dair Hazret-i Âişe Hadisi ····· 269

683. Hadis Resûl-i Ekrem'in Vesîle-i İrtihâli Olan Hastalığında Hazret-i Âişe Hânesini Arzu Buyurduğu ve Orada Vefat Edip Oraya Defnolunduğu Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi ····· 270

Âişe Radıyallahu Anhânın Fazileti ve Müstesna Bir Âlîcenaplığı ····· 270

684. Hadis Resûl-i Ekrem'in İrtihali Sırasında Kendilerinden Razı Olduğunu Hazret-i Ömer'in Haber Verdiği Altı Zat ····· 272

Hazret-i Ömer'in Tavsiyeleri ····· 273

Resûl-i Ekrem'le İki Halifesinin Merâkıd-ı Mübârekelerinin Vaziyetlerine Dair Haberler 273

Tastîh ve Tasnîm-i Kubûr Hakkında İmam Şâfiî ile Eimme-i Sâirenin Ârâ ve İctihadları 274

Bu Rivayeti İzah Eden Diğer Rivayetler ····· 277

Velîd b. Abdülmelik Zamanında Ömer b. Abdülazîz Mârifetiyle Hücre-i Saâdet ile Mescid-i Şerifin Tecdîd ve Tevsîine Dair Haberler ····· 277

Bu Üç Merâkıd-ı Mübârekenin Bulunduğu Hazret-i Âişe Hücresi Hakkında Tarihî Bir Hulâsa ····· 280

685. Hadis Emvâtın Mesâvîsini Yâdetmek Menhî Olduğuna Dair Hazret-i Âişe Hadisi · 281

Hadis Râvilerinden Mecrûh Olanları Cerhetmenin Cevazı ····· 281

Kitâbü'z-Zekât

686. Hadis Zekâtın Vücûbu Hakkında İbn Abbas'ın Rivayet Ettiği Muâz b. Cebel Radıyallahu Anh Hadisi ····· 285

Bu Hadisin Rivayet Tarikleri ····· 285

Zekâtın Lugavî ve Şer'î Mânaları ····· 286

İslâm Dininin Bu Malî Vecîbeye Verdiği Müstesna Kıymet ve Ehemmiyet ····· 286

Kitap ve Sünnet ile Vaz' ve Tesis Buyurulan Zekât Vecîbesi Hakkında İcmâ-ı Ümmet Rivayeti. Zekâtı İnkâr Eden Kimsenin Tekfiri ····· 287

Zekâtın Farziyeti Hakkında Delîl-i Mâkul ····· 287

Zekâtın Bir Vazife Halinde Teşrî' Buyurulmasının Ahlâk Üzerindeki Büyük Tesiri ····· 288

Yemen'in Umûr-ı Maliyesi Beş Mıntakaya Taksim Edilmiştir ····· 288

Yemen Halkı Ne İtikadda İdiler ····· 288

Küffârın Fürû-i A'mâl ile Mükellef Olup Olmadıkları Hakkında Ulemânın İhtilâfları ·· 289

Bir Beldeden Diğerine Zekât Nakli Hakkındaki Fukahanın İctihadları ····· 289

Yetimin Malından Zekât Lüzumu Hakkında Ulemânın İhtilâfı ····· 291

Zekâtın farz kılındığı tarih hakkında ihtilâf edilmiştir ····· 292

Muâz'ın Yemen'e Târîh-i İ'zâmı Hakkında Ulemânın İhtilâfı ····· 292

687. Hadis Zekâtın Vücûbuna Dair Ebû Eyyûb el-Ensârî Radıyallahu anh Hadisi ····· 293

688. Hadis Bu Babda Ebû Hüreyre'den Rivayet Olunan A'râbî Hadisi ····· 295

689. Hadis Ehl-i İrtidadın Katli Hakkında Ebû Bekir Radıyallahu anhın Hükmü ve Hazret-i Ömer'in İtirazı ····· 297

Hazret-i Ebû Bekir'in İctihadının Müstened-i Şer'îsi ····· 299

Bu İrtidad ve İrticain Tarihî Safhası ····· 299

Hazret-i Sıddîk'ın Yüksek İradesi ve Nüfûz-ı Nazarı ····· 301

690. Hadis Zekâttan İmtina Edenler Hakkında Tahzîrât-i Şedîde ····· 301

Kenz Nedir? Kenzden Tahzir Hususundaki Âyet-i Kerîmenin İzahı 302
Kenz Hakkında Ebû Zer el-Gıfârî Hazretlerinin Mezhebi 303
Hakk-ı Halb Mekârim-i Ahlâktandır 303
Ağaçların Meyvesinde Fukara Hakkı 304

691. Hadis Zekâttan İmtina Edenlerin Zemmi ve Sûret-i Ta'zîbi Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi ve İzahı 304

692. Hadis Nisâb-ı Zekât Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Radıyallahu anh Hadisi 307

Zekât Ne Zaman Farz Kılındı? 308
Ukıyyenin Medlûl-i Lugavî ve Şer'îsi 309
Asr-ı Saâdet'te Altın ve Gümüş Nisabının İstinat Ettiği Vezn-i İktisadî Hakkındaki Rivayetler ve Ulemânın Akvâli 310
Altın ve Gümüş Nisabının İstinat Ettiği Vezn-i Şer'î 310
Ebû Ubeyd Kāsım b. Sellâm'ın Bir Terceme-i Hâli 310
Asr-ı Saâdet'te Tedavül Eden Dirhemler Hakkında Hattâbî, Mâverdî ve Kurtubî'nin Rivayetleri 311
Bu Babda Hanefî Fukahasının Tevhîd-i Nukud ve Vezn-i Seb'aya Dair Rivayetleri 312
Makrîzî'nin Evzân Hakkındaki Rivayetleri, Kırat ve Dinarın Mahiyetleri 313
Muhakkik İbnü'l-Hümâm'ın Vezn-i Seb'a Hakkındaki Mühim Bir Mütalaası 314
Kitâbü'l-Mekâyîl'de Bildirilen Evzân-ı Kadîme 315
Kāmus'ta Örfî ve Şer'î Ukıyyenin Tefrik Edilmemiş Bulunması 315

Burada İstitrâden Bir Şüpheyi de Halletmek İsteriz 316
İlk İslâm Sikkesinin Târîh-i Darbı Hakkındaki Rivayetlerin Tetkiki 316
İlk İslâm Sikkeleri 317

Abdülmelik'i Para Darbına Sâik Ne İdi? 319

Bu Paraların Evsâf-ı Mümeyyizesi 319
Şâfiî ve Hanbelî Kitaplarındaki Dirhem Hesapları 320
Dirhem-i Şer'î ve Dirhem-i Örfî ile Miskal Hesapları 321
Dirhem ve Dinarın Eczâsı 322

İlk İslâm Parasının Ümmet Üzerinde Tesiri 322

ALTIN NİSABI 323
Altın Nisabına Dair Tâbiî Ulemâsının Akvâl ve İctihadları 325
Atâ, Tâvûs, Zührî gibi Bazı Eimme-i Selefin Altın Nisabında Altının Veznine Değil, O Günü Câri Olan Kıymetine İtibar Ettikleri 325

Ziyâde-i Nisâbın Hükmü 327

Bu Mütehâlif İctihad Ashabından Her İki Tarafın İstinat Etikleri Deliller Bervech-i Âtîdir 327
Bu Babda İmam Ebû Hanîfe'nin Mezhebi ve Delilleri 328

Emvâl-i Zekâtın Zammı ve Kıymetle Alâkası 329
Eimme-i Hanefiyye'nin Kıymete İtibar Ettikleri 330
Takvim ile Zam Hususunda Mezâhib-i Sâire Eimmesinin Muhalefetleri 332

Ziyâde-i Nisâba Dair Ahkâm 332
İmam Ebû Hanîfe'nin Mezhebi ve Bu Babda İrat Edilen Deliller 333

Bu Muhalif İctihad Sahiplerinden Her İki Tarafın İstinat Ettikleri Delilleri Şunlardır: 333

Veznin Ehemmiyeti, Senceler ve Cam Dirhemler 334

Nakdin Lugavî ve Istılahî Mânası 336

Nukud-ı Kadîme ve Nukud-ı Ahîre 337
Felslerin Nisab ve Zekâtı 337
Eimme-i Mezâhibin İhtilâfları 338
Felslerin Zekâtında Hanefî Fukahasının İctihadları 339
Felslerin Zekâtında İmam Şâfiî ve Mâlik'in İctihad ve İstidlâlleri 340
Evrâk-ı Nakdiyyenin Zekâtı 341
Evrâk-ı Nakdiyyenin Târîh-i İcâdı ve İrâde-i Milliyye ile Tedavülü 341
Varaka-i Nakdiyyeden Zekâtın Sûret-i İstidlâli 342
Devenin Nisâb-ı Zekâtı 343
Meyve ve Hubûbatın Öşrü 343
Deyn-i Kavî, Deyn-i Vasat, Deyn-i Zayıf 343
Sâ-ı Nebevî Hakkında Bir Mühimme 344
Mahsûlât-ı Arziyyenin Öşrü Hakkında İmamların İhtilâfı 345
İmam Ebû Hanîfe ile Eimme-i Selefin İstinat Ettikleri İbn Ömer ve Câbir Hadisleri 346
Nisabların Tevâzünü, Ginânın Tahakkuku. 347
Nisablar Arasındaki İktisadî Tevazünü Ahmed ed-Dihlevî'nin Hüccetullâhi'l-bâliğa'da İzahı 348
Bu Babda Buhârî'nin Rivayeti 348
Asr-ı Saâdet'le Zamanımızın İktisadî Vaziyetlerinin Mukayesesi 349
Şer'î Ginânın Dereceleri 350
Bu Hadisler Hakkında Ali el-Kārî'nin ve Dihlevî'nin Mühim Mütalaaları 352
İstemesi Câiz Olan ve Olmayan Kimseler Hakkında Kabîsa İbn Muhârik Hadisi ve İstemenin Birtakım Âdâba Tâbi Tutulduğu 353
Dinimizin Tese'ülden Menetmekle İzzet-i Nefsin Muhafazası gibi Âlî Gayeler İstihdaf ettiğine Dair Bir İstitrâd 354
Altın ve gümüş nisabında veznin mevkii ve bunlarla eşyanın takvîmi 355
Dirhemlerin Tağşîşi 357
İmam Mâlik'in Bu Babdaki Mezhebi Şöyledir: 357
Mağşûşenin Zekâtında İmam Mâlik ve İmam Ebû Hanîfe Mezhepleri 357
İmam Ebû Hanîfe'nin Mezhebi 358
Nisabda, Zekâtta Aded-i Esmân Nehci 359
Bişr b. Gıyâs el-Merîsî'nin: Nisab ve Zekât Hesabında Vezne Değil Adede İtibar Edilmelidir İctihadı 360
Mağribî ile İbn Habîb'in Bu Babdaki İctihadları 361
Muhammed b. Fazl el-Buhârî'nin Gatârife Felslerinden Sayı ile Zekât Hesap Edilmesi Hakkındaki Fetvası, Halvânîler'in, Serahsîler'in Kendisini Takibi 361
Her beldenin kendi dirhemi muteberdir, düsturu ve bu düsturun takyidi mütalaaları 363
Muhakkik İbnü'l-Hümâm'ın Bu Düsturu Takyidi ve Cevaplar 363
Sâhib-i Nahr'in Takyidi ve İbn Âbidîn'in Mühim Bir Tembihi 365
Nisab, Zamanın ve Bunun Müstened-i İleyhi Olan Evzân ve Nukūdun Örf ü Âdetle Derece-i Alâkası 366
Nisabda Kıymet Nehci 368
Örf ü Âdetin Mevki-i Şer'îsi 370
Örf ü âdet 371
Sâdât-i Hanefiyye'nin Örf ü Âdetin Tahkimi Hususundaki İctihadları 372

Mezâhib-i Sâire Eimmesinin Noktainazarları *376*
İbnü'l-Kayyim'in Örf Hakkında Mühim Bir Mütalaası *376*

Zamanımızdaki İktisadî Vaziyetin, Gınâ-i Şer'î Nisabı Üzerindeki Tesiri **378**

1315, 1320 Tarihlerinde Altın ve Gümüş Nisabının Lira ve Mecidiyelerden Mukabil Miktarları Hakkında Fetvahânenin Sualine Karşı Darphânenin Cevabı *380*
1926 Tarihinde İstanbul Müftülüğü'nün Bir Sualine Cevaben de Bu Nisabların Varaka-i Nakdiye ile Tutarı Bildirilmiştir *381*
1937 Tarihinde Diyanet İşleri Riyâseti'nin Sualine Cevaben Altın ve Gümüş Kıymetleri Hakkındaki Tezkeresi *381*
Asr-ı Saâdet'le Hâlihazır İktisadî Vaziyetlerinin Mukayesesi *382*
Külçe Gümüş Kıymeti ve Râyiç Paramız Olan Cumhuriyet Liralarıyla Zekât Miktarı *382*
Altın Nisabı Olan Yirmi Miskal Altının Türk Lirası ile Mukabili *383*
Yirmi Miskal Altının Piyasadaki Kıymetine Göre Zekâtı *384*
Zamanımızda Altın Nisabının Gümüş Lira ile Takvimi Lüzumu *384*

Gümüş Nisabını Altın ile Takvîm Câiz midir? **386**

Riyâset-i Celîleden Bir Temennî **386**

693. Hadis Helâl Kazançtan Verilen Sadakanın İnd-i İlâhîde Şâyân-ı Kabul Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 387
Sadakada Minnet ve Ezânın Menhî Olduğu *388*
Müteşâbihat Hakkında Selef Mezhebi *390*

694. Hadis Zekât Vermeye Müsâreat Edilmesine Dair Hârise b. Vehb Radıyallahu Anh Hadisi 391
Buhârî'nin Sülâsiyyât Hadislerine Dair Bir İzah *391*

695. Hadis Zekâta Müsâreat Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 392

696. Hadis Zekâta Müsâreat Hakkında Adî b. Hâtim Hadisi 393
İki Mûcize-i Nebeviyye *396*

697. Hadis Âhir Zamanda Harp Çokluğundan Erkek Azalıp Kadın Çoğalacağına Hatta Bir Erkeğin Kırk Kadının Vekîl-i Umûru Olacağına Dair Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi 398
Eşrât-i Sâat Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi *398*
İlmin Sûret-i İntizâına ve Cehlin Şüyûuna Dair Abdullah b. Amr Hadisi *399*

698. Hadis Asr-ı Saâdet'teki Maîşet Darlığını ve Fütûhât-i İslâmiyye Üzerine Refah ve Saâdet Devri Açıldığını Bildiren Ebû Mes'ûd Hadisi 400
İbadette İhlâsın Kur'ân-ı Kerîm'de Beliğ Bir Temsili *401*

699. Hadis Hazret-i Âişe'nin Bir Hurma Sadaka Buyurmaları. Âişe Hazretleri Bir Kere de Kendisine Muâviye Tarafından Hediye Edilen İki Kese Altını Bir Günde Fukaraya Dağıtmış, Akşam Vakti Zeytin Ekmekle İftar Etmişti 403

700. Hadis Sahih ve Son Derece Bahil Olup da Sadaka Verir de Fakir Olurum Korkusu Gönlünde Hâkim Olduğu Halde Verilen Sadaka, Sadakaların Efdali Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 404

701. Hadis (أسرعكن لحوقا بي أطولكن يدًا) Hadisi 406
İrtihâl-i Peygamberî'den Sonra Ezvâc-i Tâhirattan İlk Vefat Eden Kadın Sevde midir, Yoksa Zeyneb bint Cahş mıdır? *408*

702. Hadis Hayır Kastıyla Verilen Sadakadan Müsâb Olunur, Bu Babda Rivayet Olunan Ebû Hüreyre Hadisi 409

703. Hadis Zekâtın Fazîlet-i Ahlâka Hizmeti Hakkında Ma'n b. Yezîd b. Ahnes Hadisi · · 411
Bu Oğul, Baba, Büyük Babanın Üçü de Sahâbîdir, Bedrî'dir, Ashap Arasında Bu Şerefi İhraz Etmiş Hiçbir Aile Yoktur · · · · · 412
Kişinin Akrabasına, Usulün Fürûa ve Fürûun Usule Sadakaları Hakkında Ahkâm · · · · · 412

704. Hadis Zevcin Malından Kadının Tasaddukuna Dair Hazret-i Âişe Hadisi · · · · · 413
Yedi Sınıf İnsanlara Cenâb-ı Hak Mahşerde Arşının Gölgesinde Sâyebahş Eder · · · · · 414

Hazret-i Âişe Hadisinden Müstefâd Olan Fıkhî ve İçtimaî Hakikatler · · · · · 415

705. Hadis Yed-i Ulyâ, Yed-i Süflâdan Hayırlı Olduğuna Dair Hakîm b. Hizâm Hadisi · · 417
Sadaka ve Zekâtın Efdali Çok Mal, Bol Servetten Verilendir · · · · · 418
Mecmû-ı Malı Tasadduk Câiz midir? · · · · · 419

Yed-i Ulyâ ve Yed-i Süflâ · · · · · 420
Tasaddukun Tertibine Dair Nesâî'nin Ebû Hüreyre'den Bir Rivayeti · · · · · 420

706. Hadis Tese'ülden Tahzire Dair İbn Ömer Hadisi · · · · · 421

707. Hadis Hayra Delâlet Hususunda Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi · · · · · 422

708. Hadis Esmâ bint Ebû Bekir'e Resûl-i Ekrem "Kesenin Ağzını Boğma, İnfak Et! Sonra Allah da Sana Nasîbini İmsak Eder" Buyurmuştur · · · · · 423

709. Hadis Kâfirin İslam Olması Üzerine Küfür Halinde İşlediği Hayır İşlerden Müsâb ve Müstefîd Olmasına Dair Hakîm b. Hizâm Hadisi · · · · · 423

710. Hadis Efendisinin Sadakasından Hâdiminin de Müsâb Olması ve Müsâb Olmanın Şartları · · · · · 425

711. Hadis Münfika Halef ve Bedelinin, Mümsike de Malının Telefi Suretinde Meleklerin Duası Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi · · · · · 426

712. Hadis Bahîl ile Sahînin Halini Musavvir Ebû Hüreyre Rivayeti · · · · · 427

Hadisin Arzettiği Edebî Üslûp · · · · · 428

713. Hadis Her Ferd-i Müslimin Kendi Haline ve Derece-i Maişetine Göre Bir Sadakası Vardır · · · · · 429
Nefis Şeyden ve Helâl Maldan Verilen Sadaka Kabul Olunur · · · · · 431

714. Hadis Bir Zekâtlık Koyunun Taksimi Câiz midir? · · · · · 432

715. Hadis Zekatın Aynen Verildiği Gibi Takvim Edilerek Bedelen de Verilmesinin Cevazına Dair Enes b. Mâlik Hadisi · · · · · 434
Arz ile Araz Arasında Fark · · · · · 435
Zekâtın Aynen veya Bedelen Verilmesinin Cevazı · · · · · 436
Takvim ile Bedelen Zekâtın Cevazında İmam Buhârî'nin de Hanefî Mezhebini İltizamı · 436
Bu Babda Mâlikî, Şâfiî, Zâhirî Mezhebi · · · · · 439
Kitâbetle Rivayetin Sıhhati ... · · · · · 440

716. Hadis Zekâtta Müteferrik Mal Cemedilmez, Müctemi de Tefrik Olunmaz · · · · · 440
Enes b. Mâlik Hadisinden Müstefâd Olan Bu Esasa Ebû Hanîfe, Şâfiî, Mâlik Hazerâtının Tefrî Ettikleri Mesâil · · · · · 441

717. Hadis İki Şerikten Birisi Müşterek Malın Zekâtını Verirse Âhar Şerike Hakk-ı Müracaatı Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi · · · · · 442
Hulta ve Şirket Hakkında Bazı Ulemânın Bildirdiği Şartlar ve İmam Ebû Hanîfe'nin Yüksek Bir Dehâ-yi İktisadî ile Dermeyan Ettiği Bir Şart · · · · · 443

718. Hadis Deve zekâtını beyan hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi · · · · · 445
Arap ve A'râb Kelimelerinin Medlûlleri · · · · · 446

719. Hadis Hazret-i Ebû Bekir'in Enes b. Mâlik'i Bahreyn'e Zekât Âmili Gönderirken Ahkâm-ı Zekâta Dair Verdiği Meşhur Mektubunun Deve ve Koyun Zekâtına Dair Ahkâmı · · · · · 447

720. Hadis Bu Mevzuda Enes b. Mâlik'in Diğer Bir Hadisi · · · · · 449

721. Hadis Zekâtta Ne Malın Yaşlısı ve Ayıplısının, Ne de Koç Gibi Döl Hayvanının Alınmasına Dair Enes b. Mâlik Hadisi · · · · · 453

Deve Köşekleri, Buzağılar, Kuzular Zekâta Tâbi midir? · · · · · 454

İmâm-ı Âzam'ın Kuzunun Zekâtı Meselesinde Üç Defa Tebdîl-i İctihad Ettiği ve Her Birinin Vechi · · · · · 454

Hidâye'de Bu Üç Nevi İctihadın İlmî Esbâb ve Vücuhuna da İşaret Edilmesi · · · · · 455

722. Hadis Resûl-i Ekrem Muâz b. Cebel'i Yemen'e Gönderirken Evâmiri Cümlesinden Birisi de: Halkın, Sahibi Nazarında En Kıymetli Malını Zekât Olarak Almaması idi. Bu Hususta İbn Abbas'ın Bir Rivayeti · · · · · 457

723. Hadis (لن تنالوا البر حتى تنفقوا مما تحبون) Âyet-i Kerîmesinin Sebeb-i Nüzûlü Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi · · · · · 457

Bağ, Bahçe, Akar Edinmek Mubahtır · · · · · 459

724. Hadis Akrabaya Verilen Sadaka Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Radıyallahu anh Hadisi · · · · · 460

725. Hadis Müslimin Atında ve Kölesinde Zekât Olmadığına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 462

Bu Babda Vârit Olan Diğer Haberler · · · · · 462

Zekât-i Hayl, Yük, Alûfe ve Sâime Hayvanları · · · · · 463

726. Hadis Resûl-i Ekrem Sallallahu aleyhi ve sellemin Bir Hutbesinde Dünya Mal ve İhtirasının Ümmetini Dalâlete Sevketmesinden Endişelendiğine Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi, Bu Endişelerini İki Veçhile Beliğ Bir Surette Temsil Buyurmaları · · · · · 466

727. Hadis Zevcenin Zevcine ve Kardeş Yetimlerine Tasaddukunun İki Ecri Vardır: Ecr-i Sıla, Ecr-i Sadaka · · · · · 469

728. Hadis Bu Mevzuda Ümmü Seleme'nin Diğer Bir Hadisi · · · · · 470

729. Hadis İbn Cemîl'in Zekâttan İmtinâı ve Resûl-i Ekrem'in İtâbı · · · · · 471

Hâlid b. Velîd'in Harp Levazımının Zekâttan İstisnası · · · · · 473

Beytülmâlin Müzâyakasına Mebnî Hazret-i Abbas'ın Zekâtının Bir Sene Evvel İstifası · 473

730. Hadis Ebû Saîd el-Hudrî Hazretlerinden Rivayet Olunan İsti'fâf ve İstiğnâ Hadisi · 475

Tese'ülde Salâh, Harama Müeddî Olmamakla Meşruttur · · · · · 475

731. Hadis Tese'ülden Tenfîr ve Alın Teriyle Kazanmaya Tergîbe Dair Ebû Hüreyre'nin Rivayet Ettiği İhtitâb Hadisi · · · · · 477

Bu Babda Abdullah b. Ömer Hadisi · · · · · 478

732. Hadis Bu Babda Zübeyr b. Avvâm Hadisi · · · · · 478

Efdal-i Mekâsib Ziraattır. Zürrâın Hali, Tevekkül Örneğidir · · · · · 479

733. Hadis Ferâgat-i Nefs ile Kazanç Mübarektir. Hırs ile Kazançta Meymenet Yoktur. Bu Babda Hakîm b. Hizâm'ın Ulüvv ü Tab'ını Bildiren Bir Rivayeti · · 480

734. Hadis Talepsiz, Hırssız Gelen Hediyenin Kabulünü Âmir Ömer b. Hattâb'ın Bir Rivayeti · · · · · 482

Her Verilen Hediye Kabul Edilir mi? Bu Babda Ulemânın Akvâl ve Mezâhibi ve Delilleri ve Taberî'nin Sûret-i İstidlâli · · · · · 483

735. Hadis Tese'ülü Sanat İttihaz Etmekten Mene Dair Abdullah b. Ömer Hadisi · · · · · 487

736. Hadis Miskin, Kapılarda Dolaşan, Halktan Bir İki Lokma Ekmek, Bir İki Hurma Alan Kimse Değil, Hakiki Miskin Hiçbir Şeye Mâlik Olmayıp Halka İzhâr-ı Hâl Etmeyen Ashâb-ı İffettir 488
Ashâb-ı Suffe ve «لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللهِ» Âyet-i Kerîmesinin İzahı 488
Dedikodunun, İsrafın, Kesret-i Sualin Menhî Olduğuna Dair Mugīre b. Şu'be Hadisi ve Bunların İzahı 489
Müslim ve Mümin Kelimelerinin Medlûlleri Arasında Fark 490
737. Hadis Tebük Seferi'ne Dair Ebû Hümeyd es-Sâidî Hadisi 491
Tebük Mevkii ve Bu Seferin Târîh-i Vukuu ve İzahı 493
Mescid-i Dırâr'ın İhrak ve Tahribi 494
Tebük Seferi'nden Tahallüf Eden Üç Sahâbî 494
Tebük Seferinden Tehallüf Edenler ve «وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا الْآيَة» Kavl-i Şerifinin İzahı 494
Hadisten Müstefâd Olan Bir Mu'cize-i Nebeviyye 496
Harsın İcrâsı Vâcip midir Yoksa Müstehap mıdır? 497
Hars ü Tahmin ve Buna Dair Mesâil-i Şer'iyye 497
738. Hadis Yağmurla, Nehir Suyu ile Sulanan Yerin Mahsulü Öşre; Dolapla, Âlât-ı Sınâiyye ile Sulanan Yerin Mahsulü Nısf Öşre Tâbidir 499
739. Hadis Resûl-i Ekrem'in, Hafîdini Sadaka Hurmayı Yemekten Menine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 501
Âl-i Muhammed'e Sadaka Haramdır 502
Âl-i Muhammed Kimlerdir? 503
Âl-i Muhammed'e Sadaka Niçin Haramdır? 504
740. Hadis Sadaka Eden Kimsenin Sadakasına Rücûu Sahih Değildir 504
741. Hadis Ölü Hayvan Derisinin Debâgatla Tahâreti Hakkında İbn Abbas Hadisi 505
Bu Babdaki Âra ve Mezâhib 506
742. Hadis Berîre'ye Sadaka Verilen Bir Parça Et Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 508
«الولاء لمن اعتق» Hadisi 508
743. Hadis Mazlumun Bedduasından Tahzire Dair Muâz b. Cebel Hadisi 509
744. Hadis Resûl-i Ekrem'in Sadaka Sahiplerine Dua Buyurması 510
745. Hadis Denizden Çıkarılan Eşya Vergiye Tâbi midir? Bu Babda Rivayet Olunan Hadîs-i Haşebe 512
Bu Hadisin Zekât Bahsiyle Vech-i Münâsebeti 514
Amber ve İncinin Zekâtı ve Amberin Denizde Tahassulü Keyfiyeti 514
746. Hadis Behime, Kuyu ve Madenin Zararı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 515
Maden, Hazine, Rikâzın Medlûlleri. İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'nin Noktainazarları ... 516
Bu İki İmama, İmam Buhârî'nin Sahîh'inde Muzâhereti 517
İmam Buhârî'nin Ebû Hanîfe Hazretlerine «قال بعض الناس» Tabiriyle Tecavüzü ve Bu Babda Serdettiği Deliller 517
Bir Fıkra-i Mu'tarıza 518
Şimdi Ebû Hanîfe Hazretleri Lisanından Cevap Vereceğiz 519
747. Hadis Resûl-i Ekrem'in Zekât Âmillerinden İbnü'l-Lütbiyye'yi Muhasebe ve Muâhaze Buyurması 522
Zekâtın Masrıfları 523
Ganî, Fakir, Miskin 524

Masârif-i Zekâttan Fukara ve Mesâkin 525
Fakir Zimmîye Sadaka Vermek Câiz midir? 526
Masârif-i Zekâttan Zekât Âmilleri 527
Masârif-i Zekâttan Müellefe-i Kulûb 528
Hazret-i Ebû Bekir'in Zamân-ı Hilâfetinde Hazret-i Ömer'in Müdahalesiyle Bunların Meni 529
Bunun Bir Nazîri Müşriklerle Kat'-ı Münasebet 530

Berâet ve Kat-ı Münâsebet İlânının Ehemmiyeti 531
Sûre-i Tevbe'nin Baş Tarafındaki Beş Âyet-i Kerîmenin İzahı 531
Masârif-i Zekâttan Fekk-i Rikāb 533
Masârif-i Zekâttan Gārimîn 533
Masârif-i Zekâttan Guzât-i Müslimîn 534
Masârif-i Zekâttan İbnü's-Sebîl 535

Bazı Mesâil-i Mühimme 535
Zekâtta Temlik Şartı 537
Bazı Fıkhî Hükümler 537
Fakr ü Gınâsı Mâlûm Olmayan Kimseye Verilen Zekâtın Hükmü 539
Zekât Naklinde Kerahet ve Kerahete Mani Olan Sebepler 541
Ehl-i Bid'ata Zekât Vermek Câiz Değildir 544
Zekât Verilirken Dikkat Edilmesi Mendup Olan Cihetler 544

748. Hadis Tahnîk-i Nebî Aleyhisselâm 545
Resûl-i Ekrem'in Sadaka Develerini Damgalaması 546
Urenîlerin Meşhur Şenâati 547
Resûl-i Ekrem'in Bunlar Hakkında Mehâbetli Siyaseti 548
Müslenin Menhî Olduğu 550
Sadaka Lafzının Umumi Mânası ve Bu Mânada Vârit Olan Hadisler 551

Sadaka-i Fıtır Bahsi

749. Hadis Vücûb-ı Fıtra Dair İbn Ömer Hadisi 554

Sadaka-i Fıtrın Mahiyeti 554
Sadaka-i Fıtır İslâmî Bir Lafızdır 555
Fitre Lafzının Üç Medlûlü 556
Fitre Lafzının Şer'î Medlûlü Hükmü, Zamân-ı Vücûbu, Şartı, Hikmet-i Teşrîi 557

Sadaka-i Fıtrın Hükmü 557
Sâ' ve Müd Hesabında İmam Ebû Hanîfe ile Sair Eimmenin İhtilâfı 561
Ebû Yûsuf'un Müd Hesabında Eimme-i Selâse Mezhebine Rücûu Rivayeti ve Bunun Sûret-i Telîfi 562
Sâ' Hesabında Mûteber Olan Vezin midir, Keyl midir? İmâm-ı Âzam ile İmam Muhammed'in İhtilâfı ve Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Telifi 564

Sadaka-i Fıtır İçin Bir Kolaylık 567
Hizmetçinin Fitresi 568
Zevcenin ve Çocuğun Fitreleri 568
Ceninden Sadaka-i Fıtır Lüzumuna Dair Akvâl 569
Sadaka-i Fıtrın Müstehap Olan Zamân-ı Edâsı 570
Sadaka-i Fıtırda Muteber Olan Nisâb-ı Gınâ 571
Havâic-i Asliyye 571

Kudret-i Mümekkine ve Kudret-i Müyessire 571

750. Hadis Kendisiyle Sadaka-i Fıtır Verilen Erzak Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi · 573
Bunların Miktarı Hakkında Eimme-i Hanefiyye'nin Mezhebi · · · · · *574*
Kuru Üzümden Verilen Sadaka-i Fıtrın Miktarı Hakkında Eimme-i Hanefiyyemizin İhtilâfı · · · · · *575*
Buğdaydan Sadaka-i Fıtrın Nısf Sâ' Olduğunda Hanefîler'in Delilleri · · · · · *575*
İmâmü'l-Hüdâ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ile İmam Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Akvali · · · · *576*
751. Hadis Sadaka-i Fıtrın Envâı, Mekâdiri, Mükellefi Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi · · · · · 577

5. Cilt

Kitâbü'l-Hac

Haccın Vücûbu ve Fazileti 11
Menâsik ile Haccın Lugavî ve Şer'î Mânaları 11
Haccın Farzları ve Vâcipleri 12

Şeriat Örfünde Hac 12

Sünnet Delili 13
Vücûb-ı Hacca Delâlet Eden Âyât-ı Kerîme 13
Vücûb-ı Hacca Delâlet Eden Ehâdîs-i Şerife 13

İcmâ Delili 15
Delîl-i Mâkul 15

Hac Ne Zaman Farz Kılındı? 15

Hac Fevrî midir, Ömrî midir? 16

Kavl-i Şerifindeki Rü'yâ-yı Nebevî (لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ) 17

KÂBE-i MUAZZAMA 18

Kâbe'nin İlk Bânisi 19
Kavl-i Şerifi Veçhile Duası (رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ) 19
Mekke'de Cürhümîler 20
Arab-ı Âribe, Arab-ı Müsta'ribe 20
Hazret-i İbrâhim'in Sûret-i İnşası ve Hitâmında Diye Duası (رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) 21

Kâbe-i Muazzama'nın Vaziyeti 23

Hazret-i İbrâhim'in Daveti 23
Taraf-ı İlâhîden Kâbe'ye "Beytülatîk" Tesmiye Buyurulmasının Vechi 23

Kâbe-i Muazzama Beşeriyetin İlk Mâbedidir 24

Kâbe-i Muazzama – Cürhümlüler ve Amâlika 25
Kâbe'nin Amâlika Tarafından İkinci Binası 25
Amâlika Kimlerdir? 25

KÂBE-İ MUAZZAMA VE BENÎ HUZÂA 26
Sebe, Sedd-i Me'rib, Seylü'l-arîm 27
KUSAY ZAMANINDA MEKKE ŞEHRİNİN TESİS EDİLMESİ VE KÂBE'NİN DÖRDÜNCÜ BİNASI 27
Kusay ve Kâbe Vezâifi 27
KUSAY ZAMANINDA KÂBE'NİN BİNASI 30
KUREYŞ TARAFINDAN KÂBE'NİN BEŞİNCİ BİNASI 30
HACERÜLESVED'İN VAZ'INDA İHTİLÂF 31
HAMÂSET VE ASÂLET-İ DÎNİYYE BİD'ATI 33
Beyt-i Şerif'in Câhiliye Devrinde Çıplak Tavaf Edilmesi 33
İSLÂM DİNİNİN BU CÂHİLİYE ÂDETLERİNİ LAĞVİ 34
RESÛL-İ EKREM ÜZERİNDE NÜBÜVVETİN İLK TECELLİSİ 35
ABDULLAH B. ZÜBEYR ZAMANINDA KÂBE'NİN ALTINCI BİNASI 35
KÂBE'NİN YEDİNCİ TÂDİLİ 39
ABDÜLMELİK'İN BİR KÜSTAHLIĞI 40
KÂBE'NİN SULTAN AHMED-İ EVVEL DEVRİNDE TAMİRİ 40
KÂBE'NİN MURÂD-I RÂBİ' DEVRİNDE TECDİDİ 41
SİTÂRE-İ ŞERİFE (KÂBE ÖRTÜSÜ) 42
KÂBE'NİN ÖRTÜSÜ DEĞİŞTİRİLİNCE ESKİSİNDE NASIL TASARRUF OLUNUR? 44
MESCİD-i HARÂM 45
HAREM-İ MEKKE 46
HAREM'İN HUDUDU 47
752. Hadis Haccın Vücûbuna Dair Abdullah b. Abbas Hadisi 47
BU HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN FIKHÎ HÜKÜMLER 49
753. Hadis Resûl-i Ekrem'in Zülhuleyfe'de Tehlîle Başladığına Dair İbn Ömer Hadisi 51
754. Hadis Resûl-i Ekrem'in Râhile Üzerinde Haccettiğine Dair Enes Hadisi 52
755. Hadis Hazret-i Âişe'nin, Efdal-i Cihâd Hacc-ı Mebrûrdur Hadisi 52
756. Hadis Hac Yolunda Refes ki, Cinsî Mukārenet ve Devâvîsi ile Füsûk, Cidal Yoktur 54
757. Hadis Mevâkit-i Hac Hakkında İbn Abbas Hadisi ve Bunların Mekke'ye Bu'd-i Mesafeleri 54
758. Hadis Resûl-i Ekrem'in Zülhuleyfe'de Namaz Kıldığına Dair İbn Ömer Hadisi 56
759. Hadis Resûl-i Ekrem'in Hacca Giderken Şecere Yoluyla Gittiği, Gelirken de Muarres Tarikiyle Medine'ye Geldiğine Dair İbn Ömer Hadisi 56
760. Hadis Resûl-i Ekrem'in Vedâ Haccında Umre ile Hacca Birlikte Niyet Ettiğine Dair Hazret-i Ömer Hadisi 57
Hacc-ı İfrâd, Hacc-ı Temettu', Hacc-ı Kırân 58
761. Hadis Resûl-i Ekrem'in Vedâ Haccına Giderken Vâdi'l-Akîk'te Gecelediğine Dair İbn Ömer Hadisi 59
762. Hadis İhramlıyken Koku İstimali Hakkında Ya'lâ b. Ümeyye Hadisi 59
763. Hadis Bu Hususta Hazret-i Âişe'nin de Bir Hadisi 61
764. Hadis Telbîd ve Tehlîl-i Nebevîye Dair İbn Ömer Hadisi 62

765. Hadis Resûl-i Ekrem'in İhramı Hakkında İbn Ömer'in Diğer Bir Hadisi 62
766. Hadis Arafat'tan Müzdelife'ye Kadar Üsâme'nin, Müzdelife'den de Mina'ya Kadar Fâzl b. Abbas'ın Resûl-i Ekrem'e Deve Üzerinde Redif Olduklarına Dair İbn Abbas Hadisi 63
Resûl-i Ekrem'in Develerine Redif Almanın Mühim Bir Sâiki 64
767. Hadis Menâsik Hakkında İbn Abbas'ın Cemiyetli Bir Hadisi 64
768. Hadis Resûl-i Ekrem'in Telbiyesi Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 66
769. Hadis Menâsik Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 67
770. Hadis Menâsik Hakkında İbn Ömer Hadisi 68
771. Hadis Menâsik Hakkında İbn Abbas Hadisi 69
772. Hadis Hacc-ı Temettu' Hakkında Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Mufassal Bir Rivayeti 69
Fesh-i Hac ile Temettu' Hakkında Hazret-i Ömer ile Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin İhtilâfı 70
773. Hadis İfrad, Kırân ve Temettu' Hakkında Hazret-i Âişe'nin Mufassal Bir Rivayeti 72
774. Hadis İfrad, Kırân ve Temettu' Hakkında Hazret-i Âişe'nin Mufassal Diğer Bir Rivayeti 73
İhramın Envâı 74
775. Hadis Hazret-i Âişe'nin İhramlanma Hakkında Mühim Bir Rivayeti 75
776. Hadis Bu Babda Hazret-i Osman Rivayeti 76
777. Hadis Bu babda İbn Abbas Hadisi 76
778. Hadis Bu babda Hafsa Radıyallahu Anhâ rivayeti 77
779. Hadis Bu babda İbn Abbas'ın Bir Diğer Rivayeti 77
780. Hadis Haccın ve İhramlanmanın Üç Nevine Dair Câbir b. Abdullah Hadisi 78
781. Hadis Hacc-ı Temettu' Hakkında İmrân b. Husayn Rivayeti 79
782. Hadis Resûl-i Ekrem'in Mekke'ye Tarîk-i Duhûl ve Hurûcu 80
783. Hadis Kâbe'yi Kureyş'in Sûret-i İnşası ve Hicr-i İsmâil, Resûl-i Ekrem'in Kâbe'yi Esâs-ı İbrâhim'e İrcâ Etmek Arzusunda Bulunduğuna Dair Hazret-i Âişe'nin Mühim Bir Rivayeti 81
784. Hadis Bu mevzuda Hazret-i Âişe'nin Mühim Bir Diğer Rivayeti 82
785. Hadis Resul-i Ekrem'in Mekke'de Konaklayacağı Yere Dair Üsame b. Zeyd Hadisi 82
786. Hadis Resûl-i Ekrem'in Mina Dönüşünde Benî Kinâne Yurduna Uğrayacaklarını Belirttiğine Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 83
Resûl-i Ekrem'in Doğduğu Hâne-i Saâdetleri 83
Resûl-i Ekrem'in Abdülmuttaliboğulları'yla Beraber Şi'b-i Benî Hâşim'de Kureyş Tarafından Muhasara Edilmesi ve Bir Mu'cize-i Nebeviyye 84
787. Hadis Âhir Zamanda Kâbe'yi İki Habeşli'nin Tahrip Edeceğine Dair Ebû Hüreyre'nin Bir Rivayeti 85
788. Hadis Ramazan Orucu Farz Kılınmazdan Evvel Müslümanların Âşûrâ Günü Oruç Tuttukları ve Kâbe'ye Kisve Geçirdiklerine Dair Hazret-i Âişe'nin Bir Hadisi 85
789. Hadis Ye'cûc ve Me'cûc'un Hurûcundan Sonra da Beytullah'ın Haccedileceğine Dair Ebû Saîd el-Hudrî'nin Bir Hadisi 86
790. Hadis Kâbe'nin Tahrip Edileceğine Dair İbn Abbas Hadisi 86

791. Hadis Hazret-i Ömer'in Hacerülesved'i İstilâmından Gâye-i Şeriatı Bildiren Bir Sözü ····· 86
Bu Hususa Dair Edîb-i Muhterem Bay Tâhir Olgun Arkadaşımızın Güzel Bir Yazısı ve Hacerülesved'in Toplu Bir Tarihçesi ····· *87*

792. Hadis Beytin İçi Putlarla Dolu Bulunmasından Kazâ Umresinde Resûlullah'ın Beyte Girmediğine Dair Abdullah b. Ebû Evfâ Hadisi ····· 88

793. Hadis Feth-i Mekke Günü Resûlullah'ın Emri Üzerine Beyt-i Şerif Putlardan Tathîr Edilirken Ellerinde Fal Kalemleriyle Hazret-i İbrâhim ve İsmâil'in Suretleri de Çıkarıldığında: Allah Bunu Yapanları Helâk Etsin Buyurduktan Sonra Beyte Dahil Olduğu ····· 89
Kâbe Dahilinde Namaz Kılmanın Cevazı ····· *90*
Beytin Sakfı Kaç Direk Üzerine Mevzu Bulunduğuna Dair Haberler ····· *90*

794. Hadis Beyt-i Şerifi Tavafın Üç Şavtında Remelin Sebebi ····· 91

795. Hadis Resûl-i Ekrem'in Sûret-i Tavafına Dair Abdullah b. Ömer Hadisi ····· 92

796. Hadis Remel Hakkında Hazret-i Ömer'den Gelen Bir Rivayet ve Remelin Bir Tarifi 93

797. Hadis Resûl-i Ekrem'in Rüknülhacerülesved ile Rüknülyemânî'yi Her Zaman İstilâm Buyurduklarına Dair İbn Ömer Hadisi ····· 93
Kâbe-i Muazzama'nın Erkânı ····· *94*

798. Hadis Haccetü'l-Vedâ'da Resûl-i Ekrem'in Deve Üzerinde Mihcen ile İstilâm Buyurduğuna Dair İbn Abbas Rivayeti ····· 94

799. Hadis Hacerülesved'in İstilâmına Dair İbn Ömer Hadisi ····· 94

800. Hadis Resûl-i Ekrem'in, Ebû Bekir ve Ömer'in Mekke'ye Girdiklerinde İlk Eda Ettikleri İbadet, Abdest Alıp Tavaf Etmek Olduğuna Dair Hazret-i Âişe Rivayeti ····· 95

801. Hadis Resûl-i Ekrem'in Tavaftan Sonra İki Rek'at Namaz Kılıp Sonra Safâ ile Merve Arasında Sa'y Ettiğine Dair İbn Ömer Hadisi ····· 96

802. Hadis Kâbe'yi Tavafa Dair İbn Abbas'ın Bir Rivayeti ····· 97

803. Hadis Vedâ Haccından Bir Sene Evvel Beyt-i Şerifi Çıplakların ve Müşriklerin Tavaf Etmeleri Yasak Olduğu İlân Edildiğine Dair Ebû Hüreyre Rivayeti ····· 97

804. Hadis Resûl-i Ekrem'in Veda Haccı'nda Tavaf ve Sa'ydan Sonra Arafat'tan Dönünceye Kadar Kâbe'ye Yaklaşmadığına Dair İbn Abbas Hadisi ····· 98

805. Hadis Resûl-i Ekrem'in İbn Abbas'a, Mina Gecelerinde Mekke'de İkamet Etmek Üzere İzin Verdiğine Dair İbn Ömer Hadisi ····· 99

806. Hadis Resûl-i Ekrem'in Harem-i Şerif'te Dağıtılan Umûmî Şerbetten İçtiğine Dair İbn Abbas Hadisi ····· 100

807. Hadis (إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ) Âyet-i Kerîmesinin Sebeb-i Nüzûlüne Dair Hazret-i Âişe'nin Âlimâne Bir Mütalaası ····· 101
İsâf ve Nâile Putları ····· *102*

808. Hadis Resûl-i Ekrem'in Tavafı ve Sa'yına Dair İbn Ömer'in Bir Rivayeti ····· 103

809. Hadis Haccın Umreye Tahviline Dair Câbir b. Abdullah Rivayeti ····· 103

810. Hadis Resûlullah'ın Terviye Günü Mina'da Öğlen ve İkindi Namazlarını, Mina Dönüşü Ebtah'ta İkindi Namazını Kıldığına Dair Enes Rivayeti ····· 104

811. Hadis Resûlullah'ın Arafat'ta Oruçlu Olmadığına Dair Ümmü Fazl'ın Rivayeti ····· 105

812. Hadis İbn Ömer ile Haccâc'ın Arafat'ta Vakfe Hadisesi ····· 106

Esnâ-yı Hacda Okunan Hutbeler *107*
813. Hadis Humus Bid'atına Dair Cübeyr b. Mut'im Rivayeti 107
814. Hadis Resûl-i Ekrem'in Arafat'tan Sûret-i İfâzasına Dair Üsâme b. Zeyd Hadisi 108
815. Hadis Nebî Sallalahu Aleyhi Vesellemin Arafat Dönüşü Acelecilik Gösterip Gürültü Eden Kimseleri Uyardığına Dair İbn Abbas Rivayeti 109
816. Hadis Resûl-i Ekrem'in Mahfeli Kadınların Erken Cemre Etmelerine İzin Verdiğine Dair Esmâ Hadisi 109
817. Hadis Haccetü'l-Vedâ'da Müzdelife'den Mina'ya Harekete Dair Hazret-i Âişe Rivayeti 110
818. Hadis Bu Mevzuda Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti 111
819. Hadis Câhiliye Devrinde ve Devr-i İslâm'da Müzdelife Dönüşlerine Dair Hazret-i Ömer Rivayeti 112
820. Hadis Kurbanlık Deveye Binmek Câiz Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 113
821. Hadis Menâsik Hakkında İbn Ömer'in Mufassal Bir Rivayeti 113
822. Hadis Kurbanlığın Kılâdelenmesine Dair Misver b. Mahreme ile Mervân'ın Rivayeti 114
823. Hadis Bu Hususa Dair Hazret-i Âişe'nin Bir Hadisi 115
824. Hadis Bu Hususa Dair Hazret-i Âişe'nin Bir Diğer Hadisi 116
825. Hadis Hazret-i Ali'ye Resûl-i Ekrem Namına Kestiği Kurban Develerinin Çullarını ve Derilerini Tasadduk Etmesini Emrettiğine Dair Hazret-i Ali'nin Rivayeti 117
826. Hadis Resûlullah'ın Zevceleri Namına Kurban Kestiğine Dair Hazret-i Aîşe Rivayeti 117
827. Hadis Abdullah b. Ömer'in Kurbanını Resûlullah'ın Kurban Kestiği Yerde Kesmek İtiyadında Olduğuna Dair Rivayet 118
828. Hadis Deveyi Çöktürmeden Kesmeye Dair İbn Ömer'in Bir Rivayeti 118
829. Hadis Kurban Etinden Zebh ve Kesim Ücreti Verilmeyeceğine Dair Hazret-i Ali Rivayeti 119
830. Hadis Kurban Etinden Sûret-i İntifâa Dair Câbir b. Abdullah Hadisi 119
831. Hadis Haccetü'l-Vedâ'da Resûl-i Ekrem'in Tıraş Olduğuna Dair İbn Ömer Hadisi 120
832. Hadis Muhallikîn ve Mukassırîn Hakkında Duâ-i Nebevîye Dair İbn Ömer Rivayeti 120
Resûl-i Ekrem'in Keyfiyyet-i Halkı **121**
Resûl-i Ekrem'in Mübarek Saçıyla Teberrük **122**
Vedâ Haccında Resûl-i Ekrem'i Kim Tıraş Etmiştir? **123**
833. Hadis Bu Hususta Ebû Hüreyre Rivayeti 123
834. Hadis Bu Hususta Muâviye Rivayeti 124
835. Hadis Remy-i Cimâra Dair Abdullah b. Ömer Rivayeti 124
836. Hadis Bu Hususta Abdullah b. Mes'ûd Rivayeti 124
Remyin Zamanı *125*
837. Hadis Remy-i Cimâra Dair İbn Mes'ûd'un Diğer Bir Rivayeti 125
Taş Atmanın Sebebi **126**
838. Hadis Remy-i Cimâra Dair İbn Ömer'in Diğer Bir Rivayeti 126

Remy Olunan Çakılların Adedi 127
839. Hadis Tavâf-ı Vedâ Hakkında İbn Abbas Hadisi 128
840. Hadis Muhassab Mevkiinde Tevakkuf Hakkında Ulemânın İhtilâfı ve Bu Tevakkufun Sebebi 129
841. Hadis Hâizin Vedâ Tavafını Terkedebileceğine Dair İbn Abbas Rivayeti 129
842. Hadis Muhassab Menziline İnmenin Menâsikten Olmadığına Dair İbn Abbas Rivayeti 130
843. Hadis İbn Ömer'in Zituvâ'da Gecelemesine Dair Rivayet 132
Hac Mevsiminde Ticaret Etmenin Cevazı. Ukâz, Zülmecâz, Mecenne, Hubâşe Panayırları 132

Kitâbü'l-Umre

844. Hadis Umrenin Fazileti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 135
Umre Hakkındaki Rivayetler ve Bu Rivayetlere Göre Ulemânın Vâcip veya Mesnûn Olduğuna Dair İhtilâfları 135
845. Hadis Hacdan Evvel Umre Yapmanın Hükmüne Dair İbn Ömer Rivayeti 137
846. Hadis Resûl-i Ekrem'in Umresinin Kemiyeti Hakkında Hazret-i Âişe ve İbn Ömer Rivayetleri 138
847. Hadis Bu Hususta Enes b. Mâlik Rivayeti 139
848. Hadis Berâ b. Âzib Rivayeti 140
849. Hadis Resûlullah'ın Abdurrahman b. Ebû Bekir'e Hazret-i Âişe'yi Devesinin Arkasına Bindirip Umre Yaptırmasını Emrettiğine Dair Rivayeti 140
850. Hadis Hazret-i Âişe'nin Umre Hakkında Bir Rivayeti 141
851. Hadis Esma Radıyallahu Anhânın Resûlullah ile Birlikte Esnâ-yı Hacda Hacûn Mevkiine Uğradığına Dair Rivayeti 142
852. Hadis Resûl-i Ekrem Bir Gazâdan, Bir Hac veya Umreden Döndüğünde Her Yüksek Mahalde Üç Kere Tekbir Getirip Rivayet Olunan Duayı Okuduklarına Dair İbn Ömer Hadisi 142
853. Hadis Feth-i Mekke Günü Resûl-i Ekrem'i Abdülmuttalib Ailesine Mensup Çocukların İstikbali 143
854. Hadis Resûl-i Ekrem Bir Seferden Dönüşünde Ailesi Yanına Kuşluk veyahud Zeval Vakti Gelirdi 143
855. Hadis Resûl-i Ekrem'in Kişinin Sefer Dönüşünde Ailesinin Yanına Gece Gelmesini Nehyettiğine Dair Rivayet 144
856. Hadis Resûl-i Ekrem'in Seferden Dönüşü Hakkında Enes Hadisi 144
857. Hadis Seferde Bulunanların Aile Nezdine Dönmeye Müsâraat Etmeleri Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 145

Kitâbü'l-Muhsar

İHSÂR MESÂİLİ BİRKAÇ NEVE AYRILIR 149
Hasrın Sebeb-i Mûcibi *150*
858. Hadis İhsârın yani Hacdan Memnûiyetin Hükmüne Dair İbn Abbas Hadisi 151
859. Hadis Bu Hususta İbn Ömer Rivayeti 152
860. Hadis Bu Hususa Dair Misver b. Mahreme Hadisi 153
861. Hadis İhramlının Tıraş Olması Câiz Olan Özürler ve Savm, Tasadduk, Kurban Fidyeleri 154
BU RİVAYETLERDEN MÜSTEFÂD OLAN HÜKÜMLER 155
862. Hadis (فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا...) Âyet-i Kerîmesinin Sebeb-i Nüzûlüne Dair Kâ'b b. Ucre Hadisi 155

Kitâbü Cezâi's-Sayd

863. Hadis Cezâ-i Saydın En Meşhur ve Mufassal Olan Ebû Katâde Hadisi 159
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ) *Âyetinin Sebeb-i Nüzûlü ve Bu Âyet-i Kerîmeden İstinbat Olan Hükümler* *160*
BU ÂYETİN SEBEB-İ NÜZÛLÜ 161
BU ÂYETTEN İSTİNBAT OLUNAN HÜKÜMLER 161
864. Hadis Hımâr-ı Vahşîye Dair Ebû Katâde Hadisi 162
865. Hadis Bu Hususta İbn Abbas Hadisi 162
866. Hadis Harem'de ve Hil'de Katli Câiz Olan Hayvanlar 163
867. Hadis Bu Hususta Abdullah b. Mes'ud Hadisi 164
868. Hadis Bu Hususta Hazret-i Âişe'nin Bir Diğer Hadisi 165
869. Hadis Fetihten Sonra Hicret Yoktur 166
Harem-i Mekke'nin Hurmeti Hakkında Ebû Şüreyh el-Adevî Hadisi *167*
870. Hadis İhramlı İken Resûl-i Ekrem'in Başından Hacamat Olduğuna Dair İbn Buhayne Hadisi 168
871. Hadis Meymûne Radıyallahu Anhâyı da Muhrim İken Tezevvüc Buyurduğuna Dair İbn Abbas Hadisi 168
872. Hadis İhramlı İken Başını Yıkadığına Dair Ebû Eyyûb el-Ensârî Hadisi 169
873. Hadis Feth-i Mekke Günü İbn Hatal'in Katline Dair Enes b. Mâlik Hadisi 170
874. Hadis Müteveffâya Niyâbeten Hac Hakkında İbn Abbas'ın Rivayeti 171
875. Hadis Sabînin Haccına Dair Sâib b. Yezîd Hadisi 171
876. Hadis Ramazan Ayında Yapılan Umrenin Sevabı Hakkında İbn Abbas Rivayeti 171
877. Hadis Şedd-i Rihâle Dair Ebû Saîd Rivayeti 172
878. Hadis Mâşiyen Hac Nezrine Dair Enes b. Mâlik Hadisi 173
879. Hadis Bu Hususta Ukbe b. Âmir Hadisi 173

Kitâbü Fezâili'l-Medîne

880. Hadis Medine'nin Fazileti Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 177
Medine'de Meskûn Olan Akvâm-ı Kadîme ve Tübba'lar 177
Medine'nin İsimleri 178
Harem-i Medîne 178
881. Hadis Harem-i Medîne'ye İhtiram Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 179
882. Hadis Harem-i Medîne'ye İhtiram Hakkında Hazret-i Ali Rivayeti 180
883. Hadis Harem-i Medîne'ye İhtiram Hakkında Ebû Hüreyre'nin Bir Diğer Hadisi ... 181
884. Hadis Tebük Dönüşünde Resûl-i Ekrem'in Medine'yi Görünce "İşte Tâbe" Buyurduğuna Dair Ebû Humeyd Rivayeti 182
885. Hadis Bir Zamanlar Medine'nin Metrûk Kalacağına Dair Ebû Hüreyre Rivayeti ... 182
886. Hadis Bu Hususta Süfyan b. Ebû Züheyr Rivayeti 184
887. Hadis Ehl-i Îmanın Medine'de Toplanacağına Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 185
888. Hadis Medine Ahalisine Zarar Vermek İsteyenin Âkıbetine Dair Sa'd Ebû Vakkâs Rivayeti 185
889. Hadis Resûl-i Ekrem'in Medine Evleri Arasından Yükselen Köşklere Dair Rivayeti . 186
890. Hadis Fitne Günlerinde Medine'nin Ahvâline Dair Ebû Bekre Rivayeti 186
891. Hadis Medine'ye Tâun ve Deccalin Giremeyeceğine Dair Ebû Hüreyre Rivayeti ... 187
892. Hadis Mekke ve Medine'nin Korunmuşluğuna Dair Enes Rivayeti 187
893. Hadis Deccâle Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 188
894. Hadis Resûl-i Ekrem'in Medine'nin Faziletine Dair Bir Hadisi 189
895. Hadis Medine Hakkında Resûl-i Ekrem'in Duası ve Hayr ü Bereket Temennisi 189
896. Hadis Hicretin İlk Günlerinde Medine'nin Muhacirler Üzerindeki Sû-i Tesiri Hakkında Hazret-i Âişe Rivayeti 190

Kitâbü's-Savm

897. Hadis Ramazan Orucunun Fazileti ve Başlıca Âdâbı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 195
Ramazan Orucunun Zamân-ı Meşrûiyyeti ve Hükmü 195
898. Hadis Oruçluların Cennete (Reyyân) Kapısından Gireceklerine Dair Sehl b. Sa'd Hadisi 196
899. Hadis Bu Hususta Ebû Hüreyre Hadisi 197
900. Hadis Ramazan Geldiğinde Cennet Kapıları Açılıp Cehennem Kapıları Kapandığına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 198
901. Hadis Rü'yet-i Hilâl ile Ramazan ve Bayram Yapılması ve Mağmûm Havada Tekmîl-i Selâsîn ile Hesap Edilmesi Hakkında İbn Ömer Hadisi 198
902. Hadis Oruçlunun Yalan Söylemesi ve Yalanla Amel Etmesi Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 199

903. Hadis İftar Vaktindeki Neşeyi İfade Eden Ebû Hüreyre Hadisi 199
904. Hadis Orucun Sâim Üzerindeki Terbiyetkâr Tesiri Hakkında Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 200
905. Hadis Hilâli Görmedikçe Oruca Başlamamaya Dair İbn Ömer Hadisi 200
906. Hadis Îlâya Dair Ümmü Seleme Rivayeti 201
Îlâ-i Şer'î ve Hükmü 201
907. Hadis Ramazan ve Zilhicce Aylarının Aded-i Eyyâmı Hakkında Ebû Bekre Hadisi 202
908. Hadis Şühûr-i Arabiyye'nin Kâh Yirmi Dokuz Kâh Otuz Olduğuna Dair Abdullah b. Ömer'in Mühim Bir Rivayeti 202
Hesâbât-i Felekiyye ile Hilâlin Sübûtu Hakkında Ulemânın İhtilâfı ve İbn Sübkî'nin Riyâzî Hisâbâtı İltizam Eden İctihadı 203
909. Hadis Ramazana Bir, İki Oruçla Tekaddüm Ederek Yevm-i Şekte Oruç Tutmaktan Nehye Dair Ebû Hüreyre Hadisi 205
1344 Sene-i Kameriyyesinden İtibaren Hilâlin Rasathânenin Hey'î Hesabı ile Resmen Tesbit Edildiği 205
910. Hadis (أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ) Âyetinin Sebeb-i Nüzûlü Hakkında Berâ Hadisi 206
911. Hadis Hayt-ı Esved ile Hayt-ı Ebyazın, Sevâd-ı Leyl ile Beyâz-ı Nehâr Olduğuna Dair Adî b. Hâtim Hadisi 207
Fecr-i Kâzib, Fecr-i Sâdık 208
Resûl-i Ekrem'in Fecr-i Mustatil ile Fecr-i Mustatiri yani Fecr-i Sâdık ile Fecr-i Kâzibi en İbtidâî İnsanların Bile Anlayabileceği Şekilde Tarifine Dair Abdullah b. Mes'ûd'un Rivayeti 208
912. Hadis Sahûr ile Sabah Namazı Arasındaki Zamanı Tayin Eden Zeyd b. Sâbit Hadisi 209
913. Hadis Sahur Yemeği Yenilmesine, Bunda Bereket Bulunduğuna Dair Enes b. Mâlik Hadisi 210
914. Hadis Zevalden Evvele Kadar Oruca Niyetin Cevazına Dair Seleme Hadisi 210
915. Hadis Resûl-i Ekrem'in Fecirden Sonra Gusledip Oruç Tuttuğuna Dair Rivayet 212
916. Hadis Sâim Zevcin Zevcesini Takbili Câiz Olduğuna Dair Hazret-i Âişe Hadisi 212
917. Hadis Sehven Ekl ü Şürbün Bir Ziyâfet-i İlâhiyye Olup Orucu Bozmayacağına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 213
918. Hadis Keffâret-i Savma Dair Ebû Hüreyre Hadisi 214
İçtimaî ve Fıkhî Hükümler 215
919. Hadis Muhtecimin Savmı 216
920. Hadis İftar Zamanına Dair Abdullah b. Ebû Evfâ Hadisi 217
921. Hadis Seferde Oruca Dair Hazret-i Âişe Hadisi 218
922. Hadis Bu Hususta İbn Abbas Hadisi 218
923. Hadis Bu Hususta Ebü'd-Derdâ Hadisi 219
924. Hadis Bu Hususta Câbir b. Abdullah Hadisi 219
925. Hadis Bu Hususta Enes b. Mâlik Hadisi 220
926. Hadis Müteveffâdan Niyâbeten Oruç Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 220
927. Hadis Bu Hususta İbn Abbas Hadisi 221

928. Hadis İftar Vaktine Dair Abdullah b. Ebû Evfâ Hadisi 221
929. Hadis İftarın Tâcili Hayırlı ve Müstehap Olduğuna Dair Sehl b. Sa'd Hadisi 221
930. Hadis Oruca Dair Esmâ'nın Bir Rivayeti 222
931. Hadis Çocukların Oruç Tutmaları Hakkında Rübeyyi' Hadisi 223
Savm-ı sıbyân hakkında ulemânın ictihadları 223
932. Hadis Savm-i Visâlden Nehye Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 224
933. Hadis Bu Hususta Ebû Hüreyre Hadisi 225
934. Hadis İbadette İtidale Dair Ebû Cühayfe Hadisi ve Selmân ile Ebü'd-Derdâ Kıssası 226
Haklar, Vazifeler 227
Fıkhî Hükümler 228
935. Hadis Resûl-i Ekrem'in Nafile Namazının ve Orucunun Keyfiyetine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 228
936. Hadis Bu Mevzuda Enes b. Mâlik 230
937. Hadis Savm-ı Dâvûd'a Dair Abdullah b. Amr Hadisi 230
938. Hadis Resûl-i Ekrem'in Enes b. Mâlik Hakkında Kesret-i Emvâl ve Evlât ile Duasına Dair Enes Hadisi 232
939. Hadis Yevm-i Şekte Oruçtan Nehye Dair İmrân b. Husayn Hadisi 233
940. Hadis Cuma Orucuna Dair Câbir Hadisi 233
941. Hadis Bu Hususa Dair Cüveyriye Hadisi 234
942. Hadis Resûlullah'ın İbadeti Hakkında Hazret-i Âişe'nin Bir Rivayeti 235
943. Hadis Eyyâm-ı Teşrikte Oruçtan Nehye Dair Âişe Hadisi 236
944. Hadis Âşûra Orucu Hakkında Hazret-i Âişe Rivayeti 236
945. Hadis Âşûra Orucuna Dair İbn Abbas Hadisi 237

Kitâbü Salâti't-Terâvîh

946. Hadis Bu Babda Hazret-i Âişe Hadisi 241
Terâvihin Lugavî ve Şer'î Mânası *241*

Kitâbü Fazli Leyleti'l-Kadr

Bu Mübarek Geceye Kadir Tesmiyesinin Vechi Hakkındaki Mütalaalar *245*
Kadr Sûresinin Tercümesi ve Sebeb-i Nüzûlü ile Tefsir ve İzahı *245*
Kadir Gecesini İhyanın Faziletine ve Sebeb-i Gufrân Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi *245*
947. Hadis Kadir Gecesinin Tayini Hakkında İbn Ömer Hadisi 246
Kadir Gecesinin Tayininde Ulemânın İhtilâfları ve İmam Ebû Hanîfe'nin Mezhebi *247*

Leyle-i Kadir'in hikmet-i ihfâsı 249
948. Hadis Kadir Gecesine Dair Ebû Saîd el-Hudrî Radıyallahu Anh Hadisi 249
Resûl-i Ekrem'in Bir Türk Çadırında İtikâf Buyurduğuna Dair Müslim Rivayeti 250
949. Hadis Kadir Gecesinin Ramazanın Aşr-ı Evâhirinde Aranılmasını Bildiren Âmir İbn Abbas Radıyallahu Anhümâ Rivayeti 251
950. Hadis Bu Hususta İbn Abbas'ın Bir Diğer Rivayeti 251
951. Hadis Ramazanın Aşr-ı Ahîrinde Resûl-i Ekrem'in Kendisini Tamamıyla İbadete Hasrettiğine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 252

Kitâbü'l-İ'tikâf

İtikâfın Hükmü 255
İtikâfın Lugavî ve Şer'î Mânası 255
İtikâfa Niyet 256
952. Hadis Resûl-i Ekrem'in İtikâfı Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 256
953. Hadis İtikâfın Mescide Has Olduğuna Dair Hazret-i Âişe Hadisi 257
954. Hadis Hazret-i Ömer'in İtikâfa Dair Bir Nezri 258
955. Hadis Kadınların Mescidde İtikâflarının Adem-i Cevazına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 258
Bu Hadisten İstifade Edilen Hükümler 259
956. Hadis Resûlullah İtikâfta iken Safiyye Validemizin Kendisini Ziyaretine Dair Rivayet 259
Resûl-i Ekrem (sav) Efendimizin "el-Emîn" Unvân-ı Âlîşânı 260
Bu hadisten müstefâd olan hükümler 262
957. Hadis Resûl-i Ekrem'in vefat Edeceği Sene Yirmi Gün İtikâf Buyurduğuna Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 262

Kitâbü'l-Büyû'

Şeriat Örfünde Bey' 267
Bey'in Hikmet-i Meşruiyeti 268
Bey'in Lugavî ve Şer'î Mânası 267
Müdâyene Âyeti 268
Kitap ile Sübûtu 268
958. Hadis Ticaretin Fazileti Hakkında Abdurrahman b. Avf Hadisi 270
Câhiliye Devrinin Hilfi, İslâmiyet'in Muâhâtı, Kardeşliği 271
Velîme Taamı 272
Hadisten Müstefâd Olan Diğer Hükümler 272
959. Hadis Helâl ile Haram Arasındaki Umûr-ı Müştebiheye Dair Nu'mân b. Beşîr Hadisi 272
Umûr-ı Müştebihe Hakkında Ulemânın Ârâ ve İctihadları 274

960. Hadis Sa'd b. Ebû Vakkâs ile Abd b. Zem'a Arasında İstilhak ve Ta'yîn-i Neseb Davası ve Tarafeynin Sûret-i Teşekkülü 275
Davanın Câhiliye ve İslâm Devirlerine Âit Hukukî Vaziyeti 277
Resûl-i Ekrem'in Hükmü ve Medâr-ı Hüküm Olan Cihet Hakkında İzahat 277

961. Hadis Hil ve Hurmette Şüphe, Vesvese Derecesini Bulmaması Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 279
Vesveseden Tahzîre Dair Vârit Olan Rivayetler ve Misaller 279

962. Hadis Kazancın Hill ü Hurmetine Mübâlâtsızlığın Zemmine Dair Ebû Hüreyre Rivayeti ve Diğer Rivayetler 280

963. Hadis Bey'-i Sarfa Dair Zeyd b. Erkam ile Berâ b. Âzib'in Müşterek Rivayetleri 281
(فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللّٰهُ) Kavl-i Şerifinin Tefsiri 282

964. Hadis Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Rivayet Ettiği Bir Hadise Hazret-i Ömer'in Şahit Talebi 283
İstîzanı Tâlim Eden Sûre-i Nûr'un İki Âyetinin İzahı ve Tercümeleri 284
Bu Hadisten Müstefâd Olan Hükümler 284
Bazı Şüphelerin İzâlesi 285

965. Hadis Sıla-i Rahim Hakkında Enes b. Mâlik'in Bir Hadisi ve Sıla-i Rahimin Dereceleri 286
Sıla-i Rahime Teşvik ve Terkinden Tahzîre Dair Ehâdîs-i Şerife 287
(يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ) Kavl-i Şerifinin Mânası, Tefsîr ve İzâhı 287

966. Hadis Resûl-i Ekrem'in Rehin ile Vade ile Bir Yahudiden Zahire Mübayaasına Dair Enes b. Mâlik Hadisi 288
Kesb-i Zâtî ile Geçinmenin Fazileti Hakkında Vârit Olan Haberler 290
Hazret-i Ebû Bekir'in Halife İntihab Olunması ve Terk-i Ticaret Etmesi Üzerine Beytülmâlden Nafaka Takdir Edilmesi 290

967. Hadis Eli Emeği ile İktisâb-ı Maîşetin Fazileti Hakkında Mikdâm b. Ma'dîkerib Hadisi 290

968. Hadis Satarken, Alırken, Borcunu Edâ ve Alacağını Talep Ederken İbrâz-ı Sühûletin Fazileti Hakkında Câbir Hadisi 292

969. Hadis Bu Hususta Huzeyfe b. Yemân Rivayeti 293

970. Hadis Hıyâr-ı Meclis Hakkında Hakîm b. Hizâm Hadisi ve İzahı 294
Fıkhî Bir İhtilâf 296

971. Hadis Bey'de Tefâzulün Menine Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 297

972. Hadis Semen-i Kelb, Semen-i Dem, Vâşime ve Mevşûmeden Nehye Dair Ebû Cühayfe Hadisi 297
Kelbin Paha ve Bedeli Hakkında Eimmenin İhtilâfları 298
Ribânın Hurmetine Dair Âyât-i Kerîme ve Ehâdîs-i Şerîfe ile Bunların İfade Ettiği Hakikatler 299
Resûl-i Ekrem'e En Son Nâzil Olan Âyet-i Kerîme 301

973. Hadis Esnâ-yı Bey'de Yeminden Tahzîre Dair Ebû Hüreyre Hadisi 302
Ribâ Nedir? 303
Câhiliye Devrinde Ribâ 303
Ribâ İki Nevidir 303
Ribânın İlleti ve Ribânın Arafat'ta Meni 304

Ribânın Menî 304
Ribânın Sebeb-i Men' ü Tahrîmi 305
Ribânın Meni ve Karz-ı Hasen Suretiyle Teâvün ve Beşeriyetin Medenî, İçtimaî ve İktisadî Tekâmülüdür 305
974. Hadis (أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا) Nazm-ı Şerifinin Bâis-i Nüzûlü Olan Habbâb'ın Bu Hususa Dair Bir Rivayeti 307
(أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ) Kavl-i Şerifinin Tercüme ve Tefsiri 308
Hazret-i Ali ile Hazret-i Fâtıma'nın İzdivacı 310
Hükm-i Fıkhî 311
975. Hadis Hayyâta Dair Enes b. Mâlik Hadisi 311
İstifade Edilen Hükümler 312
976. Hadis Câbir b. Abdullah'tan Rivayet Olunan Meşhur Hadîs-i Baîr 312
Hadisten Müstefâd Olan Hükümler 315
Bu Hadis ile Şart ile Bey'e İstidlâl ve İtiraz Eden Fukaha 315
Nessâc Hakkında Sehl b. Sa'd Hadisi 316
977. Hadis Gizli Ayıpları Bildirilmeden Bey' Câiz Olmadığına Dair İbn Ömer Hadisi ... 317
Lugavî Tahliller 318
Câhiliye Hurafelerinin Lağvı; Advâ, Tıyere, Hâme, Safer, Gul 319
Bu Hadisten Müstefâd Olan Hükm-i Fıkhî 320
Esvâk-ı Câhiliyye 320
978. Hadis Resûl-i Ekrem'in İhticâmı ve Hacamat Ücretini Îtâsı Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 321
979. Hadis Bu Hususta İbn Abbas Hadisi 322
980. Hadis Tasvir Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 322
Hadisten Müstefâd Olan Hükümler 323
Resim ve Tasvir Hakkındaki Bazı Rivayetler 323
İbn Abbas'ın Rivayeti ve Bir Fetvası 324
Bu Hadisten Tahâvî'nin İstinbâtı 324
Resim Hakkında Ebû Talha Hadisi 325
Tahâvî ve Hattâbî'nin Mühim Mütalaaları 325
Ali el-Kārî'nin ve Nevevî'nin, Tîbî'nin Mütalaaları 327
Bir Hulâsa 327
981. Hadis Bey' ve Hibe Hakkında İbn Ömer Hadisi 328
982. Hadis لا خلابة في الإسلام "İslâm Dininde Aldatmak Yoktur" Kavl-i Şerifinin Şeref Vürûdu ve Habbân b. Münkız 329
Bu Hadisten Bervech-i Âtî Ahkâm İstifade Edilmiştir 330
983. Hadis Kâbe'yi Tahrip Eden Habeşîler'in Hasfine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 331
984. Hadis Resûl-i Ekrem'in Öz Adıyla Soy Adının Cemedilmemesine Dair Enes b. Mâlik Hadisi 332
Evlâd-ı Nebî Aleyhi's-selâm 334
985. Hadis أثم لكع "Küçük Orada mısın?" Diye Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Hasan'a Hitabı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 335

Hadisten İstifade Edilen Hükümler 335
Muânekanın Hükm-i Şer'îsi ve Ulemânın Muhtelif İctihadları 336
Bu Babda Eimme-i Hanefiyye'nin Mezhebi 336
Kuble yani Öpmenin Câiz Olan ve Olmayan Kısımları, Ebü'l Leys es-Semerkandî'nin Taksimi 336
Musâfahanın Hükmü ve Musâfahaya Dair Huzeyfe Hadisi 337

986. Hadis Müşterinin Aldığı Zahireyi Kabzetmezden Evvel Satmasının Menhî Olduğuna Dair İbn Ömer Hadisi 338

987. Hadis Resûl-i Ekrem'in Tevrat'taki Evsâf-ı Âliyesine Dair Abdullah b. Amr b. Âs'ın Âlimâne Bir Rivayeti ve Tevrat Âyetinin Kur'an Âyetleriyle Tefsiri 339

988. Hadis Keyl ve Vezin Masraflarının Bâyie Âit Olduğuna Dair Câbir Hadisi 341
Bu Babda Fukahanın Akvâli 341

989. Hadis Aile Erzakının Ölçülmesinde Bereket Bulunduğuna Dair Mikdâm Hadisi 342

990. Hadis Resûl-i Ekrem'in Medine'nin Müddü ve Sâı Hakkındaki Dualarına Dair Abdullah b. Zeyd Hadisi 343
Bu Ölçülere Dair Haberler 343

991. Hadis Bey' Edilen Taam ve Erzakın Pazara Naklinden Evvel Elden Ele Satanların Asr-ı Saâdet'te Darbedildiğine Dair İbn Ömer Hadisi 344
Mücâzefe yani Ölçmek ve Tartmaksızın Götürü Pazarlık Bey'in Cevazı 345
İhtikârın Zemmine Dair Vârit Olan Ehâdis-i Şerife ve Bunların İzahı 346

İhtikâr 346

992. Hadis Buğday, Arpa vb. Gıda Maddelerinin Müşteri Tarafından Kabz ve Naklinden Evvel Elden Ele Başka Bir Müşteriye Satmanın Menine Dair İbn Abbas Hadisi 348

993. Hadis Meclis-i Akidde Tekâbuza Dair Hazret-i Ömer Hadisi 349

Fıkhî Hükümler 350
Altın ile Gümüşte Hurmet-i Ribânın İlleti 350
Diğer Dört Kalem Ribâ Eşyası Hakkındaki Ribânın İlleti 350

Buhârî'nin Bir Rivayeti 351

994. Hadis Bedevî Hesabına Şehrînin Satışı, Birinin Aldığı Bir Mala Şahs-ı Âhirin Pey Vurması, Birinin Nişanlısına Başkasının Tâlip Olması, Bir Kadının Bir Erkeğe Karısının Talâkını Teklif Etmesi Nehyedildiğine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 351

Hadisten Müstefâd Olan Hükümler 353

995. Hadis Müzayede ile Satışın Cevazına Dair Câbir b. Abdullah Hadisi 355

Fıkhî Hükümler 356

996. Hadis Bey'i Garardan Nehye Dair Abdullah b. Ömer Radıyallahu Anhümânın Hadisi 356
Câhiliye Devrinin Habelü'l-habele Bey'inden Nehiy Buyurulduğu ve Bu Bey'in Ta'yîn-i Mahiyeti 357
Bey'-i Muztardan Nehiy, Bu Nasıl Beyi'dir? 357
Bey'-i Teâtînin Meşruiyeti ve Bu Nevi Bey'e Dair Misaller 359

997. Hadis Bey'-i Musarrât Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi ve Bu Babda Eimmenin İhtilâfı 360

998. Hadis Zâniye Câriyenin Cevâz-ı Bey'ine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 361

999. Hadis İbn Abbas'ın Telakkî-i Rükbân Hadisi ve Şehrînin Bedevîye Simsarlığının Nehyi 363

NASİHAT **364**

Nasihatin Medlûl-i Lugavîsi **365**

1000. Hadis Rükbânı Pazar Mahalline Gelmeden Yolda İstikbalden Nehiy Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 366

Bu Yolda Vuku Bulan Bey' Hakkında Ulemânın İctihadları *367*

Müntehâ-yi Telakkî *369*

Şer'an Muteber Olmayan Şartların Esnâ-yı Bey'de Dermeyan Edilmesi Muteber Olmadığına Dair Berîre Hadisi *369*

İslâm Dininde Kadınların Haiz Olduğu Medenî Haklar *370*

1001. Hadis Bey'-i Müzâbeneden Nehye Dair İbn Ömer Hadisi ve İzahı 371

Bey'-i Muhâkalenin de Menhî Olduğu *371*

Müzâbenin Sâiki *372*

Bey'-i Ariyyeye Müsaade Buyurulduğu *372*

1002. Hadis Bey'-ü Tebdilin Bir Mecliste Olmasına Dair Mâlik b. Evs Hadisi 373

1003. Hadis Bey'-ü Tebdilin Müsavi Miktarda Olmasına Dair Ebû Bekre Nufey' b. Hâris es-Sekafî Hadisi 374

1004. Hadis Bey'-ü Tebdilin Misli Misline Müsavi Olmasına Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 375

1005. Hadis Üsâme'nin Ribâyı Yalnız Nesîeye yani Veresiyeye Tahsisini Rivayet Eden İbn Abbas ile Ebû Saîd el-Hudrî'nin İhtilâfı 375

الربا في النسيئة Hadisinin Vücûh-i Rivâyâtı Hakkında İzahat *376*

Üsâme ve Ebû Saîd el-Hudrî Rivayetlerinin Telifi ve İzahı *376*

1006. Hadis Bey'-i Sarf Hakkında Berâ b. Âzib ile Zeyd b. Erkam Rivayetleri ve Bey'-i Sarfın Mahiyeti 377

1007. Hadis Yaş Meyveyi ağaç üzerindeyken Satmaya Dair Abdullah b. Ömer Hadisi ile Bey'-i Ariyyeye Müsaadeye Dair Zeyd b. Sâbit Hadisi ve Nevevî'nin Bey'-i Ariyyeyi Bir Tarifi 378

Fıkhî Mezhepler **379**

1008. Hadis Arâyâ Hakkında Câbir b. Abdullah Hadisi 380

1009. Hadis Arâyâ Bey'inde Beş Vesk ile Bunun Mâdûnuna Müsaade Buyurulduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 380

Müstefâd Olan Hükm-i Fıkhî **381**

1010. Hadis Bey'-i Arâyâya Ruhsatın Sebebine Dair Zeyd b. Sâbit Hadisi 382

1011. Hadis Meyvelerin Satış Zamanı İhmirâr ve İsfirâr ile Yenilmeye Takarrüb Devresi Olduğuna Dair Câbir b. Abdullah Hadisi 383

1012. Hadis Bundan Evvel Satıştan Nehye, Mahsule Âfet Ârız Olmak Sebep Olduğuna Dair Enes b. Mâlik Hadisi 384

Bu Sebebi Resûl-i Ekrem'in Yüksek Bir Mantık, Beliğ Bir Kudret-i Edebiye ile Bildirmesi *385*

Fıkhî Hükümler **386**

1013. Hadis Hayber'in Cenîb ve Nefis Hurmasıyla Âdi Hurmanın Ribâdan Sâlim Olarak Bey' ü Tebdiline Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 387

1014. Hadis Bey‘ Envâından Muhâkale, Muhâdare, Münâbeze, Müzâbene Suretiyle Alım Satım Şekillerinin Tarifi ve Bunlardan Nehyin Sebepleri 388

1015. Hadis Zevcenin Zevcin Malında Örf ü Âdet Miktarı Tasarrufu Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 389

Yetim Malında Yetim Velilerinden, Fakir Olanların Kadr-i Ma‘rûf İntifâları 390

(وَابْتَلُوا الْيَتَامَى) Nazm-ı Mübîninin Tercümesi, Tefsiri ve İzahı 391

1016. Hadis Şüf‘a Hakkında Câbir b. Abdullah Hadisi 392

Şüf‘anın Lugavî ve Şer‘î Medlûlü 392

Şüf‘a Hakkında Ulemânın Ârâ ve Mezâhibi 392

Esbâb-ı Şüf‘a ve Misalleri 393

Merâtib-i Şüf‘a ve Misalleri 393

Şüf‘a-i Câr 394

Bey‘-i Fuzûlîye Dair Abdullah b. Ömer’in Uzun ve Cazip Bir Rivayeti 394

1017. Hadis Hazret-i İbrâhim ve Sâre ile Erdün Meliki Arasındaki Harîkanümâ Kıssaya Dair Ebû Hüreyre Hadisi 396

İslâm Şeriatı ile Nûh, İbrâhim, Mûsâ ve Îsâ Şeriatları Arasındaki Derece-i Münâsebet 397

Bu Kıssada İşkâli Mûcip Bir Ukdenin Halli 398

Selmân-ı Fârisî’nin Bedel-i Kitâbeti 399

Selmân-ı Fârisî Kimdir? 399

Selmân-ı Fârisî’nin Nasrâniyetten İslâmiyet’e İntikali Vesilesiyle Gülünç Bir İddia 402

Böyle Bir Gülünç İddia da Bahîrâ ile Resûl-i Ekrem’in Mülâkatı Vesilesiyle Konulmuştur 402

Bahîrâ Kimdir ve Bu Kıssanın Mevsuk Mahiyeti Neden İbarettir? Gülünç İddiaya İlmî Cevaplarımız 402

Ammâr’ın, Babası Yâsir’in, Annesi Sümeyye’nin Yüksek Menkıbeleri, Ammâr, Suheyb, Bilâl Radıyallahu Anhümün Esâretleri ve Halâsları 404

(ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا) Nazm-ı Kerîminin Bu İslâm Dilâverleri Hakkında Nüzûlü 404

Suheyb b. Sinân ile Bilâl-i Habeşî’nin Esaretleri ve Şehâmet-i Dîniyeleriyle Halâsları 406

1018. Hadis Ebû Hüreyre radıyallahu anhın Îsâ Aleyhi’s-selâmın Nüzûlüne, Cizyenin Ref‘ine, Kesr-i Salîb ve Katl-i Hınzıra Dair Haberi 406

1019. Hadis Tasvire Dair İbn Abbas radıyallahu anhümanın Bir Rivayeti, Eşcâr ve Ahcâr ile Hayat Bulunmayan Aksâm-i Bedenin Cevâz-ı Tersîmine Dair İbn Abbas’ın Mühim Bir Fetvası 407

1020. Hadis Bir Hadîs-i Kutsîde Cenâb-ı Hakk’ın Üç Sınıf İnsan Hakkında İzhâr-ı Husûmet Buyurmalarına Dair Ebû Hüreyre’den Gelen Rivayet 408

Resim ve Tasvir Hakkında 980 Numara ile Tercüme Ettiğimiz Hazret-i Âişe Hadisinin İzahına Müracaat Edilmesine Dair Bir Tembihimiz, A. Hamdi Akseki’nin Tasvir ve İttihâz-ı Suver Hakkında Mühim Bir Eseri 408

Allah İsmine Yemin Edip de Sonra Ahdini Bozmanın Fenalığı 409

Cebren ve Kahren Hür Bir Adamı Yakalayıp Köle Diye Satmanın Şeâmeti 409

Cevdet Paşa Merhumun “Müslümanlık’ta Esir Almak, Esir Olmak Demektir” Suretindeki Bir Vecizesi ve İslâm Dininin Esirleri Sıyâneti 409

1021. Hadis Resûl-i Ekrem’in Hamrın, Meytenin, Hınzırın, Asnâmın Bey‘ini Feth-i Mekke Günü Menettiğine ve Şühûm-ı Meyteye Dair Câbir b. Abdullah Hadisi 410

İvazsız ve Ücretsiz Bir Fakiri İstihdamın Derece-i Şeâmeti 410

Şarap Ticaretinin Sûret-i Menine Dair Hazret-i Âişe Rivayeti 411

Kitâbetle Hadîs-i Şerif Zabt ü Nakli Hakkında Ulemânın Akvâl ve İctihadları 411
Meytenin Bey'inin Hurmeti 411
Gübre Bey'inin Cevaz ve Adem-i Cevazına Dair Akvâl-i Ulemâ 412
Sanem ve Vesen Arasındaki Farka Dair İbnü'l-Esîr'in İzahatı 412
Şühûm-ı Meyte Hakkında İzahat 412

1022. Hadis Semen-i Kelb, Mehr-i Bağy, Hulvân-ı Kâhinin Hurmeti Hakkında Ebû Mes'ûd el-Ensârî Radıyallahu Anhın Bir Hadisi 413
Semen-i Kelb Hakkında Geçen İzahımıza Dair Bir Tembihimiz 413
Kedi Alım Satımına Dair Ulemânın Mütalaaları 413
Tarîk-i Fuhuşta İktisâb-ı Emvâlin Zemmi, Bu Babda Ömer b. Hattâb Radıyallahu Anhın Bir Hadisi 413
Hulvân-ı Kâhin Nedir? 414
Kâhin Şık, Kâhin Satîh 414
Tarihin Her Devrinde Hatta Asrımızda Kehanetfüruşluk İbtilâsı 414
Hurâfât ile Mücadele Eden Dinimizin Kehanetle de Cidâli. Mugayyebata İlim ve Ittılâın Cenâb-ı Hakk'a Mahsus ve Münhasır Olduğu 415
Fâl-i Hayır Nedir? Resûl-i Ekrem'in Tefe'ül Buyurmaları 415

Kitâbü's-Selem

Selemin Lugavî ve Şer'î Mânası 421
Selemin Cevazına Kur'an'dan Delil 421
Selemin Şartları 422

1023. Hadis Selemin Meşruiyyeti Hakkında İbn Abbas Hadisi 422
Selemde Keylin, Veznin, Ecelin Mâlûm Olması Hakkında İzahat 423
Selem Hakkında Ulemânın Akvâl ve İctihadları 423
Hanefîler'e Göre Selemde Asıl Olan Sıfat ile Miktar ile Tayin ve Takdirin Mümkün Olduğu ve Ölçülen, Tartılan, Sayılan Her Şeyde Selem Bey'inin Câiz Olduğu 424
Selemde Müsellemün Fîhin Aslının Rabbü's-selemin Mülkü Olması Şart Değildir 425

1024. Hadis Resûl-i Ekrem'in Hayatında, Ebû Bekir, Ömer Radıyallahu Anhümânın Zamanında Buğday, Arpa, Kuru Üzüm ve Hurmada Selem Tarikiyle Mübâyaa Câri Olduğunu Bildiren Abdullah b. Ebû Evfâ Hadisi 425
Zeytinyağı gibi Mâyiatta da Selem Bey'inin Meşrû' Olduğu 426

Kitâbü'ş-Şüf'a

Şüf'anın Lugavî ve Istılahî Mânası 431
Şüf'a Hakkında Şerefvârit Olan Câbir b. Abdullah Hadîs-i Şerifi 432
Merâtib-i Şüf'a 433

1025. Hadis Şüf'a ile Bey' Hakkında Resûl-i Ekrem'in Kölesi Ebû Râfi' Eslem Hadisi 433
Bu Hadisin İhtiva Ettiği Esaslar 434
Şüf'a-i Câr 435
Şüf'a Hakkının Mutlak Olarak Sübûtu 435
Arz-ı Şüf'a 435
Şüf'ada Verasetin Adem-i Cereyanı 436

Şefî‘ ile Müşterinin İhtilâfı Hali 436
1026. Hadis Şüf'a-i Câr Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 436
Şüf'a-i Câr Hakkında Ulemânın İhtilâfı ve Sâdât-ı Hanefiyye'nin İctihadı 437
جار الدار أحق بالدار Hadisi ve Tahâvî'nin Altı Tarik ile Rivayeti 438

Kitâbü'l-İcâre

İcârenin Lugavî Medlûlü ve Fukahanın Müteaddit Suretle Tarifleri ve Borçlar Kanunu'nun 248. Maddesindeki Tarifi 441
İcâreye Dair Fıkhî Istılahlar 441
إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ Âyet-i Kerîmesinin Tefsiri ve Medyen Diyarı ve Şuayb ile Mûsâ Aleyhimessalatü Vesselam Kıssası ve Şuayb'ın Kızları Safûrâ ile Abûrâ 441
1027. Hadis İcâreye Dair Ebû Mûsâ el-Eş‘arî Hadisi 443
Bu Hadisin Turuk-ı Rivâyâtı 443
Bir Memurun, Bir Ecîrin İstikametinden Müsâb Olması ve Ecre Nâil Olmanın Şartları 445
1028. Hadis Resûl-i Ekrem'in Nübüvvetten Evvel Koyun Güttüğüne Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 446
Ra‘yin Hikmeti 447
1029. Hadis Ümmet-i İslâmiyye ile Yehûd ve Nasârânın Faziletini Temsilî Bir Mukayese ile İfade Eden Ebû Mûsâ el-Eş‘arî Hadisi 448
Böyle Bir Kıyası ve Ümmet-i İslâmiyye'nin Faziletini İfade Eden Abdullah b. Ömer Hadisi 449
Kehf Sûresindeki Mûsâ ve Hızır aleyhimessalatü vesselam Kıssası 450
Mûsâ ve Şuayb aleyhimessalatü vesselam Kıssasının İcar ve İsticar ile Alâkadar Olan Kısmı 450
1030. Hadis Abdullah b. Ömer Radıyallahu Anhümânın Rivayetkerdesi Olan Meşhur Hadîs-i Gār 453
Bu Hadisin Rivayet Tarikleri 455
1031. Hadis Fâtiha-i Şerife ile Dua ve İstişfâ Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî'den Rivayet Olunan Hadîs-i Şerif 455
Tarîk-i Rivayetleri 457
Ta'lîm-i Kur'ân ve Kırâat-i Kur'ân için İsticar ve Ücret Ahzı Hakkında Ulemânın Ârâ ve Mezâhibi 457
Hurmet-i İstîcâre Kāil Olan Kudemâ-i Hanefiyye'nin Naklî Delilleri 458
Bu Babda Abdurrahman b. Avf'tan, Ebû Hüreyre'den, Abdurrahman b. Şibl'den Rivayet Olunan اقرؤا القرآن ولا تأكلو به Hadisi 458
Ebû Dâvûd'un Ubâde b. Sâmit'ten Rivayeti 458
İbn Mâce'nin Übey b. Kâ'b'dan Rivayeti 459
Dârimî'nin Ebü'd-Derdâ'dan Rivayeti 459
Beyhakī'nin Büreyde'den Rivayeti 459
Tirmizî'nin İmrân b. Husayn'dan Rivayeti 460
Mukaveleye ve Şarta Merbut Olmayarak Verilen Ücreti Almak Câizdir. Bu Hususa Dair Buhârî'nin Şa'bî'den Rivayeti 460
Bu Babda Muâviye b. Kurre ve Hakem b. Uteybe'den de Cevaz Rivayeti 461
İmam Şâfiî de Cevaza Kāildir 461
Hanefîler'in Kādî Han gibi Bir Kısım Müteahhirleri de Tecviz Etmişlerdir 461
Bunların İstinat Ettikleri İstihsan Delili 462

MUHTEREM HÂFIZLARIMIZ VE AZİZ KĀRİLERİMİZLE BİR HASBİHAL 462
1032. Hadis Hayvanın Mâ-i Tenâsülünü İsticardan Nehyi Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 464
Bu Babda Ulemânın İhtilâfı 464
TEMBİH 465
İSTİCÂR-I HAML VE ÜCRET-İ HAMMÂL 465
الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ Âyet-i Kerîmesinin İzahı 466
ÂKİDLERDEN BİRİNİN VEFATI HALİ 467
Mûcir veya Müste'cirden Birinin Vefatı Halinde Akd-i İcârenin Vaziyet-i Hukūkıyyesi Hakkında Müellif Buhârî'nin İbn Sîrîn'den, Hakem b. Uteybe'den, Hasan-ı Basrî'den, İyâs b. Muâviye'den, Abdullah b. Ömer'den Rivayetleri 467

Kitâbü'l-Havâle

Havalenin Lugavî ve Şer'î Mânası 471
Fıkhî Istılahlar 471
HAVALENİN RÜKNÜ 471
Havale Bir Akiddir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre Muhâlün Lehin İstîfâ-yı Matlûb için Muhîle Müracaat Edebileceği Haller, Havalenin Şartları 473
Ehl-i Servet Bir Kimseye Edilen Havaleyi Kabul ve Havale Olunan Kimseye Müracaat Etmek Mesnûndur 473
1033. Hadis Ebû Hüreyre'den Rivayet Olunan Matl-ı Ganî Hadisi 473
Nevevî'nin ve Şârih Kastallânî'nin Mütalaaları 474
Hakk-ı Habs ve Hakk-ı Taleb 475
HADİSTEN MÜSTEFÂD OLAN HAVALE 475
Havalenin Hanefî Fıkhındaki Vâsi' Mevkii 476
1034. Hadis Resûl-i Ekrem'in Borçlu Ölen Kimse Üzerine Cenaze Namazı Kılmadığına Dair Seleme b. Ekva' Hadisi 476
Bu Hadisin Buhârî'nin Sülâsiyyâtından Olmak gibi Müstesna Bir Hususiyeti 477
Borçlu Meyyitin Cenaze Namazını Resûl-i Ekrem'in Kılmaması Hakkındaki Rivayetler 478
Bu Babda Ali ve Ebû Hüreyre'nin Rivayetleri 478
DEYN-İ MEYYİTİ TEKEFFÜLÜN CEVAZINDA İHTİLÂF EDİLMİŞTİR. 480
1035. Hadis لا حلف في الإسلام Hadisi ve İzahı 481
Hilfü'l-Fudûl ve Resûl-i Ekrem'in İştiraki 481
MUÂHÂT 482
BU MUÂHÂTIN HEDEFİ 484
Müâhât ve Muâkede ile Verasetin Neshi 484
1036. Hadis Kefâlet-i Karz ve Kefâlet-i Deyn 485
Bahreyn ve Alâ el-Hadramî Radıyallahu Anh 485
Vade Vefâ ve İfâ 487

Kitâbü'l-Vekâlet

Vekâletin Medlûlü ve Bazı Fıkhî Istılahlar ve Risâlet *491*
Vekâletin Rüknü *491*
Vekilin Hudûd-ı Salâhiyeti ve Vekâletin Umumi Hükümleri **492**
Vekilin Müvekkiline İzâfetle Akd-i Mâruf Olan Hususlarda Hükmün Müvekkile Râci Olduğu *492*
Vekilin Müvekkili Namına Makbuzunun Yedinde Vedîa Hükmünde Olduğu *493*
1037. Hadis Kurbanda Vekâlet ve Ukbe b. Âmir Hadisi 493
1038. Hadis Müvekkilin Malına Zarar Gelmesi Anlaşılan Hususta İzinsiz Vekilin Tasarrufu Câiz Olduğuna Dair Kâ'b b. Mâlik Hadisi 493
Buhârî'nin Bir Babı ve Bir Rivayeti **494**
Dârülharpteki Gayri Müslimi Dârülislâmdaki Bir Müslimin Tevkîlinin Cevazını İfade Eden Abdurrahman b. Avf Hadisi *494*
Kureyş Müşriklerinin Bilâl, Habbâb, Ammâr gibi Fukara ve Üserâ-i Müslimîne Ezâ ve Cefâları *496*
1039. Hadis Alacaklının Hüsnüsuretle Hakk-ı Talebi Bulunduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 497
Hâzırın ve Gâibin Vekâleti Câiz Olduğuna Dair Abdullah b. Amr b. Âs Hadisi *498*
Bu Hadisten Müstefâd Olan Fıkhî Hükümler **499**
Vekâlet Hususunda Erkekle Kadın, Bâkirle Seyyib Arasında Fark Yoktur *499*
Bu Hadisten Müstefâd Olan Yüksek Bir Fazîlet-i Ahlâkiyye *500*
1040. Hadis Huneyn Seferinde, Esirlerin Vekillerine Bahşedildiğine Dair Misver b. Mahreme Hadisi 500
Harp Sahası Olan Huneyn **502**
Harbin Sebebi ve Neticesi **502**
Üserânın İadesi **503**
Hadisin Sebeb-i Sevki **504**
Ganâimin Taksimi **505**
Ganâimin Sûret-i Taksimi **505**
Bu Taksim Hakkında Şikâyetler **506**
Taksim Hakkında Şikâyetler ve Resûl-i Ekrem'in Cevabı ve Umumi Bir Teessür ve Teheyyüc *506*
Bu Babda Rivayet Olunan Enes b. Mâlik Hadisi *507*
Mekke'nin Fethi ve Huneyn Zaferi Üzerine Arap Şairlerinin Eş'âr ve Kasaid Tûfanı *508*
1041. Hadis Âyetü'l-kürsî Hakkında Ebû Hüreyre'nin Uzun Bir Rivayeti 508
Âyetü'l-Kürsî'nin Meâl-i Şerifi **512**
Âyetü'l-Kürsî'nin İhtiva Ettiği Mesâil-i İlâhiyye **512**
1042. Hadis Bey'-i Fâside Vekâlet Merduddur. Bu Babda Rivayet Olunan Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 513
1043. Hadis Hududda Vekâletin Cevazı 514
Umûr-ı Hayriyyede Vekâlet ve Enes b. Mâlik Hadisi *516*

Kitâbü mâ Câe fi'l-Hars ve'l-Müzâraa

Müzâraanın Lugavî Mânası 519

Şeriat Örfünde Müzâraa 519

Müzâraanın rüknü 519

Müzâraanın Şartı 520

Vefat Hali 520

Müzâraa Bahsinin İlk Babı 520

Zer'in ve Garsın Fazileti, أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ. أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ *Kavl-i Şerifinin Mâna ve İzahı* 520

Müsâkātın Lugavî ve Fıkhî Medlûlü 521

1044. Hadis Ziraatın Faziletine Dair Enes b. Mâlik Hadisi 522

Ziraatın Faziletine Dair Ebû Eyyûb el-Ensârî Hadisi 522

Ziraatın Faziletine Dair Câbir b. Abdullah Rivayeti 523

Ziraatın Faziletine Dair Ebü'd-Derdâ Hadisi 523

Bu Ehâdîs-i Şerifeden Müstefâd Olan Hükümler 524

Efdal-i Mekâsib 524

Resûl-i Ekrem Teşcîre Ehemmiyet Verdiği Halde Bazı Mütezehhidlerin Geri Düşünceleri 525

1045. Hadis Ebû Ümâme'nin Ziraatın En Mûtena Bir Aleti Olan Saban Hakkında Bir Rivayeti ve Bunun Hakiki Medlûlü 526

İki Hadis Arasında Münâfât 527

İki Haberin Sûret-i Telifi 527

Ziraatla İştigalin Müdâfaa-i Vatan ve İstiklâle Mani Dereceye Varmaması 527

1046. Hadis Ziraatçı, Koyuncu, Avcı Köpeklerinden Başka Kelp İttihazının Keraheti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 528

1047. Hadis Ebû Hüreyre'nin Bu Hususta Bir Diğer Rivayeti 528

1048. Hadis Ebû Hüreyre'nin Bu Hususta Bir Diğer Rivayeti 528

Bu Babda Rivayet Olunan Süfyân b. Ebû Züheyr Hadisi 529

Bu Hadisin İlm-i Rivayet Bakımından Kıymeti ve Ehemmiyeti 529

Kırat Nedir? 530

Ankara Radyosu'nda Mühim Bir Konferans 531

Kuduz Kelp ve Ankara Radyosu'nda Mühim Bir Konferans; Muhterem Dr. Muhib Tarafından Verilen Bu Konferansta, Kuduz Kelpten Hastalığın Sûret-i Sirâyeti ve Tedavi Şekli Kemâl-i Vuzuhla İzah Edilmiştir 531

1049. Hadis Çift Hayvanı İstimalinin Meşruiyetine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 539

يوم السبع *Nedir?* 540

Bu Babda Kādî İyâz'ın, Nevevî'nin Mütalaaları 540

1050. Hadis Müsâkāta Dair Ebû Hüreyre Hadisi 542

Bu Ulvî Teâvünün Sâiki 542

1051. Hadis Müzâraaya Dair Râfi' b. Hadîc Hadisi 543

1052. Hadis Mahsulün Nısfı Üzerine Müzâraaya Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 544

Hazret-i Ömer'in Hayber Yahudilerini Medine'den Tehciri 546

Hasan-ı Basrî, İbrâhim en-Nehaî, İbn Sîrîn, Atâ, Hakem, Zührî, Katâde'den Mervî Müzâraa Mesâili 546

Buhârî'nin Bir Babı ve Bir Hadisi 547

Maslahat-ı Harbiyye Üzerine Yaş Meyve Ağacının Kesilmesinin Cevazını İfade Eden Enes b. Mâlik Hadisi 547

Benî Nadîr Seferi 548

مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَى أُصُولِهَا Nazmının İzahı 548

1053. Hadis Kirâ-i Arzın Meşruiyeti Hakkında Abdullah b. Abbas Hadisi 549

Kira Bedeli Almanın Cevazı 549

1054. Hadis Arz-ı Haracın Müzâraa Suretiyle İşletilmesi ve Bu Babda Hazret-i Ömer Hadisi 550

1055. Hadis Arâzî-i Mevâtı Kim İhyâ Ederse O Yere Müstehak Olduğuna Dair Hazret-i Âişe Hadisi İhyâ-i Mevâtın Sureti 551

Arz-ı Mevâtın Mülkiyeti, İhyâ Edene Ait Olduğu Hakkındaki Haberler 551

Eimmenin İhtilâfı 553

Arz-ı Mevâtı İhyâ için Devletin İzni Lâzım mıdır? Bu Babda İmamların İhtilâfı 553

Sâdât-ı Hanefiyye Lüzuma Kāil Olmuşlardır, Delilleri 553

1056. Hadis Hayber Yahudilerinin Hayber Arazisi Üzerinde Asr-ı Peygamberîdeki Vaziyetleri ve Hazret-i Ömer Zamanında Tehcir Edilmeleri Hakkındaki Abdullah b. Ömer Hadisi 554

Hayber Yahudilerinin Sebeb-i İclâsı 556

Hadisten Müstefâd Olan Fıkhî Hükümler 557

Müzâraada Ecel Tayininin Şart Olduğu 557

1057. Hadis Müzâraaya Dair Râfi' Hadisi 558

Arazi Sahiplerini Toprağı Olmayanlara Kirasız Arazi Vermeye Teşvik Eden Câbir Hadisi 560

1058. Hadis Kirâ-i Mezâria Dair İbn Ömer Hadisi 560

Müzâraanın Muhtelif Şekilleri 562

Bir Sual ve Cevabı 562

1059. Hadis Müzâraaya Dair İbn Ömer'in Diğer Bir Hadisi 563

Nukūd ile Kirâ-i Arz 563

1060. Hadis Ziraatın Faziletine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 564

Yenilen ve Kendisinden İstifade Edilen Her Nebatın Yetiştirilmesinin Meşruiyetine Dair Sehl b. Sa'd Hadisi 566

Ebû Hüreyre'nin Kesret-i Rivayetine Dair Kendi İhbarı 566

Müzâraa Bahsine Bir Hâtime ve Müzâraanın Erkânı 567

Müzâraa-i Sahîha Envâından Birinci, İkinci, Üçüncü Nevileri 568

Sa'y ü Amel Nedir? 569

Müzâraanın Fâsid Olan Nevilerinden Birinci, İkinci, Üçüncü, Dördüncü Nevileri 569

Şürût-ı Müzâraanın İki Nevi: Âkıdeynin Ehliyeti, Akdin Sıhhati 570

Müzâraanın Hükmü 571

Müzâraanın Feshi ve Sebepleri 572

6. Cilt

Kitâbü'ş-Şirb

Şirbin Lugavî ve Istılahî Mânası. Hakk-ı Şefe ve Aralarındaki Fark 9
أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ. أَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ *ve* وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ
نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ *Nazmının Tercüme ve İzahları* 9

Suda Tasarruf ve Hakk-ı İştirak 10
Fevka'l-arz Sular ve Bunların Üç Kısmından Birinci Deniz Suları Mubahtır 10
Büyük ve Küçük Göl Suları da Deniz Suları Gibidir 10
Bunun Müstened-i Şer'îsi 11
Hudâ-yi Nâbit Otlar da Mubahtır 11
İhrâz ile Temellük 11
İkinci Kısım Sular Memlük Olmayan Enhâr-ı Âmmedir, Mubahtır 11
Üçüncü Sınıf Sular Enhâr-ı Memlûkedir, Enhâr-ı Memlûkeden Şerikler Arasında Taksime Tâbi Olan Nevi ve Enhâr-ı Hâssa Nevi; Hükümleri 12

Kuyu Suları ve Bi'rirûme 13
اثبت أحد فإنما عليك نبي وصديق وشهيدان *Hadisinin İzahı* 14
من جهز جيش العسرة فله الجنة *ve Ceyşülusre Hadisinin İzahı* 14

Fıkhî Hükümler 14
Fevka'l-arz Sular da Tahte'l-arz Sular gibi Mubahtır, Kābil-i Temellük Değildir 14

Kuyuların Envâi 14
Kuyu Sularında Hakk-ı Şefe ve Hakk-ı Şirb 15

SULARIN ESBÂB-I İSTİMLÂKİ 16
Üç Sebeb-i Temellükün İzahı 16

1061. Hadis Hakk-ı Şirb İfade Eden Sehl b. Sa'd Hadisi 17
Suyu Tasadduk ve Hibenin Cevazı 17
Yemek Duası ve Bir Tembih 18

1062. Hadis Teyâmünün Mesnûn Olduğu. Bu Babda Rivayet Olunan Enes b. Mâlik Hadisi 19
ابدؤا بالكبراء *Hadisi ile Teyâmün Hadisinin Telifi Sureti* 21

1063. Hadis İhtiyaçtan Fazla Sudan Ashâb-ı İhtiyacı Menetmekten Nehye Dair Rivayet Olunan Ebû Hüreyre Hadisi 21

Bu Babda Vârit Olan Diğer Rivayetler 22

Hadisteki Nehyin Tahrîmî veya Tenzîhî Olduğunda Ulemânın İhtilâfı 24

1064. Hadis Müslüman Malını Koparmak için Yalan Yere Yemin Eden Kimsenin Gazab-ı İlâhîye Uğrayacağı Hakkında Rivayet Olunan Abdullah b. Mes'ûd Hadisi, إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا Âyetinin Tefsir ve İzahı 24

Bu Âyetin Kendisi Hakkında Nâzil Olduğunu Bildiren Eş'as b. Kays'ın Rivayeti 25

Abdullah b. Mes'ûd Hadisini Rivayet Eden Diğer Ashâb-ı Kirâm 26

Gadab Nedir? 27

Bu Âyetin Diğer Bir Sebeb-i nüzûlü Hakkında Buhârî'nin Abdullah b. Ebû Evfâ'dan Rivayeti 27

Bu hadisten müstefâd olan bir hükm-i fıkhî 27

Müddeînin Beyyinesi Olmazsa Hâkimin Yemin Teklifi Hakkı 27

Yeminin Aksamı 27

Buhârî'nin Bir Babı ve Bir Hadisi 28

Kuyu Zarar-ı Hederdir 28

1065. Hadis Fazla Suyu Olup da Suya Muhtaç Yolculardan Esirgeyen, Dünyalık için Biat Ettiği Devlet Reisine Karşı Nakz-ı Ahd Eden, Yalan Yere Yemin Ederek Malını Süren Kimseler Hakkında Vaîd-i Şedîd Tebliğ Eden Ebû Hüreyre Hadisi 28

Bu Üç Sınıf Günahkârın, Cürümde Müsâvî Oldukları ve Her Birinin İzahı 29

Hadis-i Şerîfinin İzahı ve Yeminin Üç Nevi اليمين الغموس تدع الديار بلاقع 30

Su Yolları ve Su Nöbetleri Hakkında Abdullah b. Zübeyr'den Rivayet Olunan Hadis ve Nazmının İzahı فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ 31

Teheyyücât-i Asabiyyenin Kazâya Mani Olduğu 33

1066. Hadis Su Hayrına Dair Vârit Olan Ebû Hüreyre'nin في كل كبد رطبة أجر Hadisinin İzahı 33

Bu Ecrin Her Hayvana Edilen İhsana Şümulü 34

Su Hayrının Ehemmiyeti 35

Zâtü'n-nitâkayn Esmâ bint Ebû Bekir Hadisi 36

Abdullah b. Ömer Hadisi 36

Sehl b. Sa'd Hadisi 36

1067. Hadis Havz-ı Kevser Hadisi 37

Bu Hadisin Tevâtür Derecesine Vâsıl Olan Müstesna Bir Hususiyeti 37

Havz Hadisini Ashaptan Rivayet Eden Zevatın Esâmîsi 38

Bu Rivayetler Hakkında Ulemânın Akvâli 38

Zemzem Kuyusu'na Dair Abdullah b. Abbas'ın Rivayeti 39

İsmâil'in Annesi Hâcer 39

Hazret-i Hâcer'le Oğlu İsmâil'in Mekke Şehrinin Bulunduğu Mevkie Nakli 39

1068. Hadis Fazla Suyu Susuzdan Esirgemenin Fezâhati Hakkında Ebû Hüreyre'nin Bir Rivayeti 40

Âyetinin Tefsiri أَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ 41

1069. Hadis Himânın Yalnızca Allah'a ve Resûlü'ne Ait Olduğuna Dair Sa'b b. Cessâme Hadisi 42

Himâ Nedir? 42

Resûl-i Ekrem Tarafından Zekât Develeri ve Gazâ Atları Beslenmek için Nakî' Mevkii Kurulmuştur 43

Hazret-i Ömer Tarafından Şeref ve Rebeze Mevkileri Koru İttihaz Edildiği 43

1070. Hadis Atın Ecir, Sitir, Vizir Olduğuna ve Cihad Atlarının Methine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 44

Lugavî İzahlar **46**

Zilzâl Sûresinin Faziletine Dair Haberler *48*

Zilzâl Sûresinin Tercümesi *48*

Bu Hadisten Müstenbât Olan Mühim Bir Hükm-ü Fıkhî **48**

1071. Hadis Hazret-i Ali'nin Hazret-i Fâtıma ile İzdivacı Tedarikiyle Meşgul Olduğu Bir Sırada Hazret-i Hamza Tarafından Sâika-i Sekir ile İki Devesini Boğazladığına Dair Hazret-i Ali'nin Bir Hadisi 48

Hazret-i Hamza'nın Sûret-i Şehâdetine Dair Kâtil Vahşî'nin İhbarı *52*

İstinbat Olunan Hükümler **53**

Hazret-i Ali ile Hazret-i Fâtıma'nın İzdivacına Dair Bazı Mâlûmat *53*

Hazret-i Hüseyin'in Fâcia-i Şehâdeti Zamanı Alâmeti Olarak Ümmü Seleme'nin Bir Rivayeti *55*

Şârih Aynî Hadisten Şu Hükümlerin de Müstefâd Olduğunu Bildiriyor **55**

Hamrın Tahrîmi **55**

Şirb-i Hamrın Feth-i Mekke Senesi Tahrîm Buyurulduğuna İstinad Edilen Bir Delil **56**

İçkinin Uhud Harbi'ni Müteakip Tahrîmini Kabul Edenlerin Delîline Gelince **57**

1072. Hadis Resûl-i Ekrem Bahreyn Arazisini Ensara İktâ Buyurmak Arzu Ettiğinde Ensarın, İbtidâ Muhâcir Kardeşlerimize Veriniz Demek Âlîcenaplığına Dair Enes b. Mâlik Rivayeti 58

Bahreyn ve Alâ b. Hadramî *59*

İktâ-ı Arâzî Nedir? *59*

İcar Câiz Olduğu Gibi Müzâraa da Câîzdir **60**

İktâın Fıkhî Neticeleri *60*

Hadisten Müstefâd Olan Bir Mühimme **61**

İktâ ve Bir Mu'cize-i Nebevî *61*

1073. Hadis Hakk-ı Mürûra Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 61

Ariyye Hakkında İzahat *62*

Kitâbü'l-İstikrâz ve'l-Hacr ve't-Teflîs

İstikrâz ve Hacrin Lugavî ve Istılahî Mânaları ve وَالْفَجْرِ. وَلَيَالٍ عَشْرٍ. وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ. وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ. هَلْ فِي ذٰلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرٍ *Nazmının Tefsiri* *67*

Hacrin Tarifindeki Kuyûdun İzahı *67*

Tasarruf-ı Kavlî, Tasarruf-ı Fiilî *67*

Tasarruf-ı Kavlîden Men'in Üç Mertebesi *68*

Hacrin Sebepleri **69**

Hacrin Mehâsini **70**

Hacrin Zıddı İzindir. İznin Sebeb-i Meşruiyeti, Şartları *70*

İznin Meşruiyeti 71
İznin Şartları İkidir 71
İznin Mahalli, İznin Hükmü, İznin Rüknü 71
Bahsin Unvanında Zikrolunan Teflîs 72
1074. Hadis Ödemek Kastıyla İstidâne Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 72
Bu Babda Hâkim'in Hazret-i Âişe'den, Ebû Ümâme'den Rivayetleri 72
İbn Mâce'nin, İbn Hibbân'ın da Meymûne Radıyallahu Anhâdan Rivayetleri 73
Hadisten Müstefâd Olan Hükümler 73
Veresiye Bey'in Cevazına Dair Câbir b. Abdullah Hadisi 75
1075. Hadis Ebû Zer el-Gıfârî'nin Rivayetkerdesi Olan Meşhur من مات من أمتك لا يشرك بالله شيئا دخل الجنة Hadisinin İzahı 75
Râvi Ebû Şihâb'ın Hadis Hakkında Tarifi 76
Edâ-i Deynin Vücûbu ve إِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا *Nazmının Tercümesi* 77
Bu Âyet-i Kerîmede Emanetle Murat, Hukūk-ı İbâd Olduğu 78
1076. Hadis Bu Babda Câbir b. Abdullah Hadisi 79
Bu Babda Ebû Hüreyre Hadisi 79
Hayırlı Kişi, Borcunu Güzel Ödeyen Kimsedir 80
Bedevînin Resûl-i Ekrem'e أوفيتني وآفاك الله *Duası* 81
Hüsn-i Mutâlebenin İstihbâbı 81
1077. Hadis من ترك دينا أو ضياعا فليأتني فأنا مولاه Hadisi 82
Borçlu Ölenlerin Borçlarının Taraf-ı Risâletten Eda Buyurulmasına Dair Ebû Hüreyre'nin Rivayeti 82
النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ *Nazm-ı Şerifi* 83
Asabe Nedir? 83
Buhârî'nin Üç Babı ve Üç Rivayeti 84
Borcun Bir Miktarını Vererek veya Alacaklı Tamamını Bırakarak İstihlâl-i Hukūk Hakkında Câbir b. Abdullah Hadisi 84
Takas Sûretiyle Edâ-i Deynin Cevazı 84
Vesk Ölçeği 85
Câbir'in Edâ-i Deyninde Resûl-i Ekrem'in Duası ve Bir Mu'cize-i Nebevî 85
Resûl-i Ekrem'in Borçlanmaktan Allah Teâlâ'ya Sığınması ve Borcun Vesîle-i Mefâsid Olduğu 86
1078. Hadis İzâa-i Maldan Tahzîre Dair Mugīre b. Şu'be Hadisi 86
Bu Hadisin Sûret-i Sevkindeki Müstesna Ehemmiyet 87
وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ *ve* لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ *Âyetlerinin İzahı* 88
قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ *Nazmı ve Şuayb Aleyhi's-selâm ile Kavmi Ehl-i Medyen Kıssası* 88
Medyen, Şuayb Aleyhi's-selâmın Kavmini Evvelâ Tevhide Daveti, Sonra Kavmini Eksik Ölçmek ve Tartmaktan Tahzîri, Zulüm ve Gadirden Meni 88
وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمْ *Nazmının İzahı* 91
Sefâhetin Sebeb-i Hacr Olduğunda Ulemânın İhtilâfı 92
Mugīre Hadisinden Müstefâd Olan İçtimaî ve Ahlâkî Hükümler 93
Ukūk-ı Ümmehât 93
Ve'd-i Benât ki Câhiliye Devrinde Kız Doğan Nevzâdın Diri Diri Defni Cehâleti ve Zamanımızdaki Kürtaj Cinayeti 93
Hadîs-i Şerifte Üç Şeyin de Keraheti Bildiriliyordu 94
Kīlükāl (Dedikodu) Keraheti 94

İzâa-i Mal Gafleti 95
Kesret-i Sual Hakkındaki Ulemânın Telakkileri 95
Memdûh Olan Sualler 95
İmtihan ve İlzâm için Sual 96
Vazife ve Mesuliyete Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 97

Kitâbü'l-Husûmât

Husumet ve İşhâsın Mânaları 101

1079. Hadis Kırâat-i Kur'ân'da İhtilâf Eden İbn Mes'ûd ile Bir Sahâbîye Resûl-i Ekrem'in, Kur'an Yedi Lugat Üzerine Nâzil Oldu Buyurması 101
Bu Hadisi İbn Hibbân'ın Buhârî'den Mufassal Bir Metin ile Rivayeti 102

Seb'a-i Ahruf Nedir? 104

Seb'a-i Ahrufun Aslı ve Müstened-i İlmîsi Olan Haberler 104
İbn Hibbân'ın Übey b. Kâ'b'dan Rivayeti 104
Tirmizî'nin Übey b. Kâ'b'dan Rivayeti 105
Buhârî ile Müslim'in Abdullah b. Abbas'tan Rivayetleri 105
Buhârî ile Müslim'in Hazret-i Ömer'le Hişâm b. Hakîm Arasındaki İhtilâfî Rivayetleri 105
Nazm-ı Şerifleri إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا *ve* بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ 106

Kur'ân-ı Mübîn'in Ahruf-ı Seb'a Üzerine Tenzil ve Kıraatindeki Âlî Faide 107
Kitâb-ı Mübînnin Her Kelimesi Lugat-ı Seb'a ile Kıraat Olunmuş Değildir 107
Lugat-ı Seb'anın Hepsi ile Kıraat Edilmiş midir? Mushaf-ı Osmânî'de Mevcut mudur? Yoksa Refolunmuş mudur? 108
Arza-i Ahîrenin İrtihâl-i Nebevîye Müsâdif Olan Arz Olduğu 108
Seb'a-i Ahruf ile Murat, Meşhur Kırâat-i Seb'a Değildir 109

Ahrufü's-seb'a Hakkında Ulemânın Ârâ ve Mezâhibi 110
Seb'a-i Ahrufun Mânaları 110
İbn Mes'ûd Hadisinin Sebeb-i Sevki 111

1080. Hadis Husumet Bahsinde Bir Müslüman ile Bir Yahudinin Resûl-i Ekrem'e Arz-ı Husumet Ettiklerine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 112
Yahudiyi Tokatlayan Sahâbînin Hazret-i Ebû Bekir veya Başkası Olduğuna Dair Rivayetler; Bir Sual ve Cevap 114
Âyet-i Kerîmesinde وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ *İstisna Edilen Zevât-ı Âliye Kimdir?* 116

1081. Hadis Bir Yahudinin Bir İslâm Kadınını Katli ve Yahudinin Kısasına Dair Enes b. Mâlik Hadisi 116

İstinbat ve İhtilâf 117
Câni Cürmü ne Şekilde İkā Ederse Etsin, Seyf ile Kısas Edilir 117

1082. Hadis Bu Babda Eş'as Hadisi 119

Mülâzeme Bahsi بَابُ الْمُلَازَمَةِ

Bu Babda Kâ'b b. Mâlik Hadisi 121
Habbâb Hadisi 122
أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا Nazm-ı Şerifinin Tercüme ve İzahı 123

Kitâbün fi'l-Lukata

Lukatanın Yani Bulunan Yitik Malın Istılahî Medlûlü 127

1083. Hadis Übey b. Kâ'b Hadisi 127
Lukatanın İlânı 129
İlân Müddeti 129

Hadisten Müstefâd Olan Fıkhî Hükümler 130
Lukatanın Çıkınının ve Ağız Bağının Hıfzı 130
Yitik Mal, Sahibi Çıktığında Vermek Niyetiyle Alınır. Bu Babdaki Rivayetler 131
Sahibi Çıkmayan Lukatanın Hükmü 131
Bu Babda Rivayet Olunan Zeyd b. Hâlid Hadisi 133
Koyun, Deve, At Yitiklerinin Ahkâmı 134

1084. Hadis Bir Hurma ve Bu Kıymette Mal Lukata Sayılmaz 135

Kitâbü'l-Mezâlim

Zulmün Lugavî ve Şer'î Mânası 139
Gasbın Lugavî ve Şer'î Mânası 139
Sûre-i İbrâhim'in 42-47. Âyetlerinin Tercüme ve İzahı 139

1085. Hadis Mezâlimin Kısası Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 140
Sırat Köprüsünden Sonra Kantara Denilen İkinci Mevkıfte Müminlerin Muhasebesi 141
Bundan Sonra Müminlerin Cennete Sûret-i Duhûlünü Tasvir Eden Zümer Sûresi Âyetlerinin Tercüme ve İzahı 141
Mevkıfın Teaddüdüne Dair Bir Sual ve Cevabı 142

1086. Hadis Bu Mevkıfta Müminlerin ve Kâfirlerle Münafıkların Sual ve Cevap Olunduklarını Tasvir Eden Abdullah b. Ömer Hadisi 143
Hadisin Sûret-i Sevki Hakkında Bir Mühimme 144
Necvâ Nedir? 144

1087. Hadis Abdullah b. Ömer'in Rivayetkerdesi Olan "Müslüman Müslümanın Kardeşidir" Hadisi 145

1088. Hadis Zalim Olsun Mazlum Olsun Müminin Mümine Yardım Etmesi Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 146

Hadisin Sebeb-i Vürûdu 147
انصر أخاك ظالما أو مظلوما Kavli Hakkında İzahat 148

Mazluma Yardım Babı 148
Mazluma Yardım Hakkında Berâ b. Âzib Hadisi 148
Mazluma Yardım Hakkında Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi 149

İntisâr-ı Mazlum 150
وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ Kavl-i Şerifinin İzahı 150
Bu Âyet-i Kerîme Hakkında İbrâhim en-Nehaî Hazretlerinin Tefsiri 151
Bu Âyet-i Kerîme ile Emrolunan Müdâfaa-i Vatan Düsturu 151
Millî Mücadele 152
Bozgunculuk 153

Tecrîd'e Alınmayan Bir Bab Daha 153
Mazlumun Zalimi Affına Dair Vârit Olan Âsâr-ı Şerife 153

لَا يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ Âyetinin Tercüme ve İzahı 153
وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا Nazm-ı Şerifinin Tercüme ve İzahı 155

1089. Hadis Abdullah b. Ömer'den Rivayet Olunan الظلم ظلمات Hadisi 155
Bu Hadisin Rivayet Tarikleri 156

1090. Hadis İstihlâl-i Mezâlime Dair Ebû Hüreyre Hadisi 157

1091. Hadis Toprağa Tecavüzden Tahzîr Hakkında Saîd b. Zeyd Hadisi 159
Bu Babda Ebû Seleme'nin Hazret-i Âişe'den Bir Rivayeti 159
Ya'lâ b. Mürre'nin Rivayeti 160
Arazi Gasbı Hükmünde Eimme-i Hanefiyye'nin Akvâli 160

Müstefâd Olan Fıkhî Hükümler 160

1092. Hadis Gasb-ı Arza Dair İbn Ömer Hadisi 161
Bu Hadis Hakkında Buhârî'nin Bir Rivayeti 161

1093. Hadis Meyvenin Çiftleyerek Yenilmesi Muhâlif-i Edep Olduğuna Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 164
Bu Hadisin Sûret-i Sevkinde Buhârî'nin Cebele'den Bir Rivayeti 165
Bu Babda Ebû Bekir'in Kölesi Sa'd'ın Bir Rivayeti 165

1094. Hadis Husumette Gaddarlığa Dair Hazret-i Âişe Hadisi 166
"Eleddü'l-hisâm"ın Tefsir ve İzahı 166
Recî' Seriyyesi ve Şehidleri 167

1095. Hadis "Müslüman Hakkı, Ateşten Bir Parçadır. Onu İster Alsın, İster Bırakın" Meâlindeki Ümmü Seleme Hadisi 167

Hadisten İstifade Edilen Hükümler 169
وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ Nazm-ı Şerifinin İzahı 170
Cerh ve Ta'dîl 170
وإذا خاصم فجر Hadisinin İzahı 171
Ebû Süfyân'ın Kadını Hind'in, Zevcinin Hissetinden Şikâyeti Hakkında Rivayet Olunan Hazret-i Âişe Hadisi 171
Kayserin Resûl-i Ekrem'in Zatı ve Hayatı, Ailesi ve Tebliğ Buyurduğu İslâm Dininin Ahkâm-ı Esâsiyyesi Hakkında Ebû Süfyân'dan İcrâ-yı Tahkikat Ettiği Hakkında Müşârün İleyhin Rivayeti 172

1096. Hadis Hakk-ı Dayf ve Bunu Fiilen İstirdâdın Cevazını İfade Eden Ukbe b. Âmir Hadisi 174
Bu Hadisin Ebü'l-Hayr Tarikiyle Diğer Rivayeti 174

Şimdi Bu Hadislerden Müstefâd Olan Hükümler şudur 174
ليلة الضيف حق على كل مسلم Hadisi 175
Bu Babda Mikdâd b. Esved Hadisi 175
Misâfirin Hakk-ı Dayfı Bizzat İstirdâd Hakkının Tevcihi Hakkındaki Ulemânın Akvâl ve İctihadları 176

Türkler'de Konuk Ağırlamak Töreni 177
Türkler'de Misafire İkram Hasîsa-i Âliyesi ve Misafire İkram Hakkındaki Türk Meselleri 177

1097. Hadis Komşunun Komşu Duvarına Bir Hatîl Başı Koyabileceğine Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 178

İhtilâf-ı Ulemâ 179
Bu Babda Hazret-i Ömer'in Devr-i Hilâfetinde Bu Hakkı Kabul Etmek İstemeyen Muhammed b. Seleme'yi والله ليمرن به ولو على بطنك Kavliyle Tehdidi 179

Hakk-ı Câre Hürmetin Lüzum ve Vücûbuna Dair Rivayetler 180
Sakîfe-i Benî Saîde ve Buraya Resûl-i Ekrem'in Teşrifi 180

1098. Hadis Yol Üstünde Oturmaktan Tahzîre Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 182
Gadd-ı Basar, Keff-i Ezâ Ani't-tarîk, Redd-i selâm, Emir Mâruf, Nehiy Münker 183
Ebû Bekir'in Mekke'de Finâ-i Dârını Mescid İttihazı ve Bu Babda Hazret-i Âişe'nin Mufassal Bir Rivayeti, Bu Rivayet Hakkında Tahliller 183

1099. Hadis Tarîk-i Âmmın Asgari Miktâr-ı Zirâı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 185

1100. Hadis Cebren ve Kahren Kişinin Malına Tecavüzden; Burun, Dudak, Kulak Kesmek Gibi Ukūbât-ı Fâhişeden Nehye Dair Abdullah b. Yezîd el-Ensârî Hadisi 185

1101. Hadis Malını Muhafaza, Hayatını Müdafaa, Dinini, Vatanını, Irzını Muhafaza Uğrunda Ölenlerin Şehid Olduklarına Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 186

1102. Hadis Hazret-i Âişe'nin Kadınlık Gayretine Dair Enes b. Mâlik'in Bir Rivayeti 186

Kitâbü'ş-Şirket

Bu Bahsin Unvanına Dair Rivayetler 191
Şirketin Lugavî ve Şer'î Mânaları 191

Istılah-ı Şer'îde Şirket 191
Şirket-i Mülk, Şirket-i Akd 192
Şirket-i Mülkün Envâı 192
Şirket-i Akdin Envâı 192
Şirket-i Taam ve Ârifâne 193
Şirket-i Urûz 193

Kısmetin Keyfiyeti 193
Kısmet ve Şer'î Tarifi 193
Kısmetin Bir Cihetle İfraz, Bir Cihetle de Mübadele Olduğu 194

1103. Hadis Nehd yani Ârifâne Hakkında Seleme b. Ekva' Hadisi 194
Bu Babda Beyhakī'nin Rivayeti 195

1104. Hadis Eş'arîler'in Nehdi Hakkında Ebû Mûsâ el-Eş'arî Rivayeti 195

Bir İctihad, Bir İntikād 196
Şârih İbn Hacer'in Bir İctihadı, Diğer Şârih Aynî'nin İntikādı 196
Râfi' b. Hadîc'in Nehd Hakkında Bir Rivayeti 197
Müşterek Kesilen Kurban Etinin Mücâzefe Tarikiyle Taksiminin Cevazı 197

1105. Hadis Zebh-i Şer'î ve Âlâtı Hakkında Râfi' b. Hadîc Hadisi 197
Firarî Hayvanın İrâka-i Demi, Av Avlar gibi Vurulmak Suretiyle Olacağına Dair Rivayetler 199

Müstefâd Olan Hükümler 199
Şer'î Tezkiye Şerâitinden Biri de Bol Kan Akıtmaktır 200
Zebihte Kat'ı Lâzım Olan Damarlar Hakkında Ulemânın Ârâ ve Mezâhibinin İzahı 200
Besmele ile Zebhedilmek Şartı 200
*Besmelenin Sehven Terkedilmesine Terettüp Eden Hüküm Hakkında Ulemânın İhtilâfı, Kudûrî'nin ve Sâhib-i **Hidâye**'nin İzahı* 201

1106. Hadis Müşterek Sahip Olduğu Kölesinden Kendisine İsabet Eden Hissesini Âzatlayan Kimsenin Öbür Şerikin Hissesini de Ödemesine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 201

Bu Hususta İbn Ömer Hadisi *202*

1107. Hadis Milletin Münevver Zümresinin Avam Tabakasını Tenvir Etmek Vazifesi Olduğuna İşaret ve Devletin İkāme-i Hududunun Hikmet-i Teşrîini İzah Eden Nu'mân b. Beşîr'in Temsilî Bir Rivayeti 202

1108. Hadis Feth-i Mekke Günü Abdullah b. Hişâm'ın Vâlidesi Tarafından Resûl-i Ekrem'e Arzolunması ve Taraf-ı Risâletten Kendisine Hay ve Bereketle Dua Buyurulması Hakkındaki Rivayeti 203

Kitâbü'r-Rehn

وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ Âyetinin Tercümesi ve İzahı *207*

كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ , كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ Kavl-i Şeriflerinin Tercüme ve İzahları, Rehnin Lugavî ve Şer'î Mânaları ve Rehne Dair Bazı Fıkhî Istılahlar *207*

1109. Hadis Rehnin, Mürtehin Tarafından Kabul Edilmekle Tamam Olduğu Mâl-i Merhûnda Râhin veya Mürtehinden Hangisinin Hakk-ı Tasarrufu Bulunduğu Hususunda Selef Ulemâsının İhtilâfları ve Bu Babda Rivayet Edilen Ebû Hüreyre Hadisi 208

Sâdât-ı Hanefiyye'nin İctihadları *209*

1110. Hadis Yeminin Müddeâ Aleyhe ait Olduğuna Dair Resûl-i Ekrem'in Bir Hükmüne Dair İbn Abbas'ın Rivayeti 209

Kitâbü'l-Itk

Itkın Lugavî ve Şer'î Mânaları *213*

فَكُّ رَقَبَةٍ. أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ. يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ. أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ Nazmının Tercüme ve İzahı *213*

1111. Hadis Rakabe Âzât Etmenin Fazileti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 214

Bu Hadisin Sûret-i Sevkine Dair Bir Mühimme-i İlmiyye *214*

1112. Hadis Cihaddan Sonra Rakabe Âzât Etmenin Faziletine Dair Ebû Zer el-Gıfârî Hadisi 215

Cihadın Kudsiyeti *216*

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ Kavlinin Tercüme ve İzahı *216*

Ebû Zer Hadisinin Turuk-ı Rivayeti ve Medlûlü Hakkında Mâlûmat *217*

Ebû Zer Hadisinin Mühim Bir Hususiyeti; Müellif İmam Buhârî'ye Nisbetle İsnâd-ı Âlî Olmasıdır *217*

1113. Hadis Kendi Hissesini Azatlayan ve Diğer Şeriklerin Hisselerini Ödeyecek Derecede Serveti Bulunan Kimse Üzerine Hissedarların Hisse-i Musîbelerini Ödemek Vacip Olduğuna Dair İbn Ömer Hadisi 218

1114. Hadis Resûl-i Ekrem Hurmetine Ümmetinin Gönüllerinden Geçen Yaramaz Hatıraların Affına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 218

1115. Hadis Ebû Hüreyre'nin Kölesiyle Yemen'den Gelip Müslüman Olması ve Bu Esnada Resûl-i Ekrem'in Bir Mûcizesi 219

1116. Hadis Hakîm b. Hizâm'ın Câhiliye'de ve Devr-i İslâm'da Yüzer Deve ile Yüzer Köle Âzatlaması 221

1117. Hadis Benî Mustalik Seferi ve Üserânın Tamamen Âzat Edilmesi Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 221
Ümmü'l-mü'minîn Cüveyriye'nin İzdivacı 222
Benî Mustalik Seferi ve Azlin Şer'î Mahiyeti Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 222
Nâmık Kemal Merhumun Altmış Sekiz Sene Evvel İbret Gazetesinde "Çocuk Düşürmek" Unvanlı Neşrettiği Makalesinin Bir Fıkrası 223
Nüfus Artmasında Çocuk Korunmasının Rolü 223
Çocuk Esirgeme Kurumu Reisi Doktor Fuad'ın Ankara Radyosu'nda İrat Ettiği Mühim Hitâbesi 223
Gerek Ananın Hamli Zamanında, Gerek Doğum Sırasında, Sonra Çocuğun Neşvünemâsı Devrinde İttihaz Edilmesi Muktezî Tedbirler ve Bu Babda Küşâdı Lüzumlu Müesseseler 225
Şehirlerde Bazı Kadınların Çocuğu Çay ve Balo Âlemlerine Engel Sayarak Çocuk Düşürmeleri, Kendi Hayatlarını Tehlikeye Koymakla Beraber Millî Vazifelerini de Unuttukları. Bu Faciayı En Kuvvetli Tedbirlerle Önlemenin Lüzumu 226
Zarafetlerinden, Hayat Tarzlarından Fedakârlık Yapmak İstemeyen Bu Müteredddî Ruhlu Kadınlara Teshîlât Gösteren ve Çocuk Almayı Sanat İttihaz Eden Bazı Doktorların Bu Cinayetkârane Hareketlerine Set Çekmenin Lüzumu 226
Çocuk Kātili Kimselerin Diplomalarını Almak ve Nüfus Teskerelerine Vatan Haini Damgasını Vurmak Nüfusumuzun Tezâyüdü için Lüzumlu Bir Tedbirdir 226
Doktor Fuad'ın Evkaf Sergisinde Gördüğü Kadîm Bir Vakfiyede Ecdadımızın İçtimaî Yardıma Verdikleri Yüksek Kıymetin Bir Misali 227
Köylülerimizin Evlenmek ve Çocuk Yapmak Hususunda Teşvike İhtiyacı Olmadığı, Onun An'anevî Görgüsü Bunu Temine Kâfi Olduğu, Hatta Bir Kadın Alması Hususundaki Takayyüdâta İki, Üç Almakla Mukabele Ettiği, Köylü Kadınlarımızın Mehâsini 227
Türk Kadınının Doğum Kudreti Bize Bir Batında İki Misli Nüfus Vaad ve Tebşir Ederken Hiçbir Millete Nasip Olmayan Bu Kudreti Tahakkuk Ettirmeye Çalışmak Hükümete ve Millete Düşen En Mühim Vazifedir 227

1118. Hadis Benî Temîm'i Resûl-i Ekrem'in Senâsı Hakkında Ebû Hüreyre'nin Bir Rivayeti 228
Temîmîler'le Neseb-i Peygamberînin İlyâs b. Mudar'da Birleşmesi 229

1119. Hadis Efendi ile Kölesinin Yekdiğerine Karşı Âdâb-ı Muhâtabeleri Hakkında Ebû Hüreyre Rivayeti 229

1120. Hadis Hâdim Efendisiyle Birlikte Yemek Yemezse, Efendinin, Yediği Yemekten Ona da Bir Miktar Verip Yedirmesi Hakkında Ebû Hüreyre Rivayeti 229

1121. Hadis Hâdimini Te'dîp için Dövmek İcap Ettiğinde, Beşerin En Şerefli Uzvu Olan Yüzüne Vurulmaması Hakkında Ebû Hüreyre Rivayeti 230
"Kitâbü'l-Itk"a Bir Hâtime 230
Kitâbü'l-Itk'a Bir Hâtime: Kable'l-İslâm Cezîretülarap'ta Köleliğin Olanca Fecaati ile Taammümü 230
İslâmiyet'in Zuhuru Bu Mazlum Sınıf için de Beşâret-i Halâs ve Necât Olduğu 231
Cevdet Paşa Merhumun, "Müslümanlık'ta Köle Almak, Köle Olmaktır" Suretindeki Vecizesi 231
İslâm Dini Evvelâ Köle Âzâdına Teşvik ile, Sâniyâ Mükâteb Esasını Temin ile, Sâlisâ Memlükler ile Mâlikler Arasında Müsavi Bir Hayat ve Maişet Yolu Tesis Etmekle Bu Fecaati Azaltmıştır 231

Kitâbü'l-Mükâteb

Mükâteb ve Kitâbete Dair Istılahlar *235*
Taberistan'ın En Yüksek Âlimi Rûyânî: Kitâbet, Dîn-i İslâm'ın Vazettiği Bir Akid Olduğunu Bildirmiştir *235*
İslâm'da İlk Mükâtebler, Selmân-ı Fârisî'nin Bedel-i Kitâbete Bağlanması *235*
Kadınlardan İlk Defa Bedel-i Kitâbete Bağlanan Berîre *236*

1122. Hadis Berîre'nin Bedel-i Kitâbetinin Hazret-i Âişe Tarafından Tediye Edildiğine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 236

Kitâbü'l-Hibe

Hibenin Lugavî ve Fıkhî Mânaları *241*
Vâhib, Mevhûb, Mevhûbün Leh, İttihab Tabirlerinin Medlûlleri *241*
Hibenin Vasiyetten, İbrâdan, Sadakadan, Hediyeden Farkı *241*
Hibenin Fıkhî Tarifi ile Borçlar Kanunundaki Tarifi Arasında Bir Fark Bulunmadığı, Her İki Tarife Göre Hibenin Bir Akid Olduğu *242*
Hibenin Teşrî' Buyurulmasının Hikmeti *242*

1123. Hadis Hibe Edilen Şey Az Olsa Bile İstihkār Edilmemesi Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 243

1124. Hadis Hibenin Fazileti Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 243

İki Ayda Üç Hilâl-i Kamerin Görülmesi **244**

1125. Hadis Resûlullah'ın Zühdî Hayatı 245

1126. Hadis Hediye Edilen Av Etinin Kabulünün Cevaına Dair Enes b. Mâlik Hadisi 246

Hadisten Müstefâd Olan Hükümler **247**

1127. Hadis Ümmü Hüfeyd'in Peygamberimize Hediyeleri. Bunların Peygamberimiz Tarafından Kabul Buyurulması 248
Araplar Arasında Keler Yemek Âdetken Resûlullah'ın Bundan Hoşlanmaması ve Bunun Hanefîler'ce Mekruh Olduğu *249*

1128. Hadis Resûlullah'ın Hediyeyi Kabul Edip Yediği, Sadakadan Hazer Ettiği Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 249
Resûlullah'ın Ailesini de Sadakadan Menettiğine Dair Rivayetler *250*

1129. Hadis Resûlullah'ın Başkası İçin Sadaka Olan Bir Malı, Kendisi İçin Hediye Kabul Ettiğine Dair Enes b. Mâlik Hadisi 250

1130. Hadis Resûlullah'ın Kadınları Arasında Gayret ve Rekabet Temayülleri 251
Âişe ve Ümmü Seleme Hind Hizibleri *253*

1131. Hadis Resûlullah'ın Hoş Kokuyu Reddetmediğine Dair Enes b. Mâlik Hadisi 254

1132. Hadis Peygamberimizin Hediye Kabul Edip Onu Mukabil Bir Hediye ile Karşılamak İtiyadında Olduğuna Dair Hazret-i Âişe Hadisi 255
Hibe ve Hediye Sahibinin, Mukabil Bir İvaz, Bir Mükâfat Talep Etmek Hakkı Var mıdır? Ulemânın İhtilâfı *255*
تهادوا تحابوا "Ashabım birbirinizle hediyeleşiniz ki sevginiz artsın!" Hadisi *256*

1133. Hadis Babanın Evlâtlardan Tercihen Birine Hibesi Adalete Münâfî Olduğuna Dair Nu'mân b. Beşîr Hadisi 256

Hibede Evlâtlar Arasında Teâdül Vâcip midir, Yoksa Mendup mudur? Ulemânın İctihad ve İhtilâfları 257

1134. Hadis Hibeden Rücûun Ahlâkî Vaziyeti ve Zemmi Hakkında İbn Abbas Hadisi ... 258

Vâhib için Hibe Ettiği Şeye Rücû Etmek Hukukan Câiz Olup Olmadığı Hakkında Ulemânın İhtilâfı 258

Karı Kocanın Birbirine Hibesinin Muteber Olduğu 258

1135. Hadis Akrabaya Yapılan Hibenin Ecri Hakkında Hazret-i Meymûne Hadisi 260

1136. Hadis Peygamber'in Bazı Kadınlarının Resûlullah'a Hibeleri Hakkında Hazret-i Âişe Rivayeti 260

1137. Hadis Peygamberimizin Misver b. Mahreme'ye Kaftan Hediye Buyurması 261

Bu Hadisten Evvel *Buhârî*'nin Bir Babı ve Bir Rivayeti 262

Ömer b. Abdülâzîz'in, "Hibe Peygamberimiz Zamanında Hediye İdi; Zamanımızda Memurlara Hibe ve Hediye Rüşvet Olmuştur" Sözü 262

Bir Özre Mebnî Hibe ve Hediyeyi Kabul Etmemenin Câiz Olduğu 263

Rüşvet Nedir ve Peygamberimizin Bir Hutbesinde Rüşvetten Tahzîr Buyurması 263

Hibenin, Hibe Edilen Kimse Tarafından Mevhûbu Kabzetmesiyle Tamam Olduğu, Mevhûb Kabzedilmeden Vâhib ile Mevhûbün Lehten Biri Vefat Ederse Bu Hibenin Hükmü 264

1138. Hadis İpekli gibi Erkeklere Giyilmesi Haram veya Mekruh Olan Bir Şeyin Hediye Edilmesi Câiz Olduğunu İfade Eden İbn Ömer Hadisi 265

1139. Hadis İpekli Giymenin Erkeklere Hurmetini İfade Eden Hazret-i Ali Hadisi 266

İpekli İstimalinin Helâl veya Haram Olmasında Fukahanın Mikyası 266

İslâm Tarihinde Fevâtım Diye Anılan Dört Sahâbî Kadın Fâtımalar 267

1140. Hadis Müşrikin Verdiği Hibenin Kabulü Câiz Olduğuna Dair Abdurrahman b. Ebû Bekir Hadisi 267

Bu Hususa Dair Vârit Olan Diğer Rivayetler 268

Resûlullah'a Eyle Meliki Tarafından Verilen Hediyeler 269

Resûlullah'ın Eyle Melikine Verdiği Emannâme 269

1141. Hadis Müslümanın Kâfire Hediye Vermesi Câiz Olduğunu İfade Eden Esmâ bint Ebû Bekir Hadisi 270

Müslümanların Kâfirlere Karşı Harp ve Sulh Hallerinde Milletlerarası Vaziyetlerini Tayin ve Talim Eden Mümtehine Sûresinin 8-9. Âyetleri 271

1142. Hadis Peygamberimizin Suheyb b. Sinân'a İki Ev ve Bir de Evden Müfrez Bir Oda Hediye Buyurduklarına Dair Abdullah b. Ömer'in Şehâdeti ve Rivayeti 272

1143. Hadis Bir Kimsenin Öbür Kimseye, "Ömrün Oldukça Meselâ Bu Evimi Sana Bağışladım!" yahut "Ben Sağ Oldukça Bu Evimi Sana Bağışladım" Diye Hibe Etmesi ki Buna Şeriat Örfünde Umrâ Denir, Câiz Olduğuna Dair Câbir Hadisi 273

Umrânın Üç Kısmı 274

Bir Kimsenin Öbür Kimseye, "Ben Senden Evvel Ölürsem Şu Malım Senindir. Sen Benden Evvel Ölürsen Benimdir" Diye Hibe Etmesi ki Şeriat Istılahında Buna da Rukbâ Denir. Bu Hususta Fukahanın İctihadları 274

1144. Hadis Zifaf için Gelin ve Güvey Süslenmek Üzere Elbise İstiare Etmek Câiz Olduğuna Dair Hazret-i Âişe Hadisi 275

Menîhanın Fazileti Bahsi فَضْلُ الْمَنِيحَةِ

Menîhanın Meselâ Sığır, Koyun Gibi Sağım Hayvanlarının Bir Zaman İçin Sağılıp İade Edilmek Üzere Âriyet Verilmesinin Meşruiyet ve Fazileti Bahsi *276*

1145. Hadis Mekke Muhacirleri Medine'ye Geldiklerinde Ensarın Hurmalıklarını, Menîha Olarak Muhacirlere Verdikleri ve Hayber'in Fethinden ve Muhacirler de Bahçelere Mâlik Olduktan Sonra Ensara Menîhalarını İade Ettiklerine Dair Enes b. Mâlik Hadisi 276

Bunun Beşer Tarihinde Misli Görülmeyen Bir İçtimaî Muavenet Olduğu *277*

1146. Hadis Peygamberimizin "Kırk Hasene Vardır ki Kişi Bunlardan Birini İşlerse, Allah Onu Cennete Kor. Bu Kırk Hasenenin A'lâsı da Sağmal, Sütlü Davar Menîhasıdır" Buyurduğuna Dair İbn Ömer Hadisi 279

Kitâbü'ş-Şehâdât

Şehâdetin Lugavî ve Şer'î Tarifleri, Şâhid, Meşhûdün Leh, Meşhûdün Aleyh, Meşhûdün Bih Tabirleri *283*

Şehâdet, İhbarın Üç Nevinden Biridir. Diğer İkisinin Dava ile İkrardan İbaret Olduğu *283*

Müdâyene yani Mevsimi, Ayı, Günü Muayyen Bir Vadeye Kadar Borçlanma Âyet-i Kerîmesi ve Bu Âyetin, Müdâyene Senedinin Tanziminde Riayet Edilmesi Vâcip Olan Hukukî Esasları İhtiva Etmesi *283*

Şehâdetin En Yüksek Vasfını Tâlim Eden Nisâ Sûresinin 135. Âyeti ve Tercümesi *284*

1147. Hadis İnsanların En Hayırlıları Benim İçinde Bulunduğum Devirde Yaşayanlardır ki Ashap Devridir, Sonra Tâbiî, Daha Sonra Tebeu't-tâbiî Devirleridir. Ondan Sonra Yalan Yere Şehâdet Şâyi Olur Hadisi 285

Bu Üç Devrin Câri Olduğu Tarihler *286*

1148. Hadis Peygamber Efendimizin, Yalan Yere Şehâdeti, Allah Teâlâ'ya Şerik Koşmakla, Ana ve Babaya Âsi Olmakla Müsavi ve Büyük Günahların En Büyüğü Olduğunu Bildirdiği Ebû Bekre Hadisi 286

1149. Hadis Peygamber Efendimizin Unuttuğu Âyetleri Hatırlatan Sahabiye Rahmetle Buyurduğuna Dair Hazret-i Âişe Haidisi 287

1150. Hadis Peygamber Efendimizin Abbâd b. Bişr Hakkında Güzel Bir Şehâdeti ve Abbâd Hakkında Dua Buyurmaları 287

İfk Hadisi حَدِيثُ الْإِفْكِ

1151. Hadis İfk hadisi ki Hazret-i Âişe Hakkında Düzülen Bühtan ve İftira Vâkıasına Dair Rivayettir 289

Hazret-i Âişe'nin Berâet ve Nezâheti Hakkında Nâzil Olan Nûr Sûresinin On Âyeti ve Hadd-i Kazfin Tatbiki *298*

Nûr Sûresinin Mevâiz ve Nasâyihi Hâvi Olan Müteakip Âyetleri *298*

Münafıkların Münâfikūn Sûresinde Tasvir Buyurulan Nifakcûyâne Halleri *299*

Hadisten Müstefâd Olan Hükümler **301**

Bir Âilenin İsmet ve Nezâhetine Dil Uzatmanın Fezâhati *302*

Hassân b. Sâbit'in, Bir Kasidesiyle Hazret-i Âişe'yi Senâsı *303*

1152. Hadis Şâhidi Tezkiye Hakkında Ebû Bekre Hadisi 303
Hazret-i Ömer Zamanında Yapılan Bir Tezkiye Örneği 304
Tezkiye Ederken Medihte Mübalağanın Zemmi Hakkında Ebû Bekre ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisleri 306

1153. Hadis Çocukların Bulûğ Haddi ve Şehâdete Ehliyetleri Zamanını Bildiren Abdullah b. Ömer Hadisi 307
Erkek ve Kız Çocukların Bulûğ Çağı ve Nûr Sûresinin 59. Âyeti ile Talâk Sûresinin 4. Âyeti ve Ulemânın Ârâ ve İctihadları 307
Bulûğun Yaşla Tayini Hususunda Ulemânın İhtilâfları 308
Çocukların Şehâdeti Hakkında Ulemânın İctihadları 309

1154. Hadis Muhâsımlardan Hiçbirinin Zilyed Olmadığı, Beyyineleri de Bulunmadığı Bir Mal Hakkında Nizâ Edip Müctemian Yemin Etmeye Müsâraat Eden Tarafeyn Arasında Kura ile Yemin 310

1155. Hadis Mahlûkata Yemin, Meselâ Peygamber, Kâbe, Ana Baba, Soy, Cebrâil, Sahâbe Adlarına Yemin Etmek Mekruhtur 310

Kitâbü'l-Islâh Beyne'n-Nâs

Sulhun Lugatta ve Şeriat Istılahında Mânaları. Sulhun Nevileri 315
İbrâ ve Hâs, Âm Olan İbrâlar 315

1156. Hadis "Araları Bozulan İnsanların Aralarını Düzeltmek için Yalan Söyleyen Kişi, Yalancı Günahına Müstahik Değildir" Meâlindeki Ümmü Külsûm Hadisi ... 316
Haddizatında Fena Olan Yalan: Harpte, Halk Arasını Düzeltmekte, Aile Düzenliği için Karı Koca Arasında Tevriye Tarikiyle Yalan Söylemeye Müsaade Edilmiştir 316
Ulemânın Bu Hususstaki İctihadları 316
"Müminlerden iki zümre birbirleriyle mukâtele ederlerse, aralarını düzeltiniz!" Meâlindeki Âyet-i Kerîmenin Tefsir ve İzahı 317

1157. Hadis Kubâ Halkı Arasında Çıkan Bir Nizâı Peygamber Efendimizin Islah Buyurduklarına Dair Sehl b. Sa'd Hadisi 318

1158. Hadis Umretülkazâ Dönüşünde Mekke'de Bulunan Hazret-i Hamza'nın Kızı da Medine'ye Gelmişti. Bunun Kime Misafir Olacağı Hakkında Ali, Zeyd b. Hârise, Ca'fer Nizâ Ettiklerinde Resûlullah'ın Aralarını Bulması Hakkında Berâ b. Âzib Hadisi 320
Hudeybiye Musâlahanâmesi'nin Tanzimi Sırasında Hazret-i Ali ile Müşriklerin Murahhası Süheyl Arasında Çıkan Bir İhtilâfı Resûlullah'ın Islah Buyurması ve Musâlahanâme Maddeleri 322

1159. Hadis Peygamber Efendimizin Minber Üzerinde Yanında Bulunan Aziz Hafîdi Hasan b. Ali'ye İşaret Ederek, "Benim Şu Oğlum Şeref Sahibi Bir Efendidir. Yakında Allah, Oğlum Sebebiyle İki Büyük Müslüman Fırkasının Arasını Düzeltecektir" Meâlindeki Ebû Bekre Hadisi 323
Müslümanlar Arasındaki Bu Birlik ve Dirliğe İşaret Ederek Bu Yıla "Ammü'l-cemâat" Adını Vermeleri, Bu Müsellâh İhtilâfa Dair Hasan-ı Basrî'nin Yemin ile Teyit Ettiği Mühim Bir Rivayeti 324

Hazret-i Hasan ile Muâviye Arasındaki İhtilâf, Peygamber'in Bu Muhterem Hafîdi Muazzam Bir Orduya Mâlikken Hilâfetten Ferâgat Ederek Kan Dökmeksizin İki İslâm Ordusunun Arasını Islahı 325
Hâşimîler ile Emevîler Arasında Asırlardan Beri Devam Eden İhtilâf, Musâlahanâme Maddeleri 326

1160. Hadis Resûl-i Ekrem'in Tavsiyesi Üzerine Bir Dâyinin Medyûn ile Deynin Yarısı Üzerine Sulh Olması Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 328

Kitâbü'ş-Şürût

Şartın Lugavî ve Şer'î Mânası 333
İslâm'a Dahil Olurken Peygamberimizin Bazı Ashaba, Müslümanlara Hayırhah Olmak, Namaz Kılmak, Zekât Vermek Gibi Şartlar Dermeyan Buyurması 334

1161. Hadis İfası Vâcip Şartlardan En Kıymetli Şart, Helâlliği Talep Edilen Kadının Mehir Şartıdır Buyurulduğuna Dair Ukbe b. Âmir Hadisi 335
Hazret-i Ömer'in, "Hukukun Durak Yerleri Şartlardır" Vecizesi ve Bir Kadının Esnâ-i Akidde Fesh-i Nikâhı Haiz Olmasını Şart Kılmış Olmasına Mebnî لها شرطها *"Kadının Şartı, Müktesep Hakkıdır" Buyurması* 335
Nikâh Akdinde Muteber Olan Şartlar 336

1162. Hadis Hudûdda Helâl Olmayan Şartlara Dair Ebû Hüreyre ile Zeyd b. Hâlid Hadisi 337

1163. Hadis Müzâraada Tarla Sahibinin Dilediği Zaman Yarıcıyı Tarlasından Çıkarmak Şartı Muteber Olduğunu İfade Eden İbn Ömer Hadisi 338
Yahudilerin Hayber'de Abdullah b. Ömer'e Suikastı 339

1164. Hadis Hudeybiye Seferi Hakkında Misver ve Mervan Hadisi 340
Bu Sefere Kâbe'yi Ziyaret ve Umre Niyetiyle Çıkıldığı, Hudeybiye Mevkiine Varıncaya Kadar Yol Hayatı 344
Resûlullah'ın Kureyş'e Muayyen Bir Zaman İçinde Mütareke Teklif Etmesi 346
Kureyş Tarafından Süheyl b. Amr'ın Murahhas Olarak Peygamberimizin Huzuruna Gelmesi 350
Musâlahanâme Maddelerinin Takriri, Musâlahanâmenin Tahriri 350
Musâlahanâme İmzalandıktan Sonra Mazmununa Her İki Taraftan İşhâd Edilenler 353
Musâlahanâme Hükümlerine Riayetsizlik 355

HUDEYBİYE MUSÂLAHANÂMESİNİN HUKŪK-I DÜVEL NOKTAİNAZARINDAN EHEMMİYETİ 359
Hudeybiye Musâlahanâmesi'nin Tahrir Şekli itibariyle Bugünkü Protokol Kavâid ve Merasimine Riayet Edilmiş Olması 359

BEY'ATÜRRIDVÂN 361

HUDEYBİYE DÖNÜŞÜ VE SÛRE-İ FETHİN NÜZÛLÜ 363

1165. Hadis Allah Teâlâ'nın Doksan Dokuz İsm-i Şerifi ve Bu İsimlerin Tevkîfî Olduğu yani Allah ve Peygamber'in Tâlimi ile Bilindiği 366
Halk Arasında Muteber Olan Şartların Hukukî Kıymetleri 367
Allah İsm-i Şerifinin İzahı 369
Kur'an Ahkâmına Muhalif ve Helâl Olmayan Şartlar Bâtıldır 369

Kitâbü'l-Vesâyâ

Vasiyetin Lugavî ve Şer'î Mânaları, Îsâ ve Tavsiye ... 373
Vasiyetin Meşruiyetini Tesis Eden Âyetler ... 373

1166. Hadis Vasiyete Tergîbe Delâlet Eden Abdullah b. Ömer Hadisi ... 376
Vasiyetin Vâcip veya Müstehap Olduğu Hakkında Fukahanın İhtilâfı ... 377
Hatta, Kitâbete İstinat Eden ve Şehâdetle Teeyyüd Etmeyen Vasiyetin Hükmü ... 377

1167. Hadis Peygamberimizin Terikesi Hakkında Amr b. Hâris Hadisi ... 378

1168. Hadis Vasiyetin Kur'an ile Tesis Olunduğuna Dair Abdullah b. Ebû Evfâ Hadisi ... 379
Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Ali'ye Bir Şey Vasiyet Etmediğine Dair Hazret-i Âişe Hadisi ... 381

1169. Hadis Sadakanın Efdali Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi ... 381
Vasiyetin Ancak Sülüs-i Maldan Edilmesine, Sülüsten Fazlasını Vasiyet Câiz Olmadığına Dair Sa'd b. Ebû Vakkâs Hadisi ... 382
Vasiyetin Miktarı Hakkında Selef Ulemâsının İhtilâfları ... 384
Kişinin Çocuğuna Vasî Tayin Etmesi ve Vasînin İcabında Çocuk Hesabına Dava İkame Edebilmesi Hususunda Hazret-i Âişe Hadisi ... 385
Başla İşaret Ederek Yapılan Vasiyetin Hükmü ve Vârise Vasiyetin Câiz Olmadığına Dair İbn Abbas Hadisi ... 385
Bu Babda Vârit Olan Diğer Rivayetler ... 386

1170. Hadis Peygamberimizin Nübüvveti, Safâ Tepesinde İrat Edilen Bir Nutuk ile Kureyş Soylarını İslâm Dinine Daveti ... 387

1171. Hadis Yakın Akrabaya Edilen Vasiyette Kadınların ve Çocukların da Dahil Bulunduğu Hususunda Abdullah b. Ömer Hadisi ... 389
Câhiliye Devrinde Veraset ve Vasiyet, Ailenin Yalnız Büyük Erkeğine Mahsusken Vasiyet Âyeti ile Çocuklara ve Kadınlara Teşmil Edilmesi ... 390

1172. Hadis Peygamber Efendimizin, İnsan Faziletini Öldüren Yedi Fazîha Vardır ki, Allah'a Şirk, Sihir, Katil, Ribâ, Yetim Malı Yemek, Gazâ Meydanından Kaçmak, Namuslu Bir Kadına Zina İsnat Etmek Buyurduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi ... 391
Yetim Hakkına Tecavüzden Şiddetle Tahzir Eden Nisâ Sûresinin 10. Âyeti ... 391

BEŞER TARİHİNDE SİHİR VE SÂHİR ... 392
MISIR'DA SEHARE-İ FİRAVUN VE MÛSÂ ALEYHİ'S-SELÂM ... 394
SÜLEYMAN ALEYHİ'S-SELÂM DEVRİNDE SİHİR ... 395
SÜHHÂR-I YEHÛDÜN ASR-I SAÂDETTEKİ VAZİYETİ ... 396
YEHÛDUN RESÛL-İ EKREM'E SİHRİ ... 398
Bu Vâkıa Hakkında Ulemânın Akvâli ... 398

1173. Hadis Vasiyet ve Vakıf Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi ... 399
Âmil ve Kayyim Istılahlarının Mânaları ve Bunların Vakıftan İstifadeleri ... 399

1174. Hadis Vâkıfın Vakfettiği Maldan Kendisinin de İstifadesini Şart Etmesinin Câiz Olduğuna Dair Hazret-i Osman Hadisi ... 400
Hazret-i Osman'ın Rûme Kuyusu'nu Kazdırıp Vakfetmesi ve Bunu Şehâdetle Neticelenen Muhasara Sırasında Muhâsırlara Hatırlatarak, Bugün Bu Kuyudan Bir Yudum Su İçirmedikleri Yolunda Tevbîhi ... 401

1175. Hadis Büdeyl b. Verkā'nın Bir Gemi İçinde Ölürken Vasiyetnâme Yazması ve

Temîm ed-Dârî ile Adî b. Beddâ'ı Vasî Tayini ve Neticesi Garip Bir Vak'a Olan İbn Abbas Hadisi ····· 403
Vasiyet Esnasında İki Âdil Şahit İkâme Edilmesi Hakkında Mâide Sûresi Âyetleri ····· 404
Müfessir Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsiri ve Büdeyl'in Vasiyet Hadisesini İzahı ····· 406
Vârisler Bulunmaksızın Vasî Tarafından Müteveffânın Borcunun Ödenmesi Câiz Olduğuna Dair Câbir Hadisi ····· 407
Resûlullah'ın Bir Mûcizesi ····· 407

Kitâbü'l-Cihâd ve's-Siyer

Cihad ve Siyerin Lugavî ve Şer'î Mânaları ····· 411
İslâm Harp Hukukuna Göre, Devlet Tarafından Nefîr-i Âm Suretinde Vâki Olan Cihad Davetine İcâbet, Farz-ı Ayın; Bunlardan Başka Hallerde Farz-ı Kifâye Olduğu ·· 411
Resûlullah Mekke'de İken Müşriklerle Harbetmedi; Müslümanların Vaziyeti Cihada Müsait Olmadığından, Mekke'de Cihadın Haram Kılındığı; İlk Defa Tedâfüî Bir Harp ve Cihad Kararı, Akabe Mevkiindeki İçtimâ Üzerine Tevbe Sûresinin 111. Âyeti Nâzil Olarak İttihaz Edildi ····· 411

1176. Hadis Allah Yolunda Cihada Hiçbir İbadet Muâdil Olmadığı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi ····· 412
Cihadın Fazileti Hakkında İbn Mes'ûd ve İbn Abbas Hadisleri ····· 413

1177. Hadis Canıyla, Malıyla Cihadın Fazileti Hakkında Ebû Saîd Hadisi ····· 414
Saf Sûresinin Cihada Dair 10, 11, 12. Âyetleri ····· 414
Münzevî veya İctimaî Hayattan Hangisinin Efdal Olduğu Hakkında Bir Tetkik ····· 415

1178. Hadis Mücahidin Benzeri, Gündüz Oruçlu, Gece Namazlı Mümin Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi ····· 415

1179. Hadis Mücahidin Cennetteki Dereceleri Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi ····· 416

1180. Hadis Mücahidin Sabah veya Akşam Herhangi Bir Zamanda Cihad için Yürüyüşü, Dünyadan ve Dünyadaki Her Şeyden Hayırlı Olduğuna Dair Enes b. Mâlik Hadisi ····· 418

1181. Hadis Mücahidin Sabahleyin yahut Akşamleyin Cihad İçin Yürüyüşü, Üzerine Güneş Doğan ve Batan Her Şeyden Hayırlı Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi ····· 418

el-Hûrü'l-În ve Onların Müstesna Sıfatları

اَلْحُورُ الْعِينُ وَصِفَتُهُنَّ

1182. Hadis el-Hûrü'l-În Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi ····· 420
Kara ve Geniş Gözlü Kadınlar Demek Olan el-Hûrü'l-În, Gazilerin Cennetteki Kadınlarına Kur'an Dili ile Verilmiş Bir Mefharet Unvanı Olduğu ····· 420
Gözlerinin Akı Ak, Siyahı da Son Derece Siyah Olan Bu Dilber Hûriler, Duhân Sûresinin 52, 53, 54. Âyetlerinde Cenâb-ı Hakk'ın Mücahidlere Cennette Vereceği Nimetler Cümlesinden Olduğu Haber Verilmiştir ····· 421

1183. Hadis Bi'rimaûne Faciası Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi ····· 421
Vuku Bulan Davet Üzerine Âmiroğulları'na Din ve Kur'an Öğretmek Üzere Gönderilen Kırk Kişilik Bir Heyet Efradının Gaddârane Şehâdetleri, Yalnız Kâ'b

b. Zeyd'in Kurtulması; Bu Fâcia Üzerine Peygamber'in, Kırk Sabah Bu Benî Âmiroğulları'na ve Necd'in Bu Haşin Soylarına Lânetle Karışık Dua Etmesi *422*

1184. Hadis Uhud Harbi'nde Resûlullah'ın Parmağının Yaralanması Hakkında Cündeb Hadisi 423

1185. Hadis Allah Yolunda Harp Meydanında Yaralanan ve Şehid Düşen Mücahidlerin Kıyamet Gününde Arasat Meydanına Yarasından Kanı Kan Renginde Akarak, Fakat Misk Gibi Kokarak Geleceği Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 424

1186. Hadis Enes b. Nadr'ın Uhud Harbi'nde Seksen Bu Kadar Yara Alarak Şehâdeti ve Kılıç, Süngü, Ok Darbeleriyle Bilinemez Bir Hâle Geldiği ve İbn Nadr ile Emsâli Şehidler Hakkında مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ Âyeti Nâzil Olduğu 425

1187. Hadis Zeyd b. Sâbit Kur'an Sayfalarını Mushafta Toplarken Bu Âyeti Ensardan Huzeyme'nin Yanında Bulduğunu Bildirmiştir 426

Kur'an'ın Ebû Bekir Zamanında Cem' ve Osman Zamanında Bu Orijinal Nüshadan İstinsahı *427*

1188. Hadis İbtidâ Allah'a İman, Sonra Allah Uğrunda Cihad Edilmesi Hakkında Berâ b. Âzib Hadisi 429

Şehâdet Rütbesinin, Allah'ın Varlığına ve Birliğine İman ile İktisab Edildiği *429*

Saf Sûresinin 4. Âyetinde Harp Safı Nizamı "Allah kendi uğrunda –taşları birbirine– kenetlenmiş yalçın duvarlar gibi saf bağlayarak düşmanla çarpışan erleri sever" Diye Tasvir Buyurulduğu, Askerin Bu Hâricî Nizamı Gibi Dâhilî ve Vicdanî de Bir Nizamı Vardır ki Kalbin Allah'a Çözülmez ve Kırılmaz Bir Halde Bağlılığıdır *429*

1189. Hadis Şehidlerin Makamı Firdevs-i A'lâ Olduğuna Dair Enes b. Mâlik Hadisi 430

1190. Hadis Allah Yolunda Cihad, Allah'ın Adını Yüceltmek İçin Edilen Cihad Olup Ganimet İçin, Övülmek İçin, Bahadır Görünmek İçin Cihad Değildir 432

1191. Hadis Benî Kurayza Seferi Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 432

1192. Hadis Allah Teâlâ'nın Rıza ile Karşılayacağı İki Kişi Hakkında Ebu Hüreyre Hadisi 433

Uhud Şehidleri Hakkında Nâzil Olan, "Allah yolunda ölen şehidleri sakın ölmüş sanma! Belki onlar rabları yanında merzûk ve mesrûr olarak yaşıyorlar" Meâlindeki Âl-i İmrân Sûresinin 169, 170, 171. Âyetlerinin Tefsiri *434*

"Cennet gazi kılıçlarının şakıyan yıldırımı altındadır" Hadisinin İzahı *434*

Resûlullah, İnsanların En Güzeli idi, En Cesuru idi, En Cömerdi idi Hadisi; Resûlullah'ın İdaresizlikten, Kudretsizlikten, Ağır Canlılıktan, Tembellikten, Sarsaklık Derecesinde İhtiyarlıktan Allah'a Sığındığına Dair Enes b. Mâlik Rivayeti *435*

Devletçe Umumi Seferberlik İlân Edilince, "Yeğni, ağırlıklı olarak genç, ihtiyar; evli, bekâr; fakir, zengin; piyade, süvari hepiniz hemen evlerinizden fırlayıp cihada koşunuz!" Meâlindeki Tevbe Sûresinin Âyetinin İzahı; "Ey müminler! Allah yolunda cihada davet olunduğunuzda siz yerinizde çakıldınız; evinize, barkınıza bağlanıp ağırlaştınız. Yoksa âhiretten vazgeçtiniz de dünya hayatına razı mı oldunuz?..." Meâlindeki Tevbe Sûresinin Âyetlerinin Tefsiri *435*

Bu Nefîr-i Âm Suretindeki Umumi Seferberlik Şarkî Roma İmparatorluğu'na Karşı Tedâfüî Olarak Açılan Tebük Seferi İçin İlân Edildiği *436*

Vücudu Zayıf, Gazâdan Âciz Kimselerin, Çocukların, İhtiyarların İstisnası *436*

1193. Hadis Ebû Hüreyre'nin Hayber'in Fethinden Sonra Kendisi İçin Ganimetten Pay İstediğine Dair Rivayet 437

1194. Hadis Peygamber Efendimizin Ashaba, "Düşmana karşı kuvvetli olmak için orucunuzu yiyiniz!" Suretinde Emrettiğinden Ashabın Benâm ve Bahadırı Olan Ebû Talha, Peygamberimizin Vefatına Kadar Savaşta Nâfile Oruç Tutmadığı, Vefatından Sonra da Ramazan ve Kurban Bayramı Günlerinden Başka Günlerde Daima Oruçlu Olduğuna Dair Enes b. Mâlik Hadisi ····· 439

1195. Hadis Allah Yolunda Cihadda Ölen Hakiki Şehidden Başka Vebadan, Karın Hastalığından, Suda Boğularak, Bina Altında Kalarak, Zâtürreye Tutularak, Yanarak, Loğusa Olarak, Zulüm ve Gadre Uğrayarak Ölenlerin de Şehid Hükmünde Oldukları ····· 439

1196. Hadis Cihada Malıyla, Canıyla İştirak Edenlerin, Cihaddan Yan Çizen Asker Kaçaklarıyla Müsavi Olmadıkları, Şüphesiz Bu Mücahidlerin Yüksek Bir Şerefi Bulunduğuna Dair Nisâ Sûresinin 95 ve 96. Âyetleri ····· 440

1197. Hadis Ahzâb Harbi'nde Hendek Kazarken Peygamberimizin ve Ashabının İnşâd Ettikleri Neşîdeleri ····· 441

1198. Hadis Bu Konuda Enes b. Mâlik'in Bir Başka Rivayeti ····· 442

Cihada Teşviki Emreden Enfâl Sûresinin 65. Âyetinin Tercüme ve Tefsiri, Harp Meydanında Sabır ve Sebat Eden Yüz Müslümanın İki Yüz Düşmana, Bin Müminin de İki Bin Müşrike Allah'ın İzniyle Galip Geleceği ve Allah'ın Her Zaman Sabır ve Sebat Eden Müminlerle Beraber Olduğuna Dair Enfâl Sûresinin 66. Âyeti ····· 442

1199. Hadis Hendek Harbi'nde Hendek Kazılırken Resûlullah'ın Beyaz Vücudunu Bir Toprak Tabakası Örtünceye Kadar Neşîdeler Söyleyerek Toprak Taşıdığına Dair Berâ Hadisi ····· 444

1200. Hadis Bir Özürle Gazâya Gidemeyenlerin de Gidenler Gibi Me'cûr Olacakları Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi ····· 444

1201. Hadis Mücahidin Orucuna Dair Ebû Saîd Hadisi ····· 445

1202. Hadis Harp Cephesine Giden Gaziyi Techiz Etmek ve Cephe Gerisindeki Ailesine Hayırhah Olup Bakmak, Harbe İştirak Etmiş Gibi Müsâb Olacağı Hususunda Zeyd b. Hâlid Hadisi ····· 446

1203. Hadis Asker Ailelerine Devletçe Bakılmasını İfade Eden Enes Hadisi ····· 446

1204. Hadis Yemâme Harbi'nde Sâbit b. Kays'ın Gösterdiği Hamâseti, Şehâdeti ve Bir Garîbe Olarak Öldükten Sonra Vasiyeti Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi ···· 447

1205. Hadis Peygamberimizin Emri ile Zübeyr'in Benî Kurayza'yı Tecessüsü ve Harp Casusu Kullanmanın Cevazını İfade Eden Câbir Hadisi ····· 449

1206. Hadis Gazâ Atının Alnına Dökülen Perçemlerinde Hayır ve Bereket Bağlıdır Meâlindeki Urve Hadisi ····· 450

1207. Hadis Bu Konuda Enes b. Mâlik Hadisi ····· 450

Enfâl Sûresinin 6. Âyetinde, Müslümanların da Düşmanlarına Karşı Güçleri Yettiği Kadar Kuvvet Hazırlamaları ve Gazâ Atı Bağlayıp Beslemeleri Emrolunmuştur ····· 451

1208. Hadis Peygamberimizin Gazâda Bindiği Atlar ····· 451

1209. Hadis Peygamberimizin Ufeyr İsimli Merkebe Bindiğine Dair Mûaz Hadisi ····· 452

1210. Hadis Peygamberimizin Mendûb İsimli Ata Bindiğine Dair Enes Hadisi ····· 453

1211. Hadis Atta, Kadında, Evde Uğursuzluk İddiası ve Bu Telakkinin Menşei, Böyle Bir Teşe'ümden Mene Dair Olan Haberler ····· 453

1212. Hadis Ganimet Malından Süvarilerin ve Piyadelerin Hisseleri 455
Ulemânın Bu Hususta ki Ârâ ve İctihadları 455

1213. Hadis Huneyn Seferi'nde Bozgunluk ve Bu Hercümerc Esnasında Peygamberimizin Sarsılmaz İradesi ve Ordusunun Nizamını İade Buyurması 456

1214. Hadis Cihad Develeri Arasında Koşu Tertibi 457

1215. Hadis İslâm Kadınlarının Mücahidlere Su Taşıdıkları 458

1216. Hadis İslâm Kadınlarının Mücahidlerden Yaralıları Saff-ı Harp Gerilerine Alarak Tedavi ve Medine'ye Naklettikleri; İkişer, Üçer Hayvanlara Yükletilen Şehidleri de Kabirlerine Götürdükleri Hakkında Rübeyyi' Hadisi 459
Kadınların Hastabakıcılık Gibi Geri ve Yaralıların Nakli Gibi Saf Aralarında Hizmet Etmelerinin Meşruiyeti Hakkındaki Haberler 459

1217. Hadis İslâm Hukukunda Devlet Rüesâsının Hayatını Korumak Müslümanlara Farz Olduğu ve Peygamberimizin Muhafızları 461

1218. Hadis Nöbet Beklemenin Fazileti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 462

1219. Hadis Hayber Dönüşünde Peygamberimizin Uhud Dağı'nı ve Ensarı Senâsı 463

1220. Hadis Seferde Oruç Tutmayıp Hizmet Edenlerin Ecrine Dair Enes b. Mâlik Hadisi 463

1221. Hadis Nöbet Beklemenin, Sabah ve Akşam Talimlerinin Fazileti Hakkında Sehl b. Sa'd Hadisi 464
Âl-i İmrân Sûresinin Son Âyetinde Mücahidlerin Harp Meydanında Şecaatli Olmaları, Düşman Hamlelerine Sükûnetle Tahammül Etmeleri, Serhadlerde Düşmanı Tutmaları, Günahtan Sakınmaları Emrolunmuştur 464

1222. Hadis Gayet Şecaatli ve Servet Sahibi Olan Sa'd b. Ebû Vakkâs, Ashap ve Asker Arasında Kendisinde Bir İmtiyaz Tasavvur Ettiği İçin Peygamberimiz Bir Kere, "Ey Sa'd! Siz ancak zayıflarınızın duası hürmetine mansur ve merzûk olursunuz" Buyurmuştur 465

1223. Hadis Harp Sırasında İslâm Ümmetinin Duasından İstiâne Edilmesi 465

1224. Hadis Ok Atmaya ve Her Devrin Harp Aletlerinin Tâlim Edilmesine Dair Ebû Üseyd Mâlik ve Seleme b. Ekva' Hadisleri 466

1225. Hadis Benî Nadir Mallarının Resûllullah'a Mahsus Olduğuna Dair Hazret-i Ömer Hadisi 467

1226. Hadis Uhud Harbi'nde Resûlullah Sa'd b. Ebû Vakkâs'a, "Babam, anam sana feda olsun, düşmana ok at!" Demiş ve Bu Sözü Kimseye Karşı Söylememiştir 468

1227. Hadis Ashab-ı Kirâm'ın Kılıçlarının Süsüne Dair Ebû Ümame Hadisi 468

1228. Hadis Müslümanların İlk Gazâsı Olan Bedir Günü Resûlullah'ın; "Rabbim! Peygamber'e ahdinin ve bana zafer vaadinin yerine getirilmesi zamanı hulûl etti. Bunu senden dilerim!" Niyazı Üzerine, "Herhalde müşriklerin bu topluluğu hezimete uğratılacak ve arkalarına dönüp mağlûp gidecekler..." Meâlindeki Âyetin Nüzûlü 468
Peygamberimizin Bu Duasının Kabulü ve Zaferin Suret-i Tahakkuku 469

1229. Hadis Peygamberimizin Hasta Olan Bazı Ashâba İpekli Giyme İzni Verdiğine Dair Enes b. Mâlik Hadisi 470

1230. Hadis Enes b. Mâlik'in Bu Hususta ki Bir Başka Rivayeti 470

1231. Hadis İlk Deniz Seferi 471
Akdeniz'de Vuku Bulan Bu Gazâ Kıbrıs'ın Fethiyle Neticelenmesi, Bu Sefere Dair Hadisin Râvisi Olan Ümmü Harâm'ın ve Kumandan Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Karısı Fâhite Gibi Kadınların da Sefere İştiraki ve Buhârî'nin, Kadınların Cihâdı Babı 472
Ümmü Harâm'ın Peygamberimize Karâbeti 473
Şarkî Rum İmparatorluğu'nun Hükümet Merkezi Olan Kostantiniye Üzerine Yezîd b. Muâviye Kumandasında Hareket, Ebû Eyyûb el-Ensârî Hâlid b. Yezîd'in de Bu Sefere İştiraki ve Yolda Vefatı Üzerine İstanbul'da Mâruf Olan Makamına Defni 473

1232. Hadis Abdullah b. Ömer'in Yahudi ile Harp Olmadıkça Kıyamet Kopmayacaktır Rivayeti 474

1233. Hadis Ahzâb Günü Peygamberimizin Medine'yi Muhasara Eden Müşrikler Hakkında, "Ey Kur'an gönderen, hesabını tez gören Allahım! Medine'yi saran şu Arap kabilelerini dağıt; onların topluluklarını kır, iradelerini sars!" Diye Dua Buyurmaları 474
Yine Ahzâb Günü; "Allahım! Müşriklerin hayatta evlerine, öldüklerinde mezarlarına ateş doldur!" Diye Dua Buyurması 475

1234. Hadis Peygamberimizin Yahudilere Nasıl Mukabele Ettiğine Dair Hazreti Âişe Hadisi 475

1235. Hadis Peygamberimizin Devs Kabilesine Hidayetle Dua Buyurmasına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 476

1236. Hadis Hayber Günü Sancağın Hazret-i Ali'ye Verilmesi ve Fetih ve Zafer Müyesser Olması 476

1237. Hadis Peygamberimizin Gazâ Gibi Bir Sefere Çıkmak İstediğinde Perşembe Günü Çıktığı 477

1238. Hadis Peygamberimizin Ateşle Ta'zibden Nehiy Buyurması 477

1239. Hadis Devlet Âmirlerinin Günah Olmayan ve Adalete Makrûn Olan Emirlerini Dinlemek ve İtaat Etmek Vâcip Olduğuna Dair İbn Ömer Hadisi 478

1240. Hadis Resûlullah'ın, "Emîre İtaat Bana İtaattır. Emîre İsyan Bana İsyandır" Buyurması 479

1241. Hadis Bey'atürrıdvân'ın, Ölünceye Kadar Harpte Sebat Etmek Üzere Vâki Olduğuna Dair İbn Ömer Hadisi 479

1242. Hadis Harre Vak'ası ve Ölmek Üzere Biat Hakkında Rivayetler 480

1243. Hadis Bey'atürrıdvân Hakkında Seleme b. Ekva' Hadisi 481

1244. Hadis İslâm ve Cihad Üzere Biat 482

1245. Hadis Mücahidlerden Her Ferdin Mâfevk Kumandanlarına Mutlak Surette İtaati Kumandanın Mâdûnuna Kuvveti Haricinde Vazife Teklif Etmemesi Hakkında Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 482
Devletle Fertlerin Mütekabil Hakları ve Vazifeleri 483

1246. Hadis Harpte Sabır ve Sebat Hakkında Abdullah b. Ebû Evfâ Hadisi 484

1247. Hadis Tebük Gazâsı İçin Yapılan Seferdeki Bir Olaya Dair Ya'lâ b. Ümeyye Hadisi 484

1248. Hadis Mekke'nin Fethi Günü Sancağın Hacûn Mevkiine Dikildiği 485

1249. Hadis Peygamberimizin, "Ben cevâmiu'l-kelim ile ba'solundum. Düşman gönüllerine korku saldım. Rüyamda arzın hazinelerinin anahtarları getirildi de benim iki avucumun içine konuldu" Hadisinin İzahı 486

1250. Hadis Ebû Bekir'in Kızı Esmâ'ya Zâtünnitâkayn Denilmesi ····· 487
Mücahide, Cihada Giderken Azık Tedarikinin Meşruiyeti ····· 487

1251. Hadis Resûllullah'ın Bir Merkebe Bindiği ve Üsâme b. Zeyd'i de Terkisine Aldığına Dair Rivayet ····· 488

1252. Hadis Mekke'nin Fethi Günü Resûlullah Devesi Üstünde, Terkisinde Üsâme b. Zeyd, Maiyetinde Bilâl-i Habeşî Olduğu Halde Mekke'nin Üstündeki Kedâ Semtinden Mekke'ye Girmesi, Kâbe'de Namaz Kılması ····· 488

1253. Hadis Düşman Müşriklerinin Diyarına Kur'an ile Seyahatten Nehiy Buyurulması, Bu Nehyin Sebep ve Hikmeti, Ulemânın İhtilâfı, Bu Hadise Mebnî Kâfire Mushaf ve Dinî Eserler Satmanın Memnuiyeti ····· 489

1254. Hadis Yüksek Sesle Duanın Keraheti ve Mülk, Ra'd Sûreleri Âyetlerinin Delâlet Ettiği Mefhumlar ····· 491

1255. Hadis Harp Sırasında Tekbir Getirilmesinin Meşruiyeti; Askerî Hareketi Düşmandan Gizlemek Matlup Olursa Tekbirin Gizli Alınması; Sefer ve Hareket Esnasında Bir Vadiye İnildiğinde Tesbih Edilmesi, Yükseklere Çıkıldığında Tekbir Alınması; Bu Hükümleri İfade Eden Hadisler ····· 492

1256. Hadis Gazinin Mukimken Devam Edip de Cihad Yolculuğunda Yapamadığı Nâfile İbadetin Yapmış Gibi Sevabının Yazılması ····· 493

1257. Hadis Gazâ Yolunda Refiksiz Gece Seferinin Keraheti; Düşmanın Vaziyetini Tecessüs Maksadıyla Olursa Müstehap Olduğu ····· 493
Cem'-i Salâteyn = İki Vaktin Namazını Bir Vakitte Birlik Kılmanın Hükmü, Cem'-i Mütekaddim ve Cem'-i Müteahhir, Hazarda Cem'-i Salâteynin Hükmü ····· 494
İbn Mes'ûd'a Göre Câiz Olan Cem'-i Salâteyn, İki Namazdan Birini Son, Öbürünü de İlk Vaktinde Kılarak Birleştirmektir ····· 496

Fukahanın Bu Hadisler Üzerindeki İctihadları ····· 497

1258. Hadis Farz Cihadın Ana Baba Rızasına Tekaddümü ····· 498

1259. Hadis Harp Mıntıkasında Hayvan Boynuna Kılâde ve Çan Takmanın Memnuiyetine Dair Ebû Beşîr Hadisi ····· 500
Çocukların Boynuna Nazarlık Takmak Hakkında Ulemânın İctihadları ····· 501

1260. Hadis Kadının Mahremsiz Seferden Nehyi Hakkında İbn Abbas Hadisi ····· 502
Neseble, Nikâhla Hâsıl Olan Mahremiyetlerin İzahı, Sefer Müddeti Hakkındaki Rivayetler ····· 502

1261. Hadis Allah Teâlâ'nın Rızasını Kazanan Kavim Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi ···· 503

1262. Hadis İslâm Harp Hukukuna Göre, Muhariplerin Kadınları, Erlik Çağına Erişmemiş Çocukları, İhtiyarları, Papazları Hakkında Hükümler ····· 504

1263. Hadis Peygamberimizin Muhariplerin Kadınlarının, Çocuklarının Katlini Fena Gördüğü ve Tasvip Etmediği Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi ····· 506

1264. Hadis Ateşle Ta'zibden Nehiy Hakkında İbn Abbas Hadisi ····· 506

1265. Hadis Bir Peygamberi Isıran Karıncaya Dair Ebû Hüreyre Hadisi ····· 506

1266. Hadis Yemen'de Kâbe'ye Karşı Yapılmış Zülhalesa Kilisesi ve Onun Tahribi ····· 507

1267. Hadis Kayser ve Kisrâ Saltanatlarının Kuvvet ve İstiklâlinin Zevali Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi ····· 508
Bu Hadiselerin Vukuundan Evvel Bildirilmesi ····· 508

1268. Hadis Harp Hud'adır Hadisi ····· 510

1269. Hadis Uhud Harbi'nde Resûlullah'ın Sevku'l-Ceyş Planı 511
Uhud Harbi'nin Sebebi, Kumandanın Emrine İtaatin Lüzum ve Vücûbu 514
Uhud Gazvesi Şehidleri 516

1270. Hadis Bir Gece Baskını ve Resûlullah'ın Sağmal Zekât Develerinin Sürülüp Götürülmesi ve İbnü'l-Ekva' Fırkası Tarafından Kurtarılması 516

1271. Hadis "Müslüman esiri kurtarınız; açı doyurunuz; hastayı iyâde ve ziyaret ediniz!" Hadisi 517
Bu Emirlerin İnfazına Dair Hükümler 517

1272. Hadis Esirlerin Kurtarılması Hakkında Hazret-i Ali'nin Kuvvetli Bir Rivayeti 518
Allah'ın İnsanlara Kur'an'daki Hakikatleri Anlamak Zekâ ve Kabiliyeti Vermesi 518

1273. Hadis Esirlerden Necat Fidyesi (Bedeli) Alınması ve Bedir Gazvesi'nde Esir Düşen Peygamber'in Amcasından Alınmaması Teklifine Karşı Resûlullah'ın, "Hayır, bedel-i necattan 1 dirhemi bile bırakılmaz!" Buyurmaları 519

1274. Hadis Harbînin Casuslukla İslâm Diyarına Girmesine Dair Hükümler ve Bu Babda Seleme b. Ekva' Hadisi 521

1275. Hadis Peygamberimizin Ölüm Hastalığında Vasiyetnâme Yazılıp Yazılmaması Yolunda İhtilâf Edilmesi Hakkında İbn Abbas Hadisi 522
İbn Abbas Bu Rivayetinde Peygamberimizin Üç Vasiyet Ettiğini, Biri Arap Cezîresinden Müşriklerin Çıkarılmasını; Öbürü Dünyanın Her Tarafından Geleceği Muhakkak Olan Müslim, Gayrimüslim Elçilere, Fertlere ve Heyetlere Mühim Hediyeler Verip İkram Ettiği Gibi Hürmet Gösterilmesini Emrettiğini Söylemiş, Üçüncüsünü Unuttum Demiştir 523
Bu Hadisteki Yevmü'l-hamîs, Peygamberimizin Vefatına Tekaddüm Eden İlk Perşembe Günüdür 524
Resûlullah'ın Yazmak İstediği ve Sonra Vazgeçtiği Vasiyetnâme Neye Dairdi; Ebû Bekir'in Hilâfeti Meselesi 524
Arap Cezîresinden Müşriklerin Çıkarılması Vasiyetinin İnfazı, Arap Cezîresinin ve Hicaz Kıtasının Hadis ve Lugat Âlimlerine göre Tahdidi 524
İbn Abbas'ın Unuttuğunu Söylediği Üçüncü Vasiyetin Tayininde Hadis Şârihlerinin Mütalaaları 525

1276. Hadis Abdullah b. Ömer'in Deccâl Hadisi ve Dünya Tarihinin Son Zamanlarında Birçok Deccâl Türeyeceğine Dair Rivayet 526

1277. Hadis Ordu Mevcudunun ve Umumi Nüfusun Miktarını Anlamak için Devletçe Nüfus Sayımının Meşruiyeti 526

1278. Hadis Peygamberimiz Bir Düşmana Galebe Ettiği Zaman, Onların Binadan Ârî Geniş Bir Sahasında Üç Gün Ordusuyla İkamet Ederdi 527
Harp Sahasında Ordu Kumandanı Şehit Düştüğü ve Devlet Tarafından Bir Kumandan Tayinine Zaman Müsait Olmadığı Surette Ordu İçinde Liyakatli Bir Zatın Kumanda Makamına Geçmesinin Meşruiyeti; Mûte Harbi'nde Hâlid b. Velîd Böyle Yapmıştı 528

1279. Hadis Bir Müslümanın Malı Müşrikler Tarafından İğtinâm Edilip de Bilâhare Müslümanların Galebe Etmesiyle Sahibinin Eline Geçen Bu Mal, Sahibine mi Verilir; Yoksa Ganimet Malı mı Addolunur? 528

1280. Hadis Gazilere Ziyafetin Meşruiyeti 529

1281. Hadis Peygamberimizin Farsça ve Habeş Dili Tekellümü 530

1282. Hadis Ganimet ve Devlet Malına Hıyanet Edenlerin Cezaları, Bu Hususa Dair Ebû Hüreyre Hadisi · · · · · 531
1283. Hadis Bu Konuda Abdullah b. Amr Hadisi · · · · · 532
1284. Hadis Gazâdan Dönen Gazileri Büyük Küçük Bütün Halkın İstikbaline Dair Abdullah b. Zübeyr Hadisi · · · · · 533
1285. Hadis Bu Konuda Sâib b. Yezîd Hadisi · · · · · 533
1286. Hadis Resûlullah Usfân Harbi'nden Döndüğü Zaman Medine'yi Görünce Okudukları Duaya Dair Enes Hadisi · · · · · 534
1287. Hadis Peygamberimiz Cihad veya Hac Seferinden Medine'ye Döndüğünde Doğru Mescide Gider ve Oturmadan İki Rek'at Namaz Kılardı · · · · · 534
1288. Hadis Peygamberimizin Ganimet Malından Kendine İsabet Eden Hurmalıklar Hakkında Veraset Câri Olmadığı ve Nasıl Tasarruf Edileceği Hakkında Hazret-i Ömer Hadisi · · · · · 535
Humus ve Fey' Tabirlerinin Istılahî Mânaları · · · · · 536
1289. Hadis Peygamberimizin Papuçları · · · · · 536
1290. Hadis Peygamberimizin İçinde Vefat Ettiği Libas Hakkındaki Rivayet · · · · · 537
1291. Hadis Peygamberimizin Su Bardağı Hakkındaki Rivayet · · · · · 537
1292. Hadis Peygamberimizin Hem Adını Hem Künyesini Birden Kullanmak Câiz Olmadığına Dair Câbir b. Abdullah Hadisi · · · · · 538
1293. Hadis Bu Konudaki Ebu Hüreyre Hadisi · · · · · 538
1294. Hadis Beytülmâlde Haksız Tasarruf Edenlere Kıyamet Gününde Azap Mukarrerdir 539
1295. Hadis Necid Tarafına Giden Seriyyenin Ganimetine Dair İbn Ömer Hadisi · · · · · 539
1296. Hadis Ganimet Malının Taksimine İtiraz Eden Zülhuveysıra ve Bu Küstah Adamın Hüviyeti · · · · · 540
1297. Hadis Yeni Müslüman Olan Mekke Eşrafına Kalplerini Müslümanlığa Isındırmak İçin Yüzer Deve Verilmişti, Huneyn Harbi'nde Esir Edilen Câriyelerin Umumu Âzât Edilmesi ve Mekke Sokakları Bayram Yerine Dönmesi · · · · · 541
1298. Hadis Ebû Cehil'in Bedir Harbi'nde Katli ve Katleden İki Gencin Onu Nasıl Öldürdükleri Hakkında Abdurrahman b. Avf Hadisi · · · · · 541
1299. Hadis Mekke Eşrafına Verilen Yüzer Deveyi, Resûlullah'ın Fey' Olarak Kendine İsabet Eden Ganimetten Vermesi · · · · · 542
1300. Hadis Bu Hadise Üzerine Ensar Gençlerinin Gönüllerinde, "Artık Resûlullah bizi bıraktı da hemşehrilerine ihsan kapısını açtı" Demeleri ve Resûlullah'ın Bir Hutbesi Üzerine Af Dilemeleri · · · · · 543
1301. Hadis Huneyn ve Hevâzin Ganimetlerinin –Esirlerin Âzatlanması Yüzünden– Tehirine de Bedevî Araplar'ın İtirazları, Resûlullah'ın Bunlara Yüksek Bir İrade ve Doğruluk Arzeden Cevabı · · · · · 544
1302. Hadis Huneyn Seferi'nde Cahil Bir Bedevî de Resûlullah'ın Ridâsının Yakasından Tutarak, "Yanındaki Allah malından bana da biraz ver!" Diye Şiddetle Çekmiş, Resûlullah Onun Yüzüne Gülerek Bakmış ve Verilmesini Emretmiştir · · · · · 544

1303. Hadis Bir Bedevînin, "Şu taksim, Allah rızası gözetilen âdilâne bir taksim değildir" Diye Söylenmesi Üzerine Resûlullah'ın, "Allah ve Resûlullah adalet etmezse ya kim eder!" Buyurmaları 545

1304. Hadis Ashâbın Gazâlarda Buldukları Yiyecekleri Yediklerine Dair İbn Ömer Hadisi 546

Arap Cezîresi Haricinde Zimmîlere Cizye Tayini ve Harbîlerle Musâlaha Akdi Bahsi

كِتَابُ الْجِزْيَةِ وَالْمُوَادَعَةِ مَعَ أَهْلِ الذِّمَّةِ وَالْحَرْبِ

Arap Cezîresi Dışındaki Milletlere Müslümanlığın Hak ve Adalet Prensiplerinin Tebliği 548

Cizye Nedir ve Nasıl Bir Hak Mukabilinde Vazedilmiştir ve Kimlerden Alınmıştır? 548

1305. Hadis Bu Hususa Dair Hazret-i Ömer Hadisi 549

1306. Hadis Bahreyn Muahedesine Dair Amr b. Avf Hadisi 550

1307. Hadis İran Muahedesine Dair Ömer b. Hattâb Hadisi 551

İran Harbi ve Şârih Aynî'nin Bu Muharebe Hakkında İzahı 552

1308. Hadis Eyle Emannâmesi 555

Bunun Mazmununa Göre Eyle'de İdarî Bir Adem-i Merkeziyet Rejimi Kurulmuştur ... 555

1309. Hadis Bir Müslümanın Muâhidi Öldürmesinin Cezası Cennetten Mahrumiyettir . 556

1310. Hadis Peygamberimize Yapılan Suikast Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 556

1311. Hadis Muâhidin Müslümana Karşı Hıyanet Edip Ahdini Bozmasının Hükmü 558

Kasâme Nedir? Bir Kasâme Davasında Görülen Müşküller ve Tevcihleri 559

1312. Hadis Peygamberimize Sihir Yapıldığına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 560

Harp Cephesinden Kaçmak En Büyük Cürümlerdendir 560

1313. Hadis Kıyamet Yaklaştığında Görülecek Altı Şey 561

Amvâs Tâunu 562

1314. Hadis Muâhid Düşmanın Günün Birinde Ahdini Bozmasından Hazer Edilmesi Bahsi 563

Nakz-i Ahd Hakkında Enfâl Sûresinin 56. Âyetinin Tercüme ve İzahı 564

1315. Hadis Her Ahdini Bozan İçin Kıyamet Gününde Bir Alâmet Dikileceğine Dair Rivayet 564

7. Cilt

Kitâbü Bed'i'l-Halk

Kâinatın Yaratılışından Bahis Hususunda Dinin ve Fennin Gayeleri ve Buna Göre Mevzuları, Allah Teâlâ'nın Âlemi İlk Yaratışı Hakkında Rûm, Kāf, Necm, Nûh Sûreleri Âyetleri 9

1316. Hadis Bu Babda İmrân b. Husayn Hadisi 10

1317. Hadis İmrân b. Husayn'ın Diğer Bir Rivayeti 11

İlk Mahlûk 11

1318. Hadis Âdemoğlunun Allah Teâlâ'yı Noksan Sıfatla Tavsif Ettiğine Dair Kudsi Bir Hadis 12

1319. Hadis Allah'ın Rahmetinin İntikamına Galip Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 13

1320. Hadis Zaman Hesabına Dair Ebû Bekre'nin Bir Rivayeti 13

Göklerin ve Yer Tabakalarının Yaratılışı Hakkındaki Âyetler 14

1321. Hadis Güneşle Ayın Medarlarındaki Hareketleri ve Bu Muntazam Hareketin Cenâb-ı Hakk'ın Kudretine Delâleti 15

1322. Hadis Güneş ve Ay'ın Kıyamet Günü Dürüleceğine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 16

Husûf ve Küsûf Hadiselerini İslâm'ın Sûret-i Telakkisi 17

1323. Hadis Resûlullah'ın Gökyüzünde Yağışlı Sanılan Bir Bulut Gördüğünde Endişelendiğine Dair Hazret-i Âişe Rivayeti 17

Âd Kavminin Sarsar Fırtınasıyla Helâki; Fussılet, Ahkāf, Furkān Sûreleri Âyetleri 18

1324. Hadis İnsanın Yaratılışındaki Tekâmül Tavırları, Mukadderatının Yazılması 19

Bu Babda Nâzil Olan Mü'minûn Sûresi Âyeti 21

1325. Hadis Bir Kişi Hakkında Duyulan Muhabbet ve Nefretin İlâhî Bir İlhamın Eseri Olduğu 21

1326. Hadis Kehanete Dair Hazret-i Âişe'nin Bir Hadisi 22

Peygamberimizin Nübüvvetinden Sonra Kehanet Yoktur 23

1327. Hadis Cuma Günü Mescidin Kapılarında Bekleyen Meleklere Dair Ebû Hüreyre Hadisi ····· 23
1328. Hadis Peygamberimizin, Şâiri Hassân b. Sâbit'in Müşrikleri Hicvine İzin Vermesi, Hassân'ın Şiirlerini Mescidde Kurulan Kürsü Üzerinde İradı ····· 24
Şâir Kâ'b b. Mâlik ile Abdullah b. Revâha'nın Hicivleri ····· 25
1329. Hadis Hazret-i Âişe'ye Cibrîl'in Selâmı ····· 25
1330. Hadis Meleklerin Ancak Allah Teâlâ'nın İzniyle İndiklerine Dair İbn Abbas Hadisi ·· 26
1331. Hadis Kur'ân-ı Kerîm'in Yedi Lugat ve Lehçe Üzerine Nâzil Olduğu ····· 26
Bunun Kur'an'ın Yayınında Büyük Tesiri ····· 26
1332. Hadis Bu Lehçelerden Örnekler ····· 27
1333. Hadis Resûl-i Ekrem'in Tâif Seferi ve Karşılaştığı Güçlüklere Dair Hazret-i Âişe Hadisi ····· 28
Âmü'l-hüzn (Keder Yılı) ve Hazret-i Hatice ile Ebû Tâlib'in Vefatları ····· 29
1334. Hadis Resûl-i Ekrem'in Cibrîl'i Görmesine Dair İbn Mes'ud Hadisi ····· 30
1335. Hadis Bu Hususta İbn Mes'ud'un Bir Diğer Rivayeti ····· 31
1336. Hadis Resûlullah'ın Cibrîl'i Kendi Sûret ve Hilkatinde Görüşü ····· 31
Resûlullah'ın Cibrîl'i Ufuk-ı A'lâ'da ve Sidre-i Müntehâda Görüşü ····· 31
1337. Hadis Kocasının Davetini Reddeden Kadına Dair Ebû Hüreyre Hadisi ····· 32
1338. Hadis Mi'raca Dair İbn Abbas'ın Bir Rivayeti ····· 32
1339. Hadis Cennetlik ve Cehennemliklere Kabirlerinde Sabah ve Akşam Âhiretteki Makamları Gösterilir ····· 33
Cennet ve Cehennemin Elan Mahlûk ve Mevcut Oldukları, Cennetin Vasfı Hakkındaki Kur'an Âyetleri ····· 33
1340. Hadis Cennet Halkının Çoğunun Fakirler, Cehennemliklerin de Kadınlar Olduğu Rivayetinin Tevcihi ····· 35
1341. Hadis Resûl-i Ekrem'in Rüyasında Hazret-i Ömer'in Bir Köşkünü Görmesine Dair Rivayet ····· 36
1342. Hadis Cennete İlk Giren İslâm Ümmetinin Kemmiyet ve Keyfiyetine Dair Ebû Hüreyre Hadisi ····· 37
1343. Hadis Bu Hususta Ebû Hüreyre'nin Bir Diğer Rivayeti ····· 38
1344. Hadis Bu Hususta Sehl b. Sa'd Rivayeti ····· 38
1345. Hadis Resûl-i Ekrem'in Sa'd b. Muâz'ın Cennetteki Durumuna Dair Müjdesi ····· 39
1346. Hadis Cennetteki Bir Ağaç Hakkında Enes b. Mâlik Rivayeti ····· 40
1347. Hadis Bu Mevzuda Ebû Hüreyre'nin Bir Ziyadesi ····· 40
1348. Hadis Cennette Enbiya Menzilleri ····· 41
1349. Hadis Cehennem ve Ehl-i Cehennemin Vasfı ile Nebe, Hâkka ve Enbiyâ Sûreleri Âyetleri ····· 41
1350. Hadis Cehennemin Vasfı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi ····· 42
1351. Hadis Halka Öğüt Verip de Kendisi Aksini Yapan Nasihatçıların Cehennemdeki Azap Tarzı Hakkında Üsâme Hadisi ····· 43
Zalim Sultana Karşı Hak Söz Söylemek En Büyük Cihad Olduğu ····· 44
1352. Hadis Resûl-i Ekrem'e Sihir Yapıldığına Dair Hazret-i Âişe Rivayeti ····· 44
1353. Hadis Şeytanın Mahiyeti ve Bir İğfal Yolu, Şeytandan İstiâze Edilmesi ····· 45

1354. Hadis Fitneye Dair Abdullah b. Ömer'in Bir Rivayeti 46
1355. Hadis Şeytanların Gece Karanlığında Dağıldığına Dair Cabir Rivayeti 46
1356. Hadis Sinirlenmenin Şeytandan Geldiği ve İstiâze ile Geçeceği 47
1357. Hadis Esnemenin Şeytandan Geldiği 48
1358. Hadis Güzel Rüyanın Allah'tan Olduğuna Dair Ebû Katâde Rivayeti 48
1359. Hadis Ebû Hüreyre'nin Şeytanla İlgili Bir Rivayeti 48
Şeytan Şerrinden Emin Olmak için Tâlim Buyurulan Peygamber'in Duası 49
1360. Hadis Yılanların Öldürülmesi Hakkındaki Rivayetler 49
Cinnin Mevcudiyeti ve Bu Babda Vârit Olan En'âm, Cin ve Ahkāf Sûreleri Âyetleri 51
1361. Hadis Müslümanların Hayırlı Malı Koyundur 52
1362. Hadis İman Yemenli'dir Hadisi ve Mânası 53
1363. Hadis Horozlar Öterken Edilen Duaların Kabul Olunması, O Sırada Meleklerin Horozlara Görünmesi ve Edilen Dualara "Âmin" Demeleri 54
1364. Hadis Geçmiş Ümmetlerin Mesh ve Tahvilleri Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 55
Farenin Öldürülmesi Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 57
1365. Hadis Sineğin Kanatlarının Birinde Hastalık Diğerinde Şifa Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 57
Hayvanlardaki Tabiat Sevkinin İlâhî Bir İlham Olduğu 58
1366. Hadis Hayvanları Himayenin Sevabı 58

Kitâbü Ehâdîsi'l-Enbiyâ Aleyhimü's-Salât ve's-Selâm

Âdem Aleyhi's-Selâm 61
Âdem Aleyhi's-selâm ile Havvâ'nın ve Zürriyetlerinin Yaratıldıklarına Dair Şuarâ, Hicr, Tîn, A'râf ve Bakara Sûreleri Âyetleri 61
1367. Hadis Âdem'in Boyu ve Sureti Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 63
"Allah Âdem'i Kendi Suretinde Yarattı" Hadisi 64
1368. Hadis Abdullah b. Selâm'ın Resûl-i Ekrem'e Üç Sorusu ve Müslüman Olması, Yahudilerin Buna İtirazı 64
1369. Hadis İsrâiloğulları ve Bıldırcın Kebabı ile Kudret Helvası 66
1370. Hadis Allah Teâlâ'nın Cehennem Ehlinden Bazı Kimselere Hesap Sormasına Dair Enes Rivayeti 67
1371. Hadis Kābil'in Hâbil'i Katli Hadisesi 67
Bu Vâkıaya Dair Mâide Sûresi Âyetleri 68
Havvâ'nın Yirmi Batında Kırk Çocuk Doğurması 68
Nûh Aleyhi's-Selâm 68
Nûh'a Dair Haberler Kur'ân-ı Mübîn'in Yirmi Sekiz Yerinde Zikrolunup Bunlardan Birinin Müstakil Bir Sûre Olduğu 69
Hûd Sûresinde Nûh'a Dair Yirmi Dört Âyetin Tercümesi 69
İlyâs, İdrîs Aleyhime's-Selâm 71

İlyâs, İdrîs Aleyhime's-selâm, İbn Mes'ûd ile İbn Abbas'ın, Bu İki İsmin Müsemmâsı Bir Olduğuna Dair Rivayeti, Ulemânın Cumhuruna Göre Bunların Ayrı Ayrı İki Peygamber Bulunduğu 71
İlyâs Peygamber Hakkında Sâffât Sûresinin On Âyetinin Tercümesi 71

İDRÎS ALEYHİ'S-SELÂM **72**
İdrîs Peygambere Dair Âyetler 72

HÛD ALEYHİ'S-SELÂM **72**
Hûd Peygamber ve Âd Kavmi 72
Âd-ı Ûlâ ve Âd-ı Uhrâ 73
Âd Kavminin Meskenleri, Helâk ve Azapları 73
Âd Hakkında Şuarâ Sûresi Âyetleri 74
Ahkāf Sûresi Âyetleri ve Âd'ın Helâki 74
Bu Helâkin el-Hâkka Sûresinde Tasviri 75

ZÜLKARNEYN **76**
1372. Hadis Ye'cûc ve Me'cûc Hakkında Zeyneb bint Cahş Rivayeti 76
Muhtar Olan Kavle Göre Zülkarneyn'in Peygamber Olduğu 77
Zülkarneyn Hakkında Kehf Sûresi Âyetleri, Zülkarneyn'in Garp ve Şark Seferleri 77
Zülkarneyn'in Şimale Doğru Seferi ve Bu Seferinde Türkler'e Mülâki Olup Onlara Set İnşası 78
Seddin Sûret-i İnşâsı 78
Zülkarneyn, İskender'in Lakabı Olduğu Rivayeti ve Zülkarneyn'in Hüviyetini Tayin Hususundaki Rivayetler 78
Set Nerededir ve Bugün Mevcut mudur? 79

YE'CÛC VE ME'CÛC **80**
1373. Hadis Kıyamet Günü Allah Teâla'nın Âdem Aleyhisselam ile Diyaloğu 81

İBRÂHİM ALEYHİ'S-SELÂM **83**
1374. Hadis Mâide Sûresindeki Menkıbesi ve Halîlullah Denilmesi 83
1375. Hadis Hazret-i İbrâhîm ve Babası Âzer 85
İbrâhim Aleyhisselâmın Nesebi 85
Hazret-i İbrâhim'in Kur'an'daki Adları 85
1376. Hadis İnsanların Fazilet Mikyası Takvâ Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 86
1377. Hadis Peygamberimizin Rüyasında Hazret-i İbrahim'i Gördüğüne Dair Semüre b. Cündeb Rivayeti 87
1378. Hadis Peygamberimizin Simaca Hazret-i İbrâhim'e Benzeyişi 87
1379. Hadis Hitânın İbrâhim'in Sünneti Olduğu Hadisi 87
1380. Hadis Hazret-i İbrâhim'in Maslahata Müstenit Üç Yalanı 88
Hazret-i İbrâhim'in Putları Kırması 89
Ateşin Kendisine Berd-i Selâm Olması ve Enbiyâ, Sâffât Sûreleri Âyetleri 90
1381. Hadis İbrâhim, İsmâil, Hâcer Kıssası Hakkında Buhârî'nin İbn Abbas'tan Mufassal Rivayeti 90
İbrâhim'in Hâcer'le İsmâil'i Mekke'ye ve Mekke'nin Bulunduğu Yere Getirmesi 92
Zemzem Kuyusu'nun Sûret-i Zuhuru 93
Cürhümîler'in Mekke Civarına Göçmenlikleri 94
İsmâil'in Cürhümîler'den Bir Kızla Evlenmesi 94
İbrâhim'in İsmâil ile İlk Mülâkatı 96
Baba, Oğul Tarafından Kâbe'nin İnşası 96

1382. Hadis Yeryüzündeki Mescidlerin En Efdali Kâbe Mescidi, Sonra Mescid-i Aksâ Olduğu 97
1383. Hadis Namazda Tahiyyatta Okuduğumuz Salavatta İbrâhim'in Zikri 97
1384. Hadis Peygamberimizin Aziz Hafîdi Hasan ve Hüseyin'e ve İbrâhim'in Oğlu İsmâil ile İshak'a Ettikleri Me'sûr Duaları 98
1385. Hadis İbrâhim, Lût, Yûsuf Peygamberlere Ait Üç Vâkıa 99
Hazret-i İbrâhim'in Ba's Hakkında Şühûdî Delil Talebine Dair Bakara Sûresinin 260. Âyeti 99
Hazret-i Lût'un Kavmini Tahziri ve Onların Helâki 100
Hazret-i Yûsuf Kıssasının Bir Safhası ve Yûsuf Sûresinin 50-52. Âyetleri 101
1386. Hadis Resûlullah'ın Ok Sporcularını Teşviki Hakkında Seleme b. Ekva' Hadisi 101
Sâlih Aleyhi's-Selâm ve Semûd Kavmi 102
1387. Hadis Resûlullah'ın Tebük Gazâsı'nda Semûd Kavminin Helâk Olduğu Vadide Konaklamasına Dair İbn Ömer Hadisi 102
Sâlih Aleyhi's-selâm ve Semûd Kavmi Bu Babda A'râf ve Hicr Sûreleri Âyetleri 103
Semûd Kavmi ve Medeniyeti Hakkında Şuarâ Sûresi Âyetleri 103
Nâka Mûcizesi ve Neml Sûresi Âyetleri 104
Ya'kūb Aleyhi's-Selâm 105
1388. Hadis Resûlullah'ın Yûsuf Peygambere Dair Bir Rivayeti 105
Ya'kūb Aleyhi's-selâm ve Bakara Sûresinin 133. Âyeti 106
Yûsuf Aleyhi's-Selâm ile Kardeşleri 106
Eyyûb Aleyhî's-Selâm Kıssası 107
Eyyûb Aleyhi's-selâm ve Enbiyâ Sûresinin 83-84. Âyetleri ve Sâd Sûresinin 42-44. Âyetleri 107
Eyyûb Peygamberin Menkıbeleri Kur'an'da Hadisten Çoktur, Bu Sûrelerden Başka Nisâ ve En'âm Sûrelerinde de Zikrolunmuştur 109
Mûsâ Aleyhi's-Selâm 109
Mûsâ Aleyhi's-selâm, Kur'ân-ı Mübîn'de Menkıbesi En Çok Yâdolunan Bir Peygamber Olduğu, Bunlardan A'râf, Kasas, Tâhâ Sûrelerindeki Menkıbelerinin Bir Hulâsası 109
Hızır ve Mûsâ Aleyhime's-Selâm 109
1389. Hadis Hızır'a Hızır denilmesinin sebebine Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 109
Hızır ile İlyâs Bir Müsemmânın İki İsmi Olduğu yahut İki Kardeş Olduklarına Dair Rivayetler ile Hızır'ın Hayatta Olup Olmadığına Dair Rivayetler 110
1390. Hadis Mûsâ Peygamberin Koyun Güttüğünü Haber Veren Cabir Hadisi 111
Yahudilerin Hazret-i Mûsâ'ya Ezâ ve İftiraları, Bunlara Dair Kur'an Âyetleri 111
Hazret-i Âsiye 112
1391. Hadis Hz. Âsiye'nin Faziletine Dair Ebû Mûsa el-Eş'arî Rivayeti 112
Hazret-i Âsiye ve Mûsâ'nın Sebeb-i Hayatı Olduğu, Âsiye'nin Mûsâ'yı Sıyâneti ve İkisinin Kur'an'daki Menkıbeleri 113
Yûnus Aleyhi's-Selâm 114
1392. Hadis Yûnus Aleyhisselâmın Faziletine Dair İbn Abbâs Hadisi 114
Kalem Sûresi Âyetleri ile Haber Verilen Menkıbesi 115
Şuayb Aleyhi's-Selâm 116
Şuayb Aleyhi's-selâm ve Medyen Ahalisi, Bu Hususa Dair Kur'an Âyetleri 116

Ashâb-ı Eyke ve Şuarâ Sûresinin Âyetleri, Ashâb-ı Eyke'nin Helâki 117

DÂVÛD ALEYHİ'S-SELÂM 118

1393. Hadis Dâvûd Aleyhi's-selâm Hakkında Ebû Hüreyre Rivayeti 118

Bu Hususta Nisâ ve Sebe Sûrelerinin Âyetleri 118
Hazret-i Dâvûd'un Sadâ ve Edası 119
Dâvûd Orucu ve Dâvûd Namazı 119
Dâvûd'un Zekâsı ve Hükmünde İsabeti 119

SÜLEYMAN ALEYHİ'S-SELÂM 120

1394. Hadis Süleyman Aleyhi's-selâm ve İki Kadın Arasında Vesîle-i Nizâ Olan Bir Çocuk Hakkındaki Hükmüne Dair Ebû Hüreyre Hadisi 120

Süleyman Aleyhi's-selâm Hakkında Sâd Sûresinin Âyetleri, Süleyman Aleyhi's-selâma Saltanat Verilmesi ve Sebe Sûresi Âyetleri 121
Âyetteki Sâfinât Kelimesinin Tefsiri ve İzahı 122

HAZRET-İ LOKMÂN 123

Hazret-i Lokmân: Lokmân'ın Nesebi ve Eyle, Medyen Taraflarında İkamet Ettiği, Kur'ân-ı Mübîn'de Lokmân Adına Müstakil Bir Sûre Olup Bunlarda Lokmân'ın Oğluna Vasiyet ve Nasihatleri 123
Meryem Sûresinin İlk Âyetlerinde Zikrolunan Zekeriyyâ Peygamberin Menkıbeleri 124
Bu Âyetlerde Yahyâ Peygambere Olan Hitâb-ı İlâhî 124

ZEKERİYYÂ VE YAHYÂ ALEYHİME'S-SELÂM 124

HAZRET-İ MERYEM 125

Hazret-i Meryem, Meryem'in Nesebi ve Kur'ân-ı Kerîm'de Âl-i İmrân Sûresinin Âyetleri, Gebelik ve Doğum Halleriyle Nevzadın Beşikte Söylenmesi gibi Garîbelerin ve Mûcizelerin Âl-i İmrân Sûresinin Âyetleriyle İzah ve Mütalaası 125
İsâ Aleyhi's-selâm ve Mesîh Lakabı, Âl-i İmrân Sûresinin 45. Âyetinden İtibaren Meryem Oğlu İsâ Mesîh Haklarındaki Beş Âyetin Türkçe Meâlleri 127

1395. Hadis Hazret-i Meryem'in Faziletine Dair Hazret-i Ali Hadisi 126

İSÂ ALEYHİ'S-SELÂM 127

1396. Hadis Hazret-i Meryem'in Hazret-i Hatice ve Fâtıma'ya Tafdilini İş'âr Eden Ebû Hüreyre'nin Bir Rivayeti 127

Hıristiyan Fırkalarının Hazret-i İsâ Hakkında İlâh, Allah'ın Oğlu, Teslîs Akîdesi gibi Müfrit ve Taşkın Telkinlerine İşaret ve Bunları Reddeden Nisâ Sûresinin Âyetleri 128
Mâide Sûresinin 171 ve 172. Âyetlerinde Teslîs Akîdesinin Hazret-i İsâ Diliyle Reddi 128

1397. Hadis Resûl-i Ekrem'in Tevhide Dair Bir Hadisi 129

1398. Hadis Beşikte Söyleyen Üç Çocuğa Dair Ebû Hüreyre'nin Rivayeti 129

Meryem'in Hamlini ve Onu Takip Eden Gebelik Tavırlarını ve Doğum Ahvalini Bildiren Meryem Sûresinin 16. ve Onu Takip Eden Âyetleri 131
Namaz Kılan Kişinin Ana, Baba Davetine İcâbeti Keyfiyeti 132

1399. Hadis Peygamber Efendimizin Mi'racda İsâ, Mûsâ, İbrâhim Peygamberlere Mülâki Olması 132

1400. Hadis İsâ Mesîh Aleyhi's-selâm ile Deccâl Mesîh Hakkında Abdullah b. Ömer Rivayeti 133

1401. Hadis Bu Hususta İbn Ömer'in Bir Diğer Rivayeti 134

1402. Hadis Resûl-i Ekrem'in İsâ Aleyhisselâma Yakınlığını İfade Ettiği Bir Hadisi 134

1403. Hadis Bu Rivayetin Yine Ebû Hüreyre'den Bir Diğer Tariki 135

1404. Hadis Hazret-i Îsâ'nın Âlî Bir Menkıbesi Hakkında Ebû Hüreyre'nin Bir Rivayeti · · 135
1405. Hadis Resûl-i Ekrem'in, "Hıristiyanların Meryem oğlu Îsâ'yı Bâtıl Üzere Methettikleri gibi Beni Methetmeyiniz" Buyurması · · · · · 135
Önce Îsâ Aleyhi's-selâma, Sonra da Hâtemü'l-Enbiyâ Efendimize İman Eden Kişiye İki Ecir vardır · · · · · *136*
1406. Hadis Nüzûl-i Îsâ'ya Dair Ebû Hüreyre Rivayeti · · · · · 136

Benî İsrâil Kıssaları

[بَابُ مَا ذُكِرَ عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ]

İsrâiloğulları Hakkında Mâlûmat · · · · · *137*
1407. Hadis Deccâl Hakkında Huzeyfe Hadisi · · · · · 137
1408. Hadis Allah Teâlâ'dan Korkunun, Günahların Af ve Mağfiretine Vesile Olduğuna Dair Huzeyfe Hadisi · · · · · 138
Fakirin Borcunu Bağışlamak Mağfirete Vesile Olduğu · · · · · *139*
1409. Hadis Peygamberlerin İdaresinin Resûl-i Ekrem ile Sona Erdiği, Sonra Hilâfet Devrinin Başladığı · · · · · 139
İslâm İdare Hukuku Teşkilâtında Halife İntihap Şekli ve Devlet Reisi İntihabının Millet Üzerine En Vâcip Vazife Olduğu · · · · · *140*
1410. Hadis Yahudilerin ve Hıristiyanların Fena Âdetlerinin Taklidi Devrinin Hulûlü Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi · · · · · 141
1411. Hadis Resûl-i Ekrem'in Söylemediği Bir Sözü Söyledi Diye Bile Bile Yalan İsnadının Fenalığı ve Cezası Hakkında Abdullah b. Amr Hadisi · · · · · 142
1412. Hadis Saç ve Sakal Boyamak hususunda Asr-ı Saâdet'teki Yahudilere, Hıristiyanlara Muhalefet Edilmesi Hususunda Ebû Hüreyre Hadisi · · · · · 143
1413. Hadis İntiharın Cezası Cennetten Mahrumiyet Olduğuna Dair Cündüb b. Abdullah Hadisi · · · · · 144
1414. Hadis Benî İsrâil Arasındaki Abraş, Kel, Kör Üç Kişinin Dikkate Değer Kıssalarına Dair Ebû Hüreyre Hadisi · · · · · 145
1415. Hadis Tövbe ve İstiğfarın Fazileti Hakkında Benî İsrâil'den Bir Kıssaya Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi · · · · · 147
Ashâb-ı Kehf Hakkında Kehf Sûresinin 9. Âyetinden İtibaren Bu Kıssaya Dair Olan Âyetlerin Tercüme ve Tefsirleri, Ashâb-ı Rakîm · · · · · *148*
Ashâb-ı Kehf ve Ashâb-ı Rakîm Vâkıasının Zaman ve Mekân-ı Vukuuna Dair Rivayetler *149*
Bu Garip Vâkıaya Dair Kur'an Dışındaki İzahat · · · · · *151*
Ashâb-ı Kehf'in Sayısı ve Adları Hakkındaki Haberler · · · · · *151*
1416. Hadis Alım Satım Hususunda Bâyi' ile Müşteri İhtilâf Ettiklerinde Benî İsrâil'in Hakeme Müracaatları · · · · · 151
Hakemin Verdiği Hükmün İlzâmî Bir Kıymeti Haiz Olup Olmadığı Hakkında İslâm Hukukçuları Arasında Noktainazar Farkı · · · · · *152*
Bulunan Altın Definesinin veya Başka Medfun Bir Malın Hukukî Vaziyeti Hakkında İslâm Hukukçularının İhtilâfları · · · · · *152*
1417. Hadis Tâun ve Müstevlî Hastalıklardan Korunmak Hususuna Dair Üsâme b. Zeyd Hadisi · · · · · 153
1418. Hadis Bu Hususta Hazret-i Âişe Hadisi · · · · · 153

1419. Hadis İslâm Dini, Hukukta Müsavatı Emrettiği gibi Cezada da Müsavatı Emrettiğine Dair Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 154

1420. Hadis Kibir ve Gurur ile İzarını Sürükleyen Kimsenin Âkıbetine Dair İbn Ömer Rivayeti 155

"Utanmazsan dilediğini işle!" Sözü Bütün Peygamberler Tarafından Ümmetlerine Tebliğ Edilmiş; Hiçbir Zaman Neshe, Tebdile Uğramayan Ahlâkî Bir Umdedir 155

Kitâbü'l-Menâkıb

Ataları Bilmenin ve Hayır ile Anmanın Lüzumu, Hucurât Sûresinin 13. Âyetiyle Nisâ Sûresinin Birinci Âyetinde Neseple, Soyla İftihar Edilmesinin Nehyedilmiş Olması 159

Peygamber Efendimizin Kureyş'in Ceddi Olan Mudar Irkından ve Onun Bir Şubesi Olan Nadr b. Kinâne'den Olduğu 160

1421. Hadis Emâret Hevesinin Zemmi 162

Kureyş'in Menâkıbı Bahsi

[مَنَاقِبُ قُرَيْشٍ]

1422. Hadis Cahiliye Döneminde Arap Kabilelerinin Emânet Hususunda Kureyş'e Tâbi Olmalarına Dair Rivayet 163

Kureyş Kabilesine Dair Haberler 163

Kureyş'in Kâbe Vazifeleri 164

Peygamberimizin Kurduğu İdarede Adalet Sistemi 164

1423. Hadis Kureyş'in Riyâseti Hakkında Muâviye'nin Bir Hitabesi 165

Kahtânîler Hakkında Mâlûmat 165

Buhârî Şârihlerinden Kirmânî ile Diğer Buhârî Şârihi Allâme Aynî'nin Bu Hadis Hakkındaki İzahları, "Hilafet Devri Otuz Yıldır" Hadisi 166

1424. Hadis Arap Kabilelerine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 166

1425. Hadis Kureyş'in Hilafetine Dair İbn Ömer Hadisi 167

1426. Hadis Hâşimoğulları ile Muttaliboğulları'nın Bir Soy Olduklarına Dair Cübeyr b. Mut'im Hadisi 167

1427. Hadis Kendisinin Mensup Olmadığı Ecnebi Bir Soya Bile Bile Nisbet İddiası Haram Olduğuna Dair Ebû Zer Hadisi 168

1428. Hadis Ecnebiye Nesep İddia Etmek, Görmediği Düşü Gördüm Demek, Peygamberimize Yalan Hadis Uydurmak En Büyük Günah Olduklarına Dair Vâsile Hadisi 168

1429. Hadis Peygamberimizin Eslem, Gıfâr, Müzeyne, Cüheyne Kabilelerini Övdüğüne Dair İbn Ömer Rivayeti 169

1430. Hadis Bu Hususta Ebû Bekre Rivayeti 169

1431. Hadis Bu Hususta Ebû Hüreyre Rivayeti 170

1432. Hadis Kahtânoğullarına Dair Bir Rivayet 171

1433. Hadis Neseple Tefâhürün Câhiliye Âdeti Olduğu 171

Câhiliye Davası, Câhiliye Çağırısıdır 172
Huzâa ve Huzâîler Hakkında Tarihî Mâlûmat 174

Huzâa Kıssası

[قِصَّةُ خُزَاعَةَ]

1434. Hadis Huzâa Kabilesine Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 175
1435. Hadis Huzâî Amr b. Âmirî'nin Sâibe Yapan İlk Kişi Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 175
İslâm Devrinden Önce Câhiliye Zamanında Araplar Arasında Câri Olan Sâibe, Bahîre Adakları Hakkında Mâlûmat 176
Kâbe'ye İlk Önce Put Diken ve Putperestliği Mekke Halkına Öğreten Huzâî Amr b. Luhay Olduğuna Dair Rivayetler 176
Sâibe, Bahîre Bid'atlarına İşaret Olunan Mâide Sûresinin 103. Âyeti 177

Ebû Zer el-Gıfârî Radıyallahu Anhın İslâm'ı ve Zemzem Kıssası

[قِصَّةُ إِسْلَامِ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وَقِصَّةُ زَمْزَمَ]

1436. Hadis Ebû Zer el-Gıfârî'nin Sûret-i İslâm'ı Hakkında Abdullah b. Abbas'ın Uzun Bir Rivayeti 178
Ebû Zer el-Gıfârî'nin İlimde, Zühd ve Takvâda, Harb ve Cihadda, Doğru ve Düzgün Söz Söylemekte, İhlâs ve Samimiyette Başlı Başına Bir Şahsiyet Olduğu 181

Peygamberimizin İslâm'a Alenî İlk Daveti

1437. Hadis وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ "En yakın kavim ve kabileni Allah'ın azabıyla korkut!" Âyet-i Kerîmesinin Nüzûlü Üzerine Resûlullah'ın Safâ Tepesine Çıkarak ve Bütün Kureyş Soylarını Çağırarak Daveti 182
Peygamber'in Bu Daveti Umumi bir Muhalefetle Karşılanmadı 184
Bu Davet ve İçtimâ Bir midir, Mükerrer midir? 185
İçtimâın Vukuu Zamanı 185
1438. Hadis Kişinin Anasına, Babasına ve Atalarına İlgi ve Muhabbet Besleyip Onlara Söz Gelmesine Karşı Kıskanç Olmasına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 185
Peygamberimizin Âteşîn Şairi Hassân'ın Kureyş Müşriklerini Hicvi 186
Hazret-i Îsâ'nın, "Ey İsrâiloğulları! Benden sonra gelecek Ahmed adındaki bir peygamberi müjdelemek üzere Allah'ın size gönderdiği resulüyüm!" Demesi 187
İncil Nüshalarının Mahiyetleri Hakkında Mâlûmat 187
1439. Hadis Peygamberimizin Muhammed, Ahmed, Nâcî, Hâşir, Âkıb İsimleri ve Medlûlleri 187
1440. Hadis Kureyş Müşriklerinin Peygamberimize Küfretmeleri Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 188
Muhammed ve Ahmed İsimlerinin Medlûlleri 188

Peygamberimizin Hâtemü'l-Enbiyâlığını Tebliğ Buyurması

1441. Hadis Câbir b. Abdullah Hadisi 190
Kur'ân-ı Mübîn'in Bahşettiği Hâtemü'l-Enbiyâ Vasfının Âlî Hakikati 191

Hazret-i Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Vefatı Bahsi

[بَابُ وَفَاةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ]

1442. Hadis Peygamberimizin Altmış Üç Yaşında Vefat Ettiğine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 192
Vefat Tarihinin Ayı ve Günü Hakkındaki Rivayetler ve Bu Rivayetlerden Rebîülevvel Ayının 12'sine Tesadüf Eden Bir Pazartesi Günü Vukuuna Dair Rivayetin Çoğunluğu .. 192
Peygamberimizin Hastalığının Hummâ Olduğu ve On İki veya On Dört Gün Devam Ettiği 193
1443. Hadis Sâib b. Yezîd'in Resûlullah ile Olan Bir Hatırası 193
Hâtem-i Nübüvvet Babı 194
Nübüvvet Hâtemi Nedir? 194
Peygamberimizin Yağrısında ve İki Küreği Arasındaki Hâtem-i Nübüvvet 194

Peygamberimizin Mübarek Vasıfları

1444. Hadis Hafîdi Hasan b. Ali'nin Peygamberimize Benzediğine Dair Hazret-i Ebû Bekir'in Sözü ve Hazret-i Hasan'ı Taltifi 196
Simaca Peygamberimize Benzeyenler Hakkında İzah 196
1445. Hadis Resûl-i Ekrem'in Sıfatları Hakkında Ebû Cühayfe Vehb b. Abdullah Hadisi .. 197
1446. Hadis Bu Hususta Abdullah b. Büsr Hadisi 198
Buhârî'nin Sülâsiyyâtı yani Üç Vasıta ile Resûl-i Ekrem'e Vâsıl Olan Rivayetleri 198
1447. Hadis Resûl-i Ekrem'in Sıfatları Hakkında Enes b. Mâlik'in Rivayeti 199
Resûl-i Ekrem'e İlk Vahyin Kaç Yaşında Geldiği Hakkındaki Rivayetler Arasında İhtilâf 200
1448. Hadis Resûlullah'ın Sıfatları Hakkında Enes b. Mâlik'in Bir Diğer Rivayeti 200
1449. Hadis Peygamberimiz Hilkaten ve Ahlâken İnsanların En Güzeli, Ne Çok Uzun, Ne de Kısa Olduğuna Dair Berâ b. Âzib Hadisi 201
1450. Hadis Resûlullah'ın Sair Vasıfları Hakkındaki Bir Rivayet 201
1451. Hadis Bu Hususta Bir Diğer Rivayet 202
1452. Hadis Bu Hususta Berâ b. Âzib'in Bir Diğer Rivayeti 202
1453. Hadis Bu Hususta Ebû Cuhayfe Rivayeti 203
1454. Hadis Peygamber Efendimizin, "Ben devirden devire, aileden aileye intikal ile ıstıfâ eden Âdemoğulları soylarının en temizinden naklolundum, nihayet şu içinde bulunduğum Hâşimî câmiasından neşet ettim" Kavl-i Şerifinin İzahı 204

1455. Hadis Vahiy Gelmeyen Vâkıalarda Resûl-i Ekrem Ehl-i Kitaba Muvâfakati Müşriklere Müşâbehete Tercih Ederdi ····· 205

1456. Hadis Peygamberimiz Her Hal ve Hareketinde Taşkınlık Yapacak Seciyede Değildi 205

1457. Hadis Resûlullah Her Emrin Kolayını İltizam Ederdi ····· 206

Resûlullah'ın Ahlâkı Kur'an idi ····· *206*

1458. Hadis Resûlullah'ın Güzel Vasıflarına Dair Enes b. Mâlik Rivayeti ····· 207

1459. Hadis Resûlullah Hayâ Cihetiyle Kendi Köşesinde Oturan Bâkir Kızdan Daha Utangaçtı ····· 207

1460. Hadis Resûlullah Bir İşten Hoşlanmazsa Sahibinin Yüzüne Vurmazdı; Hoşlanmadığı, Yalnız Yüzünde Görülüp Bilinirdi ····· 207

1461. Hadis Peygamberimiz Yemek Beğenmezlik Etmezdi; Arzu Ederse Yerdi, Etmezse Bırakırdı ····· 208

1462. Hadis Bir Şeyi Anlatırken Tane Tane Söylerdi ve Sözlerinin Kelimeleri Sayılmak Arzu Olunsa Sayılabilirdi ····· 208

1463. Hadis Peygamberimiz Zincirleme Söz Söylemezdi; Hazret-i Âişe'nin Bu Hususa Dair Rivayeti ve Ebû Hüreyre'yi Tenkidi ····· 208

1464. Hadis Peygamberimizin Mi'racının Mukaddimesi Olup Nübüvvetten Önce Meleklerle Kâbe'de Mülâkatı ····· 209

İslâm'da Nübüvvet Alâmetleri

[بَابُ عَلَامَاتِ النُّبُوَّةِ فِي الْإِسْلَامِ]

Nübüvvet Alâmetinin Tarifi ve Mûcize ile Farkı; Âfâkî ve Enfüsî Mûcize Nevileri ····· *211*

Müşriklerin Peygamberimizden Garip Birtakım Mûcizeler İstemeleri ve Peygamberimizin Cevabı Hakkında İsrâ Sûresinin 89. Âyetinin Tercümesi ····· *212*

Gazzâlî, Râzî ve Celâleddîn-i Rûmî'ye ve Mütekellimînin Muhakkikleri ile Sûfiyyeye Göre Mûcizenin Sıdk-ı Nübüvvet Hususundaki Mevkii ····· *212*

İbn Rüşd'ün Mûcize Hakkındaki Re'y ve Mütalaası ····· *212*

Resûlullah'ın Hayatıyla, Seciye ve Şahsiyetiyle Nübüvvetine İstidlâl Tarikı ····· **213**

Resûl-i Ekrem'in Ümmîliği ····· *213*

Resûl-i Ekrem'in Doğruluğu ve Bütün İnsanî Faziletleri Nefsinde Cemetmiş Olması ····· *214*

Kur'an ile Tahaddî ····· *214*

Resûlullah'ın Kur'ân Mûcizesi ····· **214**

Kur'an'ın İ'câzında Ulemânın İttifâkı Fransız Büyük İhtilâlinin İnkılâpçılarından La Fayette'nin Kur'an Hayranlığı ····· *215*

1465. Hadis Resûl-i Ekrem'in Parmakları Arasından Su Fışkırışı ve Bu Su ile Üç Yüz Kadar Kimsenin İçmesine ve Abdest Almasına Dair Enes b. Mâlik Hadisi ····· 216

1466. Hadis Resûl-i Ekrem'in Su Mûcizesi ve Bir Seferde Parmakları Arasından Su Aktığı Hakkında Abdullah b. Mes'ûd Hadisi ····· 217

1467. Hadis Resûl-i Ekrem'in İstikbâle Ait Haberler Vermesi Mûcizesi Hakkında Ebû Hüreyre Rivayeti ····· 218

1468. Hadis Bu Hususta Ebû Hüreyre'nin Bir Diğer Rivayeti ····· 218

1469. Hadis Bu Hususta Bir Diğer Rivayet 219
1470. Hadis Bu Ümmetin Helâki Kureyş Kabilesinden Birkaç Tecrübesiz Gencin Elinde Olacağına Dair Ebû Hüreyre Hadisi 219
1471. Hadis İstikbale Ait Peygamberimizin Haberlerini En Çok Nakleden Huzeyfe b. Yemân'ın Mühim Bir Rivayeti 221
1472. Hadis Bu Babda Hazret-i Ali'nin Hâricîler'i Kastederek Bir Rivayeti 223
1473. Hadis İslâm'ın İlk Günlerinde Resûl-i Ekrem'in Çok Geçmeden İslâm Şevket ve Kudretinin Cezîretülarap'a Yayılacağını Haber Vermesi Mûcizesi Hakkında Habbâb b. Eret Hadisi 224
1474. Hadis Resûl-i Ekrem'in Sâbit b. Kays'ı Cennetle Müjdelemesi ve Sâbit'in de Yemâme Muharebesi'nde Şehit Olması Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 225
1475. Hadis Berâ b. Âzib'in Rivayet Ettiği Sekîne Hadisi 227
1476. Hadis Resûl-i Ekrem'in Hasta Ziyaretinde, "Hastalığın zararsız geçmiş olsun, günahlarına kefârettir inşallah!" Buyurmak Âdeti Hakkında Abdullah b. Abbas Hadisi 227
1477. Hadis Yahudilerle Hıristiyanların Müslümanlığı İçinden Yıkmak için Bazı Kimselerin Müslüman Olup Sonra İrtidad Ederek Müslümanlık Aleyhinde Tefevvühatta Bulunmaları Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 228
Bu Suikastın Âl-i İmrân Sûresinin 72. Âyetiyle Haber Verilmesi, Resûl-i Ekrem'in de Bir Mûcize Olarak Tebliğ Buyurması 229
1478. Hadis Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Câbir'e bir Mûcize Olarak Saçaklı Oda Döşemelerine Nâil Olacağını Bildirmesi ve Bu Sûretle Tahakkuk Etmesi 230
1479. Hadis Resûl-i Ekrem Bir Mûcize Olarak Sa'd b. Muâz'a Mekke Müşriklerinden Ümeyye b. Halef'in Kendi Eliyle Öleceğini Haber Vermiş ve Hakikaten Bedir Gazvesi'nde Resûl-i Ekrem'in Eliyle Ölmüştür 231
1480. Hadis Peygamberimizin Kadınlarından Ümmü Seleme'nin Cibrîl'i Dihye Suretinde Gördüğüne Dair Üsâme b. Zeyd Hadisi 232
1481. Hadis Resûlullah'ın Önce Ebû Bekir'in, Sonra Ömer'in Halife İntihap Olunacağını Gördüğü Bir Rüya Üzerine Bildirilmesinin Bir Mûcize Olduğu 233
1482. Hadis Yahudiler Tevrat'taki Recm Âyetini Resûl-i Ekrem'den Saklamışlardı, Resûlullah'ın Tevrat Okumadığı Halde Tevrat'ta Recm Âyeti Bulunduğunu Yahudilere Bildirmesi Bir Mûcize Olduğuna Dair İbn Ömer Hadisi 234
Bu Hususa Dair Nâzil Olan Bakara Sûresinin 146. Âyetinin Tercümesi ve İzahı 235

Ayın İkiye Bölünmesi Babı

[بَابُ انْشِقَاقِ الْقَمَرِ]

1483. Hadis Bu Babda Rivayet Olunan Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 236
Bu Babda Nâzil Olan Kamer Sûresinin 1. Âyetinde Bu Âfâkî Mûcizenin Kıyamet Zamanının Yaklaşma Alâmetlerinden Olduğu 237

İnşikāk-ı Kamer Hadislerinden Ortaya Çıkan Malumat ve Ayın Kıyamet Günü Bölüneceği Rivayetinin Çürüklüğü 237
Şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Noktainazarı, Bu Mûcizenin Göründüğü ve Görünmediği Sahalar 238

1484. Hadis Barikī Urve'ye Resûl-i Ekrem'in Kazanç Duası ve Bu Duanın Tahakkuku ki Bu da Nübüvvet Nişanesi Bir Mûcizedir 239

Kitâbü Fezâili Ashâbi'n-Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem

Ashabın Tarifi ve Meslekî Farklara Göre Tarif Hususunda Görülen İhtilâflar 243
Muhacir ve Ensar Kısımları ve Tarifleri 244
Muhacirlerin Methüsenâları Hakkındaki Haşr ve Tevbe Sûresi Âyetleri 244
Ebû Bekir'in Menkıbesi 246

Ebû Bekir es-Sıddîk Radıyallahu Anhın Faziletleri

[بَابُ فَضْلِ أَبِي بَكْرٍ بَعْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ]

1485. Hadis Hz. Ebû Bekir'în Faziletine Dair Cübeyr Rivayeti 246
1486. Hadis Beş Köle ve İki Kadın ile Beraber Ebû Bekir'in İlk Müslüman Câmiasını Teşkil Ettiğine Dair Ammâr Hadisi 248
1487. Hadis Ebû Bekir ile Ömer Arasındaki Mütekabil Hürmeti Bildiren Ebü'd-Derdâ Hadisi 248
1488. Hadis Resûl-i Ekrem'e İnsanların En Sevimli Olanı Ebû Bekir, Sonra Ömer Olduğu 250
Muhammed b. Hanefiyye'nin Ebû Bekir'in Fazileti Hakkında Bir Rivayeti 251
1489. Hadis Ebû Bekir'in Tevazuu Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 251
1490. Hadis Ebû Bekir'in Cennetle Müjdelendiğine Dair Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi 252
Erîs Kuyusu ve Bostanı 253
1491. Hadis Peygamber'in Ashabına Sövmekten Nehye Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi .. 254
1492. Hadis Uhud Dağı Üzerinde Duyulan Bir Deprem Üzerine Peygamberimiz'in, "Uhud uslu ol! Üstünde bir peygamber, bir sıddîk, iki şehit var" Hadisi 255
1493. Hadis Peygamberimiz'in Her Vesileyle İki Dostu Ebû Bekir ve Ömer'i Yâdetmesi .. 255

Ömer b. Hattâb Radıyallahu Anhın Menâkıbı

[بَابُ مَنَاقِبِ عُمَرَ بْنِ ٱلْخَطَّابِ أَبِي حَفْصٍ ٱلْقُرَشِيِّ ٱلْعَدَوِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ]

1494. Hadis Ömer'in Cennetle Müjdelendiğine Dair Câbir ve Abdullah b. Ömer Hadisleri 257
Hazret-i Ömer'in Nesebi ve Hamâsetin, Adaletin, Millet ve Memleket İdaresinin Şanlı Örneği Olduğu 257

1495. Hadis Resûl-i Ekrem'in Bir Müjdesine Dair Enes Rivayeti 258
"Yâ Ömer! Sen bir yolda giderken, şeytan başka bir cihete yönelir" Hadisi 259
Abdullah b. Mes'ûd, "Biz müslümanlar Ömer müslüman olduktan sonra şerefimizle yaşamaya başladık" Demiştir 260
1496. Hadis Resûl-i Ekrem, "Ömer, Allah tarafından mülhemdir" Buyurmuştur 260
Muhaddes Ne Demektir? 261
Hazret-i Ömer'e Suikast 261

Osman b. Affân Radıyallahu Anhın Menâkıbı

[بَابُ مَنَاقِبِ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ]

1497. Hadis Bedir, Uhud Gazâlarıyla Bey'atürrıdvân'da Bulunamadığının Sebeplerini Abdullah b. Ömer'in İzahı 263
Hazret-i Osman'ın Nesebi ve Zünnûreyn Lakabı 263
Dört Halife Arasında Fazilet Farkı 265
Hazret-i Ömer'in Sûret-i Şehâdeti 266
Katil Ebû Lü'lü'ün Kim Olduğu ve Hazret-i Ömer'i Yaraladıktan Başka On Üç Kişi Daha Yaralayarak İntihar Etmesi 266
Halife İntihabı İçin Şûra Teşkili 267

Ali b. Ebû Tâlib Radıyallahu Anhın Menâkıbı

[بَابُ مَنَاقِبِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ أَبِي الْحَسَنِ الْقُرَشِيِّ الْهَاشِمِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ]

"Ey Ali! Senin bana bağlılığın Hârûn'un Mûsâ'ya bağlılığı gibidir" Hadisi 270
1498. Hadis Resûl-i Ekrem'in Ali ile Fâtıma'yı Taltifi 270
Peygamberimizin Kızı Fâtıma'yı Esir İstihdamından Meni ve Bundaki Yüksek Gaye ... 272

Fâtıma Radıyallahu Anhânın Menâkıbı

[مَنْقِبَةُ فَاطِمَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا بِنْتِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ]

"Fâtıma cennet kadınlarının ulusudur" Hadisi 273
Ehl-i Beyt Kimlere Denir? 273
Peygamberimizin Vefatından Sonra Devam Eden Altı Aylık Münzevî Hayatı ve Fâtıma'nın Resûl-i Ekrem'in Terikesinden Hisse-i İrsiyesini Halife Ebû Bekir'den Talebi ve Halifenin İmtinaı 274
CA'FER B. EBÛ TÂLİB RADIYALLAHU ANHIN MENÂKIBI 275
ZÜBEYR B. AVVÂM RADIYALLAHU ANHIN MENÂKIBI 275
1499. Hadis Kurayza'ya Karşı İfa Ettiği Hizmetten Dolayı Resûl-i Ekrem'in, "Ey Zübeyr! Anam babam sana kurban olsun!" Buyurması 275
Ca'fer'in Sehâsı ve Ashâb-ı Suffe Hakkında İn'âmı 275
Resûl-i Ekrem'in, "Zübeyr benim muavinimdir!" Buyurduğu 276
TALHA B. UBEYDULLAH RADIYALLAHU ANHIN MENÂKIBI 277
Hazret-i Osman'ın Zübeyr'in Âlî Fazileti Hakkında Şehâdeti 277
Zübeyr'in Yermük Seferindeki Hamâseti ve Muvaffakiyeti 277
Talha'nın Nesebi 277

Sıffîn Seferinde Şehâdeti 278
1500. Hadis Talha'nın Uhud Seferindeki Hizmetleri 278
1501. Hadis Talha'nın Uhud Harbinde Vücudunu Peygamber'e Siper Etmesi 278
SA'D B. EBÛ VAKKÂS RADIYALLAHU ANHIN MENÂKIBI 279
1502. Hadis Uhud Harbi'ndeki Kemankeşliği 279
Nesebi ve Benî Zühre'den Olduğu 279
Sa'd, Müslüman Olanların Yedincisidir 279
İslâm'da İlk Ok Atan Sa'd'dır 280
Peygamberimizin Damatlarından Ebü'l-Âs 280
Nesebi ve Babası ile Vâlidesi 280
ESHÂR-i NEBÎ SALLALLAHU ALEYHİ VE SELLEM 280
1503. Hadis Resûlullah'ın Kızları Üzerine Damatlarının Evlenmeleri Haram Olduğuna Dair Rivayet 281
1504. Hadis Bu Babda Diğer Bir Rivayet 281
Nesebi, Hayatı, Menâkıb ve Faziletleri 282
ZEYD B. HÂRİSE İLE OĞLU ÜSÂME RADIYALLAHU ANHÜMÂNIN MENÂKIBI 282
1505. Hadis Üsâme'nin Kumandanlığı ve Buna İtirazlar 283
1506. Hadis Bir Kâifin Baba, Oğulun Nesebine Şehâdeti 284
1507. Hadis Üsâme'ye Resûlullah'ın Müstesna Teveccühü 285
1508. Hadis Üsâme'ye Peygamberimizin Büyük Sevgisi 285
Hayatı ve Faziletleri 286
ABDULLAH B. ÖMER RADIYALLAHU ANHÜMÂNIN MENÂKIBI 286
1509. Hadis "Abdullah hakikaten iyi bir kişidir." Hadisi 287
MENÂKIB-I AMMÂR VE HUZEYFE RADIYALLAHU ANHÜMÂ 287
Ammâr, Babası Yâsir, Annesi Sümeyye 287
1510. Hadis Huzeyfe b. Yemân'ın Menkıbesi 288
Âmmâr b. Yâsir ve Alkame Ailesi 289
Huzeyfe b. Yemân ve Ebü'd-Derdâ 289
EBÛ UBEYDE B. CERRÂH RADIYALLAHU ANH 290
1511. Hadis Nesebi ve İslâm Ümmetinin Mutemedi ve Ashabın En Büyük Mücahidlerinden Olduğu 290
MUS'AB B. UMEYR RADIYALLAHU ANHIN MENÂKIBI 291
Ebû Ubeyde'nin Fütuhatı ve Adaleti 291
Hayatı, Fazileti ve Uhud'da Şehid Olması 291
HASAN VE HÜSEYİN RADIYALLAHU ANHÜMÂNIN MENÂKIBI 292
1512. Hadis Hasan ve Hüseyin Hakkında Berâ Rivayeti 292
1513. Hadis Hazret-i Hasan Hakkında Enes Rivayeti 293
1514. Hadis Hasan ve Hüseyin Hakkında İbn Ömer Rivayeti 293
Hazret-i Hüseyin'in Elîm Âkıbeti 294
Hayatı ve Fezâili 294
BİLÂL B. REBÂH RADIYALLAHU ANH 294
ABDULLAH B. ABBAS RADIYALLAHU ANHÜMÂ 295

1515. Hadis İbn Abbas'a Peygamberimizin Duası 295
HÂLİD B. VELÎD RADIYALLAHU ANHIN MENÂKIBI 296
Nesebi, Hem Muhâcirîn Hem de Ensardan Sayılması 297
1516. Hadis Hazret-i Hâlid'e Seyfullah Lakabının Verilmesi 296
EBÛ HUZEYFE'NİN KÖLESİ SÂLİM RADIYALLAHU ANHÜMÜN MENÂKIBI 296
1517. Hadis Kur'an'ı En Güzel Okuyanlardan Olduğu 296
ABDULLAH B. MES'ÛD RADIYALLAHU ANHIN MENÂKIBI 297
Nesebi, İslâm'a İlk Girenlerin Altıncısı Olduğu ve Ashabın En Kıdemlilerinden Bulunduğu, Habeşistan'a ve Medine'ye Hicreti ve Bütün Gazâlarda Bulunması 297
İlmî Hayatı 298
Nesebi, Fazileti, İlmi, Edebi, Yüksek Mevkii 298
ÂİŞE RADIYALLAHU ANHÂNIN FAZİLETİ 298
1518. Hadis Hazret-i Âişe'nin Menâkıbına Dair Bir Rivayet 299
Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Âişe Odasında Vefatı, Oraya Defni 300

Kitâbü Menâkıbi'l-Ensâr

Ensarın Lugat ve Istılah Mânası, Ensarın Methine Dair Âyetler 305
Birinci ve İkinci Akabe Biatları 305
1519. Hadis Buâs Harbi 306
Evs ve Hazrec Kabileleri 307
1520. Hadis "Hicret Fazileti Olmasaydı Ben Ensardan Olurdum" Hadisi 308
Bu Hadisin Sebeb-i Vürûdunun İzahı, Huneyn Ganimetinin Taksimi ve İtiraz Olunması 308
1521. Hadis Ensarın Fazileti Hakkındaki Bir Rivayet 309
1522. Hadis "Ensar Bana Nâsın En Sevimlisidir" Suretindeki, Enes b. Mâlik Hadisi 309
1523. Hadis Bu Konuda Enes b. Mâlik'in Başka Bir Hadisi 310
1524. Hadis Ensarın Ahfadına Resûl-i Ekrem'in Dua Buyurması 310
1525. Hadis Medine'de Ensar Mahallelerini Resûl-i Ekrem'in Hayır ile Yâdetmesi 311
Ensar Kabilelerinin Eşrafı 311
1526. Hadis Resûl-i Ekrem'in Ensâra Sabrı Tavsiye Etmesi 312
1527. Hadis Ensarın Muhacirleri Nefislerine Tercih Etmeleri, وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ Âyet-i Kerîmesinin Tefsiri Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 313
1528. Hadis Resûl-i Ekrem'in Vefatından Önce İrat Ettiği Son Hutbesinde Ensar Hakkındaki Vasiyeti 314
1529. Hadis Bu Hususta İbn Abbas Hadisi 315
1530. Hadis Ensardan Sa'd b. Muâz'ın Fazileti 315
1531. Hadis Ensardan Übey b. Ka'b'ın Fazileti 316
1532. Hadis Ensardan Übey b. Kâ'b, Muâz b. Cebel, Ebû Zeyd, Zeyd b. Sâbit

Taraflarından Kur'ân-ı Kerîm'in Mushafta Cemolunduğu Hakkındaki Enes b. Mâlik Hadisi 317
1533. Hadis Ensardan Ebû Talha ve Uhud Gazâsı'ndaki Hamâset Menkıbesi 317
Asr-ı Saâdet'te Kur'an'ı Ezberleyenler 317
1534. Hadis Abdullah b. Selâm ve وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ Âyetinin İzahı 319
Abdullah b. Selâm'ın İslâm'ı Müdafaası 319
1535. Hadis Abdullah b. Selâm'ın Bir Rüyası ve Resûl-i Ekrem Tarafından Tabir Buyurulması 320
Hazret-i Hatice'nin Nesebi 322

Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Hatice ile İzdivacı

[بَابُ تَزْوِيجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَدِيجَةَ وَفَضْلُهَا رَضِيَ اللهُ عَنْهَا]

1536. Hadis Hazret-i Âişe'nin Hazret-i Hatice Hakkında Kıskançlığı 323
1537. Hadis Resûl-i Ekrem Hirâ Dağındayken Cibrîl'in Hatice'yi Cennetle Müjdelemesi 324
1538. Hadis Hazret-i Âişe'nin Hazret-i Hatice'yi "Dişi Dökülmüş Kocakarı" Diye Tavsifine Resûl-i Ekrem'in Darılması 324
1539. Hadis Hint bint Utbe'nin Resûl-i Ekrem'e Bir İtirafı 325
1540. Hadis Zeyd b. Amr b. Nufeyl Hakkında İbn Ömer Hadisi 326
1541. Hadis Câhiliye Zamanında Babalar Adına Edilen Yeminden Nehyolunduğuna Dair İbn Ömer Hadisi 327
1542. Hadis Şair Lebîd ile Ümeyye b. Ebü's-Salt Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 328
Peygamberimiz'in Adnan'a Kadar Yükselen Neseb-i Âlîleri 330
Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem Peygamberimizin En Meşhur Adı ve Diğer İsimleri Hakkında Mâlûmat 330

Meb'asü'n-Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellem Babı [بَابُ مَبْعَثِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ]

Peygamberimizin Nesebi Silsilesinin Asaleti 331
1543. Hadis Peygamberimizin Mekke'de ve Medine'de Peygamberlikle Geçen Hayatı Müddetine Ait İbn Abbas Hadisi 331
1544. Hadis Müşriklerin Peygamberimize Ezâları 332
En Azılı Müşriklerden Ukbe b. Ebû Muayt'ın Mel'aneti, Haklarında Beddua Olunan Ebû Cehil ile Üç Arkadaşı 333
1545. Hadis Cin Vâkıası ve Cinlerin Kur'an Dinlemeleri 333
قُلْ أُوحِيَ Sûresinin Tercümesi ve İzahı 334
Cin var mıdır, Mahiyeti nedir? 335
1546. Hadis Resûl-i Ekrem'e Nasîbeyn Cinlerinin Heyeti Geldiğine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 336
1547. Hadis Habeşistan'a Birinci Muhaceret ve İlk Hicret Edenler ve Hüsnükabul Gördükleri 336
Habeşistan'a İkinci Muhaceret ve Muhacirlerin Sayısı 337

1548. Hadis Resûl-i Ekrem'in Ebû Tâlib İçin Şefaati 338
Necâşî Ashame'nin Müslümanlığı, Vefatında Peygamberimizin Medine'de Cenaze Namazı Kıldığı 338
1549. Hadis Ebû Tâlib'in İmanı Hakkındaki Rivayetler ve Bunların Zayıf Oldukları 339

İsrâ ve Mi'rac Hadisi

[حَدِيثُ الْإِسْرَاءِ وَالْمِعْرَاجِ]

İsrâ Nedir? Mescid-i Harâm ve Mescid-i Aksâ 341
Mi'rac Nedir? İsrâ ile Mi'racın Bir Gecede Vuku Bulduğu 342
1550. Hadis Müşriklerin İsrâyı İnkâr Ettikleri, Müşriklerin Suallerine Peygamberimizin Cevabı 343
1551. Hadis İsrâ ve Mi'rac Hakkında Mâlik b. Sa'saa Hadisi; Sidretü'l-müntehâya Kadar Mi'rac Safahatı 344
Sidretü'l-müntehâdan İlerisi Kurb-i Zât Hakkında Kur'ân-ı Kerîm'in ve Necm Sûresinin Beyanatı 350
Refref Nedir? Cenâb-ı Peygamber'in Refrefle Kurb-i Zâta Doğru Yükselmesi, Hak Teâlâ'nın Peygamber'ine Vahyettiği Maârif-i İlâhiyyeyi Vahyettikten Sonra Refrefle Sidreye Dönüş 350
1552. Hadis İsrâ ve Mi'racın Uykuda Görülen Bir Düş Olmayıp Gözle Görülen Bir Vâkıa Olduğuna Dair İbn Abbas Hadisi 352
Hazret-i Âişe'nin İnkârı ve "Her Kim Muhammed Rabbini Gördü" Derse Yalan Söylemiş Olur Hadisi 352
Bu İhtilâfın Tahkiki 353
1553. Hadis Peygamberimizin Hazret-i Âişe ile Nişanlanması 353
1554. Hadis Peygamberimizin Rüyası 355
Hicretin Resûl-i Ekrem'e Mi'rac Gecesi Vahyolunduğu, İsrâ Sûresinde Tâlim Buyurulan Hicret Duası 356

Resûlullah ile Ashabının Medine'ye Hicreti Babı

[هِجْرَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابِهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ إِلَى الْمَدِينَةِ]

Peygamberimiz Aleyhine Müşriklerin Suikast Tertip Ettikleri, Suikastın Şekli Hakkında Müzakereleri ve Kararları 357
Peygamberimizin Bir Mûcizesi 357
1555. Hadis Medine'ye Hicret Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 358
Ebû Bekir'i İbnü'd-Dağınne'nin Sıyâneti 362
Müslümanların Takım Takım Hicreti 363
Peygamber'in ve Ebû Bekir'in Hicretleri 364
Ebû Bekir'in Evinde Hicret Hazırlığı 364
Mekke'den Gece Hareket, Hirâ Dağında Üç Gün İkamet 365
Sefer Esnasında Sürâka'nın Suikastı 365
Sürâka'nın İmanı 367
Şam'dan Gelen Zübeyr'in Mülâkatı, Zübeyr'in Şam Maşlahları Hediyesi 367
Kubâ'ya Muvâsalât ve Kubâ Mescidi 368
Kubâ Mescidi'nin Ehemmiyeti 369

Mescid-i Saâdet'in İnşası 370
Mescidin İnşasında Peygamber'in Çalışması 370

1556. Hadis Medine'ye İlk Hicret Eden Ashap Hakkında Berâ Hadisi 371
Kubâ'daki Misafirlik Hayatı 372

Kubâ'dan Hareket 372
Rânûnâ Mevkiinde Kılınan İlk Cuma Namazı, Kubâ'dan Hareket ve Muhteşem Bir Mevkible Medine'ye Giriş İhtifâli 373
Medine'ye Girerken Görülen Meserret Tûfanı ve Genç Kızların Okudukları Neşîdeler 373
Ebû Eyyûb el-Ensârî Hânesinde Misafirlik 374

Mescid-i Saâdet'in İnşası 374

1557. Hadis Hicret Sırasında Mağarada Geçirilen Tehlikeli Bir Zaman Hakkında Ebû Bekir Hadisi 375

1558. Hadis Muhacir Aileler Arasında İlk Doğan Çocuk 376

1559. Hadis Hicretten Sonra Mekke'ye Gidenlerin Üç Günden Fazla Mekke'de Kalmalarını Resûl-i Ekrem Yasak Etmiştir 376

1560. Hadis Hicret Sırasında Medine Yahudileri 377
Yahudilerle Evs ve Hazrec Kabileleri Arasındaki Gergin Vaziyet 378
Yahudi Âlimlerinden Abdullah b. Selâm'ın Müslüman Olmasının Keyfiyeti 378

Hicrî Tarih 379
Bu Kardeşliğin Şekli ve Siyasî, İçtimaî Tesirleri 380

Ashap Arasında Kardeşlik Kurumu 380

Hicretin Ensar Üzerindeki İçtimaî Tesiri 381

Hicret Babında Namaz ve Oruca Dair Rivayetler 381

Kitâbü'l-Megāzî

Megāzî Peygamberimizin Gazâları ve Harp, Cihad Menkıbeleri ve Vak'aları Demektir 385
İslâm Harp Hukukuna Göre Sulh ü Müsâlemetin Asıl Olduğu, Harbe Ancak Zaruret Üzerine Müracaat Olunduğu 385
Mekke'deki İslâm Hayatı Hikmet ve Mev'iza-i Haseneye Münhasır Olup Cihada İzin Verilmediği 386
Medine'de Yahudilerin ve Münafıkların Tezviratı, Münafıkların Reisi Abdullah b. Übeyy'in Hayatı ve Bu Münafık Zümrenin Teşekkülünün Sebebi, Medine'ye Hicretin İlk Günlerinde Yahudilerin ve Münafıkların İslâm'a Karşı Tehlikeli Vaziyetleri 387
Hac Sûresinin 39. Âyetiyle Tedâfüî Harbe Müsaade Olunması 388

İlk Seriyyeler 389

Hamza b. Abdülmuttalib Seriyyesi 389

Ubeyde b. Hâris b. Abdülmuttalib Seriyyesi 389

Sa'd b. Ebû Vakkās Seriyyesi 389

Uşeyre Gazâsı

[غَزْوَةُ الْعُشَيْرَةِ]

1561. Hadis Gazâlar ve Peygamberimizin İştirak Ettiği İlk Gazâ: Uşeyre Gazâsı 390
Ebvâ ve Buvât Gazâları 391

Büyük Bedir Gazâsı

[قِصَّةُ غَزْوَةِ بَدْرٍ]

Küçük, Büyük Bedir Gazâları ve Büyük Bedir'in Sebebi 393
Büyük Bedir'e İştirak Edenlerin Miktarı ve İki Taraf Kuvvetlerinin Nisbetsiz Vaziyeti .. 393
Bedir Gazâsı Hakkında Âl-i İmrân ve Enfâl Sûreleri Âyetleri 394
1562. Hadis Harp Şûrası ve Müzakeresi 395
Muhacirlerin ve Ensarın Fikirleri ve Harp Kararı 395
Bedir'de Müslümanların Müşkül Vaziyetlerini Tasvir Eden ve Meleklerle İmdat Olunduklarını Bildiren Enfâl Sûresi Âyetleri 397
Kureyş Eşrafının Harp Sahasında Katlolunup Devrilecekleri Yerleri Resûl-i Ekrem'in Harp Başlamadan Önce Birer Birer Göstermesi 398
Resûl-i Ekrem'in Nusret Duası ve سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ Âyeti Nâzil Olarak Düşmanın Hezimete Uğrayacaklarının Taraf-ı İlâhîden Tebşir Buyurulması 398
1563. Hadis Bedir'de Hazır Bulunanların Miktarına Dair Berâ' Hadisi 398
1564. Hadis Bedir'e İştirak Edenlerin Derecelerine Dair Rifâ'a Hadisi 400
1565. Hadis Meleklerin Harbe Fiilen İştirak Ettiklerine Dair İbn Abbas Hadisi 400
1566. Hadis İbn Mes'ûd'un Kureyş Ordusu Baş Kumandanı Ebû Cehil'in Kafasını Koparıp Peygamber'in Huzuruna Girmesi 402
Düşman Ordusunda Hezimet 403
1567. Hadis Kureyş Maktullerine Resûl-i Ekrem'in Hitabı 403
Allah Teâlâ'nın Bu Hitabı Tevbîh İçin Kureyş Maktullerine Duyurması 404
Bedir'den Dönüş ve Medine'de Meserret 404
1568. Hadis Zübeyr'in Bedir Harbi Hâtırası Bir Harbesi 405
1569. Hadis Genç Kızların Zafer Menkıbelerini Terennümü 405
1570. Hadis Bedir Ashâbından Ebû Talha'nın Bir Rivayeti 406
1571. Hadis Hazret-i Hafsa'nın İlk Kocası Bedir Şehidi Huneys 406
1572. Hadis Ebû Mes'ûd el-Bedrî'nin Bakara Sûresi'nin Son İki Ayetine Dair Rivayeti 407
1573. Hadis Mikdât b. Amr'ın Peygamberimize Sorduğu Bir Soru 408
1574. Hadis Mut'im b. Adî Hakkında Resûl-i Ekrem'in Yüksek Teveccühü 409

Benî Nadîr'in Tehciri Vak'ası

[حَدِيثُ بَنِي ٱلنَّضِيرِ]

1575. Hadis Benî Nadîr Seferinin Sebebi ve Resûl-i Ekrem'e Yapılmak İstenilen Suikast 411
Medine Yahudilerinin Üç Kısmı 411

Benî Nadîr'in Şiddetli Bir Muhasaraya Alınması 412

1576. Hadis Hurma Ağaçlarının Kesilmesi ve Yakılması, Bu Mehâbetli Muhasaranın Haşr Sûresi Âyetlerinde Tasviri 413

Benî Nadîr'in Aman Dilemesi ile Kendilerine Medine'den Çıkıp Gitmek Üzere On Gün Müsaade Olundu. Onlar da Savuşup Şam Tarafına Gittiler 414

1577. Hadis Benî Nadîr Arazisi Harpsiz Alındığı İçin Ganimet Olmayıp Resûl-i Ekrem'e ve Beytülmâle Ait Oldu 414

Bu Arazi Üzerinde Abbâsîler Zamanına Kadar Tasarruf Şekli 415

Kâ'b b. Eşref'in Katli

[قَتْلُ كَعْبِ بْنِ الْأَشْرَفِ]

1578. Hadis Yahudi Şairi Kâ'b b. Eşref'in Katli 418

Ebû Râfi' Abdullah b. Ebû Hukayk'ın Öldürülmesi

[قَتْلُ أَبِي رَافِعٍ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي الْحُقَيْقِ وَيُقَالُ سَلَّامُ بْنُ أَبِي الْحُقَيْقِ]

1579. Hadis Azgın Yahudi ve Müslüman Düşmanı Ebû Râfi'in Katli 421

Âl-i İmrân Sûresinin Altmış Âyeti Uhud Harbi'ne Dair Olduğunu Bildiren Rivayetler .. 424

Bu Harple Vukuu Zamanına Dair Rivayetler, Bedir Hezimetinin İntikamını Almak İçin Hareket Eden Kuvvetli Kureyş Ordusu, Buna Karşı İslâm Kuvvetinin Zaafı 424

Uhud Gazâsı

[غَزْوَةُ أُحُدٍ]

Resûl-i Ekrem'in Askerî Ta'biyesi ve Âl-i İmrân Sûresi Âyetleri 425

1580. Hadis Uhud'da Şehâdetin Karşılığının Cennet Olduğuna Dair Câbir b. Abdullah Hadisi 426

Müslümanların Önceden Galebesi 426

Bilâhare Mağlûp Olmaları ve Sebebi 426

İkinci Müdafaa Harbi ve Kati Galibiyet 428

Âl-i İmrân Sûresi Âyetleri 428

1581. Hadis Meleklerin Harbe İştiraki 429

1582. Hadis Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın Peygamber'in Huzurunda Kemankeşliği 430

Ebû Talha'nın Hamâseti 431

Hazret-i Ömer'in Hezimeti Önlemesi 431

1583. Hadis Resûl-i Ekrem'in Rebâiyye Dişinin Kırıldığına ve Mübarek Yüzünün Cerîhadar Olduğuna Dair Enes Hadisi 433

1584. Hadis Resûl-i Ekrem'in Düşmanlar Aleyhinde Namazda Beddua Ettiğine Dair İbn Ömer Hadisi 434

İslâm Kadınlarının Mecruhlara Hizmetleri 435

Hamza b. Abdülmuttalib Radıyallahu Anhın Şehâdeti

[قَتْلُ حَمْزَةَ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ]

1585. Hadis Hazret-i Hamza'nın Şehâdeti Hakkında Ubeydullah b. Adî Hadisi 437
Hamza'nın Katili Vahşî'nin, Müseylimetülkezzâb'ı Katli 439
1586. Hadis Peygamberinin Dişini Kıranlar Hakkında Allah'ın İntikamının Şiddetli Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 440
1587. Hadis Mekke'ye Dönen Müşriklerin Takip Olunması 440
Uhud Şehidleri 440
Şehidlerin Defni 441

Ahzâb veya Hendek Harbi

[غَزْوَةُ الْخَنْدَقِ وَهِيَ الْأَحْزَابُ]

Harbin Ahzâb ve Hendek Adlarıyla Anılmasının Sebebi 443
1588. Hadis Resûl-i Ekrem'in Bizzat Hendek Kazmaya İştiraki Hakkında Câbir Hadisi 444
1589. Hadis Ahzâb Seferi, Müşriklerin Son Tecavüzü Olacağını ve Bundan Sonra Müslümanların Tecavüze Geçeceklerini Resûl-i Ekrem'in Haber Vermesi 445
Hendek Sırasında Câbir'in Ziyafeti ve Peygamber'in Büyük Bir Mûcizesi 445
Ahzâb Sûresinde Bildirilen Harp Şedâidi 447
Münafıkların Fesatçılığı 448
Harbin Son Safhası, Alınan Ganimet Miktarı 450
1590. Hadis Peygamberimizin İlâhî Nusreti Anarak Hamdüsenâ Ettiğine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 450
Ahzâb'dan Dönüş ve Kurayzaoğulları'na Hareket, Bu Hareketin Sebebi ve Nakz-ı Ahdetmiş Olmaları 452

Benî Kurayza Seferi

[بَابُ مَرْجِعِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْأَحْزَابِ وَمَخْرَجِهِ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ وَمُحَاصَرَتِهِ إِيَّاهُمْ]

1591. Hadis Sa'd'ın da Nakz-ı Ahdeden Bu Vatan Hainlerinin Muhariplerinin Öldürülmesine, Kadınlarının, Çocuklarının Esir Edilmelerine Hükmetmesi 454
Benî Kurayza'da Endişe ve Sa'd b. Muâz'ın Hakemliğine Muvafakat 454
Bu Mehâbetli Hükmün İnfazı ve Ahzâb Sûresi Âyetleri 455

Zâtürrikā' Gazâsı

[غَزْوَةُ ذَاتِ الرِّقَاعِ]

1592. Hadis Zâtürrikā' Gazâsı'nın Sebebi 457

1593. Hadis Bu Adın Verilmesinin Sebebi Hakkında Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi 457
1594. Hadis Bu Muharebede Kılınan Korku Namazı ve Bu Namazın Nasıl Kılındığı Hakkında Sehl Hadisi 457
1595. Hadis Bu Harp Seferinde Resûl-i Ekrem'e Suikasta ve Bu Fenalığa Cüret Eden Bedevînin Müslüman Olması Hakkında Câbir Hadisi ve Resûl-i Ekrem'in Bir Mûcizesi 458
Müreysî' Denilen Benî Mustalik Gazâsı ve Bu Seferin Vukuu Tarihi ve Sebebi 460

Benî Mustalik Gazâsı
[غَزْوَةُ بَنِي الْمُصْطَلِقِ وَهِيَ غَزْوَةُ الْمُرَيْسِيعِ]

1596. Hadis Benî Mustalik Gazâsı'na Dair Ebû Saîd Hadisi 461

Enmâr Gazâsı
[غَزْوَةُ أَنْمَارٍ]

1597. Hadis Resûl-i Ekrem'in Hâl-i Seferde Deve Üzerinde Şarka Doğru Nâfile Namaz Kıldığına Dair Câbir Hadisi 462

Hudeybiye Gazâsı ve Kavl-i Şerifi
لَقَدْ رَضِيَ اللهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ
[غَزْوَةُ الْحُدَيْبِيَةِ وَقَوْلُ اللهِ تَعَالَى لَقَدْ رَضِيَ اللهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ]

لَقَدْ رَضِيَ اللهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ *Âyetinin Tefsiri 463*
1598. Hadis Bu Sefere İştirak Edenler ve Hudeybiye Kuyusu ve Peygamber'in Bir Mûcizesi Hakkında Berâ Hadisi 464
Şeceretürrıdvân 466
1599. Hadis Bey'atürrıdvân Ehline Dair Câbir Hadisi 466
1600. Hadis Bey'atürrıdvân Ehlinden Süveyd b. Nu'mân'ın Bir Rivayeti 466
1601. Hadis Fetih Sûresinin Nüzûlüne Dair Hazret-i Ömer'in Rivayeti 467
Bu Mübarek ve Tarihî Ağacın Bir Zaman Sonra Unutulması ve Bunun Hikmeti 467
Hudeybiye Muahedesi ve Bununla İslâm'ın İ'tilâ Devrinin Başlaması 468
1602. Hadis Hudeybiye Seferinin Safahatı Hakkında Misver Hadisi 469
1603. Hadis Bey'atürrıdvân Hakkında İbn Ömer Hadisi 471
1604. Hadis Kazâ Umresi Hakkında İbn Ebû Evfâ Hadisi 471

Zûkared Gazâsı
[غَزْوَةُ ذِي قَرَدٍ]

1605. Hadis Zûkared Gazâsı Hakkında Seleme b. Ekva' Hadisi 473

Hayber Gazâsı

[غَزْوَةُ خَيْبَرَ]

Hayber Vilâyeti ve Müstesna Mevkii *475*
1606. Hadis Hayber Yolunda Âmir'in Şiir İnşadı ve Hayber'de Şehâdeti 476
1607. Hadis Hayber Yahudilerinin Muharip Olanlarının Öldürüldüğüne ve Kadınlarının, Çocuklarının Esir Edildiğine Dair Enes Hadisi 478
1608. Hadis Hayber Gazâsı'nda Peygamberimizin Ashâb-ı Kirâmı İkazı 479
1609. Hadis Sehl b. Sa'd'ın Hayber Hâtırası 479
1610. Hadis 'Cennete Sadece Mü'min Olan Girer' Diye Nida Edildiğine Dair Rivayet 481
1611. Hadis Peygamberimizin Seleme b. Ekva''ın Bacağına Nefes Etmesi 482
1612. Hadis Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Safiyye ile İzdivacı 482
1613. Hadis Bu Seferde Müt'a Nikâhının ve Binit Merkep Etinin Yasak Olduğuna Dair Hazret-i Ali Hadisi 483
1614. Hadis Hayber Ganimetinden Gaziye Bir, Atına İki Pay Verildiğine Dair İbn Ömer Hadisi 484
1615. Hadis Ca'fer-i Tayyâr'ın Habeşe Muhacirleriyle Habeşistan'dan Dönüşü ve Hayber'de Resûl-i Ekrem'e Mülâkatı, Resûl-i Ekrem'in Bu Muhacir Kafilesini Senâ Buyurması 484
1616. Hadis Resûl-i Ekrem'in Eş'arîler'i Senâsı 487
1617. Hadis Ganimetten Kendilerine Pay Verdiğine Dair Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi 487
Hayber'in Yirmi Gün Devam Eden Harp ve Muhasarasından Sonra Hazret-i Ali Eliyle Fetholunması *488*
Hayber Arazisi **489**
Fedek Ahalisinin İnkıyâdı **490**
Vâdilkurâ'nın Zaptı **490**

Umretü'l-Kazâ

[بَابُ عُمْرَةِ الْقَضَاءِ]

Umretü'l-kazâ Hakkında İzahat *491*
1618. Hadis Meymûne ile İzdivaç 492

Mûte Gazâsı

[غَزْوَةُ مُوتَةَ مِنْ أَرْضِ الشَّأْمِ]

Bu Gazânın Sebebi *493*
İki Taraf Kuvvetlerinin Nisbetsiz Vaziyetleri *493*
1619. Hadis Resûl-i Ekrem'in Tayin Ettiği Üç Kumandan Hakkında İbn Ömer Hadisi 494
Bu Kumandanların Arka Arkaya Şehâdetleri ve Hâlid b. Velîd'in Kumandayı Eline Alması ve Muvaffakiyyetle Neticelenmesi *495*
Harbin Bu Acıklı Safhalarını Resûl-i Ekrem'in Medine'de Minber Üstünde Ağlayarak Haber Vermesi *495*

1620. Hadis Gâlib b. Abdullah el-Leysî Gazâsı 496
1621. Hadis Seleme b. Ekva'ın Resûlullah Maiyetindeki Gazâları 497

Mekke'nin Fethi Gazâsı

[غَزْوَةُ الْفَتْحِ فِي رَمَضَانَ]

Bu Harbin ve Bu Mühim Hareketin Sebebi *499*
Gizli Sefer Hazırlığı *499*
Hâtıb b. Ebû Beltea'nın Mektubu Hakkında Hazret-i Ali'nin Rivayeti *500*
Mümtehine Sûresi Âyetinin Nüzûlü *500*
1622. Hadis Medine'de Toplanan Ordu Mevcudu On Bin Olduğuna Dair İbn Abbas Hadisi 501
1623. Hadis Ramazanın Onuncu Günü Medine'den Hareket 502
1624. Hadis Gece Peygamber Emriyle Yer Yer Ateş Yakılması ve Kureyş'e İslâm Ordusunun Kudûmü Bir Şehrâyin ile Bildirilmesi 503
Merrüzzahrân'a Muvâsalât *504*
Ebû Süfyân'ın Gece Yakalanması ve Müslüman Olması, Ferdâsı Gün Ordunun Hareketini Hayranlıkla Seyretmesi *504*
Peygamber'in Bayrağı Hacûn Mevkiine Dikildi *505*
Kumandanlara Mekke'ye Nasıl Girecekleri Hakkında Tâlimat *505*
Resûl-i Ekrem'in Mekke'ye Giriş Vaziyeti *507*
Resûlullah'ı Hâşimî Çocukların İstikbali *508*
Hacûn'da Kurulan Çadıra İnişi *508*
1625. Hadis Resûl-i Ekrem'in Deve Üstünde Fetih Sûresi Okuyarak Muhteşem Bir Mevkible Kâbe Mescidi'ne Kudûmü 508
1626. Hadis Kâbe Etrafında Dikili Bulunan 360 Put Resûl-i Ekrem Tarafından Değnekle Dokunularak Birer Birer Yere Serildiğine Dair İbn Mes'ûd Hadisi 509
Kâbe'nin İçinin de Bu Asırdîde Putlardan Temizlenişi *509*
Sonra Resûlullah Kâbe'nin Eşiğinde Oturup İki Devesini İki Eliyle Tutarak En Meşhur Nutuklarından Birini Söyledi *510*
Nutuktan Sonra Aff-ı Umumi İlânı *510*
Bilâl'in Ezan Okuması **511**
Öğle Namazından Sonra Safâ Tepesinde Biat *512*
Fethin İkinci Günü **512**
Ensarın Endişesi **513**
Ensarın Resûlullah Mekke'de Kalır Endişesi, Resûl-i Ekrem'in Cevabı *513*
1627. Hadis Arap Kabilelerinin Takım Takım Gelen Heyetleri 514
Nasr Sûresinin Nüzûlü *515*
Huneyn Seferinin Sebebi *516*
HUNEYN SEFERİ **516**
İslâm Ordusunun Ric'ati, Sonra Resûl-i Ekrem'in Yüksek İradesiyle Kati Zaferi *517*
Tevbe Sûresi Âyetlerinde Bu Vâkıaların Tasviri *518*
1628. Hadis Kendisinin Huneyn Seferinde Yaralandığına Dair Abdullah b. Ebû Evfâ Hadisi 518

Evtas Gazâsı

[غَزْوَةُ أَوْطَاسٍ]

1629. Hadis Evtas Gazâsı 520

Tâif Gazâsı

[غَزْوَةُ ٱلطَّائِفِ فِي شَوَّالٍ سَنَةَ ثَمَانٍ]

1630. Hadis Tâif Gazâsı Öncesindeki Bir Olaya Dair Ümmü Seleme Hadisi 523
1631. Hadis Tâif'in Muhasarası Hakkında Bir Rivayet 525
1632. Hadis Tâif Muhasarası'nda Sa'd ve Ebû Bekre Menkıbesi 526
1633. Hadis Bu Konuda Başka Bir Rivayet 526
Tâif'ten Avdet 527
1634. Hadis Huneyn Ganimetinin Taksimi 528
1635. Hadis Medine Gençlerinin Buna İtirazları 529
Resûl-i Ekrem'in Kendine Ait Olan Beşte Bir Hisseden Kureyş Eşrafına Yüzer Deve Vermesi 530
Resûl-i Ekrem'in Bu Taksimde Gözettiği Âlî Gaye 530
Bunu Peygamber'in Bir Hitabesinden Öğrenen Gençlerin Özür Dilemeleri 531

Seriyyeler

1636. Hadis Yanlış Bir İctihad ile Esirlerin Katli 532
1637. Hadis Abdullah b. Huzâfe Kumandasındaki Seriyye-i Ensârî 533
1638. Hadis Muâz ile Ebû Mûsâ'nın Yemen Valiliği 534
Muâz b. Cebel'in Hal Tercümesi 535
Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Hal Tercümesi 536
1639. Hadis Her Sekir Veren Şey Haramdır 536
1640. Hadis Hazret-i Ali'nin Ganimet Malı İçin Yemen'e Gönderilmesi 536
1641. Hadis Yemen Ganimetinin Taksimi 537
1642. Hadis Bu Taksime İtiraz Edilmesi 538

Zülhalesa Gazâsı

[غَزْوَةُ ذِي الْخَلَصَةِ]

Zülhalesa Seferine Ait Haberler 541
Zülhalesa Mâbedi'nin Tahribi 541
1643. Hadis Bu Sırada Peygamber'in Vefatı, Yemen Mülûkünden Zûkelâ' ve Zûamr'ın Müslüman Olmaları, Peygamber'i Göremedikleri 542

Deniz Sahili Gazâsı (Sîfülbahr Gazâsı)

[غَزْوَةُ سِيفِ ٱلْبَحْرِ وَهُمْ يَتَلَقَّوْنَ عِيرًا لِقُرَيْشٍ وَأَمِيرُهُمْ أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ ٱلْجَرَّاحِ]

1644. Hadis Kureyş Kervanını Tarassut İçin Ebû Ubeyde b. Cerrâh Kumandasındaki Mücahidlerin Sahil Seferi 545
1645. Hadis Deniz Sahili (Sîfülbahr) Gazâsı, Hazret-i Câbir Hadisi 546

Resûl-i Ekrem'e Gönderilen Kabilelerin Heyetleri

[وَفْدُ بَنِي تَمِيمٍ]

1646. Hadis Benî Temîm Heyeti 549
Eş'arîler Heyeti *549*

Benî Hanîfe Heyetinin Medine'ye Gelmesi ve Sümâme b. Üsâl Hadisi

[وَفْدُ بَنِي حَنِيفَةَ وَحَدِيثُ ثُمَامَةَ بْنِ أُثَالٍ]

1647. Hadis Benî Hanîfe Heyeti, Sümâme b. Üsâl'in Müslüman Olması 551
1648. Hadis Müseylimetülkezzâb: Yalancı Peygamber 553
1649. Hadis Esved el-Ansî: Yalancı Peygamber 554

Necran Hıristiyanları Kıssası

[قِصَّةُ أَهْلِ نَجْرَانَ]

Necran Hıristiyanları Heyeti *555*
1650. Hadis Necranlılar'la Yapılan Muahede 556

Eş'arîler ile Yemen Ahalisi Meb'uslarının Kudûmü

[قُدُومُ ٱلْأَشْعَرِيِّينَ وَأَهْلِ ٱلْيَمَنِ]

1651. Hadis Eş'arîler ve Yemenliler Heyeti 559
1652. Hadis Yemenliler'i Peygamber Efendimizin Senâsı 560

Haccetü'l-Vedâ

[حَجَّةُ ٱلْوَدَاعِ]

Resûl-i Ekrem'in Bu Haccının Bu Adla Anılmasının Sebebi *561*
Nasr Sûresinin Nüzûlü Hakkındaki Rivayetler *562*
Vedâ Haccı İçin Medine'den Hareket *563*
Resûl-i Ekrem'in Hac Mevkibinin İhtişamı *563*
1653. Hadis Resûlullah'ın Kâbe'de Namazı ve Tavafı 564
Arafat Hutbesi **565**

Arafat Hutbesinden Sonra Öğle ile İkindi Namazlarının Arka Arkaya Eda Olunmaları, Vakfe ve ... الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ Âyetinin Nüzûlü 568
Arafat'tan Müzdelife'ye Dönüş 568

Mina Hutbesi 569

1654. Hadis Mina Hutbesi İle İlgili Ebû Bekre Hadisi 570
Kurban Kesimi 572

1655. Hadis Resûl-i Ekrem'in Traş Olması 572
يوم النفر Dağılmak Günü 573

1656. Hadis Resûl-i Ekrem'in Hac ve Gazâ Sayısı 574

Tebük Gazâsı

[غَزْوَةُ تَبُوكَ وَهِيَ غَزْوَةُ ٱلْعُسْرَةِ]

Seferin Sebebi 575
Münafıkların Nifakı 576
Tevbe Sûresi Âyetlerinin Nüzûlü ve Müminlerin Cihada Teşvik Olunması 576

1657. Hadis Eş'arîler'in Harbe İştirakleri 578
Ordunun Umumi Kuvveti 580

1658. Hadis Hazret-i Ali'nin Medine'de Vekil Bırakılması 581
Esnâ-yı Seferde Münafıkların Fezâhati 581

Eyle, Ezruh ve Cerbâ Mülûkü ile Musâlaha 583
Bu Seferde Cem'-i Salâteyn 583
Eyle Halkına Verilen Emannâme Sûreti, Dûmetülcendel Sulhu 583

Medine'ye Giriş 584
Seferden Geri Kalanların Affı 585

Kâ'b b. Mâlik Radıyallahu Anh Hadisi ve Azîz, Celîl Olan Allah'ın وَعَلَى ٱلثَّلَاثَةِ ٱلَّذِينَ خُلِّفُوا Kavl-i Şerifi

[حَدِيثُ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ ٱللهُ عَنْهُ وَقَوْلُ ٱللهِ عَزَّ وَجَلَّ وَعَلَى ٱلثَّلَاثَةِ ٱلَّذِينَ خُلِّفُوا]

1659. Hadis Tebük Seferi, Kâ'b b. Mâlik Hadisi ve وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا Âyeti 586
Kâ'b b. Mâlik'in Seferden Geri Kalışı 590
Kâ'b b. Mâlik'in Hayatı 591
Kâ'b b. Mâlik'in Pişmanlığından Doğan Istırabı 591
Kâ'b'ın Sefer Dönüşünde Resûlullah'tan Özür Dilemesi 592
Herkesin Kâ'b'dan Yüz Çevirmesi ve Kimsenin Selâm Vermemesi 593
Resûlullah'ın Kâ'b'ı Muvakkaten Ailesinden Uzaklaştırması 594
Kâ'b Hadisi 595

Peygamber'in Kisrâ ve Kayser'e Gönderdiği Mektuplar

[بَابُ كِتَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى كِسْرٰى وَقَيْصَرَ]

Peygamberimizin Altı Devlete Davet Mektupları 599

1660. Hadis Kisrânın Kızı Şehinşah Olunca Peygamberimiz, "Mukadderatını Kadına Veren Millet Felâh Bulmaz" Buyurmuştur 600
Resûl-i Ekrem'in Vefatı Hastalığı *602*

Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Hastalığı ve Vefatı Bahsi

[مَرَضُ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَوَفَاتُهُ]

Vefatı Alâmetleri ve Tarihi Hakkındaki Rivayetler *603*
Târîh-i Vefatına Dair Rivayetlerin Hulâsası *603*

1661. Hadis Hazret-i Fâtıma'ya Vefatını Söylemesi ve Onun da Ağlaması, Yakında Kendisine Mülâki Olacağını Söyleyince de Gülmesi 604
Vasiyetnâme Yazılması Hakkında Ashap Arasında İhtilâflar *604*

1662. Hadis Resûl-i Ekrem'in Dünya Nimetiyle Âhiret Saadeti Arasında Allah Teâlâ Tarafından Muhayyer Bırakılmasına Dair Rivayet 605

1663. Hadis Resûl-i Ekrem'in Hastalığında Refîk-i A'lâ'ya İltihak Duası 606

1664. Hadis Resûl-i Ekrem'in Hastalığında Muavvize Surelerini Okuması 607

1665. Hadis Mağfiret ve Rahmet Temennisi 608
Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Cemaate Kıldırdığı Son Namaz *608*
Resûl-i Ekrem'in Ebû Bekir'i İmâmet İçin İstihlâf Buyurması, Ebû Bekir'in İmâmeti Hakkında Hazret-i Âişe'nin İ'tizârı *609*
Resûl-i Ekrem'in Son Hutbesi, Bu Hutbede Ensara Hürmet Vasiyeti *610*
Zeyd'in Ordu Komutanlığı *611*
Nebî Sallallahu Aleyhi ve Sellemin Hazret-i Ebû Bekir Hakkındaki Memnuniyetini İzhar Buyurması *611*

1666. Hadis Peygamber Efendimizin Hazret-i Âişe'nin Sinesinde Vefatı 612

1667. Hadis Hazret-i Abbas'ın Hazret-i Ali'ye Hilâfet Teklifi, Hazret-i Ali'nin Hilâfet Teklifini Reddi 613
Resûl-i Ekrem'in Vefatı Günü Ashabın Namazı Kıldığına Bakıp Sevinmesi *614*

1668. Hadis Resûl-i Ekrem'in Son Sözü, Hazret-i Muhammed'in "Allahım ! Beni Refîk-i A'lâ Câmiasında Kıl!" Duası 615

1669. Hadis Resûlullah'ın Hastalığı Humma İdi 616

1670. Hadis Hazret-i Fâtıma'nın, Babasının Rahatsızlığından Doğan Teessürü ve Peygamberimizin Tesellisi 617
Hazret-i Fâtıma'nın İnşâd Ettiği Mersiyeleri *617*

Resûl-i Ekrem'in Vefatının Ashap Üzerinde Tesiri ve Ebû Bekir'in Metanet ve Basireti **618**
Hazret-i Ebû Bekir'in Tarihî Hitabeti *618*

1671. Hadis Peygamberimizin Altmış Üç Yaşında Vefatı Rivayeti 619

Resûl-i Ekrem'in Gazâları **620**

Ebû Bekir'in Halife İntihap Olunması **620**

Resûl-i Ekrem'in Teçhiz ve Tekfini **621**

8. Cilt

Kitâbü Tefsîri'l-Kur'ân

Kur'an Lafzının Lugavî Mânası 13
Kur'an ve Tefsir Tabirlerinin Medlûlleri 13

Besmelenin Tefsiri **14**

1672. Hadis Fâtiha-İ Şerife'nin Fazileti 15
Fâtiha'ya Seb'u'l-mesânî Denmesinin Sebebi 16

BAKARA SÛRESİ ÂYETLERİ **17**

1673. Hadis Üç Büyük Günah Hakkında İbn Mes'ûd Rivayeti 17
Gamâm, Menn, Selvâ Nimetlerinin Benî İsrâil'e Verilmesi 18

1674. Hadis Kem'e Mantarına Dair Saîd b. Zeyd Hadisi 18

1675. Hadis Benî İsrâil'in Fesadı ve Bir Küstahlığı 19
Nesh Âyeti 20

1676. Hadis Nesh Hadisi 20

1677. Hadis Allah Teâlâ'yı Tenzih 21
Nesh-i Şeriat ve Nesh-i Âyet 21

1678. Hadis Hazret-i Ömer'in Üç Dileğinin Allah'ın Vahyine Muvâfakati 22
Makām-ı İbrâhim 24
Hicâb Âyeti 24
Peygamber'in Kadınlarının Gayreti 25
Tevrat Metninin İbrânî Diliyle Yazılmış Olması ve Yahudiler'in Arapça Tefsirleri; Mahall-i İctihadda Tevakkuf 26

1679. Hadis Allah'a ve Peygambere İman 26
Arabî, İbrânî, Süryânî Lehçeleri 27

1680. Hadis Muhammed Ümmetinin Hazret-i Nûh'a Şehâdeti 28

1681. Hadis Hums Âdeti ve Müzdelife Vakfesi 28
Dinî Asalet Davası 29
Câhiliye Zamanına Ait Hac Bid'atlarının Kaldırılması 30

1682. Hadis رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً Âyetinin Tefsiri 30

1683. Hadis لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا Âyetinin Tefsiri 31
Ashâb-ı Suffe Âyeti *31*
Ashâb-ı Suffe Hakkında Mâlûmat *32*
Bakara Sûresinin Son Âyetlerinin Faziletleri Hakkında Rivayetler *32*
ÂL-i İMRÂN SÛRESİ ÂYETLERİ. **33**
1684. Hadis Müteşâbih Âyetler 33
Muhkem Âyetler *34*
Muhkemlerin ve Müteşâbihlerin Kısımları ve Her Birinin Tarifleri *35*
İslâm Fırkaları *36*
1685. Hadis Yemin Âyeti ve Hadisi 36
1686. Hadis حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ Âyeti 37
1687. Hadis Yahudi ve Münafıkların Müslümanlara Ezâları, Bu Babda Üsâme Hadisi 39
Abdullah b. Übey *41*
1688. Hadis لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ Âyetinin Tefsiri ve Ebû Saîd Hadisi 41
1689. Hadis Abdullah b. Abbas Hadisi 42
NİSÂ SÛRESİ ÂYETLERİ **43**
1690. Hadis Yetim Malının Sıyâneti; Bu Babda Hazret-i Âişe Hadisi 43
Câhiliye Devrinde Yetim Kızlarının Nikâhlarında Velilerinin Zulmü *44*
1691. Hadis Miras Âyetleri, Bu Babdaki Câbir Hadisi 45
1692. Hadis إِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ Âyetinin Tefsiri, Bu Babda Ebû Saîd Hadisi 46
Allah Teâlâ'yı Rü'yet Hadisi, Allah'ı Görmek Hususunda İslâm Fırkalarının Mezhepleri *48*
1693. Hadis İbn Mes'ûd'un Peygamberimize Nisâ Sûresini Okuması 49
1694. Hadis Medine'ye Hicret Etmeyen Münafıkların Feci Âkıbetleri 50
1695. Hadis Hazret-i Yûnus'un Bir Menkıbesi 51
MÂİDE SÛRESİ ÂYETLERİ **52**
1696. Hadis Resûl-i Ekrem'in Tebliğ-i Ahkâmda Sadakati 52
Hiçbir Hakikat Saklanmamıştır *52*
1697. Hadis Hadımlıktan Nehiy Hadisi 53
Müt'a Hakkında İzahat *54*
1698. Hadis إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ Âyetinin Tefsiri, Şarabın Sûret-i Tahrîmi 55
Kumar Envâının Tahrîmi, Meysirin (Kumarın) Hurmeti *56*
Ezlâm Oklarıyla Fal *57*
1699. Hadis Resûl-i Ekrem'e Lüzumsuz Sual Sorulmasının Nehyolunması 58
1700. Hadis Dünya ve Âhirette Faydasız Suallerden Tahzîr Olunması 58
EN'ÂM SÛRESİ ÂYETLERİ **60**
1701. Hadis قُلْ هُوَ الْقَادِرُ Âyetinin Tefsiri ve İhtiraslardan Men ve Tahzîri 60
1702. Hadis فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهِ Âyetinin Tefsiri ve İktidâ Olunan Peygamberler 61
1703. Hadis Gayret-i İlâhiyyenin Büyüklüğü 62
A'RÂF SÛRESİNİN BİR ÂYETİ **63**
1704. Hadis خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ Âyetinin Tefsiri 63
Bu Âyet Hakkında Ca'fer es-Sâdık'ın Senâsı ve İbn Abbas'ın Bir Rivayeti *63*

ENFÂL SÛRESİ ÂYETLERİ 64
1705. Hadis وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ Âyetinin Tefsiri 65
Bir Hâricî ile İbn Ömer'in Muhâveresi *65*
TEVBE SÛRESİ ÂYETİ 66
1706. Hadis Araplar'dan Münafıkların Ahvalini Tasvir Eden Âyet ve Hadis 66
Tebük Seferine İştirak Etmeyenler *67*
HÛD SÛRESİ ÂYETLERİ 68
1707. Hadis وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ Âyetinin Tefsiri 68
1708. Hadis وَكَذٰلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ Âyetinin Tefsiri 69
HİCR SÛRESİ ÂYETİ 69
1709. Hadis إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ Âyetinin Tefsiri 70
Şihâbü's-Sâkıb *71*
إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا Âyetinin Tefsiri *71*
NAHL SÛRESİ ÂYETLERİ 72
1710. Hadis Buhl, Kesel, Erzel-i Ömür - Hayat, Memât Fitnesi 72
İSRÂ SÛRESİ ÂYETLERİ 73
1711. Hadis ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ Âyetinin Tefsiri ve Bu Babda Ebû Hüreyre'nin Şefâat-i Kübrâ Hadisi 73
1712. Hadis Makām-ı Mahmûd, Makām-ı Mahmûd Hakkında Câbir Hadisi 77
1713. Hadis وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ Âyetinin Tefsiri ve İbn Abbas Hadisi 79
KEHF SÛRESİ 79
1714. Hadis فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا Âyeti 80
MERYEM SÛRESİ 80
1715. Hadis وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ Âyeti ve Bu Âyetin Tefsiri 80
NÛR SÛRESİ ÂYETLERİ 81
İslâm Hukukunda Celde *81*
1716. Hadis Mülâane Âyeti ve Hadisi 82
1717. Hadis Mülâane Âyeti ve Hadisi, Hadd-i Kazfin Sûret-i İcrâsı 84
FURKĀN SÛRESİ 86
1718. Hadis Yüzüstü Cehenneme Sürüklenecek Kimseler Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 87
RÛM SÛRESİ 87
1719. Hadis Kur'an'da Zikrolunan Duhân, İbn Mes'ûd Hadisi 87
Rûm Adının İzahı, Rûm Âyetinin Tefsiri *89*
SECDE SÛRESİ 90
1720. Hadis Secde Sûresinin Bir Âyetinin Tefsiri Sadedinde Kutsî Bir Hadis 91
AHZÂB SÛRESİ ÂYETLERİ 91
1721. Hadis Ahzâb Sûresi Âyetinin Tefsiri ve Peygamber Efendimizin Âile Hayatı 92
Tahyîr Âyeti *92*
1722. Hadis Hâne-i Saâdete Girme Âdâbı 93

1723. Hadis Hicab Âyeti Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 94
Kadınların Sûret-i Tesettürleri *95*
Hicab Âyetinin Tefsiri, Hicab Hadisleri, Peygamber'in Kadınlarının İhticâbı *96*

1724. Hadis إِنْ تُبْدُوا شَيْئًا Âyetinin Tefsiri, Sütamca Kadınının Mahremi 97
Kadının Örtünmeyeceği Akrabası *98*

1725. Hadis إِنَّ اللّٰهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ Âyetinin Tefsiri 99

1726. Hadis Resûlullah'a Salât ve Selâm, Allah'ın ve Meleklerin Peygamberimize Salâtı ... 99
Resûl-i Ekrem'e Salât ve Selâmın Hükmü, Peygamberimize Salât ve Selâm Hakkında Mâlûmat *100*

1727. Hadis Hazret-i Mûsâ'nın Hayâsı 101
Benî İsrâil'in Hayâsızlığı *102*

SEBE' SÛRESİ ÂYETİ **102**

1728. Hadis وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ Âyetinin Tefsiri 102
Peygamberimizin Yakın Akrabasını İlk Defa İslâm'a Daveti *103*

ZÜMER SÛRESİ **104**

1729. Hadis يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا Âyetinin Tefsiri 104

1730. Hadis مَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ Âyetinin Tefsiri ve Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 106

1731. Hadis وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ Âyetinin Tefsiri 106

1732. Hadis وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ Âyetinin Tefsiri ve Ebû Hüreyre Hadisi 107
Acbü'z-zeneb Nedir? *108*

حم عسق ŞÛRÂ SÛRESİ **109**

1733. Hadis إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ Âyetinin Tefsiri ve İbn Abbas Hadisi 109

DUHÂN SÛRESİ **110**

1734. Hadis رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ Âyetinin Tefsiri ve İbn Abbas Hadisi 110

CÂSİYE SÛRESİ **111**

1735. Hadis وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ Âyetinin Tefsiri 111
أنا الدهر *Hadisinin Tevcihi* *111*

AHKÂF SÛRESİ **112**

1736. Hadis Peygamberimizin Gülmesine Dair Hazret-i Âişe Hadisi 112
Mervân'ın Yezîd'e Biat Talebi ve Ebû Bekir'in Oğlunun Muhalefeti *113*

SÛRE-İ MUHAMMED SALLALLAHU ALEYHİ VE SELLEM **114**

1737. Hadis Sıla-i Rahim Hakkında Ebû Hüreyre Rivayeti 114

FETİH SÛRESİ ÂYETİ **115**

KÂF SÛRESİ **115**

1738. Hadis وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ Âyetinin Tefsiri 116

1739. Hadis Bu konudaki Ebû Hüreyre Hadisi 116

TÛR SÛRESİ **117**

1740. Hadis Resûlullah'ın Akşam Namazında Tûr Sûresini Okuması ve Tûr Sûresinin Tefsiri 117
Tûrisînâ, Tûritînâ *118*

NECM SÛRESİ 118
1741. Hadis Putlar Adına Yemin ve Bu Yeminin Kefâreti 119
Lât, Menât, Uzzâ 119
İKTERABETİ'S-SÂA (KAMER) SÛRESİ 120
1742. Hadis بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ Âyeti Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 120
RAHMÂN SÛRESİ 121
1743. Hadis وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ Âyetinin Tefsiri 121
1744. Hadis حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ Âyetinin Tefsiri ve Abdullah b. Kays Hadisi 122
MÜMTEHİNE SÛRESİ 123
1745. Hadis Hâtıb b. Ebû Beltea Vak'ası 123
Hâtıb'ın Casusu Sâre 123
1746. Hadis Kadınların Resûl-i Ekrem'e Biatları 124
Ümmü Atıyye'nin Hal Tercümesi 125
CUM'A SÛRESİ 125
1747. Hadis وَآخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ Âyetinin Tefsiri 126
MÜNÂFİKÛN SÛRESİ 127
1748. Hadis إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ Âyetinin Tefsiri ve Zeyd b. Erkam Hadisi, Münafıkların Yalandan Resûlullah'ı Tasdikleri 127
1749. Hadis İstiğfara Davet Edilen Münafıkların Boyun Bükmeleri 129
1750. Hadis Resûlullah'ın Ensara ve Oğullarına Duası 130
Enes'in İbn Erkam'ı Senâsı 130
TAHRÎM SÛRESİ 131
1751. Hadis Peygamberin Kadınlarının Gayreti ve İki Hizbe Ayrılmaları 131
Tahrîm Sûresinin Nüzûlü 132
NÛN (KALEM) SÛRESİ 133
1752. Hadis عُتُلٍّ بَعْدَ ذَٰلِكَ زَنِيمٍ Âyetinin Tefsiri 133
1753. Hadis يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ Âyetinin Tefsiri ve Bu Babdaki Hadisler 134
NÂZİÂT SÛRESİ 135
1754. Hadis Kıyamet Hakkında Sehl b. Sa'd Hadisi 135
ABESE SÛRESİ 135
1755. Hadis Kur'an-ı Kerim Okumak Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 135
MUTAFFİFÎN SÛRESİ 135
1756. Hadis يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ Âyetinin Tefsiri 136
İZE'S-SEMÂÜ'N-ŞEKKAT (İNŞİKĀK) SÛRESİ 136
1757. Hadis فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا Âyetinin Tefsiri 136
1758. Hadis لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ Âyetinin Tefsiri 137
ŞEMS SÛRESİ 137
1759. Hadis Sâlih Peygamber ve Semûd Kavmi 137

İKRA' SÛRESİ 139
1760. Hadis Ebû Cehil Hakkında İbn Abbas Hadisi 139
İkra' ve Müddessir Sûreleri ve Tefsirleri 139
KEVSER SÛRESİ 140
1761. Hadis Kevser Kelimesinin Mânaları 140
1762. Hadis Kevser Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 141
Kevser Sûresinin Sebeb-i Nüzûlü 141
MUAVVİZETEYN (KUL EÛZÜ Bİ-RABBİ'L-FELAK VE KUL EÛZÜ Bİ-RABBİ'N-NÂS) SÛRELERİ 142
1763. Hadis Muavvizeteyn Hakkında Übey b. Ka'b Hadisi 142

Kitâbü Fezâili'l-Kur'ân

1764. Hadis Cenâb-ı Peygamber'in Kur'an Mûcizesine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 147
Kur'an Mûcizesi ile Öbür Mûcizeleri Mukayese, Kur'an'ın Üslûbundaki Belâgati ve Medenî, Adlî Birçok Ahkâmı İhtiva Etmesi 147
1765. Hadis Rasûlullah'ın Vahyin En Çok Geldiği Zaman Akabinde Vefat Ettiğine Dair Enes b. Mâlik Hadisi 148
1766. Hadis أنزل القرآن على سبعة أحرف Hadisinin Tefsiri 149
Yedi Lehçe Nedir? 150
Arza-i Ahîre Nedir? 150
1767. Hadis Peygamber Efendimizin Vefatı Senesi Kur'an'ı Cibrîl ile İki Kere Mukabele Eylediğine Dair Hazret-i Fâtıma'nın Bir Hadisi 150
1768. Hadis İbn Mes'ûd'un Resûlullah Dilinden Yetmiş Bu Kadar Sûre Hıfzı 151
1769. Hadis İbn Mes'ûd'un Yusuf Sûresini Resûlullah'a Okuduğuna Dair Bir Hadisi 151
1770. Hadis İhlâs Sûresinin Fazileti 152
İhlâs Sûresi Kur'ân-ı Kerîm'in Üçte Birine Muadildir 152
1771. Hadis Peygamber Efendimizin İhlâs Okumaya Devam Buyurması 153
1772. Hadis Yatacağı Vakit İhlâs, Felak ve Nâs Sûrelerini Okumak Hakkında Hazret-i Âişe Hadisi 153
1773. Hadis Kur'an'ın Fazileti Hakkında Üseyd b. Hudayr Hadisi 154
Üseyd'in Hal Tercümesi 155
Sekîne Nedir? 155
1774. Hadis Hased Olunan İki Huy 155
1775. Hadis Kur'an'ın Fazileti Hakkında Hazret-i Osman Hadisi 156
1776. Hadis Hazret-i Osman'ın Bu Hususta Bir Başka Hadisi 156
1777. Hadis Kur'an-ı Kerîm Hakkında İbn Ömer Hadisi 157
1778. Hadis Kur'an-ı Kerîm'i Unutmak Hakkında İbn Mes'ûd Hadisi 157
1779. Hadis Bu Konuda Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi 157
1780. Hadis Peygamber'in Besmele-i Şerifeyi Meddedip Çekmesi 158

1781. Hadis Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Resûl-i Ekrem'in Senâ Buyurması 158
1782. Hadis Abdullah b. Amr'ın İbadet Hayatı ve Dâvûd Orucu 159
1783. Hadis Ebû Saîd el-Hudrî ve Hazret-i Ali'nin Hâricîler Hakkında Rivayetleri 160
1784. Hadis Kur'ân-ı Kerîm'in Fazileti 162
1785. Hadis Kur'an Okumak Hakkında Cündeb b. Abdullah'ın Bir Hadisi 162

Kitâbü'n-Nikâh

Nikâh Akdinin Mahiyeti *165*
1786. Hadis Nikâha Teşvik 166
1787. Hadis Müslümanlık'ta Ruhbanlık Yoktur 167
1788. Hadis Tevâşîlikten Nehiy 168
1789. Hadis Hazret-i Âişe'nin Rivayetine Göre Bâkiri Nikâh Efdaldir 169
1790. Hadis Peygamber Efendimizin Hazret-i Ebû Bekir'den Kızı Âişe'yi İstemesine Dair Rivayet 169
Ebû Huzeyfe'nin Hal Tercümesi *170*
1791. Hadis İslâm'ın İlk Devrinde Evlâtlık 170
ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ Âyetinin Tefsiri ve Bu Hususa Dair Hadisler *171*
وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ Âyetinin Tefsiri *172*
1792. Hadis İslâm'da Kefâet 173
1793. Hadis Kefâet Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 174
1794. Hadis Fakirlik Kefâete Mani Değildir 175
Nikâhta Kefâet *176*
1795. Hadis Kadınlardan Fitne Âmili Olanlar 176
Kadınla Teşe'üm Olunmaz *176*
1796. Hadis Süt Birliği Nikâha Manidir 177
1797. Hadis Radâ, Nesebin Haram Kıldığı Her Şeyi Haram Kılar 178
1798. Hadis İki Kız Kardeşin Nikâhta Cem'inin Câiz Olmadığına Dair Ümmü Habîbe Hadisi 178
1799. Hadis Sütkardeşliği Oluşturan Emzirme 180
Radâın Azı da, Çoğu da Hurmeti Mûcip Olduğu; وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ Âyetinin Tefsiri *180*
MUHARREMÂT BAHSİ *181*
1800. Hadis Bir Kadının Halası veya Teyzesi Üzerine Nikâhlanmasının Nehyi 181
Nikâh Olunmaları Helâl ve Haram Olan Kadınlar 181
حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ Âyetinin Tefsiri *181*
Nesep ve Süt Cihetiyle Haram Olanlar *182*
Nesep Cihetiyle Nikâhı Haram Olan Kadınlar *182*
Süt Cihetiyle Haram Olanlar *183*
Nikâhtan Gaye Nedir? *185*
Gayrimüslimle İzdivacın Hurmeti *185*
Gayrimüslimlerle Hüsnümünasebet Tesisi *186*

Taaddüd-i Zevce 186
İslâm Hukukunda Adalet Şartı *186*
Taaddüdde Kadın Gayreti *188*
Gayret-i İlâhiyye Hakkında Rivayetler *189*
Kadınlık Gayretinin Rolü *189*
1801. Hadis Mübâdele Suretiyle Nikâhın Hurmeti 190
1802. Hadis Müt'a Nikâhı Nedir? 191
Müt'adan Nehye Dair Rivayetler *191*
1803. Hadis Kur'an ile Bedel-i Mehir, En Az Mehir 192
Kadının Sâlih Kimseye Nikâh Teklifinin Cevazı Rivayeti *193*
Kadının Sâlih Kimseye Nikâh Teklifinin Cevazı Rivayeti *194*
1804. Hadis Nefsini, Resûlullah'a Hibe Eden Kadın 194
1805. Hadis Nikâhta Velinin İzni 195
1806. Hadis Nikâhta Seyyibin, Bâkirin İzni Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 196
1807. Hadis Bu Konuda Âişe Hadisi 196
1808. Hadis Bu Konuda Hansâ Hadisi 196
Nikâhta Reşidin İzni Hakkında Mezâhib-i Erbaa Sahiplerinin İctihadları *197*
1809. Hadis Müslüman Kardeşinin Nikah Teklifi Üstüne Nikah Teklifi Yapmanın Nehyi 197
1810. Hadis Kardeşinin Talâkı Şartıyla Nikâh Haramdır 198
1811. Hadis Velîmede Def Çalınmasının Cevazı 198
1812. Hadis Karı Koca Birleşirken Dua 199
1813. Hadis Resûlullah'ın Zeyneb bint Cahş İçin Velîme Ziyâfeti 199
1814. Hadis Resûlullah'ın Arpa Unuyla Velîme Ziyâfeti 200
1815. Hadis Velîme Daveti ve İcâbeti 200
1816. Hadis Komşu ve Kadın Hakkı 200
Âile Efradının Mütekabil Vazifeleri *201*
1817. Hadis Kişinin Hayat Yoldaşı ile Muaşeretine Dair Ümmü Zer' Hadisi 201
1818. Hadis Bu Hususta Ebû Hüreyre Hadisi 206
1819. Hadis Cennetliklerin Çoğu Fakirler, Cehennemliklerin Çoğu ise Kadınlardır 207
1820. Hadis Hazret-i Âişe'nin İntihara Teşebbüsü 207
1821. Hadis Evlenilen Kadının Yanında İkamet Süresi ve Rivayet İlmine Dair Bir Mühimme 208
1822. Hadis Kendisine Verilmemiş Bir Şeyle Verilmiş Gibi Gösteriş Yapmak 209
1823. Hadis Gayretullahın Mânası 210
1824. Hadis İnsanlar Arasında Gayret 211
1825. Hadis Hazret-i Âişe'nin Rıza ve Gazap Hali 212
1826. Hadis Yanında Mahremi Bulunmayan Kadınların Yanında Bulunmanın Nehyine Dair Ukbe b. Âmir Hadisi 213
1827. Hadis Kadın Kadına Mübaşeret Etmenin Nehyi 214
1828. Hadis Uzun Bir Seferden Dönüşte Eve Gece Vakti Girmenin Nehyine Dair Câbir b. Abdullah Hadisi 215
1829. Hadis Bu Konuda Câbir b. Abdullah'ın Bir Başka Hadisi 215

Kitâbü't-Talâk

Talâkın Lugavî Mânası, Hukukî Mânası *219*
Resûl-i Ekrem'in "Aile geçimsizliği şiddetlenip de ayrılık bir zaruret haline gelmedikçe bir kadın zevcinden talâkını isterse, ona cennet kokusu haram olur" Buyurması *220*
Allah'ın ve Peygamberimizin Evlenmeyi Tavsiye Buyurmaları *220*
İddet Müddeti ve Bu Hususta Peygamber Efendimizden Sâdır Olan Hükümler *221*
Erkeğin İddet Müddeti İçerisinde Karısına Müracaatı Üzerine Talâkın Zâil Olması *222*
Talâkın, Fesh-i Nikâhtan Farkı *222*
Nisâ Sûresinin Aile Kadınını Tarifi ve Yine Bu Âyet-i Kerimede Erkeğin İtaatsiz Kadınına Karşı Tatbik Edeceği Hareket Tarzını Tayini *223*
Aile Geçimsizliğinin Bir Hakem Heyeti Mârifetiyle Kaldırılması *224*

1830. Hadis Kadının Tuhûr Halinde Boşanmasına Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 225
1831. Hadis İbn Ömer'in Talâka Dair Bir Başka Hadisi 228
1832. Hadis Cevn Kızı Ümeyme'nin Resûlullah'a Nikâh Olunmasına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 228
1833. Hadis Bu Hususta Ebû Üseyd Hadisi 229
1834. Hadis Talâka Dair Hazret-i Âişe'nin Bir Hadisi 231
1835. Hadis Hazret-i Hafsa'ya Karşı Resûlullah'ı Soğutmak İçin Diğer Kadınların Nasıl Harekete Geçtiklerini Gösteren Hazret-i Âişe Hadisi 242
1836. Hadis Talâka Dair İbn Abbas'ın Bir Hadisi 243
1837. Hadis Resûl-i Ekrem'in Muğîs için Berîre'ye Teklifi 244
1838. Hadis Resûl-i Ekrem'in, Âhirette, Yetim İşlerine Bakanların Yanında Bulunacağını Müjdelemesi 245
1839. Hadis Kendisine Benzemeyen Bir Çocuğu Olduğu İçin Karısından Şüphelenen Kişiye Dair Ebû Hüreyre Hadisi 245
1840. Hadis Liân Hadisi 245
1841. Hadis İddet Süresi İçinde Sürme Çekmenin Câiz Olmadığına Dair Ümmü Seleme Hadisi 247

Kitâbü'n-Nafakāt

1842. Hadis Ehline İnfak Eden Müslümanın Bu İnfakının Sadaka Olarak Kabul Olunması 251
1843. Hadis Dulların ve Fakirlerin Nafakasını Kazanan Müslüman, Allah Yolunda Harbeden Mücahid Gibidir 252
1844. Hadis Resûl-i Ekrem'in Benî Nadîr Hurmalığının Mahsulünü Tasarrufuna Dair Ömer b. Hattâb Hadisi 253

Kitâbü'l-Et'ime

1845. Hadis Resûl-i Ekrem'in Ebû Hüreyre'nin Karnını Doyurması 257
1846. Hadis Peygamber Efendimizin Ömer b. Ebû Seleme'ye (Radıyallahu anh) Yemek Âdâbı ve Besmele Çekmenin Fazileti Hakkındaki Öğütleri 258

1847. Hadis Resûlullah'ın Ev Halkının Kendisinin Vefatından Evvel Bol Hurma ve Suya Kavuştuklarına Dair Hazret-i Âişe Hadisi ····· 260
1848. Hadis Resûl-i Ekrem'in Yemek Hususunda Ne Derece Kanaatkâr Olduğunu Gösteren Enes b. Mâlik Hadisi ····· 260
1849. Hadis Aynı Mevzuda Enes b. Mâlik'in Diğer Bir Hadisi ····· 261
1850. Hadis Aynı Mevzuda Ebû Hüreyre Hadisi ····· 261
1851. Hadis İbn Ömer'in Fukaraya İnfakı ····· 262
1852. Hadis Bir Yere İttikā Ederek Yemek Yemeye Dair Ebû Cuhayfe Hadisi ····· 262
1853. Hadis Hiçbir Yemeğin Ayıplanmamasına Dair Ebû Hüreyre Hadisi ····· 263
1854. Hadis Elenmiş Undan Yapılan Ekmeğin Yenmesi Hakkında Sehl b. Sa'd Hadisi ····· 264
1855. Hadis Ebû Hüreyre'nin Resûl-i Ekrem ile Bir Hatırası ····· 264
1856. Hadis Resûl-i Ekrem'in Ömrü Boyunca Doyasıya Arpa Ekmeği Yemediğine Dair Ebû Hüreyre'nin Bir Hadisi ····· 265
1857. Hadis Aynı Mevzuda Hazret-i Âişe Hadisi ····· 265
1858. Hadis Telbîne Hakkında Hazret-i Âişe'nin Bir Hadisi ····· 265
1859. Hadis Altın ve Gümüş Kaplardan Yeme İçmenin Hurmetine Dair Hazret-i Huzeyfe Hadisi ····· 266
1860. Hadis Davet Edilmeden Yemeğe Gelen Kişi Hakkında Ebû Mes'ûd Hadisi ····· 266
1861. Hadis Resûlullah'ın Yeşil Hurma ile Hıyarı Bir Arada Yediğine Dair Ca'fer b. Ebû Tâlib'in Oğlu Abdullah Hadisi ····· 267
1862. Hadis Hazret-i Peygamber'in Bir Mûcizesini Anlatan Câbir b. Abdullah Hadisi ····· 268
1863. Hadis Acve Hurmasının Muhassenatına Dair Sa'd b. Ebû Vakkās Hadisi ····· 269
1864. Hadis El Yıkamak Mümkün Olmadığı Durumlarda Yemek Yedikten Sonra Elleri Temizleme Âdâbı Hakkında İbn Abbas Hadisi ····· 270
1865. Hadis Resûlullah Zamanında Ashâbın Silinecek Mendilleri Bulunmadığına Dair Câbir b. Abdullah Hadisi ····· 271
1866. Hadis Resûl-i Ekrem'in Yemekten Sonra Yapmak İtiyadında Olduğu Duaya Dair Ebû Ümâme Hadisi ····· 271
1867. Hadis Bu Hususta Bir Diğer Ebû Ümâme Hadisi ····· 271
1868. Hadis Hicâb Âyetinin Nüzûlüne Dair Enes b. Mâlik Hadisi ····· 272

Kitâbü'l-Akīka

Akīkanın Mânası ····· *277*
1869. Hadis Akīka Kurbanı Kesilmeyecekse Çocuk Doğduğu Vakit Ad Konulması ve Ağzına Tatlı Çalınmasına Dair Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi ····· 277
1870. Hadis Oğlu Abdullah'ın Dünyaya Gelişiyle Muhacirlerin Ferahlamasına Dair Esmâ bint Ebû Bekr Hadisi ····· 278
1871. Hadis Akīka Hakkında Selmân b. Âmir ed-Dabbî Hadisi ····· 279
1872. Hadis İslâm'da Fera' ve Atîre Bulunmadığına Dair Ebû Hüreyre Hadisi ····· 280

Kitâbü'z-Zebâih ve's-Sayd

Zebîhanın Lugavî ve Şer'î Mânası 283
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ *Âyet-i Kerîmesinin Meâli ve Tefsiri* 283
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ *Âyet-i Kerîmesinin Meâli ve Tefsiri* 284
Behîmetü'l-en'âm Denilen Hayvanlar 284
Mâide Sûresinin 3. Âyetinde Tâdât Olunan On Bir Nevi Muharremât ve Mevkūzenin Tarifi 284
Müteredddiye, Natîha Nevilerinin Tarifleri 285
Âyetteki Sebu' Tabir Olunan Canavar Makūlesi Hayvanlar 285
Nusub Denilen Dikili Taşlara Kesilen Hayvan Etinin Haram Olduğu 285
Ezlâm Denilen Zarlarla Rızık ve Tâlih Aramanın Tarifi, İzahı ve Hurmeti 286

1873. Hadis Hâtem et-Tâî'nin Oğlu Adî'nin Ok Avı ile Kelp Avı Hakkındaki Suali ve Resûl-i Ekrem'in Cevabına Dair Hadîs-i Şerifi 286
Bu Hadîs-i Şerifteki Sayd-ı Mi'raz Hakkındaki Lugat Âlimlerinin Tefsirleri 287
Bu Hadisten İslâm Hukukçularının İstifade Ettikleri Hükümler ve İhtilâflar 287

1874. Hadis Ehl-i Kitabın Yemek Kapları ve Okla, Muallem ve Gayri Muallem Kelplerle Yapılan Avın Hükümlerine Dair Ebû Sa'lebe'nin Sualleri ve Resûl-i Ekrem'in Cevaplarına Dair Hadîs-i Şerif 288
Ehl-i Kitabın Kabında Yemek Pişirmek ve Yemek Câiz Olup Olmadığına Dair İzahat 289
Muallem ve Gayri Muallem Av Köpekleriyle Avlanan Hayvan Hakkında Resûl-i Ekrem'in Cevaplarının İzahı 290

1875. Hadis Sapan Taşı ile Av Avlamanın Hurmeti Hakkında Abdullah b. Mugaffel Hadisi 290
Peygamber Efendimizin Sünnetine Muhalefet Eden Kimse ile Hiç Görüşmemek ve Selâm Vermemek Câiz Olduğu 291

1876. Hadis Davar ve Av Köpeklerinden Başka Köpek Edinmemek Hükmüne Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 291

1877. Hadis Av Vurulduktan Bir veya İki Gün Sonra Bulunursa, Bunun Hükmüne Dair Adî b. Hâtim Hadisi 292
Bu Hükümlerin İzahı 292

1878. Hadis Çekirge Yemek Helâl Olduğuna Dair İbn Ebû Evfâ Hadisi 292
Çekirge Yemek Menhî Olduğuna Dair Rivayetler 293
İmam Ebû Hanîfe'nin Çekirgeyi Hiçbir Şey Haram Kılmaz Suretinde Fetvası 293

SAYDÜ'L-BAHR (DENİZ AVI) 294
أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ *Kavl-i Şerifinin Tercümesi ve Tefsiri* 294
Âyetteki Bahr Âm Bir Lafız Olup Acı Su Balıklarıyla Beraber Göl, Nehir Gibi Tatlı Su Balıklarına da Şâmil Olduğu 294
Tafî ki Suyun İçinde Ölüp de Yüzüne Çıkarak Yüzen Balıktır. Bunun Hakkındaki Rivayetler 294

Tatlı Su Balıkları 295
هٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَمِنْ كُلٍّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا *Âyet-i Kerîmesinin Te'vil ve Tefsiri* 295
Kurbağa Hakkında İhtilâf 295

Denizin Sahile Attığı Balığın ve Onun Kurutulmuş Pastırmasının Yenilmesi Helâl Olduğuna Dair Câbir Hadisi *296*

1879. Hadis At Eti Hakkında Hazret-i Ebû Bekir'in Kızı Esmâ Hadisi ve Bu Hususta Dört Mezhep İmamlarının İhtilâfı 296

Sığır Zebhi **297**

Ehl-i Kitabın Zebîhaları **297**

Ehl-i Kitabın Zebîhaları Helâl Olduğu ve الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ *Âyeti Kerîmesinin Meâli ve İzahı. Müşriklerin Zebîhalarının Haram Olduğu* *297*

1880. Hadis Tavuk gibi Herhangi Canlı Bir Hayvanı Hedef İttihaz Etmek ve İşkence ile Öldürmek Haram Olduğuna Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 298

1881. Hadis Hayvana İşkence Edene Resûlullah'ın Lânet Ettiğine Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 299

1882. Hadis Çöplükte ve Şurada Burada Yayılan Tavuğun Etinin Yenilmesi Câiz Olduğuna Dair Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi 299

1883. Hadis Resûlullah'ın Dört Ayaklı Hayvanlardan Azı Dişi Olanların, Kuşlardan Tırnaklı ve Pençeli Olanların Etini Yemekten Nehyettiğine Dair Ebû Sa'lebe Hadisi 299

Bu Hayvanların Tayininde ve Hükümlerinde İmamların İhtilâfı *300*

1884. Hadis "İyi Hemdem İle Kötü Dostun Benzeri, Misk Sahibi İle Ateş Üfleyip Saçan Demirci Körüğü Gibidir" Hadisi 300

Misk İstimalinin Helâl veya Mekruh Olduğu Hakkında Ulemânın İhtilâfı *301*

1885. Hadis Hayvan ve İnsan Suratına Dağ Vurulmasını Resûlullah'ın Nehyettiğine Dair Abdullah b. Ömer Hadisi. Medâr-ı Temyîz Olmak Üzere Bundan Başka Âzanın Damgalanması Tecviz Edilmiştir 301

Resûl-i Ekrem'in Zekât Develerini Damgaladığına Dair Enes b. Mâlik Rivayeti *302*

Kitâbü'l-Edâhi

Kurban Mânasına Olan Udhiyyenin Lugavî ve Şer'î Mânası *305*

Kurbanın Vâcip veya Sünnet Olduğunda İmamların İhtilâfı *305*

1886. Hadis Kurban Etinin Sûret-i Taksimi Hakkında Seleme b. Ekva' Hadisi 306

Kurban Etinden Kurban Sahibinin İstifade Etmesinin Meşruiyeti *307*

1887. Hadis Ramazan Bayramının İlk Günü ile Eyyâm-ı Teşrik Dediğimiz Kurban Bayramının Dört Gününde Oruç Tutmak Haram Olduğuna Dair Hazret-i Ömer Hadisi 308

Resûl-i Ekrem'in Kurbanlarına Dair Rivayetler Hakkında Bir İfade *308*

Kitâbü'l-Eşribe

Eşribe, Şarabın Cem'i Olup Şarap ile –Haram Olsun, Mubah Olsun– İçilen Mâyiin Adı Olduğu *311*

إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ
Âyet-i Kerîmesinin Meâli *311*

Hamrın Sûret-i Tahrîminin İzahı *311*

1888. Hadis Şürb-i Hamrın Uhrevî Ceza ve Ukūbatı Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi 312

1889. Hadis Şürb-i Hamrı Küfür Derecesine Vardıran Ebû Hüreyre'nin Şiddetli Bir Rivayeti 312

1890. Hadis Bu Babda Bir Diğer Rivayet 313

Hamrın Mahiyeti ve Sûret-i İttihazı Hakkında İmam Ebû Hanîfe ve Ashabı ile Sair İmamlar Arasındaki İctihad İhtilâfları *314*

1891. Hadis "Sekir veren her içki haramdır" Hadisi Hakkında Hazret-i Âişe Rivayeti 315

Şıra ve Boza gibi İçkiler Tahammür Etmedikçe Helâl Olduğu *315*

1892. Hadis Resûl-i Ekrem'in, "Ümmetimden zina etmeyi, ipekli giymeyi, şarap içmeyi, çengi ve çigana ile eğlenmeyi helâl sayacak bir zümre muhakkak türeyecektir" Meâlindeki Ebû Âmir Hadisi 316

1893. Hadis Kuru Üzüm ve Hurmadan Islatılarak Yapılan ve Henüz Tahammür Edip Fıkramadan İçilen Hoşaf ve Şıranın Helâl Olduğu Hakkında Ebû Üseyd Hadisi 317

1894. Hadis Resûl-i Ekrem'in Kırba Ve Tulum Makūlelerinden Başka Kaplarda Şıra Ve Sirke Yapılmasını Nehyetmesine Dair Abdullah b. Amr Hadisi 318

Sırlı Çömleklerde Şıra ve Sirke Yapılmasının Hükmü *318*

1895. Hadis Resûl-i Ekrem'in Hurma İle Ermemiş Hurma Koruğunu, Yine Hurma İle Üzümü Bir Arada Birleştirmeyi Nehyetmesine Dair Ebû Katâde Hadisi 318

Hurmanın Her Tekâmül Devrine Ait Olan ve Binlere Bâliğ Olduğu Bildirilen Adı *319*

1896. Hadis Süt İçmenin Beyanına Dair Câbir b. Abdullah Hadisi 319

Süt İçmenin Sıhhî Tesiri ve وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ *Âyet-i Kerîmesinin Meâli* *319*

1897. Hadis "Sağılıp iade etmek üzere sağmal deve ve koyun hediye etmek ne güzel sadakadır" Hadisi 320

1898. Hadis Resûl-i Ekrem'in Su Karıştırılan Sütü İçtiğine Dair Câbir Hadisi 321

1899. Hadis Ayakta Su ve Meşrubat İçmenin Cevazına Dair Hazret-i Ali Hadisi 321

1900. Hadis Resûl-i Ekrem'in Ayakta Zemzem İçtiğine Dair İbn Abbas Hadisi 322

1901. Hadis Bir Bardağa Koymadan Testiden Su İçmenin Kerahetine Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 323

1902. Hadis Bu Babda Ebû Hüreyre Rivayeti 323

1903. Hadis Resûl-i Ekrem'in Bir Bardak Suyu Üç Nefeste İçtiğine Dair Enes Hadisi 323

1904. Hadis Altın ve Gümüş Kaptan Su ve Sair İçki İçmenin Uhrevî Ukūbatı Hakkında Ümmü Seleme Hadisi 324

1905. Hadis Ebû Hâzim'in Sehl b. Sa'd'ın Benî Sâide Sakīfesinde Resûl-i Ekrem'e Su İçirdiği Bardak ve Bu Bardaktan Teberrüken Su İçtiğine, Sonra Bu Bardağın Ömer b. Abdülazîz'e Hediye Olunduğuna Dair Rivayeti 325

1906. Hadis Resûl-i Ekrem'in Enes b. Mâlik'teki Diğer Bir Su Bardağı. Bu Bardağın Üzerinde Demir Bir Halka Bulunduğu, Bunu Gümüş Halka ile Değiştirmek İstediğinde Ebû Talha'nın Bu Tağyîre Mani Olduğu 326

Kitâbü'l-Merzâ

Merzânın Marîzin Cem'i Olup Marîz Hasta, Maraz da Hastalık Demek Olduğu 329
مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ Âyetinin Meâli ve Tefsiri 329
1907. Hadis "Müslümana isabet eden fenalık, hastalık, keder, hüzün, ezâ ve iç sıkıntısı, hatta vücuduna bir diken batması o müslümanın günahlarına kefâret olduğu"na Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 330
1908. Hadis Müminin Bir Sak Üzerine Biten Yeşil Ekine, Fâsık ve Fâcirin de Uzun Servi Ağacına Teşbih Buyurulması ve Hastalık gibi Şedâid-i Rüzgârda Birincinin Mukâvemet Ettiği Halde İkincinin Yıkıldığı 330
1909. Hadis "Allah Teâlâ, hakkında hayır dilediği kimseleri birtakım musibetlere giriftar eder" Hadisi 331
1910. Hadis Hazret-i Âişe'nin "Resûl-i Ekrem'den ziyade hastalığı şiddetli kimse görmedim" Hadisi 331
1911. Hadis "Hastanın günahı ağaç yaprağı gibi dökülür" Hadisi. Resûl-i Ekrem'in Hastalığı Humma idi 332
1912. Hadis Humma Ve Sara Gibi Hastalıkların Vesîle-i Cennet Olacağı 333
1913. Hadis İki Gözü Zâyi Olan Kimsenin Uhrevî Mükâfatına Dair Enes Hadisi 334
1914. Hadis Resûl-i Ekrem'in Yaya, Binitli Hasta Ziyareti ve Ziyaret Âdâbı 334
1915. Hadis Hastanın Hasta Âzasından Şikâyet Ederek Meselâ, "Vah başım" Demesinde Mahzur Olmadığına Dair Hazret-i Âişe Hadisi 335
1916. Hadis Bir Zarar İsabetinden Dolayı, Ölüm Temennisinden Nehiy Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 336
1917. Hadis Habbâb Bir Hastalığında, "Eğer Resûlullah ölüm temennisinden nehyetmeseydi ölümümü temenni ederdim" Demiştir 336
1918. Hadis Ölüm Temennisinden Nehye Dair Ebû Hüreyre Hadisi 337
1919. Hadis Resûl-i Ekrem'in Hasta Ziyaretinde Hasta Hakkında Şifâ ve Âfiyet Duası 338

Kitâbü't-Tıb

Tıbbın Nazarî ve Amelî Kısımları ve Tarifleri ve Tıbb-ı Nebevî ile İşaret Olunan Üç Nevi Tedavi 341
1920. Hadis "Dert veren Allah muhakkak devasını da birlikte verir" Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi 341
1921. Hadis İbn Abbas'ın "Şu üç şeyde şifâ vardır: Bal şerbeti, hacamat, key (dağ)" Hadisi 342
Key ile Tedavinin Kadim Tabâbette Mevkii 342
Balın Sıhhî Kıymeti وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ Âyet-i Kerîmesinin Meâli 343
1922. Hadis Kardeşinin Karnı Ağrıyan Bir Kişiye Resûl-i Ekrem Bal Şerbeti İçirmesini Üç Defa Salık Verir. Her Defasında O Adam Kardeşinin Şifâ Bulmadığını Söyler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, "Allah sözünde doğrudur, fakat kardeşinin karnı yalancıdır" Buyurup Yine Bal Şerbeti İçirmesini Emreder ve Şifâsını Görür 343

1923. Hadis Hazret-i Âişe'nin "Habbetü's-sevdâ her hastalığa şifâdır" Hadisi 344
Habbetü's-sevdânın Çörek Otu ve Kimyon ile Tefsiri 344
1924. Hadis "Ûd-i hindî kullanınız, onda yedi türlü şifâ vardır" Hadisi 345
Ûd-i Hindînin Nevileri 345
1925. Hadis Hacamat ve Kust-ı Bahrî ile Tedaviye Dair Enes Hadisi 346
1926. Hadis Meşhur Ukkâşe Hakkında Abdullah b. Abbas Hadisi 346
1927. Hadis Cüzzamlıdan Arslandan Kaçar gibi Hazer Olunması Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 348
Sârî Hastalıklardan Korunma Hakkında Rivayetler 348
İslâm'da Kuş ile Safer Ayı ile Teşe'üm Yoktur 349
1928. Hadis Sârî Hastalıklara Dair Bir Diğer Rivayet 349
1929. Hadis Dağlamakla Tedavi Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi 350
1930. Hadis "Humma (tifo) hastalığında soğuk su ile tedavi olunmasını Resûlullah bize emrederdi" Meâlindeki Esmâ Hadisi 351
1931. Hadis Tâun Hastalığına Dair Enes Hadisi 351
1932. Hadis Hazret-i Âişe'nin, "Resûlullah bana göz değmesine okumaklığımı emretti" Meâlindeki Hadisi 352
Hattâbî Ebû Süleyman el-Büstî'nin Kavârî-i Kur'ân (Âyetü'l-kürsî) ile Tedavi Hakkında İzahı 352
1933. Hadis Nefes Hakkında Ümmü Seleme Rivayeti 353
1934. Hadis Nefes Hakkında Hazret-i Âişe Rivayeti 353
1935. Hadis Peygamber Efendimizin Hasta Hakkında Şifâ Duası 353
1936. Hadis "İslâm'da teşe'üm yoktur, güzel sözle tefe'ül vardır" Hadîs-i Şerifi 354
Teşe'üm ve Tefe'ülün İzahı 354
1937. Hadis Kavga Ettiği Hamile Kadının Çocuğunun Düşmesine Sebep Olan Bir Kadının Diyet Ödemesine Dair Ebû Hüreyre Hadisi 354
1938. Hadis "Düzgün ve beliğ sözde sihir vardır" Hadisi; Abdullah b. Ömer'in Rivayeti 355
1939. Hadis Hastalık Bizâtihî Sârî Değildir, Allah'ın Takdiriyle Sârîdir 356
1940. Hadis Her Ne Şekilde Olursa Olsun İntiharın Âhiretteki Ağır Cezası ve Ebedî Azabı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 356
1941. Hadis Sineğin Kanatlarından Birinde Şifa Diğerinde Hastalık Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 357

Kitâbü'l-Libâs

Giyilecek Libasın Envâına ve Ahkâmına Ait Bu Bahiste قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ... *Âyet-i Kerîmesinin Meâl-i Şerifi ve Tefsiri 361*
"Ey müminler! Helâlinden yiyiniz, içiniz, giyiniz, sadaka veriniz! Bir şartla ki israf ederek kibirlenerek değil" Hadisi ve İzahı 361
1942. Hadis "Libasın vesîle-i kibir olarak iki topuktan aşağı uzatılanı cehennem ateşindedir" Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi 362

1943. Hadis "Resûl-i Ekrem'in en sevdiği libâs, miber yani bürd-i Yemânî denilen pamuktan veya ketenden nescolunan kumaştan idi" Meâlindeki Enes b. Mâlik Hadisi 362

1944. Hadis Resûlullah'ın Vefat Ettiğinde Bürd-i Yemânî İle Örtüldüğüne Dair Hazret-i Âişe Hadisi 362

1945. Hadis Ebû Zer el-Gıfârî'nin Resûl-i Ekrem'i Bir Ziyaretinde Beyaz Bir Libas Örtünerek Uyur Bulduğuna Dair Rivayeti 363

1946. Hadis İpekli Kumaştan Mâmul Elbise Giymekten Resûl-i Ekrem'in Nehyettiğine Dair Hazret-i Ömer Hadisi 364

1947. Hadis Hazret-i Ömer'in Rivayet Ettiği "Dünyada ipekli elbise giyen âhirette giyemez" Hadisi 364

1948. Hadis Resûl-i Ekrem'in Altın, Gümüş Kaptan Su İçmek ve Yemek Yemekten, İpekli Elbise Giymekten ve Üzerine Oturmaktan Menettiğine Dair Huzeyfe Hadisi 365

1949. Hadis Resûl-i Ekrem'in, Kişinin Süslenmek İçin Yüzüne Boya Sürmesini Menettiğine Dair Enes ile البذاذة من الإيمان Hadisi 365

1950. Hadis Resûlullah'ın Ayağındaki Ayakkabısıyla Namaz Kıldığına Dair Enes Rivayeti 366

1951. Hadis Resûl-i Ekrem Tek Ayakkabı Giymekten Menederdi. 366

1952. Hadis Resûl-i Ekrem İbtidâ Sağ Ayakkabı Giyilmesini Emrederdi 366

1953. Hadis Resûl-i Ekrem'in "Muhammed Resûlullah" Yazılı Mührü Olduğuna Dair Enes Hadisi 367

Hâtem-i Nübüvvet Hakkındaki Rivayetlere Dair İzahat 367

1954. Hadis Kadınlaşan Erkeklere ve Erkekleşen Kadınlara Resûl-i Ekrem'in Lânet Ettiğine Dair Abdullah b. Abbas Hadisi 368

1955. Hadis "Ey müminler! Müşriklere her türlü hal ve hareketinizde muhalefet ediniz!" Meâlindeki Abdullah b. Ömer Hadisi 369

1956. Hadis "Yahudilere ve hırıstiyanlara da muhalefet ediniz!" Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi 370

Hazret-i İbrâhim'den Tevârüs Edilegelen Fıtrat ve Sünnet-i Kadîme 370

1957. Hadis Resûl-i Ekrem'in Mübarek Saçı Ne Kısa ve Kıvırcık, Ne de İki Kulağı Arasına ve Boynuna Sarkık Uzundu, İkisi Arası Mûtedil İdi 371

1958. Hadis Resûl-i Ekrem'in İki Eli ve İki Ayağı Dolgun ve Tombul idi 371

1959. Hadis Çocukların Başlarını Tıraş Edip Alnında Perçem Denilen Saç Bırakmaktan Nehye Dair Abdullah b. Ömer Hadisi, ya Tamam Tıraş Edilir Yahut Saç Tamamıyla Bırakılır 371

1960. Hadis Hazret-i Âişe, Resûl-i Ekrem'in Saçına En Sevdiği Güzel Kokuları Sürdüğünü Rivayet Ediyor 372

1961. Hadis Resûl-i Ekrem'e Hediye Edilen Güzel Kokuyu Reddetmediğine Dair Enes Hadisi 373

1962. Hadis Haccetü'l-Vedâ'da İhramdan Çıktığında ve İhramlanmak Sırasında Resûl-i Ekrem'e Koku Sürdüğüne Dair Hazret-i Âişe Hadisi 373

1963. Hadis Resme ve Tersîme Dair Rivayetler 373

1964. Hadis Bu Hususa Dair Ebû Hüreyre'nin Mühim Bir Rivayeti 374

Kitâbü'l-Edeb

Edep Tabirinin Lugavî, Şer'î, Ahlâkî, Hukukî Sahalardaki İstimali *379*

1965. Hadis Ana Hakkı, Baba Hakkından Üç Kat Fazla Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 379

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا... Âyet-i Kerîmesinin Meâli ve Tefsiri. Sa'd b. Ebû Vakkās'ın Mühim Bir Rivayeti *380*

1966. Hadis Büyük Günahların En Büyükleri. Bunlardan Biri de Anaya, Babaya İsyan Olduğuna Dair İbn Ömer Hadisi 380

1967. Hadis "Akraba ziyaretini kesen ve bunu helâl sayan kimse cennete giremez" Hadisi 381

1968. Hadis "Rahim (adı ki karın yakınlığı, hısımlıktır), rahmân (ismin)den alınmıştır" Hadisi 381

1969. Hadis Sıla-i Rahime Dair Amr b. Âs Hadisi 382

1970. Hadis Sıla-i Rahime Dair İbn Ömer Hadisi 382

1971. Hadis Çocuk Sevgisine Dair Âişe Hadisi 383

1972. Hadis Çocuk Sevgisine Dair Ömer Hadisi 383

1973. Hadis Allah Teâlâ Rahmetinin Yüzde Birini Mahlûkata Vermiştir. Onunla İnsanlar Birbirlerini Severler, Analar Çocuklarına Şefkat Ederler 384

1974. Hadis Resûl-i Ekrem'in Hazret-i Hasan ile Üsâme b. Zeyd'i Sinesine Basarak, "Allahım! Bunlara rahmet ve saadet ihsan et. Ben bunları seviyorum" Buyurması 384

1975. Hadis Bir Kere Resûl-i Ekrem Namaz Kılarken Bir Bedevînin, "Allahım! Bana ve Muhammed'e rahmet et, bizden başkasına merhamet etme!" Diye Dua Ettiğini İşitti. Namazdan Çıkınca Bedevîye, "Sen Allah'ın geniş rahmetini daralttın!" Buyurduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 385

1976. Hadis "Müminler, birbirlerine merhamette, muhabbette, lutuf ve ihsanda bir vücut gibidir" Hadisi 385

1977. Hadis "Bir müslümanın diktiği bir ağaç meyve verir de onu insan veya hayvan yerse, o kimse için sadaka olur" Meâlinde Enes Hadisi 385

1978. Hadis Cerîr b. Abdullah'ın Rivayet Ettiği, "Merhamet etmeyen kimseye merhamet olunmaz" Hadisi 386

1979. Hadis "Cibrîl hiç durmaz bana komşu hakkını vasiyet ederdi. Hatta ben, komşuyu komşuya mirasçı kılacak sandım!" Meâlindeki Hazret-i Âişe Hadisi 386

1980. Hadis "Komşusu zulmünden ve şerrinden emin olmayan kişi hakikaten iman etmiş olmaz" Hadisi 387

1981. Hadis Misafire İkram ve Bu İkramın Hududu Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 387

1982. Hadis "Her mâruf sadakadır" Hadisi 388

Sadaka ve İhsanın Envâı Hakkında Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi *389*

1983. Hadis "Allah Teâlâ her hususta rıfk ile, yumuşaklıkla muamele edilmesini sever" Meâlindeki Hazret-i Âişe Hadisi 389

1984. Hadis "İslâm câmiasında müminin mümine bağlılığı, taşları biribirine kenetli yalçın duvar gibi metindir" Meâlindeki Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi 390

1985. Hadis Resûl-i Ekrem'in Kimseye Fena Söz Söylemediği ve Darılmak İstediğinde, "Yüzü toprak olası derdi" Meâlinde Enes b. Mâlik Hadisi 390

1986. Hadis "Resûl-i Ekrem'den bir şey istenilsin de 'hayır' diye menfi cevap versin; asla vâki değildir" Meâlinde Câbir Hadisi 391

1987. Hadis Enes b. Mâlik'in, "On sene Peygamber'e hizmet ettim, bir defa olsun bana, ne 'of' dedi, ne de 'Niçin böyle yaptın' yahut 'Böyle yapsaydın!' dedi" Meâlindeki Hadisi 391

1988. Hadis "Kimse kimseye fâsık, kâfir! diye hitap etmesin! Sonra bu kötü isnad kendisine rücû eder" Hadisi 392

فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ Âyetinin Tercüme ve Tefsiri 392

1989. Hadis "Müslümana lânet etmek onu öldürmektir" Meâlindeki Sâbit Hadisi 392

1990. Hadis Huzeyfe'nin "Koğuculuk eden müfsid kişi cennete giremez" Meâlindeki Hadisi 393

1991. Hadis Resûl-i Ekrem'in Huzurunda Bir Kimse Birisini Lüzumundan Fazla Medih ve Senâ Etmişti. Bunun Üzerine Resûl-i Ekrem, "Yazıklar olsun, sen mümin kardeşinin boynunu vurdun" Hadisi 394

"Dalkavuk ve çığırtkanların yüzlerine toprak saçınız" Hadisi 395

1992. Hadis "Ashabım! Birbirinize buğz ve hased etmeyiniz, arka çevirmeyiniz; birbirinize kardeş olunuz! Birbirinizle üç günden ziyade küs durmanız helâl değildir" Meâlindeki Enes b. Mâlik Hadisi 395

1993. Hadis Bu Yolda Ebû Hüreyre'nin de Bir Rivayeti 396

1994. Hadis İki Münafık Hakkında Resûl-i Ekrem'in, "Sanmam ki falan ve filan kişiler bizim dinimizden bir şey öğrenmiş olsunlar" Meâlinde Hazret-i Âişe Hadisi 396

1995. Hadis "Ümmetimin hepsi Allah Teâlâ tarafından affolunacaktır; yalnız açık günahkârlar değil!" Meâlinde Ebû Hüreyre Hadisi 397

1996. Hadis "Müminin mümini üç günden fazla küs bırakması helâl değildir. İki müminin hayırlısı önce selâm verenidir" Meâlindeki Ebû Eyyûb el-Ensârî Hadisi 397

1997. Hadis "Sözde ve işte doğruluk insanı hayra irşad eder. Yalancılık da insanı şerre sürükler ve Allah huzurunda kezzâb defterine yazılır" Meâlindeki İbn Mes'ûd Hadisi 398

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ Âyet-i Kerîmesinin Meâli ve Tefsiri 399

1998. Hadis "Allah Teâlâ'dan çok sabırlı ve halîm hiçbir fert yoktur, zât-ı pâkine oğul isnad ettikleri halde O, affeder ve müddeîleri rızıklandırır" Meâlinde Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hadisi 399

1999. Hadis "Şiddetli güreş tutan baskın pehlivan kudretli değildir. Asıl kahraman, gazap zamanında nefsine, iradesine sahip ve hâkim olan kimsedir" Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi 400

2000. Hadis Nasihat Buyurması Temennisinde Bulunan Bir Kimseye, "Gazaplanma, öfkelenme!" Buyurmuş. Bu Temennisini Birkaç Defa Tekrarladığında Hepsinde Resûl-i Ekrem, "Öfkelenme!" Buyurmuştur" Meâlinde Ebû Hüreyre Hadisi 400

2001. Hadis "Hayâ, ancak hayır getirir" Meâlinde İmrân b. Husayn Hadisi 401

Hayânın Mahiyeti, Vakar ve Sekînet Hakkında Mühim İzahat 401

2002. Hadis "Geçmiş peygamberlerin sözünden insanların eriştiği haberlerden biri, 'Utanmazsan dilediğini işle!' sözüdür" Meâlindeki İbn Mes'ûd Hadisi ·····402
2003. Hadis Resûl-i Ekrem'in Çocuklara Latife Buyurması ·····403
2004. Hadis "Mümin, bir yılan deliğinden iki kere sokulmaz" Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi ·····404
2005. Hadis "Şiirden bir kısmı şüphesiz ki hikmettir" Meâlindeki Übey b. Kâ'b Hadisi ···404
Şiirin Lugavî, Edebî ve Mantıkî Tarifleri ····· 405
Şiirin Câiz ve Mekruh Olan Nevileri ····· 405
2006. Hadis Şiirin Mekruh Kısmını Zemmederek Resûl-i Ekrem Efendimiz, "Birinizin karnının içi şiir dolmaktansa irin dolması hayırlıdır" Buyurmuştur ·····406
2007. Hadis Kişinin Âhirette Sevdiğiyle Beraber Olacağına Dair Enes Hadisi·····406
2008. Hadis "Verdiği sözünde durmayıp cayan gaddar kişi için kıyamet gününde bir bayrak dikilerek, 'Bu adam falan oğlu falana gadretmiştir' diye teşhir olunur" Meâlinde İbn Ömer Hadisi ·····407
Bu Hadisin Mühim Bir İzahı ····· 408
2009. Hadis "Üzüme kerm adı vermeyiniz! Çünkü kerm ancak müminin kalbidir" Hadisi408
2010. Hadis Peygamber Efendimizin Rebîbesi Zeyneb'in Adı Berre idi. Peygamberimiz Değiştirip Zeyneb Adını Verdi ·····409
Bu Değiştirmenin Sebebi. Çocuğun Ana Baba Üzerinde İlk Hakkı, Güzel Bir Ad Vermeleridir····· 410
2011. Hadis Aile Efradına Adını Terhîm Ederek Çağırmanın Cevazına Dair Enes Hadisi · 411
2012. Hadis Kıyamet Gününde Allah Huzurunda En Çirkin Ad Melikü'l-Emlâk (Ülkeler padişahı) Adı Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi ····· 411
2013. Hadis Aksıran ve Allah Teâlâ'ya Hamdeden Kişiye Âfiyet ve Rahmetle Dua Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi ····· 412
2014. Hadis Medâr-ı Sıhhat Olan Aksırma Allah'tan, Esnemek Şeytandan Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi ····· 413

Kitâbü'l-İsti'zân

Kişinin Tasarrufunda Olmayan Bir Yere Girmek İçin Sahibinden İzin Dilemek Mânasına Olan İstîzanın Medenî ve İçtimaî Ehemmiyeti ····· 417
Nûr Sûresinin 27. Âyetinden İtibaren İstîzan Hakkında Nâzil Olan Üç Âyetin Tercüme ve İzahı ve Sebeb-i Nüzûlü ve Selâm Vecîbesi ····· 417
İstîzanın Bazı Âdâbı····· 418
Nûr Sûresinin 30 ve 31. Âyetlerinin Tercümeleri, Erkeklerle Kadınların Birbirlerine Karşı Afîfane Tahaffuzları····· 419
Kadınların Ziynetlerini ve Ziynet Yerlerini Göstermeleri Câiz Olan On İki Sınıf Erkek · 419
يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ *Âyetinin Tercüme ve İzahı····· 420*
2015. Hadis Küçüğün Büyüğe, Geçenin Oturana, Azın Çoğa, Selâm Vermesi Hakkında Ebû Hüreyre Rivayeti ·····420
2016. Hadis Binitlinin Yayaya, Yayanın Oturana, Azın Çoğa Selâm Vermesi Hakkında Ebû Hüreyre Rivayeti ····· 421
الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ *Kavl-i Şerifindeki Esmâ-i Hüsnâdan Olan Selâmın Mânası····· 421*

وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا *Âyetinin Mânası ve İzahı* *421*

2017. Hadis "İslâm'ın hangi ibadeti hayırlıdır?" Diye Soran Bir kişiye Resûl-i Ekrem'in, "Açı doyurman, bildiğine ve bilmediğine selâm vermen" Buyurması 422

2018. Hadis İstîzana Dair Sehl b. Sa'd Rivayeti 422

Mühim Bir Tembihimiz *423*

2019. Hadis "İki nimet vardır ki insanlardan çoğu bunları güzel kullanmakta aldanmıştır: Sıhhat ve boş vakit" Meâlindeki İbn Abbas Hadisi 423

Bu Hadisin Mensup Olduğu "Kitâbü'r-Rikāk" Unvan ve Tabiri Hakkında İzahat *424*

2020. Hadis "Allah Teâlâ altmış yaşına kadar yaşatıp öldürmediği halde yaratanı ve yaşatanı tanımayan kimsenin özrünü reddeder" Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi 424

أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ *Âyetinin Meâli ve Tefsiri* *425*

2021. Hadis "İhtiyar kişinin gönlü iki huyda her zaman gençtir: Dünya sevgisi, uzun emel!" Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi 425

Tûl-i Emel Hakkında İzahat *425*

2022. Hadis "Kıyamet gününde Allah huzuruna Allah rızâsı için lâ ilâhe illallah diyerek gelen kimseye Allah Teâlâ cehennem ateşini haram kılar" Meâlinde İtbân Hadisi ve İzahı 426

2023. Hadis "Mümin kulumun ailesinden en sevdiği birini elinden aldığımda bunun muhakkak ecri cennettir" Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi 427

2024. Hadis "Bu ümmetimin Allah huzuruna ilk önce sâlih kulları gidecek, geriye de arpanın, hurmanın çalkantı kozalakları gibi ıskartaları kalacak" Meâlindeki Mirdâs Hadisi 427

2025. Hadis "Âdemoğlunun iki dere dolusu malı olsa bir üçüncüsünü İster. Âdemoğlunun muhteris gönlünü ancak toprak doldurur" Meâlindeki İbn Abbas Hadisi ve İzahı 428

2026. Hadis "Kişinin kendi öz malı, ölümünden önce harcadığı malıdır. Ölümünden geriye kalan da mirasçılarındır" Meâlindeki İbn Mes'ûd Hadisi 429

2027. Hadis Resûl-i Ekrem'in Ashabının Ehl-i Suffe Denilen Fakirleri ve Bunların Ferâgatli Hayatları, Bunlara Bir Örnek Olan Ebû Hüreyre'nin Bir Rivayeti 429

Ehl-i Suffe Hakkında Mâlûmat *431*

2028. Hadis Resûl-i Ekrem'in, "Allahım! Muhammed ailesine geçinecek kadar rızık ihsan et!" Diye Dua Buyurduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 432

Bu Hususta Hazret-i Âişe'nin Rivayetleri *433*

2029. Hadis Resûl-i Ekrem Bir Hutbesinin Sonunda Ashâb-ı Kirâma İtidâl ile Hareket Etmelerini Emredip "İtidâl ile Maksadınıza Erersiniz" Buyurduğu Ebû Hüreyre Hadisi 434

2030. Hadis "Allah Teâlâ'ya en sevimli ibadet ve hayırlı iş –az olsa bile– devamlı olanıdır" Meâlindeki Hazret-i Âişe Hadisi 434

2031. Hadis Kâfirlerin Cennetten Ümit Kesmeleri, Müminlerin De Cehennem Azabından Emin Olmaları Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 434

2032. Hadis "Kim ki dilini, tenâsül uzvunu şerden muhafaza etmeyi temin ederse, ben de ona cenneti temin ederim" Meâlindeki Sehl b. Sa'd Hadisi 435

2033. Hadis Kulların Allah'ın Hoşnut Olacağı Bir Söz Ya Da Gazabını Celbedecek Kötü Bir Söz Söylemeleri Halinde Allah'ın Onlara Muamelesine Dair Ebû Hüreyre Hadisi ····· 435
2034. Hadis Resûl-i Ekrem'in Dine Davet Ettiği İlk Hitâbesi ····· 436
2035. Hadis "Cehennem şehvet perdesiyle örtülmüştür, cennet de nefsin hoşlanmadığı ibadetlerle korunmuştur" Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi ····· 436
2036. Hadis "Ashabım! Cennet size nalınlarınızın tasmasından yakındır. Cehennem de böyledir" Meâlinde İbn Mes'ûd Hadisi ····· 437
2037. Hadis Kanaate Dair Ebû Hüreyre Rivayeti ····· 437
2038. Hadis Eşyanın Güzelliği ve Çirkinliğine Dair İbn Abbas Hadisi ····· 437
Ehl-i Sünnetle Mu'tezile'nin Hüsün, Kubuh İhtilâfı ····· 438
2039. Hadis Emanetin Sûret-i Nüzûlüne ve Ref'ine Dair Huzeyfe Hadisi ····· 438
Emanetin Mânası ve İzahı ····· 440
2040. Hadis "İnsanlar –içinde binilmeye yarar bir tane bulunmayan– yüz deveye benzer" Meâlindeki İbn Ömer Hadisi ····· 441
2041. Hadis Mürâînin Riyâsının Teşhir Olunacağına Dair Cündeb Hadisi ····· 441
2042. Hadis Nâfile İbadetle Allah Teâlâ'ya Yakınlık Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi ····· 441
2043. Hadis Ölüm Geldiğinde Müminin Allah'a Kavuşmayı İstediği, Kâfirin İse Fena Gördüğüne Dair Ubâde b. Sâmit Hadisi ····· 442
2044. Hadis Kıyametin Ne zaman Kopacağını Soran Bazı Bedevilere Resûlullah'ın Verdiği Cevaba Dair Hazret-i Âişe Hadisi ····· 443
2045. Hadis Mahşer Sahası Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi ····· 443
Küçük, Büyük Kıyamet ····· 443
2046. Hadis Mahşer Sahası Hakkında Sehl b. Sa'd Hadisi ····· 445
2047. Hadis Haşr ve Mahşer Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi ····· 445
2048. Hadis Mahşerde Hilkat-i Asliyye Üzere Çıplak Haşrolunacağı Hadisi ····· 446
2049. Hadis Kıyamet Günü Mahşerde Ter Döküleceğine Dair Ebû Hüreyre Hadisi ····· 446
2050. Hadis Kıyamet Günü İnsanlar Arasında Verilen İlk Hüküm Kan Davaları Olacağına Dair Abdullah b. Mes'ûd Hadisi ····· 446
2051. Hadis Âhirette Ölüm Olmadığına Dair İbn Ömer Hadisi ····· 447
2052. Hadis Ebedî Rızâ-yı İlâhî Hakkında Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi ····· 447
2053. Hadis Kıyamet Günü Kâfirin Vücudunun Azap İçin Geniş Olacağına Dair Ebû Hüreyre Hadisi ····· 448
2054. Hadis Cehennem Halkının Simaları Hakkında Enes Hadisi ····· 448
2055. Hadis Cehennemde En Hafif Azap ····· 449
2056. Hadis Ehl-i Cennet ve Cehenneme Makamlarının Gösterilmesi ····· 449
2057. Hadis Peygamber'in Havzı Hakkında Abdullah b. Amr Hadisi ····· 450
2058. Hadis Peygamber'in Havzı Hakkında Abdullah b. Ömer Hadisi ····· 451
2059. Hadis Peygamber'in Havzı Hakkında Enes b. Mâlik Hadisi ····· 451
2060. Hadis Peygamber'in Havzı Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi ····· 451
2061. Hadis Peygamber'in Havzı Hakkında Hârise b. Vehb Hadisi ····· 452

Kitâbü'l-Kader

Kader ve Kazanın Lugavî ve Şer'î Mânaları 457
Kur'ân-ı Mübîn'in Âyetlerine İstinad Eden İncelemeler 458
2062. Hadis Kimin Ne İçin Yaratıldıysa Onu İşleyeceğine Dair İmrân b. Husayn Hadisi ..459
Kazâ ve Kader Hakkında Şüpheler ve Bu Şüphelere Cevaplar 459
2063. Hadis Resûlullah'ın Bir Hutbesinde Kıyamet Kopuncaya Kadar Mukaderata Ait Ne Varsa Hepsini Zikrettiğine Dair Huzeyfe Hadisi 460
2064. Hadis Nezrin Mukadder Bir Şeyi Menetmediğine Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 461
Nezrin Mahiyeti 461
2065. Hadis İnsanın Hayra Ve Şerre Teşvik Edilmesinin Misaline Dair Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi 462
2066. Hadis Allah'ın Gönülleri Çevirip Döndürmesine Dair Abdullah b. Ömer Hadisi 462
أَنَّ اللهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ *Âyet-i Kerîmesinin Tercüme ve Tefsiri* 462

Kitâbü'l-Eymân ve'n-Nüzûr

Yeminin ve Nezrin Mahiyetleri ve Yeminin Kefâreti 465
Yeminin Lağv, Mün'akide, Gāmûs Nevileri Hakkında İzahat 465
2067. Hadis Resûl-i Ekrem'in Abdurrahman b. Semüre'ye, "Ey Abdurrahman! Sakın emâret isteme, kimseden riyâset talebinde bulunma! Eğer sen isteyerek riyâset verilirse vazifende muvaffak olamazsın. Eğer sen istemeden verilirse kabul et! Allah yardım eder" Meâlindeki Hadisi 466
Bu Hadisin İzahı 466
2068. Hadis Bir Hutbesinde Resûl-i Ekrem, "Vallahi sizin birinizin ailesi aleyhinde ettiği yemininde ısrar etmesi, yeminini bozup Allah'ın emrettiği kefâreti vermesinden daha günahtır" Buyurmuştur 467
2069. Hadis Bir Kere Resûl-i Ekrem, Hazret-i Ömer'in Elini Tutarak, "Ey Ömer! Ben sana hayatından daha sevimli olmadıkça imanın kemale ermez!" Buyurmuş, Ömer de, "Yâ Resûlellah! Sen hayatımdan sevimlisin" Demiş 468
2070. Hadis Zekât Vermeyen Zenginlerin Ceza ve Hüsranları Hakkında Ebû Zer el-Gıfârî Hadisi ve Resûl-i Ekrem'in Yemin Sureti 468
2071. Hadis "Müslümanlardan üç çocuğu ölen bir kişiye cehennem ateşi isabet etmez, meğer ki Allah'ın andı yerini bulacak kadar ola" Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi 469
"Tahilletü'l-kasem" yani Allah'ın Andını Helâl Kılan Cehennem Ateşi Tabirinin İzahı 469
2072. Hadis "Ümmetimin gönlüne gelen nefsânî temayülleri işlemedikçe veya söylemedikçe Allah affedecektir" Hadisi 470
2073. Hadis "Kim ki Allah'a itaat etmeyi nezrederse itaat etsin, Allah'a karşı mâsiyeti nezrederse sakın âsi olmasın!" Meâlinde Hazret-i Âişe Hadisi 470
2074. Hadis Müteveffânın Adağını Oğlunun Kazâsı Hakkında Sa'd b. Ubâde Hadisi 471
2075. Hadis Nezre Dair İbn Abbas Hadisi 471

Kitâbü'l-Keffârât

فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ Âyet-i Kerîmesinin Tercüme ve Tefsiri *475*
2076. Hadis Sâ' ve Müd Hesabı Hakkında Sâib b. Yezîd Hadisi 475
Bu Hesabın Riyâzî Şekli *475*
2077. Hadis Resûl-i Ekrem'in Medineliler Hakkında, "Allahım! Medineliler'in ölçülerini, sâ'larını, müdlerini mübarek kıl!" Suretinde Dua Buyurduklarına Dair Enes b. Mâlik Hadisi 476

Kitâbü'l-Ferâiz

Ferâizin Lugavî, Şer'î Mânaları *479*
يُوصِيكُمُ اللهُ فِي أَوْلَادِكُمْ ile وَاللهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ Âyetlerinin Mânaları ve Tefsirleri *479*
2078. Hadis "Ferâizi, Kur'an'da bildirilen sahiplerine veriniz! Bunlardan geri kalan mal da asabeden en yakın olan er kişiye aittir" Meâlindeki İbn Abbas Hadisi ve İzahı 480
2079. Hadis Kûfe Valisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye Bir Ferâiz Meselesi Sorulduğunda, "Aranızda İbn Mes'ûd gibi bir âlim varken bana sormayınız" Demiştir 480
2080. Hadis "Bir ailenin âzatlı kölesi, o aile câmiasındandır" Meâlindeki Enes b. Mâlik Hadisi 482
2081. Hadis "Bir aile kız kardeşinin oğlu o aile câmiasındandır" Meâlindeki Enes b. Mâlik Hadisi ve İzahı 482
2082. Hadis "Babasından başkasına nesep isnat ve iddia eden kimseye cennet haramdır" Meâlindeki Sa'd b. Ebû Vakkās Hadisi 483
2083. Hadis "Ey müminler! Sakın babalarınızdan yüz çevirmeyiniz. Her kim yüz çevirirse aile nimetine küfretmiş olur" Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi 483

Kitâbü'l-Hudûd

تِلْكَ حُدُودُ اللهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا , وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ Âyet-i Kerîmelerinin Meâli *487*
2084. Hadis Şarap İçmenin Şer'î Haddine Dair Ebû Hüreyre Rivayeti 487
2085. Hadis Bu Hususta Hazret-i Ali'nin Mühim Bir Rivayeti 488
2086. Hadis Abdullah el-Himâr'a Hadd-i Şürb Tatbiki Hakkında Hazret-i Ömer Hadisi 489
Abdullah el-Himâr'ın Hal Tercümesi *489*
2087. Hadis Hadd-i Sirkat Hakkında Ebû Hüreyre Hadisi 490
2088. Hadis Hadd-i Sirkatin Tatbiki Hakkında Çalınan Malın Miktar ve Mikyası Hakkında Hazret-i Aişe Hadisi 491
2089. Hadis Mâl-i Mesrûkun Asgari Kıymetinin Mikyası Hakkında Hazret-i Aişe Hadisi 491
2090. Hadis Mâl-i Mesrûkun Asgari Kıymetinin Mikyası Hakkında İbn Ömer Hadisi 491

Kitâbü'l-Muhâribîn

Küfretmek ve Dininden Dönmek, Yol Kesmek Cürümlerinden Birisiyle Allah'a ve Peygamber'ine Karşı Harp Açanların Cezaî Hükümlerine Dair

Âyeti إِنَّمَا جَزَاؤُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا... ..... *495*

Urenî Hadisi ve Cürüm ile Ceza Arasında Terhibî Münasebet *495*

2091. Hadis Ta'zîrât-ı Şer'iyyenin Âzami Haddine Dair Ebû Bürde Hadisi 496

2092. Hadis Köleye Ve Cariyeye Zina İsnad Etmeye Dair Ebû Hüreyre Hadisi 496

Kıyamet Gününde Arş-ı İlâhîde Gölgelenen Yedi Sınıf Bahtiyar *497*

Kitâbü'd-Diyât

Diyetin Tarifi مَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ Âyet-i Kerîmesinin Tercümesi ve İzahı · *501*

وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِمَنْ تَابَ Âyet-i Kerîmesiyle Tevfiki Ve Resûl-i Ekrem'in Mekke'nin Fethi Günü Umumi Aftan İstisna Ettiği Kimselerden Mikyâs b. Dabâbe *501*

2093. Hadis Şirkten Sonra En Büyük Cinayet Adam Öldürmek 502

2094. Hadis Kâfir Kavmi Arasında İmanını Gizleyen Kimsenin Selâmete Erişip Onu Açıkladığında Kendisine İtimat Edilmeyerek Öldürülmesinin Doğru Olmadığına Dair İbn Abbas Hadisi 502

2095. Hadis "Biz müslümanlara silâh çekip kıtâl eden bizden değildir" Meâlinde İbn Ömer Hadisi 503

2096. Hadis Esbâb-ı Kısas: Katl-i Nefs, Zinâ-i Seyyib, İrtidad Olduğuna Dair İbn Mes'ûd Hadisi ve Fıkhî İzahı 504

Hadd-i Şer'î Olarak Vurulan Değneklerin Mahiyeti ve Mücrimi Ta'zîb İçin Değil, Tekdir Maksadıyla Hafif Bir Surette Vurulması *505*

2097. Hadis Haksız Yere Dökmek İçin Mâsum Bir Kişinin Külfetle Kanını Araştıran Kimsenin Allah'a En Sevimsiz İnsanlardan Olduğuna Dair İbn Abbas Hadisi 505

2098. Hadis Kişinin Mahremiyetini İhlâl Eden Kimseye Zarar Vermesi Halinde Kısas Lazım Gelmeyeceğine Dair İbn Abbas Hadisi 506

2099. Hadis Elin ve Ayağın ve Parmakların Diyetleri Hakkında Abdullah b. Abbas Hadisi 506

Kitâbü İstitâbeti'l-Mürteddîn ve'l-Muânidîn

2100. Hadis Âhirette Mürtedin Hem Câhiliyedeki Ameliyle Hem De Müslümanlıktaki Küfür Ve İrtidadıyla Muahaze Olunacağına Dair İbn Mes'ûd Hadisi 509

Âyet-i Kerîmesinin Mûcibi قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ *509*

Kitâbü't-Ta'bîr

Rüya Nedir, Tabir Ne Demektir? *513*

2101. Hadis "Güzel rüya nübüvvetin kırk altı cüzünden bir parçasıdır" Meâlindeki Enes Hadisi 514

لَقَدْ صَدَقَ اللهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ Âyet-i Kerîmesinin Meâli ve İzahı *514*

2102. Hadis "Sevdiğiniz bir rüya görürseniz o, Allah tarafından bir telkindir, Allah'a hamdediniz" Meâlindeki Ebû Saîd el-Hudrî Hadisi ve İzahı 515

2103. Hadis "Mübeşşirât rü'yâ-yı sâlihadır" Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi ve İzahı 516

2104. Hadis "Her kim beni rüyasında görürse, uyanık halde de görür. Çünkü şeytan bana benzer bir surete giremez" Hadisi ve İzahı 517

2105. Hadis Bu Hususta Ebû Saîd el-Hudrî'nin Bir Rivayeti 518

2106. Hadis İlk Deniz Seferi Hakkında Hazret-i Peygamber'in Rüyası Ve İstanbul'un Fethine İşaret Olunması 518

2107. Hadis Tekārüb-i Zaman Hadisi ve Müminlerin Doğru Rüyaları ve Bu Vak'anın İzahı 520

2108. Hadis Resûl-i Ekrem'in Gördüğü Bir Rüyasını Medine Vebasının Cuhfe'ye Naklolunması ile Te'vil Buyurulması ve Aynıyla Vukuu 521

2109. Hadis Uydurma Rüya ve Uhrevî Cezası 522

2110. Hadis Görmediği Rüyayı Gördüm Diye İddia Etmenin En Büyük Yalan Olduğu 523

2111. Hadis Bir Sahâbînin Uzun Bir Rüyası ve Ebû Bekir es-Sıddîk'ın Huzûr-ı Saâdette Tabiri 523

Kitâbü'l-Fiten

وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً Fitnenin Lugavî ve Şer'î Mânaları; Âyetinin Te'vili ve İzahı; Cemel Vak'ası'nın Bir Fitne Olduğu *529*

2112. Hadis Resûl-i Ekrem'in Ashabını Fitne ve İhtilâftan ve Bozgunculuktan Men ve Tahzîrine Dair İbn Abbas Hadisi ve İzahı 530

2113. Hadis Bi'l-intihab Devlet Nüfuz ve Kudretini Temsil Eden Devlet Reisine İtaat Hakkında Ubâde b. Sâmit Hadisi ve İzahı 531

"Mâsıyette itaat olmayıp itaat mârufa münhasırdır" Hadisi *532*

2114. Hadis "Kıyamet ancak nâsın şerlileri üzerine kopacaktır" Rivayeti 532

Kıyametin Takarrubu Alâmetleri *533*

2115. Hadis Haccâc-ı Zâlim'in Zulüm ve İ'tisâfından Şikâyet Eden Basra Halkını Enes b. Mâlik'in Kıyam ve İhtilâlden Menettiğine Dair Buhârî'nin Bir Rivayeti 533

Bu Hususta Abdullah b. Mes'ûd'un Bir Hadisi ve İzahı *534*

2116. Hadis Din Kardeşine Karşı Teşhîr-i Silâhtan Mene Dair Ebû Hüreyre Hadisi 535

2117. Hadis Resûl-i Ekrem'in Yakın Bir İstikbalde Birtakım Fitneler Zuhur Edeceğini İhbarı, Bu Sırada Fitneye Karışmayıp Oturanın Ayakta Durandan Hayırlı Olduğunu Tembih Buyurduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 535

2118. Hadis Bu Fitne Günlerinde Seleme b. Ekva' ile Haccâc Arasında Geçen Bir Vak'a 536

2119. Hadis "Allah Teâlâ bir kavme azap indirince o kavmin fâsık, sâlih hepsine isabet eder. Sâlihler kıyamette mükâfatlanırlar" Meâlinde İbn Ömer Hadisi 537

2120. Hadis "Münafıklık ancak Resûlullah zamanında vardı. Bugün ise nifak, imandan sonra küfürdür" Meâlinde Huzeyfe Hadisi ve İzahı 537

2121. Hadis "Hicaz mıntıkasında bir ateş çıkmadıkça kıyamet kopmayacaktır" Meâlindeki Ebû Hüreyre Hadisi 538

Bu Ateşin Hicrî 654 Senesinde Medine Civarında Bir Volkan İndifâı Suretinde Zuhur Ettiğine Dair O Devrin En Yüksek Âlimlerinden Kurtubî, Ebû Şâme, Kutbüddin el-Kastallânî ve Nevevî'nin İzahları 539

2122. Hadis Fırat'ın Kuruması Kıyamet Alâmeti Olduğuna Dair Ebû Hüreyre Hadisi 540

2123. Hadis Kıyamet Alâmetlerine Dair Ebû Hüreyre'nin Mufassal Bir Rivayeti 541

Bunlardan Bir Mühimi Sıffîn Vak'ası 543

Kitâbü'l-Ahkâm

Hükmün Lugavî ve Şer'î Mânası 547

إِنَّ اللهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا Âyet-i Kerîmesinin Meâli ve İzahı 547

Zeyd b. Eslem Tâbiî 547

2124. Hadis "Ey müminler! Üzerinize siyah saçlı Habeşî köle vali tayin olunsa bile sözünü dinleyip mâruf olan emirlerine itaat ediniz" Meâlindeki Enes Hadisi ve İzahı 548

2125. Hadis "Ashabım! Yakın zamanda siz memuriyete, câh ve mansıp hırsına düşeceksiniz. Câh ve mansıp ne güzel sütanadır, fakat ayrılığı da memeden ayrılıktan fenadır" Hadisi ve İzahı 549

2126. Hadis "Halkı görüp gözetmeyen bir vali cennet kokusu koklayamaz" Hadisi ve İzahı 550

2127. Hadis Bu Hususta Bir Diğer Rivayet 550

2128. Hadis "Mürâîlerin ayıpları âhirette açıklanır" Hadisi ve İzahı 551

2129. Hadis "Hâkim kişi sakın asabî halde hüküm etmesin" Hadisi ve İzahı 552

2130. Hadis Bir Müslümanı Katleden Hayber Yahudilerine Resûl-i Ekrem'in, "Ya maktulün diyetini, kan bahasını verirsiniz yahut sizi nakz-ı ahd etmiş sayarım" Buyurduğu 553

2131. Hadis Hak Yolunda Kimsenin Levminden Korkmamak Hadisi 554

2132. Hadis Göz, Dil ve Nefis Zinaları 554

2133. Hadis Resûl-i Ekrem'in Çocuklara Selâm Verip Taltif Buyurduğu Hadisi 555

2134. Hadis Misafirin Kapı Önünde İstîzan Âdâbı 555

2135. Hadis Mecliste Oturma Âdâbı Ve يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا Âyetinin Tefsiri 556

2136. Hadis Resûl-i Ekrem'in Oturuş Şekilleri ve Âdâbı 557

2137. Hadis Üç Kişiden İkisinin Birbirleriyle Fiskos Etmelerinin Edebe Münâfî Olduğu Hakkında Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 558

2138. Hadis "Ateş sizin düşmanınızdır, uyumak istediğinizde söndürünüz" Hadisi 559

2139. Hadis İbn Ömer'in Resûlullah'la Birlikte Bir Ev Yaptıklarına Dair Gördüğü Rüya · · 559

Kitâbü'd-Daavât

Dua ve Davet Kelimelerinin Mânası ve Dua Hakkındaki Âyetler ve Hadisler · · · · · · · · · 563
2140. Hadis Hazret-i Peygamber'in Ümmetine Şefaat Duası · 564
2141. Hadis Seyyidü'l-istiğfâr Hakkında Şeddâd b. Evs Hadisi · 564
Seyyidü'l-istiğfâr Hakkında İzahat · 565
2142. Hadis Resûl-i Ekrem'in Günde Yetmişten Ziyade İstiğfar Buyurmaları · · · · · · · · · · · 567
2143. Hadis Abdullah b. Mes'ûd ve Kudret-i Edebiyyesini İfade Eden Bir Rivayeti · · · · · · · 567
2144. Hadis Hazret-i Peygamber'in Yatarken Ettiği Dualar Hakkında Huzeyfe Rivayeti · · 568
2145. Hadis Hazret-i Peygamber'in Yatarken Ettiği Dualar Hakkında Berâ b. Âzib Rivayeti · 569
2146. Hadis Hazret-i Peygamber'in Yatarken Ettiği Dualar Hakkında İbn Abbas Rivayeti 570
2147. Hadis Hazret-i Peygamber'in Yatarken Ettiği Dualar Hakkında Ebû Hüreyre Rivayeti · 570
2148. Hadis Azim Ve Katiyetle Dua Etmeye Dair Ebû Hüreyre Hadisi· · · · · · · · · · · · · · · · · 571
2149. Hadis Duanın Kabulü Hususunda Acele Edilmemesi · 571
2150. Hadis Hazret-i Peygamber'in Hüzün ve Keder Zamanındaki Duası· · · · · · · · · · · · · · 572
2151. Hadis Hazret-i Peygamber Cehd-i Belâdan, Derk-i Şakādan, Sû-i Kazâdan ve Şemâtet-i A'dâdan Allah'a Sığınırdı · 573
Bu Tabirlerin Tercümeleri ve İzahları · 573
2152. Hadis Hazret-i Peygamber'in Ümmeti Hakkındaki Yüksek Şefkati Ve Merhametine Dair Bir Duası · 574
2153. Hadis Sa'd b. Ebû Vakkās'ın, "Resûl-i Ekrem bize buhulden, korkaklıktan, erzel-i ömürden, dünya fitnesinden ve kabir azabından istiâze etmemizi emrederdi" Hadisi · 575
2154. Hadis Dua ve İstiâze Hakkında Hazret-i Âişe'nin Uzun Bir Rivayeti · · · · · · · · · · · · · 575
2155. Hadis Resûl-i Ekrem'in En Çok Duası "Rabbena âtinâ fi'd-dünyâ haseneten ve fi'l-âhireti haseneten" Duasıydı · 576
2156. Hadis Resûl-i Ekrem'in Devam Buyurduğu Bir Başka Duası · · · · · · · · · · · · · · · · · · · 576
2157. Hadis "Lâ ilâhe illallah vahdehû lâ şerike leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamd ve hüve alâ külli şey'in kadîr" Duasının Fazileti Hakkında Ebû Hüreyre Rivayeti577
2158. Hadis "Lâ ilâhe illallah vahdehû lâ şerike leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamd ve hüve alâ külli şey'in kadîr" Duasının Fazileti Hakkında Ebû Eyyûb ve İbn Mes'ûd Rivayeti · 577
2159. Hadis Günde Yüz Kere "Sübhânellah ve bi-hamdih" Duasını Okumanın Fazileti· · · 578
إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ... *Âyetinin Meâli ve İzahı* · 578
2160. Hadis Rabbini Zikreden Mümin Diriye, Gafil de Ölüye Teşbih Buyurulmuştur· · · · 579
2161. Hadis Allah'ı Zikir Hususunda Ebû Hüreyre'nin Mufassal Bir Rivayeti · · · · · · · · · · · 579

Kitâbü'r-Rikāk

Kalp Rikkati ve Gönül İnceliği *583*
2162. Hadis İnsanların Çoğu İki Nimetten Gaflet Eder: Sıhhat, Boş Vakit 583
2163. Hadis Dünyaya Ve İnsanlara Çok Bağlanıp İhtilat Etmemek Hakkında İbn Ömer Hadisi 584
2164. Hadis Tûl-i Emel Hakkında Abdullah b. Mes'ûd Hadisi 585
Abdullah b. Mes'ûd Hadisinde İfade Olunan Resimler *585*
Emel ve Tûl-i Emelin Tarifi ve İzahı *586*
2165. Hadis Bu Mevzuda Enes b. Mâlik Hadisi 587
2166. Hadis Resûl-i Ekrem'e Biat Şekli Hakkında İbn Ömer Hadisi 588
2167. Hadis Hazret-i Ömer'in Yerine Bir Halife Tayin Etmemesi ve Bunun Sebebi 588
2168. Hadis On İki Emirin Emâreti Hakkında Câbir b. Semüre Hadisi 589

Kitâbü't-Temennî

Temenninin Mânası *593*
2169. Hadis Ölüm Temenni Etmekten Mene Dair Enes b. Mâlik Hadisi 593
2170. Hadis Bu Hususta Ebû Hüreyre'nin Bir Rivayeti ve İzahı 594

Sâdık Haber-i Vâhidin Ezan, Namaz ve Oruç Gibi İbadette Ferâiz ve Ahkâm Hususunda Muteber Olduğu

بَابُ مَا جَاءَ فِي إِجَازَةِ خَبَرِ الْوَاحِدِ الصَّدُوقِ فِي الْأَذَانِ وَالصَّلَاةِ وَالصَّوْمِ وَالْفَرَائِضِ وَالْأَحْكَامِ

Sâdık Haber-i Vâhidin Ezan, Namaz ve Oruç gibi İbadette Ferâiz ve Ahkâm Hususunda Muteber Olduğu *596*
Ulûm-ı Dîniyye Tahsilinin Kıymet ve Ehemmiyeti ve İslâm Âlimi Yetiştirmek Müslümanlar Üzerine Farz-ı Kifâye Olduğu Ve فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ *Âyetinin Meâli ve İzahı* *597*
Aziz Okuyucularımıza Bir Tembihimiz **598**
Müminlerin Dinî İhtiyaçlarını Resmî Müftülerden ve Hakiki, Faziletli Din Âlimlerinden ve Mürşidlerinden Öğrenmelerinin Lüzumu *598*
Haber-i Vâhidin Hüccet Olduğuna Dair Rivayetler **599**
Haber-i Vâhidin Ezanda Delil Olduğuna Dair Mâlik b. Huveyris ve Abdullah b. Mes'ûd Hadisleri *599*
Haber-i Vâhidin Namazda Hüccet Olduğuna Dair Tahvîl-i Kıble Hadisesi *600*

ÜMERÂ-YI PEYGAMBERÎ 601
Mekke Emîri Attâb b. Üseyd 601
Tâif Emîri Osman b. Ebü'l-Âs 601
Bahreyn Valisî Alâ b. Hadramî 601
Yemen Valileri 601
HAZRET-İ PEYGAMBER'İN SEFİRLERİ 602
قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا *Âyet-i Kerîmesi ve Resûl-i Ekrem'in Sefirler Vasıtasıyla Umumi Daveti* 602
Şarkî Roma Sefiri Dihye 602
Davetnâme Sureti ve Tercümesi 603
İran sefiri Abdullah b. Huzâfe 604
Kisrâya Gönderilen Davetnâme Sureti ve Tercümesi 604
Habeşe Sefiri Amr b. Ümeyye 605
Habeşistan Necâşîsine Gönderilen Davetnâme 605
Necâşînin İslâm'ı ve Cevabî Mektubu 606
Mısır ve İskenderiye Sefiri Hâtıb b. Ebû Beltea 608
Mısır Melikine Gönderilen Davetnâme Sureti ve Tesiri 608
Melik Mukavkısın Hediyeleri 609
Yemâme Sefiri Selît b. Amr el-Âmirî 609
Yemâme Melikine Gönderilen Davetnâme 609
Gassan Sefiri Şücâ' b. Vehb 611
Gassân Melikine Gönderilen Davetnâme 611
BİR MÜHİMME 611
Bahreyn Sefiri Alâ b. Hadramî 612
Bahreyn Melikine Gönderilen Davetnâme 612
Uman Sefiri Amr b. Âs 613
Uman Melikine Gönderilen Davetnâme 613

Kitâbü'l-İ'tisâm bi'l-Kitâb ve's-Sünne

2171. Hadis Resûl-i Ekrem'e İtaatin Vücûbu Ve İsyanın Ukûbatı 617
2172. Hadis Bu Hususta Câbir b. Abdullah Hadisi 618
2173. Hadis Her Akla Gelen Hâtıranın Resûl-i Ekrem'e Sorulmaması 619
2174. Hadis İslâmî Bilgilerin Zevâli 620
2175. Hadis İslâm'da Fars ve Rum Taklitçiliği 622
2176. Hadis Recm Âyeti 622
2177. Hadis Hâkimin İsabeti İki, Hatası Bir Ecir 624
2178. Hadis İbnü's-Sayyâd Sâfî 624

Kitâbü't-Tevhîd

Tevhidin Mânası *629*
2179. Hadis İhlâs-ı Şerifin Fazileti 629
İhlâs-ı Şerifin İsimleri *630*
2180. Hadis Birtakım Kâfirler Ve Müşrikler Allah'a Oğul İsnad Ederler 632
Allah Teâlâ'nın Rezzâk, Zü'l-kuvve, Metîn İsimleri *632*
2181. Hadis Resûl-i Ekrem'in Bir Duası 632
2182. Hadis Allah Teâlâ'nın Rahmetinin Gazabına Galip Olduğu 633
2183. Hadis Allah Teâlâ'nın Kullarının Niyazına Süratle İcâbeti 633
2184. Hadis Bir Haseneye Yedi Yüz Misli Mükâfat 634
2185. Hadis Allah Teâlâ'nın Mağfiretinin Genişliği 634
2186. Hadis Hardal Tanesi Kadar İmanı Olan Cennete Girecek 636
2187. Hadis Şefâat-i Kübrâ Hadisi 636
2188. Hadis Bu Hususta Bir Diğer Rivayet 638
2189. Hadis Tesbih ve Tahmîd Hadisi 638
Hâtime *639*
BİR RİCA **640**
HATA-SAVAP CETVELİ **641**
BİBLİYOGRAFYA **661**